

‘Hebbende privilege van stede’

DE VERLENING VAN STADSRECHT PRIVILEGES IN
HOLLAND EN ZEELAND (13de - 15de eeuw)

Omslag: Kaart van het graafschap Holland naar Jacob van Deventer (houtsnede uit: Sebastian Münster, *Cosmographia universalis* 1544) met daarin geplaatst een afbeelding van de originele stadsrechoorkonde van Rotterdam van 1340 (GAR, oud archief stad Rotterdam, inv. nr. 1 – perkament met zegel van de graaf in groene was).

‘Hebbende privilege van stede’

DE VERLENING VAN STADSRECHT PRIVILEGES IN HOLLAND EN ZEELAND (13de - 15de eeuw)

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van

de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,

op gezag van Rector Magnificus prof. mr. P.F. van der Heijden,

volgens besluit van het College voor Promoties

te verdedigen op woensdag 29 juni 2011

klokke 16.15 uur

door

Joseph Carel Marie Cox

geboren te Eindhoven

in 1955

Promotiecommissie:

Promotoren: Prof. dr. P.C.M. Hoppenbrouwers
Prof. dr. F. Keverling Buisman (Universiteit van Amsterdam)

Overige leden: Prof. dr. C.M. Cappon (Universiteit van Amsterdam)
Prof. dr. R.C.J. van Maanen
Prof. dr. J.A. Mol

Inhoudsopgave

Woord vooraf

Hoofdstuk 1. Stand van het onderzoek, begrippen, probleemstelling en bronnen

1.1	Inleiding – stand van het onderzoek	1
1.2	De begrippen stad, stadsrecht en stadsstichting	4
1.3	Probleemstelling en opbouw van het onderzoek	11
1.4	De bronnen	14

Hoofdstuk 2. De stad in juridisch en bestuurlijk perspectief

2.1	Inleiding	17
2.2	De Europese stad als rechtsgemeenschap	17
2.3	De stadsrechtverleners	21
2.4	De stad in de landsheerlijke periode	24
2.5	Conclusies	33

Hoofdstuk 3. Verlening van stadsrechtprivileges als politiek instrument

3.1	Inleiding	35
3.2	De grafelijke stadsrechtprivileges	39
3.2.1	De palen van het graafschap met Brabant en het Sticht (1213-1374)	41
•	Geertruidenberg	42
•	Dordrecht	46
•	Oudewater	48
•	Ammerstol	50
•	Woerden	51
•	Naarden	52
•	Weesp	54
•	Muiden	55
3.2.2	Zeggenschap over Zeeland (1217-1223)	58
•	Middelburg	58
•	Zierikzee	60
•	Westkapelle	62
•	Domburg	64
3.2.3	Strategische steunpunten in Kennemerland en West-Friesland (1245-1289)	66
•	Haarlem	66
•	Alkmaar	69
•	Medemblik	72
3.2.4	De graaf, de stad en de derde partij (1246-1298)	73
•	Delft	73
•	's-Gravenzande	76
•	Vlaardingenv	77

•	Schiedam	80
•	Leiden	82
•	Gouda	85
•	Schoonhoven	87
•	Beverwijk	89
3.2.5	De Hollands-Friese stadsrechten (1292-1399)	91
•	Staveren	92
•	Harlingen	93
•	Bolsward	95
•	Workum	96
3.2.6	Ter bevordering van de Zeeuwse nering (1315-1403)	97
•	Vlissingen	97
•	Reimerswaal	98
•	Brouwershaven	100
3.2.7	Rechten te koop (1340-1405)	101
•	Rotterdam	102
•	Enkhuizen	104
•	Monnickendam	106
•	Hoorn	108
•	Edam	110
•	Noordwijk	112
•	Goes	113
3.2.8	Bestuurlijke reorganisatie in West-Friesland (1364-1456)	115
•	Grootebroek	116
•	Schellinkhout	117
3.3	De niet-grafelijke stadsrechtprivileges	118
3.3.1	Heerlijke steden, Hollandse sturing (1283-1484)	119
•	Nieuwpoort	120
•	Amsterdam	122
•	Haastrecht	124
•	Asperen	126
•	Heusden	127
•	Vianen	131
•	Woudrichem	133
•	IJsselstein	135
•	Heukelum	138
•	Zevenbergen	139
•	Purmerend	140
3.3.2	Heerlijke steden in de landen van Voorne en van Putten en Strijen (1312-1469)	143
•	Goedereede	143
•	Brielle	144
•	Geervliet	146
•	Heenvliet	147
3.3.3	Heerlijke steden op de Zeeuwse eilanden (1355-1471)	149
•	Veere	149
•	Tholen	150

•	Kortgene	152
•	Sint Maartensdijk	153
3.3.4	Arkelse steden (1382)	154
•	Gorinchem	155
•	Leerdam	156
3.4	Analyse van de onderzoeksgegevens	157
3.4.1	Historische omstandigheden en politieke doelstellingen	158
3.4.2	Constituerende werking, keurrecht, hoge jurisdictie en stadszegel	161
3.4.3	Stedelijke ontwikkeling en stadsrechtverlening	165
3.4.4	‘Autonoom’ of ‘van onderop’?	165
3.5	Conclusies	168

Hoofdstuk 4. Stedenfiliatie, stadsrechtontlening en hoofdvaart

4.1	Inleiding	173
4.2	‘Hoofdsteden’ en stedenfiliaties	173
4.3	Stadsrechtontlening en hoofdvaart in kaart gebracht	176
4.4	Conclusies	182

Hoofdstuk 5. De rechten van de stad – de stadsrechtprivileges onder de loop

5.1	Inleiding	187
5.2	Protocol (beginprotocol)	188
5.2.1	Invocatio	188
5.2.2	Intitulatio	188
5.2.3	Inscriptio	191
5.2.4	Arenga	191
5.3	Context (corpus)	191
5.3.1	Notificatio	191
5.3.2	Narratio	192
5.3.3	Dispositio	192
A.	<i>Stedelijke (voor)rechten</i>	193
5.3.3.1	Economische voorrechten	193
•	Tolvrijdom	193
•	Jaar- en weekmarkten	197
•	Overige economische privileges	200
5.3.3.2	Juridische voorrechten	202
a.	<i>Personen- en familierecht</i>	202
•	Poorterschap – ‘stadslucht maakt vrij’	202
•	Erfrecht – ‘Van aedsoms-recht ende schependoms-recht’	205
•	Verblijf buiten de stad – Zaaïen en oogsten	208
b.	<i>Procesrecht</i>	209
•	‘Ius de non evocando’	209
•	Inschuld – gijzeling	211
•	Onschuldseed – custing	214
c.	<i>Strafrecht en strafvordering</i>	217
•	Stadsvrede	217

•	Huisvredebreuk – ‘huysbrekinghe ende huysstotinghe’	221
•	Verboden wapens	224
•	Keurwond	226
•	Verbod op de tweekamp	227
•	Brandstichting	228
•	Verbanning	230
•	Boetes	232
•	De hoogte van de boetes in de tijd	233
•	De verdeling van de opbrengst van de boetes	236
•	Valse maat en gewicht	237
5.3.3.3	Organisatie en bevoegdheid van gerecht en bestuur	239
•	Schout	239
•	Schepenen	240
•	Raden	243
•	Burgemeesters	244
•	Secretaris – ‘der stad scriver’	245
•	Bode	246
•	Omvang stadsvrijheid – stedelijk rechtsgebied	247
•	Hoge en lage jurisdictie – halsrecht	248
•	Hoofdvaart	253
•	Keurrecht	254
•	Stadszegel	255
B.	<i>Stedelijke plichten – relatie tot lands- of stadsheer</i>	260
5.3.3.4	Bede	260
5.3.3.5	Heervvaart	262
5.3.4	Corroboratio	266
5.4	Eschatocol (eindprotocol)	267
5.4.1	Subscriptio	267
5.4.2	Datatio	268
5.4.3	Apprecatio	269
5.5	Conclusies	269
Samenvatting		275
Summary		287
Gebruikte afkortingen		297
Lijst van tabellen		299
Kaarten		299
Bijlagen		299
Bijlage 1. Bronnen en archieven in relatie tot de onderzochte oorkonden		301
Bijlage 2. Stadsrechtsoorkonden c.a. in Holland en Zeeland (13 ^{de} -15 ^{de} eeuw)		303
Geraadpleegde archieven en onuitgegeven bronnen		669
Uitgegeven bronnen en oorkondeboeken		673
Literatuur		676
Curriculum Vitae		691

Woord vooraf

Een toevallige omstandigheid gaf aanleiding tot het schrijven van dit proefschrift. Vanwege de viering van 750 jaar stadsrecht van Alkmaar in 2004 werd besloten een publicatie uit te geven over de verlening en de inhoud van de stadsrechten. De voorbereidingen voor deze viering waren al in 2000 gestart en toen zijn ook afspraken gemaakt over die publicatie. Er kwam echter een kink in de kabel waarna ondergetekende deze taak op zich nam wat leidde tot de publicatie in 2003 van *“Der beden des poerters der stede van Alcmair goedertierlic toe ghenegen” Stadsrecht Alkmaar – 11 juni 1254*. Dit leidde er weer toe dat een al langer bestaand voornemen ter hand werd genomen om eens precies uit te zoeken welke plaatsen in Nederland nu eigenlijk echt over stadsrechten beschikken en de exacte bronnen en datering daarvan in een overzicht vast te leggen. Daaruit kwam in 2005 het boek *Repertorium van de stadsrechten in Nederland – “Quod vulgariter statreghte nuncupatur”* voort, dat, na overleg met wijlen prof. dr. Theo Veen, verscheen als nummer 33 in de serie *Werken van de Stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlands recht*. Het initiatief tot opname in die serie kwam van prof.dr. Frank Keverling Buisman die, in de loop van 2004, samen met prof.dr. Peter Hoppenbrouwers, ook de suggestie deed om een proefschrift over de verlening van stadsrechten aan de Universiteit van Amsterdam te schrijven. Door de ‘transfer’ van prof. Hoppenbrouwers naar de Universiteit Leiden in 2008 besloot ik hem te volgen naar mijn *Alma Mater*. Dankzij hun beider positiefkritische begeleiding is dit werk tot een goed einde gekomen. Zij hebben mij zeer adequaat ondersteund en vooral ook steeds weer richting gegeven bij mijn zoektocht door de wondere wereld van de middeleeuwse geschiedenis en denkwijze. Er is heel wat herzien en herschreven – hier kan met recht worden gesproken van ‘de aanhouders (zowel de promovendus als de promotoren) die winnen’, of in de woorden van de onderzochte periode: *de stadige aenhouder wint*. Mijn dank aan hen beiden is dan ook groot.

Medio 2005 nam dit werk een aanvang met het vergaren van de relevante, beschikbare Hollandse en Zeeuwse stadsrechtsoorkonden uit de landsheerlijke periode. Voor een goed inzicht in de betekenis van die oorkonden zijn ze, voor zover dat al niet door anderen is gedaan, tevens hertaald. Dat alles betekende voor mij overigens een lange zoektocht door het labyrint van het middeleeuwse bestuur en recht om voor zover mogelijk inzicht te vergaren hoe men toen dacht en handelde, en soms eenvoudigweg gewoon te kunnen begrijpen wat er nu eigenlijk stond. Menigmaal stond er niet wat ik meende te lezen. De buitengewoon zware boete die een poorter krijgt als hij zijn *knijf in arren moede trekt* wekte mijn verbazing, totdat bleek dat hij zijn mes ‘in toornige woede’ hanteert en niet als een soort laatste redmiddel – en dus in noodweer. Het boeiende was zonder meer dat voor mij vrijwel alles ‘nieuw’ was en zeer interessant en steeds weer tot de nodige vervolgvragen aanleiding gaf.

Het spreekt voor zich dat bij die zoektocht ook vaak een beroep moest en kon worden gedaan op anderen die specifiek deskundig zijn op de zeer verschillende terreinen van de middeleeuwse geschiedenis. Veel dank ben ik verschuldigd aan drs. Willem van Bentum die de in het Latijn gestelde oorkonden niet alleen zeer adequaat wist te hertalen maar en passant ook tal van relevante vragen stelde die weer tot nader inzicht in deze materie leidden. In verband met de vele diplomatische en andere vraagstukken noem ik de ondersteuning van dr. Hildo van Engen. Ook mocht ik herhaaldelijk een beroep doen op de kennis en inzichten van prof. dr. Sebastiaan Roes betreffende de bepaald lastige materie van het aasdoms- en schependomserfrecht. Zonder de ruimhartige medewerking van de medewerkers van het Regionaal Archief Alkmaar was de klus oneindig veel lastiger te klaren geweest, waarbij ik in het bijzonder drs. Harry de Raad wil noemen, die ook mijn conceptmanuscript kritisch doornam. De fantastische bibliotheekcollectie van het Regionaal Archief Alkmaar die bij wijze van spreken ‘om de hoek’ voorhanden was, voorkwam veel nodeloos gereis. Eveneens gaat mijn dank uit naar drs. Jan Drewes te Alkmaar die mijn eerste conceptmanuscript kritisch meelas en redactioneel stevig bijschaafde. Voor het inzicht in de rol van de steden op het grafelijke politieke toneel ben ik veel dank verschuldigd aan prof. dr. J.G. Smit die tal van vragen beantwoordde en mij ook toegang verschaftte tot de nog niet

gepubliceerde bestanden en indices inzake de Hollandse en Zeeuwse dagvaarten. Het vertalen van een samenvatting in het Engels is een eerste aanzet om er een summary van te maken. Maar ook dat is toch weer een vak apart waarbij de inzet van een 'native speaker' onontbeerlijk is: mijn grote waardering hierbij gaat uit naar Patricia van Brederode-Gallagher voor haar waardevolle ondersteuning en vele aanpassingen.

Uiteraard is in de afgelopen jaren met talloos velen uit de archiefwereld contact gelegd. Zowel bij het Nationaal Archief als alle andere relevante regionale en stedelijke archieven werd steeds alle medewerking verleend, ook al betekende dat soms een wekenlange mailwisseling met vragen, antwoorden en weer nieuwe vragen. Het aardige daarvan was dat het gewoon ook plezierige contacten opleverde met veel buitengewoon geïnteresseerde en deskundige mensen. En wie binnen de overheid of het bedrijfsleven wil zien hoe de begrippen dienstverlening en klantgerichtheid in de praktijk zouden moeten worden toegepast, kan ik een bezoek aan de archieven zeer aanbevelen.

Een speciaal woord van dank gaat ook in dit geval naar de mensen in mijn directe werkomgeving waaronder mijn gemeentelijke collega's, niet alleen in Alkmaar maar waar dan ook in Nederland. Het kan vrijwel niemand van hen zijn ontgaan dat ik de afgelopen jaren 'iets' met stadsrechten deed. Het gemeentebestuur en vele medewerkers van de gemeente Alkmaar hebben steeds belangstelling getoond en tenminste geduldig ook alle verhalen aangehoord, evenals mijn collega-gemeentesecretarissen elders in den lande.

Tenslotte noem ik uiteraard mijn eigen kring van familie en vrienden, die mij – cliché of niet – de afgelopen jaren toch wel een beetje hebben moeten missen. Zonder het nodige 'geconditioneerd fanatisme' komt nu eenmaal geen proefschrift tot stand. Dat vereist ook goede afspraken in en om het eigen huis. Onze zoons Maarten en Menno weten inmiddels veel meer van stadsrechten dan ze ooit konden vermoeden. En de afgelopen jaren was ik weliswaar heel veel in huis maar toch eigenlijk ook 'uit' als ik weer heel lang in de studeerkamer zat dan wel liep na te denken over het zoveelste concept of detail. Mijn grootste dank gaat dan ook zonder meer uit naar mijn echtgenote Margo aan wie ik dit boek van ganser harte opdraag!

Alkmaar, 9 mei 2011

Hoofdstuk 1. Stand van het onderzoek, begrippen, probleemstelling en bronnen

1.1 Inleiding – stand van het onderzoek

Het onderzoek naar de ontwikkeling van de stad in en sinds de middeleeuwen mag zich in een groeiende aandacht verheugen. Recente maatschappelijke en historiografische ontwikkelingen hebben erin geresulteerd dat de geschiedenis van stad en stedelijkheid, en thema's die specifiek zijn verbonden aan stedelijke samenlevingen, belangrijk worden gevonden. Deze ontwikkelingen dringen sinds enkele jaren dan ook door in het onderwijs en in de programma's van belangrijke onderzoeksinstituten. Het NWO-programma 'Urbanisatie en stads cultuur' in Nederland en de introductie van de afstudeerrichting Stads geschiedenis in Vlaanderen weerspiegelen deze ontwikkelingen als ook de uitgave van het nieuwe *Tijdschrift voor stadsgeschiedenis* in 2006. Lag oorspronkelijk de nadruk sterk op de institutionele kant en veel minder op de sociaaleconomische aspecten, tegenwoordig wordt steeds meer een brede, interdisciplinaire aanpak zichtbaar. De stad wordt heden ten dage archeologisch, historisch-geografisch, architectuurhistorisch, morfologisch, stadslandschappelijk en ook 'gewoon' historisch (variërend van stadsrechten tot de economische ontwikkeling) onder de loep genomen. In dat kader dienen bijvoorbeeld de sinds 1989 actieve interuniversitaire 'Werkgroep Stedengeschiedenis' te worden genoemd en ook de 'International Conference on Urban History'.

De publicatie van Rutte en Van Engen onder de titel *Stadswording in de Nederlanden. Op zoek naar overzicht* uit 2005 is een goed voorbeeld van een dergelijke brede, interdisciplinaire aanpak. Als verbindend element van al dat interdisciplinair onderzoek noemt Borger in die publicatie: 'de wisselwerking tussen de gesteldheid, de inrichting en het gebruik van de ruimte in een tijd van grote economische, maatschappelijke en economische transitie'.¹ In die bundel geeft Van Engen in zijn bijdrage 'Geen schraal terrein' een overzicht van recent onderzoek naar stadsrechten en stadsrechtverleningen, met daarin ook een verwijzing naar het *Repertorium van de stadsrechten in Nederland* van mijn hand, dat in 2005 verscheen en een compendium biedt van alle plaatsen in Nederland die tussen de elfde en begin negentiende eeuw stadsrechten hebben gekregen dan wel tot stad zijn verheven.² Dat repertorium geeft voor het eerst sinds het in 1923 verschenen hoofdstuk 'De stadsrechten' in de befaamde *Geschiedkundige atlas van Nederland* (deel 7) van Telting en Unger weer een integraal en actueel overzicht van de in Nederland sinds de middeleeuwen verleende stadsrechten.³

Het wetenschappelijke tableau van het stadsrechtenonderzoek sinds Telting en Unger in 1923 dient echter eerst nader in beeld te worden gebracht. Telting en Unger spraken van een verbitterde discussie over de door Oppermann, hoogleraar middeleeuwse geschiedenis te Utrecht, aangejaagde, zeer vergaande bronnenkritiek, waardoor tal van (stadsrecht)oorkonden tot

¹ Borger, 'Inleiding', p. 10.

² Van Engen, 'Geen schraal terrein.', p. 63-86.

³ A. Telting had de bewerking van dit onderdeel over de middeleeuwse stadsrechten in Nederland voor de *Atlas* op zich genomen maar was in 1907 plotseling overleden. Op basis van zijn 'omvangrijk aantekeningen-apparaat' heeft W.S. Unger tussen 1921 en 1923 dit hoofdstuk voltooid dat begon met: 'Anders dan tegenwoordig, nu de grenzen tussen een groot dorp en een kleine stad vaak niet met juistheid te trekken zijn en het publieke recht slechts gemeenten, en anders niet, kent, was in de Middeleeuwen, en ook nog later een scherp verschil tussen stad en dorp ook in staatsrechtelijk opzicht te constateeren. Ieder bevolkingscentrum, dat stadsrecht ontvangen had, was oudtijds een stad, een organisme met een zeer vergaande autonomie, een immuniteit, uit het omliggende platteland geëximeerd. Vóórdat echter het stadsrecht kon worden verleend, moest de stad zijn ontstaan. Over dat ontstaan der steden is in de negentiende eeuw een verbitterde strijd gevoerd, waarbij een groot aantal theorieën zijn verkondigd, waarvan sommige, al te eenzijdig of slecht gefundeerd, spoedig bezwaken, anderen daarentegen, meer der waarheid nabijkomend, een langer leven beschoren was': Telting/Unger, 'De stadsrechten', p. 99.

vervalsingen werden verklaard. In 1923 bracht Huizinga in zijn ‘Noodwendig vertoog’ in dit verband een verpletterende slag toe aan het proefschrift *Bijdrage tot de kritiek van de Hollandse stadsrechten der XIIIe eeuw* (1921) van Brandt, een leerling van Oppermann, die daarin de stadsrechttoorkonden van Haarlem (1245), Delft (1246) en Alkmaar (1254) als vervalsingen bestempelde uit het derde kwart van de dertiende eeuw.⁴ De tirade van Huizinga gaf Oppermann vervolgens in 1923 weer aanleiding te reageren met een fel betoog in zijn *Opmerkingen over Hollandsche stadsrechten der XIIIe eeuw*.⁵ Na en ook naast die ‘oorkondenoorlog’ vond overigens het nodige diepgaande onderzoek plaats naar de stadsrechten van afzonderlijke steden, en soms ook naar stadsrechten in een enigszins groter verband. Uiteraard moet hier in het bijzonder Kruisheer worden genoemd die een aantal dertiende-eeuwse Hollandse en Zeeuwse stadsrechttoorkonden diplomatisch heeft ‘ontsloten’ en ook onderling met elkaar in verband heeft gebracht. Zijn belangrijkste bevinding was dat deze stadsrechten op initiatief van de stedelingen zelf werden verleend.⁶ Wat de recente secundaire literatuur betreft, dienen in het bredere verband van het onderzoek naar stedelijke ontwikkeling en stadsrechten enkele werken afzonderlijk te worden vermeld zoals Rutte met zijn proefschrift *Stedenpolitiek en stadsplanning in de Lage Landen (twaalfde - dertiende eeuw)* uit 2002, Flink en Thissen met hun hoofdstuk over de ‘Gelderse steden in de Middeleeuwen’ uit 2003 en Maarschalkerweerd met zijn hoofdstuk over de Utrechtse steden; zij hebben interessante vergelijkende beschouwingen ontwikkeld en tal van relevante gegevens in een breder kader geplaatst.⁷ Tevens dienen hier de stadsgeschiedenissen te worden genoemd, die de afgelopen jaren het licht hebben gezien en meer speciaal die van tal van historisch belangrijke Hollandse steden zoals Alkmaar, Amsterdam, Dordrecht, Edam, Gouda, Haarlem, Leiden en Rotterdam. In dit verband dient uiteraard tevens te worden gewezen op bijzondere leerstoelen voor stadsgeschiedenis aan de universiteiten van Leiden, Groningen en Utrecht en aan de Erasmusuniversiteit.

In Nederland is op het gebied van het stadsrecht in relatie tot stedelijke ontwikkeling nog weinig in een bredere en onderlinge samenhang beschouwd. Er zijn uiteraard onder andere door Camps en Kruisheer de nodige boeken en artikelen gewijd aan de stadsrechten van Haarlem, Delft en Alkmaar als onderdeel van de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie.⁸ Maar die inzichten zijn specifiek gericht op de oorkondelijke aspecten en ook voornamelijk beperkt gebleven tot de dertiende-eeuwse stadsrechten, terwijl die familie tot in de zevende generatie in de vijftiende eeuw is ‘uitgedijd’. En er zijn weliswaar ook enkele gebiedsgerichte vergelijkingen, zoals het artikel van Cappon en Van Engen getiteld ‘Stad door stadsrecht? De betekenis van de stadsrechtverlening voor de stadjes Goedereede (1312), Brielle (1330 en 1343), Geervliet (1381) en Brouwershaven (1403)’, dat interessante aanknopingspunten biedt voor een breder verband. Maar het zijn toch voornamelijk de afzonderlijke stadsrechten, die uitgebreid zijn onderzocht. Meer omvattende

⁴ Huizinga, ‘Noodwendig vertoog’, p. 1-14.

⁵ Opperman, *Opmerkingen over Hollandsche stadsrechten der XIIIe eeuw*. Kruisheer wijdt een omvattende beschouwing aan deze polemieken in het *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299* (hierna OHZ), II, p. 269-272. Zie ook Van Bavel, ‘Een verbeten jacht op valse oorkonden’.

⁶ Zie o.m. Kruisheer, ‘Stadsrechtbeoorkonding en stedelijke ontwikkeling’; Kruisheer, ‘Het ontstaan van de oudste Zeeuwse stadsrechttoorkonden’; Kruisheer, *Het ontstaan van de stadsrechttoorkonden van Haarlem, Delft en Alkmaar*; Kruisheer, ‘Het ontstaan van de oudste Leidse stadsrechttoorkonden, waarschijnlijk eind 12^e eeuw-1266’.

⁷ Flink en Thissen, ‘De Gelderse steden in de Middeleeuwen’; Maarschalkerweerd, ‘De steden’.

⁸ Camps, *De stadsrechten van graaf Willem II van Holland en hun verhouding tot het recht van 's-Hertogenbosch*; Camps, ‘Twee teksten van het stadsrecht van Den Bosch’; Camps, ‘Het stadsrecht van Haarlem opnieuw bekeken’; Camps, ‘Aantekeningen over het oudste stadsrecht van 's-Hertogenbosch’; Camps, *De stadsrechten van graaf Willem II van Holland. Een diplomatische, tekstkritische en historische studie*; Camps, *Het stadsrecht van Den Bosch van het begin (1184) tot het Privilegium Trinitatis (1330): een exposé met enkele nabeschouwingen*; Kruisheer, *Het ontstaan van de stadsrechttoorkonden van Haarlem, Delft en Alkmaar*; Kruisheer, ‘De totstandkoming van de Haarlemse stadskeur van 1245’; Van Kruining, Kruisheer en Verhoeven, *Delft 15 april 1246*.

opvattingen over het stadsrecht zijn opgenomen in de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (AGN 1949-1958) en de *Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (NAGN 1977-1983). In de AGN wordt het nieuwe recht voor de handelsnederzettingen – een streng strafrecht gericht op de *pax* (stadsvrede) gecombineerd met een vlot handelsrecht – als *jus mercatorum* aangeduid en feitelijk als voorloper beschouwd van het stadsrecht. Specifieke stadsrechten zullen in eerste instantie door de betreffende landsheren mondeling (vanaf eind elfde eeuw) zijn verleend en gaandeweg (met name vanaf de twaalfde eeuw) op schrift zijn gesteld. Er wordt een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de ontwikkeling van het stadsrecht in de Zuid-Nederlandse steden (in Luik, Vlaanderen, Brabant en Henegouwen), waar een ‘spontaan ontluiken en langzaam groeien van een nog ongeschreven recht’ wordt geconstateerd en de Noord-Nederlandse steden: ‘de keure schept hier het recht’.⁹ In deze gebieden zou ook in overwegende mate sprake zijn van het overdragen van recht van elders en in dat verband wordt gewezen op de talrijke stadsrechtfilaties. De periode van de verlening van stadsrechten wordt omschreven als de ‘aanvang van de constitutionele periode’; met name voor wat betreft Holland en Zeeland wordt uitgegaan van een actieve rol van de Hollandse graven.¹⁰ In de NAGN wordt weliswaar eenzelfde ontwikkeling geschetst van mondeling erkende rechten volgens bestaande gewoonten (*consuetudines*) voor de nieuwe stadsgemeenschappen, die gaandeweg overgaat in schriftelijk verstrekte privileges. Hier wordt echter nadrukkelijk aangetekend dat het: ‘Niet ongebruikelijk was dat deze handvesten geïnspireerd waren op het heersende gewoonterecht of op reeds bestaande vrijheden van de betrokken stad of haar burenen en dat zij niet zelden op verzoek en volgens de formuleringen van de stad zelf of ten minste in overleg met haar werden opgesteld’.¹¹

In zijn recent verschenen overzichtswerk *Metropolen aan de Noordzee* over de periode 1100-1560 in de Nederlanden geeft Blockmans een uiteenzetting van de betekenis van de stadsrechtverleningen in de verschillende landsheerlijkheden. Hij schetst aan de hand van de feitelijke ontwikkelingen in Vlaanderen de vroege ontwikkeling (vanaf circa 1100) aldaar van stedelijke voorrechten (vrijheid voor horigen, vrijheid van godsoordelen zoals het tweegevecht, keurrecht, vrijstelling van tol, hoofd- en grondcijs) en van stedelijke functionarissen (schepenen voor bestuur en rechtspraak), en de neerslag hiervan in de stadsrechten.¹² Voor Holland en Zeeland beschrijft hij onder andere de ontwikkeling vanaf begin dertiende eeuw voor wat betreft Middelburg en de daarvan afstammende stadsrechten, en van het midden van die eeuw het stadsrecht van Haarlem dat aan vele generaties wordt doorgegeven; hij wijst specifiek op het inzetten van het middel van stadsrechtverlening door Floris V als onderdeel van een grafelijke politiek gericht op de expansie van Holland.¹³ Dit onderzoek beoogt eveneens een dergelijke bredere, onderlinge samenhang, althans voor Holland en Zeeland, in kaart te brengen en te verdiepen, zowel voor wat betreft de feitelijke rechtshandeling, die leidt tot de verlening van de betreffende oorkonde (qua historische omstandigheden en politieke redenen), de filiatie als de inhoud van die stadsrechtsoorkonden.

⁹ AGN, II, p. 393.

¹⁰ Ibid., p. 397.

¹¹ NAGN, dl. 2, p. 218; ‘Dergelijke stadsprivileges betitelen zich zelf dan ook wel eens als *conventio* of overeenkomst:...’.

¹² Blockmans, *Metropolen*, p. 44-98: een aantal van deze voorrechten is onder andere in het stadsrecht voor Brugge (1127) uitvoerig vastgelegd in verband met de betwiste grafelijke opvolging na de moord op graaf Karel de Goede. Hij legt tevens hierbij een relatie met de ontwikkeling van de volkssoevereiniteit ter inperking van de macht van de vorst. Hij gaat ook in op stadsstichtingen in deze landsheerlijkheden d.m.v. de verlening van stadsrechten.

¹³ Blockmans, *ibid.*, p. 142-144.

1.2 De begrippen stad, stadsrecht en stadsstichting

Vooraleer nader in te gaan op de probleemstelling en de opbouw van dit onderzoek, is het van belang de begrippen *stad* en *stadsrecht* te definiëren. Het is in de geschiedwetenschap niet eenvoudig gebleken een sluitende definitie te formuleren van het begrip ‘stad’. De Romeinen spreken al over de stad (zijnde Rome, de stad der steden) en Sulpicia dicht: *dulcius urbe quid est?* (‘Wat is er fijner dan de stad?’).¹⁴ Maar ook in die tijd is er niet een eenduidige, juridische definitie van het begrip stad en een omschrijving is ook niet eenvoudig. Volgens Van Uytven zijn er in de loop van de tijd tal van definities op los gelaten, waarbij het begrip ‘als andere sociale termen een ruime inhoud [heeft] die naar gelang van de periode, de streek, de wetenschap en zelfs de auteur kan verschillen’; in de moderne Nederlandse en Vlaamse geschiedschrijving wordt tegenwoordig echter vrijwel algemeen Van Uytvens definitie gehanteerd: *‘de stad is een nederzetting met centrale functies, waaraan zij haar gediversifieerde sociaal-economische structuur, haar relatief dichte bevolking en geconcentreerde bebouwing en een tegenover de omgeving afstekend uiterlijk en een eigen mentaliteit dankt. Hoe talrijker en hoe weidser haar centrale functies zijn, hoe belangrijker de stad wordt. De samenstelling van die bundel functies bepaalt mede het karakter van de agglomeratie. Zo kennen we de hofstad, haven, regionale markt, mijnstad, draperiestad enzovoort.’*¹⁵

In zijn oratie in 2004 als bijzonder hoogleraar in de Stadsgeschiedenis aan de Universiteit Leiden merkt Van Maanen in dit kader op: ‘In recente studies is uitgesproken dat “de stad” nauwelijks of zelfs niet te definiëren is. Er zijn niet alleen tal van invalshoeken mogelijk, zoals de economische, de sociologische, de institutionele en de geografische, maar vooral ook diverse combinaties van aspecten daarvan. Een juridische definitie, waarbij stadsrechtverlening het doorslaggevende criterium was, wordt door niemand meer aangehangen. En het feit dat het begrip *stad* oorspronkelijk een rechtstopografische betekenis had die een dergelijke plek een specifieke status verleende, mag evenmin een criterium zijn. Het grootste struikelblok bij definiëring is de vraag of de stad een fysieke of een mentale grootheid is. De stad als concept tegenover de gebouwde en georganiseerde werkelijkheid. In ieder geval is iedere stad op ieder moment het resultaat van haar geschiedenis’.¹⁶

Het juridische criterium van het beschikken over stadsrechten moge dan op zich zelf niet uitsluitend bepalend zijn voor het daadwerkelijk zijn van *stad* maar het blijft een feit dat een plaats die geen stadsrecht had, in de tijd zelf in overheidsdocumenten niet als een *stad* werd aangemerkt. De (oorkondelijke) verlening van het stadsrecht door de lands- of stadsheer beschouw ik dan ook als een essentieel element in het proces van de erkenning als stad in de eigen tijd. Door die formele handeling wordt een plaats die al langer een stedelijke nederzetting in functionele zin kan zijn geweest, of juist nog niet is, ook in publiekrechtelijke zin institutioneel tot een ‘stad’ gemaakt. De vraag is sinds wanneer en bij welke gelegenheden plaatsen stadsrechten verkregen. Grofweg kunnen zich drie situaties voordoen: spontaan gegroeide steden die op enig moment door middel van een stadsrechtverlening (een zekere mate van) stedelijke autonomie verkrijgen; eigenlijke dorpen die door de stadsheer worden ‘opgewaarderd’ tot stad en de *creatio ex nihilo*, de geheel nieuw gecreëerde stad op een voorheen lege plaats.

Bij het onderzoek naar de stadsrechten van de Hollandse en Zeeuwse steden in hoofdstuk 3 zal de vraag welke situatie concreet van toepassing is per stad worden beantwoord waardoor tevens een rubricering mogelijk is. Uiteraard dient een plaats over meer dan alleen stadsrechten te beschikken om tot een echte stad uit te groeien. Er zijn teveel voorbeelden voorhanden van ‘mislukte’ stadjes, die het niveau van dorp nauwelijks zijn ontgroeid. Overigens wordt in dit kader

¹⁴ Het Romeinse meisje Sulpicia in één van haar gedichten opgenomen in het *Corpus Tibullianum*. Uit: Tibullus, *Elegieën en andere gedichten uit het Corpus Tibullianum*. Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door John Nagelkerken, Baarn 1995.

¹⁵ Van Uytven, ‘Stadsgeschiedenis in het Noorden en het Zuiden’, p. 188

¹⁶ Van Maanen, ‘Doorgaande beweging’.

het begrip *stad*, met als vertrekpunt het juridische statuut vanwege de verleende stadsrechten, ruim opgevat, waarbij het als vlag verschillende ladingen kan dekken: de gehele gemeenschap van burgers of poorters, het bestuur of het gerecht, de stad als (ommuurd) territoir of als concept.¹⁷ Waar nodig zal het begrip uiteraard wel meer specifiek worden geduid. In dit onderzoek wordt steeds de aanduiding *stad* gebruikt voor een nederzetting die aantoonbaar stadsrechten verleend heeft gekregen dan wel door tijdgenoten in de landsheerlijke periode feitelijk als een stad wordt beschouwd respectievelijk onder de categorie van de steden wordt gerangschikt.

Om van een stad volgens de definitie van Van Uytven te kunnen spreken, zou de betreffende plaats aan de volgende criteria moeten voldoen:

- een aantal centrale functies;
- een gediversifieerde sociaaleconomische structuur;
- een relatief dichte bevolking;
- een geconcentreerde bebouwing;
- een tegenover de omgeving afstekend uiterlijk en
- een eigen mentaliteit.

Hoewel dit de best hanteerbare, voorhanden definitie van een stad is, geeft deze toch te weinig houvast voor een adequate toetsing qua criteria van de hier onderzochte nederzettingen, althans op het moment van stadsrechtverlening. Voor zover dit aan de hand van de bronnen valt na te gaan, kan namelijk voor geen enkele plaats op het moment van stadsrechtverlening met zekerheid worden vastgesteld of aan al deze criteria wordt voldaan. Mijns inziens zou aan de hand van concrete criteria moeten worden vastgesteld of de plaatsen die in het bezit zijn gekomen van stadsrechten al een feitelijke ontwikkeling tot stad hebben doorgemaakt of nadien nog zullen doormaken. Dergelijke criteria zijn op zich al eerder onderscheiden door tal van historici die zich met de middeleeuwse stadsgeschiedenis bezig houden of hielden. Toch zijn die criteria niet altijd eenvoudig te bepalen, gelet op de afhankelijkheid van de (wisselende) omstandigheden per locatie, van overgeleverde materiële sporen (bijvoorbeeld archeologische restanten, bouwwerken als kerken, stadhuizen etc.) en van de aanwezigheid van schriftelijke bronnen (zoals oorkonden, kronieken, stadsrekeningen etc.). Daartoe zouden toetsbare criteria moeten worden ontwikkeld die aan een stedelijke ontwikkeling kunnen worden verbonden. Robijn noemt in dat verband een zestal categorieën criteria om een stad te onderscheiden van dorpen en marktplaatsen:

- topografie (bijvoorbeeld stadsmuren);
- demografie (omvang en dichtheid bevolking);
- economie (stedelijke consumptie, specialisatie, centrumfunctie);
- bestuur (centrumfunctie);
- religie (centrumfunctie, aanwezigheid bedelorden) en
- recht (optekening stadsrecht en keuren).¹⁸

¹⁷ Voor de (semantische) ontwikkeling van het begrip: zie J. Van Loon, *De ontstaansgeschiedenis van het begrip "stad". Een bijdrage tot de diachrone semantiek en de sociaal-economische geschiedenis van Noord-West-Europa, inzonderheid van de Nederlanden*, Gent 2000.

¹⁸ Robijn, *Het recht van een vrije Friese stad*, p. 34. Hij verwijst daar ook naar de stadsdefinitie van de Duitse historicus G. Schmoller: 'Die Stadt ist ein grössere Wohnplatz als das Dorf, aber zugleich ein solcher, wo Verkehr, Handel, Gewerbe und weitere Arbeitsteilung Platz gegriffen hat, ein Ort, der auf seiner Gemarkung nicht mehr genügende Lebensmittel für alle seine Bewohner baut, der den wirtschaftlichen, verwaltungsmässigen und geistigen Mittelpunkt seiner ländlichen Umgebung bildet. Man denkt aber ebenso sehr daran, dass er mit Strassen und Brücken, mit Marktplatz, mit Rat- und Kaufhaus und anderen grösseren Bauten versehen, dass er durch Wall, Graben und Mauer besser als das Dorf geschützt sei, wofern ein solcher Schutz überhaupt nötig ist; endlich daran, dass er eine höhere politische und Gemeindeverfassung, gewisse Rechtsvorzüge besitze'. Hierin treffen we weliswaar de meeste elementen aan die ook Van Uytven hanteert maar het fenomeen stad wordt hier nadrukkelijk afgezet tegenover het dorp. Dat is echter lastig aangezien dan het dorp weer meer specifiek dient te worden gedefinieerd. Overigens hanteren Duitse historici gelet op de duizenden

Hij wijst naar mijn mening terecht op de bezwaren verbonden aan het hanteren van slechts één van deze categorieën aangezien de middeleeuwse stad vanwege de vele verschijningsvormen zich daarin niet laat vangen. Het is dus zaak een combinatie van dergelijke criteria te ontwikkelen. Zo spreekt bijvoorbeeld Renes van een stad als aan een vijftal criteria wordt voldaan:

- het bezit van stadsrecht;
- een zekere omvang (minimaal 1.000 inwoners);
- een voornamelijk niet-agrarische bestaanswijze;
- een versterking door wallen of muren en
- een dichte bebouwing van in ieder geval het kerngebied.¹⁹

Dit is op zich een hanteerbare combinatie van criteria waaraan echter mijns inziens nog het autonoom handelen van de stad (onder andere door het beschikken over het keurrecht en de hoge jurisdictie en blijken uit de aanwezigheid van een stadszegel) en ook de aanwezigheid van (tal van) specifiek stedelijke centrumfuncties zouden moeten worden toegevoegd.²⁰

In dit proefschrift gaat het echter niet om de vraag, of, en sinds welk moment, de onderzochte plaatsen ‘steden’ waren volgens al dergelijke criteria. Hier vormt uitsluitend de (gedocumenteerde) vroegste verlening van een stadsrecht het uitgangspunt, met andere woorden de politieke constitutie dan wel de vroegste erkenning van de juridische *status aparte* van nederzettingen die op dat moment al dan niet reeds over stadachtige kenmerken in demografische en sociaaleconomische zin beschikten. Mijn onderzoek heeft zich derhalve in eerste instantie gericht op de historische, politiek-bestuurlijke omstandigheden waaronder dergelijke verleningen tot stand zijn gekomen, en in tweede instantie op hun (mogelijke) onderlinge samenhang en hun inhoud. Hiermee hoop ik dan het bestaande beeld van de stadsrechtverleningen in het (dubbel)graafschap Holland en Zeeland in de uiterst dynamische periode van circa 1200 tot circa 1450 vollediger te maken en scherper te krijgen.

In dit werk is dan ook één van de centrale onderzoeksvragen wanneer er sprake is van de verlening van het vroegste (oorspronkelijke) stadsrecht. Een dergelijk onderzoek vereist allereerst een nauwkeurige begripsdefiniëring. Van de omschrijving van het begrip ‘stadsrecht’ (of ook wel ‘stadsrechten’) zijn in de geschiedkundige literatuur opvallend genoeg weinig specifieke definities te vinden.²¹ Blijkbaar spreekt het begrip veelal voor zich maar voor het afbakenen en toespitsen van dit onderzoek is het van belang een heldere en nauwkeurige omschrijving te geven. Laten we eens nagaan welke betekenissen er door een aantal historici in de loop der tijd zoal aan het begrip

middeleeuwse steden in de Duitse gebieden een specifieke onderverdeling van de steden variërend van vijf tot wel tien inwonersklassen, van *Zwergstädte* (met minder dan 200 dan wel 800 inwoners) tot *Weltstädte* (meer dan 50.000 inwoners), zie Isenmann, *Die deutsche Stadt*, p. 29-32.

¹⁹ Renes, ‘De stad in het landschap’, p. 15. Zo voldoet Asperen wel aan de aspecten stadsrecht, stadsmuur en een dichte bebouwing maar niet aan een niet-agrarische bestaanswijze en een zekere omvang; Den Haag voldoet wel aan de omvang, de niet-agrarische bestaanswijze en een dichte bebouwing maar weer niet aan het hebben van stadsrecht en een stadsmuur.

²⁰ In dit verband geef ik de voorkeur aan een definiëring van een stedelijke ontwikkeling aan de hand van een aantal concrete criteria. *Stedelijke ontwikkeling* zou ik dan definiëren als *de ontplooiing van een nederzetting als stad gelet op de aanwezigheid respectievelijk omvang van een aantal economische, bestuurlijke, sociaal-religieuze en militair-defensieve, stedelijke centrumfuncties*. Die centrumfuncties zijn dan weer te onderscheiden in vier categorieën: a. economisch: de aanwezigheid van voorzieningen en functies als (laken – en vlees)hallen, jaarmarkten, een waag en Lombarden, en het aantal inwoners en ambachtsgilden (in 1400 respectievelijk 1560); b. bestuurlijk: de beschikking over stadsrecht en keurrecht, de aanwezigheid van een stadhuis, een stadszegel en van schepenen, burgemeesters en een stadssecretaris; c. sociaal-religieus: de aanwezigheid van instituties en voorzieningen als (bedelorde)kloosters, kapittels, begijnhoven, een school, een gasthuis, een pest- of leprooshuis en een weeshuis; d. militair-defensief: de omvang van de stedelijke heervaart en de aanwezigheid van grachten, wallen of muren, schutterijen en doelenterreinen en –gebouwen. Dit aspect valt echter buiten het kader van dit onderzoek en vereist dan ook een afzonderlijke uitwerking, die ik in een later stadium als een afzonderlijke publicatie ter hand wil nemen.

²¹ Ik maak geen onderscheid tussen ‘stadsrecht’ en ‘stadsrechten’, zoals soms in de literatuur wel het geval is.

stadsrecht zijn gegeven. Volgens Fockema Andreae lag het wezen van het stadsrecht ‘in de erkenning van het poortergenootschap als drager der gelijke voorrechten zijner leden en van de “poorte” als een bijzonderen rechts- en bestuurskring’.²² Telting en Unger stelden: ‘Teder bevolkingscentrum, dat stadsrecht ontvangen had, was oudtijds een stad, een organisme met een zeer vergaande autonomie, een immuniteit, uit het omliggende platteland geëximeerd’ en noemden ‘de verleening door den landsheer van het stadsrechtprivilege, grondslag van alle stedelijk recht, de officiële bekrachtiging van den geworden toestand’.²³ Bij De Monté ver Loren en Spruit wordt het stadsrecht omschreven als ‘een eigen stedelijk recht en een eigen stedelijke bestuursvorm. Daardoor kwam het met stadsrecht begiftigde gebied als een zelfstandige rechtskring los te staan van de rechterlijke organisatie van het platteland’.²⁴ Leupen omschrijft het stadsrecht in meer algemene termen als ‘een aantal rechten van wisselende samenstelling en omvang, met bepalingen ten aanzien van bestuur en rechtspraak, met economische en fiscale rechten en verplichtingen, met wetgevende bevoegdheden, met rechten ten aanzien van de persoonlijke status van de inwoners en zo meer’.²⁵ Janse noemt het stadsrecht ook wel een ‘vrijheid’ en omschrijft het als ‘een oorkonde van de stadsheer waarin deze de ter plaatse geldende rechtsregels bekrachtigde en de inwoners van de nederzetting bepaalde privileges schonk, waarmee zij zich bestuurlijk en juridisch verzelfstandigde ten opzichte van het omringende platteland’.²⁶ Van Engen omschrijft het stadsrecht als ‘een stelsel van voorrechten en andere rechtsregels waarmee een nederzetting zich in juridisch en bestuurlijk opzicht – die beide elementen kunnen voor de Middeleeuwen niet los van elkaar worden gezien – verzelfstandigde ten opzichte van het omringende platteland’.²⁷ Hoewel deze omschrijvingen deels nogal uiteenlopen, is er steeds een aantal vaste bestanddelen aanwezig: een aantal rechten en plichten, een bestuurlijk-juridisch zelfstandige (autonome) positie ten opzichte van het platteland en een privilege van de lands- of stadsheer, veelal met het karakter van een overeenkomst.

Dat alles heeft geleid tot het nader definiëren van ‘stadsrecht(en)’ als: *een stelsel van rechten en plichten van de stad – door de lands- of stadsheer bij wijze van privilege verleend, overwegend in de vorm van een gezegelde stadsrechtsoorkonde – met als essentieel element dat de plaats daardoor bestuurlijk-juridisch autonoom wordt ten opzichte van het omringende platteland en het aldaar geldende gewoonte- of landrecht en tevens semi-autonoom ten opzichte van de lands- of stadsheer; de inwoners van de stad krijgen veelal ook het keurrecht*.²⁸ Die (semi-)autonomie ten opzichte van de stadsheer enerzijds en het platteland en het daar geldende algemene gewoonte- dan wel landrecht anderzijds blijkt ook uit de meest voorkomende

²² Fockema Andreae, ‘Het wezen en de beteekenis’, p. 43; hij stelt bovendien op p. 42 vast: ‘de stad is een gebied met afzonderlijk bestuur, afzonderlijke rechtspraak, eigen recht en eigen rechtsontwikkeling’.

²³ Telting/Unger, ‘De stadsrechten’, p. 99 en 100.

²⁴ De Monté/Spruit, *Hoofddlijnen rechterlijke organisatie*, p. 192. Zij wijzen er daar tevens op dat het ‘stadsrecht werd verleend bij handvest of stadsbrief door het hoogste gezag in het gebied: soms door de keizer, meestal door de landsheer’.

²⁵ Leupen, ‘Heer en stad’, p. 9-10.

²⁶ Janse, *Verkochte vrijheid*, p. 11.

²⁷ Van Engen, ‘Geen schraal terrein’, p. 67; hij merkt hierover op: ‘Deze definitie is noodgedwongen nogal algemeen, want stadsrechten zijn nu eenmaal zeer divers van omvang en samenstelling’.

²⁸ Dat overigens het onderscheid tussen stad en land soms gering was, blijkt uit de handvesten voor het Land van Altena en de daarin gelegen stad Woudrichem van 15 aug. 1388, die inhoudelijk vrijwel gelijk zijn. Onderscheidend is dat in het eerste handvest sprake is van de *landman* en enkele voor het platteland karakteristieke bepalingen terwijl in het tweede sprake is van de *poorter* en enkele typisch stedelijke bepalingen: Korteweg, *Rechtsbronnen Woudrichem*, II, nrs. 177 en 178. Hetzelfde geldt voor de handvesten van Gorinchem, Leerdam, Hagestein en Dalem van 11 nov. 1382. In de drie stadsrechten wordt steeds de benaming *poorters* gebruikt, terwijl in het landrecht van Dalem sprake is van *onderzaten*; Bruch, ‘Stadsrechten in het land van Arkel I, Het stadrecht van Leerdam’, p. 91. De belangrijkste verschillen zijn uiteindelijk gelegen in de ontwikkeling van een toenemende bestuurlijke en rechterlijke autonomie t.o.v. de stadheer en de rol die de steden in de grafelijke en later gewestelijke politiek gaan spelen. Ook Cappon en Van Engen, ‘Stad door stadsrecht?’, p. 185, wijzen hierop, als zij opmerken: ‘De rechterlijke autonomie jegens het haar omringende land en tot op zekere hoogte ook jegens de stadheer is wezenlijk voor de middeleeuwse stad.’

omschrijving in de stadsrechttoorkonden van hetgeen bij wijze van privilege wordt verleend: het gaat om *libertas* respectievelijk om *vryheden ende poertrecht*.²⁹ Die vrijheid ziet mijns inziens – en dat is een belangrijk uitgangspunt – met name op de vrijheid van grafelijke of heerlijke bemoeienis. Die verlening van vrijheden leidt er ook toe dat het stadsgebied zelf een *vrijheid* wordt, een autonoom stedelijk gebied waarbinnen eigen stedelijke rechtsregels gelden en men zelf het bestuur voert; de stedelingen zullen in de loop der tijd de grafelijke respectievelijk de heerlijke invloed in de stad steeds verder trachten terug te dringen.

De stadsrechttoorkonde is derhalve een essentieel document voor de stad waaraan de stedelijke vrijheidsrechten worden ontleend. De ‘stadsrechttoorkonde’ wordt hier nader gedefinieerd als: *een oorkonde van de lands- of stadsheer waarbij deze aan een nederzetting stadsrecht verleent dan wel dit recht bevestigt, hernieuwt, uitbreidt of beperkt*.³⁰ Vervolgens is het van belang de plaats van het stadsrecht nader te bepalen in het kader van de bestuurlijk-juridische positie van de stad. In dit proefschrift is nagegaan of de vroegst voorhanden stadsrechttoorkonde evident herleidbaar is als de oorspronkelijke stadsrechtverlening en of die vroegste stadsrechttoorkonde ook als een stedelijke ‘constitutie’ kan worden beschouwd. Dat onderzoek heeft plaatsgevonden aan de hand van aanduidingen in de tekst van de oorkonden en relevante andere voorhanden documenten uit die tijd, en alle gerelateerde literatuur. Andere relevante vragen zijn: hoe verhoudt het stedelijke keurrecht zich tot het stadsrecht als zodanig en hoe verhoudt het stadsrecht zich tot het totaal van de stedelijke rechten? De antwoorden op deze vragen moeten inzicht geven in de positie van die nederzettingen in hun relatie tot de lands- of stadsheer: is er inderdaad sprake van een specifiek constituerende werking van de verlening van het stadsrecht (waardoor de plaats op dat moment ook formeel juridisch tot stad wordt) of is er sprake van een geleidelijke opbouw door middel van een opeenvolgende privilegeverlening? Met andere woorden: kreeg dat ‘constitueren’ per se zijn beslag in één oorkonde of kon dat ook gebeuren in een serie van opeenvolgende privilegeverleningen (zoals bij het Leidse stadsrecht)? En in welke vorm deden zich de stadsrechtverleningen in de meeste gevallen voor? En in welke gevallen en wanneer is er dan met zekerheid sprake van een oorspronkelijke stadsrechttoorkonde? En is er daadwerkelijk sprake van een stadsrecht – en dus in bestuurlijk-juridisch opzicht van een stad – als de stedelijke bestuurders (nog) niet over het keurrecht beschikken? En in welke situaties vallen verlening van stadsrecht en keurrecht samen, of juist niet? En als autonomie een sleutelbegrip vormt, wat zijn dan de vereiste ingrediënten daarvoor – stadsrecht, keurrecht, hoge jurisdictie en een stadszegel?

De beschikking over het keurrecht zie ik in ieder geval als een essentieel element in de ontwikkeling van de autonomie van de stad en bij de doorwerking van het stadsrecht. Ook Blockmans en Hoppenbrouwers betitelen het ‘opeisen van autonomie, het recht om zelf wetten en regels te formuleren voor de eigen gemeenschap, en de jurisdictie daarover ook zelf uit te oefenen’ als een ‘belangrijke stap in de stedelijke emancipatiebeweging’.³¹ Het ‘keurrecht’ heb ik nader omschreven als: *het recht van schepenen van de stad om op eigen gezag, in eerste instantie met medewerking van de (lands)heer of diens schout, bestaande stedelijke regels te veranderen en nieuwe, algemeen verbindende verordeningen vast te stellen die voor de inwoners van de stad gelden evenals voor alle andere*

²⁹ In de Latijnse stadsrechttoorkonden gaat het steeds om *libertas/libertatis*, in de Middelnederlandse zien we als variaties op dit thema: *recht ende vrihede; vryheden ende poertrecht; vrijheijd en privilegie en hantvesten; vrihede ende gratie en vrijheijde ende bescreven recht*. Andere benamingen zijn: *gunst, punten en vrijheden, vrijheid en keur, regten, privilegien, hantvesten ende coren, coere ende recht, vriheyte ende dese keure*.

³⁰ Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p. 3 noot 1 omschrijft deze als ‘een oorkonde waarin aan een nederzetting de status van stad wordt verleend of waarin deze status wordt hernieuwd’. De omschrijving ‘status van stad’ acht ik echter te algemeen, mede gelet op de definitie van het begrip stad. Het gaat hierbij specifiek om de bestuurlijk-juridische positie van de nederzetting en de feitelijke inhoud van de privileges. Als er vanwege de lands- of de stadsheer een bevestiging, hernieuwing, uitbreiding of beperking van de stadsrechten plaatsvond, leidde dat niet tot een andere status; de nederzetting was en bleef bestuurlijk-juridisch een stad.

³¹ Blockmans/Hoppenbrouwers, *Eeuwen des onderscheids*, p. 272.

aanwezig binnen het stedelijke rechtsgebied.³² De combinatie van *keurrecht* en stadsrecht leidt tot een levend stelsel van rechten en plichten in tegenstelling tot de in principe onveranderlijke regels van het geldende gewoonterecht. Het stadsbestuur is daarmee in staat tot een voortdurende rechtsontwikkeling, en niet meer louter afhankelijk van de lands- of stadsheer voor verdere aanpassingen: het stedelijk recht is aldus geen in de tijd gestolde voorziening. De vroegste verlening van het keurrecht in onze streken treffen we aan in Vlaanderen, in het charter van Aire-sur-la-Lys uit de periode 1093-1111.³³ Niermeyer geeft een heldere duiding van de betekenis van stedelijk recht én keurrecht aangezien de schepenen dan ‘in overleg met de graaf of diens schout keuren [mogen] maken, die rechtskracht zullen bezitten, mits ze niet tot nadeel van ’s graven heerlijkheid strekken. De verleening van deze bevoegdheid demonstreert dat men zich bewust was van het veranderlijke, het dynamische der maatschappelijke verhoudingen binnen de stad. Zij staat in scherpe tegenstelling tot den toestand op het platteland; daar, waar de samenleving een uitsluitend agrarisch karakter had, kon men immers volstaan met het overgeleverde gewoonterecht, en daar beperkte de competentie der dragers van het rechterlijk gezag zich dan ook tot het toepassen van die in beginsel onveranderlijke regels’.³⁴ Het uitoefenen van het keurrecht geeft uitdrukking aan de autonomie van de inwoners van de stad – de stedelijke gemeenschap ofwel de *universitas* – om, door tussenkomst van schout en schepenen, de eigen huishouding nader te regelen. In de naleving van de vele (ge- en verbods)bepalingen is voorzien door de eveneens opgenomen strafbepalingen en verdere sancties.

De opeenvolgende keuren worden in de loop der tijd veelal verzameld in een zogenaamd *keurboek*.³⁵ De talloze keuren (en keurboeken) geven een duidelijk inzicht in het dagelijkse leven in een stad vanwege de vele, vrijwel elk gebied bestrijkende stedelijke voorschriften. Die normatieve voorschriften betreffen vrijwel alle facetten van de stedelijke samenleving zoals de samenstelling van het bestuur, de regels en straffen ten aanzien van de openbare orde en veiligheid, allerlei aspecten aangaande handel en marktwezen als ook de rechtsbetrekkingen van de burgers onderling. De keuren kennen dan ook regels ten aanzien van zaken op onder meer de gebieden van het publiekrecht, het strafrecht, het privaatrecht en het procesrecht. De stedelijke rechtsregels worden regelmatig openbaar bekendgemaakt bijvoorbeeld vanaf de ‘afleesplaats’ ten stadhuiuze of vanaf de kansel in de kerk, ook bij de jaarlijkse installatie van de nieuwe stadsbestuurders vormt het (gedeeltelijk) voorlezen van de vigerende keuren een vast onderdeel.³⁶ Robijn wijst terecht op het verschil van een keurboek met een *stadboek*.³⁷ Een stadboek is, zoals het Duitse *stadtbuch*, veelal een ingebonden verzameling van allerlei bestuurlijk-administratieve archiefstukken. Dat stadboek kan bijvoorbeeld zowel stedelijke privileges, het stadsrecht, bestuursbesluiten, keuren, rekeningen, ambtseden en poorterregisters bevatten. Een keurboek wordt hier gedefinieerd als: *een specifieke verzameling van stedelijke juridische besluiten met algemene werking waaronder verordeningen*. De term *stadboek* ‘lijkt in Nederland geografisch voornamelijk beperkt te zijn tot Noord- en Oost-

³² Robijn, *Het recht*, p. 15, stelt dat het uitvaardigen van keuren aan de stedelijke raad is voorbehouden. Dat kon overigens per landsheerlijk gebied verschillen. In Holland en Zeeland zijn in de hier behandelde periode vrijwel steeds de schepenen daartoe bevoegd, in samenspraak met de schout.

³³ Blockmans, *Metropolen*, p. 59.

³⁴ Niermeyer, *Delft en Delfland*, p. 52-53; overigens beschikten ook dorpsbesturen wel over het keurrecht.

³⁵ Zie onder andere C. Pijnacker Hordijk, *Rechtsbronnen der stad Zutphen etc.*, ‘s-Gravenhage 1881, over het ‘Kondichboek’ van Zutphen; Alberts, *Het Middeleeuws Keurboek van de stad Doetichem*, Zutphen 1979, en Robijn, *Het recht*, over de stadboeken van Bolsward.

³⁶ Zie ook de interessante beschrijving hierover in Benders, *Bestuursstructuur*, paragraaf 3.2 Keur- en eedboeken. Hij haalt op p. 118 een Deventer cameraarsrekening aan waarin staat dat zes stadsbestuurders *sedentes et ordinantes prescripta punta conscribi in librum civitatis* (‘bijezen zaten en de voorschreven punten opstelden om ze tezamen in het stadboek in te schrijven’). Hij haalt tevens op p. 120 het Keurboek van Kampen aan als voorbeeld van een jaarlijkse (gedeeltelijke) voorlezing die op *Dertiendag* (6 jan.) plaatsvindt waarbij met het voorlezen van de eerste drie bladzijden wordt volstaan.

³⁷ Robijn, *Het recht*, p. 20.

Nederlandse steden'.³⁸ In Holland en Zeeland is inderdaad vrijwel steeds sprake van keurboeken hoewel daar ook wel stadboeken voorkomen maar dan meestal nadrukkelijk naast het keurboek, zo bijvoorbeeld in Schiedam.³⁹ Er is nog een definitie van belang ter onderscheiding van het stadsrecht, en wel die van het zogeheten *stedelijke recht* dat ik nader definieer als: *de in de loop der tijd op basis van de stedelijke privileges en de keurbevoegdheid ontwikkelde, stedelijke rechtsregels en verordeningen zoals die opvolgend worden vastgelegd in keur- of stadboeken*. Het *stadsrecht* (of ook wel de *stadsrechten*) beschouw ik als de 'stedelijke constitutie', de juridische grondslag van de stad. En het *stedelijke recht* als de zich voortdurend ontwikkelende stedelijke rechtspraktijk, ofwel het geheel van stedelijk ontwikkelde rechtsregels en verordeningen dat, in de loop der tijd en met als basis het stadsrecht zelf, steeds verder 'aangroeit' en wordt opgetekend in stadboeken en keurenverzamelingen.

Er heeft onder historici een discussie plaatsgevonden of gesproken dient te worden van *stadskeur* in plaats van *stadsrecht*. Kruisheer ziet de term 'stadsrecht' als 'een minder nauwkeurige term', en meent dat systematisch dient te worden gesproken van stadskeur.⁴⁰ Veen acht de term (stads)keur echter inefficiënt, 'volstrekt kleurloos' en te veelzinnig, waar de term stadsrecht aangeeft wat 'het karakter van de regeling' is, zodat het ieder duidelijk is dat het 'over de inhoud van de uitgevaardigde oorkonde gaat'.⁴¹ Ook ik acht de term (stads)keur verwarrend omdat deze gewoonlijk wordt gebruikt voor de aanduiding van locale ordonnances. In dit werk hanteer ik dan ook consequent de termen 'stadsrecht', 'stadsrechtsoorkonde' dan wel 'stadsrechtprivilege' en 'stadsrechtverlening', ofwel: *quod vulgariter statreighte nuncupatur*.⁴² Overigens treffen we in artikel 19 van het stadsrecht van Rotterdam (1340) ook een duidelijk onderscheid tussen beide begrippen aan: *Ende alle sticken die binne der port ghesien die sullen die scepene sceiden bi der hantuesten ende na haren keuren*. Nadrukkelijk teken ik hierbij aan dat er geen sprake is van een 'standaard' stadsrecht: de vele voorrechten worden door de diverse verleners in talloze vormen van zeer verschillende aard verleend. Niet in alle gevallen is een plaats in één keer juridisch tot stad geworden; het is ook voorgekomen dat een opeenvolging van privilegeverleningen een plaats feitelijk tot stad heeft doen worden. Om ten slotte ook formeel als zodanig te worden erkend: Dordrecht en Leiden kunnen als voorbeelden daarvan worden genoemd. Het is overigens ook wel voorgekomen dat plaatsen feitelijk gingen fungeren als stad inclusief juridische bevoegdheden zonder op een bepaald moment formele, schriftelijke stadsrechten te hebben ontvangen, zoals Deventer en Groningen. Overigens is daarbij wel altijd, vroeger of later, sprake van een feitelijke erkenning van de stedelijke status door de lands- of stadsheer. Dat maakt ook dat niet altijd eenduidig van een bepaalde 'geboortedatum' als stad kan worden uitgegaan. In de beschrijving per onderzocht stadsrecht wordt daaraan specifiek aandacht besteed.

Een ander essentieel begrip bij het onderzoek naar stadsrechtverlening en stadwording is de *stadsstichting*. Rutte hanteert dit begrip uitdrukkelijk niet, 'niet alleen omdat het een moeilijk te definiëren begrip is, maar ook omdat het te pas en te onpas wordt gebruikt, waardoor de betekenis onduidelijk is geworden'.⁴³ In het 'Besluit' van zijn proefschrift duidt hij dit begrip dan alsnog als 'het creëren van complete nieuwe steden, zowel in ruimtelijk als maatschappelijk opzicht. Anders dan veel van de plaatsen die in de dertiende eeuw tot stad werden gemaakt, kregen deze bij aanleg doorgaans meteen een door grachten en muren vastomlijnd, dikwijls

³⁸ Robijn, *ibid.*, p. 20, noot 27. De meeste van deze stadboeken zijn overigens feitelijk keurboeken; Benders, *ibid.*, p. 28, geeft de voorkeur aan de term *stadboek* i.p.v. stadboek (als letterlijke vertaling van het Duitse *Stadtbuch*, dat aldaar juist een register zou zijn van privaatrechtelijke handelingen).

³⁹ K.Heeringa, 'Bladen uit het oudste keurboek en het stadboek van Schiedam' in: *VMOVR* 5 (1907), p. 229-258.

⁴⁰ Kruisheer, 'De totstandkoming van de Haarlemse stadskeur van 1245', p. 9. Overigens hanteert hij in zijn publikaties tot 1994 stevast de benaming 'stadsrecht(oorkonden)'.

⁴¹ Veen, 'Stadsrecht of stadskeur? Een terminologische opmerking', p. 123.

⁴² Deze aanduiding ('wat gewoonlijk stadsrecht wordt genoemd') treffen we aan in de stadsrechtsoorkonde van Amersfoort van 1259.

⁴³ Rutte, *Stedenpolitiek*, p. 9.

rechtlijnig stratenplan, een nieuwe kerk en werden volwaardige stadsrechten verleend'.⁴⁴ De kern van het door hem gehanteerde begrip stadsstichting is wel duidelijk: het gaat om een nieuwe stad gebouwd op een voorheen lege plaats, de *creatio ex nihilo*, ofwel 'Städte, die in wüstem und unwegsamem Gebiet regelrecht gegründet wurden'.⁴⁵ Kruisheer lijkt echter weer een andere definitie van het begrip stadsstichting te hanteren dan Rutte: hij noemt de door hem onderzochte Hollands-Zeeuwse stadsrechttoorkonden 'geen stichtingsoorkonde, de stad géén grafelijke stichting'.⁴⁶ In de betreffende steden ziet hij al een burgerij met een sociale bovenlaag aanwezig die het initiatief neemt richting de landsheer tot de betreffende stadsrechtverlening. Het gaat hem dus juist niet om compleet nieuw gestichte steden op een speciaal daartoe uitgekozen locatie maar om de constatering dat een plaats bewust tot stad zou worden gemaakt door het verlenen van stadsrechten – en dat aldus een stad wordt *gesticht*. In Holland en Zeeland kennen we echter niet het fenomeen van de geheel nieuw – uit het niets – gestichte stad, zodat de omschrijving van Rutte hier niet toepasbaar is. Het gaat in deze gebieden steeds om bestaande nederzettingen die stadsrechten verleend krijgen en aldus institutioneel (bestuurlijk-juridisch) een stedelijke status krijgen. Maar niet al die steden kunnen louter door het verkrijgen van een stadsrecht onder het begrip stadsstichting worden gebracht. In Holland en Zeeland kunnen we dit begrip echter wel verbinden met een bepaalde categorie nederzettingen die stadsrechten verleend krijgen. Daartoe heb ik het begrip 'stadsstichting' gedefinieerd als volgt: *een bestaande nederzetting zonder feitelijke stedelijke kenmerken die door middel van het verlenen van stadsrecht door graaf of heer institutioneel tot een stad wordt gemaakt*. In hoofdstuk 2 wordt nader ingegaan op een 'doorgaande beweging' van een elementaire stedelijke ontwikkeling, een materiële stadswording en de formele stadsrechtverlening aan de hand van een beschrijving van de juridische en bestuurlijke ontwikkeling van de stad in het algemeen op het grondgebied van huidig Nederland in de (landsheerlijke) periode 1200-1588.

Resumerend wordt opgemerkt dat dit onderzoek zich richt op het stadsrecht in de zin van: de formeel toegekende bestuurlijk-juridische uitzonderingspositie ('Alkmaar beschikte over stadsrecht') respectievelijk de formele oorkonde waarin deze positie is vastgelegd ('Het Alkmaarse stadsrecht van 1254'). In de historiografie wordt ook wel het geheel van de geldende rechtsregels in de stad ('Volgens het Alkmaarse stadsrecht mag een poorter niet worden uitgedaagd tot een duel') onder het stadsrecht geschaard maar dat reken ik, zoals ik hiervoor aangaf, tot het geldende stedelijk recht, zoals het in de keuren is opgetekend. Dit onderzoek pretendeert uitdrukkelijk niet alle versies van het laatmiddeleeuwse recht zoals zich dat ontwikkelde en op enig moment van kracht was in de Hollandse en Zeeuwse steden in de landsheerlijke periode in kaart te brengen – voor zover dat al mogelijk zou zijn.

1.3 Probleemstelling en opbouw van het onderzoek

Het centrale thema van dit onderzoek, de stadsrechtverleningen in Holland en Zeeland in de landsheerlijke periode onderling samenhangend in kaart te brengen en te analyseren, is vanuit verschillende invalshoeken benaderd, namelijk zowel geschiedkundig als rechtshistorisch. In dat kader zijn de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

- a. Onder welke omstandigheden zijn de stadsrechten in Holland en Zeeland in de landsheerlijke periode verleend? Hebben de graven respectievelijk de heren de stadsrechtverleningen als een instrument gehanteerd en zo ja, met welke politieke doelstellingen?
- b. Is er sprake van een evidente 'constituerende' werking van de verlening van het stadsrecht, ofwel werd de betreffende plaats daardoor bestuurlijk-juridisch tot stad? Wat is de relatie tussen stadsrecht en keurrecht – kan het één eigenlijk wel zonder het

⁴⁴ Rutte, *ibid.*, p. 153.

⁴⁵ Engel, *Die deutsche Stadt*, p. 36.

⁴⁶ Kruisheer, 'Stadsrechtbeoorkonding', p. 50.

ander? En zijn er ook evidente verschillen aanwezig tussen de stadsrechten in Holland en Zeeland? Is de mate van autonomie – een sleutelbegrip in het kader van de stadsrechtverlening – van de betreffende geprivilegieerde steden nader te bepalen aan de hand van een gecombineerde beschikking over stadsrecht, keurrecht, de hoge jurisdictie en een stadszegel?

- c. Kenden de bevoorrechte plaatsen al een (of enige) stedelijke ontwikkeling op het moment van de verlening van hun stadsrechten?
- d. Wiens inbreng kan bij de verlening van de stadsrechten doorslaggevend worden genoemd, die van de stadsheer of van de stedelingen dan wel hebben partijen een gezamenlijk belang en ook ieder een inbreng daarbij? Kan er ook van stadsstichtingen worden gesproken (volgens de definitie in paragraaf 1.2)?
- e. Welke stedenfiliaties of rechtsontleningen zijn er geweest in Holland en Zeeland, en in het verlengde daarvan, welke stedelijke hoofdvaartrelaties?
- f. Wat is (rechtsvergelijkend) de feitelijke inhoud van al die qua strekking vaak zeer verschillende bepalingen in de onderzochte oorkonden, en zijn hierin bepaalde patronen te ontdekken?
- g. Wat zijn de cruciale bestanddelen van de onderzochte stadsrechten, en is daarin ook een verschuiving in de tijd te bespeuren?
- h. Welke stedelijke (voor)rechten en plichten ten opzichte van graaf of heer kunnen worden onderscheiden, en zijn daarbij tussen de diverse steden belangrijke verschillen te onderkennen?
- i. Hoe verhouden de Hollandse en de Zeeuwse stadsrechten respectievelijk de grafelijke en de niet-grafelijke zich inhoudelijk onderling?

Ad a, b, c en d: in hoofdstuk 3 zijn alle plaatsen op het grondgebied van de graafschappen Holland en Zeeland in de dertiende tot en met de vijftiende eeuw die (bewezen, vermoedelijke dan wel vermeende) stadsrechten hebben gekregen, in beeld gebracht. Daarbij is steeds aan de hand van een vast stramen een schets gegeven van hun vroegste ontwikkeling tot aan het moment van de stadsrechtverlening dan wel stadwording. Tevens zijn daarbij indien relevant specifieke aspecten van het betreffende stadsrecht in beeld gebracht. Ook wordt aan de hand van enerzijds de grafelijke en anderzijds de niet-grafelijke stadsrechten in de landsheerlijke periode beschreven onder welke militair-strategische, machtspolitieke, financiële, economische en bestuurlijke omstandigheden en met welke politieke doelstellingen deze verleningen plaatsvonden. Daarbij komen vragen aan de orde als: wie heeft feitelijk het grootste belang bij de verlening, staan daar ook bijzondere prestaties tegenover qua bevoegdheden of geld, is er een categorisering en/of een periodisering mogelijk van de stadsrechten en de vorm waarin ze werden verleend, en is er een stedelijke ontwikkeling op het moment van de verlening van stadsrechten? En is er wel sprake van een volwaardig stadsrecht qua stedelijke autonomie als men (nog) niet over het keurrecht en de hoge jurisdictie beschikt? En wanneer zal men beschikken over het symbool bij uitstek van de stedelijke autonomie: het stadszegel?

Ad e: in hoofdstuk 4 wordt per onderscheiden gebied in Holland en Zeeland (zoals Kennemerland, Amstelland, Rijnland enz.) aangegeven welke stedenfiliaties ('stedenfamilies') er hebben bestaan. Dat kan betekenen dat er sprake is van een volledige of gedeeltelijke overeenkomst (overname) van recht van de ene door de andere stad. Daarnaast wordt ook in kaart gebracht welke hoofdvaartrelaties er zijn geweest: naar welke andere schepenbank gaan de schepenen voor een vonnis als ze niet in staat zijn er zelf een te vellen? Of zijn er ook andere juridische oplossingen voorhanden geweest?

Ad f, g, h en i: in hoofdstuk 5 wordt, volgens de diplomatische indeling van de voorhanden oorkonden, een rechtsinhoudelijke beschouwing en onderlinge vergelijking gegeven van de vele, en soms zeer verschillende bepalingen. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om de tolvrijdom, het poorterschap, het keurrecht, bestuur en rechtspraak en de betreffende stedelijke functionarissen, de openbare orde en de 'stadsvrede', de hoge en lage jurisdictie, de heervvaart, het

stedelijke rechtsgebied (de stadsvrijheid), strafbepalingen en boetes, de bedde en het *ius de non evocando*.⁴⁷ Aan de hand van die rechtsinhoudelijke vergelijking kan zowel worden geduid wat de belangrijkste bepalingen zijn geweest voor heer en onderdaan in een bepaalde periode en welke ontwikkeling zich in de tijd heeft voorgedaan. Bovendien kan aan de hand van die inhoudelijke vergelijking worden gezien in hoeverre de Hollandse en Zeeuwse stadsrechten onderling overeenkomen dan wel verschillen.

Bij dit vergelijkend onderzoek naar de inhoud van de meest relevante oorkonden is steeds uitgegaan van de tekst van de vroegst voorhanden (zoveel mogelijk origineel overgeleverde) stadsrechttoorkonde, die vrijwel steeds samenvalt met het vroegste moment van de formele verlening van het stadsrecht (zie overzicht in bijlage 1). Overigens wordt hierbij wel aangetekend dat er voorbeelden zijn van stadsrechttoorkonden die uit meerdere, oudere lagen zijn opgebouwd maar waarvan oudere oorkonden niet zijn overgeleverd.⁴⁸ In een aantal gevallen is die originele oorkonde (tekst) echter niet overgeleverd dan wel is er geen afzonderlijk stadsrecht verleend, terwijl het wel volstrekt duidelijk is dat de betreffende plaats al op een bepaald moment stad is geworden. In een aantal gevallen kon in een dergelijk geval van een latere verlening, bevestiging of vastlegging gebruik worden gemaakt maar soms is ook een dergelijke oorkonde niet voorhanden. Voor de specifieke vindplaatsen, de transcripties van de gebruikte oorkondeteksten en de hertalingen van de onderzochte oorkonden wordt verwezen naar bijlage 2. Daarin zijn alle voorhanden stadsrechtteksten integraal (en tevens hertaald) opgenomen.

De *onderzoekperiode* is begrensd door de jaren 1213 (de vroegst overgeleverde stadsrechttoorkonde van Holland en Zeeland – die van Geertruidenberg) en 1484 (Purmerend krijgt het keurrecht verleend en kan als een stad worden beschouwd).⁴⁹ De stadsrechten zijn een typisch fenomeen uit de landsheerlijke periode, die in Holland en Zeeland eindigt in 1588. De laatste, formeel *constituerende* stadsrechttoorkonde in het (dubbel)graafschap Holland en Zeeland – waarbij een plaats juridisch tot stad wordt gemaakt – dateert echter van 1469 (Heenvliet), daarna zijn er in deze gebieden feitelijk geen stadsrechten meer verleend. Als *onderzoekgebied* is het gehele grondgebied van de graafschappen Holland (met inbegrip van West-Friesland) en Zeeland in beschouwing genomen, zoals zich dat heeft ontwikkeld in de loop van de landsheerlijke periode. Bij de keuze van de te onderzoeken steden is gebruik gemaakt van de gewestkaarten van Van Deventer uit de periode 1536-1545.⁵⁰ De ‘inliggende’ – zowel allodiale als leenrechtelijk onder grafelijk gezag vallende – gebieden van andere heren zijn daarbij inbegrepen. Tot deze gebieden behoren de (voormalige) heerlijkheden Heusden, Altena, Voorne, Gooiland, het land van Woerden, en zowel de goederen verworven van de heren van Arkel als de weer ‘terugverworven’ goederen van de graven van Blois. Daardoor kan ook een vergelijking worden gemaakt tussen alle oorkonden van de landsheer (de graaf van Holland en Zeeland) en die van een groot aantal andere stadsheren. Bovendien zijn vier steden in Friesland in het onderzoek begrepen, die in 1292 (Staveren) respectievelijk in 1398 en 1399 (Harlingen, Bolsward en Workum) specifiek Hollandse stadsrechten hebben gekregen. Gelet op de bijzondere politieke en militair-strategische situatie in die jaren in dit door Holland opgeëist gebied, is het interessant om de inhoud van deze vanwege strikt politieke redenen verleende stadsrechttoorkonden in kaart te brengen, en ook te vergelijken met gelijktijdige, ‘reguliere’ stadsrechtverleningen binnen de graafschappen Holland en Zeeland.

⁴⁷ Het voorrecht niet te mogen worden ‘uitgeroepen’ en dus niet voor een rechtbank buiten de eigen stad te worden gebracht.

⁴⁸ Voorbeelden zijn Zierikzee dat zeer waarschijnlijk al in 1220 stadsrecht heeft gekregen maar waarvan de vroegst voorhanden oorkonde van 1248 dateert, Leiden waarvan de oorkonde van 1266 blijkt te zijn samengesteld uit vier oudere tekstgedeelten en Brouwershaven waarvan een oudere oorkonde onbezegeld is blijven liggen totdat in 1403 alsnog (aanvulling en) verlening plaatsvindt.

⁴⁹ Van Purmerend is namelijk geen formele stadsrechttoorkonde bekend.

⁵⁰ C. Koeman, *Gewestkaarten van de Nederlanden door Jacob van Deventer, 1536-1545*, Alphen a/d Rijn 1994.

1.4 De bronnen

De begrenzing naar onderzoeksperiode en -gebied levert een aantal van zestig steden op dat in beeld is gebracht voor wat betreft alle aspecten van hun (mogelijke) stadsrechtverlening. Van 53 van die steden is een stadsrechttoorkonde conform de hiervoor geformuleerde definitie voorhanden, van zeven (niet-grafelijke) steden is geen stadsrechttoorkonde voorhanden (dat betreft Asperen, Haastrecht, Heukelum, Kortgene, Purmerend, Sint Maartensdijk en Zevenbergen). Door de verlening van de betreffende oorkonden krijgen er 44 de juridische status van stad (inclusief de vier Friese steden). Bij twee steden gaat het om verlening van stadsrechten waarbij het aannemelijk is dat er al eerder stadsrechten zullen zijn verleend die echter niet zijn overgeleverd (Zierikzee en Leiden), en bij zeven steden betreft het (latere) bevestigingen (of vastleggingen) respectievelijk één beperking van de stedelijke rechten (Oudewater, Schoonhoven, Heusden, Goes, Veere en IJsselstein respectievelijk Muiden). Voor een aantal steden is dan ook gebruik gemaakt van stadsrechttoorkonden van later datum en in een aantal gevallen ook van aanvullende, relevante oorkonden. Van de hiervoor genoemde zeven niet-grafelijke steden zonder stadsrechttoorkonde, is bezien of er ook andere relevante oorkonden in dit onderzoek konden worden betrokken; dat blijkt alleen bij Purmerend het geval. Dit alles leidde er toe dat in totaal 61 (stadsrecht)toorkonden in Holland en Zeeland in dit onderzoek zijn betrokken. Voor het feitelijke, inhoudelijke onderzoek daarvan is een ‘tweesporenaanpak’ gehanteerd: in eerste instantie is gebruik gemaakt van wetenschappelijk verantwoorde edities (bronnenpublicaties) en indien die niet voorhanden zijn is gebruik gemaakt van de primaire bronnen zelf, te weten de originele oorkonden dan wel authentieke afschriften.

Van de 61 in dit onderzoek betrokken oorkonden zijn er twintig als origineel voorhanden. Van de overige 41 oorkonden zijn over het algemeen tal van eigentijdse dan wel latere, authentieke afschriften voorhanden met uitzondering van de stadsrechttoorkonde van Leerdam van 1382 waarvan noch het origineel noch een afschrift voorhanden is.⁵¹ Voor wat betreft alle negentien onderzochte oorkonden uit de dertiende eeuw is het *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299* (OHZ - 5 delen) gebruikt. In twee gevallen heb ik de uitgave in het OHZ nader vergeleken met één van de voorhanden authentieke afschriften dat aanleiding gaf tot een andere artikelsgewijze indeling respectievelijk een nadere interpretatie van de inhoud van de oorkonde (van Leiden en Gouda). Voor wat betreft acht oorkonden uit de periode 1300-1484 is gebruikt gemaakt van oorkondeboeken respectievelijk afzonderlijke publicaties.⁵² De overige 34 oorkonden zijn als origineel dan wel als authentiek afschrift c.a. bestudeerd (zie het overzicht van de geraadpleegde archieven en onuitgegeven bronnen). Tevens zijn 32 van die oorkonden (opnieuw) getranscribeerd. In bijlage 1 wordt voor alle 61 onderzochte oorkonden inzichtelijk gemaakt van welke originelen of afschriften, en van welke oorkondeboeken dan wel publicaties gebruik is gemaakt en welke oorkonden zijn getranscribeerd. In bijlage 2 zijn de volledige teksten (in het Latijn dan wel het Middelnederlands) van alle hier onderzochte (stadsrecht)toorkonden opgenomen. Bovendien zijn alle teksten hertaald, de Latijnse door drs. Willem van Bentum en de Middelnederlandse door auteur dezes.

Bij de samenstelling van die bijlage (met de 61 integrale oorkondeteksten) is op hoofdlijnen de standaardindeling aangehouden van het *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*. Dat wil zeggen dat eerst de datum van verlening van het betreffende stadsrechtprivilege wordt

⁵¹ Dit stadsrecht kennen we alleen uit een afschrift van het gelijktijdige en vrijwel volledig overeenkomende stadsrecht van Gorinchem waar in in de marge de afwijkingen van dat van Leerdam staan aangegeven.

⁵² Het betreft het *Oorkondenboek van Amsterdam tot 1400* (2 oorkonden), de *Middeleeuwse rechtsbronnen van Gorinchem* (2) van Bruch, en de publicaties ‘De stadsrechttoorkonden van Brielle (1330 en 1341)’ en ‘... bider kore vanden dorpe...’. Het stadsrecht van Brouwershaven (1403)’ van Cappon en Van Engen, de ‘Rechten van Vianen’ van De Geer van Jutphaas en de *Historische beschrijving der vrije en hoge heerlijkheid van Heenvliet* van ’t Hart.

aangegeven, gevolgd door de aanduiding van het stadsrecht en de plaats waar de oorkonde is uitgegeven (voor zover bekend). Vervolgens is in het kopregeest de inhoud van de oorkonde kort beschreven. Daarna is in de kopnoot aangegeven of en waar het origineel voorhanden is, welke mij bekende afschriften voorhanden zijn en waar deze aanwezig zijn, of de betreffende oorkonde in druk is verschenen en uiteraard ook van welke versie (origineel, afschrift dan wel editie) gebruik is gemaakt. Ondanks het verrichte specifieke archiefonderzoek is hier echter geen sprake van een volledige vermelding van alle voorhanden afschriften c.a. zoals in de bestaande oorkondeboeken wel het geval is. Hierna volgt steeds de tekst van de oorkonde in het Latijn dan wel het Middelnederlands (met de vermelding van de gebruikte tekstversie), gevolgd door de hertaling tussen rechte haken. Die hertalingen volgen zoveel mogelijk de oorspronkelijke tekst, er is dus niet gekozen voor een geheel eigentijdse hertaling. Waar nodig zijn nadere verklaringen van bepaalde middeleeuwse begrippen of uitdrukkingen etc. door middel van noten aangegeven. Daarmee is een 'bronnenboek' tot stand gekomen van de stadsrechtsoorkonden c.a. van Holland en Zeeland tot 1484, waarvan sommige voor het eerst op een dergelijke wijze verzameld en te boek gesteld zijn. Bij dit bronnenmateriaal dient steeds te worden onderkend dat het feitelijk om min of meer toevallig voorhanden en niet altijd origineel overgeleverde documenten gaat. Bovendien kunnen in één rechtsoptekening (zoals in de stadsrechtsoorkonden van Leiden en Brouwershaven) elementen uit verschillende tijdperken voorkomen 'gelijk in den bodem geologische lagen van ouderen en jongeren oorsprong over elkander heen liggen'.⁵³ Het inhoudelijke, rechtsvergelijkende onderzoek van de oorkonden in hoofdstuk 5 is uitgevoerd aan de hand van de indeling volgens de diplomatiek, van *invocatio* tot *datatio*. In het kader van deze studie heeft geen zogenaamd 'uitwendig of inwendig diplomatiek onderzoek' van de betreffende oorkonden zelf plaatsgevonden.⁵⁴

Als algemene, aanvullende (rijke) bron voor het grootste deel van de onderzoeksperiode is gebruik gemaakt van het achttiende-eeuwse *Groot Charterboek der graven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland* (4 delen) van Frans van Mieris.⁵⁵ Ook van overzichten van de Henegouwse en de Bourgondische regeringsperiode – de *Regesta Hannonensia. Lijst van oorkonden betreffende Holland en Zeeland uit het tijdvak der regeering van het Henegouwse huis, 1299-1345* van Muller respectievelijk de *Boergoensche charters 1428 - 1482* van Van Limburg Brouwer – is nuttig gebruik gemaakt. Voor wat betreft de Henegouwse periode is inmiddels een belangrijke nieuwe, wetenschappelijk verantwoorde editie (gedeeltelijk) voorhanden: de online editie *Registers van de Hollandse grafelijkheid 1299-1345* van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (ING).⁵⁶ Voor het onderzoek naar de ontstaanscontext van de betreffende oorkonden en ook naar de wordingsgeschiedenis van de onderzochte steden is gebruik gemaakt van een groot aantal afzonderlijke verzamelingen van rechtsbronnen per stad (en uiteraard van alle voorhanden geschiedbeschrijvingen en literatuur per stad).⁵⁷ Mede daardoor is het mogelijk gebleken te bezien

⁵³ Niermeyer, *Delft en Delfland*, p. 65.

⁵⁴ Zie Kruisheer, *OKGH*, I, p. 25-145. In een tweetal gevallen bleek echter uit dit onderzoek dat de *datatio* anders is dan tot dusver werd aangenomen (namelijk bij de oorkonden van Hoorn en Monnickendam).

⁵⁵ Tevens zijn zeventiende en achttiende-eeuwse werken gebruikt zoals de *Hantvesten ende Privilegien van Monnickendam ende Waterlandt* (1613), *Het groot privilegie en hantvest boeck van Kennemerlandt en Kennemer-gevolg* (1664) van Lams, en de *Handvesten ende privilegien van den lande van Rijnland* (1667) van Van Leeuwen.

⁵⁶ Voorshands de registers van Zuidholland, Kennemerland, Amstelland-Waterland en Friesland. Dankzij de vriendelijke medewerking van dr. J.W.J. Burgers is ook informatie uit het groot register Woerden verkregen.

⁵⁷ De voornaamste werken in dit verband zijn: de 'Oudste rechten van de stad Geervliet', de 'Bevestiging der handvesten van Goedereede [...] en de 'De rechten der stad Goedereede' van Pols, de 'Rechtsbronnen van Tolen' van Unger en De Schmidt, de *Rechtsbronnen van Woudrichem en het Land van Altena* van Korteweg, *De middeleeuwse rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht* van Fruin, de 'Rechtsbronnen van Heukelum' van Van der Gouw, de *Rechtsbronnen der stad Schiedam* van Heeringa, *De Alkmaarse rechtsbronnen* van Fasel, de 'Oude rechten van Nieuwpoort' en 'Oude rechten van 's-Gravenzande' van Telting, het *Cartularium van de heren van Veere uit het geslacht van Borsele 1282-1481, 1555* van Henderikx (red.), de

of en zo ja, op welke wijze de betreffende plaats in bestuurlijk-juridisch opzicht naar voren treedt voorafgaand aan en ten tijde van de stadsrechtverlening. Voor een goed inzicht in de rol van de onderzochte steden op het grafelijke politieke toneel is gebruik gemaakt van de *Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Holland vóór 1544* (dl. I, periode 1276-1433, II, 1433-1467, III, 1467-1477 en IV, 1477-1494). Dankzij de vriendelijke medewerking van dr. J.G. Smit is tevens gebruik gemaakt van de nog onuitgegeven *Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Zeeland tot 1574*.⁵⁸ Behalve als toegang tot de rol van de steden op het grafelijke politieke toneel hebben beide bronnen tevens als hulpmiddel gediend bij het nader bepalen van het moment van stadwording van die steden waarvan geen stadsrechttoorkonde voorhanden is.⁵⁹ Naast de algemene en ook de meer specifieke bronnen in directe relatie tot de (ontstaanscontext van de) stadsrechttoorkonden en de stadwording van de onderzochte steden, is gebruik gemaakt van ondersteunend bronnenmateriaal zoals grafelijkheidsrekeningen⁶⁰ en diverse stadsrekeningen uit deze periode.⁶¹ Deze bieden onder andere inzicht in betaling voor verleende stadsrechttoorkonden en ook in hoofdvaartrelaties tussen de onderzochte steden. Voor een nader inzicht zijn ook narratieve bronnen, zoals kronieken en annalen gehanteerd.⁶²

Ten slotte mag de rijke, eigentijdse beschrijving van het bestuur van een Hollandse stad in de middeleeuwen – waarvan dankbaar en in ruime mate gebruik is gemaakt voor een beter begrip van de inhoud van de onderzochte stadsrechttoorkonden – niet onvermeld blijven: *Het Rechtsboek van Den Briel* van stadssecretaris Jan Matthijssen van begin vijftiende eeuw.⁶³

Dat zweren wi, onser steden ende den ghemeen poirteren, een goet ghenadich heer te wesen, ende hem huirre steden vribeden ende rechten in allen poynten onverbreken te houden ende te doen houden.

*Dat zweren wi voir ons poirteren, onsen ghenadighen heer, goede en ghetrouwe ondersaten te wesen, ende hem te doen al dat goede ghetrouwe ondersaten haren rechten lantsheer sculdich sijn te doen.*⁶⁴

Bronnen tot de geschiedenis van Middelburg in den landsheerlijken tijd van Unger, de *Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam* van Unger, Bezemer en Engelbrecht, 'De keuren van St. Maartensdijk' van Unger, de *Onuitgegeven bronnen voor de geschiedenis van Geertruidenberg* van Mollenberg en de 'Onuitgegevene oorkonden betreffende het slot, de stad en de heerlijkheid van IJsselstein' van De Geer van Oudegein.

⁵⁸ Bovendien stelde dr. Smit de nog onuitgegeven indices beschikbaar op de delen II en IV van de *Bronnen dagvaarten Holland* en doorzocht hij de *Bronnen dagvaarten Zeeland* voor wat betreft de Zeeuwse steden.

⁵⁹ Dat is het geval bij een aantal jongere en kleinere steden: Kortgene, Sint Maartensdijk, Purmerend en Zevenbergen. Meer indirect inzicht betreft voor bijv. Asperen, Heukelum en Haastrecht, waarvan geen precieze datum of datering qua stadwording voorhanden is, en die voor het eerst (als steden) in 1456 worden beschreven.

⁶⁰ Het betreft *De rekeningen der grafelijkheid van Holland [respectievelijk Zeeland] onder het Henegouwsche huis* van Hamaker en *De rekeningen der graven en gravinnen uit het Henegouwsche huis* van Smit.

⁶¹ Het betreft de *Stadsrekeningen van Leiden (1390-1434)* van Meerkamp van Embden en *De oudste stadsrekeningen van Dordrecht 1283-1287* van Burgers en Dijkhof.

⁶² Bijv. de *Rijmkroniek van Holland*, de *Kattendijke-kroniek* en de *Annalen van Egmond*.

⁶³ Het was voor deze eenentwintigste-eeuwse stadssecretaris een genoegen om, ruim 600 jaar na totstandkoming, dit zeer belangrijke werk van een middeleeuwse collega voor dit onderzoek te hebben kunnen hanteren.

⁶⁴ Een vrije bewerking van de eden van heer en poorters van Den Briel: Fruin/Pols, *Rechtsboek Den Briel*, p. 23; zie voor algemeen gehanteerde eden, Smit, *Vorst en onderdaan*, p. 356 e.v. alsmede bijlage 5.

Hoofdstuk 2. De stad in juridisch en bestuurlijk perspectief

2.1 Inleiding

Hierna wordt in kort bestek de ontwikkeling van het juridische kader van de stad in de Middeleeuwen beschreven. Ook wordt een schets gegeven van de staatsrechtelijke positie van de stad in Nederland vanaf de vroegste verlening van stadsrecht in de landsheerlijke periode tot de overgang van de soevereiniteit op de Statencolleges van de zeven provincies in 1588. Daartoe wordt in het bijzonder de specifieke positie van het zijn van 'stad' in iedere te onderscheiden periode nader toegelicht en in een bestuurlijke context geplaatst. Hoewel de nadruk daarbij uiteraard ligt op de situatie in Holland en Zeeland, wordt voor de volledigheid en ter vergelijking in het kort de situatie in de 'aanpalende' landsheerlijke gebieden geschetst. Meer in het bijzonder wordt ook de ontwikkeling van de gezamenlijke steden als afzonderlijke 'stand' vanaf de veertiende eeuw in een politiek-bestuurlijke context geplaatst. Nadrukkelijk wordt hier aangetekend dat deze schets beperkt blijft tot de juridische en bestuurlijke omstandigheden zodat andere relevante aspecten als een vroege economische ontwikkeling of specifieke gunstige vestigingsfactoren niet zijn opgenomen.

2.2 De Europese stad als rechtsgemeenschap

In de historiografie wordt de sterke stedelijke ontwikkeling vanaf de elfde eeuw als één van de belangrijkste ontwikkelingen in de hoge Middeleeuwen gezien die het wezen en aanzien van de nog overwegend agrarische samenleving van West-Europa definitief verandert. In de woorden van Huizinga: 'In het stedelijk wezen komt een lang begonnen ontwikkeling tot rijpheid en kiemt tegelijk nieuw leven voor latere eeuwen'.¹ Dutour ziet de middeleeuwse stad als een eigenstandige ontwikkeling en niet als een voortzetting van de Romeinse stad: 'Les hommes du Moyen Âge ont réinventé la ville'.² Die stedelijke ontwikkeling doet zich overal in West-Europa voor, zij het in een zeer verschillend tempo. Die ontwikkeling begint al rond het jaar 1000 ten zuiden van de Alpen waar met name de Noord- en Centraal-Italiaanse steden zich in hoog tempo en in een toenemende mate van autonomie ontwikkelen, uitgaande van *comuni*, gemeenschappen van burgers, die het in eerste instantie te doen is een *vrede*, een rechtsorde voor de stedelijke samenleving tot stand te brengen, veelal gericht tegen de willekeurige heerschappij van rivaliserende stadsheren en alle daarmee gepaard gaande geweldsuitingen. Zo noemt Nicholas de wapenstilstand van 1045 te Milaan een 'federation of peace'; hij wijst ook op de *juramentum commune*, a 'communal oath', die in 1067, weer in Milaan, de vroegste collectieve eedaflegging door een stedelijke bevolkingsgroep in Italië is.³ Nog in dezelfde eeuw komt ook de stedelijke ontwikkeling in Noord-Frankrijk en het Rijnland⁴ op gang (waarbij de bewoners van een aantal

¹ Huizinga, *Verzamelde werken*, I, p. 285.

² Dutour, *La ville médiévale*, p. 29; zo ook Lilley, *Urban Life in the Middle Ages*, die 'urban life' als een specifiek middeleeuwse ontwikkeling beschouwt, evenwel zonder voorbij te gaan aan de doorgaande ontwikkeling van een aantal regio's met steden van Romeinse 'komaf', mede op basis van het onderscheid in drie regio's door Ennen (zie p. 2 e.v.).

³ Nicholas, *The Growth of the Medieval City*, p. 119. Hij geeft hierin een helder overzicht van de zeer diverse ontwikkelingsgang en -stadia in de verschillende gebieden van West-Europa vanaf de oudheid tot het begin van de veertiende eeuw. In zijn boek *The Late Medieval City 1300-1500* vult hij deze ontwikkelingen verder aan.

⁴ In de Duitstalige gebieden gelden de werken van onder andere H. Stoob, *Deutscher Städteatlas*, Dortmund 1973 ff. en een groot aantal andere werken waaronder van Ennen, *Die Europäische Stadt des Mittelalters*, van Engel, *Die deutsche Stadt im Mittelalter* en van Isenmann, *Die Deutsche Stadt im Spätmittelalter* als standaardwerken op het gebied van de steden en hun ontwikkeling. Zij baseren de stedelijke ontwikkeling op de behoefte aan 'vrede' en veiligheid ten behoeve van handel en marktwezen, en de allengs meer op de markt georiënteerde economie met steeds verdergaande arbeidsdifferentiatie. De stad zelf ontwikkelt zich als een

steden zich aaneensluiten in *coniurationes* – lokale eedgenootschappen).⁵ Vanaf het eind van de elfde eeuw zal zich ook in de regio's Luik en Vlaanderen een dergelijke ontwikkeling voordoen.⁶

In de Lage Landen zal de stedelijke ontwikkeling vanaf het midden van de twaalfde eeuw in Brabant⁷, het Sticht en ook Gelre op gang komen waarna deze zich vanaf begin dertiende eeuw ook in Holland en Zeeland voordoet. Die stedelijke ontwikkeling gaat al snel gepaard met de formele verstreking van stadsrechten, waarvan de vroegste mondeling zullen zijn verleend, onder andere door de Vlaamse graven. Maar ook zullen al vroeg de voorrechten op schrift worden gesteld: noordelijk van de Alpen is het Belgische Hoei (Huy) in 1066 zelfs de eerste plaats die een stadsrechtprivilege krijgt, van Theoduinus van Beieren, bisschop van Luik.⁸ In ruil voor bepaalde concessies die de economie van de stad moeten begunstigen, schenken de burgers van Hoei de bisschop de helft van hun roerende goederen, dat wil zeggen de helft van hun kapitaal aan handel en nijverheid. Dit vroege stadsrecht zal in een toenemend tempo door vele andere worden gevolgd gedurende de twaalfde en vooral de dertiende eeuw. Door een dergelijk statuut krijgen de betreffende steden ook een juridisch fundament maar hierbij dient te worden onderkend dat er nu niet door die handeling een stad 'ontstaat'. Naast een aantal geheel nieuw aangelegde steden betreft het veelal reeds tot een zeker stedelijk niveau uitgegroeide nederzettingen die dergelijke specifieke voorrechten verkrijgen. Voorafgaand aan de stadsrechtverlening hebben de inwoners van dergelijke bestaande nederzettingen, veelal als personenverband, al specifieke vrijheden (*libertas*) verkregen, zoals markt- of tolrecht of juist

eedgenootschap van burgers dat er met name op gericht is de interne verdeeldheid en partijvorming tegen te gaan door het handhaven van de stadsvrede. In de Duitse steden zal zich een ontwikkeling voordoen waarbij de raad het hoogste orgaan wordt – bestuurlijk zowel als wetgevend, als toezichthouder op markt, munt en nijverheid. Er is geen gebied in Europa dat zoveel verschillende soorten steden met stadsrechten van verschillend kaliber heeft gekend. In de stadsgeschiedenis worden als vroegste stedelijke ontwikkelingsvormen onderscheiden: '*Vor- und Frühformen, frühmittelalterliche Städte, Früh- und Burgstadt*'. Vervolgens wordt gewezen op de vele stadsstichtingen, '*Stadtgründungen*', waaronder Freiburg im Breisgau – 1120, Lübeck – 1143, Leipzig – 1156-1170, München – 1158, Lippstadt – 1185. En de periode vanaf 1250 wordt in de Duitse stadsgeschiedenis gekarakteriseerd als '*das Zeitalter der Kleinstadtgründung*', met de opkomst van talloze '*Klein- und Kleinstädte sowie "Minderstädte"*'. Op het grondgebied van het Duitse rijk zijn er aan het begin van de twaalfde eeuw ongeveer 50 steden, een aantal dat met maar liefst 1.000 zal toenemen tot circa 1250 en nog eens wordt verdrievoudigd tot 1300. Aan het eind van de vijftiende eeuw telt men hier circa 3.500 à 4.000 steden (de meeste hebben tussen de 200 en 2000 inwoners), met Neurenberg (24.000 inwoners) en Keulen (40.000 inwoners) als grootste. Recente, interessante overzichtswerken zijn van Fuhrmann, *Die Stadt im Mittelalter* en Felicitas Schmieder, *Die mittelalterliche Stadt*, Darmstadt 2005.

⁵ Nicholas, *ibid.*, p. 146 e.v. Hij noemt deze commune bewegingen 'sworn associations' met Laon in 1112 als beroemdste voorbeeld in Noord-Frankrijk; in het Rijnland is er bijv. de 'conspiracy' van Worms in 1077. Reynolds brengt in haar boek *Kingdoms and Communities in Western Europe 900-1300*, deze ontwikkelingen in Italië, Frankrijk, Bourgondië, Engeland, Duitsland en de Nederlanden in de periode 900-1300 helder in beeld. Zij wijst op de horizontale verbanden van de 'collective association' op alle niveaus. Hier is haar verwijzing relevant naar de omstandigheid dat steden (lokale gemeenschappen) al voordat zij formele vrijheden krijgen door middel van vertegenwoordiging door groepsleden als collectief optreden bij zaken als rechtspraak en bestuur en dat er op het moment van privilegeverlening (van vrijheden of 'collective liberties') tenminste in een aantal gevallen al sprake is geweest van het voeren van onderhandelingen door vertegenwoordigers van het collectief met de heer als verlener (p. 34-36). Zij maakt ook de ontwikkeling inzichtelijk van het begrip 'rechtspersoonlijkheid' van het collectief (de stad of de lokale gemeenschap), als een 'corporate body'. Zie voor de gang van zaken in de steden, Reynolds, *ibid.*, hoofdstuk 6 'Urban communities'.

⁶ Zie Verhulst, *The Rise of Cities in North-West Europe*, met name hoofdstuk 4, voor een inzichtelijke beschrijving en verklaring hiervan aan de hand van de ontwikkeling van 15 steden in deze gebieden.

⁷ Voor wat betreft de ontwikkeling van de steden in het voormalige hertogdom Brabant lijken de opvattingen ter zake te zijn gesteld in de inzichten van Steurs en Van Uytven: zie R. van Uytven e.a. (red.), *Geschiedenis van Brabant van het hertogdom tot heden*, Zwolle 2004.

⁸ Van Werveke, 'De steden. Rechten', p. 389. De originele oorkonde van 27 aug. 1066 is vernietigd na de slag bij Othée in 1408. De tekst is gereconstrueerd aan de hand van diverse deekopieën bij verschillende vijftiende-eeuwse geschiedschrijvers van Luik en van het ambtelijke resumé van 1408 (voorafgaand aan de vernietiging gemaakt).

bepaalde vrijstellingen.⁹ Dan volgt een ontwikkeling tot een rechtspersoon (een toen overigens nog niet als zodanig bestaand begrip) waarbij de poorters of burgers – de *oppidani* of *burgenses* – een *universitas*, een gemeenschap of corporatie vormen. Die *universitas* wordt vervolgens ook handelingsbekwaam aangezien vanwege de stad en voor haar rekening rechten worden verworven en verplichtingen aangegaan.¹⁰ De belangrijkste stap voor de stad naar een juridische entiteit is echter de formele overdracht van ‘overheidsgezag’ door de vorst, de landsheer of de stadshoofd. Daardoor verkrijgt de stad zelfstandige rechtsmacht, stedelijke rechtspraak, een stadsbestuur en vrijwel altijd ook wetgevende bevoegdheid (keurrecht) voor het eigen territorium. De stad is dan niet meer alleen een gemeenschap met afzonderlijke privileges zoals bijvoorbeeld het marktrecht, maar is inmiddels zelf een overheid geworden met eigen rechtsbevoegdheid.

Hierbij past echter meteen weer een zekere relativisering: want ook dorpsgemeenten op het platteland worden in deze periode wel als *universitas* of *communitas* aangeduid en groeien eveneens uit tot een rechtspersoon, en zijn tevens bekleed met enig overheidsgezag. En ook dorpsgemeenten kunnen in rechte treden, hebben een zekere eigen rechtsprekende en bestuurlijke autonomie, soms ook inclusief keurrecht, enz. Het verschil tussen stad en platteland is in die zin dan ook eerder gradueel dan principieel. Ondanks dat dit verschil formeel ontstaat door het beschikken over een stadsrechtprivilege, zijn het in de praktijk echter hun groter inwonertal, hun economische en financiële potentie, hun markt- en handelsfunctie, de arbeidsspecialisatie, de (meestal) strategische situering in het landschap en dus hun grotere (politieke) macht die maken dat de feitelijke bestuurlijke autonomie van de steden belangrijk groter is dan die van de dorpen. In de steden zal bovendien al snel een semi-professioneel bestuursapparaat aantreden in de personen van raden en burgemeesters, ook de verschriftelijking treedt er sneller in, de rechtspraak is meer gespecialiseerd en omvat veelal ook de hoge jurisdictie.

De termen *universitas* en *communitas* zijn echter wel van belang voor een juist begrip van de juridische ontwikkeling van de stad in het kader van de stadsrechtverleningen. De middeleeuwse term *universitas* wordt in het Duits vertaald met het treffende ‘Gesamtheit’, de gezamenlijkheid van poorters of burgers derhalve; *communitas* met ‘Gemeinschaft’, ‘Gemeinsamkeit’, de gemeente of gemeenschap en ook wel met de ‘städtische Gemeinde’.¹¹ Deze termen brengen goed tot uitdrukking dat de stedeling voortaan deel uitmaakt van het genootschap van de gezamenlijke poorters of burgers en hieraan door een onderlinge eed is verbonden, met inbegrip van de daaruit voortvloeiende rechten en verplichtingen ten opzichte van de (leden van de) gemeenschap en van de stad als zodanig. Die rechten en verplichtingen zijn talrijk en van allerlei aard en strekking: zowel juridisch, financieel-economisch (ook fiscaal), militair als politiek. Berkenvelder geeft in zijn uitgebreide studie naar het stedelijk burgerrecht c.a. een omvattende opsomming alsmede de ontwikkeling in de tijd daarvan (van circa 1300 tot 1811).¹² Hij onderscheidt daarin ook tal van verschillende categorieën bewoners van de steden die al dan niet over die stedelijke rechten kunnen of mogen beschikken en aan de nodige verplichtingen moeten voldoen, want stelt hij: ‘Tot 1810 woonde in Nederland een burger in een stad, maar was niet iedere stedeling een burger’.¹³

Voor de hier relevante onderzoeksperiode is bezien of er in de betreffende stadsrechttoorkonden een onderscheid wordt gemaakt tussen de verschillende in de stad aanwezige personen: welke categorieën kunnen daarin worden onderscheiden en welke rechten genieten zij? Is er in de stadsrechten specifiek sprake van de poorter of burger, die alle stedelijke

⁹ In Holland bijv. Dordrecht rond 1200, zie Van Herwaarden, *Geschiedenis van Dordrecht*, I, p. 22-25 en Alkmaar in de loop van de twaalfde en begin dertiende eeuw, zie Cox, ‘Een grafelijke stad’, p. 42-45.

¹⁰ Zie hierover onder andere Van der Heijden/Hermesdorf, *Aantekeningen*, p. 143-148; Van Werveke, *AGN*, II, ‘De steden. Rechten’, p. 374-379.

¹¹ E. Habel/F. Gröbel, *Mittelaltinisches Glossar*, Paderborn 1989.

¹² Berkenvelder, *Stedelijk burgerrecht*, p. 122-127. Zie ook Van Uytven, *NAGN*, II, p. 220.

¹³ Berkenvelder, *ibid.*, p. 31: bijv. grootburgers, geboren burgers, nieuwe burgers, burgergemoed/inwoners/ingezetenen, paalburgers/buitenburgers en gasten/vreemdelingen.

(voor)rechten toekomt en van de ‘inkomende’ poorter, die onder nadere voorwaarden het poorterschap kan verwerven (en die soms een bepaalde periode moet wachten vooraleer hij alle rechten geniet)? Zijn er wellicht ook bepalingen gericht op de in de stad aanwezige vreemdelingen of gasten? En zijn er bijvoorbeeld ook ‘rechteloze’ ingezetenen?

Als belangrijkste voorrechten verbonden aan het burgerschap worden hier genoemd:¹⁴

- a. *rechtszekerheid*: de burger kan in principe slechts worden berecht door de stedelijke rechtbank naar eigen stedelijk recht en dus niet buiten de stad worden gevoerd om elders te worden berecht – het *ius de non evocando*. Hij maakt aanspraak op de bescherming en ondersteuning vanwege zijn stadsbestuurders en de gezamenlijke gemeente, die hem zo nodig zelfs uit gevangenschap elders zullen bevrijden of voor genoegdoening vanwege schade aangedaan door niet-stedelingen zullen zorgdragen. Hij is (meestal) gevrijwaard van godsoordelen zoals tweegevechten; alleen burgers kunnen getuigen tegen medeburgers. Hij geniet (een betere) bescherming van zijn eigendommen;
- b. *financieel-economische voorrechten*: de burger geniet veelal gehele of gedeeltelijke tolvrijdom (in de stad en ook in het graafschap). Hij heeft het recht op uitoefening van een bedrijf in de stad en het recht op medekoop en krediet. Hij betaalt over het algemeen minder stedelijke accijnzen en is ook gerechtigd stedelijke voorzieningen te gebruiken zoals weiden en gemeenschappelijke gronden. Hij mag veelal 40 dagen in voorjaar en najaar buiten de stad verblijven om te zaaien en te oogsten;
- c. *politieke en militaire voorrechten*: de burger geniet actief en passief kiesrecht (overigens in velerlei variaties en soms ook onder voorwaarden). De uitoefening van stedelijke functies en ook het lidmaatschap van de (latere) gilden is (vrijwel steeds) voorbehouden aan een burger. Een burger geniet fysieke bescherming van de stad, hij heeft het recht om over wapens te beschikken (en soms ook om deze te dragen in de stad).

Als belangrijkste plichten worden hier genoemd:

- a. het respecteren en in stand houden en wanneer nodig helpen bevorderen van de ‘stadsvrede’ (die niet alleen op de vrede tussen vetenvoerende partijen ziet maar evenzeer op de in een stad gevestigde rechtstoestand – hierop zien talloze bepalingen in de verschillende stadsrechten);¹⁵
- b. een burger dient daadwerkelijk in de stad te wonen (behoudens de eerder genoemde perioden tijdens de zaai- en oogsttijd);
- c. een burger is gehouden stedelijke belastingen te betalen (terwijl de stad opkomt voor de grafelijke bede);
- d. een burger verricht wapen- en weerdienst wanneer hij daartoe wordt opgeroepen, zowel in of ter verdediging van de stad als het land (landweer) maar ook wel bij krijgstochten van de graaf buiten het land (heervaat);
- e. een burger is verplicht tot bestrijding van brand in de stad of tot andere publieke werkzaamheden in het algemeen belang (waaronder het onderhoud van de stadsmuur c.a.). Hij is gehouden te verschijnen op het luiden van de stadsklok.

Het stadsrecht heeft juridisch zowel een ‘inwendige’ werking (naar de eigen inwoners en de in de stad aanwezige vreemdelingen bijvoorbeeld kooplieden), die het gebied van de

¹⁴ De verschillende rechten en plichten zoals die voorkomen in de onderzochte oorkonden worden inhoudelijk nader uitgewerkt in hoofdstuk 5.

¹⁵ *Middel Nederlandsch Woordenboek* = MNW, lemma *statvrede*: ‘de toestand van vrede, ontstaan door het geven van vrede door twee partijen of het leggen, uitspreken, van vrede tusschen hen op gezag der stad’ en ‘de in eene stad gevestigde rechtstoestand’. Het Etymologisch Woordenboek (Van Dale) geeft voor *vrede* [middelnl.]: ‘wettelijke bescherming tegen wapengeweld’. Zie verder 5.3.3.2.c. Strafrecht en strafvordering: *Stadsvrede*.

stadsvrijheid aangaat en waarbij dus het territorialiteitsbeginsel voorop staat, als een ‘uitwendige’ (naar andere steden en het platteland en ook in de verhouding tot de landsheer) waarbij het personaliteitsbeginsel voorop staat. Het stadsrecht zelf levert een rijke bron van nieuwe juridische verhoudingen en regelingen in de stad op. Het kent elementen die tegenwoordig zouden worden onderscheiden in staatsrecht, bestuursrecht, privaatrecht, strafrecht en strafvordering, procesrecht en fiscaal recht; een onderscheid dat als zodanig in de Middeleeuwen niet aan de orde is.¹⁶

2.3 De stadsrechtverleners

Van belang is tevens te bezien wie eigenlijk gerechtigd zijn de betreffende plaatsen van stadsrechten te voorzien. Oorspronkelijk is dit recht (*regaal*) voorbehouden aan de keizer als hoogste gezagsdrager. Alleen met diens uitdrukkelijke toestemming mag een landsheer dergelijke rechten verlenen. De meeste landsheren lijken zich hiervan overigens niet al te veel te hebben aangetrokken, althans zeker de graven van Holland niet. Hoewel zeldzaam is er toch wel eens ingegrepen in een dergelijke situatie. In 1310 verklaart Rooms-koning Hendrik VII een aantal door de graaf van Gelre verleende stadsrechtprivileges nietig als gevolg van een besluit van de Rijksdag te Spiers.¹⁷ Overigens is de bevoegdheid tot het uitoefenen van een aantal koninklijke *regalia* (waaronder het munt- en tolrecht en de verlening van stadsrechten c.a.) formeel al eerder door de keizer deels uit handen gegeven. Als gevolg van de *Confoederatio cum principibus ecclesiasticis* in 1220 zijn het de Duitse bisschoppen die deze rechten verkrijgen, gevolgd door een overdracht van dezelfde rechten aan de voornaamste Duitse landsheren, de rijksvorsten, als gevolg van het *Statutum in favorem principum* op de Hofdag in Worms op 1 mei 1231. Deze overdracht vormt een belangrijke stap op de weg van vestiging van steeds autonomer opererende landsheerlijkheden binnen het Duitse rijk.¹⁸ Ook in deze gebieden vindt een dergelijke ontwikkeling tot autonome landsheerlijkheden plaats en worden de verschillende – voorheen koninklijke – voorrechten, waaronder de stadsrechtverleningen, ten volle benut.

De dertien Fries-Groningse steden Leeuwarden, Bolsward, Franeker, Sneek, Dokkum, Harlingen, Sloten, Workum, IJlst, Hindeloopen, Berlikum, Groningen¹⁹ en Appingedam vormen een aparte categorie (Staveren, dat langdurig onder Hollandse invloed staat, wordt hier niet toe gerekend). Aangezien hier een centraal, landsheerlijk gezag in Friesland van de dertiende tot het eind van de vijftiende eeuw feitelijk niet aanwezig is, zijn het de besturen van de goën (zo wordt aangenomen) die stedelijke rechten toestaan en deze steden tot zelfstandige juridische entiteiten laten uitgroeien.

Stadsrechten kunnen op initiatief van de (lands)heer dan wel (mede) op verzoek van de poorters worden verleend maar veelal is daaraan wel een aan de heer te betalen bedrag verbonden. Zo is er een kwitantie van de graaf van Holland aan de stad Hoorn van 7 juli 1356 bewaard gebleven als kwijting van de som die betaald is voor het verleende stadsrecht. Het gaat om een bedrag van maar liefst 1550 schilden, een kapitaal bedrag. En in de jaren 1414-1415 verleent graaf Willem VI van Holland op hun verzoek aan niet minder dan dertien plaatsen stadsrechten, te weten Langedijk, Niedorp, Schagen, Winkel, Barsingerhorn, Hem, Spanbroek,

¹⁶ Deze juridische aspecten komen uitgebreider aan de orde in hoofdstuk 5 bij de bespreking van de inhoudelijke artikelen van de onderzochte oorkonden.

¹⁷ Zie Nijhoff, *Gedenkwwaardigheden*, I, nrs. 111-113. Overigens verleent Hendrik VII nog diezelfde dag te Spiers aan de graaf van Gelre het recht om ze alsnog te verlenen. Zie in dit verband tevens het artikel van Moors, ‘Frenetieke activiteit?’.

¹⁸ De verlening in 1220 geschiedt door keizer Frederik II om de steun van de Duitse bisschoppen te krijgen voor de verkiezing van zijn zoon Hendrik tot Rooms-koning. Deze verleent op zijn beurt het *Statutum* in 1231 (in 1232 bekrachtigd door keizer Frederik II) dat bedoeld is om de steun van de rijksvorsten te verwerven.

¹⁹ Groningen is hier opgenomen omdat de stad door het ontbreken van een functionerende relatie met de landsheer, de bisschop van het Sticht, nooit een officiële stadsrechtverlening heeft gekend. De stad heeft zich in loop van de elfde tot de dertiende eeuw als zodanig ontwikkeld.

Hoogwoud, Abbekerk, Westwoud, Sijbekarspel, Wognum en ook Texel. Willem Eggert, de grafelijke tesorier, is daartoe op 1 december 1413 op Nijenburg bij Alkmaar aanwezig, want de onderzaten *waren clagende over den bailiu ende dair om poirtrecht begeerden te copen*, maar wel tegen ruime betaling: zij betaalden eenmalig in totaal 4358 pond groten voor hun stadsrecht, en de vijf Westfriese steden nog eens 6 jaar lang een vast bedrag (37 pond groten).²⁰ De verlening en bevestiging van privileges van diverse pluimage blijkt een lucratieve inkomstenbron voor de landsheren.

De stadsrechtverleners²¹ in de landsheerlijke periode aan 176 plaatsen²² binnen de huidige grenzen van Nederland zijn:

1. de keizer/Rooms-koning	[3]
2. de graaf van Vlaanderen	[11]
3. de hertog van Brabant	[7]
4. de bisschop van Utrecht	[31]
5. de graaf van Holland en Zeeland	[50]
6. de graaf/hertog van Gelre	[23]
7. de 'kleine' lands- of stadsheer ²³	[48]
8. de graaf/hertog van Kleef	[2]
9. de markgraaf van Friesland	[1].

Naast de 'gegroeide' steden (die al enige stedelijke ontwikkeling hebben doorgemaakt op het moment dat zij ook een formeel stadsrecht ontvangen) kennen we, ook sinds de twaalfde eeuw, het fenomeen van de 'gestichte' steden. Veelal wordt hieronder verstaan de fysieke aanleg van een geheel nieuwe stad op een dan nog lege plaats – een *creatio ex nihilo*. Een bekend en voor huidig Nederland eigenlijk uniek voorbeeld daarvan is de stad 's-Hertogenbosch die aan het eind van de twaalfde eeuw door hertog Hendrik I van Brabant wordt gecreëerd op een onontgonnen plek in zijn domein van Orthen, in de nabijheid van de Maas. In Holland kan alleen de verwoeste stad Naarden in dit verband worden genoemd, die rond 1351, met grafelijke toestemming, in korte tijd en in de directe nabijheid door de inwoners op een nieuwe plek geheel wordt herbouwd. Uiteraard is dit wel een andere situatie dan die in 's-Hertogenbosch waar nieuwe mensen naar een nieuwe plek kwamen. Vandaar dat ik in dit onderzoek tot de categorie 'stadsstichting' die plaatsen reken die, hoewel nog feitelijk een dorp, door de verlening van stadsrechten bewust tot 'stad' worden gemaakt (zie de definitie in paragraaf 1.2). Daar is dus al wel een (bescheiden) nederzetting maar de lands- of stadsheer onderneemt hier doelbewust actie om er meer van te maken. De stichter doet dit vooral om militair-strategische redenen, dan wel

²⁰ Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld*, p. 110.

²¹ In een aantal gevallen is door verschillende (lands-/stads-)heren gezamenlijk stadsrecht verleend: bijvoorbeeld door de graven van Holland en Vlaanderen (Middelburg), de graaf van Holland en de burggraaf van Zeeland (Domburg en Westkapelle), de keizer en de bisschop van Luik (Maastricht), de heer van Langerak en de heer van Liesveld (Nieuwpoort) en de vrouwe van Bergen op Zoom en de heer van Breda (Steenbergen).

²² Dit aantal is exclusief de 'Fries-Groningse steden' waar geen stadsrechtverlener optrad. Bij dit overzicht van het aantal stadsrechten per verlener is Middelburg twee keer meegeteld (zowel de graaf van Holland en de gravin van Vlaanderen). De burggraaf van Zeeland (bij Domburg en Westkapelle) en de bisschop van Luik (bij Maastricht) zijn niet afzonderlijk meegeteld, daar zijn de graaf van Holland respectievelijk de keizer als verlener beschouwd. De laatste stad op deze lijst is Philippine (1506). Tussen 1574 en 1586 worden Arnemuiden, Klundert, Terneuzen en Willemstad nog door Willem van Oranje in diverse hoedanigheden tot stad gemaakt maar daarbij is niet meer sprake van een landsheerlijke stadsrechtverlening.

²³ Deze kan in vele hoedanigheden optreden: als landsheer (Voorne, Arkel, Putten en Strijen), als landsheer en tevens stadsheer (graaf van Megen), als heer van de heerlijkheid en tevens stadsheer (Heenvliet), als bisschop van het Sticht en tevens heer van de heerlijkheid (Diepenheim) enz.

uit economische motieven.²⁴ De graven van Vlaanderen, Diederik van de Elzas en zijn zoon Filips (in de periode 1128-1191), de hertogen Hendrik I en II van Brabant (in de periode 1183-1248), graaf Reinoud I van Gelre (1271-1318) en verschillende bisschoppen van het Sticht (vooral in de periode 1230-1355) kunnen als dergelijke 'stadsstichters' worden betiteld. Veel van dergelijke, toch eigenlijk kunstmatige vestigingen zijn echter nooit tot enige stedelijke ontwikkeling gekomen. Zo zijn bijvoorbeeld Oisterwijk (1230), St. Oedenrode (1232), Westkapelle en Domburg (1223), Nieuwstadt (midden dertiende eeuw), 's-Gravenzande (1246), Vreeland (1265), Nieuwpoort (1283), 't Gein (1295), Staverden (op de Veluwe, 1298), Ameide (veertiende eeuw), IJlst (voor 1315), Wilsum (voor 1321), Ammerstol (1322), Appingedam (1327), Grafhorst (1333), Eembrugge (1336-1340), Baarn (1346-1390), Geervliet (1381), Hagestein (1382) en Sloten (voor 1422) nooit tot echte steden uitgegroeid. Als de echte uitzondering die de regel bevestigt, moet hier de stad 's-Hertogenbosch worden genoemd, die al snel na haar stichting een belangrijke positie in het hertogdom Brabant zal innemen. Zoals hiervoor al aangeduid komt aan het begin van de zogeheten hoge Middeleeuwen, rond het jaar 1100, in de Nederlanden de stedelijke ontwikkeling op gang. Daarin loopt Vlaanderen duidelijk voorop waar de oudste steden met stadsrechten al dateren van eind elfde, begin twaalfde eeuw.

Voor huidige Nederland is de ontwikkeling van de Nederlandse steden tot 1795 op een zeer inzichtelijke wijze 'in kaart gebracht' door Visser in de *Atlas van Nederland* uit 1984.²⁵ Renes heeft op basis van die kaart van Visser de ontwikkeling van het Nederlandse stedenlandschap van de elfde tot de zeventiende eeuw aan een nadere beschouwing onderworpen.²⁶ Het valt op dat zijn per eeuw getekende 'stedenkaarten' vrij nauwkeurig overeenkomen met de bekende stadsrechtverleningen in diezelfde periode. Dat geldt echter nog niet voor de situatie vóór 1100, waar Visser en Renes de plaatsen Utrecht, Medemblik, Staveren, Deventer, Nijmegen, Zaltbommel, Tiel en Maastricht als stedelijke nederzettingen noemen. In de elfde eeuw is namelijk alleen van Staveren (circa 1068) een verwijzing naar een stadsrechtverlening bekend. De overige steden zullen, met uitzondering van Deventer, in later tijd alsnog stadsrechten verleend krijgen. Ook in de twaalfde eeuw komt nog maar een klein aantal andere plaatsen tot een daadwerkelijke stedelijke ontwikkeling, waarbij dan ook stadsrechten een grotere rol gaan spelen, al zijn die niet in alle gevallen overgeleverd. In de twaalfde eeuw komen er aldus tien 'stadsrechtsteden' bij, het betreft: Utrecht, Deventer, Hulst, Axel, Biervliet, 's-Hertogenbosch, Aardenburg, Oostburg, Zutphen en Tiel. Na deze eerste aanzet in de twaalfde eeuw vindt vervolgens een ware explosie van steden plaats. Zijn er omstreeks 1200 dus nog maar elf plaatsen die 'stad' kunnen worden genoemd, in de dertiende eeuw neemt dit aantal met liefst zeventig toe. Overigens dient dit begrip in de realiteit van toen te worden begrepen. Van dat aantal steden tellen er in 1300 circa zestig minder dan 2.000 inwoners. Van de overige tien zijn Utrecht met 5.500 en Dordrecht met 5.000 inwoners de twee grootste. Ter vergelijking: Antwerpen telt rond die tijd 10.000 inwoners, Leuven 20.000, Ieper en Brussel ieder 25.000, Brugge 35.000 en Gent zelfs 50.000, en daarmee evenveel als Londen en Keulen. In de veertiende eeuw komen er nog eens tweenzeventig steden bij, zodat het huidige Nederland rond 1400 ruim honderdvijftig nederzettingen met stadsrechten telt. In de vijftiende eeuw komen er nog eens vijfendertig bij, waaronder zeventien Westfriese 'stederechten'. Feitelijk houdt het aan het eind van die eeuw op met de 'klassieke' middeleeuwse stadsrechtverleningen. De vijf plaatsen die in de zestiende eeuw nog tot stad worden 'gemaakt', krijgen die status niet meer verleend op de manier van voorheen.²⁷

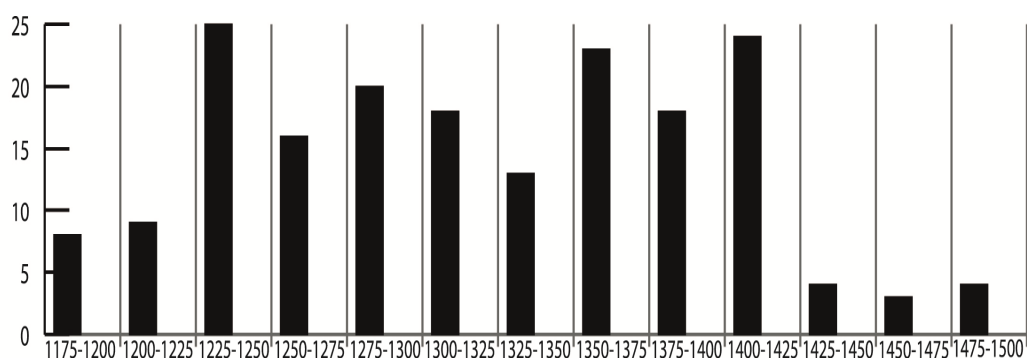
²⁴ Zie voor een breder overzicht van deze ontwikkelingen in de twaalfde en dertiende eeuw: Rutte, *Stedenpolitiek*.

²⁵ A.J. Thurkow e.a., *Atlas van Nederland*, dl. 2, *Bewoningsgeschiedenis*, Den Haag 1984: kaart 16, 'Ontwikkeling van de steden tot 1795'.

²⁶ Renes, 'De stad in het landschap', p. 19-32.

²⁷ Zie voor een integraal overzicht hiervan: Cox, *Repertorium stadsrechten*. De verheffing tot stad van de vrijheid Zevenaar door de hertog van Kleef in 1487 kan worden beschouwd als de laatste klassiek middeleeuwse stadsrechtverlening op het grondgebied van huidige Nederland. Het 'geval' Blokzijl in 1672 wordt, in navolging

Dat levert in ieder geval één duidelijke conclusie op: in Nederland zijn feitelijk vrijwel alle steden ontstaan in de Middeleeuwen, en wel binnen een tijdsbestek van ruim twee eeuwen. Het stedenpatroon van toen is tot op heden vrijwel ongewijzigd bewaard gebleven.²⁸

Tabel 1: Aantal stadsrechtverleningen in Nederland, 1175-1500.

In de tabel is te zien in welk ‘tempo’ de stadsrechtverleningen op het grondgebied van huidig Nederland plaatsvinden per interval van 25 jaar tussen 1175 en 1500 en tevens dat deze privilegeverlening vanaf het tweede kwart van de vijftiende eeuw nauwelijks meer wordt gehanteerd.²⁹

2.4 De stad in de landsheerlijke periode

De ‘geboorte’ van de stad als juridische en bestuurlijke entiteit wordt dus wel beschouwd als één van de belangrijkste ontwikkelingen in de (hoge) Middeleeuwen. Vooral vanwege de vroege economische ontwikkeling in Vlaanderen krijgen de oudste steden hier al in de elfde eeuw hun (soms mondeling toegekende) stadsrechten, zo bijvoorbeeld Gent vóór 1067, Geraardsbergen omstreeks 1067-1070, Aire 1093-1111 en Atrecht, Dowaaï, Sint-Omaars, Ieper en Brugge rond 1100. In de twaalfde eeuw volgt dan een wareloedgolf van stadsrechtverleningen en stadsstichtingen (bijvoorbeeld Nieuwpoort 1163, Damme 1180 en Biervliet 1185). Opvallend is de belangrijke en zeer invloedrijke positie van de (machtigste) steden in Vlaanderen, een situatie die we elders niet dan wel niet in die mate aantreffen. In het hertogdom Brabant verleent Godfried I in 1116 de rechten van Gembloers aan het nabijgelegen Mont-Saint-Guibert en dient het stadsrecht van Leuven (van vóór 1160) als voorbeeld voor onder andere Baisy en Frasnez-lez-Gosselies (beide 1160), en later ook nog voor ’s-Hertogenbosch (1195). In Brabant is sprake van een onderling evenwicht in de verhouding hertogelijk gezag en stedelijke macht. In de Duitse gebieden vindt een dergelijke stedelijke ontwikkeling ook vroeger plaats dan hier, getuige de stadsrechten van bijvoorbeeld Speyer van 1111, Soest van 1120, Lübeck van 1160 en Aken van 1166. Op het grondgebied van het tegenwoordige Nederland klimmen alleen Staveren (stadsrecht rond 1068), Utrecht (1114-1122) en Deventer (circa 1123) op naar een dergelijke ouderdom maar deze stadsrechtverleningen

van de toenmalige Staten van Overijssel, door auteur dezes als een door prins Willem III ‘onbevoegd verleend stadsrecht’ beschouwd.

²⁸ In later tijd zijn er alleen nog gecreëerde of gegroeide ‘nieuwe steden’ bij gekomen zoals Den Helder, IJmuiden, Haarlemmermeer (Hoofddorp), Lelystad, Zoetermeer en Almere.

²⁹ Daaronder zijn ook de Westfriese ‘kleine steden’ begrepen. En tevens de Friese steden en Groningen en Appingedam, hoewel daar geen verlener aanwijsbaar is. Daarom is daar de oudste vermelding als stad aangehouden, zie Cox, *Repertorium stadsrechten*, passim.

vormen nog niet het begin van een reeks. Verleningen 'in serie' zullen hier pas aan het begin van de dertiende eeuw op gang komen en hun 'piek' beleven tussen 1225 en 1425.

De aarzelende aanzet tot de stedengroei vanaf het begin van de dertiende eeuw leidt nog niet direct tot een invloedrijke positie van deze nieuwe spelers op het grafelijke speelveld in Holland en Zeeland. In de tweede helft van de dertiende eeuw worden de steden echter een steeds belangrijker factor vanwege hun commerciële, financiële en militaire belangen waarvan de graaf van Holland graag wenst te profiteren. In een aantal gevallen worden grafelijke oorkonden meebezegeld door de steden, die in later tijd ook steeds vaker door de graaf bij algemeen politiek-bestuurlijke zaken worden betrokken. Het aantal steden neemt in de loop van de dertiende en de veertiende eeuw fors toe; bovendien neemt ook het aantal inwoners per stad flink toe en daarmee hun militair en financieel-economisch potentieel. Echt grote steden zullen in Holland (en Zeeland) overigens niet ontstaan (zelfs niet tot in de huidige tijd) maar de verstedelijkingsgraad neemt snel toe en zal tot de hoogste van Europa gaan behoren: 'Holland wordt een stedenland'.³⁰

De betrokkenheid van de steden bij de grafelijke politiek komt in de loop van de dertiende eeuw overigens slechts af en toe en in bescheiden mate voor. In 1276 vindt te Leiden de vroegst bekende *dagvaart* plaats: de steden Dordrecht, Middelburg, Zierikzee, Haarlem en Westkapelle worden door de graaf bijeen geroepen in verband met de toekenning van een aantal privileges aan kooplieden uit Kampen, Zwolle, Deventer, Wilsum en naburige plaatsen die in plaats van naar het Zwin voortaan naar Dordrecht of elders in het graafschap Holland en Zeeland komen.³¹ En in 1291 staan de steden Dordrecht, Middelburg, Zierikzee, Delft, Leiden, Haarlem en Alkmaar borg voor de aflossing van een schuldbekentenis van Floris V, welke oorkonde zij ook meebezegelen.³² Tijdens de bestuurlijke crisis na de moord op Floris V spelen de steden wel een zekere rol zoals blijkt uit de meebezegeling van een lijftocht van Jan I aan zijn vrouw Elisabeth in 1297.³³ Dit blijkt duidelijker uit de verklaring van 18 oktober 1299 van de *scepenen, ... raetsmanne ende al de ghemene poerte* van Dordrecht, Middelburg, Zierikzee, Leiden, Delft, Haarlem, Alkmaar en Geertruidenberg om zich nooit te zullen verzoenen met de moordenaars van Floris V, en vooral ook negen dagen later uit de overdracht door Jan I van het bestuur van het graafschap aan Jan van Henegouwen.³⁴ Ook onder de graven Jan II en Willem III weten de steden zich nog geen vaste en politiek invloedrijke positie te verwerven. In 1311 treffen we tijdens een bijeenkomst in Dordrecht een aantal edelen waaronder Otto van Heukelum en Herbaren van Arkel aan die samen met schepenen van Schiedam, Leiden, Haarlem, Alkmaar, Delft en Zierikzee wachten op de terugkomst van de graaf voor gezamenlijk overleg.³⁵ En op 18 juli 1314 vindt er een arbitrage plaats tussen de heren van Voorne en van Putten door de graaf van Holland met zijn raad en de steden van Holland en Zeeland.³⁶ Op 3 april 1315 verwijst Willem III naar zijn uitspraak die mede tot stand is gekomen *bi voirsienighede ende wisinge ons ghetrouwen rades van onsen lande van riddersen, knapen, clerken ende van scepenen van allen onsen poirten van Holland ende van Zelant, ...*³⁷ Ook in 1330 is er sprake van overleg en beraad *met onzen goeden luiden welgeboren en Steden van Holland*.³⁸ Maar er is dan nog steeds geen sprake van een toetreden tot de grafelijke raad door de steden. Jansma stelt dat het streven van Willem III er juist op is gericht 'zich gaandeweg onafhankelijk van edelen en steden te maken door zooveel mogelijk hun invloed

³⁰ Hoppenbrouwers, 'Van waterland tot stedenland', p. 118 e.v.

³¹ Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 1.

³² Prevenier/Smit, *ibid.*, I, nr. 8; een vergelijkbare borgstelling en bezegeling door dezelfde steden m.u.v. Alkmaar op 22 april 1292, Prevenier/Smit, *ibid.*, I, nr. 10.

³³ Prevenier/Smit, *ibid.*, I, nr. 18 (4 mei 1297); dit zijn Leiden, Delft, Haarlem, 's-Gravenzande en Alkmaar.

³⁴ Prevenier/Smit, *ibid.*, I, nr. 20 (18 okt. 1299) en nr. 21 (27 okt. 1299), het betreft dezelfde steden.

³⁵ Prevenier/Smit, *ibid.*, I, nr. 32.

³⁶ Prevenier/Smit, *ibid.*, I, nr. 33.

³⁷ Jansma, *Raad en rekenkamer*, p. 14.

³⁸ Van Mieris, *Groot Charterboek der graven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland* (hierna *ChHZ*), deel II, p. 496.

op den Raad en daardoor op de bestuursaangelegenheden uit te schakelen’.³⁹ Ook Willem IV heeft aanvankelijk niet de bereidheid een grotere mate van invloed toe te staan aan de steden. Pas in de periode 1343-1345 is daarvan sprake als de graaf op 16 april 1344 een ordonnantie besluit met: *Mer mijn here wil vortan alse saken overeendraghen sijn bi sinen ghemenen raden ende sinen steden ende lande, soe wil mijn here dattet gehouden zij.*⁴⁰

Na deze periode van wisselende invloed op het landsheerlijke bestuur zien de Hollandse steden na 1345 – als het sneuvelen van graaf Willem IV bij Staveren de inleiding vormt tot de Hoekse en Kabeljauwse twisten – kans om een voornamer positie in te nemen op het politieke toneel. De net aangetreden gravin Margaretha wil daarvan nog niet weten, het zijn dan ook vooral de steden geweest die zich tegen haar heerschappij hebben verzet.⁴¹ Pas onder Willem de Verbeider, ná het vertrek van Margaretha uit Holland in september 1346, zullen de steden zich een plaats weten te verwerven in de grafelijke raad en hun bijdrage leveren aan en invloed uitoefenen op het landsheerlijke bestuur van het graafschap. Brokken ziet dit moment vastgelegd in een oorkonde van 2 december 1346, waarbij Willem uitdrukkelijk vaststelt dat zijn besluit is genomen *bi goetduncken ons ghemeens raets ende den goeden luden van onsen steden, die nu bi ons sijn.*⁴² Een belangrijke volgende stap is de, in later tijd als ‘Kabeljauwse Verbondsakte’ aangeduide, overeenkomst tussen Willem V, de hem getrouwe edelen en de steden Dordrecht, Delft, Leiden, Haarlem, Amsterdam, Alkmaar, Medemblik, Oudewater, Geertruidenberg, Schiedam en Rotterdam van 12 juni 1351, waarin hij verklaart geen goederen uit het graafschap te zullen vervreemden zonder overleg met en instemming van zijn edelen en steden – *ten sie bi rade ende goidenken onser ridderen, knapen ende steden voirnoemt.*⁴³ In de grafelijke raad vertegenwoordigen de stedelijke afgevaardigden overigens alleen hun stad, zij treden (nog) niet ook op als vertegenwoordigers van hun stand.⁴⁴ Dat zal, weer volgens Brokken, een aanvang nemen met de regelmatige vergaderingen van de *raad van steden* in 1352: ‘als standsgroepering begonnen toen de steden gezamenlijk op dagvaarten met de graaf en de grafelijke raad aan het landsbestuur deel te nemen’.⁴⁵

Rond het midden van de veertiende eeuw blijkt ook dat ‘nieuwe’ steden al spoedig na hun stadsrechtverlening ter grafelijke dagvaart worden beschreven en dat er ook een zekere rangorde valt te duiden onder de steden. Als we ook naar de steden kijken die tot 1433 bij medebezegeling van grafelijke oorkonden worden betrokken, ontstaat het volgende beeld:

Stad	Dagvaart	Stad	Medebezegeling
Dordrecht	1283	Dordrecht	1276
Middelburg	1297	Middelburg	1276
Haarlem	1297	Haarlem	1276
Delft	1297	Zierikzee	1276
Leiden	1297	Westkapelle	1276
Zierikzee	1311	Delft	1291
Alkmaar	1311	Leiden	1291
Schiedam	1311	Alkmaar	1291
Geertruidenberg	1322	‘s-Gravenzande	1297
Oudewater	1324	Geertruidenberg	1299

³⁹ Jansma, *ibid.*, p. 13.

⁴⁰ Prevenier/Smit, *ibid.*, I, nr. 64; *ChHZ*, II, p. 682.

⁴¹ Zie uitgebreider hierover: Brokken, *Het ontstaan*, p. 30-35.

⁴² Brokken, *ibid.*, p. 142.

⁴³ Bos-Rops e.a., *Holland bestuurd*, nr. 20.

⁴⁴ Brokken, *ibid.*, p. 143.

⁴⁵ Brokken, *ibid.*, p. 152.

Schoonhoven	1324	Schiedam	1331
Gouda	1324	Medemblik	1331
Reimerswaal	1334	Reimerswaal	1337
's-Gravenzande	1346	Oudewater	1349
Amsterdam	1346	Amsterdam	1349
Rotterdam	1346	Rotterdam	1351
Vlaardingen	1346	Vlaardingen	1361
Medemblik	1350	Hoorn	1361
Hoorn	1358	Enkhuizen	1361
Enkhuizen	1361	Monnickendam	1361
Monnickendam	1361	Edam	1361
Edam	1361	Vlissingen	1377
Naarden	1361	Brielle	1377
Westkapelle	1362	Grootebroek	1377
Vlissingen	1362	Naarden	1388
Heusden	1383	Heusden	1388
Brielle	1388	Schoonhoven	1401
Grootebroek	1388	Tholen	1401
Beverwijk	1388	Gouda	1402
Woerden	1388	Woudrichem	1416
Weesp	1394	Gorinchem	1416
Woudrichem	1395	Goes	1416
Muiden	1399	Leerdam	1416
Tholen	1401	IJsselstein	1416
Schellinkhout	1405	Beverwijk	1426
Gorinchem	1407		
Goes	1409		
Leerdam	1413		
Goedereede	1438		
Veere	1440		
Brouwershaven	1440		
Purmerend	1441		
Kortgene	1446		
Haastrecht	1456		
Asperen	1456		
Heukelum	1456		
Zevenbergen	1456		
Domburg	1457		
IJsselstein	1460		
Geervliet	1464		
St. Maartensdijk	1471		

Tabel 2: Steden gerangschikt naar vroegste dagvaarten en medebezegelingen.

Het is duidelijk dat het de oudste en belangrijkste steden zijn die al in een vroeg stadium (en bij voortduring) bij de grafelijke politiek worden betrokken. Vóór 1346 worden slechts tien Hollandse steden beschreven waaronder uiteraard de zogenoemde hoofdsteden Dordrecht, Haarlem, Delft en Leiden, en daarnaast Alkmaar, Gouda, Schoonhoven, Schiedam, Geertruidenberg en Oudewater; tevens worden drie Zeeuwse steden beschreven: Middelburg,

Zierikzee en Reimerswaal. In de periode 1346-1361 worden tien andere Hollandse steden voor het eerst beschreven, waarvan zeven steden al gemiddeld 5 jaar na hun nieuwe, grafelijke stadsrechten.⁴⁶ Ook worden er twee 'nieuwe' Zeeuwse steden voor het eerst beschreven: Westkapelle en Vlissingen. Pas in de periode 1383-1395 komen er weer steden ter dagvaart bij, als er zeven andere Hollandse steden zullen worden beschreven: Heusden, Woerden, Beverwijk, Grootebroek, Brielle, Weesp en Woudrichem en één andere Zeeuwse stad. Het is bepaald opvallend dat relatief 'oude' steden (qua stadsrecht) zoals Geertruidenberg pas 109 jaar na hun stadsrechtverlening ter dagvaart worden beschreven en dus bij de grafelijke politiek worden betrokken; datzelfde geldt voor Westkapelle (139 jaar),⁴⁷ 's-Gravenzande (100), Beverwijk (90), Vlaardingen (71), Medemblik (61) en als absolute koploper Domburg dat pas 234 jaar nadien wordt beschreven.⁴⁸ Stadjes als Ammerstol, Nieuwpoort en Heenvliet zullen overigens nooit beschreven worden dan wel bij bezegelingen worden betrokken.⁴⁹

Albrecht van Beieren zal bij zijn aantreden als ruwaard voor de krankzinnig geworden Willem V in 1358 de positie van de steden herbevestigen: hij belooft het land te regeren *bi den goeden steden van sinen land ende bi den rade der gheenre, die wi mitten goeden steden vorsz; daer toe te nemen zullen tot synre eeren...*⁵⁰ Een duidelijk voorbeeld van de toenemende invloed van de steden vormt de 'ingreep' van de steden tijdens de wankelende positie van de Hollandse munten aan het eind van de veertiende eeuw. Hertog Albrecht en de steden besluiten in 1388 dat er gedurende tien jaar gouden schilden van hoog gehalte en zwaar gewicht zullen worden geslagen. Door de vele revaluaties in andere landsheerlijke gebieden mislukt dat echter. In 1395 leidt dit er toe dat de steden met hertog Albrecht een overeenkomst sluiten over de stabiliteit van de munt. De steden krijgen tot 1400 de controle over de grafelijke munt en zullen in dat kader aan Albrecht een jaarlijkse 'sleischat' betalen van 6.000 Hollandse guldens.⁵¹ Ook onder graaf Willem VI en diens dochter Jacoba van Beieren worden de steden bij de gang van zaken in Holland en Zeeland betrokken. Bij de strijd om de opvolging tussen Jan van Beieren en Jacoba spelen de steden zelfs een cruciale rol. Voordat met de Zoen van Delft in 1428 de term *Staten van Holland* in zwang zal raken, worden de vertegenwoordigers bijeengeroepen onder de noemer: *'t begeven der ridderschap ende steden van Hollant ende Zeelant*.

De ontwikkeling van de invloed van de steden in Zeeland is afwijkend van die in Holland. De al sinds het begin van de twaalfde eeuw bestaande aanspraken van de graven van Holland op Zeeland bewesten Schelde hebben de nodige conflicten en ook oorlogen met de graven van Vlaanderen met zich meegebracht, bijvoorbeeld in het midden van de twaalfde eeuw. Bij het *Verdrag van Brugge* (1167) wordt bepaald dat de Hollandse graaf het gebied van Zeeland bewesten Schelde in leen zal houden van de graaf van Vlaanderen; bestuur en inkomsten zullen echter worden gedeeld (het *condominium*). De stad Brugge wordt aangewezen als gerechtelijke hoofdzetel van Zeeland bewesten Schelde wat ook de Vlaamse invloed op het *ius Zelandiae* verklaart. Ook Vlaams is de bestuursindeling in de vorm van een burggraafschap, een *castellania*. De rechten van de Hollandse graaf over Zeeland bewesten Schelde worden door een heer van Voorne als burggraaf uitgeoefend terwijl Vlaanderen een eigen burggraaf heeft voor het gedeelte bewesten

⁴⁶ Rotterdam (stadsrecht 1340 – dagvaart 1346), Amsterdam (grafelijk stadsrecht 1342 – 1346), Naarden (1353 – 1361), Hoorn (1356 – 1358), Enkhuizen (1356 – 1361), Monnickendam (1356 – 1361) en Edam (1357 – 1361).

⁴⁷ Westkapelle is in 1276 en 1377 betrokken als medebegeleer bij grafelijke verdragen: Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nrs. 1 en 391.

⁴⁸ Voor de data: Prevenier/Smit, *ibid.*, I, passim en Smit, *Bronnen dagvaarten* II en III, passim.

⁴⁹ Overigens wordt ook de kortst bestaande stad Noordwijk vanaf 1480 nog een aantal keren als stad beschreven; Vianen slechts één keer in 1481.

⁵⁰ *ChHZ*, III, p. 39-40.

⁵¹ Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 542 (1 juli 1395). De 'sleischat' is het financiële voordeel tussen de nominale waarde van de munt in het economische verkeer en de productiekosten. Hier gaat het er om dat de munt in handen van de steden is gesteld ter bescherming van de muntwaarde. Als tegenprestatie garanderen de steden een vaste 'sleischat' als inkomsten aan de graaf. Zie ook Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld*, p. 86-92.

Schelde.⁵² Na de door de Vlamingen verloren slag bij Westkapelle (1253) wordt in 1256 door Floris de Voogd van Holland een akkoord met Vlaanderen gesloten, het zogenaamde *Verdrag van Brussel*.⁵³ Daarbij wordt het *condominium*, het gezamenlijke bestuur van de graven van Vlaanderen en Holland over Zeeland, beëindigd en komt de macht over Zeeland de facto volledig aan de graven van Holland. De leenband van Holland met Vlaanderen betreffende Zeeland bewesten Schelde blijft formeel nog bestaan en zal pas op 6 maart 1323 bij het *Verdrag van Parijs* worden opgeheven. Vanaf dat jaar vormt Zeeland een graafschap, titulair weliswaar zelfstandig maar feitelijk volledig verbonden met het graafschap Holland. In Zeeland is in de hiervoor beschreven periode slechts sprake van een bescheiden stedelijke ontwikkeling, eigenlijk kunnen hier dan alleen Middelburg en Zierikzee als echte steden worden beschouwd. Een ander in het oog springend verschil met Holland vormt de sterke positie van de grote Zeeuwse ambachtsheren, die hun ambachten in leen houden van de graaf. Zij zijn het die al in de dertiende eeuw als *homines comitis* door de graaf worden geraadpleegd, voornamelijk bij de verlening van de buitengewone beden. In de veertiende eeuw zijn het ook de leenmannen die in Zeeland onder leiding van de graaf zelf de hoge vierschaar zullen vormen.⁵⁴ In de dertiende eeuw blijft ook voor de Zeeuwse steden hun rol vooralsnog beperkt tot het meebezegelen van een aantal grafelijke oorkonden en borgstellingen voor grafelijke schuld, zoals hiervoor al beschreven voor Holland.⁵⁵ Pas in de veertiende eeuw worden de Zeeuwse steden, en dan nog alleen de beide hoofdsteden Middelburg en Zierikzee, door de graaf betrokken bij overleg over de bede. Later die eeuw worden naast deze beide steden alleen Reimerswaal (al in 1334, vervolgens in 1380) en Vlissingen (1362) ter dagvaart beschreven; de steden Tholen (1401) en Goes (1409) volgen en zullen later ook een plaats krijgen in de Staten van Zeeland.⁵⁶ De overige Zeeuwse steden worden pas in een veel later stadium voor het eerst en al dan niet geregeld beschreven: Goedereede (in 1438), Brouwershaven (1440), Veere (1440), Kortgene (1446), Domburg (1457) en Sint Maartensdijk (1471).

Het is duidelijk dat er zich in Holland en Zeeland een verschillende ontwikkeling heeft voorgedaan voor wat betreft de betrokkenheid van de steden bij de grafelijke politiek en hun vertegenwoordiging op gewestelijk niveau. Brokken geeft aan dat ‘de territorialisering van de grafelijke raad in Holland en Zeeland het fundament [werd] voor een uiteindelijk gescheiden standenvertegenwoordiging in beide graafschappen’.⁵⁷ Zo is al in augustus 1347 sprake van de ‘raad van Zeeland’, als landsheerlijk bestuursorgaan en in 1351 van een *consilium Hollandie* en een *consilium Zelandie*.⁵⁸ De Statenvergaderingen van Holland en Zeeland krijgen als gevolg van de *Zoen van Delft* van 3 juli 1428 een wettelijk fundament.⁵⁹ In Holland heeft de Statenvergadering zich ontwikkeld uit de landsheerlijke raad, die steeds een belangrijke ‘stem in het kapittel’ heeft gehad bij de besluitvorming door de graaf. Dat betekent ook een belangrijke overgang in de verhoudingen tussen de politieke hoofdrolspelers in het graafschap want ‘het dualisme van de

⁵² Deze functie wordt onder andere vermeld in een oorkonde uit 1206; *OHZ*, I, nr. 280. Beide burggraven zegelen ook de stadsrechoorkonde van Middelburg in 1217 mede, *OHZ*, I, nr. 386. En de ‘Zeeuwse Keur’ van 1256 wordt ook medebezegeld door de heer van Voorne in zijn hoedanigheid van burggraaf van Zeeland. Nog in 1280 bevestigt Floris V heer Albert van Voorne in het erfelijke bezit van het burggraafschap over Zeeland en hem en zijn opvolgers tevens in 1/8ste van de grafelijke inkomsten van Zeeland bewesten Schelde en 1/4de van de inkomsten beoosten Schelde, *OHZ*, IV, nr. 1892. Tot het uitsterven van het Huis van Voorne in 1372 beschikken de heren van Voorne over het burggraafschap van Zeeland.

⁵³ *OHZ*, III, nrs. 1107-1108.

⁵⁴ *OHZ*, III, nrs. 1107-1108.

⁵⁵ Zie Gosses, *De rechterlijke organisatie*, hfst IV. De grafelijke of hoge vierschaar, p. 205 e.v.

⁵⁶ In 1276, 1291, 1292 en 1299; steeds betreft het Middelburg en Zierikzee, in 1276 ook nog Westkapelle.

⁵⁷ Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 292 (Vlissingen). Reimerswaal in nog uit te geven *Bronnen dagvaarten Zeeland*, nr. 15: vriendelijke mededeling dr. J.G. Smit; ook Brokken, *Het ontstaan*, p. 138 en 146; Kokken, *Steden en Staten*, p. 34, ook noot 123.

⁵⁸ Brokken, *ibid.*, p. 148. Hij noemt de grafelijke raad *de jure* als één, *de facto* gescheiden opererend.

⁵⁹ Brokken, *ibid.*, p. 146-147.

⁶⁰ *ChHZ*, IV, p. 932.

leenstaat maakte plaats voor het dualisme van de standenstaat'.⁶⁰ Die overgang van leenstaat naar standenstaat wordt dus geaccentueerd door de opkomst van de Staten- of Standenvergaderingen, die als vertegenwoordigers van de bevolking in een dualistische opzet door de landsheer zullen worden geraadpleegd vanwege hun noodzakelijke instemming met belangrijke, algemene beslissingen. De Staten worden door de landsheer 'beschreven' ofwel opgeroepen – 'ter dagvaart' – om te vergaderen over allerlei politieke zaken maar vooral over de buitengewone of *extra-ordinaris* bede. Een ander effect hiervan is ook de verlening van privileges die de landsheer in acht moet nemen om zijn positie te kunnen behouden. Er is dan voortaan eigenlijk sprake van een 'contractuele' verhouding: de bevolking is gezag verschuldigd aan de landsheer in zoverre en voor zolang als de landsheer zijn plichten ten opzichte van de bevolking nakomt en haar rechten garandeert.⁶¹ Dit vormt mede een onderdeel van de gebruikelijke bevestiging van de stedelijke handvesten en privileges door de opeenvolgende graven van Holland en Zeeland bij hun inhuldiging. Smit geeft een compleet overzicht van al die stedelijke bevestigingen over de periode 1299-1549.⁶²

Zeer belangrijk in dit verband is de parallelle ontwikkeling van de landsheerlijkheid tot soevereiniteit in de loop van de zestiende eeuw. Vanaf 1433 worden alle steden en dorpen voor een vast, jaarlijks belastingbedrag aangeslagen, welke bedragen alleen nog in 1462 en 1496 worden aangepast. De (grote) steden nemen het leeuwendeel daarvan voor hun rekening; in 1518 brengen de steden Dordrecht, Haarlem, Leiden, Delft, Gouda en Amsterdam 42% van de totale bedelast van Holland op.⁶³ De invloed van de 'stemhebbende' steden in de Staten en daarmee op de landsheer en de zaken van het gewest, zoals het handhaven van rechten en privileges, en advisering betreffende bestuur en wetgeving, neemt in de loop van de vijftiende en de zestiende eeuw belangrijk toe. En de invloed van de adel neemt navenant af: in 1443 worden nog tweeëntwintig edelen en de zes grote steden ter dagvaart beschreven en zijn de stemverhoudingen nog redelijk evenwichtig. Maar in de zestiende eeuw hebben de steden voortaan zes stemmen en de adel nog maar één stem. De vertegenwoordiging van de steden in de Staten van Holland vertoont in de loop van de vijftiende en de zestiende eeuw een wisselend beeld. In de periode 1477-1494 worden maar liefst negenendertig verschillende Hollandse steden beschreven ter dagvaart waaronder uiteraard de zes hoofdsteden, Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam en Gouda.⁶⁴ Op 19 juli 1572 zijn het de vertegenwoordigers van de burgerij uit twaalf Hollandse steden die, samen met gewestelijke edellieden, in protest bijeenkomen te Dordrecht onder andere vanwege de minachting van Alva voor de eeuwenoude, steeds opnieuw door opeenvolgende landsheren bevestigde (stedelijke) privileges en de invoering van nieuwe, vaste belastingen. Dan is er niet meer sprake van advisering maar van beslissende actie. Begin 1579 besluiten de Staten voortaan naast de vertegenwoordigers van de ridderschap en van de zes hoofdsteden ook vertegenwoordigers van de steden Rotterdam, Gorinchem, Schiedam, Den

⁶⁰ De Monté/Spruit, *Hoofdlijnen rechterlijke organisatie*, p. 189: 'Het oude dualisme van de leenstaat, waarin de vorst een tegenpool vond in de leenadel, transformeerde gaandeweg in een andere vorm van staatkundig evenwicht, waarin de macht van de landsheer zijn grenzen vond in die van de vertegenwoordiging van de in standen opgesplitste bevolking, de gewestelijke Staten'.

⁶¹ Een belangrijk voorbeeld hiervan is het Brabantse *Charter van Kortenbergh* van 1312. Daarbij wordt door hertog Jan II een raad van 14 voor het leven benoemde leden ingesteld (4 vanwege de adel, 10 vanwege de steden) die als taak heeft te waken over de naleving van de bestaande privileges, waaronder die van de steden. Weigert de hertog deze na te komen dan is men ontslagen van de eed van gehoorzaamheid aan hem. Dezelfde strekking heeft de *Blijde Inkomst* van 1356.

⁶² Smit, *Vorst en onderdaan*, p. 391-398 en tabel 12.

⁶³ Hoppenbrouwers, 'Van waterland tot stedenland', p. 148.

⁶⁴ Kokken, *Steden en Staten*, p. 112-113; naast deze zes gaat het om Alkmaar, Asperen, Beverwijk, Den Briel, Edam, Enkhuizen, Geertruidenberg, Geervliet, Goedereede, Gorinchem, 's-Gravenzande, Grootebroek, Heukelum, Heusden, Hoorn, Leerdam, Medemblik, Monnickendam, Muiden, Naarden, Noordwijk, Oudewater, Purmerend, Rotterdam, Schiedam, Schoonhoven, Vianen, Vlaardingen, Weesp, Woerden, Woudrichem, IJsselstein en Zevenbergen.

Briel, Alkmaar, Hoorn en Enkhuizen te beschrijven, later dat jaar nog uitgebreid met Schoonhoven, Edam, Monnickendam, Medemblik en Purmerend.⁶⁵

De Staten van *Zeeland* bestaan aanvankelijk (medio veertiende eeuw) uit twee leden, de ridderschap en de steden. De ridderschap bestaat uit de ambachtsheren die hun ambacht in leen houden van de graaf, en die tevens het platteland vertegenwoordigen. De beschreven 'goede' steden⁶⁶ zijn in eerste instantie Middelburg en Zierikzee, en vanaf 1334/1380 ook Reimerswaal, gevolgd door Tholen (vanaf 1401) en Goes (vanaf 1409).⁶⁷ De onderlinge verhouding van de steden blijkt uit hun bijdrage in het schot in de zestiende eeuw: Middelburg en Zierikzee dragen elk voor 25% bij, Reimerswaal, Goes en Veere elk 10%, Tholen 5%, Westkapelle 4%, Vlissingen 3%, Brouwershaven, Kortgene en Sint-Maartensdijk elk 2½% en Domburg ½%.⁶⁸ In 1477 blijken de volgende steden (in volgorde) te worden opgeroepen ter dagvaart naar Den Haag: Tholen, Reimerswaal, Goes, Sint Maartensdijk, Zierikzee, Brouwershaven, Westenschouwen, Kortgene, Veere, Middelburg, Domburg, Westkapelle en Vlissingen.⁶⁹ Vanaf 1501 geldt de abt van Middelburg als het eerste lid, naast de ridderschap als tweede en de vijf steden als derde lid, en dus verandert ook de verhouding in de Staten.⁷⁰ Eind zestiende eeuw zal de vertegenwoordiging hier bestaan uit de edelen (met één stem) en de zes stemhebbende steden (Middelburg, Zierikzee, Goes, Tholen, Vlissingen en Veere).

De samenstelling van de Staten in de andere landsheerlijke gebieden tot eind zestiende eeuw (in huidig Nederland) wordt hierna in het kort geschetst.⁷¹ In *Gelre* hebben de afgevaardigden van de adel en de steden van de vier kwartieren zitting in de *Landdag*, die overigens zelden bijeenkomt. Men komt vooral samen in het eigen kwartier. In 1418 komt de *Verbondsbrief* tussen Ridderschap en Steden van de vier kwartieren tot stand waarbij wordt

⁶⁵ Kokken, *ibid.*, p. 124. Tijdens de Republiek zullen deze 18 steden feitelijk de dienst uitmaken in de Staten.

⁶⁶ Dat zijn de steden die rechtstreeks onder de grafelijkheid staan.

⁶⁷ Dit is de oorspronkelijke rangorde. Tholen is van 1520 tot 1524 in onderpand gegeven aan de heer van Bergen op Zoom en verscheen in die periode niet in de Staten. Na deze verpanding zendt de stad weer afgevaardigden naar de Staten maar deze worden nu na die van Goes gerangschikt. In de landsheerlijke periode zijn er ook de zogenaamde 'smalsteden': Veere, Vlissingen, Westkapelle, Domburg, Brouwershaven, Kortgene en Sint-Maartensdijk, en vanaf 1574 ook nog Arnemuiden. Deze vallen onder particuliere heren en maken geen deel uit van de Statenvergadering. Bijzonder is dat Reimerswaal in 1334 als stad wordt beschreven, terwijl het dan nog geen stadsrecht heeft; vanaf 1380 zal het regulier als stad worden beschreven.

⁶⁸ Unger/Westendorp Boerma, 'De steden van Zeeland', p. 3.

⁶⁹ Kokken, *ibid.*, p. 120 (27 jan. 1477); voor de dagvaart van 5 okt. 1487 worden dezelfde steden opgeroepen m.u.v. Westenschouwen en met toevoeging van Zoutelande.

⁷⁰ De abt werd tot dan toe tot de ridderschap gerekend als ambachtsheer van Oostkapelle. Door het grondbezit van de Abdij en zijn geestelijke functie werd hij in zijn positie verheven tot afzonderlijk lid.

⁷¹ Als meest relevante literatuur ter zake noem ik: (algemeen) I.H. Gosses en N. Japikse, *Handboek tot de staatkundige geschiedenis der Nederlanden*, dl. 1, De Middeleeuwen, 's-Gravenhage 1959; G.J. Leenknegt, R. Kubben en B. Jacobs, *Opstand en eenwording Een institutionele geschiedenis van het Nederlandse openbaar bestuur*, hfst. 1, Nijmegen 2006; (Gelre) W.J. Alberts, *De Staten van Gelre en Zutphen*, 2 dln., Groningen 1950/1956; J. Stinner en K.H. Tekath (red.), *Het hertogdom Gelre. Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel*, Utrecht 2000; (Utrecht, Overijssel en Drenthe) C.A. van Kalveen, *Het bestuur van bisschop en Staten in het Nedersticht, Oversticht en Drenthe 1483-1520*, Groningen 1974; (Overijssel) B.H. Slicher van Bath e.a. (red.), *Geschiedenis van Overijssel*, Deventer 1970; (Utrecht) B van den Hoven van Genderen, *Het Kapittel-Generaal en de Staten van het Nedersticht in de vijftiende eeuw*, Zutphen 1987; C. Dekker en J. Aalbers (red.), *Geschiedenis van de provincie Utrecht*, dl. 1, Utrecht 1997; (Groningen) W.J. Formsma, *De wording van de Staten van Stad en Lande tot 1536*, Assen 1930; W.J. Formsma e.a. (red.), *Historie van Groningen. Stad en Lande*, Groningen 1981; (Friesland) J.J. Kalma e.a. (red.), *Geschiedenis van Friesland*, Leeuwarden 1981; (Brabant) R. van Uytven e.a. (red.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Brabant en Mechelen tot 1795*, Brussel 2000; (Drenthe) J. Heringa e.a., *Geschiedenis van Drenthe*, Meppel 1985.

bepaald dat men na de dood van de kinderloze hertog slechts in gezamenlijkheid een opvolger zal erkennen en dat zij voortaan samen elke inbreuk op het stads- of landrecht tegen zullen gaan.

In *Brabant* komen de vertegenwoordigers van de drie standen al sinds het begin van de veertiende eeuw bijeen onder de dan nog gangbare term het *gemeyne lant*, de benaming *drie staten*, *dats te weten den prelaten, edele ende den steden ende vrijheden* komt pas in 1408 voor het eerst voor. De derde stand, de steden, bestaat uit een wisselend aantal steden en vrijheden (zoals de 18 steden en vrijheden die het *Charter van Kortenberg* in 1312 ondertekenen, terwijl het *Nieuw Regiment* van 1422 wordt ondertekend door 33 steden en vrijheden). In het *Reglement* van 1426 wordt echter bepaald dat alleen de vier hoofdsteden, Leuven, Brussel, Antwerpen en 's-Hertogenbosch, toegang hebben tot de Staten. De Staten oefenen vooral invloed uit door hun noodzakelijke toestemming voor de landsheerlijke beden en betrokkenheid bij de muntpolitiek, en hun rol op het binnenlands en buitenlandse beleid, waaronder de noodzakelijke instemming om oorlog te voeren en hun betrokkenheid bij de handelspolitiek.

In het Nedersticht (*Utrecht*) ontstaan de Staten uit een al uit de dertiende eeuw stammende vergadering, die in de veertiende eeuw kapittel-generaal wordt genoemd. Deze vergadering bestaat aanvankelijk uit de kanunniken van de vijf kapittelkerken in Utrecht en vertegenwoordigers van de ridderschap. In de dertiende eeuw maakt eerst incidenteel en vervolgens structureel ook de stad Utrecht van de vergadering deel uit. Vanaf het midden van de veertiende eeuw worden ook de kleinere steden opgeroepen, waarbij de benaming 'stad en steden' hun onderlinge verhouding markeert. Vanwege de veelal beperkte machtspositie van de meeste bisschoppen hebben de Staten een grote mate van invloed op het landsheerlijke beleid. De *Stichtse Landbrief* van 1375 is daarvan een goed voorbeeld waarbij de standen uitdrukkelijk toestemming dienen te verlenen aan de bisschop voor het voeren van oorlog en het invoeren van algemene beden. Tot in de vijftiende eeuw domineren de kapittels de Staten van *Utrecht*, welke naam voor het eerst in 1426 wordt gebruikt. In de zestiende eeuw zal meer evenwicht in de verhouding tussen adel en steden ontstaan.

In het Oversticht (*Overijssel*) komt bisschop Jan van Diest in 1323 op de aloude vergaderplaats bij Zwolle, de Spoolderberg, samen met 'man ende dienstman ende steden ende dat gemeene landt' voor een uitspraak over het tiendrecht.⁷² Uit deze *Landdag* ontwikkelen zich de *Overijsselse Staten* bestaande uit de ridderschap en de drie grote steden Deventer, Kampen en Zwolle (met voor iedere stand drie stemmen). In 1457 en 1478 verleent bisschop David van Bourgondië *Landbrieven* waarvan de inhoud is overeengekomen met de standen.

In de *Friese Landdag* maken afgevaardigden van de drie districten Oostergo, Westergo en Zevenwouden de dienst uit. In de districten zelf hebben vertegenwoordigers van clerus, adel en steden op persoonlijke titel zitting. Pas in 1578 zullen de steden hier een afzonderlijk kwartier vormen met slechts een bescheiden invloed in de besluitvorming.

In *Stad en Ommeland van Groningen* komen de vertegenwoordigers van de stad Groningen, de clerus en de eigenerfden van het platteland slechts zelden bijeen. In een verdrag uit 1536 gesloten met Karel V is voor het eerst sprake van 'de provincie van Stad en Landen'.

In *Drenthe* zijn geen steden aanwezig en komen alleen de afgevaardigden van de eigenerfden bijeen. Pas vanaf 1603 zal hier sprake zijn van de Staten van Drenthe, die echter geen vertegenwoordiging hebben in de Staten-Generaal.

⁷² J.W. Racer, *Overijsselsche gedenkstukken*, I, Leiden/Kampen 1781, voorbericht paragraaf 10.

2.5 Conclusies

Rond 1200 treffen we in Zeeland en Holland de eerste contouren van een tot eind vijftiende eeuw doorgaande stedelijke ontwikkeling aan: Middelburg en Dordrecht zijn de vroegste en voornaamste representanten daarvan. Kenmerkend is de vorming van een afzonderlijke, stedelijke rechtskring waarbinnen eigen recht geldt, stedelijke vertegenwoordigers recht spreken over hun medebewoners en het bestuur van de stad op zich nemen, ook worden nieuwe rechtsregels door de stad zelf vastgesteld door toepassing van het keurrecht. De stedeling gaat deel uitmaken van de stedelijke gemeenschap, de *universitas*, en zal daaraan de nodige rechten ontfangen waaronder het belangrijke *ius de non evocando*, het recht niet te worden uitgeroepen en dus voor de stedelijke rechtbank in de eigen stad terecht te staan, maar hij zal ook de nodige plichten krijgen opgelegd. De stadsvrede is daarbij essentieel, men wordt geacht die te allen tijde te bewaren, overtreding van de talloze bepalingen die de stadsvrede moeten garanderen wordt dan ook zwaar bestraft.

In de loop van de dertiende eeuw zijn het de graven van Holland van wie de belangrijkste steden in beide graafschappen hun stadsrechten verkrijgen waarbij in Zeeland het stadsrecht van Middelburg en in Holland het uit Brabant geïmporteerde Bossche stadsrecht de meest invloedrijke ‘stromingen’ zijn. Het eerste niet-grafelijke stadsrecht is dat van Schiedam in 1275; enkele jaren later zullen twee stadsheren in gezamenlijkheid een stadsrecht verlenen aan de poorters van de nieuwe stad Nieuwpoort. Vanaf het laatste kwart van de dertiende eeuw zal door middel van medebezegelingen en deelname aan dagvaarten een aantal steden (in wisselende samenstelling en nog niet systematisch) een overigens nog bescheiden rol vervullen bij de grafelijke politiek. Pas vanaf het midden van de veertiende eeuw zullen de steden niet meer alleen individueel namens de eigen stad maar ook als afzonderlijke ‘stedelijke stand’ een rol gaan spelen op het politieke toneel in de beide graafschappen. Kort na 1350 is sprake van een *consilium Hollandie* en een *consilium Zelandie* en zal men regelmatig bijeenkomen in de ‘raad van steden’. Bij zijn aantreden als ruwaard in 1358 belooft Albrecht van Beieren te regeren met de inschakeling van *den goeden steden van sinen land ende bi den rade der gheenre, die wi mitten goeden steden vorsz; daer toe te nemen zullen tot synre eeren....*⁷³

Vanaf 1428 maken de steden structureel deel uit van de Staten van Holland en Zeeland waartoe de vertegenwoordigers bijeengeroepen worden onder de noemer: *’t begeven der ridderschap ende steden van Hollant ende Zeelant*. De steden zijn dan als zodanig stemhebbend. Deze ontwikkeling zet zich met een weliswaar doorgaande maar tegelijkertijd ook op- en neergaande beweging voort tot 1588 als de Staten-Generaal de soevereiniteit van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën op zich nemen. Door het wegvallen van de directe relatie met hun landsheer (vrijwel altijd ook de stadshere) worden de steden feitelijk volledig autonoom voor wat betreft hun eigen stedelijke aangelegenheden. In de Staten van de provincie Holland zijn het vervolgens de achttien stemhebbende steden die feitelijk de dienst uitmaken, in de Staten van Zeeland zijn het er zes – formeel is er tijdens de Republiek weliswaar sprake van een statenbond, feitelijk is, in ieder geval in Holland en Zeeland, eerder sprake van een ‘stedenbond’.

⁷³ ChHZ, III, p. 39-40.

Hoofdstuk 3. Verlening van stadsrechtprivileges als politiek instrument

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk komt aan de orde in welke context, vanwege welke redenen en onder welke omstandigheden aan de betreffende plaatsen in de graafschappen Holland en Zeeland in de landsheerlijke periode (tot 1484) stadsrechten zijn verleend. Bezien zal worden of er een hanteerbare categorisering mogelijk is van de omstandigheden waaronder en de beweegredenen waarom de betreffende stadsrechten werden verleend, en ook of er op het moment van de stadsrechtverlening sprake was van enige stedelijke ontwikkeling in demografische en sociaaleconomische zin. En werd de stadsrechtverlening als politiek instrument gebruikt en zo ja, op welke wijze en gedurende welke periode en met welke doelstelling? En zijn er ook verschillen tussen de Hollandse en de Zeeuwse stadsrechten? Tevens zal worden bekeken of het sleutelbegrip ‘autonomie’ in de definitie van stadsrecht kan worden verbonden met een gelijktijdige verlening van het keurrecht en de hoge jurisdictie en het gebruik van een stadszegel. En kan er ook worden gesproken van ‘stadsstichtingen’ (volgens de definitie in paragraaf 1.2)? Ook zal een vergelijking worden gemaakt tussen de grafelijke respectievelijk de niet-grafelijke stadsrechten.¹ Daarbij komen tevens vragen aan de orde als: wie heeft er feitelijk het meeste belang bij de verlening, staan daar bijzondere prestaties tegenover in bevoegdheden of geld, is er een categorisering of periodisering van de stadsrechten en de vorm waarin ze werden verleend te onderkennen, zijn bijvoorbeeld de dertiende-eeuwse stadsrechten anders dan die uit de veertiende en de vijftiende eeuw? En is er ook een synthese mogelijk van de ver uit elkaar liggende zienswijzen ten aanzien van de actoren in het kader van de stadsrechtverleningen? Het gaat bij dit laatste aspect meer specifiek om de vraag of de inmiddels vrij breed ingeburgerde zienswijze dat er bij de stadsrechtverleningen in overwegende mate sprake is van stedelijke initiatieven van ‘onderop’ en nauwelijks van een actief grafelijk dan wel heerlijk optreden, stand kan houden.

Deze vraagstelling wordt hierna uitgebreid uiteengezet aangezien deze in de beschouwing van de onderzochte stadsrechtsoorkonden steeds nadrukkelijk aan de orde komt. De geschiedwetenschap heeft sinds een aantal decennia een ontwikkeling te zien gegeven van de erkenning van een strikt grafelijk georiënteerde politiek van stadsrechtverlening in de Hollands-Zeeuwse gebieden in de richting van een ‘autonome, door een eigen dynamiek gedragen lokale ontwikkeling’.² Van beide ‘stromingen’ zijn vooraanstaande aanhangers te noemen: Gosses, Niermeyer, Van Werveke, Van de Kieft en Jansen behoren tot de eerste – ‘grafelijke’ – stroming en zien de Hollandse graaf als doelgerichte initiator.³ Overigens wijst met name Van de Kieft al in 1988 juist ook op een ‘samengaan van belangen van stad en graaf’ en de ‘talrijke grafelijke bemoeienissen met de steden’ waarbij hij niet een eenzijdige rol voor de graaf ziet weggelegd maar juist wederkerige belangen en activiteiten vanwege aan de ene kant het ‘stedelijk eigenbelang’ en aan de andere kant een grafelijke politiek als ‘een middel tot eigen doel’.⁴ Hier is

¹ De graaf treedt hier op als landsheer en zal veelal ook de stadsheer zijn; bij de niet-grafelijke stadsrechten gaat het om een andere heer met hoge gezagsrechten die als stadsheer in zijn heerlijkheid de stadsrechten verleent. In een aantal gevallen is er echter sprake van allodiaal bezit waarbij de betreffende heer in leenrechtelijk opzicht geheel autonoom optreedt. Op deze aspecten zal in alle onderzochte steden specifiek worden ingegaan. Zie voor de verschillende heren (en vrouwen) en hun al dan niet aanwezige leenrechtelijke verhouding tot de graaf van Holland: tabel 3 (paragraaf 3.3).

² Kruisheer, ‘Stadsrechtbeoording’, p. 51.

³ Gosses/Post, *Handboek staatkundige geschiedenis*, I, p. 119-120; Niermeyer, ‘Het sticht Utrecht en het graafschap Holland in de dertiende eeuw’, p. 281-282; Van Werveke, ‘De steden. Rechten, instellingen en maatschappelijke toestanden’, p. 394-397; Van de Kieft, ‘De stedelijke autonomie in het graafschap Holland’, p. 101-102; Jansen, ‘Handel en nijverheid 1000-1300’, p. 184-186.

⁴ Van de Kieft, ‘Perspectief van de Hollandse stad’, p. 119: ‘Dat wederzijds op elkaar gericht zijn kan echter uit verschillende motieven voortgekomen zijn. Voor de opkomende steden spreekt het vanzelf dat zij, juist waar het

dan ook geen sprake (meer) van een al te eenzijdige oriëntatie op een doorslaggevende rol van de graaf. Als vertegenwoordigers van een meer 'autonome' stroming kunnen worden genoemd: Huizinga, Van Uytven en Kruisheer.⁵ De meest uitgesproken exponent van deze tweede stroming is zonder twijfel Jaap Kruisheer. Sinds de jaren 70 van de vorige eeuw heeft hij het nodige onderzoek verricht naar de totstandkoming van een aantal dertiende-eeuwse, grafelijke stadsrechttoorkonden, waarbij hij de conclusie trok dat in de meeste gevallen het initiatief 'van onderop' kwam, en dus vanuit de burgerij, en niet vanwege de (lands)heer. Zijn waardevolle diplomatische onderzoek naar een aantal Zeeuwse en Hollandse stadsrechten heeft belangrijke inzichten verschaft in de feitelijke en formele totstandkoming van de oorkonden als zodanig. Zijn bevindingen hebben hem tot de volgende, nogal verstrekkende conclusies geleid:

- a. in Holland zowel als in Zeeland zijn de oudste stadsrechttekeningen en de grafelijke beoorkonding daarvan voornamelijk door de belanghebbende burgerij tot stand gebracht;
- b. de Hollands-Zeeuwse grafelijke stadsrechttoorkonde is geen stichtingsoorkonde, de stad géén grafelijke stichting en
- c. de stedelijke ontwikkeling is een verschijnsel met een eigen dynamiek, onafhankelijk van enig grafelijk beleid. De rol die de landsheer daarbij speelde, was veeleer een lijdelijke dan een actieve.⁶

Kruisheers opvatting van stadsrechtverlening in relatie tot een stedelijke ontwikkeling in Holland en Zeeland in de dertiende eeuw op initiatief van de burgerij en niet van de graaf wordt tegenwoordig vrij breed onderschreven onder historici. Hoppenbrouwers verwoordt dit overigens wel met een zekere terughoudendheid: 'De laatste jaren is druk gedebatteerd over de vraag of stadsrechtverlening eerder op grafelijk initiatief gebeurde, als onderdeel van gericht beleid om de (verdere) ontwikkeling van steden te stimuleren, dan wel overwegend geschiedde op verzoek van de stedelijke gemeenschappen zelf. Het pleit *lijkt* voorlopig beslecht in het voordeel van de tweede optie'.⁷ Ook door anderen wordt wel genuanceerd gereageerd op deze beide redelijk ver uiteen liggende opvattingen. Van Engen verwoordt deze 'derde richting' als volgt: 'De opvatting van stedelijke ontwikkeling 'van onderop' is in de historiografie van Holland inmiddels gemeengoed geworden'.⁸ Toch is enige voorzichtigheid hier wel op zijn plaats. Zoals de bijdrage van Henderikx in deze bundel duidelijk maakt, moet de rol van de landsheer in het stadswordingsproces niet te ver naar de achtergrond verdwijnen. De tegenstelling tussen autonome en aangestuurde ontwikkelingen moet dan ook niet al te absoluut worden opgevat: steeds moet men oog houden voor de diversiteit van de achterliggende motieven. Het Zeeuwse Brouwershaven bijvoorbeeld ontstond aan het einde van de dertiende eeuw na intensieve bemoeienis van de landsheer, maar dat neemt niet weg dat het stedelijk recht zich er op initiatief van de lokale bevolking lijkt te hebben ontwikkeld. Landsheerlijk optreden en initiatieven van de stedelingen zelf sluiten elkaar dan ook geenszins uit'.⁹ Henderikx geeft een interessante

om hun economische activiteit gaat, gebaat zijn bij hulp en bescherming van de landsheer, bij grotere orde. Dat levert groter veiligheid op in hun verkeer, financiële voordelen, bijvoorbeeld in de vorm van tolvrijdom. Aan financiële verplichtingen jegens de graaf, zoals de beden kan beter betaald worden. Uiteindelijk gaat het om het stedelijk eigenbelang. De graaf van zijn kant steunt de steden niet zozeer om hogere redenen van *salus publica*, algemeen welzijn, of om der steden wille, ook al spreekt hij van zijn geliefde poorters en bijvoorbeeld van zijn liefde voor de vrijheid van de stad Haarlem [...]. Waar het hem in feite om te doen is, is om met hulp van de steden zijn eigen politieke doeleinden te realiseren, zijn positie tegenover de naburige vorstendommen te verstevigen, zijn gebied uit te breiden, ook binnen dit gebied zijn macht te versterken, het voortbestaan van de dynastie te verzekeren, zijn begeerte naar wraak te stillen. Zijn politiek is een middel tot eigen doel. Maar, het zij herhaald, deze verschillende doeleinden kunnen zeer wel tot samengaan leiden [...]'.

⁵ Huizinga, 'De opkomst van Haarlem' (1905-06); Van Uytven, 'Stadsgeschiedenis' (1982); Kruisheer, diverse publikaties in de periode 1984-1998, zie hierna.

⁶ Zie voor de vindplaatsen van zijn opvattingen hierna in deze paragraaf.

⁷ Hoppenbrouwers, 'Van waterland tot stedenland', p. 120. Cursivering is van auteur dezes.

⁸ Van Engen verwijst hierbij naar de hiervoor vermelde opvatting van Hoppenbrouwers.

⁹ Van Engen, 'Geen schraal terrein', p. 82.

beschouwing over de stedelijke ontwikkeling in Holland en Zeeland in de dertiende eeuw waarbij zijn aandacht primair is gericht op de zes hoofdplaatsen: Haarlem, Leiden, Vlaardingen, Dordrecht, Zierikzee en Middelburg en daarnaast ook op Alkmaar, Delft en Geertruidenberg. Hij constateert 'de onlosmakelijke verwevenheid van aan de ene kant de functie van de behandelde nederzettingen als grafelijke hoven, verblijfplaatsen en militaire steunpunten en anderzijds de ontwikkeling van deze plaatsen tot steden in zowel sociaaleconomische als institutionele zin. De eerste stedelijke trekken vertonen de grafelijke centra ver voor de dertiende eeuw. De ontwikkeling tot regionale marktcentra of plaatsen met een rol in het interterritoriale handelsverkeer gaat tenminste in Dordrecht, Middelburg, Leiden, Zierikzee en Alkmaar terug tot de elfde en twaalfde eeuw, en in de loop van de twaalfde eeuw ontwikkelen Dordrecht, Middelburg en Leiden een eigen stedelijk recht, dat later door de graaf wordt bekrachtigd in de vorm van stadsrechtsoorkonden. Het is een ontwikkeling waaraan graaf en burgers beiden hebben gewerkt, elk vanuit eigen belangen en mogelijkheden. Daarbij lopen de belangen van de graaf en de bewoners van de grafelijke centra al vroeg parallel'.¹⁰ Hij vervolgt met: 'De status van grafelijk centrum heeft in belangrijke mate tot de stadswording van de behandelde steden bijgedragen. Een van de dingen die daarbij ongetwijfeld meespelen is, dat het verlenen van voorrechten die bevorderlijk zijn voor de economie van een stad, zoals een tolprivilege, alsook het sanctioneren en beoorkonden van stadsrecht, zaken zijn die exclusief tot de bevoegdheden van de graaf behoren'.¹¹

Voor wat betreft de rol van de graaf bij de stedelijke ontwikkeling tijdens de dertiende eeuw merkt Coenen op: 'Met name Willem I, Willem II en Floris V hebben naar vermogen getracht de stadsontwikkeling binnen hun gebied te bevorderen. Door het verlenen van stadsrechten en privileges hebben zij zonder meer de groei van stedelijke gemeenschappen binnen hun grenzen gestimuleerd. Verschillende motieven zullen daaraan ten grondslag hebben gelegen, waaronder niet in de laatste plaats fiscale en andere geldelijke voordelen in de vorm van geldleningen en borgstellingen'.¹² Deze opvattingen van Van Engen, Henderikx en Coenen bieden een duidelijk tegenwicht tegen een al te nadrukkelijke en eenzijdige oriëntatie op de 'autonome', stedelijke initiatieven bij de stadsrechtverlening en bieden aanknopingspunten voor een 'derde' weg, die van de samenvallende belangen van heer en stad. Bezien zal worden of de graaf dan wel de (stads)heer evenzeer belang bij stadsrechtverlening heeft om daarmee een stedelijke ontwikkeling mogelijk te maken als de inwoners van die plaatsen zelf.

Bij de betreffende steden zal ik indien relevant nog nader ingaan op de specifieke argumenten van Kruisheer ter zake maar het is goed zijn bevindingen eerst in breder verband te beschouwen. Laten we de argumenten en conclusies die Kruisheer in zijn achtereenvolgende publicaties hanteert eens nader op een rij zetten en onder de loep nemen.¹³ In zijn vroegste publicatie (1984) ter zake over de oudste Zeeuwse stadsrechtsoorkonden stelt hij: 'De ontstaansgeschiedenis van de stadsrechtsoorkonden lijkt er op te wijzen – maar met deze hypothese begeven we ons strikt genomen buiten de kaders van ons onderzoek –, dat de oudste stedelijke gemeenschappen in Zeeland voornamelijk “van onderop” en niet uit grafelijk initiatief zijn ontstaan'. Hij komt tot deze nog voorzichtige conclusie op basis van het volgende: 'De formuleringen en het van kracht zijn van bepalingen lang voordat ze bij grafelijke oorkonde

¹⁰ Henderikx, 'Graaf en stad in Holland en Zeeland', p. 61.

¹¹ Henderikx, *ibid.*, p. 62.

¹² Coenen, 'Graaf en grafelijkheid', p. 46.

¹³ Het betreft de volgende publicaties, in chronologische volgorde: 'Het ontstaan van de oudste Zeeuwse stadsrechtsoorkonden' (1984); *Het ontstaan van de stadsrechtsoorkonden van Haarlem, Delft en Alkmaar* (1985); 'Stadsrechtbeoorkonding en stedelijke ontwikkeling' (1988); 'Het ontstaan van de oudste Leidse stadsrechtsoorkonden, waarschijnlijk eind 12^e eeuw-1266' (1990); 'De tijd van ontstaan van het oudste Goudse stadsrecht en van Gouda als stedelijke nederzetting' (1993); De totstandkoming van de Haarlemse stadskeur van 1245' (1994-1995); 'De totstandkoming van de Delftse stadskeur van 1246' (1996) en (samen met anderen) *Het ontstaan van Beverwijk als stedelijke nederzetting* (1998).

werden verleend, het gebruik van de landstaal, de beeldende trant van formuleren van tal van bepalingen en de objectieve stijl van aanduiden van de landsheer, de aanwezigheid in de stadsarchieven van redactionele voorstadia van de teksten zoals die werden uitgevaardigd...'.¹⁴ In zijn volgende publicatie (1985) over de stadsrechten van Haarlem, Delft en Alkmaar sluit hij hierbij aan: 'We mogen aannemen dat de stadsrechtsoptekening en de beoorkonding ervan in onze streken zeker tot in de tweede helft van de dertiende eeuw doorgaans een aangelegenheid 'van onderop' was, op initiatief van de belanghebbende burgerijen nagestreefd en door haarzelf ter hand genomen. Zo te zien nam de landsheer hierin niet de leiding, maar volgde hij de autonoom op gang gekomen ontwikkelingen'.¹⁵

Een eerste synthese van zijn onderzoek naar de Zeeuwse stadsrechtsoorkonden respectievelijk de Hollandse tak van de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie volgt in een publicatie uit 1988 naar aanleiding van het vierde Muiderberg-symposium onder het motto *De Hollandse stad in de dertiende eeuw*.¹⁶ Hij noemt zijn bijdrage 'een territoriaal begrensde dieptebooring' voornamelijk bestaande 'uit een weergave van gedetailleerd onderzoek naar het ontstaan van [die] twee groepen stadsrechtsoorkonden' en zijn onderzoek 'diplomatische onderzoeken'.¹⁷ Hij concludeert ten eerste 'dat in Holland zowel als in Zeeland de oudste stadsrechtsoptekeningen en de grafelijke beoorkonding daarvan voornamelijk door de belanghebbenden tot stand zijn gebracht'; en vervolgens 'Het waren de belanghebbende burgerijen, althans de leidinggevende groeperingen daaruit vertegenwoordigd in de stadsmagistraat, die die optekening ter hand namen en tot die beoorkonding de stoot gaven, in veel gevallen die beoorkonding ook daadwerkelijk verzorgden'.

Zijn tweede conclusie luidt: de 'Hollands-Zeeuwse grafelijke stadsrechtsoorkonde [...] is dan ook geen stichtingsoorkonde, de stad géén grafelijke stichting'.¹⁸ Hij wijst vervolgens op het contractkarakter van de stadsrechtsoorkonden, zowel in Alkmaar, Delft, Dordrecht als Zierikzee. Ten slotte stelt hij: 'Mijn conclusies houden een duidelijke bevestiging in van de verklaring van dat verschijnsel als autonome, door een eigen dynamiek gedragen lokale ontwikkeling, die zich achtereenvolgens in alle delen van het graafschap voordeed'.¹⁹ In een artikel over het Leidse stadsrecht in 1990 herhaalt Kruisheer deze opvatting: 'Het initiatief zal inderdaad bij de Leidenaars hebben gelegen. De rechtsoptekening die als uitvloeisel van die toestemming tot stand kwam, was blijkens het feit dat de graaf er in de derde persoon in optreedt, in ieder geval het werk van de belanghebbende burgers zelf'.²⁰ Ook de Goudse stadsrechtsoorkonde, zo stelt Kruisheer in 1993, 'is, evenals 'de' Hollands-Zeeuwse, kennelijk een zogeheten destinatarisproduct, een oorkonde vervaardigd niet door de grafelijke kanselarij maar door de zorgen van de belanghebbenden'.²¹ Voor Delft komt Kruisheer tot eenzelfde conclusie: 'De Delftse gemeenschap was zich kennelijk bewust van haar behoefte aan autonomie en aan een modernere vorm van rechtspleging, zij wist de graaf te overtuigen van de opportuniteit van de toekenning van een stadskeur die een en ander vastlegde en zij was in staat voor een ontwerp van het gewenste stuk te zorgen'.²² Iets verderop stelt hij 'dat stadsontwikkeling een autonome en spontane aangelegenheid was' waarbij de rol van de landsheer 'veeleer een lijdelijke dan een actieve' was.²³ Zijn conclusie luidt dan ook: 'Onderzoek naar het ontstaan van meer Zeeuwse en

¹⁴ Kruisheer, 'Het ontstaan van de oudste Zeeuwse stadsrechtsoorkonden', p. 300.

¹⁵ Kruisheer, *Het ontstaan van de stadsrechtsoorkonden van Haarlem, Delft en Alkmaar*, p. 59.

¹⁶ Kruisheer, 'Stadsrechtbeoorkonding en stedelijke ontwikkeling', p. 44-54.

¹⁷ Kruisheer, *ibid.*, p. 45-46.

¹⁸ Kruisheer, *ibid.*, p. 50.

¹⁹ Kruisheer, *ibid.*, p. 51.

²⁰ Kruisheer, 'Het ontstaan van de oudste Leidse stadsrechtsoorkonden', p. 193.

²¹ Kruisheer, 'De tijd van ontstaan van het oudste Goudse stadsrecht', p. 18.

²² Kruisheer, 'De totstandkoming van de Delftse stadskeur', p. 50.

²³ Kruisheer, *ibid.*, p. 50: 'Door handel, verkeer en nijverheid ontwikkelden zich nederzettingen die zich in tal van opzichten van het omringende platteland onderscheidden. De samenlevingsvormen die daar ontstonden en

Hollandse stadskeuren wijst in dezelfde richting van de stadsontwikkeling als een verschijnsel met een eigen dynamiek, onafhankelijk van enig grafelijk beleid'.²⁴

Het is dus niet verbazingwekkend dat Kruisheer deze conclusie ook verbindt aan de totstandkoming van het Beverwijkse stadsrecht, hoewel dit hem dan wel de nodige hoofdbreken kost gelet op de rol van Wolfert van Borselen daarbij als ambachtsheer – en tevens de feitelijke machthebber in het graafschap. Hij noemt Wolfert 'een belangrijke drijvende kracht achter de toekenning van de keur' maar stelt dat 'de verlening van de keur niet beschouwd [kan] worden als een uiting van grafelijk beleid. Het optreden van heer Wolfert in dezen moet gezien worden als deel van de 'van onderop' gestuwde, al langer geconstateerde stedelijke ontwikkeling ter plaatse'.²⁵ Hij ziet als belangrijkste functie van de stadsrechtsoorkonde 'niet die van regelmatig geraadpleegde rechtsoptekening, maar die van plechtig en tastbaar teken van de stedelijke status'.²⁶ Er is dus een duidelijke lijn te onderkennen in Kruisheers opvatting: de Hollandse en Zeeuwse stadsrechten zijn (in overwegende mate) van 'onderop' tot stand gekomen waarbij de graaf slechts formeel zegelend, als bekrachtigende instantie, betrokken is.

Hierna zal bij de nadere beschouwing van de betreffende stadsrechtsoorkonden de opvatting van Kruisheer steeds worden betrokken en becommentarieerd om tenslotte meer algemene conclusies te kunnen trekken. In dit hoofdstuk komen alle als stad gekwalificeerde plaatsen in de periode 1213-1484 in Holland en Zeeland aan de orde, dus ook die plaatsen die niet aan het criterium voldoen voor het vergelijkend onderzoek naar hun oorkonde (in hoofdstuk 5).²⁷ In totaal worden zestig steden in kaart gebracht. Hierna worden de steden onderverdeeld in een tweetal categorieën: die van de grafelijke en de niet-grafelijke stadsrechtprivileges.

3.2 De grafelijke stadsrechtprivileges

In de periode 1213-1456 verlenen de achtereenvolgende graven van Holland aan ruim vijftig plaatsen in de een of andere vorm stadsrechten. Op de hierna volgende kaart staan alle Hollandse steden die in de periode 1213-1374 het stadsrecht van(wege) de graaf van Holland hebben ontvangen. In twee gevallen gaat het om later door de Hollandse graaf verleende (stads)rechten aan van oorsprong Stichtse steden, te weten aan de stad Oudewater in 1322 (eerste stadsrecht vermoedelijk van 1257) en ook aan de stad Muiden in 1374 (stadsrecht vermoedelijk al van vóór 1285). Een aantal door de graaf in andere gebieden verworven steden zal in later tijd overigens ook nog Hollandse stadsrechten verleend krijgen: het betreft onder andere Amsterdam in 1342 (sinds 1317 Hollands) en Heusden in 1399 (sinds 1357 Hollands): die beide stadsrechten zijn eveneens in dit onderzoek betrokken. Op de kaart zijn tevens de plaatsen in het graafschap Holland met een niet-grafelijk stadsrecht in lichtgrijs aangegeven. Eenzelfde kaart – maar dan met de grafelijke stadsrechten in lichtgrijs – is opgenomen in par. 3.3. ter aanduiding van de plaatsen met niet-grafelijke stadsrechtprivileges.

hun reglementering, kwamen uit de gemeenschappen die die nederzettingen bevolkten zelf voort. De rol die de landsheer daar bij speelde, was veeleer een lijdelijke dan een actieve. De graaf gedoogde de ontwikkelingen, en wanneer hij tot formele verlening van een stadskeur overging, dan betekende dat in feite de vastlegging van het al van kracht zijnde recht en van de al bestaande autonomie. Binnen het gebied van het graafschap Holland staat Delft hierin niet alleen'.

²⁴ Kruisheer, *ibid.*, p. 50.

²⁵ Alders, Kruisheer e.a., *Het ontstaan van Beverwijk*, p. 45.

²⁶ Alders, Kruisheer e.a., *ibid.*, p. 44; zo ook Kruisheer, 'De totstandkoming van de Haarlemse stadskeur', p. 16.

²⁷ Vanwege het niet voorhanden zijn van een formele stadsrechtsoorkonde en tevens het ontbreken van enige verwijzing daarnaar in de bronnen.

kunnen in vijf groepen worden onderverdeeld, te weten militair-strategische, machtspolitieke, financiële, economische en bestuursorganisatorische redenen.²⁸

Bij de *militair-strategisch verleende stadsrechten* ligt de nadruk op de inzet van de betreffende graaf om zijn gebieden op strategische locaties afdoende te beveiligen teneinde zijn machtspositie te kunnen bevestigen of verstevigen. Dat kan onder meer door de bouw van een kasteel bij een stad of het versterken van de stad zelf, dan wel door het aan zich binden van de stad als militair steunpunt. Hij doet dat dan bijvoorbeeld door het bieden van voordelige rechten aan de stedelingen, in ruil waarvoor hij zich verzekerd weet van hun steun, onder andere door hun inzet bij het verdedigen van de ‘palen’ van zijn land, de levering van manschappen voor de heervvaart of de financiering van zijn oorlogvoering. Hierbij kan overigens zeker ook sprake zijn van samenvallende belangen van graaf en stad in het kader van wederzijdse veiligheidsbehoeften of van de mogelijkheid om de nodige voorrechten van de graaf te verkrijgen vanwege diens behoefte aan een dergelijke machtsbasis in de regio. Bij deze categorie is steeds bezien of er in de periode rond de stadsrechtverlening sprake is geweest van oorlogen of andere gewapende conflicten met ‘buitenlandse’ partijen.

Bij de *machtspolitiek verleende stadsrechten* ligt de nadruk specifiek op een versteviging van de machtsbasis van de landsheer ten opzichte van zijn positie bedreigende ‘binnenlandse’ (bijvoorbeeld dynastieke of adellijke tegenstanders), ‘buitenlandse’ (concurrerende landsheren als de graven van Vlaanderen of de bisschop van Utrecht) dan wel ‘binnenstedelijke’ concurrenten (bijvoorbeeld de burggraaf van Leiden). Bij deze categorie dient de graaf steeds specifiek rekening te houden met de formele invloed die deze concurrenten ingevolge bijvoorbeeld hun juridische (leenrechtelijk/allodiaal) dan wel hun feitelijke positie (politiek/dynastiek/financieel) kunnen uitoefenen. Ook hier kunnen wederzijdse belangen en initiatieven van graaf en zijn stedelingen samenvallen.

Bij de *financieel verleende stadsrechten* ligt de nadruk op de behoefte van de landsheer aan een gewenste dan wel noodzakelijke aanvulling van zijn financiële middelen. Ook komt het voor dat juist de inwoners de uitgesproken wens hebben om hun plaats te doen voorzien van een stedelijke status, al dan niet in combinatie met het verkrijgen van speciale, extra gunstige fiscale voorwaarden (beperking van bede, vrijdom van tol en andere heffingen), waarvoor men bereid is een meestal aanzienlijke financiële bijdrage te geven.

Bij de *economisch verleende stadsrechten* ligt de nadruk op overwegingen van de landsheer en/of de stedelingen om de betreffende plaatsen tot economische ontwikkeling te brengen, bijvoorbeeld door de verlening respectievelijk de verkrijging van specifieke bepalingen gericht op de bevordering van handelsstromen, marktfuncties, havens, visvaart, ambachten en nijverheid etc.

Bij de *bestuursorganisatorisch verleende stadsrechten* ligt de nadruk op overwegingen van de graaf en/of behoeften van zijn onderzaten aan aanpassingen van de bestaande bestuurlijk-juridische (machts)structuur ter plaatse en gaat het niet (primair) om een stedelijke ontwikkeling als zodanig. Hieronder zal per categorie steeds worden uiteengezet welke (eventuele combinatie) van deze politieke overwegingen van bepalende betekenis zijn geweest bij de verlening van stadsrecht.

3.2.1. De palen van het graafschap met Brabant en het Sticht (1213-1374)

Eén van de consequenties van het in de loop van de dertiende en veertiende eeuw steeds verder uitdijende grondgebied van het graafschap Holland en Zeeland, in combinatie met aan alle zijden aanwezige en concurrerende landsheren – de hertogen van Brabant en Gelre, de graven van Vlaanderen en de bisschoppen van het Sticht – was de noodzaak om steeds weer de ‘palen’

²⁸ Van de genoemde ruim vijftig steden worden hier de zeventien Westfriese ‘stederechten’ buiten beschouwing gelaten als ook de vier Friese stadsrechten (Staveren c.s.). Voor wat betreft Oudewater en Muiden, die van de bisschop van het Sticht in de dertiende eeuw stadsrechten zullen hebben gekregen, wordt uitgegaan van de later verleende privileges door de graven Willem III (1322) respectievelijk Albrecht van Beieren (1374).

de grenzen, van het graafschap goed af te grendelen. Een sterke stad op een strategische plek aan een toegangsweg over land of water is daarbij een belangrijke troefkaart en vormt voor de graaf zowel een bolwerk ter verdediging als een mogelijke uitvalsbasis bij een offensieve oorlogvoering. Om zowel de 'kracht' van de stad als ook de loyaliteit aan de graaf te bevorderen, is de verlening van een stadsrecht dan ook een uitgesproken en in de praktijk zeer goed bruikbaar politiek instrument. Hoewel de graafschappen Holland en Zeeland met hun lange kustlijnen voor een belangrijk deel natuurlijke grenzen kennen, zijn er ook de nodige gebieden die worden betwist tussen de graaf van Holland (en Zeeland) en de landsheren van Brabant, Gelre, Vlaanderen en het Sticht. Een aantal grafelijke stadsrechten is specifiek verleend in het kader van hun strategische ligging aan de palen van het graafschap, waarbij het in overwegende mate maar niet uitsluitend militair-strategische overwegingen betreft.

De eerste Hollandse nederzetting die in dat kader een stadsrechttoorkonde ontvangt, is **Geertruidenberg**. Er zijn vrijwel geen gegevens voorhanden inzake haar ontstaansgeschiedenis. Het is aan het begin van de dertiende eeuw een bescheiden nederzetting rondom een tufstenen kerk (van circa 1100), gelegen op een zandophoping, een berg of donk, op de westoever van de rivier de Donge, die nog geen stedelijke kenmerken zal hebben vertoond.²⁹ Als een straatdorp – strategisch gelegen aan de toenmalige landweg van Den Bosch naar Dordrecht³⁰ – heeft het vanaf 1200 waarschijnlijk al enige regionale betekenis als marktplaats voor vee en zuivel aangezien in het stadsrecht sprake is van een al bestaande weekmarkt. De oudste schriftelijke vermelding van de plaats als *Mons Sancte Gertrudis* dateert overigens pas van 1213 (in de stadsrechttoorkonde). De nederzetting moet dan echter al tenminste een eeuw hebben bestaan en van enige omvang zijn geweest. De gegevens betreffende het kleine tufstenen zaalkerkje aldaar vormen volgens Den Hartog zelfs sterke aanwijzingen dat de bouw al rond 1000 heeft plaatsgevonden.³¹ Margry gaat echter uit van 1100 als indicatie omtrent het begin van de nederzetting.³²

Voor een beschrijving van de stadsrechtverlening aan Geertruidenberg in 1213 moeten we eerst terug in de tijd. In 1200 sluiten Hendrik I van Brabant en Dirk VII van Holland – na een door de Hollandse graaf verloren oorlog tegen Brabant – een verdrag met betrekking tot de begrenzing (*paelscheidinge*) van hun gebieden in het land tussen Maas en Schelde. Daarbij moet de Hollandse graaf het leenheerschap van de Brabantse hertog erkennen voor Dordrecht, het land tussen Merwede en Maas en het gebied tussen Waalwijk en Strijen. Dit gebied (het latere baljuwschap Zuidholland) blijft echter een twistappel tussen beide landsheren. Als in 1202 Gelre en Brabant in een gewapend conflict verzeild raken, kiest Dirk VII de Gelderse zijde en neemt wederom de wapens op tegen de Brabantse hertog. Hij plundert en verwoest op 7 sept. 1202 de nog 'jonge' stad 's-Hertogenbosch en neemt onder andere de broer van de hertog van Brabant gevangen maar wordt vervolgens verslagen bij Heusden en daarbij zelf gevangen genomen door de hertog van Brabant. Dat betekent weer het moeten accepteren van stevige vredesvoorwaarden waaronder de herhaalde erkenning van het leengezag van de Brabantse hertog over Dordrecht en omliggende gebieden inclusief Geertruidenberg. Na het overlijden van graaf Dirk VII in 1203 speelt de zogenaamde 'Loonse oorlog' (1203-1206 met 'naweeën' tot 1213) over de opvolging in het graafschap tussen graaf Lodewijk van Loon en zijn echtgenote Ada van Holland (een dochter van Dirk VII) aan de ene kant en Willem (de broer van Dirk VII) aan de andere kant een

²⁹ Margry, 'De topografische ontwikkeling', p. 112-114, stelt dat er rond 1100 dus al wel voldoende inwoners waren om de bouw van de tufstenen kerk mogelijk te maken en er een bestaande weekmarkt aanwezig was. Veel meer dan dat is er feitelijk niet bekend uit die periode. Hij noemt Geertruidenberg in de twaalfde en dertiende eeuw 'een straatdorp zoals er meerdere langs de belangrijke verbindingsweg voor het noorden van Brabant [...] tot stand kwamen', p. 113-114.

³⁰ De Biesbosch ontstaat pas in 1421 door de St. Elisabethsvloed.

³¹ Den Hartog, *De oudste kerken van Holland*, p. 45. Het kan zelfs 'een van de oudste in tufsteen gebouwde kerken van Holland zijn geweest'.

³² Margry, *ibid.*, p. 113.

belangrijke rol. In eerste instantie delft Willem het onderspit zodat hij in oktober 1206 bij verdrag genoeg moet nemen met een verdeling van de Hollandse grafelijke gebieden met Lodewijk van Loon waarbij hem 'slechts' Zeeland en de streek rondom Geertruidenberg toevalt, en hij ook nog Lodewijk leenhulde moet doen. Uiteindelijk komt Willem I echter als overwinnaar uit de strijd: al in februari 1208 noemt hij zich weer graaf van Holland. In 1213 wordt hij door keizer Otto II formeel beleend met de Hollandse gebieden die eerder door de graven Floris III en Dirk VII in leen zijn gehouden, 'met al hetgeen tot die grafelijkheid behoort'; hij is van dan af onbetwist graaf van Holland.³³ Maar dat wil niet zeggen dat hij zeker kan zijn van zijn positie of zijn gebieden in deze tijden met de nodige Europese conflicten en steeds wisselende coalities en partijverbanden. Zo staat Hendrik I van Brabant in de periode 1213-1214 aan de Staufische (Franse) kant, terwijl Willem I voor de Welfische (Engelse) kant partij kiest. Hij is er voortdurend op uit zijn positie te versterken en de grafelijke gebieden intact te houden dan wel verder uit te breiden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat hij het stadsrecht aan de *opidani* van Geertruidenberg verleent in hetzelfde jaar dat hij door de keizer formeel is beleend met de grafelijke macht over de Hollandse gebieden.

Dit constituerende stadsrecht van 1213 is het vroegst overgeleverde in het graafschap Holland.³⁴ Er is in 1213 geen sprake van enige stedelijke ontwikkeling, het betreft een plattelandsnederzetting met een regionale marktfunctie.³⁵ Hier wordt gewezen op een aantal bijzondere bepalingen in Geertruidenbergs stadsrecht: allereerst art. 1 dat expliciet bepaalt dat nalatenschappen van poorters, van welke maatschappelijke stand ook, zullen vererven op de naaste bloedverwanten in de rechte lijn. Hier zijn twee aspecten relevant: ten eerste het erfrecht en ten tweede de keurmede.³⁶ Qua erfrecht lijkt hier op het eerste oog sprake van het adagium: 'het naaste bloed erft het goed' zoals dat geldt in de gebieden waar het aadomsrecht van toepassing is. Korteweg heeft echter aannemelijk gemaakt dat het hier om het 'devolutierecht' gaat, dat feitelijk geen erfrecht is maar huwelijksvermogensrecht, echter met belangrijke erfrechtelijke consequenties.³⁷ De kern hiervan is: door de geboorte van het eerste kind ontstaat een gemeenschap van goederen van ouders en dat kind (en eventuele volgende kinderen), als één van die ouders overlijdt 'scheurt het bed' waardoor de langstlevende echtgenoot eigenaar van het roerende maar slechts vruchtgebruiker wordt van het onroerende goed (inclusief bepaalde roerende zaken die door hun bestemming onroerend worden). Roes wijst op het aanzienlijke belang van 'deze 'hulpzaken' in de toenmalige agrarische samenleving' die daarin 'een grote waarde vertegenwoordigden'.³⁸ Het doel van dit recht is de langstlevende ouder verzorgd achter te laten. Ook de stad 's-Hertogenbosch en het Land van Altena kennen dit zogenoemde

³³ OHZ, I, nr. 316 (13 jan. 1213). Deze rijksleenbrief is vroeger dan die voor Gelre (1231) en het Sticht (1309). Lodewijk van Loon sterft kinderloos in 1218. Overigens zal de Brabantse hertog formeel pas op 10 oktober 1283 deze feitelijke positie erkennen wanneer Jan I van Brabant de Hollandse graaf Floris V van zijn leenhulde ontslaat waardoor deze gebieden rechtstreeks aan de Hollandse graaf komen, OHZ, III, nr. 2128.

³⁴ OHZ, I, nr. 334 (21 sept. 1213).

³⁵ Zo ook Van Herwijnen, 'Stad en land', p. 19-20 en Van der Schoor, *Het ontstaan*, p. 98. Ook De Boer, 'Op weg naar volwassenheid', p. 33 rangschikt Geertruidenberg niet onder de 'stedelijke' nederzettingen.

³⁶ Het recht van de heer op het beste stuk uit de roerende nalatenschap – de 'tilbare have' – van een horige of onvrije; ook wel 'beste pandt' of 'melius catallum' genoemd.

³⁷ Korteweg, *ibid.*, p. 53; in noot 4 verwijst hij naar Meijers, *Het Ligurische erfrecht in de Nederlanden, I, Het West-Brabantsche erfrecht*. Meijers' inzichten ter zake zijn overigens hevig bekritiseerd door zijn vakgenoten. Zie voor een uitgebreide en heldere beschrijving van dit fenomeen: Roes, *Het naaste bloed*, onder andere p. 79-88. Voor een compacte omschrijving van de huwelijksvermogensstelsels in de Noord-Nederlandse gewesten zie Fockema Andreae, *Het Oud-Nederlandsch Burgerlijk Recht*, II, p. 170-178; voor de situatie in de Zuidnederlandse gewesten, zie Godding, *Le droit privé*, p. 259-314 (nrs. 466-556).

³⁸ Roes, *ibid.*, p. 82. De ouder kan niet vrijelijk maar slechts met de medewerking van zijn kind(eren) over het onroerend goed beschikken, dat na zijn dood in volle eigendom aan de kinderen komt. Maar de kinderen kunnen het ook niet vervreemden zolang hun ouder leeft, *ibid.*, p. 83.

devolutierecht.³⁹ Het andere aspect, de afschaffing van de keurmedeplicht voor bepaalde inwoners van de nieuwe stad, betekent een belangrijke beperking van het recht van de graaf. Volgens Korteweg wettigt dit artikel ‘de conclusie, dat de bevolking van Geertruidenberg althans ten deele bestond uit hoorigen (eigenlieden) van den graaf en uit personen van vrijen stand die zich onder ’s graven bescherming hadden gesteld en aldus keurmedig waren geworden’.⁴⁰ Deze uitdrukkelijke bepaling in artikel 1 zal zijn bedoeld ter bevordering van de aantrekkingskracht van de stad voor nieuwe inwoners, en waarschijnlijk ook speciaal voor horigen (onvrijen), die gewoonlijk niet vrij waren in het vererven van hun goederen. Een volgende opmerkelijke bepaling betreft de lage jaarlijkse cijns die moet worden betaald voor alle huizen in de stad (art. 11), die als aantrekkelijke vestigingsfactor zal zijn bedoeld.⁴¹ De vrijstelling tot betaling van die cijns voor schepenen kent ook weer een Brabantse evenknie: art. 28 van het *Privilegium Trinitatis* van de stad ’s-Hertogenbosch van 1330.⁴²

Het stadsrecht houdt niet de toekenning van het keurrecht in, de vroegst bekende stedelijke keur dateert van 1330 (van de leerbewerker).⁴³ De ligging in door Brabant en Holland betwist grensgebied zal ook de verklaring vormen voor art. 15 waarin de poorters van Den Bosch en Geertruidenberg over en weer tolvrijdom in elkaars steden krijgen. Al veel eerder, in 1200, hebben beide landsheren namelijk een verdrag met betrekking tot het land tussen Maas en Schelde gesloten (waaronder ook de expliciet en voor het eerst stad genoemde ‘stede van Dordrecht’ valt); daarbij erkent de graaf van Holland de Brabantse hertog als zijn leenheer voor dit gebied.⁴⁴ Die dag (of kort daarna) regelen zij beiden ook nader de rechten van hun wederzijdse kooplieden op een aantal punten waarbij onder andere expliciet wordt bepaald dat beider kooplieden in elkaars gebieden zullen reizen en handelen tegen het oorspronkelijk geldende toltarief.⁴⁵ De bepaling in art. 15 van het stadsrecht zal dan ook een nadere invulling van deze algemene bepaling zijn geweest.⁴⁶ Typisch Brabants is verder het toewijzen van een *gemeent* – de woeste gronden (bos en veen) in de omgeving alsmede de weiden aldaar – aan de nieuwe stedelingen (art. 13).

Er zijn hier op zich argumenten voorhanden om een Brabantse rechtsoriëntatie aanwezig te achten.⁴⁷ Toch zijn de bepalingen in het stadsrecht kennelijk speciaal voor Geertruidenberg opgesteld, er is namelijk geen sprake van rechten afkomstig van een andere stad.⁴⁸ De Hollandse graaf heeft met deze stadsrechtverlening de (economische) ontwikkeling van de stad willen bevorderen, vooral in het kader van het versterken van zijn feitelijke militaire macht in dit grensgebied door het vestigen van een grafelijk steunpunt, dat tevens is bedoeld als tegenwicht van de nieuwe Brabantse stad ’s-Hertogenbosch.⁴⁹ Al sinds de elfde eeuw richt de aandacht van

³⁹ Zie voor een diepgaander beschouwing hiervan hoofdstuk 5.3.3.2 onder erfrecht.

⁴⁰ Korteweg, *ibid.*, p. 46.

⁴¹ Huizinga, ‘De opkomst’, p. 40 (ook noot 3), noemt dit artikel als een voorbeeld van stedelijke erfhuur. In de bevestiging van 1275 staat in plaats van *mansus* een andere technische term hiervoor nl. *domistadium*. Een dergelijke lage erfhuur noemt Huizinga als speciaal verbonden aan de toekenning van een markt- of stadsrecht waarbij de verlener (die dan grondheer is) vestiging van nieuwe inwoners aantrekkelijk wil maken.

⁴² Korteweg, *ibid.*, p. 54.

⁴³ Het oudst bewaarde stadszegel dateert van 1259/60: Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 103; Geertruidenberg zal voor het eerst in 1322 ter grafelijke dagvaart worden beschreven: Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 42.

⁴⁴ *OHZ*, I, nr. 244 (3 nov. 1200); Korteweg, *ibid.*, p. 17-23.

⁴⁵ *OHZ*, I, nr. 245.

⁴⁶ Deze afspraak geldt nog in 1510 zoals blijkt uit het Keurboek van ’s-Hertogenbosch; Korteweg, ‘Het stadrecht van Geertruidenberg’, p. 60 (en noot 4).

⁴⁷ Korteweg, *ibid.*, p. 79 wijst er op dat het stadsrecht ‘sterk beïnvloed [bleek] vanuit het Zuiden, speciaal van Brabant uit’.

⁴⁸ Korteweg, *ibid.*, p. 36.

⁴⁹ Brokken, ‘De voormalig Hollandse gebieden’, p. 124; Margry, ‘De topografische ontwikkeling’, p. 115-116; Rutte, *Stedenpolitiek*, p. 124.

de Hollandse graven zich op het zuiden, en meer speciaal op het gebied van de grote rivieren.⁵⁰ Margry ziet Geertruidenberg in het zuidelijkste deel van het graafschap Holland zelfs als ‘de enige nederzetting van een zekere omvang. In haar vooruitgeschoven positie was het de poort tot Holland’.⁵¹ Hij wijst tevens op de concurrerende Brabantse belangen in dit gebied en ziet Willems stadsrechtverlening als een middel om Hollands grenzen met Brabant te consolideren door de economische versterking van Geertruidenberg, die ook strategisch zou kunnen uitwerken door de aanleg van verdedigingswerken.⁵² Hier wordt tevens gewezen op de vrijwel gelijktijdige ‘opwaardering’ van Breda tot *novum oppidum* in 1212 door de heer van Breda.⁵³ Een dergelijke inzet vormt ook een verklaring voor de nadrukkelijke aanwezigheid van artikel 2 van het stadsrecht over de heervaart. Enerzijds zijn de poorters van Geertruidenberg verplicht om de graaf en zijn troepen bij een heervaart over water te vervoeren voor de duur van het opkomen van eb en vloed maar hier in deze streek aan de grens van het graafschap is vooral het tweede deel van het artikel van belang. Dat luidt: *...sed terram comitis universaliter defendent, si impugnetur* (‘...maar het land van de graaf zullen zij overal verdedigen, als het wordt aangevallen’), een overduidelijke aanwijzing dat de graaf zich hier verzekerd wil weten van de nodige militaire mankracht in geval van een eventuele ‘buitenlandse’ aanval aan de grenzen van zijn gebieden. Er is dan nog geen bepaald aantal mannen vermeld dat ter heervaart moet opkomen.⁵⁴

Er is geen aanwijzing voor een initiatief tot stadsrechtverlening van de inwoners van Geertruidenberg richting de graaf.⁵⁵ Ik acht hier sprake van een grafelijk initiatief vanwege specifiek militair-strategische overwegingen gepaard gaande met een versterking van de economische functies (toestaan van markten en de verlening van tol- en belastingheffing), die mede als vestigingsfactor voor nieuwe inwoners is bedoeld.⁵⁶ Geertruidenberg is mijns inziens de eerste plaats die door een Hollandse graaf bewust in bestuurlijk-juridisch opzicht tot stad wordt ‘gemaakt’.

⁵⁰ Gosses, *De vorming*, p. 332-334.

⁵¹ Margry, *ibid.*, p. 115.

⁵² Margry, *ibid.*, p. 115-116.

⁵³ *ONB*, II, 1, nr. 937 en 938 (25 febr. 1212). In 1230 wordt ook Oisterwijk tot een *novum oppidum* gemaakt door Hendrik I, hertog van Brabant, ter versteviging van de territoriale belangen aldaar.

⁵⁴ De vroegste gegevens daarover dateren uit 1398 als Geertruidenberg voor de Friese veldtocht van de graaf dertig mannen levert en zes arbeiders, *ChHZ*, III, p. 670.

⁵⁵ In tegenstelling tot andere vroege Hollandse stadsrechten is dit ook nooit verondersteld.

⁵⁶ Brokken, ‘De voormalig Hollandse gebieden’, p. 123-124: ‘Graaf Willem I van Holland verleende op 21 september 1213 stedelijke rechten aan Geertruidenberg, zonder twijfel bedoeld als tegenwicht van de begunstiging van ‘s-Hertogenbosch.’; Margry, ‘De topografische ontwikkeling’, p. 115-116; Leupen, ‘Heer en stad’, p. 11-12; Rutte, *Stedenpolitiek*, p. 123-125: ‘Hoofddoel lijkt echter te zijn geweest Geertruidenberg tot een militair en economisch steunpunt te maken aan de zuidrand van Holland’. In 1275 vernieuwt en bevestigt graaf Floris V de stadsrechten, zie *OHZ*, III, nr. 1683 (22 jan. 1275). Hierbij wordt tevens één artikel toegevoegd over een driedaagse vrede na een moord voor de (niet betrokken) verwanten van een moordenaar. Het luidt: *Item si homicidium acciderit infra dictum oppidum, parentes homicide sive homicidarum manentes infra libertatem dicti oppidi qui dicto loco non interfuerunt ubi dictum homicidium continebat, habent treugas ad tres dies proximos post homicidium perpetratum*. [Verder, als er een moord gepleegd wordt in de genoemde stad, hebben de binnen de vrijheid van genoemde stad wonende verwanten van de moordenaar of moordenaars die niet op genoemde plaats aanwezig waren, toen de genoemde moord gepleegd werd, een vrede (vrijgeleide) tot drie dagen na de begane moord.] Geertruidenberg zal zich in de loop der tijd bestuurlijk oriënteren op haar ‘moederstad’ Dordrecht, aldus Van Herwaarden, *Geschiedenis van Dordrecht*, p. 39. Toch wordt haar autonome, stedelijke positie wel erkend, bijv. bij de verlening van een serie belangrijke privileges die Dordrecht in 1284 van de graaf ontvangt. Zo krijgen op 14 september 1284 de burgers van de stad Dordrecht onder andere het voorrecht dat zij niet in Zuid-Holland mogen worden gearresteerd (gegijzeld) noch op hun goederen beslag gelegd. Daarbij worden echter enkele voorbeholden gemaakt waaronder kwesties die het recht van Geertruidenberg aangaan – *salva semper libertate ville nostre de Monte Sancte Ghertrudis*, Van Herwaarden, *ibid.*, p. 37; *OHZ*, IV, nr. 2180. Geertruidenberg zal overigens nooit een echte rol van betekenis spelen in het graafschap Holland.

In dezelfde periode en regio maar onder andere omstandigheden wordt aan **Dordrecht** het stadsrecht verleend. De ontstaansgeschiedenis van de nederzetting is niet geheel duidelijk, noch qua datering noch qua ontwikkeling maar wel is het zeker dat de oudste vestiging dateert van vóór 1200, het jaar van de vroegste schriftelijke vermelding van de naam *Durdreth*. Henderikx leidt uit een koningsoorkonde van 1064 (falsum) af dat Dordrecht al in de elfde eeuw een grafelijke nederzetting zal zijn geweest, en ook uit latere privileges en voorrechten blijkt duidelijk dat de graaf stadsheer van Dordrecht is.⁵⁷ Van Herwaarden c.s. achten het aannemelijk dat de vroegste nederzetting zich in de tweede helft van de elfde eeuw heeft ontwikkeld aan de waterloop de *Thuredrith* als geschikte centrale locatie in het nieuwe grafelijke tolsysteem.⁵⁸ De latere stad ligt inderdaad op een strategisch zeer belangrijke plaats in het mondingsgebied van Maas, Schelde en Rijn, een traject waarlangs een aanzienlijk deel van de goederenstroom in Noordwest-Europa loopt. Gelet op de qua omvang sterk toenemende handelsstromen wordt de tolheffing – vooral bij Geervliet – als rijke inkomstenbron voor de grafelijkheid van steeds groter belang. Tolheffing levert niet alleen belangrijke inkomsten op voor de graaf maar biedt hem ook de mogelijkheid tot het verlenen van tolvrijheid die de handelsstroom weer bevordert en elders economische ontwikkeling op gang brengt. Dordrecht gaat al snel een centrale plaats bekleden in een uitgebreid net van Hollandse tolleren.

Het oudst bewaarde charter van Dordrecht is een in februari 1200 door de Hollandse graaf Dirk VII en zijn vrouw gravin Aleid uitgevaardigde oorkonde, waarin de inwoners van Dordrecht *oppidanos nostros* worden genoemd; als getuigen worden onder meer vermeld *scabini de Durdreth*.⁵⁹ De poorters wordt vergund dat niemand binnen Dordrecht laken voor de verkoop mag snijden dan degenen die wantsnijder zijn en tevens deel uitmaken van de broederschap en hanze van de Dordtse poorters. Dit duidt al wel op een afzonderlijke rechtsgemeenschap hoewel hier nog geen sprake hoeft te zijn van een stad in juridisch opzicht; overigens betreft het hier voor zover mij bekend de vroegste vermelding van schepenen in het graafschap Holland. Deze vermelding maakt tevens duidelijk dat er in Dordrecht al ambachtelijke groepen in gilden actief zijn terwijl ook de (laken)handel daar in georganiseerd verband plaatsvindt. Algemeen wordt aangenomen dat Dordrecht rond 1200 al een duidelijk stedelijk karakter vertoont.⁶⁰ Tijdens de ‘Loonse oorlog’ wordt Dordrecht in 1204 geheel verwoest en verbrand maar in een oorkonde uit 1206 wordt de plaats alweer genoemd als eerste in een reeks van vier hoofdplaatsen (Dordrecht, Vlaarding, Leiden en Haarlem) die Willem I dient te bezoeken in het kader van een vergelijk met zijn tegenstrever Lodewijk van Loon.⁶¹

In juli 1220 verleent graaf Willem I een constituerend stadsrechtprivilege aan de poorters van Dordrecht dat in verband dient te worden gebracht met zijn gelijktijdige toekenning van onder andere de stad Dordrecht met de tol en andere inkomsten als bruidsgeld aan zijn echtgenote Maria van Brabant.⁶² Kruisheer wijst in dit verband op het contractkarakter tussen graaf en stad, waarbij het stadsrecht een tegenprestatie zou vormen ten opzichte van het toegekende huwelijksgoed.⁶³ Hiertegen kan worden ingebracht dat uit deze oorkonde juist blijkt

⁵⁷ Henderikx, ‘Graaf en stad’, p. 53; Sarfatij, *Dordracum Excavatum*, p. 191. De oorkonde in *OHZ*, I, nr. 86.

⁵⁸ Van Herwaarden c.s., *Geschiedenis van Dordrecht*, p. 20; zij noemen als bestaansgronden van de nederzetting een combinatie van veenontginningen, activiteiten te water en ambachtelijke bezigheden (p. 19).

⁵⁹ *OHZ*, I, nr. 241.

⁶⁰ Sarfatij, *ibid.*, p. 175: ‘Op een voor Hollandse begrippen vroeg moment, nog vóór het einde van de 12^e eeuw, ging aldus de nederzetting Dordrecht als stedelijke vestiging verder’. Henderikx, *ibid.*, p. 53: ‘Van Dordrecht is begin dertiende eeuw het stedelijk karakter volstrekt duidelijk’. Dordrecht wordt ook al vroeg (vanaf 1276) en doorlopend bij de grafelijke politiek betrokken, zowel voor wat betreft medebezegelingen als ter dagvaart: zie onder andere Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, *passim*. Het oudst bewaarde stadszegel dateert van 1240: zie Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 90.

⁶¹ *OHZ*, I, nr. 280; dit vergelijk is tot stand gekomen door de regent van Vlaanderen.

⁶² Van Herwaarden c.s., *ibid.*, p. 22-28; *OHZ*, I, nrs. 405 en 406.

⁶³ Kruisheer, ‘Stadsrechtbeoorkonding en stedelijke ontwikkeling’, p. 51.

dat de graaf vrijelijk over het erfleer kan beschikken en er dus juist geen sprake is van een onderhandelingsituatie.⁶⁴ De oorkonde geeft ook geen blijk van enig verzoek van de burgerij tot stadsrechtverlening terwijl de graaf in alle bepalingen in de ik-vorm aanwezig is. Bij de bekrachtiging staat aan het eind van de oorkonde ook zijn echtgenote Maria aangehaald, die ten slotte de stadsvrouwe van Dordrecht is. Opvallend is dat we hier voor het eerst in een Hollands dan wel Zeeuws stadsrecht een bepaling (art. 1) aantreffen inzake de verlening van het keurrecht – aan rechter, schepenen en raad van Dordrecht – en dat een horige die een jaar en een dag in de stad woont en in die periode niet is opgeëist door zijn heer, een vrij man is. Er vindt geen enkele verwijzing plaats naar eerder verleende rechten en er wordt afgesproken een vaste, jaarlijkse som geld te betalen ter bestendiging van deze rechten.

De belangrijke schenking van de stad Dordrecht met de tol aan Maria van Brabant past in het kader van Willems streven om de nodige Brabantse steun te verwerven bij zijn pogingen de alleenheerschappij – als rijksonmiddellijk leen – over Zeeland bewesten Schelde te krijgen. In 1220 wordt daartoe een poging gedaan als de Rijksdag in Frankfurt een uitspraak doet waarbij het leenbezit over Zeeland bewesten Schelde wordt ontzegd aan gravin Johanna; dit besluit wordt door Rooms-koning Frederik II echter in hetzelfde jaar al weer ongedaan gemaakt.⁶⁵ Het belang van die band met Brabant is eerder tot uiting gekomen in het huwelijksverdrag van 1214 tussen de 4-jarige zoon van Willem, de latere Floris IV, en de 14-jarige Machteld van Brabant, waarbij de hertog en graaf elkaar wederzijds hulp en steun beloven.⁶⁶ In dit kader is het ook van belang te wijzen op de bestaande leenrechtelijke band tussen de Hollandse graaf en de Brabantse hertog. Pas in 1283 zal hertog Jan I formeel afstand doen van zijn bestaande rechten op deze regio waardoor Dordrecht in volle eigendom aan Holland komt.

Het is mijns inziens Willem I die zowel bij de schenking van stad en tol aan zijn echtgenote als bij de stadsrechtverlening aan Dordrecht de gang van zaken bepaalt. Hij is ook de eerste Hollandse graaf die bewijsbaar aan een aantal strategisch essentiële plaatsen in de graafschappen van Holland en Zeeland stadsrechten verleent, te weten aan Geertruidenberg, Middelburg, Dordrecht en zeer waarschijnlijk ook aan Zierikzee. Ik deel de mening van Sarfatij dat ‘de keuze van de graaf om in het laatmiddeleeuwse mondinggebied van Rijn en Maas de ontwikkeling van deze nederzetting tot stad te steunen en naar behoren en behoeften institutioneel uit te rusten, een zeer bewuste [is] geweest’.⁶⁷ Daarbij is overigens wel sprake van een wisselwerking tussen landsheer en stad met een voor beide partijen voordelige uitkomst.⁶⁸ Gelet hierop plaats ik de stadsrechtverlening aan Dordrecht in 1220 (mede) in het kader van een machtspolitiek handelen van de Hollandse graaf in deze strategisch zeer belangrijke regio aan de palen van het graafschap met Brabant. De economische bevoorrechtiging draagt in sterke mate bij aan een voorspoedige ontwikkeling van de stad en strekt beide partijen tot (financieel) voordeel.⁶⁹

⁶⁴ Van Herwaarden c.s., *ibid.*, p. 24.

⁶⁵ *OHZ*, I, nr. 407.

⁶⁶ *OHZ*, I, nr. 347 (5 nov. 1214).

⁶⁷ Sarfatij, *ibid.*, p. 193.

⁶⁸ Zo ook Van Herwaarden c.s., *ibid.*, p. 23; Sarfatij, *ibid.*, p. 193: ‘...deze voor beide partijen – graaf en stad – lucratieve positie...’; Henderikx, *ibid.*, p. 61: ‘Het is een ontwikkeling waaraan graaf en burgers beiden hebben gewerkt, elk vanuit eigen belangen en mogelijkheden. Daarbij lopen de belangen van de graaf en de bewoners van de grafelijke centra al vroeg parallel’.

⁶⁹ Zo ook Van Herwaarden c.s., *ibid.*, p. 23: ‘De Dordtse geschiedenis bevestigt de constatering dat de geschiedenis van ontstaan, ontwikkeling en betekenis van steden zeer nauw samenhangt met de geschiedenis van de landsheerlijke macht waaronder de betreffende steden ressorteren. In deze periode werd de basis gelegd van een praktijk die kenmerkend is geworden voor de bestuurlijke ontwikkelingen in het graafschap Holland: de wisselwerking tussen landsheer en steden. De stedelijke rechten passen in een patroon van wederzijdse bijstand, waarbij vorsten in hun ondernemingen en verplichtingen door de steden werden bijgestaan in ruil voor eigen rechten en bescherming van economische mogelijkheden’.

Met het bisschoppelijke Sticht kent Holland langere, ingewikkelder en voortdurend betwiste grenzen. Al vanaf de elfde eeuw dringen de Hollandse graven op richting Utrecht en eigenen zich steeds meer Stichts grondgebied toe. In de tweede helft van de dertiende eeuw komt in dat kader ook een aantal belangrijke Stichtse plaatsen (Oudewater, Weesp, Muiden en Woerden) in grafelijke hand, die vervolgens een militair-strategische rol zullen gaan spelen als Hollandse grensvestingen. Eén daarvan is de stad **Oudewater**, waarvan wordt aangenomen dat deze aan het eind van de tiende eeuw is ontstaan op een schiereilandje bij de uitmonding in de Hollandse IJssel van het *Oude Water*, de vermoedelijke naam van de oude loop van de Lange Linschoten. Door de ligging in een meanderbocht van de IJssel, waardoor hier veel materiaal is afgezet, is sprake van een gunstige want hoger gelegen vestigingslocatie.⁷⁰ Onder de huidige St. Michaëlskerk zijn restanten gevonden van een romaanse tufstenen kerk, die kunnen worden gedateerd rond 1100; rond 1250 is men deze gaan vergroten. De vroegste schriftelijke vermelding van *Oudewater* dateert van 1239 als de proost van Oudmunster de tiend te Oudewater afstaat aan zijn kapittel.⁷¹

Op de grens van Holland en Utrecht is Oudewater een belangrijke Stichtse vesting die van Hendrik I van Vianden, bisschop van Utrecht (1249-1267), stadsrecht zal hebben gekregen.⁷² Dit blijkt uit een vermelding door Aernout van Buchel in zijn Heda-uitgave: *Quin et Oudewateram in opidum erexit deditque incolis iura municipalia et privilegia, quibus postea usi sunt*.⁷³ Deze vermelding volgt direct op een aangehaalde oorkonde bij Van Buchel met de datering 6 juli 1265. Een aantal geschiedschrijvers heeft aangenomen dat dit jaartal ook op die vermelding over het stadsrecht zou slaan. Ketner was echter van oordeel dat deze veronderstelling niet juist is. Elders is een verwijzing aangetroffen naar 1257, die door Ketner ‘zeer wel mogelijk’ wordt geacht.⁷⁴ Het betreft een mogelijke datering aangezien de originele oorkonde noch een afschrift bewaard is gebleven. Er zijn te weinig gegevens voorhanden om een duidelijke indicatie van de stedelijke ontwikkeling van Oudewater in deze periode te geven. De stadsvrijheid heeft bestaan uit de stad zelf en het direct omringende gebied, begrensd door de Hollandse IJssel in het zuiden, het gerecht Hekendorp in het westen, de gerechten Noord- en Zuid-Linschoten en Snelrewaard in het oosten en de gerechten Papekop en Diemerbroek in het noorden.⁷⁵ Een volgende vermelding vinden we pas weer in 1270 als de commandeur en broeders van het Duitse Huis bij Utrecht de bestemming van een aantal renten onder andere uit Oudewater vaststellen.⁷⁶

Onder dezelfde omstandigheden als in 1280 bij Schoonhoven en als onderdeel van dezelfde grafelijke politiek, die is gericht op gebiedsvergroting van het graafschap ten koste van het Sticht, vindt de verwerving van Oudewater door de Hollandse graaf plaats. Begin 1281 geeft elect Jan I van Nassau, bisschop van Utrecht, onder andere het ambacht Oudewater in onderpand aan Floris V voor een lening van 6.000 pond Hollands.⁷⁷ Deze lening zal echter nooit meer worden afgelost waardoor Oudewater definitief tot Holland gaat behoren. De functie als vesting ter bescherming van de Stichtse westgrens wordt nu ingeruild voor die ter bescherming van de Hollandse oostgrens. Aangezien Oudewater al over oudere stadsrechten moet hebben

⁷⁰ Beek/Kooiman, *Oudewater*, p. 55.

⁷¹ *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301* (hierna *OSU*), II, nr. 938 (25 mei 1239).

⁷² Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 190.

⁷³ Beka/Heda, *De Episcopis Ultraiectinis*, p. 218 ; in vertaling: ‘Ja hij heeft zelf zelfs Oudewater tot stad verheven en de inwoners stadsrechten en privileges gegeven, waarvan zij nadien gebruik hebben gemaakt’.

⁷⁴ *OSU*, III, 1428 (‘achten wij ...1257 zeer wel mogelijk’); Van Kinschot, *Beschrijving Oudewater*, p. 261. Van Aelst, *Schets*, p. 13, vermeldt: ‘een zeker handschrift, inhoudende onder andere eenige aantekeningen van den burgermeester Kersseboom (1691-1720), stelt dit op 1257’. Den Boer, ‘Wanneer werd Oudewater tot stad verheven’, p. 60-65, geeft een beschrijving van de verschillende opvattingen.

⁷⁵ Beek/Kooiman, *ibid.*, p. 56.

⁷⁶ *OHZ*, III, nr. 1517 (3 febr. 1270).

⁷⁷ *OHZ*, IV, nr. 1938 (24 jan. 1281); *OSU*, IV, 2062. Ook worden Weesp, Diemen, Muiden, Woerden en Bodegraven verpand: Nationaal Archief (NA), Archief van de Graven van Holland (hierna AGH), inv. nr. 1160.

beschikt, zal Floris V de poorters in hun bestaande rechten hebben bevestigd.⁷⁸ De stedelijke status van Oudewater wordt mede bevestigd door de vermelding in een oorkonde uit 1282 waarin sprake is van *civium, infra villam vel opidum de Oudewater* en *ac opidi de Oudewater*, met daaraan het stadszegel met als randschrift: *Sigillum burgentium : civitatis Oudewater*.⁷⁹ Uit 1290 stamt een oorkonde waarin sprake is van *scultetus et scabini in Oldewater* die zegelen met het *sigillum opidi nostri*.⁸⁰ De stad komt in 1281 dus feitelijk rechtstreeks aan de Hollandse grafelijkheid⁸¹ maar zal wel nog tot 1317 formeel tot het Sticht blijven behoren. Van 1300 tot 1317 is Gwijde van Henegouwen, bisschop van Utrecht, hier als landsheer gerechtigd.⁸²

Vanaf 1317 maakt Oudewater ook formeel onderdeel uit van het graafschap Holland. Na die formele overgang zal de Hollandse graaf de nodige stappen ondernemen om Oudewater op Hollandse leest te schoeien. Zo vindt er een aanpassing plaats van het stadswapen en stadszegel, die tenminste vanaf 1321 de burcht met de Hollandse leeuw voeren.⁸³ Dit blijkt tevens uit de grafelijke inzet in 1321 ter financiële ondersteuning van de ommuring van de stad⁸⁴ en uit de grafelijke toestemming tot vestiging van enkele Lombarden (1324).⁸⁵ En in 1322 verleent graaf Willem III aan zijn goede lieden van de stad Oudewater nadere stedelijke rechten: bij wijze van *sulcke gratie* kent hij het keurrecht toe en regelt hun positie voor schulden binnen het graafschap; hierin staat overigens niet de gebruikelijke verwijzing naar eerdere verleende rechten.⁸⁶ In deze tijd speelt tevens de zware oppositie binnen de Stichtse adel en Utrechtse burgerij onder aanvoering van domproost Floris van Jutfaas een duidelijke rol, die is gericht tegen de Hollandse invloed en ook tegen de bisschop van Utrecht zelf, Frederik van Sierck, een trouwe volgeling van Willem III. In 1322 zal na diens dood ook een opvolgingsstrijd losbarsten, waarbij Holland uiteindelijk aan het langste eind trekt met de benoeming van Willems kandidaat. En dat Oudewater nu echt Hollands is blijkt ook uit het feit dat in 1324 de stad voor het eerst ter grafelijke dagvaart wordt beschreven en aldus ook een speler wordt op het politieke toneel.⁸⁷

De verwerving van de stad Oudewater door de Hollandse graaf in 1281 schaar ik onder de machtspolitieke ingrepen in deze grensregio van Holland en het Sticht: 'het stadsgebied kwam als een Hollands schiereiland in het Stichtse te liggen'.⁸⁸ Hoewel Oudewater vanaf eind dertiende eeuw een duidelijke maar bescheiden stedelijke ontwikkeling kent,⁸⁹ zijn de grafelijke maatregelen in de periode 1321-22 (waaronder de verlening van aanvullende stedelijke rechten) gericht op de defensieve en economische versterking van deze strategisch belangrijke Hollandse voorpost in het omliggende Stichts gebied. Dat de stad in de geschillen tussen Holland en het Sticht niet

⁷⁸ Beek/Kooiman, *ibid.*, p. 56, Floris V zou ook, volgens overlevering, het stadswapen hebben geschonken; Blockmans, *Metropolen*, p. 142 noemt onder andere Oudewater in 1281 als voorbeeld van het gebruik door de graaf van 'het verlenen van stadsrecht om andere heren terrein te ontfutselen, ...'.

⁷⁹ OSU, IV, nr. 2146 (20 dec. 1282). Het randschrift is beschadigd en hier gereconstrueerd weergegeven.

⁸⁰ OSU, IV, nr. 2449 (13 sept. 1290).

⁸¹ Behoudens een korte periode waarin de sterke man in het graafschap, Wolfert van Borselen, wordt beleend met stad en kerspel Oudewater door graaf Jan I (OHZ, V, nr. 3389, 8 april 1298).

⁸² Zo verleent Gwijde in 1310 tolvrijdom te Oudewater aan de abdij van Rijsburg: NA, Archief Abdij van Rijsburg, 1179- 1577, inv. nr. 103.

⁸³ Den Boer, 'De zegels en het wapen van Oudewater', p. 183-186 (oudst voorhanden zegelafdruk van 4 dec. 1321). Hij haalt tevens Van Aelst aan die opmerkte dat Oudewater al sinds de overgang naar Holland (dus sinds 1317) dit wapen zou voeren (p. 181).

⁸⁴ ChHZ, II, p. 265 (24 okt. 1321): bisschop Jacob van Zuden krijgt opdracht van Willem III om 200 pond te geven aan Oudewater: '*dat ghi gevet den Poirteren van Oudewater die twee hondert pont suarter tornoyes, die wi hem gegeven hebben te hulpe toet hore poirte van Oudewater mede te muren*'.

⁸⁵ Beek/Kooiman, *ibid.*, p. 57. In 1319 blijkt er al een *Lombaerdshuis* aanwezig, NA, AGH 398 (groot register Woerden), f. 11v.

⁸⁶ NA, AGH 398 (groot register Woerden), f. 5r; ChHZ, II, p. 281 (18 april 1322).

⁸⁷ Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 45.

⁸⁸ Beek/Kooiman, *ibid.*, p. 56.

⁸⁹ Beek/Kooiman, *ibid.*, p. 57.

alleen militair maar ook economisch een strategische rol speelt, blijkt wel uit het feit dat het vanaf 1326 voor die van het Sticht verboden is om hun waren in Oudewater aan te bieden.⁹⁰

Aan de verlening van aanvullende rechten aan Oudewater gerelateerd is de vrijwel gelijktijdige stadsrechtverlening aan **Ammerstol**. Deze plaats is gelegen aan de Lekdijk ten zuidwesten van Schoonhoven, aan de voor de scheepvaart belangrijke rivier de Lek en nabij de grens van Holland en het Sticht. De oudste schriftelijke vermelding van *in theloneo de Ambers* dateert van 1221 als graaf Willem I uit de tol te Ammers 30 pond Vlaams schenkt aan een zekere Raas van Gavere.⁹¹ De Hollandse graven handelen actief met de opbrengsten van de tol aldaar zoals blijkt uit de talloze vermeldingen in de oorkondeboeken. In 1317 noemt de graaf in een oorkonde *onse huis toet Ammers* en in 1320 treffen we een vermelding aan van de poorters van Ammers.⁹² En in 1321 verleent Willem III dezelfde tolvrijdom aan zijn *lyden die wonen in onsen ambogte van Ammers* als zijn *poorters van Dordrecht* genieten.⁹³ Eveneens van 1321 dateert de (niet meer bestaande) waag, die tevens als tolhuis heeft gefungeerd.⁹⁴

Aan zijn *goeden luden* die wonen in het ambacht van Ammers geeft graaf Willem III in 1322 *alsulc recht ende vrihede als wi onser poirten van oudewater hier te voren ghegeven hebben*.⁹⁵ Het constituerende stadsrecht telt slechts vier artikelen waaronder de toekenning van het keurrecht, ook wordt het vrijheidsgebied nauwkeurig omschreven. Tevens wordt bepaald dat wanneer *onse lude van Ammers* in een bepaalde rechtszaak *niet vroedennoech en waren*, zij te hoofde zullen gaan bij de schepenen van Oudewater. In de aanhef stelt Willem III dat hij deze rechten verleent vanwege zijn goede gezindheid met de inwoners van de plaats en met het doel hen te ondersteunen in de ontwikkeling ervan. In 1325 treffen we een vermelding aan van schepenen en raden van Ammerstol die een oorkonde zegelen met *onser poerte zeghel*.⁹⁶ Hoppenbrouwers wijst in dit verband op de economische politiek van de graaf om de kleine steden in zijn gebieden actief te ondersteunen in relatie tot de bevoorrechte positie van de stad Dordrecht.⁹⁷

Ammerstol is rond 1322 gelegen aan de palen van het graafschap en als zodanig van strategisch belang voor de grafelijkheid. En dat niet alleen vanwege de tolheffing aan deze belangrijke waterweg, de Lek. Ammerstol is in deze regio ook de meest vooruitgeschoven Hollandse post ten opzichte van het Sticht, dat direct achter het dan Bloise Schoonhoven gelegen is. Graaf Willem III zal er vanwege machtspolitieke redenen op uit zijn geweest Ammerstol tot verdere economische ontwikkeling te brengen als een Hollandse voorpost in dit gebied; mogelijk ziet hij ook kansen om Schoonhoven een zekere concurrentie aan te doen.⁹⁸ Ammerstol is nooit tot enige stedelijke ontwikkeling gekomen en zal bijvoorbeeld ook nooit ter grafelijke dagvaart worden beschreven: hier is in feite sprake van een mislukte grafelijke stadsstichting.

⁹⁰ De Graaf, *Oorlog om Holland*, p. 134-135.

⁹¹ OHZ, I, nr. 413 (waarschijnlijk febr. 1221). De eerstvolgende vermelding dateert van 28 juni 1232 als de broeders van de Duitse Orde tolvrijdom krijgen voor één schip geladen met 100 vaten wijn c.a., OHZ, II, nr. 539.

⁹² ChHZ, II, p. 191(1317); Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 91.

⁹³ NA, AGH 289, f. 16v en NA, AGH 290, f. 22v; ChHZ, II, p. 264 (20 okt. 1321); een week later is nog sprake van 't dorp tote Ammers (ChHZ, II, p. 265; 27 okt. 1321).

⁹⁴ Van Groningen, *De Krimpenewaard*, p. 121.

⁹⁵ ChHZ, II, p. 290 (16 mei 1322). De poorters van Oudewater kregen op 18 apr. 1322 aanvullende 'Hollandse' stedelijke rechten.

⁹⁶ NA, AGH 289, f. 32v en NA, AGH 290, f. 41r (13 mei 1325). Het oudst bewaarde stadszegel dateert van 1400; zie De Vey Mestdagh, *Liber Sigillorum*, I, nr. 1290.

⁹⁷ Hoppenbrouwers, 'Van waterland tot stedenland', p. 123.

⁹⁸ Maar als in 1398 die stad weer aan de grafelijkheid komt, blijkt al snel dat het strategische belang van Ammerstol geheel en al verschuift naar Schoonhoven. Albrecht van Beieren verplaatst in 1401 zelfs de belangrijkste bestaansmiddelen van Ammerstol, zowel de tol als de visafslag, naar die stad.

In dit deel van het grensgebied van Holland krijgt ook een andere van oorsprong Stichtse plaats, **Woerden**, een soortgelijke militair-strategische rol als Oudewater ten opzichte van het Sticht. Over de periode van 300 tot ongeveer 1300 (na de periode van ‘Romeins Woerden’ in de jaren 50-300) is vrijwel niets bekend over de ontwikkeling van Woerden; dat het al in de vroege Middeleeuwen toch bewoond moet zijn geweest blijkt uit een vermelding van activiteiten van Bonifatius aldaar tussen 719-722.⁹⁹ De volgende schriftelijke vermelding dateert uit de periode 918-948 als *Wurdin* wordt vermeld in de goederenlijst van de Utrechtse kerk.¹⁰⁰ Woerden is als bezitting van de Utrechtse kerk strategisch gelegen op de grens met Holland; vanaf het midden van de tiende eeuw nemen de Utrechtse bisschoppen de ontginning van dit gebied ter hand. Bisschop Godfried van Rheenen laat in 1159 hier een burcht bouwen als grensvesting tegen de expansiedrift van de Hollandse graven. De opeenvolgende kasteleins van deze burcht noemen zich al vanaf 1165 heren van Woerden en houden als dienstmannen – *ministeriales* – de burcht en de heerlijkheid in leen van de bisschop van Utrecht. Voor zijn hulp aan de Utrechtse bisschop bij diens strijd tegen de heer van Woerden krijgt Floris V in 1281 een schadevergoeding toegekend waarvoor onder andere Muiden, Weesp, Diemen, Oudewater, Woerden en Bodegraven in onderpand worden gegeven.¹⁰¹ Herman van Woerden wordt in 1288 onderworpen door Floris V en deze verandert op duidelijke voorwaarden vervolgens van een Stichtse in een Hollandse leenman: één van die voorwaarden betreft het door Floris V inmiddels in Woerden gebouwde *steenhuus*.¹⁰² Na diverse beleningen komt het land van Woerden inclusief de stad in 1311 feitelijk en in 1317 ook formeel en definitief in Hollandse handen.¹⁰³ Als een strategische grensvesting is Woerden veelvuldig doelwit geweest bij de strijd tussen Holland en Utrecht: zo blijkt in 1351 dat het huis te Woerden zwaar beschadigd is en de plaats in Utrechtse handen is gekomen.¹⁰⁴ In het kader van de voortdurende Stichtse conflicten wordt Woerden in 1371 versterkt met een gracht van liefst 416 roeden (circa 1600 meter) en een aarden wal.¹⁰⁵ Dankzij de bijzondere inspanningen van baljuw Willem van Naaldwijk en de mannen van het gehele Land van Woerden wordt in korte tijd en tegen forse kosten deze versterking gerealiseerd. De kosten ten bedrage van 1714 pond worden omgeslagen over alle inwoners van het Land van Woerden.¹⁰⁶ In datzelfde jaar wordt ook begonnen met de bouw van een stenen stadsmuur.

Hertog Albrecht verleent op 12 maart 1372 *omme dienst wille die ons onse goede luden van Woerden ghedaen hebben ende noch doen sullen [...] sulcke vrybede ende recht*.¹⁰⁷ Het gebied van de stadsvijheid wordt in artikel 1 van dit constituerende stadsrecht bepaald *tot op ten viersten cante van hare grafte*. Het is hier de graaf die de gang van zaken bepaalt: hij benoemt en ontslaat de schout, de zeven schepenen, de twee raadslieden en de stadssecretaris, de keuren die de schepenen verordenen zullen geldig zijn maar wel nadat ze eerst aan de graaf ter instemming zijn voorgelegd, en als een niet-poorter in de stad gevangen genomen wordt dan zal de stad zich daarmee verder

⁹⁹ Plomp, *Woerden*, p. 7.

¹⁰⁰ Blok, ‘Het goederenregister’, p. 89-104. De vermelding luidt: *In UUrden totum Sancti Martini* – ‘In Woerden is alles van Sint Maarten’, dus van de kerk van Utrecht.

¹⁰¹ *OHZ*, IV, nr. 1938 (24 jan. 1281).

¹⁰² *OSU*, IV, 2e stuk, nr. 2333 (21 maart 1288); ook *OHZ*, IV, nr. 2347. Herman van Woerden moet dat van de graaf kopen en als zijn open huis van hem in leen houden, hij is voortaan dus een Hollandse leenman.

¹⁰³ In 1296 worden de heren Van Woerden afgezet naar aanleiding van de moord op graaf Floris V en vervallen al hun goederen aan Holland. In 1299 wordt Woerden verpand aan Wolfert van Borselen, die echter later dat jaar in Delft wordt vermoord. Jan II, graaf van Henegouwen en Holland, geeft Woerden vervolgens samen met onder andere Amstelland in leen aan zijn broer Gwijde, nog vóórdat deze in 1301 bisschop van Utrecht wordt. Op 11 okt. 1311 draagt Gwijde de inkomsten uit de landen van Woerden en van Amstel over aan graaf Willem III: NA, AGH 316 (groot register Amstelland), f. 2r, nr. 9 en *ChHZ*, II, p. 121-122.

¹⁰⁴ Plomp, *ibid.*, p. 34.

¹⁰⁵ Plomp, *ibid.*, p. 42. Zie ook onder andere NA, AGH 1862-1866.

¹⁰⁶ Plomp, *ibid.*, p. 43-44.

¹⁰⁷ *ChHZ*, III, p. 256; originele oorkonde verloren; afschrift onder andere in NA, AGH 226, f. 107v.

niet bemoeien.¹⁰⁸ Het oudst bekende stadszegel dateert van 1383.¹⁰⁹ De graaf stimuleert wel de (economische) ontwikkeling van de stad door de verlening van tolvrijdom in het graafschap, en bepaalt uitdrukkelijk dat wie wil wonen en handeldrijven in de stad poorter van Woerden moet zijn. Op de vraag naar de stedelijke ontwikkeling ten tijde van de stadsrechtverlening, kan een duidelijk en ontkennend antwoord worden gegeven: 'Woerden was, zeker nog in 1372, een agrarische gemeenschap'.¹¹⁰ De stadsrechtverlening is een grafelijke beloning voor de geleverde inspanning bij de aanleg van de versterking van Woerden en een militair-strategische zet bij de verdediging van de belangrijke oostgrens van Holland met het Sticht.¹¹¹ Hier is tevens sprake van gezamenlijke belangen van de graaf en de nieuwe stedelingen. Ondanks de inmiddels aangelegde stenen muren en een tweede stadsgracht valt in 1373 – tijdens een wapenstilstand met het Sticht – Woerden bij een nachtelijke overval in handen van een groep gewapende Utrechtse; daarbij wordt de stad gebrandschat.¹¹² Het is één van vele schermutselingen tijdens de oorlog tussen Holland en het Sticht in de periode 1373-1375.

Niet alleen in de omgeving van de Hollandse IJssel maar ook aan de bovenloop van de Vecht komt het in de periode 1342-1375 tot een aantal gewapende conflicten tussen Holland en het Sticht. In dat kader dient een aantal politieke besluiten van de Hollandse graven in die periode met betrekking tot strategisch gelegen plaatsen in deze gebieden te worden beschouwd, zoals ten aanzien van **Naarden**. Deze nederzetting – *Naruthi* – bestaat al in de tiende eeuw en behoort sinds 968 tot de goederen van de abdij Elten. In 1280 krijgt graaf Floris V van abdis Godelinde Naarden en Naardingerland in erfpacht tegen 25 pond Utrechts per jaar.¹¹³ Na de verwoesting van Naarden tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten in 1351 wordt de nederzetting op een andere plek in de nabijheid als een ontworpen, nieuwe stad – *enen neuen stede* – in hetzelfde jaar herbouwd.¹¹⁴ Alhoewel er geen eerdere stadsrechtelijke oorkonde is overgeleverd, blijkt uit diverse oorkondelijke vermeldingen dat het verwoeste Naarden ook al een stad is geweest. De eerste daarvan dateert van 1336 als een oorkonde van schepenen en raad van Naarden wordt gezegd *met onser stede zeghele*.¹¹⁵ Van 1342 is een oorkonde voorhanden betreffende de visstapel tussen Vecht en IJssel *in onsen stede van Naerden*.¹¹⁶ En in 1346 wordt door Willem IV dit privilege van de visstapel uitgebreid met de in Holland, Kennemerland en West-Friesland aan wal te brengen vis, en verleend aan *onse stede van Naerden*.¹¹⁷ De toestemming aan de gedupeerde stedelingen tot de herbouw in 1351 komt van graaf Willem V: *want onse lieue getrouwe stede van Naerden om onsen willen van onsen vijanden swaerlijck verdorft is ende heur handtvesten die sij van onse ouderen hadden verloeren heeft... Daerom soe hebben wij haer geoorlooft... eenen neuen stede... te betimmeren ende besitten*.¹¹⁸ Leupen heeft aangetoond dat het Gerrit Alewijnsz. is geweest, een belangrijk man binnen de grafelijke kanselarij, die het grafelijke plan om meteen ook *enen veste te maeken van die stede* heeft

¹⁰⁸ Zelfstandig keurrecht krijgt men in 1401 als gevolg van een uitgebreid privilege: *ChHZ*, III, p. 751-753.

¹⁰⁹ Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 250; Woerden zal voor het eerst in 1388 ter grafelijke dagvaart worden beschreven, Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 464.

¹¹⁰ Plomp, *ibid.*, p. 46.

¹¹¹ Zo ook Plomp, *ibid.*, p. 44.

¹¹² Plomp, *ibid.*, p. 48; De Graaf, *Oorlog om Holland*, p. 145.

¹¹³ *OSU*, IV, nr. 2035. Dit bedrag is tot de opheffing van de abdij in 1806 jaarlijks betaald.

¹¹⁴ Privilege van graaf Willem V van 6 juni 1351; stadsarchief Naarden, oud-archief Naarden, nr. 27 f. 5-6; *ChHZ*, II, p. 779 (daar 1350 mei 17). Zie ook Van Engen/Kos/Rutte, 'Eenen neuen stede' en Leupen, 'Gerrit Alewij[n]sz. en 1351'.

¹¹⁵ Enklaar, *Middeleeuwse rechtsbronnen*, p. 297, nr. 1: gedateerd op 2 febr. 1337 vlg. paasstijl. Bij Van Engen/Kos/Rutte, *ibid.*, p. 105, noot 14 is echter al gewezen op de datering door Kort, *Het archief van de Graven van Holland*, II, p. 110, nr. 547 (1336).

¹¹⁶ *ChHZ*, II, p. 656 (28 mei 1342).

¹¹⁷ Stadsarchief Naarden, oud-archief Naarden, nr. 125 (vidimus uit 1355); *ChHZ*, II, p. 656.

¹¹⁸ Stadsarchief Naarden, oud-archief Naarden, nr. 27 f. 5-6 (6 juni 1351); *ChHZ*, II, p. 779 (aldaar 17 mei 1350).

ontworpen.¹¹⁹ De graaf geeft in de oorkonde van 1351 ook de buren van de nieuwe stad Naarden, de omwonenden dus, opdracht te komen helpen bij de aanleg: *ende bijdden alle goeden lueden die daer omtrent geseten sijn dat sij onser stede van Naerden vorderen ende helpen vesten ende grauen, wanter onse lueden ende landen wel mede gesloeten sullen wesen*. Leupen heeft tevens de verwijzing naar de veste Naarden bij Filips van Leiden voor het voetlicht gebracht. In diens traktaat *De Cura Reipublicae et Sorte Principantis* schrijft Filips van Leiden dat bij de aanleg van nieuwe stadsmuren en -wallen niet alleen de burgers maar ook de buren en zelfs de vorst – de graaf – moeten bijdragen *zoals ik heb gezien in het geval van de veste Naarden: omdat de inwoners wegens de oorlogen dit niet konden opbrengen, hebben de buren hun geholpen bij het graven van de grachten en hun bijgestaan in het werk*.¹²⁰

Dit nieuwe Naarden wordt opnieuw een havenstad met ook weer het – al in 1342 aan Oud-Naarden verleende – visstapelprivilege (1355), terwijl het als vanouds gelegen is aan de belangrijke handelsroute van Holland in oostelijke richting. In deze periode komt echter ook weer één van de Stichtse conflicten op scherp te staan. Na een met de Utrechtse bisschop gesloten bestand van juli 1346 zijn de Hollanders jaren lang voornamelijk bezig geweest met interne politieke machtsconflicten, de Hoekse en Kabeljauwse twisten, maar in 1355-1356 laait de strijd met Utrecht wederom op. De aanleiding hiertoe is vooral gelegen in de voor Holland vernederende verdragen tussen de bisschop van Utrecht en Willem V van 1351-1352. Het offensief van de graaf zal zich concentreren op de Hollandse IJssel en op posities langs en aan de monding van de Vecht, waaronder de strategisch belangrijke plaatsen Naarden, Weesp en Muiden. Als vesting zal Naarden voor de Hollandse graaf een belangrijk militair steunpunt moeten vormen tegen zowel de Hoeken als het sticht Utrecht. Naarden zal als nieuw ontworpen en aangelegde vestingstad daadwerkelijk een, zij het bescheiden, stedelijke ontwikkeling te zien hebben gegeven in 1353.

Graaf Willem V verleent op 10 juni 1353 stadsrechten aan *de poorte ten Naarden die hier na ghescreuen staet ende onsen poirteren die dair in wonen zullen*.¹²¹ Dit constituerende stadsrecht is vrijwel volledig gelijk aan dat van de stad Amsterdam (van 1342), waarop het nieuwe Naarden ook hoofdvaart heeft; tevens wordt de stad het keurrecht toegestaan.¹²² De graven van Holland investeren ook rechtstreeks in de groei van de stad Naarden en zullen waar mogelijk of wenselijk de stad privilegiëren. Zo geeft Willem V aan de stad Naarden in 1354 het privilege van tolvrijdom in zijn gebieden en in oktober 1355 nog het forse bedrag van 100 pond om een stadspoort te bouwen.¹²³ Het initiatief lijkt in gezamenlijkheid te zijn genomen door de graaf en de inwoners: de graaf had groot belang bij de militaire beveiliging van deze strategische hoek van zijn gebieden – ‘een slot op de deur van zijn graafschap’ – en de inwoners bij een veilige nieuwe en tegelijk ook economisch aantrekkelijke plaats om te wonen en handel te drijven.¹²⁴ De redenen voor deze

¹¹⁹ Leupen, *ibid.*, p. 171-173.

¹²⁰ Leupen, *ibid.*, p. 172.

¹²¹ NA, AGH 221, f. 14v-15r; Van Engen/Kos/Rutte, *ibid.*, p. 97 hebben in 2000 als eersten gewezen op de aanwezigheid van deze stadsrechtsoorkonde. Tot dan toe werd uitgegaan van 1355 als het jaar van stadsrechtverlening aan de nieuwe stad Naarden.

¹²² In 1388 is er sprake van een stadszegel, *ChHZ*, III, p. 504-505 (6 okt. 1388) als Naarden de muntordonnantie meebezeugelt (in 1393 nogmaals). Het oudst bewaarde stadszegel dateert van 1534. In 1388 wordt Naarden voor het eerst beschreven ter grafelijke dagvaart: Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 466.

¹²³ *ChHZ*, II, p. 824 (19 mei 1354); hierbij wordt ook de omvang van de stadsvrijheid nader vastgesteld; overigens wordt de oorkonde meebezeugeld door alle steden van Holland behalve de steden Vlaardingen, Ammers(tol) en Muiden. Bij oorkonde van 20 mei 1355 bevestigt Willem V tevens het stadsrecht van 1353 en het visstapelprivilege van 1342: Stads- en streekarchief Naarden, oud-archief Naarden, nr. 125.1. De rekening van de bijdrage stadspoort in: KHA, *collectie Schotel* 15/7, f. 199; NA, AGH 1665, f. 20v

¹²⁴ Bij Van Engen/Kos/Rutte, *ibid.*, p. 103, worden dezelfde redenen genoemd waaronder die van ‘slot op de deur’. Als belanghebbende wordt bovendien de baljuw van Amstelland, Hendrik van Heemskerk, genoemde vanwege de bron van inkomsten die de nieuwe stad voor hem zou vormen. Ik acht dat echter ten hoogste een voor hem gunstige bijkomstigheid. Hij zal hoe dan ook in opdracht van de graaf hebben moeten handelen.

stadsrechtverlening zijn dus zowel militair-strategisch als economisch van aard en zullen in goed overleg tussen graaf en stedelingen overeengekomen zijn.

In dezelfde regio en periode krijgt het eveneens op de grens met het Sticht gelegen **Weesp** stadsrecht van de graaf. Als een nederzetting van vissers, jagers, schapenhoeders en enkele landbouwers wordt Weesp in de loop van de twaalfde eeuw een *villa* genoemd, een dorp, strategisch gelegen aan de vaarroute van Utrecht via de Vecht naar het noorden.¹²⁵ Het gaat hier om in cultuur gebracht nieuw land, een veenontginning, die novale tienden oplevert voor het Utrechtse kapittel van St. Marie. De oudste schriftelijke vermelding van *Wisepe* dateert van 1156: dan is sprake van Egbert van Amstel, ministeriaal van het Kapittel van St. Maarten te Utrecht, die zich in het bezit stelt van de tienden van land in de omgeving van Weesp.¹²⁶ Deze poging tot uitbreiding van machtsgebied en inkomsten vormt het begin van de ontwikkeling van het geslacht van Amstel tot heren van Amstelland. Die eerste poging leidt nog schipbreuk aangezien Egbert wordt gecorrigeerd door keizer Frederik I. In 1169 lukt het hem echter alsnog om een belangrijk aantal goederen, die hij als schout van Amstelland aan zich heeft getrokken, officieel in bezit te krijgen; overigens moet hij wel afstand doen van de halve tiend van Weesp, die hij zich onterecht heeft toegeëigend.¹²⁷ In 1226 krijgt Gijsbrecht II van Amstel van bisschop Otto II de rechtspraak over Muiden, Diemen en Weesp in erfpacht.¹²⁸ Als beloning voor zijn ondersteuning van de elect Jan van Nassau in zijn strijd tegen de opstandige heren van Amstel, krijgt Floris V in 1281 voor 6.000 pond Muiden, Weesp, Diemen, Bijlmerbos, Oudewater, Woerden en Bodegraven in pand.¹²⁹ Als gevolg van een verdrag van 9 oktober 1297 tussen de graaf van Holland en de bisschop van Utrecht komen onder andere Weesp en Muiden – althans formeel – weer aan de bisschop, ten gevolge waarvan de Hollandse graaf dus leenman van de bisschop is.¹³⁰ Maar in 1300 beleent de Hollandse graaf Jan II van Avesnes, zonder tussenkomst van de bisschop, zijn broer Gwijde van Avesnes met de goederen van Amstel en Woerden waardoor deze heer van Amstelland wordt. Ook als elect van het Sticht (sinds 1301) behoudt Gwijde – nu als leenman van de Hollandse graaf – deze goederen, die echter na zijn dood in 1317 definitief en volledig aan het graafschap Holland komen.

Ondanks het feit dat we maar weinig vernemen over de ontwikkeling van de nederzetting, is in een akte uit 1310 al sprake van *de burgers van Weesp*.¹³¹ Ook op 25 oktober 1349 is in een oorkonde sprake van de stad Weesp: *in der poerte van Weesp daer een altair in worde gewijt...*¹³² Voor Willem V is het van groot belang zijn gebieden adequaat te beveiligen tegen zowel binnenlandse als buitenlandse vijanden, en dan vooral op de meest strategische posities, onder andere in de Vechtdelta. Het strategische belang komt ook tot uiting in het bevel van Willem V van 5 maart 1351 aan Gijsbrecht van Nijenrode om Hollands oostgrens te bewaken en in het bijzonder de steden Muiden en Weesp.¹³³ Later datzelfde jaar, op 6 juni 1351 geeft hertog Willem V in een oorkonde aan die van Naarden toestemming om een nieuwe stad te bouwen in overleg met Hendrik van Heemskerk, baljuw van Amstelland, en de gerechten *van onser stede van Amstelredamme, Muden, ende Weesp...*¹³⁴ Ondanks deze meervoudige vermeldingen van Weesp als stad is er echter geen vroeger stadsrecht bekend dan dat van 1355. Weesp zal in het midden van de veertiende

¹²⁵ Zondergeld-Hamer, *Geschiedenis van Weesp*, p. 13.

¹²⁶ *OSU*, I, nr. 414.

¹²⁷ *OSU*, I, nr. 462.

¹²⁸ *OSU*, II, nr. 748; *medietatem dicime Wisepe, quam sibi injuste usurpaverat*.

¹²⁹ *OSU*, IV, nr. 2062.

¹³⁰ *OHZ*, II, nr. 1010.

¹³¹ Muller, *Regesten archief bisschoppen*, I, nr. 293.

¹³² GA Weesp, *Charterverzameling 10-25-1349*.

¹³³ NA, AGH 221, f. 13 r., nr. 51.

¹³⁴ *ChHZ*, II, p. 779; dit wordt ook als de vroegste beschrijving gezien ter grafelijke dagvaart: Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 147; de eerstvolgende dagvaart is van 1394: *ibid.*, I, nr. 528.

eeuw nog geen echte stedelijke kenmerken hebben vertoond; zowel Leupen als Rutte nemen aan dat de stadswording dan pas op gang zal zijn gekomen.¹³⁵

Willem V verleent op 20 mei 1355 *recht ende vrybete* aan *onser poorte van Wesepe*.¹³⁶ Deze constituerende stadsrechtverlening (inclusief het keurrecht) dient te worden geplaatst in het kader van een duidelijke militair-strategische politiek van Willem V, die in de belangrijke Vechtregio van Weesp een vestingstad wil maken.¹³⁷ In art. 1 staat uitdrukkelijk dat haar vrijheidsgebied zo groot zal zijn als de stad *nu begraven, ende bevest* is tot de buitenkant van haar grachten. Dat het hier om de graaf gaat die de gang van zaken bepaalt, blijkt duidelijk uit art. 24 van de stadsrechoorkonde: *Voort, waer dat sake, dat sy eenich verbond maecten binnen onsen lande, oft daer buten, het ware met steden, of met Ridderen, met Knapen, met gemeenten, oft met wien dat ware, soo soude alle vryheden quyte wesen, dien wy hem gegeven hebben mit desen brieve*. Willem V wil zich dus van loyale medestanders verzekerd weten in deze regio. In januari 1356 blijkt overigens al zowel de noodzaak van een dergelijke vesting als de kwetsbaarheid ervan. Bij een Stichtse aanval worden Weesp en Muiden ingenomen en gebrandschat: *In den jaer ons Heeren MCCC ende LVI na Sinte-Pouwelsdach Conversio toech biscop Jan van Arckel mit groter heercracht tot Weespe ende tot Muden beide ende lach III daghe ende II nachten eer hij se wan. Doe verbrande hij Weespe ende Muden beide; die Hollanders zwommen over die graften ende liepen hore vaerden*.¹³⁸ Hierna – *doe Wesip verloren was* – wordt te Naarden een versterkte bewaking ingesteld.¹³⁹ Waarschijnlijk om de inwoners van Weesp financieel te ondersteunen bij de herbouw van hun stad, verleent Willem V op 3 maart 1356 het privilege van tolvrijdom in Holland en Zeeland.¹⁴⁰

Een derde plaats van eenzelfde militair-strategisch belang voor de graaf in deze regio is **Muiden**. De oudste vermelding van *Amuthon*, gelegen aan de monding van de Vecht, dateert uit de periode 777-866.¹⁴¹ Rond 900 blijkt er een (tufstenen) kerk te Muiden aanwezig te zijn hetgeen erop wijst dat de nederzetting al een redelijke omvang moet hebben gehad.¹⁴² In 953 schenkt keizer Otto I alle goederen behorend tot de *villa Amuda* en de aldaar gevestigde tol aan de Utrechtse Sint Maartenskerk.¹⁴³ En in 975 bevestigt keizer Otto II de bisschop van Utrecht in zijn eigendom van Muiden.¹⁴⁴ Een belangrijke oorkonde is die van 2 juni 1122 waarbij keizer Hendrik V de door bisschop Godebald aan de inwoners van Utrecht, Muiden en omgeving (*ambitus*)¹⁴⁵ verleende voorrechten bevestigt (*ius et consuetudo ac privilegium*), op voorwaarde dat zij zweren de Utrechtse bisschopsmacht in trouw aan de keizer te bewaren en hij ontheft allen die moeten bijdragen aan de wal van de stad Utrecht van tolbetaling daar.¹⁴⁶ De inhoud van de voorrechten is niet bekend maar deze bevestiging dient te worden beschouwd als een verlening van zekere stedelijke voorrechten. Utrecht en Muiden zullen al sinds de vestiging van de tol aan de monding

¹³⁵ Leupen, *ibid.*, p. 22, neemt aan dat Weesp zich vanaf 1355 zal hebben ontplooid als stad. Hij acht het mogelijk dat tegelijk met de aanleg van de nieuwe stad (en vesting) Naarden in 1351 ook de versterking van Weesp ter hand is genomen (p. 18); Rutte, 'Stadswording in de Amstel- en Vechtdelta van de twaalfde tot de vijftiende eeuw', p. 126, noemt: 'omstreeks 1350'. In 1377 is er sprake van een stadszegel, Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 239.

¹³⁶ GA Weesp, Charters nr. 1; *ChHZ*, II, p. 849-850.

¹³⁷ Cox, 'Het Weesper stadsrecht', p. 63; zo ook Rutte, *ibid.*, p. 126 en Leupen, 'Weesp een middeleeuwse stad?', p. 22: 'Zoals in Muiden en Naarden prevaleerden ook in Weep omstreeks 1350 de militaire en strategische boven alle andere belangen'.

¹³⁸ Janse, *Kattendijke-kroniek*, p. 369.

¹³⁹ NA, AGH 436, f. 27v.

¹⁴⁰ GA Weesp, Charterverzameling (3 maart 1356).

¹⁴¹ In een lijst van bezittingen van de St. Maartenskerk te Utrecht, die er de visserij op zeven plaatsen bezit (*Amuthon septem were ad piscandum*).

¹⁴² In een lijst van landerijen toebehorend aan de Benedictijnerabdij te Werden aan de Ruhr.

¹⁴³ *OSU*, I, p. 120 (21 april 953).

¹⁴⁴ *OSU*, I, p. 134-136; Van Vliet, 'Utrecht', p. 34. Bevestigd in april 1057 en op 12 okt. 1171.

¹⁴⁵ De omtrek van het oude domeingood; vriendelijke mededeling van dr. K. van Vliet (HUA).

¹⁴⁶ HUA, Archief Stad Utrecht, 1^e afd. nr. 37; *OSU*, I, p. 282-283.

van de belangrijke scheepvaartroute over de Vecht door gezamenlijke handelsbelangen onderling verbonden zijn geweest.¹⁴⁷

Vanaf 1122 zal Muiden geleidelijk via de verlening van aanvullende (bisschoppelijke) privileges tot een stad zijn uitgegroeid. Er is echter geen feitelijke stadsrechtverlening bekend. Van Muiden vernemen we pas weer in 1204 als de plaats wordt verwoest tijdens de Hollandse successie-oorlog, door aanhangers uit Kennemerland en Waterland van graaf Willem I. In 1226 geeft bisschop Otto II de gerechten met toebehoren van Muiden, Weesp en Diemen in erfpacht aan zijn *ministeriaal* Gijsbrecht II van Amstel.¹⁴⁸ Blijkens een bisschoppelijke oorkonde is er in 1244 ook nog steeds een tol te Muiden aanwezig.¹⁴⁹ De heren van Amstel zien in de loop der jaren kans hun gebieden sterk uit te breiden waardoor zij een zelfstandige machtsfactor gaan vormen tussen Holland en het Sticht. Na een opstand in Holland van boeren uit Kennemerland en Waterland in 1273, die overslaat naar het Sticht, sluit Floris V in 1274 een verdrag van onzijdigheid en vriendschap met *concilium et universitas coniuratorum* van Muiden, Amstel, Mijdrecht en Loenen.¹⁵⁰ Rond 1280 wordt de elect van Utrecht in de strijd tegen zijn opstandige leenman Gijsbrecht IV van Amstel militair gesteund door Floris V, op voor het Sticht zeer zware financiële voorwaarden. In 1280 neemt de bisschop zelfs, met steun van de Hollandse graaf, Gijsbrecht bij een belegering van het kasteel Vreeland gevangen. Omdat de bisschop niet in staat is aan zijn financiële verplichtingen te voldoen, verpandt hij in 1281 onder andere Muiden aan Floris V waardoor de plaats feitelijk overgaat naar Holland.¹⁵¹ In oktober 1285 verzoenen de Amstels zich met Floris V waarbij zij onder andere afstand doen van hun allodium *Muden ende Muderport*, dat Floris voortaan in leen zal houden van de bisschop van Utrecht; de Amstels houden op hun beurt Muiden voortaan in leen van de Hollandse graaf.¹⁵²

De vroegste vermelding van Muiden als *stad* treffen we nauwelijks een week later aan: *iudicis, scabinis necnon civibus civitatum de Mudben*.¹⁵³ Uit deze brief van de hanzestad Wismar kunnen we ook afleiden dat de stad Muiden een economische functie vervult op de internationale handelsvaart. De volgende ‘stedelijke’ vermelding ter zake is van maart 1297 als *nos iudex, scabini, consules ac universi opidani in Muden* verklaren onderdanen te zijn van de Utrechtse kerk en daaraan altijd trouw te zullen blijven; aan die oorkonde is ook het stadszegel gehecht.¹⁵⁴ Dit houdt weer verband met de pogingen van de Utrechtse bisschop Willem van Mechelen om afbreuk te doen aan de Hollandse invloed op het Sticht in de naweeën van de moord op Floris V. Daartoe neemt hij het slot te Muiden in waar hij vervolgens wordt belegerd door Jan van Avesnes. In september 1297 wordt in Veere een vrede gesloten waarbij Muiden in Hollandse handen blijft.¹⁵⁵ In mei 1300 ontvangt Gwijde van Avesnes van zijn broer Jan, graaf van Holland, *al dat goet ende recht, dat was houdende jof hebbende Herman van Worden, Ghisebrecht van Amestelle, Ghisebrecht van Yselsteine ende*

¹⁴⁷ Jansen/Van Diest, *Beknopte geschiedenis Muiden*, p. 12.

¹⁴⁸ OSU, II, nr. 748 (29 maart 1226). Onder het toebehoren vallen onder andere de tienden, de tol en de visrechten.

¹⁴⁹ OSU, II, nr. 1019 (23 aug. 1244); OHZ, II, nr. 645.

¹⁵⁰ OSU, IV, nr. 1872 (26 juli 1274). Hierin is dus sprake van raad en gezworenen van Muiden.

¹⁵¹ OSU, IV, nr. 2062 (24 jan. 1281). Ook worden Weesp, Diemen, Oudewater, Woerden en Bodengraven verpand: NA, AGH 1160.

¹⁵² OSU, IV, nr. 2247 (27 oct. 1285); OHZ, IV, nr. 2237. Daarmee zijn de Van Amstels voortaan Hollandse en niet langer Stichtse leenmannen.

¹⁵³ OSU, IV, nr. 2251 (na 31 okt. 1285).

¹⁵⁴ HUA, archief Bisschoppen, nr. 56; OSU, V, nr. 2810 (19 maart 1297): *sigillo nostri opidi sigillatas*; ChHZ, I, p. 568-569 (daar 28 febr. 1296).

¹⁵⁵ OHZ, V, nrs. 3325-3326 (29 sept. 1297); OSU, V, nrs. 2840-2841. In dat verdrag wordt vastgelegd dat Muiden en Weesp c.a. in Hollandse handen blijven totdat de bisschop met zeven stelen heeft gezworen dat dit aan hem en de Utrechtse kerk toebehoort. Dat gebeurt al op 9 okt. 1297 maar schijnt zonder effect te zijn gebleven aangezien de Hollandse graaf deze gebieden in 1300 als versterfelijk leen uitgeeft aan zijn broer Gwijde van Avesnes (OSU, V, nr. 2846).

Arnoud van Benschoep als versterfelijk leen.¹⁵⁶ Daardoor wordt Gwijde onder andere heer van Amstelland en krijgt hij ook Muiden in bezit. Die bezittingen behoudt hij ook als hij in 1301 bisschop van Utrecht wordt. Na zijn overlijden in 1317 komen deze definitief aan de Hollandse grafelijkheid, inclusief Muiden. In 1320 verleent Willem III een tolprivilege aan die van Muiden om *vry te vaeren ende keeren met hueren guede ende met heur coopmanschap*.¹⁵⁷ In 1324 wordt Muiden weer als stad aangeduid in een grafelijke oorkonde: *Want onse lude van onser poerte van Muden een nuweland diken willen....*¹⁵⁸ Op 31 mei 1346 bevestigt Margaretha de privileges en handvesten van Muiden.¹⁵⁹ En in 1351 wordt Muiden door de graaf betrokken bij de beslissing omtrent de nieuwbouw van de eerder verwoeste stad Naarden.¹⁶⁰ Gelet op de hiervoor geschetste gang van zaken is het aannemelijk dat Muiden vóór 31 oktober 1285 van de bisschop van Utrecht – al dan niet via een afzonderlijke verlening bij oorkonde – een stadsrecht zal hebben verkregen.¹⁶¹ Omtrent de stedelijke en economische functies van Muiden in de dertiende en veertiende eeuw krijgen we niet veel hoogte, een werkelijke stedelijke ontwikkeling kunnen we hier dan ook niet aannemen. Tenminste twee factoren hebben de economische ontwikkeling van Muiden in de weg gestaan: het wegvallen van de Vecht als belangrijke doorgaande verkeersader voor de internationale handel en de politieke overgang naar Holland, waardoor het karakter van de stad als (voor)haven (van Utrecht) en overslagplaats veranderde in die van een *frontierstad*.¹⁶² Er zijn ook geen aanwijzingen dat Muiden van enig belang is geweest als marktplaats voor de directe omgeving.¹⁶³

In 1374 verleent hertog Albrecht een nieuw maar beperkter stadsrecht aan Muiden, in die zin dat het gebied van de stadsvrijheid en ook het aantal schepenen, en dus de kosten van het bestuur, worden verminderd. De klaarblijkelijke economische en financiële teruggang van de stad Muiden vormt derhalve de reden voor het herroepen van de bestaande rechten en verlenen van nieuwe van beperkter strekking. Dit blijkt ook duidelijk uit de aanhef: *... dat wij aenegesien hebben groot Achterdeel die Onse steede van Muijden hevet mits dat heure vrijheijt ende steederecht zoe wijde strect dat zij heure paelen mit heuren Poorters nijet beschudden en moegen* Het stadsrecht houdt in dat het gebied van de vrijheid, waarbinnen het stedelijk recht geldt, nader wordt bepaald. De vijf schepenen (voorheen zeven) krijgen het recht keuren te maken die een jaar geldig zullen zijn en ook de lage jurisdictie, de graaf behoudt de hoge, uitgeoefend door zijn baljuw. De grafelijke baljuw kiest ook jaarlijks op pinksteravond de vijf schepenen. De opbrengst van de stedelijke boetes wordt evenredig gedeeld door graaf en stad. Verder zal men een poorter van Muiden ten noorden van de Maas niet mogen gijzelen vanwege een schuld noch beslag leggen op zijn goederen dan alleen in vrije steden. De bestaande bepalingen betreffende de bede en de heervvaart blijven geldig. Bijzonder is dat degenen die in de parochie Muiden wonen maar buiten de ‘palen’ van Muiden, verplicht worden binnen het stadsgebied te gaan wonen. Dit zal mede bedoeld zijn om de stad te versterken qua militaire en financiële weerbaarheid. De graaf zal aan een verzoek daartoe van de poorters van Muiden gevolg hebben gegeven teneinde de achteruitgang van de stad tegen te gaan, en ook opdat de stad een militair-strategische functie zal blijven vervullen als Hollandse grensvesting.¹⁶⁴

¹⁵⁶ OSU, V, nrs. 2959 en 2960 (21 mei 1300).

¹⁵⁷ ChHZ, II, p. 242 (7 sept. 1320).

¹⁵⁸ NA, AGH 316, f. 4r en AGH 317, f. 4r; ChHZ, II, p. 343 (5 okt. 1324).

¹⁵⁹ NA, AGH 219, f. 8r, nr. 33.

¹⁶⁰ Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 147; vroegste dagvaart van Muiden in 1399: *ibid.*, nr. 581.

¹⁶¹ Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 171.

¹⁶² Jansen/Van Diest, *ibid.*, p. 40.

¹⁶³ Jansen/Van Diest, *ibid.*, p. 41.

¹⁶⁴ Pas in 1388 wordt Muiden ter dagvaart beschreven: Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 466.

3.2.2 Zeggenschap over Zeeland (1217-1223)

De Hollandse graven zijn er eeuwenlang op uit geweest hun gebieden en invloed uit te breiden. Zo trachten ze ook de volledige zeggenschap over Zeeland te krijgen. De Oosterschelde vormt lange tijd de grens tussen het graafschap Holland dat al vroeg in het bezit is gekomen van Zeeland beoosten Schelde (Schouwen-Duiveland, Sint-Philipsland en Tholen) en het graafschap Vlaanderen dat beschikt over Zeeland bewesten (d.i. bezuiden) de Oosterschelde (Walcheren en de Bevelanden). Naar wordt aangenomen heeft rond 1090 Robrecht de Fries, graaf van Vlaanderen, de gebieden bewesten Schelde in achterleen gegeven aan zijn stiefzoon, graaf Dirk V van Holland. Daarmee komt het Hollandse gravenhuis feitelijk in het bezit van heel Zeeland. Maar die belening met Zeeland bewesten Schelde zal nog eeuwenlang een twistappel vormen tussen beide gravenhuizen. In het eerste kwart van de dertiende eeuw doen de Hollandse graven diverse politieke zetten op het 'schaakbord' Zeeland bewesten Schelde ter verkrijging van de formele zeggenschap over dat gebied, mede door een evidente grafelijke stadsrechtenstrategie.

De eerste zet in dit kader betreft de stadsrechtverlening aan **Middelburg**, dat haar ontstaan dankt aan een tegen de invallen van de Noormannen rond 890 aangelegde ringwalburg aan de bovenloop van de Arne (centraal tussen twee andere burgen in de directe omgeving, te weten die van Souburg en Domburg). De oudste sporen van bewoning dateren eveneens uit die periode, terwijl de naam *Mithilburgensis portus* voor het eerst rond 1103 in de bronnen opduikt, waaruit tevens valt af te leiden dat Middelburg de centrale plaats is in dit gebied.¹⁶⁵ Uit de tiende eeuw dateert de Westmonsterkerk, gesitueerd aan de buitenzijde van de burg, en tevens moederkerk van vrijwel geheel Zeeland bewesten Schelde.¹⁶⁶ Circa 1050 is er al sprake van de aanwezigheid van een kapittel.¹⁶⁷ In 1100 wordt van de Westmonsterkerk de Noordmonsterkerk afgescheiden; in 1127 zetelen ook al premonstratenzer monniken in de abdij binnen de omwalling van de ringburg.¹⁶⁸ Henderikx stelt dat Middelburg in de elfde eeuw (mogelijk zelfs al in de tiende eeuw) zowel als haven- en marktplaats en als bestuurlijk en kerkelijk centrum op Walcheren heeft gefungeerd en vervolgt: 'Van daaruit ontwikkelt Middelburg zich tot een stedelijke nederzetting, een proces dat zich geleidelijk voltrekt van de 11^e-13^e eeuw'.¹⁶⁹ Op die vroege stedelijke trekken sluit zijns inziens in een latere fase de ontwikkeling aan van een eigen stedelijk recht, ontwikkeld op basis van de lokale rechtspraktijk.¹⁷⁰

Mogelijk heeft Middelburg, mede dankzij haar forse economische groei, al vóór het einde van de twaalfde eeuw stadsrechten gekregen van de graven van Vlaanderen en Holland die als gevolg van het verdrag van Brugge van 1167 gezamenlijk – als *condominium* – het gebied van Zeeland bewesten Schelde besturen.¹⁷¹ In het stadsrecht van 1217 is namelijk sprake van een 'oude keur' in een bepaling waarin staat: *...secundum quod in veteri kora continebatur, emendabit...*¹⁷²

¹⁶⁵ Henderikx, 'Ontstaan en ruimtelijke ontwikkeling van Middelburg', p. 245. Uit het werk van abtThiofried van Echternach, 'Vita sancti Willibrordi' (cap. 35, p. 481) van circa 1103 leidt Henderikx de centrale plaats af van Middelburg in de elfde eeuw op het eiland.

¹⁶⁶ Den Hartog, *De oudste kerken*, p. 159. Het noordwesten van Walcheren behoort dan tot de parochies Oost- en Westkapelle.

¹⁶⁷ Schoengen, *Geschiedenis van het onderwijs*, p. 184.

¹⁶⁸ Kuys, *Kerkelijke organisatie*, p. 254.

¹⁶⁹ Henderikx, *ibid.*, p. 246; zie voor een uitgebreide beschrijving van de topografie van de twaalfde tot midden veertiende eeuw de pp. 248-257; Henderikx, 'Walcheren', p. 147: 'Middelburg is rond het midden van de 10^e eeuw duidelijk het centrum van het koningsgoed Walcheren en de hoofdplaats van Zeeland Bewestenschede'.

¹⁷⁰ Henderikx, *ibid.*, p. 248.

¹⁷¹ *OHZ*, I, nr. 160. Rooms-koning Hendrik II beleent circa 1012 de graaf van Vlaanderen met de villa Walcheren; vermoedelijk in 1128 wordt de graaf van Holland door de graaf van Vlaanderen beleend met Zeeland bewesten Schelde.

¹⁷² Art. 23 stadsrecht: '...zal hij volgens een regel die in een oude keur is opgenomen een boete betalen...'.

Die regel zal dan mogelijk al van vóór 1200 dateren. De kroniekschrijver Jan Reygersberch van Cortgene plaatst de stadsrechten (*sommige loyen oft keuren van rechte boven andere plaatsen*) van zowel Middelburg als Zierikzee zelfs in de regeringsperiode van graaf Floris III (1157-1190).¹⁷³ Daarvan is echter geen enkel formeel bewijs voorhanden; bovendien is het nog maar de vraag of de verwijzing naar die bepaling in een ‘oude keur’ betrekking heeft op een (eerdere) Middelburgse stadskeur dan wel op een aldaar algemeen geldende bepaling. Het door de graven van Vlaanderen en Holland verleende stadsrecht van Middelburg van 1217 is later aan nog een aantal Zeeuwse steden verleend, de zogenoemde ‘Zeeuwse stadsrechtfamilie’.¹⁷⁴ Kruisheer ziet de stadsrechtverlening van 1217 als een initiatief vanuit de burgerij, dus ‘van onderop’, en niet als een landsheerlijke actie, waarvoor hij diverse redenen noemt waaronder de objectieve stijl van aanduiden van de landsheer, namelijk als ‘de graaf’.¹⁷⁵ Aangezien hij ook bij de andere door hem onderzochte oorkonden met name dit aspect benadrukt als kenmerkend voor een handelen door de poorters bij het opstellen van de oorkonde, is het zaak om dit nader te beschouwen. Allereerst de aanleiding om van ‘de graaf’ te spreken. Als inderdaad vertegenwoordigers van de burgerij de oorkonde zelf hebben samengesteld is het denkbaar dat zij het aldus zullen hebben geformuleerd, want dan is het lastig om het over ‘ons’ te hebben. Maar in de meeste artikelen zal ook helemaal geen sprake zijn van ‘ons’ want de beide graven zijn niet in dezelfde hoedanigheid (of functie) actief in het Middelburg van 1217. Zij oorkonden wel gezamenlijk, en ook in de juiste volgorde – Vlaanderen eerst – maar in de praktijk is ingevolge het condominium het dagelijkse bestuur in Zeeland bewesten Schelde (en dus ook in Middelburg) aan de Hollandse graaf opgedragen. De boetes worden aan hem afgedragen, hij zorgt via zijn schout voor recht en orde en zonodig zelf voor een nader onderzoek. In dat opzicht is het mijns inziens dan ook volstrekt logisch dat in de oorkonde wordt verwezen naar de ‘graaf’ ter onderscheiding van diens positie ten opzichte van de ‘gravin’ (van Vlaanderen) als medeoorkonder. Uiteraard kan Willem I hierdoor niet in de eerste persoon worden beschreven – zoals overigens wel gebruikelijk is in zowel de Vlaamse als de Hollandse oorkonden in die periode.

Aangezien hier – gelet op de verwijzing naar een ‘oude keur’ – sprake zou kunnen zijn van een ‘vernieuwd’ en wellicht uitgebreid stadsrecht, is het denkbaar dat de burgers van de stad Middelburg initiatieven hebben ontplooid in de richting van de gravin van Vlaanderen en de graaf van Holland, maar het voert mijns inziens te ver om grafelijke initiatieven opzij te zetten. Sterker nog, de beide graven hebben ieder hun eigen redenen gehad om in een eventueel verzoek te bewilligen, mede gelet op het door hen op 28 april 1217 gesloten bestand tot 1 mei 1220.¹⁷⁶ Als gevolg van de bepalingen van dat bestand zal Willem I de Vlaamse gravin verzoeken om, gedurende zijn afwezigheid op kruistocht, zijn waarnemer – *ruwaard* – en zijn gebied (bewesten Schelde) onder Gods en haar hoede te nemen. Ook komen beiden overeen elkaar tijdens dat driejarig bestand niet te zullen hinderen in ieders gebruikelijke taakuitoefening, die hiervoor al werd geduid. Tevens zullen de gravin en graaf met hun beider burggraven een al voorliggende *lex Zelandie* – een keur voor geheel Zeeland – bekrachtigen, hetgeen ook tussen 28 april en 29 mei 1217 daadwerkelijk zal hebben plaatsgevonden.¹⁷⁷ Een aantal Middelburgse artikelen zal bijna

¹⁷³ In J. Reygersberg, *Dye cronijcke van Zeelandt*, Antwerpen 1551, p. 86; Kruisheer, *ibid.*, p. 289, acht deze datering zeker mogelijk.

¹⁷⁴ Kruisheer, *ibid.*, p. 276; het betreft Westkapelle en Domburg (1223) en Zierikzee (van vóór 1248, in dat jaar herhaald). Vlissingen (1315) en Reimerswaal (1380) zijn ‘afstammelingen’ van het Middelburgse stadsrecht van 1254. Op 11 maart 1254 vernieuwt Willem II het stadsrecht waarbij ook een belangrijke uitbreiding (tot 85 art.) plaatsvindt inclusief verlening van het keurrecht, blijkbaar ter bevestiging van de gegroeide rechtspraktijk, *OHZ*, II, nr. 996; Unger, *Bronnen Middelburg*, I, p. 7-23, nr. 2. Van de Kieft/Niermeyer, *Elenchus Fontium*, nr. 50, geven echter 100 artikelen. Middelburg wordt al vroeg bij de grafelijke politiek betrokken (medebezegelingen en dagvaarten): zie Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, *passim*.

¹⁷⁵ Kruisheer, *ibid.*, p. 300.

¹⁷⁶ *OHZ*, I, nr. 377.

¹⁷⁷ *OHZ*, I, nr. 388. Zie ook Kruisheer, *Het ontstaan van de dertiende-eeuwse Zeeuwse landkeuren*, p. 64-67.

dertig jaar later opduiken in de stadsrechtsoorkonde(n) van Haarlem, zoals Hoogewerf heeft aangetoond; in die Haarlemse oorkonde(n) is de graaf steeds in de eerste persoon aanwezig, behoudens in twee artikelen (18 en 19) waar geheel afwijkend sprake is van ‘de graaf’. Artikel 19 stamt uit de Middelburgse oorkonde maar het was Hoogewerf niet duidelijk waar het laatste deel van artikel 18 vandaan komt; het komt mij voor dat de specifieke formulering *solvet comiti [decem] libras* ook uit Middelburg stamt. Dat zou dan weer een logische verklaring zijn voor deze beide uitzonderingen in Haarlem.

Het is tevens van belang om hier op een bijzonder aspect van het Middelburgse stadsrecht te wijzen: het ontbreken van het keurrecht. Dit zal pas in 1254 bij de forse uitbreiding van het stadsrecht door Willem II aan de stad worden verleend (art. 81). Kruisheer stelt echter dat juist in Zeeland de ‘keuren’ (stadsrechten) door en op initiatief van de stedelingen zelf zijn geformuleerd en op schrift gesteld en acht daarom ook ‘het vermoeden gewettigd dat dat recht zelf eveneens overwegend van lokale oorsprong is’.¹⁷⁸ Dan is het echter tenminste opvallend te noemen dat in een dergelijke situatie de schepenen nu net niet over het keurrecht zelf beschikken. In 1220 treffen we dat nota bene in het eerste artikel van het stadsrecht van Dordrecht aan, en ook van vrijwel alle andere onderzochte stadsrechten maakt het een essentieel onderdeel uit. In Middelburg dient men zich dus te houden aan de vastgelegde regels en zal men pas vanaf 1254 zelfstandig aanpassingen in de praktijk kunnen aanbrengen en formeel van rechtskracht voorzien.

Het ligt mijns inziens in de rede om aan te nemen dat Willem I, vóór zijn vertrek als deelnemer aan de vijfde Kruistocht, de inwoners van Middelburg wil begunstigen teneinde zijn positie in deze bestuurlijke en gerechtelijke hoofdplaats van Zeeland bewesten Schelde tegen de Vlaamse invloed te versterken. Willem I is ook de eerste graaf van Holland die aan een aantal strategisch zeer belangrijke plaatsen – in door aangrenzende landsheren betwiste gebieden – in zijn graafschappen van Holland en Zeeland stadsrechten verleent en het daarmee als politiek instrument hanteert. Gelet hierop plaats ik de stadsrechtverlening van 1217 aan Middelburg in het kader van een machtspolitiek handelen van de Hollandse graaf in deze landsheerlijk betwiste, strategisch zeer belangrijke regio. Het is de graaf die hier weloverwogen – want in aansluiting op de lokaal ontwikkelde rechtspraktijk – en in overwegende mate de gang van zaken bepaalt, in gedwongen gezamenlijkheid met de Vlaamse gravin (en met de formele medewerking van beider burggraven). Ondanks de verwijzing naar een specifieke bepaling in een ‘oude keur’ acht ik, juist vanwege het ontbreken van zowel enige verwijzing naar een eerdere oorkonde als een aanduiding van een stedelijke status, hier sprake van een constituerende stadsrechtverlening.¹⁷⁹

Een volgende politieke zet in dezelfde periode op het Zeeuwse schaakbord is de (waarschijnlijke) stadsrechtverlening aan **Zierikzee**. Uit de vermelding van een bezitting van de Gentse Sint-Baafsabdij op het eiland Schouwen in een oorkonde van 976 is gebleken dat Zierikzee (*Creka*) dan al een bestaande nederzetting is inclusief een kerk, de Sint-Lievensmonsterkerk.¹⁸⁰ Deze nederzetting van vissers en schapenhouders is gelegen aan een zijkreek van de Gouwe en ontstaan op de kreekrug, die de plaats van oost naar west doorsnijdt. De vroegste bebouwing vindt plaats in het westelijke deel van het tegenwoordige Zierikzee; in verband met latere uitbreidingen wordt de kreek op enkele plaatsen afgedamd, onder andere met de Sint Anthoniesdam, waarin een getijdemolen wordt gebouwd (in 1220 genoemd).¹⁸¹ Henderikx acht het aannemelijk dat de centrale hof van het bezit van de abdij later overgaat in het *Gravenhof* waardoor Zierikzee vanaf de twaalfde eeuw als grafelijk bestuurscentrum voor Zeeland beoosten

¹⁷⁸ Kruisheer, ‘Het ontstaan van de oudste Zeeuwse stadsrechtsoorkonden’, p. 300.

¹⁷⁹ Het is overigens opvallend dat het oudst bewaarde stadszegel pas dateert van 1249: zie Dijkhof, *Het oorkondewezen*, I, p. 95. Er is echter een ouder, verloren gegaan stadszegel (*sigillum oppidanorum*) dat in 1232 bij de bezegeling van een chirograaf door Middelburgse burgers is gebruikt (*OHZ*, II, nr. 530, 26 maart 1232).

¹⁸⁰ Henderikx, ‘Graaf en stad’, p. 55; Henderikx, ‘Ontstaan en vroegste ontwikkeling’, p. 6-9.

¹⁸¹ Uil, *Zierikzee*, p. 3.

Schelde dienst gaat doen.¹⁸² De vroegste vermelding van de naam *Siricasha* treffen we aan in 1156.¹⁸³ Den Hartog wijst op de bouw van een imposante kerk aldaar in de tweede helft van de twaalfde eeuw waarbij de Hollandse graven opdrachtgever zullen zijn geweest, en ziet deze als een ‘politiek ‘statement’ van de eerste orde’ in ‘de politieke situatie waarbij Holland en Vlaanderen strijd voerden om de machtsuitoefening in Zeeland bewesten Schelde’.¹⁸⁴

Tijdens de ‘Loonse oorlog’ om de grafelijke macht in Holland en Zeeland tussen Willem I en Lodewijk, graaf van Loon wordt in 1203 Willem door de inwoners van Zierikzee ingehaald en als hun ‘vorst en heer’ erkend: ... *ende is voert ghecomen tot Zericzee. Ende als die ghemeente vernam dat heer Willem daer waer, so dancten sij Gode dusentfout dat sij den rechten soen van Hollant hadden.*¹⁸⁵ Gelet op Willems sterke positie in die stad trachtte Lodewijk van Loon blijkbaar speciaal de belangrijke Zierikzeese zouthandel te treffen getuige zijn verdrag uit 1204 met de Utrechtse bisschop waarbij hij toezegt voortaan geen kooplieden meer te zullen hinderen bij het vervoer van zout vanuit Zeeland naar Utrecht.¹⁸⁶ Zierikzee is dan al een duidelijke machtsfactor in de strijd om Zeeland en zal zich rond die tijd ook stedelijk hebben ontwikkeld. Ook Henderikx acht een stedelijke ontwikkeling van Zierikzee als haven- en handelsnederzetting rond 1200 aannemelijk, en wijst daarbij op de aanduidingen als *portus* en *portb*; hij vermoedt dat een dergelijke stedelijke ontwikkeling zich al vanaf de eerste helft van de twaalfde eeuw zal hebben voorgedaan, mede vanwege de gunstige ligging op de kruising van zee- en rivierscheepvaart aan de monding van de Schelde en vooral de haringvisserij en zouthandel.¹⁸⁷

De vroegst bekende stadsrechtverlening aan Zierikzee is van Rooms-koning Willem II, graaf van Holland, en dateert uit 1248.¹⁸⁸ In de aanhef van die, in het Middelnederlands gestelde, oorkonde vermeldt Willem II dat hij vanwege de ondervonden liefde en trouw van de inwoners van Zierikzee het stadsrecht wil *vernien ende verscoenen*... *die wi ende onse voervaders hem hebben ghegheven ende mede ghevriet*. Dat houdt dus in dat er sprake is van eerdere door Willem II en zijn grafelijke voorouders verleende stadsrechten. Kruisheer heeft aannemelijk gemaakt dat het stadsrecht van 1248 een vernieuwing is geweest van een eerder door graaf Willem I aan Zierikzee verleend stadsrechtprivilege dat is ontleend aan het stadsrecht van Middelburg van 1217.¹⁸⁹ Dat betekent dat dit vroegste stadsrecht verleend zou zijn in de periode 1217 (vóór 29 mei, de dag dat Willem op kruisvaart gaat) of in de jaren 1219-1222. Dat Zierikzee zeer waarschijnlijk al vóór 1222 stadsrecht zal kunnen hebben verkregen, kan worden afgeleid uit de aanwezigheid van schepenen en een zegel van de stad in 1222.¹⁹⁰

¹⁸² Henderikx, *ibid.*, p. 8; Henderikx, ‘De stadskeur van 1248’, p. 15: ‘Niet lang na 1100 draagt de Sint-Baafsabdij haar domeincentrum te Zierikzee met de Sint-Lievensmonsterkerk over aan de graaf van Holland’.

¹⁸³ Künzel e.a., *Lexicon*, p. 417; *OHZ*, I, nr. 140.

¹⁸⁴ Den Hartog, *De oudste kerken van Holland*, p. 163; ook Henderikx, ‘Ontstaan en vroegste ontwikkeling’, p. 10 wijst op de rol van de graaf bij deze bouw, ‘die op die manier het belang van Zierikzee als grafelijk centrum kan hebben willen accentueren’. Hij dateert de bouw van de ‘nieuwe zeer grote tufstenen parochiekerk’ rond 1150.

¹⁸⁵ Opperman, *Fontes Egmundenses*, p. 198; het citaat komt uit Janse, *Kattendijke-kroniek*, p.254. Lodewijk van Loon was de echtgenoot van Ada, dochter van de in 1203 overleden graaf Dirk VII.

¹⁸⁶ *OSU*, II, nr. 564; *OHZ*, I, nr. 268 (voor 23 juni 1204); Henderikx, *ibid.*, p. 56.

¹⁸⁷ Henderikx, *ibid.*, p. 11-12; hij wijst ook op de nabijheid van de handelssteden Antwerpen, Brugge en Gent en de verbindingen met Engeland en Holland en het stroomgebied van Rijn en Maas.

¹⁸⁸ *OHZ*, II, nr. 738 (11 maart 1248).

¹⁸⁹ Kruisheer, *ibid.*, p. 294. In 1248 krijgen schepenen van Zierikzee ook het keurrecht, die van Middelburg pas in 1254. Zierikzee wordt in 1311 voor het eerst ter grafelijke dagvaart beschreven: Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 32.

¹⁹⁰ *OHZ*, II, nr. 424 (13 april 1222): de verkoopovereenkomst van een landgoed te Waarde (op het toenmalige eiland Rilland) van de abdij Ten Duinen wordt bevestigd door een drietal priesters en een vijftal schepenen, en bekrachtigd met het zegel van Zierikzee. Het is derhalve aannemelijk dat het hier de schepenen van Zierikzee betreft die met hun stadszegel zegelen. De *subscriptio* luidt (vertaald): ‘Opdat dit document evenwel sterker wordt gemaakt, meenden wij het te bekrachtigen door de getuigenis van Willelmus, Nicholaus en Theodericus,

Ik acht het aannemelijk dat de graaf vanwege dezelfde overwegingen als bij Middelburg – begunstiging van de inwoners teneinde zijn positie tegen Vlaamse invloeden te versterken – zijn positie in zijn beide Zeeuwse hoofdsteden heeft willen bestendigen door een vrijwel gelijktijdige verlening van stadsrechten. Nu Kruisheer aannemelijk heeft gemaakt dat een stadsrecht van Zierikzee – de bestuurlijke en gerechtelijke hoofdplaats van Zeeland beoosten Schelde – in de periode 1217-1222 rechtstreeks afstamt van het Middelburgse, kan de graaf vóór zijn vertrek op 29 mei 1217 een klerk uit zijn gevolg opdracht hebben gegeven een identieke oorkonde voor Zierikzee op te stellen en hieraan vervolgens zijn grafelijk zegel hebben bevestigd. Kruisheer acht echter een datering in of rond 1220 meer waarschijnlijk: hij legt een verband tussen de verlening van het stadsrecht aan Dordrecht in juli 1220 en de bruidschat van de graaf aan zijn vrouw Maria van Brabant, waaraan de Dordtse magistraat zijn medewerking zou moeten hebben gegeven en er dus sprake zou zijn van een grafelijke tegenprestatie.¹⁹¹ Aangezien bij die bruidschat ook de twee watermolens van Zierikzee als morgengave zijn begrepen, legt Kruisheer hier een zelfde verband met de verlening van een stadsrecht aan Zierikzee teneinde die watermolens te kunnen weggeven, en dan wellicht ook in 1220. Kruisheer stelt dat ook het stadsrecht van Zierikzee voornamelijk door en op initiatief van de stedelingen tot stand is gekomen en dat er geen sprake zou zijn geweest van een grafelijk initiatief.¹⁹² Ik wijs hier echter op mijn afwijkende zienswijze zoals bij de behandeling van het Middelburgse stadsrecht verwoord. Bij deze gift van de Zierikzeese watermolens plaats ik eveneens de nodige vraagtekens. Uit de oorkonde van 1220 van Dordrecht blijkt namelijk juist dat de graaf vrijelijk over dit erfleem kan beschikken, en er dus geen sprake is van een vereiste tegenprestatie; voor de situatie in Zierikzee stelt ook Uil mijns inziens terecht de vraag of die parallel met Dordrecht wel opgaat nu die twee watermolens eigendom van de graaf zijn en hij voor de schenking daarvan dus niet afhankelijk is geweest van de medewerking van de inwoners van Zierikzee.¹⁹³

Aangezien het niet mogelijk is nadere duidelijkheid te verkrijgen omtrent een datering van het Zierikzeese stadsrecht, wordt hier 1220 aangehouden; het zal dan tevens een constituerende werking hebben gehad. Ten aanzien van het ontbreken van het keurrecht is de situatie gelijk aan die in Middelburg, zij het dat Zierikzee al bij de vernieuwing van het stadsrecht in 1248 dit recht krijgt toebedeeld, zes jaar eerder dan Middelburg in 1254. Gelet op deze overwegingen plaats ik de stadsrechtverlening van (vermoedelijk) 1220 aan Zierikzee in het kader van een machtspolitiek handelen van de Hollandse graaf in deze voor hem strategisch belangrijke regio.

Graaf Willem I kan als de grondlegger van een grafelijke ‘stadsrechtenpolitiek’ in Holland en Zeeland worden beschouwd. Zijn zoon Floris IV zet die politiek in Zeeland bewesten Schelde voort met de verlening van stadsrechten aan twee kleinere plaatsen op Walcheren, waaronder **Westkapelle**. Van de vroegste ontwikkeling is weinig meer bekend dan dat er al voor 1050 een kerk staat terwijl de eerste schriftelijke vermelding van *Westcapella* dateert van 1102-1105; aan het begin van de dertiende eeuw is Westkapelle echter slechts een bescheiden agrarische nederzetting annex vissersplaats.¹⁹⁴ Pas met de verlening van het (Middelburgse) stadsrecht aan de poorters

priesters, en van Witto, Theodoricus, Betto, Johannes en Henrikus, schepenen, en door de toevoeging van het zegel van Zierikzee.’

¹⁹¹ Kruisheer, ‘Stadsrechtbeoorkonding’, p. 51.

¹⁹² Kruisheer, ‘Het ontstaan van de oudste Zeeuwse stadsrechtsoorkonden’, p. 300: ‘... dat de keuren door de belanghebbenden, de stedelijke burgerij, en op haar initiatief werden geformuleerd en op schrift gesteld. Indien de formulering en de schriftelijke vaststelling van het stedelijke recht kennelijk in zo bepalende mate uit de burgerij zijn voortgekomen, is het vermoeden gewettigd dat dat recht zelf eveneens overwegend van lokale oorsprong is. De ontstaansgeschiedenis van de stadsrechtsoorkonden lijkt er op te wijzen – maar met deze hypothese begeven we ons strikt genomen buiten de kaders van ons onderzoek –, dat de oudste stedelijke gemeenschappen in Zeeland voornamelijk “van onderop” en niet uit grafelijk initiatief zijn ontstaan’.

¹⁹³ Uil, ‘De stadsrechten van Zierikzee’, p. 28.

¹⁹⁴ Unger/Westendorp Boerma, ‘De steden van Zeeland’, p. 85-87; Rutte, *Stedenpolitiek*, p. 130.

van Westkapelle door graaf Floris IV en Dirk van Voorne, burggraaf van Zeeland, in 1223 treedt de plaats echt voor het voetlicht.¹⁹⁵ Westkapelle maakt vervolgens, ondanks de zeer directe concurrentie van een aantal andere Zeeuwse steden zoals Middelburg en later Vlissingen, toch een bescheiden stedelijke ontwikkeling door, althans in economisch opzicht.¹⁹⁶ In 1250 erkent graaf Willem II in een verdrag met de gravin van Vlaanderen dat eigenlijk ten onrechte op Walcheren aan andere plaatsen dan Middelburg – vanouds een vrije stad – stadsrechten zijn verleend, een erkenning overigens zonder verdere gevolgen.¹⁹⁷ Kruisheer stelt dat de oorkonde door de burgers van Westkapelle zelf is geredigeerd aan de hand van (de in het Nederlands gestelde versie van) het Middelburgse stadsrecht en dat het initiatief tot verwerving van het stadsrecht door de burgerij is genomen.¹⁹⁸ Dat is echter maar de vraag nu de inhoud van deze constituerende stadsrechtsoorkonde vrijwel letterlijk en inhoudelijk feitelijk ongewijzigd overgenomen is van die van Middelburg. Dit blijkt ook uit de aanhef van de Westkappelse oorkonde (hertaald): 'Ik Floris, graaf van Holland, en Dirk, heer van Voorne, [...] dat wij dezelfde keur en wet van stadsvrijheid die de poorters van Middelburg hebben, hebben geschonken aan die van Westkapelle...'. Dit wordt nog eens bevestigd door een inhoudelijke beoordeling van de artikelen. Er is namelijk geen verschil aantoonbaar tussen de bepalingen van beide oorkonden. Er is dan ook geen sprake van een specifieke voordelige of bijzondere bepaling die de poorters van Westkapelle zouden hebben 'uitonderhandeld'.¹⁹⁹ Daarnaast wijs ik speciaal op twee belangrijke redactionele verschillen in deze oorkonde ten opzichte van het voorbeeld van Middelburg, juist op punten die door Kruisheer veelal als kenmerkend worden beschouwd van een handelen 'van onderop'. In art. 1 is sprake van 'onze bescherming' en 'wij' (dus van de graaf en zijn burggraaf) in tegenstelling tot artikel 1 van Middelburg waar van 'beide graven en hun rechters' sprake is. Ook in art. 25 is dit het geval, waar men onder 'onze geleide' zal reizen, in tegenstelling tot het vrijwel volledig gelijklopende art. 26 van Middelburg waar sprake is van 'het geleide en de vrede van de graaf'.

Hiervoor heb ik bij Middelburg al aangegeven waarom het voor de hand lag om in de Middelburgse oorkonde van 'de graaf' te spreken. In Westkapelle is de tekst van het stadsrecht van Middelburg vrijwel letterlijk overgenomen behalve in die twee artikelen waar zich een nieuwe situatie voordoet aangezien het nu de Hollandse graaf is die de oorkonde uitvaardigt (met zijn burggraaf) en niet meer in gezamenlijkheid met de gravin van Vlaanderen en haar burggraaf.²⁰⁰ En juist in die twee artikelen is dus niet meer sprake van het onpersoonlijke 'de graaf' maar van

¹⁹⁵ *OHZ*, II, nr. 430 (mei 1223).

¹⁹⁶ Dat het stadje enige betekenis krijgt, blijkt ook uit het medebezegelen in 1276 van een oorkonde van graaf Floris V, samen met Dordrecht, Middelburg, Zierikzee en Haarlem, *OHZ*, III, nr. 1754 (18 sept. 1276). Het zegel van Westkapelle is niet bewaard gebleven. In 1362 wordt Westkapelle voor het eerst ter dagvaart beschreven: zie Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 292. Dat is vervolgens pas weer het geval in 1452 (*ontsegbrief*) en 1462 (bede): zie Kokken, *Steden en Staten*, p. 34, noot 124. Overigens heeft Westkapelle als 'smalstad' nooit zitting gehad in de Staten van Zeeland.

¹⁹⁷ *OHZ*, II, nrs. 849 en 850. Dan gaat het dus om Westkapelle en Domburg.

¹⁹⁸ Kruisheer, 'Het ontstaan van de oudste Zeeuwse stadsrechtsoorkonden', p. 293.

¹⁹⁹ Kruisheer, *ibid.*, p. 291: 'Toen de Middelburgse keur in 1223 ook aan de burgers van Westkapelle en Domburg zou worden verleend, werden de onderhandelingen [...] en werden de resultaten van die onderhandelingen in nieuwe Nederlandse redacties voor die twee steden verwerkt, evenals dat tussen 1217 en 1222 het geval was geweest bij de [...] verlening van de keur aan Zieriksee'.

²⁰⁰ Er zijn slechts kleine verschillen waarneembaar tussen beide oorkonden zoals de bepaling over de 'zotte praat' in art. 5 van Middelburg en de verwijzing naar de oude keur in art. 23 van Middelburg. In de oorkonde van Middelburg staat bovendien een extra artikel (25) dat niet in de oorkonde van Westkapelle voorkomt, het betreft de vrijheid van de graaf voor de inwoners van Middelburg om via de dijk en haven, dus via de Arne, te gaan en te komen etc. Uiteraard is dit artikel, gelet op hun geografische ligging, niet relevant voor Westkapelle en Domburg. In art. 31 ontbreekt het gedeelte van de bepaling van art. 32 van Middelburg over het onderzoek dat zal geschieden bij zaken die 's nachts gebeuren. Art. 49 van het stadsrecht van Westkapelle is wel afwijkend aangezien schepenen niet bevoegd blijken betreffende eigendoms- en grenskwesties. Zie ook Kruisheer, *ibid.*, p. 291-293, voor een inhoudelijke vergelijking.

‘wij’ en ‘onze’. Dit alles duidt mijns inziens expliciet op een grafelijke en niet een stedelijke vinger in de pap zodat hier sprake is van een typisch grafelijk machtspolitiek initiatief tot ‘stadsstichting’ van een plaats waar op dat moment geen sprake is van enig stedelijk kenmerk dan wel een vroegstedelijke bevolkingsontwikkeling.²⁰¹

De andere nederzetting die van Floris IV in hetzelfde jaar stadsrecht krijgt, is **Domburg**, waarvan ook weinig bekend is voor wat betreft haar vroegste ontwikkeling.²⁰² Er zijn wel resten opgegraven van een vroegmiddeleeuwse ringwalburg (van eind negende eeuw) maar de eerste schriftelijke vermelding van *Dumburch* treffen we pas aan in de periode 1181-1210.²⁰³ In 1223 verlenen Floris IV, graaf van Holland, en Dirk, heer van Voorne, burggraaf van Zeeland, het stadsrecht – het recht van Middelburg – aan *oppidanis nostris de Dumburch*.²⁰⁴ Domburg vertoont op het moment van de stadsrechtverlening geen enkel stedelijk kenmerk – net als Westkapelle is het in die periode slechts een bescheiden agrarische nederzetting annex

²⁰¹ Onder andere De Monté/Spruit, *Hoofdlijnen rechterlijke organisatie*, p. 193 en Rutte, *Stedenpolitiek*, p. 131, zie aldaar tevens noot 67 over zijn kritische reactie op Kruisheers opvattingen ter zake. In 1276 treffen we een vermelding aan van een stadszegel van Westkapelle als men een grafelijke oorkonde meebezegt, samen met Dordrecht, Haarlem, Middelburg en Zierikzee; *OHZ*, III, nr. 1754 (18 sept. 1276). In 1320 blijkt het oudst bewaarde zegel echter dat van schepenen te zijn (*sigillorum scabinorum de Westcapellen*).

²⁰² Er heeft daar omstreeks 69-268 na Chr. een Romeinse handelsnederzetting gelegen die in zee is verdwenen.

²⁰³ Künzel e.a., *Lexicon*.

²⁰⁴ *OHZ*, II, nr. 435.

vissersplaats – en dat zal ook in later tijd nauwelijks het geval zijn.²⁰⁵ Volgens Kruisheer is ook de tekst van het stadsrecht van Domburg door de inwoners zelf geredigeerd en is er sprake van een initiatief ‘van onderop’, van de burgerij van Domburg.²⁰⁶ De tekst van de Latijnse versie van de stadsrechtsoorkonde is echter vrijwel letterlijk dezelfde als die van Middelburg.²⁰⁷ Wat ik hiervoor opmerkte bij de inhoudelijke bespreking van de Westkappelse artikelen, geldt ook voor de Domburgse oorkonde. Er is geen sprake van behaalde onderhandelingsresultaten ten opzichte van de inhoud van de Middelburgse bepalingen. De inwoners van Domburg worden als ‘onze geliefde poorters’ aangehaald in het beginprotocol (in tegenstelling tot ‘die van Westkapelle’). Opvallend is dat hier geen sprake is van de vermelding dat het om het stadsrecht van Middelburg gaat, dat wordt verleend (zoals wel in Westkapelle het geval is). Tenslotte is het bijzonder te noemen dat het extra artikel 51 (inzake het verlijden van andermans goed) in de Middelnederlandse versie van Westkapelle – die weer niet in de Middelburgse oorkonde voorkomt – in Domburg ontbreekt in zowel de Middelnederlandse als de Latijnse oorkonden. Rutte meent dat ‘de keuze voor bevoorrechtiging van de twee nederzettingen in Zeeland, langs het meest vooruitgeschoven stuk kust van de Hollandse landsheerlijkheid aan de westkant van Walcheren verband [moet] hebben gehouden met de machtsstrijd tussen Holland en Vlaanderen over Zeeland Bewesten Schelde’.²⁰⁸

Mijns inziens is de Hollandse graaf hier inderdaad uit op een machtspolitieke versteviging van zijn positie in Zeeland bewesten Schelde door middel van het feitelijk ‘uit het niets’ creëren van twee nieuwe stadjes: in beide gevallen is dan ook sprake van constituerende werking van het stadsrecht. Dat zal hij dan echter wel mede op advies van zijn directe adellijke raadslieden hebben gedaan, gelet op het feit dat hij nog maar 13 jaar oud is. Die raadslieden staan ook als getuigen vermeld in de oorkonde voor Westkapelle. De eerstgenoemde is Boudewijn van Bentheim, die eerder als ruwaard is opgetreden tijdens de afwezigheid van Willem I tussen 1217 en 1220 en ook als voogd van Floris IV in begin 1222. Uit erkentelijkheid daarvoor zal hij weer, zoals zijn vader al vóór hem, in 1224 de te Gorinchem wonende lieden van de graaf van Bentheim tolvrijdom hebben verleend in het gehele graafschap.²⁰⁹ Deze beide stadsrechtverleningen geschieden, zoals blijkt uit de intitutatio, wel geheel op eigen gezag, samen met de heer van Voorne als burggraaf van Zeeland. En dus zonder de medewerking van de gravin van Vlaanderen en haar burggraaf van Zeeland bewesten Schelde, die bij de verlening aan Middelburg nog nadrukkelijk vereist was in het kader van het *condominium* van 1167. Overigens zal nog in 1250 de gravin van Vlaanderen bezwaar maken tegen deze ‘onrechtmatig’ verleende stadsrechten.²¹⁰ Het zal echter nog tot 1323 duren voordat de Vlaamse graven definitief de Hollandse autonomie over geheel Zeeland erkennen, zonder enige leenverhouding ten opzichte van Vlaanderen.²¹¹

²⁰⁵ Rutte, *Stedenpolitiek*, p. 130-131; Unger/Westendorp Boerma, *ibid.*, p. 83-85. Er is ook geen enkel stadszegel bekend. De vroegst bekende dagvaart is van 1457, Smit, *Bronnen dagvaarten*, II, nr. 686.

²⁰⁶ Kruisheer, *ibid.*, p. 293 en 300.

²⁰⁷ Ook de Middelnederlandse versies vertonen overigens geen bijzondere verschillen met de Middelburgse tekst. In art. 14 is het wel opmerkelijk dat terwijl in Middelburg de stad geen boete wordt toegekend bij een gewapenderhande aanval in andermans huis, dat in Westkapelle wel het geval is, namelijk 2 pond, en het in Domburg om 1 pond gaat. In art. 25 (Domburg) is een gedeelte van art. 26 uit de Middelburgse oorkonde blijven staan, aangevuld met de inhoudelijke bepaling van art. 27; zie Kruisheer, *ibid.*, p. 291-292.

²⁰⁸ Rutte, *ibid.*, p. 131-132.

²⁰⁹ *OHZ*, II, nr. 442.

²¹⁰ *OHZ*, II, nrs. 849 en 850. Zie hiervoor bij Westkapelle. Graaf Willem II erkent haar bezwaren maar dit blijft echter zonder enig feitelijk of formeel gevolg.

²¹¹ De Graaf, *Oorlog om Holland*, hoofdstuk V ‘Het conflict Zeeland bewester Schelde (1012-1323)’ biedt een helder overzicht van de gevoerde strijd tussen Vlaanderen en Holland ter zake.

3.2.3 Strategische steunpunten in Kennemerland en West-Friesland (1245-1289)

In de periode 1133-1297 is vrijwel onafgebroken een ‘binnenlandse’ strijd gevoerd tussen de Hollandse graven en de Westfriezen om de hegemonie over West-Friesland. De Hollandse graven beschouwen dit gebied namelijk als vanouds tot het graafschap behorend maar krijgen te maken met bijzonder weerspannige en vrijheidslievende Westfriezen, die bepaald anders over die aanspraken denken en niet willen zwichten voor de Hollanders. Ook in het aanpalende Kennemerland zien de graven zich meermalen geconfronteerd met forse opstandige bewegingen die soms noodzaken tot de inzet van militaire machtsmiddelen maar ook tot het toestaan van privileges om de gemoederen tot bedaren te brengen. Door een combinatie van diverse politieke en militaire machtsmiddelen, zoals de nodige krijgsoperaties en het bouwen van dwangburchten gepaard gaande met de verlening van stads- en landrechten, lukt het graaf Floris V uiteindelijk beide gebieden tot stabiele bestanddelen van het graafschap te vormen.²¹² Bij de onderstaande drie privilegeverleningen is sprake van een evidente stadsrechtenpolitiek (met verlening van identieke oorkonden) gebaseerd op militair-strategische overwegingen.

De eerste plaats die in dat kader stadsrecht krijgt, is **Haarlem**. Onder de naam *Haralem* wordt de nederzetting voor het eerst vermeld in een goederenlijst van de Utrechtse kerk uit de periode 918-948. In de periode 1105-1119 wordt *in loco Harlem* een oorkonde uitgegeven inzake een goederenruil tussen de abt van Egmond en een zekere Eilger.²¹³ De kerk van Haarlem wordt in een lijst uit de periode 993-1049 van kerken van de abdij van Echternach genoemd als dochterkerk van de parochie Velzen.²¹⁴ In navolging van Verkerk wijst Henderikx op de relatie van de Haarlemse Sint Bavo met de Gentse Sint-Baafsabdij wat zou kunnen betekenen dat de kerk al in de tiende eeuw is gesticht en dat dan ook al een grafelijke hof te Haarlem zou hebben bestaan.²¹⁵ In Kennemerland is Haarlem al vroeg een belangrijk steunpunt voor de graven van Holland bij de vergroting van hun machtsterritorium. Al in 1132 is in de Annalen van Egmond sprake van grafelijke gebouwen in Haarlem, die door opstandige Kennemers en Westfriezen worden verwoest.²¹⁶ En in 1155 (*milites pauci de harlem*) en 1166 (*militibus de Harlem*) treffen wij er troepen uit Haarlem aan die tegen de Westfriezen optreden respectievelijk Schagen verwoesten.²¹⁷ Tussen graaf Lodewijk van Loon en Willem I van Holland wordt in 1206 een overeenkomst betreffende de verdeling van de erfenis van Dirk VII gesloten waarbij Haarlem wordt vermeld als één van de vier hoofdsteden van het graafschap.²¹⁸ En in 1214 wordt een ‘hof van Haarlem’ (*curia de Harlem*) genoemd als centrum van grootgrondbezit van de graaf van Holland.²¹⁹

Haarlem vervult vanwege de gunstige verbindingswegen over land (de Heerweg binnenduinen) en over water (het Spaarne) een zeer strategische centrumfunctie, zowel uit militair en bestuurlijk oogpunt als vanwege de toenemende handel en nijverheid. Dat blijkt onder andere ook uit de tolvrijdom die de Haarlemmers al tijdens de regeerperiode van Floris IV (1222-1234)

²¹² Zie voor een boeiende beschrijving van de vele militaire operaties De Graaf, *Oorlog om Holland*, hoofdstuk VI ‘De Westfriese guerrilla 1133-1297’, p. 210-249. Kennemerland kreeg landrechten in 1274 of 1275 en opnieuw in 1292, West-Friesland in 1299.

²¹³ *OHZ*, I, nr. 101 (1 okt. in de periode 1105-1119). Ook in 1199 (I, nr. 233) en vele malen daarna is Haarlem plaats van bezegeling van een oorkonde.

²¹⁴ *OSU*, I, nr. nr. 225 (28 dec. 1063).

²¹⁵ Henderikx, ‘Graaf en stad’, p. 50.

²¹⁶ *Annalen van Egmond*, p. 177-179.

²¹⁷ *Annalen van Egmond*, p. 242-243.

²¹⁸ *OHZ*, I, nr. 280 (14 okt. 1206).

²¹⁹ *OHZ*, I, nr. 347 (5 nov. 1214); zie ook Huizinga, ‘De opkomst van Haarlem’, p. 10-17.

zullen hebben verkregen.²²⁰ Vanuit hun versterkte hof aldaar proberen de graven van Holland de steeds weer rebellerende Kennemers, Waterlanders en Westfriezen onder de duim te houden.²²¹ In dat verband wordt gewezen op de activiteiten van Rooms-koning Willem II tijdens zijn grafelijke regeringsperiode (1234-1256) die er steeds op uit is de twee belangrijkste binnenlandse 'kwesties' te regelen: enerzijds volledige heerschappij over Zeeland en anderzijds onderwerping van de Westfriezen. De strijd tegen de opstandige Westfriezen staat in de twaalfde en dertiende eeuw steeds hoog op de Hollandse grafelijke politieke agenda. Om hun invallen, die soms zelfs tot aan Haarlem reiken, tegen te gaan, volgen de Hollandse graven in de dertiende eeuw een duidelijke strategie, zowel defensief als offensief.²²² Defensief valt de aanleg op van een zeer groot aantal kastelen tussen Haarlem en Alkmaar in de periode tot circa 1250. De twee oudste kastelen, *Brederode* bij Haarlem, en *Egmond*, bij Alkmaar, stammen beide uit de twaalfde eeuw en zijn bedoeld om de centrale landweg van Kennemerland in het zuiden en het noorden te beveiligen. Tussen Haarlem en Alkmaar wordt vervolgens een heel lint van kastelen gebouwd. Van voor 1250 dateren de kastelen *Ter Kleef*, *Aelbrechtsberg*, *Adrichem*, *Lane*, *Cronenburg* en *Akersloot*; en van rond 1250 *Rolland*, *Velsen*, *Beverwijk*, *Uternijk of Oosternijk*, *Oud-Haarlem*, *Marquette*, *Oudburg* en de *Torenburg*, die rond 1247 bij Alkmaar wordt gebouwd.²²³ De Graaf ziet als vervolg daarop het ommuren van de bevolkingscentra en de beveiliging van de communicatielijnen via dat lint van kastelen tegen aanvallen van de Westfriese guerrillastrijders.²²⁴

In het kader van de consolidatie van hun machtspositie hebben de graven 'Haarlem gebruikt als militair-bestuurlijk bolwerk tegen de Kennemers, Waterlanders en Westfriezen'.²²⁵ In dit verband wijs ik op het feit dat graaf Willem II in 1245 voor het eerst in zijn regeringsperiode overgaat tot het actief inzetten van het middel van de verlening van stadsrechten. Een middel dat de Hollandse graven sinds 1223 niet meer hebben gehanteerd. De graaf moet hiervoor dus wel zeer specifieke redenen hebben gehad, meer dan alleen een verzoek van de Haarlemmers zelf. Bovendien verleent de graaf, kennelijk op zijn initiatief, ook nog 'buitenlandse', geïmporteerde stadsrechten, en sluit hij dus niet aan bij bestaande Hollands-Zeeuwse voorbeelden. Het lijkt er op dat hij een soort 'stedenpolitiek' heeft gevolgd. Zo is het met het oog op het vestigen van sterke en betrouwbare steunpunten op strategische locaties in zijn graafschap voor de hand liggend dat hij stadsrechten verleent aan Haarlem (1245) en Alkmaar (1254) respectievelijk de stadsrechten vernieuwt en uitbreidt van Zierikzee (1248), Dordrecht (1252) en Middelburg (1254). Ook als Rooms-koning onderkent Willem II het belang van de steden maar dan vooral als tegenwicht tegen de machtige Duitse vorsten. Hij staat de oprichting van de Saksische stedenbond toe, later aangevuld met de Rijnsteden, Keulen en ook de Westfaalse steden, die zich in 1254 onder zijn bescherming stelt. Deze federale organisatie dient overigens niet alleen ter beperking van de macht van en de voortdurende onderlinge strijd tussen vorsten en heren, maar tevens ter bescherming van de handel.

Kruisheer stelt dat het initiatief voor de verlening van het stadsrecht in 1245 door de graaf is uitgegaan van de Haarlemmers zelf, zoals ook expliciet in de oorkonde staat vermeld: *petitioni incolarum* – 'het verzoek van de inwoners'.²²⁶ Hoogewerf acht het echter 'zeer

²²⁰ OHZ, IV, nr. 2458 (15 april 1290). Daaruit blijkt dat de bestaande tolvrijheid van de vader en grootvader van Floris V wordt bevestigd; zo ook Huizinga, 'Opkomst Haarlem', p. 229-230 en Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p. 100.

²²¹ OHZ, II, nr. 672-673.

²²² De Graaf, *ibid.*, p. 229 e.v.

²²³ De Graaf, *ibid.*, p. 229; voor een uitgebreide beschrijving van deze kastelen: Groesbeek, *Middeleeuwse kastelen*, onder andere de overzichtskaart op p. 10-11.

²²⁴ De Graaf, *ibid.*, p. 230.

²²⁵ Marsilje, 'De geografische, institutionele en politieke ontwikkelingen', p. 25.

²²⁶ OHZ, II, nrs. 672 en 673 (23 nov. 1245). Kruisheer, *ibid.*, p. 47-53. Camps merkt hierover op dat dit verzoek van de Haarlemmers slechts de tolvrijdom betreft maar ik deel de mening van Hoogewerf dat dit verzoek het

waarschijnlijk dat de uiteindelijke inhoud van het Haarlemse stadsrecht tot stand is gekomen in overleg en samenwerking tussen de graaf en de Haarlemmers'.²²⁷ Allan neemt grotendeels afstand van de opvatting van Kruisheer: 'Wat het stadsrecht betreft is de schijn in het voordeel van de graaf (i.c. Willem II), want hij was degene die een stadsrecht deskundige, meester Daniël, had ingehuurd die eenvoudig de hem ter beschikking staande modellen gebruikte die slechts behoefden te worden aangepast aan de plaatselijke omstandigheden. Initiatiefvoorstellen van de stad of het rechtsdistrict waren daarmee overigens niet uitgesloten. Een handvest was gewoonlijk het resultaat van een aantal compromissen. Hoe die tot stand kwamen veronderstelt per geval inzicht in de op dat moment bestaande politieke verhoudingen'.²²⁸ In dit verband wijs ik op de aanzienlijke Brabantse invloed waaronder Willem II staat, zoals ook De Boer en Cordfunke aangeven: 'Na zijn meerderjarigheid nam de Brabantse invloed in Holland spoedig toe. Zo was er naar Brabants voorbeeld duidelijk sprake van een beginnende economische activiteit: kooplieden uit Lübeck en Hamburg kregen voor handelsverkeer door Holland gunstige voorwaarden (1243-1245). Bovendien werden stedelijke rechten – eveneens naar Brabants voorbeeld – verleend aan Haarlem (1245), Delft (1246) en Alkmaar (1254). [...] De drie nederzettingen zullen toen al een duidelijk stedelijk karakter hebben gehad, waarbinnen behoefte aan bestuurlijke, rechterlijke en economische organisatie bestond. Maar niet alleen de burgers waren belanghebbend, ook de landsheer had belang bij de stadsrechtverlening omdat daarin de diensten en betalingen aan hem werden omschreven'.²²⁹ En als we met name naar die diensten kijken dan valt onmiddellijk de expliciete bepaling op omtrent de heervaart (art. 68), waarin wordt bepaald dat de poorters van Haarlem de graaf met 64 mannen zullen dienen. Het is voor het eerst dat in een Hollands-Zeeuws stadsrecht een exact aantal wordt genoemd en het is bovendien ook het grootste aantal te leveren mannen dat we in alle (latere) voorhanden stadsrechtsoorkonden aantreffen. De oorkonde van Geertruidenberg (1213) bevat weliswaar een bepaling inzake de heervaart maar daarin wordt geen aantal genoemd. In de oorkonden van Middelburg (1217), Dordrecht (1220), Zierikzee (1220/1248), Westkapelle en Domburg (beide uit 1223) staan in het geheel geen bepalingen ter zake opgenomen. Na Haarlem wordt in een flink aantal oorkonden wel een dergelijke bepaling met ook een specifiek aantal te leveren manschappen opgenomen maar nooit van de omvang van Haarlem. In het vernieuwde stadsrecht van Dordrecht van 1252 staat een aantal van 'maar' 50 mannen genoemd, hetgeen opvallend is gelet op de positie van Dordrecht als Hollands grootste en belangrijkste stad (met circa 3.000 inwoners rond 1250).

Het belang van de graven bij een goed verdedigbare stad als militair steunpunt in dit deel van het graafschap wordt extra onderstreept door de verlening van de befaamde Haarlemse accijnsbrief uit 1274.²³⁰ Daarbij staat Floris V de burgers van Haarlem toe om ten behoeve van de *constructionem, munitionem et confirmationem* ('bouw, versterking en bevestiging') van de stad gedurende tien jaar een stedelijke belasting op de handel in en productie van goederen te heffen; hij stelt tevens de diverse tarieven vast. De graaf ziet zijn belangen op militair en financieel gebied samenvallen met de economische verlangens van de Haarlemse burgerij en eind 1245 verleent hij dan stadsrecht aan de poorters van Haarlem. Huizinga heeft aangetoond dat het Haarlemse stadsrecht voor het grootste gedeelte is overgenomen van 's-Hertogenbosch (en dat weer van

gehele stadsrecht zal hebben betroffen; zie Camps, *De stadsrechten van graaf Willem II* (1948), p. 92; Camps, *De stadsrechten van graaf Willem II* (1989), p. 73-74 en Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p. 95.

²²⁷ Hoogewerf, *ibid.*, p. 95.

²²⁸ Allan, *Het Kennemer landrecht*, p. 149-150.

²²⁹ De Boer/Cordfunke, *Graven van Holland*, p. 67. Een van de vroege regeringsdaden van Willem II is de overeenkomst uit 1242 met hertog Hendrik II betreffende de onderlinge uitwisseling van dieven. Ook verleent hij in 1245 naar Brabants voorbeeld een privilege aan de burgers van Lübeck ter bescherming en bevordering van hun handel op zijn graafschap.

²³⁰ *OHZ*, III, nr. 1681 (13 dec. 1274). Deze verlening zal rechtstreeks hebben samengehangen met de opstand van Kennemers, Waterlanders en Westfriezen waarbij in aug. 1274 Haarlem werd belegerd maar standhield.

Leuven).²³¹ Daarmee ontstaat de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie, die nog over een aantal ‘generaties’ zal worden voortgezet. Hoogewerf maakt overigens aannemelijk dat de niet uit het Bossche stadsrecht afkomstige artikelen uit het stadsrecht van Middelburg zijn overgenomen.²³² Het stadsrecht komt tegemoet aan de eisen die de toenemende handel stelt aan een vlotte afwikkeling van juridische geschillen tussen kooplieden en poorters, die op basis van het geldende gewoonterecht te ingewikkeld zijn en te lang duren. Er staan tevens de nodige strafrechtelijke bepalingen in, vooral gericht op het bewaren van de stadsvrede en tegengaan van eigenrichting. De nieuwe stedelingen krijgen ook een behoorlijke mate van autonomie bij het besturen van de stad en eigen rechtspraak door schepenen.

Haarlem kan vanwege de (economische en bestuurlijke) centrumfunctie al vóór de formele stadsrechtverlening in 1245 als stad worden beschouwd.²³³ Met het oog op het verder versterken van dit grafelijk militair-strategisch steunpunt ligt het voor de hand dat de graaf tegemoet komt aan de verlangens van de Haarlemse inwoners. Willem II ‘importeert’ daartoe vanuit Brabant een nieuwe set stadsrechten, die vanwege de voorspoedige ontwikkeling van de nieuwe stad ‘s-Hertogenbosch in de praktijk hun waarde al hebben bewezen. Ze worden in overleg met de poorters van Haarlem toegesneden op de Haarlemse omstandigheden. Er is mijns inziens sprake van wederzijdse – zowel militair-strategische als economische – belangen van grafelijkheid en poorterschap die hem er toe brengen dit stadsrecht te verlenen. In bestuurlijk-juridisch opzicht is sprake van een constituerende werking van de verlening van het stadsrecht; men krijgt tevens het keurrecht verleend.²³⁴

Vanwege soortgelijke redenen als bij Haarlem vindt rond het midden van de dertiende eeuw de stadsrechtverlening aan **Alkmaar** plaats. De oudste schriftelijke vermelding van de naam Alkmaar dateert uit de periode 922-939 als graaf Dirk I aan de abdij van Egmond twee boerderijen *in villa Allectmere vocitata* schenkt. In de tiende eeuw is er dus al een nederzetting die als dorp wordt gekenschetst. Tot ongeveer het eind van de elfde eeuw is Alkmaar nog onderdeel van een grotere bestuurseenheid, zowel voor wat betreft het kerkelijke als het wereldlijke bestuur. Zo blijkt uit een verdrag van 1063 tussen de bisschop van Utrecht en de abt van Echternach dat de kapel van Alkmaar nog niet gewijd is en nog geen eigen, van de moederkerk in Heiloo afgescheiden gebied heeft verkregen.²³⁵ Pas in 1083 krijgt Alkmaar een eigen parochie met een eigen pastoor. Het patronaatsrecht (benoeming van de pastoor) blijft overigens nog eeuwenlang bij de abt van Egmond berusten. Graaf Dirk V staat in datzelfde jaar aan de abdij van Egmond twaalf hoeven bij de Maas af in ruil voor een jaarlijkse rente van acht pond te Alkmaar (*censum in Alcmere octo librarum singulis annis*) en verleent op verzoek van zijn echtgenote Othilde aan de abt van Egmond de ‘rechtsmacht in Alkmaar, die in het Nederlands ambacht heet’ (*judiciariam potestatem in Alcmere, que ambach vocatur teotenice*). In diezelfde oorkonde is overigens ook sprake van *in Alcmere omne theloneum*, ‘alle tolheffing te Alkmaar’.²³⁶ In de elfde eeuw is het ook de strijd tegen de Westfriezen die de Hollandse graven bezig houdt. In diverse kronieken staat beschreven dat in 1071 Alkmaar zelfs negen weken lang wordt belegerd door de Friezen – *novem septimanis Alcmaria*

²³¹ Huizinga, ‘De opkomst van Haarlem’, p. 86-101; ook Kruisheer, *Het ontstaan van de stadsrechtsoorkonden van Haarlem, Delft en Alkmaar*, p. 9-12.

²³² Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, II, 2 ‘De toegevoegde artikelen’, p. 21-32. Van het laatste deel van artikel 18, waarvan de afstamming onzeker is, heb ik bij de bespreking van de oorkonde van Middelburg het vermoeden uitgesproken dat dit ook uit Middelburg zal komen.

²³³ Marsilje, *ibid.*, p. 31; zo ook De Boer, ‘Op weg naar volwassenheid’, p. 33.

²³⁴ Het oudst bewaarde stadszegel dateert van 1299, Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 122. Overigens is er al een zegel bekend uit 1276 (medebezegeling grafelijke oorkonde); OHZ, III, nr. 1754. Haarlem wordt al vroeg bij de grafelijke politiek betrokken, zoals blijkt uit medebezegelingen en dagvaarten: Smit/Prevenier, *Bronnen dagvaarten*, I, passim.

²³⁵ OHZ, I, nr. 84 (28 dec. 1063).

²³⁶ OHZ, I, nr. 88 (26 juli 1083); zie ook de *Annalen van Egmond*, p. 140-141.

obsederunt.²³⁷ Uiteindelijk is het de Utrechtse bisschop Willem I die de Alkmaarders ontzet waarna de Westfriezen in een grote slag tussen Oudorp en Vroonen worden verslagen. Hieruit zouden we kunnen afleiden dat Alkmaar dan al een versterkte nederzetting is. In ieder geval is Alkmaar al meer dan zomaar een boerendorp zoals blijkt uit een vermelding uit 1116 als de burgers van Alkmaar – *civibus Alcmariensibus* – worden ontheven van het begrafenisgeld tegen de afdracht van de tienden van hun veldgewassen en hun vee, behalve van de kaas, waarvan zij slechts een twintigste deel hoeven af te dragen. Deze oorkonde, waarbij maar liefst 77 inwoners van Alkmaar als getuigen optreden, wordt plechtig bezegeld in *Alcmere in ecclesia sancti Laurentii* ('in Alkmaar, in de parochiekerk van Sint Laurens').²³⁸ Aangezien dit de vrijgestelden zijn van het begrafenisgeld, en dus naar alle waarschijnlijkheid de gezinshoofden, kan hieruit worden afgeleid dat Alkmaar in die periode het redelijk forse aantal van circa 500 inwoners telt.²³⁹ En ook de aanduidingen uit 1132 als *forum* (markt) en uit 1166 als *oppidulum* (versterkt stadje) bevestigen deze indruk.²⁴⁰ In 1174 staat de abt van Egmond aan de leden van zijn convent de markttol van Alkmaar af.²⁴¹ Een belangrijke vermelding is verder die van 1215 als sprake is van de tol die wordt geheven tijdens de jaarmarkt te Alkmaar.²⁴²

Alkmaar is bijzonder strategisch gelegen aan de toegangsweg naar West-Friesland via een doorwaadbare plaats in het riviertje de Rekere. Daardoor is de plaats echter ook geregeld doelwit van de aanvallen van de Westfriezen die Alkmaar regelmatig in vlammen doen opgaan. Vanwege die aanhoudende onrust is graaf Willem II rond het midden van de dertiende eeuw dan ook veelvuldig in de contreien rond Alkmaar aanwezig. Gaandeweg trekt hij ook de rechtsmacht over Alkmaar aan zich, die tot 1248, ten minste gedeeltelijk, aan de abdij van Egmond toekomt. Zo kent hij in november 1248 aan de abt en de abdij van Egmond een jaarlijkse rente toe van 20 hoed gerst uit de tienden van Texel. In ruil hiervoor krijgt Willem II het aandeel van de abt en de abdij in de uitgeoefende (waarschijnlijk ambachtsheerlijke) rechten, de tol en de muddepenning die zij samen met Simon van Haarlem over de helft van de *stad* Alkmaar (*precise medietati oppidi de Alcmar*) uitoefenen.²⁴³ In diezelfde maand stemt de broer van de graaf, Floris, hiermee in – in die oorkonde is echter weer sprake van het *dorp* Alkmaar (*ville in Alcmar*).²⁴⁴ Toch mag gelet op alle vermeldingen van bijzondere functies in Alkmaar een behoorlijke stedelijke ontwikkeling worden aangenomen op het moment van stadsrechtverlening. Het lijkt er op dat Willem II doelbewust heeft aangestuurd op verkrijging van de volledige rechtsmacht over Alkmaar om zo een strategisch en sterk steunpunt in die roerige regio te creëren. Alkmaar is dan al uitgegroeid tot een belangrijke regionale markt- en handelsnederzetting. Vooral vanwege de strategische betekenis van de plaats en de steun van de Alkmaarders in zijn strijd tegen de Westfriezen heeft de graaf alle belang bij versterking van dit belangrijke steunpunt. Zo laat hij het door zijn grootvader Willem I gebouwde kasteel de Torenburg versterken en er een verharde weg vanuit Alkmaar naar toe aanleggen zodat 'de zware ruitery onder alle weersomstandigheden tegen de Westfriezen in het veld gebracht kon worden'.²⁴⁵

Een maand voor de stadsrechtverlening in 1254 is Willem II nog bij Alkmaar voor een militaire campagne tegen de Westfriezen. Die operatie verloopt zeer voorspoedig, zowel in het veld als op het water met zeer zware verliezen aan Westfrieze zijde. In twee oorkonden die Willem II in de maand mei 1254 verleent is zelfs sprake van *in castris in depopulatione Westfrisie*, 'in

²³⁷ Cox, 'Een grafelijke stad', p. 41.

²³⁸ OHZ, I, nr. 99 (16 juli 1116).

²³⁹ Uitgaande van een gemiddelde gezinsgrootte van 6,5 personen.

²⁴⁰ *Annalen van Egmond*, p. 176-177, 240-241.

²⁴¹ OHZ, I, nr. 170 (1173 of 1174).

²⁴² OHZ, I, nr. 357 (28 aug. 1215).

²⁴³ OHZ, II, nr. 787 (5 nov. 1248).

²⁴⁴ OHZ, II, nr. 789 (20 nov. 1248).

²⁴⁵ De Graaf, 'De kastelen van Floris V', p. 177.

het legerkamp tijdens de ontvolking van West-Friesland'.²⁴⁶ In zijn legerkamp in Vronen vlakbij Alkmaar, zou hij de Alkmaarders een toezegging hebben gedaan tot verlening van stadsrechten, als dank voor bewezen diensten in de voortdurende strijd tegen de Westfriezen. Bovendien heeft de graaf belang bij Alkmaar als een sterke grafelijke stad en uitvalsbasis op de grens met West-Friesland. De stadsrechtverlening is in die zin geen verrassende ontwikkeling. In Alkmaar zien we overigens goed het verschil tussen de situatie vóór en ná de stadsrechtverlening. Vóór de stadsrechtverlening van 1254 zijn de Alkmaarders, zoals alle inwoners van de ambachten in Kennemerland, onderverdeeld in vrijen en onvrijen. Deze laatste categorie betreft de dienstlieden die werkzaam zijn op de goederen van de graaf zelf en van de abdij (van Egmond).²⁴⁷ De vrijen bestaan uit twee categorieën: welgeborenen of edelen en huislieden of onedelen. De welgeborenen zijn vrijgesteld van de grafelijke belasting (schot) en dienen op persoonlijke titel in het leger van de graaf (heervvaart). De huislieden betalen wel schot en komen als (leden van het) ambacht op bij heervvaart.²⁴⁸ Door het poorterschap, als burger van de stad, vervalt dit onderscheid: alle poorters zijn gelijkwaardig lid van de stedelijke gemeenschap, betalen schot en dienen als lid van die stedelijke gemeenschap bij heervvaart in het leger van de graaf. Ook qua gerechtelijke organisatie ontstaat er een belangrijk verschil. Het is niet voor niets dat de graaf in de jaren voor 1254 de nodige stappen onderneemt om de rechtsmacht over Alkmaar geheel aan zich te trekken zodat de abt van Egmond hier geen rol meer zal spelen. De abt van Egmond oefent er als ambachtsheer tot 1248 de lage rechtspraak uit volgens de regels van het oud-Friese recht. Dat betekent dat er nog door schout (namens de abt), asega en burens recht wordt gesproken. De hoge rechtspraak ligt ook bij het grafelijke baljuwsgerecht.

Vóór het stadsrecht van 1254 is er ook geen sprake van schepenen in Alkmaar, die zullen we voor het eerst in 1266 met een feitelijke handeling in de bronnen tegenkomen.²⁴⁹ Dat alles verandert dus geheel en al na 1254: de inwoners van Alkmaar krijgen niet alleen eigen rechtspraak en bestuur – uiteraard nog wel ‘aan de hand’ van de grafelijke schout – maar ook geheel nieuwe rechtsregels, een eigen stedelijk juridisch regiem, afwijkend van het oud-Friese gewoonterecht. Waar het stedelijk recht bepaalde zaken niet regelt, zal overigens het gewoonterecht gelden. Dat recht zal buiten de steden Haarlem en Alkmaar in Kennemerland nog tot 1274/75 van kracht blijven, eerst dan zal door Floris V het Kennemer landrecht worden verleend. Ook vervalt het onderscheid tussen hoge en lage jurisdictie: de stedelijke rechtbank is voortaan zelfstandig bevoegd in alle zaken.²⁵⁰

Op 11 juni 1254 krijgen de inwoners van Alkmaar in Leiden hun stadsrecht uit handen van graaf Willem II.²⁵¹ Hier lijkt op zich sprake van een initiatief van de inwoners van Alkmaar dat op een gunstige grafelijke ontvangst mag rekenen. De juridische en economische belangen van de stadsrechtverlening die de Alkmaarders voor ogen hebben vallen namelijk samen met de militair-strategische en bestuurlijke belangen van graaf Willem II. Deze is de Alkmaarders zelfs zo goed gezind en dankbaar voor hun inzet tegen de Westfriezen, dat hij de stad tot 1264 vrijstelt van de ‘bede’ en van alle andere verplichtingen aan de graaf waaronder de algemene heervvaart, maar niet van de heervvaart tegen diezelfde Westfriezen (art. 70). Er wordt dan nog geen aantal te leveren mannen vastgelegd, later blijkt het om een aantal van 25 mannen te gaan. Voor het

²⁴⁶ OHZ, II, nrs. 1005 (18 mei 1254) en 1006 (21 mei 1254).

²⁴⁷ Gosses, *Welgeborenen en huislieden*, p. 4, hier ‘dienstman’ als vertaling van *servilis*.

²⁴⁸ Gosses, *ibid.*, p. 40 e.v., 63 e.v.

²⁴⁹ OHZ, III, nr. 1423 (30 sept. 1266). Het oudst bewaarde stadszegel dateert van 1299: Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 43. Overigens is er al een stadszegel bekend uit de medebezegeling van een grafelijke oorkonde in 1291 (OHZ, V, nr. 2577, 6 april 1291). Alkmaar wordt in 1311 voor het eerst ter grafelijke dagvaart beschreven: Smit/Prevenier, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 32.

²⁵⁰ Behalve de zogeheten *causae reservatae*, de zaken die de ‘grafelijkheid’ zelf betreffen, zoals inbreuken op de grafelijke rechten, ontrouw aan of opstand tegen de graaf en vergrijpen tegen leden van de grafelijke familie.

²⁵¹ OHZ, II, nr. 1009. Als voorbeeld heeft het Haarlemse stadsrecht gediend, waardoor Alkmaar ook tot de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie gaat behoren.

overige zijn de bepalingen vrijwel identiek aan die van Haarlem, met inbegrip van het keurrecht. De constituerende stadsrechtverlening van Alkmaar past in een doelbewuste militair-strategische politiek van Willem II tegen de Westfriezen en dient de belangen van zowel heer als stad.²⁵²

Ook de stadsrechtverlening aan **Medemblik** dient te worden geplaatst in het kader van de voortdurende strijd om de heerschappij over West-Friesland waarbinnen deze plaats al vroeg een centrale en strategische positie inneemt. Medemblik is al in de late zevende of vroege achtste eeuw ontstaan aan de zuidoever van de tegenwoordige Middenleek, de vroegste schriftelijke vermelding van *Medemolaca* dateert uit de periode 918-948.²⁵³ Medemblik is in die tijd strategisch gelegen aan de scheepvaartroute door het Vlie en fungeert als halteplaats voor de handel van de Rijn via Dorestad over de Vecht en Almere naar het noorden. De aanwezigheid van koninklijke en bisschoppelijke domeinen versterkt deze betekenis in bestuurlijk en economisch opzicht. Het belang hiervan wordt bevestigd door de schenking door koning Otto III van de inkomsten uit tol, munt en cijns te Medemblik aan graaf Ansfried in 985.²⁵⁴ Uit 1118 dateert de vermelding van de moederkerk, aan Sint Maarten gewijd, te Medemblik – *ecclesiam quandam in Occidentali Fresia, in villa que Medenblec vocatur* – waarvan de opbrengsten worden geschonken aan de Sint Maartenskerk te Utrecht.²⁵⁵ Besteman ziet Medemblik in deze periode als ‘de centrale nederzetting in politiek, religieus en sociaal opzicht voor het pas ontgonnen omliggende gebied’ en behalve als een onderdeel van de lange-afstandshandel ook als ‘de doorvoerhaven voor produkten van en naar een veel groter achterland in Noord-Holland’.²⁵⁶ Het belang van Medemblik in die lange-afstandshandel loopt al in en zeker na de tiende eeuw terug, vooral vanwege het afnemend belang van de Almereroute ten gunste van de Maasroute langs Geervliet. Ondanks het ontbreken van de nodige bronnen en gegevens over de periode van eind tiende eeuw tot eind dertiende eeuw mogen we aannemen dat Medemblik een zekere centrale rol in West-Friesland blijft vervullen. Het zal immers eind dertiende eeuw, behalve de strategische ligging aan de noordzijde van West-Friesland, ook een bevolkingsomvang moeten hebben gehad die het voor de graaf voldoende interessant maakt om de inwoners van de nederzetting stadsrechten te verlenen. Dat blijkt ook wel uit de bepaling omtrent de heervaart: Medemblik zal maar liefst 30 mannen leveren, een hoger aantal dan steden als Alkmaar en Leiden (beiden 25) en Gouda (5). En tevens krijgen de inwoners het recht op een jaarmarkt waarvoor uiteraard een zekere basis aanwezig dient te zijn. Vanwege het ontbreken van vermeldingen in de bronnen in de dertiende eeuw kan een stedelijke ontwikkeling in die periode hier echter niet worden aangenomen.

In het kader van de onderwerping van de opstandige Westfriezen laat Floris V in die regio een aantal dwangburchten bouwen, waaronder in 1288 het sterke kasteel Radboud te Medemblik. De Graaf stelt dat het kasteel ‘strategisch zeer gunstig [lag], omdat indien nodig de belangrijkste Westfriese verzetshaarden in de rug aangevallen konden worden. Door de ligging aan de Zuiderzee konden de Hollanders deze plaats bijna altijd ongehinderd bereiken, waarbij de logistieke communicatielijnen via transport over het water optimaal benut werden’.²⁵⁷ Begin 1289 aanvaardt Floris V de onderwerping van de Westfriezen en verleent de ingezetenen van de

²⁵² Zo bijvoorbeeld Cordfunke, *Alkmaar van boerderij*, p. 157; Cordfunke, *Alkmaar in prehistorie*, p. 83-84; Cox, *Der beden des poerters*, p. 15; Streefkerk, ‘De vrijheid van Alkmaar’, p. 9-14, hij gaat nog een stap verder door een ontwikkeling te schetsen waarbij Alkmaar hoofdstad van West-Friesland zou gaan worden; Cox, ‘Een grafelijke stad’, p. 45. Kruisheer, ‘Stadsrechtbeoorkonding’, p. 51, beschouwt de uitvaardiging van het stadsrecht ‘als de betaling voor verleende en nog te verlenen militaire hulp van de Alkmaarders aan de graaf tegen de Friezen’; zo ook Kruisheer, *Het ontstaan van de stadsrechtsoorkonden van Haarlem, Delft en Alkmaar*, p. 56.

²⁵³ Blok, ‘Het goederenregister’, p. 89-104.

²⁵⁴ *OHZ*, I, nr. 54 (26 juni 98[5]).

²⁵⁵ *OHZ*, I, nr. 100 (1118).

²⁵⁶ Besteman, ‘Medemblik’, p. 56.

²⁵⁷ De Graaf, ‘De kastelen’, p. 179.

verschillende ambachten een keur.²⁵⁸ Voortaan noemen de Hollandse graven zich tevens heer van Friesland. Medemblik valt niet onder deze landrechten, Floris V verleent in datzelfde jaar een constituerend stadsrecht aan haar burgers, met inbegrip van het keurrecht.²⁵⁹ Na de dood van Floris V komen in 1296 echter ook de inwoners van de stad Medemblik in opstand tegen het Hollandse grafelijke gezag. Na een laatste en wederom verloren opstand in 1299 worden de Westfriezen dan toch definitief onderworpen waarna Jan I, graaf van Holland, een landrecht verleent aan geheel West-Friesland.²⁶⁰ Het stadsrecht van Medemblik blijft overigens wel in stand.

Bij de stadsrechtverlening aan Medemblik is naar mijn mening sprake geweest van een bewuste militaire strategie van de graaf om over een stad (inclusief dwangburcht) te beschikken op een strategisch essentiële locatie in West-Friesland. In de oorkonde is weliswaar sprake van een verzoek van de inwoners maar de vraag is gewettigd of hiervan daadwerkelijk sprake zal zijn geweest. Mijns inziens is het een letterlijke overname van de stadsrechttoorkonde van Alkmaar die hier als voorbeeld dienst doet.²⁶¹ De inwoners van dit ‘onderworpen’ gebied verkeren ook niet direct in de positie om de graaf te bewegen op een dergelijk verzoek in te gaan.

3.2.4 De graaf, de stad en de derde partij (1246-1298)

Bij een aantal van de later tijdens de dertiende eeuw verleende stadsrechten is niet zoals gebruikelijk sprake van een verlenende en een vragende en/of ontvangende partij, te weten de graaf enerzijds en de stedelingen in spé anderzijds, die rechtstreeks en exclusief belang hebben bij de verlening als zodanig. Er zijn in die betreffende gevallen nadrukkelijk ‘derde partijen’ in het spel met hun eigen belangen, naast die van graaf en stad. Die derde partijen zijn steeds invloedrijke personen (familieleden en leenmannen) in de directe omgeving van de graaf met wie hij rekening moet of wil houden. Formeel is het de graaf die de gang van zaken bepaalt maar soms is de feitelijke regie nadrukkelijk in handen van die derden (zoals Wolfert van Borselen). In een aantal gevallen gaat het om directe – soms gewenste dan weer tegengestelde – belangen van grafelijke familieleden (moeders, tantes en een neef), in andere om de zeggenschap in een bepaalde stad of regio ten opzichte van lokale machthebbers en soms gewoon om de macht in combinatie met persoonlijke belangen. Eens te meer blijkt hieruit dat de inzet van het privilege van stadsrechtverlening een belangrijk en ook effectief politiek machtsmiddel vormt.

Als eerste wordt het stadsrecht van **Delft** in dit licht beschouwd. Die nederzetting is ontstaan als onderdeel van een *vroonhof*, een groot agrarisch complex, eigendom van de graaf van Holland. Hier is een groot oppervlak aan elfde-eeuwse veenontginningen in domaniaal verband in cultuur gebracht. De vroegste schriftelijke vermelding van een *Arnoldus van Delf* als getuige bij een schenking aan de abdij van Egmond dateert uit de periode 1130-1157.²⁶² Deze is vernoemd naar de nederzetting aan de, vermoedelijk al in de elfde eeuw gegraven, gelijknamige waterloop. Die (Oude) Delf vervult twee functies: afvoer van overtollig water en verbinding van het grafelijke Hof van Delft (waarvan het centrum ter plekke van de huidige Markt is gelegen) met de Maasmonding.²⁶³ De Bont wijst tevens op de vroege aanwezigheid van een ambachts- en handelsnederzetting, die als *Delfport* voorkomt in de bronnen als prestedelijke tegenhanger van

²⁵⁸ OHZ, IV, nrs. 2369 (Hoogwouderambacht), 2370 (Niedorperkogge), 2383 (Drechterland) en 2398 (Texel).

²⁵⁹ OHZ, IV, nr. 2385 (25 maart 1289). Het vroegst vermelde stadszegel dateert van 1388: *ChHZ*, III, p. 504-505.

²⁶⁰ OHZ, V, nr. 3534 (7 nov. 1299). In 1350 wordt de stad *Medemleec* voor het eerst ter dagvaart beschreven, Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 129.

²⁶¹ OHZ, IV, nr. 2385. Er wordt één nieuw artikel 71 toegevoegd terwijl de naam van Alkmaar wordt vervangen door die van ‘Medemleke’. Door de overname van het Alkmaarse stadsrecht gaat ook Medemblik tot de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie behoren.

²⁶² OHZ, I, nr. 145.

²⁶³ De Bont, ‘*Delfts water*’, p. 44-45.

Delfmarct, rondom de grafelijke hof.²⁶⁴ De oudste bebouwing op en rond de Markt blijkt, volgens archeologisch onderzoek, te dateren op circa 1170: daarbij ‘zijn resten gevonden van een waag, een markthal, een halpoort en twee wanthuizen (lakenhallen), alle in steen gebouwd’.²⁶⁵ Tevens heeft er in die periode ook een vermoedelijk eenbeukige, tufstenen kerk gestaan, onder het middenschip van de latere Oude Kerk.²⁶⁶ In een oorkonde uit de periode 1206-1215 is sprake van een belastingplicht van de inwoners van Delft.²⁶⁷ Van 1243 dateren drie schenkingen van heer Dirk, ridder, en zijn vrouw, waarbij als getuige optreedt een priester van Delft.²⁶⁸ Hieruit is wel afgeleid dat de stichting van de Oude Kerk te Delft – ‘een echt prestigeobject...gezien de forse afmetingen’ – al voor 1242 moet worden gedateerd.²⁶⁹ Ook van 1243 dateert een schenking door vrouwe Ricardis van inkomsten uit de grafelijke botermaat van Delft, zodat hier toen al een regionale zuivelhandel moet hebben plaatsgevonden.²⁷⁰

Ten tijde van de stadsrechtverlening in 1246 beschikt Delft al over ten minste twee jaarmarkten.²⁷¹ Deze vermeldingen duiden op een zekere stedelijke ontwikkeling ten tijde van de stadsrechtverlening.²⁷² Het door graaf Willem II op 15 april 1246 aan de inwoners van Delft verleende stadsrecht is wellicht in overwegende mate op initiatief van de inwoners tot stand gekomen maar valt toch vooral als een koopovereenkomst te worden gezien (art. 56).²⁷³ Volgens Kruisheer hebben de burgers behoefte aan stedelijke instellingen van rechtspraak en bestuur met het oog op de ontwikkeling van Delft als groeiende handels- en nijverheidsnederzetting.²⁷⁴ Volgens Huizinga vertoont het Delftse stadsrecht ‘een minder vrij, sterker feodaal karakter (want gegroeid naast een grafelijk hof), waardoor de burgers van Delft zich op enkele punten met geringer rechten moesten vergenoegen, dan die van Haarlem, en dat de adel hier enkele gunstige uitzonderingen wist te bedingen’.²⁷⁵ Het stadsrecht is een deels aan de omstandigheden in Delft aangepaste versie van dat van Haarlem, en maakt dus ook deel uit van de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie. Kruisheer merkt hierover op: ‘De Delftse gemeenschap was zich kennelijk bewust van haar behoefte aan autonomie en aan een modernere vorm van rechtspleging, zij wist de graaf te overtuigen van de opportuniteit van de toekenning van een stadskeur die een en ander vastlegde en zij was in staat voor een ontwerp van het gewenste stuk te zorgen’.²⁷⁶ Iets verderop zegt hij ‘dat stadsontwikkeling een autonome en spontane aangelegenheid was’ waarbij de rol van de landsheer ‘veeleer een lijdelijke dan een actieve’ was.²⁷⁷ Naar mijn mening is dit echter een te eenzijdige interpretatie van de feitelijke omstandigheden. Zo is het meer dan waarschijnlijk dat de

²⁶⁴ De Bont, *ibid.*, p. 48.

²⁶⁵ De Bont, *ibid.*, p. 48. Hier horen ook nog een grafelijke stalhouderij en een stenen toren bij, die als gevangenis dienst doet (de huidige stadhuistoren). Dit deel van het grafelijk hofcomplex wordt in het tweede kwart van de veertiende eeuw in de stad geïncorporeerd.

²⁶⁶ Sarfatij, *Verborgene steden*, p. 123; De Bont, *ibid.*, p. 40.

²⁶⁷ OHZ, I, nr. 355 (eind 1206-27 aug. 1215).

²⁶⁸ OHZ, II, nrs. 628, 629 en 630 (6 april 1243 – uitgaande van de paasstijl, anders 14 april 1242).

²⁶⁹ Den Hartog, *De oudste kerken van Holland*, p. 168-169.

²⁷⁰ OHZ, II, nr. 635 (18 nov. 1243); Verhoeven, ‘De betekenis’, p. 59.

²⁷¹ Zie art. 59 (waarin wordt verwezen naar de jaarmarkten) en art. 60 (De ene helft van de 50 pond zal worden betaald bij het begin van de eerste jaarmarkt in Delft) van het stadsrecht.

²⁷² Zo ook De Boer, ‘Op weg naar volwassenheid’, p. 33; Dijkhof, *Het oorkondewezen*, p. 215.

²⁷³ OHZ, II, nr. 680; Kruisheer, *Het ontstaan van de stadsrechtsoorkonden*, p. 53-54.

²⁷⁴ Kruisheer, ‘De totstandkoming van de Delftse stadskeur’, p. 46.

²⁷⁵ Huizinga, ‘De opkomst van Haarlem’, p. 44.

²⁷⁶ Kruisheer, ‘De totstandkoming van de Delftse stadskeur’, p. 50.

²⁷⁷ Kruisheer, *ibid.*, p. 50: ‘Door handel, verkeer en nijverheid ontwikkelden zich nederzettingen die zich in tal van opzichten van het omringende platteland onderscheidden. De samenlevingsvormen die daar ontstonden en hun reglementering, kwamen uit de gemeenschappen die die nederzettingen bevolkten zelf voort. De rol die de landsheer daar bij speelde, was veel meer een lijdelijke dan een actieve. De graaf gedoogde de ontwikkelingen, en wanneer hij tot formele verlening van een stadskeur overging, dan betekende dat in feite de vastlegging van het al van kracht zijnde recht en van de al bestaande autonomie. Binnen het gebied van het graafschap Holland staat Delft hierin niet alleen’.

tante van de graaf, Ricardis, als ‘stadsvrouw’ van Delft (met aanzienlijke, grafelijke rechten en bezittingen aldaar) ook een zekere, en wellicht zelfs een belangrijke, rol heeft gespeeld bij de stadsrechtverlening.²⁷⁸ Dit blijkt met name uit een acht dagen later door graaf Willem II *op haar verzoek* aan de poorters van Delft verleend privilege: hij geeft eeuwigdurende vrijstelling van de betaling van ‘landwinning’ bij het verkrijgen van land binnen de stad dat zij van hem in erfpacht houden, ook zegt hij toe spoedig antwoord te zullen geven op andere kwesties die ze aan hem hebben voorgelegd.²⁷⁹ Niermeyer ziet die landwinning als een specifiek aan hofland verbonden eigenschap, die bovendien aansluit bij twee andere bepalingen: a. het bezit van erven binnen de stad gaat na het overlijden van een poorter over op diens zoon of dochter en valt dus niet terug aan de graaf (art. 35) en b. de graaf mag de pacht niet verhogen van erven in de stad (art. 58).²⁸⁰ Ook bij de bepaling over de heervvaart blijkt een dergelijk verband waar expliciet gesproken wordt over de vrijstelling van de hofdienst – *ab omni servicio communiter quod dicitur hofdienst* (art. 57). Niermeyer constateert in dit verband dat de bestaande inwoners die voortaan poorters van Delft zullen zijn tot dat moment in overwegende mate tot de ‘stand der grafelijke dienstlieden’ horen.²⁸¹ Een andere verwijzing naar de overgang van ‘hof’ naar stad is de aanduiding van *villicus* voor schout in Delft waar in Haarlem en Alkmaar sprake is van *scultetus* dan wel *index*.²⁸² Dat hier sprake zou zijn van een overheersend grafelijke rol, zoals Niermeyer oordeelde, is niet aan de orde, gelet op de overeenkomst – *condicio* – waarvan nadrukkelijk sprake is in de oorkonde.²⁸³

Het is opmerkelijk dat het Delftse stadsrecht, ondanks dat het duidelijk thuishoort in de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie, nogal afwijkt van dat van de ‘moeder’, Haarlem, en ook van dat van de iets jongere ‘broer’, Alkmaar.²⁸⁴ Het is namelijk veel meer bewerkt en aangepast aan de – blijkbaar afwijkende – lokale omstandigheden dan alle andere oorkonden binnen deze familie waar steeds de originele tekst vrijwel letterlijk wordt overgenomen, tot en met de fouten aan toe. Als we de verschillen nader analyseren dan kunnen we bekijken of de Delftenaren interessante bepalingen voor zich hebben weten te bedingen. Art. 4 kent een paar bijzondere verschillen waaronder het tarief om poorter te worden: in Haarlem kost dat in 1245 in totaal 3 schellingen en 5 penningen, in 1246 in Delft 5 schellingen en 6 penningen. Het poorterschap is in Delft dus ruim 50% duurder dan in Haarlem (66 om 41 penningen). Daarnaast is ook de aanvullende bepaling opmerkelijk dat degenen die in Noordholland wonen en de jaarbede aan de graaf betalen én horigen die binnen een jaar en een dag worden opgeëist door hun heer uitgezonderd zijn van het poorterschap. De graaf houdt hier dus nadrukkelijk zijn eigen financiële belangen in de gaten door te voorkomen dat belastingplichtige inwoners van Noordholland (het toenmalige gedeelte van de huidige provincie Zuid-Holland noordelijk van de Nieuwe Maas en de Hollandse IJssel) zich (en masse) in Delft gaan vestigen om onder de belasting op grondbezit uit te komen. In art. 36 is geregeld dat poorters geen grond mogen kopen van vreemdelingen en dat door huwelijk of erfenis verkregen grond binnen een jaar moet worden verkocht aan iemand die de graaf bede verschuldigd is. Hier geldt dus ook weer het belang van de graaf: men mag geen grond buiten de stad aankopen waarvoor men als

²⁷⁸ Zij beschikte onder andere over de inkomsten uit de botermaat en uit land in Delft. Zie *OHZ*, II, nrs. 635 (18 nov. 1243) en 870 (25 okt. 1250).

²⁷⁹ *OHZ*, II, nr. 681 (23 april 1246).

²⁸⁰ Niermeyer, *Delft en Delfland*, p. 34, 56-57.

²⁸¹ Niermeyer, *ibid.*, p. 53.

²⁸² In het stadsrecht is slechts één maal sprake van *scultetus* (art. 4) waar het gaat om de toelating van nieuwe poorters, in alle andere relevante artikelen is sprake van *villicus*. In Haarlem en Alkmaar is juist slechts in één geval sprake van *villicus* (art. 3).

²⁸³ Niermeyer, *ibid.*, p. 62-63: ‘Hier groeide niet eerst een stedelijke economie en werd eindelijk stedelijk recht bemachtigd; omgekeerd, de landsheer begiftigde een in hoofdzaak uit boeren bestaande samenleving met stadsrechten in de hoop, daardoor stedelijk leven te wekken’.

²⁸⁴ Aangepast zijn de artikelen 4, 36 en 48 (Delft); nieuw zijn de artikelen 55, 58, 59 en 62. De artikelen 60 en 62-65 van Haarlem zijn niet overgenomen. Ook zijn de meeste boetebepalingen verhoogd met een stedelijke toeslag.

poorter van Delft geen belasting zou hoeven betalen, en anders moet men die grond weer binnen een jaar van de hand doen aan iemand die wel de bede zal betalen. In art. 48 staat dat de bode niet aanwezig mag zijn bij het beraad van schepenen terwijl dat in Haarlem (art. 52) voor eenieder verboden is. In een veertiental artikelen staan boetes die in de stadskas vloeien, variërend van twee schellingen tot twee pond, boetes die in de oorkonden van Haarlem en Alkmaar geheel ontbreken. Andere specifiek Delftse bepalingen betreffen de positie van binnen de stad aanwezige ridders (art. 55), de pacht prijs van erven binnen de stad (art. 58) en de hoge jurisdictie voor schepenen (art. 62). Delft dient met een groot contingent ter heervvaart op te komen, maar liefst 41 mannen (art. 57).

Er is mijns inziens geen sprake van bijzondere voorrechten die de Delftse poorters voor zichzelf weten te bedingen, afwijkend van die in Haarlem of Alkmaar. In 1259 blijken de schepenen van Delft als enige van de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie naar 's-Hertogenbosch 'te hoofde' te gaan.²⁸⁵ Graaf Willem II onderkent de voordelen van het verlenen van een constituerend stadsrecht voor Delft en hemzelf maar wil wel een aantal van zijn lands- en stadsheerlijke rechten vastgelegd zien, waaronder de jaarlijkse betaling van een vast bededebdrg van vijftig pond aan zijn tante (na haar overlijden aan hem zelf) alsmede de heervvaart. En de stedelingen zijn bereid tot deze investering waardoor zij bestuur en rechtspraak (inclusief keurrecht) van de stad op zich kunnen nemen, en tevens de economische positie van hun stad bevorderd zien worden. Dit komt ook treffend tot uitdrukking aan het eind van de Delftse oorkonde (in hertaling): 'Opdat niemand in de toekomst op deze handeling van mij en op de bovengenoemde tussen mij en de poorters van Delft gesloten overeenkomst inbreuk kan maken, heb ik de genoemde poorters van Delft dit handvest gegeven, ter bescherming bekrachtigd met mijn zegel'. Gelet op de positie van de graaf als stadsheer en die van zijn tante in de stad zelf aan de ene kant en de wensen van de aankomende stedelingen aan de andere, acht ik hier sprake van een financiële transactie gericht op de bevordering van gezamenlijke (economische) belangen bij een stadswording van Delft.

De stadsrechtverlening aan **'s-Gravenzande** is een nog duidelijker voorbeeld in deze categorie van specifieke grafelijke familiebelangen. Aan de monding van de Maas ontstaat aan het begin van de elfde eeuw een grote zandplaat, waarop zich in de loop der tijd aan de noord- en westzijde duinen vormen. Deze zandplaat wordt van het vasteland gescheiden door een brede Maasarm die zuidwestelijk van Monster verzandt. Op de hogere nog onbedijkte gronden achter de duinen, de zogenoemde '(n)oorden', worden al vanaf eind twaalfde eeuw, waarschijnlijk in opdracht van de Hollandse graaf, de nodige bedijkingswerkzaamheden uitgevoerd. De naam van het vermoedelijk al sinds het midden van de twaalfde eeuw aanwezige dorp Zande verandert namelijk in 's-Gravenzande, de oudste schriftelijke vermelding van *Harena comitis* dateert van 1200.²⁸⁶ Rond 1230 is er sprake van een grafelijk hof waar graaf Floris IV en zijn vrouw Machteld van Brabant geregeld verblijven. Na de dood van Floris IV in 1234 blijft de gravin-weduwe dit hof permanent bewonen tot haar overlijden (1267). Al in 1238 is sprake van een door gravin-weduwe Machteld gestichte kerk aldaar als de elect van Utrecht deze afzondert van de parochie van Monster.²⁸⁷ In 1239 schenkt Machteld de kleine tiend uit haar parochie aan de kerk voor de priesterprebende, het onderhoud van de inmiddels aangestelde pastoor.²⁸⁸ Het personaat van de kerk alsmede de kleine tiend van 's-Gravenzande wordt in 1242 door Machteld en Willem II geschonken aan de abdij van Mariënweerd.²⁸⁹ Monniken van deze orde der Norbertijnen hebben

²⁸⁵ OHZ, III, nr. 1219 (juli 1259). Het oudste stadszegel dateert van 1260: Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 82. Delft wordt al vanaf de late dertiende eeuw bij de grafelijke politiek betrokken zoals blijkt uit medebezegelingen en dagvaarten: Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, passim.

²⁸⁶ OHZ, I, nr. 243 (21 aug. 1200).

²⁸⁷ OHZ, II, nr. 589 (14 mei 1238).

²⁸⁸ OHZ, II, nr. 593 (17 april 1239).

²⁸⁹ OHZ, II, nr. 618 (7 mei 1242); het personaat is het recht op het volledige vruchtgebruik van die kerk. Zie voor de betekenis van de abdij het proefschrift van Van Bavel, *Goederenverwerving en goederenbeheer*, passim.

al rond 1210 een uithof (klein filiaalklooster) in de omgeving van 's-Gravenzande gesticht.²⁹⁰ Uit een vermelding uit datzelfde jaar blijkt dat ook Machteld en Willem II land hebben bedijkt als de bisschop van Utrecht de bewoners van dit nieuwe land indeelt bij de parochie 's-Gravenzande.²⁹¹

Er is geen sprake van een stedelijke ontwikkeling van 's-Gravenzande op het moment van stadsrechtverlening. Op aandringen van zijn moeder – *bij raden en ter begeerte mijnre lieve moeder* – verleent graaf Willem II in 1246 een constituerend stadsrecht (maar zonder verlening van het keurrecht) aan *der stede s'Gravesant* en dus niet aan de al dan niet aanwezige poorters.²⁹² Artikel 1 bepaalt: *Soo wie dan poorter wil worden te s'Gravesant...*, gevolgd door zowel vestigingsvoorwaarden als -voordelen voor nieuwe poorters. Er wordt hen ook tolvrijdom toegestaan en de 'stadslucht maakt hier vrij'. Deze bepalingen zijn er dus op gericht om de plaats aantrekkelijk te maken voor nieuwe vestigers zoals overduidelijk blijkt uit het laatste artikel van het stadsrecht: *Hier boven sal ick hen toedoen alle 't gunt, dat bij onderscheydenheyt van mijnre goeden mannen bevonden sal worden ten oorbaer van mijnre stede ende voor mij dienende*. Op zich biedt 's-Gravenzande daartoe ook wel mogelijkheden vanwege haar strategische ligging aan de Maasmonding – met de vermoedelijke bedoeling om de stad als havenplaats te ontwikkelen²⁹³ – en aan een destijds redelijk belangrijke noord-zuid verbindingsweg met de nodige kansen voor handel en nijverheid. Maar daarvan is het in ieder geval niet gekomen, waarvoor Van Herwijnen als reden noemt: 'Niet alleen het feit dat de haven door aanslibbing van de Maasmond onbruikbaar werd, maar ook het feit dat er in dit deel van Holland geen regio is waarvan de stad een centrum kon worden, hielden de ontwikkeling tegen'.²⁹⁴

Ondanks alle grafelijke inspanningen en investeringen – zo schenkt Machteld in 1255 nog een stuk land aan zowel het gasthuis als het begijnhof²⁹⁵ – is de plaats nooit tot een echte stad uitgegroeid. Hier is sprake van een grafelijk initiatief – op instigatie en ten behoeve van zijn moeder, de gravin-weduwe – in de vorm van een 'stadsstichting' teneinde de nederzetting, mede als entourage van de grafelijke hof, tot economische ontwikkeling te brengen.²⁹⁶ Dat graaf Willem II hier een ander, beperkter recht verleent – de stad krijgt bijvoorbeeld niet de beschikking over het keurrecht – dan het in zijn regeringsperiode 'gangbare' stadsrecht, zoals Haarlem en Delft dat in 1245-1246 krijgen, laat zich verklaren uit de stedelijke ontwikkeling van die beide steden enerzijds en het ontbreken daarvan in 's-Gravenzande anderzijds.

Dat het ook om tegengestelde grafelijke familiebelangen met verstrekkende dynastieke gevolgen kan gaan, blijkt onder andere uit de perikelen rondom de stadsrechtverlening aan **Vlaardingen**. Uit een vermelding in het *liber aureus Epternacensis* (gouden boek van het klooster van Echternach) blijkt er al in 726/727 in Vlaardingen '... in de pagus Marsum, daar waar de Maas in de zee uitmondt, met alle toebehoren daarbij, alsook de gorzen waarop schapen grazen...' een kerk aanwezig.²⁹⁷ In 985 komen aanzienlijke goederen en opbrengsten tussen Lier

²⁹⁰ Dahmeijer, 's-Gravenzande, p. 26.

²⁹¹ OHZ, II, nr. 622 (22 aug. 1242).

²⁹² OHZ, II, nr. 685 (mei 1246); uit een codificatie van 1448 blijken schepenen inmiddels over het keurrecht te beschikken, zie Telting, 'Oude rechten van 's Gravenzande', p. 354-356. In 1388 is sprake van een stadszegel: ChHZ, III, p. 504-505. Overigens is er al een stadszegel aangekondigd in 1297 vanwege een medebezegeling van een grafelijke oorkonde (OHZ, V, nr. 3279, 4 mei 1297). De vroegste dagvaart dateert van 1346: Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 90.

²⁹³ Rutte, *Stedenpolitiek*, p. 133.

²⁹⁴ Van Herwijnen, 'Stad en land', p. 24.

²⁹⁵ OHZ, II, nr. 1061 (21 sept. 1255). De jaarlijkse opbrengsten daarvan komen voor ¾ aan het gasthuis en voor ¼ aan het begijnhof, voor het kopen van bier bij de maaltijden.

²⁹⁶ Ook Rutte, *ibid.*, p. 133-134 ziet hierin statusoverwegingen van de grafelijke familie. Zijn constatering dat de havenplaats moet dienen als middel van financiële machtspolitiek van de Hollandse graven, deel ik echter niet.

²⁹⁷ Kornaat/Luth, *De Grote Kerk te Vlaardingen*, p. 16. Die kerk met toebehoren is eerder door de geestelijke Heribald geschonken aan Willibrord, die deze schenkt aan het klooster van Echternach. Uit een oorkonde van de

en Hollandse IJssel, Maasland inclusief wildernisregaal, op Texel en in Kennemerland in handen van graaf Dirk II als allodiaal bezit.²⁹⁸ Kort nadien is hier een grondheerlijk domein aanwijsbaar dat in grafelijke handen is, uit opgravingen is gebleken dat die hof een gracht had van circa zeven meter breed.²⁹⁹ Dit oudst bekende grafelijke hof in Holland blijkt uit archeologisch onderzoek voor het jaar 1000 te zijn gesticht.³⁰⁰ Vanuit Vlaardingen als grafelijk centrum in de regio Maas-Merwede – in die vroege periode zelfs wel aangeduid als de gouw *Flaridingun* – wordt door graaf Dirk III illegaal de ontginning en kolonisatie van delen van de omliggende veengebieden ter hand genomen.³⁰¹ In 1018 vindt de zogenoemde ‘slag bij Vlaardingen’ plaats tussen graaf Dirk III en een sterk keizerlijk leger onder aanvoering van hertog Godfried van Lotharingen, vanwege de door de graaf tegen de zin van de keizer (als leenheer van de graaf) ingestelde tol aan de Maasmonding alsmede vanwege die illegale ontginningen. Dirk III verslaat het rijksleger ten zuiden van Vlaardingen, waarbij ook sprake is van een burcht van Dirk III, die door Albertus van Metz een *municunculam* (‘kleine sterkte’) wordt genoemd.³⁰² Dat Vlaardingen een centrale rol in het graafschap vervult, kan ook uit andere feiten afgeleid worden: zo wordt graaf Dirk IV (1039-1049) in contemporaine kronieken wel *Theodericus de Pblardiringa* genoemd – en ook markgraaf van Vlaardingen – terwijl de grafelijke gezanten naar de Rijksdag die in 1078 in Goslar wordt gehouden als ‘Vlaardingers’ worden aangeduid.³⁰³ In een oorkonde uit 1063 wordt de kerk van Vlaardingen als moederkerk genoemd terwijl er tijdens de regeringsperiode van Floris II in Vlaardingen ook grafelijke muntslag plaatsvindt.³⁰⁴ Uit dergelijke vermeldingen kan tevens worden afgeleid dat Vlaardingen niet alleen een agrarische nederzetting is geweest maar ook een handelsplaats. Rond 1156 wordt, vermoedelijk op instigatie van graaf Dirk VI, begonnen met de bouw van een opvallend grote tufstenen kerk.³⁰⁵ De bouw daarvan wordt rond 1165 vrij abrupt stopgezet om niet geheel duidelijke redenen. Hoek neemt aan dat dit gebeurt vanwege de enorme overstroming van december 1163 waarbij heel Vlaardingen onder een dikke laag modder bedekt raakt.³⁰⁶ Den Hartog legt een verband met het conflict in 1157 tussen Dirk VI en de abt van Egmond over het bezit van de kerk te Vlaardingen, ten gevolge waarvan Dirk zelfs in de kerkelijke ban wordt gedaan.³⁰⁷

In 1206 wordt Vlaardingen genoemd als een van de vier grafelijke bestuurscentra in het graafschap Holland, samen met Haarlem, Leiden en Dordrecht; de regio wordt dan ook wel

Utrechtse bisschop van 1063, blijkt die kerk in 739 inderdaad een bezitting van het klooster van Echternach te zijn: *OSU*, I, nr. 225 (28 dec. 1063); *OHZ*, I, nr. 84.

²⁹⁸ *OHZ*, I, nr. 55 (25 aug. 985); Dirk II heeft deze dan al in leen van de koning.

²⁹⁹ De Boer/Cordfunke, *Graven van Holland*, p. 29. Dat domein zou een omvang hebben gehad van 200 morgen met 10 tot 20 hoeven van ieder 30 morgen, zie Hoek, ‘De Hof te Vlaardingen’, p. 68.

³⁰⁰ De datering bij: Defilet/De Ridder, ‘Grafelijk hof te Vlaardingen kort na 985 aangelegd.’, p. 50-54.

³⁰¹ De Ridder, ‘De slag bij Vlaardingen’, p. 19-20. Graaf Dirk III wordt wel beschouwd als de grondlegger van het graafschap Holland.

³⁰² De Ridder, *ibid.*, p. 24-25 en 29-30. Zo ook Tim de Ridder, ‘Zoektocht naar de burcht van graaf Dirk III’, in: *Westerheem* (2008) jg. 57, nr. 3, p. 140-149.

³⁰³ Kornaat/Luth, *ibid.*, p. 20. Lambert van Hersfeld betitelt in 1047 Rijnsburg en Vlaardingen als *duas urbes munitissimas* (‘twee zeer versterkte nederzettingen’). In de Kroniek van Sint-Hubert is er bij de aanslag op hertog Godfried met de Bult in 1076 sprake van het *Castrum Flardengis* waardoor de indruk ontstaat dat de kleine burcht van Dirk III inmiddels bij Vlaardingen is getrokken, dat daardoor zelf is uitgegroeid tot een versterkte nederzetting; vriendelijke mededeling van H.J. Luth, stadsarchivaris van Vlaardingen.

³⁰⁴ *OHZ*, I, nr. 84 (28 dec. 1063); er is sprake van een zilveren muntje uit de elfde eeuw (in het Stockholms muntenkabinet) met de aanduiding *Flardi-ga* aan de ene zijde en *comes* aan de andere.

³⁰⁵ Zie o.a. Den Hartog, *De oudste kerken van Holland*, p. 130-132; met de beoogde lengteas (65 m.) zou het het grootste stenen bouwwerk van Holland in die periode worden.

³⁰⁶ Hoek, *ibid.*, p. 83.

³⁰⁷ Den Hartog, *ibid.*, p. 132. Deze zaak wordt uiteindelijk opgelost ten gunste van de Egmondse abdij, die in 1162 ook het collatierecht krijgt van Floris III. De kerk was al door graaf Arnulf (988-993) in bezit genomen en aan het familieklooster te Egmond geschonken.

aangeduid als het ambacht Vlaardingen – *officio de Vlardinghe* –, zelfs nog in 1276.³⁰⁸ De echte belangstelling van de Hollandse graven voor de ontwikkeling van Vlaardingen is dan echter al sterk geluwd. In de loop van de dertiende eeuw zal Vlaardingen haar centrale functie in dit gebied steeds verder verliezen, deels aan de opkomende stad Delft.³⁰⁹ In die periode treffen we wel de nodige vermeldingen aan van economische activiteiten die wijzen op handel en scheepvaart, met name op Engeland. Zo is er in 1246 een zomer(jaar)markt te Vlaardingen en in 1276 ook een winter(jaar)markt; ook is er een grafelijke tol aanwezig terwijl in het stadsrecht van 1273 sprake is van tolvrijdom in het graafschap.³¹⁰ Op het moment van de stadsrechtverlening kan hier dan ook een (bescheiden) stedelijke ontwikkeling worden aangenomen.

Op 14 mei 1273 verleent Floris V aan zijn ‘trouwe poorters in Vlaardingen’ vrijdom van alle lasten en van tol door het gehele graafschap en tevens een constituerend stadsrecht.³¹¹ In het aanvangsprotocol wordt geen melding gemaakt van bijzondere redenen voor die verlening noch van eerder verleende, en overigens ook onbekende, privileges door voorgangers van Floris V, ondanks dat wel een handelen ‘in de voetsporen van onze voorvaders’ wordt aangegeven. Dit zou kunnen duiden op de in art. 14 genoemde en al vóór 1246 aanwezige zomerjaarmarkt die dan dus in ieder geval al door graaf Willem II zou moeten zijn verleend. Westerdijk ziet aanwijzingen voor een betrokkenheid van de Vlaardinger burgerij bij de totstandkoming van de oorkonde waarvoor hij concreet verwijst naar de artikelen 1(deels), 5, 6 en 14.³¹² Het gedeelte van art. 1 waar hij aan refereert – de uitdrukkelijke bepaling dat burgers van de stad niet door een fictieve koop op krediet de goederen van kooplieden van elders als hun eigendom vervoeren en aldus de grafelijke tolleren omzeilen – beschouw ik echter niet als een stedelijk geformuleerde bepaling, maar juist als een grafelijke bepaling gericht op het tegengaan van, blijkbaar feitelijk voorkomend, misbruik van dit zeer belangrijke voorrecht van tolvrijdom in het graafschap. De artikelen 5 en 6 zijn duidelijk gericht op het welzijn van de stad als zodanig: iedere belanghebbende dient daaraan financieel zijn steentje bij te dragen. Dit zijn op zich overigens geen ongebruikelijke bepalingen. De extra zware boete tijdens de jaarmarkt in art. 14 heeft rechtstreeks te maken met de door de graaf gegarandeerde marktvrede: in veel stadsrechten en stedelijke keurboeken worden de boetes op overtredingen tijdens de marktvrede (of ’s nachts) gepleegd, verdubbeld. Op drie na alle artikelen zijn in de eerste persoon meervoud geformuleerd zodat bij de opstelling van de tekst van de oorkonde een grafelijke hand mag worden aangenomen. Alleen in art. 3 is sprake van het objectieve ‘heervaat van de graaf’ en in de artikelen 6 en 12 komt de graaf als zodanig niet voor. Gelet op het feit dat de boetes in Vlaardingen echter, in tegenstelling tot vrijwel alle andere stadsrechten, in hun geheel aan de graaf toekomen, zal dat ook wel het geval zijn met de boete in art. 12. De inhoudelijke bestanddelen van de oorkonde wijzen er verder op dat de graaf weliswaar duidelijk de stad wil bevoordelen (vrijstelling van alle heffingen, schattingen en belastingen, tolvrijdom, verbod op de tweekamp, de hoge jurisdictie, gelijke bijdragen van eigenaren van onroerende goederen ten behoeve van de stad, of ze nu binnen de stad wonen of niet, en een bijdrage voor stedelijk onderhoud dan wel ‘stadsvernieuwing’ van degenen die handel willen drijven in de stad) maar dat hij tevens zijn eigen voorrechten scherp afbakt. Zo zorgt hij voor een vaste regeling betreffende heervaat en herstel van de dijken en komen de in de stad opgelegde boetes hem toe. Opvallend is wel dat men niet het keurrecht krijgt toegewezen.³¹³

³⁰⁸ OHZ, I, nr. 280 (14 okt. 1206); III, nr. 1715 (8 febr. 1276).

³⁰⁹ Henderikx, ‘Graaf en stad’, p. 52.

³¹⁰ OHZ, II, nr. 690 (juni 1246); III, nr. 1632 (14 mei 1273), nr. 1745 (31 juli 1276). De tolvrijdom en ook de oudste jaarmarkt, de zomermarkt van 1246, staan in het stadsrecht (art. 1 en 14).

³¹¹ OHZ, III, nr. 1632.

³¹² Westerdijk, ‘De middeleeuwse stadsrechten van Vlaardingen’, II, p. 129.

³¹³ Pas in 1327 krijgen de 7 schepenen en de raden van Vlaardingen verlof om keuren te maken in samenspraak met de schout en de baljuw van Rijnland, zie ChHZ, II, p. 377 (6 jan. 1326, vanwege paasstijl is het 1327). Het oudste stadszegel dateert van 1312: Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 231. De vroegste dagvaart dateert van 1346, Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 90.

Mijns inziens ligt het initiatief bij de verlening van dit constituerend stadsrecht met name bij de graaf en niet direct bij de Vlaardinger burgerij. Er zijn namelijk bijzondere dynastieke en politieke omstandigheden die bepalend zijn voor de context van deze stadsrechtverlening. Als Floris V in 1266 meerderjarig wordt en als jonge graaf aantreedt, is er sprake van een belangrijke mate van invloed op de grafelijke politiek van zijn tante Aleid, die getrouwd is met een lid van de Henegouwse familie van Avesnes. De Avesnes zijn met de Dampierres, de Vlaamse grafelijke familie, verwickeld in een strijd om de macht over Vlaanderen. Aleid weet van Floris V bijzondere privileges los te krijgen voor haar zoon, Floris van Henegouwen. Zo krijgt hij in 1268 het gerecht en het Huis te *Numer Scie* (Schiedam) in leen en verwerft belangrijke bezittingen in Zeeland. Ook sluit hij zelfstandig bondgenootschappen met Albrecht van Voorne en de Hollandse baljuw Dirk van Teilingen. Op 31 mei 1272 draagt de graaf zelfs het bewind over geheel Zeeland op aan zijn neef en later dat jaar ook nog het baljuwschap van Zuidholland. Het verlenen van het stadsrecht aan Vlaardingen past ook in deze politiek waartoe Floris V min of meer wordt gedwongen.³¹⁴ In het zuiden van het graafschap Holland en in Zeeland fungeert Floris van Henegouwen de facto als de landsheer. Met al die maatregelen kan, aldus Hugenholtz, de jonge graaf zijn handen vrijmaken voor een krijgstoct tegen de Westfriezen en tevens de Zeeuwen een bepaalde mate van autonomie verlenen, wat zou kunnen worden beschouwd als ‘een daad van wijs beleid’.³¹⁵ Cordfunke betwijfelt of deze conclusie gerechtvaardigd is en wijst op de machtspositie die Floris van Henegouwen in korte tijd heeft opgebouwd. Hij is van mening dat die voor Floris V een directe bedreiging zal gaan vormen en wel tot een conflict moet leiden. En dat gebeurt dan ook: na de uitbarsting in 1277 zet de graaf zijn Henegouwse familieleden, inclusief Aleid, het land uit en verwijdt ook de aan Floris van Henegouwen getrouwe edelen uit de grafelijke raad. Cordfunke concludeert dan ook: ‘in 1277 heeft Floris V zich losgemaakt van zijn familie en ging hij geheel zelfstandig politiek voeren’.³¹⁶ Na het verwijderen van Floris van Henegouwen wordt de Zeeuwse edelman Nicolaas van Cats de belangrijkste raadsman in de grafelijke raad, die we hierna nog in Gouda en Schoonhoven zullen tegenkomen. Het is aannemelijk de verlening van het stadsrecht van Vlaardingen in het kader van een dynastieke machtspolitiek te plaatsen.

Soortgelijke omstandigheden als bij Vlaardingen doen zich voor bij de stadsrechtverlening aan het nabij gelegen **Schiedam**. Deze nederzetting vindt zijn oorsprong rond 1200-1225 als aan weerszijden van de benedenloop van de *Sye* twee polders worden aangelegd. Rond 1250 wordt – vermoedelijk door heer Dirk Bokel – een nieuwe dam gelegd in de Schie die het achterliggende land voor overstromingen moet behoeden, zodat het bewoonbaar wordt.³¹⁷ De dam dient rond 1255 tevens ter afsnijding van een bocht in Schielands Hoge Zeedijk ten zuiden van *Ouwerschie* (Overschie). Vanwege die dam kunnen schepen niet verder varen zodat de lading moet worden overgeslagen, hier ontstaat vervolgens een nieuwe nederzetting van schippers, vissers, sjouwers en kooplieden, die in eerste instantie *Nieuwendam* wordt genoemd. Aleid van Henegouwen, zuster van graaf Willem II, koopt in 1258 een polder van heer Dirk Bokel en verwerft daarmee een sterk steunpunt in het graafschap Holland, aldus Van der Feijst, die er ook op wijst dat zij in datzelfde jaar het voogdijschap op zich neemt van haar onmondige neef Floris V.³¹⁸

³¹⁴ Zo ook Westerdijk, ‘Het stadsrecht dat graaf Floris in 1273 aan Vlaardingen verleende’, p. 16. Hij plaatst het in het kader van de toenemende invloed van het huis van Avesnes/van Henegouwen, gelet op de onenigheid tussen Floris en Aleid over haar erfenis, de sterke begunstiging van Schiedam door Aleid en de machtsstroom van Floris van Avesnes. Floris V had hierbij belang om de machtsuitbreiding van de Van Avesnes ‘overzichtelijk en beheersbaar te houden’.

³¹⁵ Hugenholtz, *Floris V*, p. 38-39.

³¹⁶ Cordfunke, ‘Familiërelaties en dynastieke belangen’, p. 31-33.

³¹⁷ Van der Feijst, *Geschiedenis van Schiedam*, p. 9.

³¹⁸ Van der Feijst, *ibid.*, p. 13. Als mede-ruwaard stelt Aleid Hendrik III, hertog van Brabant aan, *OHZ*, III, nr 1182 (26 maart-3 april 1258).

Vrouw Aleid ontplooit tal van activiteiten in het kader van een weloverwogen politiek ter ontwikkeling van Schiedam. Dit alles leidt er toe dat de nog jonge nederzetting al binnen 20 jaar stadsrecht verleend zal krijgen. Zo bouwt zij er rond 1260 een versterkt huis, het *Huis te Riviere*, sticht er in 1262 een kerk en schenkt de inwoners een gasthuis met kapel en altaar.³¹⁹ In 1264 maakt *Novum Sciedammum* zich los van Ouwerschie en wordt dan voor het eerst als parochie vermeld.³²⁰ In 1268 leggen Floris V en Aleid een ‘twist’ bij over het haar toekomende erfdeel: Floris V kent haar een rente van 480 pond per jaar toe uit de tol van Niemandsvriend, waar tegenover Aleid afstand doet van haar goed Koudenhove en ook huis en land te Schiedam in volle eigendom aan de graaf geeft. Diezelfde dag beleent Floris V zijn neef Floris, zoon van Aleid, met het huis te Schiedam en het land tussen Overschie en Schiedam, die Aleid voor de duur van haar leven zal bezitten.³²¹ Floris V stelt in 1270 te Schiedam, samen met Aleid, een jaarmarkt in (die Aleid in leen zal houden van de graaf) en bepaalt dat de weekmarkt op zaterdag wordt gehouden.³²² In juni 1271 vindt de wijding plaats van de kerk te Schiedam, en later dat jaar vermaakt Aleid in haar testament 15 pond aan het Bagijnhof en 10 pond aan de kerk.³²³ Door de aankoop (voor 100 pond) van heer Dirk van Wassenaar van het ambacht in Schiedam en ook zijn aandeel in de visserij van Overschie tot in de Maas, vergroot Aleid haar belang en versterkt haar positie in Schiedam.³²⁴ In 1273 verleent Floris V aan de te Schiedam wonende lieden van vrouwe Aleid tolvrijdom in het gehele graafschap voor goederen bestemd voor eigen gebruik (en dus niet algemeen voor de handel).³²⁵ Schiedam zal ten tijde van de stadsrechtverlening in 1275 een (beperkte) stedelijke ontwikkeling hebben gekend, zoals blijkt uit de jaarmarkt (1270) en de aanwezigheid van een begijnhof (1271)³²⁶ en het Heilige Geesthuis (1271).³²⁷

Het is stadsvrouw Aleid die in 1275 een constituerend stadsrecht verleent ‘daar wij willen streven naar de vrede en de rust van al onze poorters die in onze nieuwe stad bij te Riviere verblijven en van allen die daar langs komen’.³²⁸ In de aanhef schrijft zij verder nog dat ‘uit alle gezamenlijke en afzonderlijke verordeningen en gebruiken van steden, naarmate wij ze beter en behoorlijker konden opsporen, de voorliggende verordeningen hebben uitgekozen en deze aan onze poorters in te Riviere hebben gegeven’. Die speurtocht heeft haar uiteindelijk in overwegende mate doen kiezen voor de bepalingen in de oorkonde van Dordrecht van 1252, op welke stad Schiedam ook hoofdvaart krijgt opgelegd.³²⁹ Het is duidelijk dat Aleid als stadsvrouw van Schiedam – en dus als heerlijke verleenster – door deze stadsrechtverlening de groei van de stad wil bevorderen.³³⁰ De oorkonde wordt bekrachtigd met de eed van de poorters van Te Riviere en men krijgt ook het keurrecht verleend (in art. 1).³³¹ Schiedam is bedoeld om als een belangrijke havenstad van Holland te fungeren in de verbinding met Zeeland en Vlaanderen.

³¹⁹ Van der Feijst, *ibid.*, p. 13, 38-39.

³²⁰ *OHZ*, III, nr. 1349 (28 april 1264). Dit is tevens de oudste vermelding van de naam Schiedam in de bronnen.

³²¹ *OHZ*, III, nrs. 1483 en 1484 (24 okt. 1264).

³²² *OHZ*, III, nr. 1524 (29 mei 1270). Van der Feijst, *ibid.*, p. 22, vermeldt dat de weekmarkt op vrijdag wordt gehouden. De jaarmarkt start op 11 september en zal acht dagen duren.

³²³ *OHZ*, III, nr. 1556 (17 juni 1271); Van der Feijst, *ibid.*, p. 50; deze kerk staat op de plaats van de huidige Grote of Sint Janskerk (p. 46), ook *OHZ*, III, nr. 1580 (18 okt. 1271).

³²⁴ *OHZ*, III, nr. 1587 (18 maart 1272).

³²⁵ *OHZ*, III, nr. 1654 (24 nov. 1273).

³²⁶ Koorn, *Begijnhoven*, p. 10.

³²⁷ *OHZ*, III, nr. 1580 (18 okt. 1271).

³²⁸ *OHZ*, III, nr. 1687 (18 maart 1275). Hertaling door W. van Bentum (zie bijlage); Van der Feijst, *ibid.*, p. 15.

³²⁹ *OHZ*, II, nr. 910 (28 jan. 1252); hoofdvaart in art. 19. Zo ook Heeringa, *Rechtsbronnen Schiedam*, p. III: ‘Men vindt de meeste bepalingen van de oorkonde in de oudste handvest van Dordrecht van 28 januari 1252’.

³³⁰ Ondanks dat het hier formeel om een heerlijke verlening van het stadsrecht gaat, is deze vanwege de directe dynastieke verwevenheid met de grafelijkheid toch in deze categorie opgenomen. In hoofdstuk 5 zal de oorkonde wel in de categorie niet-grafelijke stadsrechten worden beschouwd.

³³¹ Het oudste stadszegel dateert van 1351: Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 204; de vroegste dagvaart van Schiedam dateert van 1311, Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 32.

Maar door verzanding en aanslibbing en meer nog door het graven van de Rotterdamsche Schie (vanaf 1340) en vooral ook de Delfhavense Schie (vanaf 1389), zal Schiedam de steeds sterker concurrentie ondervinden van zowel Rotterdam als Delft; op de lange termijn zal de havenfunctie van Schiedam beperkt blijven tot de visserij.³³²

Zoals hiervoor beschreven bij Vlaardingen komt de smeulende machtsstrijd tussen graaf Floris V en zijn tante en neef van Avesnes in 1277 tot een uitbarsting waarbij de Avesnes het land worden uitgezet. De graaf neemt tal van strafmaatregelen tegen hun bolwerken, waaronder ook Schiedam. De poorters aldaar zijn de dupe aangezien zij hun in 1273 verleende tolvrijheid kwijtraken, die zij pas in 1281 weer zullen terugkrijgen.³³³ Maar Floris V heeft daarbij eerst wel paal en perk gesteld aan de macht van de Avesnes: zo mag zijn neef Floris *gheenrehande veste in des graeuen lande maken noch coopen noch manschepe ontfanen, het ne zij by sgraeuen wille*.³³⁴ Deze verlening van het stadsrecht door vrouwe Aleid, hoewel economisch georiënteerd, past in het bij Vlaardingen geschetste kader betreffende een dynastieke machtspolitiek, met name in het licht van de politieke verhoudingen tussen de jonge graaf Floris V en zijn Henegouwse familieleden uit het huis Avesnes.³³⁵ Overigens duidt niets hierbij op enig lokaal initiatief.

Bij de stadsrechtverlening aan **Leiden** zijn het niet grafelijke familiebelangen maar met name persoonlijke belangen van de lokale machthebber die een nadrukkelijke rol spelen. De vroegste schriftelijke vermelding van Leiden, onder de naam *Leithon*, staat in een goederenlijst van de Utrechtse Sint Maartenskerk uit de periode 885-948.³³⁶ Tijdens de regeringsperiode van graaf Floris I (1049-1061) vindt er grafelijke muntslag plaats op de houten sterkte op de vluchtheuvel tussen de beide Rijnarmen, de *Leitheriburch*, terwijl Leiden ook in de lijst van bottingplaatsen wordt genoemd van vóór 1064.³³⁷ Graaf Floris II (1091-1121) stimuleert de ontwikkeling van Leiden tot hoofdplaats van Rijnland, onder andere door de bouw van een grafelijke hof; de daar gelegen kapel gaat dienst doen als parochiekerk, die in 1121 wordt ingewijd als Pieterskerk.³³⁸ In de loop van de twaalfde eeuw zal Leiden, op een knooppunt van land- en waterwegen, zich als handelsnederzetting en als centrale marktplaats in Rijnland hebben ontwikkeld. Leiden vormt een belangrijk grafelijk steunpunt in militair-strategisch opzicht, mede vanwege de bouw van de sterke, stenen burcht (vermoedelijk van begin twaalfde eeuw, in plaats van een oudere houten sterkte). Op die burcht en in het deel van Leiden dat noordelijk van de Rijn gelegen is, zetelt de burggraaf van Leiden die een aantal belangrijke rechten en inkomsten in Leiden (onder andere op de Rijn, de inning van een gedeelte van de *botting* – een eeuwenoude belasting – en de helft van de verkoop van de gruit, de waag en de ellenmaat) in handen heeft en later ook nog de bevoegdheid zal bezitten schout en schepenen van de stad aan te stellen.³³⁹ De reden voor de instelling van deze voor Holland unieke functie van burggraaf door de graaf is onbekend.³⁴⁰ Ook is niet precies

³³² Van der Feijst, *ibid.*, p. 17-26.

³³³ OHZ, IV, nr. 1972 (4 aug. 1281).

³³⁴ OHZ, IV, nr. 1971 (3 aug. 1281).

³³⁵ Vanwege de rechtstreekse relatie met de grafelijkheid en de dynastieke verhoudingen is ervoor gekozen dit strikt genomen niet-grafelijk verleend stadsrecht hier te behandelen. Na het overlijden van vrouwe Aleid in 1284 erft haar zoon Floris van Henegouwen de bezittingen te Schiedam. In 1295 sterft deze kinderloos waardoor de erfenis in 1299 terugkomt aan de grafelijkheid.

³³⁶ Blok, 'Goederenregister', p. 89-104.

³³⁷ Van der Vlist, 'De stedelijke ruimte', p. 21-22. De munten zijn in Rusland aangetroffen.

³³⁸ Van der Vlist, *ibid.*, p. 22. De inwijding geschiedt door bisschop Godebald van Utrecht op 11 sept. 1121. De graaf bezit het patronaatsrecht er van (onder andere vermeld in art. 19 van het stadsrecht van 1266), zodat het vermoedelijk om een grafelijke stichting gaat.

³³⁹ Marsilje, 'Bestuur en rechtswezen', p. 68. Hij wijst er overigens op dat in 1206 de burcht eigendom van de graaf blijkt te zijn (zie OHZ, I, nr. 280, 14 okt. 1206).

³⁴⁰ De vroegste vermeldingen van een burggraaf treffen we aan in een onechte oorkonde van 1083 (*Adaluuin castellanus*), in een bisschoppelijke oorkonde van 1108, als leenman van de bisschop (*Adelwino de Ledene*), in een bisschoppelijke oorkonde van 1143, vermoedelijk als grafelijk leenman (*Alwinus, castellanus de Leithen*) en

bekend wanneer de burggraaf al over de genoemde rechten in Leiden beschikt: zijn bevoegdheid tot aanstelling van schout en schepenen dateert vermoedelijk van ongeveer 1250 als de functie van baljuw wordt ingevoerd in Holland.³⁴¹

De Hollandse graven beschikken zelf over uitgebreide bezittingen in de stad, vooral aan de zuidzijde van de Rijnsoever waar het grafelijke hof gelegen is, inclusief het Gravensteen. In 1206 wordt Leiden als één van de vier centrale plaatsen – *villae* – van het graafschap genoemd, naast Dordrecht, Vlaardingen en Haarlem.³⁴² De poorters van Leiden beschikken al in de periode 1222-1234 over tolvrijheden: dit kan worden afgeleid uit het feit dat in 1290 graaf Floris V zijn tolgaarders opdraagt om de Leidse poorters door te laten op dezelfde voorwaarden als ten tijde van zijn vader Willem II en zijn grootvader Floris IV.³⁴³ Gelet op al deze aspecten kan Leiden al aan het begin van de dertiende eeuw als een stedelijke nederzetting worden gekenmerkt.³⁴⁴

Op 19 december 1266 verleent Floris V stadsrecht aan Leiden waarbij onder andere wordt bepaald dat Leiden jaarlijks alleen de (bescheiden) *bottinge* behoeft af te dragen, de stad over de economisch belangrijke tolvrijdom beschikt, met maar 25 man ter heervaart dient op te komen en over het keurrecht beschikt.³⁴⁵ In de oorkonde wordt verder nog vastgelegd dat voor elke bevestiging van de privileges de stad een heel vat wijn dient te leveren aan de graaf. Kruisheer heeft aannemelijk gemaakt dat aan het stadsrecht van 1266 – dat een bevestiging en uitbreiding van eerder verleende voorrechten inhoudt – een viertal grafelijke privilegeverleningen, mogelijk al vanaf het eind van de twaalfde eeuw, vooraf is gegaan.³⁴⁶ Gelet op de directe verwijzing door Floris V hiernaar in de aanhef van de oorkonde, is het duidelijk dat hier geen sprake is van een constituerende werking van het stadsrecht. Kruisheer merkt ten aanzien van de diverse stadia van de stadsrechtsoptekeningen op: ‘Het initiatief zal inderdaad bij de Leidenaars hebben gelegen. De rechtsoptekening die als uitvloeisel van die toestemming tot stand kwam, was blijkens het feit dat de graaf er in de derde persoon in optreedt, in ieder geval het werk van de belanghebbende burgers zelf. Ze omvatte een vijftal bepalingen, [...] de artikelen 5 [...] tot en met 9 [...]. Deze vijf artikelen zijn de neerslag van het zich in de praktijk ontwikkelende stedelijke recht’.³⁴⁷ Als kern van het vroegst verleende stadsrecht (vermoedelijk rond eind twaalfde eeuw) ziet Kruisheer de artikelen 1 tot en met 10; de overige artikelen zijn dan in vier opvolgende verleningen toegevoegd.³⁴⁸ Hierbij wil ik de volgende kanttekeningen plaatsen. Opvallend is dat slechts in de artikelen 5, 7 en 10 sprake is van ‘de graaf’, terwijl de artikelen 8 en 9 algemeen gesteld zijn, zonder actoren. In veruit de meeste artikelen (1, 2, 3, 4, 11, 12, 14, 19 en 20) treedt de graaf

voorts in een grafelijke oorkonde van 1156, dan als grafelijk leenman (*Alwinus castellanus*); *OHZ*, I, nr. 88 (26 juli 1083); nr. 95 (26 juni 1108); nr. 121 (7 okt. 1143 of later); nr. 140 (1156). In 1108 zou de heer van Leiden een Utrechts leenman zijn die uiterlijk in 1143/1156 in grafelijke dienst is gekomen, aldus Hugenholtz (in ‘De castellanus de Leithen’, p. 44), die deze overgang dateert rond 1125 vanwege de uitkomst van het concordaat van Worms waardoor de Utrechtse bisschop de steun van de keizer verliest. Tegenwoordig wordt zijn aanname dat het hier oorspronkelijk om een Stichtse functionaris gaat niet meer aangehangen. Freek Lugt, *Het goed van Oestgeest*, p. 169-171, stelt dat de graaf voor zijn burcht in Rijnsburg de heer van Oestgeest als burggraaf heeft aangesteld, en dat deze als functionaris meeverhuisde toen de burcht naar Leiden werd verplaatst.

³⁴¹ Marsilje, *ibid.*, p. 68. Overigens dateert de vroegste vermelding van Leidse schepenen van 1260.

³⁴² *OHZ*, I, nr. 280.

³⁴³ *OHZ*, IV, nr. 2457 (15 april 1290).

³⁴⁴ Van der Vlist, *ibid.*, p. 22-25 en 59; in het midden van de dertiende eeuw telt Leiden al 1.250 inwoners (p. 25).

³⁴⁵ *OHZ*, III, nr. 1433. Voor Floris V is het de eerste keer dat hij een stadsrechtprivilege verleent in zijn hoedanigheid van graaf van Holland, een positie die hij sinds 24 juni 1266 formeel bekleedt. De *bottinge* is een oude jaarlijkse grafelijke, directe belasting te betalen voor de kosten van verblijf van de graaf en zijn gevolg als zij in de stad komen om recht te spreken. Overigens gaat Leiden in later tijd ook gewoon meebetalen aan de grafelijke bedden. De 25 Leidse mannen genieten de eer de grafelijke tent te bewaken tijdens veldtochten van hun vorst. Ook hier geldt dat in later tijd Leiden met veel meer mannen ter heervaart dient op te komen.

³⁴⁶ Kruisheer, ‘Het ontstaan van de oudste Leidse stadsrechtsoorkonden’, p. 182-203.

³⁴⁷ Kruisheer, *ibid.*, p. 193.

³⁴⁸ Kruisheer, *ibid.*, *passim*.

nadrukkelijk in de eerste persoon op terwijl de verlening van het keurrecht (art. 18) qualitate qua door de graaf wordt verleend. In dat verband wijs ik expliciet op de Middelnederlandse vertaling X van de oorkonde, waar in vrijwel alle artikelen (m.u.v. art. 17 en 18) de graaf juist in de eerste persoon optreedt.³⁴⁹ Dat alles duidt op zich niet in bijzondere mate op lokale initiatieven.

Opmerkelijk is dat in de oorkonde van 1266 sprake is van ‘gezworenen’ en niet van de in ieder geval al sinds 1260 in Leiden aanwezige ‘schepenen’.³⁵⁰ Kruisheer ziet verder een toevoeging aan een al bestaande bepaling in art. 5 waar sprake is van ‘de bode van de graaf of de schout van de burggraaf’. Hij meent dat hier niet sprake is van ‘of’ maar ‘oftewel’, en dat het dus om een en dezelfde functionaris gaat, en wel van de grafelijke schout.³⁵¹ Naar mijn mening is hier echter toch sprake van twee te onderscheiden functionarissen, zoals ook blijkt uit de bevestiging van het stadsrecht in 1306 door graaf Willem III, waar deze bepaling wordt herhaald en tevens uitgebreid met de schepenen: *bi Graven bode, of bi des Burchgraven rechtte, of bi scepene*.³⁵² Ook de hiervoor aangehaalde vertaling X spreekt van *des grauen dienair ofte des casteleyns rechter*. In art. 14 legt Kruisheer mijns inziens ten onrechte een verband met *mei indicis*. Dat is inderdaad de grafelijke schout en niet die van de burggraaf die in art. 5 wordt genoemd. Kruisheer constateert terecht dat dit artikel 14 van vóór 1266 dateert maar legt niet het verband met het feit dat de burggraaf niet altijd over het recht heeft beschikt de schout te benoemen. Artikel 14 zal dan ook nog stammen uit de tijd dat de graaf de Leidse schout aanstelt. In 1275 wordt deze bepaling aangepast, voortaan zijn het burggraaf en schepenen die over de toelating van de poorters gaan, die daarvoor 40 schelling Hollands verschuldigd zijn.³⁵³ In de bevestiging van het stadsrecht van 1 mei 1306 blijkt dit artikel overeenkomstig te zijn aangepast. In art. 5 gaat het dan ook wel degelijk om de bode – en niet om de schout – van de graaf die naast de Leidse schout, aangesteld door de burggraaf, kan optreden. Overigens beschikt Leiden als belangrijke stad in het graafschap, en in afwijking van andere steden als Dordrecht, Haarlem, Delft en Alkmaar, slechts over de lage justitie en dus niet over berechting van de halsmisdaden; bovendien komt de benoeming van schout en schepenen (vermoedelijk vanaf midden dertiende eeuw) aan de burggraaf.³⁵⁴ Leiden neemt dus een bijzondere plaats in onder de oude Hollandse steden vanwege deze sterke positie van de burggraaf in de stad. Marsilje ziet deze zelfs als de ‘kwade genius’ en stelt: ‘Zijn grotere greep op de Leidse samenleving moest wel tot botsingen leiden met de groeiende en zelfbewuste stad’.³⁵⁵ Ook Kruisheer tekent aan dat er in 1266 sprake is van een zekere machtsstrijd tussen de burggraaf en de burgerij betreffende de onderlinge verdeling van bevoegdheden.³⁵⁶ Van begin veertiende tot begin vijftiende eeuw is er herhaaldelijk sprake van machtsconflicten tussen burggraaf en stedelijke burgerij van Leiden.³⁵⁷ Het lijkt waarschijnlijk dat graaf en Leidse burgerij elkaar hebben gevonden in het beknotten van de invloed van de burggraaf, daardoor hebben zij

³⁴⁹ OHZ, III, nr. 1433, p. 468-470. Het betreft een vertaling in het Middelnederlands (van afschrift D. van circa 1360) uit het midden van de zestiende eeuw. Zie ook de kopnoot van Kruisheer op p. 463-465.

³⁵⁰ OHZ, III, nr. 1244 (25 nov. 1260). Kruisheer stelt in de kopnoot bij nr. 1433: ‘De Leidse stadsmagistraat droeg zelf zorg voor de totstandkoming van de oorkonde’. Op zich zou dan een juiste aanduiding van deze functionarissen – *scabini* – voor de hand hebben gelegen. Maar, zoals Kruisheer stelt, zal het hier om oudere bestanddelen van vroegere verleningen hebben gehandeld die ongewijzigd zijn gebleven.

³⁵¹ Kruisheer, *ibid.*, p. 191. Hij leidt dit mede af uit de in art. 14 genoemde schout van de graaf, en meent, terecht, dat er niet tegelijkertijd twee schouten in Leiden kunnen zijn geweest.

³⁵² ChHZ, II, p. 55-57.

³⁵³ OHZ, III, nr. 1684 (12 febr. 1275); burggraaf en schepenen krijgen ieder de helft van dat bedrag.

³⁵⁴ Marsilje, ‘Bestuur en rechtswezen’, p. 69. Leiden zal pas in 1434 de hoge justitie verwerven. Het oudste stadszegel dateert van 1293: Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 156. Overigens is er al een zegel bekend uit de medebezegeling van een grafelijke oorkonde in 1291 (OHZ, V, nr. 2577, 6 april 1291). In 1297 wordt Leiden voor het eerst ter dagvaart beschreven, Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 16.

³⁵⁵ Marsilje, *ibid.*, p. 69.

³⁵⁶ Kruisheer, *ibid.*, p. 195: ‘De spanningen tussen de stedelijke burgerij die haar autonomie verdedigde en de burggraaf waren de laatste tijd kennelijk toegenomen’.

³⁵⁷ Marsilje, *ibid.*, p. 69-73.

tevens hun eigen posities in de stad versterkt. Mijns inziens lopen de belangen van graaf en burgerij parallel bij het streven naar vernieuwing en uitbreiding van het stadsrecht, waaronder het belangrijke keurrechtprivilege.

De stadsrechtverlening van 1266 wijzigt de machtsverhoudingen ten gunste van de graaf en daarmee ook van de burgers, die nu minder bemoeienis ondervinden van de burggraaf. Dit blijkt ook uit art. 10 van het stadsrecht waardoor burgers niet meer uit de stad gezet kunnen worden of gegijzeld ter voldoening van boetes vanwege vechten in de stad. Burggraaf Hendrik eist vervolgens de expliciete vaststelling dat deze bepaling niet zijn recht (en dus zijn inkomsten) aantast om niet-poorters ter zake te kunnen vervolgen. Vijf dagen later krijgt de burggraaf de gewenste oorkonde van Floris V: tijdens de markt vechtende vreemdelingen krijgen volgens het gemene recht een boete van maar liefst tien pond van de burggraaf waarvan deze een derde deel zal krijgen, zelfs als de graaf het hem toekomende ($2/3^{de}$) deel kwijtscheldt aan de overtreders.³⁵⁸ Ondanks de invloedrijke positie van de burggraaf, die ook over hun benoeming gaat, oefenen de Leidse schepenen de bestuurlijke en rechtsprekende taken in redelijke zelfstandigheid uit. Bijzonder is dat er in Leiden acht schepenen aanwezig zijn, waarvoor als aannemelijke verklaring geldt dat de vier stadswijken er elk twee leveren.³⁵⁹ Voor zover er problemen door het staken der stemmen zullen optreden is er ook een oplossing voorhanden, dan beslist de stadsheer, dus de graaf in eigen persoon.³⁶⁰ Al zal het initiatief vermoedelijk bij de Leidse burgers hebben gelegen, het is evident dat hier sprake is van een gezamenlijk optrekken met de graaf, die hier met name uit machtspolitieke overwegingen zal hebben gehandeld. De zeer diverse ‘gelaagdheid’ van de Leidse stadsrechtsoorkonde is vrijwel uniek te noemen; in dit onderzoek trof ik verder alleen bij de oorkonde van Brouwershaven ook een zekere gelaagdheid aan.³⁶¹

Bij de stadsrechtverlening aan **Gouda** brengt de graaf juist speciaal een derde partij in het spel ter versterking van zijn positie ten opzichte van de bisschop van het Sticht. Aan de samenvloeiing van de Gouwe en de Hollandse IJssel, op het gebied van de heren Van der Goude, ligt Gouda dat in 1139 voor het eerst als *Golda* in de bronnen voorkomt.³⁶² In dat gebied vinden in de loop van de elfde en twaalfde eeuw zeer grote veenontginningen plaats waardoor het economische belang van het gebied belangrijk toeneemt.³⁶³ De Hollandse graaf krijgt steeds meer invloed in deze regio ten koste van de Utrechtse bisschoppen: in 1143 schenken graaf Dirk VI en zijn vrouw Sophia aan de abdij van Egmond enkele stukken land ‘te Gouda’.³⁶⁴ Belangrijke waterstaatkundige werken worden op last van de Hollandse graaf uitgevoerd, zoals de verbinding van de bovenloop van de Gouwe met de Oude Rijn via een watergang door de *cope* Boskoop (vóór 1244).³⁶⁵ Heer Dirk van der Goude (die we tussen 1243 en 1260 drie maal in de bronnen aantreffen) zal, als stadsheer, de initiatiefnemer zijn geweest van de aanleg van de haven en bijkomende voorzieningen aldaar.³⁶⁶ De stedelijke nederzetting heeft zich ontwikkeld aan de Haven, grenzend aan de zuid-oostelijk daarvan gelegen stadsheerlijke, versterkte residentie van de Van der Goudes. De plaats zal zich, als verbindende schakel aan de scheepvaartroute tussen Maas en IJ (*binnen dunen*), in de loop van de dertiende eeuw tot een handelscentrum hebben ontwikkeld.

³⁵⁸ OHZ, III, nr. 1435 (24 dec. 1266).

³⁵⁹ Marsilje, ‘Bestuur en rechtswezen’, p. 78

³⁶⁰ Versprille, ‘Het stadsrecht van Leiden’, p. 35. Elders is vrijwel altijd sprake van een oneven aantal schepenen. De huidige Gemeentewet en Provinciewet gaan standaard uit van een oneven aantal raads- of statenleden.

³⁶¹ In de stadsrechtsoorkonde van Zierikzee van 1248 treffen we ook een gelaagdheid aan van artikelen maar dat betreft een vernieuwing en verruiming van een eerder verleende maar niet overgeleverd stadsrecht (1220).

³⁶² OHZ, I, nr. 119 (vóór 24 juni 1139); OSU, I, nr. 374.

³⁶³ Onder andere Gosses, *De vorming van het graafschap Holland*; Hoppenbrouwers, ‘Van waterland tot stedenland’, p. 103-118; Abels, *Duizend jaar Gouda*, p. 16-21.

³⁶⁴ Abels, *ibid.*, p. 50-51; OHZ, nr. 121 (7 okt. 1143 of later).

³⁶⁵ OHZ, II, nr. 644 (6 aug. 1244); Van der Linden, *De cope*, p. 4-5.

³⁶⁶ Abels, *ibid.*, p. 22.

De verlening van tolvrijdom in het graafschap bij de stadsrechtverlening in 1272 wijst daarop, evenals de verruiming daarvan tien jaar later.³⁶⁷

De plaats Gouda zelf komt voor het eerst voor in de bronnen bij gelegenheid van haar stadsrechtverlening, 'al zal de stad toen al wel enige tijd hebben bestaan'.³⁶⁸ Abels c.s. noemen de omvang van Gouda dan echter nog 'onbetekenend', waarbij zij aangeven dat de stad toen minder dan 1.000 inwoners zal hebben geteld.³⁶⁹ Op het moment van verlening van het constituerende stadsrecht is een stedelijke ontwikkeling van Gouda dan ook niet aannemelijk. De oorkonde waarbij die verlening op 19 juli 1272 plaatsvindt, lijkt uit twee gedeelten te bestaan. In de aanhef deelt Floris V mee dat hij één van zijn voornaamste edelen, Nicolaas van Cats, mede als beloning voor zijn steun in de strijd tegen de Utrechtse bisschop, met het gebied van de stadsvrijheid van Gouda beleent.³⁷⁰ Het is dan duidelijk dat Gouda als Hollands leen dient te worden beschouwd.³⁷¹ In afwijking van de artikelindeling in het *Oorkondenboek van Holland en Zeeland* ga ik er van uit dat de daar opgenomen artikelen 1 en 2 één geheel vormen. Het gebied van de stadsvrijheid wordt nader bepaald op 350 bij 350 gaarden (of roeden): degenen die daarbinnen woonachtig en tevens poorter zijn, krijgen tolvrijdom in het gehele graafschap met hun eigen schepen en met hun eigen goederen. Het is de graaf die hier dit verband aanbrengt: door uitdrukkelijk te bepalen dat slechts de binnen dit specifiek omliggende gebied wonende poorters dit belangrijke recht genieten, creëert hij een vestigingsfactor van de eerste orde voor de jonge stad.

Bestudering van het vidimus van 1335 toont aan dat het betreffende artikel inderdaad als één doorlopend geheel geformuleerd is.³⁷² Dit vormt het eerste deel van de oorkonde. Het tweede gedeelte van de oorkonde omvat de overige artikelen en de *corroboratio*. Die overige artikelen beginnen steeds met *Voert* aan het begin van een nieuwe bepaling, terwijl in elk artikel opnieuw wordt vermeld dat het de poorters zijn die het betreffende recht verleend krijgen. De artikelen 4 en 5 (*OHZ* = 5 en 6) dienen mijns inziens eveneens als één geheel te worden beschouwd. De poorters van Gouda krijgen namelijk hetzelfde recht verleend als de poorters van Leiden (conform het stadsrecht van 1266) 'en daarom' (*ende daer bi*) zullen de schepenen van Gouda zonodig naar de schepenen van Leiden ter hoofdvaart gaan; zij krijgen dan ook het keurrecht.³⁷³ In tegenstelling tot de tekst in het *OHZ* staat *ende* niet met hoofdletter maar met een kleine letter geschreven. De *corroboratio* begint ook met *Ende* maar dan duidelijk met een hoofdletter ter markering van het slot van de oorkonde. In de *corroboratio* wordt bovendien het 'woord' uitsluitend gericht tot de poorters die hun stadsrecht voor altijd bevestigd krijgen. Het handvest wordt mijns inziens dan ook aan de poorters van Gouda uitgegeven en niet aan de stadsheer.

De Goudse stadsrechtsoorkonde, zo stelt Kruisheer, 'is, evenals 'de' Hollands-Zeeuwse, kennelijk een zogeheten destinatarisproduct, een oorkonde vervaardigd niet door de grafelijke kanselarij maar door de zorgen van de belanghebbenden'; hij vermoedt ook dat de oorkonde uit meerdere lagen bestaat waarvan de oudste laag uit een eerder verleende stadsrechtsoorkonde aan de poorters van Gouda afkomstig is.³⁷⁴ Deze opvatting wordt echter niet nader onderbouwd dan wel aannemelijk gemaakt. Het is juist de graaf die hier twee van zijn belangen combineert: ten eerste de beloning van een trouwe vazal met een strategisch gelegen goed en ten tweede het op

³⁶⁷ *OHZ*, III, nr. 2052 (15 aug. 1282).

³⁶⁸ Abels, *ibid.*, p. 50-51.

³⁶⁹ Abels, *ibid.*, p. 37, 42 en 48. Die schatting is mede gebaseerd op het buitengewoon geringe aantal poorters dat ter heervvaart dient op te komen, nl. vijf.

³⁷⁰ *OHZ*, III, nr. 1603 (19 juli 1272).

³⁷¹ Abels, *ibid.*, p. 52.

³⁷² Streekarchief Midden-Holland nr. 345, regest nr. 5 van 29 juni 1335 (vidimus van Jan bisschop van Utrecht).

³⁷³ De hoge jurisdictie oefenen schepenen van Gouda in 1303 uit samen met de baljuw van Rijnland, zoals ook het geval is in Leiden, zie ook Abels, *ibid.*, p. 54. Het oudste stadszegel dateert van 1321: Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 113. Gouda wordt voor het eerst in 1324 ter grafelijke dagvaart beschreven, zie Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 45.

³⁷⁴ Kruisheer, 'De tijd van ontstaan van het oudste Goudse stadsrecht', p. 18-19.

gang brengen van de ontwikkeling van de nederzetting door de verlening van stadsrecht aan de inwoners daarvan. Het is dan ook de graaf die in de oorkonde in de eerste persoon meervoud ‘aan het woord’ is. De verleende voorrechten zijn niet van zodanige aard dat er onderhandelingen over zullen zijn gevoerd. Een uitzondering daarop is art. 5 inzake de heervvaart: het uitzonderlijk lage aantal dat daar wordt genoemd duidt er op dat de graaf geen al te zware last op de jonge stad wil leggen. De conclusie luidt dan ook dat dit stadsrecht een strategische, machtspolitieke zet van Floris V is met Van Cats en de te ontwikkelen stad Gouda als Hollands contragewicht tegen de bisschop van Utrecht en diens leenmannen, de heren Van Woerden, die dan nog in Oudewater hun eigen machtsbasis hebben.³⁷⁵

Een vrijwel identieke machtspolitieke zet doet de graaf met de belening van dezelfde leenman met **Schoonhoven**. Aan het begin van de dertiende eeuw bouwt Jan van der Lede (een Van Arkel) een burcht aan de monding van de rivier de Zevender, in de Lopikerwaard. Bij deze burcht ontwikkelt zich de nederzetting Schoonhoven – gelegen aan de samenvloeiing van Vlist, Lopiker Wetering en Lek – die voor het eerst in 1247 schriftelijk wordt vermeld onder de naam *Sconhove*.³⁷⁶ Het is denkbaar dat de heren Van der Lede al in de loop van de dertiende eeuw zekere stedelijke rechten hebben verleend aan de inwoners van Schoonhoven maar daarvan is in de bronnen geen enkele aanwijzing voorhanden.³⁷⁷ Na het overlijden van Hugo Botter (van der Lede) in 1279(?) komt Schoonhoven als lijftocht aan zijn weduwe.

In 1280 beleent Floris V zijn leenman Nicolaas van Cats, die deze lijftocht heeft afgekocht, met het *goet van Schoenhove* (inclusief rechtsmacht, tiend en bede) en bepaalt de wijze van vererven van het leen; hij bepaalt tevens de rechterlijke bevoegdheden van Van Cats en beschrijft een aantal stedelijke voorrechten van de poorters van Schoonhoven.³⁷⁸ Deze oorkonde wordt meebezegeld door Jan I van Nassau, bisschop van Utrecht, die begin 1281 tevens Nicolaas van Cats tot leenman van de Utrechtse kerk maakt en de ingezetenen van Schoonhoven tolvrijdom in het Sticht verleent.³⁷⁹ En later dat jaar geeft hij alle kerkelijke goederen inclusief de wereldlijke rechtspraak van het Utrechtse deel van Schoonhoven in leen aan Van Cats.³⁸⁰ Daarmee wordt materieel het probleem van de tweehorigheid opgelost nu alle eigendommen en bestuurlijke en rechterlijke bevoegdheden in de stad in één hand komen. Hij zal daartoe zijn gedwongen door zijn volledige afhankelijkheid als gevolg van de verpanding van het Nedersticht in 1279 aan Holland, vanwege de verleende steun door Floris V in de strijd van de bisschop tegen de heren Van Amstel en Van Woerden. Hiermee komt het gehele gebied onder één heer, terwijl Van Cats zelf dan ‘tweehorig’ wordt (leenman van zowel graaf als bisschop). Op de sleutelpositie van heer Nicolaas I van Cats, als steunpilaar van de graaf van Holland in dit strategisch belangrijke gebied bij de strijd om de macht met de bisschop van Utrecht, is bij de beschrijving van het stadsrecht van Gouda al gewezen.

³⁷⁵ Zie ook Abels, *ibid.*, p. 51-52. Ook Simon van Leeuwen, *Batavia Illustrata*, 's-Gravenhage 1685, p. 899, noemt dit privilege een beloning voor Van Cats vanwege aan de graaf bewezen diensten in de strijd tegen de bisschop van Utrecht. De overeenkomst met de oorkonde van Schoonhoven uit 1280 is opmerkelijk: ook daar wordt Nicolaas van Cats beleend, dan met het goed van Schoonhoven, en krijgen de al aanwezige poorters van Schoonhoven door de graaf bepaalde stedelijke rechten verleend. Ook Blockmans, *Metropolen*, p. 142, wijst hierop als hij stelt: ‘Zoals de Brabantse hertogen gebruikte de graaf het verlenen van stadsrecht om andere heren terrein te ontfutselen, wat gebeurde in 1272 in Gouda, in 1280 in Schoonhoven (als leen van de bisschop) en het jaar daarna in Oudewater (als pand)’.

³⁷⁶ *OSU*, II, nr. 1154 (1247); zie overigens *OHZ*, II, nr. 747 v.w.b. de datering [1247 – 1248].

³⁷⁷ Visser, *Schoonhoven*, p. 35: ‘Het is aannemelijk, dat de inwoners van Schoonhoven reeds vóór 1280 van hun heer, in casu Hugo Botter of diens vader Jan van de Lede bepaalde stedelijke hebben verkregen, die door het hogere gezag zijn bevestigd, ondermeer in 1280 bij de belening van de stad aan Nicolaas van Cats’.

³⁷⁸ *OHZ*, IV, nr. 1901 (3 mei 1280). In deze oorkonde wordt Schoonhoven als een ‘stad’ beschreven met bestuur, gerecht en een stadsvrijheid.

³⁷⁹ SA Midden-Holland, archief stad Schoonhoven, inv. nr. 189 (3 mei 1280) en inv. nr. 910 (25 jan. 1281).

³⁸⁰ SA Midden-Holland, archief stad Schoonhoven, inv. nr. 187 (22 aug. 1281); *OHZ*, IV, nr. 1977.

Deze oorkonde valt als zodanig niet te beschouwen als een verlening van stadsrecht. Ook al krijgt Van Cats voor de als ‘poorters’ omschreven inwoners van Schoonhoven tolvrijdom in het graafschap Holland en zal een horige na een jaar en een dag onaangesproken door zijn heer in Schoonhoven te hebben gewoond vrij man zijn zoals een geboren poorter, toch is het in feite een oorkonde die specifiek beoogt de rechten van de nieuwe stadsheer vast te leggen. In die zin valt wel de gedeeltelijke parallel op met de stadsrechtsoorkonde van Gouda, waar eveneens sprake is van een combinatie van ‘stadsheerlijke’ en stedelijke bepalingen, en bovendien ten behoeve van dezelfde stadsheer. Opvallend is verder dat in art. 2 sprake is van *ter stede*, in art. 7 van poorters en in art. 8 zelfs van ‘geboren’ poorters, en in art. 6 van blijkbaar reeds aanwezige schepenen. Van een feitelijke aanwezigheid van schepenen van de stad Schoonhoven vernemen we overigens pas in 1297.³⁸¹ Dit alles duidt er wel op dat al vóór 1280 bepaalde stedelijke rechten aan de inwoners van Schoonhoven zullen zijn verleend. Een complicerende factor hierbij is de tweeherigheid van de stad voor 1280, aangezien zowel de graaf van Holland als de bisschop van het Sticht hier ieder voor een gedeelte gerechtigd zijn. Van een eerdere, oorkondelijke verlening van stedelijke rechten ontbreekt in ieder geval elk spoor. Hoewel we van de feitelijke ontwikkeling van de nederzetting Schoonhoven in de dertiende eeuw vrijwel niets weten, mogen we aannemen dat er al een haven zal zijn geweest.³⁸² Gelet op de verlening van de tolvrijdom en de vermelding van een blijkbaar reeds aanwezige markt (waar tol geheven mag worden door de stadsheer) kan worden afgeleid dat er de nodige handel en wellicht ook scheepvaart aanwezig is en er dus tenminste een bescheiden stedelijke ontwikkeling zal hebben plaatsgevonden.³⁸³

Zoals hiervoor aangegeven is er een duidelijke parallel met het grafelijk privilege voor Gouda van 1272. Ook hier betreft het een jonge en qua economische ontwikkeling vermoedelijk nog bescheiden nederzetting op een strategische locatie aan de Lek in het grensgebied met het Sticht. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de graaf juist bepalingen formuleert die er op gericht zijn de ontwikkeling van de stad te bevorderen, als aantrekkelijke vestigingsfactoren, zoals ook bij Gouda. Hier gaat het om tolvrijdom voor de poorters en het bevrijden van horigheid van die plattelanders die naar de stad trekken en er een jaar en een dag onaangesproken door hun heer wonen. Er zijn al stedelijke schepenen aanwezig, voor wie ook schulden kunnen worden verleden welke dan overal in het graafschap kunnen worden uitgepand. Graaf Floris V en stadsheer Van Cats zijn er duidelijk op uit een succes te maken van de ontwikkeling van de stad.³⁸⁴ Een grafelijke belangstelling voor het wel en wee van Schoonhoven op strategisch en economisch gebied blijkt ook bij latere ontwikkelingen. Zo verbindt graaf Jan II zich in 1300 met *den poirteren van onser stede van Scoenhove* om hen te helpen tegen (de ontrouwe) Nicolaas II van Cats; tevens verleent hij toestemming om *onse voirsꝝ stede te bevesten*.³⁸⁵ In 1304 wordt Nicolaas van Cats van zijn leen vervallen verklaard vanwege zijn steun aan de Vlamingen in hun strijd om de macht in Zeeland tegen de Hollandse graaf. De heerlijkheid en de stad Schoonhoven vallen dan weer terug aan de grafelijkheid. Vanaf 1310 is de broer van de graaf, Jan van Beaumont, beleend met Schoonhoven; op diens verzoek verleent graaf Willem III in mei 1322 aan diens poorters tolvrijdom, vrijdom van schot en andere voorrechten.³⁸⁶ Later datzelfde jaar verleent Jan van Beaumont nog nadere voorrechten waaronder het keurrecht en hij bepaalt de wijze van verkiezing van schepenen en

³⁸¹ OSU, V, nr. 2832 (8 aug. 1297). Alle zeven schepenen van Schoonhoven oorkonden, dat heer Gijsbert van Abcoude afstand gedaan heeft van alle aanspraak op de nalatenschap van zijn zwager Nicolaas van Cats.

³⁸² Visser, *ibid.*, p. 52 e.v. en p. 73.

³⁸³ Visser, *ibid.*, p. 72: de eerste ontwikkeling van de stedelijke nederzetting in tweede kwart 13de eeuw.

³⁸⁴ Zo ook Hugenholtz, ‘Het ontstaan van de stad Schoonhoven’, p. 81-83.

³⁸⁵ *ChHZ*, II, p. 16 (21 aug. 1300). Deze Nicolaas van Cats is de zoon van Nicolaas I van Cats die een belangrijke steunpilaar van Floris V was.

³⁸⁶ *ChHZ*, II, p. 82 (29 maart 1309): het betreft echter de paasstijl, zodat het 18 april 1310 moet zijn; SA Midden-Holland, archief stad Schoonhoven, inv. nr. 911 (4 mei 1322).

raden.³⁸⁷ Bij Melis Stoke treffen we nog vermeldingen aan van het kasteel van de heer Van Cats in de jaren 1300 en 1304; dat kasteel heeft aan de Zevender gelegen, direct noordoostelijk van de stad. Er is echter geen vermelding van een kerk aldaar in de dertiende eeuw en de eerste geestelijke, kapelaan Jan van Kleef, treffen we er pas in 1301 aan.

Visser plaatst deze belening en de verlening van stedelijke rechten in het kader van de territoriale politiek van graaf Floris V die er op is gericht, 'zowel de macht van de kleinere territoriale heersers, als die van zijn nabuur, de bisschop van het Sticht, in te perken. Ten gevolge van deze belening werd Schoonhoven aan de machtssfeer van de Van Arkels onttrokken en het was hierdoor voor de graaf van Holland mogelijk zijn invloed in deze strategisch goed gelegen nederzetting op de grens van Holland en het Sticht te versterken. Naast de belangen van de graaf van Holland zullen echter ook de belangen van Nicolaas van Cats gediend geweest zijn'.³⁸⁸ Visser legt tevens een verband met de stadsstichting van Nieuwpoort in 1283 waarvoor Schoonhoven als voorbeeld kan hebben gediend.³⁸⁹ Rutte ziet hierin een welbewuste actie van de graaf en van Van Cats om aldaar een grensvesting te creëren en ook om de macht van de Arkels te beteugelen, terwijl de beide stadsheren van Nieuwpoort het grootste deel van de kosten zullen hebben betaald.³⁹⁰ Hoe dit ook zij, de verlening van stedelijke rechten aan de poorters van Schoonhoven vormt zowel in 1280 als in 1322 onderdeel van een bewuste grafelijke machtspolitiek waardoor het strategisch belangrijke gebied van Schoonhoven aan de grens met het Sticht in Hollandse handen komt en zal blijven. Zo zal Schoonhoven ook al snel na de grafelijke privilegeverlening van 1322 rechtstreeks bij de grafelijke politiek worden betrokken als in 1324 de stad voor het eerst ter grafelijke dagvaart wordt beschreven.³⁹¹

Bij de stadsrechtverlening aan **Beverwijk** is weliswaar ook een derde partij in het spel maar hier doet zich de unieke situatie voor dat die figuur de touwtjes in het graafschap in handen heeft zodat de graaf feitelijk slechts een bijrol vervult. De vroegste schriftelijke vermelding van Beverwijk, onder de naam *Wijc*, dateert uit 1267.³⁹² Op het grondgebied van een oude agrarische nederzetting met de naam *Agathenkerk*, en in de nabijheid van dat kerkdorp, ontstaat eind twaalfde/begin dertiende eeuw een nieuwe nederzetting van handarbeiders en kooplui; die nederzetting kent economische activiteiten als overslagplaats, markt en (thuis)haven van kooplieden en schippers, en eind dertiende eeuw in ieder geval ook al lakennijverheid.³⁹³ In 1302 treffen we er namelijk al een vermelding aan van een lakenhal, dit is de vroegste vermelding van een *wanthuuse* in Holland.³⁹⁴ Al in 1276 geeft graaf Floris V toestemming aan de ambachtsheer, Gerard van Velsen, om op dinsdag een weekmarkt te *Beuervijc* te houden.³⁹⁵

Beverwijk wordt als volgt getypeerd: 'Als handelsnederzetting ontstaan bij een overslagplaats zou men Beverwijk met het type damstad kunnen vergelijken. Door haar ligging vormt zij de economische en verkeersgeografische toegangspoort tot het erachter gelegen gebied'.³⁹⁶ Ten tijde van de stadsrechtverlening in 1298 kan aldus worden gesproken van een bescheiden stedelijke ontwikkeling van Beverwijk. Op 1 oktober van dat jaar krijgen de huidige

³⁸⁷ SA Midden-Holland, archief stad Schoonhoven, inv. nr. 203-1 (4 juli 1322); het keurrecht in art. 6. Het oudst bewaarde stadszegel dateert van 1323: Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 205.

³⁸⁸ Visser, *ibid.*, p. 36; zo ook Hugenholtz, *ibid.*, p. 82.

³⁸⁹ Visser, 'Schoonhoven en Nieuwpoort', p. 72-73.

³⁹⁰ Rutte, 'Middeleeuwse nieuwe steden in Nederland', p. 193.

³⁹¹ Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 45: het betreft een zaak over de rechtsgeldigheid van privileges.

³⁹² OHZ, III, nr. 1461 (25 nov. 1267).

³⁹³ Alders e.a., *Ontstaan Beverwijk*, p. 35-39. Daar worden voor de 13de en 14de eeuw ook nog genoemd visserij, leerbewerking, blokmakerij, kuiperij, bierproductie- en handel, schoenmakers en pelsbewerkers, en een waag.

³⁹⁴ ChHZ, II, p. 23 (8 juli 1302); Alders e.a., *ibid.*, bijlage 4, p. 63; Kaptein, *De Hollandse textielnijverheid*, p. 43. In 1397 wordt dit wanthuis gesloopt en de lakennijverheid en -handel naar Haarlem verplaatst.

³⁹⁵ OHZ, III, nr. 1738 (19 juni 1276). Dit is ook de vroegste vermelding van de naam Beverwijk.

³⁹⁶ Alders e.a., *ibid.*, p. 19.

en toekomstige inwoners van Beverwijk van graaf Jan I vrijdom van tol in het graafschap.³⁹⁷ En ruim een maand later, op 11 nov. 1298, verleent Jan I een constituerend stadsrecht (inclusief het keurrecht) aan de poorters van Beverwijk, op uitdrukkelijk verzoek van Wolfert van Borselen, ambachtsheer van Beverwijk.³⁹⁸ De belangrijke positie van Wolfert van Borselen in het graafschap Holland komt duidelijk tot uitdrukking in tal van bepalingen van het stadsrecht, waar hij veelal de plaats van de graaf inneemt (bijvoorbeeld bij de aan hem en niet aan de graaf te betalen boetes).³⁹⁹ Zijn gelijktijdige activiteiten ter bevoordeling van Rotterdam, dat enkele maanden later een identiek stadsrecht en ook tolvrijdom krijgt van Jan I, leveren forse concurrentie op voor onder andere de aan de Avesnes toebehorende stad Schiedam.⁴⁰⁰ Dat Rotterdamse stadsrecht zal echter geen lang leven beschoren zijn maar vormt wel een illustratie van zijn actieve politiek ter zake.

Ondanks de bemoeienissen van ambachtsheer Wolfert van Borselen ziet Kruisheer hier een ontwikkeling ‘van onderop’, zoals ook eerder in Alkmaar (1254).⁴⁰¹ Hij noemt Wolfert ‘een belangrijke drijvende kracht achter de toekenning van de keur’ maar stelt dat ‘de verlening van de keur niet beschouwd [kan] worden als een uiting van grafelijk beleid. Het optreden van heer Wolfert in dezen moet gezien worden als deel van de ‘van onderop’ gestuwde, al langer geconstateerde stedelijke ontwikkeling ter plaatse’.⁴⁰² Die zienswijze kan mijns inziens echter niet standhouden als we kijken naar de feitelijke machtsverhoudingen in het graafschap in die periode. Er lijkt weliswaar sprake van enige mate van een stedelijke ontwikkeling ter plaatse maar het is toch vooral Wolfert van Borsele die, uit welbegrepen (financieel) eigenbelang, de initiatiefnemer is geweest. Hij heeft de jonge graaf Jan I volledig in zijn macht, zeker nadat deze op 30 april 1297 feitelijk voor tien jaar het bestuur over het gehele graafschap aan Wolfert opdraagt; twee dagen later besluit de graaf zelfs dat alle inkomsten in het graafschap dienen ter delging van de schulden van de graaf aan heer Wolfert.⁴⁰³ Onder die omstandigheden is het nauwelijks aannemelijk dat hier de inwoners van Beverwijk richting hun ambachtsheer een dergelijk initiatief zullen hebben ontplooid: in de narratio van de oorkonde is dan ook niet voor niets sprake van *petitioni domini Wlphardi de Barsalia domini de Zandenbergh benignius inclinati* – ‘het verzoek van heer Wolfert van Borsele heer van Zandenburg welwillend toegengen’.

Het lijkt niet gewaagd te veronderstellen dat heer Wolfert hier de ‘penvoerder’ is geweest en dat de inwoners van Beverwijk niet of hooguit indirect zijn betrokken bij de formulering van het stadsrecht. Dit blijkt ook uit de Beverwijkse aanpassingen van de voorbeeldoorkonde uit Medemblik. Feitelijk zijn er slechts twee afwijkingen: Wolfert krijgt in een tiental artikelen de opbrengsten van de boetes toebedeeld die normaal gesproken de graaf toekomen, en de poorters van Beverwijk krijgen het recht op twee jaarmarkten.⁴⁰⁴ Uiteraard zullen de inwoners van Beverwijk dit voor de ontwikkeling van hun plaats belangrijke privilege hebben verwelkomd en er hun economisch voordeel mee hebben gedaan. En dat was geheel in lijn met de persoonlijke financiële belangen van hun stadsheer.

³⁹⁷ OHZ, V, nr. 3426 (1 okt. 1298).

³⁹⁸ OHZ, V, nr. 3430 (11 nov. 1298). Het oudst bewaarde stadszegel dateert van 1347: Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 64. Beverwijk wordt voor het eerst in 1388 ter dagvaart beschreven, Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 466.

³⁹⁹ Alders e.a., *ibid.*, p. 12 en 13. Voor het overige is het stadsrecht vrijwel gelijklopend aan dat van Medemblik.

⁴⁰⁰ OHZ, V, nrs. 3455 en 3456 (17 maart 1299).

⁴⁰¹ Alders e.a., *ibid.*, p. 16.

⁴⁰² Alders e.a., *ibid.*, p. 45.

⁴⁰³ De Boer/Cordfunke, *Graven van Holland*, p. 79; OHZ, V, nr. 3277 (2 mei 1297).

⁴⁰⁴ Het betreft de artikelen 20, 21, 31, 32, 33, 34, 37, 41, 60 en 62. In art. 35 komen de goederen van de daders voor de helft aan de graaf respectievelijk aan heer Wolfert. In art. 61 wordt bij de verlening van het keurrecht het voorbehoud gemaakt van de rechtsmacht van de graaf en heer Wolfert. Voor het overige zijn er zelfs geen tekstuele afwijkingen.

3.2.5 De Hollands-Friese stadsrechten (1292-1399)

Naast de eeuwenlange en vaak verbeterde strijd om de macht over zowel Zeeland als West-Friesland, zijn de Hollandse graven ook regelmatig ten strijde getrokken om de macht over Oost-Friesland te verkrijgen. Al sinds de eerste helft van de twaalfde eeuw maken de Hollandse graven aanspraak op de Friese gebieden van Westergo en Oostergo waarmee formeel de bisschop van Utrecht is beleend. In de loop van de twaalfde eeuw ontstaat onenigheid tussen Godfried, bisschop van Utrecht, en graaf Floris III van Holland, die beide aanspraak maken op de gebieden van Oostergo en Westergo. Keizer Frederik I Barbarossa lost dit geschil op door het instellen van het *condominium* over Midden-Friesland in 1165 waarbij wordt bepaald dat bisschop en graaf voortaan gezamenlijk een graaf zullen benoemen.⁴⁰⁵ De positie van de Utrechtse bisschoppen neemt gestaag af maar dat betekent niet dat de Hollandse graven er in slagen hun gezag hier volledig gevestigd te krijgen.

Tijdens de regeringsperiode van graaf Dirk VII (1190-1203) steunt Willem, de jongere broer van de graaf – de latere graaf Willem I – de weer in opstand gekomen Westfriezen. Willem verliest de veldslag maar krijgt bij een verzoening begin 1196 van Boudewijn II, bisschop van Utrecht (1178-1196) en van zijn broer Dirk VII onder meer het bestuur over het graafschap Midden-Friesland in leen. Aangezien Willem de Westfriezen heeft gesteund, wordt hij als graaf door de Friezen aanvaard. Hij resideert als zodanig van 1197 tot 1203 te Staveren.⁴⁰⁶ Als hij echter in 1203 als Willem I tevens graaf van Holland wordt, verliest hij de sympathie van de Friezen. In 1233 zal graaf Floris IV voorshands de laatste Hollandse graaf zijn die, te Franeker, op vreedzame wijze door de Friezen wordt ontvangen.⁴⁰⁷

Na de onderwerping door Floris V van de Westfriezen aan het eind van de dertiende eeuw raken de Friezen zeer beducht voor een dergelijke Hollandse machtspolitiek in hun gebieden en accepteren slechts bij tijden en ten dele de landsheerlijke aanspraken van de graaf: De Hollandse graven blijven echter aanspraak maken op de Friese gebieden en vanaf 1289 tooien zij zich zelfs officieel met de titel *heer van Friesland*. Formeel zijn de graven van Holland nog tot 1345 (als graaf Willem IV bij Staveren sneuvelt) de landsheer van Friesland. Maar de Friezen zelf beroepen zich inmiddels op een ‘rijksonmiddellijke status’ waardoor zij voortaan alleen de keizer als landsheer erkennen – de zogenaamde ‘Friese Vrijheid’. De Hollandse graven volharden ook dan echter in hun aanspraken op deze gebieden. Zowel tegen het eind van de dertiende als van de veertiende eeuw zetten de Hollandse graven het politieke machtsmiddel van de verlening van stadsrecht in aan een viertal plaatsen in Westergo.

De oude en belangrijke handelsplaats **Staveren** wordt voor het eerst in de tiende eeuw als *Stavron* in de bronnen vermeld. In de elfde eeuw vindt er de nodige economische activiteit plaats zoals blijkt uit de vermelding van grote aantallen zilveren munten uit *STAVERVN* (periode 1038-1057) in havensteden aan de Oostzee. Op het grondgebied van huidig Nederland is Staveren de eerste plaats die stadsrecht krijgt, en wel vóór 1068 van Egbert I van Brunswijk, markgraaf van Friesland,⁴⁰⁸ dit recht wordt vroeg in de twaalfde eeuw bekrachtigd door Rooms-koning Hendrik V.⁴⁰⁹ In deze welvarende streek vormt Staveren als havenplaats een belangrijke schakel in de

⁴⁰⁵ OHZ, I, nr. 159.

⁴⁰⁶ Schuur, ‘De grondslag’, p. 166.

⁴⁰⁷ Oebele Vries, *Het Heilige Roomse Rijk en de Friese vrijheid*, Leeuwarden 1986, p. 17.

⁴⁰⁸ Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 216.

⁴⁰⁹ NA, AGH inv. nr. 324, f. 16v, nr. 51 en AGH 325, f. 14v, nr. 51. De datering van deze vervalste oorkonde (waarvan slechts genoemde twee veertiende-eeuwse afschriften bewaard zijn gebleven) is onderwerp geweest van de nodige discussie, en varieerde van 1108, 1118 tot 1123 (zie onder andere Ter Kuile, *Oorkondenboek van Overijssel*, I, nr. 46 voor een overzicht). In de *Registers van de Hollandse grafelijkheid 1299-1345* wordt voor deze oorkonde (Fr. 48) als datering aangehouden 1106 jan. 5- 1111 april 13, mogelijk 1108; zie de website van het Instituut Nederlandse Geschiedenis.

exporthandel op Engeland, Vlaanderen en de Oostzee. In 1132 is in de stichtingsoorkonde van de belangrijke St. Odulphusabdij te Staveren sprake van *cives Staurienses*.⁴¹⁰ Over de ontwikkeling van Staveren in de twaalfde en dertiende eeuw zijn vrijwel geen feitelijke gegevens voorhanden. De stad heeft echter wel een belangrijke rol gespeeld in de bestuurlijke verhoudingen in deze regio. De facto erkennen de Friezen namelijk vanaf circa 1250 geen centraal landsheerlijk gezag meer, en door het ontbreken daarvan krijgen gaandeweg de rechters in Friesland de bestuurlijke leiding in handen van de goën (rechtskringen). De Hollanders behouden in die periode echter in het bijzonder in Westergo toch een aantal strategische posities, waaronder de havenstad Staveren – als een Hollands bruggenhoofd in deze gebieden. Hun invloed blijkt ook uit de aanwezigheid van de op Hollandse leest geschoeide functies van schout en schepenen. In een verdrag met Utrecht uit 1246 is sprake van *Scultetus, Scabini, Consules ac tota Civitas Stavrensis*, aan deze oorkonde hangt ook het oudste stadszegel van Staveren met als randschrift de tekst *Sigillum burgensium de Stauria*.⁴¹¹ Aan het eind van de dertiende eeuw maakt Floris V van een burgeroorlog in Oost-Friesland – die het begin vormt van de twisten tussen Schieringers en Vetkopers – gebruik om vastere voet op Friese bodem te krijgen. Mol gaat ervan uit dat de aanleiding voor de voortdurende onenigheid in deze periode tussen Holland en Westergo gelegen is in het vraagstuk van de competentie van de grafelijke schouten in relatie tot de jurisdictie van het *go*-gerecht.⁴¹²

In het kader van bestendiging van de grafelijke machtspositie in Friesland en van de beschikbaarheid als Hollands militair-strategisch bruggenhoofd (tot begin vijftiende eeuw) aldaar, verleent Floris V in 1292 stadsrecht aan *onzen porteren van Staueren, die ons ghemeenlike enze onzen nacomelinghen die graue zijn in Hollant bi haren vrien wille ende onbeduanghen, vore hem ende hare nacomelinghen eweleke wonachtich binnen Staueren gehuld hebben met ghesuoren ede ende ontsaen in haren rechten beere*.⁴¹³ Het op Hollandse leest geschoeide stadsrecht telt 29 artikelen met als belangrijkste bestanddelen: tolvrijheid in het graafschap (art. 1), verbod op de tweekamp (3), het *ius de non evocando* (5) en het keurrecht (27). Staveren zal als strategisch gelegen havenplaats tenminste enige stedelijke ontwikkeling te zien hebben gegeven rond 1292. Het initiatief tot de stadsrechtverlening lijkt door de bewoners zelf te zijn genomen, vooral vanwege de tolvrijheid.⁴¹⁴ Zoals Janse opmerkt ‘heeft [het] er alle schijn van dat zij door middel van dit stadsrecht en de daaraan verbonden steun van de Hollandse graaf hun positie wilden versterken’.⁴¹⁵ De reden hiertoe zal vooral gelegen zijn geweest in de Staverse belangstelling voor aansluiting bij de Hollandse handelsmarkt.⁴¹⁶ Hier is dan ook sprake van parallelle – machtspolitieke respectievelijk economische – belangen van graaf en stad.

⁴¹⁰ OSU, I, nr. 340 (‘burgers van Staveren’).

⁴¹¹ OSU, II, nr. 1071 (1 maart 1246): ‘het zegel van de burgers van Staveren’.

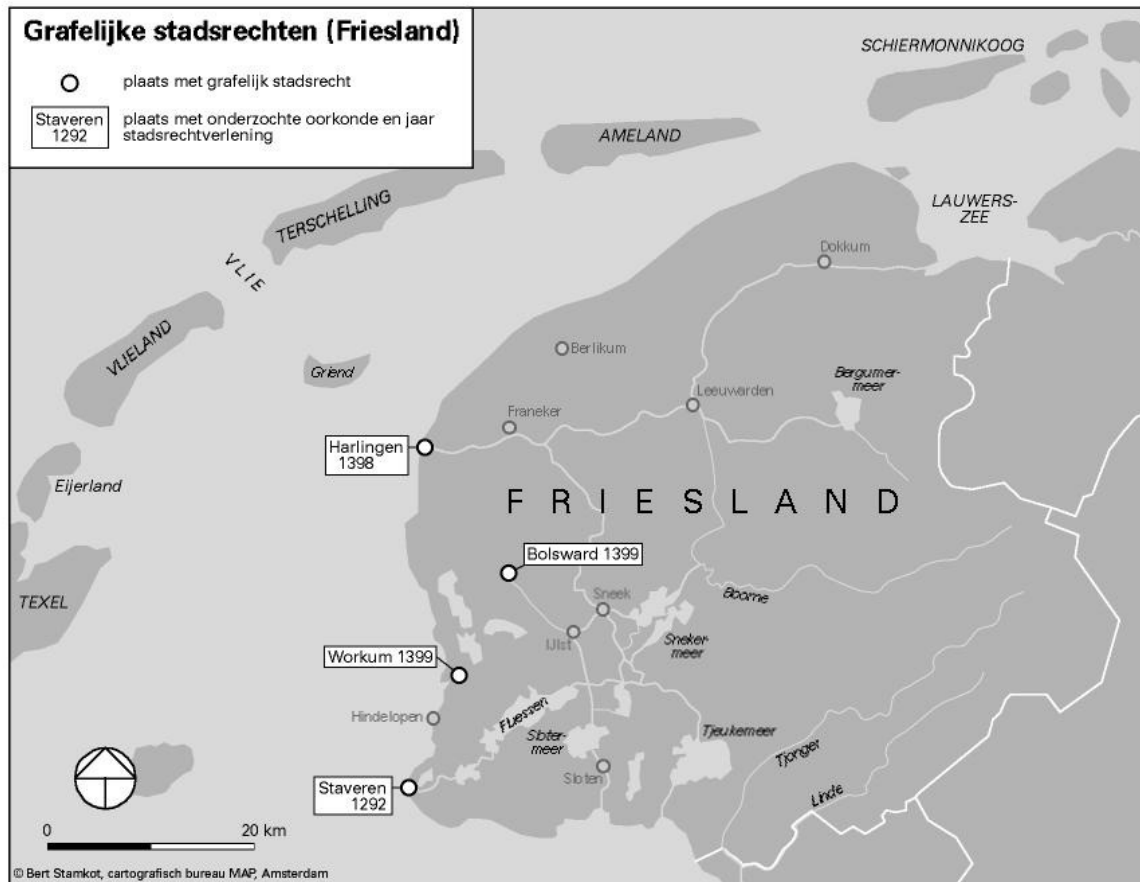
⁴¹² Mol, ‘Graaf Willem IV’, p. 95. Hij wijst er overigens in zijn noot 6 op dat het ook zou kunnen gaan om ‘de rechtspraak over de plattelandsgebieden achter Staveren [...]’ maar dat daarvoor nader onderzoek nodig is.

⁴¹³ Heeringa, *ibid.*, p. 32, wijst er op dat de graaf van Holland zich hierdoor ‘verzekerde van een landingsplaats in Friesland’. Het stadsrecht is tussen 1300 en 1420 herhaaldelijk door de Hollandse graven bekrachtigd, zie Telting, *De Friesche stadrechten*, Inl. X-XI en p. 183-213.

⁴¹⁴ Heeringa, *ibid.*, p. 32; de tolvrijheid, die al in het stadsrecht van 1292 is vastgelegd, wordt door graaf Willem IV zowel in 1340 als in 1342 bekrachtigd.

⁴¹⁵ Janse, *Grenzen aan de macht*, p. 46.

⁴¹⁶ De Boer e.a., *Nederlands verleden*, p. 153. De Hollandse graven Jan I en Jan II bevestigen deze stadsrechten aan het einde van de dertiende eeuw: NA, AGH 340; *ChHZ*, II, p. 8-9 [foutief gedateerd 12 mrt. 1299]. Graaf Willem III krijgt in 1314 van keizer Lodewijk de Beier de gebieden Oostergo en Westergo in leen, maar zijn gezag heeft hij er niet kunnen vestigen. Tot het begin van de vijftiende eeuw blijven de Hollandse graven strijd voeren om de macht in Friesland, totdat zij tenslotte ook de stad Staveren, hun laatste bolwerk, moeten opgeven.

Bij de hernieuwde strijd om het bezit van Oost-Friesland aan het eind van de veertiende eeuw, wordt wederom het middel van de verlening van het stadsrecht gehanteerd, zoals in het geval van **Harlingen**. Uit de achtste eeuw dateert de nederzetting *Almenum*, waar rond 1157 het belangrijke klooster *Ludingakerke* wordt gesticht. In de nabijheid van deze kerkterp met burenen (die pas aan het eind van de zestiende eeuw binnen de stad Harlingen wordt getrokken) komt de nederzetting tot ontwikkeling die in 1228 voor het eerst voorkomt in de bronnen onder de naam *Herlinge*.⁴¹⁷ Door de grote stormvloed van 1287 krijgt Harlingen een open verbinding via de Zuiderzee met de Noordzee en komt er scheepvaart en de nodige handel op gang met Hamburg, Denemarken en de Oostzeelanden. In een oorkonde van 1317 staat de vroegste vermelding van Harlingen als stad: dan zegelt *der poerte van Harlinghen* samen met andere steden een akkoord tussen de stad Kampen en de Friezen.⁴¹⁸ Op 12 jan. 1318 wordt dit akkoord bevestigd door de *poirters van Harlinghe, van Snake ende van Dorylse*.⁴¹⁹ In de octrooibrief, opgemaakt te Hartwerd op 12 juni [St.Odulfstdag] 1322, is sprake van de *oppidani Harlingae* die onderworpen zijn aan het rechtsgebied van Franeker terwijl in een akte uit 1326 sprake is van de *sculteti de Harlinge*.⁴²⁰ In het jaar 1327/28 vormen Almenum en Harlingen één parochie.⁴²¹ Uit een akte van Lübeck uit 1355

⁴¹⁷ Obreen, *Inventaris der archieven van Harlingen*, p. 1, bij een visitatie door de bisschop van Utrecht.

⁴¹⁸ *ChHZ*, II, p. 188 (9 okt. 1317); dit akkoord komt tot stand door bemiddeling van graaf Willem III.

⁴¹⁹ *ChHZ*, II, p. 191. Het betreft de poorters van Harlingen, Sneek en IJlst.

⁴²⁰ *ChHZ*, II, p. 293 (1322); *ChHZ*, II, p. 379 (28 febr. 1326); het is de eerste vermelding van een schout alhier.

⁴²¹ Schwartzberg, *Groot charter-boek*, nrs. 173 en 181.

blijkt dat Harlingen een volledig ontwikkeld stadsbestuur heeft met raden, schepenen en oldermannen (*consules, scabini ac aldermanni in Herlinghe*).⁴²²

Harlingen zal zich in de loop van de veertiende eeuw bestuurlijk losgemaakt hebben uit de omringende grietenij en zich, bij afwezigheid van een erkende en dus bevoegde landsheer, verzelfstandigd hebben als stad. In het kader van de grafelijke territoriale politiek die er op is gericht om die formele aanspraken op Friesland bewesten Lauwers kracht bij te zetten en dit gebied ook feitelijk in bezit te nemen, voeren de graven van Holland in de veertiende eeuw diverse militaire operaties uit. Dat gebeurt in 1310, in 1328 (na een Friese aanval op Staveren), in 1345 (de slag bij Staveren), in 1396 (de slag bij Kuinre) en in 1398/99. Naast militair optreden wordt in die laatste periode door hertog Albrecht ook weer het politieke middel van privilegeverlening in de vorm van tolvrijdom en stadsrecht gehanteerd, voor het eerst in Harlingen op 31 dec. 1398. In de aanhef van de oorkonde staat dit klip en klaar omschreven: *want onse goede lude van Herlinghen mit anderen onsen goeden luden van Oestergo ende van Westergo ons tot onser gunsten ende ghenade ghecomen ende mit ons alinghe ende al mail verzoent ende verlijct sijn van alle ongeboersamicheyt als sy mennich jaer jegbens ons ende onsen voirvorderen in ghestaen hebben ende van allen gheschille dat ny tot desen dagen toe mit him ghehadt hebben ende hebben ons ghebult ontfaen ende ghesworen tot boren rechten lantshere; soe hebben ny den seluen onsen goeden luden van Herlinghen vp dat sy ons ende onsen nacomelinghen bet dienen moghen ende te willigher ende bereider sijn ghegeuen voer ons ende voer onsen nacomelinghen him ende boren nacomelingen vrihede ende portrecht als hier na ghescreuen staet.*

De inhoud van de oorkonde weerspiegelt een feitelijk bescheiden machtspositie van de graaf, die erg ruimhartig is bij zijn privilegeverlening. Hij bepaalt uitdrukkelijk dat de rechtspraak zal plaatsvinden volgens de inhoud van het recht en de handvesten, zoals hij die aan zijn landen en lieden in Oost-Friesland, van Oostergo en Westergo, gegeven heeft. Zelfs moet zijn eigen schout een poorter van Harlingen zijn en deze is bovendien verplicht in de stad te wonen wat tevens voor de schepenen geldt, die ook nog minimaal een jaar poorter moeten zijn geweest. Schepenen krijgen behalve het keurrecht ook de hoge jurisdictie hetgeen opvallend genoemd kan worden in een dergelijke, feitelijk door de Hollanders bezette stad. Behalve schout, schepenen en raadslieden – die financiële stadstaken vervullen – is er ook al sprake van de functie van burgemeester. De boetes komen voor $\frac{2}{3}$ aan de graaf en voor $\frac{1}{3}$ aan de stad. De poorters mogen een wapen, een banier en een wimpel voeren, zij krijgen een weekmarkt en zelfs twee jaarmarkten en vrijdom van tol. Die markten en de tolvrijdom wijzen op de nodige economische activiteit en op een stedelijke ontwikkeling.⁴²³ Toch is er nog wel sprake van agrarische activiteiten gelet op de bepaling dat men daartoe 40 dagen in voor- en najaar buiten de stad mag verblijven, overigens een niet ongebruikelijke bepaling in de stadsrechten uit die periode. Ook mag niet uit het oog worden verloren dat Harlingen met naar schatting 1.000 inwoners twee maal zo groot is als Hollands voorpost in die regio, Staveren (met ‘maar’ 500 inwoners), waarvan in ieder geval een stedelijke ontwikkeling wordt aangenomen. Ditzelfde inwoneraantal hebben trouwens ook de beide andere Friese plaatsen die in deze periode en vanwege dezelfde redenen met Hollandse stadsrechten zullen worden begiftigd, het in de veertiende eeuw al ommuurde Bolsward en Workum (ieder 1.000 inwoners). Het valt in dit verband op dat het nabij gelegen Hindeloopen niet is betrokken in deze grafelijke reeks stadsrechtverleningen. In ieder geval is hier duidelijk sprake van een louter vanwege (machts)politieke redenen inzetten van privilegeverleningen, waaronder het stadsrecht. Het zijn grafelijke initiatieven ter versterking van zijn – overigens zeer wankel – positie in deze hem overwegend vijandige Friese gebieden.

⁴²² Telting, *Het Oud-Friesche stadrecht*, p.77; Asschenfeldt, *Urkundenbuch Lübeck*, III, nr. 225 (17 april 1355).

⁴²³ Ook Robijn, *Het recht van een vrije Friese stad*, p. 30 wijst op de stedelijke uitstraling en de aanduiding als stad van onder andere Harlingen en Bolsward voor 1400.

Dezelfde grafelijke politiek wordt gevoerd ten opzichte van **Bolsward**. Deze nederzetting is ontstaan op terpen, de noordelijke terp waarop de hedendaagse St. Maartenskerk staat, en de handelsterp in het zuidoosten.⁴²⁴ De eerste groei heeft vermoedelijk plaats op de handelsterp *Bodelswerth* – de ‘wierd (terp) van Bodil’ – waaraan Bolsward haar naam ontleent, een naam die we ook terugvinden op munten uit de periode 1038-1057. Rond de elfde eeuw wordt op de kerkterp een tufstenen Romaans kerkje gebouwd. De gunstige ligging van Bolsward aan een zijtak van de Marne, die Vlie en Middelzee verbindt, biedt mogelijkheden voor internationale scheepvaart en handel. In de elfde eeuw vormen Leeuwarden, Staveren, Dokkum en Bolsward de voornaamste handelssteden in Friesland. In de ontwikkeling van de stad speelt de handel een voorname rol, en mede door de daaraan verbonden markten vervult Bolsward een centrumfunctie voor het omliggende gebied. In de twaalfde en de dertiende eeuw vindt hier wel een zekere stedelijke ontwikkeling plaats. Dit blijkt mede uit het klooster met de bijzonder forse Broerekerk die de Minderbroeders – die zich hier rond 1260 vestigen – er bouwen, en de komst, rond 1287, van de Premonstratenzer orde.⁴²⁵

Aan het einde van de dertiende eeuw krijgt Bolsward te lijden van twee ontwikkelingen: de concurrentie van de handelssteden in Vlaanderen en Holland en langs de IJssel, en het dichtslippen van de Middelzee, waardoor de grotere koggeschepen de stad niet meer kunnen bereiken, mede daardoor wordt Bolsward een meer regionaal dan internationaal georiënteerde handelsplaats.⁴²⁶ Rond 1380 wordt Bolsward voorzien van een stenen ommuring waaruit een stedelijk karakter blijkt.⁴²⁷ De vroegste aanwijzingen betreffende het bestuur ter plaatse treffen we aan in diverse oorkonden uit 1331 waarin graaf Willem III het schoutambt verleent, en twee tollenen en twee schouten aanstelt.⁴²⁸ De vroegste vermelding van de *stad* Bolsward treffen we aan in een van die drie oorkonden, te weten die van 24 april 1331 waarin sprake is van de schout van het *oppidum de Boedelswaerd*.⁴²⁹ Voor die datum zal Bolsward al stedelijke rechten hebben bezeten, waarschijnlijk verkregen van het go-gerecht (de landsvergadering) van Westergo, het hoogste bestuursorgaan, bestaande uit grietmannen.

Onder dezelfde omstandigheden als hiervoor bij Harlingen beschreven, verleent Hertog Albrecht, nauwelijks vier maanden later, op 5 april 1399, stadsrecht aan *onsen goeden luden van Bodelswaert*, alsmede het schoutambacht van Bolsward.⁴³⁰ De bepalingen van de Bolswardse stadsrechttoorkonde zijn grotendeels gelijk aan die van Harlingen (waaronder de hoge jurisdictie en het keurrecht) maar toch zijn er enkele opmerkelijke verschillen. De zittende schout wordt hier gehandhaafd voor de duur van zijn eerdere aanstelling, een opvolger dient echter minimaal vijf jaar inwonend poorter te zijn geweest. In Bolsward is wel sprake van schout, schepenen en raadsliden maar weer niet van burgemeesters. De poorters van Bolsward krijgen in tegenstelling tot die van Harlingen het windrecht en het recht tot begeving van het ambt van stadssecretaris, bode, koster en schoolmeester maar weer niet de zeer belangrijke tolvrijdom die Harlingen wel krijgt. Ook Robijn stelt dat ‘het stadsrecht een duidelijk politiek doel [had]: het verkrijgen van erkenning van de aanspraken van Albrecht van Beieren op Oostergo en Westergo’.⁴³¹

⁴²⁴ Kullberg, *Bolsward, gebouwd op terpen*, p. 11. Er is vermoedelijk nog een derde terp, gelegen tussen beide anderen.

⁴²⁵ Kullberg, *ibid.*, p. 30-31; later nog gevolgd door de Bagijnen.

⁴²⁶ Andela, *Bolsward van handelsstad*, p. 53; Noomen, ‘Leeuwarden in de middeleeuwen’, p. 62.

⁴²⁷ Kullberg, *ibid.*, p. 34. De tweede ommuring dateert uit 1524.

⁴²⁸ Colmjon, *Register van oorkonden*, nrs. 221, 222 en 225.

⁴²⁹ Colmjon, *ibid.*, nr. 221; Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 195; Telting, *Het Oud-Friesche stadrecht*, p. 97 e.v. Van 15 aug. 1331 dateert een brief aan Arnhem met daaraan het zegel van Bolsward; Colmjon, *ibid.*, nr. 223, zie ook Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 14.

⁴³⁰ NA, AGH 355, f. 23v - 26r; Colmjon, *Register oorkonden*, nrs. 440 en 441; in druk bij: Verwijs, *De oorlogen van hertog Albrecht van Beieren*, p. 509-516.

⁴³¹ Robijn, *ibid.*, p. 41.

Ten slotte verkrijgt ook **Workum** in dit kader Hollands stadsrecht. Workum ligt in een kweldergebied in Westergo op een noord-zuid lopende zandrug. De plaats heeft zich in de loop van de Middeleeuwen, vermoedelijk vanaf eind dertiende eeuw, ontwikkeld van een agrarische nederzetting aan het riviertje de Wymerts, die de verbinding vormt tussen Zuiderzee en Friese binnenmeren, tot een centrumplaats met voornamelijk scheepvaartactiviteiten. De oudste schriftelijke vermelding van *Woldricgheem* dateert uit 1333.⁴³² In 1353 blijkt de parochiekerk van Workum overgedragen aan de abt en het klooster van St. Odulphus te Staveren.⁴³³ Op 20 april 1355 treffen we hier een bestuur aan bestaande uit *gretmanni et coniudices* die als zodanig ook over een zegel beschikken.⁴³⁴ In een oorkonde van 2 februari 1385 is sprake van *Grietmans, Raetslude ende mederechters in Wouderchem* die de stad en burgers van Amersfoort *een vast, gans stede gheleyde ende veylicheit, die onse mercte zoeken, ... verlenen*.⁴³⁵ Dit is de vroegste schriftelijke vermelding van een stadsbestuur van Workum. Op de dagvaart van 6 mei 1394 van de steden Zutphen, Deventer, Harderwijk, Elburg, Staveren samen met de stad Workum, en Hindeloopen wordt vastgesteld dat Staveren en Workum samen zeven gewapende mannen en één knecht zullen leveren.⁴³⁶

Onder dezelfde omstandigheden als hiervoor bij Harlingen beschreven, verleent hertog Albrecht, op 19 april 1399 stadsrecht aan *onse goede lude* van Workum.⁴³⁷ De aanhef van de oorkonde en vrijwel alle artikelen zijn letterlijk gelijklopend aan die van Bolsward. De poorters van Workum krijgen niet de tolvrijdom en ook niet de begeving van de verschillende ambten, die Bolsward wel worden verleend. Bij de verlening van dit stadsrecht gelden dezelfde grafelijke machtspolitieke overwegingen als eind 1398 bij Harlingen en twee weken eerder in 1399 bij Bolsward. Overigens zal de graaf in deze drie 'Fries-Hollandse' steden slechts zeer tijdelijk als stadsheer worden erkend. Eigenlijk is alleen Staveren redelijk duurzaam 'Hollands' geweest, zoals ook blijkt uit het feit dat alleen deze stad door de graaf enkele malen ter dagvaart is beschreven.⁴³⁸ In 1400 zal hij zijn machtspositie hier kwijt raken en nooit meer verwerven; deze Hollandse stadsrechten zullen spoedig buiten werking worden gesteld. Vermoedelijk zijn de originelen toen ook door de Friezen zelf vernietigd: ze zijn alleen bekend uit de afschriften in de grafelijke kanselarij. Een zelfde werkwijze van op maat gesneden stadsrechten als een soort politiek 'smeermiddel' zal de graaf enkele jaren later, in 1407, hanteren voor de Arkelse steden Gorinchem en Leerdam.⁴³⁹ De Hollandse graven hebben rond 1400 zowel in Friesland als in het Land van Arkel – in wezen vijandige gebieden – vaste voet aan de grond proberen te krijgen met de inzet van al hun voorhanden middelen, zowel militaire kracht als politieke privilegiëring. Zoals we weten is dit niet in alle gevallen voldoende effectief dan wel bestendig gebleken.

⁴³² Keikes/Obreen, *Workum, inventaris der archieven*, p. 7 en 13; Asschenfeldt, *Urkundenbuch Lübeck*, II, nr. 614.

⁴³³ Keikes/Obreen, *ibid.*, p. 16-17; afgedrukt op p. 229-230 (14 okt. 1353).

⁴³⁴ Colmjon, *ibid.*, nr. 277; Obreen, *ibid.*, p. 214.

⁴³⁵ Keikes/Obreen, *ibid.*, p. 23; afgedrukt op p. 230-231.

⁴³⁶ Keikes/Obreen, *ibid.*, p. 19.

⁴³⁷ NA, AGH 355 = register 'Oestvrieslant' van akten van hertog Albert inzake Friesland beoosten het Vlie, lopend over 1398-1403, f. 30r-32r, nr. 43 (19 april 1399).

⁴³⁸ Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nrs. 647, 725 en 993 (1403, 1408 en 1422).

⁴³⁹ Zie Janse, 'Verkochte vrijheid', p. 65 e.v.

3.2.6 Ter bevordering van de Zeeuwse nering (1315-1403)

In de veertiende eeuw zijn de Hollandse graven op verschillende momenten en diverse manieren actief bezig in hun Zeeuwse graafschap de economische ontwikkeling van een aantal plaatsen te stimuleren. Die activiteiten betreffen zowel het opkopen van ambachten en gronden, het graven van havens als ook het gericht en veelvuldig verlenen van tal van bestuurlijke en economische privileges. Naast de directe belangen van de inwoners van de betreffende steden wordt met deze activiteiten en investeringen ook steeds indirect een aantal strategische en/of financiële belangen van de grafelijkheid zelf behartigd. Deze grafelijke inzet en strategie wijken duidelijk af van de eerdere privilegeverleningen uit de periode 1217-1223 (zie daarvoor par. 3.2.2 Zeggenschap over Zeeland).

De directe en actieve betrokkenheid en politieke doelstellingen van de graaf blijken vooral duidelijk in het geval van **Vlissingen**. De nederzetting *Vlissinghe*, bij het veer naar Vlaanderen op de handelsroute naar Sluis, Aardenburg en Brugge, komt voor het eerst in 1235 in de bronnen voor als er sprake is van de aanwezigheid van een parochiekerk aldaar.⁴⁴⁰ In 1264 draagt Wisse van Koudekerke zijn versterkte, stenen huis – *domum meam lapidam* – in Vlissingen als erfelijk leen op aan Aleid van Avesnes, tante van Floris V, en ontvangt dit in leen weer terug.⁴⁴¹ In 1271 blijkt er al een gasthuis aanwezig – *hospitall in Vlissinghen* – terwijl we er al in 1291/92 schout en schepenen aantreffen.⁴⁴² Begin 1294 koopt graaf Floris V uit strategische overwegingen het ambacht te Vlissingen op met de bedoeling hier in het zuiden van Walcheren en recht tegenover het gebied van de graaf van Vlaanderen de havenfunctie te verbeteren, zowel als uitvalsbasis van een oorlogsvloot als voor handelsdoeleinden.⁴⁴³ Onder graaf Willem III komt dit voornemen tot uitvoering en wordt aldaar in de jaren 1304-1308 een nieuwe haven gegraven – *ghemaeft eene nieuwe havene in onse poert te Vlissinghe*, zoals het in het stadsrecht (1315) staat opgetekend. In 1308 wordt ook begonnen met de bouw van de Sint-Jacobskerk in deze nieuwe nederzetting Vlissingen; het dorp Oud-Vlissingen ligt dan circa 2 kilometer verder noordwestelijk landinwaarts. In 1309 laait de strijd tussen Holland en Vlaanderen om de macht over Zeeland bewesten Schelde weer op, een strijd die pas in oktober 1314 zal worden beëindigd. Een half jaar later, in april 1315, verleent Willem III een constituerend stadsrecht aan het nieuw gebouwde Vlissingen, inclusief keurrecht, tolvrjdom in het graafschap en een weekmarkt.⁴⁴⁴

Ten tijde van de stadsrechtverlening in 1315 zal Vlissingen feitelijk nog geen stedelijke ontwikkeling hebben doorgemaakt. Kruisheer wijst op de overeenkomst van het stadsrecht van Vlissingen met dat van Middelburg en stelt dat deze verlening voornamelijk op stedelijke initiatieven ‘van onderop’ berust, en dus vanuit de burgerij.⁴⁴⁵ Gelet op zowel het militair-strategische belang van Vlissingen ten opzichte van Vlaanderen als het economische belang van deze nieuwe, moderne haven op de belangrijke routes naar de Rijn en naar Antwerpen, is mijns inziens echter – mede gelet op alle grafelijke inspanningen en investeringen – in overwegende mate juist sprake van een grafelijk initiatief. Dat blijkt ook duidelijk uit de *narratio* van de oorkonde die hier in zijn geheel (en hertaald) wordt aangehaald: *Want het van rechte ons ende anderen*

⁴⁴⁰ OHZ, II, nr. 569 (28 mei 1235).

⁴⁴¹ OHZ, III, nr. 1367 (20 sept. 1264).

⁴⁴² OHZ, III, nr. 1580 (18 okt. 1271) en V, nrs. 2751 en 2754.

⁴⁴³ OHZ, V, nr. 2849 (10 jan 1294), zie ook nrs. 2850 en 2851; Unger/Westendorp Boerma, ‘De steden van Zeeland: IV Vlissingen’, p. 31; H.G. van Grol, ‘Vlissingen voor 625 jaar tot stad verheven’, in: *Vlissingse Courant* van 30 maart 1940.

⁴⁴⁴ NA, AGH 303 (groot register Zeeland EL. 20) f. 13r-15v; *ChHZ*, II, p. 156-161 (2 april 1315). Bevestigd door Willem IV (II, p. 599, 10 okt. 1337) en Albrecht (III, p. 550, 6 maart 1390). Het oudst voorhanden zegelstempel dateert van voor 1485, oudste zegelafdruk van 1576: Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 232, noot 7. Vroegste dagvaart dateert van 1362, Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 292.

⁴⁴⁵ Kruisheer, ‘Het ontstaan van de oudste Zeeuwse stadsrechtsoorkonden’, p. 300.

landsheeren toebehoert ende onse ambocht es onse land, onse goet te beteren ende onse onderzaten te starckene ende te verbeteren daer ny moghen soe hebben ny om den ghemeen oerbaer ons selves lands ende der lude van onsen lande ghemaect eene nieuwe havene in onse poert te Vlissinghe ende omme die havene te beterne ende om die poert voerscreven te meerene ende oec om alrehande lude daer moghen comen behoudeliken ende elc coepman daer moghe comen ende keeren mit haren goede in sekeren bescermtende jn goeden payse soe hebben ny ghegeven ende gheven der voerscreve poert ende alle den ghenen diere jn woenen of sullen hier na comen te woenen binnen die marken die hierna gescreven staen sulc recht ende sulke vryheyt. Dit is klare taal van de graaf die hier degene is die vanwege overwegend economische redenen de gang van zaken bepaalt en tevens aantrekkelijke vestigingsvoorwaarden voor nieuwe poorters biedt, zoals blijkt uit art. 2. Daarin wordt bepaald dat baljuw en de negen schepenen alle lieden die hen nuttig lijken voor de heer en de stad als poorter mogen toelaten, en diegenen die binnen de vrijheid van Vlissingen (zullen komen) wonen, mogen ook kopen en verkopen, tappen, bakken, brouwen en elke vorm van handel drijven. In het stadsrecht wordt ook zeer nauwkeurig de omvang van de stadsvrijheid omschreven; en er is ook al sprake van burgemeesters – *Die Burghermeysters sullen wesen der poert oerbare te doene mitter poert goede* ... (art. 10). Er kan hier gesproken worden van een strakke regie van de graaf op de ontwikkeling van de dan nog kleine havenstad.

Een zelfde actieve grafelijke inzet treffen we aan in **Reimerswaal**. Over de ontwikkeling van deze nederzetting, gelegen in de noord-oostelijke hoek van Zuid-Beveland, is vóór de dertiende eeuw vrijwel niets bekend.⁴⁴⁶ De vroegste schriftelijke vermelding van *Reimarswal* dateert van 1204, terwijl in 1214 sprake is van het *officia de Reimarswale* (ambacht).⁴⁴⁷ In 1240 en 1254 zijn de elect van Utrecht respectievelijk de Hollandse graaf in Reimerswaal aanwezig en vaardigen er oorkonden uit.⁴⁴⁸ In 1269 is sprake van het gemene zegel van Reimerswaal – *commune sigillum de Reimarswale*.⁴⁴⁹ De aanwezigheid van ‘wollewercke’ rond 1285 blijkt uit een grafelijke regeling, in Reimerswaal uitgevaardigd, te weten dat geen inbreuk mag worden gemaakt op het beoefenen van de lakennijverheid door de burgers van Middelburg en alle ingezetenen van Zeeland bewesten Schelde.⁴⁵⁰ In 1292 is de graaf actief bezig gronden in Reimerswaal op te kopen van de aanwezige ambachtsheren, waarvan we er eerst zeven en vervolgens negen aantreffen: drie schepenen van Reimerswaal zegelen beide oorkonden terwijl namens de graaf een ‘opkoper’ daarbij optreedt.⁴⁵¹ De ambachtsheren vrijwaren bij deze transacties de graaf van alle aanspraken op de aangekochte hofsteden, ambachten en de (wind- en water)molens.

Een volgende vermelding treffen we aan in een privilege van 1315 als graaf Willem III kooplieden uit zijn landen, die op Brabant varen, verplicht om met hun waren de donderdagse weekmarkt van *zijne stad Reymerswale* aan te doen, een blokkademaatregel, als strategische zet tegen het vijandige Vlaanderen.⁴⁵² In 1325 is er al sprake van een school en in 1334 wordt Reimerswaal nota bene als *de stede van Remerswale* ter grafelijke dagvaart beschreven.⁴⁵³ Maar tussen 1336 en 1371 is weer vrijwel steeds sprake van Reimerswaal als dorp.⁴⁵⁴ Zo bijvoorbeeld in 1336 als vrijdom van

⁴⁴⁶ Aangezien Reimerswaal gelegen was in het in de zeventiende eeuw Verdrongen Land van Beveland zijn fysisch-geografische noch archeologische gegevens voorhanden.

⁴⁴⁷ OHZ, I, nr. 344 (april 1214).

⁴⁴⁸ OHZ, II, nr. 599 (12 febr. 1240) en OSU, II, nr. 934 (geeft 12 febr. 1239); OHZ, II, nr. 993 (9 jan. 1254). Ook in 1256 wordt er een oorkonde uitgevaardigd, door ruwaard Floris, OHZ, III, nr. 1087 (16 mrt. 1256).

⁴⁴⁹ OHZ, III, nr. 1492 (mei 1269).

⁴⁵⁰ OHZ, IV, nr. 2225 (19 aug. 1285).

⁴⁵¹ OHZ, V, nr. 2742 (2 aug. 1292) en nr. 2743 (3 aug. 1292).

⁴⁵² Fruin, *Het archief*, Regestenlijst nr. 1 (21 sept. 1315): dit privilege wordt wel beschouwd als een recht van stapeldwang maar diende slechts om te voorkomen dat handelswaar via Brabant in Vlaanderen terecht zou komen; na 1323, als Vlaanderen uiteindelijk Hollands aanspraken op Zeeland bewesten Schelde erkent, vervalt de noodzaak hiervan. Later in 1315 is weer sprake van de *stad* Reimerswaal, Regestenlijst nr. 2 (2 okt. 1315).

⁴⁵³ Post, *Scholen*, p. 27; vriendelijke mededeling van dr. J.G. Smit, het betreft nr. 15 (na 17 mei 1334) uit de nog uit te geven *Bronnen dagvaarten Zeeland*.

⁴⁵⁴ Fruin, *ibid.*, Regestenlijst nrs. 3,4,7, 9,12,14 en15.

tol te Dordrecht wordt toegestaan aan hen die wonen *op 't dorp tote Reimerswale*.⁴⁵⁵ Het is dan echter opmerkelijk dat Reimerswaal in 1337 het vriendschapsverdrag tussen de hertog van Brabant, de graaf van Vlaanderen en graaf Willem III van Henegouwen en Holland medebezegelt, en wel als één van de drie goede Zeeuwse steden.⁴⁵⁶ Reimerswaal heeft belangrijke juridische, economische en kerkelijke centrumfuncties, zodat hier van een stedelijke ontwikkeling kan worden gesproken op het moment van de verlening van het stadsrecht.

Hertog Albrecht van Beieren (als bezitter van de ambachtsheerlijkheid tevens stadsheer) verleent in 1375 een constituerend stadsrecht aan Reimerswaal: *dat wij zulke gratie punten ende vryheden onsen lieuen ende ghetrouwen poerteren van Reymerswael ghedaen ende ghegheuen hebben*.⁴⁵⁷ Zij krijgen het recht van Middelburg zoals blijkt uit de artikelen 4 (voor schepenen erkende schuld) en 6 (m.b.t. doodslag en verwondingen): *dat salmen hem beteren ghelic onsen poerteren van Middelburch*. Zij mogen ook hun stad omgraven en bevesten op de wijze *als haer brieve die si van onsen ouders hebben daer of begriepen* (art. 1). Baljuw en schepenen krijgen onder andere de lage jurisdictie (over alle misdaden en geschillen tot de waarde van *eenen haluen man* – art. 2), het recht om personen voor drie jaar uit de stad te verbannen vanwege alle zaken, behalve die aan lijf en leden raken, het recht op beslaglegging vanwege schulden, die voor schepenen zijn erkend, op geheel Zuid-Beveland (art. 4), de bevoegdheid tot het al dan niet toelaten van ambachten (gilden) in de stad (art. 7) en het keurrecht (art. 8). Een poorter mag ook niet naar kerkelijk recht worden berecht vanwege een wereldlijke schuld (art. 9).⁴⁵⁸ Volgens Kruisheer betreft het hier een initiatief ‘van onderop’, dus vanuit de burgerij, en gaat het dan ook niet om een grafelijk initiatief.⁴⁵⁹ Rutte plaatst Reimerswaal echter in de categorie ‘van bestaande nederzettingen die in de late Middeleeuwen door een variërende combinatie van initiatiefrijke burgers, heren en economische vernieuwingen, vermoedelijk structurele veranderingen, tot stad werden’.⁴⁶⁰

Gelet op de talrijke, voornamelijk economische privileges uit de periode 1355-1392 is hier sprake van een zeer actieve, grafelijke politiek.⁴⁶¹ De bevestiging en belangrijke uitbreiding van het stadsrecht in 1380 en het feit dat de stad in datzelfde jaar voor het eerst door de graaf ter dagvaart wordt beschreven, gepaard gaande aan de toetreding in deze periode van Reimerswaal als derde stemhebbende stad tot de Staten van Zeeland, onderstrepen deze actieve politiek.⁴⁶² De verlening van het stadsrecht zal mijns inziens dan ook zijn gebaseerd op wederkerige belangen van graaf – mede vanwege zijn belangen als stadsheer – en stedelingen bij de stimulering van de economische ontwikkeling van de stad, waarbij lokale initiatieven aannemelijk zijn.

De nederzetting **Brouwershaven** is geheel op grafelijk initiatief ontstaan. In 1286 krijgt graaf Floris V de helft van de te graven haven en het te bouwen dorp en de helft van de gronden van *Heer Klaaskinderkerke Nieuwland*, behorend tot het ambacht Brijdorp, overgedragen van de

⁴⁵⁵ ChHZ, II, p. 587 (19 sept. 1336). In 1340 wordt tolvrijdom door Willem IV in Holland en Zeeland verleend. In de bevestiging daarvan door gravin Margaretha in 1346 is sprake van de *vrijheid van Reymerzwale*, zie ook Hollestelle, *Geschiedkundige beschrijving*, p. 299.

⁴⁵⁶ Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, tweede stuk, nr. 60. In 1388 is weer sprake van medebezegeling, nu van de muntordonnantie: ChHZ, III, p. 504-505 (6 okt. 1388); het oudst bewaarde stadszegel dateert van 1416.

⁴⁵⁷ NA, AGH 226, f. 146; ChHZ, III, p. 289. In 1376 is sprake van de verlening van het secretarisschap, schrijfbambacht en scholasterschap in de ‘*stede Reimerswale*’: ChHZ, III, p. 328 (15 nov. 1376).

⁴⁵⁸ Kruisheer wijst op de relatie met het stadsrechtprivilege van Middelburg (‘Het ontstaan van de oudste Zeeuwse stadsrechtsoorkonden’, p. 299-300, noot 73 en bijlage II).

⁴⁵⁹ Kruisheer, *ibid.*, p. 300.

⁴⁶⁰ Rutte, ‘Stadslandschappen’, p. 152.

⁴⁶¹ Zie voor de privileges: Fruin, *ibid.*, onder b. Privilegiën, inv. nr. 6 (9 charters), p. 9; Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 409.

⁴⁶² Op 1 april 1380 bevestiging en uitbreiding door hertog Albrecht, Fruin, *ibid.*, Regestenlijst, nr. 22; de dagvaart bij Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 409. Na 1578 is de stad niet meer stemhebbend in de Staten van Zeeland. Reimerswaal heeft in de zestiende eeuw zwaar te lijden onder de vele stormvloed, vooral de St. Felixvloed van 1530. In 1631 worden de restanten van de stad definitief verlaten, en in 1632 publiekelijk verkocht.

familie Nobel.⁴⁶³ De kosten worden onderling verdeeld: de graaf en de familie Nobel betalen ieder de helft van de investeringen voor de haven en het dorp terwijl het ambacht Brijdorpe het onderhoud van sluis en watergang voor haar rekening neemt. Bijna drie maanden later koopt de graaf van ridder Jan van Renesse 100 gemet gronden binnen en buiten de dijk, inclusief de publieke rechten daarop (ambacht), in het ambacht Brijdorpe; aangezien Jan van Renesse diezelfde dag een oorkonde uitgeeft met garanties voor degenen die tot dan toe uitwateren door de sluis, blijkt dat er dan al een haven aanwezig is.⁴⁶⁴ In 1288 verkrijgt Floris V een privilege van hertog Jan I van Brabant betreffende een vrije doorvaart en ook tolvrijdom als een aantrekkelijke vestigingsfactor voor de inwoners en kooplieden van twee nieuw te bouwen stadjes (*duo nova oppida sive villas*), waaronder één in Brijdorpe (*in loco qui dicitur Brijdorpe*).⁴⁶⁵ De vroegste schriftelijke vermelding van *den Dorpe van Brouwershavene* staat in een rekening uit 1318, waaruit tevens blijkt dat de graaf het dorp voor de helft in eigendom heeft.⁴⁶⁶ Ook in 1318 treffen we er reeds schepenen aan die oorkonden uitvaardigen – *inde habemus litteram scabinorum de Brouwershaven*.⁴⁶⁷

De ontwikkeling van de plaats komt vrij vroeg in de 14de eeuw op gang blijkens de aanstelling van een secretaris (de begeving van het schrijfambacht) in de persoon van koster Hugo de Moer door graaf Willem III in 1324, de aanwezigheid van een school en een grafelijke windmolen, tolvrijheid in Holland en Zeeland voor de duur van twee jaar en ook een haringmarkt in 1344.⁴⁶⁸ Vermoedelijk wordt al rond 1325 begonnen met de bouw van de uiteindelijk zeer forse grote kerk (70 x 30 m.). In ieder geval sinds 1331 is sprake van een door de graaf aangestelde baljuw van Brouwershaven.⁴⁶⁹ Uit diens aanwezigheid leiden Cappon en Van Engen af dat een deel van de bepalingen in de stadsrechtsoorkonde van 1403 al moet dateren van vóór 1331.⁴⁷⁰ In 1362 krijgen de inwoners van Brouwershaven voor een periode van tien jaar tolvrijdom van hertog Albrecht.⁴⁷¹ En in 1397 krijgen de inwoners van ‘ambocht ende prochye’ Brouwershaven zelfs voor onbepaalde tijd tolvrijdom in Holland en Zeeland en ook in Heusden.⁴⁷² Rond 1400 lijkt er echter geen sprake van een feitelijke stedelijke ontwikkeling van Brouwershaven. In 1403 verleent hertog Albrecht aan de inwoners van Brouwershaven een formeel constituerend stadsrecht (inclusief het keurrecht (art. 59)).⁴⁷³ Brouwershaven behoort tot de stadsrechtfamilie van de Hollandse-Zeeuwse eilanden.⁴⁷⁴ In de aanhef (*narratio*) van de oorkonde van 1403 deelt de hertog mee dat hij de door zijn voorvaders ongezegeld gelaten keuren en handvesten heeft bevestigd en thans officieel uitvaardigt ‘na inhoud hoire cuere’. Dat vroegere handvest moet daarom goeddeels van vóór 1358 (het jaar waarin Albrecht als ruwaard aantreedt voor zijn geesteszieke broer Willem V), en deels zelfs van vóór 1331, dateren.⁴⁷⁵ Het is onduidelijk waarom

⁴⁶³ Cappon/Van Engen, ‘...bider kore...’, p. 231; Henderikx, ‘Havenplaatsen’, p. 78.

⁴⁶⁴ OHZ, IV, nrs. 2257 en 2258 (7 april 1286).

⁴⁶⁵ OHZ, IV, nr. 2367 (6 dec. 1288).

⁴⁶⁶ Hamaker, *Rekeningen grafelijkheid Zeeland*, o.a. p. 63 en 65; Unger/Westendorp Boerma, ‘De steden’, p. 28.

⁴⁶⁷ Hamaker, *ibid.*, p. 143.

⁴⁶⁸ Secretarisfunctie, NA, AGH 303, f. 58r, ook bij Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 127 (4 april 1324); school, NA, AGH 303, f. 105r; windmolen, NA, AGH 303, f. 40r.-v.; tolvrijdom en haringmarkt, NA, AGH 303, f. 18r, beide laatste charters ook afgedrukt in *ChHZ*, II, p. 688.

⁴⁶⁹ NA, AGH 303, f. 96r; *ChHZ*, II, p. 525. De grafelijke baljuw dient naast de handhaving van de grafelijke rechten ook zorg te dragen voor de jaarlijkse vernieuwing van de schepenen.

⁴⁷⁰ Cappon/Van Engen, *ibid.*, p. 235.

⁴⁷¹ *ChHZ*, III, p. 125 (25 maart 1361; echter paasstijl).

⁴⁷² GA Schouwen-Duiveland, stad Brouwershaven, charter nr. 2.

⁴⁷³ GA Schouwen-Duiveland, stad Brouwershaven, charter nr. 3 (7 febr. 1403); Cappon/Van Engen, ‘...bider kore...’, p. 231-255. Oudste stadszegel van 1478: in GA Schouwen-Duiveland, *Privileges Brouwershaven*, nr. 22. In 1440 wordt Brouwershaven voor het eerst beschreven ter dagvaart: vriendelijke mededeling dr. J.G. Smit, het betreft nr. 543 uit de nog uit te geven *Bronnen dagvaarten Zeeland*.

⁴⁷⁴ Cappon/Van Engen, *ibid.*, p. 240.

⁴⁷⁵ Cappon/Van Engen, *ibid.*, p. 232. Aangezien in de *narratio* nadrukkelijk van ‘onsen voirvaders’ sprake is, kan hier ook sprake zijn van hun beider moeder, gravin Margaretha, dan wel van Willem III of Willem IV. Gelet op

dit stadsrecht zo lang, vermoedelijk dus ruim een halve eeuw, ongezegeld is blijven liggen, hoewel het in de praktijk echter niet heel veel lijkt te hebben uitgemaakt. Op dezelfde dag van de stadsrechtverlening bevestigt hertog Albrecht ook de begrenzing van de stadsvrijheid.⁴⁷⁶

Volgens Cappon en Van Engen zal de stadsrechttoorkonde op initiatief van de inwoners tot stand zijn gekomen: 'niet de landsheer (*in casu* zijn ambtenaren) maar Brouwershaven heeft ze [de inhoudelijke bepalingen] geformuleerd'.⁴⁷⁷ Van Engen wijst er elders overigens wel op dat: 'Het Zeeuwse Brouwershaven bijvoorbeeld ontstond aan het einde van de dertiende eeuw na intensieve bemoeienis van de landsheer, maar dat neemt niet weg dat het stedelijk recht zich er op initiatief van de lokale bevolking lijkt te hebben ontwikkeld. Landsheerlijk optreden en initiatieven van de stedelingen zelf sluiten elkaar dan ook geenszins uit'.⁴⁷⁸ Ik acht het aannemelijk dat hier sprake is van al langer geldende rechtsregels die voor een belangrijk deel ook op grond van lokaal initiatief zullen zijn ontwikkeld. Dat hangt niet alleen samen met de aanduiding van de landsheer in de derde persoon in een aantal artikelen (in tegenstelling tot de eerste persoon in aanhef en slot) maar vooral ook met de vele specifieke bepalingen op het gebied van scheepvaart, (haring)visserij, handel en vennootschappen. Hier zal dan ook voornamelijk sprake zijn geweest van gezamenlijke, economische belangen van landsheer en stedelingen bij de ontwikkeling van de nederzetting met initiatieven van beide partijen, die in 1403 uiteindelijk plechtig worden bezegeld.

3.2.7 Rechten te koop (1340-1405)

In de loop van de veertiende eeuw zien we een omslag in de handelwijze met betrekking tot de verlening van grafelijke privileges. Tot en met de regeringsperiode van graaf Willem III is er sprake van wederzijdse belangen en voordelen bij verlener en verkrijger. Willem III is zelfs eerder terughoudend met de verlening van privileges: van hem zijn ook maar twee feitelijke stadsrechtprivileges bekend, te weten die van Vlissingen en Ammerstol. Dat hij bij de verlening daarvan bepaalde eigen belangen nastreeft is evident, zij het dat het hem dan wel steeds ook om het algemeen belang van de grafelijkheid gaat. Zijn zoon, Willem IV, is degene die met de twijfelachtige praktijk van de blote verkoop van privileges een begin maakt. Van hem is bekend dat vrijwel alles te koop is, vooral op het gebied van de tolvrijdom 'heeft hij een ware uitverkoop gehouden'.⁴⁷⁹ De grafelijke handel in deze privileges levert weliswaar flinke bedragen op maar berooft de grafelijke schatkist ook weer van vaste inkomsten. De regering van Willem IV wordt gekenmerkt door het voortdurend zoeken naar geldbronnen ter financiering van zijn kostbare levensstaat en militaire campagnes. Hij wordt daardoor afhankelijk van zijn voornaamste geldschieters zoals Willem van Duivenvoorde die in ruil voor hun kredietverlening tal van overheidsrechten in bezit krijgen. Ook gaat Willem op grote schaal privileges verkopen tegen vaak forse bedragen. Een voorbeeld is het privilege uit 1344 waarbij een volledige stapeldwang te Dordrecht wordt opgelegd voor alle schepen die van zee komen, dat wordt verkocht voor het enorme bedrag van 800 gouden schilden. De financiële nood van de graaf leidt ertoe dat hij in hetzelfde jaar geld leent van de steden Dordrecht, Middelburg en Zierikzee voor een zogenoemde *Pruistocht*. In 1345 gaat hij een omvangrijke lening aan met de zes belangrijkste steden in zijn graafschappen (Dordrecht, Zierikzee, Middelburg, Delft, Leiden en Haarlem) ter bekostiging van het beleg van Utrecht en een grote aanval op Friesland. Zij krijgen daarbij als

de bevindingen van Cappon en Van Engen omtrent de datering van verschillende lagen (groepen bepalingen) in de oorkonde is het ook niet uitgesloten dat hier meerdere graven tegelijk in het spel zijn geweest.

⁴⁷⁶ GA Schouwen-Duiveland, stad Brouwershaven, inv. nr. 79, f. 4r. (7 febr. 1403).

⁴⁷⁷ Cappon/Van Engen, *ibid.*, p. 233-234; zie ook Kruisheer, 'Het ontstaan van de oudste Zeeuwse stadsrechttoorkonden', p. 300-301.

⁴⁷⁸ Van Engen, 'Geen schraal terrein', p. 82.

⁴⁷⁹ Brokken, *Het ontstaan*, p. 21; daar staan talloze voorbeelden genoemd van die 'egoïstisch-financiële politiek die gericht was op het verkrijgen van geld op korte termijn'.

onderpand een groot aantal inkomstenbronnen van de graaf waaronder de belangrijkste tollën; politieke eisen worden daarbij echter niet gesteld.⁴⁸⁰

Rotterdam is als eerste stad in Holland en Zeeland in 1340 bereid een fors bedrag te betalen voor de verlening van het stadsrecht. Hoewel het bij de in dit kader geplaatste stadsrechten ook wel om andere specifieke grafelijke belangen gaat, lijkt toch vooral het financiële aspect een doorslaggevende rol te hebben gespeeld: dit is het eerste Hollandse stadsrecht dat tegen ‘contante betaling’ wordt gekocht. De oudste vermelding van *dat ambochte van [...] Rotterdam ter halver Rotte* dateert van 1280-1282.⁴⁸¹ De nederzetting bestaat oorspronkelijk uit twee ambachten aan weerszijden van de benedenloop van de Rotte (een veenwater) bij een rond 1270 aangelegde dam. Door de noodzakelijke overslag van scheepsladingen met alle bedrijvigheid vanden, ontstaat hier in korte tijd een nieuwe nederzetting. Naast de afwateringsfunctie vervult de Rotte ook een functie voor de aan- en afvoer van producten naar het achterland. Overigens is dit vooreerst nog een zeer bescheiden functie vanwege het ontbreken van een verbinding met het Hollandse stedengebied. Die verbinding zal pas tot stand komen met de aanleg van een kanaal van Rotterdam naar de Schie bij Overschie. Hoewel het werk aan deze Rotterdamse Schie aan het eind van de dertiende eeuw wordt begonnen, vindt de voltooiing pas rond het midden van de veertiende eeuw plaats.

In de jaren negentig van de dertiende eeuw vindt er een aantal belangrijke ontwikkelingen plaats: het ambacht ‘Voor-Rubroek’ van de heren van Voorschoten komt terug in grafelijk bezit en na de moord op Floris V vervalt in 1297 ook het Bokelsambacht (ten westen van de Rotte) aan de graaf. Maar voor Rotterdam het meest belangrijk is, in datzelfde jaar, de ‘machtsgreep’ van Wolfert van Borselen die als voogd van de jonge graaf Jan I optreedt. Naast de politieke perikelen op landsheerlijk niveau, levert het ook in deze regio de nodige strijd op. Wolfert staat zijn eigen aanzienlijke belangen voor en tracht afbreuk te doen aan de positie van de Van Avesnes, die in Dordrecht en Schiedam hun steunpunten hebben. Zo tast hij in 1298 de positie van Schiedam aan en zorgt hij er begin 1299 voor dat graaf Jan I aan de poorters van Rotterdam stadsrecht inclusief tolvrijdom verleent.⁴⁸² Jansma en Van der Schoor geven daarvoor twee duidelijke redenen: door dit stadsrecht wil Wolfert enerzijds van Rotterdam een sterk steunpunt maken om daarmee afbreuk te doen aan de positie van Schiedam – of zelfs een wig te drijven tussen de Avesnes-steden Schiedam en Dordrecht – en anderzijds is hij uit op persoonlijk financieel gewin.⁴⁸³ Voordat deze strategie zelfs maar tot ontwikkeling kan komen is alles al weer voorbij: Wolfert wordt op 1 augustus 1299 tijdens een volksoploop in Delft vermoord door Hollandse Avesnes-getrouwen. Onmiddellijk hierna komt Jan van Avesnes terug naar Dordrecht om als regent van zijn jonge neef op te treden. Als op 10 november 1299 graaf Jan I overlijdt, wordt Jan van Avesnes de nieuwe graaf (als Jan II), die per omgaande de meeste maatregelen van Jan I herroept, waaronder de intrekking van dit stadsrecht.⁴⁸⁴ Rotterdam valt vervolgens uiteen in het Bokelsambacht ten westen en een grafelijk ambacht ten oosten van de Rotte.

Ondanks deze tegenslagen voor de ontwikkeling van de jonge stad groeit Rotterdam in de loop van de veertiende eeuw geleidelijk uit tot een bescheiden stedelijke nederzetting. Er zijn ten

⁴⁸⁰ Zie onder andere Kokken, *Steden en Staten*, p. 23.

⁴⁸¹ Jansma, ‘De oudste geschiedenis’, p.5.

⁴⁸² *OHZ*, V, nr. 3408 (12 juli 1298); nr. 3455 (17 maart 1299). Rotterdam krijgt hetzelfde stadsrecht dat in 1298 aan Beverwijk – waarvan Wolfert ambachtsheer is – is verleend.

⁴⁸³ Van der Schoor, *Stad in aanwas*, p. 30; Jansma, *ibid.*, p. 13.

⁴⁸⁴ Kruisheer is teruggekomen op zijn eerdere inzicht dat ook dit stadsrecht zou zijn ingetrokken. In 1308 vidimeert Dirk, *pape* van Rotterdam, namelijk de stadsrechtsoorkonde van 1299: zie Alders, *Het ontstaan*, p. 42 en noot 19. Van der Schoor wijst er echter, mijns inziens terecht, op dat het een poging van teleurgestelde Rotterdammers was om door graaf Willem III alsnog hun eerder verleend stadsrecht bevestigd te krijgen waartoe zij een vidimus van de ingetrokken oorkonde produceerden, ‘Rotterdam en de grafelijkheid’, *Rotterdams Jaarboekje* 2006, p. 88-89.

tijde van het stadsrecht van 1340 wel duidelijke kenmerken aanwijsbaar van een stedelijke ontwikkeling zoals een grafelijke herberg in 1316 en de aanwezigheid van een Lombard in 1326.⁴⁸⁵ En in 1328 krijgen *onsen luden van Rotterdam, wonende in onse ambochte*,... van Willem III een privilege voor (eigen) bestuur en rechtspraak.⁴⁸⁶ Hierin is tevens sprake van *onse havene te maecken* en het rechtspreken voor vreemdelingen *over dwersnacht* – een belangrijke bepaling voor de blijkbaar aanwezige kooplieden, die binnen 24 uur met een uitspraak ‘uit de voeten’ kunnen. Ook is er in 1328 sprake van het lucratieve school- en schrijfbacht.⁴⁸⁷ In 1329 is er een gasthuis en in 1332 een veer met de nodige opbrengsten.⁴⁸⁸ Ondanks deze stedelijke kenmerken typeert Van der Schoor zelfs het Rotterdam van rond 1400 nog als een ‘in economisch opzicht onderontwikkeld rivierstadje zonder een stedelijke nijverheid die de economie domineerde’.⁴⁸⁹

Op 7 juni 1340 verleent Willem IV, graaf van Holland, een constituerend stadsrecht aan *onsen ghemenen porters van Rotterdamme*.⁴⁹⁰ In de oorkonde staat een aantal belangrijke voorrechten opgenomen: tolvrijdom in het graafschap, twee jaarmarkten, vrijstelling van een aantal belastingen en tevens uitgebreide bevoegdheden voor wat betreft bestuur en rechtspraak, waaronder het keurrecht. De rechten van de graaf, die de hoge jurisdictie aan zich houdt, worden eveneens duidelijk omschreven, zo dient de stad een kogge met 25 man te leveren voor de heervaart en krijgt de graaf $\frac{2}{3}$ van de geïnde boetes.⁴⁹¹ Het stadsbestuur wordt gevormd door de grafelijke schout, zeven schepenen en twee raden (later aangeduid als burgemeesters). Voor de verlening van de stadsrechtsoorkonde betalen de Rotterdammers op 27 juni 1340 in totaal 100 pond zilveren groten.⁴⁹² Het blijft overigens niet alleen bij dit voor de verdere ontwikkeling van de stad Rotterdam zo belangrijke privilege: twee dagen later beveelt de graaf de heemraden van Schieland om een vaart en een weg tot aan de Schie aan te leggen waardoor er een verbinding zal ontstaan met de Hollandse kuststrook.⁴⁹³

Dit is de vroegst aangetroffen, afzonderlijke betaling voor een verleend stadsrecht in Holland en Zeeland. Deze stadsrechtverlening dient nadrukkelijk te worden geplaatst in de politieke en vooral ook financiële omstandigheden waarin het graafschap in die jaren verkeert. De kosten van de vele veld- en krijgstochten, de toernooien en niet in de laatste plaats de bijzonder kostbare levenswijze van graaf Willem IV leiden er toe dat hij extra inkomstenbronnen creëert door de verkoop van vrijwel alle voorhanden overheidsprivileges en -rechten. In de oorkonde is geen sprake van een bevestiging van een eerder verleend stadsrecht terwijl in de aanhef ook geen enkele motivering te vinden is voor de verlening ervan. Hier is naar mijn mening sprake van een zakelijke transactie tussen enerzijds een graaf die voortdurend op zoek is naar extra inkomsten en anderzijds poorters die met oog op de ontwikkeling van hun plaats bereid zijn een aanzienlijk bedrag te betalen voor het stadsrecht.⁴⁹⁴

⁴⁸⁵ Jansma, *ibid.*, p. 18.

⁴⁸⁶ *ChHZ*, II, p. 463 (25 juli 1328); Van der Schoor, *ibid.*, p. 32-33.

⁴⁸⁷ *ChHZ*, II, p. 453 (8 april 1328); Ten Boom, ‘De eerste secretarissen van Rotterdam’, p. 153.

⁴⁸⁸ Jansma, *ibid.*, p. 22.

⁴⁸⁹ Van der Schoor, *Stad in aanwas*, p. 62.

⁴⁹⁰ GAR, OA van de stad Rotterdam, inv. nr. 1; *ChHZ*, II, p. 638.

⁴⁹¹ Blok, *Eene Hollandsche stad*, p. 220, stelt dat de stad in 1407 de hoge jurisdictie verwerft. Dr. A. van der Schoor wijst hierbij op de invoering van de functie van stedelijke baljuw in 1408 (vriendelijke mededeling).

⁴⁹² GAR, OA van de stad Rotterdam, inv. nr. 2; *ChHZ*, II, p. 641; Van der Schoor, *ibid.*, p. 33. Op 8 mei 1358 verkrijgt de stad ook het recht ‘eene veste te maken om hoer stede’, Jansma, *ibid.*, p. 28. In 1351 beschikt men over een stadszegel: Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 200.

⁴⁹³ *ChHZ*, II, 640 (9 juni 1340). Rond 1350 wordt deze vaarweg voltooid.

⁴⁹⁴ Zie ook Van der Schoor, *ibid.*, p. 33-34. Enkele jaren na verlening van het stadsrecht (in 1346) zal Rotterdam al voor het eerst ter dagvaart worden beschreven: Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 86.

In 1356-1357 vindt in de regio's West-Friesland, Waterland en de Zeevang een actieve verkoop van stadsrechten plaats aan een viertal plaatsen, waaronder aan **Enkhuizen**. Hoewel de oudste bewoningssporen uit de elfde/twaalfde eeuw dateren, is over het ontstaan van deze plaats nagenoeg niets bekend.⁴⁹⁵ De vroegste schriftelijke vermelding van de naam *Enkuse* staat pas in een getuigenverklaring vanwege een beroving van Engelse zeelieden uit 1283.⁴⁹⁶ In 1296 treffen we vermeldingen aan bij Melis Stoke en Johannes de Beke.⁴⁹⁷ De Bruin schetst de ontwikkeling van Enkhuizen in relatie tot Gommerskarspel in de eerste helft van de veertiende eeuw waarbij op enig moment de banne (of dorp) Enkhuizen samengegaan met de banne Gommerskarspel; in een rekening uit 1311 komen Enkhuizen en Gommerskarspel voor de eerste keer samen voor maar dan nog wel als afzonderlijke dorpen (met ieder een eigen bestuur en een eigen kerk).⁴⁹⁸ Er is geen reden om aan te nemen dat het hier niet gaat om 'gewone' West-Friese bannen, dorpen dus met een eigen dorpsbestuur en dorpskerk, ook de bestuurlijke en kerkelijke grenzen komen overeen, de kerk van Enkhuizen is gewijd aan Sint Paulus, die van Gommerskarspel aan Sint Gomarus. Aanvankelijk liggen beide dorpen op een andere plaats dan nu het geval is. Vanaf de twaalfde eeuw verhuist de bewoningsas van Gommerskarspel naar het zuiden, terwijl Enkhuizen vanwege toenemende problemen aan de zeezijde landinwaarts wordt verplaatst, de dorpen komen dan tegen elkaar aan te liggen, wat leidt tot een soort 'fusie'. In 1335 komen Enkhuizen en Gommerskarspel gezamenlijk voor op een lijst van bannen die moeten werken aan de aanleg van een inlaagdijk westelijk van Medemblik.⁴⁹⁹

De stadsrechtverlening van 1356 wordt in de literatuur doorgaans beschouwd als het moment dat de vereniging van Enkhuizen met Gommerskarspel feitelijk plaatsvindt. De Bruin geeft aan dat de vereniging als 'dorp', gelet op de vermelding uit 1335 en een gezamenlijke vermelding onder één *capitum* uit 1343-1346, al eerder lijkt te hebben plaatsgehad: in een akte uit 1354 betreffende de bedijking van een kaag is expliciet sprake van *ons gemene dorp van Enkhuizen en Gommerskarspel*.⁵⁰⁰ De fusie is vermoedelijk het gevolg van het enorme Enkhuizer landverlies door de opdringende Zuiderzee. Een passage uit het stadsrecht (art. 4) wijst daar ook op: *Voert waert dat onse poerte van Enchusen voernoemd van node namels verzet worde op een ander stede die wi hem bi ons ende onsen rade met hoers selfs gherechte wisen sullen*.⁵⁰¹ Gelet op het gebrek aan relevante vermeldingen in de bronnen, lijkt een stedelijke ontwikkeling van Enkhuizen rond 1356 niet aannemelijk. Op 27 januari 1356 verleent Willem V een constituerend stadsrecht aan de inwoners van Enkhuizen en Gommerskarspel.⁵⁰² In het stadsrecht (art. 1) staat dat de inwoners van Enkhuizen en Gommerskarspel *omme menighen trouwen dienst* het stadsrecht hebben verkregen. Het is van belang er op te wijzen dat 'de verklaring, dat de rechtskring, aan welke het privilege was verleend dit had verkregen wegens trouwe dienst, men veelal [kan] opvatten als een bedekte erkenning door de heer, dat het handvest van hem tegen een bede was gekocht. Dat in een dergelijk geval de wensen van degenen die het kochten de inhoud van het handvest in sterke mate mede bepaalden, ligt voor de hand'.⁵⁰³ Door die van Enkhuizen wordt inderdaad 'gewoon' hiervoor betaald: in de

⁴⁹⁵ Sarfatij, *Verborgten steden*, p. 176.

⁴⁹⁶ OHZ, IV, nr. 2116 (15 juni 1283); nr. 2117 (17 juni 1283); *Enkus*.

⁴⁹⁷ Stoke, *Rijmkroniek*, V 755 regel 7129 (enchusen); De Beke, *Croniken*, p. 155-156.

⁴⁹⁸ De Bruin, 'Over Gommerskarspel', p. 6-10; zie Smit, *De rekeningen der graven*, p. 3-13.

⁴⁹⁹ De Bruin, *ibid.*, p. 9; *ChHZ*, II, p. 606-608; Westfries Archief, OA stad Enkhuizen, inv.nr. 98. Het gaat om 800 morgen en 160 mannen.

⁵⁰⁰ De vermeldingen uit 1343-1346 bij: Hamaker, *Rekeningen grafelijkheid Holland*, II, p. 274-275, 365-366 en 371. De akte uit 1354 in het Westfries Archief, archief Ambacht Drechterland, inv. nr. 182 (f. 157); zie voor een uitgebreide beschrijving De Bruin, *ibid.*, p. 9 en 16.

⁵⁰¹ 'Voorts wanneer het ooit nodig mocht blijken onze stad Enkhuizen te verplaatsen, dan zullen wij hen die (plaats) aanwijzen, mede op advies van onze grafelijke raad en het gerecht van Enkhuizen.'

⁵⁰² Westfries Archief, OA stad Enkhuizen, inv. nr. 2. Enkele jaren later, in 1361, blijkt men al over een stadszegel te beschikken: Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 100.

⁵⁰³ De Monté/Spruit, *Hoofdlijnen rechterlijke organisatie*, p. 190.

rekening van de grafelijkheid staat een betaling van *Enghusen* van maar liefst 400 oude schilden *van den ghelde, dat zi minen here den grave gaven van huere vrijhede*.⁵⁰⁴

In het geval van Enkhuizen is overigens heel mooi zichtbaar op welke wijze het proces van stadsrechtverlening nu eigenlijk verloopt. De gebruikelijke gang van zaken in die tijd is dat de ontvangers van de voorrechten, de zogenaamde *destinatarissen*, met hun verzoek om een stadsrecht naar de graaf gaan, met hem onderhandelingen voeren over de voorwaarden en de prijs om vervolgens een akte op te stellen en die ter bezegeling voor te leggen aan de graaf. In dit geval gaat dat echter enigszins anders.⁵⁰⁵ Eind 1355 of wellicht zelfs in januari 1356 zullen beide partijen met elkaar in contact zijn getreden – we gaan hier uit van de graaf die de inwoners van Enkhuizen dit ‘aanbod’ doet. Al op 27 januari 1356 ontvangen vertegenwoordigers van Enkhuizen in Dordrecht van de graaf een korte oorkonde waarin deze verklaart dat ze een vrijheid en een stadsrecht overeenkomstig dat van Medemblik krijgen en al mogen handelen en recht spreken conform diezelfde rechten. De juiste voorwaarden zijn dan al uitonderhandeld want we lezen in deze oorkonde dat ze een jaarmarkt krijgen en met dertig mannen ter geboden heervvaart moeten opkomen. In artikel 2 staat opgenomen dat *onsen goeden luden van onser poerte van Enchusen* de graaf vervolgens een concept-oorkonde met de Medemblikker bepalingen (uiteraard aangepast aan die voor Enkhuizen) mogen voorleggen die hij dan zonder betaling van kosten (vermoedelijk) in het net zal laten schrijven en uiteraard zal zegelen. Voor de juistheid van die tekst moeten dan echter wel betrouwbare lieden instaan die daartoe ook hun zegel er aan hangen. Die van Enkhuizen halen vervolgens per omgaande, op maandag 22 februari 1356, in Medemblik een afschrift van het stadsrecht dat als *vidimus* wordt afgegeven door baljuw Jan van Bruelis en twee schepenen van Medemblik.⁵⁰⁶ Ze werken vervolgens flink door en stellen een prachtige oorkonde op, geheel in het Latijn, waarin ook de specifieke Enkhuizer bepalingen integraal zijn verwerkt en die vervolgens door de graaf is gezegeld. De datering van deze oorkonde luidt als volgt: *Datum apud Goudam anno Domini millesimo tricentesimo quinquagesimo quinto proxima feria post Dominicam qua cantatur Letare*. [Gegeven te Gouda, in het jaar des Heren 1355, op de dichtstbijzijnde dag na de zondag dat men Letare zingt].⁵⁰⁷ In deze akte is sprake van de Paasstijl zodat de juiste datum van bezegeling maandag 4 april 1356 is. Die dag krijgen de inwoners van Enkhuizen dus te Gouda hun officiële stadsrecht-oorkonde, die in opdracht van de graaf wordt gezegeld door de zegelbewaarder, mr. Dirk van Thienen.

De bijzondere bepalingen voor Enkhuizen betreffen de afbakening van het gebied, de ‘vrijheid’, waarbinnen de rechten zullen gelden,⁵⁰⁸ de verlening van een jaarmarkt, het aantal mannen (30) dat met de graaf ter heervvaart dient te gaan (waarbij de lieden van Grootebroek en Bovenkarspel bijstand moeten verlenen), de poorters van Medemblik en de inwoners van het Overlekerambacht⁵⁰⁹ mogen geen poorter worden van Enkhuizen en er mogen ook geen poorters van Enkhuizen buiten de stad wonen. De belangrijkste bepalingen uit het eigenlijke stadsrecht, dat van Medemblik, betreffen de tolvrijdom, het keurrecht en het *ius de non evocando*. Er is wel geopperd dat de inwoners van de samengevoegde dorpen Enkhuizen en Gommerkarspel een verzoek tot verlening van de stadsrechten hebben gedaan, zoals zou blijken uit de aanhef van de stadsrecht-oorkonde van 4 april 1356, waar staat: *petitioni oppidanorum de eiusdem benignius inclinati* (het verzoek van de poorters van dezelfde stad welwillend toegenegen). Hier is echter de

⁵⁰⁴ NA, AGH 1377, f. 5v = rekening van Heinric Hamer; zie ook Noordeloos, ‘Een paar kanttekeningen’, p. 6.

⁵⁰⁵ Zie ook Van Engen, ‘Geen schraal terrein’, p. 83-84, noot 76.

⁵⁰⁶ Westfries Archief, OA stad Enkhuizen inv. nr. 3.

⁵⁰⁷ Letare is de derde zondag voor Pasen. Dat zou dus maandag 16 maart 1355 zijn. Gelet op de Paasstijl is de juiste datum echter maandag 4 april 1356. Dit klopt ook met de aanwezigheid van de graaf en (de leden van) zijn raad in Gouda op die datum; zie Brokken, *Het ontstaan*, bijlage 1a, p. 474.

⁵⁰⁸ ‘streckende noertwaert, oestwaert ende zuutwaert tot in der zee, ende westwaerd streckende an den ban van Boevenkerspel, langhes den wech tweehondert roeden breed’. [streckende noordwaarts, oostwaarts en zuidwaarts tot in de zee, en westwaarts tot de ban van Bovenkarspel, langs de weg, 200 roeden breed].

⁵⁰⁹ Het ambacht van West-Friesland dat over de Kromme Leek lag, de Vier Noorder Koggen

letterlijke tekst overgeschreven van de oorkonde van Medemblik, die weer is overgenomen van het Alkmaarse stadsrecht. Als er sprake is geweest van een lokaal verzoek dan zou dat ook in de eerste oorkonde van 27 januari 1356 zijn vermeld. Hoewel een initiatief van de inwoners van Enkhuizen aannemelijk is, dient hier ook een grafelijk, politiek motief in deze beschouwing te worden betrokken: de graaf steunt in deze woelige jaren, waarin hij uit is op de macht in het graafschap, met name op de steden. Hij zal vooral vanwege financiële motieven de inwoners van Enkhuizen actief hebben aangeboden om (tegen forse betaling) stadsrecht te kunnen verkrijgen, waardoor hij niet alleen aan extra financiën komt maar tevens nog een (nieuwe) stad aan zijn zijde krijgt. Gelet op de kostbare oorlogen die hij voert en de 'afbetaling' van de financiële regeling met zijn moeder, keizerin Margaretha, heeft de grafelijkheid in deze periode een voortdurend gebrek aan voldoende baten.⁵¹⁰

Brokken plaatst de stadsrechtverleningen aan Enkhuizen, Monnickendam, Hoorn en Edam in 1356-1357 in het kader van een grafelijke politiek gericht op 'een nauwere verbinding van dit gebiedsdeel met Holland'.⁵¹¹ Hij stelt: 'de beoogde inlijving bij Holland gedoogde geen bestuurlijke zelfstandigheid van West-Friesland ten opzichte van de landsheerlijkheid'.⁵¹² De Graaf plaatst de verlening van de stadsrechten aan Enkhuizen, Hoorn en Monnickendam echter zonder meer in het kader van de financiering van de grafelijke 'veldtocht met een modern huurleger met de nieuwste wapens' in 1355, gericht tegen de bisschop van het Sticht.⁵¹³ Gelet op bovenstaande argumenten acht ik hier sprake van een 'verkoop' door de graaf van het stadsrecht aan de inwoners van Enkhuizen en Gommerkarspel vanwege de grote financiële verplichtingen van de grafelijkheid in deze periode, die tot voordeel strekt van beide partijen.⁵¹⁴

In hetzelfde jaar en onder soortgelijke omstandigheden vindt de stadsrechtverlening aan **Monnickendam** plaats. Vermoedelijk rond 1235 nemen monniken van de Friese abdij van Ludingakerke van de reguliere kanunniken van Sint Augustinus de herontginning ter hand van buitendijks land in deze omgeving; deze abdij beschikte ook over het patronaatsrecht van Monnickendam.⁵¹⁵ De ontgonnen landerijen zullen door de monniken in de loop van de dertiende eeuw zijn verpacht terwijl een concentratie van bebouwing rondom de dam en de sluis is ontstaan, mede vanwege mogelijke activiteiten als tolheffing, bevissing van de sluis en handel en nijverheid op die locatie. Een duidelijker beeld van de feitelijke ontwikkeling is echter nog niet voorhanden.⁵¹⁶ Op 28 juli 1282 krijgt graaf Floris V de heerlijkheden Waterland en Zeevang in eigendom van heer Jan Persijn in ruil voor De Lier en Zouteveen. De zoon van Jan Persijn,

⁵¹⁰ Na de hevige strijd met zijn moeder over de zeggenschap in de graafschappen Henegouwen, Holland en Zeeland – in 1351 zelfs als regelrechte burgeroorlog – had hij een financiële regeling met haar getroffen, waarbij Willem het bestuur over Holland, Zeeland en West-Friesland verkreeg en Henegouwen nog moest 'verbeiden'. Zie ook Cox, 'Stedelijke trots', p. 64-65. Rutte, 'Stadswording en stadsplanning', p. 68 plaatst Enkhuizen in de categorie van 'bestaande nederzettingen die in de Late Middeleeuwen door een variërende combinatie van burgers, heren en economische vernieuwingen, wellicht zelfs structurele veranderingen, tot stad werden'.

⁵¹¹ Brokken, *Het ontstaan*, p. 159.

⁵¹² Brokken, *ibid.* In de noot hierbij geeft hij aan dat dit ook blijkt uit de (concept-)bestuursdelegatie van graaf Willem V over West-Friesland van oktober 1353 aan Jan van Sassenheim en Noordhollandse steden, waaronder Alkmaar en Medemblik.

⁵¹³ De Graaf, *Oorlog om Holland*, p. 137

⁵¹⁴ Op 7 juli 1356 verkrijgen de poorters van Enkhuizen nog een oorkonde van de graaf met extra voorrechten (Westfries Archief, OA stad Enkhuizen, inv. nr. 4). Deze is vooral bedoeld om een streep te zetten onder de eerdere onenigheid tussen moeder en zoon, gravin Margaretha en graaf Willem V. De schade die zij en de standen, edelen en steden, elkaar hebben berokkend, wordt hiermee kwijtgescholden. In 1361 wordt Enkhuizen al voor het eerst ter dagvaart beschreven: Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 271.

⁵¹⁵ Mol, 'Graaf Willem IV', p. 97-98. Veelal wordt in dit verband onterecht genoemd dat het zou gaan om een bezit van monniken van de premonstratenzer abdij van Mariëngaarde bij Hallum in Friesland; die beschikken echter over twee uithoven op het eiland Marken, dat zij hebben gekocht van de heer van Waterland.

⁵¹⁶ Van Overbeeke, *Monnickendam*, p. 35-43.

Nicolaas Persijn, krijgt diezelfde dag de helft van Waterland en Zeevang weer in erfelijk leen van de graaf.⁵¹⁷ Melis Stoke schrijft in zijn *Rijmkroniek* dat de Friezen en de Utrechters in 1297 in hun strijd tegen Jan I van Holland *mit veel sceepen te Monickendam* aankomen.⁵¹⁸ In die periode zijn er ook al drie jaarmarkten in Monnickendam.⁵¹⁹ De naam treffen we echter pas voor het eerst in de schriftelijke bronnen aan in 1316, in een vermelding van grafelijke inkomsten *van der halve sluze te Monekiindamme*.⁵²⁰

In 1340 verleent Willem IV de inwoners van de parochie Monnickendam tolvrijdom in het graafschap Holland.⁵²¹ De plaats is dan ook al een zelfstandige parochie die meer opbrengt dan Edam.⁵²² In 1342 blijken de inkomsten uit de sluis al meer dan drie maal zo hoog als in 1316, een duidelijk teken van een voorspoedige economische ontwikkeling.⁵²³ De belangrijkste activiteiten zijn de handel (in zuivel) en de nijverheid, terwijl er vanwege de haven ook de nodige scheepvaartactiviteiten worden ontplooid. In de tweede helft van de veertiende eeuw treffen we schippers uit Monnickendam aan als transporteurs van Hamburgs bier; op de heenreis zullen ze boter, kaas en vis hebben meegevoerd.⁵²⁴

Vanwege het ontbreken van duidelijke vermeldingen in de bronnen kan geen feitelijke stedelijke ontwikkeling worden aangenomen rond de stadsrechtverlening van 1356. Volgens de oorkonde verleent de graaf op 2 maart 1356 aan *onsen goeden luyden van Monickendam* een zelfde constituerend stadsrecht als Medemblik eerder verkreeg.⁵²⁵ Met betrekking tot die datering doet zich echter een bijzonder probleem voor. De oorkonde van de graaf waarbij hij het stadsrecht (van Medemblik) verleent, is gedateerd *des woensdaghes nae St. Matthijsdach in het jaer 1355*. Dat zou dan 25 februari 1355 zijn maar uiteraard geldt hier de Paasstijl. Het wordt dan 1356 dat zelf weer een schrikkeljaar is waardoor St. Matthijs niet op 24 maar op 25 februari valt, en dus op een donderdag. De eerstvolgende woensdag is dan 2 maart 1356. En om het nog wat ingewikkelder te maken vermeldt het handgeschreven afschrift van deze oorkonde uit 1598 niet St. Mathijsdag maar St. Michielsdag (29 sept.). Dan zou het dus weer gaan om woensdag 30 september 1355. De meest waarschijnlijke datering van deze oorkonde is echter 2 maart 1356. Ook Appel en Haag snijden deze problematiek aan in hun artikelen over de handvesten van Monnickendam.⁵²⁶ De conclusie is dat 1356 in ieder geval het juiste jaar is. Dan is de volgende vraag of al bij de uitvaardiging van de oorkonde van 2 maart 1356 daadwerkelijk een stadsrecht is verleend. Dat is hier echter, anders dan bij Enkhuizen, niet het geval. De graaf bepaalt in die oorkonde van 2 maart 1356 dat de inwoners van Monnickendam hem een afschrift van het stadsrecht van Medemblik zullen voorleggen dat hij vervolgens, samen met de vrouwe van Waterland, zal zegelen.⁵²⁷ Zij hebben de zaak blijkbaar doortastend aangepakt want ruim drie weken later zijn zij met hun concept-oorkonde bij de graaf. Deze zegelt de oorkonde op 27 maart 1356 te Haarlem, overigens zonder de vrouwe van Waterland.⁵²⁸ De voorbeeldoorkonde die de schepenen van

⁵¹⁷ OHZ, IV, nr. 2047 (28 juli 1282).

⁵¹⁸ Janse, *Kattendijke-kroniek*, p. 306; ook bij Melis Stoke, *Rijmkroniek*, VI 49 regel 7745.

⁵¹⁹ Van Overbeeke, *ibid.*, p. 45; tevens vermeld in 1342/1343 bij Hamaker, *Rekeningen grafelijkheid Holland*, I, p. 268-269.

⁵²⁰ Hamaker, *ibid.*, p. 73. De andere helft komt toe aan de heren Van Persijn.

⁵²¹ Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 270 (30 mei 1340); deze geldt niet voor degenen die in de parochie van Zuyderwoud komen wonen.

⁵²² *Hantvesten en privilegiën van Monnickendam ende Waterlandt*, 1613, p. 13; Van Overbeeke, *ibid.*, p. 45.

⁵²³ Hamaker, *ibid.*, I, p. 269.

⁵²⁴ Ketner, *Handel en scheepvaart van Amsterdam*, p. 5-11.

⁵²⁵ Waterlands Archief, 0696 Stad Monnickendam (1273) 1403-1813, inv. nr. 75, f. 19v-20r = 'Privilegen beijde van Waterlant ende onser stede van Monnickendam'; handgeschreven kopie door Jacobus Cimonis.

⁵²⁶ Appel, 'Hantvesten ende privilegiën', p. 48-76; J. Haag, 'Monnickendam 649 of 650 jaar stad', in: *Jaarboek Waterland 2004* (Purmerend 2005) p. 55-63.

⁵²⁷ Katharine Persijn van Waterland is sinds 1353 vrouwe van Waterland. De familie Persijn verkocht in 1282 de heerlijkheid Waterland aan de graaf van Holland maar kreeg deze voor de helft weer in leen terug.

⁵²⁸ NA, AGH 223, f. 53v.

Monnickendam op 8 november 1356 op hun beurt opstellen ten behoeve van de inwoners van Edam, die ook het stadsrecht verleend willen krijgen, geeft dit namelijk expliciet aan. Dat afschrift van hun eigen oorkonde vermeldt ook als datum 27 maart 1356.

De specifiek Monnickendammer bepalingen betreffen de heervaart, die op 30 mannen en op eigen kosten wordt bepaald, de bede, die op vastgestelde tijden dient te worden betaald, de bevestiging van de bestaande drie jaarmarkten, en de omschrijving van het gebied van de vrijheid van de nieuwe stad. De inwoners van Monnickendam hebben, evenals die van Enkhuizen, voor dat alles flink in de geldbuidel moeten tasten: zij betalen het zeer forse bedrag van 880 pond Hollands.⁵²⁹ Gelet op de reeds bij Enkhuizen aangehaalde omstandigheden en argumenten acht ik ook hier sprake van een wederzijds voordelige ‘verkoop’ van het stadsrecht in relatie tot kostbare financiële verplichtingen van de grafelijkheid in deze periode, de inwoners van Monnickendam zijn hierbij actief betrokken geweest.

Op diezelfde dag (27 maart 1356) in Haarlem verleent de graaf ook **Hoorn** het stadsrecht en daarbij treffen we eenzelfde grafelijke werkwijze aan. De eerste sporen van een bewoonde nederzetting hier in het zuiden van het ambacht Drechterland dateren uit de tweede helft van de dertiende eeuw terwijl de vroegste schriftelijke vermelding van de banne *Hoerne* dateert van 1311.⁵³⁰ De inwoners worden door de Westfriese Omringdijk (gesloten rond 1250) tegen de Zuiderzee beschermd. Bij de in die dijk liggende sluis met overtoom (oostelijk van de Rode Steen) worden aan het begin van de dertiende eeuw de eerste huizen gebouwd, tevens gelegen aan de landweg (het Grote Noord) door het dorp, die in noordelijke richting voor verbinding met het achterland zorgt. Er wordt een afwatering gegraven, de Gouw, die via een sluis op de Zuiderzee loost, en een haven aangelegd. Lesger noemt drie factoren die in onderlinge combinatie beslissend zijn geweest voor het ontstaan van de nederzetting: de uitwatering van de Gouw in een natuurlijke baai op de Zuiderzee, de aanwezigheid van een diepe vaargeul, een *kil*, die schepen in staat stelt tot aan de dijk te komen en de landweg die een verbinding vormt met het oostelijk Westfriese achterland.⁵³¹ Er zijn recent sporen gevonden van het huis van een leerbewerker van eind dertiende eeuw.⁵³² Lesger wijst verder op de belangrijke rundveemarkt te Hoorn rond 1340, en op een beperkter rol voor wat betreft de handel in bier en laken.⁵³³ In 1341 vindt een aanpassing ten behoeve van de haven plaats door middel van de aanleg van een dijkje als laad- en loswal.⁵³⁴ In de eerste helft van de veertiende eeuw heeft Hoorn een parochiekerk gewijd aan Sint Cyriacus als stedelijke schutspatroon; in 1347 verleent de graaf toestemming tot de stichting van een gasthuis onder voorbehoud van *die Prochi kercke van Hoerne al hoers recht*.⁵³⁵ Hoorn kan rond 1350 worden gekenschetst als een handelscentrum voor West-Friesland dat tevens als nederzetting dient voor uit Denemarken en het noorden van Duitsland afkomstige kooplieden. Hoorn heeft daarnaast een aandeel in de scheepvaart op de Zuiderzee en dient ook als overslagplaats van goederen van en naar het achterland. Ondanks die economische activiteiten

⁵²⁹ NA, AGH 436, f. 11. In 1388 is er een stadszegel voorhanden als men de muntordonnantie meebezegelt: *ChHZ*, III, p. 504-505. Het oudst bewaarde stadszegel dateert van 1406. Monnickendam wordt al in 1361 voor het eerst ter grafelijke dagvaart beschreven: Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 275.

⁵³⁰ Smit, *De rekeningen der graven*, p. 3-13. Een banne is een synoniem voor dorp of parochie in West-Friesland, zie De Bruin, ‘Hoorn, dorp en stad’, p. 31. De naam *Horne* treffen we overigens al op 24 maart 1309 aan als West-Friese afgevaardigden worden aangewezen waaronder *Junenum Meo de Horne*: *ChHZ*, II, p. 82.

⁵³¹ Lesger, *Hoorn als stedelijk knooppunt*, p. 23-24. Hij acht het waarschijnlijk dat het ontstaan van Hoorn samenhangt met een extraregionale of intermediaire functie van Hoorn, als havenstad de verbinding voor het achterland met de wijdere wereld (zie ook p. 14-15).

⁵³² Velius, *Kroniek van Hoorn*, I, p. 105.

⁵³³ Lesger, *ibid.*, p. 24-25. Hij wijst op grafelijke rekeningen betreffende de heffing van tol op *wtheemscher* bier.

⁵³⁴ Velius, *ibid.*, p. 109; Lesger, *ibid.*, p. 26.

⁵³⁵ Velius, *ibid.*, p. 107: eerste parochiekerk in 1323 ‘of daaromtrent’; NA, AGH 220, nr. 78 (4 januari 1347).

en de aanwezigheid van een gasthuis kan, mede gelet op het zeer geringe aantal inwoners (circa 500), rond 1356 nog niet van een stedelijke ontwikkeling worden gesproken.⁵³⁶

Tot 2007 is aangenomen dat, vanwege de paasstil die de grafelijke kanselarij hanteert, Hoorn in 1357 stadsrecht heeft verkregen.⁵³⁷ De in de oorkonde opgenomen datering luidt: *Ghegebeuen tot Haerlem Jnt jaer ons Heren dusent driebondert ses ende vijftich des zonnendaghes nae onser vrouwen daghe Annunciatio*. Dat zou dan inderdaad zondag 26 maart 1357 zijn. Op het eerste oog dus conform de hulpwetenschap der chronologie of tijdrekenkunde. Noordeloos geeft ook een (geconstrueerde) beschrijving van de ‘ontstaansgeschiedenis’ van deze oorkonde.⁵³⁸ Hier doet zich echter een interessant probleem voor met betrekking tot de *intitulatio*, de aankondiging van de hoedanigheid van de verlener van de voorrechten. In de bewaard gebleven oorkonde van Hoorn staat vermeld dat *Hertoghe Willaem van Beyeren grave van Holland van Zeeland bere van Vriesland ende verbeyder der graefschap van Henegouwen* eenieder bekend maakt dat hij deze voorrechten aan Hoorn heeft verleend en er zijn zegel aan heeft gehecht. Willem V wordt dus nadrukkelijk aangekondigd als verbeider van het graafschap Henegouwen en niet als graaf. Op het moment van het overlijden van zijn moeder, gravin Margaretha, op 23 juni 1356 is Willem echter geen verbeider meer, vanaf die datum wordt Willem dan ook steevast als *graaf* van Henegouwen vermeld (zijn inhuldiging als graaf vindt tussen 15 en 27 juli 1356 plaats in de steden van Henegouwen). Dit is zelfs een zodanig belangrijke titel dat die vóór die van graaf van Holland wordt vermeld. Het is dan ook onmogelijk dat Willem V in 1357 in officiële stukken nog als *verbeider* zou worden betiteld. Er zijn ook nog andere feiten die de stadsrechtverlening in 1356 staven. Zo worden de inwoners van Hoorn al in juli 1356 *poorters* (stedelingen) genoemd en is er een grafelijke kwitantie van 7 juli 1356 vanwege de betaling van 1550 schilden voor het (eerder) verleende stadsrecht. Verder zijn er op 26 maart 1357 geen oorkonden door of vanwege de graaf gezegd terwijl de graaf in die maand niet in Haarlem maar in Middelburg verbleef. En ten slotte verleent Willem V op 7 juli 1356 een aanvulling op het stadsrecht inclusief vergiffenis voor de door Hoorn begane misdrijven tijdens de oorlog tussen hem en gravin Margaretha.⁵³⁹ In deze oorkonde is ook (zoals het hoort) sprake van Willem V als *grave van Henegouwen* en tevens van *onse lieve ende trouwe poirteren van onser stede van Hoirne*.⁵⁴⁰

Op 27 maart 1356 verleent graaf Willem V dus aan *onsen ghoede luden van Hoerne* een constituerend stadsrecht, inclusief het keurrecht.⁵⁴¹ Overigens heeft Hoorn heel wat dieper in de buidel moeten tasten dan Enkhuizen: zij betalen maar liefst 1550 schilden zoals blijkt uit de eerder genoemde grafelijke kwitantie van 7 juli 1356. Die vermeldt: *...dat wi ontfanghen hebben van onsen goeden luden van Hoorne alse van boren poert rechte dat si tyghens ons ghecoft hebben vijftien hondert ende vijftich silde...*⁵⁴² De stadsrechtsoorkonde zelf is zeer afwijkend van die van Enkhuizen aangezien hier de zeven specifiek Hoornse bepalingen in het Middelnederlands zijn opgenomen voorafgaand aan de tekst van Medemblik, die vervolgens woordelijk in het Latijn is ingevoegd. Aan het eind van de oorkonde worden, wederom in het Middelnederlands, de geijkte formules, de datering en de plaats van verlening toegevoegd. We zullen de specifieke, Hoornse bepalingen nader onder de loep nemen. Voor wat betreft de artikelen die zijn overgenomen van Medemblik

⁵³⁶ Naar schatting ging het in 1335 om zo'n 70 huizen en circa 420 inwoners volgens een berekening aan de hand van een rekening uit 1311 waarbij 70 Hoornse mannen aan de dijk moesten werken. Ter illustratie van de voorspoedige ontwikkeling van Hoorn kan worden gewezen op de start van de bouw van de grote Kerk in 1369 en het Sint Jan- en Sint Geertruidengilde uit 1381 (rijnschippers).

⁵³⁷ Cox, 'Stedelijke trots en stadsrechtvieringen', p. 71-72. In dat artikel wordt aangetoond dat Hoorn een jaar te laat het 650-jarig stadsrechtfeest vierde; ook Cox, 'Het stadsrecht van Hoorn', p. 12.

⁵³⁸ Noordeloos, 'De ontwikkeling van de vrijheid', p. 16 en 17.

⁵³⁹ Origineel in Westfries Archief, OA stad Hoorn, inv. nr. 45.

⁵⁴⁰ *ChHZ*, III, p. 4.

⁵⁴¹ Originele oorkonde in Westfries Archief, OA stad Hoorn, inv. nr. 37. In 1361 beschikt men over een stadszegel: Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 140.

⁵⁴² Origineel in Westfries Archief, OA stad Hoorn, inv.nr. 58 Charters, bergnr. 2766, regest nr. 17.

houd ik de desbetreffende nummering aan zoals die ook in de stadsrechten van Haarlem, Delft, Alkmaar, Medemblik en Beverwijk worden gebruikt. De specifiek Hoornse, in het Middelnederlands gestelde bepalingen worden door mij met Romeinse cijfers aangeduid. In artikel I staat dat Hoorn geen inwoners van de baljuwschappen van Kennemerland, van Westfriesland of Medemblik als poorters zullen toelaten. Artikel II vermeldt dat een poorter van een (andere) vrije stad wel als poorter mag worden opgenomen mits hij zijn andere poortrecht opgeeft. Volgens artikel III mag ook eenieder poorter van Hoorn worden door huwelijk (met een Hoornse) of door vererving van goederen. Een nieuwe poorter die binnen een jaar wordt aangesproken vanwege een eerder, elders gepleegd misdrijf, zal geen bescherming genieten volgens het poortrecht; eerst zal hij worden berecht volgens het recht van het gebied waar het misdrijf is gepleegd, aldus art. IV. De graaf behoudt zich al zijn rechten voor aangaande de tol, waag, wissel en maat, en al zijn andere goederen in Hoorn; uitgezonderd dat de poorters van Hoorn mogen tappen zonder tol of tijns te betalen (art. V). De bepaling over de heervaart staat in art. VI: de poorters van Hoorn zullen twaalf mannen leveren. En in art. VII staat de omschrijving van het gebied, de vrijheid, waarbinnen het stadsrecht geldig is; daarmee wordt dat gebied onttrokken aan het baljuwschap van Medemblik.⁵⁴³ Hierna volgen de 71 artikelen van het stadsrecht van Medemblik.

De graaf geeft als reden van verlening de *meneghe trouwe dienst* die de Horinezen hem hebben bewezen en nog zullen bewijzen. Het stadsrecht van Hoorn hoort ook tot de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie en is gebaseerd op de oorkonde van Medemblik die integraal is overgenomen en waarbij dan Hoorn in plaats van Medemblik dient te worden gelezen. Bijzonder zijn de zeven specifiek Hoornse bepalingen die in het Middelnederlands zijn gesteld en voorafgaan aan de in het Latijn gestelde ‘standaard’ artikelen. Conform de bij Enkhuizen aangehaalde omstandigheden en argumenten acht ik ook hier sprake van een wederzijds voordelige ‘verkoop’ van het stadsrecht in relatie tot de kostbare financiële verplichtingen van de grafelijkheid in deze periode. Alleen is het stadsrecht tegen een nog (veel) hoger bedrag gekocht; Hoorn is bij de verlening actief betrokken en betaalt maar liefst 1550 schilden.⁵⁴⁴ De stad zal als zodanig al in 1358 bij de grafelijke politiek worden betrokken als hij voor het eerst ter dagvaart wordt beschreven.⁵⁴⁵

Als laatste plaats in dit gebied krijgt **Edam** in 1357 een gelijkkluidend stadsrecht als de hiervoor beschreven drie steden. De plaats wordt gekenschetst als een terpnederzetting aan de westoever van de IJ, die vermoedelijk in de twaalfde/dertiende eeuw is ontstaan als een kleine handelsbuurtschap met een kapel.⁵⁴⁶ De oudste schriftelijke vermelding van Edam dateert van 11 mei 1310 wanneer in een oorkonde van Willem III, graaf van Holland, sprake is van het *ghemeene kerspel van Adam*, dus van de gezamenlijke parochie (kerkdorp) Edam, gelegen op de grens van Waterland en de Zeevang.⁵⁴⁷ In die periode is Jan (III) Persijn, heer van Waterland en de Zeevang, formeel de machthebber in deze gebieden maar feitelijk zijn het de graven van Holland die het hier voor het zeggen hebben: vanwege het strategische belang ervan zijn deze gebieden al in 1282 door Floris V in eigendom verworven en aan het graafschap Holland toegevoegd.

Edam neemt als een typische *damplaats* een strategische positie in, zowel in verband met de controle op de scheepvaart op de Zuiderzee en ook als overslagplaats van goederen van en naar het achterland: zo is er in de grafelijkheidsrekeningen in de periode 1342-1345 sprake van

⁵⁴³ Hertaald: ‘Voorts zal de vrijheid van Hoorn omvatten 25 roeden buiten de buitenste huizen aan de oostzijde, aan de zuidzijde tot de zee, aan de westzijde tot aan het bolwerk, en aan de noordzijde 25 roeden van de buitenste huizen en verder van de korte gracht 25 roeden in de omtrek’.

⁵⁴⁴ Cox, ‘Het stadsrecht van Hoorn’, p. 9; kwitantie in Westfries Archief, OAH, inv.nr. 58 Charters, bergnr. 2766, regist. nr. 17.

⁵⁴⁵ Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 243.

⁵⁴⁶ Boschma-Aarnoudse, *Tot verbetering van de neeringe deser Stede*, p. 79.

⁵⁴⁷ Cox, *Het stadsrecht van Edam*, p. 11.

tolheffing te Edam. De ontwikkeling van *damplaatsen* of *damsteden* hangt samen met de daling van het maaiveld sinds de ontginning van de veengebieden in de laaggelegen delen van Holland. Daardoor wateren de veenrivieren steeds moeilijker af en komt steeds vaker een omgekeerde beweging voor: het water komt naar binnen, het land in. Dit maakt vervolgens afdamming noodzakelijk waardoor overslag van goederen dient plaats te vinden voor doorgaand transport. En dat vormt weer een belangrijke schakel in de ontwikkeling tot handelsplaats. In Holland zijn damsteden, zoals Schiedam, Leerdam, Amsterdam, Rotterdam en Monnickendam, pas in de tweede helft van de dertiende eeuw ontstaan. Qua omvang en economische functies kan rond 1357 nog niet worden gesproken van een stedelijke ontwikkeling: Edam zal dan nog voornamelijk agrarisch georiënteerd zijn. De voornaamste ontsluiting van de stad vindt primair via het water plaats terwijl het wegenpatroon vanuit de ‘open’ (niet ommuurde) stad aansluit op de paden die naar de boerenhofsteden en de weidegronden in de omgeving leiden. Edam kent een rechtstreekse handelsrelatie met het achterland en speelt tot 1357 vooral een rol bij de uitvoer van zuivel vanuit de Zeevang, inclusief de bijbehorende waagfunctie.⁵⁴⁸ In 1357 telt Edam zo’n 35 huizen en circa 150 tot 200 inwoners, dus qua aantal bepaald veel geringer dan vrijwel alle andere plaatsen op het moment van stadsrechtverlening.⁵⁴⁹

Op 19 november 1357 verleent Willem V een constituerend stadsrecht (inclusief keurrecht) aan de poorters van Edam. De Edammers zijn hiervoor zorgvuldig te werk gegaan, ze weten hoe de procedure werkt en dat ze zelf een destinatarisoorkonde moeten opstellen: daartoe zijn ze zelfs al een jaar eerder te rade gegaan bij hun ‘stedelijke bureu’ van Monnickendam. De schepenen van die stad stellen op 8 nov. 1356 een afschrift op van hun eigen oorkonde die zij aan de Edammers meegeven. Steeds wordt de naam van Monnickendam vervangen door die van *Adam*. Opmerkelijk is dat bij de heervvaart het getal van 30 mannen blijft staan dat niet voor Edam maar voor Monnickendam zelf geldt, en dat de omschrijving van de vrijheid ook die van hun eigen stad betreft. Wellicht heeft Edam daarover nog niet onderhandeld met de graaf zodat die gegevens dan nog niet bekend zijn. De akte eindigt met de bepaling: *Et quia presens transcriptum vere et diligenter examinavimus et prospeximus continens de verbo ad verbum verum tenorem cyrographi oppidi de Monikedamme ab illustris principe et magnate Wilhelmo duce de Bavaria comite Hollandie sigillato, nos scabini consules oppidi antedicti sigillum nostrum secretum huic transcripta serie duximus apponendum specialiter ob rogatu.*⁵⁵⁰ Het heeft daarna dus nog een jaar geduurd voordat de feitelijke stadsrechtverlening plaatsvindt. Blijkbaar hebben de onderhandelingen de nodige tijd geleverd vooraleer de stadsrechoorkonde is gezegeld.

Opvallend is dat er geen enkel bewijs voorhanden is dat de inwoners van Edam voor hun stadsrecht hebben betaald.⁵⁵¹ Dat is zeer uitzonderlijk aangezien sinds de stadsrechtverlening aan Rotterdam in 1340 alle steden voor nieuwe, uitgebreide of bevestigde stadsrechten hebben moeten betalen, en meestal zelfs flinke bedragen. Verder valt op dat de Edammers diezelfde dag nog een aanvulling op hun stadsrecht krijgen: voor een deel zijn dat algemene bepalingen, zoals ook andere steden in deze periode krijgen, maar het betreft ook enkele zeer belangrijke nieuwe voorrechten, zoals toestemming de oude haven af te dammen en een nieuwe haven en dijk aan te leggen. In verband met die aanlegwerkzaamheden wordt zelfs een taxatiecommissie ingesteld die

⁵⁴⁸ Zie voor een meer uitgebreide beschrijving van bovenstaande ontwikkeling van Edam: Boschma-Aarnoudse, *ibid.*, passim, Cox, *ibid.*, p. 11-16 en Speet, *Edam*, p. 14-18.

⁵⁴⁹ Speet, *ibid.*, p. 20.

⁵⁵⁰ ‘En omdat wij dit afschrift naar waarheid en nauwkeurig hebben onderzocht en geïnspecteerd bevattende van woord tot woord de tekst van de akte van de stad Monikedamme voorzien van het zegel van de roemruchte vorst en rijksgroute, Willem, hertog van Beieren, graaf van Holland, hebben wij, schepenen en raadslieden van eerder genoemde stad (Monnickendam), gemeend ons geheime zegel te moeten plaatsen onder dit afgeschreven document speciaal vanwege het verzoek (van schepenen van Edam)’. Het afschrift wordt gedateerd op de sterfdag (8 nov.) van St. Maarten, de enige heilige wiens feestdag (11 nov.) niet op zijn sterfdag maar op de dag van zijn begrafenis valt.

⁵⁵¹ Boschma-Aarnoudse, *ibid.*, p. 86.

de schadevergoedingen moet bepalen. Ook krijgen ze het recht om maar liefst drie jaarmarkten te houden, om bepaalde grond te verkopen aan nieuwe poorters, mogen ze een aantal huizen van Middelie binnen hun vrijheid trekken en zullen ze met (slechts) 12 man ter heervvaart opkomen. En uiteraard wordt ook weer de omvang van de vrijheid bepaald, en wel op een zeer precieze manier: *Voert so sal die vryhede van Adam strecken zyftwaert van Jan Anderies zoens huys twintich roeden ende an die westzijde van Jan Heert soens huys twintich roeden ende noertwaert van Jan Dirx soens huys twintich roeden ende oestwaert van Pieter Carpers huys twintich.*

Gelet op het feit dat men dergelijke zeer uitgebreide voorrechten krijgt en er geen aanwijzing is van enige betaling hiervoor, zal de graaf actief hebben geprobeerd de (economische) ontwikkeling van Edam tot stad te stimuleren. De zeer bescheiden omvang van de plaats met circa 160 inwoners ten tijde van de stadsrechtverlening maakt een initiatief ‘van onderop’ niet erg waarschijnlijk. Boschma kenschetst Edam als een nederzetting die zich sinds de veertiende eeuw als waag- en havenplaats ontplooit tot het logistiek dienstencentrum voor de Zeevang met diverse centrale functies voor de export van de zuivelproducten uit de dorpen in de omgeving.⁵⁵² Zoals hiervoor bij Enkhuizen, Monnickendam en Hoorn aangegeven, is het aannemelijk dat de graaf een verzoek van de Edammers heeft gehonoreerd vanwege wederzijds voordeel. Aangezien hier geen aanwijzing van een ‘verkoop’ voor contant geld voorhanden is, zal de graaf de economische ontwikkeling van de jonge stad hebben willen aanjagen, mede in het kader van de vestiging van een nieuwe grafelijke stad in het Waterlandse, tevens biedt het hem uitzicht op hogere inkomsten uit belastingen en meer opbrengsten uit tolleren en andere rechten. Een dergelijke economische bevoordeling valt ook af te leiden uit het op dezelfde dag als het stadsrecht verleende privilege voor de aanleg van een nieuwe haven en drie jaarmarkten.⁵⁵³

Wel tegen contante betaling maar onder volstrekt andere omstandigheden en op basis van geheel afwijkende motieven krijgt **Noordwijk** stadsrechten verleend. De oudste vermelding van *Norhtgo* dateert uit de negende eeuw.⁵⁵⁴ In 1064 treffen we er een vermelding aan van een kerk.⁵⁵⁵ En in 1199 is sprake van een *villa que dicitur Nortghe* waaraan ook een bede verbonden is.⁵⁵⁶ Al in 1231 is Noordwijkerhout van Noordwijk afgesplitst: Noordwijk wordt dan door Gerard van Northeke bestuurd.⁵⁵⁷ Later komt het aan Albrecht van Velzen en vervolgens, als *dat ambocht van Noirtlike*, aan diens zoon Gerard van Velzen, zoals blijkt uit een oorkonde van Floris V (1287).⁵⁵⁸ In 1248 is sprake van de novale tienden van de kerk van Noordwijk die door de graaf aan de abdij van Egmond worden geschonken.⁵⁵⁹ In de periode 1261-1263 is sprake van de bestemming van de nodige goederen in de parochie Noordwijk voor de stichting van een vrouwenklooster te Noordwijk.⁵⁶⁰ Bijzonder is de aanwezigheid van een begijnhof waarvan we via een schenking van een vast bedrag per jaar al in 1301 vernemen.⁵⁶¹ In 1308 beleent graaf Willem III zijn broer Jan van Henegouwen, heer van Beaumont, met de ambachtsheerlijkheid Noordwijk; Jan van Beaumont blijkt er in 1322 een stenen huis te bezitten.⁵⁶² Vanaf 1311 gaat Noordwijk een rol

⁵⁵² Boschma-Aarnoudse, *ibid.*, p. 17.

⁵⁵³ Opvallend is dat Edam, evenals Enkhuizen en Hoorn, al in 1361 over een stadszegel blijkt te beschikken: zie Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 92. In datzelfde jaar 1361 wordt Edam ook voor het eerst ter grafelijke dagvaart beschreven: Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 275.

⁵⁵⁴ *ChHZ*, I, p. 20. In 889 is sprake van *Nordcha* in een schenkingsoorkonde van goederen door koning Arnulf aan graaf Gerolf, *OHZ*, I, nr. 21.

⁵⁵⁵ *OHZ*, I, nr. 86 (2 mei 1064).

⁵⁵⁶ *OHZ*, I, nr. 238.

⁵⁵⁷ De Moor, ‘Noordwijk in de middeleeuwen’, p. 155.

⁵⁵⁸ *OHZ*, IV, nr. 2320 (2 nov. 1287). Na de moord op Floris V vervallen de Van Velzens goederen in 1296 aan de grafelijkheid.

⁵⁵⁹ *OHZ*, II, nr. 792 (22 nov. 1248).

⁵⁶⁰ *OHZ*, III, nr. 1267 (14 okt. 1261); III, nr. 1308 (5 jan. 1263).

⁵⁶¹ Koorn, *Begijnhoven*, p. 10 en 15.

⁵⁶² *ChHZ*, II, p. 135; De Moor, *ibid.*, p. 156 en noot 10.

spelen als bedevaartplaats in verband met de aanwezigheid van een relikwie van Sint Jeroen.⁵⁶³ Rond 1340 blijkt de aanwezigheid van een gasthuis voor de Sint Jeroenpelgrims (hospitaal tevens passantenverblijf) waaraan de stichter, Albrecht Terninc, zijn goederen in Maasland schenkt.⁵⁶⁴ Ondanks de aanwezigheid van dergelijke voorzieningen is Noordwijk feitelijk een groot dorp met voornamelijk agrarische functies. Er zijn geen cijfers voorhanden omtrent het aantal inwoners rond 1400 maar wel is bekend dat Noordwijk in 1398 met maar liefst 50 man dient op te komen voor de heervvaart naar Friesland.⁵⁶⁵

De verlening van stederechten aan Noordwijk in 1398 is zonder meer een curieus geval. In 1397 overlijdt ambachtsheer Guy van Castillon, graaf van Blois, als laatste van zijn geslacht. Daardoor komen de *Bloise lenen*, waaronder de heerlijkheid Noordwijk, weer aan de graaf van Holland. De dorpelingen richten daarop een verzoek aan de graaf om 'poorter' te mogen worden en dus het 'stederecht' te verkrijgen voor Noertich. Op 1 april 1398 schenkt hertog Albrecht van Beieren, graaf van Holland, de *goide luden binnen dat ambocht wonende* een gezegelde brief met het *stederecht, vriede, privilegiën ende hantvesten*.⁵⁶⁶ Gelijktijdig schenkt graaf Albrecht hen het privilege van tolvrijdom *tot Huesden, gbeliken andere onsen steden van Hollant*.⁵⁶⁷ Voor dit constituerend stadsrecht moet uiteraard wel worden betaald.⁵⁶⁸ Al snel blijkt echter dat het verleende stadsrecht is verzocht door *enigerhande luden wt onsen ambocht van Noertich die daertoe niet gemachticht en waren eendrachtelic van onsen ghemene dorpe ende ambocht*, het zijn de welgeborenen en huislieden van Noordwijk die dit bezwaar inbrengen.⁵⁶⁹ Daarop worden de handvesten weer ingeleverd en verzoeken de inwoners de graaf *oetmoedeliken* om Noertigh weer onder het hetzelfde recht te plaatsen als ten tijde van Guy van Blois. In maart 1399 trekt hertog Albrecht de handvesten in en verleent die van Noertich en Noortigherambacht nieuwe privileges (onder andere tolvrijdom in Holland en Zeeland).⁵⁷⁰ Op 13 maart 1399 schenkt hertog Albrecht ook tolvrijdom te Heusden.⁵⁷¹ Overigens wordt Noordwijk in later tijd nog wel een enkele maal als *stad* ter dagvaart beschreven: *...de stede, den scout ende buyeren van Noertich...*⁵⁷² Hier is duidelijk sprake van een initiatief van inwoners van Noordwijk waarin de graaf vanwege financiële redenen zal hebben bewilligd.

Als vroegste vermelding van de nederzetting **Goes** op de Bevelanden is de benaming *Curtagosum* (Korte Goes) aanwijsbaar in een oorkonde uit 976 die de Zeeuwse bezittingen van de abdij van Sint-Baaf te Gent opsomt.⁵⁷³ Het zal dan een kleine nederzetting zijn geweest van voornamelijk schaapherders op een kreekrug. De oudste vermelding van de naam *Gous* dateert van 1216 als de parochiekerk aldaar wordt vermeld in een lijst van goederen van het kapittel van Sint Pieter te Utrecht.⁵⁷⁴ Goes zal al vroeg over een haventje in die kreek hebben beschikt die in de loop van de elfde eeuw zal zijn afgedamd tegen de invoed van eb en vloed. Aan het eind van de twaalfde dan wel het begin van de dertiende eeuw zal er een nieuwe haven met spuikom zijn aangelegd, gelegen vóór en opzij van de dam. Hier hebben zich de handelaren en de schippers

⁵⁶³ De Moor, *ibid.*, p. 169.

⁵⁶⁴ De Moor, *ibid.*, p. 169. Terninc is pastoor van Voorhout.

⁵⁶⁵ Janse, *Grenzen aan de macht*, bijlage 4, p. 402-403. Dat is evenveel als Edam en Grootebroek maar meer dan Geerttruidenberg, 's-Gravenzande, Medemblik en Weesp.

⁵⁶⁶ NA, AGH 400, f. 22-24. Volgens paasstijl; akte is gedateerd 1 april 1397; Kloos, 'Noertich's', p. 122.

⁵⁶⁷ NA, AGH 400, f. 21.

⁵⁶⁸ Verwijs, *De oorlogen van hertog Albrecht*, p. 192 (Rekeningen van de Tocht van 1398 f. 54 ro): bode gezonden aan Jan van Alphen 'ende die goede lude te Noirtich dat sy mynen here 't ghelt senden souden vander confirmacy van horen hantveste'.

⁵⁶⁹ Kloos, 'Noertich's', p. 127; De Moor, *ibid.*, p. 157.

⁵⁷⁰ Kloos, *ibid.*, p. 128 zie noot 2; *ChHZ*, III, p. 694-695; NA AGH, inv. nr. 400, f. 56v-57 (12 maart 1399).

⁵⁷¹ Kloos, *ibid.*, p. 129; *ChHZ*, III, p. 695.

⁵⁷² Kokken, *Steden en Staten*, p. 112, noot 82 (4 juli 1480).

⁵⁷³ *OHZ*, I, nr. 44 (18 jan. 976); Dekker, *Een schamele landstede*, p. 20-21.

⁵⁷⁴ *OSU*, II, nr. 625 (5 febr. 1216). Die kerk zal er dan al sinds de tweede helft van de twaalfde eeuw hebben gestaan, Dekker, *ibid.*, p. 50, ook noot 118 aldaar.

gevestigd terwijl iets meer landinwaarts de kerk en de markt zijn gesitueerd. Het havendorp zal allengs gaan groeien en in economisch gewicht behoorlijk toenemen.

Dat Goes een nederzetting van enig belang is blijkt ook uit de aanwezigheid in Goes in 1224 van de graven van Holland en Bentheim, waar zij samen een overeenkomst beoorkonden.⁵⁷⁵ En in 1267 verleent Floris V op verzoek van de ambachtsheer, ridder Pieter van Borsele, aan diens ambachtsingezetenen van Goes tolvrijdom in het graafschap.⁵⁷⁶ Dekker wijst bovendien op een speciaal voor de ambachten Goes en Borsele vóór 1300 uitgevaardigde keur, die bekend is uit de heruitvaardiging uit 1342.⁵⁷⁷ Voor deze aanvullende, lokaal ontstane rechtsregels zal ook in de dertiende eeuw speciaal goedkeuring moeten zijn verleend gelet op de Zeeuwse landkeur van 1256. In 1315 wordt een aantal verbeurd verklaarde goederen van de Van Borseles, waaronder Goes, geschonken aan Jan van Beaumont, de broer van graaf Willem III. Een volgend privilege wordt in 1333 verleend door Willem III in de vorm van een aantal strafrechtelijke bepalingen terwijl in 1342 Jan van Henegouwen, heer van Beaumont en stadsheer van Goes, de hiervoor genoemde *millekeuren aan die van Goes* geeft.⁵⁷⁸ In 1347 krijgen de Goese poorters vrijdom van tol op de Schelde van de Brabantse hertog en in 1355 van Willem V ook nog vrijdom van tol en geleidegeld op de Honte.⁵⁷⁹ In 1348 krijgt Goes zelfs expliciet het voorrecht dat de baljuw met de Goese schepenen *voorbode leggen mag op alrehande zaken, alse nuttehyk wesen mogen ons, ende onsen goeden luiden van der Goes*.⁵⁸⁰ Goes heeft aldus een reeks van privileges gekregen die er toe hebben geleid dat er in de loop van de veertiende eeuw in Goes kan worden gesproken van een evidente stedelijke ontwikkeling. Dit wordt bevestigd door de bestaande economische functies op het gebied van handel en marktwezen, de aanwezigheid van een haven en van ambachtlieden zoals neringdoenden, bierbrouwers, kooplieden en schippers. Goes vervult ook een centrale functie voor de omgeving: op dinsdag komen de boeren van West-Zuid-Beveland met hun producten daar naar de markt en ook is er in de dertiende eeuw een laken- annex vleeshal waarin zich dan ook al de waag bevindt⁵⁸¹ en er is een jaarlijkse paardenmarkt in mei.

Door het overlijden van Gwijde van Blois in december 1397, zonder wettig nageslacht, komen alle bezittingen van Blois, waaronder ook Goes, weer aan de graaf. Die geeft de stad niet weer in leen uit maar houdt deze aan zich – *in 's graven boezem*.⁵⁸² Hertog Albrecht benoemt al op 2 januari 1398 heer Jan van Heenvliet tot baljuw van Goes met de bevoegdheid om daar specifiek stedelijke functionarissen als de burgemeesters (en ook de schepenen) aan te stellen.⁵⁸³ Later dat jaar wordt Goes vermeld op de lijst van Hollandse en Zeeuwse steden die manschappen dienen te leveren voor de oorlog tegen de Friezen: na dertig *steden* worden Den Haag en Goes genoemd, voor Goes gaat het om 40 gewapende mannen, 4 timmerlieden, 3 smeden en 3 metselaars.⁵⁸⁴ Op 6 april 1405 wordt Goes al rechtstreeks tot de steden van Zeeland gerekend en moet 25 mannen voor de heervvaart tegen Jan van Arkel leveren.⁵⁸⁵

Tijdens de rondreis door het graafschap voor zijn inhuldiging als nieuwe graaf verblijft Willem VI begin juli 1405 in Goes. Ter plekke zegt hij toe alle vroeger verleende privileges en keuren te bevestigen die zijn *liever ende getrouwer stede vander Goes* van de ambachtsheren, de graven

⁵⁷⁵ OHZ, II, nr. 441 (27 nov. 1224).

⁵⁷⁶ OHZ, III, nr. 1437 (1 jan. 1267); 24 sept. 1300 herbevestigd door Jan II: Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 3.

⁵⁷⁷ Dekker, *ibid.*, p. 62; ChHZ, II, p. 658 (4 juli 1342) en p. 672 (4 juli 1342; grafelijke toestemming hiervoor).

⁵⁷⁸ Muller, *ibid.*, p. 284; ChHZ, II, p. 543 (25 april 1333) en p. 672 (1342).

⁵⁷⁹ Dekker, *ibid.*, p. 93 (24 sept. 1347); ChHZ, II, p. 860 (1 aug. 1355).

⁵⁸⁰ ChHZ, II, p. 757 (6 nov. 1348). Op 4 nov. 1348 heeft graaf Willem V hiertoe toestemming verleend aan heer Jan van Henegouwen, p. 756. Men beschikt dus al vroeg over het keurrecht.

⁵⁸¹ Dekker, *ibid.*, p. 111 en 115.

⁵⁸² Dekker, *ibid.*, p. 137.

⁵⁸³ Dekker, *ibid.*, p. 137.

⁵⁸⁴ ChHZ, III, p. 670 (2 mei 1398). In 1400 weer 40 gewapenden en 6 arbeiders: Thoe Schwartzenberg, *Groot placaat en charter-boek van Vriesland*, I, p. 309 (12 jan. 1400).

⁵⁸⁵ ChHZ, IV, p. 13.

van Blois, en van de graven van Holland heeft verkregen.⁵⁸⁶ In een afzonderlijke oorkonde geeft hij zijn *goede stede* tevens het voorrecht dat baljuw en schepenen zelf dieven en *kwadaadoeners* kunnen berechten buiten de graaf en diens hoge vierschaar van Zeeland om: Goes krijgt aldus (een deel van) de hoge criminele jurisdictie.⁵⁸⁷ Bovendien krijgt de stad Goes ingevolge die tweede oorkonde tevens het ambachtsheerlijke veerrecht.

Door de bevestiging van alle bestaande privileges en keuren en ook nog de verlening van het privilege van de hoge jurisdictie wordt de stad Goes door de graaf gelijkgesteld aan de andere Zeeuwse steden: op 7 juli 1405 wordt Goes daardoor ook institutioneel een stad – wat zij dan in sociaaleconomisch opzicht al is.⁵⁸⁸ In dat opzicht beschouw ik de oorkonde van juli 1405 toch als een constituerend stadsrechtprivilege. Deze bevestiging van bestaande privileges en de erkenning als stad is op aandrang van bestuurders van Goes tot stand gekomen, die de graaf in juli 1406 ook nog enkele aanvullende verzoeken doen.⁵⁸⁹ De graaf heeft vanwege zijn kostbare oorlogvoering alle belang bij een financieel draagkrachtige stad, die zowel de grafelijke onkosten kan financieren (en ook in het algemeen een bron van inkomsten vormt) als ook met stedelijke manschappen een bijdrage aan de heervvaart levert.⁵⁹⁰ Nog in het zelfde jaar leent Goes in dit verband een aanzienlijk bedrag (500 nobelen of circa £ 166 Vlaams) aan de graaf ter verlichting van de financiële lasten van de grafelijke militaire operaties tegen Arkel; deze som mag de stad door middel van het heffen van accijnzen verhalen op *hore gemeynen poirteren*.⁵⁹¹

3.2.8 Bestuurlijke reorganisatie in West-Friesland (1364-1456)

In West-Friesland doet zich qua bestuurlijk-rechterlijke organisatie een bijzondere situatie voor. Sinds 1299 geldt hier het door de Hollandse graaf verleende Westfrieze landrecht dat weer goeddeels gebaseerd is op het Kennemer landrecht van 1292. Dat heeft onder meer geleid tot de instelling van baljuwschappen waarbij de hoge justitie toekomt aan de grafelijke baljuw. In 1311 wordt het volledige Kennemer landrecht van 1292 ingevoerd in West-Friesland.⁵⁹² Een probleem dat zich daarbij voordoet is dat er in West-Friesland te weinig ‘welgeborenen’ voorhanden zijn om alle bestuurlijke en rechterlijke functies voor wat betreft de lage justitie in te vullen. Allan beschouwt de invoering van het ‘stadsrecht’ voor de Westfrieze dorpen als de oplossing voor dit probleem, aangezien hierdoor het verschil tussen huislieden en welgeborenen vervalt en dan dus iedere poorter in aanmerking komt voor dergelijke functies.⁵⁹³ Daarmee ontstaat de *Westfrieze stede*: een indeling/vereniging van (meestal meerdere) dorpen als apart rechtsgebied met afzonderlijke regelgeving, terwijl de afzonderlijke dorpen (bannen) als zodanig zelfstandig blijven met een eigen dorpsbestuur. In de periode 1364-1415 (1456) krijgen opeenvolgend alle Westfrieze dorpen een gemeenschappelijk ‘stederecht’, een *gemeyn vrijhede ende poirtrecht*.⁵⁹⁴ Daarom wordt hier de term *streeksteden* gehanteerd aangezien de stedelijke rechten louter en alleen verleend zijn vanwege bestuurlijkorganisatorische redenen (een beter werkbare rechterlijke en bestuurlijke indeling en werkwijze), zonder enige economische aanleiding en ook zonder dat het de bedoeling van de

⁵⁸⁶ NA, AGH 202, f. 3v; *ChHZ*, IV, p. 19 (de oorkonde wordt op 7 juli 1405 te Reimerswaal uitgevaardigd).

⁵⁸⁷ NA, AGH 202, f. 3v; *ChHZ*, IV, p. 20; Dekker, *ibid.*, p. 139-140.

⁵⁸⁸ Dekker, *ibid.*, p. 141: ‘In economisch-sociaal opzicht was Goes zeker al een stad en ook bijna alle juridische kenmerken van een stad waren aanwezig, alleen de hoge rechtsmacht ontbrak’.

⁵⁸⁹ Dekker, ‘Van dorp tot stad’, p. 14-15; Dekker, *Een schamele landstede*, p. 139. In 1416 blijkt men over een stadszegel te beschikken: Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 110.

⁵⁹⁰ Dekker, *ibid.*, p. 140.

⁵⁹¹ Dekker, *ibid.*, p. 140; in de periode 1407-1411 krijgt Goes nog driemaal grafelijke toestemming tot de verkoop van lijfrenten. Al in 1409 wordt Goes voor het eerst formeel ter dagvaart beschreven: Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 745.

⁵⁹² *ChHZ*, II, p. 89 (12 jan. 1311 = Paasstijl); zie Allan, *Het Kennemer landrecht*, p. 76.

⁵⁹³ Allan, *ibid.*, p. 76.

⁵⁹⁴ Bijvoorbeeld Barsingerhorn op 12 mei 1415; *ChHZ*, IV, nr. 337.

landsheer is een stedelijke ontwikkeling op gang te brengen. In een aantal stadsrechten staat het ook letterlijk dat de dorpen *lange tijd in cranken snoden regimente gestaen hebben*.⁵⁹⁵ De graaf heeft echter wel voor deze ‘stedelijke’ voorrechten steeds fors laten betalen.⁵⁹⁶

Feitelijk zet deze ontwikkeling zich al in met de stadsrechtverlening aan **Grootebroek** in 1364. De naam van deze nederzetting wijst op de grootte van de kern en het grondgebied in een broek, een groot moerasachtig gebied met de bewoning op de zandrug die daar doorheen loopt. Er zijn vrijwel geen gegevens over de vroegste ontwikkelingsperiode beschikbaar. De vroegste vermelding van *Grotebroec* staat in een pauselijke bul van circa 1250.⁵⁹⁷ In 1335 is sprake van de banne (het dorp) Grootebroek dat dan circa 690 inwoners zal hebben geteld.⁵⁹⁸ Er zijn geen aanwijzingen van enige stedelijke ontwikkeling.⁵⁹⁹

Op 2 augustus 1364 worden de dorpen Grootebroek en Bovenkarspel bij besluit van hertog Albrecht verenigd tot de stede *Broek* die het stadsrecht van Medemblik en Enkhuizen verleend krijgt.⁶⁰⁰ Het betreft de vereniging van de beide dorpen als jurisdictie (rechtsgebied). Het handvest is gelijk aan de handvesten van Medemblik en Enkhuizen.⁶⁰¹ De specifieke Broekse bepalingen betreffen de heervaat waarbij Grootebroek met veertien mannen dient op te komen (art. 68 – zelfs twee man meer dan de steden Hoorn en Edam in 1356 kregen opgelegd), de tolvrijdom (art. 1) en een jaarmarkt (art. 71). Blijkens de grafelijkheidsrekening van 1406-1407 hebben ook de inwoners van Grootebroek hun stadsrecht tegen contante betaling gekocht, het bedrag is echter niet bekend.⁶⁰²

De aanleiding tot deze ‘stadsrechtverlening’ is hier dus gelegen in het door de graaf creëren van een nieuwe bestuurlijk-rechterlijke situatie ten plattelande. Toch is het opmerkelijk dat daartoe het uitgebreide Brabants-Hollandse stadsrecht van Medemblik wordt verleend met de vele bepalingen die in de praktijk in Grootebroek niet of nauwelijks van toepassing zullen zijn geweest. Het lijkt, mede vanwege de betaling, aannemelijk dat de graaf aan een verzoek van de inwoners gevolg heeft gegeven. De verruimde mogelijkheden om de bestuurlijke en rechterlijke functies in te vullen kan daarbij een rol hebben gespeeld maar we dienen niet uit het oog te verliezen dat de poorters van Grootebroek door het stadsrecht ook niet meer onder de jurisdictie van de grafelijke baljuw vallen, de hoge justitie komt nu aan de *stede*. Gelet op de vele en ook aanhoudende klachten uit het Westfriesse omtrent de willekeur van de baljuw bij de uitvoering van diens taken, lijkt het meer aannemelijk dat men niet langer onder diens jurisdictie wenst te vallen. In 1388 en lang daarna wordt Grootebroek weliswaar als stad beschreven ter dagvaart maar een

⁵⁹⁵ Bijvoorbeeld Nieuwe en Oude Niedorp, 12 mei 1415, uitg. bij Pols, *Westfriesche stadrechten*, I, p. 33-36, nr. XVI.

⁵⁹⁶ Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld*, p. 110 e.v.

⁵⁹⁷ Noordeloos, *De geschiedenis der stede Grootebroek*, p. 6. Het betreft een bul van paus Innocentius IV (1243-1254) uit omstreeks 1250. Hierin bevestigt de paus het nonnenklooster van St. Nicolaas te Hemelum in het bezit van goederen gelegen te Grootebroek, Hoogkarspel, Sijbekarspel, Wervershoof, Oostwoud, Midwoud, Twisk en Zwaag

⁵⁹⁸ *ChHZ*, II, p. 606-608.

⁵⁹⁹ Zo treffen we bijv. pas in 1575 een vermelding van een stadszegel aan: Westfries Archief, Stede en gemeente Grootebroek, inv. nr. 62 (4 sept. 1575).

⁶⁰⁰ In de praktijk is altijd de naam ‘Grootebroek’ gebruikt, ondanks de benaming ‘Broek’ in de oorkonde. De originele stadsrechtsoorkonde is bewaard gebleven: Westfries Archief, Archief Stede Grootebroek, inv. nr. 39.

⁶⁰¹ Pols, *Westfriesche stadrechten*, I, p. XVII.

⁶⁰² Noordeloos, *ibid.*, p. 11-12: ‘Ik heb niet kunnen achterhalen welk bedrag de bureu van Bovenkarspel en Grootebroek hebben over gehad voor het verkrijgen van het poortrecht. Dat ook zij, evenals die van Hoorn hiervoor hebben geofferd, meen ik te mogen opmaken uit een passage, overgenomen uit de grafelijkheidsrekeningen van Wouterus van Gent van 1406-1407, die betreffende het niet ontvangen van den, door elk kerspel volgens vredesverdrag met Floris V, verschuldigde Thijns van twee schellingen mededeelt "Item van Grootebroec, Bovenkerspel, Lukebroec, Hoghekerspel, Zwaech ende van Scellinchout niet of ontfaen, want sy poirtrecht gecoft hebben".’

aanduiding uit de inhuldiging van hertog Karel in 1468 spreekt boekdelen over haar werkelijke positie.⁶⁰³ Grootebroek wordt dan namelijk niet tot de goede steden van Holland en Zeeland gerekend maar *vant platte land ende nedersteden van Westvrieslant*.⁶⁰⁴

Soortgelijke omstandigheden spelen een rol bij de verlening van het *stederecht* aan **Schellinkhout**. De oudste vermelding van *Scellinchout* staat in een baljuwsrekening van 1311.⁶⁰⁵ Uit de opgave uit 1335 van het aantal mannen dat van elk Westfries dorp aan de verlegging van de omringdijk moet werken, kunnen we afleiden dat de plaats circa 360 inwoners moet hebben geteld.⁶⁰⁶ Hertog Albrecht verleent in 1402 het stadsrecht van Medemblik aan het dorp Schellinkhout.⁶⁰⁷ Bij handvest van 20 maart 1405 verleent graaf Willem VI nadere rechten aan de *stede* Schellinkhout terwijl eerder dat jaar Schellinkhout als stad voor het eerst ter grafelijke dagvaart is beschreven.⁶⁰⁸ In 1429 worden de privileges van Schellinkhout verbeurd verklaard vanwege een begane *ondaet* tegen een grafelijke ambtenaar. In ieder geval vóór 1450 krijgt Schellinkhout opnieuw stadsrechten verleend. Op 13 maart 1452 verleent Filips de Goede, met name vanwege de inwilliging van de 10-jarige bede, een nieuw handvest aan Schellinkhout.⁶⁰⁹ Het privilege van 1402 heeft echter niet geleid – en is feitelijk ook niet daarop gericht – tot een stedelijke ontwikkeling. Deze ‘stadsrechtverlening’ sluit op zich nog wel aan bij die van Grootebroek, zoals hiervoor beschreven, maar is feitelijk een voorloper van de grote serie herzieningen van de Westfriesse bestuurlijke en rechterlijke organisatie in de periode 1414-1415.

Door het voeren van allerlei kostbare oorlogen, onder andere tegen de Friezen en de heren van Arkel, verkeert vanaf 1400 hertog Albrecht, en later ook zijn zoon Willem VI, in een aanhoudende staat van forse financiële nood. Mede daarom verleent Willem VI in de periode 1414-1415 op verzoek van de besturen aan niet minder dan dertien, voornamelijk Westfriesse, dorpen stederechten. Daardoor wordt de bestuurlijke organisatie in die regio fundamenteel veranderd: de baljuwen ruimen het veld. De plaatsen die in dat kader stederecht ontvangen zijn: Langedijk, Niedorp, Schagen, Barsingerhorn, Hem, Winkel, Spanbroek, Hoogwoud, Abbekerk, Westwoud, Sijbekarspel, Wognum en Texel.⁶¹⁰ Eerder is al in overleg met Willem Eggert, de grafelijke tesorier, op 1 dec. 1413 op de Nijenburg bij Alkmaar het bedrag voor de levering van die rechten vastgesteld. De daar aanwezige vertegenwoordigers van die dorpen, die *waren clagende over den bailiu ende dair om poirtrecht [...] te copen*, gaan akkoord met de betaling van in totaal 4358 pond groten terwijl de vijf Westfriesse steden nog eens 6 jaar lang een vast bedrag (37 pond groten) zullen betalen.⁶¹¹ Gelet op deze specifieke, van een daadwerkelijke stadsrechtverlening afwijkende situatie en ook vanwege het ontbreken van deze ‘steden’ bij de stadsplattegronden van Van Deventer, zijn deze plaatsen noch hun oorkonden uit 1414/1415 in dit onderzoek betrokken.

Zoals ook bij de stadsrechtverleningen aan Grootebroek en Schellinkhout het geval was, zullen de inwoners hier het initiatief hebben genomen richting de graaf, die vervolgens tot een

⁶⁰³ Smit/Prevenier, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 466 (1388).

⁶⁰⁴ Smit, *Bronnen dagvaarten*, III, nr. 33; ook *Schellinchout* wordt hiertoe gerekend. Overigens is het wel bijzonder dat Grootebroek door Jacob van Deventer rond 1560 in kaart is gebracht in de befaamde reeks stadsplattegronden.

⁶⁰⁵ Smit, *De rekening der graven*, II, p. 3-13.

⁶⁰⁶ *ChHZ*, II, p. 606-608.

⁶⁰⁷ Wetsfries Archief, archief stede/gemeente Schellinkhout, inv. nr. 2; *ChHZ*, III, p. 772 (21 dec. 1402).

⁶⁰⁸ Pols, *ibid.*, I, p. 22-27. In 1414 worden Wijdenes en Oosterleek met het *rechtsgebied van de stede* Schellinkhout verenigd maar als dorpen blijven ze zelfstandig; Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 679.

⁶⁰⁹ Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 102-103: het betreft de verkiezing van burgemeesters en schepenen; een snellere rechtsprocedure zodat geen tijd en nering verloren zal gaan; alle inwoners dienen hun deel in de bede te betalen; boetes voor degenen die hun goed niet ponden (belasting) en ieder die poorter wil worden, zal één oude Hollandse gulden betalen.

⁶¹⁰ Zie voor de gegevens per plaats: Cox, *Repertorium stadsrechten*, *passim*.

⁶¹¹ Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld*, p. 110.

gebiedsgerichte politiek is overgegaan. Tot deze categorie behoren ook de gelijksoortige ‘stederechten’ die nog in de periode tot 1456 zullen worden verleend. Zo worden in 1430 Wijdenes en Oosterleek, door Filips de Goede, als ruwaard van Holland, met behoud van hun recht afgescheiden van de stede Schellinkhout, waarmee ze sinds 1414 verenigd zijn geweest.⁶¹² Als *banne* of dorp blijven beide plaatsen zelfstandig met eigen dorpsbesturen; in 1433 verleent Filips opnieuw een handvest alsmede een brief ter beperking van de schraapzucht en knevelarijen van de deken van West-Friesland.⁶¹³ In 1432 verleent Margaretha van Bourgondië, weduwe van Willem VI, aan de inwoners van Wieringen, dat een onderdeel uitmaakt van haar weduwgift, *poortrecht*, echter met behoud van het Kennemer recht.⁶¹⁴ En in 1456 verleent Filips van Bourgondië een gezamenlijk stederecht aan Obdam en Hensbroek, overigens onder behoud van hun zelfstandigheid als dorp.⁶¹⁵ Gelet op het formeel en feitelijk ontbreken van een directe relatie met de stadsrechten als zodanig, worden deze *stederechten*, met uitzondering van het stadsrecht van Grootebroek, verder niet in dit onderzoek betrokken.

3.3 De niet-grafelijke stadsrechtprivileges

Vanouds berustte het overheidsgezag, de soevereiniteit, bij de koning (of keizer), die beschikte over de *regalia* (de koninklijke of ook wel soevereiniteits- of heerlijke rechten genoemd). In de feodale of landsheerlijke periode komen steeds meer van deze rechten van delen van het koninkrijk in handen van graven en hertogen. In Holland en Zeeland zijn het de (latere) graven van Holland die zich vanaf de tiende eeuw als landsheren ontplooiën. Die landsheren zullen de soevereiniteit over hun gebieden behouden maar – globaal vanaf de twaalfde eeuw – in een aantal gevallen op hun beurt weer een deel van hun heerlijke rechten, en dus overheidsgezag, als gunst of tegen betaling in leen afstaan aan lagere heren, die dan leenhulde moeten brengen aan de graaf. Daarnaast komt ook de allodiale heerlijkheid voor die de betreffende heer rechtstreeks in eigendom houdt waardoor hij niet in een leenrechtelijk verband tot de graaf van Holland staat.⁶¹⁶

In de periode 1283-1484 verlenen negentien heren en drie vrouwen aan 22 plaatsen in hun heerlijkheid binnen Holland en Zeeland het stadsrecht (zie tabel 3; de plaatsen met een onzekere stadsrechtverlening en dus een onzekere verlener zijn met een vraagteken aangegeven). Die stadsrechten zijn vrijwel zonder uitzondering onder volstrekt verschillende omstandigheden verleend, meestal door lokale heren die leenrechtelijk verbonden zijn aan de grafelijkheid maar soms ook door heren die soeverein zijn op eigen, allodiaal gebied.

⁶¹² De originele oorkonde van 6 jan. 1430 in het Westfries Archief, Archief stede Wijdenes en Oosterleek, inv. nr. 1. De *stede* Wijdenes en Oosterleek blijft tot 1811 een zelfstandige jurisdictie.

⁶¹³ Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 19.

⁶¹⁴ Van Limburg Brouwer, *ibid.*, p. 17 (10 aug. 1432); *ChHZ*, IV, p. 1004-1005 (20 aug. 1432).

⁶¹⁵ Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 180. In 1544 valt de *stede* Obdam-Hensbroek uiteen; de plaatsen gaan voortaan verder als de *stede en heerlijkheid* Obdam respectievelijk de *stede en heerlijkheid* Hensbroek. In 1462 verleent de zoon van Willem, heer van Schagen (de bastaard van Holland), als heer van Burghorn nog ‘rechten, vrijheden ende privilegien’ aan de inwoners van ‘Burchhorne’, zie Cox, *ibid.*, p. 76. In feite gaat het hier om een in 1456 bedijkte en ingepolderde zee-inham ten zuiden van Schagen met maar weinig bewoners. De rechten zijn ontleend aan die van Hoogwoud.

⁶¹⁶ Zie voor een nadere beschrijving van de heerlijke rechten onder andere De Blécourt, *Kort begrip*, p. 226-242; De Monté/Spruit, *Hoofdlijnen rechterlijke organisatie*, p. 172 e.v.

<i>Stad</i>	<i>Heer (verlener stadsrecht)</i>	<i>Leenband</i>
Schiedam	Vrouwe van Schiedam	Graaf Holland
Nieuwpoort	Van Langerak/Van Liesveld	Graaf Holland/Bisschop Sticht
Amsterdam	Van Amstelland	Graaf Holland (formeel Stichts)
Haastrecht ?	Van Arkel ?	Bisschop Sticht
Heusden	Van Heusden	Betwist (Kleef/Brabant/Holland)
Asperen ?	Van Asperen ?	Graaf Holland
Vianen	Van Duivenvoorde-Vianen	Graaf Holland
Woudrichem	Van Horne-Altena	Graaf Holland
IJsselstein	Vrouwe Van IJsselstein	Graaf Holland
Heukelum ?	Van Heukelum ?	Allodiaal bezit
Zevenbergen ?	Van Zevenbergen ?	Graaf Holland
Purmerend ?	Van Purmerend ?	Graaf Holland
Goedereede	Van Voorne	Graaf Holland
Brielle	Van Voorne	Graaf Holland
Geervliet	Van Putten-Strijen	Allodiaal bezit
Heenvliet	Van Heenvliet	Graaf Holland
Veere ?	Van Borselen ?	Graaf Holland
Tholen	Van Blois	Graaf Holland
Kortgene ?	Van Borselen ?	Graaf Holland
Sint Maartensdijk ?	Vrouwe van Borselen ?	Graaf Holland
Gorinchem	Van Arkel	Allodiaal bezit
Leerdam	Van Arkel	Allodiaal bezit

Tabel 3: Niet-grafelijke stadsrechten in leenrechtelijk opzicht.

De lokale heer is tevens de stadsheer zodat hij ook nadrukkelijk op de ontwikkeling als stad zijn stempel zal (hebben willen) drukken. De relatie landsheer - stadsheer, de rol van de heer bij de ontwikkeling van de stad en de omstandigheden waaronder stadsrecht wordt verleend, komen hierna aan bod.

3.3.1 Heerlijke steden, Hollandse sturing (1283-1484)

Bij een elftal stadsrechtverleningen is er sprake van leenrechtelijke banden van de heerlijke verlener en de graaf van Holland in combinatie met evidente, rechtstreekse Hollandse belangen. In de meeste gevallen is er ook sprake van (in)directe grafelijke bemoeienis met de heerlijke gang van zaken. Hierbij is geen sprake van een bepaalde, afgebakende periode dan wel regio. Dat er sprake is van een evidente Hollandse ‘belangstelling’ voor en ook een rechtstreekse bemoeienis met deze steden blijkt wel uit het feit dat er twee volledig in grafelijke hand komen en blijven, te weten de steden Amsterdam en Heusden. De meeste andere genoemde steden blijven leenrechtelijk en/of politiek onder de rechtstreekse invloed staan van de Hollandse grafelijkheid; een duidelijke uitzondering vormt bijvoorbeeld Vianen dat als vrijstad een ‘buitenlands’ territoir zal gaan vormen ten opzichte van de omliggende landsheerlijkheden. Het vroegste niet-grafelijke stadsrecht in het graafschap Holland is dat van *Schiedam* (1275). Vanwege de rechtstreekse band van de heerlijk verleenster van dit stadsrecht met het grafelijk huis en met name vanwege de dynastieke problematiek van die jaren is ervoor gekozen het stadsrecht van Schiedam hiervoor in par. 3.2.4 te behandelen. Op de hierna volgende kaart staan de onderzochte steden aangegeven.

de heerlijkheden Liesveld (Hollands) en Langerak (Stichts).⁶¹⁷ Beide heerlijkheden zijn in de dertiende eeuw in handen van de gelijknamige families van Liesveld respectievelijk van Langerak. In 1283 verlenen Arnoud van Liesveld en Gijsbrecht van Langerak in gezamenlijkheid stadsrecht aan Nieuwpoort, dat dan als een stad inclusief een haven lijkt te hebben bestaan.⁶¹⁸ In de aanhef van die oorkonde verwijzen de verleners namelijk naar hun beide overleden vaders die al eerder stadsrecht zouden hebben verleend.⁶¹⁹ Visser gaat bij de verlening van een dergelijk stadsrecht uit van financiële motieven bij beide stadsheren uitgaande van ‘de hoop op een toenemende welvaart binnen hun heerlijkheden en daardoor hogere belastingopbrengsten, en de wens gemakkelijker geld te kunnen lenen en over importprodukten te kunnen beschikken...’; hij merkt tevens op dat er een eerder stadsrecht zal zijn verleend (tussen 26 dec. 1253 en 31 maart 1277) en beschouwt Nieuwpoort als een in die periode door beide stadsheren gezamenlijk gestichte, want planmatig opgezette stad.⁶²⁰ In dat verband wijst hij op de positionering van het stadje aan de Lek waardoor het mogelijk is goederen vanuit het oosten aan te voeren en landinwaarts af te zetten zonder de grafelijke tol in Ammerstol te passeren. Hij vraagt zich dan ook af of de Hollandse graaf met een stadsstichting in de periode 1254-1276 zal hebben ingestemd aangezien die niet in Hollands belang is geweest. Hij werpt tevens de vraag op of het eerdere stadsrecht wellicht is verleend in de periode van de minderjarigheid van Floris V (1256-1266) waardoor er meer ruimte aanwezig zou zijn geweest voor een eigenstandig handelen van beide stadsheren. Opmerkelijk is in ieder geval wel dat er geen verlening van tolvrijdom van Hollandse zijde aanwezig is, zoals vrijwel altijd bij andere – grafelijke zowel als niet-grafelijke – stadsrechtverleningen, die lijkt pas te zijn verkregen rond het midden van de veertiende eeuw.⁶²¹

Volgens het stadsrecht van 1283 krijgen de burgers van Nieuwpoort niet het keurrecht; voor wat betreft de Stichtse tollën krijgen zij weer wel dezelfde vrijstellingen als de burgers van Utrecht, de bisschop zal vermoedelijk geen bezwaren hebben gehad. Ook bijzondere bepalingen in het stadsrecht inzake de betaling van jaarlijkse erftijzen (voor elke hofstede van vier roeden een bedrag van drie schellingen) en de betaling van hetzelfde bedrag voor een dubbel zo grote hoeve van een bij naam genoemde inwoner onderstrepen het financiële motief, mede gelet op het verband met de uitgifte van erven in het kader van de ontwikkeling van de stad. In 1285 blijkt er namelijk sprake van een dergelijke uitgifte in verband met onenigheid tussen Wouter van Langerak en de burgers van Nieuwpoort over hun dijkplicht: *als men die hofsteden uuyte gaf, soe gaf men elcken man zyn hofstede om drye schellinghen des jaers ende elcken manne zyn dyck van zyn hofstede te bewaeren binnen der vryhede*.⁶²² Er is dus sprake van een uitzonderlijke positie van Nieuwpoort – ‘op staatsrechtelijk gebied... een curiosum’⁶²³ – gelet op de ‘tweeherigheid’ richting de landsheren van Holland en het Sticht. De heren van Liesveld zijn leenman van de Hollandse graaf en die van Langerak leenman van de bisschop van Utrecht. De grens van Holland en het Sticht loopt dwars door het stadje dat daarmee een bijzonder strategische positie inneemt in het rivierengebied.

⁶¹⁷ Visser, ‘Schoonhoven en Nieuwpoort’, p. 23. De naam *Nuwepoort* komen we voor het eerst in 1334 tegen.

⁶¹⁸ *OHZ*, IV, nr. 2108 (28 april 1283); onder de naam *Nova Villa*.

⁶¹⁹ In hertaling: ‘Omdat onze vaders, de heren Herbaren van den Berg en Wouter van Langerak, ridders, zaliger nagedachtenis, Nieuwpoort hebben gezworen en een vrijheid hebben gegeven tussen Ammers en Lek, tussen de sloot van Aernt en van Zeger, geven en zweren wij genoemde vrijheid aan het voornoemde Nieuwpoort binnen deze voorzegde grenzen, evenwel onder deze voorwaarde, dat als wij met betrekking tot genoemd document binnen drie of vier jaren van onze raad en die van onze schepenen iets beters kunnen krijgen, wij dat doen’.

⁶²⁰ Visser, *ibid.*, p. 25. Behalve die planmatige opzet noemt Visser als argumenten hiervoor de naam van de stad, het ontbreken van verwijzingen naar de stad in de keur voor ingezetenen van de heerlijkheid Langerak van 1253 (*OHZ*, II, nr. 990) en bepalingen in het stadsrecht over de betaling (en kenbare uitgifte) van jaarlijkse erftijzen.

⁶²¹ Visser, *ibid.*, p. 25 en 31. Uit een waarschijnlijk uit de periode 1355/58 daterende tarievenlijst van de Hollandse tollën blijkt de tolvrijdom voor Nieuwpoort.

⁶²² Visser, *ibid.*, p. 25.

⁶²³ Telting, ‘Oude rechten van Nieuwpoort’, p. 21.

Er is geen enkele aanwijzing die zou duiden op een initiatief vanwege de inwoners en er is ook geen sprake van enige stedelijke ontwikkeling rond 1283. Het belangrijkste motief van beide stadsheren lijkt van financiële aard. Vanwege het geheel en al ontbreken van enige oorkondelijke vermelding met betrekking tot Nieuwpoort uit de periode voor 1283 gaat het hier mijns inziens, ondanks de verwijzing in de aanhef naar een eerder verleend privilege, toch om een constituerend stadsrecht. Indien er eerder een formeel stadsrecht dan wel bepaalde stedelijke rechten zou(den) zijn verleend, is het aannemelijk dat er de nodige rechtshandelingen hebben plaatsgevonden die ook zouden zijn vastgelegd. Ik volg de mening van Terlouw die vermoedt dat de vaders van beide stadsheren eerder een *toezegging* hebben gedaan voor een vrijheid, die in 1283 door beide zoons wordt ingelost.⁶²⁴ Pas in 1321 treffen we schepenen aan die dan gebruik maken van het stadszegel en in 1322 geven de dan regerende stadsheren aanvullende privileges aan die van Nieuwpoort, waaronder het belangrijke *ius de non evocando*.⁶²⁵ Nieuwpoort zal ook in later tijd nauwelijks enige stedelijke ontwikkeling te zien geven.⁶²⁶ Gaandeweg is het stadje de facto volledig binnen de Hollandse invloedssfeer terechtgekomen.⁶²⁷

In 1300 krijgen ook de poorters van de nog jonge nederzetting **Amsterdam** een niet-grafelijk stadsrecht verleend. Vóór het midden van de dertiende eeuw werpen ontginners aan de monding van de Amstel kleine terpen op waarop zij kleine, simpele boerderijen bouwen waardoor een patroon van kavels omringd door sloten ('weren'), ontstaat; daarna vestigen zich ook de nodige kleine ambachtslieden op de Amsteloevers waardoor er vijf kleine woonkernen ontstaan; door de in de periode 1265-1275 gebouwde dam in de Amstel, ter bescherming van Amstelland tegen het opdringende IJ-water, worden deze kernen onderling verbonden.⁶²⁸ Daardoor ontstaat aan de Amstel een soort natuurlijke haven die, mede door het in 1275 door Floris V verleende privilege van tolvrijdom aan de *homines manentes apud Amstelredamme*, de ontwikkeling van de handel aldaar in belangrijke mate heeft gestimuleerd.⁶²⁹ Omstreeks 1275 is Amsterdam 'te typeren als een prestedelijke nederzetting van geringe omvang, waarin de landbouw niet domineert en waarin sprake is van een beginnende beroepsdifferentiatie'.⁶³⁰ In 1308 zal er een schutsluis, tevens spuisluis, in de dam worden aangebracht. De dam zelf zorgt weer voor de nodige economische activiteiten als de overslag van goederen maar als verbinding van de losse kernen ook voor de mogelijkheid de tussenliggende ruimte te bebouwen.⁶³¹

Amstelland behoort in de dertiende eeuw tot een conglomeraat van goederen dat de heren Van Amstel – oorspronkelijk bisschoppelijke dienstmannen, *ministerialen*, maar inmiddels diens leenmannen – in leen houden van de bisschop van Utrecht. Floris V heeft rond 1280 de bisschop volledig in zijn macht en verslaat namens deze de opstandige heer Gijsbrecht van Amstel, en neemt hem en zijn broer Arnoud van Amstel gevangen. De Stichtse lenen van de Amstels vervallen weer aan de bisschop die vervolgens, wellicht onder druk van Floris V, een vertrouweling van de graaf, Jan van Persijn, heer van Waterland, met de rechten en goederen op en in Amsterdam beleent. Jan Persijn staat in 1282 vervolgens al zijn rechten en eigendommen,

⁶²⁴ Terlouw, 'De stede Nieupoort', p. 11.

⁶²⁵ Telting, *ibid.*, p. 23-24. Stadszegel 1321 in gebruik bij schepenen: zie Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 175.

⁶²⁶ Nieuwpoort is ook nooit ter grafelijke dagvaart beschreven.

⁶²⁷ In de *Enquete* van 1494 wordt Nieuwpoort al als volledig Hollands in kaart gebracht en feitelijk gebeurt hetzelfde in de *Informacie* van 1514. In 1700 vervalt de formele tweeherigheid als de vrouwe van Langerak haar helft van Nieuwpoort aan de bezitter van de andere helft verkoopt, Johan Willem Friso van Nassau, tevens baron van Liesveld.

⁶²⁸ Speet, 'Een kleine nederzetting in het veen', p. 34, 39, 59 en 60.

⁶²⁹ *OHZ*, III, nr. 1701 (27 okt. 1275); *OBA*, nr. 1['de lieden wonende te Amestelledamme']. Dit is tevens de vroegste schriftelijke vermelding van de naam Amsterdam. Deze tolvrijheid is bedoeld als schadeloosstelling voor de door de mannen van Floris V aan Amsterdam toegebrachte schade tijdens de Kennemer opstand.

⁶³⁰ Kaptein, 'Poort van Holland', p. 117.

⁶³¹ Speet, *ibid.*, p. 61.

waaronder huizen en versterkingen, die hij in Amsterdam bezit af aan de graaf; de bisschop van Utrecht geeft hiervoor toestemming.⁶³² Na een verzoening met de gebroeders Van Amstel in 1285 stelt Floris de heren Van Amstel weer in het bezit van hun goederen maar dan als Hollands leen. Vanwege de moord op Floris V in 1296 zullen de Amstels ze echter definitief kwijtraken.

De Hollandse graaf Jan II beleent op 21 mei 1300 zijn broer Gwijde van Henegouwen met de van oorsprong Stichtse goederen van de schuldigen aan de dood van Floris V, waaronder Gijsbrecht van Amstel, Herman van Woerden, Gijsbrecht van IJsselstein en Arnold van Benschop.⁶³³ Aangezien Jan II nog maar enkele maanden ‘in functie’ is als graaf van Holland en Zeeland is het voor hem uiterst belangrijk om zijn positie zeker te stellen. Dat doet hij allereerst door zich eind 1299 te laten inhuldigen in de belangrijkste steden in het graafschap en daarbij steeds de stedelijke privileges te bevestigen.⁶³⁴ Er zijn echter ook nog de nodige zorgen: Rooms-koning Albrecht wil in eerste instantie niet meewerken aan de bekrachtiging van zijn opvolging, in Zeeland is de pro-Vlaamse adel opstandig en over de goederen van Amstel en Woerden is er een conflict met de bisschop van Utrecht. Door middel van belening van zijn broer Gwijde met de voormalige Stichtse goederen, waaronder Amstelland en Amsterdam, verkrijgt Jan II aan de oostgrens van het graafschap een leenman op wie hij staat kan maken.⁶³⁵ Voor Gwijde zelf is het gelet op deze kritieke omstandigheden van belang om per omgaande na zijn belening als heer in Amsterdam te worden erkend en ingehuldigd wat vermoedelijk kort na 21 mei 1300 heeft plaatsgevonden. Bij die gelegenheid zal hij als stadsheer tevens een constituerend stadsrecht – *alsulke coere ende alsulc recht* – hebben verleend aan *onsen poirteren van Aemstelredamme*.⁶³⁶ Gelet op de objectieve vorm waarin de artikelen zijn geformuleerd, zal de verlening met name op initiatief van de inwoners van Amsterdam tot stand zijn gekomen.⁶³⁷

Dijkhof heeft aannemelijk gemaakt dat hier sprake is van een bevestiging van al eerder door Gijsbrecht van Amstel in de perioden 1275-1280 en 1290-1296 verleende en in 1300 nog immer geldende rechtsregels aan de inwoners van Amsterdam.⁶³⁸ Niermeyer heeft eerder ook al aannemelijk gemaakt dat de Amsterdammers Utrechts recht hebben gekregen.⁶³⁹ Ten tijde van de stadsrechtverlening in 1300 lijkt er nog geen sprake van enige reële stedelijke ontwikkeling van Amsterdam. Er is zelfs nog geen sprake van een eigen parochie: de moederkerk van Amsterdam staat tot 1334 in Ouder-Amstel (of Ouderkerk). Er is hier dus geen sprake van een organische stedelijke ontwikkeling die een tussentijdse ‘bekroning’ ondervindt in de vorm van een stadsrecht – het is dan inderdaad ‘een stad uit het niets’.⁶⁴⁰ Al vanaf begin augustus 1301 zal de aandacht van stadsheer Gwijde van Avesnes minder gericht zijn op Amstelland en Amsterdam, hij wordt dan elect-bisschop van Utrecht. Nauwelijks een jaar later zal de Vlaamse opstand uitbreken, een aanval van de Vlaamse Dampierres tegen de Avesnes, eerst in Henegouwen, daarna in Zeeland. De Vlamingen behalen een zege bij Veere en veroveren Middelburg (in april-mei 1303); een jaar later behalen zij – na een wapenstilstand – weer een overwinning, op Duiveland, waarbij zij ook bisschop Gwijde gevangen nemen (20 maart 1304). Een totale aanval op Holland wordt ingezet waarbij de steden Delft en Leiden zich gewonnen geven maar Haarlem en Dordrecht stand houden. Hertog Jan II van Brabant ziet kans om Geertruidenberg in te nemen terwijl Jan van Amstel, zoon van Gijsbrecht, bij verrassing Amsterdam binnentrekt waar hij zich met behulp van de poorters verschanst. Al snel keren de kansen echter door het befaamde optreden van Witte

⁶³² OHZ, III, nr. 2048 (28 juli 1282).

⁶³³ In twee oorkonden vastgelegd: OSU, V, nrs. 2959 en 2960.

⁶³⁴ Smit, *Vorst en onderdaan*, p. 97-101: Melis Stoke schreef vrijwel alle oorkonden voor de bevestiging van huldiging, eedsaflegging en stedelijke privileges. Hij besteedde hier ook een strofe aan in zijn *Rijmkroniek*.

⁶³⁵ Dijkhof, ‘Op weg naar autonomie’, p. 64.

⁶³⁶ OBA, nr. 6 (kort na 21 mei 1300 – vóór circa 5 augustus 1301).

⁶³⁷ Dijkhof, *ibid.*, p. 69.

⁶³⁸ Dijkhof, *ibid.*, p. 68-71.

⁶³⁹ Niermeyer, ‘Amsterdam als dochterstad van Utrecht’, p. 40-43.

⁶⁴⁰ Aldus de subtitel van het eerste deel van het nieuwste geschiedenisboek van Amsterdam uit 2004.

van Haamstede, en ook Amsterdam moet het hoofd buigen. De orde wordt hersteld en als straf ontnemt Willem van Oostervant (de latere graaf Willem III), als plaatsvervanger van de gevangen genomen Gwijde, op 22 mei 1304 de stad Amsterdam haar vrijheden en marktrechten en geeft opdracht de bruggen en vesten te slopen.⁶⁴¹ Onduidelijk is welke consequenties dit besluit feitelijk heeft gehad. Het lijkt er op dat de poorters van Amsterdam spoedig weer in genade zijn aangenomen, mede blijkens de vermelding dat in 1306 *die van den Damme mijn here den mijn gaven*.⁶⁴²

In 1317 komen, na het overlijden van stadsheer Gwijde van Avesnes, Amstelland en de stad Amsterdam definitief aan Holland: het transformeert daardoor ook van een heerlijke in een grafelijke stad. Blijkbaar kan men dan nog uit de voeten met het stadsrecht van 1300 aangezien pas in 1342 een nieuw en uitgebreider stadsrecht zal worden verleend. Dit nieuwe stadsrecht is, zoals Dijkhof aannemelijk maakt, op initiatief van de Amsterdammers en in onderhandeling met de graaf tot stand gekomen.⁶⁴³ Zij hebben wel, zoals inmiddels gebruikelijk, ruim betaald voor dit uitgebreide stadsrecht: op de dag van de verlening geeft de graaf namelijk toestemming om de kosten van de privileges om te slaan over alle poorters.⁶⁴⁴ Het is opvallend dat pas (kort) na deze grafelijke stadsrechtverlening de stad ter dagvaart wordt beschreven: twee gezworenen nemen medio oktober 1346 deel aan een grafelijke dagvaart te Den Haag.⁶⁴⁵

Het is aannemelijk de stadsrechtverlening van 1300 op zich in het kader van een wederzijdse belangenbehartiging te plaatsen. De poorters van Amsterdam willen hun bestaande rechten expliciet vastgelegd zien door hun nieuwe stadsheer, tevens een broer van de Hollandse graaf, terwijl die zich zo snel mogelijk bevestigt en erkend wil zien in zijn positie als stadsheer. Op één niveau hoger is het echter de machtspolitiek van de Hollandse graaf die prevaleert: hij creëert een betrouwbare leenman aan de oostgrens van zijn graafschap in een voorheen Stichtse stad die daarmee blijvend binnen de Hollandse invloedssfeer komt. Er is rond 1300 nog geen rechtstreekse relatie tussen de verlening van dit stadsrecht en een stedelijke ontwikkeling, een dergelijke ontwikkeling zal hier pas in de loop van de veertiende eeuw op gang komen.

Haastrecht staat te boek als één van de oudste nederzettingen in de Krimpenerwaard, die niet als *cope* ontginning maar als vrije vestiging is ontstaan.⁶⁴⁶ De oudste vermelding van de naam *Havekesdret* staat in een oorkonde uit 1108 als Frederik van Haastreht als getuige optreedt in een geschil over bepaalde goederen tussen de Lek en de Linge.⁶⁴⁷ De gebieden van Haastreht

⁶⁴¹ *ChHZ*, II, p. 40; *OBA*, nr. 8: 'ommedat die van Aemstelredamme dieghenen waren, die Janne van Aemstelle inhaelde, ende dieghene, die dien grave Florense mette hant vermoredē'.

⁶⁴² Niermeyer, *ibid.*, p. 48. Dat was een gebruikelijke gift bij gelegenheid van het verlenen of bevestigen van stadsrechten (zie bepaling in stadsrecht Leiden).

⁶⁴³ Dijkhof, *ibid.*, p. 71-73. Deze verruiming van de stedelijke bevoegdheden hield nog niet de hoge jurisdictie in, die zal de stad pas in 1409 verkrijgen, zie *ChHZ*, IV, p. 123-124 (15 juli 1409). In 1338 beschikt men over een stadszegel: zie J. ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam tot 1578*. 8 dln. Amsterdam 1879-1893, dl. I, p. 224 (met afbeelding). Uit deze periode is ook de zg. *Begeerte* voorhanden, een ontwerp-stadsrechtsoorkonde opgesteld door de burgerij van Amsterdam waarvan de datering onzeker is. Ik acht het op zich aannemelijk dat deze zal zijn opgesteld tijdens de regeringsperiode van Willem IV aangezien deze de nodige privileges 'te koop' aanbiedt en hij in 1342 daadwerkelijk een nieuw, grafelijk stadsrecht verleent. Dat de *Begeerte* direct aansluit op de oorkonde van 1342 leid ik ook af uit een onderlinge vergelijking van de artikelen: de 'Begeerte' kent namelijk minder artikelen, terwijl er 14 gelijk zijn qua inhoud en nummering en 8 andere gelijk qua inhoud maar niet qua nummering. Diplomatisch onderzoek lijkt echter uit te wijzen dat dit verzoekschrift van halverwege de jaren vijftig van de 14de eeuw dateert waardoor het dan geen voorloper van het stadsrecht van 1342 kan zijn: Dijkhof, *ibid.*, p. 64.

⁶⁴⁴ *OBA*, p. 59, nr. 52.

⁶⁴⁵ Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 86.

⁶⁴⁶ Van der Linden, *De Cope*, p. 294-295; zijn aanname dat de naam *Hasehem* in de bekende goederenlijst van de Utrechtse Sint Maartenskerk op Haastreht betrekking heeft wordt niet meer aangehangen; zie daarover Kölker, *Haastreht*, p. 9.

⁶⁴⁷ *OSU*, I, nr. 280 (9 aug. 1108).

aan de monding van de Vlist in de Hollandse IJssel zijn dan Stichts gebied. Over de vroege geschiedenis van de plaats Haastrecht zelf is weinig bekend: de onderbouw van de toren van de huidige kerk van Haastrecht stamt uit de dertiende eeuw, in de veertiende eeuw is er sprake van een havensluis als verbinding tussen de Vlist en de Hollandse IJssel, even buiten Haastrecht is er een veer over de Hollandse IJssel en er is een kapel gewijd aan de heilige Barnabas, wiens feestdag dan samenvalt met de jaarlijkse paardenmarkt. In de dertiende eeuw blijken leden van het geslacht van der Lede-van Arkel heren van Haastrecht te zijn. De eerste die expliciet als zodanig in de bronnen wordt genoemd, is *Hacepernus van der Lede, heere van Haestrecht ende van de Vlist* in 1272.⁶⁴⁸

Er bestaat lange tijd onduidelijkheid en onenigheid tussen de Hollandse graaf en de Utrechtse bisschop over de jurisdictie over Haastrecht.⁶⁴⁹ Beide partijen willen hun machtspositie in dit strategische gebied langs de Vlist op de grens van Holland en het Sticht verstevigen en vervolgens ook blijvend vestigen; met name in de tweede helft van de dertiende eeuw dringen de Hollandse graven zich hier op.⁶⁵⁰ Zo stelt Herbaren, heer van Haastrecht, zich in 1285 borg tegenover Floris V en belooft hem militaire assistentie met 20 mannen bij de verzoening van de gebroeders Van Amstel met Floris V en de elect Jan.⁶⁵¹ In 1288 wordt Herbaren bij de verzoening van Herman van Woerden zelfs als eerste genoemd onder de borgen van Hollandse zijde, en dus niet *ute dien bisdome van Vtrecht*.⁶⁵² In 1290 draagt Herbaren van Haastrecht het huis aldaar met bijbehorende landerijen (hofkamp en 50 morgen land) op aan graaf Floris V om het in erfelijk en onversterfelijk leen weer terug te ontvangen; Floris V noemt hem dan *onse ghetrouwe man*.⁶⁵³ Na het overlijden van Herbaren van Haastrecht in 1296 gaan diens goederen over op Jan van der Lede, die blijkens een oorkonde van 1297 een leenman van graaf Jan I is.⁶⁵⁴ Toch behoudt het Sticht ook de nodige invloed als grondheer alhier en blijkt het via het kapittel van Oudmunster ook over de heerlijke rechten te beschikken. In 1301 is sprake van aankoop van land door het kapittel ten Dom te Utrecht *in parrochia de Haestrecht*; hieraan hangt het (geschonden) zegel van schepenen van de stad Haastrecht (*scabinorum oppidi de Haestrecht*).⁶⁵⁵ Ook later spelen dergelijke kwesties als Johan van Bronkhorst, proost, en deken en kapittel van Oudmunster in 1315 verklaren dat alleen de bisschop van Utrecht het hoog gerecht toekomt; op 30 januari 1316 beleent Van Bronkhorst heer Jan van Arkel met de heerlijkheid van Haastrecht.⁶⁵⁶ Er is geen vermelding in de bronnen of deze belening gelet op de landsheerlijke aanspraken door de Hollandse graaf wordt betwist. Hoe dit ook zij, in de veertiende eeuw blijft Haastrecht in Arkelse handen.

Het hiervoor vermelde zegel van de schepenen van de stad Haastrecht van 1301 geeft een indicatie van vermoedelijke stedelijke rechten. Een zekere bevestiging daarvan treffen we aan in een aantal latere oorkonden, zoals in die van 1308 als wederom (twee) schepenen namens de stad zegelen, *want ons porte nach ghen zeghel en heeft*.⁶⁵⁷ In 1311 is er blijkbaar wel een stadszegel gelet op

⁶⁴⁸ OSU, IV, nr. 1825 (25 april-1 mei 1272); OHZ, III, nr. 1593.

⁶⁴⁹ Kölker, *ibid.*, p. 17-25.

⁶⁵⁰ Visser, *Schoonhoven*, p. 26 en 36.

⁶⁵¹ OSU, IV, nr. 2247 (27 okt. 1285).

⁶⁵² OHZ, IV, nr. 2347 (21 maart 1288): *die borghen, die ic den Grave gheset hebbe ...ute Hollant: haer Hartberen van Haastrecht*.

⁶⁵³ OHZ, IV, nr. 2463 (26 april 1290), het huis zal een ‘open huus’ zijn voor de graaf.

⁶⁵⁴ OHZ, V, nr. 3291 (16 juni 1297).

⁶⁵⁵ OSU, V, nr. 3016 (24 mei 1301); Kölker, *Haastrecht*, p. 14; Plomp, ‘Haastrecht’, p. 64. In de periode tot 1311 zijn er meer grondtransacties van Utrechtse kerken, zie Kölker, *ibid.*, p. 23.

⁶⁵⁶ Berkelbach, *Regesten*, nr. 320 (24 juli 1315); Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 62 [1315]; Kölker, *ibid.*, p. 23-24 (30 jan. 1316): *die heerscap van Haestrecht, gherichte, tiende, land, dike ende al goet dat der proefstien toebehoert van Oudemunster....*

⁶⁵⁷ HUA, Domkapittel, nr. 1280 (9 febr. 1308). Telting/Unger, ‘De stadsrechten’, p. 121 noemen een oorkonde van 11 febr. 1307 waarin sprake zou zijn van de *port* Haastrecht, en verwijzen naar een ‘Aanteekening uit het Archief ten Dom, Rijksarchief Utrecht’. Die aantekening blijkt echter niet te vinden. Het lijkt er echter op dat zij deze oorkonde van 9 febr. 1308 zullen hebben bedoeld waarin inderdaad een dergelijke verwijzing staat.

de vermelding dat het zegel van *die porte van Haastrecht* verloren is gegaan.⁶⁵⁸ Bijzondere aandacht verdient een oorkonde uit 1316 inzake een borgstelling door twee schepenen en twee *poorters* van Haastrecht voor een door Jacob Ghenen aan het kapittel verschuldigde rente.⁶⁵⁹ In een lijst van landerijen van de Dom uit 1342 is sprake van de parochie Haastrecht over de IJssel tegenover de *ville de Haastrecht* in het gerecht van heer Johannes van Beaumont.⁶⁶⁰ En op 31 oktober 1397 verleent hertog Albrecht tolvrijdom te water en te land in Holland en Zeeland aan Jan van Arkel en aan allen die poorter van Haastrecht zijn.⁶⁶¹ De jurisdictie over Haastrecht wordt in 1401 weer ter discussie gesteld vanwege een incident met Jan van Arkel, heer van Haastrecht, Vlist en Stolwijk.⁶⁶² Hertog Albrecht zegt vervolgens in 1402 de bisschop van Utrecht toe dat als hij met zeven ‘stolen’ (prelaten) zal zweren op oude oorkonden dat Haastrecht aan het Sticht behoort, de bisschop deze zal krijgen. Ondanks dat aldus geschiedt in 1406, wordt hieraan toch geen invulling gegeven. Na de Arkelse oorlog wordt bij de vrede van Wijk bij Duurstede in 1412 de graaf van Holland, als heer van Haastrecht, leenheer van de hoge heerlijkheid en daarmee komen stad en heerlijkheid definitief aan Holland.⁶⁶³ Er is geen stadsrechtsoorkonde voorhanden noch is bekend of er daadwerkelijk stadsrecht is verleend en dus ook niet wie de verlener kan zijn geweest. Het is het meest aannemelijk dat Haastrecht rond 1300 – vermoedelijk vanwege machtspolitieke redenen – bepaalde stedelijke rechten van de stadsheer verleend heeft gekregen, die er toen ook de schepenbank zal hebben ingesteld.⁶⁶⁴

De oudste vermelding van **Asperen** aan de benedenloop van de Linge dateert van 893, en staat in een goederenlijst van het klooster Prüm, het zogenoemde *Prümer Urbar*.⁶⁶⁵ Van de vroegste ontwikkeling van het dorp Asperen tot het eind van de dertiende eeuw is weinig bekend. Uit 983 stamt een vermelding van bezittingen van het klooster van Werden in Asperen die 20 *denarii* opbrengen.⁶⁶⁶ Vermoedelijk omstreeks de twaalfde eeuw zal een dijk langs de Linge zijn aangelegd, de Oude Zuiderlingedijk, waarlangs Asperen als dijkdorp is gegroeid met een kapel of een kleine Romaanse kerk.⁶⁶⁷ In 1204 wordt door de Hollandse graaf Willem I een hier aanwezig kasteel van de Arkels verwoest; dit zal later, waarschijnlijk door Johan van Arkel, weer worden opgebouwd.⁶⁶⁸ In 1299 verklaart Otto van Heukelum, knaap, dat hij zijn huis Wadenborg, gelegen aan het noordeinde van het dijkdorp Asperen, aan de Hollandse graaf Jan I heeft opgedragen en het van hem weer in leen heeft ontvangen.⁶⁶⁹ Daarbij wordt tevens bepaald dat de graaf – in verband met de moord op zijn vader Floris V – niet zal gedogen dat in het gerecht Asperen, dat de heer van Buren in leen houdt van de heer van Kuik, zonder Otto van Heukelums instemming een ander versterkt huis wordt gesticht.

⁶⁵⁸ HUA, kapittel Oudmunster, nr. 1587 (16 mei 1311).

⁶⁵⁹ HUA, Domkapittel, nr. 2202 (14 april 1316).

⁶⁶⁰ Muller, *Rechtsboek van den Dom*, p. 314: *in parrochia de Haastrechtultra Yselam ex opposito ville de Haastrecht in jurisdictione domini Iohannis de Bemont*. Het betreft een lijst van 12 april 1342.

⁶⁶¹ NA, AGH 228 (register V van akten van hertog Albert, 1391-1402), f. 261v.

⁶⁶² Kölker, *ibid.*, p. 24.

⁶⁶³ In 1456 wordt Haastrecht ter grafelijke dagvaart beschreven: Smit, *Bronnen dagvaarten*, II, nr. 638.

⁶⁶⁴ Als er door één van beide landsheren (graaf of bisschop) op enig moment bijzondere rechten zijn verleend, zouden daarvan ongetwijfeld verwijzingen zijn overgeleverd in één van beider archieven.

⁶⁶⁵ Het betreft een kopie van het verloren gegane origineel, in 1222 opgesteld door abt Caesarius van Milendonk. Uitgave van de brontekst door I. Schwab, *Das Prümer Urbar*. Düsseldorf 1983. Het gaat in Asperen om een stuk land ter grootte van 1½ hoeve dat circa 69 *denarii* zal hebben opgeleverd.

⁶⁶⁶ Kouwenhoven/Van Leerdam, *Asperen*, p. 12.

⁶⁶⁷ Kouwenhoven/Van Leerdam, *ibid.*, p. 263.

⁶⁶⁸ Kouwenhoven/Van Leerdam, *ibid.*, p. 264.

⁶⁶⁹ OHZ, V, nr. 3522 (20 okt. 1299).

Graaf Willem III beleent op 11 januari 1314 Otto van Heukelum, heer van Asperen, met de heerlijkheid Asperen *ende die porte tot Asperen*.⁶⁷⁰ Dit is de oudste vermelding als stad, mogelijk is Asperen dan ook al door wallen versterkt. In diezelfde oorkonde verleent Willem III tolvrijdom in het graafschap Holland aan *die porteren van Asperen die daar nu wonen*. Dezelfde dag draagt Otto van Heukelum de heerlijkheid en de stad Asperen op aan de graaf, op voorwaarde dat zijn erven er steeds mee beleend zullen blijven met behoud van hoog en laag gerecht, en onder de belofte, dat de stad Asperen voor de graaf een *oepen poort wesen sal*.⁶⁷¹ Op verzoek van Otto is de bisschop van Utrecht medebezegelaar. Later in 1314 belooft graaf Willem III aan Otto van Heukelum, heer van Asperen, de *stede en sloet tot Asperen te bescudden, ende bescermen*.⁶⁷² In 1318 wordt hier ook een kruisherenklooster gesticht.⁶⁷³ Asperen zal rond 1300 als een nieuwe stad zijn aangelegd op initiatief van Otto I van Heukelum, die mogelijk stadsrechten zal hebben verleend aan Asperen.⁶⁷⁴ Het nieuwe stadje wordt gebouwd volgens een regelmatig rasterpatroon op onbebouwde grond in de uiterwaarden van de Linge, het bestaande kerkdorp wordt daarbij geïntegreerd.⁶⁷⁵ Aan de zuidzijde wordt tevens een haven aangelegd en later wordt de stad ook nog volledig ommuurd (met een waterpoort), blijkens een vermelding uit 1377: *toter poerte mure van Asperen toe*.⁶⁷⁶ Een volgende vermelding dateert van 1347 als Willem V zijn raad en de steden van Holland machtigt om het huis en de stad Asperen op te eisen.⁶⁷⁷ Elburch, vrouwe van Asperen, ontvangt op 9 mei 1366 van de graaf van Holland onder andere de stad en heerlijkheid van Asperen (*item die poerte, ende herelicheit van Asperen*) in leen.⁶⁷⁸ In 1391 krijgt Otto van Asperen voor de Asperense burgers het recht verleend om tolvrij door het Sticht te mogen reizen.⁶⁷⁹

De voortvarende aanpak van een stedelijke ontwikkeling en de grootschalige aanleg van het grondplan van het stadje zijn geen succes gebleken: uiteindelijk is het stedelijk areaal maar voor een beperkt deel bebouwd.⁶⁸⁰ Hoewel Asperen in ieder geval tot de steden dient te worden gerekend, is er nochtans geen stadsrechtsoorkonde voorhanden.⁶⁸¹ Rutte stelt dat 'de stichting van Asperen te maken [had] met een machtsstrijd binnen het geslacht van Arkel' en dat 'de nieuwe stad moet zijn bedoeld als concurrent van Gorinchem'.⁶⁸² Ik acht het echter aannemelijk dat hier sprake is van een machtspolitiek handelen van graaf Willem III, die, in samenwerking met de stadsheer, aan de grens van zijn graafschap met Gelre een Hollands steunpunt wil creëren.⁶⁸³ Tot aan zijn dood in 1337 is Willem III ook elders in deze regio (Hagestein, Vianen en IJsselstein) voortdurend actief bezig om Hollandse steunpunten te creëren tegen het Sticht dan wel tegen Gelre.

⁶⁷⁰ NA, AGH 792 [akte van opdracht]; Beekman, *Beschreiving*, p. 152 en 153; *ChHZ*, II, p. 129 [hier 1313 jan. 12]; Berkelbach, *Regesten*, p. 115, nr. 281.

⁶⁷¹ Beekman, *Beschreiving*, p. 151; NA, AGH 786; *ChHZ*, II, p. 130 [hier 21 jan. 1313].

⁶⁷² *ChHZ*, II, p. 136 [1313 aug. 5].

⁶⁷³ Beekman, *ibid.*, p. 115-124; Kouwenhoven/Van Leerdam, *ibid.*, p. 17 en 24.

⁶⁷⁴ Rutte, 'Falen of slagen', p. 7. Otto I van Heukelum (rond 1280-1344) geldt als stamvader van de Heukeloms-Asperense tak van de Arkels.

⁶⁷⁵ Rutte, 'Nieuwe steden in de middeleeuwen', p. 235.

⁶⁷⁶ NA, AGH 226, f. 96v; *ChHZ*, II, p. 329 (15 febr. 1377).

⁶⁷⁷ NA, AGH 220, f. 24.

⁶⁷⁸ *ChHZ*, II, p. 187; zij geeft deze 'aan haaren gemaal, heer Dirk van Polanen, ten lijftochte'.

⁶⁷⁹ RA Gorinchem, Inventaris archief rentmeester heren van Asperen 1481-1753, inv. nr. 6 (11 april 1391). Dit betreft Otto van Polanen van Asperen.

⁶⁸⁰ Rutte, *ibid.*, p. 235; Rutte, 'Falen of slagen', p. 8; Van Groningen, *De Vijfheerenlanden*, p. 207.

⁶⁸¹ Dit kan samenhangen met het nagenoeg geheel verloren gaan van het archief van de heren en van de stad Asperen van vóór 1600; vriendelijke mededeling van R.H.C. van Maanen, streekarchivaris van West-Betuwe.

⁶⁸² Rutte, *ibid.*, p. 7-8.

⁶⁸³ Zo ook Van Groningen, *ibid.*, p. 205. Overigens zal Asperen pas in 1467 voor het eerst ter dagvaart worden beschreven vanwege de munt, tollens en uitvaart van Filips van Bourgondië: Smit, *Bronnen dagvaarten*, III, nr. 1.

De oudste vermelding van **Heusden** (*Hysdene*) dateert van 1108-1122 maar dat betreft dan de nederzetting die in later tijd Oudheusden zal gaan heten, gelegen aan de toenmalige zuidoever van de Oude Maas. Vanaf de twaalfde eeuw zijn hier heren van Heusden aanwijsbaar die tenminste een belangrijk deel van hun heerlijkheidsrechten in het Land van Heusden in leen hebben van de graven van Kleef, ook beschikken zij er over allodiale goederen.⁶⁸⁴ In de eerste helft van de dertiende eeuw komt ten oosten van het nieuwe kasteel van de heren van Heusden en ten noorden van de Oude Maas een nieuwe nederzetting Heusden tot stand. In die periode blijkt ook al een tol te Heusden aanwezig; uit 1251 dateert de overeenkomst tussen Jan, heer van Heusden, en de stad 's-Hertogenbosch inzake tolvrijdom voor de goederen van die inwoners te Heusden.⁶⁸⁵ In 1252 ontstaat er een geschil tussen de heer van Heusden en de burgers van Dordrecht over de voor Dordtse schepen verschuldigde tol te Heusden.⁶⁸⁶ Rond 1273 blijkt de loop van de Maas te zijn verschoven waardoor Heusden pal aan de zuidoever van de Nieuwe Maas komt te liggen. In dat jaar staat de heer van Heusden de schouw op de hoofddijk (de Maasdijk) en van de zijdwinde tot aan het gebied van de heer van Altena af aan graaf Floris V, die hier direct belang bij heeft vanwege waterstaatkundige problemen in de Grote of Zuidhollandse Waard.⁶⁸⁷ In 1279 zou de burcht, als vermoedelijk allodiaal bezit, door de heren van Heusden na een militaire confrontatie aan de hertog van Brabant in leen zijn opgedragen.⁶⁸⁸

Naast de rechten en aanspraken van de graaf van Kleef en de hertog van Brabant is ook sprake van een leenheerlijke positie van de graven van Gelre in dit gebied.⁶⁸⁹ Als dan ook nog de Hollandse graaf zich actief met dit gebied gaat bemoeien, kunnen we wel spreken van een brede landsheerlijke belangstelling voor dit strategisch bijzonder belangrijke gebied aan de grenzen van Brabant, Gelre en Holland. De vroegste vermelding van Heusden als stad dateert van 1290 als Jan III, heer van Heusden, in het kader van de vredesregeling over Zeeland bewesten Schelde, gedwongen wordt de stad en vrijheid Heusden – *mine port ende mine vriede van der port van Huesdene* – aan graaf Floris V op te dragen, hij ontvangt deze weer als recht leen.⁶⁹⁰ De Hollandse graaf verleent op dezelfde dag tolvrijdom aan de heer van Heusden voor *al sinen luden die wonen binne der vrieden vander port van Huesdene*.⁶⁹¹ Heusden wordt dan gedurende korte tijd Hollands voorpost aan de rand van Brabants gebied en de heer van Heusden krijgt aldus twee leenheren. Maar in 1296 liggen de kaarten al weer anders: dan verklaart de heer van Heusden dat – ook al heeft hij stad en vrijheid van Heusden onder zware druk aan Floris V opgedragen en in leen terugontvangen – hij deze net als zijn voorvaderen rechtens en vanouds van de graaf van Kleef in leen heeft gehouden en nog houdt.⁶⁹²

Deze ontwikkeling kan niet los worden gezien van de ingrijpende wijziging van eind 1295 in de buitenlandse politiek van Floris V, die de Engelse koning als bondgenoot laat vallen en zijn kaarten op de Franse koning zet door het sluiten van een verdrag tegen Vlaanderen, mede ter oplossing van de Zeeuws-Vlaamse kwestie. Bij de samenzwering van de engelsgezinde edelen, die leidt tot de moord op graaf Floris V op 27 juni 1296, is ook de heer Van Heusden betrokken. De Hollanders stellen vervolgens alles in het werk om de moord op Floris V te wreken en de

⁶⁸⁴ Hoppenbrouwers, *Een middeleeuwse samenleving*, p. 3-4. Hij brengt in beeld hoe gecompliceerd de feodale (en deels allodiale) verhoudingen in dit gebied zijn.

⁶⁸⁵ *ONB*, I, 1, nr. 241 (januari 1251).

⁶⁸⁶ *OHZ*, II, nr. 917 (23 april 1252).

⁶⁸⁷ *OHZ*, III, nr. 1625 (12 febr. 1273).

⁶⁸⁸ Hoppenbrouwers, *ibid.*, p. 4.

⁶⁸⁹ Hoppenbrouwers, *ibid.*, p. 3 en met name noot 3 gaat daar specifiek op in. Zo zijn de rechten over vier van de vijf zuidelijke nederzettingen (Vlijmen, Oudheusden, Engelen en Hedikhuizen) Gelderse leen, maar het is niet bekend sinds wanneer.

⁶⁹⁰ *OHZ*, IV, nr. 2480 (31 mei 1290); Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 136.

⁶⁹¹ Brokken, 'De voormalig Hollandse gebieden', p. 125; *OHZ*, IV, nr. 2481.

⁶⁹² *OHZ*, V, nr. 3090 (1 febr. 1296); Jan van Heusden verklaart dat hij gedwongen was tot de opdracht van stad en Land van Heusden aan Floris V in 1290: *gravi et evidenti necessitate nobis incumbente*.

samenzweerders te straffen: zo stelt Jan I een schriftelijke eis aan de stad 's-Hertogenbosch om geen schuldigen aan de moord op Floris V onderdak te bieden. En in oktober 1299 wordt een verbond gesloten tussen graaf Jan I, zijn neef Jan van Henegouwen (de latere Jan II) en besturen en gemeenten van de steden Dordrecht, Middelburg, Zierikzee, Leiden, Delft, Haarlem, Alkmaar en Geertruidenberg: zij verklaren zich nooit te zullen verzoenen met de schuldigen, die bij name worden genoemd (waaronder Jan, heer van Heusden), en zich op hen te zullen wreken. Ook al schenkt Jan II in 1300 vergeving aan hertog Jan II voor zijn betrokkenheid bij de samenzwering tegen Floris V, de relatie Holland-Brabant zal slechts langzaam verbeteren. De inzet van beide landsheren blijft gericht op de heerschappij over stad en Land van Heusden; een gebied dat nog tientallen jaren een speelbal zal zijn bij de uiteenlopende belangen van de landsheren van Brabant, Holland, Gelre en Kleef.

Hoppenbrouwers constateert dat vanaf het begin van de veertiende eeuw sprake is van 'een groeiende toenadering tussen Heusden en Brabant'.⁶⁹³ Maar dit gaat niet zonder de nodige strubbelingen. Zo ontstaan in de familie Van Heusden scheuringen na de plotselinge dood van Jan IV in 1316: een aantal familieleden kiest voor de Brabantse hertog en anderen juist voor de Hollandse graaf. Avonds en Brokken hebben de politieke en militaire strijd tussen Brabant en Holland om Heusden in de periode 1317-1357 helder geanalyseerd en beschreven.⁶⁹⁴ In 1317 wordt de burcht van Heusden door de voogd van de minderjarige Jan V van Heusden zonder de instemming van de overige familieleden overgedragen aan hertog Jan III van Brabant.⁶⁹⁵ Dat leidt tot een tegenzet van Jan, heer van Saffenberg, en zijn vrouw Sophia van Heusden, die op 2 februari 1318 stad en Land van Heusden voor 12.000 ponden aan graaf Willem III van Holland verkopen.⁶⁹⁶ Deze beleent hen diezelfde dag met *onse stat van Huesden mitter vriheit... in rechten leenghewere ten Hollanschen rechte*.⁶⁹⁷ Ruim een maand later verlenen Jan en Sophia aan *den Scepenen, den ghesworen, ende der ghemeine stede van Heusden* een privilege over onder andere de rechtspraak door schepenen van Heusden.⁶⁹⁸ In de zomer van 1318 komt het tot gevechten tussen Hollandse en Brabantse troepen waarbij graaf Dirk IX van Kleef partij kiest voor Brabant en de hertog als suzerein over de Heusdense lenen erkent.⁶⁹⁹ De strijdende partijen besluiten vervolgens tot een arbitrage door de graaf van Gulik, die in september 1319 de Brabantse aanspraken toewijst.⁷⁰⁰ Na de dood van heer Jan V van Heusden in 1330 slaagt de Brabantse hertog Jan III erin om in de periode 1330-1334 stad en Land van Heusden geheel en al te annexeren.⁷⁰¹

Zo draagt op 29 april 1330 Sophia van Saffenberg, vrouwe van Heusden, haar burcht, stad, land en heerlijkheid op aan de hertog van Brabant, die vervolgens alle betrokken partijen uitkoopt en aldus de volledige zeggenschap over de Heusdense gebieden verkrijgt. De hertog van Brabant voltooit hiermee zijn streven naar de vestiging van een sterke grenspost van Brabant, met de stad Heusden en de burcht als tegenhanger van de Hollandse vesting Geertruidenberg.⁷⁰² Daarmee treedt een periode van relatieve rust in totdat rond het midden van de eeuw Hollands aanspraken weer tot leven worden gewekt. Nog op 13 oktober 1356 beloven hertog Wenzel en hertogin Johanna van Brabant stad en Land van Heusden conform de oude voorrechten en privilegiën te handhaven, nadat zij te Heusden als heer en vrouwe zijn ontvangen.⁷⁰³ Maar in 1357

⁶⁹³ Hoppenbrouwers, *ibid.*, p. 5.

⁶⁹⁴ Avonds/Brokken, 'Heusden tussen Brabant en Holland', p. 1-95, een samenvattend overzicht op p. 92-95.

⁶⁹⁵ Avonds/Brokken, *ibid.*, p. 39.

⁶⁹⁶ *ChHZ*, II, p. 192-193.

⁶⁹⁷ *ChHZ*, II, p. 193.

⁶⁹⁸ *ChHZ*, II, p. 194 (19 maart 1318); de bevestiging door Willem III op 9 april 1318, *ibid.*, p. 196.

⁶⁹⁹ Hoppenbrouwers, *ibid.*, p. 5.

⁷⁰⁰ *ChHZ*, II, p. 218-220 (25 sept. 1319).

⁷⁰¹ Zie voor een uitgebreider beschrijving van al zijn machinaties: Hoppenbrouwers, *ibid.*, p. 5 en ook noot 13.

⁷⁰² Avonds/Brokken, *ibid.*, p. 82. Zowel Heusden als Geertruidenberg worden door beide landsheerlijke tegenstrevers tot burggraafschappen gemaakt.

⁷⁰³ *ChHZ*, III, p. 6.

vindt vanwege de perikelen omtrent de opvolging in het hertogdom een volledige ommekeer plaats: op 29 maart van dat jaar komen stad en Land van Heusden bij het *Verdrag van Bergen op Zoom* in leen aan de graven van Holland als beloning voor Hollands neutraliteit in de ‘Brabantse Successieoorlog’ (1356-1357) en voor het optreden van graaf Willem V als scheidsrechter tussen de partijen (hetgeen leidt tot de *Vrede van Ath* in juni 1357). Daarmee komt Heusden uiteindelijk definitief (tot 1815) aan Holland. Eén soeverein recht houden de Brabantse hertogen echter aan zich: de *cloeslach* (het recht om ter heervaart op te roepen) zal *ten eenwigen dage* aan de Brabantse hertog toekomen (wel wordt bepaald dat Heusden neutraal zou zijn bij een Brabants-Hollands conflict).⁷⁰⁴

De Hollandse graven uit het Beierse huis hebben in de tweede helft van de veertiende eeuw de nodige inspanningen verricht om Heusden, ondanks de perifere ligging op de *uterste palen* van het graafschap Holland, op te stoten in de vaart der volkeren. Zo wordt de Heusdenaren in 1357 het privilege van de visstapel en van tolvrijdom in Holland verleend terwijl in datzelfde jaar ook Lombarden een vestigingsvergunning krijgen; in 1386 wordt daaraan nog het privilege van de zoutstapel toegevoegd.⁷⁰⁵ In verband met aanzienlijke investeringen in de voortgaande versterking van de stad ontstaat ook de nodige economische activiteit. Van Engen wijst voor deze periode speciaal op de ‘doorslaggevende initiërende en sturende rol’ van Willem van Kronenburg, als kastelein van Heusden van 1375 tot 1397, in relatie tot de snelle stedelijke ontwikkeling die tot uiting kwam in de uitbreiding van de stad en de vestiging van de nodige religieuze en charitatieve instellingen.⁷⁰⁶ Hoppenbrouwers stelt ook dat vooral Albrecht van Beieren ‘de commerciële activiteiten in Heusden bevordert [heeft] en de stad tegelijkertijd uitgebouwd tot een militaire vesting met een gewichtige strategische functie’ maar hij wijst er op dat desondanks Heusden nooit tot een echte centrumstad is uitgegroeid.⁷⁰⁷

De vroegste oorkondelijke verlening van stedelijke voorrechten dateert, zoals hierboven aangegeven, van 19 maart 1318 door Jan van Saffenberg en zijn vrouw Sophia van Heusden vanwege machtspolitieke redenen.⁷⁰⁸ Zij staan schepenen, gezworenen en de gemene stede van Heusden toe dat eenieder binnen de vrijheid van Heusden door schepenen zal worden berecht met als specifieke uitzonderingen heimelijke moord, vrouwenverkrachting, moorddadige brandstichting, vredebreuk, diefstal, nachtelijke huisvredebreuk en mishandeling van iemand in diens eigen huis. De berechting van deze categorie misdrijven blijft voorbehouden aan de stadsheer, samen met schepenen; tevens verzekeren zij hen hun bestaande vrijheid en recht te land en te water, zoals het schepenen bekend is. Afgezien van de vraag of zij wel formeel rechthebbende zijn over stad en Land van Heusden,⁷⁰⁹ is het aannemelijk dat zij hier reeds langer bestaande voorrechten hebben bevestigd, die wellicht al stammen uit de periode 1286-1290.⁷¹⁰ Deze bepalingen en formuleringen treffen we namelijk ook aan bij de eerstvolgende verlening

⁷⁰⁴ *ChHZ*, II, p. 867-868.

⁷⁰⁵ Hoppenbrouwers, *ibid.*, p. 15-16. Hij wijst er overigens op dat een aantal voorrechten ook al in de Brabantse periode aanwezig was, zoals tolvrijdom in Holland, de aanwezigheid van Lombarden ter stede in 1326 en een stapelrecht in 1337.

⁷⁰⁶ Van Engen, ‘Kastelein Willem van Kronenburg’, p. 81-96. De eerste burggraaf is Floris van Borselen, benoemd op 28 okt. 1357.

⁷⁰⁷ Hoppenbrouwers, *ibid.*, p. 15; ‘dat Heusden in de Late Middeleeuwen nooit is uitgegroeid tot een commercieel en bestuurlijk centrum van enige importantie staat buiten kijf’.

⁷⁰⁸ *ChHZ*, II, p. 194. Jan van Saffenberg noemt zich in de oorkonde tevens heer van Heusden.

⁷⁰⁹ Zie Avonds/Brokken, *ibid.*, p. 41-56.

⁷¹⁰ Zie Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 136. Dan zou Jan III van Heusden dergelijke voorrechten hebben verleend. Dat Heusden al voor 1318 een stedelijke status zal hebben gehad moge ook blijken uit de vroege aanwezigheid van schepenen aldaar. Zo treffen we al op 9 jan. 1279 schepenen van Heusden aan die oorkonden dat inwoners van die stad goederen hebben vermaakt aan de abdij van Berne; H.J. van Bavel, *Regestenboek van het archief van de abdij van Berne 1134-1400*, Heeswijk 1988, p. 16, nr. 66 (gedateerd 10 jan. 1278). En op 22 febr. 1306 verpandte de stad Heusden de stadswide aan Wouter, de broer van de heer van Heusden; NA, AGH 2118, nr. 31 (deperditum).

van stedelijke privileges door de rechtmatige heer van Heusden. In 1323 verleent Jan V, heer van Heusden, namelijk in vrijwel exact dezelfde bewoordingen het voorrecht van rechtspraak door schepenen met uitzondering van de hoge jurisdictie die aan de stadsheer blijft voorbehouden, ook bevestigt hij vrijheid en recht te land en te water.⁷¹¹ Ten tijde van de verlening van de stedelijke voorrechten in 1318 kan voor Heusden van een (beperkte) stedelijke ontwikkeling worden gesproken, zoals onder andere blijkt uit de vroege verlening van tolvrijdom, de aanwezigheid van een school (eind dertiende eeuw) en van Lombarden (1326).⁷¹² In 1356 bevestigen Johanna, hertogin van Brabant en Wenceslas, hertog van Luxemburg bij hun blijde inkomst de privileges van Heusden, zoals na de overgang naar Holland ook graaf Willem V in 1358 zal doen.⁷¹³

In 1399 verleent hertog Albrecht *om mennighen trouwen dienst* vrijheden, privileges en handvesten aan de stad Heusden.⁷¹⁴ In dat jaar is Albrecht verwickeld in de Friese oorlogen en heeft hij alle belang bij een stabiele situatie aan de zuidoostelijke grenzen van zijn graafschap. In dit licht bezien is het voor de hand liggend dat hij ook weer vanwege militair-strategische redenen het stadsrecht van Heusden bevestigt en dan ook nog uitbreidt. Dat de nederzetting al van de heren van Heusden, en dus vóór 1330 als de laatste heer van Heusden overlijdt, stedelijke voorrechten heeft verkregen, blijkt uit deze oorkonde van 1399 aangezien hertog Albrecht daarnaar expliciet verwijst: *Ende behoudehycken onsser stede van Huesden hoir hantvesten ende vryheeden die sij hebben van ons ende vanden heeren van Huesden die ny gheconfermeert hebben*. Al deze verleningen zullen bevestigingen zijn van reeds voor 1318 ter plaatse geldende privileges en gebruiken. Zoals eerder Hoppenbrouwers al opmerkte, is het vrijwel uitgesloten dat Heusden ooit een uitgebreid(er) stadsrecht heeft bezeten.⁷¹⁵ De militair-strategische positie van Heusden heeft vanaf het eind van de dertiende eeuw een doorslaggevende rol gespeeld bij de conflicten tussen de Brabantse hertog en de Hollandse graaf om dit gebied.⁷¹⁶ Feitelijk zijn alle privileges voor Heusden vanwege deze reden verleend. In 1318 tracht de Hollandse graaf Willem III vaste voet te verkrijgen aldaar via de (illegale) aankoop van stad en Land van Heusden voor een forse som geld van Jan van Saffenberg en zijn vrouw Sophia. De privilegieverlening aan Heusden door hen beiden in maart 1318 – ter verkrijging van steun van de lokale gemeenschap – wordt dan ook korte tijd later door Willem III bevestigd.⁷¹⁷ Eenzelfde bevestiging – en vanwege dezelfde redenen – treffen we weer aan in 1356 van Brabantse zijde en in 1358 van Hollandse zijde. En de bevestiging en uitbreiding van de stedelijke privileges door hertog Albrecht in 1399 gebeurt vanwege dezelfde militair-strategische overwegingen, dan is Heusden echter al weer bijna een halve eeuw vast in Hollandse handen.⁷¹⁸

De vroegste vermelding van **Vianen** dateert van 1271 als de bisschop van Utrecht aan Zweder van Beusichem het recht verleent om in zijn rechtsgebied bij zijn burcht te Vianen twee maal per jaar een markt te houden.⁷¹⁹ Hoewel daarover geen concrete gegevens voorhanden zijn,

⁷¹¹ Van Oudenhoven, *Beschryvinghe der stadt Heusden*, p. 220 (9 nov. 1323).

⁷¹² In 1379 beschikt men over een stadszegel (medebezegeling van een verdrag tussen hertog Albrecht en de heer van Zevenbergen): *ChHZ*, III, p. 350-352. Oudst bewaarde stadszegel dateert van 1419.

⁷¹³ *ChHZ*, III, p. 6 (13 okt. 1356) respectievelijk p. 63 (9 okt. 1358 – bij Van Mieris foutief gedateerd op 10 okt. 1358 hetgeen echter een woensdag is en niet dinsdag zoals in de oorkonde staat).

⁷¹⁴ NA, AGH 228, f. 338; *ChHZ*, III, p. 696-697. Op 13 jan. 1435 bevestigd door hertog Filips (Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 25).

⁷¹⁵ Hoppenbrouwers, 'De costumen van Heusden', p. 59: '...het is om verschillende redenen uiterst onwaarschijnlijk, dat Heusden ooit een uitvoerig stadsrecht heeft gehad'.

⁷¹⁶ Avonds/Brokken, *ibid.*, p. 1 en 2: 'De militair-strategische betekenis van zo'n grensvesting aan een belangrijke rivier behoeft geen nadere toelichting. Het bezit van de vesting en de beheersing van de streek daaromheen betekenden een politiek wapen van de eerste rang'.

⁷¹⁷ *ChHZ*, II, p. 196 (17 april 1318).

⁷¹⁸ In dat verband is het opmerkelijk dat Heusden 'pas' in 1383 voor het eerst ter grafelijke dagvaart wordt beschreven: Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 422.

⁷¹⁹ *OSU*, IV, nr. 1815 (2 dec. 1271); De Geer 'Rechten van Vianen', p. 119-120.

is het aannemelijk dat in de periode 1270-1330 rond het kasteel een nederzetting is ontstaan die gaandeweg de nodige bewoners heeft aangetrokken: zo treffen we in 1327 een vermelding aan van een kapel te Vianen.⁷²⁰ Visser schetst een beeld van de prestedelijke situatie van Vianen, die nog deels zichtbaar is in de plattegrond van de stad.⁷²¹ Vanaf 1335 is er echter duidelijk sprake van een systematische aanleg van de stad zodat kan worden gesproken van een stadsstichting. Dit blijkt zowel uit het regelmatige rasterpatroon van de nederzetting als uit het gerichte beleid van de stadsheer in samenwerking met de Hollandse graaf.

De stadsrechtverlening aan Vianen in 1336 wordt algemeen gezien als een weloverwogen strategische zet op het schaakbord van de Hollandse machtspolitiek in dit gebied dat direct grenst aan het Sticht.⁷²² De militair en economisch belangrijke situering van Vianen wordt duidelijk bij een blik op de kaart uit die dagen: Vianen (op de zuidoever van de Lek) is recht tegenover de monding van de belangrijkste verbinding van Utrecht naar de Lek – de in 1288 verlegde Vaartse Rijn met parallel daaraan een landweg – gelegen. Via het veer over de Lek loopt bovendien de route over land van Utrecht (via Vianen) naar het zuiden. De eerste aanzet tot deze militair-strategische positionering vindt plaats in 1326 wanneer de vertrouweling van graaf Willem III, zijn *camerling* en zegelbewaarder Willem van Duivenvoorde, huwt met Heilwich van Vianen, de erfdochter van Zweder II van Vianen. De steenrijke Willem van Duivenvoorde is dan al jarenlang de belangrijkste adviseur van de Hollandse graaf en bezet onder andere de belangrijke post van burggraaf van het kasteel van Geertruidenberg (de grensvesting door hem in 1323 gebouwd).⁷²³ Uit de bepaling over de erfopvolging – indien dit huwelijk kinderloos zou blijven – blijkt dat de bisschop van Utrecht zijn goedkeuring heeft gegeven en dus ook instemt met de verpanding van Vianen en de opdracht van het leen aan Holland.⁷²⁴

De bedoeling van beide Willems lijkt er in gelegen ook hier aan de zuidflank van het Sticht op de grens met Holland een dergelijke sterke grensvesting in de vorm van een kasteel met versterkte stad te stichten. Na de dood van Zweder II in 1333, waardoor zijn vrouw Heilwich de vrouwe van Vianen wordt, gaat Willem van Duivenvoorde voortvarend aan de slag. Er volgt een specifieke reeks privilegeverleningen die het fundament moet leggen voor de ontwikkeling van de stad Vianen. Die reeks begint in 1335 met de verlening door Van Duivenvoorde en zijn vrouw aan *onsen luden tot Vyanen* van het recht op drie jaarmarkten en een weekmarkt, inclusief afpaling van de vrijheid (het rechtsgebied).⁷²⁵ Ook zeggen zij nadere rechten toe en bepalen dat schepenen slechts met hen of hun schout keuren mogen vaststellen. Begin 1336 wordt vervolgens een *Ening* vastgesteld tussen de landen van Vianen en Hagestein om een eerlijke rechtsvervolgving van beider inwoners te garanderen.⁷²⁶ In juli 1336 verleent Willem III vrijdom van tol in Holland en Zeeland aan *die vryheit ende die poirte* die Willem van Duivenvoorde en zijn vrouw *gemaect hebben voir*

⁷²⁰ HUA, Archief Kapittel ten Dom, inv. nr. 955.

⁷²¹ Visser, *Schoonhoven*, p. 118-121.

⁷²² De Meyere/Ruijter, *De Lekpoort te Vianen*, p. 15-19; Heniger, 'Willem van Duivenvoorde', p. 3-7; Van Groningen, *De Vijfherenlanden*, p. 377; Rutte, 'Nieuwe steden in de middeleeuwen', p. 233-235.

⁷²³ Heniger, *ibid.*, p. 4-5 wijst op de huwelijkspolitiek van Willem III die in deze periode Hollandse edelen ziet trouwen met andere erfdochters in de later zo genoemde 'Vijfherenlanden', zoals in 1320 Hendrik van der Lek met Margriet van Hagestein en in 1330 Jan van Egmond met Guyotte van IJsselstein. Op deze wijze krijgt Holland een sterkere positie op de zuidflank van het Sticht.

⁷²⁴ De Geer, 'Rechten van Vianen', p. 110-112. Zowel de bisschop als zijn schoonvader zaten diep in de schulden en moesten dan ook wel hierin bewilligen. Willem van Duivenvoorde schoot daarom het kapitale bedrag van 6.000 pond tournois voor aan Zweder van Vianen, die daarvoor de burcht van Vianen met alle rechten en inkomsten als pand kreeg, met instemming van de Hollandse graaf als leenheer.

⁷²⁵ De Geer, *ibid.*, p. 121 (18 dec. 1335). De stadsvrijheid wordt begrensd: ... *van den drayboem, daer onse gerechten sceyden ende die gerechten van Hagesteijn, tot dier monicstege toe vutgaende in die lecke, also verre alst ons toebehoert endet onse ouders haer gebracht hebben, ende weder vut der lecke opgaende alsoe bree tot den weg toe die voer den biesen leecht,....*

⁷²⁶ De Geer, *ibid.*, p. 122-123 (27 febr. 1336).

die borch te Vyanen.⁷²⁷ Als motief daarvoor geeft hij aan: *want die vryheit ende die poirte legbet op dat eynde van onsen lande ende nyse gheern verbetert saghen, waer by dat sy ende bore nacomelingen ons ende onsen nacomelingen des te better daer mede dienen moegen*. Op 22 september 1336 verlenen Willem en Heilwich tenslotte een constituerend stadsrecht (inclusief het keurrecht) aan hun *goeden getrouwen lyden poirteren ende poirterschen die nu ter tijt woonen off hier naemaels woonen sullen binnen onser vribeijden te Vianen*.⁷²⁸ Zoals hiervoor aangegeven zijn de motieven voor deze stadsrechtverlening overwegend van militair-strategische aard, hoewel er aan de zijde van de stadsheer ook economische motieven (in concurrentie met de stad Utrecht) een rol zullen hebben gespeeld. Aangezien de bouw van het stadje vanaf 1335 daadwerkelijk op gang zal zijn gekomen, kan er ten tijde van de verlening van het stadsrecht nog geen stedelijke ontwikkeling worden aangenomen.

De centrale en strategische ligging aan de samenvloeiing van Waal, Maas en Merwede maakt **Woudrichem** tot hoofdplaats van de heerlijkheid van het Land van Altena. De oudste vermelding van *Walderinghe[m]* dateert uit de tiende/elfde eeuw. Al vanaf het begin van de elfde eeuw houdt de graaf van Kleef, als één van de zeven belangrijke leenmannen van de bisschop van Utrecht, Woudrichem in leen.⁷²⁹ In 1224 wordt in een oorkonde over onder andere het beheer van de prebenden melding gemaakt van een kerk te *Woldrekem*.⁷³⁰ In 1230 treffen de graaf van Holland en de heer Van Altena een leenrechtelijke regeling betreffende kasteel en allodiale goederen in de Woudrichemerwaard.⁷³¹ En in 1283 bevestigt Floris V dat Willem II, heer van Horne en Altena, een aantal rechten van hem in leen houdt; ook verleent hij tolvrijdom voor de *oppidani de Woudrichem* van vrijdag tot zondag te Niemandsvriend.⁷³² In dezelfde oorkonde is ook sprake van een markt te Woudrichem waar poorters van de steden Delft, Dordrecht en Zierikzee vrijdom van tol genieten voor het laken dat zij daar ter markt brengen. In twee oorkonden uit 1290 is sprake van de stad en de burgers van Woudrichem (*universitas oppidanorum de Woudrichem* respectievelijk *oppidanis de Woldrichem*).⁷³³ Mogelijk zijn al tussen 1272-1283 bepaalde stedelijke rechten verleend door Willem II van Horne: er is echter geen stadsrechtsoorkonde voorhanden.⁷³⁴ Op 28 jan. 1305 is sprake van *rechteren, schepenen en gemeene poort van Woudrichem* die bovendien over een stadszegel beschikken – *onser ghemeenre poert seghelen*.⁷³⁵ In 1306 wordt de leenverhouding van de heren van Altena tot de graaf van Kleef bevestigd;⁷³⁶ in 1313 blijken er al een gasthuis en ook Lombarden aanwezig.⁷³⁷ Woudrichem vervult in 1331 de functie van ontmoetingsplaats voor graaf Willem III van Holland en Reinoud II van Gelre, die er dan het befaamde *Verdrag van Woudrichem* sluiten.⁷³⁸ In datzelfde jaar beloven Willem, heer van Horn en Altena en ook rechters,

⁷²⁷ De Geer, *ibid.*, p. 123-124 (24 juli 1336); De Meyere/Ruijter, *ibid.*, p. 17-18. Hier is sprake van het oude kasteel op de 'Bol' dat zuidelijk van de stad is gelegen. Rond 1350 zal er een nieuw kasteel, Batenstein, verrijzen op de noordwestelijke hoek van de stad zelf. Dit kasteel wordt in 1372 opgedragen aan de grafelijkheid van Holland, *ChHZ*, III, p. 275 (23 sept. 1372).

⁷²⁸ De Geer, *ibid.*, p. 124-128. Vroegst bekende stadszegel is van 1532: Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 230. Vianen wordt één keer (in 1481) ter dagvaart beschreven: Kokken/Vrolijk, *Bronnen dagvaarten*, IV, nr. 304.

⁷²⁹ *OSU*, I, nr. 174 (2 jan. 1021).

⁷³⁰ *OSU*, II, nr. 716 (1 febr. 1224).

⁷³¹ *OHZ*, II, nr. 504 (29 maart 1230); ook nr. 504 (7 mei 1230) waarbij onder andere wordt bepaald dat het kasteel van Altena een open huis van de graaf is.

⁷³² *OHZ*, IV, nr. 2102 (28 maart 1283); Korteweg, *Rechtsbronnen Woudrichem*, I, p. 64. Dit is de vroegste vermelding van poorters van Woudrichem.

⁷³³ *OSU*, IV, nrs. 2446 (9 sept. 1290) en 2451 (28 sept. 1290).

⁷³⁴ Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 253.

⁷³⁵ Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 16; het zegel bij Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 114. Korteweg, *ibid.*, II, nr. 37 dateert deze oorkonde op 29 jan. 1302.

⁷³⁶ *ChHZ*, II, p. 53-54 (14 april 1306).

⁷³⁷ Korteweg, *ibid.*, II, nr. 52 (25 juli 1313).

⁷³⁸ *ChHZ*, II, p. 518 (22 juli 1331). Dit verdrag, waarbij beider invloedssferen in het Nedersticht respectievelijk het Oversticht worden erkend, wordt gesloten buiten aanwezigheid van de bisschop van Utrecht, Jan van Diest.

schepenen, gezworen raad en gemeente van de poort van Woudrichem om Willem III te zullen vrijwaren wegens een borgstelling vanwege een lijftocht.⁷³⁹ In 1332 komt de heerlijkheid in Hollandse handen als de graaf van Kleef de leenhoogheid van Altena – *dat land ende die poorten van Woudrichem metter heerschappie ende alle dat daartoe behoort* – aan graaf Willem III verkoopt,⁷⁴⁰ die vervolgens in 1334 Willem IV van Horne, heer van Altena, daarmee beleent.⁷⁴¹ Korteweg merkt op dat de graaf van Holland weliswaar de leenheer is maar dat de heer van Altena in zijn gebied de soeverein is, bij wie het hoogste gezag berust, die de hoge en de lage jurisdictie uitoefent en handvesten en vrijheden kan schenken.⁷⁴²

Woudrichem kan worden gekarakteriseerd als ‘een rivierstad, een plaats van visschers en landbouwers’; door zijn strategische ligging wordt Woudrichem ‘de marktplaats voor het Land van Altena’, inclusief marktdwang voor de dorpen in het gehele Land van Altena.⁷⁴³ Op grond van deze vermeldingen en de functie als marktplaats zal Woudrichem rond 1356 een (bescheiden) stedelijke ontwikkeling te zien hebben gegeven. In 1356 verleent heer Willem V van Horne een constituerend stadsrecht (inclusief het keurrecht tot 45 schellingen – art. 35) aan zijn poorters van Woudrichem.⁷⁴⁴ De toegenomen handel zal de aanleiding zijn geweest voor de stedelijke behoefte aan dergelijke rechten, terwijl de stadsheer ook door het verlenen van deze voorrechten ‘zijn stad’ economisch wil stimuleren.⁷⁴⁵ Deze reden staat ook in de aanhef van de oorkonde: *om hons lieue porte te meerren te beteren ende voert te setten in allen goeden saken*. De voorrechten betreffen uiteraard de reeds aanwezige inwoners maar zijn uitdrukkelijk ook bedoeld als een vestigingsfactor voor alle toekomstige inwoners; ook wordt tolvrijdom voor de poorters en hun goederen verleend (art. 1). Deze zienswijze wordt ondersteund door de gelijktijdige verlening van een weekmarktprivilege, waarbij de inwoners van de stad en van het Land van Altena worden gedwongen hun goederen eerst drie marktdagen op de weekmarkt te Woudrichem te koop aan te bieden, *want wi onse poorte van Woudrichem gheerne ghevordert zaghen*, zoals de stadsheer het formuleert in die oorkonde.⁷⁴⁶ Eind 1356 bepaalt graaf Willem V dat de poorters van Woudrichem geen schade zullen lijden (*scade bi lide*) van de door hem naar Woudrichem verplaatste riviertoel van Niemandsvriend (bij Sliedrecht): van de goederen die in Woudrichem ter markt worden gebracht zal dan ook geen tol worden geheven.⁷⁴⁷ Een dertigtal artikelen is woordelijk ontleend aan het *Privilegium Trinitatis* (1330) van ’s-Hertogenbosch; ook hebben schepenen van Woudrichem hoofdvaart op de schepenbank van die stad (tot 1373).⁷⁴⁸ Het is aannemelijk dat hier sprake is van parallelle belangen en initiatieven van heer en stad.

⁷³⁹ NA, AGH 289, f. 56v-57r en AGH 290, f. 72v.

⁷⁴⁰ *ChHZ*, II, p. 536 (15 nov. 1332).

⁷⁴¹ Muller, *ibid.*, p. 228; *ChHZ*, II, p. 569 (4 nov. 1334). De laatste heer van Hoorne is, samen met de graaf van Egmond, in 1568 in Brussel onthoofd waarna de stad aan de Staten van Holland kwam.

⁷⁴² Korteweg, *ibid.*, I, p. 18.

⁷⁴³ Korteweg, *ibid.*, I, p. 64 en 66.

⁷⁴⁴ Korteweg, *ibid.*, I, p. 23-36, II, nr. 109 (17 sept. 1356). Korteweg toont aan dat dit recht is gebaseerd op dat van ’s-Hertogenbosch. Vanwege het ontbreken van elke verwijzing naar een eerder verleend stadsrecht, wordt dit stadsrecht als constituerend beschouwd.

⁷⁴⁵ Korteweg, *ibid.*, I, p. 65.

⁷⁴⁶ NA, AGH 67, f. 7 (17 sept. 1356).

⁷⁴⁷ Korteweg, *ibid.*, II, nr. 112 (2 dec. 1356). In 1358 verleent de graaf de inwoners van Woudrichem tolvrijdom: NA, AGH 225 f. 7v; NA, AGH 226 f. 5; *ChHZ*, III, p. 57.

⁷⁴⁸ Het betreft de artikelen 1-4, 8, 10-19, 37, 39-43 en 45-53. Op 24 nov. 1373 verleent Willem VI van Horne een nieuw handvest waarbij onder andere de hoofdvaart op ’s-Hertogenbosch wordt verboden. In 1386 komt het Land van Altena en dus ook de stad Woudrichem rechtstreeks aan de Hollandse graaf: *...dat land van Altena aanghecomen is mit allen recht...*: *ChHZ*, III, p. 446 (9 sept. 1386); Korteweg, *ibid.*, II, nr. 169. In 1395 zal de stad voor het eerst ter grafelijke dagvaart worden beschreven: Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 535.

Al geruime tijd vóór het jaar 1000 zal er bewoning hebben plaatsgevonden op en tegen de lage, smalle oeverwal van de Hollandse IJssel, waar vanaf midden dertiende eeuw de nederzetting **IJsselstein** – op het overgangsgebied van rivierklei en veen – tot ontwikkeling komt.⁷⁴⁹ De oudste vermelding van *IJsselsteyne* staat in een oorkonde uit 1279: daarin verklaart Gijsbrecht van Yselsteyn dat hij voor vijf jaar de dagelijkse gerechten van IJsselstein etc. pacht van het kapittel van St. Marie te Utrecht.⁷⁵⁰ Vanouds behoren die gerechten en tienden tot het eigendom van dit kapittel en dus tot het Sticht. In deze oorkonde is ook sprake van *den lande van IJsselsteyne* waaruit Fafanie afleidt dat hier sprake zal zijn geweest van een nederzetting van boeren langs de IJssel grenzend aan een kasteel, welke nederzetting, inclusief Benschop en Noord-Polsbroek, dan al zeker gedurende twee generaties in handen van de familie van Amstel-van IJsselstein is.⁷⁵¹ Maar ook de Hollandse graven spelen een belangrijke rol in dit gebied: uit een oorkonde van 1321 blijkt dat het al Floris V is geweest die (wellicht tussen 1256 en 1267) het kasteel en de 32 morgen land waar *huus ende poerte op staet* aan Gijsbrecht van IJsselstein in leen heeft gegeven.⁷⁵² Zeker is dat in 1285 de Amstels en IJsselsteins in het kader van hun verzoening met de bisschop en de Hollandse graaf hun Stichtse leengoederen moeten overdragen aan Floris V om ze van hem weer in leen te ontvangen.⁷⁵³ Vanwege de perikelen tussen de Van Amstels en de Hollandse graaf raken de IJsselsteins hun goederen kwijt. De graaf beleent in 1299 Wolfert van Borselen en in 1300 Gwijde van Avesnes met dit goed. Rond 1300 zal er zuidoostelijk van het kasteel van de heren van IJsselstein al een deels of geheel omgrachte (en mogelijk ook deels omwalde) nederzetting hebben gelegen, doorsneden door twee hoofdstraten, de stadsgracht fungeert tevens (deels) als haven.⁷⁵⁴ Na de verzoening met Gijsbrecht van IJsselstein in 1305, beleent graaf Willem III in 1309 Gijsbrecht en diens zoon Arnold met het huis *IJsselstein* en al het goed dat zijn vader, heer Arnold van Amstel, van de graven van Holland in leen had.⁷⁵⁵ Blijkbaar wordt de stadswording vervolgens actief ter hand genomen: want ruim een jaar later, in 1310, verleent bisschop Gwijde van Avesnes het recht om liefst drie jaarmarkten te houden en belooft de bezoekers bescherming en vrijgeleide.⁷⁵⁶ Ook in 1310 heft de bisschop de parochiekerk van Eiteren op en verplaatst deze naar IJsselstein, die in datzelfde jaar wordt ingewijd met St. Nicolaas als patroonheilige.⁷⁵⁷ In de volgende tien jaar zal IJsselstein verder zijn aangelegd als een haaks op de dijk gelegen, kleine zogenoemde ‘kasteelbastidestad’, grenzend aan het kasteel van de lokale stadsheer.⁷⁵⁸

⁷⁴⁹ Zie voor een uitgebreider beschrijving van de vroege ontwikkeling o.a.: Fafanie, ‘IJsselsteinse stadsmuur’, p. 210-212; De Bruijn, IJsselstein de vesting, p. 13-15; Giesen-Geurts, *IJsselstein*, p. 13-23.

⁷⁵⁰ OSU, IV, nr. 2014 (7 nov. 1279). Gijsbrecht verklaart hierin tevens dat zijn ouders en zijn voorvaders al heer waren geweest *over Benschop al, over Polsbroec die ene zide langhes, ende tot IJsselsteyne*,.... De Van IJsselsteins vormen een tak van de Van Amstels. In 1285 verlengt hij deze pacht voor nog eens zestien jaar (IV, nr. 2242). Een deel hiervan hoort tot het Kuikse leen alhier.

⁷⁵¹ Fafanie, *ibid.*, p. 203.

⁷⁵² HUA, archief van het Domkapittel, nr. 3855 (17 okt. 1321). Naast deze goederen in IJsselstein zelf betreft het nog 14 morgen ten noorden van het kasteel aan de gracht, 8½ hoeve bij het Gein, 68 morgen in Polsbroek (noordzijde van het dorp), 18, 12 en 11 morgen in Benschop, en de lenen van Amstel, te weten de hoge en lage jurisdictie, tienden, kerkgift en twee hoeven in Benschop, hoge en lage jurisdictie en tienden in Polsbroek (noordzijde van het dorp) en het halve gerecht in Opburen, Berkelbach, *Regesten*, nr. 486. De datering tussen 1256 en 1267 bij Fafanie, *ibid.*, p. 205.

⁷⁵³ OSU, IV, nr. 2247 (27 okt. 1285).

⁷⁵⁴ Giesen-Geurts, *ibid.*, p. 25-26.

⁷⁵⁵ Berkelbach, *Regesten*, nr. 132 (6 jan. 1309); vanaf 1309 wordt het niet meer als Stichts maar als Hollands gebied beschouwd en van de graven in leen gehouden; zie onder andere Smit, *Vorst en onderdaan*, p. 110 incl. noot 88.

⁷⁵⁶ Berkelbach, *Regesten*, nr. 212 (14 nov. 1310). Het zijn alledrie achtdaagse jaarmarkten.

⁷⁵⁷ De rechten komen aan zijn dochter Marie van Henegouwen, in 1309 gehuwd met Arnold (of Arnoud) van Amstel-van Yselsteyn, de zoon van Gijsbrecht.

⁷⁵⁸ De Bruijn, *ibid.*, p. 41; Fafanie, *ibid.*, p. 232: na 1310 wordt de nederzetting uitgelegd met een oppervlakte van 550x520 meter, omgeven door een brede singel. Voor 1310 is de dan nog beperkte plaats ook al omgracht.

In 1327 komt door aankoop van Otto van Kuik het gehele ‘Land van IJsselstein’ aan de graaf van Holland; deze beleent hier vervolgens Gijsbrecht van IJsselstein mee.⁷⁵⁹ In de hierboven genoemde oorkonde van Gijsbrecht van IJsselstein en anderen van 17 oktober 1321 is voor het eerst sprake van de stad, de *poerte* IJsselstein. In 1328 treffen we ook voor het eerst schout en schepenen van IJsselstein aan in de bronnen.⁷⁶⁰ En in 1331 geeft Jan III van Diest, bisschop van Utrecht, vrijstelling van het Geinse sluisgeld en de scheepstol aan de *poorteren van Yselsteyne*.⁷⁶¹ Vóór 1344 vindt aan de zuidoostzijde een grote stadsuitbreiding plaats, de *Nieuwpoort* genaamd, die leidt tot een ruime verdubbeling van het grondgebied.⁷⁶² In 1346 beleent keizerin Margaretha, gravin van Holland, heer Arnold van Yselsteyn met de burcht, de *stad* en al wat heer Arnoud van Amstel-van Yselsteyn (grootvader van Arnoud) van de graaf van Holland in leen hield.⁷⁶³ Later dat jaar staat Willem V, als verbeider, aan heer Arnold toe dat hij als burgers van IJsselstein mag opnemen diegenen die uit Utrecht verdreven zijn, op voorwaarde van de eed van trouw aan de grafelijkheid en de heer van IJsselstein.⁷⁶⁴ Dat IJsselstein dan tot het graafschap Holland behoort blijkt uit de verklaring dat de schout er de vierschaar spande *van 's Keyzers wegen van Rome, van die graeffelijckheyt van Hollandt, van die heerlijckheyt van Iselsteyn ende van mijn selfs wegen als schout*.⁷⁶⁵ Een belangrijke oorkonde is de *Lantbrief* van 1348 voor het gehele Land van IJsselstein van Arnoud van IJsselstein.⁷⁶⁶ Twee jaar later, in 1350, krijgt heer Arnold voor zijn burgers van IJsselstein het belangrijke privilege van tolvrjdom in Holland en Zeeland.⁷⁶⁷

In 1363[1360] verleent Guyotte, vrouwe van Yselsteyn, *onsen ghemeen poirteren, die bynnen onsen stede voirs. woenen...vryheyde ende bescreven recht*.⁷⁶⁸ Het betreft onder andere strafbepalingen voor

⁷⁵⁹ ChHZ, II, p. 379 (28 jan. 1326, echter paasstijl); De Bruijn, *ibid.*, p. 42, ook noot 22.

⁷⁶⁰ Drossaers, archief Nassause Domeinraad, II, Reg. 83 (30 juli 1328).

⁷⁶¹ RHC Rijnstreek en Lopikerwaard, Stadsbestuur van IJsselstein, nr. 78 (17 febr. 1331); Berkelbach, *Regesten*, nr. 992; De Geer van Oudegein, ‘Eiteren’, p. 369-370.

⁷⁶² Giesen-Geurts, *ibid.*, p. 26-27; Fafianie, *ibid.*, p. 204 berekent de oppervlakte van de Nieuwpoort op 11,5 ha.

⁷⁶³ Drossaers, *ibid.*, Reg. 191 (11 mei 1346).

⁷⁶⁴ Drossaers, *ibid.*, Reg. 199 (1346).

⁷⁶⁵ Fruin, *De middeleeuwse rechtsbronnen*, III, p. 129; in 1556 doet Filips II afstand van zijn hoge heerlijkheidsrechten zodat IJsselstein een soevereine (lands)heerlijkheid wordt.

⁷⁶⁶ Drossaers, *ibid.*, Reg. 212 (28 jan. 1348); De Geer, ‘Onuitgegevene oorkonden’, p. 106; Fruin, *ibid.*, p. 13-16 (27 jan. 1348).

⁷⁶⁷ Drossaers, *ibid.*, Reg. 237 (18 okt. 1350).

⁷⁶⁸ RHC Rijnstreek en Lopikerwaard, Stadsbestuur van IJsselstein (1285-1813) Y001, inv. nr. 1, Register van handvesten 1360-1535 f. 4-7 (in potlood blz. 7-9); Fruin, *ibid.*, p. 17-25 (23 juni 1360); het telt 24 artikelen. De datering op 23 juni 1360 kan niet juist zijn gelet op het feit dat dan Arnoud van IJsselstein, de vader van Gytte, nog in leven is en dus ook heer van IJsselstein. Hij overlijdt (kort) na 12 febr. 1363, op die dag maakt hij zijn testament en tevens aanvullende bepalingen voor anderen na zijn overlijden, Drossaers, *ibid.*, Reg. 310 en 311 (beide 12 febr. 1363). Twee maanden later wordt de man van Gytte als *heer Johannes van Egmond en Yselstein* aangeduid, Reg. 314 (5 april 1363; Johannes Wijnt, notaris, geeft op verzoek van heer Jan van Egmond en IJsselstein transsumpt van een drietal brieven). De vroegste beoorkonding door Gytte als vrouwe van IJsselstein dateert van 12 maart 1364, Reg. 318 (belening van een neef). Op 11 juni 1364 geven deken en kapittel van Oudmunster te Utrecht aan heer Jan, heer van Egmond en IJsselstein, en vrouwe Guyotte zijn vrouw, gedurende haar leven het gerecht, cijns en grote en kleine tienden in de Achtersloot in pacht, Reg. 319. Dat alles maakt een datering van de oorkonde van 1360 waarschijnlijk op 23 juni 1363, deze zal dan moeten worden geplaatst in het kader van de inhuldiging als nieuwe stadsvrouwe van IJsselstein die, zoals gebruikelijk bij een dergelijke gelegenheid, de stedelijke privileges bevestigt. De originele oorkonde is niet meer voorhanden en alleen via afschriften in registers bekend. Bij het afschrijven van de originele oorkonde in het oudste register zal een fout zijn gemaakt waardoor bij de datering het jaarcijfer drie niet is overgenomen; aan het eind zal dan vermoedelijk als oorspronkelijke datering hebben gestaan *duysent IIIe drie ende tsestich*. Ook De Bruijn, *ibid.*, p. 46, ook noot 57, wijst er op dat deze datering niet kan kloppen en gaat er van uit dat het privilege tussen 1363 en 1369 verleend zal zijn. Aangezien de echtgenoot van Gytte, Jan, als *heer van Egmond en IJsselstein*, het privilege heeft medebezegeld is 1363 de *terminus ante quem* en 28 dec. 1369 de *terminus post quem*, gelet op zijn overlijden op die datum. Onderzoek door steller dezes van deze bepalingen levert sterke tekstuele overeenkomsten op met de bepalingen in de stadsrechtsoorkonden van Amsterdam, Naarden en Weesp, die

een aantal misdrijven en overtredingen, verdeling van de boetes tussen stadsheer en stad, de voorwaarden voor overdracht van onroerend goed in de stad en het privilege dat een poorter, die voldoende gegoed is om borg te kunnen stellen, niet mag worden gegijzeld vanwege aanklacht of schuld. Ondanks deze stedelijke aanduidingen is er echter geen stadsrechtsoorkonde bekend noch enige bron die daarop duidt. Het is dan ook niet aanwijsbaar of er en zo ja, door wie, wanneer en om welke redenen stadsrecht aan de poorters van IJsselstein is verleend. Fafanie wijst er op dat indien er in de periode 1309-1321 geen afzonderlijke landsheerlijke stadsrechtverlening door de Hollandse graaf heeft plaatsgevonden, de stadsontwikkeling via deelprivileges van lands- en stadsheer tot stand kan zijn gekomen.⁷⁶⁹ Alles nader afwegende ben ik teruggekomen op mijn eerdere opvatting dat een stadsrechtverlening door de Hollandse graaf Willem III in de periode 1309-1321 aannemelijk is.⁷⁷⁰ De geleidelijke ontwikkeling tot stad zal in deze periode (en daarna) hebben plaatsgevonden maar niet gepaard zijn gegaan met een formele verlening van stadsrecht. Dat er tijdens (of voorafgaande aan) de regeringsperiode van Arnoud van IJsselstein (1343-1363) geen stadsrecht is verleend blijkt ook uit de uitvaardiging van de *Lantbrief* in 1348. Die brief geldt namelijk voor alle inwoners van het Land van IJsselstein, poorter of buur; de oorkonde wordt ook meebezegeld door schout en schepenen van IJsselstein, door buren van Benschop en schout en buren van Polsbroek. Indien de poorters van IJsselstein al eerder een afzonderlijk stadsrecht zouden hebben gekregen, dan zou deze landbrief niet op hen van toepassing zijn geweest. Ook staan in het overgeleverde *Register van handvesten van IJsselstein c.a.* in het Nationaal Archief de oorkonden opgenomen van 1348, 1360, 1391, 1423, 1436, 1437 etc.⁷⁷¹ Een stadsrechtsoorkonde voor IJsselstein zou ongetwijfeld hierin zijn opgenomen.

Ik ga er bij nader inzien van uit dat de vastlegging van de stedelijke rechtsregels en vrijheden in 1363[1360] een formele bevestiging is van het in de periode 1309-1363 specifiek in IJsselstein ontwikkelde recht alsmede van bestaande voorrechten, en wel bij gelegenheid van de inhuldiging van de nieuwe stadsvrouw.⁷⁷² In die zin kan deze oorkonde als (niet constituerend) stadsrecht van IJsselstein worden gezien: ook in juridisch opzicht is het dan een stad geworden (zij het zonder te beschikken over het keurrecht). In de periode 1363-1369 stelt Jan van Egmond aanvullende bepalingen vast aangaande het poorterrecht enerzijds (het betalen van 16 Dordtse plakken voor het poorterschap, een 'take wijns' voor de burgemeester, een Franse schelling bij het opgeven van het poorterschap) en het panden van schulden anderzijds.⁷⁷³ Rond 1363 kan, gelet op de eerder genoemde kenmerken, de aanwezigheid van het Sint-Ewoudsgasthuis (in 1352)

oorspronkelijk (in ieder geval ten dele) van Stichtse afkomst zijn; het betreft de artikelen 2 t/m 9, 13 en 19 (van de in totaal 24 artikelen).

⁷⁶⁹ Fafanie, *ibid.*, p. 204 en 235.

⁷⁷⁰ Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 145.

⁷⁷¹ NA, archief Nassause Domeinraad, 1581-1811, inv. nr. 4763, Register van handvesten van IJsselstein, Benschop en Noord-Polsbroek. Hierin staan tevens de handvesten van 1441, 1451, 1457, 1500, 1519, 1524, 1530-1533, 1535 en 1588.

⁷⁷² Een soortgelijke situatie doet zich in Goes in 1405 voor, waar Willem VI het bestaande stedelijk recht en de verleende privileges formeel bevestigt tijdens zijn inhuldigingstocht door het graafschap, evenwel zonder deze nader op te tekenen. Na 1363 zullen bijv. in 1391, 1399 en 1402 weer specifieke vrijheden en rechten worden verleend aan de *stede van IJsselstein*. In 1472 treffen we het vroegste stadszegel aan: Drossaers, Archief Nassause Domeinraad, II, nr. 1116. In 1460 zal IJsselstein voor het eerst ter grafelijke dagvaart worden beschreven: Smit, *Bronnen dagvaarten*, II, nr. 818.

⁷⁷³ HUA, Verzameling Handschriften (nieuwe nrs.), inv. nr. 265, Register van Nederstichtse rechten en verplichtingen betreffende Gaasbeekse goederen, de Lekdijk Boven-, en Beneden-Dams en van IJsselstein, 1285-1556, samengesteld circa 1512 en circa 1556, Akte van uitgifte van privileges en rechten door Ghyote van IJsselstein en Egmond aan de poorters van IJsselstein, 1360, p. 169-176. Lijst van aanvullende bepalingen door Jan van Egmond, de man van Ghyote van IJsselstein, op voornoemde akte van privilegiëring, z.j., p.177-179. N.B. Op de band het opschrift: *Miscellanea Ultrajectina* gemerkt B4. Vanaf p. 149 ten dele samengesteld door N. van der Eijck, notaris. Gelet op het overlijden van Jan van Egmond op 28 dec. 1369 moeten deze aanvullende bepalingen zijn vastgesteld in de periode 1363-1369. De transcriptie van deze bepalingen staat in de bijlage opgenomen na het 'stadsrecht' van IJsselstein (1363).

en de stadsmuur (in 1353) voor IJsselstein een stedelijke ontwikkeling worden aangenomen.⁷⁷⁴ In 1364 wordt Gyotte, erfdochter van IJsselstein, door hertog Albrecht van Beieren beleend met al wat haar vader van de grafelijkheid van Holland in leen hield, waaronder IJsselstein; vanwege haar huwelijk in 1330 met Jan I, heer van Egmond, komt daarmee de hoge heerlijkheid van IJsselstein aan de Egmonds.⁷⁷⁵ Gelet op de strategische bufferpositie van de vesting IJsselstein op de grens van Holland en het Sticht en het feit dat de IJsselsteins sinds 1305 zeer trouwe aanhangers van de Hollandse grafelijkheid zijn, is het aannemelijk dat Willem III er direct belang bij heeft gehad om de juiste voorwaarden te scheppen voor de stadwording van IJsselstein.⁷⁷⁶ De formele, juridische bevestiging daarvan heeft dan in 1363 plaatsgevonden bij gelegenheid van de verlening van een handvest door de nieuwe stadsvrouw.

De nederzetting **Heukelum** is gelegen op de zuidoever van de Linge. Over het ontstaan is weinig bekend, hoewel de vroegste vermelding van een kerk in Heukelum – *ecclesia Ukele* – al uit 996 stamt.⁷⁷⁷ In 1243 erkent Harbert van de Lede de goederen van het Utrechtse Domkapittel aldaar in erfpacht te hebben ontvangen, inclusief het patronaatsrecht van de parochiepriester.⁷⁷⁸ Blijkbaar bestaat hierover onenigheid met deken en Domkapittel aangezien in 1269 Jan en Otto van Arkel een uitspraak van drie scheidslieden vragen inzake de tienden en het patronaatsrecht.⁷⁷⁹ In 1329 zou sprake zijn van een schriftelijke vermelding van *die voirschreven stadt ende slot van heuckelom*, waarvan echter geen spoor te vinden is.⁷⁸⁰ In datzelfde jaar draagt heer Arnouydt van Heukelum zijn huis Merenburg en omringende landerijen op aan graaf Willem III van Holland waarna hij deze weer in leen ontvangt van de graaf.⁷⁸¹ Eerst in een oorkonde van juli 1393 is sprake van de *poerte van Huekelem*.⁷⁸² In deze periode (1363-1408) is Otto, heer van Heukelum, de stadsheer en mogelijk ook de verlener van stadsrecht. Hij stamt uit de familie van Arkel die onder andere Heukelum als allodiaal leen bezit.

In 1399 verleent hertog Albrecht, graaf van Holland, tolvrijdom in Holland, Zeeland en te Heusden aan de heer van Heukelum en *syn ondersaten* vanwege *menige trouwe dienst sonderlingh op d'Oostvriesen*.⁷⁸³ Er is geen sprake van enige stedelijke ontwikkeling rond 1400: Heukelum zal steeds gekenmerkt blijven door een lage bebouwingsdichtheid en een veelheid aan agrarische activiteiten.⁷⁸⁴ Heukelum is ook een gesticht stadje: ‘Ze creëerden hun nieuwe stedelijk centrum door het dijkdorpje als het ware te omringen met een schil van nieuwe straten en straatjes met daaromheen een omwalling met stadsgracht. Zo veranderden de heren een dorpje op handige wijze in een nederzetting met een stedelijk aanzicht’.⁷⁸⁵ Rutte rekent Heukelum tot de categorie van de *laattmiddeleeuwse nieuwe steden* en stelt: ‘Tussen ongeveer 1280 en 1400 verschijnt er een reeks kleine steden die in korte tijd werden gecreëerd. Heren, op de eerste plaats allerlei kleinere, maar ook de verschillende landsheren als de bisschoppen [van] Utrecht en de graven van Holland en

⁷⁷⁴ Drossaers, *ibid.*, reg. 243, nr. 105 (jan. 1352); nr. 145 (15 juni 1353): ‘een hofstede gelegen aan de stadsmuur op de oostzijde van de kerk’. Volgens Fafianie, *ibid.*, p. 223, was de vijftiende-eeuwse stadsmuur (in 1570) circa 1300 m. lang en circa 4,5 m. hoog, waarvoor naar schatting 16 miljoen bakstenen zijn gebruikt.

⁷⁷⁵ Drossaers, *ibid.*, Reg. 321 (12 sept. 1364).

⁷⁷⁶ Zie ook Fafianie, *ibid.*, p. 205, die wijst op de relatie grafelijkheid – geslacht Van IJsselstein en een mogelijke stadsrechtverlening door Willem III tussen 1309 en 1319.

⁷⁷⁷ Künzel e.a., *Lexicon*.

⁷⁷⁸ *OSU*, II, nr. 1003 (sept. 1243).

⁷⁷⁹ *OSU*, III, nr. 1761 (24 juli 1269).

⁷⁸⁰ Barbas, *Uit het land van Arkel*, dit betreft ‘t Le[g]gerboek van Heukelum’.

⁷⁸¹ *ChHZ*, III, p. 488-489 (21 sept. 1329), nader bevestigd op 24 sept. 1329.

⁷⁸² *NA*, AGH 198, f. 75 v.

⁷⁸³ *ChHZ*, III, p. 710 (7 dec. 1399).

⁷⁸⁴ Van Groningen, *De Vijfheerenlanden*, p. 263-266.

⁷⁸⁵ Rutte, ‘Nieuwe steden in de middeleeuwen’, p. 237-238.

die van Gelre, lieten in zowel ruimtelijke als maatschappelijke zin nieuwe steden verrijzen als politieke en economische machtscentra van hun domein of in een omstreken grenszone'.⁷⁸⁶

Hier lijkt in overwegende mate sprake te zijn geweest van een heerlijk initiatief dat met de verlening van tol vrijdom in 1399 door de Hollandse graaf wordt ondersteund in zijn streven naar het vestigen van Hollandse steunpunten in een belangrijke grenszone van het graafschap.⁷⁸⁷ Dit machtspolitieke motief wordt kracht bijgezet door de belofte in 1414 van Dirk van Heukelum om de Hollandse graaf bijstand te verlenen *metter stede, sloten, lande ende luyden van Heukelem*.⁷⁸⁸ In 1456 zal de stad Heukelum voor het eerst ter grafelijke dagvaart worden beschreven.⁷⁸⁹ Aandacht verdient een oorkonde uit 1496 waarbij de heer van Heukelum *bantvesten, privilegien ende manieren van rechten* verleent aan zijn *getrouwen borgeren, ingesetenen ende ondersaten onser stadt van Hueklom*: het wordt expliciet aangeduid als een landrecht hoewel hier sprake lijkt te zijn van een combinatie van bepalingen zowel gericht op de inwoners van de stad als van het omliggend platteland.⁷⁹⁰

Vóór 1287 zal **Zevenbergen** zijn ontstaan als in het zuiden van de allodiale heerlijkheid Strijen grote kavels veengebieden worden verkocht aan ondernemers, vooral uit Brugge. De vroegste schriftelijke vermelding van *Zeuenberghe* dateert uit 1287 als Willem Hugemanszoon, heer van Zevenbergen, en zijn vrouw Hadewif, 100 bunder moer oostelijk van de kerk ten overstaan van de schepenen van Zevenbergen in erfpacht geven ten behoeve van het Sint Janshospitaal te Brugge; in die oorkonde is ook al sprake van een haven, een molen, een sluis en een turfvaart aldaar.⁷⁹¹ Zevenbergen is ontstaan op een groepje donken aan de toenmalige rivier de Mark, de haven komt direct op de rivier uit. Vanaf 1287 wordt een hoofdvaart aangelegd van de moer in oostelijke richting en vinden verdere waterstaatkundige werkzaamheden plaats, zoals de aanleg van een sluis en de afwatering. Willem Hugeman voert het bewind over die verkopen en krijgt in 1290 ook vergunning om zelfstandig meer venen te verkopen. In 1291 verbiedt de heer van Breda het oversteken van de Mark met vee vanuit de uithof Bovendonk naar Zevenbergen alsook het onderhouden van een veerverbinding vanuit Zevenbergen.⁷⁹² In 1294 blijkt in verband met een uitspraak over een boedelscheiding tussen Hugeman van Zevenbergen en diens familieleden dat zij aldaar in een *woninghe* verblijven, terwijl er ook sprake is van enkele hofsteden, cijns, de haven en een molen.⁷⁹³ In 1306 blijkt een fors aantal inwoners van Brugge hun waterschapslasten niet te hebben betaald: er wordt dan een oorkonde opgesteld waarin sprake is van *bi der wet van Zeuenberghe na costumen ende na usagen van den lande van Zeuenberghe*.⁷⁹⁴ Er is dan waarschijnlijk al wel een keur – de

⁷⁸⁶ Rutte, 'Stadswording en stadsplanning', p. 67.

⁷⁸⁷ Van Groningen, *ibid.*, p. 263 ziet de aanleiding in de regionale politieke omstandigheden.

⁷⁸⁸ *ChHZ*, IV, p. 322.

⁷⁸⁹ Smit, *Bronnen dagvaarten*, II, nr. 638.

⁷⁹⁰ Een zestiende-eeuws afschrift in het Gelders Archief, archief Huis Ammerzoden, inv. nr. 331 (10 okt. 1496); een zeventiende-eeuws afschrift in Regionaal Archief Gorinchem, Stadsarchief, inv. nr. 315 f. 76v-83v; in druk bij Van der Gouw, 'Rechtsbronnen van Heukelum', p. 34-43. Het telt 32 artikelen, tevens horen daar nog bij een ordonnantie en statuut waarop schepenen hun eed afleggen (6 art.) en de eed van schepenen en burgemeesteren; ook in verkorte vorm afgedrukt bij Kemp, *Leven der doorluchtige heeren*, p. 420-423. In een aantal artikelen is sprake van *borgeren of ondersaten, met stede ende lande, die heerlicheyt, stad ende lande en den gemeynden lande*, omschrijvingen die er op lijken te duiden dat er inderdaad sprake is van een landrecht, terwijl de aanhef juist specifiek gericht lijkt op de stad.

⁷⁹¹ *OHZ*, IV, nr. 2299 (mei 1287). De zeven met name genoemde schepenen van Zevenbergen zijn medebezegelaars van de oorkonde. De oorkonden nrs. 2300 en 2301 zijn identieke erfpachten ten gunste van instellingen in Brugge en Maldegem (klooster Zoetendaal).

⁷⁹² Delahaye, 'Heerlijkheid en heren van Zevenbergen', I, p. 18 e.v. plaatst deze oorkonde in de onenigheid over de precieze begrenzing (*paelscheiding*) van Holland en Brabant, en in een mogelijke gebiedsuitbreiding van Breda naar Zevenbergen; *ONB*, II, 2, nr. 1292 (25 okt. 1291).

⁷⁹³ *OHZ*, V, nr. 2958 (14 dec. 1294).

⁷⁹⁴ Vriendelijke mededeling van dr. K.A.H.W. Leenders; oorkonde in Openbaar Centrum Maatschappelijk Welzijn (OCMW) Brugge, archief St. Janshospitaal, charter nr. 311, niet uitgegeven.

geldende lokale rechtsregels – voorhanden maar nog geen stedelijke instituties. De woning van de heren van Zevenbergen zal rond 1332, in verband met vijandelijkheden tussen Holland en Brabant, vervangen zijn door een kasteel. Dat de Hollandse graaf belangstelling toont voor dit strategisch gelegen gebied blijkt uit de verlening van tolvrijdom in Holland en Zeeland aan de inwoners van Zevenbergen in 1332⁷⁹⁵ en ook door het opdragen van het kasteel van Zevenbergen in 1338 aan graaf Willem IV (om het in leen weer terug te ontvangen).⁷⁹⁶ Vanaf 1359 vinden er uitgebreide defensieve bedijkingswerkzaamheden plaats rond het onbedijkte veengebied tegen de dreiging van de oprukkende zee.⁷⁹⁷ Rond 1360 wordt de heerlijkheid van Zevenbergen afgesplitst van die van Strijen, hetgeen in 1365 door de heer van Gaasbeek, Putten en Strijen wordt bevestigd. Hertog Albrecht van Beieren sluit in 1379 een verdrag met Hugeman van Strijen, heer van Zevenbergen, over het bedijken van het gors Overdrage en het gebruik van tweeduizend gemeten moerland.⁷⁹⁸

Zevenbergen wordt voor het eerst een stad (met een eigen zegel) genoemd in een oorkonde uit 1396 waarin door scheidslieden uitspraak wordt gedaan in een geschil tussen de vrouwe van Breda en de heer van Zevenbergen. Daarin bepaalt Hugeman van Strijen dat ...*desgheluc de stad van Sevenbergen dat oec mede bezegghelen sal...*, en dat gebeurt vervolgens dan ook: *ende wii, schepenen ende Raid der stad van Sevenberghen der stad zegghel van Sevenberghen ane dese letteren ghehanghen*.⁷⁹⁹ Een week later wordt deze uitspraak bevestigd door Johanna, hertogin van Brabant en door Albrecht van Beieren, graaf van Holland.⁸⁰⁰ Vermoedelijk heeft Hugeman van Strijen, als heer van Zevenbergen (1365-1403), vóór 1396 aan Zevenbergen stadsrecht verleend (en na 1369 aangezien het dan nog een dorp wordt genoemd).⁸⁰¹ Een stadsrechtsoorkonde is echter niet voorhanden noch bekend. Zevenbergen is aangelegd als een bastidestad⁸⁰² en zal rond 1400 een zekere stedelijke ontwikkeling te zien hebben gegeven, inclusief stadsmuren. Het is aannemelijk dat dit vanwege machtspolitieke redenen zal zijn gebeurd in dit strategisch betwiste gebied op de grens van Holland en Brabant. Bij de toekenning van stedelijke rechten aan de inwoners van Zevenbergen zal sprake zijn geweest van gezamenlijke belangen van heer en stad: de heer versterkt de lokale economie waardoor ook weer een heerlijke inkomstenbron ontstaat en de stedelingen zien de investeringen in het omvangrijke bedijkingswerk in deze omgeving beloond met een zekere mate van zelfstandigheid. De Hollandse graaf fungeert hier slechts zijdelings als landsheer op een aantal momenten, feitelijk (door de verlening van de tolvrijdom in 1332 en bij het in leen ontvangen en weer opdragen van het kasteel van Zevenbergen in 1338) dan wel formeel (bij het bevestigen van de genoemde oorkonde van 1396).⁸⁰³

De vroegste schriftelijke vermelding van **Purmerend** – *Purmerenda* – dateert van 1327.⁸⁰⁴ De nederzetting, gelegen ten westen van de Purmer in Waterland, is tot stand gekomen op een kruising van de dijkweg ten zuiden van de Weere (oost-west gericht) en de landweg dwars door

⁷⁹⁵ ChHZ, II, p. 532 (7 aug. 1332).

⁷⁹⁶ Delahaye, *ibid.*, p. 21; zie ook Delahaye, 'Het kasteel van Zevenbergen', p. 337.

⁷⁹⁷ Dit blijkt onder andere uit een rekening van 1369 waarin sprake is van recent gemaakte dijken: *sint dat tland eerst ghedijc was*; vriendelijke mededeling van dr. K.A.H.W. Leenders.

⁷⁹⁸ ChHZ, III, p. 350-352 (16 mei 1379).

⁷⁹⁹ Cerutti, *Middeleeuwse rechtsbronnen Breda*, I, nr. 293 (14 sept. 1396) ;

⁸⁰⁰ Cerutti, *ibid.*, p. 350, noot 1 (21 sept. 1396).

⁸⁰¹ Vriendelijke mededeling van dr. K.A.H.W. Leenders die verwijst naar het OCMW Brugge, archief St. Janshospitaal, rekening 57 (1361 - 1376), f. 20v- 21r, jaar 1369: *die grote spoye die binnen int dorp staet*.

⁸⁰² Steegh, *Monumentenatlas*, p. 99.

⁸⁰³ De stad wordt eerst in 1456 bij de grafelijke politiek betrokken: Smit, *Bronnen dagvaarten*, II, nr. 638.

⁸⁰⁴ Noordeloos, 'Purmerend in vogelvlucht', p. 5 stelt: 'Reeds in 1327 moet er in Purmerend een kapel hebben gestaan, aangezien in het Cartularium van de Johanniters te Haarlem op 29 januari van dat jaar is vastgelegd, dat Nicolaus Egghelij, kapelaan te Purmerend, tot delging van zijn zondenschuld al zijn bezittingen, niets uitgezonderd, opdroeg aan God, de allerheiligste Maagd Maria, Sint Jan de Doper en aan commandeur en broeders van het hospitaal van Sint Jan van Jeruzalem tot steun van het Heilig Land. Gezien de uitdrukking "cappelanus in Purmerenda" valt er niet aan te twijfelen of hij was verbonden aan een kapel te Purmerend'; ook bij Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 157 staat deze verwijzing naar cartularium orde van St. Jan, nr. 142.

Waterland, (zuidwaarts) via een brug over de Weere richting Oosthuizen en dan naar Hoorn (noordwaarts). De eerstvolgende vermelding is van 4 mei 1333 als graaf Willem III ene Pieter Heinenz. van Purmerend beleent met een huis en hofstede met gracht in *Purmurende* en tevens de vererving van dat leen regelt.⁸⁰⁵ In 1342/43 treffen we in de grafelijke rekeningen⁸⁰⁶ weer een vermelding aan van Purmerend en vervolgens in 1369 als de *gemeene bueren van Akersloot* met die van *Purmereynde* een overeenkomst sluiten over het onderhoud van de *Cromnie dijk*.⁸⁰⁷ Dat Purmerend al vroeg enige betekenis heeft als marktplaats voor het omliggende gebied blijkt uit de aanwezigheid van een waag in 1368.⁸⁰⁸ En in 1380 wordt Purmerend als een afzonderlijke banne vermeld.⁸⁰⁹ In 1395 bepaalt hertog Albrecht dat de kapel van Purmerend een dochter zal zijn van de kerk van Purmer maar tevens dat deze pas na de dood van pastoor Jacob Mas mag worden verheven tot zelfstandige parochiekerk; in de oorkonde is sprake van de *bueren van Purmerende*.⁸¹⁰ Iets vroeger, in 1392, is er al sprake van de aanwezigheid van het Ursulaklooster⁸¹¹ en mogelijk in de vijftiende eeuw van begijnen te Purmerend.⁸¹²

Eind 1410 beleent graaf Willem VI zijn tesorier Willem Eggert met ambachtsheerlijkheid en *dagelijc gerecht van onsen dorpe van Purmer, ende Purmerlant*.⁸¹³ In datzelfde jaar begint Eggert met de bouw van kasteel *Purmerstein* (gereed in 1413) en tegelijkertijd met de aanleg van een nieuwe stad ten oosten van het kasteel: *opdat hy hier namaels inder Layden memorie en gebeugnisse blijven soude dede hy in een vergaderen alle de landluyden, die verre en wijd saten in 't landt van Purmerland, bij 't water gebeten de Weer, en dede daer timmeren een stark Casteel, en een kleyn stedeken, het welcke hy dede heten Purmerynde*.⁸¹⁴ Vanwege het rechthoekig aangelegde stratenpatroon kan Purmerend worden gekarakteriseerd als een 'bastidestad' bij een kasteel; rond 1410 is er echter nog geen sprake van enige stedelijke ontwikkeling. Ruim een maand na de belening door de graaf verleent Willem Eggert in december 1410 aan *minen bueren ende ghemeynen gueden luden ... alzulke vrybeden ende rechte*.⁸¹⁵ Hier is mijns inziens in het geheel geen sprake van een (constituerend) stadsrecht, in feite gaat het hier om de instelling en benoeming van het gerecht, de vierschaar, door de ambachtsheer. Aangezien men in Waterland sinds 1273 de zogenoemde Kennemer oriëntering kent en dus met grafelijk ingestelde schepenbanken werkt volgens Kennemer landrecht (en niet meer volgens Oudfries recht), valt deze stap goed te verklaren: de ambachtsheer geeft zijn heerlijke spelregels voor de schepenen

⁸⁰⁵ NA, AGH 316, f. 15v en AGH 317, f. 19r. N. B. In de Inleiding op de inventaris op het 'oud-archief' Purmerend, p. 1 wordt verwezen naar een vermelding van 1333 in de leenregisters in het NA. Verhoofstad, *Geschiedenis van Purmerend*, p. 17, meende dat dit een vergissing moest zijn, aangezien Purmerend daarin niet eens zou worden genoemd maar dat blijkt dus toch zo te zijn.

⁸⁰⁶ Hamaker, *Rekeningen grafelijkheid Holland*, I, p. 269, 319 en 382.

⁸⁰⁷ Waterlands Archief (WA), Gemeente Purmerend, inv. nr. 293, regest 2 (30 nov. 1369); *ChHZ*, III, p. 245.

⁸⁰⁸ Dijkman, *Medieval market institutions*, bijlage B, p. 315.

⁸⁰⁹ Noordeloos, *ibid.*, p. 10.

⁸¹⁰ *ChHZ*, III, p. 46, daar ten onrechte gedateerd op 3 mei 1358. In een voetnoot geeft Van Mieris aan dat de feitelijke datering zoals hij die in de oorkonde las, nl. 1355, niet kan kloppen en later moet worden gesteld als hertog Albrecht de grafelijke macht uitoefent. Blijkbaar heeft hij 1395 voor 1355 aangezien, zoals blijkt uit de vermelding bij Verhoofstad, *ibid.*, p. 22, die verwijst naar de oorkonde van 1395 (in de Grafelijkheidsregisters in het R.A. Haarlem, nu Noord-Hollands Archief). Overigens haalt Verhoofstad zelf ook de foutieve datering van Van Mieris aan, op p. 19.

⁸¹¹ Goudriaan, 'De derde orde', p. 244; in 1399 behoort het tot de derde orde (franciscanessen).

⁸¹² Verhoofstad, *ibid.*, p. 54-55 en 63. Er is vrijwel niets bekend over een begijnhof Bethlehem of (later) het klooster Wateringen. In 1518 is er een verwijzing naar begijnen in Purmerend die het niet wordt toegestaan verdere aankopen van land te doen, WA, gemeente Purmerend, inv. nr. 8.

⁸¹³ *ChHZ*, IV, p. 157 (4 nov. 1410).

⁸¹⁴ Voor een uitgebreide beschrijving: Verhoofstad, *ibid.*, p. 17-38; ook Bos-Rops, 'Willem Eggert', p. 39-72.

⁸¹⁵ WA, 0054 Gemeente Purmerend, (1275) 1582-1813 (1824), inv. nr. 5, regest 4, charterberging. De heer behoudt via zijn schout en de aanstelling van schepenen zijn heerlijke invloed.

(die voortaan ten slotte niet meer grafelijk worden aangestuurd).⁸¹⁶ Er is daarbij echter geen sprake van stadsrecht zoals ook blijkt uit het privilege van tolvrijheid van graaf Willem VI in 1412, dat is gericht aan de *gemenen bueren van Purmerend*.⁸¹⁷ In dat verband is het bijzonder dat er in 1414 wel een aanduiding voorhanden is van ‘poorters’ van de ‘stad’ Purmerend – dat tevens de vroegste vermelding van Purmerend als stad is. Schout, schepenen en raden van de stad Hoorn sluiten in dat jaar namelijk een overeenkomst met *den goeden luden poirteren der stede van Purmerynde* hoe men wederzijds elkaars inwoners zal berechten, en waar diegenen terecht zullen staan.⁸¹⁸ Bij de belofte van de steden van Noordholland in 1416 om na de dood van Willem VI zijn dochter Jacoba als landsvrouwe te huldigen, komt Purmerend echter weer niet voor in de opsomming.⁸¹⁹ Een belangrijke stap in de lokale ontwikkeling volgt in december 1416 met de toestemming tot verheffing van de kapel tot parochiekerk.⁸²⁰ Dit gaat tevens gepaard met de bouw van een nieuwe kerk, die al in 1418 gereed is. De ontwikkeling tot stad loopt een deuk op als in 1421 de nieuwe heer Jan van Beieren vanwege de aan Jacoba van Beieren verleende steun als strafmaatregel bij oorkonde bepaalt dat Purmerend onder het algemene recht van Waterland zal vallen gelet op de uitdrukkelijke bepaling: ... *beboudelick dat die van Purmerende, ende die van Purmerlant gheen vierscaer en sullen hebben, ende in allen anderen punten tot sulcken rechte, ende gewoente te staen, als die ander ghemene dorpen van Waterlant staen,...*⁸²¹

Purmerend heeft zich in de periode 1421-1484 alsnog geleidelijk tot een stad ontwikkeld zonder dat daar een afzonderlijke, oorkondelijke stadsrechtverlening aan te pas is gekomen. In een oorkonde uit 1433 is sprake van burgemeesters (een typisch stedelijke functie) maar ook weer van *eenige buren* van Purmerend; in 1434 is sprake van *t' huys ende slot tot Purmerynde, mitten stede*.⁸²² Daarna zal er steeds sprake zijn van de stad Purmerend. Een belangrijke aanduiding treffen we aan in 1441 als Purmerend onder de steden wordt beschreven ter grafelijke dagvaart.⁸²³ En in 1443 betalen de *burgemeesteren der stede Purmerynde* de somma van 256 Bourgondische schilden als bijdrage in de bede aan hun heer.⁸²⁴ Belangrijk is het handvest dat Jan van Egmond, als heer van Purmerend, in 1484 aan de stad verleent waarbij een vroedschap van 31 leden uit *de rijksten en notabelste van Purmerende en Neck* wordt samengesteld met een nadere bepaling wie er schepenen zal kunnen zijn, en waarbij ook een school, twee jaarmarkten en een weekmarkt worden vergund.⁸²⁵

Zeer belangrijk is de bepaling in artikel 1 dat het keurrecht wordt toegekend, één van de bepalende elementen in de ontwikkeling van volwaardig stadsrecht. Dit privilege acht ik bepalend voor de ontwikkeling van Purmerend als stad in juridische zin. De vroedschap krijgt *het gantsche regiment* (bestuur) over de stad, zij het dat de heer de benoeming van de burgemeesters aan zich houdt.⁸²⁶ Overigens is het weer curieus dat dertig jaar later in de *Informacie* van 1514 de *stede van*

⁸¹⁶ De Goede, *Waterland*, p. 128-142; *OHZ*, III, nr. 1647 (7 sept. 1273); Noordeloos, *ibid.*, p. 16, meende echter dat Purmerend nog steeds als een dorp beschouwd werd, dat afgezien van deze specifieke bepalingen gewoon onder het aloude Waterlandse landrecht viel.

⁸¹⁷ WA, Gemeente Purmerend, inv. nr. 7, reg. 6, charterberging (24 aug. 1412); *ChHZ*, IV, p. 219. Op 25 jan. 1411 hebben die van Purmerend al tolvrijdom van de burggraaf van Leiden verkregen, inv. nr. 6, reg. 5.

⁸¹⁸ WA, Gemeente Purmerend, inv. nr. 14, regest 14 (24 dec. 1414); in het Westfries Archief, stadsarchief Hoorn, berust een authentiek afschrift van 11 okt. 1592 van secretaris Cool van Purmerend. In de oorkonde is meermalen sprake van *poirters* van Purmerend.

⁸¹⁹ *ChHZ*, III, p. 383 (15 aug. 1416).

⁸²⁰ Verhoofstad, *ibid.*, p. 43-45: na het overlijden van pastoor Jacob Mas, zoals in 1395 vastgelegd. Op 1 april 1417 vindt de daadwerkelijke verheffing plaats, Noordeloos, *ibid.*, p. 13.

⁸²¹ *ChHZ*, IV, p. 564; zie ook WA, Inleiding inventaris ‘oud-archief’ Purmerend, p. 3.

⁸²² WA, Gemeente Purmerend, inv. nr. 21, reg. 23 (27 dec. 1433) en nr. 23, reg. 25 (14 mei 1434).

⁸²³ Smit, *Bronnen dagvaarten*, II, nr. 225; in 1472 en 1473 wordt de stad echter weer onder de dorpen beschreven, *ibid.*, III, nrs. 219 (1472) en 234 (1473). In 1474 en daarna als stad, *ibid.*, III, nr. 280.

⁸²⁴ WA, Gemeente Purmerend, inv. nr. 28, reg. 29 (9 maart 1443); het betreft vier termijnen.

⁸²⁵ WA, Gemeente Purmerend, inv. nr. 42, reg. 57 (21 april 1484).

⁸²⁶ Aangezien de benoeming van schepenen niet meer aan de heer voorbehouden blijft, is het aannemelijk dat men in 1484 ook over de criminele rechtspraak beschikt, de hoge jurisdictie.

Purmerende wordt gerangschikt onder *Tplattelandt van Waterlant*. Er is geen formele verlening van stadsrechten bekend, er heeft vermoedelijk een geleidelijke bestuurlijke en juridische ontwikkeling tot stad plaatsgevonden, die in ieder geval in 1484 feitelijk voltooid is.⁸²⁷ De aanleiding tot de stadsontwikkeling van Purmerend zal, naast het regelen van de organisatie van rechtspraak en bestuur voor de inwoners van de heerlijkheid, mede kunnen hebben gelegen in de status die het de heer van de heerlijkheid verleent.⁸²⁸ Toch zullen economische motieven de overhand hebben gehad bij de geleidelijke verlening van stedelijke voorrechten in de loop van de vijftiende eeuw, gelet op de aanwezigheid van een waag, de verleende tolvrijdom en de week- en de jaarmarkten. Ook hier is het aannemelijk dat sprake is geweest van parallelle belangen en initiatieven van heer en stad.

3.3.2 Heerlijke steden in de landen van Voorne en Putten en Strijen (1312-1469)

Tussen Holland en Zeeland lagen de gebieden van de heren van Voorne en van Putten en Strijen als vrije, hoge en allodiale heerlijkheden. De verschillende heren hebben op Voorne aan twee plaatsen en op Putten aan één plaats in de loop van de veertiende eeuw stadsrechten verleend. Deze twee heerlijkheden hebben eeuwenlang een bijzondere positie ingenomen: want hoewel ze behoorden tot de grafelijkheid van Holland maakten ze toch geen onvervreemdbaar deel daarvan uit. Na het uitsterven van de oorspronkelijke geslachten vallen deze heerlijkheden terug aan de Hollandse grafelijkheid. Dat is het geval met Voorne in 1371 en met Putten en Strijen in 1459. Van de heerlijkheid van het land van Voorne maakt nog een aantal andere heerlijkheden deel uit, waaronder Heenvliet. In 1469 verleent de heer daarvan een stadsrecht aan de gelijknamige plaats. De ontwikkeling van deze vier plaatsen vertoont zekere parallellen maar ook de nodige verschillen, die hierna zullen worden geduid.

Op de oostpunt van het eiland Westvoorne (tegenwoordig Goeree) ligt de havenplaats **Goedereede** waar schepen op de route naar Vlaanderen of Engeland een veilige ligplaats in de bescherming van de duinen vinden; hier hebben zich aan het begin van de veertiende eeuw de nodige boeren, vissers en kooplieden gevestigd. De oudste schriftelijke vermelding van *Goedereede* dateert van 1312 en staat in de stadsrechttoorkonde. West- en Oostvoorne behoren tot de vrije en hoge heerlijkheid Voorne, die zich in de loop der tijd tot een vrijwel autonome landsheerlijkheid heeft ontwikkeld – hoewel het formeel een leen van het graafschap Holland is. Zelfs de graaf van Holland erkent deze onafhankelijke positie in een oorkonde van 1303: *...kent in sine vrie heerscepe van Voerne...in gelike dat wij 't houden van den Rijke...*⁸²⁹

Gerard, heer van Voorne, en tevens burggraaf van Zeeland, verleent op 1 mei 1312 een constituerend stadsrecht (inclusief het keurrecht) aan *allen dengen die binnen der vrybede van Goedereede wonen of hierna wonen sullen*.⁸³⁰ Er is geen enkele indicatie dat er een stedelijke ontwikkeling van Goedereede heeft plaatsgevonden op het moment van stadsrechtverlening. Opmerkelijk is wel dat in een drietal artikelen sprake is van stedelijke aanduidingen: in art. 1 *scependom van der stede*,

⁸²⁷ Zo ook Nijenhuis, *Purmerend een stad uit het veen*, p. 112 en p. 126-127; Noordeloos, *ibid.*, p. 19 stelt echter dat Purmerend in 1484 de jure nog platteland bleef. Het vroegst bekende stadszegel dateert van 1567: WA, kloosterarchief Sint Ursula, inv. nr. 801.

⁸²⁸ Gonnet wijst in zijn Inleiding op de Inventaris op het oud-archief Purmerend (1914) op de haast die de nieuwe heer, Willem Eggert, maakt 'met de regeling van de rechtspraak voor zijne onderdanen'; Bos-Rops, *ibid.*, p. 57-58, wijst op de acties van Willem Eggert om qua status op de sociale ladder van die tijd te stijgen; zo ook Rutte, 'Falen of slagen', p. 5.

⁸²⁹ De Monté/Spruit, *Hoofdlijnen rechterlijke organisatie*, p. 105; *ChHZ*, II, p. 32; zie ook Gosses/Post, *Handboek*, p. 111. Ook na het uitsterven van het huis Voorne in 1371, waardoor het terugvalt aan de graaf van Holland, wordt de heerlijkheid nog eeuwenlang formeel als een zelfstandige kleine landsheerlijkheid beschouwd.

⁸³⁰ NA, AGH 238, f. 71v-77. De vroegst bekende dagvaart dateert van 1438: Smit, *Bronnen dagvaarten*, II, nr. 110. Het oudst bekende stadszegel is van 1515: Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 109.

in art. 47 *van elke poorter van der Goedereede* en in art. 48 *gemeene porte*. De mogelijkheid is geopperd van een zekere ‘gelaagdheid’ van bepalingen in die zin dat hier oudere, al bestaande regels zijn opgenomen naast nieuwe.⁸³¹ Gelet op het feit dat Goedereede pas met deze stadsrechttoorkonde voor het eerst schriftelijk voor het voetlicht treedt en vanwege de (context van de) gebruikte begrippen, acht ik een dergelijke gelaagdheid echter niet aannemelijk.⁸³² De betekenis van deze stadsrechtverlening dient hier vooral te worden gezien als een formele erkenning respectievelijk een overdracht door de stadsheer van rechterlijke en bestuurlijke bevoegdheden en daarmee van (een bepaalde mate van) autonomie aan het stadje.

Cappon en Van Engen maken aannemelijk dat het initiatief daartoe genomen is door inwoners van Goedereede.⁸³³ Ook delen zij de stad in bij de stadsrechtfamilie van de Hollandse-Zeeuwse eilanden.⁸³⁴ Rutte plaatst Goedereede in de categorie van ‘bestaande nederzettingen die in de Late Middeleeuwen door een variërende combinatie van burgers, heren en economische vernieuwingen, wellicht zelfs structurele veranderingen, tot stad werden’.⁸³⁵ Gelet op de vele specifieke bepalingen in het handvest aangaande de *coopmanscippe*, de markt en de haringvisserij, alsmede de voortgaande economische privilegeverlening (waaronder in 1330 het recht op een haringmarkt en in 1331 op een donderdagse weekmarkt) door Gerard van Voorne als landsheer, acht ik hier inderdaad sprake van wederkerige belangen van heer en stad bij de economische ontwikkeling van de heerlijkheid.⁸³⁶ Dat blijkt ook uit de aanhef: de verlening van de stedelijke voorrechten is uiteraard op de reeds aanwezige inwoners gericht maar uitdrukkelijk ook op al degenen die er zullen komen wonen, en geldt dus als een aantrekkelijke ‘vestigingsfactor’.

In het noordoosten van het eiland Oostvoorne in de heerlijkheid Voorne ligt **Brielle**, dat ontstaat rondom een kasteel dat is gelegen op de plek waar de Goote in de Maas uitmondt. Hier op de oostelijke dijk van de polder Groot Oosterland liggen twee nederzettingen, Maerlant en Brielle, die in de loop van de dertiende eeuw aaneengroeien. De vroegste schriftelijke vermelding van *Briele* dateert van 1257.⁸³⁷ In 1280 verleent graaf Floris V ter wille van de heer van Voorne tol vrijdom voor het vervoer van eigen goederen in het graafschap Holland aan de inwoners van Brielle.⁸³⁸ De heer van Voorne staat in 1281 de kerk en de Heilige Geest van Brielle toe om twee vuurbakens bij de Oude Briel op te richten en deze uit te baten.⁸³⁹ De vroegste vermelding van schepenen die een akte meebezegelen treffen we er aan in 1283.⁸⁴⁰ Een volgende belangrijke vermelding is uit 1293 als Hendrik van Kats, parochiepriester van Westbaarland, ten overstaan van schepenen van Brielle en van de vrouwe van Voorne een goed schenkt ten behoeve van het stichten van een typisch stedelijke voorziening, te weten een *spitaal*, het Sint-Catharinagasthuis, in Brielle.⁸⁴¹ De schepenen zegelen dan nog met het *gemeene segel des dorps vanden Briele*. Maar al snel daarna, in 1306, wordt Brielle echter een stad genoemd in een oorkonde van heer Gerard van

⁸³¹ Aldus Cappon/Van Engen, ‘Stad door stadsrecht?’, p. 178.

⁸³² In vrijwel alle onderzochte stadsrechttoorkonden is, veelal zelfs al in de aanhef, sprake van ‘de poorters’, van schependom vanwege de poort of stad en dat bepaalde zaken ‘oirbairlijck’ dienen te zijn voor de gemeenschap of de stad. In dat opzicht is hier geen sprake van begrippen die zouden wijzen op eerdere ontwikkelingen.

⁸³³ Cappon/Van Engen, *ibid.*, p. 177-179; Kruisheer, ‘Stadsrechtbeoorkonding en stedelijke ontwikkeling’, p. 50.

⁸³⁴ Cappon/Van Engen, *ibid.*, p. 169-170.

⁸³⁵ Rutte, ‘Stadswording en stadsplanning’, p. 68.

⁸³⁶ Pols, ‘De rechten der stad Goedereede’, p. 294-295; Pols, ‘Bevestiging handvesten’, p. 340-342.

⁸³⁷ *OHZ*, III, nr. 1173 (21 aug. 1257). Hendrik, heer van Voorne, verklaart voor het goed Hontsele van Hugo van Naaldwijk een vergoeding te hebben ontvangen. De oorkonde is uitgegeven te Brielle.

⁸³⁸ *OHZ*, IV, nr. 1931 (16 dec. 1280). Voorwaarde daarbij is dat de Briellenaren te allen tijde de graaf en de gravin met een kogge of een ander schip de Maas overzetten.

⁸³⁹ *OHZ*, IV, nr. 1949 (25 maart 1281); Albrecht van Voorne is tevens burggraaf van Zeeland.

⁸⁴⁰ *OHZ*, IV, nr. 2126 (sept. 1283). De kapelaan van de heer van Voorne vermaakt een erf aan de broeders van het Katerijneconvent te Utrecht.

⁸⁴¹ *OHZ*, V, nr. 2819 (24 aug. 1293); Klok, *Brielle Stad in de landen van Voorne*, p. 8.

Voorne.⁸⁴² In de aanhef van deze oorkonde staat *omme orbaer onser stede ende onser goeder lieden van den Brielle* en iets verder is sprake van het *lant dat leghet binnen hare vriede* (vrijheid). In een oorkonde uit 1321 spreekt Gerard van Voorne van de *poorters van den Briel*.⁸⁴³ En in 1327 is sprake van *baljun, schout, schepenen en raad der stad van den Briel*.⁸⁴⁴

Cappon en Van Engen merken op dat Brielle al voor de verlening van het stadsrecht in 1330 een vrijheid is, ook in het bezit is van stedelijk te noemen rechten en dat het in de kringen rond de landsheer als stad wordt aangeduid; er is echter geen sprake van een vóór 1330 verleend stadsrecht.⁸⁴⁵ Op basis van genoemde vermeldingen kan voor Brielle al wel gesproken worden van een stedelijke ontwikkeling op het moment van de stadsrechtverlening.⁸⁴⁶ In 1330 verleent Gerard van Voorne, burggraaf van Zeeland, een constituerend stadsrecht (inclusief het keurrecht)

⁸⁴² SA Voorne-Putten en Rozenburg, oud-archief Brielle, charter nr. 4 (1 mei 1306); het betreft de vaststelling van het jaarlijks te betalen bedrag aan schot.

⁸⁴³ Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 96 (12 mei 1321); Van Alkemade, *Beschrijving van de stad Brielle*, I, p. 16.

⁸⁴⁴ Muller, *ibid.*, p. 158 (21 febr. 1327 [1326]); Van Alkemade, *ibid.*, I, p. 73.

⁸⁴⁵ Cappon/Van Engen, 'Stad door stadsrecht?', p. 175; Cappon/Van Engen, 'De stadsrechtsoorkonden van Brielle (1330 en 1343)', p. 139. Van der Schoor, *Het ontstaan*, p. 106 meent dat Brielle al tussen 1302 en 1306 stadsrecht zal hebben verkregen en dat die van 1330 en 1343 uitbreidingen zijn. Sinds 1371 een grafelijke stad die voor het eerst in 1388 ter grafelijke dagvaart gaat: Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 465.

⁸⁴⁶ Zo ook Van der Schoor, *ibid.*, p. 107.

aan zijn *lyeven ende ghetrouwen porters vanden Bryel*.⁸⁴⁷ Het stadsrecht telt 31 artikelen en maakt als zodanig deel uit van de stadsrechtfamilie van de Hollandse-Zeeuwse eilanden.⁸⁴⁸ Naast de gebruikelijke stadsrechtbepalingen gaat het voornamelijk om strafbedreiging tegen aantasting van de stadsvrede (de openbare orde) respectievelijk om koopmansrecht in relatie tot de visserij en de scheepvaart. Van der Knoop maakt onder andere uit de aanwezigheid van een grootzegel van Brielle en Maerlant in 1332 op dat Maerlant bij de verlening van het stadsrecht van 1330 is samengevoegd met Brielle.⁸⁴⁹ Het in 1330 verleende stadsrecht wordt in 1343 vernieuwd en uitgebreid tot 66 artikelen door Dirk, heer van Monschau, Voorne en Valkenburg, burggraaf van Zeeland, en zijn vrouw Machteld van Voorne.⁸⁵⁰ Cappon en Van Engen maken aan de hand van verschillende aanwijzingen aannemelijk dat onder andere de stadsrechten van Brielle van 1330 en 1343 als ‘een aangelegenheid van onderop’ kunnen worden beschouwd.⁸⁵¹ Rutte plaatst ook Brielle echter in de categorie van ‘bestaande nederzettingen die in de Late Middeleeuwen door een variërende combinatie van burgers, heren en economische vernieuwingen, wellicht zelfs structurele veranderingen, tot stad werden’.⁸⁵² Het stadsrecht van Brielle telt, evenals de oorkonde van Goedereede, de nodige bepalingen inzake typisch lokale handelsaangelegenheden, zoals het aangaan van schulden, koopovereenkomsten, havengeld, het gebruik van schepen van een ander, vennootschappen en de verkoop van vis. Gelet op al deze aspecten acht ik hier wederkerige belangen aanwezig van heer en stad bij de stimulering van de economische ontwikkeling van Brielle.

De ontwikkeling van **Geervliet** is verbonden met de aldaar (in 1179) gevestigde rijkstol op de Bernisse, de vaarweg tussen de eilanden Voorne en Putten, aan de druk bevaren noord-zuidroute van Vlaanderen naar Holland, het Rijnland en Engeland.⁸⁵³ De vroegste schriftelijke vermelding van *Geruylt* dateert uit 1195 als keizer Hendrik VI de Hollandse graaf Dirk VII bevestigt in het leen van de tol te Geervliet.⁸⁵⁴ Naast de tolinkomsten die de graaf van Holland toekomen, verdient ook de heer van de nog bescheiden heerlijkheid Putten er aan: hij heeft er een zelfstandig tolrecht op wijn, haring en look. En in 1246 heeft heer Nicolaas I van Putten ook een versterkte hofstede te Geervliet.⁸⁵⁵ Al in 1277 wordt de parochie van de Onze Lieve Vrouwekerk te Geervliet genoemd in verband met een bijdrage in de kosten van een kruistocht. Onder de stadsheer Nicolaas III van Putten (1276-1311) wordt Geervliet na 1300 de hoofdplaats van de *vrije heerscappe van Putten*.⁸⁵⁶ Hij bouwt zijn versterkte hofstede uit tot een sterk kasteel en sticht, samen met zijn vrouw Aleid van Strijen, bij testament in 1307 een kapittel van tien kanunniken in Geervliet; er blijkt dan ook een school aanwezig waarvan de graaf de begeving aan zich houdt.⁸⁵⁷

⁸⁴⁷ SA Voorne-Putten en Rozenburg, oud-archief Brielle, charter nr. 6. Zie ook Cappon/Van Engen, ‘De stadsrechtsoorkonden van Brielle (1330 en 1343)’, p. 135-162.

⁸⁴⁸ Cappon/Van Engen, *ibid.*, p. 169-170.

⁸⁴⁹ Van der Knoop, ‘Briels stadsbestuur’, p. 179; *met den ghemeen groeten segele vander stede vanden Bryele ende Merlant*; hij gaat uitgebreider in op de positie van Maerlant voor 1330, en stelt dat Maerlant in het stadsrecht van 1343 ‘stellig als een deel van den Briel [wordt] beschouwd’, gelet op de daarin opgenomen omschrijving van de stadsvrijheid (p. 177-178). De aanduiding *van der stede van den Briel ende Maerlant* zal nog tot begin zeventiende eeuw voorkomen.

⁸⁵⁰ SA Voorne-Putten en Rozenburg, oud-archief Brielle, charter nr. 12; Cappon/Van Engen, *ibid.*, p. 146-162.

⁸⁵¹ Cappon/Van Engen, ‘Stad door stadsrecht?’, p. 177.

⁸⁵² Rutte, ‘Stadswording en stadsplanning’, p. 68; hij gaf dit ook al aan bij Goedereede.

⁸⁵³ In jan. 1179 krijgt de Hollandse graaf Floris III de tol van Geervliet in leen van de Duitse keizer Frederik I Barbarossa. Men dient daar 5% van de waarde van passerende goederen (tot een bepaald maximum) af te dragen.

⁸⁵⁴ *OHZ*, I, nr. 226 (20 okt. 1195).

⁸⁵⁵ *OHZ*, II, nr. 679 (26 febr. 1246).

⁸⁵⁶ In de strijd tegen de Vlamingen wordt in 1304 de hoofdplaats van het Land van Putten, slot Puttenstein bij Heinenoord, verwoest.

⁸⁵⁷ Post, *Scholen*, p. 38 en Schoengen, *Geschiedenis onderwijs*, p. 185 en Kuys, *Kerkelijke organisatie*, bijlage 2, p. 278 geven 1307; Leverland, *St. Pancras*, p. 36 noemt echter 1308.

Het kapittel wordt later nog met vijf kanunniken uitgebreid waarvoor de kerk en dan met name het koor sterk vergroot wordt.⁸⁵⁸ In 1346 laat stadsvrouw Beatrix van Putten ter hoogte van de uitwateringssluys bij de haven een gasthuis voor minderbedeelden bouwen (dat in later tijd nog de functie van stadhuis zal vervullen). In 1361 komt de heerlijkheid van Putten en Strijen bij erfenis aan Zweder van Abcoude, heer van Gaesbeek, die in 1371 octrooi verleent aan drie Lombarden om zich te Geervliet te vestigen tegen een jaarlijkse vergoeding (*pensioen*) van 25 oude schilden.⁸⁵⁹ In 1382 wordt geld uitgetrokken voor het rooien van bomen *daer die veste lopen soudt*.⁸⁶⁰ Ondanks deze actieve bemoeienis van de stadsheer lijkt Geervliet in die tijd geen daadwerkelijke stedelijke ontwikkeling te hebben gekend.

Op 4 april 1381 geeft Zweder van Abcoude-Gaesbeek, heer van Putten en Strijen, aan zijn goede lieden van Geervliet *recht ende vrijheden*, die overeenkomsten vertonen met het stadsrecht van Brielle, Goedereede respectievelijk Brouwershaven.⁸⁶¹ Dit constituerend stadsrecht (inclusief het keurrecht) bevat belangrijke bepalingen ter stimulering van de economie, namelijk een zeer lage drempel voor het verkrijgen van het poorterschap en de afkoop van horigheid (art. 44). In en na 1381 worden daaraan nog gunstige condities voor het pachten van bouwgrond, de uitgifte van huiserven tegen een lage jaarcijns en het verstrekken van leningen voor het opzetten van een bedrijf toegevoegd.⁸⁶²

De stadsheer heeft mijns inziens duidelijk voor ogen de handel te bevorderen door, zoals Van der Gouw het formuleert, ‘aldaar de voorwaarden te scheppen voor economische expansie en toename van het inwonertal en de welstand, met als aangename bijkomstigheid stijging van de inkomsten van de fiscus’.⁸⁶³ Ook Beukers stelt: ‘Het aantrekken van bedrijvigheid was duidelijk het doel van de stadsrechtverlening. [...] De economische voorspoed van Brielle was Zweder niet ontgaan’.⁸⁶⁴ Gelet op deze evidente beweegredenen onderschrijf ik dan ook niet de conclusie van Cappon en Van Engen, dat dit stadsrecht niet is verleend om Geervliet tot ‘stad’ te maken maar ‘vooral is gelegen in de formele erkenning c.q. overdracht van rechterlijke bevoegdheden, in de erkenning door de landsheer van de rechterlijke autonomie’.⁸⁶⁵ Mijns inziens heeft de heer van Voorne juist wel de bedoeling gehad Geervliet tot een stad te maken en is er in ieder geval geen enkele aanwijzing voorhanden voor lokale initiatieven. Overigens onderkennen beide auteurs dit ook: ‘Wanneer we, veronderstellenderwijs, slechts zouden beschikken over het stadsrecht van Geervliet dan zou uit niets zijn op te maken dat het daarin beschreven recht, althans een groot deel daarvan, ‘van onderop’ komt’.⁸⁶⁶ Hier acht ik dan ook in overwegende mate sprake van een (lands)heerlijk handelen vanwege economische motieven.

De heerlijkheid en de nederzetting **Heenvliet** zijn ontstaan in een bedijkte polder in het oostelijk deel van het eiland Voorne, met als begrenzingen de Maasmonding in het noorden en de Bernisse in het oosten. De oudste vermelding van *Heenvlite* dateert van 1229 als Dirk, heer van Voorne, zijn zoon Hugo beleent met Heenvliet en hem ook een renteleen van 30 mark per jaar

⁸⁵⁸ Op 21 aug. 1320 worden een Deken en een kapittel van Ste. Marie in Geervliet vermeld: *ChHZ*, II, p. 239.

⁸⁵⁹ Maassen, *Tussen commercieel en sociaal krediet*, p. 40-41, noten 5, 8 en 9; Van der Gouw, ‘Geervliet wordt een stad’, p. 62, vermeldt ook de aanwezigheid van Lombarden in 1382.

⁸⁶⁰ Don, *Voorne-Putten*, p. 56.

⁸⁶¹ Cappon/Van Engen, ‘Stad door stadsrecht?’, p. 179.

⁸⁶² Van Hoorn, *ibid.*, p. 62.

⁸⁶³ Van der Gouw, ‘Geervliet’, p. 2.

⁸⁶⁴ Beukers, ‘Zweder van Abcoude verleent stadsrecht aan Geervliet’, p. 17. In 1459 zal na het overlijden van de laatste heer van Putten de vrije heerlijkheid Putten-Strijen aan Holland komen. Van voor 1459 dateert het oudst bewaarde stadszegel: Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 104. In 1464 zal de stad Geervliet voor het eerst worden beschreven ter grafelijke dagvaart: Smit, *Bronnen dagvaarten*, II, nr. 999.

⁸⁶⁵ Cappon/Van Engen, *ibid.*, p. 184-185.

⁸⁶⁶ Cappon/Van Engen, *ibid.*, p. 179.

toekent uit de bede van Walcheren.⁸⁶⁷ De eerstvolgende oorkondelijke vermelding is van 1254.⁸⁶⁸ In de strijd tussen keizerin Margarethe en haar zoon Willem (V) kiezen de gebroeders Dirk en Jan van Heenvliet in 1351 partij voor Margaretha: zij beloven met haar ten strijde te trekken tenzij Margaretha 'vijand' zou worden van hun eigen leenvrouwe Mathilde, vrouwe van Voorne en van Valkenburg, en burggravin van Zeeland.⁸⁶⁹

In 1372 sterft het geslacht van Voorne uit waardoor al hun lenen en goederen waaronder de heerlijkheid Heenvliet aan de Hollandse grafelijkheid komen. Albrecht van Beieren verleent in 1375 de heerlijkheid als onversterfelijk leen aan Hugo, heer van Heenvliet;⁸⁷⁰ in 1389 verleent hij Hugo van Heenvliet bovendien het voorrecht van tolvrijdom voor de inwoners van Heenvliet als tegemoetkoming in de door een grote brand aldaar geleden schade.⁸⁷¹ In 1401 geeft Hugo, heer van Heenvliet en tevens rentmeester van Zeeland bewesten Schelde, de halve accijns op bier en wijn aan het dorp Heenvliet ten behoeve van het onderhoud van de haven, de dam, het spui, de straten en andere zaken.⁸⁷² In 1436 sterft Jan van Heenvliet en van der Capellen die als leenman wordt opgevolgd door Jan van Cruyningen, de zoon van zijn zuster. Onder zijn invloed herstelt Heenvliet van de schade als gevolg van de St. Elisabethsvloed (1421); in 1445 verkrijgt hij ook vrijdom van beden voor de inwoners van Heenvliet van hertog Filips de Goede.⁸⁷³ Jan, heer van Cruyningen en Heenvliet, verleent in 1449 aan *zijne ondersaten* een privilege betreffende onder andere de wezen, de jurisdictie, de vrijheid van bede, etc.⁸⁷⁴ In een akte van 7 november 1462 is sprake van schepenen van Heenvliet.⁸⁷⁵

Op maandag 20 mrt. 1469 verleent Adriaan, heer van Cruyningen, van Heenvliet en van Woensdrecht, en burggraaf van Zeeland, aan zijn *ondersaten van Heenvliet ... mit desen mijnen brieue Stederecht ende sulke rechten ende vrijheden als hier nae bescreuen*.⁸⁷⁶ Dit constituerend stadsrecht telt zestien artikelen, waaronder het recht op een weekmarkt inclusief het stapelrecht voor een groot aantal zaken uit de omgeving en een jaarmarkt, men krijgt echter niet de beschikking over het keurrecht. Op 19 mei 1469 bevestigt hertog Karel de Goede als graaf van Holland dit privilege.⁸⁷⁷ Er is dan ook al een visbank te Heenvliet aanwezig. Door dit privilege wordt Heenvliet de derde stad in het land van Voorne en Putten, na Brielle en Geervliet. Ondanks dit stadsrecht is noch op dat moment noch in later tijd sprake van enige stedelijke ontwikkeling van Heenvliet: 't Hart wijst in dit verband onder andere op de (te) sterke concurrentie van Brielle en de verzanding van de Bernisse.⁸⁷⁸ Hier is duidelijk sprake van een verlening van stadsrecht op initiatief van de stadsheer vanwege economische redenen en wellicht ook met het oog op het verhogen van de allure van de heerlijkheid door middel van het in bestuurlijk en juridisch opzicht creëren van een stad.

⁸⁶⁷ OHZ, II, nr. 491 (uiterlijk 20 nov. 1229).

⁸⁶⁸ OHZ, II, nr. 991 (2 jan. 1254): Hendrik, heer van Voorne en burggraaf van Zeeland, beleent zijn broer, heer Hugo, erfelijk met geheel Heenvliet met ambacht en hoge en lage rechtsmacht zoals Hugo een en ander reeds van hun vader, Dirk heer van Voorne, had gehouden, en kent hem een renteleen van 30 mark per jaar toe uit de bede van Walcheren.

⁸⁶⁹ ChHZ, II, p. 799-800 (1 juli 1351).

⁸⁷⁰ ChHZ, II, p. 303 (31 jan. 1375).

⁸⁷¹ 't Hart, *Historische beschrijving*, regest 4, p. 447 (26 jan. 1388; paasstijl); ChHZ, III, p. 518 (26 jan. 1389).

⁸⁷² ChHZ, III, p. 737-737 (25 april 1401).

⁸⁷³ 't Hart, *ibid.*, regest 12, p. 449 (1 dec. 1445).

⁸⁷⁴ Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 97. 't Hart, *ibid.*, regest 13, p. 449 (22 nov. 1449).

⁸⁷⁵ 't Hart, *ibid.*, regest 17, p. 450.

⁸⁷⁶ SA Voorne-Putten en Rozenburg, 033 Archief van de stad en het ambacht Heenvliet, inv. nr. 102.

⁸⁷⁷ 't Hart, *ibid.*, regest 19, p. 450. Zo ook Karel V op 4 sept. 1531, regest 31, p. 452.

⁸⁷⁸ 't Hart, *ibid.*, p. 43. Ook bezit de stedelijke rechtbank slechts de (lage) civiele jurisdictie tot een boete van 40 pond. Ook het keurrecht blijft aan de heer (zie bijv. de uitgebreide keur van 1536) die ook alle bestuurders en ambtenaren van de stad benoemt. Heenvliet zal ook nooit ter grafelijke dagvaart worden beschreven.

3.3.3 Heerlijke steden op de Zeeuwse eilanden (1355-1471)

Van de twaalf Zeeuwse steden zijn er vier van niet-grafelijke en derhalve van heerlijke 'afkomst', die gelegen zijn op Walcheren, Noord-Beveland en Tholen. Van drie er van, gelegen in heerlijkheden van leden van de familie van Borselen, is geen spoor te vinden van een specifieke verlening van stadsrechten en dus ook niet van de bijbehorende oorkonden. Daar moeten we die stedelijkheid of beter gezegd hun institutionele positie als stad, afleiden uit de nodige secundaire, eigentijdse vermeldingen als stad en van een stadsbestuur. Alleen van de stad Tholen is wel een stadsrechttoorkonde voorhanden. Vóór 1477 vormt van deze vier steden alleen St. Maartensdijk hier een hoge heerlijkheid, vanaf 1477 vormen alle vier een hoge heerlijkheid en beschikken dan ook over de hoge justitie (halsrecht).

Voor wat betreft de vroegste ontwikkeling van **Veere** moeten we eerst terug tot 1153, als aan de noordzijde van Walcheren de parochie en het ambacht Zanddijk ontstaat. In later tijd is daarin de nederzetting van vissers gelegen, die sinds 1290 bekend staat onder de naam *Campvere* vanwege het veer naar de tegenoverliggende plaats Campen op Noord-Beveland.⁸⁷⁹ Dat veer is vermoedelijk gelegen in de monding van een oude kreek, die zal zijn afgedamd bij de aanleg van de zeedijk rondom Walcheren, naar wordt aangenomen in het midden van de twaalfde eeuw.⁸⁸⁰ In 1282 dragen Wolfert van Borselen, als ambachtsheer van Zanddijk, en zijn vrouw Sybille een aantal bezittingen in het ambacht Zanddijk op aan gravin Beatrix, de vrouw van Floris V, die zij vervolgens weer als erfelijk leen ontvangen.⁸⁸¹ Die bezittingen omvatten onder andere het kasteel Sandenburgh, een watermolen, een haven inclusief havengeld, de havendijk en de percelen tot 50 roeden vanaf die dijk. Henderikx noemt op grond van de oorkonde van 1282 de plaats Veere als 'een mooi voorbeeld van een havenplaats waarvan de ambachtsheer ter plaatse het ontstaan en de ontwikkeling actief heeft bevorderd'.⁸⁸² In die oorkonde wordt ook een polder genoemd *dair die broedere van de Duutschen huus in wonen*.⁸⁸³ De vroegste vermelding van *Vere* dateert vermoedelijk van 1283-1284.⁸⁸⁴ Van de vroegste ontwikkeling van Veere weten we niet erg veel; wel is er al vóór 1300 sprake van de nodige handelsactiviteiten vanuit Veere op Engeland terwijl er in 1318 al Lombarden aanwezig zijn.⁸⁸⁵ In een privilege van graaf Willem IV voor Wolfert III van Borselen uit 1339 blijkt Veere een *vrij heerlickeijte* te zijn zodat vóór 1339 de afscheiding van het ambacht Zanddijk moet hebben plaatsgevonden: Wolfert wordt ook als *heere van der Vere* betiteld.⁸⁸⁶ En in 1341 verkrijgt Wolfert III van Borselen voor *syne vriende van den dorpe Vere* van graaf Willem IV tolvrijdom in Holland en Zeeland.⁸⁸⁷ Enkele jaren later, in 1346, is sprake van de aanleg van een versterking van de nederzetting – *die veste ter Vere*.⁸⁸⁸ Heer Wolfert III is ook de belangrijkste

⁸⁷⁹ Deze naam treffen we voor het eerst aan in een oorkonde van 13 nov. 1290 (*OHZ*, IV, nr. 2534) als de plaats van beoorkonding van de keur van Zeeland. Zie voor een uitgebreider beschrijving van de ontstaansgeschiedenis van dit deel van Walcheren, Polderman/Blom, *Veere*, p. 9-18.

⁸⁸⁰ Henderikx, 'De stad', p. 14.

⁸⁸¹ *OHZ*, IV, nr. 2079 (18 nov. 1282). De hierin genoemde haven is de oudste vermelding van de havenplaats Veere, die dan overigens nog niet met naam wordt genoemd.

⁸⁸² Henderikx, *ibid.*, p. 14. Die ambachtsheer zal Wolfert I van Borselen dan wel een voorganger moeten zijn geweest.

⁸⁸³ Polderman/Blom, *ibid.*, p. 82.

⁸⁸⁴ Henderikx, *ibid.*, p. 15, noot 10. Hij verwijst naar een aantekening in het oude register van graaf Floris V, waarin de vermelding voorkomt van *de vectura pannorum apud Vere*. In het *OHZ*, V, nr. 3279, staat de naam Vere voor het eerst vermeld op 6 mei 1297.

⁸⁸⁵ Henderikx, *ibid.*, p. 15; de aanwezigheid van Lombarden in Middelburg, Zierikzee/Emelisse, Veere en Reimerswaal bij Hamaker, *Rekeningen grafelijkheid Zeeland*, dl. 1, p. 168.

⁸⁸⁶ *ChHZ*, II, p. 603 (18 febr. 1339); Henderikx, *Cartularium Veere*, nr. 1.

⁸⁸⁷ Brokken, *Het ontstaan*, p. 536; Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 278 (13 april 1341). Zie ook de bevestiging door Willem V in 1350, Henderikx, *Cartularium Veere*, nr. 5.

⁸⁸⁸ *ChHZ*, II, p. 729 (24 sept. 1346 = onjuist). Datering is 25 sept. 1346, Henderikx, *Cartularium Veere*, nr. 2.

financier van de bouw vanaf 1348 van de ‘eerste stadsmuur-met-gracht’.⁸⁸⁹ Zo verleent hij de inwoners van Veere kwijtschelding van hun schulden ten bedrage van £ 248 Vlaams voor de aanleg van die muur.⁸⁹⁰ In 1348 vindt ook de afsplitsing plaats van de parochie Zanddijk: Veere en de hof van Sandenburgh gaan dan behoren tot de te stichten parochiekerk te Veere.⁸⁹¹ In 1351 blijkt in ieder geval de stadsgracht compleet aanwezig – *de graft al omme die Vere*.⁸⁹² Rond het midden van de veertiende eeuw kan een zekere stedelijke ontwikkeling van Veere worden aangenomen.

Voor wat betreft een formele stadswording en de mogelijke verlening van een stadsrecht tasten we vooralsnog in het duister. Er is namelijk geen stadsrechtsoorkonde voorhanden; ook is er geen aanwijzing omtrent een verlening van het keurrecht. Wel weten we dat graaf Willem V op 31 mei 1355 bepaalt dat lakennijverheid alleen in Middelburg, Westkapelle, Domburg, Vlissingen en Veere mag worden bedreven en *in andere steden op Walcheren die vrijhede hebben*.⁸⁹³ Hieruit blijkt dat de positie van Veere gelijkgesteld wordt aan die van de vier Walcherse steden waarvan bekend is dat zij stadsrechten hebben gekregen; uit deze periode rond het midden van de veertiende eeuw stamt waarschijnlijk ook de ongedateerde keur van Veere (35 artikelen, in een handschrift van circa 1500), die door de heer van Veere aan de inwoners is verleend.⁸⁹⁴ Hierin wordt Veere nog wel een dorp genoemd maar Henderikx acht de bepalingen afwijkend van het Zeeuwse landrecht en ‘zou de keur dan ook voorzichtig durven typeren als een stadsrecht’.⁸⁹⁵ De bepaling dat de inwoners van Veere die binnen de vrijheid maar buiten de plaats Veere onderlings slaags raken, zullen worden berecht door schout en schepenen alsof het binnen Veere heeft plaatsgevonden, duidt inderdaad op een bij uitstek stedelijk voorrecht, te weten het *ius de non evocando*. In 1359 wordt *de ghemeente van der Vere* ter dagvaart beschreven door Albrecht van Beieren.⁸⁹⁶

Het is aannemelijk dat Veere al in het midden van de veertiende eeuw (uiterlijk in 1355) op enigerlei wijze stedelijke rechten heeft gekregen van vermoedelijk Wolfert III van Borselen, als stadsheer.⁸⁹⁷ Hij heeft in ieder geval de feitelijke ontwikkeling van Veere tot stad bewerkstelligd onder andere door verkrijging van tolvrijdom in het graafschap Holland en Zeeland, financiering van de bouw van de stadsmuur en verzelfstandiging van Veere door afscheiding van het ambacht en de parochie Zanddijk. De redenen voor een waarschijnlijke stadsrechtverlening vóór 1355 zijn zowel het aanzien als de versterking van de heerlijkheid die de stadsheer voor ogen heeft gehad, waartoe hij gericht heeft geïnvesteerd in de ontwikkeling van de stad en de lokale economie.

De nederzetting **Tholen** heeft zich in de loop van de dertiende eeuw ontwikkeld op een aanwas van het eiland *Schakerloo* waarlangs de Striene loopt, de grensrivier tussen Brabant en Zeeland; hier wordt in 1212 een tolwacht vermeld van ‘het geleide op de Striene, van Schakerloo tot even ten noorden van Steenberghe’.⁸⁹⁸ Schakerloo is (tot 1230) een bezitting van de hertogen van Brabant; door hun huwelijk krijgen Willem I en Maria van Brabant in 1221 de helft van dit

⁸⁸⁹ Polderman/Blom, *ibid.*, p. 20.

⁸⁹⁰ *ChHZ*, II, p. 729 (19 maart 1349); het bedrag bij Polderman/Blom, *ibid.*, p. 20 noot 53.

⁸⁹¹ Henderikx, *Cartularium Veere*, nr. 3 en 4.

⁸⁹² *ChHZ*, II, p. 766 (1351).

⁸⁹³ *ChHZ*, II, p. 857; Henderikx, ‘De stad’, p. 16. Deze cursief aangegeven toevoeging maakt het een enigszins curieuze bepaling aangezien er geen andere steden met stadsrechten dan de hier genoemde op Walcheren zijn.

⁸⁹⁴ Pols, *ibid.*, p. 302-310.

⁸⁹⁵ Henderikx, ‘De stad’, p. 16; Pols, *ibid.*, p. 304 wijst op ‘enkele stedelijke inrichtingen, zoals een geregelde nachtwacht’ in de keur.

⁸⁹⁶ Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 247.

⁸⁹⁷ Polderman/Blom, *ibid.*, p. 21: ‘Wolfert III moet voor Veere ook belangrijke stadsrechten ‘geregeld’ hebben, want uit een oorkonde blijkt dat Veere in 1355 stad was’. Die oorkonde is de hiervoor genoemde van 31 mei 1355 inzake de lakennijverheid. In 1386 beschikt Veere over een eigen zegel *sigillum communitatis* (*ibid.*, p. 9); in 1472 over een zegel *ad causas*. In 1439 wordt Veere als *stad* ter dagvaart beschreven: vriendelijke mededeling van dr. J.G. Smit, het betreft nr. 529 uit de nog uit te geven *Bronnen dagvaarten Zeeland*.

⁸⁹⁸ *ONB*, II, 1, nrs. 937 en 938 (25 febr. 1212); Van Woudenberg, *Van tol tot Tholen*, p. 39-40.

eiland in leen van hertog Hendrik I van Brabant.⁸⁹⁹ In de jaren 1229-1230 verwerft graaf Floris IV het gehele eiland waardoor het aan zijn Zeeuwse grafelijkheid wordt toegevoegd.⁹⁰⁰ Graaf Willem II beleent in 1248 een zekere Hendrick Buffel erfelijk met het ambacht Schakerloo c.a. met als bijzondere bepaling dat hij eenmaal per jaar gedurende vijftien dagen krijgsdienst zal verrichten met één kogge van 30 man *tot bescermenisse ons lants*.⁹⁰¹ De eerste schriftelijke vermelding van *ter Toolne* dateert van 1252.⁹⁰² Door de verlanding van de Striene halverwege de dertiende eeuw gaat de scheepvaart voortaan over een andere waterloop aldaar, de Eendracht, waar ook de tolheffing plaatsvindt. Het is niet zeker of het tolhuis daartoe ook is verplaatst, de precieze locatie ervan is trouwens niet bekend. De tolhil zal in het noordoosten van de tussen 1220 en 1223 bedijkte *Vijftienhonderdgemeten-polder* hebben gelegen, en zijn opgenomen in het tracé van de dijk.⁹⁰³ Daar, op het kruispunt van de verlande Striene en de Eendracht bij een bocht van de Oosterschelde, komt de latere stad Tholen tot ontwikkeling; in 1261 is sprake van een parochiepriester aldaar.⁹⁰⁴

Opeenvolgende lands- en stadsheren hebben de economische ontwikkeling van Tholen actief gesteund door privilegeverleningen en andere maatregelen. Zo verleent in 1290 Floris V ten behoeve van de inwoners van het dorp *Tolne* vrijdom van tol en andere lasten in zijn gebieden.⁹⁰⁵ De hertog van Brabant bevestigt een jaar later dat de inwoners van Tholen van oudsher zijn vrijgesteld van de Brabantse watertol op de Honte en de Schelde.⁹⁰⁶ Blijkens een oorkonde uit 1312 is er in dat jaar in Tholen een particulier gasthuis gesticht.⁹⁰⁷ Enkele jaren later, in 1316, beleent Willem III zijn jongere broer, Jan van Henegouwen, heer van Beaumont, met Tholen. De nieuwe stadsheer laat al vroeg Tholen van muren en poorten voorzien, 'waaruit men, ten onrechte, een voortijdig stadskarakter heeft geconcludeerd'.⁹⁰⁸ Graaf Willem III verleent in 1335 aan *die van Tholen* vrijstelling van de Dordtse stapel voor eigen haver en koren.⁹⁰⁹ In 1343 is sprake van de verpachting door de stadsheer van het veer Tholen-Halsteren aan het dorp Tholen; er is in die periode ook al een haven.⁹¹⁰ Stadsheer Jan van Beaumont bevordert bovendien de lokale zoutwinning en -productie getuige het belangrijke privilege voor de *pannemannen* van 1352.⁹¹¹

In 1365 laat Jan van Chatillon, graaf van Blois (een kleinzoon van Jan van Henegouwen), vanwege een dreigend conflict met de heer van Bergen op Zoom met spoed de vesten rondom Tholen uitgraven. Een jaar later, begin december 1366, krijgen de inwoners van Tholen een constituerend stadsrechtprivilege van Jan van Chatillon.⁹¹² Uit de aanhef van de oorkonde lijkt het initiatief voor deze verlening 'van onderop' plaats te vinden: ... *so hebben wi onsen lieuen ende ghetrouwen luden van der Tolne bi haren versoeke met goeden vorsiene ende ganssen berade ghenilkort ende wilkoren ghegheuen ende gheuen alsulke ponte van rechte....* Toch zal hier sprake kunnen zijn van een combinatie van redenen: de stadsheer heeft namelijk zelf alle belang bij een militair-strategisch steunpunt aan deze grens van zijn uitgestrekte Bloise landen. Hij wijst in diezelfde aanhef dan ook expliciet op zijn overwegingen om de inwoners te behoeden voor allerlei zaken die ellende kunnen veroorzaken: ... *want wi meynen na onsen vermoghen te verhoeden ende te scutten alle saken daer onsen luden ende ondersaten moyenisse ende wederstoet of comen mach....* Behalve extra investeringen in de

⁸⁹⁹ OHZ, I, nr. 412 (febr. 1221).

⁹⁰⁰ OHZ, II, nrs. 482 (22 maart 1229) en 503 (2 mei 1230).

⁹⁰¹ OHZ, II, nr. 748 (20 april 1248); ook nr. 785 (3 nov. 1248).

⁹⁰² OHZ, II, nr. 918 (1 mei 1252).

⁹⁰³ Van Woudenberg, *ibid.*, p. 39-40, 63.

⁹⁰⁴ OHZ, III, nr. 1278 (24 dec. 1261); daarin staat de naam *Tholle*.

⁹⁰⁵ OHZ, I, nr. 2466 (27 april 1290).

⁹⁰⁶ GA Tholen, reg.nr. 1: vidimus uit 1330, ONB, II, 1^e stuk, nr. 1295; OHZ, V, nr. 2664 (9 nov. 1291).

⁹⁰⁷ Van Woudenberg, *ibid.*, p. 68.

⁹⁰⁸ Unger/De Smidt, *Rechtsbronnen van Tolen*, p. 288.

⁹⁰⁹ ChHZ, II, p. 571; in 1346 verleent gravin Margaretha (opnieuw) tolvrijdom: ChHZ, II, p. 718.

⁹¹⁰ Van Woudenberg, *ibid.*, p. 41.

⁹¹¹ Unger/De Smidt, *ibid.*, p. 292-294 (16 juli 1352).

⁹¹² GA Tholen, Stadsarchief Tholen 1330-1935, charter nr. 9 (7 dec. 1366); Unger/De Smidt, *ibid.*, p. 295-302. In de aanhef noemt hij zich *Jan van Bloys heere van scoenhoven ende van der goude*. Het stadsrecht telt 56 art.

defensieve versterking van de stad, blijft de bepaling uit 1248 in stand betreffende de heervvaart: men dient bij een volle heervvaart in Zeeland op te komen met één kogge van 31 man (art. 23).⁹¹³ In art. 18 is sprake van (twee) burgemeesters, in art. 49 van een *halle*, waarvan de inkomsten aan de stad komen, in art. 52 wordt een stapelprivilege op de handel in vee verordend op de blijkbaar al aanwezige markt van Tholen. Uit art. 53 blijkt Tholen inmiddels ook het religieuze centrum op het eiland te zijn: in geestelijke aangelegenheden moet men voor het hoogaltaar worden gedaagd van de *Onze Lieve Vrouwekerk* in Tholen. Mede gelet op de aanwezigheid van de haven, het veer, de zoutnering, de tolvrijdom, het gasthuis, de vestingwerken en de vermelding van een stadszegel, kan er rond 1366 wel gesproken worden van een stedelijke ontwikkeling.⁹¹⁴ Hoewel hier evenals elders voor deze privileges door de nieuwe stedelingen zal zijn betaald, is in de rekeningen niets daarover terug te vinden. Dat is opmerkelijk gezien de later verleende privileges waarvoor ook door die van Tholen wel degelijk is betaald.

In 1398 belooft hertog Albrecht van Beieren de privileges en handvesten van Tholen te zullen handhaven.⁹¹⁵ Een jaar later verleent hij aanvullende vrijheden en rechten aan de inwoners van Tholen, waaronder het recht voor baljuw, burgemeesters en schepenen keuren te maken tot een boete van twintig pond.⁹¹⁶ Voor deze door de hertog bevestigde en ook de nieuw verleende privileges wordt flink betaald: eind 1399 en begin 1400 treffen we vermeldingen aan van twee rekeningen van ieder 1000 schilden.⁹¹⁷ Hollestelle tekent expliciet aan dat dergelijke betalingen aan de heer nog nooit eerder hadden plaatsgevonden.⁹¹⁸ Ik acht het aannemelijk dat de stadsheer met dit in 1366 ‘gratis’ verleende stadsrecht de poorters van Tholen tegemoet heeft willen komen, zodat hij verzekerd is van hun steun bij de verdediging van deze grensvesting, en dat hij tevens de economische ontwikkeling van de stad heeft willen stimuleren. In 1389 bekrachtigt zijn opvolger Gwijde, graaf van Blois, het eerder verleende stadsrecht en verleent tevens nieuwe privileges aan de stad en het eiland Tholen.⁹¹⁹ Na het overlijden in 1397 van Gwijde, de laatste graaf uit het huis van Blois, komt de heerlijkheid Tholen rechtstreeks aan de grafelijkheid van Holland: hierdoor gaat Tholen behoren tot de grafelijke steden met stemrecht in de Staten van Zeeland.⁹²⁰

Gedurende een aantal eeuwen hebben zich de noordoostelijk van Walcheren gelegen schorren tot ‘nieuwland’ gevormd; vanaf begin elfde eeuw wordt dit gebied eerst gedeeltelijk en na de stormvloed van 1134 gaandeweg volledig bedijkt. De vroegste schriftelijke vermelding van de nederzetting **Kortgene** onder de naam *Cortkeen* op Noord-Beveland dateert van 1217. In 1235 treffen we de kerk te *Cortekine* aan onder de bezittingen van de abdij van Middelburg.⁹²¹ Anton van Kortgene verklaart in 1289 als ambachtsheer aldaar dat hij graaf Floris V en diens opvolgers tegen eenieder zal bijstaan.⁹²² In de veertiende eeuw treffen we slechts een zeer beperkt aantal vermeldingen aan: zo beklagt de Engelse koning zich in 1327 bij graaf Willem III over enige vijandelikheden tegen een Engels schip begaan onder andere door schippers uit Kortgene.⁹²³ En

⁹¹³ Deze bepaling wordt op 1 sept. 1400 bevestigd door Albrecht van Beieren (*ChHZ*, III, p. 724). In 1398 en 1400 wordt Tholen nog uitgeboden om met 60 man ter heervvaart op te komen, in 1401 is dat met 25 man.

⁹¹⁴ Oudst bewaarde stadszegel is van 1416: Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 223.

⁹¹⁵ Unger, ‘Rechtsbronnen van Tolen’, p. 303, nr. 5 (21 mei 1398).

⁹¹⁶ *ChHZ*, III, p. 704-706 (21 sept. 1399). Het privilege telt negen artikelen. Bij het Groot Privilege van 1477 verkrijgt de stad ook de hoge jurisdictie.

⁹¹⁷ Hollestelle-Laban, *Inventaris*, nrs. 17 en 18. Bij de rekening is sprake van een schuld van 2000 schilden waarvan er dan 1000 worden voldaan.

⁹¹⁸ Hollestelle, *ibid.*, p. 227.

⁹¹⁹ NA, Archief Graven van Blois, inv. nr. 12; *ChHZ*, III, p. 535 [18 sept. 1389].

⁹²⁰ In 1401 wordt Tholen voor het eerst ter grafelijke dagvaart beschreven (voor overleg over de munt): zie Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 620.

⁹²¹ *OHZ*, II, nr. 569 (28 mei 1235).

⁹²² *OHZ*, IV, nr. 2411 (27 juli 1289). Hij wordt ook vermeld in 1290 bij het verdrag van Biervliet (nr. 2490).

⁹²³ *ChHZ*, II, p. 441 (30 aug. 1327). In 1340 is er een vermelding van het versterken van de dijken ten oosten en westen van Kortgene, p. 634.

in 1337 geeft graaf Willem IV aan de weduwe van Claes Thonisz. van Cortekene het grafelijk aandeel van zowel het maalloon (*multer*) van de molen als van het veer te Kortgene.⁹²⁴ In 1342 wordt de priester Pieter Hendriksz., pastoor van Westvoorne, voor benoeming als pastoor (*cureit*) te Kortgene voorgedragen.⁹²⁵ Begin vijftiende eeuw krijgt Filips van Borselen, rentmeester van Zeeland bewesten Schelde, nadat een poging om het nabij Kortgene gelegen dorp *Emelisse* – waar al een klooster en een gasthuis aanwezig zijn – tot stad te verheffen is mislukt, van graaf Willem VI de bevoegdheid om dan elders een stad te stichten. Het dorp *Kortgene* wordt vervolgens rond 1413 van muren en poorten voorzien.⁹²⁶ In 1416 verleent Willem VI aan Filips van Borselen, als heer van Kortgene, toestemming om in zijn ambacht van Kortgene met de schepenen keuren te maken tot een boete van tien pond.⁹²⁷ En in 1418 geeft Jacoba van Beieren aan Filips van Borselen het ambacht van Kortgene om *vrij te hebben en te houden* inclusief de hoge en lage heerlijkheid, en die samen met schepenen uit te oefenen.⁹²⁸

Op 6 december 1421 staat Jan IV van Brabant toe dat *die goede lude, geseten binnen den stedecken, ende veste van Cortgene*, vanwege de grote watersnood voortaan nog maar de helft aan schot hoeven te betalen: dit is de vroegste aanduiding van Kortgene als stad.⁹²⁹ De volgende vermelding dateert van 1431 als Frank van Borselen, heer van Sint Maartensdijk, van Jacoba van Beieren *die stede van Cortkene* in leen krijgt.⁹³⁰ Er is noch een stadsrechttoorkonde, noch een verwijzing naar een stadsrechtverlening bekend.⁹³¹ Het lijkt aannemelijk dat Filips van Borselen als heer van Kortgene – wellicht op verzoek van de inwoners – bepaalde stedelijke rechten heeft verleend teneinde de lokale economie en daarmee de groei van de stad te bevorderen.⁹³²

Aan de westelijke oever van de Pluimpot, een stroomgeul van de Oosterschelde, wordt rond 1200 de Oudelandpolder bedijkt waarop de nederzetting **Sint Maartensdijk** tot stand zal komen. Dit vormt het begin van een groot aantal inpolderingen op een van de vele eilandjes, die in later tijd tot het grote eiland Tholen aaneen zullen groeien. De vroegste vermelding van Sint Maartensdijk – *Agger Sancti Martini* – dateert van 1281.⁹³³ In de dertiende eeuw wordt er in de Oudelandpolder een kasteel gebouwd in de nabijheid waarvan de latere stad zal ontstaan. In 1357 treffen we voor het eerst de nederzetting zelf aan als graaf Willem V tolvrijdom verleent aan zijn lieden van het dorp *Haestingen in Sinte Martijnsdike*,⁹³⁴ in dat jaar is ook de gelijknamige heerlijkheid in handen gekomen van Floris van Borselen.⁹³⁵ In een akte van 1368 treffen we al schepenen van

⁹²⁴ Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 249. Het *multer* is het maalloon van de molenaar, hij kreeg bijv. elke zestiende schep van het graan of het meel.

⁹²⁵ Muller, *ibid.*, p. 283 (16 juni 1342).

⁹²⁶ Lantsheer, *Zelandia*, II, p. 135

⁹²⁷ NA, AGH 205 (24 febr. 1416); *ChHZ*, IV, p. 363 [1415, echter paasstijl].

⁹²⁸ *ChHZ*, IV, p. 461 (24 febr. 1417, echter paasstijl).

⁹²⁹ *ChHZ*, IV, p. 608: Jan IV van Brabant is als echtgenoot van Jacoba van Beieren gedurende enige tijd in de rechten van graaf van Holland getreden.

⁹³⁰ NA, AGH 712 (15 juli 1431); Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 13. Op 13 juli 1431 overlijdt Filips van Borselen, heer van Kortgene. Zijn zoon Frank volgt hem op als heer van Kortgene. In 1438 staat Kortgene vermeld onder de Zeeuwse steden die schepen moeten uitrusten voor een oorlogsvloot tegen de Wendische Hanzesteden. In 1446 wordt Kortgene als stad beschreven ter grafelijke dagvaart: Smit, *Bronnen dagvaarten*, II, nr. 357. In 1477 verkrijgt Kortgene de rechtspraak in criminele zaken van Maria van Bourgondië door verlening van het Groot Privilege aan de Staten-Generaal. Ook in 1477 wordt het stadje opgeroepen ter gemeenschappelijke Hollands-Zeeuwse dagvaart; hetzelfde gebeurt in 1482 met betrekking tot de haring- en de koopvaart en ook in 1487 over een bede voor aartshertog Filips, Kokken, *Steden en Staten*, p. 120 en 121.

⁹³¹ Ook is er geen stadszegel bekend.

⁹³² Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 151. In 1532 gaat de stad Kortgene in de vloedgolven ten onder maar in 1681 is Kortgene weer ingedijkt. Kortgene is sindsdien één van de Zeeuwse ‘smalsteden’.

⁹³³ *OHZ*, IV, nr. 1982.

⁹³⁴ Zuurdeeg, *Sint Maartensdijk*, p. 7.

⁹³⁵ Unger/Westendorp, ‘De steden van Zeeland’, V, p. 40. De naam Haestinghe zal in 1434 voor het laatst worden gebruikt. Voor 1357 is de heerlijkheid in handen van de Van Overbordenes.

Zente Mertensdijk aan.⁹³⁶ In 1389 is sprake van de *poorte van Haestinghen, die men heet Sente Mertensdike*; vermoedelijk zal hiermee echter de haven worden bedoeld en niet worden geduid op een stedelijk karakter.⁹³⁷ In 1420 is in een handvest van hertog Jan van Brabant namelijk specifiek sprake van de parochie van Sint Maartensdijk en nog in een oorkonde van 1470 van parochie en dorp.⁹³⁸

Na het overlijden van Frank van Borselen (19 nov. 1470) komen bij testament op 4 febr. 1471 zijn goederen, waaronder Sint Maartensdijk en Scherpenisse, aan zijn zuster Alienora.⁹³⁹ Op 1 maart 1471 wordt Sint Maartensdijk voor het eerst uitdrukkelijk als één van de Zeeuwse steden ter grafelijke dagvaart beschreven (...*brieven gesent ...an den steden van der Goes, Remerswalen, Tholen ende Sinte Mertinsdijk*...).⁹⁴⁰ Ondanks dat in later tijd nog een enkele keer sprake is van het dorp *Sinte Martinsdijk* en er geen stadsrechtsoorkonde bekend is, kan er in 1471 sprake zijn geweest van een verlening dan wel bevestiging van stedelijke (voor)rechten bij gelegenheid van de inhuldiging van de nieuwe stadsvrouwe, Alienora van Borselen. Algemeen wordt aangenomen dat zij tijdens haar regeerperiode zekere stedelijke rechten heeft verleend (tussen 1471 en vóór 9 juni 1485).⁹⁴¹ Ik acht het inmiddels aannemelijk dat zij bij haar aantreden als stadsvrouwe in februari 1471 dergelijke rechten heeft verstrekt. Het motief daarvoor lijkt te zijn het wederzijdse belang van stadsvrouwe en inwoners bij een verdere economische ontwikkeling van het stadje: aan het eind van de vijftiende eeuw kan namelijk nog niet worden gesproken van een stedelijke ontwikkeling van Sint Maartensdijk.⁹⁴²

3.3.4 Arkelse steden (1382)

In het rivierengebied tussen Lek en Merwede nemen de heren van Arkel vanaf begin dertiende eeuw een belangrijke positie in als bezitters van een complex aan heerlijkheden onder de naam van het Land van Arkel. Daartoe behoren onder meer Bergambacht, Everstein, Haastrecht, Hagestein, Leerdam, Schoonrewoerd en Zoelen, met als hoofdplaats Gorinchem. Vanwege de ligging van al deze bezittingen temidden van de invloedssferen van elkaar concurrerende landsheren als de graaf van Holland, de hertog van Gelre en tevens de bisschop van Utrecht, zien zij kans een autonome en betrekkelijk machtige positie in te nemen. In 1382 verleent heer Otto van Arkel op een en dezelfde dag stadsrechten aan zijn drie belangrijkste plaatsen Gorinchem, Leerdam en Hagestein en een vrijwel gelijkkluidend landrecht aan het land van Dalem. Als gevolg van de Arkelse oorlogen komt het grootste deel van het Land van Arkel met inbegrip van de steden Gorinchem en Leerdam in 1412 aan de grafelijkheid van Holland.

De nederzetting **Gorinchem** zal zich in de loop der tijd ontwikkelen tot veruit de machtigste stad in het Land van Arkel. Vanuit Arkel wordt rond 1000 westelijk van de (dan al gecultiveerde) oeverwal van de Linge een nieuwe strokenontginning opgezet, waarvoor op de zuidpunt van de oeverwal een nieuwe hof zal zijn gesticht, die als het begin van de latere stad Gorinchem valt te beschouwen.⁹⁴³ Door die ontginningen en de toenemende bewoning vormt zich daar in de loop der tijd een kruispunt van land- en waterwegen ten westen van de plek waar

⁹³⁶ Vriendelijke mededeling van F. van den Kieboom, archivaris van de gemeente Tholen.

⁹³⁷ Zie Unger, 'De keuren', p. 117 en Zuurdeeg, *ibid.*, p. 8.

⁹³⁸ Unger, *ibid.*, p. 118-120.

⁹³⁹ NA, Archief Nassause Domeinraad, inv. nr. 473.

⁹⁴⁰ Dit gebeurt later in 1471 nogmaals en ook in 1474-76 en daarna: zie Smit, *Bronnen dagvaarten*, III, nr. 146, 155, 280, 324 en 360; zie ook Kokken, *Steden en Staten*, p. 120-122.

⁹⁴¹ Zuurdeeg, *ibid.*, p. 8, die wijst op een oorkonde van 9 juni 1485 (de dag dat Alienora van Borselen overlijdt) waarin sprake is van de steden, landen en heerlijkheden van Sint Maartensdijk en Scherpenisse; zo ook Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 208. Hierna is het altijd een *stad* (bijv. oorkonde 1 juni 1491: Unger, *ibid.*, p. 118).

⁹⁴² Zo'n ontwikkeling zal zich overigens ook in de zestiende eeuw en daarna niet voordoen. De stad zal altijd tot de rangen der Zeeuwse 'smalsteden' blijven behoren.

⁹⁴³ Stamkot, 'Is Gorinchem ontstaan vanuit een hofgebied?', p. 58-72.

de Linge in de Merwede uitmondt. Dit gebied valt al in het laatste kwart van de elfde eeuw onder Hollands bestuur; vanaf eind twaalfde eeuw zijn de namen van leenmannen van de Hollandse graven in deze streek bekend. De oudste schriftelijke vermelding van *Gorinchem* dateert van omstreeks 1205. De bouw van de kerk in Gorinchem neemt mogelijk een aanvang in 1212 (in 1263 vindt de wijding ervan plaats als de Sint Maartenskerk).⁹⁴⁴ In 1224 is sprake van de verlening door graaf Floris IV van tolvrijdom in zijn graafschap aan de te Gorinchem wonende lieden van de graaf van Bentheim, een bevestiging van een eerder (vermoedelijk in 1220) verleend privilege door graaf Willem I.⁹⁴⁵ Rond 1250 komt Gorinchem in handen van de heren van Arkel, die er vlakbij (in 1267) een machtige burcht bouwen.

Rond 1300, wellicht zelfs al iets vroeger, wordt de plaats Gorinchem zelf omweld en omgracht;⁹⁴⁶ in feite ontwikkelt Gorinchem zich tot een stad maar nog zonder een formeel verleend stadsrecht. Tegen het eind van de dertiende eeuw treffen we namelijk een serie interessante oorkonden betreffende Gorinchem aan. Allereerst is daar de verlening van tolvrijdom aan de te Gorinchem wonende lieden van Jan II, heer van Arkel, uit 1282. Daarbij verwijst graaf Floris V uitdrukkelijk naar de reeds (langer) bestaande tolvrijdom, die zij zullen mogen behouden als het noodzakelijk zou zijn de plaats vanwege overstroming of dijkbreuk te verplaatsen.⁹⁴⁷ In een akte uit 1287 betreffende tolvrijdom in Brabant voor de mannen van Jan van Arkel, die in Gorinchem wonen, spreekt hertog Jan I nog van *hominibus suis ville sue de Gorinchem* maar in 1288 van de *opidani* ... in *oppido suo Gorinchem*.⁹⁴⁸ En in 1290 draagt de heer van Arkel zijn kasteel bij Gorinchem als vrij eigen op aan de Hollandse graaf onder voorwaarde dat het hem weer in erfelijk leen wordt afgestaan, mede als open huis voor de graaf.⁹⁴⁹ Vanaf eind dertiende eeuw zijn de burcht van de Arkels en ook Gorinchem zelf Hollandse lenen, het Land van Arkel echter beschouwen de heren van Arkel als hun allodiaal bezit en niet als leen van een andere heer. In een privilege van februari 1322 betreffende tolvrijdom is sprake van de *poorters* van Gorinchem.⁹⁵⁰ Al vroeg in de veertiende eeuw treffen we er schepenen (1313) aan en in 1349 zijn er ook al burgemeesters van Gorinchem, die samen met de schepenen het zegel van de *meyne poorte* hanteren.⁹⁵¹ In 1350 is sprake van de bewoning van een uitbreiding van het stadsgebied in oostelijke richting (d.i. het gebied 'Over de Haven') inclusief een nieuwe gracht terwijl eind veertiende eeuw stenen muren de aarden wallen vervangen. In de veertiende en vijftiende eeuw is Gorinchem een serieuze handelsconcurrent van Dordrecht, wiens stapelrecht door Gorinchem zelfs betwist wordt: dit vormt ook de reden dat de heren Van Arkel zich bij de vijanden van Dordrecht aansluiten. Ten tijde van verlening van het stadsrecht in 1382 is Gorinchem geheel ommuurd (circa 2 km.), met zeven poorten en achttien waltorens en een oppervlakte van 25 hectare, de stad telt dan circa 3.000 inwoners.

Het is duidelijk dat Gorinchem op het moment van de stadsrechtverlening met recht een stad mag worden genoemd. In 1382 verleent heer Otto van Arkel een constituerend stadsrecht aan Gorinchem, ook in bestuurlijk-juridisch opzicht is er voortaan sprake van een stad, zij het dat

⁹⁴⁴ In 1378 door Otto van Arkel tot kapittelkerk verheven.

⁹⁴⁵ *OHZ*, I, nr. 421 (4 nov. 1203-4 febr. 1222); II, nr. 442 (6 dec. 1224).

⁹⁴⁶ Waale, *De Arkelse oorlog*, p. 172.

⁹⁴⁷ *OHZ*, IV, nr. 1998 (23 febr. 1282). Op 12 febr. 1290 bevestigd: *OHZ*, IV, nr. 2434.

⁹⁴⁸ Bruch, *Middeleeuwse rechtsbronnen*, p. 9 en 10, nr. 7 (1 juli 1287) en 8 (14 jan. 1288). *OHZ*, IV, nr. 2304 en nr. 2338. Een duidelijke verklaring waarom er binnen een half jaar sprake is van *lieden* uit de *ville* (dorp) en *poorters* uit het *oppidum* (stad) is niet voorhanden.

⁹⁴⁹ *OHZ*, IV, nr. 2460 (18 april 1290).

⁹⁵⁰ Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 112; Kemp, *ibid.*, p. 64 (2 februari 1322).

⁹⁵¹ Fox, 'De ontwikkeling', p. 170: 'Twee schepenen van Gorinchem zijn bekend uit 1313. Mogelijk waren er toen al zeven in functie, zoals vast staat voor het jaar 1349'; het zegel op p. 176. Op 24 juni 1349 bezegelen de heer van Arkel, burgemeesteren en de zeven (met name genoemde) schepenen van Gorinchem een lijfrentebrief: Bruch, *Middeleeuwse rechtsbronnen*, nr. 19, p. 21-24. In 1431 is er sprake van het *sigillum opidanorum*.

men niet over het keurrecht beschikt.⁹⁵² Zoals blijkt uit de aanhef van het stadsrecht wordt het verleend op verzoek van de inwoners van de vrijheid (het rechtsgebied) van Gorinchem: *om versoecks ende beden wille ons gemeen landts des scepondoms van Gorinchem*. Maar op dezelfde dag krijgen ook Leerdam en Hagestein vrijwel letterlijk dezelfde stadsrechten terwijl het land van Dalem een landrecht van overeenkomstige strekking krijgt. En dat maakt het aannemelijk dat de heer van Arkel hier de initiatiefnemer is geweest. Want, zoals Janse het stelt: 'Het zou immers wel erg toevallig zijn als alle begunstigde plaatsen op hetzelfde moment behoefte zouden hebben gevoeld aan een verlening van een 'vrijheid''.⁹⁵³ De concrete aanleiding is echter niet duidelijk: aannemelijk is dat Otto van Arkel zijn steden en gebieden op 'moderne' bestuurlijk-rechterlijke leest wil schoeien. Zo wijst Koenheim op het 'streven naar rechtseenheid en uniformiteit in een groot gebied' bij de verstreking van deze vrijwel eensluidende stadsrechten.⁹⁵⁴ Het valt echter ook niet uit te sluiten dat de heer van Arkel vanwege machtspolitieke redenen heeft gehandeld. Door de 'hoekstenen' van zijn landen van evenwaardige rechten te voorzien, kan hij voor ogen hebben gehad een zekere onderlinge concurrentie tussen zijn steden te bevorderen en hebben willen voorkomen dat de stad Gorinchem een te zelfstandige en overheersende positie zou gaan innemen. Hierdoor heeft hij ook de economische ontwikkeling willen stimuleren en wellicht heeft hij ook het geld goed kunnen gebruiken. Want de rechten zullen ook in dit geval niet voor niets zijn verleend.⁹⁵⁵

Op dezelfde dag in 1382 als Gorinchem krijgt **Leerdam** een vrijwel gelijkkluidend stadsrecht van Otto van Arkel. De vroegste schriftelijke vermelding van de op de noordelijke oever van de Linge gelegen nederzetting *Lederdamme* dateert van 1284.⁹⁵⁶ Jan, heer van Arkel, sluit dan een overeenkomst met de kapittels van de Dom en Oudmunster te Utrecht en enige heren in de (latere) Vijfherenlanden betreffende aanleg c.a. van een watergang, beheer en onderhoud van de rivierdijken en de Diefweg in Leerdam, en instelling van een gemeenschappelijk college van hoogheemraden. Leerdam behoort dan nog tot het gebied van de heren Van der Leede, een jongere tak van de Arkels, die we voor het eerst in 1143 aantreffen in de bronnen.⁹⁵⁷ De dam in de naam van de stad is buiten de stad gelegen en heeft geen betekenis gehad als overslagplaats maar alleen een functie in het kader van de waterafvoer van het achterland in het gebied van Arkel vervuld.⁹⁵⁸ Over de ontwikkeling van Leerdam in de dertiende eeuw is vrijwel niets bekend: vermoedelijk stamt de romaanse toren van de latere (laatgotische) Grote Kerk van Leerdam uit eind dertiende eeuw. In de zuid-westelijke hoek van de stad is tot 1574 een kasteel aanwezig geweest.⁹⁵⁹ Na de oorlog tegen de Vlamingen komen het grondgebied en bijbehorende rechten van Jan van der Leede, die de zijde van de Vlamingen had gekozen, in 1305 aan Jan, heer van Arkel. In een privilege uit 1371 van Albrecht van Beieren betreffende tolvrijdom in Holland en Zeeland wordt Leerdam als een stad aangeduid (*der stede van Leijderdam, ende den poorteren aldaer*).⁹⁶⁰

⁹⁵² Bruch, *Middeleeuwsche rechtsbronnen*, p. 25-38, nr. 20 (11 nov. 1382); pas vanaf 1392 treffen we er opeenvolgende keuren aan (4 dec. 1392 keur lakenverkopers, Bruch, *ibid.*, p. 40). De stad krijgt niet de beschikking over de hoge jurisdictie, die komt aan de heerlijke schout en de door de heer te benoemen schepenen; in later tijd aan drossaard en schepenen.

⁹⁵³ Janse, *Verkochte vrijheid*, p. 23.

⁹⁵⁴ Koenheim, 'Stadsrechtverlening van Hagestein', p. 14. De redenen voor verlening in juist deze periode zoekt hij 'in de politieke, staatkundige, militaire en economische situatie van dat moment'.

⁹⁵⁵ In 1407 krijgen Gorinchem en Leerdam nieuwe en 'ruimhartige' stadsrechten aangeboden van de Hollandse graaf Willem VI in het kader van de machtsstrijd tussen Holland en Arkel, zie voor een kleurrijke beschrijving van de gang van zaken: Janse, *Verkochte vrijheid*. In datzelfde jaar wordt Gorinchem voor het eerst ter grafelijke dagvaart beschreven: Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 711.

⁹⁵⁶ *OHZ*, IV, nr. 2148 (11 april 1284): de Lede, een kleine stroom, mondt hier uit in de Linge.

⁹⁵⁷ *OHZ*, I, nr. 121: het betreft Hardbern van der Leede.

⁹⁵⁸ Van Groningen, *De Vijfheerenlanden*, p. 313-314.

⁹⁵⁹ Van Groningen, *ibid.*, p. 314-315: het kasteel is in 1574 verwoest.

⁹⁶⁰ *ChHZ*, IV, p. 246 (12 maart 1370; Paasstijl).

In 1382 wordt door Otto van Arkel, aan de inwoners van Leerdam een constituerend stadsrecht verleend (zonder het keurrecht); er zijn geen concrete aanwijzingen voorhanden met betrekking tot een stedelijke ontwikkeling op dat moment.⁹⁶¹ Zoals bij de stad Gorinchem al vermeld, zal dit een heerlijk initiatief zijn geweest aangezien heer Otto op één en dezelfde dag drie plaatsen van exact hetzelfde stadsrecht voorziet, en bovendien een vrijwel gelijk landrecht geeft aan Dalem.⁹⁶² Rutte ziet Leerdam als een bewuste stadsstichting door de heren van Arkel ter versterking en bevestiging van hun positie, en plaatst deze in de categorie van de laatmiddeleeuwse nieuwe steden.⁹⁶³ Ik ga er vanuit dat de heer van Arkel zijn gebieden doelbewust op een ‘moderne’ bestuurlijk-rechterlijke leest heeft willen schoeien door deze drie plaatsen institutioneel tot een stad te maken en tevens de economische ontwikkeling heeft willen bevorderen, vanwege dezelfde redenen als hiervoor aangegeven bij Gorinchem.

3.4 Analyse van de onderzoeksgegevens

In de paragrafen 3.2 en 3.3 van dit hoofdstuk zijn alle plaatsen beschreven die op het grondgebied van de graafschappen Holland en Zeeland in de landsheerlijke periode stadsrechten hebben gekregen dan wel – bij het ontbreken van een formele oorkonde – als een stad worden aangeduid in eigentijdse bronnen. Van iedere nederzetting is een korte beschrijving gegeven van de vroegste ontwikkeling tot het moment van stadsrechtverlening (respectievelijk ‘stadwording’) inclusief belangrijke oorkondelijke vermeldingen dan wel stedelijke kenmerken en eventueel relevante aspecten van het betreffende stadsrecht. Tevens zijn per stad de nodige gegevens verzameld om de volgende vragen (zie ook paragraaf 1.3) te beantwoorden:

- a. Onder welke omstandigheden zijn de stadsrechten in Holland en Zeeland in de landsheerlijke periode verleend? Hebben de graven respectievelijk de heren de stadsrechtverlening als instrument gehanteerd en zo ja, met welke politieke doelstellingen?
- b. Is er sprake van een evidente ‘constituerende’ werking van verlening van het stadsrecht, ofwel werd de betreffende plaats daardoor bestuurlijk-juridisch tot stad? Wat is de relatie tussen stadsrecht en keurrecht – kan het één eigenlijk wel zonder het ander? En zijn er ook evidente verschillen aanwezig tussen de stadsrechten in Holland en Zeeland? Is de mate van autonomie – een sleutelbegrip in het kader van de stadsrechtverlening – van de betreffende geprivilegieerde steden nader te bepalen aan de hand van een gecombineerde beschikking over stadsrecht, keurrecht, de hoge jurisdictie en een stadszegel?
- c. Kenden de bevoorrechte plaatsen al een (of enige) stedelijke ontwikkeling op het moment van de verlening van hun stadsrechten?
- d. Wiens inbreng kan bij de verlening van de stadsrechten doorslaggevend worden genoemd, die van de stadsheer of van de stedelingen dan wel hebben partijen een gezamenlijk belang en ook ieder een inbreng daarbij? Kan er ook van stadsstichtingen worden gesproken (volgens de definitie in paragraaf 1.2)?

Deze onderzoeksgegevens worden hierna in onderling verband per vraagstelling nader geanalyseerd om vervolgens in paragraaf 3.5 concrete conclusies te kunnen trekken.

⁹⁶¹ Bruch, ‘Stadsrechten in het land van Arkel: het stadrecht van Leerdam’, p. 87-94 (11 nov. 1382). Vgl. Blom, *Leerdam*, p. 69. Het is niet duidelijk wanneer schepenen over het keurrecht zullen hebben beschikt. De stad krijgt ook niet de beschikking over de hoge jurisdictie, die komt aan de heerlijke schout en de door de heer te benoemen schepenen. In later tijd zijn dat drossaard en schepenen. Het oudst bewaarde stadszegel dateert van 1595. In 1413 wordt Leerdam voor het eerst ter grafelijke dagvaart beschreven, Smit/Prevenier, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 799.

⁹⁶² Zo ook Janse, *Verkochte vrijheid*, p. 23.

⁹⁶³ Rutte, ‘Nieuwe steden in de middeleeuwen’, p. 237; Rutte, ‘Stadslandschappen’, p. 151-152.

3.4.1 Historische omstandigheden en politieke doelstellingen

Voor iedere in het onderzoek betrokken stad is hiervoor bezien onder welke historische omstandigheden en in welke politieke context de betreffende stadsrechtverleningen hebben plaatsgevonden. Daartoe is een vijftal categorieën onderscheiden te weten machtspolitieke, militair-strategische, financiële, economische en bestuursorganisatorische overwegingen mede in relatie tot specifieke politieke doelstellingen. Bezien is welke primaire overwegingen in bepalende mate aanwezig kunnen zijn geweest bij de verlening van de betreffende stadsrechten.⁹⁶⁴

<i>Machtspolitiek</i>	<i>Militair-strategisch</i>	<i>Financieel</i>	<i>Economisch</i>	<i>Bestuursorg.</i>
1200 – 1300	1200 – 1300	1200 – 1300	1200 – 1300	1200 – 1300
	Geertruidenberg		X	
Middelburg				
Dordrecht			X	
Zierikzee				
Westkapelle				
Domburg				
	Haarlem		X	
		Delft	X	
			Gravenzande	
	Alkmaar		X	
Leiden				
Gouda				
Vlaardingen				
<i>Schiedam</i>				
Schoonhoven				
		<i>Nieuwpoort</i>		
	Medemblik			
Beverwijk		X		
<i>Haastrecht</i>				
<i>Amsterdam</i>				
1300 – 1400	1300 – 1400	1300 – 1400	1300 – 1400	1300 – 1400
<i>Asperen</i>				
			<i>Goedereede</i>	
X			Vlissingen	
<i>Heusden</i>				
Oudewater			X	
			Ammerstol	
			<i>Brielle</i>	
<i>Vianen</i>			X	
		Rotterdam		
	Naarden		X	
	Weesp			
			<i>Veere</i>	
		Enkhuizen		
		Monnickendam		
		Hoorn		

⁹⁶⁴ De grafelijke stadsrechten aan de Friese steden Staveren, Harlingen, Bolsward en Workum zijn hier buiten beschouwing gelaten. Deze zijn overigens wel een duidelijk voorbeeld van het inzetten van stadsrechten als politiek instrument.

			<i>Woudrichem</i>	
		Edam		
				<i>IJsselstein</i>
				Grootebroek
	<i>Tholen</i>		X	
	Woerden			
	Muiden		X	
			Reimerswaal	
			<i>Geervliet</i>	X
			X	<i>Gorinchem</i>
			X	<i>Leerdam</i>
	<i>Zevenbergen</i>			
<i>Heukelum</i>				
		Noordwijk		
1400 – 1500	1400 – 1500	1400 – 1500	1400 – 1500	1400 – 1500
				Schellinkhout
			Brouwershaven	
		Goes		
				‘Stede’ (15x)
			<i>Kortgene</i>	
			<i>Heenvliet</i>	
			<i>St. Maartensdijk</i>	
			<i>Purmerend</i>	X

*Tabel 4: Motieven voor stadsrechtverlening over de periode 1300-1500.*⁹⁶⁵

Uit dit overzicht wordt duidelijk dat in de dertiende eeuw de overgrote meerderheid van de grafelijke stadsrechten wordt verleend vanwege machtspolitieke dan wel militair-strategische redenen, veelal gepaard gaande aan een secundaire doelstelling in de vorm van een economische bevoorrechtiging. In de veertiende eeuw vindt een evidente verschuiving plaats naar een overwegend financieel en economisch georiënteerde grafelijke politiek van verlening van stadsrechten; in de vijftiende eeuw gaat het ‘slechts’ om twee formalisering van reeds langer bestaande situaties (Brouwershaven en Goes) en verder uitsluitend om bestuursorganisatorische ingrepen in West-Friesland. Bij de niet-grafelijke stadsrechten valt globaal – maar minder duidelijk – eenzelfde patroon te onderscheiden.

De verlening van stadsrechten vormt onderdeel van een omvattende grafelijke handelswijze die er in alle gevallen en in alle perioden op gericht is de grafelijke macht te versterken (zowel territoriaal als financieel). Deze grafelijke handelswijze is eerder een soort bestendige beleidslijn dan een vorm van een op de langere termijn gericht grafelijk beleid. De vraag of er eigenlijk wel enigerlei vorm van een landsheerlijk beleid heeft bestaan in deze periode in de Middeleeuwen kan op zich echter wel positief worden beantwoord. De Boer merkt hierover op: ‘Historici zijn het er in de regel over eens, dat we van middeleeuwse landsheren niet mogen verwachten dat ze aan lange-termijn-planning deden. Onbekend met de wetten van vraag en aanbod en met de mechanismen van de markt, zouden graven, hertogen en koningen voornamelijk de simpele wet van hun schatkist hebben gevolgd. Hoe juist dit in zekere zin ook is, toch kunnen we niet ontkennen dat er een relatie is geweest tussen het vorstelijk beleid en de economische omstandigheden en ontwikkelingen. Daarbij zal het beleid in eerste instantie zijn

⁹⁶⁵ De onderverdeling is op volgorde van de datering van de verleende stadsrechtsoorkonde respectievelijk van de vermoedelijke stadwording. Indien er een belangrijke secundaire overweging is geweest voor wat betreft een der andere categorieën is dit in tabel 4 met een **X** aangegeven. De heerlijke steden (althans ten tijde van de verlening van hun stadsrecht) met niet-grafelijke stadsrechten zijn cursief opgenomen.

bepaald door de dynastieke politiek en de economische fortuin en niet omgekeerd. Hier tegenover staat echter dat tal van economische overwegingen (zoals het besef van het belang van de beheersing van water- of landwegen, inzicht – hoe primitief ook – in de mogelijkheden van een muntpolitiek, verwachtingen van de voordelen die aan verstedelijking en het bevorderen van de nijverheid waren verbonden) de landsheren hebben bewogen tot initiatieven en keuzes die wel degelijk als beleid mogen worden gekenschetst.⁹⁶⁶

Ook Rutte onderkent twee vormen van een grafelijke (steden)politiek, deels territoriaal en deels financieel georiënteerd.⁹⁶⁷ Leupen constateert impliciet de aanwezigheid van een dergelijke grafelijke politiek wanneer hij stelt dat ‘het erop [lijkt] dat de Hollandse graven aan de dertiende-eeuwse Hollandse stadsrechtverleningen, die dus gebaseerd waren op hun bezit van de lokale heerschappij, krachtige impulsen hebben ontleend voor de op- en uitbouw van hun landsheerlijke gezag’.⁹⁶⁸ Van Engen wijst op het belang van bestudering van de jongere Hollandse stadsrechten en stelt: ‘ze bevestigen de gedachte dat een landsheerlijke politiek en stedelijke initiatieven met betrekking tot de totstandkoming van stadsrechttoorkonden geen tegenpolen zijn. We moeten dan ook in de gaten houden dat een stadsrechttoorkonde de verwezenlijking was van een overeenkomst met een tweezijdig karakter, waar beide partijen bij gebaat konden zijn, al is het natuurlijk de vraag in hoeverre gegevens uit veertiende-eeuwse bronnen zeggingskracht hebben voor de situatie in de dertiende eeuw. Landsheren zoals de graaf van Holland kunnen in de veertiende eeuw immers meer dan in de dertiende eeuw hebben beschikt over de instrumenten om een bewuste politiek te voeren met betrekking tot de steden’.⁹⁶⁹ Dit is een interessante opmerking aangezien dit onderzoek aangeeft dat er sinds het begin van de dertiende eeuw gaandeweg een verschuiving lijkt op te treden in de grafelijke motieven voor stadsrechtverlening.

In de dertiende eeuw verlenen de graven van Holland en Zeeland met name vanwege machtspolitieke en militair-strategische redenen stadsrechten, het gaat dan veelal om steden die op strategische locaties in het graafschap gelegen zijn. In de veertiende eeuw gaat het dus vooral om financiële en economische overwegingen. In dit verband is het van belang op te merken dat de vroegst aanwezige ‘contante betaling’ voor een stadsrecht dateert uit 1340: de Rotterdammers betalen 100 pond zilveren groten. Daarvoor werd eigenlijk altijd ‘afgerekend’ in de vorm van in het stadsrecht vastgelegde verplichtingen, bijvoorbeeld een jaarlijks te betalen bededebag. Vanaf 1340 wordt echter vrijwel altijd ook afzonderlijk een behoorlijk fors bedrag betaald voor het verleende dan wel (her)bevestigde stadsrecht. Niermeyer ziet dit als een omslag in het grafelijk handelen: ‘De terughoudendheid in het uitreiken van privileges, die Willem III betracht had, geraakte bij Willem IV zoek. Wie er in klinkende munt voor wilde betalen, kon van hem iets gedaan krijgen’.⁹⁷⁰

De ‘handel’ in privileges neemt, zeker in het midden en aan het eind van de veertiende eeuw, bij tijden een hoge vlucht. Door het medefinancieren van de grafelijke uitgaven neemt de invloed van de steden als zodanig navenant toe. Die stedelijke invloed blijkt onder meer in 1346 als keizerin Margaretha een handvest aan de inwoners van Noordholland verleent waarin zij onder andere verklaart geen oorlog te zullen voeren buiten de palen van het land, dan met goedvinden van ridderschap en steden.⁹⁷¹ En vrijwel alle stadsrechtverleningen dienen voortaan

⁹⁶⁶ De Boer, ‘Florerend vanuit de delta’, p. 127.

⁹⁶⁷ Rutte, *Stedenpolitiek*, p. 138-139.

⁹⁶⁸ Leupen, ‘Heer en stad’, p. 15.

⁹⁶⁹ Van Engen, ‘Geen schraal terrein’, p. 84.

⁹⁷⁰ Niermeyer, ‘Henegouwen, Holland en Zeeland onder het huis Avesnes’, p. 90. Als voorbeeld noemt Niermeyer ‘een oekase van 1344, die Dordrecht kocht voor 800 gouden schilden’ om het Dordtse stapelrecht ook op het overzeese verkeer van toepassing te doen worden, onder andere ten nadele van de stad Brielle. Hij noemt dit ‘een algeheel capituleren dus van de landsheer voor eng-particuliere belangen’, p. 91.

⁹⁷¹ Cau, *Groot placact-boeck*, V, p. 714: ‘Voort soo en sellen wy noch onse Nakoomelingen geen oorloge beginnen, noch aannemen op ander Heeren Landen buyten Onse paalen van Hollandt, van Zeelandt ende van

twee politieke doelen, namelijk het spekken van de grafelijke kas en het sterker binden van de steden aan de grafelijke politiek. Dit doet zich onder andere voor in het midden van de veertiende eeuw bij de opvolgingskwestie na de dood van Willem IV in Friesland. Niermeyer tekent naar aanleiding van het verdrag betreffende de verzoening van Margaretha en Willem V aan: 'Men mag vermoeden dat de steden van Holland met dat verdrag niet erg ingenomen waren. De talrijke bijzondere privileges, die Willem hun nu moest toekennen, waren evenzovele concessies om hun inwilliging te verkrijgen. Een versterking van hun gelederen betekende de toekenning van stadsrechten aan Edam, Monnikendam, Hoorn en Enkhuizen'.⁹⁷² Deze opvatting wordt weer bestreden door Brokken die stelt dat Willem V met deze stadsrechtverleningen een nauwere verbinding van dit gebiedsdeel met Holland tot doel had.⁹⁷³ Naar mijn mening gaat het hier om een mix van redenen: een directe binding van de nieuwe steden aan de grafelijkheid in combinatie met financiële overwegingen, niet alleen in verband met de dure regeling omtrent de grafelijke macht met zijn moeder, keizerin Margaretha, maar ook in relatie tot de onkosten van de in 1355-1356 weer opgelaaide Stichtse oorlog.⁹⁷⁴ Het is tevens aannemelijk dat het 'uitlichten' van deze plaatsen uit het landrecht – de zogenoemde Kennemer oriëntering – in verband dient te worden gebracht met de latere bestuursorganisatorische ingrepen door de graaf, waaronder tevens de stadsrechtverleningen aan Grootebroek, Schellinkhout dienen te worden begrepen.

In de vijftiende eeuw zijn de grafelijke, politieke motieven nog steeds van financiële aard, mede ter delging van de grote oorlogsonkosten, en daarnaast van bestuursorganisatorische aard. Zo zijn de verleningen van stadsrechten aan de Westfriese 'kleine steden' of 'streeksteden' in 1414-1415 bedoeld om een nieuwe bestuursvorm ten plattelande in te voeren. Deze verleningen zijn nooit bedoeld geweest om die plaatsen tot steden te maken; ook veranderen de stadsrechten zelf van karakter en uitwerking in de vorm van 'stederechten'. De verlening van de niet-grafelijke stadsrechten in Holland en Zeeland komt pas veel later (aan het eind van de dertiende eeuw) op gang en vertoont op hoofdlijnen hetzelfde beeld, ook hier gaat het in eerste instantie met name om machtspolitieke overwegingen (tot begin veertiende eeuw). Daarna gaat het tot het eind van de vijftiende eeuw vooral om economische overwegingen.

3.4.2 Constituerende werking, keurrecht, hoge jurisdictie en stadszegel

Bij de beschrijving per stad is tevens bezien in welke gevallen er sprake is geweest van een *constituerende* werking van het verlenen van het stadsrecht, dat wil zeggen dat door de feitelijke verlening van het stadsrecht bij oorkonde de plaats ook vanaf dat moment in bestuurlijk-juridisch opzicht een stad wordt en voortaan een eigen rechtskring vormt. Er is dan dus sprake van een privilege dat leidt tot een bestuurlijk-juridisch autonome positie ten opzichte van het omringende platteland en een semi-autonome positie ten opzichte van de lands- of stadsheer. In rechtstreeks verband daarmee is tevens gekeken naar een eventuele gelijktijdige verlening van het stadsrecht en het keurrecht, wanneer de stad de beschikking over de hoge jurisdictie krijgt en ook over een stadszegel blijkt te beschikken. In dat kader is tevens bezien of er wellicht evidente verschillen aanwezig zijn tussen de stadsrechten in Holland en Zeeland.

Vrieslandt, ten waare by raade ende goetduncken Onser Ridderen ende Knapen, ende Onser goede Steeden van Hollandt, daar sy ons schuldigh sullen weesen te dienen, deedent Wy by hoir raade' [26 mei 1346].

⁹⁷² Niermeyer, 'Henegouwen, Holland en Zeeland onder het huis Wittelsbach', p. 103.

⁹⁷³ Brokken, *Het ontstaan*, p. 159 en noot 319.

⁹⁷⁴ Cox, 'Stedelijke trots', p. 65-66; Cox, *Het stadsrecht van Edam*, p. 20-21. De vrijwel gelijktijdige stadsrechtverleningen aan Naarden (1351) en Weesp (1355) dienen weer in rechtstreeks verband te worden gebracht met de ligging op de grens met het Sticht en met de Stichtse conflicten.

Als we de feitelijke gegevens van de steden die door middel van een overgeleverde stadsrechttoorkonde⁹⁷⁵ dergelijke bevoegdheden verkrijgen respectievelijk over een stadszegel blijken te beschikken,⁹⁷⁶ in een tabel zetten, ontstaat het volgende beeld (in vet de steden die gelijktijdig stadsrecht, keurrecht en hoge jurisdictie verkrijgen):

	<i>Stad</i>	<i>Oorkonde(s)</i>	<i>Constituerend</i>	<i>Keurrecht</i>	<i>Hoge jurisdictie</i>	<i>Stadszegel</i>
<i>Grafelijke</i>	<i>Geertruidenberg</i>	1213	<i>Ja</i>	1330	1334	1259/60
<i>stadsrechten</i>	<i>Dordrecht</i>	1220	<i>Ja</i>	1220	1359	1240
<i>in Holland</i>	Haarlem	1245	<i>Ja</i>	1245	1245	1276
	Delft	1246	<i>Ja</i>	1246	1246	1260
	<i>'s Gravensande</i>	1246	<i>Ja</i>	<i>voor 1448</i>	1246	1297
	Alkmaar	1254	<i>Ja</i>	1254	1254	1291
	<i>Leiden</i>	1266	<i>Nee</i>	1266	1434	1291
	<i>Gouda</i>	1272	<i>Ja</i>	1272	<i>na 1431</i>	1321
	<i>Vlaardingen</i>	1273	<i>Ja</i>	1327	<i>na 1407</i>	1312
	<i>Schoonhoven</i>	1280/1322	<i>Nee</i>	1322	1322	1323
	Medemblik	1289	<i>Ja</i>	1289	1289	1388
	Beverwijk	1298	<i>Ja</i>	1298	1298	1347
	<i>Oudewater</i>	1322	<i>Nee</i>	1322	1345	1282
	<i>Ammerstol</i>	1322	<i>Ja</i>	1322	?	1325
	<i>Rotterdam</i>	1340	<i>Ja</i>	1340	1408	1351
	Naarden	1353	<i>Ja</i>	1353	1353	1388
	Weesp	1355	<i>Ja</i>	1355	1355	1377
	Enkhuizen	1356	<i>Ja</i>	1356	1356	1361
	Monnickendam	1356	<i>Ja</i>	1356	1356	1388
	Hoorn	1356	<i>Ja</i>	1356	1356	1361
	Edam	1357	<i>Ja</i>	1357	1357	1361
	Grootebroek	1360	<i>Ja</i>	1360	1360	1575
	<i>Woerden</i>	1372	<i>Ja</i>	1372	1477	1383
	<i>Muiden</i>	1374	<i>Nee</i>	<i>voor 1374</i>	?	1297
<i>Grafelijke</i>	<i>Middelburg</i>	1217	<i>Ja</i>	1254	<i>Voor 1477</i>	1232
<i>stadsrechten</i>	<i>Zierikzee</i>	(1220) 1248	<i>Ja</i>	1248	<i>Voor 1477</i>	1222
<i>in Zeeland</i>	<i>Westkapelle</i>	1223	<i>Ja</i>	<i>voor 1511</i>	1477/97	1276
	<i>Domburg</i>	1223	<i>Ja</i>	<i>vijftiende eeuw</i>	1477/97	<i>Onbekend</i>
	<i>Vlissingen</i>	1315	<i>Ja</i>	1315	1477/97	1485
	<i>Reimerswaal</i>	1375	<i>Ja</i>	1375	<i>Voor 1477</i>	1388
	<i>Brouwershaven</i>	1403	<i>Ja</i>	1403	1477	1478
	<i>Goes</i>	1405	<i>Ja</i>	1348	1405	1416

⁹⁷⁵ Hierbij zij aangetekend dat van Muiden de oorkonde van 1374 is gehanteerd (er is geen vroegere bekend), terwijl voor Zierikzee is uitgegaan van een stadsrechttoorkonde uit 1220, voor Veere uit 1355, voor IJsselstein uit 1363 en voor Purmerend de oorkonden van 1410 respectievelijk 1484 zijn gehanteerd (hoewel deze geen stadsrechttoorkonden in eigenlijke zin zijn); zie voor een toelichting de desbetreffende beschrijvingen per stad in dit hoofdstuk. De steden Haastrecht, Asperen, Heukelum, Zevenbergen, Kortgene en Sint Maartensdijk zijn niet opgenomen in dit overzicht vanwege het ontbreken van overgeleverde oorkonden en Noordwijk niet vanwege het eerder vermelde 'misverstand' bij de verlening. Hierbij zij tevens aangetekend dat bij deze plaatsen ook geen sprake is geweest (behoudens een enkele uitzondering) van het toekennen van het keurrecht dan wel de hoge jurisdictie. Verder zijn de vier Friese stadsrechten buiten dit overzicht gelaten.

⁹⁷⁶ Vroegste vermelding stadszegel (als het niet bewaard is gebleven) resp. oudst bewaarde exemplaar.

<i>Niet-grafelijke</i>	Schiedam	1275	<i>Ja</i>	1275	1275	1351
<i>stadsrechten in</i>	<i>Nieuwpoort</i>	1283	<i>Ja</i>	<i>Onbekend</i>	<i>Onbekend</i>	1321
<i>Holland en</i>	<i>Amsterdam</i>	1300/1345	<i>Ja</i>	1300	1409	1338
<i>Zeeland</i>	Goedereede	1312	<i>Ja</i>	1312	1312	1515
	<i>Heusden</i>	1318/1399	<i>Nee</i>	1395	<i>na 1399</i>	1379
	Brielle	1330	<i>Ja</i>	1330	1330	1332
	Vianen	1336	<i>Ja</i>	1336	1336	1532
	<i>Veere</i>	1355?	<i>Nee</i>	<i>Onbekend</i>	1477	1386
	<i>Woudrichem</i>	1356	<i>Ja</i>	1389	1356	1305
	<i>IJsselstein</i>	1363	<i>Nee</i>	1437	?	1472
	<i>Tholen</i>	1366	<i>Ja</i>	1399 <i>beperkt</i>	1477	1366
	Geervliet	1381	<i>Ja</i>	1381	1381	1459
	<i>Gorinchem</i>	1382	<i>Ja</i>	1392	?	1349
	<i>Leerdam</i>	1382	<i>Ja</i>	<i>Onbekend</i>	?	1595
	<i>Purmerend</i>	1410/1484	<i>Nee</i>	1484	1484	1567
	<i>Heenvliet</i>	1469	<i>Ja</i>	<i>Niet</i>	<i>Onbekend</i>	1595

Tabel 5: Constituerende werking stadsrecht in relatie tot keurrecht, hoge jurisdictie en stadszegel.

Uit dit overzicht blijkt bij vrijwel alle grafelijke stadsrechten in het graafschap Holland sprake te zijn van een constituerende werking van het stadsrecht, terwijl ook vrijwel steeds gelijktijdig het keurrecht wordt verleend. Het zijn echter de steden met het Brabants-Hollandse stadsrecht die gelijktijdig stadsrecht, keurrecht en hoge jurisdictie verkrijgen; eenzelfde situatie doet zich verder alleen voor bij de grafelijke steden Naarden en Weesp en de heerlijke steden Goedereede, Brielle, Vianen en Geervliet. In het graafschap Zeeland is de situatie echter sterk afwijkend: weliswaar lijkt in alle gevallen sprake van een constituerende werking maar onder andere de beide hoofdsteden krijgen pas circa 30 jaar later het keurrecht en pas heel veel later de hoge jurisdictie. Bij Westkapelle en Domburg – die eigenlijk nooit echte steden zullen worden – is zeer veel later pas sprake van het keurrecht en van de hoge jurisdictie. De steden Vlissingen en Reimerswaal kennen ook een constituerende werking van hun stadsrechten en krijgen tevens het keurrecht maar pas weer veel later de hoge jurisdictie. Brouwershaven is de enige stad in Zeeland die een constituerende werking kent (zij het dat dat stadsrecht jarenlang ‘op de plank is blijven liggen’), en tegelijkertijd ook de beschikking krijgt over zowel het keurrecht als de hoge jurisdictie.

Bij de categorie niet-grafelijke stadsrechten in Holland en Zeeland is het beeld meer geschakeerd: in meerderheid is er sprake van een constituerende werking maar minder dan de helft krijgt gelijktijdig het keurrecht respectievelijk de hoge jurisdictie. Dat betekent dat het niet goed mogelijk is een eenduidige invulling te geven aan de juridische positie als stad na verlening van een stadsrecht. Het essentiële element uit de definitie van het begrip stadsrecht – de stad wordt bestuurlijk-juridisch autonoom ten opzichte van het omringende platteland en het daar geldende landrecht en tevens semi-autonoom ten opzichte van de lands- of stadsheer – is in alle gevallen aanwezig maar de mate van autonomie binnen de stadsvrijheid verschilt sterk. In de definitie staat ook het keurrecht opgenomen als een belangrijk element dat veelal samenvalt met de verlening van het stadsrecht. De hoge jurisdictie is een ander bepalend element voor de stedelijke autonomie. Beide aspecten hangen rechtstreeks samen met de positie van de lands- of stadsheer die een ruimer of beperkter gedeelte van zijn heerlijke bevoegdheden en rechten aan de stad overdraagt. Het semi-autonome aspect in mijn definitie van stadsrecht ziet op deze blijvende band tussen heer en stad. De stadsheer behoudt zijn invloed in stedelijke aangelegenheden zoals bij de aanstelling van schepenen, de vaststelling van keuren en soms het aan zich houden van de hoge jurisdictie.

Ik acht hier feitelijk sprake van een *quasi-leenrechtelijke band* tussen heer en stad op een vrijwel identieke wijze als tussen leenheer en leenman. De stad krijgt wel in alle gevallen – onder een zeker voorbehoud – van de stadsheer bepaalde autonome macht, d.i. overheidsmacht, binnen

het eigen vrijheidsgebied toegewezen. Bij het aantreden van een nieuwe graaf of heer wordt deze band vernieuwd: de stad zweert trouw aan de graaf of heer terwijl de graaf of heer de stedelijke privileges bevestigt. Alleen bij het verbreken van die band van trouw aan de graaf of heer kan hij die privileges vervallen verklaren en intrekken. Zoals er hoge en lage heerlijkheden zijn, zo zijn er ook steden met meer of minder autonome bevoegdheden. En zo krijgt een belangrijke stad als Middelburg pas ‘in tweede instantie’ het keurrecht en duurt het ‘eeuwen’ voordat daaraan ook de hoge jurisdictie wordt toegevoegd. En dat terwijl Schiedam in diezelfde eeuw alles in één keer toegewezen krijgt. We zien in de praktijk dat de positie van de stadsheer gaandeweg steeds verder wordt teruggedrongen – de stad streeft ernaar volledig zeggenschap te krijgen in de stedelijke aangelegenheden zonder heerlijke ‘vingers in de pap’, bijvoorbeeld via de schout – maar daar zal veelal nog een lange periode overheen gaan (zie verder paragraaf 5.3.3.3).

Als we kijken naar de vroegste oorkondelijke vermeldingen van respectievelijk de oudst bewaarde stadszegels, dan is het nauwelijks verwonderlijk dat de belangrijkste steden al vroeg blijken te zegelen met een eigen stadszegel ter uitdrukking van hun autonome, bestuurlijke macht. De Melker verwoordt dit als volgt: ‘Het streven van de stad naar autonomie uitte zich onder meer in de introductie en het gebruik van een eigen stadszegel’.⁹⁷⁷ En Leemans-Prins verwoordde het als volgt: ‘Zodra een stedelijke gemeenschap een eigen leven begon te leiden, dat wil zeggen zelfstandig moest optreden, bijvoorbeeld bij het sluiten van overeenkomsten met eigen poorters, met de landsheer of met andere steden, ontstond de behoefte aan een stadszegel’.⁹⁷⁸ Al in de dertiende eeuw beschikken (in volgorde van ouderdom van hun zegel) grafelijke steden als Zierikzee, Middelburg, Dordrecht, Geertruidenberg, Delft, Haarlem, Westkapelle, Oudewater, Alkmaar, Leiden, ’s-Gravenzande en Muiden over een stadszegel.

De meeste steden blijken overigens pas vele jaren na hun stadsrechtverlening over een stadszegel te beschikken dan wel er gebruik van te maken. Uitzonderingen zijn de steden Zierikzee, Brielle, Ammerstol, Rotterdam, Enkhuizen, Hoorn, Edam, Tholen, Woerden en Gorinchem die binnen circa 10 jaar na hun stadsrecht over een stadszegel blijken te beschikken en aan de andere kant van dit spectrum de steden Grootebroek, Goedereede, Vianen, Leerdam, Purmerend en Heenvliet waarvan pas na meer dan 100 of zelfs 200 jaar na hun stadsrecht stadszegels voorhanden zijn, en Domburg waarvan helemaal geen stadszegel bekend is.⁹⁷⁹ Overigens zijn het niet alleen de steden die al vroeg over een eigen zegel beschikken. Ook enkele dorpen blijken in een aantal gevallen al vroeg over een eigen zegel te beschikken, zoals Oisterwijk in 1259, Monster en Gastel in 1296 en ook ’s-Gravenhage in 1302, het gaat hier evenwel om schepenzegels (die ook in de steden worden gebruikt voor allerhande dagelijkse transacties). Daarnaast heeft bijvoorbeeld het dorp Woerden al aan het begin van de veertiende eeuw (en dus ver voor de stadsrechtverlening in 1372) een eigen algemeen zegel, met als randschrift *S. de Worde ad causas*, in gebruik.⁹⁸⁰

Aan het gebruik van eigen zegels met de bijbehorende wapens en randschriften van de afzonderlijke stedelijke en dorpsgemeenschappen, zijn zoveel bijzondere aspecten verbonden dat een nader, integraal onderzoek hiernaar op zijn plaats is.⁹⁸¹

⁹⁷⁷ De Melker, ‘Stad en zegel’, p. 21; het stadszegel is altijd gebruikt voor *bestuurlijke* uitingen van de stad.

⁹⁷⁸ Leemans-Prins, *Zegels en wapens*, p. 11.

⁹⁷⁹ Overigens dient in het oog te worden gehouden dat het hier om bewaard gebleven dan wel in oorkonden aangekondigde maar niet overgeleverde zegels gaat. Het is dus mogelijk dat er oudere zegels zijn geweest.

⁹⁸⁰ Van Doorn en Plomp, ‘De zegels en het wapen van Woerden’, p. 267-269.

⁹⁸¹ Zie voor een meer uitgebreide beschouwing hiervan, paragraaf 5.3.3.3, onderdeel *Stadszegel*.

3.4.3 Stedelijke ontwikkeling en stadsrechtverlening

In de paragrafen 3.2 en 3.3 van dit hoofdstuk is per onderzochte stad aangegeven of ten tijde van de (vermoedelijke) stadsrechtverlening sprake is geweest van (enigerlei mate van) een stedelijke ontwikkeling. Dat is gebeurd aan de hand van bestaand onderzoek en voorhanden beschrijvingen per stad en heeft geleid tot het volgende overzicht (de niet-grafelijke stadsrechten cursief):

- a. een stedelijke ontwikkeling ten tijde van hun stadsrechtverlening (25 steden) kennen: Middelburg, Dordrecht, Zierikzee, Haarlem, Delft, Alkmaar, Oudewater, Leiden, Vlaardingen, Schiedam, Schoonhoven, Beverwijk, *Asperen*, *Heusden*, *Brielle*, Rotterdam, Naarden, *Veere*, *Woudrichem*, *IJsselstein*, *Tholen*, Reimerswaal, *Gorinchem*, *Zevenbergen* en Goes;
- b. geen stedelijke ontwikkeling ten tijde van hun stadsrechtverlening (31 steden) kennen: Geertruidenberg, Westkapelle, Domburg, 's-Gravenzande, Gouda, *Nieuwpoort*, Ammerstol, Muiden, Medemblik, *Amsterdam*, *Goedereede*, Vlissingen, Ammerstol, *Vianen*, Weesp, Enkhuizen, Monnickendam, Hoorn, Edam, Grootebroek, Woerden, *Geervliet*, *Leerdam*, *Henkelum*, *Haastrecht*, Schellinkhout, Brouwershaven, *Purmerend*, *Kortgene*, *Heenvliet* en *Sint Maartensdijk*.⁹⁸²

In de dertiende eeuw kennen veruit de meeste grafelijke steden een stedelijke ontwikkeling ten tijde van hun stadsrechtverlening. In de veertiende eeuw ligt die verhouding juist andersom, dan is het een minderheid van de nieuwe steden die al een stedelijke ontwikkeling heeft doorgeemaakt. Dat tekent de verschuiving van de verlening vanwege machtspolitieke en militair-strategische redenen verleende stadsrechten (waarbij het al redelijk ontwikkelde, 'weerbare' nederzettingen betreft) naar vanwege financiële en economische redenen verleende stadsrechten (aan plaatsen die vervolgens een stedelijke ontwikkeling op gang zien komen). Bij de heerlijke steden is niet een dergelijke ontwikkeling waarneembaar. Opvallend is echter de grote mate van directe grafelijke en dus Hollandse betrokkenheid bij de stadwording van de meeste heerlijke steden. In veel gevallen is er sprake van grafelijke belening waarbij ook bepaald wordt dat de nieuwe stad een 'open poort' voor de graaf zal zijn; in vrijwel alle gevallen is er ook sprake van grafelijke privilegiëring door middel van de toekenning, (ver) voor, bij of direct na stadsrechtverlening van bijvoorbeeld vrijdom van tol in Holland en Zeeland. In die zin is er slechts sprake van een beperkt autonoom heerlijk handelen bij de verlening van de niet-grafelijke stadsrechten in Holland en Zeeland.

3.4.4 'Autonoom' of 'van onderop'?

Het gaat hierbij specifiek om de vraag of de inmiddels onder historici vrij breed ingeburgerde zienswijze van Kruisheer dat er bij de stadsrechtverleningen in Holland en Zeeland in de dertiende eeuw in overwegende mate sprake is van stedelijke initiatieven van 'onderop' en nauwelijks van een actief grafelijk dan wel heerlijk optreden, stand kan houden. In de inleiding van dit hoofdstuk is deze vraagstelling en de stand van het onderzoek nader beschreven. Kruisheer baseert zich op, zoals hij het formuleert, 'territoriaal begrensde diepteboringen' op basis van 'diplomatische onderzoekingen'; territoriaal begrensde tot Holland en Zeeland en qua diepteboringen tot de stadsrechten van een viertal Zeeuwse en een zestal Hollandse steden, allemaal uit de dertiende eeuw.⁹⁸³ Qua methodiek hanteert hij het diplomatisch onderzoek, 'het richt zich op de formele aspecten van de stadsrechttoorkonden en gaat in principe op hun inhoud

⁹⁸² De steden Staveren, Bolsward, Harlingen en Workum en de Westfriese 'steden' zijn hierin niet betrokken.

⁹⁸³ Kruisheer, 'Stadsrechtbeoorkonding', p. 45-46. Het betreft Middelburg, Zierikzee, Westkapelle en Domburg respectievelijk Haarlem, Delft, Alkmaar, Leiden, Gouda en Beverwijk. Het stadsrecht van Vlissingen is door hem alleen mede in het onderzoek betrokken voor zover relevant voor de oudere generaties onderzochte Zeeuwse stadsrechten. De dertiende-eeuwse stadsrechttoorkonden van Geertruidenberg, Dordrecht, 's-Gravenzande, Vlaardingen, Schiedam en Medemblik zijn dus buiten (zijn) beschouwing gebleven.

niet in'.⁹⁸⁴ Voor alle duidelijkheid tekent hij daar in een later stadium nog bij aan: 'Van een institutioneel-historische en sociaal-historische analyse van de stadsrechtsoorkonden zal hier geen sprake zijn'.⁹⁸⁵ Kruisheer stoelt zijn voornaamste conclusies inderdaad op de formele, vormelijke aspecten van het tot stand komen van de oorkonde. Er is nauwelijks sprake van een inhoudelijke beoordeling in relatie tot de 'eigen tijd en omgeving', laat staan van een brede, algemeen politiek-bestuurlijke beschouwing van de omstandigheden waaronder die verleningen plaatsvonden. Dat vormt mijns inziens een flinke beperking van het overigens bijzonder waardevolle werk dat hier door hem is verricht.

Eén van de voornaamste argumenten ter staving van zijn opvatting is voor Kruisheer 'de objectieve stijl van aanduiden van de landsheer' in de oorkonde want 'de rechtsoptekening die als uitvloeisel van die toestemming tot stand kwam, was blijkens het feit dat de graaf er in de derde persoon in optreedt, in ieder geval het werk van de belanghebbende burgers zelf'.⁹⁸⁶ Uit een nadere analyse van de in dit onderzoek betrokken eenenzestig stadsrechtsoorkonden blijkt dat in zevenendertig gevallen sprake is van de graaf of de stadsheer die in de betreffende bepalingen alleen in de eerste persoon aanwezig is. In vijftien andere oorkonden treedt de graaf of de heer in die bepalingen zowel in de eerste (85%) als in de derde (15%) persoon naar voren, en in slechts zeven oorkonden is de oorkonder uitsluitend in de derde persoon aanwezig. Bij alle drie van die categorieën treedt ook nog een 'keurige' spreiding op over de periode 1213-1484, als ook over de diverse graven en heren.⁹⁸⁷ Uiteraard zal er vrijwel altijd zijn onderhandeld tussen graaf/heer en inwoners – zoals ook Kruisheer constateert – en zal er eveneens in een aantal gevallen codificatie van geldende rechtsregels en gewoonten hebben plaatsgevonden, mede op instigatie van de burgerij. Dat zal tevens verklaren waarom er soms sprake is van 'aan de graaf', wanneer hem iets toekomt in plaats van 'aan ons' maar dat betekent toch geenszins dat de graaf bij de toestemming tot de verlening van stadsrechten, de onderhandelingen over de voorwaarden, waaronder de te betalen 'prijs', en de feitelijke formulering slechts een 'lijdelijke' positie zal hebben ingenomen. Meest aannemelijk is dat, op het moment dat partijen het eens zijn over de voorwaarden van de aankomende stadsrechtverlening, de graaf of heer de ruimte biedt aan de stedelingen in spé om hun geldende of gewenste lokale rechtsregels te formuleren en deze hem voor te leggen, en dat het dus een puur praktische aanpak is.

In dit verband is tevens interessant hetgeen Van de Kieft opmerkt: 'het recht van Middelburg mag dan spontaan gegroeid zijn, opvallend is dat in 34 van de 50 artikelen van het

⁹⁸⁴ Kruisheer, 'Het ontstaan van de oudste Zeeuwse stadsrechtsoorkonden', p. 277.

⁹⁸⁵ Kruisheer, 'Stadsrechtbeoorkonding', p. 46.

⁹⁸⁶ Zie de voorgaande verwijzingen naar Kruisheers bijdragen ter zake.

⁹⁸⁷ In de onderzochte oorkonden van Ammerstol, Amsterdam (1342), Bolsward, Delft, Dordrecht, Enkhuizen (I), Goes, Gorinchem, Gouda, Harlingen, Heenvliet, Heusden (1318), Heusden (1399), Hoorn (voor wat betreft de speciale artikelen in het Middelnederlands, de overige artikelen zijn een blote herhaling van de oorkonde van Medemblik), Leerdam, Monnickendam (I en II), Muiden, Naarden, Nieuwpoort, Oudewater (1322 en 1345), Purmerend (1410 en 1484), Reimerswaal, Rotterdam, Schiedam, Schoonhoven (1280 en 1322 – I en II), Staveren, Vianen, Vlissingen, Weesp, Woerden, Workum en Woudrichem zijn de graaf en de heer in de eerste persoon 'aan het woord': 'ik, wij, ons, mijn/onze schout, onze bede, ons rechtsgebied, onze heerlijke macht, onze vrije steden, onze poorters, onze heervaart' etc. In de onderzochte oorkonden van Alkmaar, Beverwijk, Edam, Enkhuizen (II), Grootebroek, Medemblik, is steeds sprake van dezelfde artikelen waarin 'de graaf' optreedt, te weten 18, 19, 31, 32, 33, 34, 35 en 37. In het stadsrecht van Haarlem geldt datzelfde voor de artikelen 18 en 19 maar opmerkelijk genoeg niet voor de overige zes. In de Delftse oorkonde is zelfs in al die artikelen sprake van de graaf in de eerste persoon. Dus is pas in de oorkonde van Alkmaar deze aanduiding van 'de graaf' in plaats van 'mij' in de artikelen 31-35 en 37 er in gekomen. Het is mij niet duidelijk waarom dat is gebeurd. De overige 'gemengde' oorkonden betreffen Brielle, Brouwershaven, Geervliet, 's-Gravenzande, Haarlem, IJsselstein, Leiden, Tholen en Vlaardingen. De onderzochte oorkonden waarin de graaf of de heer alleen in de derde persoon voorkomt zijn die van Amsterdam (1300), Domburg, Geertruidenberg, Goedereede, Middelburg, Westkapelle en Zierikzee.

Middelburgse stadsrecht rekening wordt gehouden met de rechten van de graaf.⁹⁸⁸ Als we nu diezelfde telling hanteren bij bijvoorbeeld de Brabants-Hollandse stadsrechten, dan merken we bij het stadsrecht van Haarlem een verhouding van 27 op de 70 artikelen op. Ook in de andere onderzochte stadsrechten wordt op een dergelijke wijze rekening gehouden met de positie van de graaf: hij behoudt dus wel degelijk een ‘vinger in de stedelijke pap’. En dat er ontwerpen van de ‘voorstadia’ van de betreffende oorkonden in stedelijke archieven aanwezig zijn geweest, ligt ook voor de hand. In de praktijk is het immers de graaf die toestemming verleent tot verlening van stadsrechten en die vervolgens de aankomende poorters uitnodigt om hem een oorkonde ter bezegeling daarvan voor te leggen. Duidelijke voorbeelden daarvan treffen we aan in Enkhuizen en Monnickendam.

Graaf Willem V verklaart bij handvest van 27 januari 1356 het stadsrecht van Medemblik te geven aan *onsen lieven ende ghetrouwen luden van Enchusen ende van Gommerkerspel*; hij zal dan ook het volledige stadsrecht zonder betaling van kosten zegelen als ze hem een betrouwbaar afschrift van dat van Medemblik voorleggen. De stadsbestuurders van Enkhuizen halen op 22 februari bij hun collega’s in Medemblik een dergelijk afschrift, een *vidimus*, en krijgen op 4 april 1356 hun in het net geschreven en door de graaf gezegelde oorkonde. In Monnickendam gaat het nog wat sneller. Op 2 maart 1356 verleent de graaf het stadsrecht van Medemblik aan zijn *goeden luyden van Monickendam* waartoe ook dezen hem een *wt-schrijfft vanden hantvesten* zullen voorleggen ter zegeling. Al op 27 maart 1356 wordt het aan de omstandigheden van Monnickendam aangepaste handvest door de graaf gezegeld. De concept-oorkonden zijn daarna overigens niet onbruikbaar geworden, integendeel, men zal ze in de praktijk van alledag voor allerlei rechtsvragen gebruiken aangezien de originele oorkonde daarvoor te belangrijk is en ongeschonden dient te worden bewaard. Uiteraard onderkent Kruisheer ook dat de graaf (of de stadsheer) het uiteindelijk voor het zeggen heeft bij de stadsrechtverlening⁹⁸⁹ maar diens handelen en overwegingen blijven in zijn overwegingen en conclusies wel erg onderbelicht, de schijnwerper staat bij hem vrij eenzijdig op de overal wel zeer initiatiefrijke inwoners gericht.

Bij de toelichting per verleend stadsrecht respectievelijk de (vermoedelijke) stadwording in dit hoofdstuk heb ik steeds de politiek-bestuurlijke omstandigheden geschetst mede om op basis daarvan de initiatiefnemer(s) van die stadsrechtverleningen nader te kunnen bepalen. Van de onderzochte oorkonden op het gebied van het graafschap Holland en Zeeland kom ik tot een rubricering in twee categorieën stadsrechtverleningen:

- *Overwegend (lands)heerlijk handelen (25)*: Geertruidenberg, Dordrecht, Middelburg, Zierikzee, Westkapelle, Domburg, ’s-Gravenzande, Gouda, Vlaardingen, Schiedam, Schoonhoven, Nieuwpoort, Medemblik, Beverwijk, Vlissingen, Ammerstol, Vianen, Weesp, Veere, IJsselstein, Geervliet, Gorinchem, Leerdam, Heukelum, Heenvliet;
- *Gezamenlijke belangen van (lands)heer en stad, waarbij het initiatief in voorkomende gevallen ‘van onderop’ komt (28)*: Haarlem, Delft, Alkmaar, Leiden, Amsterdam, Goedereede, Brielle, Rotterdam, Naarden, Enkhuizen, Monnickendam, Hoorn, Woudrichem, Edam, Woerden, Grootebroek, Muiden, Heusden, Tholen, Reimerswaal, Zevenbergen, Noordwijk, Schellinkhout, Brouwershaven, Goes, Purmerend, Kortgene en Sint Maartensdijk.⁹⁹⁰

Deze ‘evenwichtige’ verdeling biedt – in combinatie met mijn nadere analyse van de bij Kruisheer behandelde oorkonden – een meer genuanceerd beeld ten aanzien van het scherpe, vrij absolute onderscheid tussen grafelijke (heerlijke) respectievelijk stedelijke initiatieven. Volgens de definitie

⁹⁸⁸ Van de Kieft, ‘Perspectief van de Hollandse stad’, p. 117. Het gaat hierbij ook om de verdeling van de opbrengst van de opgelegde boetes die voor een belangrijk deel aan de graaf toekomt.

⁹⁸⁹ Zo ook Leupen, ‘De rol van de graaf’, p. 100.

⁹⁹⁰ De vier Friese stadsrechten (Staveren, Harlingen, Bolsward en Workum) zijn hier buiten beschouwing gelaten; van Oudewater, Haastrecht en Asperen is te weinig informatie voorhanden voor een dergelijke rubricering.

geformuleerd in paragraaf 1.2, te weten: *een bestaande nederzetting zonder feitelijke stedelijke kenmerken die door middel van het verlenen van stadsrecht door graaf of heer institutioneel tot een stad wordt gemaakt*, worden de stadsrechtverleningen aan Geertruidenberg, Westkapelle, Domburg, 's-Gravenzande, Gouda, Nieuwpoort, Medemblik, Vlissingen, Ammerstol, Vianen, Weesp, Geervliet, Leerdam en Heukelum tot de categorie 'stadsstichtingen' gerekend. Het gaat hier om plaatsen die op het moment van hun privilegiëring geen stedelijke ontwikkeling vertonen en waar het initiatief primair bij graaf of heer is gelegen.⁹⁹¹

3.5 Conclusies

In het graafschap Holland treffen we voor het eerst in 1200 schriftelijke bewijzen aan van een institutionele stedelijke ontwikkeling in de vorm van de vermelding van schepenen (*scabini*) en poorters (*oppidani*) van de stad (*opidum*) Dordrecht; in Zeeland is voor het eerst in 1211 sprake van *scabini de Middelburg* die getuigen bij het zegelen van een grafelijke oorkonde maar dan is er nog geen sprake van een *stad*.⁹⁹² De vroegst overgeleverde stadsrechtsoorkonden aldaar dateren echter van 1213 (Geertruidenberg) en 1217 (Middelburg); aan Dordrecht zal overigens pas in 1220 stadsrecht worden verleend. Dit illustreert in kort bestek drie bevindingen van het onderzoek, namelijk dat de verlening van stadsrechtprivileges:

1. de betreffende plaats institutioneel tot een stad maakt en in dat opzicht constituerende werking heeft (Geertruidenberg, Middelburg en Dordrecht);
2. veelal aansluit op een zekere lokaal reeds aanwezige bestuurlijk-juridische ontwikkeling (Dordrecht en Middelburg) dan wel
3. is ingezet als middel tot stadsstichting (Geertruidenberg).

Deze bevindingen zijn in dit hoofdstuk beschouwd aan de hand van een aantal onderzoeksvragen die ingaan op de volgende aspecten van respectievelijk rondom de stadsrechtverleningen in Holland en Zeeland, te weten:

- de feitelijke omstandigheden
- de politieke doelstellingen
- de constituerende werking
- de relatie stadsrecht – keurrecht – hoge jurisdictie – stadszegel
- de mate van autonomie
- de stedelijke ontwikkeling
- de contractuele aspecten
- de initiatiefnemer(s)
- de stadsstichtingen.

In de dertiende eeuw wordt de overgrote meerderheid van de grafelijke stadsrechten primair verleend vanwege machtspolitieke dan wel militair-strategische redenen, veelal secundair gepaard gaande aan een economische bevoorrechtiging, die er uiteraard op gericht zal zijn geweest de betreffende stad qua bevolkingsaantal en financieel-economische potentie voldoende 'weerbaar' te maken.⁹⁹³ In de veertiende eeuw vindt een evidente verschuiving plaats naar een overwegend financieel en economisch georiënteerde grafelijke politiek qua verlening van stadsrechten; aan het

⁹⁹¹ Blockmans, *Metropolen*, p. 94-95, rekent voor wat betreft de dertiende eeuw de grafelijke steden Geertruidenberg, Westkapelle, Domburg en 's-Gravenzande tot de categorie stadsstichtingen.

⁹⁹² De *scabini* en *oppidani* in de oorkonde van graaf Diederik VII en gravin Aleid in febr. 1200 (*OHZ*, I, nr. 241), de vermelding als *opidum* in het verdrag tussen Hendrik I van Brabant en Diederik VII van 3 nov. 1200 (*OHZ*, I, nr. 244); de vermelding van schepenen van Middelburg in *OHZ*, I, nr. 309 (maart 1211).

⁹⁹³ Blockmans, *Metropolen*, p. 96, constateert een zelfde politiek van de graaf van Gelre in de dertiende eeuw, waar hij schrijft: 'In alle windrichtingen hadden de graven hun territorium gemarkeerd met steden die commerciële functies poogden te verenigen met militaire'.

begin van de vijftiende eeuw gaat het nog ‘slechts’ om twee formalisering van reeds langer bestaande situaties (Brouwershaven en Goes) en verder uitsluitend om bestuursorganisatorische ingrepen in (en nabij) West-Friesland. Bij de niet-grafelijke stadsrechten valt, hoewel iets minder duidelijk, een soortgelijk patroon te herkennen.

In de dertiende eeuw is de primaire politieke doelstelling van de graven van Holland het graafschap uit te breiden tot een coherent geheel, het van solide begrenzingen te voorzien en de grafelijke macht te consolideren. Vanaf het midden van de veertiende eeuw is het de opvolgende graven voornamelijk te doen om financiële en politieke voordelen, de steden zijn dan uitgegroeid tot een financieel-economische machtsfactor, die dan ook wordt vertaald in een zekere politieke medezeggenschap. De graven willen niet alleen de steden politiek aan hun zijde hebben maar ook gebruik maken van hun financiële middelen onder andere ter bekostiging van de vele grafelijke krijgsoperaties in die eeuw. Alles overziende hebben de grafelijke stadsrechtverleningen aan de Hollandse en Zeeuwse steden een effectief machtsmiddel gevormd om tal van specifiek politieke doelen te bereiken. Ook hebben ze onderdeel gevormd van een bewust gevoerd grafelijk beleid – in de zin van een bestendige handelswijze – gericht op de korte termijn: dat beleid is in de loop der tijd aan wisselende beweegredenen en doelstellingen onderhevig geweest.

Voor de verleningen door de afzonderlijke stadsheren kan een soortgelijk beleid niet worden geconstateerd, mede vanwege het feit dat het vrijwel steeds om individuele verleningen gaat. Toch is het duidelijk dat de verschillende stadsheren wel degelijk ook het belang hebben onderkend om de hoofdplaatsen in hun gebieden tot stad te ‘maken’, om welke specifieke reden dan ook (bijvoorbeeld machtspolitiek dan wel economisch). Op basis van de diverse motieven en de feitelijke omstandigheden waaronder de hier onderzochte verleningen van de stadsrechten plaatsvinden, acht ik een landsheerlijke politiek – feitelijk een grafelijke handelswijze die als een bestendige beleidslijn kan worden opgevat – aanwezig in die zin dat de opeenvolgende graven:

1. een bewuste politiek hanteren ter bevordering van de verstedelijking van hun gebieden en tevens van de economische groei van de steden;
2. als middelen daartoe de verlening van privileges gebruiken, zoals tolvrijdom, week- en jaarmarktrechten en stadsrechtverleningen;
3. een dergelijke politiek voeren vanwege de hiervoor genoemde motieven (machtspolitieke, militair-strategische, financiële, economische respectievelijk bestuursorganisatorische).

Zowel de grafelijke als de niet-grafelijke stadsrechten in Holland als Zeeland kennen in vrijwel alle gevallen een constituerende werking dat wil zeggen dat door verlening van een dergelijk privilege de betreffende plaats vanaf dat moment institutioneel een stad wordt (met een bepaalde mate van autonomie op het gebied van rechtspraak en bestuur binnen de stadsvrijheid). In dit kader is tevens onderzocht of er in enigerlei mate sprake is geweest van een geleidelijke ‘aangroei’ van rechten die op enig moment worden bevestigd (vastgelegd) in een stadsrechttoorkonde. Dat blijkt echter niet het geval: alleen in de stadsrechttoorkonden van Leiden en Brouwershaven kan een dergelijke ‘gelaagdheid’ worden onderkend.

Door verlening van het stadsrecht is er voortaan sprake van een stad in bestuurlijke en juridische zin maar toch kan die positie juist in dat opzicht per stad onderling sterk verschillen. Dat ligt onder andere aan het beschikken over het keurrecht – de autonome bevoegdheid om eigen wetgeving vast te stellen binnen de grenzen van de stadsvrijheid – en uiteraard ook aan de positie en invloed van de stadsheer in de afzonderlijke stadsrechten. De mate van autonomie in de stad hangt rechtstreeks samen met de rechten die de stadsheer zich wil voorbehouden.⁹⁹⁴ De grafelijke stadsrechten in Holland houden sinds het stadsrecht van Dordrecht in 1220 vrijwel standaard de toekenning van het keurrecht in (met uitzondering van de steden ’s-Gravenzande en Vlaardingen); in Zeeland is dit pas vanaf 1248 respectievelijk 1254 het geval als graaf Willem II dit recht alsnog aan Zierikzee respectievelijk Middelburg toekent.

⁹⁹⁴ Daarop zal in hoofdstuk 5 specifiek worden ingegaan.

Er is een duidelijke relatie tussen de verlening van stadsrechten en keurrechten, althans voor zover het de grafelijke stadsrechten betreft, van de niet-grafelijke stadsrechten krijgen er namelijk slechts vijf van de vijftien gelijktijdig het keurrecht. Voor wat betreft de hoge jurisdictie is de situatie onderling juist sterk afwijkend: in Holland beschikken de steden met Brabants-Hollands stadsrecht gelijktijdig over de hoge jurisdictie (en ook Naarden en Weesp), in Zeeland echter geen enkele stad en van de heerlijke steden alleen Schiedam, Goedereede, Brielle, Vianen en Geervliet. Hier is dus geen directe relatie aanwijsbaar met de verlening van het stadsrecht, in de (vele) steden die niet al vanaf het verleende stadsrecht over de hoge jurisdictie beschikken zal het soms nog lang tot zelfs eeuwen duren voordat dit het geval is.

In de dertiende eeuw kennen veruit de meeste grafelijke steden al een (zekere) stedelijke ontwikkeling ten tijde van hun stadsrechtverlening. In de veertiende eeuw ligt die verhouding juist andersom, dan is het een minderheid van de nieuwe steden die een stedelijke ontwikkeling heeft doorgemaakt. Dat tekent de verschuiving van de verlening vanwege machtspolitieke en militair-strategische redenen verleende stadsrechten (waarbij het redelijk ontwikkelde, 'weerbare' nederzettingen betreft) naar vanwege financiële en economische redenen verleende stadsrechten (aan plaatsen die vervolgens een stedelijke ontwikkeling op gang zien komen). Bij de heerlijke steden is niet een dergelijke ontwikkeling waarneembaar. Opvallend is echter wel de grote mate van directe grafelijke en dus Hollandse betrokkenheid bij de stadwording van de meeste heerlijke steden: in veel gevallen is er sprake van grafelijke belening waarbij ook bepaald wordt dat de nieuwe stad een 'open poort' voor de graaf zal zijn, men zal dus de stadspoorten nooit voor hem gesloten mogen houden. In vrijwel alle gevallen is er ook sprake van grafelijke privilegiëring door middel van de toekenning (voor, bij of direct na de stadsrechtverlening) van bijvoorbeeld vrijdom van tol in Holland en Zeeland. In die zin is er in beperkte mate sprake van een autonoom heerlijk handelen bij de verlening van niet-grafelijke stadsrechten in Holland en Zeeland.

Uit dit onderzoek blijkt dat een actieve (lands)heerlijke politiek bij de verlening van stadsrechten van evenveel gewicht is geweest als gezamenlijke initiatieven van heer en inwoners van de nieuwe stad, zoals blijkt uit de rubricering in twee categorieën in Holland en Zeeland:

- *Overwegend (lands)heerlijk handelen (25):* Geertruidenberg, Dordrecht, Middelburg, Zierikzee, Westkapelle, Domburg, 's-Gravenzande, Gouda, Vlaardingen, Schiedam, Schoonhoven, Nieuwpoort, Medemblik, Beverwijk, Vlissingen, Ammerstol, Vianen, Weesp, Veere, IJsselstein, Geervliet, Gorinchem, Leerdam, Heukelum, Heenvliet;
- *Gezamenlijke belangen van (lands)heer en stad, waarbij het initiatief in voorkomende gevallen 'van onderop' komt (28):* Haarlem, Delft, Alkmaar, Leiden, Amsterdam, Goedereede, Brielle, Rotterdam, Naarden, Enkhuizen, Monnickendam, Hoorn, Woudrichem, Edam, Woerden, Grootebroek, Muiden, Heusden, Tholen, Reimerswaal, Zevenbergen, Noordwijk, Schellinkhout, Brouwershaven, Goes, Purmerend, Kortgene en Sint Maartensdijk.⁹⁹⁵

De verstrekkende opvatting van Kruisheer die de stadsrechtverleningen als geheel eigenstandige initiatieven vanuit de burgerij ziet – van 'onderop' – waarbij de graaf of heer slechts lijdelijk aanwezig is en overgaat tot een welhaast mechanische, formele zegeling, acht ik op basis van de historische omstandigheden en de bronnen niet houdbaar. In alle gevallen zal er sprake zijn geweest van een 'tweezijdig' handelen, in de vorm van een soort overeenkomst, waarbij men elkaar qua te hanteren uitgangspunten en voorwaarden heeft weten te vinden: de initiatieven daartoe lijken vrij evenwichtig verdeeld over de lands- of stadsheer en de inwoners van de nieuwe steden. Overigens is het ook niet zozeer van belang of het een (lands)heerlijk verstrekt dan wel een stedelijk verzocht privilege betreft, in beide gevallen beogen de partijen feitelijk een stad tot ontwikkeling te brengen die in de betreffende regio een beduidende plaats zal innemen ten

⁹⁹⁵ De vier Friese stadsrechten (Staveren, Harlingen, Bolsward en Workum) zijn hier buiten beschouwing gelaten; van Oudewater, Haastrecht en Asperen is te weinig informatie voorhanden voor een dergelijke rubricering.

voordele van zowel de heer als de inwoners. Het is daarbij zeer wel mogelijk dat het de ene partij specifiek gaat om strategische overwegingen terwijl de andere partij juist vanwege economische motieven handelt.

Het is de vraag of aan het punt wie wellicht de initiatiefnemer zal zijn geweest veel waarde moet worden gehecht. Immers, de graaf zal toch geen stadsrecht hebben 'opgelegd' aan daartoe 'onwillige' inwoners van een nederzetting, zoals hij ook geen medewerking zal hebben verleend aan een hem 'onwelgevallig' verzoek van 'onderop'. Mijns inziens is er vrijwel altijd sprake van een 'contractuele' situatie met wederkerige belangen tussen overigens niet steeds gelijkwaardige partijen. In die zin is er wat mij betreft geen sprake van een 'autonome' stadsrechtverlening door de graaf versus bewonersinitiatieven van 'onderop' maar van een 'wederzijds afhankelijke' situatie. Hier kan een parallel getrokken worden met de eerdere ontwikkeling van de adel als de tweede stand – door de leenmannen volgens bepaalde voorwaarden te privilegiëren (binding via rechten op inkomsten en grondgebied) weet de leenheer zich verzekerd van een vaste steun op militair en bestuurlijk gebied. Feitelijk kan de verlening van stadsrechten als een pendant hiervan worden gezien waarbij de steden ook door privilegiëring (binding via rechten op inkomsten en stedelijk grondgebied) een vaste steunpilaar voor de graaf of heer worden op militair en financieel gebied. De steden blijven ook in een quasi-leenrechtelijke band verbonden aan graaf of heer (en zijn dus semi-autonoom), de stad zal, als rechtspersoon, een 'vazal' worden van de (lands)heer.⁹⁹⁶ Deze in eerste instantie incidentele ontwikkeling via de verlening van afzonderlijke stadsrechten heeft vanaf de veertiende eeuw geleid tot de opkomst van de steden als derde stand binnen het grafelijke politieke systeem. De vraag of er ook kan worden gesproken van 'stadsstichtingen' in Holland en Zeeland (aan de hand van de definitie in paragraaf 1.2) kan hier bevestigend worden beantwoord: een veertiental steden wordt gerangschikt in deze categorie. Dit onderstreept de inzet van de stadsrechtverlening als politiek instrument.

Tot slot is er één volstrekt heldere constatering: met de bevestiging van de stedelijke privileges van Goes in 1405 komt een einde aan een reeks grafelijke verleningen van stadsrechten in Holland en Zeeland, die circa 200 jaar eerder een aanvang nam.⁹⁹⁷ Slechts 28 Hollandse en Zeeuwse steden ontvangen dit grafelijk privilege in de vorm van een constituerend stadsrecht waarbij de betreffende plaats vanaf dat moment juridisch en bestuurlijk een stad is.⁹⁹⁸ Daarmee is het gebruik hiervan één van de minst gehanteerde privileges door de graaf, in tegenstelling tot

⁹⁹⁶ Blockmans, *Metropolen*, p. 69, wijst bijvoorbeeld op de burgers van Brugge die in 1127 trouw zweren aan de graaf, hem manschap doen en loyaliteit beloven, 'geheel in de vorm van een vazalleneed'.

⁹⁹⁷ De verlening van stadsrechtprivileges met een puur politiek en militair-strategisch doel is dan overigens niet voorbij: zo krijgen in 1407 de Arkelse steden Gorinchem en Leerdam (met bestaande heerlijke stadsrechten uit 1382) in het kader van de oorlog met Holland nieuwe en zeer voordelige stadsrechten verleend door de graaf van Holland, Willem VI, en wel in het kader van hun 'overlopen' naar zijn kant.

⁹⁹⁸ De verlening van stadsrecht door de stadsvrouw aan Schiedam wordt hier niet onder gerekend noch de verleningen aan Noordwijk (een 'misverstand') en aan Grootebroek en Schellinkhout (als *stederechten*). Ook de andere Westfriese *stederechten* c.a. van 1414/15 blijven hier buiten beschouwing, evenals de in 1430 verleende rechten aan Wijdenes-Oosterleek door de ruwaard van Holland, de in 1432 door de gravin-weduwe aan Wieringen verleende rechten en het grafelijke *stederecht* voor Obdam-Hensbroek van 1456. Van Kortgene (circa 1421) en Purmerend (periode 1410-1484), die beiden in de loop van de vijftiende eeuw als stad worden beschouwd, zijn geen stadsrechtsoorkonden voorhanden. In 1462 krijgen de weinige inwoners van de polder Burghorn (ten zuiden van Schagen) nog poortrecht van Willem, de zoon van Willem van Beieren, heer van Schagen (een bastaardzoon van Albrecht van Beieren). Het laatste niet-grafelijke stadsrecht in Holland en Zeeland is dat van Heenvliet, door Adriaan, heer van Cruyningen, van Heenvliet en van Woensdrecht verleend in 1469. Ten slotte dient te worden aangetekend dat het niet bekend is of het Zeeuwse Sint Maartensdijk stadsrecht heeft verkregen (inmiddels ga ik uit van verlening daarvan in 1471 door Alienora van Borselen, vrouwe van Sint Maartensdijk). Zoals ik hiervoor aangaf, versta ik onder een 'stichtingsoorkonde' de oorspronkelijke, eerste stadsrechtverlening aan een nederzetting waardoor die formeel stad wordt. Vandaar dat ook steden als Oudewater, Muiden, Amsterdam en Heusden, die op enig moment wel degelijk Hollandse stadsrechten hebben gekregen niet hieronder worden gerekend, aangezien deze steden al eerder van 'buitenlandse' stadsrechten waren voorzien.

bijvoorbeeld de tolvrijdom, accijnsheffing en (jaar)marktrechten, die in enorme aantallen zijn verleend. De Bourgondische landsheren zullen het stadsrecht nog wel als politiek instrument inzetten maar dan in de vorm van het intrekken er van (om het na boetedoening soms welwillend weer te verlenen) terwijl de traditionele bevestigingen bij het aantreden van een nieuwe landsheer uiteraard wel blijven bestaan. Het verlenen van nieuwe stadsrechten als een functioneel politiek instrument komt aan het begin van de vijftiende eeuw, aan de vooravond van de Bourgondische machtsovername, vrij abrupt ten einde. De stadsrechten zelf worden dan tot statuśelementen die tegen elke aantasting dienen te worden beschermd. De stadsbesturen zullen hun vaak duur verworven privileges nog gedurende bijna vier eeuwen koesteren – en in het geweer komen tegen iedere aantasting er van – als onaantastbare en onveranderlijke fundamenten van hun stedelijke status.

Hoofdstuk 4. Stedenfiliatie, stadsrechtontlening en hoofdvaart

4.1 Inleiding

De inhoudelijke bepalingen van veel stadsrechtsoorkonden, en van het door de steden zelf ontwikkelde recht (aan de hand van de stedelijke keuren, veelal vastgelegd in een Stadboek), laten in een aantal gevallen de nodige overeenkomsten zien waardoor die steden op basis van bepaalde relaties in groepen zijn in te delen: de *stedenfiliaties*. Dat kan zowel inhouden dat een bestaande stad, de ‘moederstad’ of ‘hoofdstad’, de nieuwe stad van stadsrecht ‘voorziet’ als dat een bepaalde stad of een aantal steden zogenaamde *hoofdvaart* heeft op de schepenbank van een andere stad.

Dergelijke relaties tussen steden komen voor op grond van diverse oorzaken:

- het recht van de ‘moederstad’ of ‘hoofdstad’ heeft al zijn waarde bewezen;
- de steden vallen onder dezelfde (lands- of stads)heer;
- er bestaan bijzondere betrekkingen van economische of politieke aard tussen de betreffende steden.¹

Door het doorgeven van de stadsrechten als ‘dochterstad’ aan weer andere steden ontstaan vervolgens stedenfiliaties, ook wel stadsrecht- of stedenfamilies genoemd.² Overigens is hiervan ook sprake als er een evidente verwantschap tussen diverse ‘stadsrechtsteden’ bestaat terwijl het niet om een feitelijke moeder-/dochterstad-relatie gaat (bijvoorbeeld bij de Hollandse-Zeeuwse eilanden) dan wel om een eventueel later ontstane hoofdvaartrelatie. De ‘hoofdvaart’, of het ‘te hoofde gaan’, houdt in dat de schepenen van een stad, gesteld voor moeilijke beslissingen, juridische inlichtingen gaan inwinnen bij de schepenbank van een andere stad. Men legt dan de casus voor aan het rechtscollege van die andere stad, dat tot een oordeel komt over de voorgelegde zaak. Dat (bindend) oordeel nemen de schepenen weer mee terug naar hun eigen stad waarna ze conform vonnis wijzen.

4.2 ‘Hoofdsteden’ en stedenfiliaties

De ‘hoofdsteden’ waar meerdere steden te hoofde gaan zijn: Utrecht, Roermond, Deventer, ’s-Hertogenbosch, Zutphen, Leiden, Middelburg, Aken, Brugge, Zwolle, Dordrecht, Gent, Arnhem, Kleef en Antwerpen.³ In een beperkt aantal gevallen gaat men ook naar Geldern, Nijmegen, Amsterdam, Delft, Leuven, Oudewater en Haarlem te hoofde. Het ‘adviesvonnis’ van de ‘hoofdstad’ is dan bindend voor het ‘ter leringe’ gekomen gerecht: *Ende wat hem daer ghegeven wordt, dat sullen sy houden vore recht*.⁴ In het stadsrecht van Vreeland is dit ook uitdrukkelijk zo geregeld: indien men – in Deventer – te hoofde gaat, moeten de Vreelandse schepenen volledig met de uitspraak van de Deventer schepenen rekening houden. Ook de schepenen van Gouda die naar Leiden gaan, weten dat: *al sulc recht, alse hem die scepenen van Leyden wisen, daer mede so sullen si volstaen*.⁵ Er kunnen op het grondgebied van huidig Nederland ten minste tien stedenfiliaties of ‘stedenfamilies’ worden onderscheiden:

¹ De Monté/Spruit, *Hoofdlijnen rechterlijke organisatie*, p. 195.

² Telting, *De verleening der Stadsrechten in Nederland*, p. 4-22.

³ Hierbij dient te worden aangetekend dat men in de loop van de tijd soms ‘wisselde’ van ‘hoofdstad’. Zo ging Amsterdam oorspronkelijk te hoofde naar Utrecht, dan wel elders binnen het Sticht. Na de overgang naar het graafschap Holland (1317) zal men recht zoeken in Haarlem, maar in later tijd gaat men ook wel naar Leiden. Sommige steden kennen dan ook meerdere ‘hoofden’ waar schepenen achtereenvolgens recht gaan zoeken.

⁴ Aldus art. 31 van de keur van de stad Steenberghe uit 1308.

⁵ Hermesdorf, *Recht en taal te hoofde*, p. 328.

Stadsrechtfamilie:⁶	Moederstad:	Steden:
Utrechtse of bisschoppelijke	Utrecht	8
Overijsselse	Deventer	16
Gelderse	Zutphen	19
Zuid-Hollandse	Dordrecht	5
Brabants-Hollandse	Den Bosch/Haarlem	27
Midden-Hollandse	Leiden	8
Hollandse-Zeeuwse eilanden	geen	4
Zeeuwse	Middelburg	6
Zeeuws-Vlaamse ⁷	Gent/Brugge	6
Amstelland-Gooilandse	Amsterdam	4

Tabel 6: Overzicht Stadsrechtfamilies

In het kader van dit onderzoek zijn relevant de Zeeuwse familie, de familie van de Hollandse-Zeeuwse eilanden, de Zuidhollandse familie, de Midden-Hollandse familie, de Brabants-Hollandse familie en de Amstelland-Gooilandse familie.

De ‘Zeeuwse familie’ omvat:

<i>Middelburg</i>	1217
<i>Zierikzee</i>	[1220] 1248
<i>Westkapelle</i>	1223
<i>Domburg</i>	1223
<i>Vlissingen</i>	1315
<i>Reimerswaal</i>	1375

De Hollandse-Zeeuwse eilandenfamilie is geïntroduceerd door Cappon en Van Engen. Zij hebben aangetoond dat ook het stadsrecht van Brouwershaven hiertoe behoort, zodat de eerdere betiteling ‘Hollandse eilanden’ dient te worden verruimd. Hier is wel sprake van overeenkomst van recht maar niet van (onderlinge) hoofdvart.⁸ Deze familie omvat:

<i>Goedereede</i>	1312
<i>Brielle</i>	1330
<i>Geervliet</i>	1381
<i>Brouwershaven</i>	1403

Bij de ‘Zuidhollandse familie’ gaat het juist vooral om de hoofdvartrelatie:⁹

<i>Dordrecht</i>	1220
<i>Geertruidenberg</i>	1213
<i>Vlaardingen</i>	1273
<i>Schiedam</i>	1275
<i>Schoonhoven</i>	1280

⁶ Zie onder andere Van der Heijden/Hermesdorf, *Aantekeningen oude vaderlandse recht*, p. 148-154. Daar wordt ook de rijksonmiddellijke groep onderscheiden met Aken (1215) als moederstad waaraan Nijmegen (1230) zijn stadsrecht ontleende, naast ‘sporen van een Friese familie, welke onder andere Leeuwarden, Franeker, Bolsward en Sneek omvat heeft’. En tevens de bescheiden Kleefse familie met Huissen en Gennep (en later Zevenaar).

⁷ Een zestal Zeeuws-Vlaamse steden gaan volgens de ‘Liste des villes subalternes ressortissant à la ville de Bruges’ uit 1303 (zie L. Gilliodts-van Severen, *Coutumes des pays et comté de Flandre, Quartier de Bruges*, Gent 1874, I, Coutume de la ville de Bruges, p. 281) de volgende steden te hoofde op Brugge: ‘Dit zijn de smale steden hoofdende an de stede van Brucghe: Ardembuerch,..., Sluus, ..., Mude [St. Anna ter Muiden], Oostbuerch, Hughevliete, Ysendicke,...’.

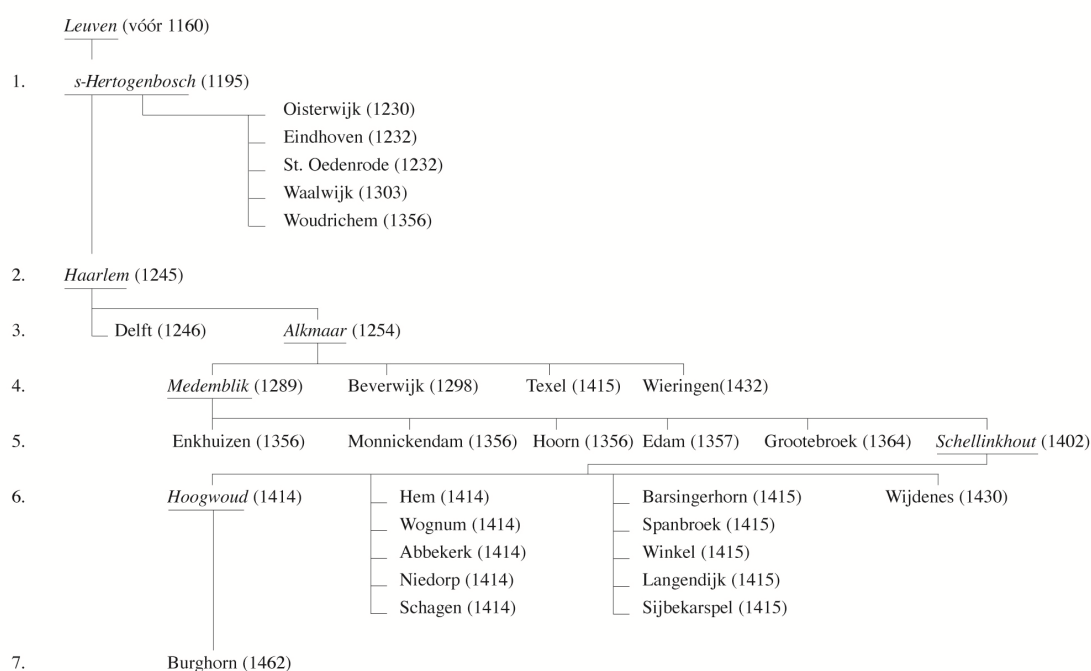
⁸ Cappon/Van Engen, ‘Stad door stadsrecht?’.

⁹ Van Herwaarden, *Geschiedenis van Dordrecht*, I, p. 39.

De ‘midden-Hollandse familie’ is ook vooral gebaseerd op de hoofdvaartrelatie:¹⁰

<i>Leiden</i>	1266
<i>Gouda</i>	1272
<i>Oudewater</i>	1322 ¹¹
<i>Rotterdam</i>	1340 ¹²
<i>Naarden</i>	1353
<i>Weesp</i>	1355
<i>Woerden</i>	1372
<i>Noordwijk</i>	1398

De ‘Brabants-Hollandse familie’ kent Leuven als moeder waarvan ‘s-Hertogenbosch het stadsrecht krijgt. Die stad zal het weer ‘doorleveren’ aan Haarlem en die stad weer aan Alkmaar waarna het vervolgens wordt doorgegeven aan Medemblik. Daarna zal het nog, uiteindelijk zelfs tot in de zevende generatie, worden doorgegeven aan een groot aantal Westfriese steden. In de zesde en zevende generatie gebeurt dat in de vorm van de eerder aangehaalde ‘stederechten’ (zie het hierna volgende schema):

De cursief aangegeven steden zijn de “moedersteden” via welke doorverlening plaatsvond.

¹⁰ Leiden moet een gerenommeerde schepenbank hebben gehad gelet op het grote aantal steden dat hier ter hoofdvaart gaat. Ook van Alkmaar (in 1413), Amsterdam, Delft (in 1412) en Haarlem is bekend dat men in Leiden te hoefde is gegaan, zie Wortel, ‘Waar ging’, p. 375 en 376.

¹¹ Oudewater is een Stichtse stad die omstreeks 1257 stadsrechten zal hebben gekregen van bisschop Hendrik van Vianden maar is in 1281 als onderpand aan Holland gekomen. Tot 1322 heeft de stad nog hoofdvaart op haar oorspronkelijke hoofdstad Utrecht, daarna op Leiden; Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 190.

¹² Zo blijkt uit de stadsrekeningen van Leiden uit de periode 1390-1434, zie Wortel, ‘Waar ging’, p. 375.

De ‘Amstelland-Gooilandse familie’ omvat:¹³

<i>Amsterdam</i>	1300/1342
<i>Naarden</i>	1353/1355
<i>Weesp</i>	1355
<i>Muiden ?</i>	1374

De in het kader van dit proefschrift onderzochte stadsrechten hebben geen andere filiaties aangetoond. Wel is onderzocht en in kaart gebracht in welke onderscheiden gebieden van de graafschappen Holland en Zeeland de verschillende stadsrechtversies zijn gehanteerd. En ook is bezien of er ook regionale patronen in de grafelijke stadsrechten kunnen worden onderscheiden. De steden zullen hierna per baljuwschap (naar de indeling aan het begin van de veertiende eeuw) nader worden belicht.

4.3 Stadsrechtontlening en hoofdvaart in kaart gebracht

In zowel **Kennemerland**, **West-Friesland**, **Waterland** als **de Zeevang** is in de periode 1245-1433 uitsluitend het Brabants-Hollandse stadsrecht (oorspronkelijk van Leuven) verleend.¹⁴ De basis hiervoor vormt het stadsrecht dat in 1245 door graaf Willem II aan Haarlem is verleend en in 1254 in Kennemerland is ‘doorgeleverd’ aan Alkmaar (en in 1298 aan Beverwijk). Dit recht wordt weer doorgeleverd aan de Westfriese plaatsen Medemblik (in 1289), Enkhuizen en Hoorn (beide in 1356), Grootebroek (in 1364), Schellinkhout (in 1402), in 1414/1415 aan Texel en de vele Westfriese dorpen als de zogenoemde *stederechten*.¹⁵ In de Zeevang en Waterland krijgen Monnickendam (in 1356) en Edam (in 1357) ditzelfde recht. Het stadsrecht van ‘moederstad’ Haarlem is in deze gebieden tussen 1254 (Alkmaar) en 1364 (Grootebroek) steeds integraal en vrijwel ‘ongeschonden’ doorgeleverd aan de vele ‘dochtersteden’. Bij de doorlevering van Medemblik aan Schellinkhout in 1402 wordt echter volstaan met het uitschrijven van de specifiek voor Schellinkhout geldende bepalingen en een algemene verwijzing naar de rechten van Medemblik. Bij de volgende doorleveringen gebeurt hetzelfde met dan een algemene verwijzing naar het recht van Schellinkhout. Er is in deze gebieden alleen voor wat betreft Haarlem en Alkmaar sprake van (een enkel geval van) hoofdvaart; beide steden gingen daartoe naar Leiden.¹⁶

Bekijken we vervolgens de andere grafelijke gebieden dan zien we eenzelfde situatie in de aan het eind van de dertiende eeuw verworven gebieden **Amstelland** en **Gooiland**. In 1300 beleent graaf Jan II van Holland zijn broer Gwijde van Avesnes onder andere met Amstelland en Gooiland. Gwijde verleent als heer van Amstelland in 1300-1301 stadsrecht aan Amsterdam.¹⁷ Niermeyer maakt een overeenkomst aannemelijk tussen het recht van Utrecht zoals opgetekend

¹³ Niermeyer, ‘Amsterdam als dochterstad’. Schrijver dezes heeft aangetoond dat Amsterdam, Naarden en Weesp een evidente onderlinge gelijkenis kennen, zodat gesproken kan worden van een Amstelland-Gooilandse stadsrechtfamilie: Cox, ‘Het Weesper stadsrecht – 1355’. Het ontbreken van een oorspronkelijke stadsrechtorkonde maakt een familierelatie van Muiden onvoldoende concreet aantoonbaar.

¹⁴ Purmerend is hier niet relevant aangezien het geen grafelijk geprivilegieerde stad was. Het is door een opeenvolging van heerlijke privilegeverleningen stad geworden. Willem Eggert heeft als heer van de heerlijkheid Purmerend (en dus ook als stadsheer) daarvoor in 1410 de basis gelegd.

¹⁵ Het recht van Wieringen van 1428 is weliswaar een ‘poortrecht’ (stadsrecht) maar met behoud van het eerder toegekende Kennemerrecht; zie Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 243.

¹⁶ Wortel, ‘Waar ging’, p. 375 en 376; Meerkamp van Embden, *Stadsrekeningen*, I, p. 247 (Haarlem 1413: ‘tgherecht van Hairlem om Dirc Claeszoens hoirs poorters dinctael wille’) en I, p. 247 (Alkmaar 15 mei 1413: ‘den gherecht van Alcmair ghesceint [wijn geschonken], also zi om een vonnesse hier quamen’); Blok, *Geschiedenis*, p. 233, wijst er op dat ‘wij b.v. tusschen 1413 en 1425 herhaaldelijk die van Gouda, Alkmaar, Delft, Haarlem, Naarden, Rotterdam, misschien zelfs Den Briel,... ‘hier “om vonnesse” zien komen’.

¹⁷ OBA, nr. 6.

in het *Liber Albus* en het stadsrecht van Amsterdam.¹⁸ Ook heeft Amsterdam hoofdvart op Utrecht, tot de vernieuwing en uitbreiding van het stadsrecht in 1342 door graaf Willem IV waarna men in Haarlem te hoofde zal gaan en overigens ook wel te Leiden.¹⁹ Aangezien zowel Amsterdam als Muiden vanouds Stichtse steden zijn geweest en beide in die periode hoofdvart op Utrecht hebben, is het aannemelijk dat ook Muiden Utrechts stadsrecht moet hebben gehad in een versie die wellicht niet zeer van het stadsrecht van Amsterdam uit 1300-1301 zal hebben afgeweken. Van Muiden is geen stadsrechtsoorkonde overgeleverd maar we mogen aannemen dat het al een stad (inclusief stadsrecht) is op het moment dat de graaf van Holland deze gebieden verwerft.²⁰ Nadat beide gebieden definitief aan het graafschap komen – na de dood van Gwijde in 1317 – krijgen Naarden (1353) en Weesp (1355) in grote lijnen het stadsrecht van Amsterdam. Opvallend is daarbij dat Naarden hoofdvart heeft op Amsterdam²¹ en Weesp op Leiden.²² De eerder aan Muiden verleende privileges worden in 1374 ingetrokken door hertog Albrecht onder gelijktijdige verlening van een beperkter stadsrechtprivilege. De tien artikelen daarvan komen goeddeels overeen met de desbetreffende artikelen in de andere stadsrechtsoorkonden.²³ Vanwege de forse economische terugval van de stad wordt hierin ook het gebied van de stadsvrijheid verkleind en het aantal schepenen teruggebracht van zeven naar vijf. Muiden kent ook hoofdvart op Leiden.²⁴ Ook hier is dus sprake van slechts één – zeer waarschijnlijk van oorsprong Stichtse – stadsrechtvariant.

Gaan we nu verder zuidwaarts naar het middeleeuwse Noordholland (nader verdeeld in de baljuwschappen Rijnland, Delfland en Schieland), dan komen we allereerst in **Rijnland** terecht. In dat grote gebied krijgen slechts drie plaatsen stadsrechten van de Hollandse graven, te weten 's-Gravenzande (1246), Leiden (1266) en Noordwijk (1398). Het stadsrecht van 's-Gravenzande van mei 1246 is het lastigst te duiden. Er is een flink aantal artikelen dat (althans inhoudelijke) overeenkomsten vertoont met de stadsrechten van Haarlem (1245) en Delft (1246); een aantal andere, voornamelijk strafrechtelijke bepalingen vinden we terug in de stadsrechten van Dordrecht (1220/1252) en Leiden (1266). Wat bijzonder opvalt, is de afwezigheid van een bepaling betreffende de opbrengst van de boetes. In vrijwel alle vroege stadsrechtsoorkonden is sprake van een duidelijke verdeling van deze belangrijke inkomstenbron, waarvan meestal $\frac{2}{3}$ toekomt aan de graaf. Dit laat zich echter verklaren uit de grafelijke inzet om 's-Gravenzande tot een economisch volwassen stad te doen uitgroeien. Het lijkt het meest waarschijnlijk dat het stadsrecht van 's-Gravenzande een door de graaf zelf 'op maat gesneden' product is waarbij hij gebruik maakt van onderdelen van de kort daarvoor verleende stadsrechten aan Haarlem en Delft en deze voor het overige aanvult met al langer bestaande rechtsbepalingen in het Hollandse kerngebied van het graafschap waarvan de sporen zijn terug te vinden in de al oudere

¹⁸ Niermeyer, 'Amsterdam als dochterstad van Utrecht', p. 40-43.

¹⁹ Art.11 stadsrecht 1300 bepaalt hoofdvart op Utrecht (of elders in het Sticht); art.14 stadsrecht 1342 op Haarlem (dan wel elders in graafschap); op Leiden: Van Leeuwen, *Costumen van Rijnland*, p. 271 die daarbij verwijst naar een mededeling van de Leidse stadssecretaris Jan van Hout. Overigens is het aannemelijk dat men vanaf 1317 (de overgang naar Holland) in de praktijk al niet meer naar Utrecht te hoofde zal zijn gegaan.

²⁰ Muiden wordt op 31 okt. 1285 voor het eerst als stad vermeld: *iudicis, scabinis necnon civibus civitatum de Mudhen*; zie Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 171.

²¹ Art.20 stadsrecht 1353; Van Leeuwen, *Costumen van Rijnland*, p. 270, wijst tevens op hoofdvart op Leiden; bij Meerkamp van Embden, *Stadsrekeningen*, I, p. 250: 'Die scepen van Naerden waren hier om een vonnesse' (1412/13).

²² Art.11 stadsrecht 1355; Van Leeuwen, *Costumen van Rijnland*, p. 270 wijst tevens op hoofdvart op Leiden.

²³ Deze stadsrechtsoorkonde vormt echter onvoldoende basis voor het trekken van definitieve conclusies. Zie ook Cox, 'Het Weesper stadsrecht', p. 62-63.

²⁴ Art.2 stadsrecht 1374 bepaalt hoofdvart op Leiden; zo ook Van Leeuwen, *ibid.*, p. 270 en 271; bij Meerkamp van Embden, *Stadsrekeningen*, II, p. 320: 'quamen die scepene van Muyden tot Leyden om een vonnes' (15 nov. 1433); Van Hall, 'De Stedelijke Handvesten', p. 589 neemt aan dat Muiden aanvankelijk op Amsterdam hoofdvart heeft gehad.

stadsrechten van Dordrecht en Leiden.²⁵ In Rijnland is het verder helder geregeld: Leiden heeft een geheel eigen stadsrecht dat volgens Kruisheer oorspronkelijk tot voor 1200 kan zijn opgeklommen.²⁶ Opvallend is dat er in Leiden acht schepenen zijn die bovendien *iurati* worden genoemd. Het *stederecht* van Noordwijk in 1398 verkregen van hertog Albrecht bevat vrijwel geen afwijkingen van de rond die tijd gangbare bepalingen die goeddeels op het Leidse stadsrecht gebaseerd zijn en op welke stad het ook hoofdvaart heeft (art. 6 stederecht). Het is in 1399 alweer ingetrokken.²⁷

Vanaf 1317 behoort het **Land van Woerden** rechtstreeks aan het graafschap Holland. Het Land van Woerden vormt een afzonderlijk baljuwschap waartoe ook de stad Oudewater behoort. In 1372 verleent Albrecht van Beieren, ruwaard van Holland, stadsrechten aan zijn *goede lude van Woerden*.²⁸ Volgens het stadsrecht heeft de baljuw van Rijnland – tevens baljuw van het Land van Woerden – onder andere tot taak om zonedig schout en schepenen van Woerden aan te stellen en af te zetten (zie art. 4, 5 en 7 stadsrecht). Er is geen duidelijke rechtsontlening aan een andere stad. Schepenen van Woerden hebben hoofdvaart op Leiden.²⁹ Oorspronkelijk is Oudewater een Stichtse stad die vermoedelijk al in 1257 van bisschop Hendrik van Vianden stadsrechten heeft gekregen.³⁰ In 1281 is de stad vanwege een grote lening van Floris V aan de bisschop van Utrecht in onderpand aan de Hollandse graaf gegeven. Aangezien deze lening nooit is ingelost gaat Oudewater over naar Holland. In 1322 krijgen de poorters van Oudewater – waarschijnlijk in aanvulling op het bestaande stadsrecht – het keurrecht en het voorrecht dat men nergens in het graafschap beslag mag leggen op hun persoon of goederen tenzij zij zelf daar mee instemmen.³¹ Vanaf 1322 hebben schepenen van Oudewater hoofdvaart op Leiden.³²

In **Delfland** doet zich een meer bijzondere situatie voor. Delft krijgt in 1246 het Brabants-Hollandse stadsrecht van Haarlem. Dit is de enige stad die dit recht bezit buiten de hiervoor genoemde gebieden Kennemerland, West-Friesland, Waterland en de Zeevang. De verklaring daarvoor ligt bij de verlener zelf, Rooms-koning Willem II, graaf van Holland, die tijdens zijn regering uitsluitend deze stadsrechtversie verleent. Delft is de enige Hollandse stad die, zoals blijkt uit een oorkonde van 4 juli 1259, hoofdvaart heeft op de moederstad 's-Hertogenbosch.³³ Overigens is het opvallend dat in 1412 de schepenen van Delft *om raet van vonnessen* naar Leiden gaan.³⁴ De enige andere stad in Rijnland is Vlaardingen dat in 1273 stadsrecht krijgt.³⁵ De veertien bepalingen hiervan vinden we in enigerlei vorm terug in de stadsrechten van Haarlem – en daarmee ook van Delft – respectievelijk van Dordrecht (1252) en Leiden (1266).³⁶ Een gedeeltelijke rechtsoriëntatie op Dordrecht zou ook de verklaring kunnen

²⁵ Het betreft de artikelen 2, 3, 4, 5 en 10 van Dordrecht en 1, 2, 4, 6 en 8 van Leiden. Het Leidse stadsrecht van 1266 is volgens Kruisheer, 'Het ontstaan van de oudste Leidse stadsrechtsoorkonden', p. 193-194, al vooraf gegaan door vermoedelijk vier oudere verleningen/uitbreidingen.

²⁶ Kruisheer, 'Het ontstaan van de oudste Leidse stadsrechtsoorkonden', p. 193-196.

²⁷ Cox, *Repertorium stadsrechten*, p. 179.

²⁸ NA, AGH 226, f. 107v; *ChHZ*, III, p. 256.

²⁹ Van Leeuwen, *Costumen van Rijnland*, p. 272.

³⁰ Cox, *ibid.*, p. 190.

³¹ NA, AGH 398, f. 5r; *ChHZ*, II, p. 281.

³² Van Kinschot, *Beschrijving*, p. 548.

³³ *OHZ*, III, nr. 1219.

³⁴ Wortel, 'Waar ging', p. 375; Meerkamp van Embden, *Stadsrekeningen*, I, p. 246 (18 nov. 1412).

³⁵ *OHZ*, III, nr. 1632.

³⁶ Zie voor een vergelijking van onder andere deze stadsrechten met dat van Vlaardingen: Westerdijk, 'De Middeleeuwse stadsrechten', p. 128. Huizinga, 'De opkomst van Haarlem', p. 86 noot 2, stelt dat de meeste Vlaardingse bepalingen ook te Delft voorkomen.

vormen van de hoofdvart op die stad.³⁷ Toch lijkt hier voornamelijk sprake van een op de specifieke situatie in Vlaardingen toegesneden stadsrecht.

In **Schieland** betreft het de steden Schiedam (1275) en Rotterdam (1340). Het stadsrecht van Schiedam, verleend door vrouwe Aleid, is voor een belangrijk deel ontleend aan dat van Dordrecht (1252) op welke stad het ook hoofdvart heeft.³⁸ Het stadsrecht van Rotterdam is niet eenduidig terug te voeren op een voorgaand stadsrecht. Wel heeft het enkele bepalingen en formuleringen die overeenkomsten vertonen met onderdelen van de stadsrechten van Dordrecht (1252), Leiden (1266) en Amsterdam (1300-1301). Van Rotterdam is zowel hoofdvart op Leiden (in de periode 1390-1434) bekend als ook op Delft (1426-27) *om aldaer van den juristen ende oic van der stede van Delft trecht te vernemen van den heyligen kerkhove ende wes die stede van Delft daertoe doen soude oft aldaer gesciet waer*.³⁹

In het middeleeuwse **Zuidholland** is het aantal verschillende stadsrechtversies groter. Er is daar geen eenduidige oriëntatie op één 'moederversie'. Het betreft de volgende plaatsen met door de Hollandse graven verleend stadsrecht: Geertruidenberg (1213), Dordrecht (1220), Gouda (1272), Schoonhoven (1322) en Ammerstol (1322). Het stadsrecht van Geertruidenberg is het vroegst overgeleverde in Holland en op zich specifiek gericht op de situatie aldaar. Toch zijn er voldoende argumenten voorhanden om een Brabantse rechtsoriëntatie aanwezig te achten.⁴⁰ Hiervoor wees ik al op een bijzondere bepaling in Geertruidenbergs stadsrecht: in art. 1 wordt expliciet bepaald dat nalatenschappen van poorters, van welke rechtspositie ook, zullen vererven op de naaste bloedverwanten in de rechte lijn. Hier zijn twee aspecten relevant: ten eerste het erfrecht en ten tweede de keurmede.⁴¹ Op het erfrecht wordt in hoofdstuk 5 nader ingegaan. Het andere aspect, afschaffing van de keurmedeplicht voor de inwoners van Geertruidenberg, is een beperking van het recht van de graaf en bedoeld ter bevordering van de aantrekkingskracht van de stad voor nieuwe inwoners zoals ook de lage jaarlijkse cijns die moet worden betaald voor alle huizen in de stad (art. 11).⁴² De vrijstelling tot betaling van die cijns voor schepenen kent weer een Brabantse evenknie: art. 28 van het *Privilegium Trinitatis* van 's-Hertogenbosch van 1330.⁴³ Geertruidenberg zal zich in de loop der tijd bestuurlijk oriënteren op haar 'moederstad' Dordrecht.⁴⁴ Toch wordt haar autonome, stedelijke positie wel erkend, bijvoorbeeld bij de verlening van een serie belangrijke privileges die Dordrecht in 1284 van de graaf ontvangt. Op 14 sept. 1284 krijgen de burgers van de stad Dordrecht onder andere het voorrecht dat zij zelf en hun goederen in Zuidholland niet mogen worden gearresteerd. Daarbij worden enkele voorbehouden gemaakt waaronder kwesties die het recht van Geertruidenberg aangaan – *salva*

³⁷ Volgens de Dordtse stadsrekening van 1445 komen 'die goede lieden van Vlaerdingen' te Dordrecht een vonnis halen, Van Dalen, 'Oorkonden en regesten Dordrecht', p. 157, noot 2.

³⁸ Art. 19 stadsrecht 1275; Van der Heijden/Hermesdorf, *Aantekeningen*, p. 151; Heeringa, *Rechtsbronnen Schiedam*, p. 4-6.

³⁹ Op Leiden: Wortel, 'Waar ging', p. 375; Meerkamp van Embden, *Stadsrekeningen*, I, p. 249: 'quamen hier tgherecht van Rotterdam mit vonnessen' (16 maart 1413), ook I, p. 484 (13 juli 1424). Op Delft: Unger/Bezemer, *Bronnen Rotterdam*, III, p. 44.

⁴⁰ Korteweg, 'Het stadrecht van Geertruidenberg', p. 79 wijst er op dat het stadsrecht 'sterk beïnvloed [bleek] vanuit het Zuiden, speciaal van Brabant uit'.

⁴¹ Het recht van de heer op het beste stuk uit de roerende nalatenschap – de 'tilbare have' – van een horige of onvrije; ook wel 'beste pandt' of 'melius catallum' genoemd.

⁴² Huizinga, 'De opkomst', p. 40 (ook noot 3), noemt dit artikel als een voorbeeld van stedelijke erfhuur. In de bevestiging van 1275 staat in plaats van *mansus* een andere technische term hiervoor nl. *domistadium*. Een dergelijke lage erfhuur noemt Huizinga als speciaal verbonden aan de toekenning van een markt- of stadsrecht waarbij de verlener (die dan grondheer is) vestiging van nieuwe inwoners aantrekkelijk wil maken.

⁴³ Korteweg, *ibid.*, p. 54.

⁴⁴ Van Herwaarden, *Geschiedenis van Dordrecht*, p. 39.

semper libertate ville nostre de Monte Sancte Ghertrudis.⁴⁵ Er wordt wel hoofdvaart aangenomen van Geertruidenberg op Dordrecht.⁴⁶ Het stadsrecht van Dordrecht dat door Willem I in mei 1220 wordt verleend (en bevestigd en uitgebreid door Willem II in 1252) dient als een eigen ontwikkeld recht te worden beschouwd, met dezelfde kanttekening als hiervoor ten aanzien van Geertruidenberg (rechtsoriëntatie op Brabant).⁴⁷ Overigens merk ik nog op dat we hierin, voor zover mij bekend, de voor Holland vroegste vermelding aantreffen van *consules* (raadslieden) als vertegenwoordiging van de *universitas* (de gemeenschap).⁴⁸ In 1272 geeft Floris V de vrijheid van Gouda in leen aan Nicolaas van Kats; in dezelfde oorkonde verleent hij aan de poorters van Gouda het stadsrecht van Leiden, op welke stad schepenen van Gouda ook hoofdvaart hebben (art. 4).⁴⁹ Schoonhoven is in 1280 door Floris V ook in leen gegeven aan Nicolaas van Kats, die dan nog een belangrijke steunpilaar van de graaf is. In die oorkonde wordt onder andere het adagium ‘stadslucht maakt vrij’ vastgelegd (art. 8) zodat een horige die in de stad Schoonhoven poorter wordt en een jaar en een dag niet wordt opgeëist door zijn heer, vrij man zal zijn.⁵⁰ Bij de verlening van nieuwe stadsrechten in 1322 bepaalt graaf Willem III dat schepenen van Schoonhoven hoofdvaart op Dordrecht zullen hebben (art. 4).⁵¹ De bepalingen in deze oorkonde bieden geen oriëntatie op een ander recht. In datzelfde jaar geeft Willem III aan het ambacht van Ammers(tol) *‘alsulck recht en vriede als wi onser poirte van Oudewater hier te voeren gegeven hebben’*.⁵² Daarin wordt ook de hoofdvaart op *onsen Scepe ne van onser poirte van Oudewater* (art. 3) voorgeschreven.

Het ***Land van Arkel en Leede*** (met de steden Gorinchem en Leerdam), het *Land van Heusden* (met de stad Heusden), het *Land van Altena* (met de stad Woudrichem), het *Land van Putten en Strijen* (met de stad Geervliet), het *Land van Voorne* (met de steden Brielle en Goedereede) en het *Land van Vianen* (met de stad Vianen) zijn pas later (rechtstreeks) aan het graafschap gekomen en de betreffende steden hebben ook niet-grafelijke stadsrechten gekregen. Deze steden vallen dan ook buiten het bestek van deze vergelijking.⁵³

⁴⁵ OHZ, IV, nr. 2180; Van Herwaarden, *ibid.*, p. 37.

⁴⁶ De enige aanwijzing daarvan treffen we aan bij Van Dalen, ‘Regesten en oorkonden’, p. 157, die bij XLI opmerkt dat Geertruidenberg (en ook Schoonhoven) hoofdvaart op Dordrecht heeft.

⁴⁷ OHZ, I, nr. 309. In Dordrecht geldt overigens weer wel het schependomserfrecht. Zoals hiervoor al vermeld ontleent Schiedam (1275) haar stadsrecht aan Dordrecht.

⁴⁸ De vroegste vermelding op het gebied van huidige Nederland vinden we in Utrecht in 1196. Zie Struick, ‘Het recht van Trecht’.

⁴⁹ OHZ, III, nr. 1603. In 1397 komt Gouda rechtstreeks aan de grafelijkheid en zal een afzonderlijk baljuwschap vormen, waaraan in 1441 Schoonhoven wordt toegevoegd. Hoofdvaart op Leiden: Meerkamp van Embden, *Stadsrekeningen*, I, p. 34: ‘tgherecht van der Goude, so si mit enen vonnesse beladen ware’ (1391/2), ook p. 252 (29 juni 1413) en p. 334: ‘quamen die van der Goude hier binnen om een vonnesse’ (22 juli 1419).

⁵⁰ OHZ, IV, nr. 1901.

⁵¹ ChHZ, II, p. 285.

⁵² ChHZ, II, p. 290.

⁵³ Ad informandum: Gorinchem en Leerdam kennen geen hoofdvaart, deze steden zijn zelf de *rechte hoofd- ende maelstadt* (gerechtsplaats). In art. 1 is geregeld dat als schepenen een zaak *niet bevroeden en connen* zij drie maal veertien dagen de tijd hebben tot een vonnis te komen. Daarna moeten zij veertien dagen gaan inliggen in een herberg waarvan de eerste twee dagen op kosten van de stad en daarna op eigen kosten – om de oordeelsvorming te bevorderen. Heusden heeft hoofdvaart op ’s-Hertogenbosch, zie o.a. Hoppenbrouwers, ‘De costumen’, p. 63. Woudrichem heeft tussen 1356 en 1373 hoofdvaart op ’s-Hertogenbosch. Vanaf 1373 is die hoofdvaart verboden, dan moeten schepenen in een herberg gaan ‘inliggen’ tot *sijs vroet sijn*. In de stadsrechten van Brielle (art. 31) en Goedereede (art. 49) is het aan de heer om samen met schepenen nader te verklaren wat niet in de keur (of de voorboden) duidelijk vastgelegd is. In Geervliet is er een drievoudig uitstel mogelijk. In een akte van 24 mei 1489 verklaren de Viaanse schepenen dat zij gerechtigd zijn naar Arnhem, ’s-Hertogenbosch en Dordrecht te hoofde te gaan, zie Sassen, *Inventaris der archieven*, reg. nr. 1299.

In het (titulaire) graafschap **Zeeland** is de situatie als volgt. In *Zeeland bewesten Schelde* betreft het de hoofdstad Middelburg en de steden Domburg, Westkapelle, Vlissingen en Reimerswaal.⁵⁴ In *Zeeland beoosten Schelde* gaat het om de hoofdstad Zierikzee.⁵⁵ Brouwershaven heeft een stadsrecht dat is ontleend aan die van Brielle, Geervliet en Goedereede.⁵⁶ De oudste stad van Zeeland is Middelburg dat in 1217 stadsrechten krijgt van de graven en burggraven van Vlaanderen en Holland.⁵⁷ Het Middelburgse recht is later aan alle hiervoor genoemde steden in Zeeland doorgegeven. Telting en Unger meenden dat ‘de oorsprong van het Middelburgsche stadsrecht ongetwijfeld in Vlaanderen [moet] worden gezocht’.⁵⁸ Kruisheer tekent echter aan: ‘Van ontlening aan Vlaamse stadsrechtsoptekeningen, zoals beweerd door Telting, Unger, ‘De stadsrechten’, p. 106 en 128, heb ik tot nu toe geen enkele aanwijzing aangetroffen’.⁵⁹ Wel wijst hij op de ‘nogal sterke’ positie in de stad van de graaf gelet op zijn aandeel ‘in de rechtspraak en in de boeten daaruit, zijn ‘veritas’ en de geprononceerde rol van de grafelijke schout’; hij noemt deze ‘relatief moderne elementen, die in het recht van Gent en Brugge tussen 1165 en 1177 werden opgenomen’.⁶⁰

Hoewel het op zich buiten het kader van dit onderzoek valt, is bezien of er wellicht aanknopingspunten zijn die een rechtsontlening aan Vlaanderen kracht kunnen bijzetten. Allereerst is er dan de duidelijke rechtsoriëntatie van Zeeland bewesten Schelde op Vlaanderen, meer speciaal op het burggraafschap van Brugge. Gosses heeft dit uitgebreid onderbouwd en acht Brugge ‘om zoo te zeggen de hoofdplaats van het rechtsdistrict Zeeland bewesten Schelde’.⁶¹ Hij noemt onder andere het Verdrag van Brugge van 1167 tussen de Vlaamse en de Hollandse graaf betreffende Zeeland bewesten Schelde waarin onder andere wordt bepaald dat Brugge de stad is waar vredesgijzelaars zullen worden gehouden: *Quicumque opsides inter Sceld et Hiddenzee accepti fuerint, Brugis sub custodia comitis Flandrie erunt, nec aliquem eorum comiti Hollandie per fideiussionem reddet, nisi voluerit*.⁶² Ook zal het kampfeding alleen te Brugge mogen plaatsvinden: *Nullum vero duellum inter homines predictae terre nisi Brugis fiet*.⁶³ Verder is er de oorkonde van 31 december 1204 waarbij Lodewijk II van Loon toegeeft dat de mannen uit het land tussen Schelde en Maas verplicht zijn naar Brugge te gaan volgens de regels en gewoonten van die van Walcheren. Voor wat betreft de Middelburgse stadsrechtsoorkonde zelf (1217) is er de overduidelijk Vlaamse ‘keur’-vorm waarin dit ‘gegoten’ is, onder de aanhef: *hec est lex*. De door graaf Filips in de periode 1165-1177 opgelegde stadsrechten – in de vorm van de *Grote Keure* – aan onder andere Brugge en Gent beginnen specifiek met deze zelfde aanduiding.⁶⁴ Bovendien wordt hetzelfde stadsrecht van

⁵⁴ Veere en Kortgene hebben niet-grafelijke stadsrechten gekregen en vallen daarom buiten deze beschouwing. Goes komt pas in 1397 rechtstreeks aan de grafelijkheid, ook is hier geen oorspronkelijke stadsrechtverlening bekend. In 1405 bevestigt graaf Willem VI alle bestaande privileges en keuren waardoor Goes ook formeel-juridisch stad wordt.

⁵⁵ Tholen heeft in 1366 niet-grafelijke stadsrechten gekregen en komt pas in 1397 aan de grafelijkheid. Brouwershaven krijgt in 1403 weliswaar van de Hollandse graaf stadsrechten maar deze blijken te zijn ontleend aan de stadsrechtverleningen aan Brielle, Geervliet en Goedereede door de heer Van Voorne en Putten, zoals door Cappon en Van Engen is aangetoond (onder andere ‘Stad door stadsrecht?’).

⁵⁶ In Brouwershaven is het aan de graaf de zaken te verklaren (art. 59).

⁵⁷ OHZ, I, nr. 386.

⁵⁸ Telting/Unger, ‘De stadsrechten’, p. 128.

⁵⁹ Kruisheer, ‘Het ontstaan van de oudste Zeeuwse stadsrechtsoorkonden’, p. 290, noot 42.

⁶⁰ Kruisheer, *ibid.*, p. 289.

⁶¹ Gosses, *De rechterlijke organisatie van Zeeland*, p. 13-22.

⁶² OHZ, I, nr. 160, art. 1: Alle gijzelaars die tussen Schelde en Heidenzee zijn genomen, zullen te Brugge onder de hoede van de graaf van Vlaanderen zijn, en hij zal geen van hen aan de graaf van Holland teruggeven door borgstelling, tenzij hij dat wil.

⁶³ *Ibid.*, art. 2: Er zal evenwel geen tweegevecht tussen mannen van voornoemd gebied gehouden worden tenzij in Brugge.

⁶⁴ De Hemptinne/Verhulst, *OGV 1121-1191*, II, nrs. 433 (Brugge) en 435 (Gent). In de periode 1128-1206 komt deze aanhef alleen voor bij de ‘Grote Keur’- stadsrechten (1165-1177).

Brugge in een later afschrift ook expliciet benoemd als *chora ville Brugensis*, een aanduiding die ook in Middelburg wordt gebruikt in de aanhef: *que kora dicitur* - die keur wordt genoemd.⁶⁵ Ook treffen we in beide stadsrechten overeenkomende bepalingen tegen zoals de artikelen 2 en 4 van Middelburg (betreffende verminking van een ander en straffen op het tegen de grond gooien, haren uittrekken etc.) en de artikelen 10 en 11 van Brugge (en Gent). In het stadsrecht van Geraardsbergen (1195-1202) treffen we dergelijke overeenkomsten aan tussen artikel 10 en artikel 4 van Middelburg, bovendien is er een gelijksoortig duelverbod (artikel 3 respectievelijk artikel 24 van Middelburg).⁶⁶ Hoewel er dus sprake is van een redelijk onderbouwd vermoeden dat het stadsrecht van Middelburg (en daarmee van de meeste Zeeuwse steden) uit Vlaanderen, en meer speciaal uit Brugge afkomstig kan of zelfs zal zijn, is voor een wetenschappelijk voldoende onderbouwd bewijs ter zake een meer diepgaand onderzoek vereist.

In 1223 krijgen zowel de poorters van Westkapelle als die van Domburg van graaf Floris IV en zijn burggraaf van Zeeland stadsrechten en wel dat van Middelburg – *eandem libertatem et legem, quam habent opidani de Middelburgh*.⁶⁷ Er is geen aanwijzing dat schepenen van beide steden hoofdvaart op Middelburg hebben gehad. In 1315 verleent graaf Willem III aan *onse poert te Vlissinghe*, waar hij een nieuwe haven heeft laten aanleggen, stadsrecht.⁶⁸ Ondanks een aantal opvallende afwijkingen is deze rechtsoptekening afgeleid van het stadsrecht van Zierikzee van 1248 en van het Middelburgse stadsrecht van 1254.⁶⁹ Ook hier is geen hoofdvaart bekend. De *lieven ende ghetrouwen poertern van Reymerswale* krijgen in 1375 van hertog Albrecht van Beieren *gratie, punten ende vrijheden*.⁷⁰ Dit stadsrecht wordt bevestigd en uitgebreid bij nader privilege van 1380.⁷¹ Ook deze rechtsoptekening is aan Middelburg ontleend⁷² en ook hier is geen hoofdvaart bekend. Het door graaf Willem II op 11 maart 1248 in Zeeland beoosten Schelde aan Zierikzee verleende stadsrecht is eveneens gebaseerd op dat van Middelburg.⁷³ Ook hier is geen hoofdvaart van schepenen bekend.

De hoofdvaart wordt in een aantal stadsrechten expliciet vastgelegd (hierna aangeduid met sr) en kan voor een aantal andere steden worden afgeleid uit het feitelijk te hoofde gaan. We zien dat *Leiden* veruit de belangrijkste hoofdvaartstad is. Schepenen van maar liefst twaalf Hollandse steden gaan daar naar toe om er een vonnis te halen: Alkmaar, Amsterdam, Delft, Gouda (sr), Haarlem, Muiden (sr), Naarden, Noordwijk (sr), Oudewater, Rotterdam, Weesp (sr) en Woerden.

Naar *Dordrecht* gaan: Schiedam (sr), Schoonhoven (sr) en Vlaardingen, mogelijk Geertruidenberg.

Naar *Amsterdam* gaan: Naarden (sr) en wellicht Muiden (tot 1374).

Naar *Delft* gaat: Rotterdam.

Naar *'s-Hertogenbosch* gaat: Delft.

Naar *Oudewater* gaat: Ammerstol (sr).

Naar *Utrecht* gaat: Amsterdam (sr; voor 1342).

Naar *Haarlem* gaat: Amsterdam (sr; vanaf 1342).

⁶⁵ Deze aanduiding treffen we ook in 1161 aan in Veurne: *que vulgo chora dicitur*.

⁶⁶ Prevenier, *OGV 1191-1206*, II, nr. 218.

⁶⁷ *OHZ*, II, nrs. 430 en 435.

⁶⁸ *ChHZ*, II, p. 156-161.

⁶⁹ Onder andere Kruisheer, *ibid.*, p. 276 en 277. Voor die Vlissingse afwijkingen zie hierna hoofdstuk 5.5 Conclusies.

⁷⁰ *ChHZ*, III, p. 289 (15 art.).

⁷¹ *ChHZ*, III, 370-372 (41 art.).

⁷² Kruisheer, *ibid.*

⁷³ *OHZ*, II, nr. 738. Kruisheer, 'Het ontstaan van de oudste Zeeuwse stadsrechtsoorkonden', maakt aannemelijk dat Zierikzee al een ouder stadsrecht had, vermoedelijk daterend van voor 29 mei 1217 dan wel uit de periode 1220-1222 dat ontleend zal zijn geweest aan dat van Middelburg.

4.4 Conclusies

In het bijzonder in de Brabants-Hollandse stedenfamilie is sprake van een omvangrijke en doorgaande rechtsverlening (stadsrecht Haarlem) aan in totaal 26 plaatsen. De Zeeuwse steden ontleenen hun recht aan Middelburg (dat haar recht mogelijk weer ontleent aan Brugge). Aan Utrecht hebben Amsterdam, Naarden, Weesp en wellicht ook Muiden hun recht ontleend. Gouda heeft het Leidse recht gekregen en Schiedam dat van Dordrecht. Brouwershaven ontleent haar recht aan de Voorne-Puttense steden. Dat alles betekent dat er in de volgende gebieden eenduidige stadsrechten zijn verleend:

- a. Kennemerland, West-Friesland, de Zeevang en Waterland: het Brabants-Hollandse stadsrecht via Haarlem;
- b. Amstelland en Gooiland: het Utrechtse recht via Amsterdam;
- c. Zeeland: het recht van Middelburg (m.u.v. Brouwershaven).

In de overige gebieden zien we diverse varianten aan verleende stadsrechten. In het aloude 'kerngebied' van het graafschap treffen we vooral 'inheemse' stadsrechten aan die een eigen ontwikkeling te zien geven, dat wil zeggen niet aantoonbaar of slechts zeer ten dele georiënteerd op stadsrechten van elders. Voorbeelden zijn Leiden, Dordrecht, Geertruidenberg en de daarop gebaseerde rechten van Gouda, Vlaarding, Schiedam, Schoonhoven en Woerden. Al bestaande stadsrechten van andere landsheren lijken, na overgang naar Holland, te worden gerespecteerd en hooguit aangevuld met nadere voorrechten of andere bepalingen (bijvoorbeeld Oudewater, Heusden en Woudrichem). Voor wat betreft de hoofdvaaft is het opvallend dat van de belangrijke en omvangrijke Brabants-Hollandse familie, die vrijwel uitsluitend het noorden van het graafschap Holland beslaat, nu juist het 'verre' familielid Delft naar de eigenlijke moederstad 's-Hertogenbosch te hoofde gaat. En tevens dat van de overige leden alleen van Haarlem en Alkmaar incidentele gevallen van hoofdvaaft bekend zijn. In totaal zijn er in Holland 'maar' zestien steden die te hoofde gaan, terwijl in Zeeland hoofdvaaft geheel ontbreekt.⁷⁴ Hierin valt een opmerkelijk verschil te constateren met de omliggende landsheerlijkheden waar de steden vrijwel zonder uitzondering hoofdvaaft kennen op de betreffende moedersteden. Zowel in het Nedersticht als het Oversticht kennen alle aanwezige steden hoofdvaaft op de moedersteden Utrecht respectievelijk Deventer of Zwolle.⁷⁵ Ook in Gelre kennen alle steden hoofdvaaft op voornamelijk Zutphen en Roermond maar ook op Arnhem en Nijmegen.⁷⁶ De Brabantse steden (op huidig Nederlands gebied) – en ook nog enkele niet-Brabantse steden – gaan allemaal te

⁷⁴ In Holland en Zeeland is geen hoofdvaaft bekend van Abbekerk, Barsingerhorn, Beverwijk, Brielle, Brouwershaven, Burghorn, Domburg, Dordrecht, Edam, Enkhuizen, Geertruidenberg, Geervliet, Goedereede, Goes, Gorinchem, 's-Gravenzande, Grootebroek, Haastrecht, Hem, Hoogwoud, Hoorn, Kortgene, Langedijk, Leiden, Medemblik, Middelburg, Monnickendam, Niedorp, Obdam-Hensbroek, Purmerend, Reimerswaal, Schagen, Schellinkhout, Sijbekarspel, Sint Maartensdijk, Spanbroek, Texel, Tholen, Veere, Vlissingen, Westkapelle, Westwoud, Wieringen, Wijdenes en Oosterleek, Winkel, Wognum, Zevenbergen en Zierikzee. Zie voor vindplaatsen etc. Cox, *Repertorium stadsrechten*, passim.

⁷⁵ Op Utrecht zijn dat: Amersfoort, Baarn, Bunschoten, Eembrugge, Eemnes, 't Gein, Rhenen, Vreeland en Wijk bij Duurstede. Op Deventer: Almelo, Delden, Diepenheim, Goor, Hasselt, Oldenzaal, Ommen, Ootmarsum, Rijssen, Vreeland en Zwolle. Op Zwolle: Genemuiden, Grafhorst, Hardenberg, Steenwijk, Vollenhove en Wilsum. Zie voor vindplaatsen etc: Cox, *ibid.*, passim.

⁷⁶ Een aantal steden komt hier tweemaal in voor. Dat komt door een 'herordening' van de Gelderse stadsrechten en hoofdvaaft in 1312 door graaf Reinald I. Op Zutphen: Arnhem, Doesburg, Doetinchem, Elburg, Gendt, Groenlo, Hardenberg, Hattem, Lochem, Nijkerk, Staverden en Wageningen. Op Roermond: Doetinchem, Echt, Elburg, Gendt, Harderwijk, Hattem, Kessel, Linne, Lochem, Maasbommel, Montfort, Nieuwstadt, Venlo, Wageningen en Zaltbommel (van 1316 tot 1327). Op Arnhem: Buren, Culemborg, Tiel en Vianen (vanaf 1489 heeft Vianen hoofdvaaft op Dordrecht). Dit betreft allemaal steden die niet of niet van oorsprong tot Gelre behoren. Op Nijmegen: Leerdam en Zaltbommel (vanaf 1449). Nijmegen gaat – als oude rijksstad – zelf te hoofde in Aken, evenals Gennep, Maastricht, Sittard en Susteren. Zie Cox, *ibid.*, passim.

hoofde naar 's-Hertogenbosch.⁷⁷ Die moederstad zelf heeft weer hoofdvart op Leuven. De Vlaamse steden (op huidig Nederlands gebied) hebben hoofdvart op Brugge dan wel Gent⁷⁸ maar ook een stad als Geraardsbergen heeft hoofdvart op Gent.⁷⁹ De steden van de hertogen van Kleef (op huidig Nederlands gebied) hebben ook hoofdvart op Kleef.⁸⁰ De heerlijke steden Bergen op Zoom en Breda hebben hoofdvart op Antwerpen waaraan zij ook hun recht ontlene en de heerlijke stad Steenberg gaat eerst te hoofde naar Bergen op Zoom en vanaf 1458 naar Breda.⁸¹ De heerlijke stad Ameide heeft hoofdvart op de heer van Vianen en zijn raadslieden.⁸² Het aspect hoofdvart van de steden in Holland en Zeeland in vergelijking met de situatie in de omliggende landsheerlijkheden vereist een afzonderlijk vergelijkend onderzoek.

Maar wat kan nu een verklaring zijn voor dit grote verschil in een eenduidige rechtsontlening en hoofdvart tussen Holland en Zeeland enerzijds en de andere, omringende landsheerlijkheden anderzijds? Eén van de meest in het oog springende oorzaken is de andere stedelijke rechtsonwikkeling in zowel Vlaanderen, Gelre, Brabant als het Sticht. In al deze gebieden is enerzijds de landsheer actief sturend bij de stadsrechtverleningen en anderzijds is er een meer eenduidige rechtsoriëntatie op één of hooguit twee moedersteden. Dat geldt voor Vlaanderen waar de graaf in de elfde en de twaalfde eeuw zowel actief tot stichting (aanleg) van steden overgaat⁸³ als ook intervenueert in de stadsrechtontwikkeling bijvoorbeeld bij de uniformering volgens de 'Grote Keure van Gent' (1165-1177).⁸⁴ De steden Atrecht, Gent, Brugge, Ieper, Rijssel, Dowai en St. Omaars zijn 'met een bijna eenvormig juridisch statuut begiftigd'; dit recht wordt door de kleinere steden ('tweede rangs agglomeraties') gevolgd.⁸⁵ In Gelre is Zutphen de stad waaraan vrijwel alle Gelderse grafelijke steden hun recht ontlene. Ook in Gelre zijn de graven (vanaf 1339 hertogen) actief sturend bij de stadsrechtverleningen. Zo wijst Thissen met betrekking tot de situatie aan het begin van de veertiende eeuw in Gelre bijvoorbeeld op het bijzondere 'stadsrecht-programma van Reinoud II uit 1312, dat niet alleen in een uniformering van de stadsrechten van de afzonderlijke steden voorzagt, maar deze ook in een onderlinge hiërarchische verhouding beoogde te plaatsen. Dit programma was aldus niet enkel meer gericht op afzonderlijke steden, maar op de vorming van een heel stedennetwerk'.⁸⁶ De hertog van Brabant verleent actief stadsrecht aan de betreffende plaatsen in dit deel van zijn hertogdom (de huidige provincie Noord-Brabant) waarbij hij het recht van zijn hoofdstad 's-Hertogenbosch van toepassing verklaart en ook de hoofdvart daarop vaststelt. De bisschoppen van Utrecht zijn als wereldlijk heer op eenzelfde wijze actief in het Sticht. De aloude rechtsonwikkeling van de moederstad Utrecht is hierbij van overwegend belang. Alle steden ontlene daaraan hun recht. Ook Deventer zal een Utrechts georiënteerde rechtsonwikkeling hebben gekend. Vanaf 1230 – als het Deventer stadsrecht wordt doorgeleverd aan Zwolle – zal Deventer als moederstad gaan gelden voor het Oversticht. Ook hier is de oriëntatie op Deventer

⁷⁷ Het betreft Eindhoven, Grave, Helmond, Heusden, Oisterwijk, Oss, Sint Oedenrode, Vianen, Waalwijk en Woudrichem. Zie Cox, *ibid.*, *passim*.

⁷⁸ Brugge: IJzendijke, Oostburg, Sint Anna ter Muiden, Sluis; Gent: Axel, Biervliet, Hulst: Cox, *ibid.*, *passim*.

⁷⁹ Art. 8 stadsrecht Geraardsbergen, zie Van de Kieft/Niermeyer, *Elenchus*, p. 300-301, nr. 12.

⁸⁰ Dit betreft: Gennep vanaf 1562 (in 1449 gaat de stad over naar Kleef; vanaf 1371 heeft Gennep overigens hoofdvart op Geldern), Huissen en Zevenaar (tot 1487 – daarna op Emmerik). Zie Cox, *ibid.*, *passim*.

⁸¹ Zie Cox, *ibid.* Op Antwerpen gaan overigens in totaal meer dan 40 steden en dorpen te hoofde; zie Meijers, *Het Ligurische erfrecht, I Het West-Brabantsche erfrecht*, p. 74.

⁸² De Geer van Jutphaas, 'Die handtveste', p. 16, art. 4.

⁸³ Zo rept de stadsrechttoorkonde van 1190 van Geraardsbergen van een *opidum construendum* en van een bevestiging en verruiming van de stedelijke voorrechten die – mondeling verleend – echter oorspronkelijk van omstreeks 1070 zouden dateren: Van de Kieft/Niermeyer, *Elenchus*, p. 300-301, nr. 12; Blockmans, 'De oudste privileges', p. 422-423. Daarnaast worden havenplaatsen gesticht en tot stad gemaakt: Nieuwpoort, Grevelingen, Duinkerken en Damme zijn voorbeelden daarvan. Zie uitgebreider hierover, Rutte, *Stedenpolitiek*, p. 59-65.

⁸⁴ Van Werveke, 'De steden.', p. 384-387 en 390-392; Blockmans, *ibid.*, p. 421-438.

⁸⁵ Blockmans, *ibid.*, p. 438.

⁸⁶ Thissen, 'Stadsrechtverlening', p. 51. Uiteraard is hier Reinoud I bedoeld.

dan wel Zwolle veelal voorgeschreven, zij het dat hier meestal sprake is van appèl in plaats van hoofdvaart.⁸⁷ Opvallend is dat er blijkbaar vrijwel overal ook feitelijk behoefte is hieraan aangezien zelfs schepenen van een aantal zelfstandige, heerlijke steden hoofdvaart heeft op landsheerlijke steden. Dit alles maakt het ontbreken van stedelijke hoofdvaart in West-Friesland, de Zeevang en Waterland en de totale afwezigheid ervan in Zeeland tot een nog groter raadsel.

Een eenduidige rechtsontlening en ook een belangrijke mate van sturing door de (lands)heer in de omliggende gebieden kunnen dan wel mede de basis hebben gelegd voor een omvattende hoofdvaart maar daarmee is nog niet duidelijk waarom zich in Holland en Zeeland een dergelijke afwijkende situatie voordoet. In de genoemde gebieden is de situatie op zich ‘ideaal’ voor een eenduidige regeling hiervan. Er zijn twee duidelijke moedersteden, Haarlem en Middelburg, waaraan vrijwel alle steden hun specifieke recht ontlelen. In Zeeland vindt op zich ook wel hoofdvaart op Middelburg plaats alleen niet door de steden maar door kleinere plaatsen. De bronnen laten daarvan de nodige voorbeelden zien: zo komen naar Middelburg de schepenen van *Wemeldinghe, Sinte-Katherinen, Emelisse, Score, Zustersant, Tolsende, Yerseke, Broec, Rielant, van der Nisse, Hoekiinskerke, Monstre, Westkerke, Evenswaert, Machelen en Serardskerke* ‘om een vonnes te verclaersene’.⁸⁸ Maar stedelijke hoofdvaart treffen we hier niet aan.

Zijn er in de genoemde gebieden dan soms andere gerechtelijke voorzieningen die een dergelijke vorm van ‘verklaring’ overbodig maken? Geldt wellicht het rechtsadagium uit het *Rechtsboek van den Briel* van Jan Matthijssen: ‘*illius est interpretari cuius est condere*’ dats te segghen: het behoort denghenen trecht te interpreteren, die recht te gheven heeft’?⁸⁹ En zal het dus zijn geregeld als in Kortrijk in 1380 waar in geval van ‘donkerheit’ in een keur de graaf van Vlaanderen zelf de zaak verklaart?⁹⁰ Of zoals in Gent (1191) waar schepenen in geval van onduidelijkheden in de keur moeten beslissen volgens eigen geweten (*secundum conscientia suam*).⁹¹ En in Schiedam waar volgens het oudste keurboek alle ‘bedonkerde’ zaken die niet ‘*claelric*’ in de keur gezet zijn ‘*ter scepenen prueve staen*’ om tot een beslissing te komen?⁹² Maar ook van een dergelijke voorziening treffen we in de genoemde streken geen concrete stedelijke voorbeelden aan. In Zeeland vinden we echter wel aanwijzingen voor een nadrukkelijke rol van de graaf zelf. Een aanwijzing voor een dergelijk optreden van de graaf treffen we in Zeeland aan in art. 29 van de ‘keur’ van Middelburg uit 1217. Daarin staat dat bij alle zaken die binnen de vrijheid (het rechtsgebied) van Middelburg plaatsvinden en die door rechter en schepenen niet kunnen (mogen) worden opgelost, de graaf –mits het geschil aan hem is voorgelegd – een gerechtelijk onderzoek (‘waarheid’) door de schepenen zal doen instellen en het geschil zal beëindigen.⁹³ Ook in art. 50 treffen we de graaf aan die, in geval van kwesties over land tussen stedeling en plattelander, een gerechtelijk onderzoek zal (laten) uitvoeren om zelf tot een oordeel en een uitspraak te komen. In de artikelen 44 en 45 wordt expliciet verwezen naar de gerechtszitting door de graaf zelf en de zaken die worden ‘bewaard’ tot de aanwezigheid van de graaf. Nog in 1429 wordt in de Memorialen Rosa verwezen naar de graaf die in het algemeen *een overste rechter*

⁸⁷ Telting, ‘De Overijsselsche stadsrechtfamilie’; De Vries, ‘De middeleeuwse stadsrechten’, p. 90 geeft aan dat ‘deze hofvaart niet [moet] worden verward met hoger beroep; zij had plaats voor er een vonnis was geveld. Het instituut raakte overigens op den duur in onbruik’.

⁸⁸ Alle plaatsnamen hier geschreven zoals ze in Unger, *Bronnen Middelburg*, II, C. Rekeningen, voorkomen. De aanhaling geldt onder andere Wemeldinghe (p. 123): *doe die van Wemeldinghe hier boven camen om een vonnes te verclaersene* (23 dec. 1365) en Emelisse (p. 254): *quamen scepenen van Emelisse an die stede omme een vonnis* (15 okt. 1407). Verder in volgorde van vermelding: p. 259, 226, 347, 271, 271, 272, 278, 288, 292, 311, 313, 324, 331 en 332 (allen uit de periode 1365-1460).

⁸⁹ Fruin/Pols, *Rechtsboek Den Briel*, p. 55-56.

⁹⁰ Hermesdorf, *Rechtsspiegel*, p. 168.

⁹¹ OGV, 1191-1206, II, nr. 1 (art. 32).

⁹² Heeringa, *Rechtsbronnen Schiedam*, p. 78 (art. 47).

⁹³ Eenzelfde regeling in art. 28 van het stadsrecht van Westkapelle.

[is]van alle zaken, die in gescil staen.⁹⁴ Het lijkt er op dat hier een parallel dient te worden getrokken met de regeling in de Landkeur van Zeeland van Floris de Voogd (1256). Art. 26 van de Latijnse tekst stelt uitdrukkelijk dat: *Omnia spectant ad comitis veritatem excepta lantsake...* In de Middelnederlandse tekstversie wordt dit vertaald met *Alle dinc behoort tsgraven waerbete sonder lantsake...* (daar art. 52a). Onder *lantsaken* worden verstaan ‘kleine boetstraffelijke zaken’ die door het schoutengerecht worden behandeld.⁹⁵ Het gaat bij dergelijke *dinc* wel uitdrukkelijk om *misdaet* – *forefactum*. Die ‘waarheid’ van de graaf is de uitkomst van een buitengerechtelijk onderzoek door of vanwege de graaf en drie van zijn leenmannen door middel van getuigenverhoor of stukkenonderzoek, op basis waarvan vonnis wordt gewezen. Maar volledig duidelijk is art. 70 van de Latijnse tekst: *Quidquid chora non discernit, hoc comes cum hominibus suis terminabit.*⁹⁶ De graaf zal samen met zijn leenmannen vaststellen wat niet duidelijk is volgens de keur. Deze nadrukkelijke rol van de graaf heeft alles te maken met de bescheiden jurisdictie van zowel stad als platteland in Zeeland. Zelfs de hoofdsteden Middelburg en Zierikzee kennen tot 1375 een beperking van de bevoegdheid tot rechtspreken over misdrijven tot het vierde deel van een man (22½ pond), vanaf 1375 tot een halve man (45 pond). Pas in de loop van de vijftiende eeuw zullen beide steden de hoge jurisdictie verkrijgen die de meeste Hollandse steden al vanaf hun stadsrechtverlening genieten. De zaken die hierboven gaan zijn voorbehouden aan de Hoge Vierschaar van Zeeland die door de graaf in persoon wordt voorgezeten.

Overigens gaat het niet alleen om strafrechtelijke zaken. Ook gedingen om grond tussen bijvoorbeeld poorters van Middelburg en landlieden worden door de graaf berecht met ‘waarheid’ van de stadsschepenen (in het stadsrecht van 1254). De kern is hier echter gelegen in de constatering dat juist in Zeeland de graaf de rechtspraak in belangrijke mate aan zich heeft gehouden en niet is overgegaan tot een praktische decentralisatie. Gosses geeft als redenen allereerst de gedeelde heerschappij over Zeeland door Vlaanderen en Holland en vervolgens de nog lang bestaande ‘twijfel aan de staatkundige trouw der Zeeuwen en zeker ook wel vrees voor machtsaanmatiging van invloedrijke ambtenaren...’.⁹⁷ Een dergelijke verklaring voor het ontbreken van de elders zo gebruikelijke hoofdvaart wordt echter niet gestaafd door de bronnen. Er zijn geen feitelijke gevallen voorhanden van grafelijke uitspraken in geval van stedelijk ‘bedonckerde’ zaken.⁹⁸ Pas in het ‘Groot Privilege’ van 1477 treffen we een expliciete regeling aan om de bepalingen in de keur van Zeeland die inmiddels *zeer oudt ende duyster* zouden zijn geworden, te verklaren; de Staten van Zeeland dienen dan een verzoek in om twee leden uit de Raad van Holland te benoemen om dit te verklaren ‘tot beteren verstande omme den gemenen orbare’.⁹⁹ In het graafschap Holland is geen hoofdvaart aanwijsbaar voor Beverwijk, Dordrecht, Enkhuizen, Geertruidenberg, ’s-Gravenzande, Grootebroek, Hoorn, Leiden en Medemblik. In het geval van Leiden en Dordrecht ligt dit op zich voor de hand vanwege hun rangorde onder de grafelijke steden maar dat zou dan ook voor Delft en Haarlem moeten gelden. Voor de andere steden is echter geen duidelijke verklaring voorhanden. Ook is er geen ‘vervangende’ regeling bekend, zij het dat de grafelijke raad een zekere rol kan hebben gespeeld in dit verband.¹⁰⁰ Het lijkt er echter op dat in het graafschap Holland op stedelijk niveau geen grote behoefte is geweest aan het te hoofde gaan, blijkbaar zijn de meeste schepenbanken voldoende ‘vroed’ en ‘wijs’ geweest om zelf tot de vereiste vonnissen te komen.

⁹⁴ De Blécourt/Meyers, *Memorialen Rosa*, I, p. 24, nr. 44.

⁹⁵ Gosses, *De rechterlijke organisatie van Zeeland*, p. 28 en 29.

⁹⁶ Kruisheer, *Het ontstaan van de dertiende-eeuwse Zeeuwse landkeuren*, p. 122 (art. 70).

⁹⁷ Gosses, *ibid.*, p. 221.

⁹⁸ Ook niet in Hamaker, *Rekeningen grafelijkheid Holland* noch in *Rekeningen grafelijkheid Zeeland*.

⁹⁹ Fruin, *De keuren van Zeeland*, nr. 184 (art. 50).

¹⁰⁰ Zie onder andere Le Bailly, *Recht voor de raad*, p. 73 e.v. inzake de ontwikkeling van de ‘hoofdvaart’ naar een beroepsgang op het Hof van Holland in de eerste helft van de vijftiende eeuw.

Hoofdstuk 5. De rechten van de stad – de stadsrechtprivileges onder de loep

5.1 Inleiding

In de probleemstelling is een rechtsvergelijkend onderzoek aangekondigd naar de precieze inhoud van de 61 geselecteerde (stadsrecht)oorkonden.¹ Daartoe is een aantal concrete vragen geformuleerd:

- a. Wat is (rechtsvergelijkend) de feitelijke inhoud van al die vaak qua strekking zeer verschillende bepalingen in de onderzochte oorkonden, en zijn hierin bepaalde patronen te ontdekken?
- b. Wat zijn de cruciale bestanddelen van de onderzochte stadsrechten, en is daarin ook een verschuiving in de tijd te bespeuren?
- c. Welke stedelijke (voor)rechten en plichten ten opzichte van graaf of heer kunnen worden onderscheiden, en zijn daarbij tussen de diverse steden belangrijke verschillen te onderkennen?
- d. Hoe verhouden de Hollandse en de Zeeuwse stadsrechten respectievelijk de grafelijke en de niet-grafelijke zich inhoudelijk onderling?

Hierna zal aan de hand van de diplomatische indeling van de oorkonden een vergelijking worden gegeven aan de hand van circa veertig verschillende vormvereisten en inhoudelijke elementen. Daarbij zal het betreffende begrip steeds nader, meer algemeen worden gedefinieerd en vervolgens aan de hand van de verschillende oorkonden worden vergeleken. Conform de diplomatiek (oorkondenleer) wordt de volgorde aangehouden van *protocol*, *context* en *eschatocol*.² De diverse inhoudelijke bepalingen komen zoveel mogelijk gerubriceerd aan de orde. De aangehaalde artikelen zijn in de oorspronkelijke Latijnse dan wel Middelnederlandse tekst opgenomen. In de voetnoten staan de vertalingen van de Latijnse teksten opgenomen; de Middelnederlandse zijn over het algemeen redelijk toegankelijk. Overigens zijn de integrale, originele teksten van de onderzochte oorkonden opgenomen in bijlage 2, deze zijn tevens ver- dan wel hertaald.

In principe kennen alle 61 onderzochte oorkonden dezelfde basisvorm: de lands- of stadsheer begint de oorkonde met zijn verklaring van de redenen voor verlening waarna de inhoudelijke bepalingen volgen, afgesloten met het eventueel aanhalen van de getuigen en de datering. Desondanks bestaan de nodige variaties op dit thema, zowel inhoudelijk als qua aantal artikelen. De 61 onderzochte oorkonden kunnen nader worden getypologiseerd als volgt:

- a. de uitgebreide versies (24) waarin inhoudelijk meer in het algemeen en omvattend wordt vastgelegd wat de wederzijdse rechten en verplichtingen zijn en die circa 50 tot zelfs 85 artikelen bevatten. Hiertoe behoren onder andere de Brabants-Hollandse, de Zeeuwse en ook de Arkelse stadsrechten.
- b. de middellange versies (16) die zich inhoudelijk meer specifiek op de lokale situatie richten en die meestal tussen de circa 20 en 45 artikelen bevatten. Hiertoe behoren onder andere de Hollandse stadsrechten ('s-Gravenzande, Leiden, Schiedam en Rotterdam), de van oorsprong Stichts georiënteerde stadsrechten (Amsterdam, Naarden en Weesp), die van de 'vissers- en havensteden' Brielle en Geervliet, de Hollands-Friese (Staveren,

¹ De overgrote meerderheid van deze oorkonden is als stadsrechtsoorkonde te beschouwen in de zin van de definitie in hoofdstuk 1: *een oorkonde van de lands- of stadsheer waarbij deze aan een nederzetting stadsrecht verleent dan wel dit recht bevestigt, hernieuwt, uitbreidt of beperkt*. Bij een aantal oorkonden is echter sprake van het verlenen van specifieke rechten en is er geen feitelijke stadsrechtsoorkonde voorhanden. De daarin verleende rechten zijn echter wel relevant in het kader van dit onderzoek; het betreft oorkonden voor Schoonhoven, Oudewater en Purmerend.

² De onderverdeling van protocol, context respectievelijk eschatocol is volgens Von Brandt, *Werkzeug des Historikers*; zie ook Boonen, *De begin- en slotformules*.

Bolsward, Workum) en de niet-grafelijke stadsrechten van Nieuwpoort, Vianen en IJsselstein.

- c. de korte versies (21) die inhoudelijk behoorlijk gevarieerd zijn en meestal slechts 1 á 2 tot 16 artikelen bevatten. Hiertoe behoren onder andere de bevestiging van eerder (en soms door andere lands- of stadsheren) verleende rechten zoals bij Heusden, Schoonhoven, Goes en Oudewater, het verlenen van het recht van een andere stad zonder verdere feitelijke toevoegingen (Gouda en Ammerstol), het beperken van oudere, ruimere voorrechten (Muiden) en summiere en zeer specifiek omschreven rechten (Geertruidenberg, Dordrecht, Vlaardingen, Woerden, Heenvliet en Purmerend).

Er valt geen lijn te onderkennen in het aantal artikelen per oorkonde door de tijd: er zijn zowel in de dertiende eeuw als daarna oorkonden voorhanden met daarin slechts enkele artikelen tot en met de meest uitgebreide die meer dan 70 artikelen bevatten. Voor wat betreft de *dispositio* – de eigenlijke inhoud – van de oorkonden is een indeling aangehouden in de (voor)rechten en de verplichtingen over en weer van de stedelingen en de stadsheer. Uit deze indeling blijkt duidelijk dat het in overwegende mate gaat om (voor)rechten van de stedelingen en slechts in beperkte mate om de voorbehouden rechten van de heer, te weten de bede, de heervvaart en zijn aandeel in de opbrengst van de boetes. De (voor)rechten zijn hierna onderverdeeld in drie hoofdgroepen die de kern van alle onderzochte stadsrechten vormen:

- a. de economische rechten;
- b. bepalingen op het gebied van personen- en familierecht, procesrecht en strafrecht en strafvordering;
- c. de organisatie en bevoegdheden van stedelijk gerecht en bestuur.

5.2 Protocol (beginprotocol)

5.2.1 Invocatio

De *invocatio* betreft de aanroeping van een hogere macht als symbolische versterking van de kracht van de oorkonde. Hermesdorf wijst er op 'dat wie eertijds rechtsregels bedacht en er vorm aan gaf God als diepste grond van alle recht erkende en bijgevolg zijn arbeid onder Gods hoede stelde. In oprechtheid en vertrouwen smeekte hij om bijstand van de Drievuldigheid voor zijn werk'.³ Van de 61 inhoudelijk onderzochte oorkonden is in 15 gevallen sprake van een invocatio (waarvan 6 in de dertiende eeuw en 9 in de veertiende eeuw); de vroegste treffen we aan in 1217 (Middelburg), de laatste in 1382 (Gorinchem en Leerdam). De meest gebruikte vormen zijn: *In de naam van de vader, de zoon en de heilige geest, amen* (8 x) en *In de naam van God respectievelijk de Heer. Amen* (5x), terwijl *In de naam van de heilige en ongedeelde Drieëenheid* twee maal voorkomt. In de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie valt op dat in de oorkonden van **Haarlem** (1245) en **Delft** (1246) wel een invocatio staat maar dat die in de daarop volgende oorkonden steeds ontbreekt, met uitzondering van **Grootebroek** (1364).

5.2.2 Intitulatio

De *intitulatio* betreft de naam en de titel respectievelijk hoedanigheid van de uitvaardiger. Er is uiteraard sprake van een grote variëteit aan namen en titels respectievelijk hoedanigheden. Voor de 61 onderzochte oorkonden is de volgende verdeling naar titulatuur van de verleners gemaakt:

³ Hermesdorf, *Rechtsspiegel*, p. 156-157.

- a. de 44 *grafelijke oorkonden* (periode 1217-1405)⁴:
- 9 x als graaf van Holland: Geertruidenberg, Dordrecht, Haarlem, Delft, 's-Gravenzande, Leiden, Vlaardingen, Schoonhoven en Medemblik (in de periode 1213-1289)
 - 3 x als graaf van Holland, samen met de burggraaf van Zeeland: Middelburg, Westkapelle en Domburg (1217-1223)⁵
 - 2 x als Rooms-koning: Zierikzee en Alkmaar (1248-1254)
 - 1 x als graaf van Holland en Zeeland: Gouda (1272)
 - 2 x als graaf van Holland en Zeeland en heer van Friesland: Staveren en Beverwijk (1292-1298)
 - 7 x als graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland en heer van Friesland: Vlissingen, Schoonhoven, Oudewater (in 1322 en 1345), Ammerstol, Rotterdam en Amsterdam (1315-1345)
 - 7 x als hertog in Beieren, graaf van Holland en Zeeland, heer van Friesland en verbeider van het graafschap Henegouwen: Naarden, Weesp, Enkhuizen (2x), Monnickendam (2x) en Hoorn (1353-1356)
 - 2 x als hertog in Beieren, graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland en heer van Friesland: Edam (2x -1357)
 - 4 x als hertog in Beieren, paltsgraaf op de Rijn, ruwaard van Henegouwen, Holland, Zeeland en Friesland: Grootebroek, Woerden, Muiden en Reimerswaal (1364-1375)
 - 7 x als hertog in Beieren, paltsgraaf op de Rijn, graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland en heer van Friesland: Harlingen, Heusden⁶, Bolsward, Workum, Brouwershaven en Goes (2x) (1398-1405).

De verschillende titulatuur weerspiegelt uiteraard de zich ontwikkelende positie van de Hollandse graven door de tijd. Vooropgesteld wordt dat in alle gevallen het stadsrecht in de hoedanigheid van graaf van Holland wordt verleend.

In de dertiende eeuw is het vrijwel uitsluitend onder de titel van graaf van Holland dat privilegeverlening plaatsvindt. Aan het eind van die eeuw gebeurt dat met de titels van graaf van Holland en Zeeland en heer van Friesland. Het aantreden van vertegenwoordigers uit het Henegouwse en vervolgens het Beierse Huis betekent de toevoeging van weer nieuwe en belangrijker titels. Interessant is de periode rond het ontstaan van de Hoekse en Kabeljauwse twisten wanneer de titel van *verbeider van het graafschap Henegouwen* een elegante oplossing moet bieden voor de dynastieke problemen van gravin Margaretha en haar zoon Willem V. Als begin 1358 de krankzinnig geworden Willem V wordt opgesloten in Le Quesnoy is het een protocollaire kwestie dat zijn broer Albrecht zich niet graaf kan noemen en wordt de term *ruwaard* gehanteerd. Aangezien dit in Holland en Zeeland een onbekende titel is, laat Albrecht zich overigens tot 1389 – het jaar van het overlijden van Willem V – gewoon als hertog (in Beieren) aanspreken, ten slotte ook nog een hogere titel dan die van graaf. Het is opmerkelijk dat in slechts één van de onderzochte Zeeuwse stadsrechten, en dan nog indirect, aan de titel van graaf van Zeeland wordt gerefereerd. Albrecht van Beieren afficheert zich in de intitulatio van de stadsrechtsoorkonde voor Reimerswaal (1375) weliswaar als ruwaard met al zijn titels maar in één van de artikelen verwijst hij specifiek naar zijn nakomelingen als *Graven te Zeeland*. Het mag eveneens opmerkelijk genoemd worden dat graaf Willem II zich bij de stadsrechtverleningen aan

⁴ Hierbij zijn de Westfriese stederechten buiten beschouwing gelaten.

⁵ Het stadsrecht van Middelburg werd medebezegeld door de gravin van Vlaanderen en haar burggraaf van Zeeland.

⁶ Voor Heusden zijn zowel de oorkonden van 1318 van Jan van Saffenberg en Sophia van Heusden als van 1399 van Albrecht van Beieren in het onderzoek betrokken.

Zierikzee (1248) en Alkmaar (1254) alleen als Rooms-koning afficheert en niet ook als graaf van Holland, in welke hoedanigheid hij toch deze privileges verleent. In de bepalingen van de oorkonde van Zierikzee wordt Willem II zelfs steeds als *koning* aangeduid. Wanneer de baljuw in zijn plaats treedt, gebeurt dat echter nadrukkelijk als vervanger van de graaf. In de artikelen van het Alkmaarse stadsrecht wordt Willem II weer consequent als de graaf aangeduid. Voor Zeeland dient nog te worden aangetekend dat, vanwege het *condominium*, in het geval van Middelburg de gravin van Vlaanderen medeverlener is geweest. In de periode 1217-1223 zijn in drie gevallen de burggraven van Zeeland betrokken geweest bij verlening en bezegeling (Middelburg, Westkapelle en Domburg).

b. de 17 **niet-grafelijke (heerlijke) oorkonden** (periode 1275-1484):

- 1 x als zuster van de Rooms-koning: Schiedam (1275)⁷
- 1 x als heren van Langerak en Liesveld: Nieuwpoort (1283)
- 1 x als heer van Amstelland en Amsterdam: Amsterdam (1300)⁸
- 2 x als heer van Voorne: Brielle en Goedereede (1312-1330)
- 1 x als heer en vrouwe van Saffenberg en Heusden: Heusden (1318)
- 1 x als heer van Beaumont: Schoonhoven (1322)⁹
- 1 x als heer van Vianen: Vianen (1336)
- 1 x als heer van Horne en Altena: Woudrichem (1356)
- 1 x als vrouwe van IJsselstein: IJsselstein (1360[63])
- 1 x als heer van Schoonhoven en van der Goude: Tholen (1366)
- 1 x als heer van Putten en Strijen: Geervliet (1381)
- 2 x als heer van Arkel: Gorinchem en Leerdam (1382)
- 1 x als heer van Purmerend: Purmerend (1410)
- 1 x als heer van Cruyningen, Heenvliet en Woensdrecht: Heenvliet (1469)
- 1 x als heer van Egmond, Baer en Purmerend: Purmerend (1484).

De categorie niet-grafelijke (heerlijke) verleners geeft, anders dan de eenduidige hoedanigheid als graaf van Holland, met 15 steden die voor het eerst een stadsrecht-oorkonde ontvangen, een meer verscheiden beeld te zien. Een bijzonder geval is de stadsrechtverlening aan Schiedam in 1275 door de zuster van Rooms-koning Willem II en tante van graaf Floris V. Zij treedt hier op als stadsvrouwe van Schiedam en formeel dus als heerlijke verleenster. De heren van Voorne, van Putten en Strijen en van Arkel kunnen feitelijk als kleine landsheren (met leenrechtelijke banden met de graaf van Holland) worden beschouwd, die over grotere gebieden regeren en aan één of meerdere plaatsen in hun gebied stadsrechten verlenen. De overige heren en vrouwen zijn de bezitters van afzonderlijke heerlijkheden, die de centrumplaats in hun heerlijkheid stadsrecht verlenen. In later tijd is in een aantal gevallen sprake van de overgang van een heerlijke stad aan de grafelijkheid, zoals Schiedam (in 1297), Amsterdam (1317), Heusden (1357), Goedereede en Brielle (1371), Tholen en Schoonhoven (1397) en Gorinchem (1417).

⁷ De tante van de regerende graaf Floris V, Aleid, verleent als stadsvrouwe van Schiedam dit stadsrecht, uiteraard wel met grafelijke toestemming, zoals in hoofdstuk 3 uitvoerig is beschreven. Na het overlijden van Aleid in 1284 volgt haar zoon Floris van Henegouwen haar op als heer van Schiedam. Na zijn dood in 1297 vervalt Schiedam aan de grafelijkheid.

⁸ Voor de duidelijkheid: in de aanhef staat 'Wi ghye van Heneghouwen' die stadsrecht aan 'onser poerte' verleent, en wordt niet zijn hoedanigheid van heer van Amstelland en Amsterdam vermeld. In dit onderzoek is ook de stadsrecht-oorkonde van 1342 van Willem IV betrokken, gelet op een onderlinge vergelijking van de aanvullende bepalingen.

⁹ Voor Schoonhoven zijn zowel de grafelijke oorkonden van 1280 en 1322 als de heerlijke oorkonde van 1322 in het onderzoek betrokken.

5.2.3 Inscriptio

De *inscriptio* betreft de adressering, aan wie de oorkonde is gericht. In de diplomatiek is het gebruikelijk dat de inscriptio de opgave van personen bevat aan wie de wilsuiting, die in de oorkonde is vervat, wordt gericht. In de stadsrechtsoorkonden is hiervan echter geen sprake. Geen der oorkonden wordt rechtstreeks gericht aan de ontvangers, de poorters of de nieuwe stad zelf, ondanks dat zij de belanghebbenden (*beneficiarissen*) zijn. Het doel van de oorkonde is uiteraard het verlenen van het stadsrecht en het vastleggen van de betreffende voorrechten en voorwaarden. Maar de inscriptio richt zich niet voor niets tot *allen... die deze brief zullen zien of horen lezen*. Het gaat er om deze oorkonde algemeen verbindende rechtskracht te doen verkrijgen naar derden. Vergelijk hiermee de *inscriptio* die in onze huidige wetgeving nog altijd wordt gehanteerd: *Allen, die deze zullen zien of horen lezen, saluut! doen te weten*. Hier is dus feitelijk sprake van een eeuwenlange, ononderbroken traditie.

5.2.4 Arenga

De *arenga* betreft de algemene motivering tot het opstellen van de oorkonde. In slechts veertien van de onderzochte oorkonden komt een arenga voor. Daaronder is de meest voorkomende vorm die uit de stadsrechtsoorkonde van **Haarlem** (1245): *Que geruntur in tempore cum tempore ne labantur, scripturarum memoria ac ydoneorum virorum testimonio solent perhennari*¹⁰ (en met een variatie hierop in nog zes andere oorkonden uit de Brabants-Hollandse familie). In de oorkonde van **Geertruidenberg** (1213) wordt het als volgt omschreven: *Ne facta principum vel dominorum vetustas aboleat vel iniquitas infringat, statutum est ea scripto perhennare*.¹¹ In de oorkonden van **Gorinchem** en **Leerdam** (1382) komt weer een andere variant voor: *want die natuer der menschen vergetell is, ende dat leven cort is, oeck mede want (men) niet vel op enyge jesten off daet besceyden of bevroeden mach dengeenen die na lange tijt nacoomen, men en laetsse hem in geschrifte die daeraff bescheyden en bevroeden mach*. De arenga biedt ons geen aanknopingspunten voor een beter inzicht in de aanleiding tot de stadsrechtverleningen, het zijn meer formele vormvereisten.

5.3 Context (corpus)

De *context* omvat de volgende bestanddelen: de *notificatio* of bekendmaking, de *narratio*, de onmiddellijke aanleiding voor de handeling, de *dispositio*, de feitelijke inhoud van de beoorkonding en de *corroboratio*, de aankondiging van de getuigen en het zegel.

5.3.1 Notificatio

De *notificatio* of *promulgatio* betreft de bekendmakingsformule. Deze komt in alle onderzochte oorkonden voor in verschillende Latijnse of Middelnederlandse formuleringen. In de **Haarlemse** stadsrechtsoorkonde staat: *Notum igitur...* ('Het zij daarom bekend...'). In die van **Alkmaar** (1254) staat: *Ad noticiam igitur universorum volumus pervenire...* ('Derhalve willen wij dat het allen ter kennis komt...'). En in de oorkonde van **Gouda** (1272): *maken cont alle den ghenen...*. De meest gebruikte vorm is (in hertaling): 'maken wij eenieder [allen] bekend...'. Kruisheer heeft alle vormen en varianten genoteerd die de notificatio's van de grafelijke oorkonden in de periode tot 1299 vertonen. Hij telt ruim 180 Latijnse en nog eens bijna 50 Middelnederlandse notificatio's

¹⁰ 'Opdat de dingen die in de tijd geschieden niet met de tijd verloren gaan, plegen zij vereeuwigd te worden door de overlevering van geschriften en door de getuigenis van betrouwbare mannen'.

¹¹ 'Opdat niet de tijd de daden van vorsten of heren uitwist of slechtheid er afbreuk aan doet, is besloten die daden op schrift te vereeuwigen'.

en constateert: ‘Het is verbazend op hoeveel verschillende manieren men ‘Ik maak bekend’ kan zeggen’.¹²

5.3.2 De narratio

De *narratio* betreft de verklaring betreffende de motieven en achtergronden van de inhoud van de oorkonde. Veel voorkomende verklaringen zijn (in hertaling): ‘uit liefde voor de stad ... het verzoek van de inwoners welwillend toegenegen’ en: ‘vanwege menige trouwe dienst die zij (de inwoners) ons voorheen hebben bewezen en nog zullen bewijzen’. De heer van Arkel geeft voor zijn stad **Gorinchem** (1382) als reden: *overmidts om versoecks ende beden wille ons gemeen landts des scependoms van Gorinchem, bij onssen vrijen wille, bij vollen rade ende goetduncken onser maghen ende vrienden, om oerber ende nutschappen wil ons gemeen lants voerscr..* Een bijzondere narratio betreft de herziene stadsrechtverlening aan **Muiden** (1374) aangezien het hier niet, zoals gebruikelijk, gaat om uitbreiding maar juist om inperking van de voorrechten: *dat wij aenegesien hebben groot Achterdeel die Onse steede van Muijden hevet mits dat heure vrijheijt ende steederecht zoe wijde strect dat zij heure paelen mit heuren Poorters nijet beschudden en moegen, soe hebben wij om nutschap ende oirbaer Onser steede voirscreven weederseit en weederroupen alle Recht ende vrijheede die Onse steede voorsz gehadt hevet totten dage toe van huden.* De reden voor het stadsrecht van **'s-Gravenzande** (1246) is ook een bijzondere: *ter begeerten mijnre liever moeder.* Tevens wordt hier gewezen op de al eerder aangehaalde verlening van stadsrechten aan Bolsward, Workum en Harlingen waar de *narratio* de wisselende omstandigheden weerspiegelt waarin de graven van Holland in hun Friese gebieden verkeren. Zo staat in die van **Bolsward** (1399): *want onse goede lude van Bodelswaert mit anderen onsen goeden luden van Oistergo ende van Westergo tot onser gunsten ende ghenaden ghecomen ende mit ons alinghe ende al wail verzoent ende verlijct sijn van alle onghheboersamicheit als sy mennich jaer tieghens ons ende onsen voirrorderen in ghestaen hebben ende van allen gheschille die ny tot desen daghe toe mit him luden ghehadt hebben ende hebben ons ghebult ontfacen ende ghesworen tot horen rechten lantsheer soe hebben ny den selven onsen goeden luden van Bodelswaert omdat sy ons ende onse nacomelinghen te bet dienen moghen ende te willigher ende te bereider sijn...’.*

De narratio kan dus belangrijke aanwijzingen geven betreffende de omstandigheden waaronder de stadsrechtverlening plaatsvindt hoewel het in de meeste gevallen een meer algemene, symbolische formulering betreft.

5.3.3 De dispositio

In de dispositio, de feitelijke inhoud van de oorkonde, worden de belangrijkste en meest voorkomende bepalingen uit de 61 onderzochte oorkonden afzonderlijk behandeld en onderling vergeleken. Uiteraard is de verlening van het stadsrecht – met de daaraan rechtstreeks verbonden voorrechten als poorter van de stad – zelf het voornaamste privilege. In een aantal gevallen gaat de stadsrechtverlening gepaard met het verstrekken van andere (economische) privileges zoals de gelijktijdige verlening van tolvrijdom. Hierna zullen allereerst de aan het stadsrecht verbonden (voor)rechten worden behandeld. Daarna komen de verplichtingen aan de lands- of de stadsheer – en dus diens voorbehouden rechten – aan bod.

¹² Kruisheer, *OKGH*, I, p. 77 en II, bijlage.

A. Stedelijke (voor)rechten

5.3.3.1 Economische voorrechten

- *Tolvrijdom*

Tolheffing is een *retributio*, een vergoeding, geheven voor het gebruik van een land- of waterweg, en is in de Middeleeuwen gebaseerd op het begrip van het ‘geleide’ ofwel de garantie van veiligheid van persoon en zijn goed (eigendommen) door een territoriaal heer aan vreemdelingen toegekend, die hierop echter niet zonder meer recht hebben. De heer mag tol heffen maar ook hiervan vrijstellen. Belangrijke categorieën die vrijwel altijd vrijstelling van tolheffing genieten zijn de leden van geestelijkheid en ridderschap. De *Saksenspiegel* noemt deze al uitdrukkelijk: *Papen ende ridders ende boer ghesinde sellen wesen tollevri*.¹³ Maar dat geldt niet meer als zij zelf gaan handeldrijven voor eigen gewin, dan vallen zij ook onder de algemeen geldende regels. In de glosse bij dit artikel staat: *So papen ende ridders om ghevin comanscap deden so en waren si niet tollē vri*. In het Keurboek van Dordrecht van 1401 treffen we een overeenkomstige bepaling aan: *papen en clercken, die daghelijcx comenscap doen of teverne houden, die zullen alzulke recht nemen en geven als coopmans en taverniers doen*.¹⁴ In de Middeleeuwen is de riviertol – gebaseerd op het stroomregaal van de landsheer – het meest belangrijk. Er zijn ook landtollen, bijvoorbeeld bij Geertruidenberg en verder nog talloze lokale markttollen.

De graafschappen Holland en Zeeland kennen een sluitend netwerk van riviertollen, dat één van de belangrijkste inkomstenbronnen vormt voor de grafelijkheid. De belangrijkste tol in Holland en Zeeland is die van Geervliet aan de rivier de Bernisse, die al in 1179 door keizer Frederik Barbarossa aan graaf Floris III van Holland is geschonken.¹⁵ Elke schipper moet daar op zijn weg van en naar Vlaanderen, Engeland, Noord-Duitsland en Brabant 5% van de waarde van zijn scheepslading betalen aan de graaf van Holland, met een maximum van 5 mark. Dit netwerk bestaat verder uit de tollē van Dordrecht (vroegste vermelding in 1220), bij Niemandsvriend (vroegste vermelding 1224/1232), later Woudrichem (vanaf 1356) aan de Merwede, bij Moordrecht (vroegste vermelding in 1250), later Gouda aan de Hollandse IJssel, bij Almsvoet, later Geertruidenberg aan de Oude Maas, bij Ammers (Ammerstol; vroegste vermelding in 1221) aan de Lek, later Schoonhoven, bij Strienemonde (vroegste vermelding in 1274/75) aan de Striene en bij Iersekeroord (vroegste vermelding in 1321) op Zuid-Beveland; verder zijn er nog tollē te Amsterdam voor buitenlands bier (sinds 1323) en te Spaarndam (die in relatie stond tot die te Gouda – had men daar al betaald dan kon men vrij doorvaren).¹⁶ Dit netwerk vormt een gesloten grafelijk tolsysteem voor alle scheepvaart naar en door Holland en Zeeland. Daarbij is Geervliet de belangrijkste zoutwatertol voor schepen van en naar de Noordzee en op de grote rivieren naar Duitsland terwijl Gouda de belangrijkste zoetwatertol is voor de schepen die via de ‘Hollandse binnenweg’ van het Marsdiep en Amsterdam *binnen dunen* van Vlaanderen naar Noord-Duitsland v.v. willen varen.¹⁷ De vrijstelling van tol kan voor al die tollē of voor één specifieke tol worden verleend. Volgens de jurist Philips van Leiden hebben de landsheren ter bevordering van het algemene belang bepaalde rechten waarvan zij geen afstand mogen doen in het belang van de respublica.¹⁸ Zo mag tolvrijstelling door een vorst zijns inziens alleen aan steden worden verleend, niet aan individuen, en dan alleen nog voor goederen voor eigen

¹³ De Geer van Jutphaas, *De Saksenspiegel*, eerste stuk, p. 59 (art. CVIII).

¹⁴ Fruin, *De oudste rechten der stad Dordrecht*, I, p. 61 (art. 182).

¹⁵ OHZ, I, nr. 226.

¹⁶ Zie o.a. Verkerk, ‘Tollē en waterwegen in Holland en Zeeland in de vijftiende eeuw’, p. 103-110; Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld*, p. 31-34.

¹⁷ Ketner, *Handel en scheepvaart van Amsterdam*, Leiden 1946, p. 3-11.

¹⁸ Timmer, *Profeet in eigen land*, p. 52-53.

gebruik.¹⁹ Het grote financieel-economische belang van de tol voor zowel landsheer als stad blijkt ook uit de specifieke regelingen in de stadsrechtsoorkonden.

Zoals hiervoor aangegeven lijkt deze praktijk onderdeel uit te maken van een feitelijke grafelijke handelswijze, die als een bestendige beleidslijn kan worden gezien en er steeds op gericht is de grafelijkheid territoriaal en financieel te versterken. Door de actieve vermeerdering van tolleren in het graafschap enerzijds en door de verlening van tolvrijdom aan met name de steden anderzijds, kunnen diverse doelen worden gerealiseerd: de bevordering van het economische verkeer, de groei van de steden én extra inkomsten voor de (lands)heer zelf. Alle steden hebben voor hun poorters op enig moment tolvrijdom binnen het graafschap gekregen. Het komt zowel voor dat een stad pas ná de verlening van het stadsrecht tolvrijdom verkrijgt, zoals Dordrecht, gedeeltelijk in 1250 en volledig in 1284 (stadsrecht in 1220)²⁰ dan wel dat een stad op dat moment al tolvrijdom heeft, zoals Schiedam in 1273 (stadsrecht in 1275), Amsterdam in 1275 (1300/1301), Brielle in 1280 (1330), Monnickendam in 1340 (1356) en Leerdam in 1371 (1382).²¹ De tolheffing of -inning wordt door de graaf veelal voor een vast bedrag verpacht aan particulieren of aan een stad. Het voordeel voor de graaf is dat hij dan over reguliere inkomsten kan beschikken en geen directe bemoeienis heeft met de feitelijke organisatie van de tolheffing.

Het financiële belang van tolheffing voor de grafelijke kas is groot: in 1389 pacht de stad Dordrecht alle tolleren voor een jaar voor maar liefst 10.000 oude schilden (1666 pond groten) en een jaar later gaat de pacht over naar een groep particulieren voor een bedrag van 12.000 oude schilden (2000 pond groten).²² In deze periode zijn de opbrengsten vanwege de tolverpachting goed voor ruim 25% van de grafelijke inkomsten, in 1396 zijn deze zelfs al opgelopen tot 43%.²³ De verlening van tolvrijdom wordt ook als politiek 'beloningsmiddel' of als 'incentive' ingezet door de landsheer. Zo krijgen in 1277 de ingezetenen van Uitgeest en Akersloot van Floris V voor drie jaar vrijheid van schot en tevens eeuwigdurende vrijstelling van tol *op dat zy haer te williger ende dapperlicker souden stellen tegens die Vriesen ende andere onse ryanden*²⁴ en in 1280 verleent de graaf vrijheid van de jaarlijkse bedde en de tol aan de ingezetenen van Wormer vanwege *de dapperheit onzer mannen van Wormer, en dat ze de Vriesen in zekeren slag gevangen en ons overgelevert hebben*.²⁵

In 31 van de 61 onderzochte oorkonden komen bepalingen voor met betrekking tot de tolvrijdom in de graafschappen Holland en Zeeland. In 21 van die 31 oorkonden staat een dergelijke bepaling zelfs in art. 1(15x) of art. 2 (6x). Dat geeft aan hoe belangrijk de tolvrijdom is voor de 'jonge' stad. Overigens hebben 22 steden al vóór de verlening van stadsrecht ook de tolvrijdom gekregen (te weten Haarlem, Leiden, Schiedam, Amsterdam, Heusden, Ammerstol, Brielle, Vianen, Veere, Hoorn, Monnickendam, Edam, Brouwershaven, IJsselstein, Tholen, Reimerswaal, Gorinchem, Leerdam, Zevenbergen, Goes, Sint Maartensdijk en Purmerend) en 11 steden (Middelburg, Zierikzee, Dordrecht, Westkapelle, Domburg, Schoonhoven, Oudewater, Goedereede, Naarden, Weesp en Woudrichem) pas (ver) er na.²⁶ Van de stad Geervliet – waar

¹⁹ Leupen, *Philip of Leyden: a fourteenth century jurist*, p. 223. Voor andere tolprivileges: Niermeyer, *Bronnen Beneden-Maasgebied*, 1^e dl.: 1104-1399.

²⁰ OHZ, II, nr. 840 (17 febr. 1250). Overigens is dit nog geen volledige tolvrijdom in het gehele graafschap maar een aanzienlijke inperking tot volle tolheffing op wijn, laken, staal en ijzer, de halve tol op zout en graan en volledige tolvrijdom voor alle overige producten, en dat bij de tolleren te Ammers, Moordrecht, Almsvoet en Niemandsvriend; OHZ, IV, nr. 2154 (7 juni 1284).

²¹ OHZ, III, nr. 1654 (24 nov. 1273); OHZ, III, nr. 1701 (27 okt. 1275); OHZ, IV, nr. 1931 (16 dec. 1280); Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 270 (30 mei 1340); ChHZ, III, p. 246 (12 maart 1371 – daar 12 maart 1370).

²² Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld*, p. 83.

²³ Bos-Rops, *ibid.*, p. 86.

²⁴ OHZ, III, nr. 1764 (14 jan. 1277); de aanhaling in ChHZ, I, p. 380-381 (12 jan. 1276).

²⁵ OHZ, IV, nr. 1926 (11 dec. 1280); de aanhaling in ChHZ, I, p. 411.

²⁶ In een aantal gevallen staat er een bepaling inzake tolvrijdom in de oorkonde terwijl de stad al eerder tolvrijdom kan hebben verkregen. Zo staat in de oorkonde van Amsterdam van 1342 een bepaling inzake tolvrijdom terwijl men die al in 1275 had gekregen.

één van de belangrijkste grafelijke tollën is gevestigd – is opmerkelijk genoeg geen tolvrijdom bekend.

In de stadsrechttoorkonden van de Brabants-Hollandse familie wordt vrijwel steeds dezelfde formulering gehanteerd als in die van **Alkmaar** (1254 - art. 1): *...ipsos liberos ab omni theloneo et exactione thelonei per aquas et terras in comitatu Hollandie dimisimus*.²⁷ Met Hoogewerf ben ik van mening dat deze omschrijving een volledige vrijstelling inhoudt van welke tolheffing dan ook op de bovengenoemde plaatsen in de grafelijke gebieden.²⁸ De bepaling in het stadsrecht van **Amsterdam** (1342 - art. 2) van graaf Willem IV bevestigt deze uitleg: *Voert so sellen sij tollenvri varen mit al hoeren goede voerbi alle onse tolne in onsen landen, beyde te water ende te lande*. De tolvrijheid van Haarlem lijkt overigens een bevestiging van een al (veel) eerder verleend tolprivilege. Hoogewerf wijst daar op als hij de oorkonde uit 1290 aanhaalt waarin staat dat de tollenaars *onse lieve portere van Haarlem ghemeenlike latet varen voer onse tolne met sulken rechte alse si plaghen te varen bi ons vaders tiiden ende bi ons ounders vaders tiiden*.²⁹ Dat zou betekenen dat de poorters van Haarlem al ten tijde van Floris IV – vermoedelijk rond 1230 – tolvrijheid genieten, een zienswijze die ook al door Huizinga is geformuleerd.³⁰ Het stadsrecht van **Geertruidenberg** (1213 - art. 4) kent een andere bepaling: *Et in iurisdictione comitis nec in nundinis nec extra nundinas thelonia exsolvent*.³¹ Dit lijkt dus ruimer omdat het hier expliciet ook de markttol betreft. Bovendien krijgen de inwoners van Geertruidenberg vrijdom van tol te 's-Hertogenbosch (en die poorters ook weer tolvrijdom te Geertruidenberg, zie art. 15). **Gouda** (1272 - art. 2) kent weer een variant hierop: *also dat alle die ghene de binnen deser vriejt woenaftich sijn ende porters sijn, tollën vry varen sellen voer alle onse tollën doer alle onse land mit horen eyghene scepen ende mit horen eyghene goede*. Hier is juist geen sprake van tolvrijdom bij vervoer over land. In **Leiden** (1266 - art. 4) is het volstrekt helder geregeld: *Per totum districtum meum, Hollandie videlicet et Zelandie, in omnibus suis negociationibus absque theloneo eis liceat libere proficisci*.³² De kortste bepaling treffen we aan in het stadsrecht van **Staveren** (1292 - art. 1): *Jnt erste tolne vri te vaerne vore onze tolne met haren goede*. Het stadsrecht van **Rotterdam** (1340 - art. 2) kent ook een duidelijke regeling voor de aanwezige en later inkomende poorters van de stad: *So wie nu binnen Rotterdamme woent of dair binnen quame wonen ende porter worde die sal tollën vri varen voerbi onsen tollën met alle sinen goede dat hi voert duer onze graefscap van Hollant van Zelant ende van Vrieslant*. Het is interessant te weten wat er feitelijk bij komt kijken om de tol ook daadwerkelijk vrij te kunnen passeren. In **Vlaardingen** (1273 - art. 1) wordt volstrekt helder omschreven hoe men dient te handelen bij de tol ter voorkoming van allerhande bedrieglijke constructies om de tol te ontduiken.³³ Hier is het volstrekt duidelijk: de waard kent zijn gasten. En men moet een bewijs van poorterschap van de

²⁷ '... hen hebben vrijgesteld van alle tol en tolheffing op het water en op het land in het graafschap Holland'. Variaties hierop bestaan onder andere in de stadsrechten van Beverwijk: '...in de landen van ons gehele graafschap en gebied' en van Haarlem: '... overall in mijn rechtsgebied'. De inwoners van Beverwijk kregen overigens al op 1 oktober 1298 vrijheid van tolheffing, zes weken voor de verlening van het stadsrecht waarin die tolvrijdom ook weer opgenomen is; OHZ, V, nr. 3426.

²⁸ Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p. 96 en 97, zie ook noot 1 v.w.b. de markttol.

²⁹ OHZ, IV, nr. 2458 (15 april 1290); Hoogewerf, *ibid.*, p. 99-100.

³⁰ Huizinga, *De opkomst van Haarlem*, p. 229-230.

³¹ 'En binnen de jurisdictie van de graaf zullen zij noch op de jaarmarkten noch daarbuiten tolgelden betalen'.

³² 'Zij mogen ten behoeve van al hun zaken zonder tol betalen vrij rondtrekken door mijn gehele graafschap, Holland zowel als Zeeland'; Leiden zal overigens al rond 1200 tolvrijdom hebben gekregen, zie Kruisheer, 'Oudste Leidse stadsrechttoorkonden', p. 193-194.

³³ In vertaling: '...dat zij bij hun handelszaken vrijelijk zonder tol te betalen door heel ons gebied van Holland en Zeeland kunnen trekken met hun goederen, onder die voorwaarde echter, dat als zij goederen van anderen (d.w.z. niet poorters), die wel belast zijn met tol, op bedrieglijke wijze overnemen om te vervoeren, terwijl zij doen alsof deze goederen van hen zijn, zij – daar niemand voordeel mag hebben van bedrog en list – de genoemde vrijheid verspelen, indien men dit zal kunnen bewijzen met getuigen; ook mag het die kooplieden niet gebeuren (dat) zij voor één penning bij wijze van onderpand vele goederen op krediet aanschaffen en die aldus als hun eigen goederen vervoeren zonder de verplichting van tol, maar wat zij hebben aangeschaft voor contant geld en volledig betaald, mogen zij door heel ons gebied, waar zij dat willen, vervoeren zonder de heffing van tol'.

stad voorhanden hebben en tonen, anders kan men omkeren en dit bewijs gaan halen of alsnog tol betalen. In de oorkonde van **Amsterdam** (1342 - art. 2) wordt dit helder en ook uitgebreid omschreven: men moet onder andere een jaar en een dag poorter zijn geweest en in de stad gewoond hebben en ook moeten ze elk jaar hun poortersbrief vernieuwen.³⁴ De inhoud van dergelijke poortersbrieven is ook overgeleverd, zo bijvoorbeeld het formulier van de tolbrief van Dordrecht.³⁵ In Schiedam dienen 8 penningen te worden betaald aan de stadsklerk voor een dergelijke tolbrief.³⁶ In het stadsrecht van **Muiden** (1374 - art. 1) staat ook precies wat een poorter zal moeten doen waaronder het laten zien van het *steede teijcken*.³⁷ In dit verband wijs ik nog op de bijzondere bepaling voor **Naarden** (1353 - art. 2): *Voirt soe zullen sij tollen vri varen met alle hoeren goede voir bi alle onse tolln in onsen lande, ende waert dat enich van onsen poirteren ten Naerden hem misgrepe voir onse tolln dat soude comen op hem seluen, ende die ghemeene poirte en souder niet bi verliesen an horen rechte, an hoere vribede noch an hoere tolln*. Dit is een unieke afwijking van het beginsel dat de *universitas*, de hele gemeenschap, dient op te komen voor schulden van het individu als lid van diezelfde gemeenschap. Het is ook de enige bepaling van deze aard die ik aantrof in alle onderzochte oorkonden en keuren van de betreffende steden. Nog niet bij het stadsrecht van 1355 maar binnen één jaar nadien krijgt **Weesp** bij afzonderlijk privilege alsnog tolvrijdom in Holland, Zeeland en (West-)Friesland.³⁸ In **Woerden** (1372 - art. 2) worden bij de verlening van het stadsrecht juist aanstaande poorters gelokt met het vooruitzicht op tolvrijdom: behalve de ‘zittende’ poorters mogen ook degenen die in de toekomst poorter worden en met hun hele hebben en houden daadwerkelijk binnen de stad (komen) wonen, tolvrij met hun goederen varen door het gehele graafschap. De tolvrijdom voor nieuwe poorters van **Oudewater** (1345 - art. 1) is voorwaardelijk in die zin dat deze gaat gelden nadat zij een jaar en een dag met hun hele hebben en houden daadwerkelijk in de stad hebben gewoond.

In de onderzochte oorkonden is, naast de Hollandse graaf, Willem van Horne en Altena de enige andere heer die – een bescheiden – tolvrijdom binnen het Land van Altena verleent en wel aan **Woudrichem** (1356 - art. 1): *Inden iersten dat ons porteren van Woudrichem tolle vri varen selen ende hoer goet ouer al in onser macht te water ende te lande*. In één geval verleent de Hollandse graaf tolvrijdom op verzoek van een andere stadsheer aan diens poorters, en wel te **Schoonhoven** (1322 - art. 1); het betreft hier echter de inwilliging van een verzoek van de broer van de graaf, Jan van Henegouwen, heer van Beaumont. Waar de tolvrijdom eigenlijk overal in de artikelen 1 of 2 staat (slechts twee keer in artikel 4) valt het zeer op dat we in de oorkonde van **Harlingen** (1398) dit privilege pas aantreffen in artikel 12, als de één na laatste bepaling. Evenzeer opvallend is dat de beide andere stadsrechtelijk bevoorrechte steden in deze jaren op betwist Fries gebied, Bolsward en Workum, dit tolprivilege nu weer niet in hun stadsrechtsoorkonde verleend krijgen.

In de Zeeuwse stadsrechtsoorkonden treffen we geen privileges aan betreffende de tolvrijdom met uitzondering van die van **Vlissingen** (1315 - art. 60). Een aantal andere Zeeuwse steden krijgt dit privilege pas na hun stadsrechtverlening toegekend. Zo krijgen de burgers van

³⁴ De vroegste tolvrijdom binnen het graafschap voor de inwoners van Amsterdam dateert van 1275, later herhaald in 1292 en 1317.

³⁵ Fruin, *De oudste rechten der stad Dordrecht*, I, p. 241, nr. 104: ‘Hoe die stadt is verbonden tolbriefen te scrijven der porters. Wy burg., scep. ende raet der stede van Dordrecht doen condit allen eerbaeren ende discreten tollenaeren ons genadichs heeren des keyzers van roemen, dat N. onse inwoonende porter is, ende dat hy op datum sbriefs voor ons geaffirmeert heeft by volcomen eede, dat het merck, hieronder met zynen selfs hant gescreven, zijn gewoonelijck merck is, dat hy dagelijcx gebruyckt, ende dat hy onder tselve merck ende met desen tegenwoerdigen tolbrief geen goet voerby die tolln ofte wachten van dyen vueren noch doen vueren en sall, dan hem ende zynen medeporteren toebehooren, sonder yemant anders part iof deel daeran te hebben, al sonder fraude, zoe waerelijck moet hem god helpen. Des toerconden hebben wy burg., scep. ende raet voernoemt der stede signet hieraen doen hangen’.

³⁶ Heeringa, *Rechtsbronnen Schiedam*, p. 75.

³⁷ Die dient ook daadwerkelijk in de stad te wonen met zijn gehele hebben en houden.

³⁸ GA Weesp, Charterverzameling 3-3-1356.

Zierikzee pas in 1290 het privilege van tolvrijdom voor vervoer over water in het gehele graafschap voor hun eigen goederen.³⁹ Maar soms krijgt men het al (veel) eerder, zoals de ambachtsingezetenen van **Goes** die, op verzoek van hun heer, ridder Pieter van Borsele, al in 1267 van tolvrijdom in het gehele graafschap gebruik kunnen maken.⁴⁰ En ook de ingezetenen van **Tholen** beschikken sinds 1290 over dit privilege, dat is verleend via de leenman van de graaf, Hendrik Buffel.⁴¹

De tolvrijdom is een belangrijk element in de stadsrechtverleningen en specifiek bedoeld om de nieuwe steden een extra economisch fundament te bieden voor een voorspoedige groei. Soms is het echter ook een strategisch middel van de graaf om nieuw verworven steden aan zich en aan zijn gebieden te binden. Overigens mag niet uit het oog worden verloren dat tolvrijdom op een veel breder terrein werd ingezet binnen en buiten het graafschap. Tal van 'buitenlandse' steden en groepen kooplieden maar ook 'binnenlandse' abdijen en andere religieuze instellingen hebben door de eeuwen heen het privilege van tolvrijdom verkregen maar uiteraard wel altijd met de bedoeling dat ook graaf en graafschap daar beter van zouden worden.⁴²

- *Jaar- en weekmarkten*

De landsheren beschikken ook over het marktregaal, het privilege tot het instellen van zowel week- als jaarmarkten in de stad (en op het platteland). Een dergelijk privilege is voor beide partijen voordelig, voor de heer vanwege de extra inkomsten aan tolleren en accijns, voor de stad vanwege de toenemende handel in en naar de stad, en eveneens extra inkomsten in de vorm van accijns en ook wel boetes, uiteraard naast de extra bestedingen in de stad door alle handelaren en bezoekers. Jaarmarkten duren veelal acht dagen, waarvoor marktkooplui van heinde en verre naar de stad komen. Niet alleen de stedelingen zelf komen op de markt maar ook tal van andere kooplustigen uit de wijde omgeving. Verder komen ook allerlei andere personen naar de markt zoals artiesten, kwakzalvers, marketentsters en ook geestelijken. In een dergelijke drukte is het zaak de rechtsorde zo goed mogelijk te bewaken en dienen rechtszekerheid en veiligheid van persoon en goederen te worden gegarandeerd. Daartoe dient de 'marktvrede' die tijdens maar ook voor een bepaalde periode voorafgaand aan en na afloop van de jaarmarkt wordt afgekondigd. Tijdens die periode gelden extra strenge regels die nauwlettend worden gehandhaafd. Vaak wordt ook een kruis opgericht als symbool van de rechtsmacht gedurende die marktvrede. De kooplieden genieten dan extra bescherming tijdens hun komst naar en vertrek van de markt. Bovendien kunnen zij tijdens de marktvrede niet worden aangesproken voor schulden van andere handelaren uit eigen gebied. Weekmarkten zijn van vrijwel even groot belang voor een stad aangezien daardoor een constante toevoer van goederen plaatsvindt en er een afzetmarkt ontstaat, die ook weer een geheel eigen economische activiteit tot ontwikkeling brengt. Ook zijn er speciale productmarkten die beroemd zijn tot ver over de grenzen van het eigen graafschap, zoals de paardenmarkt van Voorschoten (op 7 augustus) en die van Valkenburg, terwijl bijvoorbeeld de vismarkt te Katwijk een bovenregionale functie blijkt te vervullen.⁴³

Met name in Holland komt een forse ontwikkeling van zowel jaar- als weekmarkten tot stand, overigens zowel in de stad als op het platteland, die mede wordt bevorderd door de goede bereikbaarheid via de vele waterwegen. Van Bavel wijst op de actieve manier waarop door de graaf

³⁹ OHZ, IV, nr. 2432 (13 jan. 1290).

⁴⁰ OHZ, III, nr. 1437 (1 jan. 1267). Herhaald op 24 sept. 1300 door Jan II.

⁴¹ OHZ, IV, nr. 2466 (27 april 1290).

⁴² Hier kunnen bijv. worden genoemd: de abdij Mariënweerd in 1215 (OHZ, I, nr. 348), het convent van Berne in 1203-1222 (I, nr. 420), de mannen van de graaf van Bentheim, aanwezig te Gorinchem, in 1203-1222 (I, nr. 421), de broeders van de Duitse Orde in 1224 (II, nr. 440), kooplieden uit Lübeck en Hamburg (beperking van tolheffing) in 1243 (II, nr. 632), de burgers van Grave in 1290 (IV, nr. 2462), de heer van Heusden voor de burgers van Heusden in 1290 (IV, nr. 2481), enz. enz.

⁴³ Dijkman, *Medieval market institutions*, p. 47 e.v., en p. 83-101.

en andere belanghebbenden met name in Holland de ontwikkeling en groei wordt gestimuleerd van open markten onder andere door het bevorderen van de veiligheid en het tegengaan van misstanden; de economische ontwikkeling die hier later dan in de omringende gebieden op gang komt, maakt het mogelijk dat er marktinstuties ontstaan die individuele en strikt zakelijke transacties mogelijk maken.⁴⁴ Dijkman heeft een chronologische reconstructie gemaakt van de ontwikkeling van de jaarmarkten in Holland (inclusief een overzicht van de eerste en laatste vermeldingen van jaarmarkten in Hollandse steden en dorpen in de twaalfde tot en met de vijftiende eeuw).⁴⁵ Het zijn volgens Dijkman de economische behoeften en ambities van de steden die het ontstaan van de (Hollandse) jaarmarkten in de dertiende en vroege veertiende eeuw hebben gestimuleerd; de steden beschouwen jaarmarkten – voornamelijk ook een stedelijk fenomeen – als bevorderlijk voor de handel, in eerste instantie mede vanwege de door de overheid (graaf en stad) verzekerde marktvrede, die veiligheid betekent voor de bezoekende kooplieden.⁴⁶ In 27 van de 61 onderzochte stadsrechtsoorkonden wordt tevens het privilege van jaarmarkt of weekmarkt verleend dan wel worden nadere regels gegeven betreffende een al aanwezige jaar- of weekmarkt.

In het stadsrecht van **Geertruidenberg** (1213 – art. 5) treffen we de vroegste vermelding aan van een verlening van het jaarmarktprivilege: de poorters van die stad krijgen er dan maar liefst drie.⁴⁷ Graaf Willem II zal in de periode 1247-1256 ook nog het privilege van een maandagse weekmarkt verlenen.⁴⁸ **Delft** (1246) is de eerste stad van de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie waar in de stadsrechtsoorkonde een dergelijk privilege specifiek wordt vermeld, niet alleen van een jaarmarkt maar ook van een weekmarkt. Het gaat hier echter om een verwijzing (in art. 59) naar de te Delft blijkbaar al bestaande weekmarkt en jaarmarkten. Volgens art. 60 begint de eerste jaarmarkt in Delft op St. Odulfusdag (12 juni). In de Brabants-Hollandse stadsrechtsoorkonden van Haarlem en Alkmaar treffen we dergelijke privileges niet aan. In Alkmaar is overigens al sinds de vroege twaalfde eeuw sprake van een marktfunctie, in 1174 van een markttol en in 1215 van een jaarmarkt.⁴⁹ Eerst in 1339 zal Alkmaar een privilege krijgen tot uitbreiding van de bestaande jaarmarkt tot drie jaarmarkten per jaar.⁵⁰ De stad Haarlem krijgt pas in 1355 het privilege van één jaarmarkt.⁵¹ Ook in de oorkonde van **Vlaardingen** (1273 – art. 14) staat een verwijzing naar een al bestaande jaarmarkt en de verzwaarde boete op verstoring van de marktvrede.⁵² Al op 29 mei 1270 heeft graaf Floris V samen met zijn tante Aleid hier een jaarmarkt en ook een zaterdagse weekmarkt ingesteld.⁵³ **Gouda** (1272) moet nog tot de periode 1377-1381 wachten voordat in de

⁴⁴ Van Bavel, *Manors and markets*, p. 393. Hij wijst ook nog op andere factoren die een gunstige rol hebben gespeeld waaronder het bevorderen en garanderen van eigendomsrechten en een toegankelijke kapitaalmarkt.

⁴⁵ Dijkman, *ibid.*, hoofdstuk 2.3, p. 31-38 en Appendix A. Survey of fairs, p. 295-314.

⁴⁶ Dijkman, *ibid.*, p. 54; de vestiging van een jaarmarkt vereiste grafelijke toestemming.

⁴⁷ Vertaald: 'Drie markten zullen jaarlijks aldaar gehouden worden, de eerste moet op de derde juli, de tweede de zeventiende september, de derde de twintigste oktober gehouden worden'.

⁴⁸ *OHZ*, II, nr. 1075; de graaf is dan tevens Rooms-koning. Bij de vernieuwing van het stadsrecht op 22 jan. 1275 zal de stad zelfs nog een vierde jaarmarkt krijgen; *OHZ*, III, nr. 1683.

⁴⁹ Cox, 'Een grafelijke stad', p. 44: in 1132 wordt Alkmaar al een *forum* of marktplaats genoemd. De jaarmarkt van 1215 in: *OHZ*, I, nr. 357 (28 aug. 1215).

⁵⁰ Fasel, *De Alkmaarse rechtsbronnen*, deel 2, p. 361 (8 dec. 1339): Willem IV van Henegouwen, graaf van Holland, geeft de poorters van Alkmaar drie jaarmarkten, elk van drie weken, te weten op Midvasten, op St. Jacobsmis (25 juli) en op Bamis (1 oktober), en bepaalt dat de kooplieden uit Vlaenderen, Brabant, Denemarken, of uit welke landen ook, naar de markten mogen komen door zijn landen, zullende als tol geven voor elk pond 4 penningen hollands, voor elk rund 2 penningen en voor de andere beesten navenant, voor een laken 8 penningen en van andere slapende goederen de 100ste penning.

⁵¹ Marsilje, 'De geografische', p. 33.

⁵² 'Indien echter iemand tijdens de jaarmarkt binnen de genoemde vrijheid vecht, willen wij ten gunste van de jaarmarkt, opdat de vrede daar ongestoord bewaard blijft, dat zo iemand gestraft wordt met een boete van vijftien pond en wel tijdens de jaarmarkt, en ook als hij misschien na de markt schuldig wordt bevonden'. Deze zomerjaarmarkt blijkt al voor 1246 hier te worden gehouden.

⁵³ *OHZ*, III, nr. 1524.

stad twee jaarmarkten mogen worden gehouden.⁵⁴ Aan **Medemblik** (1289 - art. 71) wordt als eerste in de Brabants-Hollandse familie expliciet het jaarmarktprivilege verleend, die zelfs 14 dagen zal duren. In **Beverwijk** (1298 - art. 18) weet Wolfert van Borselen, de stadsheer en ook de feitelijke machthebber in het graafschap, het gedaan te krijgen dat men aldaar een weekmarkt en twee jaarmarkten krijgt. Hier is ook sprake van het oprichten van het marktkruis ter aanduiding van de marktvrede, en de tol die aan de graaf toekomt. Het recht op een dinsdagse weekmarkt is overigens door graaf Floris V al in 1276 aan ambachtsheer Gerard van Velzen toegestaan.⁵⁵ In het stadsrecht van **Goedereede** (1312 - art. 36 en 40) staan diverse bepalingen betreffende de blijkbaar al langer aanwezige weekmarkt. Zo wordt uitdrukkelijk bepaald dat de bewoners van West-Voorne die op zee gaan eerst te Goedereede op de markt moeten komen (marktdwang) maar men zal wel onbelemmerd naar de markt kunnen komen, en ook niet worden gearresteerd vanwege een onbetaalde schuld. In 1330 krijgen de *goeden luyden van onse poirt van Goedereede* het recht van een haringmarkt en een jaar later van een vrije weekmarkt.⁵⁶ De poorters van **Vlissingen** (1315 - art. 11) krijgen van de graaf van Holland octrooi voor een weekmarkt: *Voert soe willen ny ende gheven hem eene weke marct opten dinxendach*. Ook **Brielle** (1330) blijkt volgens diverse artikelen, evenals Goedereede, al op het moment van de stadsrechtverlening over een weekmarkt te beschikken. In **Rotterdam** (1340 - art. 32) krijgt men octrooi voor twee jaarmarkten, die ieder acht dagen zullen duren.

De inwoners van de nieuw gebouwde stad **Naarden** (1353) krijgen pas in 1376 het recht op twee vrije jaarmarkten en een weekmarkt terwijl je zou verwachten dat dit als economische stimuleringsfactor al bij de aanleg van de stad verleend zou zijn.⁵⁷ De nieuwe stad **Enkhuizen** (1356 - art. 71) krijgt het privilege van een veertien dagen durende jaarmarkt waarvoor het marktkruis zal worden opgericht. De inwoners van **Monnickendam** (1356 - art. 71) hebben blijkbaar met meer succes onderhandeld over hun stadsrecht want zij krijgen maar liefst drie jaarmarkten. De poorters van **Edam** (1357 - art. 71) hebben de oorkonde van hun bureu uit Monnickendam als voorbeeld genomen voor hun eigen stadsrecht en hiervan blijkbaar goede nota genomen. Want ook zij krijgen drie jaarmarkten vergund wat menig grote stad niet eens gegeven is. **Grootebroek** (1364 - art. 71) zal het met 'slechts' één jaarmarkt moeten doen. In het stadsrecht van **Woudrichem** (1356) staat geen privilegeverlening van een weekmarkt of een jaarmarkt opgenomen. Maar Willem V van Horne, heer van Altena, verleent nog op dezelfde dag het privilege van een zondagse weekmarkt aan de poorters van Woudrichem. Het stadsrecht van **IJsselstein** (1360[63] - art. 19) bepaalt dat tijdens de jaarmarkt dubbele boetes gelden. En in het stadsrecht van **Tholen** (1366 - art. 52) is sprake van een al bestaande zaterdagse weekmarkt waar men ook verplicht is gedurende twee weken het vee ter verkoop aan te bieden. In **Reimerswaal** (1375 - art. 3) is weer sprake van reeds bestaande jaarmarkten, die de poorters eerder bij grafelijk privilege hebben verkregen. Die van **Geervliet** (1381 - art. 18) beschikken over een woensdagse weekmarkt tijdens welke een bijzondere rechtsbescherming geldt: *Die vryheit⁵⁸ vanden marctdage sal duyren vandes dinxendes te vespertide⁵⁹ totes donredages toe te middage ende alle boeten die dair binnen verschijnen sullen wesen tweeschat*. In het stadsrecht van **Gorinchem** (1382 - art. 46) is sprake van een bestaande weekmarkt en tevens van de befaamde vismarkt waar men verplicht is eerst alle binnen de vrijheid van Gorinchem gevangen vis aan te bieden. In **Leerdam** (1382) is eveneens sprake van een al bestaande weekmarkt. En ook aan de steden in 'zijn' Friese gebieden verleent hertog Albrecht een aantal marktprivileges: **Harlingen** (1398 - art. 9) krijgt een dinsdagse weekmarkt en twee

⁵⁴ Abels, *Duizend jaar Gouda*, p. 55. In 1357 krijgt de stad het recht op een jaarmarkt.

⁵⁵ OHZ, III, nr. 1738.

⁵⁶ Pols, 'Bevestiging der handvesten', p. 340-342.

⁵⁷ ChHZ, III, p. 320 en 376.

⁵⁸ Immunitet en bijzondere rechtsbescherming voor kooplieden ten tijde van de markt en de heen- en terugreis, ter bevordering van de koophandel.

⁵⁹ Rond vijf of zes uur in de namiddag, derhalve voorafgaande aan de eigenlijke marktdag die in Geervliet op woensdag plaatsvond. Dit geldt dus van dinsdagavond tot donderdagmiddag.

jaarmarkten; **Bolsward** (1399 - art. 18) krijgt een zaterdagse weekmarkt en twee jaarmarkten en **Workum** (1399 - art. 17) een donderdagse weekmarkt en één jaarmarkt. En in **Brouwershaven** (1403) is in diverse artikelen ook sprake van een al bestaande weekmarkt. De heer van **Heenvliet** (1469 - art. 14) verleent een jaarmarkt aan zijn onderzaten, waarbij eenieder vrij mag komen en gaan met uitzondering van ballingen en vijanden van de graafschappen van Holland en Zeeland. De inwoners van **Purmerend** (1484 - art. 3) krijgen van hun nieuwe stadsheer het privilege van twee jaarmarkten en een weekmarkt.

Bovenstaande bepalingen in de stadsrechtsoorkonden geven een mengeling te zien van het vastleggen van bestaande marktrechten en de verlening van nieuwe. Het is evident dat de 'jonge' stad alle belang heeft daarbij en zich zoveel mogelijk ruimte wil verschaffen gelet op zowel haar economische aantrekkingskracht als een mogelijke expansie. Er is dan ook wel geprobeerd deze marktfuncties als 'gedwongen winkelnering' voor de wijde omgeving op te leggen. Niet alleen om de concurrerende markten op het omringende platteland te elimineren – in 1531 verkrijgen de steden zelfs een verbod op alle nieuwe economische activiteiten op het omringende platteland via de *Order op de buitennering*⁶⁰ – maar tegelijk die bewoners te verplichten in hun stad naar de markt te komen, de zogeheten 'marktdwang'. De landsheer verleent daaraan ook wel zijn medewerking getuige bijvoorbeeld het grafelijke verbod uit 1347 voor de inwoners van Kennemerland en West-Friesland om hun weekmarkten ergens anders dan in Alkmaar te houden, waarbij de baljuw er op toeziet dat die dorpingen ook daadwerkelijk naar Alkmaar gaan.⁶¹ Hoewel de evidente en door vrijwel alle Hollandse steden fel betwiste stapeldwang van de stad Dordrecht een dergelijke inzet lijkt te bevestigen, is het Alkmaarse voorbeeld een uitzondering in het graafschap. Eigenlijk zijn er verder alleen voorbeelden van marktdwang te vinden in die grensregio's waar concurrentie met 'aanliggende' landsheren bestaat, zoals de boterstapel te Oudewater (1326) en de visstapels te Goedereede (1330), Naarden (1342, bevestigd 1356) en Heusden (1357).⁶² Het marktprivilege is economisch gezien voor alle partijen – heer en stad – een zeer belangrijk voorrecht dat nog lang een voorname rol zal spelen bij de ontwikkeling van stad en graafschap of heerlijkheid.

- *Overige economische privileges*

Naast het belangrijke marktregaal is onderzocht welke andere privileges ter stimulering van lokale handel en nijverheid door de landsheer gelijktijdig met de stadsrechten zijn verleend. Voorbeelden daarvan zijn het windrecht, het maalrecht, het visserijregaal, het recht van veer en het stroomregaal. De toestemming om een haven aan te leggen of een (laken)hal te bouwen is in dit verband uiteraard ook relevant. Dit soort privileges is veelal toegesneden op de lokale situatie. Overigens is het van belang te wijzen op een belangrijk element dat juist niet in de onderzochte oorkonden voorkomt: de accijnsheffing door de stad ontbreekt vrijwel volledig.⁶³ De inkomsten uit accijns vormen echter de veruit belangrijkste inkomstenbron van de middeleeuwse stad (variërend van 40 tot wel 80% van de stedelijke inkomsten), zodat het tenminste opmerkelijk is dat hiervan slechts één enkel spoor wordt aangetroffen: volgens het stadsrecht van **Geervliet** (1381 - art. 5) zijn het de twee burgemeesters die gaan over de stedelijke goederen en (aanwezige) accijnzen. Om accijnzen te mogen heffen dient de stad echter steeds over een specifiek privilege van de landsheer te beschikken, die soms daaraan voorwaarden verbindt voor wat betreft de besteding ervan (bijvoorbeeld aan de bouw van de stadsmuren). In vrijwel alle gevallen (met

⁶⁰ Deze ordonnantie van Karel V van 11 okt. 1531 betekent een verbod om *van nieuws eenige Weveryen, Loyeryen, Metselryen, Timmeryen, of andere gelijke Ambachten, Negociatie of Neeringen, die men in beslooten Steden behoort te doen te beginnen*.

⁶¹ NA, AGH 220, f. 57; Brokken, *Het ontstaan*, p. 50.

⁶² Oudewater: Plomp, *Woerden*, p. 30; Goedereede (1330): Pols, 'De rechten', p. 294; Naarden 1342: *ChHZ*, II, p. 656; Naarden 1356: *ChHZ*, II, p. 826; Heusden 1357: Niermeyer, *Bronnen Beneden-Maasgebied*, nr. 434.

⁶³ De accijns was een vorm van indirecte belastingheffing op verbruiksgoederen (o.a. op eerste levensbehoeften). Belangrijke accijnzen waren die op bier en wijn geheven werden.

uitzondering dus van Geervliet) krijgen de onderzochte steden pas (ver) na hun stadsrecht een privilege van accijnsheffing; dat geldt bijvoorbeeld voor Haarlem (1274)⁶⁴, Zierikzee (1305), Schiedam (1317), Gouda (1352), Vianen (1354), Alkmaar⁶⁵ en Goes (1413) en Zevenbergen (1449).

In het stadsrecht van **Geertruidenberg** (1213 - art. 13) treffen we een voorbeeld aan van een specifiek economisch privilege. De graaf staat een aantal gronden af aan de poorters van Geertruidenberg: *Nemus inter Osterholt et Sthenlo ad ius adinet opidanorum, et vene similiter inter Sthenlo et Sthanthese, et pascua infra eosdem terminos comprehensa in ius eorum cedent*.⁶⁶ Dit duidt er op dat poorters van Geertruidenberg nog in belangrijke mate agrarisch georiënteerd zijn. In het stadsrecht van **Vlissingen** (1315) geeft de graaf met zoveel woorden in de aanhef aan dat hij een nieuwe haven in zijn stad heeft laten aanleggen aangezien het zijn taak als landsheer is zijn land en onderzaten vooruit te helpen. En ter versterking van de economische ontwikkeling verleent hij ook nog het stadsrecht aan de poorters van Vlissingen, mede in het belang van de kooplieden die de stad zullen aandoen. Die van **Naarden** (1353 - art. 19) krijgen van de graaf het privilege van de visserij en van de maten en gewichten. De poorters van **Hoorn** (1356 - art. V) krijgen het belangrijke voorrecht bier en wijn te mogen tappen zonder tol of tijns te betalen, de overige rechten van tol, tijns, wissel, waag en maat houdt de graaf aan zich. De toename van het aantal kerken en kloosters maar meer nog de verstedelijking in West-Europa, die zich vanaf de elfde eeuw in West-Europa voltrekt, betekenen een forse groei van de vraag naar consumptiedranken als wijn en bier. Deze vraag betekent een forse stimulans van economische activiteiten als productie, bevoorrading en dus handel, over vaak zeer lange afstanden. Beide dranken worden tot ver buiten de eigenlijke productiegebieden afgezet. Wijn uit het Rijnland en uit de Auxerre of Gascogne gaat zowel naar Vlaanderen als naar Engeland terwijl bier uit Bremen of Hamburg – uiteraard naast het lokaal geproduceerde bier – overal in de Nederlanden wordt gedronken. Vanwege de enorme hoeveelheden wijn⁶⁷ en bier die op transport gaan langs de diverse scheepvaart- en landroutes (bijvoorbeeld op wijnwagens) bloeit ook het tolsysteem en uiteraard de stapel te Dordrecht. Maar niet alleen bij de doorvoerhandel wordt tol betaald: ook aan het eind van de keten gebeurt dat, bij het consumeren ervan. De grafelijke vrijstelling van tol bij het tappen is een zeer forse financiële tegemoetkoming richting de inwoners van Hoorn, vooral voor de dagelijkse consumptie van het bier.⁶⁸

Hoe belangrijk de omzet van en vooral de stedelijke accijns op wijn en bier is, blijkt wel uit de privileges van 1413 van Willem VI aan de stad Alkmaar. Hij geeft in dat jaar de accijnzen op wijn, bier en andere waren om Alkmaar uit de schulden te helpen en bepaalt ook dat niemand binnen een mijl rondom de stad wijn, bier, koren of andere voorraden zal opslaan, men is verplicht dit in de stad zelf te doen.⁶⁹ Graaf Willem V staat de poorters van **Edam** (1357 II) toe de oude haven en dijk af te breken en een nieuwe aan te leggen maar behoudt wel uitdrukkelijk zijn visrecht (art. 6). Bovendien staat hij hen – als vestigingsfactor – toe een deel van de gemeenschappelijke weide, *die Broec*, te verkopen aan nieuwe inwoners (art. 10). In **Tholen** (1366 - art. 49) komen de inkomsten uit de hal die voor de handel wordt gebruikt aan de stad. De

⁶⁴ Een tienjarige accijnsheffing voor de bouw van verdedigingswerken rond de stad.

⁶⁵ Alkmaar krijgt de accijns op wijn, bier en andere waren ten behoeve van sanering van de stedelijke schuldenlast.

⁶⁶ 'Het bos tussen Oosterhout en Steelhoven behoort de poorters rechtens toe en evenzo het veen tussen Steelhoven en Standhazen, en de weiden die binnen deze grenzen liggen, gaan aan hen in rechte over'.

⁶⁷ Wijn wordt vervoerd in zogenoemde 'amen', vaten van circa 130 liter of in tonnen van 900 liter. Rond 1380 wordt de aanvoer van Duitse wijn te Dordrecht door Niermeyer geschat op 3,3 miljoen liter per jaar terwijl een zelfde hoeveelheid aan vooral Spaanse en Franse wijn in Middelburg wordt verhandeld; zie Van Herwaarden, *Geschiedenis van Dordrecht*, p. 185-186.

⁶⁸ Zie Van Uytven, *Geschiedenis van de dorst*, hoofdstukken I en II voor een beschrijving van het belang van de productie, handel en consumptie van wijn en bier in de Lage Landen tot de zestiende eeuw.

⁶⁹ *ChHZ*, IV, p. 239.

poorters van **Gorinchem** en **Leerdam** krijgen in 1382 van hun stadsheer Otto van Arkel geen bijzondere economische voorrechten bij de stadsrechtverlening. Dat is wel het geval in 1407 als de macht in het gebied overgaat van de heren van Arkel op de Hollandse graaf. Deze kent, uit machtspolitieke overwegingen, nieuwe stadsrechten inclusief een aantal belangrijke privileges toe, zoals het maalrecht, het veerrecht, de visserij, en zelfs het stapelrecht (verplichte overslag van goederen) naast het gebruik en de opbrengst van de lakenhal (in Gorinchem). In Leerdam is in 1407 sprake van een identieke situatie. De strategie van de graaf en de met poorters van Leerdam hierover gevoerde besprekingen worden door Janse boeiend beschreven.⁷⁰ In de stadsrechten van **Bolsward** en **Workum** (1399 - art. 14) worden de privileges van het windrecht en het maalrecht aan beide steden verleend, waarbij de inkomsten naar eigen inzicht ten bate van de stad mogen worden besteed.

De verlening van andere economische privileges dan tolvrijdom en (jaar)marktrechten treffen we in de stadsrechttoorkonden slechts sporadisch aan. In de praktijk vindt hierin echter een levendige 'handel' plaats tussen heer en stad waarbij beide partijen direct belang hebben, enerzijds vanwege de extra inkomsten voor de graaf of stadsheer en anderzijds vanwege de extra economische groei van de stad respectievelijk het verkrijgen van eigen stedelijke inkomsten (in de vorm van accijnzen).

5.3.3.2 Juridische voorrechten

a. *Personen- en familierecht*

- Poorterschap - 'stadslucht maakt vrij'

Door het verkrijgen van het poorterschap gaat de stedeling deel uitmaken van de *universitas*, de gemeenschap van poorters. In de stad is het poorterschap een persoonlijke kwaliteit, die kan worden verkregen door geboorte (uit poorters), door huwelijk (met een poorter of een poorterse) in combinatie met vestiging in de stad dan wel door toelating (door het genootschap van poorters op basis van bepaalde voorwaarden en veelal tegen betaling). Als lid van die gemeenschap mag men alleen poorter van de eigen stad zijn en men dient voor het verkrijgen van het poorterschap, het burgerrecht, een eed af te leggen, waarmee de stad ook tussen individu en landsheer treedt.⁷¹ De inwoners van een stad genieten diverse voorrechten die rechtstreeks zijn verbonden aan hun hoedanigheid van 'burger' of 'poorter' van die stad. In zijn zeer omvangrijke studie omschrijft Berkenvelder het stedelijk burgerrecht als 'het geheel van rechtsregels dat bepaalt welke rechten en plichten aan het burgerschap verbonden zijn' en een burger als 'degene die zich een formele juridische hoedanigheid, burgerschap genaamd, verworven heeft'.⁷² Alle poorters hebben dezelfde rechten en plichten, en men dient ook feitelijk in de stad te wonen. Men kan hooguit toestemming krijgen om gedurende de zaai- en oogstperiode enige tijd buiten de stad te verblijven. Gaat een poorter echter elders wonen (met heel zijn hebben en houden), dan verliest hij het poorterschap en dient hij bovendien exuegeld te betalen – een soort belasting op vertrek uit de stad derhalve.⁷³ Een belangrijke consequentie verbonden aan het poorterschap, juist vanwege die *universitas*, is dat men elders aansprakelijk kan worden gesteld voor de schulden van de stad en die van zijn medepoorters. Zo kan men buiten de stad worden aangesproken en zelfs worden gegijzeld – of er wordt beslag gelegd op goederen – vanwege schulden van de stad of schuldvorderingen op een andere stadspoorter.⁷⁴

⁷⁰ Janse, *Verkochte vrijheid. Het Leerdamse stadsrecht van 1407*.

⁷¹ Fockema Andreae, *Het oud-Nederlandsch Burgerlijk Recht*, I, p. 60.

⁷² Berkenvelder, *Stedelijk burgerrecht*, p. 118.

⁷³ Zie betreffende het poorterschap onder andere De Blécourt/Fischer, *Kort begrip OVR*, p. 51-53. Exuegeld diende ook te worden betaald wanneer bij erfenis goederen uit de stad naar buiten vererfden.

⁷⁴ Fockema Andreae, *ibid.*, I, p. 64 e.v.; Berkenvelder, *ibid.*, p. 126. Overigens is dit geen algemeen geldend beginsel. In een aantal gevallen wordt een dergelijke situatie zelfs uitgesloten zoals bijv. in het stadsrecht van

Een bijzonder beginsel, althans in Holland, staat bekend onder het in de negentiende eeuw geformuleerde begrip *stadslucht maakt vrij*.⁷⁵ Als een horige een jaar en een dag ongestoord (dat wil zeggen niet opgeëist door zijn rechtmatige eigenaar, zijn heer) in een stad heeft gewoond, dan is hij een vrij man. Of zoals Hugo de Groot het omschrijft: ‘... volgens de handvesten van de steden van Holland, werden vrij alle poorters jaer ende dag binnen de steden gewoont hebbende, zulcks dat niemand de zelven als eigenen mag aenslaen ofte inwinnen’.⁷⁶ Uiteraard kan men ook ‘ontpoorterd’ worden: vanwege schulden, vanwege een veroordeling als gevolg van misdrijven begaan tegen de stad of medepoorters en vanwege het aannemen van het poorterschap in een andere stad. De persoonlijke kwaliteit van het poorterschap vormt het fundamentele verschil met de situatie ten plattelande waar sprake is van geërfden, bezitters van zogenaamde ‘volle hoeven’, die daardoor deel uitmaken van de betreffende rechtskring en tot de stemhebbende gemeente behoren.⁷⁷ Daar zijn de rechten en plichten verbonden aan het grondbezit, het maakt dus niet uit waar dit gelegen is en of men daar daadwerkelijk woont. Men kan dan ook van meerdere rechtskringen deel uitmaken. Maar verliest men het eigendom van de grond dan is men ook niet langer geërfde van die rechtskring(en). In de stad maken rang of stand of bezit niet uit – ‘altijd treedt zijn geboortestand op den achtergrond voor zijn poorterschap. Edelman, dienstman en huisman, eenmaal poorters, ontleenen hieraan gelijke rechten’.⁷⁸ In de loop der eeuwen gaat het poorterschap of burgerschap zich in steeds meer onderscheiden gedaanten manifesteren. In zijn gedegen studie naar het stedelijk burgerrecht en het burgerschap in Deventer, Kampen en Zwolle onderscheidt Berkenvelder ‘grote burgers, kleine burgers, geboren burgers en nieuwe burgers’ en daarnaast nog de categorieën ‘andere stedelingen, buiten de stad wonende burgers en tijdelijk in de stad verblijvenden’.⁷⁹ Hij geeft een volledig overzicht van alle mogelijke aan het poorterschap verbonden aspecten, waaronder de juridische, economische, financiële, militaire, sociale, politieke en godsdienstige rechten en plichten, niet alleen van de drie onderzochte steden maar ook van een groot aantal andere.⁸⁰

In slechts 20 van de 61 onderzochte oorkonden komen afzonderlijke bepalingen voor met betrekking tot het verkrijgen van het poorterschap; in 16 oorkonden staan specifieke bepalingen omtrent een horige die door het poorterschap vrij man wordt. Tien daarvan hebben betrekking op de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie. Daarin komt de vrijwel steeds identieke bepaling voor die in de oorkonde van **Haarlem** (1245 - art. 4) staat: men is vrij poorter van de stad te worden mits men de eed van trouw aan de graaf en de stad zwerft en een vergoeding aan de schout, de bode en de schepenen betaalt. In artikel 59 staat geregeld dat iemand die poorter is geworden (conform art. 4) niemands horige meer zal zijn. Hier is dan dus zelfs geen sprake van enige termijn (zoals een jaar en een dag). In **Schiedam** (1275 - art. 23) bestaat ook een redelijk eenvoudige regeling: iemand wordt als poorter beschouwd die gedurende zes weken in zijn eigen huis of dat van een ander binnen de vrijheid heeft verbleven en die door rechter en schepenen als een poorter is ontvangen. In **Nieuwpoort** (1283 - art. 1) staat als eerste bepaling in de oorkonde dat een horige die poorter aldaar wil worden en er een jaar ongestoord woont, daar veilig en dus vrij kan blijven wonen; in art. 14 staat de prijs voor het poorterschap (2 schellingen). In **Geervliet** (1381 - art. 1) zal de nieuwe poorter een vast bedrag betalen en heer en stad trouw zweren. In de oorkonden van **Amsterdam** (1300 en 1342 - artt. 13 respectievelijk 16), is het aan schout en schepenen om

Zierikzee van 1248, art. 54: ‘Niemene moet letten noch panden poerteren van deser vryheyt inder graefscap van Holland, het ne si van haers zelues scout’.

⁷⁵ Hoewel het hier om een middeleeuws rechtsbeginsel gaat, is de term pas in de negentiende eeuw ontwikkeld door de Duitse rechtswetenschapper Ernst Theodor Gaupp in zijn werk: *Deutsche Stadtrechte des Mittelalters*, Breslau 1851 (als ‘Die Luft macht frei’).

⁷⁶ De Groot, *Inleidinge*, I, 4 - §2.

⁷⁷ De Monté/Spruit, *Hoofddlijnen rechterlijke organisatie*, p. 199.

⁷⁸ Fockema Andreae, ‘Het weezen’, p. 40.

⁷⁹ Berkenvelder, *Stedelijk burgerrecht*, p. 128-179.

⁸⁰ Berkenvelder, *ibid.*, p. 122-127.

iemand – *die goet knaep is ende omberuft* – toe te laten als poorter. En die toegelaten poorter krijgt vervolgens zes weken de tijd zich voor te bereiden om daadwerkelijk met zijn hele hebben en houden binnen de stad te komen wonen. **Naarden** (1353 - art. 21) en **Weesp** (1355 - art. 13) kennen een identieke regeling. Deze stadsrechtsoorkonden kennen overigens weer niet de bepaling dat ‘stadslucht vrij maakt’. Daarentegen kent de stad **Dordrecht** (1220 - art. 10) geen bepaling betreffende het poorterschap maar wel een betreffende de ‘vrije stadslucht’ voor een horige, die gedurende jaar en dag wettelijk onaangesproken door zijn heer in Dordrecht heeft gewoond. Ook **Staveren** (1292 - art. 5) kent een dergelijke regeling.

In de oorkonde van **Hoorn** (1356 - art. I) staat een uitdrukkelijke grafelijke bepaling betreffende de personen die niet in aanmerking komen voor het poorterschap: het betreft inwoners van de baljuwschappen van Kennemerland, West-Friesland en Medemblik met uitzondering van de daarin gelegen ‘vrije’ steden.⁸¹ Als diegenen echter hun poorterrecht van die andere stad opgeven, zijn ze alsnog welkom (art. II). En in Hoorn is ook de algemene regel van toepassing dat men door huwelijk of erfenis poorter van de stad kan worden (art. III). Maar hierbij geldt wel een uitdrukkelijk voorbehoud dat men eerst eventuele begane misdrijven dient te ‘beteren’ (volgens het geldende recht op de plaats van de misdaad) indien men binnen een jaar en een dag daarop wordt aangesproken; men geniet dan nog niet de rechten en dus ook niet de bescherming van de stad (art. IV). Dit is een bijzondere beperking aangezien op iedere poorter het *ius de non evocando* van toepassing is, het recht niet te mogen worden ‘uitgeroepen’ om buiten de stad terecht te staan. Maar de ‘inkomende’ poorter wordt hier gedurende de termijn van een jaar eigenlijk voorwaardelijk toegelaten aangezien de gemeenschap geen aansprakelijkheid aanvaardt voor eventuele gepleegde misdrijven of aangegane schulden tijdens de ‘voorpoorterlijke’ periode. **Rotterdam** (1340 - art. 6) kent eveneens een dergelijke bepaling: *So wie niewelix porter wort alsulke broke als hi misdaen hadde eer hi porter wart ende men ter warbeide vinden mochte die mach die bailiu of die daghelix rechter dair hi onder misdaen hadde rechten binnen den ersten jaere ghelike of hi gheen porter en ware*. Bijzonder aantrekkelijke vestigingsvoorwaarden staan in het stadsrecht van **Vlissingen** (1315 - art. 2): iedereen die de baljuw, schepenen en raad nuttig achten voor heer en stad, mag ontvangen worden en die nieuwe inwoners mogen vervolgens *coepen ende vercoepen tappen backen brouwen ende alrehande coemenscepe die si hebben ende mit haren goede haer oerbaer doen na dien dat hem nuttelic ende oerbaerlic sal donken soe wanneer dat si daer binnen woenen ende poerters syn*. Gelet op het streven van de graaf om de economische groei van zijn nieuwe havenstad te bevorderen, zijn dit begrijpelijke en zeer ruimhartige bepalingen die voor velen ongetwijfeld aanlokkelijk zullen zijn geweest, juist gelet op de vaak talrijke beperkingen die elders aan het uitoefenen van economische activiteiten zijn verbonden. Hier is dus nadrukkelijk het utiliteitsbeginsel aan het poorterschap verbonden. Overigens is het opvallend dat de Zeeuwse stadsrechten ook hier weer afwijken van de Hollandse, in die zin dat we er noch bepalingen betreffende het poorterschap in aantreffen – met wederom als uitzondering Vlissingen – noch het in Holland gangbare beginsel van de ‘stadslucht die vrij maakt’.

⁸¹ Vanwege de geïnserieerde oorkonde van Medemblik zijn de voorafgaande, specifiek Hoornse bepalingen in Romeinse cijfers aangegeven.

- Erfrecht – ‘Van aedoms-recht ende schependoms-recht’

In Holland en Zeeland komt het costumiere huwelijksvermogensstelsel⁸² weliswaar overeen – in beide gebieden geldt de algehele gemeenschap van goederen – maar er zijn twee principieel van elkaar verschillende erfrechtstelsels bij versterf van kracht: aadomserfrecht respectievelijk schependomserfrecht.⁸³ In tegenstelling tot het *parenteel stelsel* (‘groep vóór groep’) van het schependomserfrecht, kent het aadomserfrecht een zogeheten *gradueel stelsel* (‘graad voor graad’). De kern van aadomserfrecht bij versterf is de regel: ‘t naeste bloed, beurd het goed’.⁸⁴ Dat betekent dat, in het gebied waar vanouds het aadomserfrecht geldt – en dus recht wordt gesproken door azing en geburen – een erfenis naar de rechtstreekse bloedverwanten gaat. Daarbij gaat de neergaande lijn, de descendenten of afstammelingen, vóór de opgaande lijn, de ascendenten of (voor)ouders, en die weer vóór de zijlijn, bijvoorbeeld broers of de kinderen daarvan. Ook wordt representatie uitgesloten – steeds is het ‘naaste bloed’, de rechtstreekse bloedverwantschap bepalend.⁸⁵ Het ‘naaste bloed’ is ook gelijkgerechtigd, dat wil zeggen dat alle kinderen, mannelijk zowel als vrouwelijk, een gelijk deel erven, ‘óók ten aanzien van het (allodiale) patrimonium’.⁸⁶

Het aadomserfrecht geldt van oudsher in het gebied ten noorden van de Hollandse IJssel, van ‘den nieuwen dam boven IJsselstein [...] , ende van daer lopende dwersch door Holland bij IJsselmonde ...’.⁸⁷ De grafelijke gebieden boven die lijn worden Noordholland genoemd, naast Kennemerland, West-Friesland, Waterland, Zeevang, Gooiland en Amstelland. Dit aadomserfrecht heeft er tot 1599 gegolden.⁸⁸ Nadien gaat hier het zogeheten ‘nieuwe aadomsrecht’ gelden. Overigens zijn er enkele, voor dit onderzoek belangrijke, uitzonderingen op deze regel. Volgens Hugo de Groot wordt in Rotterdam, Den Haag, Schiedam, Vlaardingen, Monster, ’s-Gravenzande, Hodenpijl en Vlaardingerambacht het schependomserfrecht gevolgd.⁸⁹ Ten zuiden van die lijn worden de grafelijke gebieden ‘Zuidholland’ genoemd naast de landen van Voorne, Putten, Strijen, Arkel, Altena en Heusden en uiteraard Zeeland. In dit gebied geldt het oude schependomserfrecht met als kernelement de regel: ‘t goed moet gaen van daer ’t ghekomen is’.⁹⁰ Hier komt eerst de neergaande lijn van de ouders (‘parenteel stelsel’) inclusief representatie. Dat betekent dat ook kinderen van een inmiddels overleden zoon/dochter kunnen erven naast andere nog levende zonen/dochters. Pas als er geen eerste parentele lijn is, komt de tweede lijn aan bod, waardoor de ouders van de erflater en de nakomelingen daar weer van kunnen erven, enz. Wanneer er geen rechtstreekse afstammelingen in de neergaande lijn zijn (descendenten in de zogenoemde eerste parenteel), wordt het erfgoed in twee helften verdeeld (de ‘kloving’),

⁸² Dit is het huwelijksvermogensstelsel volgens de gewoonte, de costumen. Men kon hiervan afwijken bij huwelijksvoorwaarden, hetgeen in de praktijk ook (veelvuldig) geschiedde, zo sprak men in Drenthe van: ‘huwelijksvoorwaarden doden landrechten’.

⁸³ Onder de kop *Van aedoms-recht ende schependoms-recht, ende verandering daerin is gevallen* geeft De Groot in zijn *Inleidinge*, II, 28 - §1 e.v. een zeer heldere en uitvoerige beschrijving van het erfrecht bij versterf. Het meest recente overzicht biedt Roes, *Het naaste bloed*; zie voor een uitgebreide opsomming van de ter zake relevante literatuur Roes, *ibid.*, p. 207, noot 158 en p. 210, noot 169. Een belangrijk contemporain werk is van Cornelis van Bynkershoek, *Quaestionum juris privati libri quator*, Leiden 1744. Zie voor een korte beschrijving van huwelijksvermogensstelsels in de Noordnederlandse gewesten: Fockema Andreae, *Het Oud-Nederlandsch Burgerlijk Recht*, II, p. 170-178; voor de Zuidnederlandse: Godding, *Le droit privé*, p. 259-314 (nrs. 466-556).

⁸⁴ De Groot, *ibid.*, II, 28 - §2.

⁸⁵ Voor een voorbeeld van de uitwerking van dit systeem: De Blécourt/Fischer, *Kort begrip*, p. 340.

⁸⁶ Roes, *ibid.*, p. 207, ook noot 160.

⁸⁷ De Groot, *Inleidinge*, II, 28 - §2.

⁸⁸ De Blécourt/Fischer, *Kort begrip*, p. 339.

⁸⁹ De Groot, *ibid.*, II, 28 - §2, p. 129 en 130, noot 1. Zie ook Roes, *Het naaste bloed*, p. 206 over de verspreiding van het aadomserfrecht en noot 155 voor de relevante literatuur hierover.

⁹⁰ De Groot, *ibid.*, II, 28 - §6.

waardoor het goed weer ‘terugvalt’ aan de lijn vanwaar het komt.⁹¹ Het schependomserfrecht heeft er tot 1580 gegolden, in Zeeland zelfs tot 1809.⁹² Vanaf 1580 heeft, althans in Zuidholland maar niet in Zeeland, het zogeheten ‘nieuwe schependomserfrecht’ gegolden (met beperkte representatie).⁹³ In 18 van de 61 onderzochte oorkonden komen specifieke bepalingen voor betreffende het erfrecht.

Bezien we de onderzochte stadsrechten dan valt op dat in **Geertruidenberg** (1213 - art. 1) uitdrukkelijk wordt bepaald dat een nalatenschap van een poorter, van welke maatschappelijke stand ook, aan de naaste bloedverwanten in de rechte lijn zal vererven. Dat lijkt derhalve meteen al een uitzondering op de eerder vastgestelde indeling waar bezuiden de Hollandse IJssel juist het schependomserfrecht geldt. Qua erfrecht lijkt dus op het eerste oog het adagium: ‘het naaste bloed erft het goed’ van toepassing zoals dat geldt in de gebieden waar het aasdomsrecht van toepassing is. Hier zijn twee aspecten relevant: ten eerste erfrecht en ten tweede de keurmede.⁹⁴ Korteweg heeft aannemelijk gemaakt dat het hier om het ‘devolutierecht’ gaat.⁹⁵ Dit specifieke huwelijksvermogensrechtelijke stelsel treffen we – voor zover hier relevant – onder andere aan in bepaalde delen en steden van Brabant, in Woudrichem en het Land van Altena en in het Land van Heusden.⁹⁶ Het heeft onder meer als kenmerken het uitsluiten van representatie, ascendenten erven voor zij-verwanten (ook wel geheten ‘collateralen’), de naaste is de universele erfgenaam en er vindt geen kloving plaats voor de moederlijke of vaderlijke lijn. Roes geeft aan wat er feitelijk gebeurt: na de geboorte van het eerste kind ontstaat een gemeenschap van goederen tussen ouders en kind(eren), tijdens het huwelijk hebben beide ouders de vrije beschikking over de gemeenschapsgoederen, overlijdt echter één van beiden dan ‘scheurt het bed’, de langstlevende ouder wordt dan eigenaar van het roerende maar alleen vruchtgebruiker van het onroerende goed; het devolutierecht heeft specifiek betrekking op het onroerende goed met de strekking dat de langstlevende echtgenoot door het levenslange vruchtgebruik er van ‘verzorgd’ achterblijft terwijl de onroerende goederen na zijn overlijden in volle recht gaan toebehoren aan de uit dit huwelijk geboren kinderen.⁹⁷ Het naaste bloed dat het goed erft in Geertruidenberg is wel één van de essentiële kenmerken hiervan maar dat betekent niet dat het aasdomserfrecht van toepassing is. Het komt in dit opzicht overeen met het aangrenzende Brabantse gebied waar als het erfrechtstelsel een soort schependomserfrecht geldt. Zo treffen we in het stadsrecht van ’s-Hertogenbosch (1195) al een vroege vermelding aan van het devolutierecht.⁹⁸ Het andere aspect, afschaffing van de keurmedeplicht voor bepaalde inwoners van Geertruidenberg, betekent een belangrijke beperking van het recht van de Hollandse graaf en is bedoeld ter bevordering van de aantrekkingskracht van de stad voor nieuwe inwoners, en waarschijnlijk ook speciaal voor de horigen (onvrijen), die gewoonlijk niet vrij waren in het vererven van hun goederen. Een bijzondere bepaling staat in het stadsrecht van **Zierikzee** (1248 - art. 36). Als een jonge vrouw wegloopt, verspeelt zij namelijk haar erfenis: *So wilke joncvrouwe of joncvuif onthloeft beneden haren XV*

⁹¹ Voor de gebieden waar het terugvalrecht (Rückfallsrecht, droit de retour) op onroerende familiegoederen van toepassing was zie: Roes, *ibid.*, p. 207, noot 159. Het onroerend goed valt terug volgens de regel: *paterna paternis, materna maternis*.

⁹² De Blécourt/Fischer, *Kort begrip*, p. 340.

⁹³ Zie Roes, *ibid.*, p. 212, ook noot 176.

⁹⁴ Het recht van de heer op het beste stuk uit de roerende nalatenschap – de ‘tilbare have’ – van een horige of onvrije; ook wel ‘beste pandt’ of ‘melius catallum’ genoemd.

⁹⁵ Korteweg, ‘Het stadrecht van Geertruidenberg’, p. 53; in noot 4 verwijst hij naar Meijers, *Het Ligurische erfrecht in de Nederlanden, I, Het West-Brabantsche erfrecht*. Meijers’ inzichten ter zake – het ‘Belgo-Helvetische stelsel’ – zijn hevig bekritiseerd door zijn vakgenoten. Zie ook de uitvoerige beschouwing hiervan bij Godding, *Le droit privé*, nr. 560: ‘Les théories de E.M. Meijers’.

⁹⁶ Roes, *ibid.*, p. 79 en noot 234 geeft een volledig overzicht van de van toepassing zijnde gebieden en de literatuur ter zake. Zie echter zijn aantekening over het mogelijkterwijs van toepassing zijnde devolutierecht in het Land van Altena en zijn hoofdstad Woudrichem op p. 212, noot 176.

⁹⁷ Zie Roes, *ibid.*, p. 79-88, 214-220 en 228-235.

⁹⁸ Zie Roes, *ibid.*, p. 213-224 en Godding, *Le droit privé*, nrs. 563-568, p. 324-326.

jaren die hoert tot deser vryhey, die maken wi ofdelich alre eruen ende alles goeds dat haer aen mach comen mit rechte, het en si dat ment haer gheue bi ghenaden. In de onderzochte Zeeuwse stadsrechten staan overigens geen specifieke bepalingen over het erfrecht, hier is tot 1809 ook steeds het oude schependomserfrecht van kracht geweest. Of, zoals Hugo de Groot het formuleert: ‘Den grond van het Zeeusche recht is, “ ’t goed moet gaen van daer ’t ghekomen is” [...]’.⁹⁹

In het stadsrecht van **Haarlem** (1245 - art. 40) wordt bepaald dat het gewoonterecht van kracht blijft betreffende een erfenis met een uitdrukkelijke toevoeging voor wat betreft onroerend goed. Hoogewerf stelt dat men te Haarlem ten aanzien van erfenissen de oude gewoonte kent van het aasdomserfrecht maar dat er nadrukkelijk aan wordt toegevoegd dat onroerende zaken, waar dan ook gelegen, krachtens erfrecht aan de naaste erfgenaam onder zijn bloedverwanten komen, is het een zoon of een dochter. Hij geeft als verklaring hiervoor dat ‘onroerende zaken van Haarlemse poorters, waar die dan ook gelegen zijn, vererven volgens het recht van de personele rechtskring waartoe de erflater behoorde (in casu de poortersgemeenschap van Haarlem) en niet, zoals in de Middeleeuwen de gewoonte was, naar het recht van de plaats waar de onroerende zaken lagen (*lex rei sitae*)’.¹⁰⁰ De lokale gewoonte heeft hier dus de voorkeur boven overname van de Bossche erfrechtelijke bepalingen. Een ander opvallend element is de gelijkgerechtigdheid van mannen en vrouwen – ‘of dat nu een zoon is of een dochter’, *sive sit filius sive filia*. Volgens Roes hangt ‘deze volstreckte gelijkgerechtigdheid tussen mannen en vrouwen qua erfrecht bij versterf’ samen met de sterke en al vroege verstedelijking van Holland; ‘geld, roerende zaken, handelsgoederen, vlottende activa kortom, speelden in de ‘Geldwirtschaft’ van de vele Hollandse stadjes en (handels) steden een voorname rol’.¹⁰¹ Overigens is het de vraag of dit oorzaak dan wel gevolg is aangezien een dergelijke gelijkberechtiging in de West-Nederlandse gebieden feitelijk de norm was, ook ten plattelande. De overige stadsrechten van de Brabants-Hollandse familie kennen steeds vrijwel identieke bepalingen ter zake.

In de stadsrechttoorkonde van **Woudrichem** (1356 - art. 40-42) vinden we een uitgebreide reeks specifieke erfrechtelijke bepalingen. Hier en overigens ook in het Land van Altena geldt als gewoonterechtelijk erfstelsel het aasdomserfrecht zónder representatie. Een bijzondere bepaling is de beschikkingsbevoegdheid (art. 40) van de langstlevende echtgenoot zonder wettige nakomelingen ingeval van het lenigen van zogenaamde ‘nooddriftigheid’.¹⁰² In **Geervliet** (1381 - art. 37) staat een afzonderlijke bepaling dat bastaards goed, als ware het een wettelijk kind, vererft op het naaste bloed: zijn er geen erfgenamen dan zal de stadsheer die goederen een jaar en een dag onder zich houden en daarna, als er niemand om komt, komt het aan de heer. Op zich is dit ook de regel binnen het aasdomrecht: ‘bastaards goed gaat aan het naaste bloed’. In de vroegste tijden was het echter volstrekt anders, toen kwam het goed aan de heer. In de loop der tijden verandert dit en krijgt de heer een deel van de erfenis, de ‘keurmede’. Het is onduidelijk of ook in Geervliet een dergelijk recht op de keurmede aanwezig is of dat Sweder van Abcoude daar goedgunstig van afziet. Maar als er niemand van het naaste bloed opkomt, vervalt het goed na een jaar en een dag dus wel in zijn geheel aan de heer.¹⁰³ In het

⁹⁹ De Groot, *Inleidinge*, II, 28 - §6. In Zeeland kwam overigens ook een soort devolutierecht voor in de vorm van ‘bijleving’, zie Roes, *ibid.*, p. 213 en noot 180.

¹⁰⁰ Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p. 216. Zie tevens zijn toelichting op art. 41 waar het gaat om het erven van in tijns uitgegeven grond. Hoogewerf wijst op de geheel anders luidende artikelen over erfrecht in de Bossche stadsrechten van zowel 1185 als 1284; de herkomst van dit artikel 40 is overigens onbekend; zie Roes, *ibid.*, p. 208, noot 161. Kruisheer kiest bij zijn vertaling van het betreffende artikel van het stadsrecht van Beverwijk voor ‘land’ in plaats van ‘erfenis’ voor *hereditate*; Alders, *Het ontstaan van Beverwijk*, p.56.

¹⁰¹ Roes, *Het naaste bloed*, p. 207.

¹⁰² Een (inhoudelijk) vergelijkbare bepaling treffen we ook al aan in de stadsrechttoorkonde van ’s-Hertogenbosch (1195), zie Roes, *ibid.*, p. 221-222.

¹⁰³ De Blécourt-Fischer, *Kort begrip*, p. 350, nr. 239: ‘Een bastaard erfde niet van zijn vader of van de verwanten zijns vaders; wèl van zijn moeder en in vele streken ook van zijn bloedverwanten van moeders kant: *moeder maakt geen bastaard* [...]. Dit wil zeggen, dat hij erfrechtelijk in dezelfde positie stond tot de moeder en de

stadsrecht van **Gorinchem** en **Leerdam** (beide 1382 - art. 26-30, 32 en 36) staan tal van erfrechtelijke bepalingen conform de uitgangspunten van het schependomserfrecht. In de 'Hollandse' stadsrechten van **Bolsward** (1399) en **Workum** (1399) staan geen bijzondere erfrechtelijke bepalingen aangezien hier als vanouds het aasdomserfrecht van toepassing is. Ofwel, zoals Hugo de Groot het kernachtig formuleert: 'De grond van het Vriessche recht is dit: " 't naeste bloed, beurd het goed"'. Hier wordt slechts gewezen op de bepaling in die oorkonden die het aan bastaarden, die poorter zijn of worden, toestaat de hun – van ouders en vrienden – aangekomen erfenis te doen vererven; de toevoeging aan de erfenis vanwege huwelijk, belegging of arbeid komt, althans als er geen wettelijke nakomeling is, aan de graaf. Hier krijgt de graaf dus eventueel wel zijn deel van bastaards erfenis, weer afwijkend van de bepaling in het stadsrecht van Geervliet. De bepalingen betreffende erfrecht in de onderzochte stadsrechten zijn vrijwel steeds aanvullend op de beide algemeen geldende stelsels in de betreffende gebieden. Aangezien het stadsrecht feitelijk in de beleving van de middeleeuwer – en nog vele eeuwen daarna – wordt beschouwd als een soort 'grondwet' of 'geboorteakte' van de stad acht men het van belang daarin uitdrukkelijk te bepalen over welke afwijkende (voor)rechten en privileges men ter stede beschikt.

- **Verblijf buiten de stad – Zaaïen en oogsten**

Hiervoor is al vermeld dat een poorter daadwerkelijk in zijn stad dient te wonen als een actief lid van de gemeenschap, de *universitas*. Ten slotte moet men als de nood aan de man komt allerlei voor de stad noodzakelijke functies uitoefenen (bewakingsdiensten, brandbestrijding, weerdienst bij een vijandelijke aanval). Nu is het echter zo dat tal van de nieuwe stedelingen feitelijk agrarische beroepen uitoefenen, deels in de stad zelf maar vooral op akkers buiten de stad. Aangezien het uitgangspunt van een verplicht verblijf in de stad lastig te combineren valt met agrarische werkzaamheden buiten de stad, is in een aantal stadsrechtsoorkonden de expliciete bepaling opgenomen dat men in de zaai- en oogsttijd gedurende een bepaalde periode buiten de stad mag verblijven. Het is opmerkelijk dat men in sommige gevallen in de herfst mag gaan zaaïen (wintergraan) en elders juist in het voorjaar (zomergraan). Overigens wordt in de eigen stedelijke keuren veelal geregeld dat poorters die werkzaam zijn in de handel of visserij en bijvoorbeeld ook molenaars ontheven worden van hun aanwezigheidsplicht in de stad. In 17 van de 61 onderzochte oorkonden komt een dergelijke bepaling voor, waaronder de 10 oorkonden van de Brabants-Hollandse familie (met identieke bepalingen). Zo hebben in **Haarlem** (1245 - art. 5) de poorters gedurende tweemaal 40 dagen toestemming om, als het werkelijk nodig is, buiten de stad te verblijven om te zaaïen en te oogsten. In het stadsrecht van **Vlaardingen** (1273 - art. 3) staat een vrijwel identieke bepaling, zij het dat daaraan een tweetal voorwaarden is verbonden. Hij dient namelijk voorafgaand aan zijn agrarische activiteiten zijn gemeenschapstaken te hebben vervuld betreffende de heervaart en het herstel van de dijken. De bepaling luidt letterlijk: *Si quis etiam oppidanorum in vere ad seminandum et in diebus messis ad metandum per unum mensem vel duos ad manendum in rure, ex nunc, dummodo expeditioni comitis et aggerum reparationi una cum aliis intenderit, ob hoc sua non careat libertate*.¹⁰⁴ Landbouwende poorters in **Amsterdam** (1300 - art. 16; 1342 - art. 19), **Rotterdam** (1340 - art. 3) en **Weesp** (1355 - art. 14) krijgen allen tweemaal zes weken de tijd om te zaaïen en te

verwanten van moederskant, als een wettig kind. [...] . Wat het actief erfrecht, het doen vererven, betreft, de bastaard deed oudtijds [...] zijn nalatenschap niet op bloedverwanten vererven, doch de landsheer had er recht op (*droit de bâtardise*) welk recht in vervolg van tijd is ingekrompen tot een *keurmede*. En toen de landsheer niet meer de gehele erfenis, doch slechts een keurmede kreeg, konden in streken waar een aasdomserfrecht gold, de moeder of de verwanten des bastaards van moeders kant zijn gehele erfenis beuren (na aftrek van de keurmede) [...]. Dit betreft de gewone bastaarden (*speelkinderen*). Naast de gewone bastaarden bestond de categorie overwonnen kinderen, geboren als gevolg van incest, verkrachting en overspel e.d. [JC].

¹⁰⁴ 'Tevens, als iemand van de poorters in de lente om te zaaïen of in de oogsttijd om te oogsten, gedurende één of twee maanden (de stad verlaat) om op het land te verblijven, dan kan hij vanaf heden op grond daarvan zijn vrijheid niet verliezen, als hij maar samen met de anderen zijn bijdrage levert aan de heervaart van de graaf en het herstel van de dijken'.

oogsten. Ten slotte staan soortgelijke bepalingen in de stadsrechten van **Bolsward** (1399 - art. 20) en van **Workum** (1399 - art. 19) waar men tweemaal veertig dagen de tijd krijgt. In de onderzochte Zeeuwse stadsrechten komen opvallend genoeg dergelijke ‘agrarische’ bepalingen niet voor, terwijl Zeeland toch bekend stond als de graanschuur van Holland.

Ook al zijn de ‘agrarische’ bepalingen, waarbij het de stedeling wordt toegestaan buiten de stad te ‘boeren’, beperkt in aantal, niet uit het oog mag worden verloren dat de middeleeuwse stad zelf veelal een mengeling te zien gaf van vooreerst nog bescheiden stedelijke functies en vaak nog omvangrijke agrarische voorzieningen binnen haar grenzen. Op vrijwel alle zeventiende-eeuwse stadsplattegronden treffen we nog boerderijen binnen de dan ommuurde steden aan met vaak nog aanzienlijke percelen onbebouwde grond. Ook veel kloosters hebben nog tot de reformatie de beschikking over forse agrarische kavels binnen de stad. In dit verband is het relevant een opmerking te plaatsen over de problematiek van de zogenoemde ‘buitenpoortertij’: de kwestie van belastingontduiking door ingezetenen van het platteland die door poorter van een stad te worden schotvrijdom verkrijgen. In 1340 beklagen de inwoners van het Westambacht bij Den Haag zich hierover aangezien een aantal *van baren scootbaerlude poerteren geworden sien om hoir land van dien scote te vryen*.¹⁰⁵ Als de steden Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam, Rotterdam, Schiedam en Alkmaar in 1355 graaf Willem V toezeggen er geen ‘lantpoorters’ meer op na te zullen houden, bedingen zij overigens wel dat hun poorters in voor- en najaar steeds zes weken op het platteland mogen wonen.¹⁰⁶ De buitenpoortertij blijkt echter een hardnekkig verschijnsel.

b. *Procesrecht*

- ‘Ius de non evocando’

Het *ius de non evocando*, letterlijk ‘het recht om niet te worden uitgeroepen’, is een belangrijk voorrecht in de Middeleeuwen: in principe hoeft een poorter niet terecht te staan voor een ander gerecht dan voor zijn ‘ordinarisgerecht’, het gerecht van zijn eigen stad waardoor burgers dus alleen door hun eigen schepenen kunnen worden berecht voor welke zaak dan ook.¹⁰⁷ Hoogewerf neemt overigens aan dat behalve de evidente beperking tot het territorium van het graafschap¹⁰⁸ dit recht ook niet van toepassing is ten aanzien van geschillen die behoren tot de competentie van de kerkelijke rechtbanken, kwesties over onroerende zaken respectievelijk arrestatie van personen en beslaglegging op goederen.¹⁰⁹ Daarnaast moet worden onderkend dat er in vele gevallen ook een expliciete beperking plaatsvond door nadere bepalingen van de lands- of stadsheer, waarbij hij in bepaalde gevallen de rechtspraak aan zich zal houden, zoals bijvoorbeeld in **Amsterdam** (1300 - art. 19): *Voirt wat ghescheyt bin der vriheyte van Aemstelredamme, dat sal men berechten bi den scepenen van binnen, daert jehbens die heerlicheide niet en draghet*. Over het algemeen blijft dit voorrecht een belangrijke rol spelen bij de toepassing van het stedelijke recht maar uiteraard ontkomt ook deze bepaling niet aan de nieuwe ontwikkelingen in het rechtssysteem in een complexer wordende samenleving. Zo ontwikkelt zich in de vijftiende eeuw het hoger beroep in Holland en Zeeland bij het Hof van Holland en de Grote Raad.¹¹⁰ Dit betekent uiteraard in enigerlei mate een inbreuk

¹⁰⁵ ChHZ, II, p. 641 (10 juli 1340).

¹⁰⁶ Bos-Rops, *Graven op zoek*, p. 27.

¹⁰⁷ Een uitzondering vormden zaken die onder het kerkelijke recht vielen.

¹⁰⁸ Tenzij dat recht bij privilege werd uitgebreid door bijvoorbeeld de keizer van het Duitse rijk of de Rooms-koning dan wel dat daaraan bij verdrag met andere landsheren een uitbreiding was verleend ten aanzien van andere territoria. Hoogewerf noemt als voorbeelden een privilege voor de poorters van Utrecht in 1252 van Rooms-koning Willem II en een verdrag tussen de graven van Vlaanderen en Holland uit 1167; Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p. 103, ook noot 1.

¹⁰⁹ Hoogewerf, *ibid.*, p. 104. Bij geschillen over onroerende zaken gaat hij uit van de bevoegdheid van het gerecht van de plaats van ligging (*forum rei sitae*) en bij arrest of beslaglegging van het gerecht van de plaats waar dat geschiedde (*forum arresti*).

¹¹⁰ Zie voor een uitgebreide beschrijving hiervan Le Bailly, *Recht voor de Raad*, hoofdstuk 2.3.

op het stedelijke *ius de non evocando*. Toch blijft ook hierbij het uitgangspunt dat een poorter eerst voor zijn eigen stedelijke rechtbank komt en daardoor wordt berecht. De Zeeuwen beschikken al vroeg over een algemeen privilege *de non evocando* waardoor Zeeuwse zaken eerst binnen de palen van Zeeland dienen te worden berecht. In Zeeland bestaat ook nog de mogelijkheid te appelleren bij de grafelijke Hoge Vierschaar zodat men slechts in enkele specifiek omschreven gevallen en in hoger beroep voor het Hof van Holland komt. In juni 1452 vaardigt hertog Filips de Goede een privilege *de non evocando* voor Holland en West-Friesland uit waardoor Hollandse zaken in principe voor het Hof van Holland komen en niet worden doorverwezen naar de Grote Raad.¹¹¹ In 28 van de 61 onderzochte oorkonden is het *ius de non evocando* expliciet opgenomen. Dit betekent echter niet dat de andere steden niet hierover beschikken: het is een algemeen stedelijk voorrecht, zowel in de grafelijke als in de niet-grafelijke stadsrechten.

Het vroegste stadsrecht waarin wij dit recht aantreffen is dat van **Middelburg** (1217 - art. 30): *Nullus hominum extra Middelburch manentium potest cum scabinis de extra neque cum hominibus comitis oppidanum ullo testimonio convincere, nisi licitum fuerit in hac carta.*¹¹² In de oorkonde van **Westkapelle** (1223 - art. 29) staat het zelfs nog duidelijker: *Opidanus a foraneis scabinis vel aliis hominibus convinci non poterit nisi per hanc cartam licitum fuerit*; eenzelfde bepaling staat in de oorkonde van **Domburg** (1223 - art. 28).¹¹³ Een dergelijke bepaling staat ook in het stadsrecht van **Haarlem** (1245 - art. 2): *...videlicet si alicui quicquam adversus aliquem burgensem de Harlem displicuerit, nichil inde nisi iudicium scabinorum habere debet...*¹¹⁴ En in het stadsrecht van **Zierikzee** (1248 - art. 32) staat het eveneens helder geformuleerd: *Niemant van buten, noch scepenen noch sgrauen manne, mach bedraghen eenen poorter van deser vrybede, en si scepenen van deser chore.* In **Vlissingen** (1315 - art. 6) staat een flinke boete op het voor een ander gerecht dan de eigen vierschaar dagen van een poorter van de stad. In het stadsrecht van **Nieuwpoort** (1283 - art. 17) staat dat als iemand iets heeft tegen een of andere poorter, hij in Nieuwpoort moet komen voor de rechter om daar recht te krijgen. In **Amsterdam** (1300 - art. 20) wordt dit belangrijke poorterrecht door de stadsheer, Gwijde van Henegouwen, alleen beperkt als het rechtstreeks tegen de heerlijkheid ingaat. De heer van Voorne brengt die beperking niet aan in **Goedereede** (1312 - art. 1): *Van wat saken dat yemant van buyten heeft te clagen op yemant binnen der coire vander Goedereede hy sall hem doen tscependom vander stede.* In het stadsrecht van **Brielle** (1330 - art. 5) brengt dezelfde heer van Voorne echter weer wel een beperking aan: als een poorter buiten zijn stad in de landen van Voorne een misdaad heeft begaan, zal hij voor een ander gerecht kunnen worden gebracht. Otto van Arkel verleent zijn poorters van **Gorinchem** en **Leerdam** (1382 - art. 48) het voorrecht van berechting door de eigen schepenen in volle omvang. Ook bij de stadsrechtverleningen aan **Workum** en aan **Bolsward** (beide 1399 - art. 8) geldt als uitgangspunt dat men door schepenen van de eigen stad zal worden berecht maar de graaf maakt een voorbehoud in die zin dat men het recht van de gemene landen van Oost-Friesland in acht zal nemen.

Op het *ius de non evocando* – dat als een ‘grondrecht’ *avant la lettre* werd beschouwd – is nog eeuwenlang door stad en stedelingen een beroep gedaan in verband met de traditionele stedelijke autonomie. Overigens is dit recht niet alleen op inwoners van de steden van toepassing geweest. In later tijd geldt het ook voor inwoners van de gewesten die niet buiten hun eigen gewest terecht zullen staan. Het moge dan ook duidelijk zijn dat de centrale berechting door de inquisitie in de zestiende eeuw als een evidente aantasting van dit recht werd beschouwd. In Nederland kennen wij nog altijd het *ius de non evocando* aangezien het als één van de grondrechten opgenomen is in de

¹¹¹ Le Bailly, *ibid.*, p. 55.

¹¹² ‘Niemand van de mannen die buiten Middelburg wonen kan met schepenen van buiten, noch met de mannen van de graaf een poorter met ook maar enige getuigenis schuldig verklaren, tenzij het geoorloofd is op grond van deze oorkonde’.

¹¹³ ‘Een stedeling zal niet door vreemde schepenen of andere mensen kunnen worden veroordeeld tenzij het toegestaan is op grond van deze oorkonde’.

¹¹⁴ ‘...als iemand ook maar iets niet bevalt met betrekking tot een burger van Haarlem, hij daarover alleen rechtspraak van de schepenen behoort te krijgen...’.

Grondwet (art. 17): ‘Niemand kan tegen zijn wil worden afgehouden van de rechter die de wet hem toekent’.

- **Inschuld – gijzeling**

De nakoming van een verbintenis, als rechtsbetrekking tussen twee of meer personen, is in een groot aantal van de 61 onderzochte oorkonden nader geregeld. De verbintenis heeft als rechtsgevolg dat de ene partij, de schuldeiser, van de andere partij, de schuldenaar, een prestatie kan vorderen en, vice versa, dat de schuldenaar jegens de schuldeiser tot die prestatie verschuldigd is.¹¹⁵ Het *vorderingsrecht* als bevoegdheid van de schuldeiser wordt *inschuld* genoemd: ‘Inschuld is ’t recht van toe-behooren dat den eenen mensch heeft op den anderen om van hem eenige zake ofte daed te genieten’.¹¹⁶ De inschuld houdt dus in dat men verplicht is de afgesproken prestatie te verrichten. Men kan ook zijn ‘lijf en goed’ aan de nakoming van de ‘inschuld’ verbinden, hetzij voor de eigen schuld, hetzij – als borg – voor de schuld van een ander. In een dergelijk geval kan de schuldenaar bij niet-nakoming van de verbintenis door de schuldeiser op zijn kosten gevangen worden gezet in daartoe aangewezen gevangnissen. Op die manier wil de schuldeiser de schuldenaar of zijn familie dwingen de schuld inclusief de kosten van de gevangenschap te betalen; daarnaast bestaat de mogelijkheid vrijwillig in gijzeling te gaan ofwel te gaan ‘inliggen’.¹¹⁷ De schuldenaar, of vaker iemand anders namens hem, gaat dan vrijwillig en op eigen kosten op een bepaalde plaats, meestal een herberg, in een soort hechtenis. Aangezien die kosten fors kunnen oplopen, neemt de druk tot het leveren van de afgesproken prestatie sterk toe. Dit vrijwillige middel is gaandeweg een dwangmiddel geworden ter executie van de verbintenis. Het gerecht kan dan namelijk bepalen dat men in gijzeling zal gaan, doet men dat niet dan volgt arrest.

In de stadsrechten gaat het zowel om schulden van poorters onderling als om schulden tussen een poorter en een vreemdeling; er kan, naast gijzeling, ook beslaglegging plaatsvinden. Een belangrijk aspect hierbij vormen de ‘schepenbrieven’ als erkend formeel bewijs van de overeengekomen prestatie of de verbonden schuld. Tegen een nalatige verkoper, die niet kan of wil leveren, kan de koper voor het gerecht nakoming vorderen door middel van reële executie (rechtstreekse tenuitvoerlegging). Die reële executie betreft tenuitvoerlegging van een vonnis gericht op het doen van hetgeen waarop de tegenpartij recht heeft. In Holland gebeurt dat volgens het oud-vaderlandse recht op drie manieren:

1. bij *zakelijke acties* (b.v. een revindicatie) door den ‘trionphant’ *in het bezit te stellen*,
2. bij die *personale acties*, welke beoogden veroordeling te verkrijgen tot betaling van een geldsom, door *arrest van de persoon en van de goederen* van den veroordeelde;
3. bij *acties*, die ingesteld waren, om veroordeling te verkrijgen tot *prestatie van een feit (factum)*, door *gijzeling*.¹¹⁸

In de 61 onderzochte oorkonden treffen we zeer vele bepalingen aan betreffende invordering van een schuld waarbij het opvalt dat de schepenen daarbij veelal een essentiële rol spelen. Het gaat dan in concreto om:

- a. De erkenning in rechte van een schuld ten overstaan van schepenen die ten bewijze daarvan een schepenbrief verstrekken.
- b. Toepassing van het middel van reële executie voor in rechte erkende schulden (met een rechtstreekse tenuitvoerlegging bijvoorbeeld door het uitpanden van de goederen van de schuldenaar).

¹¹⁵ Hier geldt de leer van de ‘*Schuld und Haftung*’ zoals ontwikkeld door de Duitse rechtshistoricus Karl von Amira (eind 19de eeuw); *Schuld* is de verplichting tot het leveren van de prestatie, *Haftung* de aansprakelijkheid ervoor: zie o.a. De Blécourt/Fischer, *Kort begrip*, p. 277.

¹¹⁶ De Groot, *Inleidinge*, II, 1 - §59. In hoofdstuk III, 1 - §7 wijst De Groot er op dat: ‘Maer schuld eng ghenomen slaet op inschuld, ende kan zonder de zelve niet bestaen, ende werd anders genoemd verbintenis’.

¹¹⁷ Deze gijzeling is echter geen arrest op de persoon, zoals de tegenwoordige gijzeling (lijfsdwang).

¹¹⁸ De Blécourt/Fischer, *ibid.*, p. 294.

- c. Bescherming bij een niet in rechte erkende schuld: men mag een poorter niet arresteren dan wel beslagleggen op zijn goederen voor een niet in rechte erkende geldschuld. De poorter kan zich ten overstaan van het schepengerecht van de aanklacht vanwege een geldschuld zuiveren door een eed.
- d. Recht op verantwoording vanwege geldschuld: schepenen kunnen een uitspraak doen over de juistheid van een schuld.

In het stadsrecht van **Middelburg** (1217 - art. 15) wordt bepaald dat de schuld van een burger van de stad aan een schuldeiser van buiten, een vreemdeling, dient te worden vastgesteld ten overstaan van schout en schepenen van Middelburg, die de geeïste schuld en de boete (zo nodig) doen betalen uit het bezit van de aangeklaagde burger. In art. 9 staat de procedure in geval een poorter *schependom*¹¹⁹ wenst van een medepoorter; als die dit weigert of niet voor het gerecht verschijnt, kunnen schepenen hem bij verstek veroordelen en beslagleggen op zijn goederen. In het stadsrecht van 1254 wordt in art. 47 bepaald dat een vreemdeling die voor schepenen van de stad een schuld heeft erkend maar niet heeft betaald, eenzelfde procedure zal ondergaan als een burger van Middelburg, dus met inbegrip van beslaglegging. **Westkapelle** en **Domburg** (1223) kennen volledig identieke bepalingen. In **Dordrecht** (1220 - art. 9) kan de graaf de in gebreke blijvende schuldenaar dwingen tot betaling met een onderpand of geld en zelfs besluiten tot gijzeling.

In het stadsrecht van **Haarlem** (1245) en de overige Hollands-Brabantse stadsrechten staan diverse bepalingen betreffende de schuld(invordering). Zo wordt de procedure bepaald als een vreemdeling een schuld voor schepenen heeft vastgelegd (art. 22): zo zal hij bijvoorbeeld op een aantal vaste momenten voor de rechter worden gedaagd en als hij niet verschijnt worden verbannen. Als de schuldenaar weigert in de stad te komen en de schout dus niet kan zorgen voor voldoening van zijn schuld, zal de graaf daarvoor zorgdragen (art. 23). In art. 33 staat een opmerkelijke bepaling betreffende de vermelde schuldgijzeling: de schuldenaar wordt eerst door de 'overheid' gegijzeld en na twee weken overgedragen aan zijn schuldeiser met de plicht hem te voeden en lichamelijk goed te behandelen. Borgstelling (en eventueel gevangenschap) staat in art. 34 geregeld. En wanneer de schuldeiser een onderpand heeft verkregen zal hij na het ongestoorde bezit daarvan gedurende een jaar en langer de 'rechte weer' hebben, ofwel het rechtmatig bezit (art. 49).¹²⁰ Artikel 63 geeft ten overvloede een vergelijkbare procedure als de artikelen 22 en 23 waar ook Hoogewerf geen essentieel onderscheid kan aanwijzen.¹²¹ In het stadsrecht van **Zierikzee** (1248) staat in art. 18 een zelfde bepaling als in art. 15 van **Middelburg**: *Die buten der chore woenet ende eenen poorter verbannet om wat scoude dat het si, die scout noch die ban en moghen niet oken toten dien daghe dat die gheue come mit den scoutate ende met den scepenen ter vierscaren dere vryheyt, ende bi daer doe verstaen den ban, dan zal die baliv ende die scepene van gheens goede ghelden scout ende ban.*¹²² Het bepaalde in artikel 12 is identiek aan art. 9 van het Middelburgse stadsrecht. In de oorkonde van **Vlaardingen** (1273 - art. 4) staat de vreemdeling tevens schuldenaar, die vanwege zijn schuld een borg heeft gesteld en zonodig door de baljuw tot nakoming kan worden gedwongen. In **Schiedam** (1275 - art. 10) is het vrouwe Aleid die in het geweer komt als een burger of een vreemdeling zijn ten overstaan van schepenen erkende schuld niet betaalt noch een pand geeft. De bepalingen in het stadsrecht van **Vlissingen** (1315) zijn weer identiek aan die van Middelburg en Zierikzee. In **Schoonhoven** (1322 II - art. 2) zal de rechter een voor schepenen erkende schuld overal in de gebieden van Jan van Beaumont uitpanden. De poorters van **Oudewater** (1322 - art. 2) worden beschermd tegen beslaglegging vanwege geldschuld in de steden of ambachten van het graafschap, tenzij zij zich daartoe zelf hebben verbonden.

¹¹⁹ Een vonnis van schepenen, een gerechtelijke uitspraak vragen.

¹²⁰ De Blécourt/Fischer, *Kort begrip*, p. 127 e.v.; De Groot, *Inleidinge*, II, 7 - §7.

¹²¹ Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p. 280-281.

¹²² 'Die buiten de vrijheid woont en een poorter aanklaagt vanwege welke schuld dan ook, dan mogen die schuld en die aanklacht niet vermeederen tot de dag dat diegene met schout en met schepenen ter vierschaar van deze vrijheid komt, en als hij daar die aanklacht verklaart, dan zullen de baljuw en de schepenen uit diens goederen de schuld en de boete betalen'.

In de oorkonde van **Brielle** (1330) staan de nodige bepalingen betreffende schuld van vooral vreemdelingen wat niet vreemd is gelet op de functie als haven- en handelsplaats. Men wil toch vooral steeds ter plekke afrekenen om geen onnodig verlies te lijden (art. 7). En iemand die schulden maakt op de markt mag, voordat hij met achterlating van zijn schulden zal vertrekken, zonder pardon worden ingesloten (art. 8). In art. 9 wordt de ‘custing’ genoemd, de erkenning van een schuld als koopsom, mede bezworen door (meestal) de familieleden van de koper. En als iemand zonder toestemming vertrekt uit Brielle terwijl hij een voor schepenen verbonden schuld is aangegaan – in maar ook buiten de haringtijd – dan mag hij overal in de landen van de heer voor zijn schuld worden aangesproken (art. 14). Ook in het stadsrecht van **Rotterdam** (1340 - art. 4) staat de bepaling dat een poorter nergens mag worden gearresteerd vanwege een niet in rechte erkende schuld maar weer wel van een in rechte erkende schuld, namelijk daar waar dat plaatsvond. De poorters van **Amsterdam** (1342 - art. 25) genieten bijzondere rechtsbescherming – benoorden de Maas – vanwege geldschulden. Ook in **Naarden** (1353 - art. 22) geniet een poorter een behoorlijke mate van rechtsbescherming: *Voirt soe nie datmen ane spreket met rechte binnen der poirte van scade of van scoude die mach andwoerden scoude of onscoude ombegrepen*. In Weesp (1355 - art. 18) geldt eenzelfde bepaling als hiervoor in Amsterdam met een toevoeging betreffende schriftelijk bewijs. Het stadsrecht van **Woudrichem** (1356) kent ook diverse procedurele bepalingen betreffende het dagvaarden vanwege een geldschuld (art. 10). En ook hier geldt de onschuldseed (art. 11). Maar die eed dient dan wel precies volgens alle strikte vereisten te worden afgelegd, anders verliest hij alsnog zijn recht (art. 13). En een schepenbrief heeft geen oneindige geldigheid, deze zal niet langer *stat of macht houden dan tien jaer na den daghe van der betalinghe der brieue* (art. 56).

In **Tholen** (1366) speelt het *jaargeding* een belangrijke rol bij het opeisen van schulden. Het jaargeding bestaat al zeer lang en is terug te voeren op de drie algemene dingen, de *tria placita generalia*, uit de Karolingische tijd.¹²³ Daaruit komen weer de drie jaargedingen voort die we voor het eerst in het stadsrecht van **Haarlem** (art. 17) aantreffen, zoals geïmporteerd uit Brabant en specifiek betreffende hebbend op rechten op onroerende zaken (*dienende tot bekrachtinge en volle zekerheid van recht op huysen, erven enz.*).¹²⁴ Onder andere in **Leiden** is het ‘Hollandse jaargeding’ (eigenlijk poortgeding, en ook drie tot viermaal per jaar gehouden) bekend waar het echter gaat om roerende zaken, van ‘scade ende scoude’.¹²⁵ In **Tholen** gaat het om vorderingen ten aanzien van ‘onbekende sculden’, niet in rechte erkende schulden, en dus om ‘een schepengerecht voor de behandeling van klachten wegens schuld, die niet in zulk een vorm was aangegaan, dat ze zonder procedure in rechte invorderbaar was’.¹²⁶ Van een dergelijke klacht kan men zich *mit sinen eede* in het jaargeding zuiveren (art. 31) en een in rechte erkende schuld mag men doen uitpanden (art. 33). In **Reimerswaal** (1375 - art. 4) mogen schepenen op geheel Zuid-Beveland beslag leggen vanwege in rechte erkende schulden. In **Geervliet** (1381 - art. 7) verkrijgt men met een schriftelijk erkende schuld een executoriale titel in het land van Putten naar het recht van het betreffende ambacht. En men mag diegene gijzelen die aankopen tijdens de marktdagen niet betaalt (art. 18). Een bijzondere bepaling betreffende schuldpreferentie in geval van huishuur en erfpacht staat in artikel 39: *Item huysbuur of erfhuur sal gaen voor alle schulde. Ende wes schulde voir scepenen verplogen is sal gaen voir onse forfeyten die nader verplogender schulde verschiinen ende scepenen kennesse sal gaen voor alle kennesse*. Ook in de stadsrechten van **Gorinchem** en **Leerdam** (beide 1382) staan interessante bepalingen betreffende schuld. Een schuldbrief zal slechts één jaar geldig zijn (art. 3) terwijl erf- en pandbrieven niet verjaren (art. 4). Voor schuld vanwege onroerende goederen (pandbrieven) is

¹²³ Zie voor een uitgebreide beschrijving hiervan Behets, ‘De oorsprong van de jaar- en voogdgedingen’; ook Gosses, *De rechterlijke organisatie van Zeeland*, p. 151 e.v.

¹²⁴ Gosses, *ibid.*, p. 156; Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p. 15-153. In 1315 ook bij grafelijk privilege aan Dordrecht verstrekt; zie Korteweg, ‘Jaargeding en poortgeding’, p. 242 e.v.

¹²⁵ Gosses, *ibid.*, p. 155-156; het betreft ‘scade ende scout’ ofwel een schuld van geld of vervangbare zaken, voortspuitende uit een onrechtmatige daad of een overeenkomst, meestal een geldschuld.

¹²⁶ Gosses, *ibid.*, p. 182. Hier haalt hij het latere handvest van 1409 van Tholen aan, dat een aanpassing is van dat van 1366. Het aantal jaargedingen is dan inmiddels uitgebreid tot zes per jaar.

een buitengewoon uitgebreide procedure opgenomen (art. 5). In art. 8 staan bepalingen over de onschuldseed en een vergoeding voor onterecht gijzelen. Het stadsrecht van **Bolsward** (1399 - art. 10) bepaalt dat een poorter een vreemdeling vanwege een onbetaalde schuld mag doen gijzelen. In **Brouwershaven** (1403 - art. 12) dient men een boete te betalen voor niet betaalde aankopen. Een zelfde regeling is van kracht tijdens de belangrijke haringtijd (art. 13), zelfs met bedreiging met hechtenis. En men zal niet zomaar de stad verlaten met achterlaten van de nodige schulden (art. 36): de schout zal dat verhinderen totdat de schuld is voldaan. Elke veertien dagen mag men een schuld in geding voor het gerecht opeisen (art. 41). Specifiek voor Brouwershaven zijn de bepalingen betreffende vennootschappen voor de haringvisserij (onder andere art. 44).

In de stadsrechten valt een duidelijke rode draad te ontwaren: een in rechte erkende schuld levert zonder meer een executoriale titel op; bij een niet voor schepenen erkende schuld heeft de poorter het voorrecht van de twijfel. Door het afleggen van een onschuldseed kan hij zich van de aanklacht vrijwaren. De procedure van invordering van geldschuld binnen en buiten de stad is steeds met de nodige eisen betreffende de rechtszekerheid en zorgvuldigheid omgeven. Het komt ook voor dat een afzonderlijke regeling wordt toegestaan ten behoeve van uitpanding van goederen van schuldenaars van elders. Zo krijgen de burgers van Geertruidenberg in 1278 van graaf Floris V het recht om door de baljuw van Zuidholland beslag te doen leggen op de goederen van inwoners van Zuidholland uit hoofde van verbintenissen aangegaan ten overstaan van schepenen van hun stad.¹²⁷

- Onschuldseed – custing

In de Middeleeuwen wordt in het volgens het oud-Germaans recht gevoerde proces geen onderscheid gemaakt tussen een civiele of een strafrechtelijke zaak. Er dient aangedaan onrecht te worden vergoed of bestraft, en daartoe dient degene die dat onrecht was aangedaan te klagen. Het proces is dan ook accusatoir, ofwel: *Item dair men recht doen sal, moet wesen een clagher. Daarom, wair gheen clagher en is, dair is gheen rechter.*¹²⁸ Indien iemand meent in zijn recht te zijn geraakt, of het nu een strafrechtelijke dan wel een civiele aangelegenheid betreft, dan dient hij dus in actie te komen om zijn gelijk te kunnen krijgen. Klager en beklagde zijn vervolgens de acterende partijen ten overstaan van een feitelijk 'lijdelijke' rechter (of rechtscollege). De rechter mag niet overgaan tot ambtshalve vervolging. Pas in de loop der tijd gaat dit veranderen in een inquisitoir proces, in die zin dat het (dan veelal 'extra-ordinaris') gerecht zelf gaat aanklagen en actief op zoek gaat naar bewijzen, de 'waarheidsvinding'. Dit onderscheid is ook bepalend voor de ontwikkeling van de procesbeslissende middelen, en vooral het gewicht daarvan.

In het accusatoire proces is het aan de klager om een zaak voor het gerecht te brengen en zijn aanklacht te bewijzen maar is het proces zelf in feite een formele, aan tal van voorschriften gebonden procedure. De rechter is volgens het aloude Germaanse recht dus gebonden aan een passieve positie: de aanklagende en verdedigende partij beslissen feitelijk het juridische gevecht. De bewijsmiddelen daartoe zijn: de onschuldseed, het godsoordeel en het duel. De grondregel is dat bij een blote aanklacht, dat wil zeggen dat de klager niet heeft aangeboden bewijs te leveren, de aangeklaagde zijn onschuld mag bewijzen met zijn eed, daarbij meestal ter zijde gestaan door eedhelpers, die moeten instaan voor de betrouwbaarheid van de beklagde. De onschuldseed is aan strikte vormvereisten gebonden, worden de betreffende formuleringen verkeerd uitgesproken of wordt er gestotterd dan gaat de zaak verloren: men wordt dan beschouwd een meened te hebben afgelegd. Aan het uitspreken van de onschuldseed is dan ook de nodige mentale druk verbonden in die zin dat de beklagde moet vrezen voor een bestraffend optreden van God: hij

¹²⁷ OHZ, III, nr. 1815 (13 febr. 1278).

¹²⁸ Fruin/Pols, *Rechtsboek Den Briel*, p. 47; ook in art. 12 van het Kennemer landrecht: '...die rechter...mach hi niemant beclaghen noch over niemant rechten sonder clagher', zie tevens de toelichting bij Allan, *Het Kennemer landrecht*, p. 186-189;

moet *zweren ten heilighen*.¹²⁹ Hij moet een bijzonder indrukwekkend ritueel ondergaan, waarbij hij zijn eedsvingers op een kostbare reliekhouder (met overblijfselen van het lichaam van een heilige) laat rusten terwijl hij de plechtige onschuldseed uitspreekt in de vorm van een voorwaardelijke zelfvervloeking. Een voorbeeld van een dergelijke eed als antwoord op de vraag van de rechter is: *dat zweer ic, dies heysch, die B. mi heyschende is, dat ic des onsculdich ben mitten recht. So helpi mi God ende al sijn heylighen. Amen*.¹³⁰ Het is hoe dan ook een spannende aangelegenheid om die eedsformule uit te spreken. Toch wil men er uiteraard wel voor in aanmerking komen om daarmee zijn proces te kunnen winnen. Uiteraard kan dat alleen als niet al op voorhand duidelijk is dat men schuldig is (op heterdaad betrapt) of dat men als onbetrouwbaar bekend staat: *dat een beclaechede enen, die onwittich, eerloes off meenedich bekennt wair, die en mach voir gheen dinck onscult doen voir recht...*¹³¹ Vandaar dat vaak ook nog een volgeed, of *custinghe*, wordt vereist door meestal vijf bloedverwanten, de zogenoemde eedhelpers, die daarmede instaan voor de geloofwaardigheid van de beklaagde.¹³² Ook de klager kan overigens gedwongen worden tot een *custinghe* waartoe *die clagher sal nemen by hem vive sinre maghen, die mit hem die custeede doen sullen*.¹³³

In 21 van de 61 onderzochte oorkonden komen bepalingen voor over de onschuldseed. Zoals in het stadsrecht van **Haarlem** (1245 - art. 10) bijvoorbeeld de enkelvoudige onschuldseed, die dus wordt afgelegd zonder eedhelpers. Die eed moet onmiddellijk ter terechtzitting worden afgelegd. Het is niet duidelijk waarom men soms kan volstaan met een enkelvoudige eed en soms juist een meervoudige onschuldseed moet 'produceren'.¹³⁴ In art. 11 betreft het de meervoudige onschuldseed waarvoor men twee weken uitstel krijgt voor nader beraad met zijn eedhelpers. In art. 14 kan onder bepaalde voorwaarden een onschuldseed worden afgelegd betreffende een schuldvordering. Ook in art. 31 komt de enkelvoudige onschuldseed voor in geval van een zwaar misdrijf waarop de doodstraf staat. Indien men niet op heterdaad is betrapt en de klager geen bewijs kan aandragen, dan wordt de beklaagde toegelaten tot deze eed. In art. 44 betreft het de procedure van de 'anevang', de terugvordering van een bij een ander aangetroffen, gestolen goed door inbeslagname van de zaak door de bestolene.¹³⁵ Dit leidt dan tot een rechtszaak die moet uitwijzen wie de rechtmatige eigenaar is en of degene die het goed onder zich heeft, deze ook gestolen heeft. De beklaagde, bij wie het gestolen goed wordt aangetroffen, mag de onschuldseed afleggen met drie eden, ofwel ondersteund door twee eedhelpers. Daarmee kan hij zich zuiveren van de aanklacht dat hij de zaak gestolen zou hebben. Overigens is het enkele feit dat hij een dergelijk goed onder zich heeft al voldoende om daarna niet meer toegelaten te worden tot het afleggen van een onschuldseed in enige rechtszaak, hij krijgt dus een eenmalige mogelijkheid tot het afleggen van die eed.¹³⁶ Ten slotte gaat het in art. 46 om doodslag binnen de stadsvrijheid met een scherp wapen (moordwapen). Indien hij niet is aangetroffen met het moordwapen in handen kan de beklaagde de onschuldseed afleggen, tenzij hij door twee of meer schepenen schuldig is bevonden. In de andere Brabants-Hollandse stadsrechten staan steeds identieke bepalingen.

In het stadsrecht van **Leiden** (1266) komt de onschuldseed tweemaal voor. In art. 8 gaat het om een 'matewonde' waarvoor de beklaagde zich met een onschuldseed kan zuiveren, indien het niet kan worden bewezen. In art. 16 gaat het om zware misdaden (zoals ook al beschreven in art. 44 van het stadsrecht van Haarlem). De beklaagde kan zich zuiveren met een onschuldseed

¹²⁹ Fruin/Pols, *Rechtsboek Den Briel*, p. 164.

¹³⁰ Fruin/Pols, *ibid.*, p. 161.

¹³¹ Fruin/Pols, *ibid.*, p. 168.

¹³² Voor een beschrijving van de gang van zaken tijdens een dergelijk proces: Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, I, p. 52-71.

¹³³ Fruin/Pols, *Rechtsboek Den Briel*, p. 164.

¹³⁴ Zie Hoogewerf, *ibid.*, p. 130-131, die hierop ook geen duidelijk antwoord kan geven. Wel stelt hij 'dat het aantal eedhelpers afhankelijk was van de status van de eedaflegger, van de faam van de eedaflegger... en van de ernst van de klacht'.

¹³⁵ Zie Fockema Andreae, *Oud-Nederlandsch Burgerlijk Recht*, I, p. 388-406.

¹³⁶ Zie uitgebreider Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p. 227-230.

wanneer zijn schuld niet bewezen kan worden in geval van moord, roof of diefstal. Tevens wordt door deze bepaling voorkomen dat de klager de mogelijkheid van een onschuldseed kan uitsluiten door de beklaagde uit te dagen tot een tweegevecht.¹³⁷ In **Staveren** (1292) staan ook de nodige bepalingen betreffende de onschuldseed. In art. 10 is dezelfde procedure aan de orde als hiervoor; als de klager geen rechtstreeks bewijs heeft, mag de beklaagde zich onschuldig verklaren. Dat moet worden gestaafd door zes volgeeden. In art. 27 wordt verplicht gesteld dat men iemand aanklaagt voor schepenen, anders kan men zich vrijpleiten met een onschuldeed en zes volgeeden. Wanneer het om halsmisdaden gaat dienen er twaalf mannen een custingseed te zweren (art. 28). Er is zelfs een afzonderlijk artikel 30 toegevoegd dat men zich zal vrijpleiten met 'een hand op de heiligen' in geval van een niet voor schepenen vastgelegde schuld. In **Goedereede** (1312 - art. 13) dient een custingeed te worden uitgesproken met inwoners van *binnen der coire*. In het stadsrecht van **Brielle** (1330 - art. 9) dient een custing te worden uitgesproken samen met bloedverwanten die daartoe bereid zijn. En in art. 18 wordt het ook aan een schepen toegestaan een onschuldseed af te leggen als hij beschuldigd wordt van het toebrengen van een verwonding bij een ruzie in de stad.

In **Woudrichem** (1356 - art. 8) staat de procedure voor de enkelvoudige onschuldseed die onmiddellijk dient te worden afgelegd. Wanneer de beklaagde bewijzen zal gaan produceren, krijgt hij twee weken uitstel. De beklaagde zal plechtig moeten zweren, de schepenen en gezworenen getuigen op basis van hun ambtseed. En volgens art. 11 mag men zich ook vrijpleiten in geval van een schuld. In **Tholen** (1366 - art. 22) mag men veertien dagen uitstel gebruiken ter voorbereiding op het afleggen van de onschuldseed. En wanneer zware misdaden niet overtuigend aangetoond kunnen worden, dan zal men zich vrijpleiten met de onschuldseed (art. 25). En in art. 36 staat dat men een onschuldseed zal afleggen samen met de volgeeden van bloedverwanten, of ze nu van edele of onedele geboorte zijn. In **Geervliet** (1381 - art. 35) geldt eenzelfde regeling als in Tholen. In de stadsrechten van **Gorinchem** en **Leerdam** (beide 1382) staan twee identieke bepalingen ter zake van de onschuldseed. In art. 8 gaat het om zaken betreffende de lage jurisdictie. In art. 10 wordt bewezen doodslag uitgezonderd van het mogen afleggen van de onschuldseed. In **Brouwershaven** (1403 - art. 3) moet een poorter van de stad de onschuldseed afleggen samen met zijn bloedverwanten op Schouwen, en als hij er niet voldoende heeft, dan moet hij zelf meerdere eeden zweren.¹³⁸ En conform art. 20 wordt de vreemdeling hetzelfde toegestaan in geval van custing. In de grafelijke stadsrechtsoorkonden in Zeeland treffen we geen bepalingen betreffende de onschuldseed aan (met uitzondering in die van Brouwershaven, dat echter behoort tot de familie van de Hollandse-Zeeuwse eilanden).

In de hiervoor aangehaalde stadsrechtartikelen zien we overigens de eerste contouren van de ontwikkeling van het aloude, aan strikte vormvereisten gebonden, accusatoire Germaanse procesrecht naar het inquisitoire proces op basis van onderzoek naar de 'waarheid' vanwege de overheid. In principe geldt dat wanneer een klager slechts een 'blote' aanklacht indient zonder enig feitelijk bewijs, de aangeklaagde het recht heeft zich met een evenzeer 'blote' onschuldseed vrij te pleiten. Maar waar het de klager wordt toegestaan aanvullend feitelijk bewijs te leveren om zijn aanklacht te onderbouwen – door het produceren van schriftelijke stukken of getuigen – en uiteraard ook wanneer men op heterdaad is betrapt, vervalt het recht op het 'bloot' hanteren van de onschuldseed aan de beklaagde om onder de aanklacht uit te komen. Het uitgangspunt is dan evenwel nog steeds dat een klager het proces op gang dient te brengen. Zo staat het ook nog in art. 12 van de Kennemer landkeur van 1292: 'En zolang de rechter zitting heeft kan hij niemand aanklagen noch over iemand recht vorderen zonder klager'.¹³⁹ Maar een paar jaar al eerder heeft Floris V de burgers van Dordrecht het recht verleend dat schout en schepenen een gerechtelijk

¹³⁷ De Vries, *Bijdrage tot de kennis van het strafprocesrecht*, p. 157.

¹³⁸ In plaats van de ontbrekende eeden; hoeveel er benodigd zijn wordt niet aangegeven. Volgens art. 20 is het een zestal, zoals ook in andere stadsrechten.

¹³⁹ Allan, *Het Kennemer landrecht*, p. 292.

onderzoek – *waerbete van quadyen* – naar en een vervolging van misdadigers mogen instellen.¹⁴⁰ In het landrecht van Zuidholland van 1303 treffen we ook de regeling betreffende de *stille waerheyt* aan, waarbij de baljuw samen met een aantal beëdigde mannen een zelfstandig onderzoek uitvoert naar aanleiding van berichten over gepleegde delicten.¹⁴¹ Een belangrijke stap in de ontwikkeling naar een inquisitoir proces met een aanklager vanwege de overheid is de oorkonde (1347) waarbij gravin Margaretha bepaalt dat *daer geen klager en es dat daer geen recht wesen en sal daer af es onse verstande nae der Hantvesten ende seggen dat die Bailliu Ambachts-beer of die Schoute daer misdaet es daer af een eysscher en geen klager wesen mach*.¹⁴² Dit sluit ook aan op de regeling die we aantreffen in het stadsrecht van **Woudrichem** (1356 - art. 16). Daarin worden de zware gewelddaden genoemd – *groet svaer overdaet* – waarnaar schout en schepenen een geheim onderzoek – een *heymelic stille waerheit* – instellen om de nodige bewijzen te vinden ter berechting van de beschuldigde.

c. *Strafrecht en strafvordering*

In de onderzochte stadsrechten staan zeer veel bepalingen die wij tegenwoordig onder het strafrecht zouden rangschikken, of onder de procedurele aspecten van de strafvordering. We dienen daarbij echter wel voor ogen te houden dat de in de onderzoeksperiode voorkomende bepalingen uiteraard sterk afwijken van ons hedendaags strafrecht. Nijdam spreekt voor wat betreft de *Zeventien Keuren* en de *Vierentwintig Landrechten* in het Friese gebied bijvoorbeeld van ‘strafrecht’ of beter ‘conflictrecht’ (vanwege het ontbreken van een overheid en een politieel apparaat).¹⁴³ Vandaar dat hierna een bundeling heeft plaatsgevonden van verschillende aspecten die allen te maken hebben met de begrippen veiligheid, straf en boete c.a. En bij dit alles moeten we ook weer door de ogen van de middeleeuwer trachten te kijken waar de beleving van recht en onrecht veel directer en ook onverbiddelek was. Of, zoals Huizinga het verwoordde: ‘In de Middeleeuwen ontbreken al de gevoelens, die ons besef van justitie schuchter en weifelend hebben gemaakt. [...] Waar wij aarzelend en half schuldbewust toemeten van verzachte straffen kennen, daar kent de middeleeuwsche justitie slechts twee uitersten: de volle mate van wreede straf en de genade’.¹⁴⁴

• Stadsvrede

Veiligheid van lichaam en goed wordt in de Middeleeuwen als zeer belangrijk beschouwd maar is allerminst verzekerd. Vandaar dat er tal van specifieke maatregelen worden genomen om allerlei vormen van onveiligheid tegen te gaan, door strenge regels en zware straffen. Voor een deel kunnen problemen ontstaan door het systeem van de vete, een rechtens erkende toestand van vijandschap tussen twee, ieder voor zich hechte groepen (meestal *maagschappen*, ofwel familieverbanden). De zogenaamde ‘vetenvoering’ wordt in de vroege en ook nog in de hoge Middeleeuwen gezien als een aanvaardbaar middel tot conflicthantering. Veten (ontstaan door onrecht aangedaan aan een ander) leiden echter veelal tot allerlei vormen van – op zich wel gerechtvaardigde – wraakneming (waaronder bloedwraak na doodslag) die weer tot langdurige vijandschap tussen partijen (en hun families) kan leiden. Een vete kan worden beëindigd door de nederlaag van één van de betrokken partijen of door een zoen, voorafgegaan door een al dan niet

¹⁴⁰ OHZ, IV, nr. 2387 (3 april 1289). Van Herwaarden, *Geschiedenis van Dordrecht*, I, p. 127 merkt op: ‘Vanaf het moment dat stedelijke vonnissen in Dordrecht bewaard zijn gebleven, dat wil zeggen vanaf het laatste kwart van de veertiende eeuw, blijken ‘correxiën uit der stille waerheit’ een belangrijk bestanddeel van de stedelijke rechtspraak te hebben uitgemaakt’.

¹⁴¹ ChHZ, II, p. 30-31 (9 juni 1303).

¹⁴² Lams, *Het Groot Privilegie boeck*, p. 15 (1 september 1347).

¹⁴³ Nijdam, *Lichaam, eer en recht in middeleeuws Friesland*, p. 23.

¹⁴⁴ Huizinga, *Verzamelde Werken*, III, p. 26.

opgelegde vrede, een tijdelijke wapenstilstand tussen die partijen.¹⁴⁵ Voordat een vrede door bijvoorbeeld de schout wordt opgelegd – een ‘geboden vrede’ – richt hij eerst een verzoek aan de strijdende partijen om vrijwillig een vrede te bieden – een ‘handvrede’ – aan elkaar of aan de schout. In de steden wordt het van het grootste belang geacht de rust en orde te bewaren. De stedelijke gemeenschap, de *universitas*, wordt als een genootschap van poorters gezien, een quasmaatschap, mede gebaseerd op de afgelegde poorterseid. Binnen dat genootschap past het niet dat de leden onderling veten of conflicten uitvechten die weer tot wraakneming en onrust binnen diezelfde lokale gemeenschap kunnen leiden. Het is dus zaak wegen te vinden om te allen tijde de *statvrede* te kunnen bewaren binnen het bestaande, stedelijke rechtssysteem. De stadsvrede ziet dan ook niet alleen op de vrede tussen vetenvoerende partijen maar evenzeer op de in een stad gevestigde rechtssituatie.¹⁴⁶

De stadsvrede wordt als voorbeeld genoemd van de ‘vrede’, de ‘wettelijke bescherming tegen wapengeweld, toestand van rechtszekerheid binnen een groter of kleiner gebied’.¹⁴⁷ Hierbij dient te worden aangetekend dat over het algemeen slechts delicten tegen een persoon, van doodslag tot belediging, als schending van de stadsvrede worden gezien, en niet een misdrijf zoals diefstal. De vrede dient enerzijds dus mede als een middel om verdere geweldsuitbarstingen te voorkomen, anderzijds is het een in de stad gewenste toestand van rechtszekerheid. Het door de schout of door andere stedelijke functionarissen opleggen van vrede aan partijen is evenzeer een onderdeel van het begrip stadsvrede als bijvoorbeeld het verbod op het dragen van wapens binnen de stad. In de stadsrechten heeft dan ook een groot aantal bepalingen betrekking op het handhaven van de vrede, waaraan begrippen zijn verbonden als vredelegging, vredeweigering, vredebreuk en -ban, zoen, verbanning en landwinning. Een heel belangrijk begrip daarbij is ook de klokkeslag, het teken waarop alle burgers moeten opkomen vanwege een feitelijk aanwezig of dreigend onheil, waartegen de gehele gemeenschap in het geweer dient te komen. De klokkeslag wordt over het algemeen ook gebruikt om een vrede af te kondigen, zodat eenieder daarmee bekend is, ook het voorlezen vanaf de pui van het stadhuis is een bekend middel daartoe. Er zijn ook voorbeelden van een bijzondere vrede, zoals de nachtvrede. Tijdens de nacht – tussen zonsondergang en zonsopgang – geldt een verhoogde vrede, die wordt ingeluid met de stadsklok en waarbinnen misdrijven zwaarder worden bestraft omdat er in het donker nu eenmaal minder veiligheid in de stad kan worden geboden. Veelal gelden ’s nachts dubbele keurboetes maar soms kunnen die zelfs oplopen tot het tienvoudige van overdag.¹⁴⁸

In 41 van de 61 onderzochte oorkonden staan één of meer bepalingen aangaande de stadsvrede in de meest ruime zin van dit begrip. Opvallend genoeg ontbreken juist in de twee vroegste Hollandse stadsrechtsoorkonden, te weten die van **Geertruidenberg** en **Dordrecht**, echter bepalingen betreffende de stadsvrede. In het stadsrecht van **Haarlem** (1245 - art. 18 en 19) is sprake van de *pacem comitis*, de vrede van de graaf, die ingeval van een twist in de stad door de schout wordt opgelegd en dan door alle partijen twee weken moet worden nageleefd. Deze wapenstilstand wordt tweemaal voor eenzelfde termijn herhaald waarna vanaf de vierde tot en met de zesde keer een termijn van een jaar en een dag geldt. Deze verlengingen waren van toepassing als in de tussentijd tussen partijen geen verzoening was overeengekomen. Op deze wijze kon letterlijk de vrede tussen partijen worden bewaard. En als de twistende partij(en) zich niet hieraan houdt(houden) door het vredegebod te negeren en dus toch weer twisten, moet hij

¹⁴⁵ Voor een uitgebreide beschrijving ter zake: Glaudemans, *Om die wrake wille*, p. 25-27 e.v.

¹⁴⁶ MNW, lemma *statvrede*: ‘de toestand van vrede, ontstaan door het geven van vrede door twee partijen of het leggen, uitspreken, van vrede tusschen hen op gezag der stad’ en ‘de in eene stad gevestigde rechtstoestand’. Het *Etymologisch Woordenboek* (Van Dale) geeft voor *vrede* [middelnl.]: ‘wettelijke bescherming tegen wapengeweld’.

¹⁴⁷ MNW, lemma *vrede*. In Pijnenburg/Van der Voort van der Kleij, *Woordenboek Middelnederlands* wordt *vrede* omschreven als de ‘van overheidswege in het leven geroepen toestand van rechtszekerheid en bescherming tegen wapengeweld’.

¹⁴⁸ Frederiks, *Het Oud-Nederlandsch strafrecht*, p. 175.

(moeten zij) aan de graaf tien pond betalen. Op het breken van de opgelegde vrede door het plegen van vijandige handelingen tegen de andere partij, staat een boete van tien pond aan de graaf en een zelfde bedrag aan de benadeelde, anders verliest de overtreder zijn hand. Het belang van verschijnen op de klokkeslag blijkt uit de boete bij niet opkomen (art. 24): *Quicumque ad pulsationem campane non venerit, solvet mihi viginti solidos*.¹⁴⁹ En wie vecht tijdens het luiden van de noodklok, brengt de stadsvrede ernstig in gevaar waarop dan ook een zeer hoge boete staat (art. 25). In het stadsrecht van **Delft** (1246 - art. 15) staat eenzelfde regeling (met de rechter, dus de schout, die de vrede oplegt) behalve waar sprake is van het breken van de vrede binnen de stadsvrijheid: dan betaalt de schuldige tien pond aan zowel de graaf als de benadeelde maar verliest hij bovendien zijn hand en zal hij ook nog twee pond aan de stad betalen. Vredebreuk wordt dus als een zeer zwaar vergrijp gezien. In art. 29 wordt exact aangegeven dat de klok voor het algemeen belang wordt geluid: *pro communi utilitate*. Een soortgelijke regeling betreffende vechten tijdens de klokkeslag als in Haarlem staat in art. 37 van Delft. De overige leden van de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie kennen identieke bepalingen als die van Haarlem.

Blijkens de oorkonde van **Vlaardingen** (1273 - art. 10) wordt de weigering van een door de schout of twee schepenen opgelegde vrede beboet met tien pond, aan de graaf te betalen. Bij een twist in **Staveren** (1292 - art. 9) zal de schout samen met twee schepenen, of twee schepenen zonder de schout, vrede opleggen. En als iemand die vrede *ontseghede* dan verbeurt hij elke keer dat hij dat doet, acht Engelse schellingen. In art. 14 staat ook weer de klokkeslag. In **Amsterdam** (1342 - art. 7) wordt het verbreken van de (stads)vrede met de zwaarste straf beboet en wel *op lijf ende op goet*. In art. 12 (1300 - art. 9) wordt bepaald dat degene die ruzie maakt en tegen wie de schout met twee schepenen vrede eist, of twee schepenen wanneer de schout er niet bij is, en hij weigert de vrede, dan wordt hij beboet met vijf pond Hollands voor elke keer dat men vrede eist tot drie keer toe. En als dat niet helpt *so zel dat gherecht helpen denghenen, dies vreden begheert* waarmee bedoeld wordt dat de vrede niet meer wordt geëist (eventueel geweigerd) maar wordt ‘genomen’ door het gerecht. De partij die wel bereid is tot de vrede wordt hierbij in bescherming genomen door de overheid tegen de onwillige tegenpartij; deze eenzijdig opgelegde vrede doet uiteraard wel afbreuk aan het in wezen minnelijk karakter van een vrede tussen partijen. De vrede kan ook worden afgedwongen door gijzeling en zelfs verbanning.¹⁵⁰ Uit deze eenzijdig opgelegde vrede zal zich het vredegebod ontwikkelen, de door de overheid tweezijdig opgelegde vrede, waarop hierna bij het stadsrecht van Vlissingen wordt ingegaan. Nadere vergelijking van deze bovenstaande bepalingen maakt overigens duidelijk dat het in eerste instantie de schout is die vrede eist maar dat er al snel schepenen bij te pas komen terwijl gaandeweg de schepenen zelf, en zelfs zonder de schout, als zodanig zullen optreden.

In **Goedereede** (1312 - art. 14) komt een hele menigte vredenemers om de hoek kijken: *den prochipape den rechter des heren knape van sijn buyze synen man off scepen vander vryheyde*. Een bijzondere bepaling staat in art. 17 waar degene die een tollenaar ten overstaan van drie kooplui of vier inwoners binnen de haven de vrede weigert, 30 schellingen groot verbeurt. En daar wordt het verbreken van een zelf gegeven vrede met de zwaarste straf beboet (art. 18). In de stad **Schoonhoven** (1322 I - art. 5) wordt een vredebreuk evenzwaar bestraft. In art. 8 (1322 II) gaat het om het vermanen tot een vrede en een boete oplopend tot maar liefst dertig pond bij het niet opvolgen er van. In **Brielle** (1330 - art. 15) blijkt het belang van de stadsvrede uit de uitgebreide regeling er van. Hieruit blijkt dat er in vrijwel alle gevallen een vrede kan worden opgelegd, ook als schout en/of schepenen niet beschikbaar zijn, dan zijn de poorters zelf daartoe gerechtigd. De boetes verschillen dan wel in zwaarte, evenals bij de vredebreuk wanneer die willens en wetens dan wel onopzettelijk plaatsvindt. De klok kan worden ingezet om de schepenen ter terechtzitting te doen komen (art. 30). Het stadsrecht van **Vianen** (1336 - art. 6) geeft ook een duidelijke boeteregeling op het weigeren of verzwijgen van de vrede. En wie een vrede breekt, riskeert zelfs

¹⁴⁹ ‘Wie bij het luiden van de klok niet verschijnt, zal aan mij twintig schellingen betalen’.

¹⁵⁰ Frederiks, *Het oud-Nederlandsch strafrecht*, p. 291-294.

lijf en goed (art. 7). Het stadsrecht van **Rotterdam** (1340 - art. 13) kent nog weer andere hoofdrolspelers, zoals *den bailiu of den rechter of een scepen of een raed of onsen cnape of des bailius cnapen van sinen clederen* die vrede kunnen opleggen. In **Naarden** (1353 - art. 14) staat ook de doodstraf op vredebreuk maar daar verbeurt de overtreder 'slechts' de helft van zijn goederen. En als hij de geboden vrede steeds blijft weigeren (art. 15) dan zal hij uiteindelijk aan de genade van de graaf zijn overgeleverd. In **IJsselstein** (1363) is het een onbepaald 'iemand vanwege de stadsheer' die met schepenen en poorters vrede zal eisen van vechtenden in de stad (art. 8). En wie er een kennelijke vrede verbreekt, verbeurt ook hier lijf en goed (art. 9). In **Geervliet** (1381 - art. 29) kunnen de schout van Geervliet, de schepenen en burgemeesters, de pastoor van Geervliet, de ruwaard en de baljuw en hun knapen van het land van Putten er aan te pas komen om een vrede te nemen. Maar ook is ieder gezinshoofd daartoe gerechtigd in zijn eigen huis. In de oorkonde van **Gorinchem** (1382 - art. 19) wordt ook de 'zoen' genoemd die een einde maakt aan de vete en de vrede. In **Harlingen** (1398 - art. 11) wordt het burgemeesters en schepenen toegestaan vrede te nemen en te maken, en de 'misdadiger' in hechtenis te nemen. Bij de verlening van de stadsrechten aan **Bolsward** en **Workum** (beide 1399 - art. 11) moet de Hollandse graaf rekening houden met het landrecht van Oost-Friesland. Datzelfde geldt voor een *onnoselic* verbroken vrede waarbij de gewonde komt te overlijden – *soe soud men dat beteren ons ende des doden maghen na inhout der hantvesten van Oistvrieslant voirsr.* (art. 12). In het recht voor **Purmerend** (1410 - art. 5) zal een geboden vrede in principe zes weken duren.

In alle Zeeuwse stadsrechtsoorkonden komt de stadsvrede aan de orde. In die van **Middelburg** (1217 - art. 5, 6 en 7) zijn het de schepenen die, samen met een burger, om een vrede of een vredesbestand verzoeken waarbij degene die dit weigert de graaf en de stad een forse boete moet betalen. En als hij door 'zotte praat' de vrede breekt is hij ook een boete schuldig. Iemand die zelf 'met de hand' een vrede geeft en deze breekt, betaalt eveneens een forse boete. Ook een bloedverwant loopt een boete op als hij die vrede breekt, mits het vanwege dezelfde ruzie is waarvoor de vrede gold. En wanneer schepenen die vrede eisen, worden uitgescholden, dan zal diegene ieder van de schepenen een pond vergoeden. Met deze procedure en de nodige boetebepalingen maakt de stad duidelijk dat de vrede een belangrijke aangelegenheid is waarmee niet valt te spotten. In het stadsrecht van Middelburg komt in art. 41, waarin de vrederegeling staat ten aanzien van vreemdelingen die ruzie maken met een poorter, ook duidelijk het gezamenlijke belang (en optreden) van de poorters tot uitdrukking. Overigens komt ook in de beide volgende artikelen de klokkeslag aan de orde, en de boete wanneer iemand zonder toestemming de klok luidt en daarmee paniek zaait (art. 42).¹⁵¹ Aangezien hij daardoor de stadsvrede in gevaar brengt, valt de boete erg hoog uit. Wie niet op de klokkeslag verschijnt, verbeurt ook een flinke boete (art. 43).¹⁵² Zowel **Westkapelle** (1223 - de artikelen 5, 6, 7, 40, 41, 42 en 43), **Domburg** (1223 - de artikelen 5, 6, 7, 39, 40, 41 en 42) als **Zierikzee** (1248 - de artikelen 8, 9, 10, 45, 46 en 47) kennen dezelfde bepalingen ter zake als Middelburg.

In het stadsrecht van **Vlissingen** (1315 - art. 13) staat de regeling betreffende het gebieden van vrede uitgebreid beschreven inclusief de bijbehorende aanzegging: *ende dit sal die maniere wesen vanden vrede te eysschene ende men sal segghen jc vermane u eens vreden vans heeren wegben*. Dit betreft dus het vredegebod, de door de overheid aan beide partijen opgelegde vrede. Deze regeling komt weer voort uit de eenzijdig opgelegde vrede en is afkomstig uit Brabant, die via Zeeland (stadsrecht Vlissingen 1315) ook in Holland is terechtgekomen.¹⁵³ Het vredegebod (na een eerdere vermaning) luidt bijvoorbeeld: *desen vrede leg ic an u lijff*.¹⁵⁴ Daaraan wordt veelal ook een symbolische handeling verbonden, zoals de schout die een halm of een stokje, de *festuca*, op

¹⁵¹ 'Ook zal ieder die zonder de gemeenschappelijke raad de klok luidt, de graaf drie pond betalen, de stad een pond'.

¹⁵² 'Ieder die niet komt op het luiden van de klok, zal de graaf een half pond betalen, de stad vijf schellingen'.

¹⁵³ Frederiks, *ibid.*, p. 294.

¹⁵⁴ Frederiks, *ibid.*, p. 294 noot 4, dit gebod uit Dordrecht 1452.

de drempel van het huis neerlegt of aan de deurpost bevestigt. Als de *gevrede* persoon zelf niet aanwezig is, worden zijn burens ter zake geïnformeerd dat hun buur ‘in vrede is gelegd’. Hier wordt de procedure dus opgehangen aan de juiste aanzegging die begint met de vermaning en eindigt in het gebod, waarbij een juridische fictie intreedt, te weten dat de weigeraar geacht wordt de vrede met de hand te hebben gegeven. In later tijd zal overigens een handvredebreker zijn hand, waarmee hij de vrede heeft gegeven, verliezen en dan voor immer worden verbannen.¹⁵⁵ Deze virtuele handvrede geldt overigens ook voor de magen en bekenden van de ‘gevrede’ persoon. Hier staan ook zeer duidelijke bepalingen betreffende gebruik en misbruik van de alarmklok (art. 41). En volgens art. 42 verliest men zijn hand als zonder toestemming de klok wordt geluid, tenzij er verzachtende omstandigheden zijn zoals verlies van verstandelijke vermogens of dronkenschap: ... *het ne ware dat hy onvroet of droncken ware jof soe jonc dat hy niet byjaert en ware* En in **Tholen** (1366 - art. 17) staat een duidelijke regeling met betrekking tot het op straffe van lijf en goed gestand doen van de zoen; in art. 18 staat de regeling betreffende de vrede. In **Brouwershaven** (1403 - art. 14, 15, 16 en 18) staan de op zich gebruikelijke vredenemers genoemd, waaronder de schout of zijn vervanger ten overstaan van schepenen, of een schepen dan wel betrouwbare inwoners, wanneer de schout niet in de stad is, met uiteraard steeds weer verschillende, in zwaarte afnemende boetes. In art. 18 is de boete bepaald voor degene die een ander vervloekt of beweert dat hij liegt.

De stadsvrede kan niet alleen worden aangetast door de feitelijke overtreder. Ook uitlokking van een misdrijf – *consilium* – wordt bestraft. Een aangeklaagde vanwege een door een ander begaan strafbaar feit moet zweren dat hij niet daartoe heeft aangezet of het misdrijf heeft uitgelokt, en dus ‘in rade ende in dade’ onschuldig daaraan was. Het in de Middeleeuwen zo belangrijke, juridische begrip stadsvrede geeft in essentie vorm aan de vereiste solidariteit en saamhorigheid van de poorters van de stad, als leden van de *universitas*. We zien hier dus een ontwikkeling in het middeleeuwse strafrecht dat vanouds een privaatrechtelijk karakter heeft en de benadeelde of beledigde partij zich zelf recht verschafft door toepassing van het systeem van de vete. Naarmate de overheid zich als ‘partij’ sterker ontwikkelt, wordt een misdrijf niet langer alleen beschouwd als een aantasting van het recht van de benadeelde partij maar als aantasting van het recht en het belang van de gehele gemeenschap. De overheid gaat de eigenrichting tegen en gaat ook over tot een vorm van compositie door middel van strafbaarstelling van bepaalde gedragingen met een vaste tarifiering voor wat betreft overtreding daarvan. Enerzijds geeft dit zekerheid aan allen, anderzijds wordt het een minder buigzaam en flexibel systeem dat nauwelijks rekening houdt met de specifieke omstandigheden van het geval zelf. Het betekent uiteraard wel dat de publieke straf in de plaats gaat treden van de private vormen van wederzijdse voldoening. Dan geldt: wanneer ‘de doodslager [is] terechtgesteld, daer is den aenclagher ghenoech gedaen ende al de maghe sijn daer mede versoent’.¹⁵⁶

- Huisvredebreuk – ‘huysbrekinghe ende huysstotinghe’

Het wederrechtelijk binnendringen in iemands huis wordt in de Middeleeuwen beschouwd als een grove aantasting van de huisvrede, en is een misdrijf dat met de hoogste straf kan worden bedreigd. De woning wordt bij vrijwel alle volkeren en door alle tijden als een vrijwel onschendbare zaak beschouwd. De Romeinen, de Germanen en ook de West-Europese middeleeuwer kennen over het algemeen strenge straffen tegen ongewenste binnendringers in de eigen woning. In de praktijk van alledag zijn het vaak bendes die hiertoe overgaan. Huisvredebreuk of *huysbrekinghe* dan wel ‘huysstotinghe’ komt meestal voort uit een ruzie die buiten op straat of binnen in een herberg is ontstaan, waarbij de ene partij, de huisbezitter, op de vlucht slaat en door de andere partij achterna wordt gezeten tot in de eigen woning. In de meeste gevallen wordt er bij de strafbepaling geen

¹⁵⁵ Glaudemans, *Om die wrake wille*, p. 111, ook noot 72.

¹⁵⁶ Frederiks, *ibid.*, p. 356.

verschil gemaakt of de huisvredebreuk overdag of gedurende de nacht plaatsvindt. Vrijwel altijd kunnen de bewoners zich ongestraft verweren tegen dergelijke aanvallen in hun eigen huis, soms zelfs in geval van doodslag, aangezien men dan wordt geacht uit 'nootwere' te hebben gehandeld, veelal hoeft men slechts een luttel bedrag voor dit 'delict' te betalen aan de graaf (bijvoorbeeld 4 penningen voor iedere dode in het Haarlemse stadsrecht).

Huisvredebreuk wordt in geen geval getolereerd en de overtreder wachten zware straffen. In de stadsrechten wordt meestal de boete vastgelegd maar soms is het aan het gerecht om naar omstandigheden eventueel zwaardere straffen op te leggen bijvoorbeeld in de vorm van een nadere schadeloosstelling (art. 21 van het Haarlemse stadsrecht). Een bijzondere vorm van huisvredebreuk is het geval van 'uiteisen', het voor de woning beledigingen en verwensingen schreeuwen en de bewoner aldus uitdagen om buiten een gevecht te beginnen. Dit uiteisen loopt soms uit de hand door geweldplegingen aan het huis, in welk geval van *huisstoting* of *huyssoekinghe* sprake is. Dat vindt feitelijk plaats door te stoten tegen en te beuken op deuren en ramen en ook zelfs wel door het gebruik van wapens, stokken en stenen tegen het huis. Ook als er geen beschadigingen worden aangebracht, wordt een boete opgelegd, aangezien men de bewoners heeft verontrust en dus de vrede heeft verstoord. In 35 van de 61 onderzochte oorkonden staan expliciete en veelal zeer uitgebreide bepalingen betreffende huisvredebreuk.¹⁵⁷ In het stadsrecht van **Middelburg** (1217 - art. 13 en 14) vinden we de vroegste bepalingen betreffende huisvredebreuk. Wanneer iemand een Middelburgse poorter in zijn eigen huis gewapenderhand opzoekt zijn forse geldboetes voorzien, te betalen aan het slachtoffer (tien pond), de graaf (vijf pond) en de stad (een pond). Doet hij dat in andermans huis dan gelden eveneens flinke boetes; gewapende medeplichtigen betrokken bij een dergelijke actie in andermans huis, worden ook flink beboet terwijl de schade aan de heer des huizes toegebracht tweevoudig wordt vergoed en aan de woning enkelvoudig. Identieke bepalingen staan in de stadsrechtsoorkonden van **Westkapelle** en **Domburg** (1223 - artt. 13 en 14). In **Dordrecht** (1220 - art. 6) is ook sprake van een forse strafmaat (tien pond, aan de schout) en genoegdoening aan degene waarvan hij het huis heeft verstoord.

De Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie kent zelfs drie onderscheiden vormen van huisvredebreuk, bijvoorbeeld in **Haarlem** (1245 - art. 21): huisvredebreuk met doodslag, met verwonding respectievelijk met het 'opzoeken' van iemand in het huis. De strafbepalingen gelden voor degene die het misdrijf begaat en ook voor zijn eventuele medeplichtigen, met verschillende strafmaten per onderscheiden delict. In hetzelfde artikel is ook voorzien in het geval hij een ander dan de heer des huizes aldaar gewapenderhand opzoekt. Overigens geldt in het geval van doodslag hier een belangrijk zwaardere straf dan de geldboetes in Middelburg en Dordrecht: de aanvaller(s) komen in de macht van de graaf – *in potestate mea* – wat betekent dat hun lijf en goed aan de genade van de graaf zijn overgeleverd. Veelal zal dit de doodstraf en verbeurdverklaring van hun gehele bezit hebben betekend.¹⁵⁸ En hiermee is het nog niet gedaan; in art. 26 wordt bepaald dat voor een in zijn eigen huis gedode poorter de verwanten van de dader een forse genoegdoening dienen te betalen aan de familie van het slachtoffer van maar liefst 64 pond (in het geval de in eigen huis gedode poorter een schepen was, zelfs 84 pond). Een belangrijke aanvullende bepaling betreffende noodweer in geval van doodslag bij huisvredebreuk staat in art. 28: de huisheer die zich manhaftig verdedigt betaalt een vaste vergoeding van vier penningen aan de graaf per gedode aanvaller en zal ook tegen de wraak van hun familie worden beschermd (door een zoen en een vaste vrede). In de oorkonde van **Delft** (1246 - art. 17) en andere leden van deze stadsrechtfamilie staan geheel identieke regelingen aan die van Haarlem. Verzoening van beide partijen wordt als essentieel gezien teneinde te voorkomen dat men de strijd tot in lengte van dagen of jaren voortzet. Dit gaat vaak

¹⁵⁷ Het is interessant dat in verband met de huisvrede een schip als een varend huis wordt gezien en een soortgelijke bijzondere vrede kent, de 'schipvrede', zo bijv. in het Keurboek van Dordrecht (1401 - art. 16): 'Ende so wie yement in een huus jaechde ende dan hem inden huse navolchde ende vechter op hem ware, of in zijn schip, die verbuerde een boete van X ponden', in Fruin, *Oudste rechten Dordrecht*, I, p. 9.

¹⁵⁸ Ook Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p. 164.

met het nodige publieke ritueel gepaard. Een bekend zoenritueel betreft de zogeheten ‘voetval’, ‘op die voet vallen’, een rituele, publieke vorm van vergiffenis vragen door een knieval als letterlijke onderwerping aan de andere partij. De maagschap van de dader sluit zich hier veelal bij aan zodat soms sprake is van een massale voetval, zoals in 1387 in Delft zelfs met 500 man tegelijk.¹⁵⁹ Dit moeten zeer indrukwekkende gebeurtenissen in de stad zijn geweest met een zeer duidelijke boodschap voor alle poorters aangaande het belang van de stadsvrede.

In **Zierikzee** (1248 - art. 16 en 17) geldt een soortgelijke regeling als in Haarlem voor wat betreft de huisvredebreuk in eigen en ook in andermans huis. De bepaling in het stadsrecht van **Leiden** (1266 - art. 13) steekt hierbij wel erg schril af en doet gedateerd aan: *Quicumque pacem domus violaverit domum cuiusquam impugnando, quinque librarum est pena plectendus*.¹⁶⁰ De bepaling in het stadsrecht van **Vlaardingen** (1272 - art. 9) is vrijwel identiek hieraan maar er staat wel een dubbel zo hoge boete op: tien pond. **Schiedam** (1275 - art. 9) combineert beide bepalingen betreffende huisvredebreuk in eigen dan wel andermans huis in één artikel. In **Nieuwpoort** (1283 - art. 6) krijgt degene die een ander thuis opzoekt om te vechten 10 pond boete. In **Staveren** (1292 - art. 8) wordt de doodslag van een man of een vrouw in hun eigen huis echter nadrukkelijk onder de kapitale misdrijven geschaard, inclusief de zwaarst mogelijke boetes. De opmerkelijke straf om het huis van de misdadiger af te breken en buiten de stad te brengen en verbranden, hangt samen met het middeleeuwse begrip ‘woesten’. Door het feitelijk maar vooral ook symbolisch verwoesten en verwijderen van zijn huis wordt de misdadiger als een eerloze en vredeloze uit de gemeenschap gestoten.¹⁶¹ Een vredeloze wordt dus ‘buyten alle recht geset’.¹⁶²

In **Goedereede** (1312 - art. 23) wordt een onderscheid gemaakt tussen het overdag dan wel ’s nachts plegen van huisvredebreuk met een verdubbeling of zelfs verviervoudiging van boetes en vergoedingen. Het is opmerkelijk dat 23 jaar na de strenge bepaling in Staveren de Hollandse graaf in **Vlissingen** (1315 - art. 26) weer een bepaling vaststelt die vrijwel identiek is aan bijvoorbeeld die van Zierikzee uit 1248. In **Vianen** (1336 - art. 16) wordt huisvredebreuk bestraft met 10 pond voor elke keer dat het gebeurt, overdag dan wel ’s nachts. Ook in **Amsterdam** (1342 - art. 8), **Naarden** (1353 - art. 13) en **Weesp** (1355 - art. 6) geldt – evenals in Goedereede – het onderscheid tussen het ’s nachts of overdag bestormen van een huis: bij daglicht is het een boete van vijf pond, ’s nachts het dubbele. In **Woudrichem** (1356 - art. 25) staat de kortste bepaling betreffende huisvredebreuk: *Voert huusstoetinghe is die boete tien pont*. In art. 15 staat echter ook een aanvullende bepaling in geval van noodweer bij huisvredebreuk, die opvallend genoeg vrijwel identiek is aan die van Haarlem uit 1245, en qua tarief per gedode zelfs exact gelijk. Hier wordt duidelijk gemaakt dat noodweer alleen geldt indien betrokkene niet al eerder ruzie heeft gehad met zijn aanvaller dan wel het zelf zal hebben uitgelokt. Hoogewerf geeft ook aan dat er geen sprake is van noodweer wanneer ‘hij eerst op zijn hals gehaelt heeft’.¹⁶³ In **IJsselstein** (1363) wordt huisvredebreuk eveneens met tien pond zwaar bestraft, en ook hier geldt ’s nachts het dubbele tarief. In **Tholen** (1366 - art. 26) bepaalt Jan van Blois kortweg: *Huyssoekinghe binnen der vriheit salmen beteren ghelike eenen edelen man ende den heere des ghelijc*. En in **Geervliet** (1381 - art. 30) is het zoals onder andere in de stad Amsterdam geregeld. En ook landsheer Otto van Arkel stelt regels betreffende de huisvredebreuk kortweg en tussen tal van andere bepalingen vast voor zowel **Gorinchem** (1382 - art. 15) als **Leerdam** (1382 - art. 15): *Ende waert oeck dat een man den anderen thuyt sochte ende huystotinge dede in evelen moede, verbuerde tegens ons thien pondt*.

¹⁵⁹ ChHZ, III, p. 467-468. Zie ook Glaudemans, *Om die wrake wille*, p. 228-229.

¹⁶⁰ ‘Ieder die huisvredebreuk pleegt door iemands huis aan te vallen, moet gestraft worden met een boete van vijf pond’.

¹⁶¹ MNW, ‘woesten’; Glaudemans, *Om die wrake wille*, p. 178.

¹⁶² Frederiks, *Het oud-Nederlandsch strafrecht*, p. 357.

¹⁶³ Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p. 183, noot 2; uit codificatie ’s-Gravenzande 1448. Hij geeft bovendien een voorbeeld uit het oudste keurboek van Delft (1460-1514).

Het grote belang dat al sinds de vroegste tijden aan een ongestoorde huisvrede wordt gehecht, behoort, uitgaande van het beginsel van de onschendbaarheid van de woning, tegenwoordig tot onze grondrechten. Artikel 12 Grondwet bepaalt: 'Het binnentreden in een woning zonder toestemming van de bewoner is alleen geoorloofd in de gevallen bij of krachtens de wet bepaald, door hen die daartoe bij of krachtens de wet zijn aangewezen'; het binnentreden als zodanig geldt als een misdrijf.¹⁶⁴

- **Verboden wapens**

De stadsvrede kan op vele manieren in gevaar worden gebracht. De Middeleeuwer is gewend met wapens om te gaan en ook snel geneigd die te gebruiken. Ten slotte heeft vrijwel iedereen ook wapens in huis die gebruikt moeten kunnen worden wanneer het nodig is de stad te beschermen of ter heervvaart te gaan. Toch zijn de nodige acties ondernomen het wapenbezit terug te dringen door bepaalde wapens te verbieden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de meeste stadsrechtsoorkonden wemelen van de verbods- en boetebepalingen betreffende het voorhanden hebben en gebruiken van bepaalde wapens. En die zogenaamde verboden wapens komen in de meest uitzonderlijke variaties voor, met haast bizarre benamingen zoals: 'aex, baselaar, kloodboog, branderele, dolle, fantsoen, glavie, gijsaerne, ijzeren hamer, hellebaard, knijf, codde, halskreeft, cordeysencolve, lootmes, scharpoordemes, misericorde, pansier, piek, pothuue, spijkinge, stoter, tophuue en wapper'.¹⁶⁵ Zoals Glaudemans beschrijft leken 'de middeleeuwse Hollanders en Zeeuwen [...] zich incompleet te hebben gevoeld zonder een 'pothuue' (ijzeren pothelm) op het hoofd, een 'kreeft' (borstharnas) voor de borst en een scherpgepunt mes of ander wapentuig in de hand. Op ieder verbod leek een nieuw wapen te worden bedacht. [...]. Een complete wapenwedloop lijken de middeleeuwse keuren ons te tonen'.¹⁶⁶ In 31 van de 61 onderzochte oorkonden staan tal van bepalingen en boetes met betrekking tot bezit en gebruik van (verboden) wapens.

In de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie vinden we de eerste bepalingen over het gebruik van een wapen, ofwel een 'scherp werktuig', in het stadsrecht van **Haarlem** (art. 20): daarop staat een boete van tien pond en een zelfde vergoeding aan het slachtoffer, en bij niet betalen verliest men zijn hand. Hoogewerf wijst er mijns inziens terecht op dat het hier om een 'moordwapen' gaat zoals dat ook in andere stadsrechten voorkomt, ter onderscheiding van een wapen dat niet specifiek bedoeld is om iemand mee te doden. Hij noemt bijvoorbeeld het *armis mortiferis* in het stadsrecht van 's-Gravenzande (1246), waarvoor iemand ook zwaarder wordt bestraft dan vanwege een ander wapen, en een aantal wapens in het Middelburgse stadsrecht zoals *knijf, priem, turcoise colve, lombards mes of andre morwapene*.¹⁶⁷ In art. 30 van het Haarlemse stadsrecht staan de straffen genoemd op het dragen, in woede trekken en verwonden (verlies van de hand) of doden met een dolk (doodstraf). Het in woede gebruiken van een wapen – *irato animo* of *in arren moede* – leidt dus tot een aanzienlijke strafverzwaring. In het stadsrecht van **Delft** (1246 - art. 16) wordt een wapen zelfs specifiek als 'moordwapen' betiteld. En hier is sprake van een aanzienlijke strafverzwaring aangezien hij ook nog zijn hand kwijtraakt, wat in de overige Brabants-Hollandse stadsrechten niet het geval is. In art. 32 van het Delftse stadsrecht valt op dat, ondanks de aan Haarlem (art. 30) identieke bepalingen betreffende het dragen en gebruiken van een dolk, de schuldige ook nog een boete aan de stad dient te betalen. In **Leiden** (1266 - art. 7) worden als verboden wapens *clava vel baculo* genoemd, de 'strijdknoks of de stok'. In **Amsterdam** (1342 - art. 9) staan straffen op het in woede hanteren van een *knijf jof zwaert, staven jof mit verbodene wapene* en ook

¹⁶⁴ In art. 138 Wetboek van Strafrecht wordt dit misdrijf bedreigd met max. 6 maanden gevangenisstraf of een geldboete van de derde categorie (max. € 7.600 per 1-1-2010).

¹⁶⁵ Voor een vrijwel volledige opsomming en de verklaring van de soorten wapens: Glaudemans, *Om die wrake wille*, bijlage 3.

¹⁶⁶ Glaudemans, *ibid.*, p. 112.

¹⁶⁷ Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p. 160, ook noot 1.

mitter vuyste. De vuist, als doorslaggevend argument, wordt hier dus niet over het hoofd gezien. Ook in **Goedereede** (1312 - art. 19) is sprake van *verbodene wapene* waarbij een strafmaat geldt van tien pond of de hand eraf bij een verwonding, en de doodstraf bij doodslag. In art. 21 zijn als verboden wapens genoemd: *knijf, rutinghe, fasoen of mordwapen* en op het dragen daarvan rust een boete van tien schellingen, op het trekken om er mee te vechten drie pond. Overigens is het ook verboden iemand met een *potte* te slaan, die uiteraard altijd wel voorhanden zal zijn geweest. In **Brielle** (1330 - art. 16) wordt een nadrukkelijk onderscheid gemaakt tussen het dragen of trekken van een *knijf of messe*, waarop behoorlijk zware straffen staan, en het meebrengen ten strijde van *enigherhande wapen gheslepen of ongheslepen*, waarop lichtere straffen staan (art. 17).

Het stadsrecht van **Naarden** (1353 - art. 10) geeft strafbepalingen ten aanzien van mes of zwaard *of enich verkoert wapen* – schout en schepenen zullen dus bij keur vaststellen welke wapens dat betreft, tevens waar het gaat om het vechten met een staaf *jof met enighen vorcoerden wapen* (art. 11). En ook hier wordt de vuist niet over het hoofd gezien (art. 12), die men nu eenmaal niet onder de verboden wapens kan scharen. In **Woudrichem** (1356 - art. 22 en 23) gaat het om het dragen en trekken van een *gheslepen wapen*. In **IJsselstein** (1363) is in art. 2 sprake van de vuist of de voet als ‘wapen’. In art. 3 wordt een aantal wapens specifiek omschreven (*eenen stave off mit eenen cluppel off mit eenen steene off mit eenighen dinghen*) waarbij de ‘blote hand’ juist nadrukkelijk als ‘wapen’ wordt uitgezonderd.¹⁶⁸ **Geervliet** (1381 - art. 25) kent een zeer indrukwekkende en gedetailleerde regeling aangaande allerhande wapens en de gevolgen van het gebruik daarvan, die illustratief is voor het belang dat daaraan in de meeste steden werd gehecht. In deze stad moet het toch al erg gevaarlijk toeven zijn geweest want in art. 26 gaat het gewoon verder met bijzonder wapentuig als *klippelen of met reepen of met eenigherhande dingen dat geen geslepen wapen is*, het gooien met *brandelen* of met *steen* of *kannen*. Maar ook vuistslagen leiden tot boetes, zo staat op een blauw oog een boete van 20 schellingen.

Ook in de Zeeuwse stadsrechten wemelt het van bepalingen betreffende wapengebruik die er op waren gericht de Zeeuwen niet voortdurend vechtend over straat te doen gaan. In het stadsrecht van **Middelburg** (1217 - art. 11, 12, 13, 31, 36, 38 en 39) staan daartoe de nodige bepalingen opgenomen in die zin dat het gebruik van wapens aan banden wordt gelegd, echter zonder bijzondere verboden wapens te noemen. Wel valt de specifieke bepaling in art. 36 op betreffende inwoners van Walcheren die gewapend door Middelburg willen trekken: die zullen een poorter als geleide moeten regelen, anders gelden zware boetes. Bovendien is het poorters van Middelburg strikt verboden om wapens in huis te nemen van inwoners van Walcheren (art. 38) en mogen ze ook niet hun wapens uitlenen aan vreemdelingen om daarmee in Middelburg te vechten (art. 39). Zowel **Westkapelle** en **Domburg** (1223) als **Zierikzee** (1248) kennen geheel identieke bepalingen ter zake. In **Vlissingen** (1315 - art. 21, 24, 25 en 35) worden weer wel uitdrukkelijk *verboden* wapens genoemd tegenover *simpele* wapens: *Wie soe draeght binnen der vryhede voerscreven lombartsche messe prieme corcoeyscolve of anders verbodene wapene diere ghebyc verboert jeghens ons III lb. ende jeghens der poert I lb. Ende wonter yemant eenen man mede bi sal verboren dubbel boete als voerscreven is van simpelen wapene* (art. 21). Een bijzondere bepaling (art. 25) geldt voor degene die gewapend bij een gevecht komt maar vervolgens schout en schepenen helpt die strijd te beëindigen en daardoor een lichtere straf krijgt. En de straf op een verboden wapen wordt gedurende de nacht verdubbeld, zoals eerder ook al het geval was bij huisvredebreuk. Ook in het stadsrecht van **Tholen** (1366 - art. 8, 9, 10, 11, 12 en 45) wordt het nodige bepaald betreffende verboden wapengebruik. In art. 9 worden *onlouelike wapene* genoemd, bij keur verboden wapens, zoals *een swaert piic scerporde messe prieme dolle ende eenicherande onlouelike wapene*. In art. 10 worden nadere bepalingen vastgesteld betreffende het openbaar dragen van verboden wapens en tevens

¹⁶⁸ Veelal gold een strafverzwaring als bijv. een vuistslag met bloedvergieten gepaard ging.

hoe lang die messen zijn volgens de keur om tot een verboden wapen te worden gerekend.¹⁶⁹ Maar uiteraard is er ook een regeling (art. 11) voor verboden wapens die heimelijk worden gedragen waarop belangrijk zwaardere straffen staan. En een bijzondere boetebepaling betreft het komen bij een brand met verboden wapens (art. 45). Ook in **Brouwershaven** (1403 - art. 23) staan bepalingen betreffende het dragen of trekken van een mes en *virboden wapene* (art. 29).

Al in een vroeg stadium verordenen de stadsbesturen in de stadskeuren enerzijds welke stedelijke functionarissen (veelal de schout en de schepenen, de stadsklerk en de stadsbode) bevoegd zijn tot het dragen van wapens, en anderzijds welke wapens qua breedte en lengte de inwoners of overige aanwezigen in de stad bij zich mogen hebben. Overigens lijkt het er op dat al die strenge bepalingen lang niet altijd het gewenste effect hebben gehad, er zal nog snel en veel naar de wapens gegrepen worden.¹⁷⁰

- **Keurwond**

De keurwond is de vooraf bij stedelijke keur vastgestelde maat waaraan de ernst van de in het geding zijnde verwonding wordt afgemeten en de boete vastgesteld. Hoewel het een staand begrip is in de middeleeuwse keuren en tevens onderdeel van de dagelijkse rechtspraktijk in de stad en op het platteland, staat toch slechts in 11 van de 61 onderzochte oorkonden een expliciete bepaling ter zake. Gelet op het verband met de stadsvrede is het toch van belang hieraan aandacht te besteden. Vooraleer daartoe over te gaan, is het interessant te bezien wat hierover is bepaald in het landrecht, zoals dat van Kennemerland. Daarbij is de lengte van een keurwond die van een vingernagel, waarbij dus de lengte en niet de diepte werd gemeten in geval van verwondingen *van sijnen bals opwaerts, oft van sijnen aenklauwen*. Aan de hand van het aantal keurwonden wordt vervolgens de boete vastgesteld tegen een pond per keurwond: *die lenghte van een Keur-wonde, es die naghel van twee voorste vingeren, ende in Kennemerlandt is een keur-wonde een naghel lanck, als voosz. staet, ende die boete es een pondt van ses-entwintigh stuyvers*.¹⁷¹ Het Leidse keurboek van 1538 omschrijft een keurwond als volgt: *Een wonde, lang anderhalff lit, twelc men noemt een keur-wonde*. In Amersfoort hangt daartoe rond 1523 een ijzeren maat aan het stadhuis: *ende die keurwont sal alsoe dijp wesen, als die yseren mathe lang is, die opt raitbuys hangt*.¹⁷²

In het stadsrecht van **Leiden** (1266 - art. 8) treffen we de vroegste bepaling over een keurwond in de onderzochte stadsrechten aan: daar heet die een *matewonde* die met het afkappen van de hand wordt bestraft (indien men op heterdaad wordt betrapt). In het Oostfriese landrecht wordt een 'maete wunde' omschreven ter grootte van 'dat vorenste lith van den vinger negest den duhmen', een vrijwel identieke bepaling aan die van het Kennemer landrecht.¹⁷³ Ook in **Staveren** (1292 - art. 11) is, evenals in Leiden, sprake van een *mate wonde*. In **Nieuwpoort** (1283 - art. 7) moet sprake zijn van een 'duidelijke' wond die met 10 pond behoorlijk zwaar wordt bestraft. In **Amsterdam** (1300 - art. 7; 1342 - art. 10) is ook letterlijk sprake van keurwond: *Voert so wie ene coerwonde den anderen dade, die waers op drie pont Hollants*. Het stadsrecht van **Naarden** (1353 - art. 9) kent een zelfde bepaling, zo ook die van **Weesp** (1355 - art. 7) en **Vianen** (1336 - art. 10). In **IJsselstein** (1363 - art. 4) wordt het toebrengen van een keurwond beboet met vijf pond. Verder

¹⁶⁹ Volgens een Leidse keur van 1350 en een van Enkhuizen uit de vijftiende eeuw is zo'n mes groter dan 2 el. In Deventer hing daartoe een ijzeren voorbeeldmes aan de stadspoort of het stadhuis, zodat vreemdelingen konden nameten of ze goed zaten; voor een afbeelding van zo'n mes, zie Benders, *Bestuursstructuur*, p. 176.

¹⁷⁰ Zie onder andere Glaudemans, *ibid.*, p. 112-114.

¹⁷¹ Voor een uitgebreide beschouwing Allan, *Het Kennemer landrecht*, p. 179, incl. noot 688 en p. 180.

¹⁷² Fruin, *De middeleeuwse rechtsbronnen*, I, p. 105.

¹⁷³ *Deutsches Rechtswörterbuch Online*, zoekterm 'maßwunde'. Ik merk nog op dat in het stadsrecht van Nieuwpoort (1283 - art. 8) een dergelijke wond een *notorium vulnus*, wordt genoemd, een 'duidelijke wond'. In de Middelnederlandse vertaling van de stadsrechtsoorkonde staat daar 'openbare wonde'. Van een dergelijke wond werd verder bepaald dat de schepenen weten dat die duidelijk is: *ita quod scabini sciant esse notorium*, en de boete bedroeg tien pond.

kennen alleen de identieke stadsrechten van **Gorinchem** en **Leerdam** (beiden 1382 - art. 15) een bepaling die betrekking heeft op de keurwond, die *een lit lanck ... ende nagels diepe* is.

De duidelijke bepalingen betreffende de keurwonden geven aan hoe belangrijk het is dat de poorters van de stad en ook de aanwezige vreemdelingen goed weten wat voor forse straffen dreigen op overtreding ervan. En anderzijds wordt ook rechterlijke 'willekeur' bij de strafmaat voorkomen, het 'mes snijdt – om zo te zeggen – aan twee kanten'.

- **Verbod op de tweekamp**

Een gerechtelijke tweekamp of een gerechtelijk duel als procesbeslissend middel is van oorsprong waarschijnlijk Germaans waar het wordt gezien als een godsoordeel. Enkele andere godsoordelen zijn bijvoorbeeld het lopen over gloeiende ploegijzers, de waterproef en de ketelvang. Het duel als zodanig vindt plaats tussen klager en aangeklaagde, volgens afspraak, in het bijzijn van getuigen en naar vaste regels (waaronder een afgebakend kampterrein, het 'krijt'). De gedachte is dat God de onschuldige daarbij zal steunen, de kampvechters bidden dan ook om Gods hulp. De partij die de tweekamp verliest, verliest ook het proces. Wanneer de aangeklaagde echter niet voor het donker is verslagen (nog onbeslist dus), wordt hij als onschuldig aan de aanklacht beschouwd. Overigens is het niet nodig zelf het duel aan te gaan, daartoe kan men ook kampvechters ('kempen') inhuren. In Holland en Zeeland treffen we aan het begin van de dertiende eeuw al de eerste verboden aan van het duel maar het zal nog tot in de loop van de veertiende en zelfs de vijftiende eeuw duren voordat het ten slotte ook ten plattelande zal zijn verdwenen.¹⁷⁴ In Zeeland wordt de tweekamp formeel afgeschaft bij de keur van 1495: *Item, dat niemandt, wie hy sy, den anderen sal moghen beroepen te kampen, noch niemandt eenige cryme aenleggen ende dat hy kampen willen proeven, ende dat op die verbeurte van lijf ende goet*.¹⁷⁵ De kerkleiding spreekt zich herhaaldelijk uit tegen de werkwijze van de godsoordelen. In 1234 verbiedt paus Gregorius IX het godsoordeel in het algemeen maar nog in 1563 acht het concilie van Trente een uitdrukkelijk verbod van de tweekamp noodzakelijk. Allan geeft nog twee andere redenen voor het specifiek verbieden van het gerechtelijk duel: de willekeur van dit procesbeslissende middel spoort niet met de belangen van de handel, waardoor specifiek in de steden hiertegen ernstige bezwaren bestaan, en daarnaast wil de graaf zijn rechtsorde niet laten afhangen van die irrationele procesmiddelen.¹⁷⁶

In 24 van de 61 onderzochte oorkonden komen bepalingen inzake het verbod op de tweekamp voor. Het vroegste verbod voor poorters en niet-poorters om een duel aan te gaan, treffen we aan in het stadsrecht van **Middelburg** (1217 - art. 24). Een identieke bepaling staat in de stadsrechten van **Westkapelle** en **Domburg** (1223 - art. 24). En ook in **Dordrecht** (1220 - art. 11) is het duel verboden: hier wordt het duelverbod ook verder uitgebreid, naar ongeveer alle denkbare categorieën personen. De Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie kent eveneens een volledig verbod op de gerechtelijke tweekamp, zoals in **Haarlem** (1245 - art. 45): uitdrukkelijk wordt hier bepaald dat de burgers van Haarlem in alle gevallen, ook wanneer er ridders bij zijn betrokken, van de gerechtelijke tweekamp zijn gevrijwaard. In **Delft** (1246 - art. 41) kent men een soortgelijke regeling. In de oorkonde van **Zierikzee** (1248 - art. 27) staat juist een beperktere bepaling: *Oec willen wi verbieden dat niemant van buten ne dinghe jeghens onsen poerteren van deser vryheyt te campe*. Het stadsrecht van **Leiden** (1266 - art. 16) kent weer een andere versie: deze bepaling ziet namelijk op de situatie dat de aangeklaagde voorstelt de onschuldseed af te leggen maar de klager dit volgens de regels tegengaat door hem tot een gerechtelijke tweekamp uit te dagen. Deze weg wordt hier echter afgesloten maar dit artikel impliceert wel dat het tweegevecht dan nog als een regulier procesbeslissend middel wordt gezien. Er is opmerkelijk genoeg geen absoluut verbod opgenomen in deze oorkonde. In **Vlaardingen** (1273 - art. 2) wordt het wel volstrekt helder geformuleerd: er zal geen gerechtelijk tweegevecht worden toegestaan, het oordeel is alleen aan

¹⁷⁴ Voor nadere gegevens ter zake: Fockema Andreae, 'Het bewijs in strafzaken'.

¹⁷⁵ Gosses, *De rechterlijke organisatie van Zeeland*, p. 263, noot 4; ook Fruin, *De keuren van Zeeland*.

¹⁷⁶ Allan, *Het Kennemer landrecht*, p. 119.

schepenen. Ook **Schiedam** (1275 - art. 11) kent een heldere bepaling: er zal geen gerechtelijk duel binnen het gebied van de stad plaatsvinden. Aan het eind van de dertiende eeuw verleent graaf Floris V stadsrecht aan **Staveren** (1292 - art. 4) waarbij het gerechtelijke duel blijkbaar in de praktijk nog steeds een rol speelt, gelet op de noodzaak van een algemeen verbod: *Gheenen man machmen campen binnen Staveren*.

In de veertiende eeuw blijkt het nog immer noodzakelijk bepalingen dienaangaande op te nemen zoals in het stadsrecht van **Vlissingen** (1315 - art. 33). Maar in de later verleende Zeeuwse stadsrechttoorkonden van **Tholen** (1366), **Reimerswaal** (1375) en **Brouwershaven** (1403) treffen we een dergelijke bepaling betreffende het verbod op de gerechtelijke tweekamp niet meer aan. In de oorkonden van zowel **Rotterdam** (1340 - art. 5) als **Amsterdam** (1342 - art. 26) staan dienaangaande nog wel verbodsbepalingen, zij het dat een duel mag wanneer betrokkenen er in toestemmen.¹⁷⁷ Ook in **Weesp** (1355 - art. 19) geldt een dergelijke bepaling. In **Woudrichem** (1356 - art. 46) is echter juist weer sprake van een absoluut verbod. Het stadsrecht waarin voor de laatste maal expliciet het duelverbod is opgenomen is dat van **Grootebroek** (1364 - art. 44) waarvan de artikelen gelijklopend zijn aan die van de andere stadsrechten uit de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie.

De tweekamp als het ultieme godsoordeel past niet in de opvatting van de gezamenlijke poorters als een gemeenschap, het vormt een bedreiging voor de onderlinge solidariteit van de stedelijke samenleving en dient dus te worden tegengegaan.¹⁷⁸ In de stadsrechten treffen we dan ook de vroegste voorbeelden aan van een verbod op de godsoordelen (zoals het duel en de vuur- en waterproef), in Vlaanderen bijvoorbeeld al in het stadsrecht van Ieper van 1116 (*nec duellum, nec iudicium igniti ferri aut aque, infra jus iprense*) en in Holland en Zeeland in het stadsrecht van Middelburg (1217) en van Dordrecht (1220).

- **Brandstichting**

Eén van de grootste rampen die een middeleeuwse stad kan treffen is een brand aangezien veruit de meeste huizen van hout zijn gebouwd en met riet gedekt. Onvoorzichtig omgaan met een haardvuur, met kaarsen of een olielamp in een woning kan dus zo maar leiden tot een enorme stadsbrand. Er staan dan ook zeer strenge straffen op het onvoorzichtig omgaan met vuur in de stad. Moedwillige brandstichting is vanzelfsprekend een halsmisdrijf – hier is ten slotte zonder meer de stadsvrede in het geding, te weten de fysieke veiligheid van de gehele poortersgemeenschap. Brandstichting wordt zelfs als een zo ernstig misdrijf beschouwd dat bannelingen die zich hieraan schuldig maken op voorhand zijn uitgesloten van een mogelijke grafelijke gratieverlening.¹⁷⁹ Behalve boete- en strafbepalingen staan er ook bepalingen betreffende het tegengaan van het brandrisico in de stadsrechttoorkonden. Kocken wijst op de dubbele functie die de stadshuizen in de Middeleeuwen vervullen, te weten woonhuis en werkplaats of bedrijfsruimte waardoor er niet alleen vrije haardsteden (in het midden van het huis) of een schouw aan de muur met schoorsteen als verwarmingsbron aanwezig zijn maar soms ook nog aparte stookplaatsen (bijvoorbeeld een droogoven, een *eest*, of een bakoven).¹⁸⁰ In 19 van de 61 onderzochte oorkonden staan bepalingen betreffende brand(stichting).

¹⁷⁷ Overigens is het opvallend dat in het vroegste en vrijwel identieke stadsrecht van Amsterdam van 1300 geen (verbods)bepaling omtrent het duel staat, die is dus in 1342 welbewust toegevoegd.

¹⁷⁸ Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p. 72 noot 1, rekent het duel niet tot de godsoordelen aangezien volgens hem deze (water- en vuurproeven) uit een eenzijdige beproeving bestaan die alleen de beklaagde moet ondergaan in tegenstelling tot de tweezijdige beproeving van het duel.

¹⁷⁹ Glaudemans, *Om die wrake wille*, p. 292.

¹⁸⁰ Zie meer uitgebreid over brand in de stad: Kocken, *Van bouwen, breken en branden*, p. 76-81. Hij wijst ook op de vele voorschriften over de aanwezigheid bij woningen van brandblusmiddelen (zoals brandladders en emmers) die soms uitgroeiden tot 'een ware cultus met: een emmermeester, emmerschouw, emmerregisters, emmermerktekens en met gedetailleerde bepalingen over de brandladders', p. 79. Aangezien dit echter voorschriften in de stedelijke keuren betreft, ga ik er hier niet verder op in.

In het stadsrecht van **Haarlem** (1245 - art. 31) wordt de doodstraf, *ultimam et capitalem sententiam*, onder andere gesteld op brandstichting – *incendio*. **Delft** (1246 - art. 20) en de overige leden van de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie kennen dezelfde regeling. In **Woudrichem** (1356 - art. 16) wordt brandstichting ook begrepen onder de zeer zware gewelddaden – *groet swaer overdaet* – en stellen schout en schepenen een geheim onderzoek – *een heymelic stille waerheit* – in om de nodige bewijzen ter zake te vinden. De poorters van **Muiden** (1374 - art. 3) zullen niet door hun eigen schepenen maar door de graaf worden berecht in geval van *moortbrant* (moorddadige brand).¹⁸¹ In **Geervliet** (1381 - art. 35) is brandstichting goed voor een *doodelick vonniss*. In **Heusden** (1399 - art. 5) is de berechting van *moortbrant* voorbehouden aan de graaf of zijn vertegenwoordigers, zijnde een zaak van de hoge jurisdictie die niet aan de stad komt. Hetzelfde geldt voor **Bolsward** (1399 - art. 4) en **Workum** (1399 - art. 4). In drie van de Zeeuwse stadsrechten wordt aanzienlijk meer aandacht besteed aan het risico en de gevolgen van brand in de stad. In **Zierikzee** (1248 - art. 55-59) komen diverse aspecten ter zake aan de orde. In art. 55 gaat het om misdrijven begaan tegen degene die komt helpen om het vuur te bestrijden wanneer de stad in brand staat. Dat zal hem viervoudig worden vergoed terwijl ook de boetes het viervoudige zullen bedragen jegens de koning (Rooms-koning Willem II) en de stad. Als gevolg van art. 56 zal degene die door drie schepenen schuldig wordt bevonden vanwege moorddadige brandstichting ter dood worden gebracht (*hi zal verliesen siin boenel*). Art. 57 betreft het geval dat iemand weigert ten overstaan van schepenen om in geval van een stadsbrand zijn huis aan hen af te staan, zodat die het kunnen laten afbreken om het risico van een verder uitslaande brand te beperken. Wie dat weigert betaalt tien pond aan de koning en één pond aan de stad. Hier gaat het belang van de stadsvrede en dus dat van de gemeenschap duidelijk vóór het recht van de persoonlijke eigendom. In art. 58 staat een vergoedingsregeling als door iemands vuur drie of meer andere huizen afbranden. Dan zal diegene wiens vuur dat veroorzaakte, tien pond aan de andere huiseigenaren betalen, aan de koning drie pond en aan de stad één pond. In art. 59 ten slotte wordt een boete gesteld op het onvoldoende zorgvuldig omgaan met de vuurplaats in zijn huis waardoor gevaar voor anderen ontstaat en zij om hulp moeten roepen. In dat geval betaalt hij de koning één pond en de stad tien schellingen.

In het stadsrecht van **Vlissingen** (1315 - art. 44-47) staan identieke bepalingen als in dat van Zierikzee. In art. 46 staat nog een aanvullende bepaling betreffende een vergoeding voor het afgebroken huis in geval van een brand: *Ende wies huus men aldus om oerbare daer ter neder warpt dat sal men ghelden ter scepene goetdonken*. In **Tholen** (1366 - art. 25) staat brandstichting genoemd onder de halsmisdrijven die onder de jurisdictie van de heer, Jan van Blois, vallen. In art. 44 wordt degene die onzorgvuldig met zijn vuur omgaat heel wat strenger aangepakt dan in Zierikzee en ook in Vlissingen: hij verbeurt een jaar lang zijn poorterrecht of zelfs zijn leven en anders moet hij een boete van tien pond aan de stad betalen. In hetzelfde artikel wordt ook geregeld wanneer een dienstbode schuldig is hieraan: *... ende waer brant quame van iements boden so soudien die boden die scade selue draghen*. In art. 45 wordt uitdrukkelijk bepaald dat wie gewapend naar een brand komt beboet wordt met tien schellingen. Bij een brand is het natuurlijk onrustig en gespannen in de stad en dan kan men geen vechtpartij of andere ongeregelde heden ‘erbij hebben’. In art. 46 wordt de aansprakelijkheid geregeld voor de kosten die moeten worden vergoed aan degenen die de brand komen helpen bestrijden.

Het belang van de brandveiligheid in de stad en dus de zwaarte van de straffen op aantasting hiervan, worden weerspiegeld in de uitzonderingen op het gratierecht. Bij speciale gelegenheden hanteren keizers en koningen vanouds dit genaderecht als gebaar van goede wil richting hun (bestrafte) onderdanen, een gebruik dat tijdens de late Middeleeuwen wordt overgenomen door de meeste landsheren. Als Karel de Stoute in 1473 in Dordrecht wordt gehuldigd, worden de door hem verleende graties als een bestaand grafelijk recht en gebruik

¹⁸¹ MNW, ‘Heimelijke, verraderlijke ook nachtelijke brandstichting, ook die met de bedoeling mensen te doen omkomen’.

gezien waarvan echter kapitale misdrijven als moord, zeeroof, verkrachting en *brandstichting* nadrukkelijk zijn uitgesloten.¹⁸²

- **Verbanning**

Naast de doodstraf is de verbanning één van de zwaarste straffen in de middeleeuwen. Voor een poorter van een middeleeuwse stad betekent verbanning dat hij voor altijd of voor een bepaalde tijd wordt uitgestoten uit de eigen poortergemeenschap. Daardoor is hij niet alleen feitelijk rechteloos maar ook eerloos en bovendien uit zijn vaste sociale verband losgerukt. Het is een straf die zowel op inbreuken op de onderlinge solidariteit van de poortergemeenschap staat als op zware misdrijven zoals het verbreken van de vrede. Men kan bij verstek worden verbannen – indien men niet ter terechtzitting verschijnt – en dus een *balling* wordt; is men wel aanwezig bij de terechtzitting en wordt daar het banvonniss uitgesproken, dan wordt men een *verbannene*. In beide gevallen wordt de betrokken persoon in ieder geval de toegang tot de stad ontzegd maar veelal is hij ook niet meer toegelaten tot een groter gebied rondom de stad en soms zelfs niet meer tot het graafschap als zodanig. Misdadigers die weten dat zij (vrijwel zeker) zullen worden gedood vanwege hun misdrijf, slaan in veel gevallen op de vlucht om berechting te voorkomen. Dat leidt dan zonder meer tot verbanning waardoor zij niet alleen vogelvrij worden verklaard, dus *vredeeloos* (rechteloos) worden, maar ook hun goederen aan de landsheer vervallen en zij straffeloos mogen worden gedood door eenieder.¹⁸³ Dat dit als een zware straf wordt ervaren blijkt uit het hatelijke briefje aan de stadspoort van Woerden in de vijftiende eeuw van twee verbannenen, die geen toestemming krijgen om weer in de stad terug te keren: *Heer bailliu, ny danken jou van die bede, die ghy ons weygerdet upten goede Vrydach. Wy sullen dolen affter lande ende doen uwen wille ende dairna den scout van Woerden: ju dorre gesellen, die affter lande moeten dolen, buten boirre scult. Hoir sin es menichsins.*¹⁸⁴ In 17 van de 61 onderzochte oorkonden komt de verbanning als straf aan de orde.

In het stadsrecht van **Middelburg** (1217) vinden we al de nodige bepalingen in relatie tot de straf van verbanning bijvoorbeeld vanwege weigering een medepoorter schependom te doen (art. 9) of in geval een bewoner van het platteland – *quis de terra* – een burger slaat of berooft (27); een poorter die niet komt als de stadsklok alarm slaat, wordt verbannen als hij de stad ontvlucht en niet ter terechtzitting verschijnt (44), de ballingen zullen met naam worden geschreven *in de caerte [ofte 's Gravenbouck]*, totdat de graaf aanwezig is (45)¹⁸⁵ en wie een balling (of verbannene) op Walcheren onderdak biedt, krijgt een zware boete en zal ook de schuld van de balling moeten betalen (10). In 1351 bepaalt graaf Willem V dat verbannenen uit de stad Middelburg ook uit Holland, Zeeland en West-Friesland gebannen zullen zijn.¹⁸⁶ Het stadsrecht van **Dordrecht** (1220) kent geen specifieke bepalingen betreffende de verbanning. Maar in de loop van de veertiende eeuw beschikt Dordrecht ook over dit middel en wordt dan bij uitstek de stad die de verbanning ‘het meest frequent gebruikte als bestraffingsmiddel’ en ‘aan verbannenen de toegang tot de eigen stad, de stadsvrijheid en het baljuwschap van Zuidholland [mocht] ontzeggen’.¹⁸⁷ Tussen 1386 en 1395 worden hier 356 personen verbannen en nog eens 203 anderen op bedevaart gezonden.¹⁸⁸ De Vries noemt een dergelijke strafbedevaart ook wel een ‘gequalificeerde verbanning’.¹⁸⁹ De stadsrechten van **Westkapelle** (1223 - art. 9, 10, 26, 27, 43 en 44), **Domburg** (1223 - art. 9, 10, 25, 26, 42 en 43) en **Zierikzee** (1248 - art. 12, 13, 29, 30, 48 en 49) kennen

¹⁸² Smit, *Vorst en onderdaan*, p. 280-281. Cursivering van auteur dezes.

¹⁸³ Voor een uitgebreide beschouwing over verbanning in relatie tot veten, wraak en weerwraak na doodslag: Glaudemans, *Om die wrake wille*, p. 170-208.

¹⁸⁴ De Blécourt/Meyers, *Memorialen Rosa*, II, p. 250, nr. 475.

¹⁸⁵ Aldus *ChHZ*, I, p. 174.

¹⁸⁶ *ChHZ*, II, p. 854.

¹⁸⁷ Glaudemans, *Om die wrake wille*, p. 174; Van Herwaarden, *Dordrecht*, I, p. 95-96 en 127-131.

¹⁸⁸ Van Herwaarden, *ibid.*, p. 129.

¹⁸⁹ De Vries, *Bijdrage tot de kennis van het strafprocesrecht*, p. 71.

dezelfde (talrijke) bepalingen betreffende verbanning als Middelburg. Ook de tien Brabants-Hollandse stadsrechten kennen de straf van verbanning, zoals blijkt uit de oorkonde van **Haarlem** (1245 - art. 46 en 65). Het betreft hier twee verschillende typen verbanning: in art. 46 gaat het om doodslag met een scherp wapen waarbij de beklagde niet voor het gerecht verschijnt. In dat geval zal hij worden veroordeeld en vogelvrij verklaard. In art. 65 betreft het de weigering de stad te helpen verdedigen waarbij de poorter een jaar lang het poorterecht verliest, ofwel voor een jaar uit de stad wordt verbannen. Aan het begin van de vijftiende eeuw wordt dit banrecht uitgebreid eerst tot het gebied van Kennemerland (1424) en vervolgens ook tot het baljuwschap van Rijnland (1426).¹⁹⁰ In **Delft** (1246 - art. 31 en 42) worden duidelijke regels gesteld waarop eventueel de straf van verbanning staat, zo in art. 31 als straf op vechten in de stad. De overige Brabants-Hollandse stadsrechten kennen allemaal dezelfde bepalingen als die van Haarlem, dus met inbegrip van de verbanning.

Glaudemans constateert overigens een opmerkelijke afwijking in Dordrecht, Haarlem en Zierikzee van het gangbare patroon van het beboeten met een geldsom van vredeweigeraars en -brekers; in deze steden worden dergelijke misdadigers meestal verbannen, terwijl dit elders in Holland en Zeeland nauwelijks voorkomt.¹⁹¹ In **Vlissingen** (1315) gelden dezelfde bepalingen als in de andere Zeeuwse steden. In art. 22 wordt bepaald dat de verbannene niet mag zoenen om zijn ban op te heffen. En als gevolg van art. 59 wordt een door het gerecht tot balling veroordeelde verbannen uit het gehele graafschap van Holland, Zeeland en West-Friesland. Ingevolge het stadsrecht van **Amsterdam** (1342 - art. 3) wordt iemand tot balling gemaakt indien hij vlucht na een doodslag en dan wordt twintig pond verhaald op zijn achtergelaten goederen. In **Reimerswaal** (1375 - art. 2) mogen schepenen poorters voor drie jaar uit de stad verbannen, behalve wanneer het om doodslag of zware verwondingen gaat. In **Geervliet** (1381 - art. 33) staat de bekende bepaling betreffende voortvluchtigen die balling blijven zolang zij niet 'gebeterd' hebben ten opzichte van de laedeerde of – in geval van doodslag – diens 'maegen'. In art. 34 wordt onder meer bepaald dat iedere poorter een misdadiger mag arresteren en overdragen aan de schout, zodat hij in 'het steen' (de gevangenis) van de stad zal worden opgesloten. In de stadsrechten van **Gorinchem** en **Leerdam** (beide van 1382 - art. 10) wordt degene die een ander doodslaat en vlucht, uit het land van Arkel gezet. In een dergelijke situatie mag een bloedverwant van de dode als aanklager optreden. En als ze de misdadiger of degene die hem bijstaat doodslaan, gaan ze vrijuit.

De gangbare procedure in Holland en Zeeland bij een dergelijke gerechtelijke procedure tegen een afwezige misdadiger is als volgt: hij wordt viermaal om de veertien dagen gedagvaard te verschijnen op de reguliere zittingdagen van het gerecht. Op alle vier die zittingdagen gaan schout en schepenen naar het laatst bekende onderkomen van de misdadiger. De schout of diens bode klopt daar elke keer op de deur en sommeert hem voor het gerecht te verschijnen. Laat hij uiteindelijk verstek gaan dan wijzen schepenen tijdens de vierde zittingsdag als vonnis de verbanning.¹⁹² Zij wachten daarmee tot twaalf uur als de zon de hoogste stand bereikt. Vanaf dat moment is de veroordeelde ontpoorterd en een banneling. In Brielle gaan rechter en schepenen naar de gerechtssteen om *den moirdenair te woesten ende ballinch tlants te legghen, als recht is*.¹⁹³ Dat gebeurt *mit vier ende mit baken* waarbij de baljuw een baken in vuur steekt en boven zijn hoofd heft met de woorden: *hier woest ic ende legh ballingh tslans, van mijns heren weghe, vander steden weghe ende van rechts weghe, ... den moirdenair uut mijns heren heerscapie van V'oirne, ... hondert jair ende eenen dach, mans leven lantsleghe, van nu tot ewighen daghen; ende legghen dat vierbaken dan neder*.¹⁹⁴ De banneling is nu

¹⁹⁰ ChHZ, IV, p. 705 (1424) en p. 854 (1426).

¹⁹¹ Glaudemans, *ibid.*, p. 174.

¹⁹² Stadsrecht Zierikzee 1248 (art. 48): 'Ontvlucht een misdadiger dan zal men hem voor de vierschaar dagen op de derde dag om recht te doen en borg te stellen en rekenschap te doen vanwege het betwiste; verschijnt hij niet dan zal men hem verbannen, en de ban zal men aanhouden tot de komst van de baljuw die het zal berechten uit naam van de graaf'.

¹⁹³ Fruin/Pols, *Rechtsboek Den Briel*, p. 187.

¹⁹⁴ Fruin/Pols, *ibid.*, p. 188; elders noemt dit ook wel 'mit vier ende brande'.

vogelvrij en niemand mag hem, op straffe van een zware boete, nog hulp of onderdak verlenen binnen het gebied waaruit hij is verbannen. De familie van de vermoorde persoon verzoekt vervolgens schepenen wraak te mogen nemen – *dat sy hem doot slaghen moghen* – op de banneling binnen het Land van Voorne zonder daarvoor te worden bestraft door de heer. De schepenen van Brielle staan dit toe tegen het betalen van vier penningen Hollands.¹⁹⁵ De verbannen dader mag pas terugkeren na zich te hebben verzoend met de familie, ‘maagschap’, van het slachtoffer.

- **Boetes**

Eén van de (lands)heerlijke rechten betreft het recht op boetes involge de rechtspraak. De opbrengsten uit boetes vormen een belangrijke bron van inkomsten voor de graaf en de andere lands- en stadsheren en ook voor de stedelijke overheid. Voor de graaf worden de boetes geïnd door de tesorier op centraal niveau, door de baljuw en de dijkgraaf op regionaal niveau en door de schout of baljuw op lokaal niveau, waaronder in de steden.¹⁹⁶ Het middeleeuwse (stedelijk) strafrecht heeft een sterk fiscale inslag als inkomstenbron voor de overheid.¹⁹⁷ In de vroegste stadsrechten treffen we naast de boetes die de overheid (heer of schout) toekomen (*fredus* – vredegeden) ook nog de boetes aan die de benadeelde partij toekomen (*faidus*). Veen besteedt in *Schuld en boete* interessante beschouwingen aan de (geld)boete als een publieke of private geldstraf – een pecuniaire punitieve sanctie – en onderscheidt de ‘private en publieke satisfacties’.¹⁹⁸ De private satisfactie is een genoegdoening, zowel een vergoeding als een vergelding aan de gelaedeerde partij en zijn ‘magen’. De publieke satisfactie is ‘altijd straf, maar als zodanig is zij tevens een vergoeding voor [...] de immateriële schade die de gemeenschap door de rechtsschending heeft opgelopen’.¹⁹⁹ Daarnaast onderscheidt hij nog de ‘processuele satisfacties’ die worden ‘opgelegd aan de gedaagde die een daad van ongehoorzaamheid jegens het overheidsgezag pleegt’.²⁰⁰

Zo zijn in de Brabants-Hollandse stadsrechten boetes verschuldigd aan schout respectievelijk schepenen wanneer de procesorde en dus ook het gezag van het gerecht wordt aangetast.²⁰¹ Als een gedagvaarde vanwege een financiële kwestie niet verschijnt voor het gerecht, krijgt de schout 3 schellingen (art.12 - Alkmaar) en vanwege kwesties betreffende onroerend goed 2 schellingen (art. 15). Vanwege foutief zweren bij een eedaflegging in het gerecht is ook weer een boete verschuldigd van 2 schellingen (art. 16). Als iemand ter terechtzitting een schepen weersprekt dan wel het gevelde vonnis, krijgt elke schepen één pond van de overtreder (art. 29). Met het vereiste respect voor het gezag van de overheid, specifiek de schepenen, hangt ook de verzwaarde boete samen in geval van geweld tegen deze functionarissen: een gedode poorter wordt beboet met 32 pond, een gedode schepen met 42 pond – gebeurt dit in ieders eigen huis dan worden deze boetes verdubbeld tot 64 resp 84 pond, zijnde buitengewoon hoge bedragen (art. 35). Ten slotte wijs ik hier nog op de bepaling betreffende een bijzondere ‘gravenvrede’ waarbij verzwaarde boetes gelden voor misdaden gepleegd in bepaalde gebieden wanneer de graaf in persoon aldaar aanwezig is. Dat geldt bijvoorbeeld voor het gebied tussen Bernisse en de Heidenzee waar de gewoonlijke straffen in de steden in dat geval worden verdubbeld, later in de dorpen zelfs verviervoudigd.²⁰²

¹⁹⁵ Fruin/Pols, *ibid.*, p. 188.

¹⁹⁶ Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld*, p. 50 tabel 3.

¹⁹⁷ De Vries, ‘De boete in de Hollandse stadsrechten’, p. 33.

¹⁹⁸ Veen, ‘Schuld en boete’, p. 485-489.

¹⁹⁹ Veen, *ibid.*, p. 487.

²⁰⁰ Veen, *ibid.*, p. 502 e.v.; bijv. door verstek te laten gaan, onjuist afleggen van een processeed etc.

²⁰¹ Veen, *ibid.*, p. 502-505.

²⁰² In de stadsrechten van Middelburg (1217 - art. 46), Westkapelle (1223 - art. 45), Domburg (1223 - art. 26), Reimerswaal (1380 - art. 41) en de Landkeur van Zeeland (1256 - art. 11; 1290 - art. 129). Viervoudig ‘in dorpen daer die graue in es’, in de Landkeur van Zeeland (1290 - art. 27).

In deze paragraaf wordt gezien of er een ontwikkeling in de tijd valt waar te nemen betreffende de hoogte van de boetes en in de verdeling ervan over heer en stad. De specifieke boetes verbonden aan de diverse misdrijven en overtredingen zijn, voor zover relevant, vermeld bij de desbetreffende onderwerpen (zoals de stadsvrede, brand, huisvredebreuk, keurwonden etc.). De in de stadsrechtsoorkonden opgenomen boetes komen in principe (geheel of gedeeltelijk) toe aan de lands- of stadsheer dan wel aan de schout of baljuw als zijn vertegenwoordiger in de stad. Hierna worden de in de stadsrechten opgenomen boetebedragen vergeleken maar uiteraard dient te worden opgemerkt dat parallel hieraan een ontwikkeling in de tijd plaatsvindt qua hoogte van de boete in de stedelijke keuren. De vredeweigering wordt in de oorkonden van 1300 en 1342 in Amsterdam beboet met vijf pond Hollands maar in het keurboek van 1413 kost dat al twintig pond (art. III, 1), terwijl het trekken van een mes dan al vijf pond kost (art. V, 1) tegen maar één pond in het stadsrecht van 1300 (art. 6).²⁰³ Tevens merk ik op dat boetes niet alleen in geld worden opgelegd. Zo worden in de loop van de veertiende eeuw in de stedelijke keuren regelmatig boetes opgelegd in de vorm van een aantal te leveren stenen voor de bouw of het onderhoud van de stadsmuur of andere stedelijke objecten (steenboetes). Een Amsterdamse keur stelt op een bepaalde overtreding een boete van 10.000 stenen *totter stede muren behouf*.²⁰⁴ En in 1395 wordt een aantal inwoners van Leiden veroordeeld tot boetes met een omvang van 20.000 tot zelfs 80.000 stenen of de waarde hiervan in geld.²⁰⁵ Een keur aan boetes vinden we in het stadsrecht van **Heusden** (1399 - art. 3) waar schout en schepenen boetes kunnen opleggen als *pelgrimage te doen, mueren te maeken, oft met steen te geeven tot den mueren, of straeten onser stadt van Huesden*.²⁰⁶ Ten slotte dient ook te worden vermeld dat boetes soms in de plaats kunnen komen van lijfstraffen. Zo kan bijvoorbeeld het afhakken van een hand – een zeer zware straf – ‘volgens de Nederlandse keuren meestal worden afgekocht met een geldboete, variërend van meestal 20 tot 80 pond’.²⁰⁷

- De hoogte van de boetes in de tijd

Het verloop van het boetebedrag in de tijd zal worden gezien aan de hand van een aantal onderwerpen: vredeweigering en -breuk, huisvredebreuk, valse maten en gewichten en keurwonden. Vredeweigering is een ernstig vergrijp aangezien dat een aantasting vormt van het gezag van het stadsbestuur, de stedelijke overheid. Vandaar dat het ook zwaar wordt bestraft.

In de Brabants-Hollandse stadsrechten treffen we een eenduidige boeteregeling aan die opvallend genoeg ook niet verandert over de periode 1245 (Haarlem) en 1364 (Grootebroek). De weigering van een door schepenen opgelegde vrede wordt beboet met tien pond Hollands (**Haarlem** 1245 - art. 18) en het breken van die vrede eveneens met tien pond terwijl datzelfde bedrag ook moet worden betaald aan de benadeelde tegenpartij; voldoet de veroordeelde hier niet aan dan zal hij zijn hand verliezen (art. 19). Deze regeling met hetzelfde ‘tarief’ staat dus ook in alle opvolgende Brabants-Hollandse stadsrechtsoorkonden. Er is echter één uitzondering en dat is in die van **Delft** (1246 - art. 15 en 16). Deze gelijke bepaling wijkt af in die zin dat de veroordeelde hier naast de boete óók zijn hand kwijt zal zijn. Bovendien is hij ook nog boetes verschuldigd van

²⁰³ Breen, *Rechtsbronnen Amsterdam*, Keurboek 1413.

²⁰⁴ Hermesdorf, *Rechtsspiegel*, p. 330.

²⁰⁵ Marsilje, *Leiden*, p. 55, tevens noot 312.

²⁰⁶ Zie voor de oplegging van de bedevaart als straf: Van Herwaarden, *Opgelegde bedevaarten*, passim. Hier relevant is zijn beschrijving van de oplegging van bedevaarten in de Hollandse steden Amsterdam, Brielle, Delft, Dordrecht, Gouda, Haarlem, Leiden, Rotterdam en Schiedam en in de Zeeuwse steden Middelburg, Reimerswaal en Zierikzee, p. 274-356. De bedevaart is meestal afkoopbaar tegen een (behoorlijke) steenboete. Zo kan men in 1446 kiezen voor het betalen van een steenboete van 25.000 stenen in plaats van oplegging van een bedevaart naar Rome (p. 292). In Brielle is het meest voorkomende tarief ter afkoop 12 stuivers per 1.000 stenen. Maar er is ook een voorbeeld dat men of naar Rocamadour ‘mag’ of een steenboete van 10.000 stenen zal betalen à 20 guldens per 1.000 stenen (p. 279).

²⁰⁷ Berents, ‘Galg en rad’, p. 94.

één pond (in geval van weigering) respectievelijk twee pond (breuk) aan de stad. Hier dus geen vervangende ('subsidiare') maar juist een verzwaarde straf.²⁰⁸ In zowel **Middelburg** (1217) als **Zierikzee** (1248) 'kost' een vredeweigering drie pond, te betalen aan de graaf en een ½ pond aan de stad. Maar in Zierikzee krijgt elke schepen tegenover wie de vrede wordt geweigerd ook nog een pond. Het breken van een met de hand gegeven vrede betekent in Middelburg twee pond boete aan de graaf en een pond aan de stad maar in Zierikzee maar liefst tien pond aan de graaf en een pond aan de stad. **Vlaardingen** (1273) hanteert een boete van tien pond bij een weigering. In **Leiden** (1266) gaat het ook om tien pond bij weigering. In **Staveren** (1292 - art. 9) staat een boete van 8 Engelse schellingen (een pond Hollands) per keer op vredeweigering.²⁰⁹ In de beide stadsrechttoorkonden van **Amsterdam** (1300 en 1342) bedraagt de boete voor elke weigering van een gevraagde vrede vijf pond maar op vredebreuk staat de doodstraf – *op lijf ende op goet*. In de stadsrechtfamilie van de Hollands-Zeeuwse eilanden zien we een meer gedifferentieerd beeld. In **Goedereede** (1312 - art. 14) is de boete vijf pond voor iedere keer dat iemand tot een vrede wordt gemaand en 50 schellingen (2½ pond) als dat ten overstaan van 3 betrouwbare inwoners gebeurt; een breuk wordt hier beboet met *lijf en goed* (art. 18). In de nieuwe stad **Vlissingen** (1315) is de boete bepaald op tien pond per weigering aan de graaf en een pond aan de stad; een breuk is op lijf en goed. In **Schoonhoven** (1322) is het tarief tien pond bij weigering en ook lijf en goed bij een breuk. In **Brielle** (1330 - art. 15) gaat het om een boete van vijf pond bij weigering ten overstaan van schout en/of schepenen, ten overstaan van schout en een medepoorter is het 50 schellingen (2½ pond); breuk van een met de hand gegeven vrede komt op lijf en goed.

In **IJsselstein** (1363 - art. 7-8) levert vredeweigering een boete van vijf pond per keer tot drie keer toe, daarna is hij aan de genade van de heer overgeleverd; op vredebreuk staat het verbeuren van *lijf ende goet*. In **Geervliet** (1381 - art. 29) bedraagt de boete drie pond per keer; vredebreuk betekent verlies van lijf en verbeurdverklaring van zijn goed aan de heer. En in **Brouwershaven** (1403 - art. 14-16) gaat het om tien, vijf of een pond, al naar gelang wie vrede eist; breuk van een met eigen hand gegeven vrede komt op tien pond (art. 26). Het stadsrecht van **Rotterdam** (1340) rekent tien pond voor een weigering, en lijf en goed bij breuk. In **Naarden** (1353 - art. 15) gaat het om vijf pond per keer en bij vredebreuk om zijn *lijf ende half sijn goet* (art. 14). In 'zusterstad' **Weesp** (1355 - art. 9) gaat het bij weigering ook om vijf pond per keer maar bij vredebreuk om lijf en het gehele goed (art. 5). In **Gorinchem** en **Leerdam** (beide uit 1382) betaalt een weigeraar 'slechts' 45 schellingen (2¼ pond).

Het geheel overziend is in 1217 in Zeeland nog sprake van een boete van drie pond bij vredeweigering terwijl in Holland rond het midden van die eeuw die boete al tien pond bedraagt, tevens het hoogste bedrag dat over de gehele onderzochte periode wordt aangetroffen (naast diverse lagere bedragen variërend van 2¼ tot vijf pond). Vergelijken we deze bedragen met de werkelijke boete van twintig pond volgens de keur van Amsterdam van 1413 dan lijkt het er op dat de traditie in de stadsrechttoorkonden de overhand gehad heeft in plaats van de reële situatie ter stede. Bij vredebreuk variëren de boetes vrijwel overal van tien pond tot *lijf ende goet*. Ook hier valt een belangrijke verzwaaring te onderkennen: zo bepaalt de oudste keur van de stad Alkmaar (vijftiende eeuw) dat *die dusdanighe vrede breekt verbuert lijf ende guet* in plaats van de tien pond volgens het stadsrecht van 1254.²¹⁰ De boete als 'private satisfactie' treffen we dan zelfs niet meer aan.

Bezien we de boetes in verband met huisvredebreuk, dan treffen we over de gehele onderzochte periode een zelfde beeld aan met bedragen die in overwegende mate variëren van vijf pond in **Middelburg** (1217) tot tien pond, zowel in de oorkonde van **Dordrecht** (1220), de **Brabants-Hollandse** stadsrechten (1245-1364), van **IJsselstein** (1363) als in **Gorinchem** en

²⁰⁸ Zie Veen, 'Schuld en boete', p. 473.

²⁰⁹ Aan het eind van de dertiende eeuw is de verhouding in waarde tussen de Engelse en de Hollandse penning 2½ : 1. Dat maakt acht Eng. schellingen gelijk aan twintig Hollandse, ofwel een pond: zie o.a. Burgers/Dijkhof, *De oudste stadsrekeningen*, p. xxxviii-xxxix.

²¹⁰ Fasel, *De Alkmaarse rechtsbronnen*, 1, p. 34 (art. 1).

Leerdam (1382). Opvallend is dat **Brouwershaven** (in 1403), dus bijna een eeuw later, niet alleen het stadsrecht van **Goedereede** (van 1312) overneemt maar ook gewoon nog hetzelfde – lage – tarief van 27 schellingen van toen hanteert. En dit terwijl de andere ‘familieleden’ **Brielle** en **Geervliet** (in 1330 respectievelijk 1381) toch al drie pond rekenen. Bij keur- of matewonden zien we hetzelfde patroon: **Leiden** (1266) hanteert een boete van twee pond, **Amsterdam** (1300) drie pond, zoals ook **Naarden** (1353) en **Weesp** (1355). **Gorinchem** en **Leerdam** (1382) kennen een boete van 45 schellingen (2¼ pond) en vijf pond voor een grote keurwond. In **IJsselstein** (1363) geldt zelfs voor iedere keurwond een boete van vijf pond.

Voor wat betreft de boetes op valse maten en gewichten treffen we in de oorkonde van **Geertruidenberg** (1213) een bedrag aan van tien schellingen, in **Haarlem** (1245) en de rest van deze stadsrechtfamilie (tot 1364) drie pond, in **Staveren** een bedrag van 2½ pond (20 Eng. sch.) en in **Goedereede** (1312) en **Brouwershaven** (1403) weer elk 27 schellingen.

De boetes op het *wedersegghen* (weerspreken) van schepenvonnissen vertonen een zeer interessant patroon: het zijn zonder uitzondering zware boetes en vallen over het algemeen toe aan de heer en de gewraakte schepenen. Het betreft hier het bekritisieren van het vonnis door de verliezende partij tegenover de rechters wat wordt opgevat als een aantasting van hun gezag.²¹¹ In een aantal gevallen gaat het om tien pond dat aan de graaf of de heer moet worden betaald en dan ook nog eens één pond per schepen. Dat levert een totale maximale en bepaald niet geringe boete op van 17 pond, zoals in de Brabants-Hollandse stadsrechten. Een zelfde regeling treffen we aan in **Woudrichem** (1356), **Harlingen** (1398) en **Bolsward** en **Workum** (beide 1399). In **Vlaardingen** (1273) wordt de boete van tien pond aan de graaf betaald en krijgen zowel schout als iedere schepen twintig schellingen (een pond), dus een maximale boete van achttien pond. In **Schiedam** (1275) wordt de boete van tien pond aan de schout betaald en ook twintig schellingen (één pond) aan iedere schepen maar komt geen boete aan de schout. Een voordeliger ‘tarief’ kent **Brielle** (1330 - art. 4), daar gaat het om vijftien pond waarvan de helft aan de stadsheer komt en de andere helft aan schepenen. Het is overigens zeer opmerkelijk dat het stadsrecht van 1343 hier een lagere boete vermeldt, namelijk tien pond (art. 19; met dezelfde verdeling). In **Geervliet** (1381 - art. 14) valt het zo bezien nog mee: de heer krijgt vijf pond en schout en schepenen ieder tien schellingen (totaal dus negen pond). Maar de boetes kunnen ook heel wat forser uitvallen. Zo bedraagt de boete in **Schoonhoven** (1322) maar liefst tien pond per schepen en dan komt ook nog eens het totaalbedrag daarvan aan de heer van Beaumont. De stadsrechten van **Naarden** (1353) en **Weesp** (1355) geven beide een boete te zien van 28 pond, waarbij dit bedrag in Weesp is opgebouwd uit een boete van twee pond per schepen en het totaal daarvan weer aan de graaf van Holland. In Zeeland nemen de boetebedragen wel toe in de tijd. Het stadsrecht van **Middelburg** (1217 - art. 16) kent nog als regeling tien pond voor schepenen, drie pond voor de graaf en een ½ pond aan de stad (13½ pond). Maar in **Zierikzee** (in 1248) is dit boetebedrag al verhoogd tot tien pond voor de schepen die de *maning* uitspreekt, drie pond per schepen die deze maning volgt, ook nog tien pond aan de koning (de graaf) en aan de stad een pond (maximaal dus 39 pond). **Vlissingen** (1315 - art. 29) kent een identieke regeling. **Tholen** (1366) is weer redelijk goedkoop: daar komt zowel drie pond aan de heer als aan iedere schepen (totaal 24 pond).

Le Bailly wijst specifiek op de ontwikkeling (eind veertiende, begin vijftiende eeuw) van de betekenis van het begrip *wedersegghen* – als ongeoorloofde tegenspraak – tot hoger beroep.²¹² In dit verband is haar constatering ‘dat in de (nieuwe) stadsrechten nog bepalingen tegen het wederzeggen werden opgenomen, terwijl er terzelfder tijd al appels tegen schepenvonnissen uit de Westfriese steden bekend zijn’ van bijzonder belang.²¹³ Dit bevestigt het beeld dat een aantal stadsrechten, zoals die van de Brabants-Hollandse familie, over een langere periode ongewijzigd

²¹¹ Hermesdorf, ‘Recht en taal te hoofde’, p. 336, noot 151.

²¹² Le Bailly, *Recht voor de raad*, p. 75.

²¹³ Le Bailly, *ibid.*, p. 75.

worden overgenomen waardoor er bepalingen van kracht worden, die dan echter al niet meer beantwoorden aan de dagelijkse rechtspraktijk.

- De verdeling van de opbrengst van de boetes

Al in het stadsrecht van **Geertruidenberg** (1217 - art. 14) wordt uitdrukkelijk bepaald dat $\frac{2}{3}$ van de boetes aan de graaf komt en $\frac{1}{3}$ ten nutte van de stad, *ad usum opidi*. In **Dordrecht** (1220 - art. 7) staat ook een expliciete bepaling met dezelfde verhouding als in Geertruidenberg. In **Middelburg** (1217) staat geen expliciete bepaling maar blijkt de verdeling tussen graaf en stad overwegend 2:1, in een aantal gevallen gaat het om 6:1 en zelfs tweemaal om een verdeling van 10:1. De boetes in het stadsrecht van **'s-Gravenzande** (1246) komen uitsluitend toe aan de graaf. In de tien Brabants-Hollandse oorkonden van **Haarlem** (1245) tot en met **Grootebroek** (1364) staan geen expliciete bepalingen betreffende de verdeling van de opbrengst van de boetes. Alle boetes komen in principe aan de graaf met uitzondering van een aantal geringere boetes dat aan de schout komt, de betreffende steden ontvangen daarvan niets. Overigens treffen we in de latere stadskeuren wel weer bepalingen hierover aan. Het keurboek van 1390 van Haarlem (art. 148) bepaalt dat de helft van de 'steenboetes' aan de stad komt. En volgens de Alkmaarse keur geldt in de vijftiende eeuw de volgende verdeling: van de boetes groter dan tien schellingen krijgt de graaf $\frac{1}{3}$, de stad $\frac{1}{3}$ en schout en schepenen $\frac{1}{3}$, tenzij expliciet anders bepaald in de keur.²¹⁴ In de oorkonden van **Westkapelle** (1223), **Domburg** (1223) en **Zierikzee** (1248) gelden dezelfde verhoudingen als in Middelburg (variërend van 2:1 tot 10:1). In **Staveren** (1292 - art. 25) komt 50% aan de graaf en 50% aan de stad en de schepenen, en die krijgen daarvan ieder weer de helft – met uitzondering van de kleine en dagelijkse boetes die alleen aan de schout komen. In het stadsrecht van **Vlissingen** (1315) is de verhouding tussen graaf en stad overwegend 10: 1. In **Schoonhoven** (1322 II - art. 4) komt $\frac{2}{3}$ aan de heer en $\frac{1}{3}$ aan de stad met uitzondering van branden en schepenvonnissen. Dan krijgen heer, stad en schepenen ieder een derde deel.

In het stadsrecht van **Brielle** (1330) staat in een drietal bepalingen aangegeven hoe de boetes worden verdeeld; in één geval komt de boete aan de heer, en in twee gevallen worden deze gedeeld. Bij de overige boetes wordt geen nadere verdeling aangegeven en lijken ze volledig aan de stad te komen. In **Vianen** (1336) komen alle boetes aan de stadsheer. In **Amsterdam** (1342 - art. 11) is de verdeling $\frac{2}{3}$ voor de graaf en $\frac{1}{3}$ voor de stad, waarbij het gedeelte dat aan de stad komt, evenredig wordt verdeeld tussen de stad en schout en schepenen. Hier is de categorie zware misdrijven de uitzondering: de boetes vanwege doodslag, vredebreuk en dergelijke komen geheel aan de graaf. En ook in **Rotterdam** (1340 - art. 30) komt $\frac{2}{3}$ van alle keurboetes aan de graaf en bovendien alle boetes vanwege de halsmisdaden. In **Naarden** (1353 - art. 16) en **Weesp** (1355 - art. 8) krijgt de graaf ook weer $\frac{2}{3}$ van de boetes, en delen stad en schout en schepenen het derde deel. De boetes vanwege doodslag en vredebreuk komen geheel aan de graaf. Ook de heer van Horne en Altena houdt de opbrengsten van vrijwel alle boetes opgelegd in **Woudrichem** (1356 - art. 28) aan zich; bijvoorbeeld de boete van maar liefst 25 pond in het geval dat iemand een ander enig ledemaat afslaat. Hij staat schepenen van Woudrichem (art. 35) toe om keuren te maken met boetes bezwaard tot een maximum van 45 schellingen, waarvan hij dan weer de helft krijgt. Opmerkelijk want uniek is de bepaling in art. 19 van **IJsselstein** (1363): weliswaar is de verdeling van de boetes hier $\frac{2}{3}$ voor de heer en $\frac{1}{3}$ voor de stad maar voordat deze verdeling wordt gemaakt krijgt de kerk eerst 12 penningen van ieder pond aan boetes. Een uitzondering wordt hier gemaakt voor de boetes vanwege doodslag, vredebreuk en alle misdaden waarvan de opbrengst geheel naar de heer gaat. Jan van Blois krijgt als heer van **Tholen** (1366) ook het leeuwendeel van alle boetes. In de stad **Muiden** (1374 - art. 7) delen graaf en stad de opbrengst van de boetes vanwege overtreding van de stedelijke keuren. In **Geervliet** (1381 - art. 45) worden dergelijke opbrengsten weer anders verdeeld: de heer, de stad en de schout, burgemeesters en schepenen krijgen elk een derde deel. In de steden

²¹⁴ Fasel, *De Alkmaarse rechtsbronnen*, deel 1, p. 34. Het betreft de bepalingen in de oudste keur.

Gorinchem (1382) en **Leerdam** (1382) komen weer de meeste boetes aan de heer, Jan van Arkel, zij het dat een aantal boetes geheel aan de stad komt en er soms ook gedeeld wordt. In **Harlingen** (1398 - art. 5), **Bolsward** (1399 - art. 19) en **Workum** (1399 - art. 18) is de verdeling steeds 2/3 voor de graaf en 1/3 voor de stad.

In de meeste van de onderzochte oorkonden staat een expliciete bepaling betreffende de verdeling van de boetes tussen heer en stad met als meest voorkomende verhouding 2/3 aan de graaf of heer en 1/3 aan de stad en/of aan schout en schepenen. Opvallend genoeg is in geen van de Zeeuwse stadsrechten hierover een specifieke bepaling te vinden. De verdeling van de opbrengsten van de boetes tussen de heer en de stad verschuift gaandeweg ten voordele van de stad, zo komt in 1220 in Dordrecht nog 2/3 aan de graaf maar in 1530 is dat nog 'maar' 1/3. De hoogte van de boetes neemt in de praktijk (in de stedelijke keurboeken) vrijwel steeds flink toe terwijl in de stadsrechten zelf veelal de oorspronkelijk bepaalde boetes worden opgenomen. De Vries ziet de ontwikkeling van de boete als strafmiddel in de pré-Bourgondische tijd (in de Hollandse steden) als symptomatisch voor de versterking van het gezag van de overheid, in het bijzonder voor zover dit door de stedelijke functionarissen wordt uitgeoefend in plaats van door de vertegenwoordiger(s) van de stadsheer. Hij baseert deze conclusie op de verdwijning van de boete voor de benadeelde partij, de verhoging van de boetes voor de overheid, de vergroting van het aandeel van de stad in de opbrengst en de invoering van typisch stedelijke dwangmiddelen bij de executie, zoals gijzeling en verbanning; deze middelen als vormen van uitsluiting uit de stedelijke gemeenschap ziet hij als een voorbode van de latere invoering van de gevangenisstraf.²¹⁵

- Valse maat en gewicht

In 17 van de 61 onderzochte oorkonden komen bepalingen voor aangaande valse maten of gewichten dan wel een (on)juiste hoeveelheid wijn. Juist in handelssteden is het uiteraard van groot belang om in te staan voor correcte en eerlijke hoeveelheden handelswaar. Vandaar dat er, met gebruik van strenge keuren, door de stedelijke overheid scherp toezicht wordt gehouden op alle in de stad verhandelde producten. Gebruik van een valse maat – *falsa mensura* – wordt streng bestraft. Men schaaft dit onder de *quade feyten* als een bewust bedrog van de koopman. Ook in de beleving van de middeleeuwer is dit iets dat tot de dagelijkse praktijk behoort en zeer sterk wordt afgekeurd. Allerwegen wordt stedelijk toezicht georganiseerd en worden maten en gewichten vanwege de stad nagezien en geijkt met inbegrip van het aanbrengen van een stedelijk 'keurmerk'. Goederen moeten *metten gewichte van onser stat* worden gewogen en in de vijftiende-eeuwse keur van Alkmaar staan bepalingen als: *Item so sullen alle wijnmaten ghepent wesen nader stede seker mate ende an den pen sal der stede teyken gheset wesen. Ende nyemant en sal wijntappen of wijn ontsaen ten sij vol ter pennen toe bider selver mate en Item ghien poirter en sal opdoen ontfanghen, copen noch vercopen tonnen die valsch of te cleyn sijn dair an ghebrecht drie of vier menghelen, opt verbueren van die tonnen mitten bier ende drie pont daer toe.*²¹⁶

In zijn *Nieuwe Doctrinael of Spieghel van Sonden* van 1351 schetst Jan de Weert de problematiek rondom valse maten en gewichten heel beeldend, in ronde taal:

*Van water, op dat te meer sal wegghen, Dats al valsch; wachts hem dies plegghen!
Die den andren sijn erva ontmet, Of palen uut trect off verset,
Of wie anders ghevet quade mate, Of goet ontweghet om sijn bate.
Ic segt hem, es hi duutsch of valsch, Dits ghiericheyt ende diefte valsch.*²¹⁷

²¹⁵ De Vries, 'De boete', p. 36.

²¹⁶ Fasel, *De Alkmaarse rechtsbronnen*, I, p. 43 en 46.

²¹⁷ Jacobs (red.), *Jan de Weert's nieuwe doctrinael*, r. 563-576. De voorafgaande regels luiden: 'Die vunsch coren minghen met neuen, Of dat droghe met water beschrywen – Soe dijt het ende waert te mere vele -, Of backers die gruyts doen in haer mele, Meer dan die scoef op tfelt uut gaf, Of hoer broet backen te laf'.

De vroegste bepaling betreffende valse maten en gewichten vinden we in het stadsrecht van **Geertruidenberg** (1213 - art. 7).²¹⁸ In de tien Brabants-Hollandse stadsrechten gaat het om het hanteren van de juiste wijnmaat en het beboeten van het gebruik van een valse maat. De betreffende artikelen van het stadsrecht van **Haarlem** (1245) zijn ‘maatgevend’ voor alle andere stadsrechten van deze familie. In art. 38 wordt bepaald dat: *Si quis tabernam intraverit ut bibat ibidem, vinitor debet ei vinum iuxta certam et debitam mensuram porrigere;*²¹⁹ Om die juiste maat vast te stellen, dient de wijnroede – de *vergierroede* – te worden gebruikt, een geijkte stok waarmee tegen een vergoeding het vat wordt gepeild.²²⁰ In art. 39 staat een boete van drie pond op het gebruik van een valse maat. En in **Staveren** (1292 - art. 21) staat een vaste boete van twintig engelse schellingen op het gebruik van valse maten en gewichten.²²¹ De oorkonde van **Goedereede** (1312 - art. 42) kent zowel een boete als een schadevergoeding vanwege valse maten en gewichten. De heer van **Vianen** (1336 - art. 22) heeft hier ook een eigen taak: ... *ende alle maten sal men barnen ende yken bij ons off bij den ghenen die wijt beuelen ende by onsen schepenen*. De graaf van Holland staat poorters van **Naarden** (1353 - art. 19) naast het privilege van de visserij ook dat van de maten en gewichten toe. Dat betekent niet alleen het toezicht op een juist gebruik maar ook de bijbehorende inkomsten die men voor het gebruik er van moet betalen. In de oorkonde van **Woudrichem** (1356 - art. 37 en 39) staan vergelijkbare bepalingen als die in de Brabants-Hollandse stadsrechten wat niet verwonderlijk is omdat dit een ‘neef’ is in die familie. In art. 37 gaat het om de waard die een juiste hoeveelheid dient te schenken en in art. 39 om het hanteren van niet-geijkte (ongebrande) maten. Het stadsrecht van **Brouwershaven** (1403 - art. 21) heeft weer dezelfde bepaling als Goedereede (een boete van 27 schellingen). In de overige Zeeuwse stadsrechten treffen we opvallend genoeg geen bepalingen hierover aan.

Het gebruik van de juiste maten en gewichten wordt steeds belangrijker gelet op de toenemende economische functies van de steden vooral op het gebied van de (overslag)handel. In vrijwel alle steden verrijzen waaggebouwen en hallen en worden strenge keuren opgesteld met een scherp toezicht van overheidswege op de naleving. En in de waag hangt wel als waarschuwing voor eenieder zichtbaar de bijbelse spreuk: *Een valsche waghe is den Heere een grouwel, daar en teghen een vol genicht is sijn welbehagen. Proverbia Sal :XI vs I - 1622.*²²² En ten slotte vormen de belangrijke inkomsten verbonden aan het gebruik van dit recht voor alle steden een reden om de beschikking hierover te krijgen en te behouden.

²¹⁸ ‘Voorts die de juiste maten of behoorlijke gewichten niet zullen gegeven hebben, moeten gedwongen worden tien schellingen te betalen’.

²¹⁹ ‘Als iemand een taverne binnengaait om daar te drinken, moet de waard hem wijn schenken volgens de geijkte en verplichte maat;...’.

²²⁰ Timmer, *Profeet in eigen land*, p. 194; in 1326 blijkt dat recht in handen van Willem van Duivenvoorde.

²²¹ Gelijk aan 50 Hollandse schellingen en dus 2½ pond.

²²² Deze tekst hangt sinds 1622 in de nog immer functionerende waag van Alkmaar, waar het befaamde kaasdragersgilde ook nog steeds de eeuwenoude keur hanteert voor een juiste hoeveelheid.

5.3.3.3 Organisatie en bevoegdheid van gerecht en bestuur

- Schout

De schout is als ‘rechter in oude zin’ de vertegenwoordiger (plaatsvervanger) van de landsheer in de stad met de plicht *sjins heren recht te bewaren*.²²³ De schout wordt door de lands- of stadsheer benoemd; in later tijd komt het benoemingsrecht ook wel in handen van de stad zelf. Samen met de schepenen als vertegenwoordigers van de rechtsgemeenschap (de gezamenlijke poorters, de *universitas*) oefent de schout in de vroegste periode van de verlening van stadsrecht (m.n. de dertiende eeuw) zowel rechterlijke, wetgevende als bestuurlijke bevoegdheden uit. De vroegste vermelding van deze functionaris in onze streken staat in een oorkonde van 29 oktober 1081, het betreft de schout van Utrecht.²²⁴ De schout komt onder zeer verschillende benamingen in de stadsrechten voor – als *scount*, *richter*, *scultetus*, *index* of *daghelixse rechter*. De schout vervult vele rollen: hij is als voorzitter van het college van schepenen de drager en vertegenwoordiger van het (grafelijke) gezag. Hij draagt zorg voor het spannen van de vierschaar (de zitting van het gerecht) en ‘doet’ (vordert) recht, waartoe hij schepenen kan ‘manen’. Hij is tevens degene die het vonnis van schepenen ‘bant’ (het vonnis uit naam van de graaf of de stadsheer afkondigt) waardoor het rechtskracht verkrijgt. Hij is vervolgens ook nog degene die het vonnis ten uitvoer brengt. Op het gebied van de openbare orde in de stad fungeert hij ook als ‘hoofd van politie’. De rechtspraak zelf geschiedt door de (in Holland en Zeeland meestal zeven) schepenen. Het keurrecht – de wetgevende bevoegdheid zelf nieuwe stedelijke rechtsregels en verordeningen te maken – berust in principe bij schout en schepenen gezamenlijk. De schout zorgt er voor dat alle financiële zaken van de graaf (zowel accijns als opbrengsten van boetes) adequaat worden geregeld en dat de juiste inkomsten aan hem worden afgedragen. Hij vervult aanvankelijk dus een belangrijke spilfunctie bij bestuur en rechtspraak in de stad; in later tijd worden bepaalde aspecten van zijn functie verdeeld over meerdere stedelijke functionarissen, waaronder de burgemeesters.

In vrijwel alle onderzochte oorkonden komt de functie van de schout voor: opmerkelijk genoeg echter niet in die van **Geertruidenberg** (1213), **Gouda** (1272) en **IJsselstein** (1363), terwijl die functionaris toch wel degelijk ook daar aanwezig was, zoals uit de bronnen blijkt. In de (10) Brabants-Hollandse oorkonden wordt de schout aangeduid met verschillende benamingen: *index*, *scultetus*, *insticiarius*/*instiarius* of *villicus* en in de Middelnederlandse versies ook wel als *scount(e)* of *rechter*. Hij vervult daarin ongeveer alle hiervoor genoemde functies (en komt in ruim 20 van de circa 70 artikelen voor). Er staan overigens in deze stadsrechten geen bepalingen betreffende benoeming van de schout of van voorwaarden waaraan hij moet voldoen (zoals sommige steden in later tijd het privilege verwerven dat de schout een inwonend poorter moet zijn). In art. 8 van het stadsrecht van **Dordrecht** (1220) komt weliswaar de vrije keuze van de graaf tot uitdrukking, maar blijkt ook dat hij bereid is rekening te houden met de belangen van de inwoners van de stad. Het stadsrecht van **Staveren** (1292) kent een soortgelijke bepaling (in art. 29). In vrijwel alle stadsrechten is sprake van ‘onze’ schout die dan ook door de landsheer wordt aangesteld. Zo ook in het stadsrecht van **Oudewater** (1322) waar in art. 1 sprake is van *onsen gewaren Rechter* (onze gemachtigde schout) die de graaf of zijn baljuw daar zal aanstellen. In het stadsrecht van **Vianen** (1336) is de schout in 17 van de 28 artikelen onder de benaming *richter* actief. In het stadsrecht van **Rotterdam** (1340) is weer sprake van zowel *die daghelijx rechter* als van de *ghewaerden rechter*. In het stadsrecht van **Woerden** (1272) staat duidelijk geregeld dat de schout door de graaf, of namens hem door de baljuw van Rijnland, wordt aangesteld (en zo nodig ontslagen). In **Muiden** (1374) is de schout, samen met de vijf schepenen, tevens belast met de schouw op de dijken, de wegen en de waterlopen (art. 6). Het stadsrecht van **Geervliet** (1381) kent enkele nadere bepalingen betreffende

²²³ De Monté/Spruit, *Hoofdlijnen rechterlijke organisatie*, p. 181; zie ook Fruin/Pols, *Rechtsboek Den Briel*, p.

54.

²²⁴ *OSU*, I, nr. 244.

de schout, zoals art. 4: *Item onse scout sal zweren der stede recht ende vryheden te houden ende hi en sal gheen scepen wesen noch ter schepenen rade comen hi en wort dair toe gheropen van scepenen. Ende scout ende scepenen sullen goede knape wesen ende wonen binnen der stede vesten ende sullen poorter wesen.* Het belang dat wordt gehecht aan het hebben van een ‘eigen’ schout blijkt uit het voorrecht dat de poorters van de inmiddels door de Hollandse graaf veroverde steden Gorinchem en Leerdam in 1407 krijgen. De graaf zal namelijk alleen personen als stedelijke dienaren aanstellen die in die steden geboren en gegoed zijn dan wel er inmiddels wonen of poorter zijn. Ook het stadsrecht van **Bolsward** (1399) kent in art. 1 een expliciete regeling met betrekking tot de benoeming en maximale duur van de aanstelling van de schout. In de Zeeuwse stadsrechten is in een aantal gevallen sprake van een baljuw die de schoutfunctie vervult. Dat is bijvoorbeeld het geval in Zierikzee (1248), Vlissingen (1315), Tholen (1366) en **Reimerswaal** (1375 - art.2): *onse baliu aldaer*. Dit zal het gevolg zijn van de oorspronkelijke rechtsoriëntatie op het graafschap Vlaanderen, waar ‘baljuw’ de gebruikelijke benaming is van de vertegenwoordiger van de heer in de stad.

De steden proberen in de loop der tijd steeds meer invloed te krijgen op de benoeming van de schout door de landsheer. Er worden nadere benoembaarheidseisen gesteld zoals het poorterschap van de betreffende stad. De schout van Leiden dient vanaf 1351 zeven jaar poorter te zijn van die stad om voor benoeming in aanmerking te komen.²²⁵ Vanaf 1418 moet ook in Dordrecht de schout poorter van de stad zijn en ook nog wettelijk geboren uit een *getruweden bedde*.²²⁶ De stadsbesturen doen ook pogingen het benoemingsrecht aan de stad te krijgen maar slagen daar in eerste instantie nauwelijks in. Dit hangt mede samen met de praktijk van begeving van de functie door de graaf die door de verkoop of de verpachting ervan een lucratieve en vaste inkomstenbron in handen heeft. Het schoutambt zelf is namelijk zeer voordelig omdat de schout voor de inning van de geldboetes zorgt en een deel daarvan zelf krijgt. Ook komt het voor dat hij tegen betaling van vervolging van een beschuldigde persoon kan afzien (door een *compositio*). Het schoutambacht van Alkmaar wordt vanaf 1407 verpacht: op 25 september 1430 pacht ene Jacob Jansz. Goedbloet dit voor een periode van vier jaar tegen een bedrag van 400 nieuwe Hollandse schilden ineens; hij zal rekening doen van *verbeurnissen* aan lijf en goed en daarvan de 5de penning genieten.²²⁷ Pas vanaf 1573 zal de vroedschap van Alkmaar het recht van nominatie krijgen, te richten aan de stadhouder.²²⁸ Weer later zal de schout voornamelijk de openbare orde taken in de steden vervullen (niet te verwarren met de term politie die in deze periode juist de bestuurstaken betreft). Er treden dan ook andere, meer gespecialiseerde functionarissen aan zoals bijvoorbeeld de waterschout in Amsterdam (sinds 1641).

• Schepenen

De – meestal zeven – schepenen of *scabini*, soms ook ‘gezworenen’ genoemd, vormen samen met de schout het stedelijke gerecht.²²⁹ Daarnaast vervullen zij, in ieder geval tijdens de begintijd van de stedelijke ontwikkeling (dertiende eeuw), ook de bestuurlijke taken in de stad. De bestuurstaken in een stad omvatten volgens een adagium in het Utrechtse *liber albus* de zorg voor de wegen en watergangen, de vrede en het recht: *Staden selmen houden mit vier ponten: mit weghe, mit waterganghe, mit vrede ende mit gherechten den armen als den riken*.²³⁰ De schepenen zijn over het algemeen vooraanstaande poorters, en in die hoedanigheid vertegenwoordigers van de stedelijke

²²⁵ Marsilje, ‘Bestuur en rechtswezen’, p. 75. In Alkmaar krijgt men een dergelijk privilege van hertog Albrecht in 1368 (3-jarig poorterschap) en in 1401 (6 jaar); Fasel, *De Alkmaarse rechtsbronnen*, I, p. 30, nrs. 8 en 14.

²²⁶ Van Herwaarden, *Geschiedenis van Dordrecht*, p. 107.

²²⁷ Cox, *De Heeren van Alkmaer*, p. 33-34, ook noot 36.

²²⁸ Cox, *ibid.*, p. 35-36; een nominatie van drie personen met benoeming door de stadhouder.

²²⁹ Afwijkende aantallen schepenen treffen we alleen aan in de oorkonden van Leiden (1266 – acht ‘gezworenen’), Vlissingen (1315 – 9) en Muiden (1374 – 5). In later tijd neemt het aantal schepenen in enkele grotere steden toe: in Dordrecht eind dertiende eeuw tot 9, in Middelburg in 1448 zelfs tot 13, waarvan twee burgemeesters.

²³⁰ Muller, *De middeleeuwse rechtsbronnen*, I, p. 3.

gemeenschap. Zij worden door of namens de landsheer of de stadsheer dan wel door de burgerij zelf aangewezen, meestal voor een zittingstermijn van een jaar. Overigens blijven schepenen, ook al zijn zij benoemd door de graaf of diens schout, vertegenwoordigers van de burgerij. Schepenen spreken recht onder voorzitterschap van de schout, die echter geen lid is van de schepenbank, in zowel burgerlijke als in strafzaken. De tot het ambt van schepen geroepen poorters moeten hun benoeming aanvaarden, veelal op straffe van een forse boete, zoals bijvoorbeeld in **Vlissingen** (1315 - art. 55) waar men per weigering tien pond aan de graaf en één pond aan de stad betaalt.

Voordat een schepen zijn taak zal gaan uitoefenen dient hij ten overstaan van de baljuw of schout de ambtseed af te leggen. Jan Matthijssen noemt de tekst die men in Brielle daartoe moet uitspreken: *Dat zweer ic, scepen ten Briel te wesen, ende recht vonnesse te wysen naden rechte der steden ende by mijnre weetscip, twisschen twyer persoon talen by maninghen des rechters. Dat en sal ic laten om liefde noch om leede, noch om myeden noch om ghiften, diemen mi gheven mach of doen gheven, bieden mach of doen bieden, noch om gheenrehande zaken wil. So moet mi God helpen ende alle sijn heilighen. Amen.*²³¹ Dit is een vroege voorloper van de zeer gelijkende ‘zuiveringseed’ of ambtseed die politieke functionarissen en ook ambtenaren tegenwoordig wordt afgenomen. In vrijwel alle gevallen heeft het college van schout en schepenen ook het zogenaamde ‘keurrecht’, de verordenende bevoegdheid om eigen stedelijke regels op te stellen. Daarin zijn tal van geboden en verboden opgenomen waarbij alle aspecten van het dagelijkse leven in een middeleeuwse stad worden gereguleerd. Dat betreft zaken als de openbare orde – de stadsvrede – en vooral het tegengaan van vechten en het dragen van wapens, brandveiligheid in de stad, de rechtspositie van de poorters, het procesrecht, tegengaan van het gerechtelijke duel en het dobbelen, vaststellen van de prijzen van levensmiddelen, huizenbouw en wegeaanleg enz. enz. De schepenen vertegenwoordigen tevens de belangen van de stad bij hun landsheer of stadsheer, op het omliggende platteland en waar nodig ook bij andere steden. De vroegste vermelding van schepenen in onze streken (*id est scabinorum*) staat in de zogenoemde Utrechtse stadsrechtsoorkonde van 2 juni 1122.²³² In het graafschap Holland treffen we de, voor zover mij bekend, vroegste vermelding van schepenen (*scabini de Durdreth*) aan in een grafelijke oorkonde van februari 1200.²³³ In het graafschap Zeeland dateert de, voor zover mij bekend, vroegste vermelding van schepenen van maart 1211 wanneer schepenen van Middelburg getuigen zijn bij het zegelen van een grafelijke oorkonde.²³⁴

In het stadsrecht van **Geertruidenberg** (1213 - art. 11) is sprake van *scabini*, die worden uitgezonderd van de algemene verplichting tot betaling van 6 penningen voor een huis binnen de stadsvrijheid. In **Leiden** (1266 - art. 5) heten ze gezworenen (*iurati*) en zijn ze met achten. In de tien onderzochte stadsrechten van de Brabants-Hollandse familie is ook sprake van *scabinus vero iuratus*, een schepen of een gezworene (art. 11). In **Staveren** (1292 - art. 23) wordt een duidelijke regeling getroffen betreffende de jaarlijkse verkiezing door de stad van schepenen, op advies van de schout. In het stadsrecht van **Schoonhoven** (1322 II - art. 3) is het echter weer de stadsheer of zijn baljuw die de schepenen (en de raden) kiest. In art. 7 staat het aantal van zeven schepenen vermeld (en twee raden). In **Purmerend** (1410 - art. 1) is het de heer of diens schout die de vijf schepenen aanstelt, die een jaar inwoner (buur) van de banne moeten zijn geweest en minimaal gegoed voor 200 pond. In 1484 moeten kandidaat-schepenen van Purmerend zes jaar poorter zijn geweest en gegoed voor 100 Engelse nobels. In **Rotterdam** (1340 - art. 7) kiest de graaf of zijn baljuw van Zuidholland jaarlijks de zeven schepenen op 1 mei. In **Naarden** (1353 - art. 5) is het de baljuw die vanwege de graaf op Driekoningen (*Dies Epiphanie* of *dertiendag*) de schepenen kiest. In art. 15 is echter ook sprake van gezworenen in plaats van schepenen. De stadsheer van **Woudrichem** (1356 - art. 54) heeft het recht te allen tijde schepenen of gezworenen te benoemen en ontslaan. Daaraan wordt uitdrukkelijk toegevoegd dat degenen die daartoe worden uitgekozen

²³¹ Fruin/Pols, *Rechtsboek Den Briel*, p. 47-48.

²³² HUA, Stadsarchief Utrecht, Ie afd. nr. 38.

²³³ OHZ, I, nr. 241. Rond 1252 heeft Dordrecht 9 schepenen en tevens *consilarii* (raadslieden).

²³⁴ OHZ, I, nr. 309.

niet mogen weigeren. Ook in **Vlissingen** (1315 - art. 55) mag men het ambt van schepen niet weigeren op staffe van een fikse boete van elf pond per keer dat iemand weigert.

In het herziene stadsrecht van **Muiden** (1374 - art. 2) is het de baljuw van Amstelland die jaarlijks op Pinksteravond de vijf schepenen kiest en benoemt. In **Geervliet** (1381 - art. 2, 3 en 4) stelt de stadsheer de zeven schepenen aan, die de ambtseed dienen af te leggen, en die niet gewraakt kunnen worden. Verder wordt bepaald dat ooms en neven en nadere bloedverwanten niet samen schepen mogen zijn terwijl zij ook te goeder naam en faam bekend staande mannen moeten zijn en woonachtig binnen de stadsvesten en tevens poorter. In **Harlingen** (1398 - art. 1 en 3) worden de zeven schepenen door de graaf of diens schout op de 'jaardag' aangesteld maar zij dienen wel ten minste een jaar poorter en daadwerkelijk woonachtig te zijn geweest binnen Harlingen. **Bolsward** (1399) en **Workum** (1399) kennen identieke regelingen. In **Heusden** is al vanaf de bevestiging van de stedelijke voorrechten door Jan van Saffenberg en Heusden in 1318 sprake van schepenen en gezworenen, zo ook nog steeds in het privilege van hertog Albrecht van Beieren in 1399. In de oorkonde van 17 juli 1404 van Albrecht van Beieren wordt toegestaan dat de zeven zittende schepenen van Heusden de zeven nieuwe schepenen kiezen, en die zullen vervolgens *kiesen drie Burgermeesteren als zedelyk ende ghevoenlyck gheweest heeft na onser stede recht voersz*.²³⁵ Overigens houden schepenen slechts zelden in voltalligheid zitting, het zogeheten *vol gherecht*. Veelal lijken twee schepenen te volstaan om tot een oordeel en een vonnis te kunnen komen.²³⁶ In **Geervliet** (1381 - art. 2) is echter het oordeel van drie schepenen vereist: *Ende met drien scepenen machmen vol recht doen...* En in **Rotterdam** (1340 - art. 24) moet er nog in ieder geval één meer bij voor een vol gerecht: *Ende waer vier scepene siin of meer dair mach men vol gherechte doen*.

In de onderzochte oorkonden is het vrijwel zonder uitzondering de landsheer of de stadsheer aan wie de (formele) benoeming van schepenen toekomt, overeenkomstig de gangbare praktijk. Gaandeweg verschuift de verkiezing van de schepenen echter steeds meer van de heer naar de stadsbesturen. Dordrecht is één van de eerste steden waarvan de burgers, al in 1296, het recht krijgen jaarlijks uit hun midden bij meerderheid van stemmen zowel de – sinds 1282 negen – schepenen als de twee burgemeesters te kiezen.²³⁷ In Alkmaar komt in 1426 de benoeming van de zeven schepenen aan de stad (via verkiezing door de dekens van de 9 gilden en 16 hoofdmannen) terwijl Leiden in 1434 via een verdrag met hertog Filips de Goede de aanstellingsbevoegdheid van de schepenen zal verwerven.²³⁸ In de meeste steden is het voorgeschreven dat men al zeven jaar poorter moet zijn geweest vooraleer men schepen kan worden,²³⁹ en in Dordrecht mag men *gheen bastaerdt zijn of beruft van eenighen quaden feyten*.²⁴⁰ En een schepen mag overigens geen rechter (schout) en een rechter geen schepen worden, aldus Jan Matthijssen, want *bets een onmogbelike sake na inbout der hantvesten ... gheweest te hebben een nyser, nu te wesen een eysscher*.²⁴¹ Een zeer interessante vraag is ook waarom een schepen zweert *by synre weetscip, een rechter niet?* Die antwoorde is: *een rechter zweert der steden recht te houden, ende dat rint hy bescreven, welc der steden rechten sijn, ende mach dat oversien om hem te wachten voir misdoen; mer den scependom ontmoeten veel saken dair niet inden hantvesten of bescreven en is, dair die beste reden trecht of bewysen, dair een scepen niet verder of verbonden en is te nysen, dan dat hem op sijn consciëntie denct die beste reden naden eyssch ende antwoirde*.²⁴² De bestuurstaak van schepenen zal in later tijd, als de taken van

²³⁵ Van Oudenhoven, *Beschryvinge der stad Heusden*, p. 235.

²³⁶ Veen, 'Schuld en boete', p. 497; hij noemt de artikelen 21, 25, 37, 39, 42 en 57 (twee schepenen) en 19, 20 en 46 (twee of meer schepenen) van het Haarlemse strafrecht (1245). Zo bijv. ook art. 5 van het stadsrecht van Leiden (1266). Ook Pols, *Westfriesche stadrechten*, I, p. LXXXIX, is deze mening toegedaan.

²³⁷ OHZ, V, nr. 3185 (29 sept. 1296). Het aantal van 9 schepenen sinds 1282 bij Van Herwaarden, *Geschiedenis van Dordrecht*, p. 108.

²³⁸ Cox, *De Heeren van Alkmaar*, p. 45; Marsilje, 'Bestuur en rechtswezen', p. 79.

²³⁹ Marsilje, *ibid.*, p. 78-79, waar men vanaf 1434 ook 28 jaar oud moest zijn.

²⁴⁰ Van Herwaarden, *ibid.*, p. 109: in Dordrecht moet men bovendien een bepaald vermogen hebben en zelfs tien jaar over het poorterschap beschikken.

²⁴¹ Fruin/Pols, *Rechtsboek Den Briel*, p. 54.

²⁴² Fruin/Pols, *ibid.*, p. 55.

het gerecht en het stadsbestuur in zwaarte en omvang toenemen, overgaan naar de raden en/of de burgemeesters.

- Raden

Naast de schepenen komt vanaf het midden van de dertiende eeuw in een aantal van de Hollandse en Zeeuwse steden een nieuwe categorie vertegenwoordigers uit de burgerij op, de raden. De vroegste vermeldingen van deze vertegenwoordigers in Holland en Zeeland staan in artikel 2 van het stadsrecht van Dordrecht van 1252 respectievelijk art. 81 van het stadsrecht van Middelburg van 1254.²⁴³ In Dordrecht zijn het de *iustitarius, scabini et consilarii* – de *rechter, scepenen ende raetsluyden* – die gezamenlijk de keuren vaststellen. En ook in het stadsrecht van Middelburg van 1254 gaat het om de vaststelling van de keuren waarbij bepaalde poorters – *portres die sire toe nemen* – betrokken worden. Uit de rangen van de meest aanzienlijke burgers worden dan enkele vertegenwoordigers gekozen om schout en schepenen te adviseren en bijstand te verlenen bij hun bestuurstaak. Het aantal (meestal 2 of 4), de aanstelling en taken verschillen per stad, wel neemt overal hun betekenis en invloed op het stedelijke bestuur gaandeweg toe. Matthijssen beschrijft de raden en hun taken als volgt: *Der steden ghezworen raden in haren gherechte sullen wesen eerbair, sedighe mannen van rypen ghemater ouderdom; want die ouden hebben binnen haren langhen daghen veel hantiringhen, verkeerighen, insetten ende voirhoedinghen ghezien, ende wel onthouden die wijsbeden, gheradicheden ende listicheden, dairmen grote laste mede beschut, voirhoet, vervalt ende ontslegghen wort, ende weten wel te raden die wegghen, dairmen eer, rijcheden ende moghentbede mede vercrijght ende behout,...*²⁴⁴

De vroegste vermelding van raden treffen we aan in de stad Utrecht, waar al vanaf 1196 de 12 *consules civitatis* optreden als raadgevers van schepenen.²⁴⁵ In Deventer treffen we hetzelfde aantal raden aan. Daar ontstaat zelfs een afzonderlijk college van 12 schepenen en 12 raden, waarbij de 12 jaarlijks aftredende raden schepenen worden en vice versa waardoor een ‘ijzeren’ bestuurlijke continuïteit optreedt. In Utrecht en het Oversticht vindt een ontwikkeling plaats van deze in eerste instantie adviserende raden tot afzonderlijk stedelijke bestuursorganen. Holland en Zeeland kennen echter niet een dergelijke ontwikkeling, hier worden de raden tot burgemeesters die de bestuurstaak zullen gaan uitoefenen. Ook komen beide functies echter wel naast elkaar voor, zoals in Brielle en Middelburg. Hun aantal varieert ook: van twee in Rotterdam (1340) tot vier in Leiden en weer vijf *ghesellen* van de schepenen in Dordrecht. Zo eenduidig als de stedelijke rechtspraak door schepenen is georganiseerd, zo veelvormig is het stedelijk bestuur. Er valt een zeer verschillende ontwikkeling te onderkennen van de stedelijke bestuursorganen in en zelfs binnen de verschillende landsheerlijke territoria op het grondgebied van huidig Nederland.²⁴⁶

In de onderzochte Hollandse en Zeeuwse stadsrechten is slechts sporadisch sprake van raden. De vroegste vermelding staat in de oorkonde van **Schiedam** (1273 - art. 1): *Primo et principaliter ordinantes quod constitutiones quas scabini et consilarii cum iusticiario nostro fecerint, rate permaneant donec eas decreverimus revocandas.*²⁴⁷ Ook in **Amsterdam** (zowel in 1300 als in 1342 - art. 20) is sprake van raadslieden. In **Schoonhoven** (1322 - art. 3 en 6) gaat het om twee raden die door de stadsheer, Jan van Beaumont, of zijn baljuw worden benoemd. En ook in **Oudewater** (1345 - art. 2) betreft het twee raden die samen met de zeven schepenen de keuren vaststellen. In **Rotterdam** (1340 - art. 8) worden ten dienste van de stad jaarlijks op de eerste mei door de graaf of diens baljuw de twee raadslieden gekozen. Het stadsrecht van **Harlingen** (1398 - art. 7) vermeldt drie raadslieden die de dag na de jaarwisseling worden gekozen door de schout, de

²⁴³ OHZ, III, Dordrecht, nr. 910 [28 jan. 1252], Middelburg, nr. 996 [11 maart 1254].

²⁴⁴ Fruin/Pols, *ibid.* p. 64.

²⁴⁵ De Bruijn, ‘Consules civitatis’, p. 28 e.v.

²⁴⁶ Zie voor een algemeen overzicht Gert-Jan Leenknecht, Raymond Kubben en Beatrix Jacobs, *Opstand en eenwording. Een institutionele geschiedenis van het Nederlandse openbaar bestuur*. Nijmegen 2006.

²⁴⁷ ‘Terwijl wij eerst en vooral bevelen, dat de verordeningen die de schepenen en raadslieden met onze rechter hebben gemaakt, geldig blijven totdat wij besloten hebben dat ze moeten herroepen worden’.

zeven schepenen en vier vertegenwoordigers van de gemeenschap. Zij hebben als taak voor de stad de rente en betalingen te beheren, ontvangsten en uitgaven te verrichten en te beleggen ten dienste van de stad en daarvan rekening en verantwoording af te leggen. In de op Hollandse leest geschoeide stadsrechten van **Bolsward en Workum** (beide 1399 - art. 6) zijn het er zelfs vier, die ieder ook een vrede mogen opleggen. In Zeeland is van de onderzochte stadsrechten alleen in dat van **Vlissingen** (1315 - art. 9) sprake van (twee) raden. Hiervoor is echter al wel gewezen op de aanwezigheid van raden in Middelburg in het (uitgebreide) stadsrecht van 1254.

In eerste aanleg assisteren de raden bij de vaststelling van de stedelijke keuren en het vredemaken in de stad, in later tijd gaan zij specifiek bestuurlijke taken verrichten en dan vooral op het gebied van de stedelijke financiën. In Holland zal de functie van raad vanaf de tweede helft van de dertiende eeuw gaandeweg evolueren tot die van burgemeester, die vervolgens zal uitgroeien tot de machtigste categorie stadsbestuurders.

- **Burgemeesters**

Als in de groeiende steden het stadsbestuur steeds meer regulerende taken te verrichten krijgt, vindt noodzakelijkerwijs een nadere werkverdeling en ook specialisering plaats tussen de verscheidene stedelijke organen en functionarissen. Zoals eerder de functie van raad ontstaat nu de functie van burgemeester, die zich vooral met het beheer van de stedelijke financiën gaat bezighouden. Zoals hiervoor aangegeven is in Holland een ontwikkeling te zien van de functie van raad tot die van burgemeester. Elders zullen deze functies zich soms ook parallel ontwikkelen waardoor we naast raden tegelijkertijd burgemeesters aantreffen, zoals in Brielle en Middelburg.²⁴⁸ In zijn *Rechtsboek van den Briel* noemt Jan Matthijssen een aantal taken waarmee de burgemeesters – als *overste der poirteren* want *der borgheren meester* – zijn belast waarvan de belangrijkste het beheer van de stadsfinanciën is, en ook somt hij een aantal belangrijke karaktereigenschappen op.²⁴⁹ De burgemeester belooft bij zijn eed *der steden goeden te regiren ende te bedriven hyden scependom ende tgherechts totter steden ende ghemeen poirteren oirbair ende profijt*.²⁵⁰

Over het algemeen worden de burgemeesters uit en op advies van de schepenen door de landsheer voor één jaar aangesteld. In Amsterdam worden de burgemeesters echter door en uit de schepenen zelf gekozen. In later tijd zal de functie in Holland en meer speciaal in Amsterdam tot de machtigste positie in de steden uitgroeien.²⁵¹ In de dertiende eeuw is in slechts drie steden in Holland en Zeeland sprake van de functie van burgemeesters: in Middelburg vanaf 1254, in Dordrecht vanaf 1285/86 en in Zierikzee in 1293.²⁵² In de veertiende eeuw ontwikkelt deze functie zich echter in vrijwel alle Hollandse en Zeeuwse steden. Door deze functiespecialisatie zullen de schepenen zich voortaan ‘slechts’ met de rechtspraak en niet meer met het dagelijks bestuur van de stad bezighouden.²⁵³ Bezien we nu de 61 onderzochte oorkonden dan valt op dat in slechts 7 oorkonden deze functie wordt vermeld. De vroegste vermelding treffen we aan in

²⁴⁸ Daar ontstond later – blijkens een ordonnantie uit 1448 – een college van Wet en Raad, bestaande uit 13 schepenen (waarvan er 2 burgemeester waren) en 12 raden, dat tot het eind van de achttiende eeuw de stad bestuurd.

²⁴⁹ Fruin/Pols, *ibid.*, p. 59-63; de burgemeester dient ‘een besorgende man’ te zijn en ook ‘zunich’, ‘schoen van lichaem ende vroem van leden’, ‘welsprekende’ en ‘grootmoedich’.

²⁵⁰ Fruin/Pols, *ibid.*, p. 91.

²⁵¹ In de loop van de vijftiende eeuw komt in het bijzonder in Holland nog een nieuw orgaan tot ontwikkeling, de Wet, de Vroedschap of ook wel de Raad geheten, bestaande uit meestal enkele tientallen vertegenwoordigers van de rijkste en aanzienlijkste burgers, voor het leven benoemd.

²⁵² Middelburg: *OHZ*, III, nr. 996 (11 mei 1254); in 1290 blijken er twee aanwezig, *OHZ*, IV, nr. 2474 (19 mei 1290); Dordrecht: Van Herwaarden, *Geschiedenis Dordrecht*, p. 36 (1285), ook *OHZ*, IV, nr. 2267 (28 juni 1286); Zierikzee: *OHZ*, V, nr. 2823 (9 sept. 1293).

²⁵³ In 1532 worden de schepenen van Hoorn door burgemeesters en vroedschap zelfs expliciet uitgesloten van het stadsbestuur en beperkt tot de rechtspraak: ‘...dat van nu voortaan gheen scepens...zullen...te rade comen in stedsaecken...’, zie De Monté/Spruit, *Hoofddlijnen rechterlijke organisatie*, p. 206-207.

Vlissingen (1315 - art. 10): *Die burghermeesters zullen wesen der poert oerbare te doene mitter poert goede ende die zullen ny selve kiezen ende doen zweren of die ghenen dien nyt bevelen sullen mit onsen opene brieven.* Ook in **Tholen** (1366 - art. 51) treffen we burgemeesters aan die ieder jaar door de baljuw zullen worden benoemd. In **Reimerswaal** (1375 - art. 8) gaat het om twee burgemeesters die jaarlijks door schepenen zullen worden gekozen tijdens de kerstdagen, overigens wel met de vereiste goedkeuring van de grafelijke rentmeester. In de stadsrechten van **Gorinchem** en **Leerdam** (1382 - art. 49) is eveneens sprake van burgemeesters die door de heer jaarlijks worden benoemd. Opmerkelijk is dat in het stadsrecht van **Harlingen** (1398 - art. 11) sprake is van burgemeesters die samen met schepenen vrede kunnen opleggen *ende den misdadigen van onser wegen vanghen gheliken onsen scout om in onser vangenisse ende hechtenisse te leveren.* De stedelijke financiën worden hier juist beheerd door de drie raadslieden. In **Purmerend** (1484 - art. 1 en 4) zal de stadsheer naar zijn believen de burgemeesteres benoemen: *... ende oik dat wij sullen setten goede, rijke, eerbaire notabile mannen tot Burgemeesteren sulck als ons believen zullen, ende men gewoonlik is te setten op Sinte Marcus dagh.* De burgemeesters zullen ook in de plaats treden van de schout als die nalatig is bij de schatting van de belastingen (art. 4).

In vrijwel alle Hollandse steden is de ontwikkeling te zien van de burgemeesters die aanvankelijk de stedelijke financiën beheren en vervolgens steeds meer de bestuurlijke taken gaan vervullen, de schepenen zullen gaandeweg uitsluitend de rechtsprekende taken vervullen. Haarlem weet al in 1428 de benoeming van de vier burgemeesters aan zich te trekken waarbij de poorters steeds vier personen mogen kiezen uit de 20 stadswijken (hoofdmansschappen): die ‘Tachtigen’ kiezen dan de vier burgemeesters.²⁵⁴ In Alkmaar zijn het in 1426 de dekens van de negen gilden en de door hen gekozen zestien hoofdmannen die jaarlijks de drie burgemeesters kiezen.²⁵⁵ Overigens duurt het nog lang voordat we deze functie in vrijwel alle Hollandse en Zeeuwse steden aantreffen. Tussen de vroegste vermelding er van in Middelburg (1254) en die in Nieuwpoort (1557) liggen ruim drie eeuwen.

- Secretaris – ‘der stad scriver’

De stedelijke organen van bestuur en rechtspraak worden al vroeg ondersteund door stedelijke ambtenaren. Vooral het proces van verschriftelijking van het bestuur draagt hiertoe bij. Dat maakt een functie als die van stadsschrijver ook onontbeerlijk voor rechtspraak en bestuur. Benders omschrijft de functie als volgt: ‘een professionele scribent die in een (dienst)verband staat tot een stadsbestuur en die daarvoor vaker dan incidenteel schriftgoed – losse documenten, katernen en/of codices – vervaardigt (of laat vervaardigen)’.²⁵⁶ De stadssecretaris komt voor onder zeer diverse benamingen als *stadsschrijver*, *civitatis scriptor*, *notarius civitatis*, *clericus civitatis*, *scriba opidi*, *gezworen* of *heimelijk klerk* en *secretarius*. Ook hier levert het *Rechtsboek van den Briel*, ten slotte van de hand van *meester Jan, der steden clerc* of ook wel de *clericus civitatis Brielensis*, weer veel waardevolle informatie op over de situatie ter zake in de Middeleeuwen. Jan Matthijssen vertaalt *secretarius* als *heymelic clerck*, aangezien er geen stedelijke *heymelicheden* voor hem zijn.²⁵⁷ Hij stelt dat *die clerck so wijs, verstande ende abel wesen sal, dat hy sijns heren ende der steden redenen ende meninghen verder verstaen sal ende wijseliken ende abeliken bedichten en bescriven of voirtvertellen dan hem gheseit wort.* Dat impliceert ook een redelijke *geleerdheid* in het recht terwijl de secretaris ook *welsprekende, verde denckende ende groetsinnigh* dient te zijn.²⁵⁸ De secretaris vervult tal van belangrijke taken in de stad. Zo waakt hij over de geheimen van de stad en neemt zelf ook geheimhouding in acht, de afspraken bij een vrede of zoen zet hij op schrift, hij tekent de namen op van met boete bestrafte stadgenoten, gaat met de rechter of schout op ommevang door de stad vanwege *alrehande scult*, legt getuigenverklaringen vast

²⁵⁴ Marsilje, ‘De geografische, institutionele en politieke ontwikkelingen’, p. 44.

²⁵⁵ Cox, *De Heeren van Alkmaar*, p. 45.

²⁵⁶ Benders, *Bestuursstructuur en schriftcultuur*, p. 18.

²⁵⁷ Fruin/Pols, *ibid.*, p. 34.

²⁵⁸ Fruin/Pols, *ibid.*, p. 70; cursivering van auteur dezes.

en ook de bekentenissen die op de pijnbank zijn verkregen.²⁵⁹ Het ambt wordt veelal uitgeoefend namens de graaf die het als ‘schrijfambacht’ in leen geeft of het tegen betaling verpacht. Ook komt het voor dat het een geheel stedelijke aangelegenheid en benoeming betreft. In principe staat de stadssecretaris zowel de schepenbank als het stadsbestuur terzijde. In later tijd worden vanwege de toename van taken ook wel afzonderlijke secretarisfuncties gecreëerd voor bestuur en gerecht.

In de 61 onderzochte oorkonden treffen we in Holland in 1330 en in Zeeland in 1366 voor het eerst de functie van stadssecretaris aan. In die van **Brielle** (1330 - art. 31) staan de benoeming en taak duidelijk beschreven: *voert zal die poert vanden Bryele hebben enen ghesvoeren clerck die sveren zal dat hi tsheren recht verwaren zal ende der stede; ende alle vonnesse die scepen in vorste nemen, zal die clerck beschriuen also als mense an scepen bedinghet ende die tijt als men die vonnesse ontfaet.* In **Amsterdam** (1342 - art. 27) zullen de poorters het *schrijfambacht* behouden als zijnde een inkomstenbron. Dat betekent dus dat het al vóór 1342 heeft bestaan en dat het door de stad kan worden verpacht aan derden tegen een gunstige vergoeding. In de stad **Woerden** (1372 - art. 4) stelt de graaf naast schout, schepenen en raadsliden ook een *clerc* aan. In **Bolsward** (1399 - art. 15) is sprake van het schrijfambacht dat aan de stad toekomt. In Zeeland is alleen in het stadsrecht van **Tholen** (1366 - art. 50) sprake van een stadssecretaris: *Item so salmen alle vribrieue bezeghelen metter port zeghele ende die alle jare vernieven ende daer of sal die port hebben twee grote ende die clerc eenen haluen groten.*

De functie van stadssecretaris wordt in de loop van de veertiende eeuw vrij algemeen in de Hollandse en Zeeuwse steden en neemt steeds in belang toe aangezien het de enige functionaris is die de continuïteit in het bestuur vertegenwoordigt: hij blijft in functie waar de bestuurders met grote regelmaat wisselen en hij stelt de besluiten op schrift. Veelal is de stadssecretaris academisch gevormd en thuis in de steeds ingewikkelder, juridische materie van de stedelijke verordeningen en rechtspraak. Dit vormt tevens de reden voor het aanstellen van meer secretarissen die zich gaan specialiseren op verschillende aspecten van de stedelijke bestuurlijke en gerechtelijke taken. Zo zijn er in 1572 in Alkmaar twee secretarissen, één voor het bestuur (van burgemeesteren) en één voor het gerecht (van schepenen). Deze secretarissen zullen ook taken gaan vervullen ter bijstand van zowel de gedeputeerden ter dagvaart, de vroedschap als de weeskamer en ook zorgdragen voor de ontvangst der verpondingen en de *extra-ordinaire contributiën*.²⁶⁰ Een nader vergelijkend onderzoek naar ontstaan en vroegste ontwikkeling van dit belangrijke stedelijke ambt in de verschillende landsheerlijke gebieden verdient zeker aanbeveling.

- **Bode**

De stedelijke bode of *preco* komt in 20 van de 61 onderzochte oorkonden voor. Hij vervult hier specifiek ondersteunende, gerechtelijke taken zoals het dagvaarden en zonodig arresteren en gijzelen van personen, en het beslag leggen op goederen. De vroegste vermelding van een bode staat in het stadsrecht van **Middelburg** (1217 - art. 41), waar hij overigens *nuncio* wordt genoemd. In de tien stadsrechtsoorkonden van de Brabants-Hollandse familie komt hij steeds in een zestal artikelen voor. Hoogewerf omschrijft helder de taken van de bode van **Haarlem**: ‘Evenals de schout kan de bode personen dagvaarden (art. 7, 12, 51), arresteren en beslag leggen op goederen (art. 57). Daarnaast is het zijn taak om, nadat vonnis is gewezen, personen in verzekerde bewaring te houden omdat zij ofwel hun schulden niet kunnen betalen (schuldgijzeling, art. 33), ofwel omdat zij geen borgen kunnen stellen voor de boete die zij moeten betalen (art. 34).’²⁶¹ Gelet op de bepaling dat ‘de schout of de bode’ zal dagvaarden en arresteren, zal de bode zijn opdrachten van de schout hebben gekregen; die ondergeschikte positie komt in art. 34 tot uitdrukking waar de bode aan de schout verantwoording dient af te leggen vanwege borgstellingen. In het stadsrecht van **Delft** (1246 - art. 48) wordt de bode expliciet uitgesloten van aanwezigheid in de vierschaar bij het beraad van schepenen tenzij hij daartoe wordt opgeroepen. De bode heeft geen aandeel in de

²⁵⁹ Fruin/Pols, *ibid.*, p. 71, 74, 75, 150, 151, 169, 201 en 202.

²⁶⁰ Cox, *De Heeren van Alkmaar*, p. 55.

²⁶¹ Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p. 43.

boetes zodat er sprake zal zijn geweest van een vaste vergoeding voor zijn werkzaamheden. Wel krijgt hij vergoedingen van nieuwe poorters (2 penningen) en een beloning voor het terugbezorgen van gestolen goederen (4 penningen). In **Brielle** (1330 - art. 30) is sprake *vanden baelin of van sinen ghewaerden boede* die schepenen moeten manen ten gerechte te komen. Jan Matthijssen spreekt van de bode die *een becrachtich vangher ende aentaster der misdadighen dient te zijn en een vreder des twists ende gheen vechter*.²⁶² In het stadsrecht van **Vianen** (1336 - art. 6) kan de bode in plaats van de schout tot een vrede vermanen. In **Ijsselstein** (1363 - art. 20) komt de bode in actie als er wordt gemaand tot het uitpanden van boetes. In **Geervliet** (1381 - art. 12) staat: *Item die scout die bode of dies gewairt siin mogen elken gast bezetten des dair yement recht vp begeert binnen der vryheit van Gheeruliet*. In de stadsrechten van **Gorinchem en Leerdam** (1382 - art. 52/50) is sprake van meerdere bodes, hun benoeming en van de roede als hun ambtsteken: *Item zullen onse boden jaerlicx hoir roeden nederleggen op den dach dat wij onse gerecht versetten, ende niet weder aenvaen, wij en bevelent hem*.

In de veertiende eeuw wordt het bodeambt wel verpacht. Zo schenkt hertog Albrecht het bodeambt van Alkmaar op 7 mei 1395 aan het Heilige Geesthuis, dat het aan de hoogstbiedende kan verpachten, het betreft specifiek het ambt van gerechtsbode of gezworen roededrager.²⁶³ De pachter van dit ambt ontvangt dan uiteraard geen vast salaris maar verkrijgt zijn inkomsten uit de opbrengsten vanwege zijn (lucratieve) ambt. In later tijd zullen nog afzonderlijke bodes worden aangesteld voor burgemeesteren, die hun 'kamer bewaren' (bewaken) en ook nog reizende bodes, die de postdienst voor de stad waarnemen. In Vlaanderen beschikken bijvoorbeeld grote steden als Gent en Brugge in de vijftiende eeuw over vier stadsbodes die specifiek zorgdragen voor het berichtenverkeer met andere steden en dan *messagier* (de eigenlijke stadsbode) worden genoemd.²⁶⁴

- **Omvang stadsvrijheid – stedelijk rechtsgebied**

Aangezien door stadsrechtverlening het stadsterritoir een autonome rechtskring wordt, is het van groot belang dat de omvang van het stedelijke rechtsgebied volstrekt duidelijk is. Het gewoonterecht dan wel het landrecht is daar niet meer van toepassing, bestuur en rechtspraak vinden voortaan plaats door de stedelijke functionarissen en niet meer door de graaf of de heer (of diens ambtsdragers). De stadsvrijheid is in dit geval dus een territoriaal begrip. Het is dan ook eigenlijk opvallend dat in slechts 16 van de 61 onderzochte oorkonden – en pas in 1272 voor het eerst expliciet – de omvang van een stadsvrijheid wordt vastgelegd. Het betreft het rechtsgebied van **Gouda** (1272 - art. 1) dat is vastgelegd als: *dese vryeit toter Goude van vierdehalf hondert gherden lang van der haluer Ysel opwaert te broeke waert ende vierdehalf hondert gherden breed,....* Die zeer duidelijke begrenzing ligt wel voor de hand vanwege de omstandigheid dat graaf Floris V dit grafelijke gebied (in leen) geeft aan heer Nicolaas van Cats. De eerstvolgende keer dat het gebied van de stadsvrijheid door de graaf wordt vastgelegd is in de oorkonde van **Ammerstol** (1322). Vanaf 1342 wordt vrijwel steeds de omvang van het stedelijke rechtsgebied nauwkeurig omschreven, zoals bij de grafelijke verlening van het aangevulde stadsrecht aan **Amsterdam** (art. 1): *In den eersten, soe zellen die pale van hoerre vribede wesen: Op die oestside van der poerten, an Jans Witten hofstede. Op die noertside, an tgroete goetshuuslant. Op der westerside, an den uteren egghe van der lane, die legbet in Ysebrants lant van der Zijdwinde. Op die zantside, in den Nesse tieghens der lane over, also alst mitter graft begreven is. Ende in die haven te halven stroem toe in tYe ende voert streckende in tYe langhes den dyke oestwaert vijftich roeden buten der wintmolen, die haer Willaem van Outschoerne van onsen wegghen maken dede*. In 1355 wordt het gebied van de stad **Weesp** (art. 1) uiterst eenvoudig maar niet bepaald geografisch herleidbaar omschreven: *Inden eersten soe sal hoer vribede wesen alsoe als sijt nu begraven ende beuest hebben*

²⁶² Fruin/Pols, *Rechtsboek Den Briel*, p. 4.

²⁶³ RAA, Stadsarchief inv. nr. 6, reg. nr. 36.

²⁶⁴ Vriendelijke mededeling van Jan van Schaftingen die aan een proefschrift hierover werkt. De functie diende voor het onderhouden van een informatie- en communicatienetwerk. Middelgrote steden als Nieuwpoort en Kortrijk beschikten daartoe over één stadsbode; kleine steden als Ninove en Eeklo kenden een dergelijke functie echter niet. Deze stadsboden ontvingen een beperkt vast salaris en verder dagvergoedingen per verrichting.

toten vtersten cante toe van hare graften. In de meeste gevallen zal het echter voor zowel graaf of heer als de poorter duidelijk zijn geweest wat het stedelijke rechtsgebied is, zodat het niet expliciet in het stadsrecht hoeft te worden omschreven. De enige stadsheer die dit wel doet is Sweder van Abcoude in het stadsrecht van **Geervliet** (art. 6) maar met een andere reden. Hij plaatst het gehele ambacht van Geervliet onder jurisdictie van de schepenen van de stad: *Item die vryheit van Gheeruliet sal gaen dat ambocht van Gheeruliet al duer. Ende wie dair recht binnen begheert salmen berechten tusschen tweer mannen tale na scepenen vonnisse, ende nergent el.* Opmerkelijk is dat in maar één van de Zeeuwse stadsrechtsoorkonden een dergelijke bepaling voorkomt. En wel in die van **Vlissingen** (1315): ... *dats te verstane dat dese vryheyt voerscreven duren sal ende beghinnen van conclards weghe alsoe vuut tote der garndebben toe ende alsoe omme ghaende als die herewech oesten coemt tote den molenwater toe ende binnen den vtren cante vanden dike van den molenwatre tot ande garndebbe recht ute.*

Zoals hiervoor aangegeven is het uiteraard in ieders belang om precies te weten binnen welk gebied de stedelijke jurisdictie van toepassing is. Wel dienen we nadrukkelijk voor ogen te houden dat er in dit opzicht een verschil kan bestaan tussen het gebied van de bebouwde stad zelf – bijvoorbeeld *binnen der stede veste* – en dat van de ‘stadsvrijheid’ respectievelijk rechtsgebied. Het gebied van de stad zelf is uiteraard duidelijk herkenbaar want (redelijk) dicht bebouwd en veelal omgracht, omwald of ommuurd. Buiten de stad ligt vaak ook nog een ‘afgepaald’, landelijk gebied – de stadsvrijheid – waar stedelijk bestuur en rechtspraak van toepassing zijn. Dit gebied rondom de stad is van strategisch belang bij de verdediging ervan. Hier worden ook de pest- en leprozenhuizen geplaatst en de stedelijke galg als symbool van de hoge jurisdictie en duidelijke waarschuwing aan in de stad komende vreemdelingen. In de vroege stadsrechtsoorkonden van bijvoorbeeld **Middelburg** (1217 - art. 25) en **Zierikzee** (1248 - art. 1) vinden we al bepalingen met betrekking tot deze gebieden waar ook het stedelijke recht van toepassing is. Buiten die stadsvrijheid is het zogenaamde rechtsgebied gelegen waar het ban- en vangrecht van toepassing is. In dit soms zeer uitgebreide gebied mogen stedelijke functionarissen die personen aanhouden die in de stad of binnen de stadsvrijheid misdaden hebben begaan. Ook is dit (meestal) het gebied waar uit de stad verbannen personen niet mogen verblijven en men ook geen onderdak of steun aan verbannen mag verlenen. In de stadsrechtsoorkonden worden dergelijke bangebieden soms expliciet aangeduid, zoals van **Middelburg** (1217; art. 10 - geheel Walcheren), van **Westkapelle** (1223; art. 10 - geheel Walcheren), van **Zierikzee** (1248; art. 13 - geheel Schouwen) en van **Geervliet** (1381; art. 33 - de landen van Putten en Strijen). In 1489 vindt een flinke uitbreiding van het Amsterdamse rechtsgebied plaats met maar liefst duizend roeden buiten de stadsvrijheid; de schout van Amsterdam mag voortaan in dit gebied – en dus op het territoire van omliggende ambachten – arrestaties verrichten in geval zich hier bijvoorbeeld bannelingen ophouden.²⁶⁵

- Hoge en lage jurisdictie – halsrecht

Een belangrijk element bij de stadsrechtverlening vormen de zogenaamde lage en vooral de hoge jurisdictie, de rechtsmacht die de bevoegdheid omvat tot het opleggen van lijfstraffen en andere zware straffen, zoals verbanning. Tot de hoge jurisdictie behoren ook de halsmisdrijven, dat zijn zware misdrijven waarop de doodstraf staat. Vrijwel altijd gaat het om moord, doodslag, verkrachting, brandstichting, vredebreuk en zoenbreuk. Niet alle steden beschikken echter over de hoge jurisdictie. In dat geval blijft de stad voor een deel rechtstreeks onder de rechtsmacht van de lands- of stadsheer, door tussenkomst van zijn vertegenwoordiger in de stad, de schout of de baljuw. De schepenen oefenen dan, samen met de schout, alleen de zogenaamde lage jurisdictie uit waaronder alle civiele en criminele zaken vallen waarop boetes zijn gesteld (soms beperkt tot een bepaald geldbedrag dat veelal wordt bepaald aan de hand van de ‘waarde’ van – een deel van – een man). In Holland bezitten na verloop van tijd de meeste steden de hoge jurisdictie. In Zeeland bestaat sinds de veertiende eeuw de grafelijke Hoge Vierschaar van Zeeland, die er de

²⁶⁵ Boomgaard, *Misdaad en straf in Amsterdam*, p. 36.

hoge rechtsmacht uitoefent.²⁶⁶ Slechts een beperkt aantal steden zal hier over de hoge jurisdictie beschikken, waaronder Middelburg en Zierikzee, en dan nog pas in de vijftiende eeuw.

De doodstraf is uiteraard de zwaarste straf, *ultimam et capitale debet inire sententiam*, of *ter lester ende hoeflijker sentencien*.²⁶⁷ De voltrekking daarvan geschiedt meestal door zwaard of bijl, de galg of het rad waarbij met het zwaard het hoofd afslaan (*balsen*) en *gerechtet mitten zwaerde* veel gehanteerd wordt.²⁶⁸ De doodstraf met het zwaard wordt ook niet als een aantasting van de eer beschouwd, die met galg en rad wel. Men is overigens zeer precies in de toepassing van de straf naar de omstandigheden waaronder het misdrijf wordt gepleegd. Ingevolge de *Saksenspiegel* wordt een dief 'in de nacht' opgehangen; steelt hij overdag, wordt hij onthoofd.²⁶⁹ In de steden worden poorters onthoofd maar vreemdelingen voor hetzelfde vergrijp wel opgehangen of anderszins bestraft. De doodstraf met een bijzonder oneervol vervolg als een afschrikwekkend voorbeeld voor allen staat op het verraad van heer of stad. Van diegene wordt het hoofd afgeslagen en zijn lichaam gevierendeeld, het hoofd komt op een staak op de hoogste stadspoort en diverse delen van zijn lichaam worden aangebracht aan de poorten waar het meeste volk in- en uitgaat.²⁷⁰ De meest eerloze dood is het radbraken waarbij de verschillende ledematen worden stukgeslagen en vervolgens het lichaam door een negen- of tienspakig rad wordt gevlochten. Overigens zijn er nog talloze alternatieve manieren waarop de doodstraf kan worden voltrokken.²⁷¹

In de stadsrechttoorkonde van **Geertruidenberg** (1213) is geen enkele aanwijzing te vinden betreffende de verdeling van de rechtsmacht maar men heeft in eerste instantie slechts over de lage jurisdictie beschikt; pas in de loop van de veertiende eeuw zal men de halsrechtspraak krijgen.²⁷² In de stad **Middelburg** (1217) is berechting van de in de stadsrechttoorkonde aangegeven misdrijven en overtredingen voorbehouden aan de schepenen, inclusief de vredebreuk. Ook kunnen poorters door het schepengerecht tot banneling worden verklaard (art. 9). Maar in art. 49 staat: *Quicquid forefacti contigerit in Middelburch, non amplius quam quadruplo emendabitur*.²⁷³ Uit deze duidelijke afbakening blijkt dat de Middelburgse schepenen in 1217 nog niet over de hoge jurisdictie beschikken. Ook in het belangrijk uitgebreide stadsrecht van 1254 wordt in art. 84 expliciet bepaald dat alle misdrijven die volgens de keur worden beboet met een vierde deel van een man of meer, zijn voorbehouden aan de graaf of zijn rechter over geheel Zeeland dan wel bewesten Schelde.²⁷⁴ Dat betekent dat de stadsschepenen tot een bedrag van 22½ pond recht mogen spreken, hogere bedragen zijn voorbehouden aan de Hoge Vierschaar.²⁷⁵ In 1375 blijkt het bedrag opgetrokken tot 45 pond, ofwel tot een halve man.²⁷⁶ Ook bestaat dan nog steeds de boetstraffelijke beperking tot het viervoudige, behoudens in het geval van lijkschennis waarvoor het negenvoudige geldt (art. 78). In de loop van de vijftiende eeuw zal men gaan beschikken over de hoge jurisdictie.²⁷⁷ Voor **Zierikzee** (1248) geldt eveneens de beperking tot 22½ pond, een vierde deel van een man, terwijl in 1375 ook hier sprake is van een halve man en dus 45 pond. Ook hier zal men in de loop van de vijftiende eeuw de hoge criminele macht krijgen. In 1512 worden hun baljuwen formeel volledig

²⁶⁶ Gosses, *De rechterlijke organisatie van Zeeland*, p. 257.

²⁶⁷ Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p. 189: art. 31 stadsrecht Haarlem respectievelijk art. 24 stadsrecht 's-Hertogenbosch 1185 (1195).

²⁶⁸ Fruin/Pols, *Rechtsboek Den Briel*, p. 207 en 209.

²⁶⁹ De Geer, *Saksenspiegel*, tweede stuk, II, art. 28, p. 101-102.

²⁷⁰ Fruin/Pols, *ibid.*, p. 207.

²⁷¹ Zie onder andere Fruin/Pols, *ibid.*, passim. Bekend zijn de 'ketel' (koken), vierendelen, verbranden, levend begraven, verdrinken en wurgen.

²⁷² Mollenberg, *Onuitgegeven bronnen*, p. 216: de halsrechtspraak en ook het *ius de non evocando* in 1334.

²⁷³ 'Wat er ook aan misdaad in Middelburg plaats vindt, zal niet hoger dan viervoudig worden beboet'.

²⁷⁴ OHZ, II, nr. 997.

²⁷⁵ Gosses, *De rechterlijke organisatie van Zeeland*, p. 149.

²⁷⁶ CHZ, III, p. 289.

²⁷⁷ Unger/Westendorp Boerma, 'De steden van Zeeland', eerste stuk, p. 18; Gosses, *ibid.*, p. 234. Lasonder, *Bijdrage hoge vierschaar*, bijl. X, p. 145 e.v.: in 1501 verleent Filips de Schone het privilege dat de stadsvierschaar van Middelburg de volledige criminele justitie zal uitoefenen buiten de Hoge Vierschaar van Zeeland.

gemachtigd om met de stadsschepenen als grafelijke vierschaar te fungeren.²⁷⁸ Het stadsrecht van **Dordrecht** (1220) bepaalt dat de schepenen 'een zekere mate van zelfstandige rechtspraak' kennen.²⁷⁹ Daaronder valt weer wel een lijfstraf als het verliezen van een hand wanneer iemand een ander zwaar heeft verwond (art. 2), waarvoor overigens ook met een boete kan worden volstaan. De berechting van de tot de hoge jurisdictie behorende misdrijven als moord, brandstichting, doodslag, diefstal, reeroof (lijkenschennis), ontvoering en verkrachting en dus ook de bevoegdheid tot het opleggen van de doodstraf ontbreekt hier echter. Pas in 1359 is sprake van de beschikking over de hoge jurisdictie door Dordrechts schepenen.²⁸⁰

In het stadsrecht van **Haarlem** (1245 - art. 31) wordt duidelijk aangegeven dat schepenen over de hoge jurisdictie beschikken, zij mogen de 'hoogste en kapitale straf' opleggen. In art. 32 wordt beeldend de situatie beschreven van een op heterdaad betrapte dief en het opbrengen van die dief voor schout en schepenen. De heer des huizes moet de dief zien vast te houden, vervolgens zeven van zijn buren erbij roepen – met de 'wapenroep' om hulp – om samen met hen de vastgebonden dief vast te houden. De dief dient vervolgens met de gestolen zaak op zijn rug vastgebonden op klaarlichte dag aan de schout te worden overgedragen, die hem vervolgens voor schepenen aanklaagt en later ook het vonnis van schepenen zal voltrekken. De zeven 'bijgelopen lieden' (buren) zweren de dief op heterdaad te hebben betrappt waardoor deze als vredeloze wordt gezien en niet wordt toegelaten tot de onschuldseed. De heterdaadsprocedure geldt voor alle onzoenbare delicten (moord, diefstal, verkrachting enz.). Aangezien conform art. 31 op diefstal in principe de doodstraf staat, is meestal het oordeel snel geveld. Slechts wanneer het gestolen goed van geringe waarde is wordt wel een lichtere straf opgelegd. Zo bepaalt de Zeeuwse keur van 1290: *Om IX s. mag men hangen eenen dieff metter vorsscher daet. Is 't min, men zal hem geven teeken; vankt men hem daar na met twee schellingen waert goets, zoo mag me hangen.*²⁸¹ Ook in het stadsrecht van **Delft** (1246 - art. 62) is expliciet geregeld dat de hoge jurisdictie aan de rechter en schepenen van de stad komt (mits zij daartoe bij machte zijn, anders zal de graaf alsnog optreden). Dit artikel komt overigens in geen van de overige oorkonden van de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie voor. De oorkonde van Delft kent verder weer wel de overeenkomstige artikelen als die van Haarlem waar het de kapitale misdrijven betreft. Voor de overige leden van deze familie, van **Alkmaar** (1254) tot en met **Grootebroek** (1364), gelden dezelfde bepalingen, en dus hebben ook zij de beschikking over de hoge jurisdictie. Ook in het stadsrecht van **'s-Gravenzande** (1246 - art. 2) komt de hoge jurisdictie toe aan de schepenen.

Zeer opmerkelijk is dat een belangrijke stad als **Leiden** in 1266 slechts over de lage jurisdictie beschikt en dat het zelfs tot 1434 zal duren vooraleer de stad de hoge jurisdictie verwerft.²⁸² Volgens Marsilje 'ligt het voor de hand om de burggraaf als kwade genius te beschouwen. Hij wenste zijn rechten in en zijn macht over de stad niet te laten aantasten door de gehele rechtspraak over te laten aan de Leidse burgerij, dus aan het Gerecht van schout en schepenen'.²⁸³ Voor **Gouda** (1272) geldt hetzelfde omdat die stad hetzelfde recht krijgt dat de poorters van Leiden hebben. In de veertiende eeuw spreken schepenen in eenvoudige zaken recht onder voorzitterschap van de schout maar bij zware vergrijpen waarvoor de doodstraf kan worden opgelegd is het de baljuw die namens de stadsheer in de plaats treedt van de schout; rond 1431 geldt deze werkwijze nog altijd.²⁸⁴ Ook **Vlaardingen** beschikt bij de stadsrechtverlening in 1273 alleen over de lage jurisdictie. Zelfs bij de uitgebreide stadsrechtverlening van 23 augustus 1407 worden door graaf Willem VI in art. 3 nog uitdrukkelijk een aantal 'breucken' uitgezonderd van de stedelijke rechtspraak: *moorde, moordbrant,*

²⁷⁸ Gosses, *ibid.*, p. 234; Le Bailly, *Recht voor de Raad*, p. 47.

²⁷⁹ Ook Van Herwaarden e.a., *Geschiedenis van Dordrecht*, p. 24.

²⁸⁰ Blok, *Eene Hollandsche stad*, p. 220.

²⁸¹ OHZ, IV, nr. 2534, versie J. 'Vorsscher daet' is op heterdaad; 'teeken' is een brandmerk of ander merktken.

²⁸² Marsilje, 'Bestuur en rechtswezen', p. 80.

²⁸³ Marsilje, 'Bestuur en rechtswezen', p. 69.

²⁸⁴ Abels e.a., *Duizend jaar Gouda*, p. 54 en 68.

*vrouwen vercracht, zeeroof, diefften off des gelycken.*²⁸⁵ De schepenbank van **Schiedam** (1275) krijgt wel de hoge en de lage jurisdictie, bijvoorbeeld in art. 5: *Item homicidium faciens capite puniatur.*²⁸⁶ Ook in de overige artikelen, waaronder de geweldsmisdrijven, is het aan de schepenen om te vonnissen. In **Staveren** (1292 - art. 7) is het duidelijk dat de stad over de hoge jurisdictie beschikt; ook in **Goedereede** (1312 - art. 16, 18 en 19) komt de hoge jurisdictie aan de stad, zoals blijkt uit de bepalingen die met de doodstraf worden bedreigd.²⁸⁷ In Zeeland beschikken schepenen van **Vlissingen** (1315) echter niet over de hoge jurisdictie ondanks een bepaling als art. 9: *Ende willen dat binnen der vryhede voerscreven zullen wesen alle zaken te berechtene ende daer binnen neghen scepene ende twee raetsmanne.* Artikel 45 is ook van belang hierbij omdat dit een indicatie zou zijn van de hoge jurisdictie: *Wie soe verwonnen wort mit III scepenen van mortbrande die heeft verboert syn hoeft soe wanneer die poorte voerscreven onsteken is.* Maar het zal tot 1477 respectievelijk 1497 duren dat men over de hoge jurisdictie zal beschikken.²⁸⁸ In **Schoonhoven** (1322 I - art. 5) beschikken schepenen wel over de hoge jurisdictie (doodstraf op vredebreuk). Ook in art. 5 van de tweede oorkonde uit 1322 is daarvan sprake aangezien men dagelijks zal rechtspreken, met uitzondering van zware misdaden die binnen een jaar dienen te worden berecht.

Het stadsrecht van **Brielle** (1330 - art. 1) laat ook duidelijk zien dat de landsheer de gehele rechtsmacht in handen stelt van de stedelijke schepenbank.²⁸⁹ En op overtreding van het bepaalde in onder andere de artikelen 3 en 6 staat de doodstraf. Schepenen van **Rotterdam** (1340 - art. 17) beschikken echter niet over de hoge jurisdictie. De graaf houdt de berechting van de halsmisdaden uitdrukkelijk aan zich.²⁹⁰ Daar krijgt men pas in 1408 de hoge jurisdictie. In **Oudewater** (1345 - art. 4) ligt dit weer anders. Daar staat de graaf wel de hoge jurisdictie toe aan schepenen. Ook in **Naarden** (1353 - art. 6) komen alle zaken voor schepenen. Opgemerkt dient te worden dat hier voor het eerst bij de tot dan gangbare strafbepaling van verlies van 'lijf en goed', een beperking plaatsvindt van de verbeurdverklaring tot de helft van het vermogen. Zo bijvoorbeeld in art. 14: *Voirt soe wie vrede brake die verboerde sijn lijf ende half sijn goet, worde hi verwonnen alse recht is.* In art. 24 blijkt ook waarom deze verandering plaatsvindt, blijkbaar wordt de straf van verlies van het volledige vermogen als een te zwaar nadeel beschouwd voor de nabestaanden die voordien vaak tot de bedelstaf zullen zijn vervallen. **Weesp** (1355 - art. 15) kent dezelfde bepaling als art. 6 in Naarden. Hier is het juist weer opvallend dat, terwijl het stadsrecht van Weesp vrijwel gelijklopend is aan dat van Naarden, de straf van 'lijf en goed', zoals blijkt uit art. 5, onverkort van kracht is: *Voert soe wie vrede brake die waers op lijf ende goed.*

Willem, heer van Horne en Altena, verleent aan schout en schepenen van **Woudrichem** (1356 - art. 16) de hoge jurisdictie. Interessant is dat hier de 'geheime enquête' ten tonele wordt gevoerd waarbij schout en schepenen zelf bewijsmateriaal gaan zoeken in plaats van te oordelen op basis van hetgeen de klager aandraagt. In de Middeleeuwen geldt ten slotte de klacht als basisactie voor vervolging in strafzaken. Of, zoals Jan Matthijssen het formuleert: *wair gheen clagher en is, dair is gheen rechter.*²⁹¹ In de loop van de veertiende en de vijftiende eeuw komt een ontwikkeling op gang waarbij de baljuw of schout tot vervolging overgaat, waardoor 'een private klacht ... niet meer noodzakelijk [is] voor de rechtsvervolging. Met andere woorden: geen klagers, toch een zaak'.²⁹² Ook de heer van **Purmerend** (1410 - art. 1) verleent de hoge jurisdictie aan de door hem aan te wijzen schepenen: *Ende mit desen scepene zalmen alle zaken berechten van enen ygheliken wie hi sij welgheboren of anders.* **Tholen** (1366 - art. 25) beschikt over de lage jurisdictie, de hoge komt aan heer Jan van Blois, zoals blijkt uit het eerste deel van

²⁸⁵ Westerdijk, 'De Middeleeuwse stadsrechten van Vlaardingen', II, p. 119. Met 'zeeroof' zal 'reeroof' (lijkenschennis, grafroof) zijn bedoeld.

²⁸⁶ 'Evenzo moet hij die een moord pleegt de doodstraf krijgen'.

²⁸⁷ Ook Cappon/Van Engen, 'Stad door stadsrecht?', p. 180-184.

²⁸⁸ Unger/Westendorp Boerma, 'De steden van Zeeland', tweede stuk, IV, p. 31, geven 1477 (Groot Edict) maar feitelijk krijgt men het in 1497.

²⁸⁹ Ook Cappon/Van Engen, 'Stad door stadsrecht?', p. 180-184.

²⁹⁰ Van der Schoor, *Stad in aanwas*, p. 33.

²⁹¹ Fruin/Pols, *Rechtsboek Den Briel*, p. 47.

²⁹² Glaudemans, *Om die wrake wille*, p. 81.

dit artikel: *Vrouwen verrachten brant te stichten kerken te rouen ende dat scepenen gheslegghen worden die quamen omme vrede te nemene of twist te beuellene dat houden wi aen ons selven te rechtene....* Pas in 1477 krijgt men de hoge jurisdictie. Ook **Woerden** (1372) moet zich tevreden stellen met de lage jurisdictie; op tal van punten is de graaf degene die bepaalt wat er gebeurt binnen de stad. Bij het nadere privilege uit 1401 worden gevallen van doodslag en verwonding nog steeds uitgezonderd; opmerkelijk is de bepaling dat de landsheer toestaat dat een poorter die een doodslag begaat *sijn lijf dair om verbeuren sal jegens ons ende niet sijn goed*.²⁹³ En in **Muiden** (1374 - art. 3) beschikt men eveneens 'slechts' over de lage jurisdictie, moord c.a. zal de graaf berechten. Ook in **Reimerswaal** (1375 - art. 2) beschikt men alleen over de lage jurisdictie. Een halve man betekent dat schepenen gerechtigd zijn alle misdaden te berechten tot een bedrag van 45 pond. Daaraan wordt nog toegevoegd: *Ende si zullen bannen moghen bi onsen baliu ryt hoere stede drie jaer lanc van allen zaken sonder dat an line jof an lit roert*. Nog in 1473 klaagt de stad *dat haar baljuw niet en mach na die privilegiën van onsen voerscreven lande van Zeelant lesten, calengieren noch in justitien stellen, puniren noch corrigeren die quaetdoenders, mesdoende binnen den limiten ende palen van zynder officien, dan van eenen halven man ende daeronder alleenlic*.²⁹⁴ Schepenen van **Geervliet** (1381 - art. 35) beschikken weer wel over de hoge jurisdictie. De schepenen van **Gorinchem** (1382) en **Leerdam** (1382) beschikken over de hoge jurisdictie, die zij verkrijgen van hun heer, Otto van Arkel, zoals blijkt uit het eerste artikel.

De stadsrechten door Albrecht van Beieren verleend aan **Harlingen** (1398), **Bolsward** (1399) en **Workum** (1399) behelzen allen de hoge jurisdictie, hoewel de Hollandse graaf wel een slag om de arm houdt. De aanleiding voor de vrij zeldzame toevoegingen aan beide artikelen zal gelegen zijn geweest in de ongewisse politiek-bestuurlijke omstandigheden in Friesland in die periode. In art. 6 van het stadsrecht van **Harlingen** staat het als volgt: *... ten waer of die brueken ende saken alsulc waren dat wise mit onser herelicheit sculdich waren te berechten*. In art. 2 van het stadsrecht van **Bolsward** staat zelfs uitdrukkelijk opgenomen dat schepenen de hoge en de lage jurisdictie bezitten: *... alle brueken die gheschien sullen bynnen der vryheit ende den ambocht van onser stede van Bodelswaert voirsr. het sy van hoghe of van laghe van schulde of van schade....* In **Brouwershaven** (1403) blijkt de graaf zijn invloed deels te behouden, bijvoorbeeld in art. 29 waar het gaat om een halsmisdad. Dan moet hij vooraf toestemming verlenen voor de berechting. Volgens art. 26 gaat het om vredebreuk, verwonding tijdens een vrede en doodslag. Schepenen beschikken dus wel degelijk over de hoge jurisdictie, zij het dat in een aantal gevallen de toestemming van de heer vereist is, pas in 1477 verkrijgt men de halsrechtspraak. In **Goes** (1405) zijn op dezelfde dag twee oorkonden gegeven door de graaf waarvan de ene een bevestiging van de bestaande privileges inhoudt terwijl de andere de verlening van de hoge jurisdictie betekent (art. 1). Deze hoge jurisdictie wordt in 1455 door de stad Middelburg aangevochten aangezien zij van mening is dat deze in 1405 onterecht is gegeven door graaf Willem VI. Goes wint deze procedure echter ten overstaan van het Hof van Holland en Zeeland te Den Haag. Het beroep van Middelburg daartegen bij de Grote Raad te Brussel wordt niet ontvankelijk verklaard waardoor definitief wordt bevestigd dat Goes sinds 1405 over de hoge jurisdictie beschikt.²⁹⁵

In een aantal gebieden houdt de graaf dus de hoge jurisdictie in eerste instantie aan zich zelf. In Zeeland krijgen belangrijke grafelijke steden als Middelburg en Zierikzee pas ruim twee eeuwen na hun stadsrecht ook de hoge jurisdictie; uiteraard beschikken Domburg en Westkapelle niet hierover en ook Vlissingen zal deze niet krijgen bij haar stadsrecht in 1315. En in Holland valt een duidelijk onderscheid op: een aantal steden in zowel het middeleeuwse Zuidholland (Geertruidenberg, Dordrecht en Gouda) als Noordholland (Vlaardingen, Leiden en Rotterdam) beschikken in eerste instantie niet hierover terwijl de steden met Brabants-Hollands stadsrecht dit wel tegelijk met het stadsrecht verleend krijgen. In het kader van het verkrijgen van de volledige autonomie binnen hun rechtsgebied hebben de steden er steeds naar gestreefd ook te beschikken

²⁹³ SA Rijnstreek, stadsarchief Woerden, inv. kast 1 pak 1 nr. 3 (grosse), 19 nov. 1401.

²⁹⁴ Gosses, *De rechterlijke organisatie van Zeeland*, p. 298.

²⁹⁵ Dekker, 'Van dorp tot stad', p. 20 en 21.

over de hoge jurisdictie waardoor hun schepenen bevoegd zijn alle rechtszaken inclusief de halsmisdrijven (in eerste aanleg) te behandelen. In de loop der eeuwen is dat de meeste steden ook gelukt, zij het dat parallel aan deze ontwikkeling in de vijftiende eeuw het hoger beroep tot stand komt bij centrale instanties als het Hof van Holland respectievelijk de Grote Raad.²⁹⁶

- **Hoofdvaart**

De ‘hoofdvaart’, of het ‘te hoofde gaan’, houdt in dat de schepenen van een stad, gesteld voor moeilijke beslissingen, inlichtingen gaan inwinnen bij de schepenbank van een andere stad. Dan gaan de schepenen van de stad – op kosten van partijen, of ook wel voor rekening van de verliezende partij – op reis naar de moederstad, om van de schepenen daar een vonnis te verkrijgen. Het is aangetoond dat dit niet alleen geschiedde op basis van gelijkheid van recht, maar ook wel vanwege een ‘hiërarchische’ verhouding tot de ‘moederstad’.²⁹⁷ Men gaat dus ‘te hoofde’, ‘ter hoofdvaart’ ofwel naar de hoofdstad.²⁹⁸ Daar komt men tot een oordeel over de voorgelegde zaak, dat de schepenen mee terug nemen naar hun eigen stad om aldus vonnis te wijzen. In diverse stadsrechtorkonden wordt dit uitdrukkelijk bepaald: *als de scepenen niet wijs (of vroed) waren...sy soudent ’t zoeken te...*²⁹⁹ Het blijkt inderdaad regelmatig te zijn voorgekomen dat het college van schepenen niet tot een oordeel kan komen over een bepaalde lastige rechtsvraag, of vanwege ingewikkeldheid van de casus waarop de eigen rechtsregels niet precies zijn toegesneden of vanwege een leemte in de stedelijke bepalingen. Men probeert eerst nog wel door bijvoorbeeld het raadplegen van oudere inwoners of oud-schepenen van de stad uitleg te verkrijgen over het geldend of het gewoonterecht of het juist toepassen daarvan: *sal hy dairaf spreken mitten ouden wijsen, ende sal houden die goede ghewoente voir goet recht*.³⁰⁰ Maar dat biedt toch lang niet altijd een oplossing, en al zeker niet als er inderdaad sprake is van een lacune in de stedelijke wetgeving. Men legt dan de casus voor aan het rechtscollege van die andere stad, dat tot een oordeel komt over de voorgelegde zaak. Dat (bindend) oordeel nemen de schepenen weer mee terug naar hun eigen stad waarna ze conform vonnis wijzen. Het schepengerecht gaat dus ter lering: ‘om dairaf geleert te sine ende vercleert te hebbene’.³⁰¹ De hoofdvaart is ook in hoofdstuk 4 al aan de orde gekomen maar dan specifiek in relatie tot de stadsrechtfilatie.

Het is opvallend dat in slechts 9 van de 61 onderzochte oorkonden een expliciete bepaling staat opgenomen betreffende de hoofdvaart. Zo dienen de schepenen van **Gouda** (1272 - art. 4) zich in Leiden te vervoegen met wier uitspraak men zal moeten volstaan. En die van **Schiedam** (1275 - art. 19) gaan naar Dordrecht te hoofde. De schepenen van **Amsterdam** (1300 - art. 11) gaan in eerste instantie nog naar Utrecht of naar een andere stad binnen het Sticht: *Wat vonnesse dat die scepenen wordt ghevraghet, sijn sijs niet wijs, so sullen si zoeken tUdrecht of daer sijs best wijs moghen werden binnen den ghestichte*. Maar als gevolg van de definitieve overgang in 1317 van Amsterdam naar Holland wordt in 1342 (art. 14) bepaald dat ze naar Haarlem (of elders) te hoofde zullen gaan maar het mag allemaal niet langer duren *dan drie viertien nachte*. Schepenen van **Schoonhoven** (1322 II - art. 4) zullen naar Dordrecht toe moeten voor een vonnis. En schepenen van **Naarden** (1353 - art. 20) mogen een vonnis maximaal drie keer veertien dagen aanhouden voor nader beraad. Zijn ze er dan nog niet uit dan zullen ze binnen de volgende veertien dagen ‘te hoofde gaan’ bij schepenen

²⁹⁶ Zie voor een uitgebreide beschrijving hiervan in Holland en Zeeland: Le Bailly, *Recht voor de Raad*, passim, voor de ontwikkeling van de hoofdvaart in beroep, p. 73 e.v. en ook de paragraaf over het *ius de non evocando*.

²⁹⁷ Zo in Culemborg waarvan schepenen naar Arnhem gaan om een vonnis te verkrijgen ... ‘alse aen hoor hoeft’; Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, I, p. 447, nr. 399.

²⁹⁸ Hermesdorf, ‘Te hoofde gaan’; zie ook Nève, *Het Rijkskamergerecht en de Nederlanden*.

²⁹⁹ Bijvoorbeeld in Culemborg. In art. 35 van het stadsrecht staat dat als schepenen ‘niet wijs en waren...si soudent zoeken tot Arnhem’. En op 18 november 1412 gaan de Delftse schepenen ‘om raet van vonnessen’ naar Leiden. Genneps schepenen gaan ‘nae der hoffsart van Aken’. Leerdams schepenen gaan naar de ‘hoeftstad’ Nijmegen.

³⁰⁰ Fruin/Pols, *Rechtsboek Den Briel*, p. 55.

³⁰¹ Hermesdorf, *Recht en taal te hoofde*, p. 311.

van Amsterdam of elders in het graafschap waar zij menen het best terecht te kunnen. Eenzelfde regeling geldt in **Weesp** (1355 - art. 11) zij het dat die schepenen naar Leiden gaan. De heer van Horne en Altena bepaalt dat schepenen van **Woudrichem** (1356 - art. 52) te hoofde zullen gaan in 's-Hertogenbosch. En wanneer ten slotte de vijf schepenen van **Muiden** (1375 - art. 2) blijven twifelen, zullen ze hun licht moeten gaan opsteken bij hun collega-schepenen te Leiden: *Ende waert dat zij an eenige punten twijfelden dat zullen schuldich weesen te verbaelen alse tot haeren hoofde in Onser steede van Leijden*. In hoofdstuk 4 is de (slechts beperkte aanwezigheid van de) hoofdvaart in Holland en Zeeland uitgebreid beschouwd en van conclusies voorzien.

- **Keurrecht**

Eén van de belangrijkste voorrechten die een stad kan verkrijgen is het keurrecht, de verordenende bevoegdheid om eigen stedelijke rechtsregels te maken. In hoofdstuk 1 heb ik het keurrecht gedefinieerd als: *het recht van schepenen van de stad om op eigen gezag, in eerste instantie met medewerking van de (lands)heer of diens schout, bestaande stedelijke regels te veranderen en nieuwe, algemeen verbindende verordeningen vast te stellen die voor de inwoners van de stad gelden evenals voor alle andere aanwezigen binnen het stedelijke rechtsgebied*. De keuren zijn normatieve voorschriften van de stedelijke overheid met betrekking tot de rechten en de plichten van de burgers en anderen die in de stad aanwezig zijn, en betreffen tevens het stedelijke bestuur zelf, het openbare leven, de handhaving van de openbare orde en veiligheid, tal van economische bepalingen m.b.t. handel en markt, en ook openbare werken zoals straten en bruggen. De handhaving wordt afgedwongen door talloze straf- en boetebepalingen die kunnen worden opgelegd, verbonden aan de vele regels. De keuren die gaandeweg in zogenaamde keurboeken of 'stadboeken' worden verzameld, vormen de basis voor een ordentelijk functionerende, stedelijke samenleving. De keuren worden meestal jaarlijks opnieuw vastgesteld en bevestigd door ze voor te lezen ('af te kondigen') ten overstaan van de inwoners van de stad. In de Bourgondische periode verschuift het keurrecht als bevoegdheid naar de stedelijke vroedschap.

In 39 van de 61 onderzochte oorkonden wordt gelijktijdig met het stadsrecht het keurrecht aan de inwoners van de nieuwe stad verleend. Dat is nog niet het geval in het stadsrecht van **Geertruidenberg** (1213); en ook niet in **Middelburg** (1217), het keurrecht zal hier pas worden verleend bij de uitbreiding van het stadsrecht in 1254 (art. 81). In het stadsrecht van **Dordrecht** (1220 - art. 1) erkent de graaf van Holland wel het recht van schout, schepenen en raadslieden van die stad om eigen rechtsregels te maken, die hij ook zal respecteren. In de oorkonde van **Zierikzee** (1248 - art. 62) staat het heel helder omschreven: *Wat soe scepenen fizieren biden rade des balivwes, dat zal alsoe ghestade wesen als of het ware ghescreuen in deser chore ende vryheyte*. Ook volgens de Brabants-Hollandse stadsrechten komt het keurrecht aan schepenen, die het mede op advies van de schout toepassen. In alle gevallen behoudt de graaf zich zijn heerlijke recht voor, dat wil zeggen de keuren mogen zich niet uitstrekken op terreinen die zijn voorbehouden aan zijn autonome, landsheerlijke bevoegdheden. In de Brabants-Hollandse stadsrechten zijn de keuren bovendien slechts geldig voor een half of een heel jaar, en zij dienen door schepenen met een eed te worden bekrachtigd. Dat betekent dat de stedelijke verordeningen steeds opnieuw dienen te worden vastgesteld om hun rechtskracht te (her)bevestigen. In **Schiedam** (1275 - art. 1) stelt stadsvrouw Aleid nadrukkelijk dat de keuren geldig zullen blijven zolang het haar goedgevindt, zij kan ze herroepen. In **Staveren** (1292 - art. 26) is het keurrecht voorbehouden aan schepenen samen met de schout. In het stadsrecht van **Vlissingen** (1315 - art. 3) is niet alleen het belang van de stad maar ook dat van de stadsheer in beeld: *Voert soe mach onse baliv mitten scepenen vorbode maken die den heere ende der poert nuttelic syn*. In **Schoonhoven** (1322/III - art. 6) is de voorwaarde van de jaarlijkse herziening vervallen, daar gelden de keuren zolang men ze nuttig acht. In het stadsrecht van **Oudewater** (1322 - art. 1) treffen we een zelfde regeling aan; daar komen behalve schout en schepenen ook de twee raadslieden er aan te pas. Hier is nog wel via de baljuw of de schout de medewerking – lees goedkeuring – van de landsheer vereist.

In **Rotterdam** (1340 - art. 9) wordt bepaald dat de bestaande keuren schriftelijk worden vastgelegd en in principe een jaar geldig zijn tenzij ze onmiddellijk opnieuw worden vastgesteld. In **Amsterdam** (1342 - art. 15) is er niets nieuws onder de zon aangezien ook hier schout en schepenen het keurrecht hebben terwijl die keuren een jaar geldig zullen zijn, zoals algemeen gebruikelijk in Holland en Zeeland in die periode. Maar in het oudste stadsrecht van Gwijde van Avesnes van 1300 zijn de keuren nog geldig zolang het schout en schepenen goeddunkt: *Wat wilcore dat die scout mit den scepenen maket die moghen si houden also langhe alse hem goet dunket, behouden den here sijn rechte* (art. 12). In **Naarden** (1353 - art. 23) verschuiven de bevoegdheden al meer in de richting van het stadsbestuur, die zelf een afweging kan maken omtrent de duur. In het stadsrecht van **Woudrichem** (1356 - art. 35) wordt het keurrecht beperkt tot die bepalingen waarop een boete van maximaal 45 schellingen mag worden gesteld binnen het rechtsgebied. In **Geervliet** (1381 - art. 45) verschuift het keurrecht van schout en schepenen naar de burgemeesters en de schepenen en heeft de schout nog slechts een adviserende rol. In de stad **Brouwershaven** (1403 - art. 59) blijven de keuren zo lang geldig als schout en schepenen het nuttig denken en ze mogen ook zo vaak worden vernieuwd als gewenst. In **Purmerend** (1484 - art. 1) zijn het eenendertig van de rijkste en nobelste inwoners van de stad die het keurrecht hebben.

Het keurrecht is een essentieel element in de ontwikkeling van bestuur en rechtspraak in de stad, en past in de bestuurlijke verschriftelijking in de late Middeleeuwen. De keuren hebben betrekking op vrijwel alle zaken en situaties die zich in een stad (kunnen) voordoen en betreffen naar hedendaags inzicht zowel privaatrechtelijke als publiekrechtelijke aspecten. De verzameling keuren die in *keur-* of *stadboeken* worden verzameld gaat functioneren als rechtsboeken voor de stadsbestuurders, die al naar gelang de omstandigheden kunnen worden aangepast en aangevuld. Gaandeweg treedt deze normatieve verschriftelijking van het recht in de stad – ‘keurwetgeving’ – in de plaats van het ongeschreven gewoonterecht, dat eeuwenlang gangbaar is geweest. De stedeling weet nu ook waar hij aan toe is als zijn gedrag afwijkt van de gestelde regels, de keuren beogen de dagelijkse gang van zaken in de stad ‘rechtsordelijk’ te laten verlopen. ‘Niet de tradities en emoties van de stedelingen, maar de door het stedelijk bestuur nauwkeurig geformuleerde gedragsvoorschriften bepaalden voortaan het openbare leven in de stad’.³⁰²

- Stadszegel

Aangezien een stadszegel één van de belangrijkste (status)symbolen van een stad is, verdient het hier extra aandacht, hoewel slechts zeven van de onderzochte oorkonden bepalingen betreffende zegels inhouden. Een verwijzing naar een eigen stadszegel staat in de oorkonde van **Tholen** (1366 - art. 50): *Jtem so salmen alle vribriene bezeghelen metter port zeghele ende die alle jare vernieuwen ende daer of sal die port hebben twee grote ende die clerc eenen haluen groten*. Een andere vermelding treffen we aan in het stadsrecht van **Harlingen** (1398 - art. 8) waar men het zegel van de gemeenschap zal gebruiken en daaruit een wapen en een banier en wimpel zullen maken. Een uitdrukkelijke vermelding van zegelende schepenen treffen we aan in het stadsrecht van **Vianen** (1336 - art. 1 en 2): *In den yersten soe geuen wij hem soe wat drie schepen besegelen off meer van schoude dat salmen vuytpanden ende recht daer aff doen ouer alle onse lande van Vijanen*. Het zelfde doet zich voor in **Rotterdam** (1340 - art. 33) waar schepenen de akten van de lombarden zegelen. Ook in de steden **Gorinchem** en **Leerdam** (1382 - art. 6) treffen we zegelende schepenen aan, die zelfs nog een jaar na hun aftreden mogen getuigen en zegelen: *Item onse scepenen van Leerdam en zullen niet langer huegen noch segelen dan binnen jaers nadat zij verset worden van haren scependom*. De heer van **Purmerend** (1410 - art. 1) bepaalt uitdrukkelijk dat de vijf schepenen allen een eigen zegel zullen hebben: is dat niet het geval dan zullen ze er onmiddellijk na hun beëdiging één laten maken.

³⁰² Robijn, *Het recht van een vrije Friese stad*, p. 18. Hij geeft ook een helder inzicht in de rol en werking van keuren en keurboeken, zie hoofdstuk 1.1 Middeleeuwse stedelijke keurboeken, p. 15-20.

Het zegel is de afdruk van een zegelstempel in was dat aan een oorkonde wordt gehangen (aan een perkamenten strook dan wel aan een streng van koorden) of onder een geschreven tekst wordt gedrukt. Het zegel speelt al in de oudheid een belangrijke rol. De Mesopotamiërs en de Egyptenaren, de Grieken en Romeinen gebruiken het als sluitzegel opdat alleen de (bedoelde) ontvanger van de inhoud kennis zal nemen. Het zegel wordt in de Middeleeuwen benut door personen die met autoriteit, met publiek gezag bekleed zijn. In eerste instantie betreft dat paus en bisschoppen, keizer, koningen en andere vorsten, in latere instantie gevolgd door edelen, kloosters, schepenbanken, het gemeen van burgers (de *communitas* of *universitas*) en ook individuele burgers. Het zegelstempel zelf is van zilver, koper of messing, bevat een afbeelding en een randschrift dat meestal naar de eigenaar of voerder van het zegel verwijst. De studie naar de zegels, als hulpwetenschap, is de ‘sigillografie’ of zegelkunde. De bezegeling verleent bewijskracht aan een overeenkomst die wordt vastgelegd in een oorkonde of ander document. Het zegel heeft aldus eeuwenlang de functie vervuld van de latere handtekening.³⁰³

Het zegel biedt ‘dezelfde zoniet betere bescherming dan zware grendels en verborgen schuilplaatsen’.³⁰⁴ Het is dan ook niet verwonderlijk dat in later tijd in geval van een tegenzegel of contrazegel sprake is van *clavis sigilli*.³⁰⁵ Maar het zegel wordt ook gebruikt als herkenningsteken van de persoon of instantie die het voert, en tevens ter bekrachtiging van overeenkomsten. De oudste stedelijke zegels in deze regionen dateren uit het begin van de twaalfde eeuw. Het oudst bekende maar niet bewaarde stadszegel (ter wereld) is dat van Trier, dat kort vóór 1113 moet zijn gemaakt, het oudst bewaarde zegel van Duitsland is dat van Keulen uit 1149.³⁰⁶ De oudst bewaarde stadszegels van België zijn van Luik en Kamerijk, beide uit 1185. In Nederland is het oudst bewaarde stadszegel dat van de stad Utrecht uit 1227 dat wordt aangeduid als *sigillo civitatis nostre communitatem*.³⁰⁷ Een Utrechts zegel uit 1230 heeft als randschrift *signum burgensium civitatis Traiecti*; overigens is er al een stadszegel uit 1196 bekend.³⁰⁸ Ook van Doetinchem (1236), Axel, Hulst en Oostburg (1237), Dordrecht (1240), Helmond (1241), Zutphen (1243), Staveren (1246), Maastricht (1249), Rhenen (1258), ’s-Hertogenbosch, Oisterwijk en Zierikzee (1259) en Delft en Oldenzaal (1260) zijn vroege stadszegels voorhanden. Venner geeft aan dat ‘in de dertiende eeuw, ... het stadszegel reeds zo’n normaal verschijnsel [was] dat elke plaats die toen de status van stad verwierf, een zegel aanschafte. Het zegel vervulde immers mede een representatieve functie, het was een statussymbool, waarmee de jonge stad haar verworven functie kenbaar maakte. Wanneer de schriftelijke bronnen de onderzoeker in de steek laten, dan kan enkel het voorkomen van een exemplaar van het stadszegel aan een akte uitsluitend geven over de stadswording’.³⁰⁹ De Melker benadrukt het belang van het zegel: ‘Het zegel diende echter ook de zegelaar zelf. Door middel van zijn zegel kon deze zich profileren als publiek en vertrouwenswaardig persoon. Juist bij de steden trad dit op de voorgrond. Het streven van de stad naar autonomie uitte zich onder meer in de introductie en het gebruik van een eigen stadszegel’.³¹⁰

³⁰³ Bovenstaande en verdere informatie: zie o.a. Van den Bergh, *Beschrijving der vroegere Nederlandsche gemeentezegels*; het *Corpus Sigillorum Neerlandicorum*; Kittel, *Siegel*; Smit, *De Nederlandsche Leeuw*, themanummer *Sigillografie* (met een uitgebreide bibliografie van Nederlandse zegelkundige publikaties tot 1993); De Melker, ‘Stad en zegel’; Frankewitz/Venner, *De zegels der steden en dorpen in het Overkwartier van Gelder*, Hendrikse, *Zegelstempels en zegelringen uit Zeeuwse bodem*; Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*; De Vey Mestdagh/De Boo, *Liber Sigillorum*.

³⁰⁴ Kittel, *Siegel*, p. 1.

³⁰⁵ ‘Sleutel van het zegel’. Het tegenzegel voorkwam dat het grote zegel werd losgesneden en aan een andere akte zou worden gehangen.

³⁰⁶ Kittel, *Siegel*, p. 294 – 297. Van de stad Keulen is overigens een niet bewaard zegel uit 1134 bekend.

³⁰⁷ OSU, II, nr. 772. Zegel in witte was aan een oorkonde van 15 nov. 1227; HUA, kapittelarchief St. Jan.

³⁰⁸ Brugmans/Heeringa, *Corpus Sigillorum Neerlandicorum*, p. 62, nr. 626.

³⁰⁹ Frankewitz/Venner, *De zegels der steden en dorpen in het Overkwartier van Gelder*, p. 47.

³¹⁰ De Melker, ‘Stad en zegel’, p. 21.

De meestal zilveren zegelstempels van de steden zijn, mede vanwege hun representatieve karakter, van een imposante afmeting, en soms groter dan de zegels van de vorst of landsheer zelf.³¹¹ De zegelstempels dienen vanwege de noodzaak van dagelijks gebruik onder handbereik van de bevoegde bestuurders ten stadhuis aanwezig te zijn; vanwege hun belangrijke functie worden die zegelstempels vanzelfsprekend uiterst zorgvuldig bewaard, zodat er geen misbruik van kan worden gemaakt. Zo wordt het *grootzegel van verbande* van de stad Dordrecht bewaard in lade B van de 'ijzeren kas' in de burgemeesterskamer ten stadhuis: 'Achter een fraai goudleren behangsel bevond zich een ijzeren traliwerk met vier zware sloten, waarachter weer een ijzeren deur was, die met twee sloten was vergrendeld. Daar achter stond de charterkist, die zelf nog eens van zes sloten was voorzien. Alvorens de charterkist te kunnen openen moesten dus twaalf sloten worden geopend, waarvan de sleutels berustten bij twaalf verschillende gilden, tresorieën of sleutelgilden genaamd, die elk één sleutel onder hun berusting hadden'.³¹²

Niet alleen de zegelstempels dienen zorgvuldig te worden bewaard, nog zuiniger is men op de stadsrechtsoorkonden. Daaraan ontleent men ten slotte de belangrijke stedelijke privileges die men te allen tijde wil en moet kunnen aantonen. De stadsrechtsoorkonde wordt dan ook vrijwel altijd bewaard in 'brandvrije', zware met ijzer beslagen stadskisten: *stede kisten dair der stede hantvesten in sijn*. Die kisten zijn vaak voorzien van meerdere sloten terwijl de sleutels, ter voorkoming van misbruik, in verschillende handen worden gesteld. De kisten worden meestal geplaatst op een veilige locatie, bijvoorbeeld in een aparte ruimte in de plaatselijke kerk: *totter stede grote scrijn opt sacristie*.³¹³ De meest vermaarde bewaarplaats van stadsrechtprivileges in een kerk is wel de Amsterdamse 'ijzeren kapel': de oorkonden bevinden zich in een met drie verschillende sleutels afgesloten kast hoog in de muur (een ladder was vereist) waarin zich 45 laden bevinden met 'Gotische getalletters'.³¹⁴ Ook bij de herziening van de Reglementen op het bestuur ten platten lande in 1825 krijgt dit onderwerp de nodige aandacht gelet op de bepaling over de 'bekwame sterke kist, voorzien van drie goede, onderscheidenlijk werkende sloten', waarin effecten en andere belangrijke stukken moeten worden bewaard.³¹⁵ De zorgvuldigheid waarmee men met zegelstempels omgaat, wordt treffend geïllustreerd door een vermelding bij Melis Stoke. Grafelijk zegelbewaarder Philips van Wassenauer slaat onmiddellijk na de gevangenneming van Floris V in juni 1296 het zegelstempel van de graaf *ontween* om misbruik tegen te gaan.³¹⁶ En over die zilveren stadszegels gesproken: niet onvermeld mag blijven dat het bezit van stadsrecht een *conditio sine qua non* was voor de vestiging van goud- en zilvermeden. De Ordonnantie van Karel V van 13 april 1551, geldig in Holland, Zeeland en West-Friesland (tot 1807), bepaalt in art. 8 expliciet dat goud- of zilvermeden nergens anders *dan binnen beslooten steden ende plecken hebbende privilegie van stede* mogen werken.³¹⁷

Van de meeste steden zijn zeer oude zegels (afdrukken) bewaard gebleven. Van belang zijn datering, afbeelding op het zegel (een patroonheilige, een stadspoort, een burcht, een schip etc.) en randschrift (bijvoorbeeld *sigillum civitatis et burgensium in Sutphania*). Zoals aangegeven staat het zegel borg voor de bewijskracht, verbonden aan wat in de akte vermeld staat. 'De voerders van de zegels zijn in eerste instantie de gezamenlijke poorters van de stad. Vanaf de jaren negentig van de dertiende eeuw – het zegel wordt dan doorgaans aangeduid als het *porten zeghele* of

³¹¹ Het grootste mij bekende stadszegel is dat van de stad Speyer (Spiers) uit 1263, dat een diameter heeft van ruim 9 cm.

³¹² Busch, 'De zegels en het wapen van Dordrecht', p. 75.

³¹³ Noordhollands Archief, Stadsarchief Haarlem, kast 19-10, f. 164.

³¹⁴ Zie voor meer informatie over dit onderwerp: Koorn, 'De bewaring van de stadsprivileges'.

³¹⁵ Van der Pot, 'Gemeentelijke bestuursorganisatie 1822-1825', in: *TvR* 13 (1934) p. 299.

³¹⁶ Burgers, *Rijmkroniek van Holland (366-1305)*, vers 6233.

³¹⁷ Zie Kappers, 'Goud- en zilvermeden in de stad Ameide in de 18^e eeuw', p. 10, noot 2. Rene Kappers was zo vriendelijk de integrale transcriptie van de Ordonnantie beschikbaar te stellen. Cursivering van auteur dezes; voor de titel van dit proefschrift is vanwege de leesbaarheid is *privilegie* geschreven als *privilege*.

het *ghemeenre porten zeghele* – is het stadsbestuur al dan niet samen met de gemeente de voerder'.³¹⁸ Van belang is vooral dat de poorters hun autonomie hiermee kunnen uitdrukken: zij kunnen zonder hulp van anderen besluiten nemen en deze bewijskracht verlenen louter door het te zegelen: *Ende omdat dit waer is, so hebben wi desen brief opene bezeghele mit onser poorte zeghel*, meldt een trots stadsbestuur van Amsterdam in 1347.³¹⁹ De afbeeldingen zijn in 28 zegeltypen³²⁰ in te delen. De voorstellingen van de oudste stadszegels zijn:

- een voorstelling, waarin Christus of de patroonheilige van de hoofdkerk van de stad voorkomt (Trier, Keulen, Mainz, Leiden);
- de hoofdkerk van de stad (oudste zegel van Dordrecht, Utrecht);
- de versterkte stad of een stadspoort (Utrecht, Alkmaar, Brielle, Gorinchem, Oudewater);
- een voorstelling die betrekking heeft op de ligging van de stad, bijvoorbeeld aan een water (Delft aan de Delf, Gouda aan de Gouwe); ter plaatse van een dam (Rotterdam); in of bij een bos (Haarlem, 's-Hertogenbosch, tegenzegel van Helmond);
- een voorstelling met betrekking tot de nering van een stad, bijvoorbeeld een schip (Staveren en Vlaardingen) of vissen (Brielle, Enkhuizen);
- een voorstelling die verband houdt met de naam van de stad, ook wel 'sprekende zegels' genoemd (Hoorn, Monnickendam en Ravenstein).³²¹

De randschriften leveren de nodige informatie op over de zegelende (inwoners van de) stad. In een aantal gevallen is sprake van het *sigillum scabinorum*, het zegel van schepenen, dat echter ook wel als een stadszegel is gebruikt. Uit de *corroboratio* van de stedelijke oorkonden dient te worden afgeleid wie de voerder van het zegel is.³²² Er is een belangwekkend patroon te ontdekken in de meest voorkomende randschriften van de oudst bewaarde zegels van 152 steden in Nederland:³²³

- *sigillum scabinorum* [30]; periode 1226-1594 (m.n. dertiende en veertiende eeuw).
- *sigillum burgensium* [17]; periode 1227-1356 (m.n. dertiende eeuw).
- *sigillum civium* [6]; periode 1234-1343.
- *sigillum opidanorum* [13]; periode 1254-1459 (m.n. dertiende en veertiende eeuw).
- *sigillum opidi* [52]; periode 1240-1615 (m.n. dertiende-vijftiende eeuw).
- *sigillum civitatis* [34]; periode 1243-1574 (m.n. dertiende-vijftiende eeuw).³²⁴

Zoals blijkt zijn de oudste zegels die van de schepenen van de stad. Uit dezelfde periode dateren de vroegste zegels van burgers en poorters maar die worden over een kortere periode gebruikt zoals het *sigillum burgensium* vooral in de dertiende eeuw. Het zijn echter al vroeg, in overwegende mate en gedurende lange tijd de 'echte' stadszegels die worden gebruikt: het *sigillum opidum* en het *sigillum civitatis*. Enige 'losse' vermeldingen betreffen nog: *nove ville*, *iudicis opidanorum*, *port*, *commune ville*, *stede*, *commune libertatis*, *consilii*, *stadt*, *novae portae*, *poerteren*.

Hier dient er expliciet op te worden gewezen dat het hier om de oudst bewaarde zegelafdrukken per stad gaat. In later tijd gaan veel steden ook gewijzigde zegelafbeeldingen

³¹⁸ Dijkhof, *Het oorkondewezen*, p. 96.

³¹⁹ De Melker, 'Stad en zegel', p. 19.

³²⁰ Diederich, 'Zegeltypologie. Inleiding en beschrijving van diverse zegeltypen'. Dit betreft de internationaal gehanteerde zegeltypologie.

³²¹ Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, p.10.

³²² In de *corroboratio* van een oorkonde wordt de zegelaar aangekondigd; uit het randschrift van het zegel kan veelal worden opgemaakt in welke hoedanigheid de zegelaar precies optreedt. Dit is hier uiteraard vooral van belang bij stedelijk verleende oorkonden. Als het de graaf of de stadshoofd betreft, is dat ten slotte al volstrekt duidelijk door de aanhef van de oorkonde.

³²³ Cox, *Repertorium stadsrechten*, waar per stad de oudst bewaarde zegels staan vermeld.

³²⁴ In een aantal gevallen is overigens sprake van een combinatie: *burgensium civitatis*, *scabinorum burgensium*, *civium burgensium*, *burgensium opidi*, *scabinorum opidi*, *civium communitatis*, *civium officii*.

en/of andere randschriften gebruiken. Wel is ook dan praktisch altijd sprake van een stadszegel – een *sigillum opidum* of *civitatis*. Bovendien is dan tegelijkertijd sprake van verschillende zegels:

- een (klein)zegel ten zaken (*ad causas*) voor de dagelijkse praktijk
- een (groot)zegel van verbande (*ad contractus*) voor verbintenissen die de gehele gemeenschap aangaan
- een geheimzegel (*secretum*)
- het contra- of tegenzegel (*clavis sigilli*).³²⁵

De aanwezige randschriften van de oudst bewaarde stadszegels van de in dit werk onderzochte steden vertonen een wisselend beeld. Er zijn 23 zegels met de aanduiding *oppidi* (van de stad), 12 met *opidanorum* (van de stedelingen), drie met *burgensium* (van de burgers) en drie met *civitatis* (van de stad) in het randschrift.³²⁶ Van de tien bewaarde stadszegels uit de dertiende eeuw hebben vier zegels de aanduiding *opidanorum* (Dordrecht 1240, Zierikzee 1259, Leiden 1293 en Middelburg 1298), vier *opidi* (Geertruidenberg 1259/60, Delft 1260, Haarlem 1299 en Alkmaar 1299) en twee *burgensium* (Staveren 1246 en Oudewater 1282). In later tijd zullen alle Hollandse (en Zeeuwse) steden niet alleen een zegel en een wapen maar ook een banier voeren als trots symbool van hun stad, zo blijkt uit een vermelding uit 1481: *ende alle die Hollantsche Steden groot ende kleyn [...] hadden hoer volck daer mede. Dit volck [...] heeft elck groot of cleyn enen Borgermeyster of enen Oversten uit hoerre Stede mede gehad, die sy geboer gaven, ende elcke Stede hadde hoer nympe mede, ende hoer volck gecleet mit der Stede cledinghe*.³²⁷ Nader systematisch onderzoek naar de wording, ontwikkeling en voerders van de stadszegels verdient aanbeveling. Terecht merkt Leupen op ‘dat de stadszegels een formidabele schat bergen voor wie waagt te boren naar de lagen van een betekenis- en gedachtewereld die onder de concrete betekenis van de zegelvoorstelling ligt’.³²⁸

³²⁵ In Zeeland is zelfs sprake van een zegel *ad sales* vanwege de zoutbelasting.

³²⁶ De overige stedelijke zegels hebben aanduidingen als *scabinorum*, *communitatis*, *commune ville* en *novae portae*.

³²⁷ Matthaeus, *Analecta*, II, p. 488.

³²⁸ Leupen, ‘Stadszegel en stadsmuur’, p. 293.

B. Stedelijke plichten – relatie tot lands- of stadsheer

Uiteraard heeft de stad tevens verplichtingen ten opzichte van de lands- of stadsheer. Allereerst en eigenlijk vanzelfsprekend betreft dat de loyaliteit aan de heer; men moet ook wel een eed van trouw aan hem (en de stad) zweren, bijvoorbeeld in de Brabants-Hollandse stadsrechten: ... *ita quod prestito iuramento nobis et nostris heredibus et eidem opido fidelitatem faciat, ...*³²⁹ In een enkel geval wordt zelfs uitdrukkelijk een boete bepaald op het erkennen van een andere wereldlijke heer dan de graaf, zoals bijvoorbeeld in **Middelburg** (1217 - art. 47). De voornaamste verplichtingen betreffen echter de bede en de heervvaart waarover in de onderzochte oorkonden veelal expliciete bepalingen staan. Hiervoor is overigens bij de (voor)rechten steeds aangegeven wanneer de lands- of stadsheer zich de nodige heerlijke rechten voorbehoudt, zoals bij de hoge jurisdictie. Hij laat zich uiteraard wanneer nodig steeds als hoogste gezag gelden.

5.3.3.4 Bede

Het recht om belasting van zijn onderdanen te heffen is evenals de heervvaart een fundamenteel recht van de grafelijkheid: graaf Willem IV noemt het in 1342 zelfs *syn outste recht, ende sine outste heerlicheide*.³³⁰ Deze belasting wordt 'bede' of *precarium* genoemd, en een enkele keer ook als *consuetudo* aangeduid.³³¹ Vrijwel altijd zijn het vaste heffingen die meestal jaarlijks worden geïnd vanwege de landsheer en waarvoor benamingen gangbaar zijn als 'bede, schot, tallia en exactio'. Deze belastingen worden indirect geheven, dat wil zeggen: een ambacht of stad krijgt deze opgelegd en dient ervoor te zorgen dat het bedrag wordt opgebracht. Het bestuur van de rechtsskring slaat daartoe het verschuldigde bedrag om over de schotplichtige inwoners. De meest voorkomende heffing in zowel Holland als Zeeland is de jaarbede of schot (van schieten, betalen – nog steeds gebruikt in de betekenis van 'voorschieten'). Dit is een vaste grafelijke belasting, oorspronkelijk waarschijnlijk een vergoeding van grondgebruikers aan de graaf, die als eigenaar van alle grond wordt gezien.³³² Een andere bede ontstaat als een vervangende vergoeding voor de vanouds in het graafschap Holland bestaande verplichting van de onderhorigen om de graaf op zijn rondreizen door het graafschap 'vrij te houden'. Zo bijvoorbeeld de *botting*, die volgens Gosses oorspronkelijk een afkoopsom is voor de kosteloze herberging en het vrije vervoer van de graaf en zijn gevolg wanneer zij rondreizen om rechtzittingen te houden, het Bod(ge)ding.³³³ Inmiddels is echter aangetoond dat deze uitleg geen stand kan houden maar dat een verband aanwezig is met rechtspraak door anderen, zoals bisschop en markgraaf.³³⁴ Verder kan er in een aantal specifiek beschreven gevallen sprake zijn van een verplichte betaling door de onderdanen: bij de inhuldiging van de landsheer, als hij of zijn zoon(s) de ridderslag krijgen, als hij naar de keizer ter hofvaart gaat, in geval van een huwelijk van de heer of zijn naaste familie en ook wel als er losgeld moet worden betaald om hem uit gevangenschap te bevrijden. Er is ook de vrijwillige bede, die de graaf in de veertiende en vijftiende eeuw moet verzoeken aan zijn onderdanen en die daarin dienen te bewilligen. Dat betreft bijvoorbeeld een bede in geval van oorlogvoering door de graaf. Een dergelijke bede wordt veelal toegestaan in ruil voor uitbreiding van bestaande dan wel verlening van nieuwe privileges. In de veertiende eeuw vragen de Hollandse graven gemiddeld eens in de vijf jaar een bede waartoe de graaf persoonlijk naar de steden en baljuwschappen dient te gaan (onder andere naar de eerder genoemde Schepelenberg bij Heemskerk voor wat betreft de

³²⁹ ... *mits hij ons en onze opvolgers en de stad trouw zweert, ...* (art. 4 stadsrecht Alkmaar 1254).

³³⁰ *ChHZ*, II, p. 671 (16 dec. 1342).

³³¹ Fruin, *Philippus de Leyden*, p. 202: in de betekenis van een heffing die men aan de landsheer verschuldigd was.

³³² Gosses, *Welgeborenen*, p. 17-18.

³³³ Gosses, *ibid.*, p. 23-30.

³³⁴ Blok, 'Holland sinds Gosses', p. 21-25.

bede van Kennemerland en West-Friesland, en naar Katwijk voor die van Rijnland).³³⁵ De bede, een verzoek ten slotte, kan geweigerd worden maar in de praktijk is de bede toch een bijdrage die de graaf, volgens oude gewoonte, rechtens toekomt. Het is echter wel zo dat de steden bij diverse gelegenheden wanneer zij niet verplicht zijn een bede te geven, bevestiging en zo mogelijk ook een uitbreiding van hun privileges bedingen. In 1389 trekt hertog Albrecht langs de Hollandse steden met een bedeverzoek waarop een dagvaart plaatsvindt betreffende *allen confirmacien vanden steden van haren hantvesten ende recht ende van haren bigheren dat si inder bede begheerden*.³³⁶

In de onderzochte Hollandse stadsrechten is in 24 gevallen sprake van bepalingen betreffende de bede. Het meest talrijk is ook hier de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie vertegenwoordigd. In het stadsrecht van **Haarlem** (1245 - art. 66) wordt de jaarlijks en 'eeuwig' te betalen jaarbede van twee maal tien pond opgenomen. En in art. 67 staan de gebruikelijke, bijzondere bedden expliciet aangegeven waaronder die vanwege een reis van de graaf naar het hof van de keizer, zijn huwelijk of als hij tot ridder wordt geslagen. In **Delft** (1246) staat in art. 57 uitdrukkelijk aangegeven dat de inwoners van de stad vrij zijn van verdere bedeheffing. Wel is er een vaste jaarbede van vijftig pond (art. 60). In **Alkmaar** is de situatie weer anders aangezien men wel bedeplichtig wordt maar een vrijstelling voor tien jaar krijgt (art. 69). Deze tijdelijke vrijstelling is een bijzonder privilege in verband met de door de Alkmaarders verleende militaire steun aan de graaf in de strijd tegen de Westfriezen. De stadsrechten van **Medemblik**, **Beverwijk**, **Enkhuizen**, **Monnickendam**, **Hoorn**, **Enkhuizen**, **Edam** en **Grootebroek** kennen allemaal dezelfde regeling als Alkmaar (art. 69 – uiteraard met uitzondering van de vrijstelling van tien jaar). In het stadsrecht van **Geertruidenberg** (1213 - art. 3) staat de bijzondere bede ook nauwkeurig omschreven. De stad **Dordrecht** (1220 - art. 15) betaalt weer zestig pond als jaarbede. Volgens het Dordtse stadsrecht van 1252 blijkt dat men door die jaarlijkse afkoop van zestig pond van alle diensten (behoudens het leveren van een bemande heerkogge) en bedden is vrijgesteld.³³⁷ Die zestig pond is overigens tot 1828 jaarlijks keurig betaald.³³⁸ Deze 'eeuwige' regeling heeft dus maar liefst 608 jaar standgehouden.

In het stadsrecht van '**s-Gravenzande** (1246 - art. 1) wordt door de graaf een jaarlijkse en matige bede opgelegd: ... *ende sullen jaerlijks een matige ende redelijke bede geven*. In de oorkonde van de stad **Leiden** (1266 - art. 1) ligt het weer anders: de poorters van Leiden betalen alleen elke drie jaar de zogenoemde botting en geen andere belastingen, schattingen of heffingen. Die vrijstelling sluit echter niet uit dat men in de veertiende eeuw net zo goed zal meebetalen aan de door de graaf gevraagde buitengewone bedden. Ook in het stadsrecht van **Amsterdam** (1342 - art. 17) komt de bede aan bod, zij het dat het hier om de vele en gevarieerde grafelijke heffingen gaat die op het goed van een poorter rusten zoals *jaerscot*, *bottinghe*, *zwijnbede*, *wederbede ende diergbelike dijc*-, *dam*-, *wech*-, *weteringhe*- ende *sluusghelt*. In **Rotterdam** (1340 - art. 26) geldt: *Vort sullen sij ons gheuen alle jaere vor onse bede ende bottinghe twintich pond die ene helfte te Voircoter marc*³³⁹ *ende die ander helfte tot Sente Martiins messe in den winter*. Ook hier is dit de specifieke regeling voor de stad die echter niet ontslaat van betaling van de algemene of buitengewone bedeheffing die voor alle inwoners van het graafschap geldt. Met de draagkracht van de inwoners van Naarden en Weesp wordt wel in enigerlei mate rekening gehouden, gelet op hun toch precare situatie op de grens van het graafschap. In het stadsrecht van **Naarden** (1353 - art. 19) worden bede en heervvaart opgelegd naar rato van het aantal inwoners en hun vermogen: ... *ende sij zullen ons onse bede gheuen ende onse heer uaert varen gheliken anders onsen steden na hoere grote van boiren volke ende van boren goede*. En ook die van **Weesp** (1355 - art. 23) zullen naar vermogen moeten bijdragen. De enige die een algemene,

³³⁵ Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld*, p. 42.

³³⁶ NA, AGH 195, f. 96r. Voor bevestiging privileges: *ChHZ*, III, Rotterdam, p. 539 en 542 en Schiedam, p. 542.

³³⁷ Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld*, p. 41.

³³⁸ Van de verplichting tot die jaarlijkse betaling van een bedrag van toen f 30.- aan de graaf, vervolgens de Staten van Holland en ten slotte aan het Rijk, wordt Dordrecht bij K.B. van 22 maart 1828 ontheven.

³³⁹ Een bekende grafelijke betalingstermijn. In de rentmeestersrekening van Noord-Holland is de 'Voircoter mark' gelijk aan 'des saterdaghes voer sinte Lourens daghe' (= 7 aug.), zie Hamaker, *Rekeningen grafelijkheid Holland*, I, p. 18 en 74.

soortgelijke regeling als in Holland in zijn stadsrechten laat opnemen, is Otto, heer van Arkel, in 1382. Eén van de bepalingen voor **Gorinchem** (art. 55) betreft een bijdrage als de heer uit gevangenschap moet worden losgekocht. Als in 1407 de Hollandse graaf Willem VI (tijdelijk) heer en meester is geworden van de Arkelse gebieden, verleent hij nieuwe stadsrechten aan Gorinchem en Leerdam. In art. 1 van beide stadsrechten bepaalt hij dat de beide steden – met inbegrip van het rechtsgebied van Gorinchem en van Spijk en van Leerdam – voor altijd schattingsvrij en bedevrij zullen zijn. Een duidelijk politiek getint financieel gebaar van de graaf richting zijn nieuwe onderdanen.

In Zeeland is de situatie afwijkend van die in Holland onder andere omdat de bijdragen worden geheven op basis van grondbezit. Ten aanzien van de bede onderscheidt secretaris Jan Matthijssen in zijn befaamde *Rechtsboek van Den Briel* zelfs zes verschillende situaties. En wel *datmen den heer sculdich is te gheven, als hy eerst tot een stede- ende lantsheer ontfangen is; ten anderen male als hy oirloghen moet om sijn stede, lant ende ondersaten te bescudden van onrecht ende ghewelt; ten dorden als hy op een overzeese reyse van des paens of keyzers wegghen ghedaghet is of gheropen; ten vierden als hy in enen strijdt, die hy voir sijn ondersaten vecht, ghevanghen wort; ten vijften als hy wttrect om sijn ende sijnre ondersaten vriheden ende rechten te verantwoirden of meer hantvesten ende vryheden te verwerven ende te vercrighen; ten sesten als hy selve hylicet, of sijn outste kint of sijn broeder of suster.*³⁴⁰ Bos-Rops neemt aan dat vanwege de grote overeenkomst in recht en gebruiken tussen Voorne en Zeeland deze zes gevallen waarschijnlijk ook in Zeeland van toepassing zijn; de gezamenlijke ambachtsheren beslissen over bedeverzoeken te Kats.³⁴¹ In slechts één van de onderzochte Zeeuwse stadsrechttoorkonden staat een bepaling aangaande de bede en wel in die van **Vlissingen** (1315 - art. 61): *Voot willen wy als wy hebben in zeelant eene ghemeene bede dat zyre binnen syn.* Dat is dan wel de algemene bede en niet, zoals in de meeste Hollandse stadsrechten, een speciale bedebepaling voor de stad zelf. Dit hangt echter samen met de specifieke situatie in Zeeland waarbij de steden niet afzonderlijk in de bede bijdragen. De bede wordt omgeslagen volgens een vaste formule over geheel Zeeland, en opgebracht in Middelburg en Zierikzee als de onderscheiden ‘hoofdsteden’ van de gebieden bewesten en beoosten Schelde.

De bepalingen over de bede in de onderzochte oorkonden betreffen feitelijk de ‘afkoop’ van de contractuele verplichtingen richting graaf of heer vanwege de verleende rechten. Deze bepalingen en vooral de hoogte er van zijn echter als het ware ‘gestold in die tijd’. Zij vormen vanzelfsprekend een weerslag van de omstandigheden van het moment van verlening maar impliceren niet een ‘eeuwige’ gelding. Ook al wordt in de oorkonde uitdrukkelijk bepaald dat men ten eeuwen dage niet meer zal hoeven betalen dan het genoemde bedrag, de praktijk van de bedeheffing is bepaald anders. De oorspronkelijke afspraken betreffende de bedeheffing worden echter wel en vaak nog eeuwenlang nagekomen (zie bijvoorbeeld de bepalingen in het stadsrecht van Dordrecht van 1220 respectievelijk van 1252).

5.3.3.5 Heervvaart

Heervvaart is in de Middeleeuwen een soort collectieve dienstplicht voor ‘de gewone man’ die men gedurende 40 dagen ten behoeve van de landsheer dient te vervullen. Hierbij gaat het specifiek om de deelname aan niet-defensieve krijgstochten, die de heer noodzakelijk acht, zelfs tot buiten de *palen van de landen*.³⁴² Dit recht behoort ook tot de *outste heerlicheide* van de Hollandse graven.³⁴³ Tot de heervvaart wordt men opgeroepen op drie plaatsen in de graafschappen Holland

³⁴⁰ Fruin/Pols, *Rechtsboek Den Briel*, p. 29.

³⁴¹ Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld*, p. 45.

³⁴² De heervvaart dient te worden onderscheiden van de individueel op alle onderzaten rustende plicht tot *landweer*, ‘de verdediging tegen de bedreiging van misdadigers en roversbenden en tegen agressie van vijanden van buitenaf alsmede de strijd van het dijkleger tegen het water’, De Monté/Spruit, *Hoofdlijnen rechterlijke organisatie*, p. 148. Tot de landweer wordt men opgeroepen door het luiden van de banklok.

³⁴³ ChHZ, II, p. 671.

en Zeeland: op de Schepelenberg bij Heemskerk (Noord-Holland), in Katwijk (Zuid-Holland) en in Kats (Zeeland).³⁴⁴ De heervaart dient steeds ruim van te voren te worden aangekondigd zoals in Kennemerland bijvoorbeeld veertien dagen in geval van een krijgstoct van de graaf buiten het graafschap. Artikel 18 van het Kennemer landrecht luidt: 'Niemand zal de Kennemers oproepen dan alleen (om op te komen) ter heervaart voor de graaf. En die heervaart zal men in elke kerk aanzeggen met boden of met brieven: veertien dagen voor dat zij [de Kennemers] moeten opkomen indien zij buiten het graafschap van Holland moeten gaan'.³⁴⁵ De zes baljuws dienen op te roepen ter mobilisatie waarbij de inwoners (huislieden) ten plattelande met een van te voren vastgesteld aantal 'riemtalen' per ambacht dienen op te komen.³⁴⁶ Voor het vertrek wordt ook een wapenschouw gehouden waarbij ieders wapenrusting, die men persoonlijk voorhanden dient te hebben, wordt gecontroleerd. De ridders en leenmannen en ook de welgeborenen ten plattelande ontvangen een persoonlijke oproep. De stedelijke contingenten worden opgeroepen op een vergelijkbare wijze als de riemtalen ten plattelande.

In de diverse stadsrechtsoorkonden zijn de aantallen veelal vastgelegd. Gelet op het feit dat de poorters zowel qua uitrusting als training behoorlijk op het krijgsbedrijf zijn toegerust – in de veertiende eeuw zijn in de meeste steden al schuttersgilden als stedelijke legertjes opgericht – heeft de graaf herhaaldelijk met de steden onderhandeld over grotere contingenten uit de steden dan waartoe men formeel verplicht is.³⁴⁷ Overigens wordt ook de geestelijkheid om een bijdrage gevraagd in de vorm van het beschikbaarstellen van wagens.³⁴⁸ Vooral in de veertiende eeuw is veelvuldig heervaart geboden, wat een zware last voor de bevolking betekent. Na 1428/1433 zal onder de Bourgondiërs de heervaart feitelijk verdwijnen en plaatsmaken voor een meerjarige bedde in combinatie met de (latere) oprichting van een staand leger. Filips van Bourgondië heeft na de Kennemeropstand van 1426 maar al te goed in de gaten dat de redelijk goed bewapende inwoners niet alleen van pas komen bij zijn heervaart: zij kunnen hun wapens ook tegen het grafelijke gezag in stelling brengen. Vandaar de bepaling dat de Kennemers en de Westfriezen voortaan *geen wapene, harnasch of weere* in hun huizen voorhanden mogen hebben behoudens *slechte broitmessen sunder punte*.³⁴⁹

In 20 van de 61 onderzochte oorkonden staat een regeling betreffende de heervaart. In de oudst bewaarde Hollandse stadsrechtsoorkonde, die van **Geertruidenberg** (1213 - art. 2), staat: *Et idem in expeditione domini comitis pergunt per unum tractum maris et retractum, sed terram comitis universaliter defendunt, si inpugnetur*.³⁵⁰ Deze bijzondere bepaling verwijst waarschijnlijk naar een Friese traditie waarbij de Friezen niet over een grotere afstand dan op een reis van twaalf uur varen deze vorm van dienstplicht behoeften te verrichten ofwel *mey dae ebba wt ende mey da flode op*.³⁵¹ Hier is echter nog geen op te komen aantal mannen bepaald. In 1398 gaat het om 30 mannen en 6 arbeiders.³⁵² Een paar jaren later wordt de verplichting tot heervaart in Staveren door Geertruidenberg echter tegen contante betaling afgekocht.³⁵³ In de oorkonde van **Dordrecht** (1220) is geen bepaling ter

³⁴⁴ De Graaf, *Oorlog om Holland*, p. 37.

³⁴⁵ Allan, *Het Kennemer landrecht*, p. 200.

³⁴⁶ Vanouds verscheen men ter heervaart in een heerkogge, een binnenschip, waarbij een bepaald aantal roeiers (aan de riemen) was vereist.

³⁴⁷ Zie Jansen/Hoppenbrouwers, 'Heervaart in Holland', voor een meer uitgebreide beschouwing van het fenomeen heervaart.

³⁴⁸ Van Leiden, *De cura reipublicae*, Cas. XII.

³⁴⁹ Jansen/Hoppenbrouwers, *ibid.*, p. 19.

³⁵⁰ 'Zij zullen op een krijgstoct van de heer graaf mee gaan voor de duur van éénmaal het opkomen van vloed en eb, maar het land van de graaf zullen zij overal verdedigen, als het wordt aangevallen'.

³⁵¹ Algra, *Zeventien keuren*, p. 374. Ook geschreven als 'than mittha ebba wt and mittha flode up', zie De Boer, *Wi Florens*, p. 175. Ook Korteweg, 'Het stadrecht van Geertruidenberg', p. 56, neemt aan dat hier bedoeld is dat de poorters van Geertruidenberg het leger van de graaf tot over een afstand van 12 uur varen zouden moeten vervoeren.

³⁵² *ChHZ*, III, p. 670.

³⁵³ Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld*, p. 101 en noot 232: het betreft de heervarten van 1400-1401 en 1404.

zake opgenomen, dat is wel het geval in het vernieuwde Dordtse stadsrecht van 1252, waar in art. 1 staat dat men met *eenen vollen kogge volx; uno pleno coggone*, ofwel 50 mannen dient op te komen.³⁵⁴

In de Friese veldtocht van 1398 wordt de stad Dordrecht opgeroepen 600 gewapende mannen te leveren en ook nog eens 20 timmerlieden, 10 smeden en 10 metselaars.³⁵⁵ In het stadsrecht van 's-Gravenzande (1246 - art. 1) staat de verplichting tot heervaart opgenomen echter zonder een specifiek aantal te noemen: ... *ende jn geen zaken sullen zij den Grave dienen nijtgenomen heervaerden*, ...

In de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie staat het vrijwel algemeen omschreven zoals in het stadsrecht van **Haarlem** (1245 - art. 68): *Oppidani autem de harlem servient mihi in expeditione mea aut vero domino Hollandie in expeditione sua sexaginta quator hominibus*.³⁵⁶ De andere aantallen van deze familie zijn: **Delft** (1246) 41, **Alkmaar** (1254) is voor 10 jaar vrijgesteld vanwege de steun in de strijd tegen de Westfriezen, later is het aantal 25, **Medemblik** (1289) 30, **Beverwijk** (1298) 30, **Enkhuizen** (1356) 30, **Hoorn** (1356) 12, **Monnickendam** (1356) 30, **Edam** (1357) 12 en **Grootebroek** (1364) 14 mannen. Ook deze aantallen zijn later (1398/1400) fors verhoogd en geven een goed inzicht in omvang en draagkracht van de betreffende steden, hierna zal per stad steeds een vergelijking met de aantallen van 1398/1400 worden gemaakt.³⁵⁷ Het komt er op neer dat de graaf of heer het recht heeft de in de privileges vastgelegde aantallen ('riemtalen') te ontbieden; door onderhandeling met de steden zal hij trachten hogere aantallen op de been te doen brengen dan wel een hoger afkoopbedrag te ontvangen als equivalent voor die verplichting.³⁵⁸ Een eervolle bepaling staat in de stadsrechtsoorkonde van **Leiden** (1266 - art. 3) waar men de tent van de graaf zelf zal mogen bewaken: *Ad bellum et expeditionem meam et universalis terre, cum ipsa ierit, cum XXV hominibus proficiscuntur et in propriis expensis donec ad me venerint, quia extunc quamdiu bellum duraverit, in meis expensis erunt, circa tentorium meum singulis noctibus vigilantes*.³⁵⁹ Bij de bevestiging en gedeeltelijke uitbreiding van het stadsrecht in 1306 vinden we deze bepaling ongewijzigd herhaald. In 1398 levert Leiden echter 400 gewapenden, 10 timmerlieden, 6 smeden en 5 metselaars. **Gouda** (1272 - art. 5) hoeft eerst maar een beperkt contingent te leveren: *Voert so sel ons die poerte van der Goude dienen in onser rechter herevaert mit vijf manne op horen cost*. Dat aantal loopt op tot 400 gewapenden, 10 timmerlieden, 5 smeden en 5 metselaars in 1398. In de oorkonde van **Vlaardingen** (1273 - art. 3) staat weer geen algemene bepaling betreffende de heervaart maar slechts een verwijzing naar de verplichting tot heervaart: *Si quis etiam oppidanorum in vere ad seminandum et in diebus messis ad metandum per unum mensem vel duos ad manendum in rure, ex nunc, dummodo expeditioni comitis et aggerum reparationi una cum aliis intenderit, ob hoc sua non careat libertate*.³⁶⁰ Ook in het stadsrechtprivilege van 1326 treffen we geen bepaling betreffende de heervaart aan.³⁶¹ In 1398 hoeft Vlaardingen 'slechts' 20 mannen en 4 arbeiders te leveren. Het stadsrecht van

³⁵⁴ OHZ, II, nr. 910 (28 jan. 1252).

³⁵⁵ ChHZ, III, p. 670.

³⁵⁶ 'De poorters van Haarlem echter zullen mij in mijn heervaart of de wettige heer van Holland in zijn heervaart dienen met vierenzestig mannen'.

³⁵⁷ ChHZ, III, p. 670-671: Haarlem levert 600 gewapende mannen, 20 timmerlieden, 10 smeden en 10 metselaars; Delft 500, 20, 10 en 10; Alkmaar 300, 5, 5 en 5; Medemblik 100, 4, 3 en 3; Beverwijk inclusief Wyck op Zee 100, 4, 4 en 4; Enkhuizen 150, 3 smeden en 3 metselaars; Monnickendam 100 en 8 arbeiders; Edam 50 en 6 arbeiders; Grootebroek 50 en 6 arbeiders. Hoorn wordt bij Van Mieris niet vermeld maar Schwartzenberg, *Groot charter-boek*, p. 271, noemt een aantal van 300 mannen.

³⁵⁸ Zie Jansen/Hoppenbrouwers, *ibid.*, p. 8-9; in die tijd wordt 'uitbieden' gebruikt voor ontbieden of oproepen.

³⁵⁹ 'Bij oorlog en een krijgstoct van mij en van heel het land, zullen zij, wanneer die (krijgstoct) voortgang vindt, met 25 man vertrekken en wel op eigen kosten, totdat ze bij mij zijn aangekomen, omdat zij van dat ogenblik af zolang de oorlog zal duren op mijn kosten zullen dienen, terwijl zij nacht voor nacht rond mijn tent de wacht houden'.

³⁶⁰ 'Tevens, als iemand van de poorters in de lente om te zaaien of in de oogsttijd om te oogsten, gedurende één of twee maanden (de stad verlaat) om op het land te verblijven, dan kan hij vanaf heden op grond daarvan zijn vrijheid niet verliezen, als hij maar samen met de anderen zijn bijdrage levert aan de heervaart van de graaf en het herstel van de dijken'.

³⁶¹ ChHZ, II, p. 377.

Schiedam (1275) kent geen bepaling betreffende de heervaart maar uit een akte van 1301 blijkt het om een kogge van 25 mannen te gaan, aangevuld met 6 man uit Schieambacht, 4 uit Broek, 2 uit Odgiersambacht en 1 uit Mathenesse.³⁶² In 1398 is dit aantal belangrijk hoger: de stad levert 100 gewapenden, 4 timmerlieden, 3 smeden en 3 metselaars.

In de oorkonde van **Amsterdam** (1300 - art. 21) wordt de term heervaart niet gebruikt maar een algemene omschrijving: *Voirt sullen sie dien here dienen totes heren wille na hore machte*. In 1398 levert de stad Amsterdam al een groter aantal mannen dan Alkmaar: 350 gewapende mannen, 5 timmerlieden, 5 smeden en 5 metselaars.³⁶³ In het stadsrecht van **Brielle** van 1330 staat geen bepaling betreffende de heervaart maar wel in dat van 1343 (art. 54) waarbij het om 30 mannen gaat: *Item sal die stede van den Briele dienen den here van Vorne met eenre baerdse van twalef dochten ende met eenen stiermanne, met viere scotters, met eenen banier dragher ende met niet meer lude;...*³⁶⁴ In 1398 worden Brielle en het Land van Voorne uitgeboden om 100 gewapenden, 4 timmerlieden, 4 smeden en 4 metselaars te leveren. In het stadsrecht van **Rotterdam** (1340 - art. 25) wordt de maritieme oorsprong van de heervaart nog aangeduid: *Vort sullen sij ons dienen jn onse heervaert met enen cogghe van viue ende twintich manne*. In 1398 moet men echter 200 mannen leveren, en daarnaast 4 smeden en 4 metselaars. De oorkonde van **Naarden** (1353 - art. 19) geeft geen aantal maar wel de verplichting tot heervaart ... *ende onse heer uaert varen gheliken anders onsen steden na hoere grote van boiren volke ende van horen goede*. In 1398 treffen we Naarden niet aan bij de heervaartcontingenten maar wel in 1401: dan komen 30 gewapenden op.³⁶⁵ In **Weesp** (1355 - art. 22) is men al langer verplicht tot heervaart en is het aantal op te komen mannen blijkbaar voldoende bekend, zodat daarnaar in het algemeen verwezen wordt bij de stadsrechtverlening. In 1398 levert de stad 25 mannen en 6 arbeiders. En in het herziene, beperkte stadsrecht van **Muiden** (1372 - art. 8) wordt de heervaart op hetzelfde aantal mannen bepaald als voorheen. Muiden treffen we niet aan bij de uitgeboden contingenten in 1398. Uit een opgave uit 1401 blijkt Muiden met 10 gewapenden op te komen.³⁶⁶

De hier niet, vanwege het ontbreken van heervaartbepalingen in hun stadsrechten, vermelde Hollandse steden die in 1398 ook contingenten voor de heervaart dienen te leveren zijn: **Oudewater** met 150 mannen, 4 timmerlieden, 3 smeden en 3 metselaars; **Schoonhoven** 250 mannen, 6 timmerlieden, 3 smeden en 5 metselaars; **Heusden** 80 mannen en 8 arbeiders; **'s-Gravenzande** 20 mannen en 4 arbeiders; **Woudrichem** 60 mannen, 3 timmerlieden, 2 smeden en 2 metselaars.³⁶⁷ Bijzonder is dat in deze lijst ook **'s-Gravenhage** staat opgenomen dat wordt uitgeboden te verschijnen met 100 gewapenden naast hun knechten. Ten aanzien van Heusden is het opvallend dat de eerder expliciet erkende, eeuwige vrijstelling van heervaart blijkbaar is vervallen: bij de overgang van deze stad naar Holland in 1357 is toch bepaald dat de *clocslach* (het recht om ter heervaart op te roepen) *ten eenwigen dage* aan de Brabantse hertog toekomt (en tevens dat Heusden neutraal zou zijn bij een Brabants-Hollands conflict).³⁶⁸ Van **Woerden** treffen we in 1401 een vermelding aan dat de stad met 12 gewapenden dient op te komen.³⁶⁹

In Zeeland valt het op dat in geen enkel grafelijk stadsrecht een bepaling staat betreffende de heervaart, toch is ook hier wel degelijk sprake van een heervaartplicht. Zo worden in 1398 ook Zeeuwse stedelijke heervaartcontingenten uitgeboden: **Middelburg** en **Zierikzee** met ieder 500

³⁶² ChHZ, II, p. 20.

³⁶³ Janse, *Grenzen aan de macht*, bijlage 4, p. 402-403; ChHZ, III, p. 670, geeft ten onrechte 300 man.

³⁶⁴ Een 'baerdze' is een oorlogsschip met zeil dat ook geroeid kon worden, een docht is een roeibank (met steeds twee roeiers), verder zijn er dus een stuurman, vier schutters en een banierdrager aan boord. In totaal gaat het dan om 30 mannen.

³⁶⁵ Schwartzberg, *ibid.*, p. 338, noemt ten onrechte 1404.

³⁶⁶ Schwartzberg, *ibid.*, p. 338.

³⁶⁷ ChHZ, III, p. 670. Zie voor een overzicht van de contingenten in 1408 voor het beleg van Gorinchem onder andere: Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 718.

³⁶⁸ ChHZ, II, p. 867-868.

³⁶⁹ Schwartzberg, *ibid.*, p. 338, noemt ten onrechte 1404.

gewapenden, 20 timmerlieden, 10 smeden en 10 metselaars, **Reimerswaal** met 60 gewapenden en 8 arbeiders, **Westkapelle** en **Vlissingen** met ieder 20 gewapenden en 4 arbeiders en de stad **Goes** met 40 gewapenden.³⁷⁰ Het enige Zeeuwse (niet-grafelijke) stadsrecht dat wel een bepaling betreffende de heervaart kent, is dat van **Tholen** (1366 - art. 23): *Jtem so waenneer vol hereuaert is in Zeelant so sijn die van der Tolne ende van Scakersloo sculdich ons te dienene met eenen cogghe van een ende dertich mannen*. De stad Tholen levert in 1398 overigens een contingent van 60 mannen en 8 arbeiders. In Zeeland bestaat echter vanouds de gewoonte dat de graaf expliciet toestemming aan de adel dient te vragen om ten oorlog te trekken.³⁷¹ Zo staat het ook in de keur voor Zeeland (1256) van Floris de Voogd: de Zeeuwen zijn *gheen heervaert sculdich...dan rechte lantwere binnen deser core jegens heeren van buten tenzij datse die graven ghebidden mochte, sodatse hem worde ghegheven bi ghemeen rade siinre mannen*.³⁷² De graaf heeft dus niet eenzijdig het recht tot heervaart te gebiedten anders dan ter verdediging, de *lantwere*, van het graafschap Zeeland. Dit vormt de verklaring dat er geen bepalingen inzake de heervaart – als een uitdrukkelijke verplichting – in de Zeeuwse stadsrechten zijn opgenomen. De graaf dient om heervaart te verzoeken en krijgt deze geleverd in twee vormen: zowel de lichte van gewapenden als het heervaartsgeld dat in Zeeland als een grondbelasting wordt geheven.³⁷³ De heervaart in Zeeland is dan ook eigenlijk een bede zoals blijkt uit een oorkonde uit 1284 waarin vrijstelling wordt verleend *ab omni petitione, exercitus videlicet quod vulgariter dicitur erevart*.³⁷⁴

5.3.4 Corroboratio

De corroboratio kondigt de bezegeling en de getuigen aan ter waarborging van de juridische validiteit en bestendigheid van de oorkonde. Deze kent meestal als bestanddelen *in cuius rei testimonium*, of *in oronde van dese zaken*, in samenhang met *ut hec rata et firma, opdat dit stade ende vaste bliue*, gevolgd door de getuigen- en zegelaankondiging. In **Geertruidenberg** (1213) is het als volgt geformuleerd: *Ut autem presens institutio rata et inconsulva perpetue conservetur, testium subscriptione et sigilli mei robore communi*.³⁷⁵ In **Haarlem** (1245) staat het uitgebreider verwoord: *Ut autem libertas in presenti scripto contenta a me Wilhelmo comite Hollandie voluntarie et de consilio hominum meorum nobilium et fidelium burgensibus de Harlem tradita robur firmitatis in perpetuum optineat et a nullo in irritum revocari valeat, presentem cartam iamdictis burgensibus de Harlem porrexi sigilli mei munimine roboratam*.³⁷⁶ In de oorkonde van **Gouda** (1272) staat: *Ende om dat wi willen dat dese vrieit dien poerters van der Goude ewelike vast ende ghestade bliue ende onverbroken van ons ende onse nacomelinghen, so heb wi hem dese opene hantveste hijr op ghegheuen beseghel mit onsen seghel*. In het stadsrecht van **Staveren** (1292) staat een vrijwel identieke formulering: *Omme dat wi willen dat alle poynte die hier voorscreuen zijn vaste ende ghestade van ons ende onsen nacomelinghen die graue sijn in Hollant onser porteren van Staveren ewelike ende sonder ende bliue ghehouden, hebbe ny desen brief vast bezeghel mit onsen zeghele*. Niet-grafelijke stadsrechtsoorkonden kennen soortgelijke formuleringen, zoals die van **Woudrichem** (1356): *Ende omdat wi willen, dat alle vriheide ande recht voerscreuen wittelijc ende wael ghehouden werden, ende van ons ende van onsen nacomelinghe onverbroken bliven,...* En zo ook die van **IJsselstein** (1363): *Ende omdat ny, Ghyote, vrouwe van Iselsteyn ende van Egmont, onser stede van Iselsteyn ende onsen gemeenen poirteren, dier nu binnen woenachtich zijn ende namaels woenen zullen, van rechter gratien ende mit goeden*

³⁷⁰ ChHZ, III, p. 671. Voor Tholen geldt: 60 gewapenden en 8 arbeiders.

³⁷¹ Gosses, *De rechterlijke organisatie van Zeeland*, p. 55.

³⁷² OHZ, III, nr. 1135.

³⁷³ Gosses, *ibid.*, p. 55.

³⁷⁴ OHZ, IV, nr. 475 (31 mrt. 1284).

³⁷⁵ ‘Opdat evenwel de onderhavige regulering eeuwig geldig en onveranderd bewaard blijft, heb ik haar bevestigd door de ondertekening van getuigen en met de geldigheid van mijn zegel’.

³⁷⁶ ‘Opdat evenwel de vrijheid die in dit geschrift is vervat en door mij Willem, graaf van Holland, uit welwillendheid en op raad van mijn edele en getrouwe mannen aan de burgers van Haarlem is verleend, voor altijd van kracht blijft en door niemand ongeldig kan worden verklaard, heb ik aan de al genoemde burgers van Haarlem deze oorkonde, bekrachtigd met mijn zegel, overhandigd’.

wille by toedoene ende goetduncken ons lieffs heeren ende man voirscreven, ons gerechts voechts, dit voerscreven recht ende vryheden gegeven hebben, in allen manieren also voerscreven is, ende volcomelick houden willen ende gehouden willen hebben van onse nacomelingen, heeren van Iselsteyn, so hebben wy hem desen brieff hierop gedaen gegeven, bezegelt mit onsen zeghel ter rechter oirconde. De Zeeuwse stadsrechten geven een vergelijkbaar beeld, zoals dat van **Westkapelle** (1223): *Hanc igitur libertatis choram, quam burgensibus de Westcappel a nobis et a nostris successoribus perpetuo observandam iuravimus, in ipsius confirmationem sigillorum nostrorum appensione fecimus roborari, eos qui confirmationi interfuerunt subnotantes, quorum nomina sunt hec: ...*³⁷⁷ Het stadsrecht van **Vlissingen** (1315) heeft als corroboratio: *Ende om dat wy willen alle dit voerscreven recht ende vryheden onsen poerters dicke voernoemt vaste houden sonder verbreck ende ghestade van ons ende van allen onsen nacomelinghen graven van holland soe hebben wy hun dit recht ende vryheyt voerscreven bezeggelt mit onsen zeghele nythanghende.* Het is opmerkelijk dat bij drie stadsrechtsoorkonden – die van **Leiden** (1266), **Vlaardingen** (1273) en **Amsterdam** (1300) – een corroboratio geheel ontbreekt.

5.4 Eschatocol (eindprotocol)

5.4.1 Subscriptio

De *subscriptio* is de lijst van getuigen die bij de verlening en bezegeling van de oorkonde aanwezig zijn, en soms ook medezegelen. Van de 61 onderzochte oorkonden zijn er 24 verleend in het bijzijn van bijvoorbeeld één medezegelaar of van twee tot wel vijftien getuigen. Kruisheer merkt op dat in de loop van de dertiende eeuw de getuigen uit de Hollandse gravenoorkonde verdwijnen, al is het niet even duidelijk waarom.³⁷⁸ In de meeste gevallen treden leenmannen en/of leden van de raad van de graaf als getuigen op. Zoals in **Haarlem** (1245): *Testes autem hii sunt: dominus Lubbertus abbas Ekmundensis, dominus Nicolaus Persin, dominus Theodericus castellanus de Leithen, magister Daniel, Theodericus de Theylig, Symon de Harlem, Walterus de Ekmunt, Hygo de Cralig.*³⁷⁹ In de oorkonde van **Schoonhoven** (1322) wordt de grafelijke raad als zodanig expliciet genoemd: *Per Dominum Comitem, Zudensem, Benthem, Gherardum de Raporst, Enghelbertum et commune consilium.*³⁸⁰ Bij de stadsrechtverlening aan **Naarden** (1353) in verband met de herbouw van de stad na de verwoesting, treden de gezamenlijke Hollandse steden als getuigen op: *Ad relationem dominorum et omnium opidorum Hollandie preter Vlaerdinghe, Ammers, Mudem.*³⁸¹ In de Zeeuwse oorkonden zijn getuigen volledig afwezig behalve bij de verlening aan **Westkapelle** (1223) waar de namen van de tien getuigen worden opgetekend.

Hier is tevens gezien of er een speciale rol aan de grafelijke dan wel een heerlijke raad kan worden toegedicht. Thissen stelt in een artikel over stadsrechtverleningen in Gelre en Zutphen: ‘Het is opmerkelijk dat Kruisheer aan de mogelijke betrokkenheid bij stadsrechtverleningen van grafelijke raden, die in ieder geval toch ook in de stadsrechtsoorkonden van Haarlem en Delft worden genoemd, volledig voorbijgaat’.³⁸² Zoals hiervoor aangegeven blijkt een dergelijke betrokkenheid niet uit de aanwezigheid en de rol van de getuigen. In dat verband is ook gekeken

³⁷⁷ ‘Derhalve hebben wij gezorgd dat deze keur van stadsvrijheid, waarvan wij aan de burgers van Westkapelle gezworen hebben dat die eeuwige in acht genomen moet worden door ons en onze opvolgers, ter bevestiging daarvan bekrachtigd wordt door onze zegels er aan te hangen, terwijl wij hen die de bevestiging hebben bijgewoond, hieronder noteren...’.

³⁷⁸ Kruisheer, *OKGH*, I, p. 161.

³⁷⁹ ‘Dit zijn evenwel de getuigen: heer Lubbert abt van Egmond, heer Nicolaas Persijn, heer Dirk burggraaf van Leiden, meester Daniel, Dirk van Teilingen, Simon van Haarlem, Walter van Egmond en Hugo van Kralingen’.

³⁸⁰ ‘In aanwezigheid van de heer graaf en [de heren] Van Zuden, Van Benthem, Gerard van Raaphorst, Engelbert en gemene raad’.

³⁸¹ ‘In het bijzijn van de heer en alle steden van Holland met uitzondering van Vlaardingen, Ammerstol en Muiden’.

³⁸² Thissen, ‘Stadsrechtverlening’, p. 50.

naar de eventuele verwijzing naar de grafelijke of een heerlijke raad in de corroboratio van de oorkonden. Inderdaad vermeldt de **Haarlemse** oorkonde (1245) een – overigens meer indirecte – verwijzing naar een beraad met de grafelijke leenmannen: de graaf verleent het stadsrecht *de consilio hominum meorum nobilium et fidelium*.³⁸³ In de oorkonde van **Delft** (1246) staat echter een dergelijke, identieke verwijzing in de intitulatio: *quod cum magna deliberatione hominum meorum nobilium et fidelium*.³⁸⁴ Verder komt een dergelijke verwijzing nog voor in de grafelijke oorkonden van **'s-Gravenzande** (1246): *bij rade ende ter begeerten mijnre liever moeder ende mijnre goeden mannen*, van **Leiden** (1266): *communicato nobilium ac domesticorum meorum consilio*,³⁸⁵ van **Gouda** (1272): *bi rade onser manne*, van **Oudewater** (1345): *by rade van ons liefs Oems heeren Jans van Hennegouwen, heere van Beaumont, ende by anders onsen ghemeen Rade* en van **Naarden** (1353): *bi onsen goeden luden van onsen rade ende van onsen steden* maar dat zal een verwijzing zijn geweest naar de omliggende, direct hierbij betrokken steden. Ook in de oorkonde van **Weesp** (1355) staat: *bi onsen goeden luden van onsen rade ghegheuen hebben*....

Het overgrote deel van de grafelijke stadsrechtsoorkonden in Holland kent geen enkele verwijzing naar advisering door grafelijke raadslieden dan wel de grafelijke raad; in Zeeland is daarvan zelfs in het geheel geen sprake. Uit de vorenstaande opsomming kan geen bijzondere, nader te onderzoeken positie van de grafelijke raad worden opgemaakt. Bij de niet-grafelijke (heerlijke) oorkonden is in slechts drie gevallen sprake van een nadere advisering. Het betreft de stadsrechten van **Gorinchem** en **Leerdam** (beide 1382): *bij vollen rade ende goetduncken onser maghen ende vrienden* en van **Woudrichem** (1356): *bi rade ende consent onser lieuer naester maghe ende hogher heren ende onser ghetrouwer vriende ende manne*.... Hieruit kan echter niet een verwijzing naar een vaste raad, die de heer bij zijn regeringsdaden bijstaat, worden afgeleid. Ook kan er niet een speciale rol worden toegedicht aan de getuigen

5.4.2 Datatio

De datum van uitgifte is meestal gebaseerd op een nabijliggende kerkelijke feestdag dan wel een feestdag van een heilige, tevens vergezeld gaande van een plaatsaanduiding van uitgifte. De termen zijn traditioneel veelal *actum et datum* [gedaan en gegeven]. In zeventien gevallen is de plaats van uitgifte onbekend, en in één daarvan is ook de datum niet aangegeven (**Amsterdam** - 1300). Veertien van de 61 onderzochte oorkonden worden verleend aan het grafelijke hof in Den Haag, drie in Haarlem, Dordrecht respectievelijk Albrechtsberg en twee in Amsterdam respectievelijk Voorne. In het stadsrecht van **Geertruidenberg** (1213) staan beide gegevens duidelijk vermeld: *Actum anno Domini incarnationis MCCXIII, undecimo kl. octobris. Datum apud Montem Sancte Gertrudis per manus Henrici capellani*.³⁸⁶ In **Delft** (1246) wordt zelfs de exacte locatie aangegeven waar de verlening plaatsheeft: *Acta sunt [hec apud Delf] in domo karissime matertere mee, domicelle Richardis, anno dominice incarnationis millesimo ducentes[imo qua]dragesimo sexto, in crastin[o] Tibu[rrii et Valeriani]*.³⁸⁷ In 1374 vindt de verlening van het herziene stadsrecht van **Muiden** op een opmerkelijke locatie plaats: *Gegeven in Onse Tenten voir Gildenborch zeventhien dage in der maent van Meije int Jaere Ons Heeren Duijsent drie hondert viere ende tzeventich*.³⁸⁸ De heer van Blois verleent zijn stad **Tholen** (1366) de privileges ter plekke: *Ghegheuen in onsen lande van der Tolne seuen daghe in die maent van december jnt jaer ons Heeren dusent driebondert sesse ende tsestich*. De datering heeft soms de nodige hoofdbrekens gekost vanwege

³⁸³ 'op raad van mijn edele en getrouwe mannen'.

³⁸⁴ 'na uitvoerig beraad met mijn edele en trouwe leenmannen'.

³⁸⁵ 'na raadpleging van mijn edelen en dienaren'.

³⁸⁶ 'Afgehandeld in het jaar van de vleeswording des Heren 1213, op 21 september. Overhandigd te Geertruidenberg door de kapelaan Henricus'.

³⁸⁷ 'Deze zaken zijn gedaan te Delft, in het huis van mijn geliefde tante jonkvrouw Ricardis, in het jaar van de menswording van de Heer twaalfhonderd zesenvetig, op de dag na Tiburcius en Valerianus'.

³⁸⁸ Kasteel Gildenborg lag aan de Lek ter verdediging van de Vreeswijkse sluizen bij 't Gein.

de verschillende jaarstijlen die worden gehanteerd. De grafelijke kanselarij heeft in overwegende mate gebruik gemaakt van de paasstijl wat wordt aangeduid met de omschrijving *na den loop van onsen hove*. Een voorbeeld daarvan is de oorkonde van **Brouwershaven** (1403): *In oirconde desen brieue besegelt mit onsen segele hier an doen hanghen, gegeuen jnden Hage opten zeuensten dach in februario jnt jaere ons Heeren dusent vierhondert ende twee naden lope van onsen houe*.

5.4.3 Apprecatio

De apprecatio is de eindgroet of zegenwens. Die komt slechts éénmaal voor en wel in het stadsrecht van **Haarlem** (1245): *Felicitet. Amen*. [Heil. Amen]. Wellicht is hier de schrijver gewoon blij dat het flinke werk eindelijk gedaan is – ook omdat hij er, vermoedelijk tegen zijn verwachting in, zelfs twee stukken perkament voor nodig heeft gehad om alle tekst uit te schrijven.

5.5 Conclusies

De feitelijke inhoud van de 61 onderzochte oorkonden is hiervoor uitgebreid beschreven en onderling vergeleken ter beantwoording van de volgende specifieke vragen:

- a. Wat is (rechtsvergelijkend) de feitelijke inhoud van al die vaak qua strekking zeer verschillende bepalingen in de onderzochte oorkonden, en zijn hierin bepaalde patronen te ontdekken?
- b. Wat zijn de cruciale bestanddelen van de onderzochte stadsrechten, en is daarin ook een verschuiving in de tijd te bespeuren?
- c. Welke stedelijke (voor)rechten en plichten ten opzichte van graaf of heer kunnen worden onderscheiden, en zijn daarbij tussen de diverse steden belangrijke verschillen te onderkennen?
- d. Hoe verhouden de Hollandse en de Zeeuwse stadsrechten respectievelijk de grafelijke en de heerlijke zich onderling?

Ad. a: Het belang van het stadsrecht blijkt uit de vele bepalingen die er in voorkomen en die weergeven welke autonome jurisdictie het stadsbestuur krijgt. Deze bepalingen zijn van zeer uiteenlopende aard en betreffen onderwerpen als de verlening van tal van bijzondere, meestal economische privileges, de verplichtingen t.o.v. de stadsheer zoals heervvaart, bedde en gedeeltelijke afdracht van de boetes, de samenstelling van het stadsbestuur, de stedelijke rechtspraak en jurisdictie, de omvang van het stedelijke rechtsgebied (stadsvrijheid), de verwerving van het poorterschap (burgerrecht), het keurrecht, de stadsvrede, de handhaving van de openbare orde, een verbod op de tweekamp, de huisvredebreuk, de erkenning en invordering van schuld en de schuldgijszeling, boetes en straffen, procesrecht en brand in de stad. Dergelijke bepalingen zouden we heden ten dage volgens het volgende patroon nader rangschikken:

Staatsrechtelijk wordt de verhouding geregeld tussen de (lands)heer en de stad als een nieuwe, ten minste semi-autonome overheid. Dat geldt ook voor positie, benoeming, taken en bevoegdheden op het gebied van bestuur en rechtspraak van de instellingen en functionarissen in de stad, zoals de grafelijke schout en de stedelijke schepenen. Belangrijk is in dit verband uiteraard de verlening van wetgevende (verordenende) bevoegdheid in de vorm van het keurrecht inclusief de bevoegdheid straf op te leggen (lijfstraf, boete). Het grondgebied van de stad vormt tevens de stadsvrijheid, een afzonderlijk, uit het algemeen geldend gewoonterecht dan wel landrecht 'uitgenomen' rechtsgebied.

Bestuursrechtelijk gaat de stad tal van feitelijke besluiten nemen, zonodig bestuursdwang uitoefenen, gelden beheren en subsidies verlenen (bijvoorbeeld voor een veiliger dakbedekking ter vermindering van brandgevaar).

Strafrechtelijk kent het stadsrecht vrijwel altijd feitelijke strafbepalingen die een weerspiegeling vormen van de noden van de specifieke situatie ter plekke dan wel een afspiegeling zijn van de 'tijdgeest'. Hoewel veelal verschillend per streek of stad is altijd duidelijk

geregeld of men de hoge of 'slechts' de lage jurisdictie bezit (of de stedelijke schepenen dus alle misdrijven berechten dan wel dat de 'hoge' jurisdictie – de zware of 'halsmisdrijven' – aan de heer blijft voorbehouden) en tot welke (hoogte van) boetes men bevoegd is te straffen.

Procesrechtelijke bevatten de meeste stadsrechten ook de nodige procedurele bepalingen betreffende onder andere erfenisrecht en verbintenissen (schulden).

Fiscaalrechtelijke kennen de meeste stadsrechten bepalingen betreffende de grafelijke 'bede'. Opvallend is het vrijwel volledig ontbreken van bepalingen betreffende lokale fiscale heffingen, zoals de accijnzen, die in later tijd het leeuwendeel zullen uitmaken van de inkomsten voor de stadskas. De steden verkrijgen dientengevolge inkomsten uit verpachtingen van grond en van handelsactiviteiten zoals in de stedelijke vlees- of lakenhal, op de vismarkt en de wekelijkse warenmarkt of op de belangrijke jaarmarkt. Daarnaast verkrijgt de stad inkomsten uit een omslagheffing op de waarde van de op die markten verhandelde waar. Deze privileges zijn echter meestal afzonderlijk van de stadsrechten verleend en op een later moment in hun stedelijke ontwikkeling. Over het algemeen vormen deze bepalingen een treffende afspiegeling van de gang van zaken in de stad in kwestie. Dat geldt uiteraard minder in het geval dat een al vrij vastomlijnde regeling eigenlijk ongewijzigd wordt overgenomen door een volgende stad, zoals in de Brabants-Hollandse familie vrijwel steeds het geval is. Dan zijn het de aanvullende dan wel de specifiek aangepaste bepalingen die enig licht werpen op de situatie ter plekke. Interessanter in dat opzicht zijn bijvoorbeeld de stadsrechten van diverse havensteden waar duidelijk wordt welke ongeregelheden er zich steeds weer zullen hebben voorgedaan en welke zakelijke handels- en scheepvaartangelegenheden nader dienen te worden geregeld. Ook de omschrijving van de politieke omstandigheden in de oorkonden van de drie Friese steden rond 1400 vormen een actuele en interessante weerspiegeling van de gang van zaken. In de stadsboeken en keurboeken is uiteraard nog mooier het spoor door de tijd te volgen van wat er dagelijks aan de orde is in de middeleeuwse stad. Beeldende beschrijvingen van het dagelijkse leven in Deventer in de veertiende eeuw treffen we aan in *Een bezoek aan een Nederlandsche stad in de XIV^{de} eeuw* en van Arnhem in *Arnhem: het leven in een middeleeuwse stad*, virtuele bezoeken die ik de lezer graag wil aanbevelen.³⁸⁹

Ad b en c.: Voor wat betreft de belangrijkste inhoudelijke bepalingen en de ontwikkeling in de tijd zijn de volgende bemerkingen relevant. Tolvrijdom is een belangrijk en kenmerkend element bij de stadsrechtverleningen: de meeste steden (31) krijgen tegelijk met het stadsrecht ook tolvrijdom in het graafschap verleend. Toch hebben 22 steden zelfs al daarvoor tolvrijdom gekregen, andere zullen deze spoedig nadien krijgen. Evenzeer kenmerkend als het tolprivilege is de verlening van privileges als jaar- en weekmarkten. Beide privileges van tolvrijdom en markt hebben rechtstreeks te maken met het voorrecht van het grafelijk 'geleide', ofwel de bescherming van de graaf van het 'lijf en goed' van handelaren bij hun komen en gaan binnen de grafelijke gebieden. Alle drie de partijen, graaf, stad en kooplieden, hebben daar een rechtstreeks financieel en economisch belang bij. Ook de bede (24 oorkonden) vormt een kenmerkend element in de grafelijke stadsrechten, behalve in de Zeeuwse. Hier zien we overigens een ontwikkeling in de tijd. In de dertiende-eeuwse oorkonden wordt de jaarbede (en de hoogte ervan) nog expliciet en onveranderlijk opgenomen maar in later tijd ondergaat deze praktijk verandering. Dan wordt rechtstreeks en vaak fors betaald voor de verlening van de stadsrechten zelf terwijl de jaarbede gaandeweg een meerjaarlijkse bede wordt en in omvang fors toeneemt. Het traditioneel vastgestelde bedrag dat in de vroege oorkonden staat opgenomen wordt echter nog trouw en soms eeuwenlang afgedragen aan alle rechtsopvolgers van de graaf.

De heervvaart (twintig oorkonden) is een eveneens vaker voorkomende en karakteristieke bepaling, behalve in de Zeeuwse oorkonden, waar die ontbreekt. Weer zeer opvallend is de beperkte regeling, en in slechts twintig van de 61 oorkonden, betreffende de toelating tot en de

³⁸⁹ Buitenrust Hettema/Telting, *Een bezoek aan een Nederlandsche stad in de XIV^{de} eeuw*, 's-Gravenhage 1906; W.J. Alberts, *Arnhem: het leven in een middeleeuwse stad*, Dieren 1983.

specifieke voorrechten verbonden aan het poorterschap; deze worden in de stedelijke keuren nader geregeld en in het keur- of stadboek vastgelegd. In zestien oorkonden is sprake van de regeling dat ‘stadslucht vrij maakt’. Het *ius de non evocando* is juist redelijk veel voorkomend (in 28 van de 61 oorkonden) en vormt ook een belangrijk ‘stedelijk grondrecht’. Het keurrecht is weer een bepalend element in de onderzochte oorkonden (39 van de 61). In alle gevallen zullen ook de overige steden daarover gaan beschikken bij wijze van aanvullend privilege. De opbrengst van de boetes wordt in het graafschap Holland vrijwel traditioneel verdeeld tussen graaf en stad, veelal in de verhouding 2:1. In de loop der tijd zal die verhouding zich wijzigen ten gunste van de stad en soms zullen boetes ook worden voldaan in de vorm van ‘steenboetes’ ten behoeve van aanleg en onderhoud van de stadsmuur.

Het allerbelangrijkste element in de stadsrechtsoorkonden is echter wel de ‘stadsvrede’. Daarover komen in 41 van de 61 oorkonden vele, expliciete bepalingen voor waaruit kan worden afgeleid hoeveel waarde men hecht aan een geordende samenleving met duidelijke regels en een zeer strikte naleving daarvan. De regels betreffende de vredeban en de vredebreuk, het vredegebod, het duelverbod (dat niet meer voorkomt in de latere oorkonden), de verbanning, de klokkeslag, de keurwond, de verboden wapens, huisvredebreuk en brandstichting zijn allemaal aspecten van de gewenste en te allen tijde te bewaren stadsvrede. Qua strafvordering treffen we in de onderzochte oorkonden een ontwikkeling aan van het puur formele accusatoire proces – ‘geen klager, geen rechter’ – naar het inquisitoire proces aan de hand van een van overheidswege uitgevoerd onderzoek door schepenen – *een heymelic stille waerheit* – ten behoeve van een weging van het ‘bewijs’.³⁹⁰ In het accusatoire proces gaat het er niet om de rechter te overtuigen, hij wacht de uitslag van de juridische strijd tussen partijen af. De partijen proberen juist elkaar te overtuigen aan de hand van strikt voorgeschreven formele vereisten, vooral via de (onschuld)sseed en de bijstand door eedhelpers. Zij vechten het dus onderling uit, zonodig zelfs letterlijk via het gerechtelijke tweegevecht. Gelet op het belang dat wordt gehecht aan de onderlinge band van de burgers als leden van de *universitas* en aan de ‘stadsvrede’ maar ook vanwege de omslachtigheid en de kosten nemen de steden hiertegen stelling. Dat betekent dat het inquisitoire proces gaandeweg de overhand verkrijgt waardoor de stad actief gaat optreden in het strafproces, zowel qua vervolging als in de vorm van een gerechtelijk (voor)onderzoek naar het feitelijke bewijs. Hierbij wordt ook het getuigenbewijs ingevoerd waarbij echter een zeer belangrijke regel geldt: slechts een burger van de stad mag tegen een medeburger getuigen. De vervolging ligt in de handen van de schout, als grafelijk vertegenwoordiger in de stad, de berechting in die van schepenen, als vertegenwoordigers van de gemeenschap, de *universitas*. Het is verder opvallend dat het recht op de heffing van accijns – eeuwenlang de belangrijkste inkomstenbron van de steden – geheel ontbreekt, dergelijke rechten worden pas in later tijd verleend.³⁹¹

Ad d: De inhoud van de Zeeuwse grafelijke stadsrechtsoorkonden wijkt zeer sterk af van die van de Hollandse. Dat betreft de volgende aspecten die in de Hollandse stadsrechten vrijwel altijd zijn opgenomen en in de Zeeuwse juist ontbreken. Het betreft: de bede, de tolvrijdom, het poorterschap (alle drie wel in de oorkonde van Vlissingen), de heervaart, de ‘stadslucht die vrij maakt’, de toestemming om tijdens het zaaien/oogsten tijdelijk buiten de stad te verblijven, de fysieke bepaling (omschrijving) van de stadsvrijheid, de valse maten en gewichten, het erfrecht, de onschuldseed en/of de volgeed (*custinge*) (m.u.v. Brouwershaven), de hoge jurisdictie, de verdeling van de boetes tussen graaf en stad en de hoofdvaart.

Het stadsrecht van Vlissingen lijkt hier de uitzondering die de regel van de onderlinge verschillen bevestigt (ondanks dat het is afgeleid van de stadsrechten van Zierikzee en Middelburg). Graaf Willem III heeft zijn zeer actieve bemoeienis met de ontplooiing van ‘zijn’ havenstad Vlissingen blijkbaar op Hollandse wijze aangepakt en zich verder niet teveel gelegen

³⁹⁰ Zie voor een nog steeds zeer inzichtelijke beschrijving: De Vries, *Bijdrage tot de kennis van het strafprocesrecht*, m.n. hoofdstuk 4.

³⁹¹ Zo bijv. Haarlem in 1274, Zierikzee in 1305, Schiedam in 1317 en Gouda pas in 1352.

laten liggen aan een Zeeuwse traditie. De typische Zeeuwse situatie weerspiegelt zich voor het overige dus ook in de stadsrechttoorkonden aldaar. Zo vinden we in geen enkel grafelijk verleend Zeeuws stadsrecht een bepaling omtrent de verplichting tot heervvaart. Ook de toch gangbare bepaling betreffende een tijdelijk verblijf buiten de stad om te zaaïen en te oogsten treffen we in Zeeland in het geheel niet aan. Waar in Holland de meeste steden al vanaf het moment van stadsrechtverlening dan wel korte tijd later de hoge jurisdictie verkrijgen, is de situatie in Zeeland sterk afwijkend. Daar duurt het tot het begin van de zestiende eeuw vooraleer de steden, en zelfs de hoofdsteden Middelburg en Zierikzee, over de volledige hoge jurisdictie zullen beschikken. In Zeeland treffen we ook geen ‘verdelende’ bepalingen aan tussen de graaf en de stad betreffende de opbrengst van de boetes.

Ten slotte is het opvallend dat in geen enkel Zeeuws stadsrecht een bepaling wordt gewijd aan de hoofdvvaart, die in hoofdstuk 4 uitvoerig is behandeld. Er is overigens geen in het oog springend verschil tussen de grafelijk respectievelijk de niet-grafelijke stadsrechttoorkonden (m.u.v. de tolvrijdom). De grafelijke stadsrechtverleningen geschieden steeds in de landsheerlijke hoedanigheid van graaf van Holland (pas in een later stadium voert hij ook de titel graaf van Zeeland, en heer van Friesland). Dat is dus ook in Zeeland zelf het geval. Slechts één maal verwijst de graaf indirect – in zijn hoedanigheid van ruwaard van Zeeland – in één van de bepalingen van een Zeeuwse oorkonde specifiek naar zijn voorouders als graven van Zeeland. Ook de door Rooms-koning Willem II (aan Zierikzee en Alkmaar) verleende stadsrechten zijn in zijn hoedanigheid van graaf van Holland verleend. Hier treedt de graaf formeel dus niet op als stadsheer hoewel hij dat in de praktijk wel is (aangezien de betreffende plaatsen niet door hem in leen zijn uitgegeven). Uit de stadsrechttoorkonden kan geen systematische invloed op dan wel actieve betrokkenheid van de grafelijke raad bij de stadsrechtverleningen worden afgeleid. De niet-grafelijke stadsrechten worden in overwegende mate in de hoedanigheid van stadsheer verleend, zij het dat in een aantal gevallen de verlening door een ‘kleine’ landsheer geschiedt, zoals de heren van Voorne, van Putten en Strijen en van Arkel.

In de historiografie komt met grote regelmaat voor dat de verlening van stadsrechten tevens het recht op ommuring zou inhouden. Daarvan is echter in het geheel geen sprake. Het is eerder opmerkelijk te noemen dat dit in één geval juist wel expliciet aan de orde is. Nota bene in art. 1 van de stadsrechttoorkonde van Reimerswaal staat *dat sy haer stede vesten, ende begraven moghen*. In alle andere gevallen is het recht op bevesten of ommuren van de stad afzonderlijk en pas (veel) later verleend, gemiddeld zit daar dertig tot soms meer dan honderd jaar tussen. Het stadsrecht van Reimerswaal is ook in een ander opzicht uniek: alleen hier verwijst de graaf bij de stadsrechtverlening specifiek naar zijn hoedanigheid van graaf van Zeeland. Een opvallend aspect betreft de omschrijving van de stadsvrijheid als territoriale afbakening in de oorkonden. Pas in 1272 wordt voor het eerst de stadsvrijheid precies bepaald en wel in de oorkonde van Gouda. De eerstvolgende keer dat deze bepaling voorkomt is in die van Ammerstol in 1322. Pas vanaf de verlening van het stadsrecht aan het nieuw gebouwde Naarden in 1353 vindt het in Holland consequent en precies omlijnd plaats. In Zeeland gebeurt het echter alleen in de aanhef van de oorkonde van Vlissingen in 1315. Blijkbaar is men ter plaatse steeds goed bekend met de omvang van de stad en wordt een precieze afbakening pas in later tijd belangrijk vanwege de jurisdictie van de stedelijke rechterlijke functionarissen buiten het eigenlijke, veelal ommuurde stadsgebied.

Zeer opvallend is de afwezigheid van bepalingen betreffende het poorterschap in de meeste oorkonden. Deelname aan het genootschap van poorters, de *universitas*, met de bijbehorende rechten van het burgerschap is toch één van de allerbelangrijkste voorrechten die de stedeling geniet. De graaf staat over het algemeen toe dat de gemeenschap zelf hiertoe de nodige regels opstelt en bepaalt in een aantal gevallen alleen onder welke condities de verlening van het poorterschap dient plaats te vinden. Er is een groot verschil geconstateerd in de toekenning van de hoge jurisdictie aan de steden. In de periode tot 1433, als de Bourgondische vorsten aan de macht komen, is het bepaald opmerkelijk dat in Holland steden als Leiden, Gouda, Vlaardingen, Woerden en Rotterdam niet beschikken over de bevoegdheid om zelfstandig de zogenoemde

halsmisdrijven te berechten. In Zeeland zullen de beide belangrijkste steden Middelburg en Zierikzee zelfs pas in de loop van de vijftiende eeuw over de volledige 'criminele justitie' beschikken. Het is in dat verband zeer opmerkelijk dat de stad Goes in 1405 wel de beschikking over de hoge jurisdictie van de graaf krijgt. Middelburg heeft dit tot aan de Grote Raad te Brussel betwist maar is steeds in het ongelijk gesteld. Niet alleen in Zeeland zijn de verschillen groot: de leden van de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie beschikken allen over de hoge jurisdictie. Er is dus sprake van een bijzondere situatie: in het bescheiden stadje Monnickendam beslissen de schepenen over leven en dood terwijl die van de belangrijke stad Leiden zich tot andere instanties moeten wenden. Het vergt een nadere studie om beter inzicht te verschaffen in deze toch wel zeer opmerkelijke verschillen in bevoegdheidstoedeling.

De onderlinge vergelijking van de niet-grafelijke stadsrechtsoorkonden levert geen specifieke inzichten op die fundamenteel afwijken van de grafelijke oorkonden. De vroegste niet-grafelijke stadsrechtsoorkonden in dit onderzoek zijn die van Schiedam (1275), Nieuwpoort (1283) en Amsterdam (1300). De eerste is echter specifiek grafelijk georiënteerd (inclusief dynastieke problematiek), de tweede juist geheel lokaal en die van Amsterdam specifiek Stichts (Utrecht). De stadsrechtsoorkonden van Goedereede (1312) en Brielle (1330) leveren ons meer inzicht op. De kernbestanddelen zoals hierboven aangegeven in de Hollandse en Zeeuwse stadsrechten komen ook in deze oorkonden voor. Ze zijn wel beduidend meer specifiek toegesneden op de bijzondere situatie ter plaatse (koopvaart en visserij). Dit geldt ook voor de stadsrechten van Woudrichem (1356), Tholen (1366), Geervliet (1381) en Gorinchem en Leerdam (beiden 1382). Een typisch 'niet-grafelijke stadsrechtsoorkonde' is er niet, eerder lijkt sprake van het naar vorm en inhoud vrij exact kopiëren van landsheerlijke voorbeelden.

Alles overziende kunnen de stadsrechtverleningen in Holland en Zeeland worden omschreven als de basis van de totstandkoming van een zelfstandige stedelijke rechtskring met eigen bestuur en rechtspraak met als meest karakteristieke elementen de bepalingen betreffende het keurrecht, het jaarmarktprivilege en bovenal de stadsvrede, gepaard gaande met talloze boetebepalingen, en verder speciaal in Holland nog het privilege van tolvrijdom en bepalingen omtrent bedde en heervaart. De vergelijking van de Hollandse en Zeeuwse stadsrechtsoorkonden maakt echter ook duidelijk welke sterke positie graaf en heer vanwege hun heerlijkheid innemen ten aanzien van de gang van zaken in de stad. Vooral in Zeeland is de graaf terughoudend met het verstrekken van een aantal belangrijke, autonome stedelijke bevoegdheden. Zo krijgen Middelburg en Zierikzee pas in de loop van de vijftiende eeuw de hoge jurisdictie. In eerste instantie beschikken zij zelfs niet over het keurrecht. Het is pas graaf Willem II die dat recht zal verstrekken: aan Zierikzee in 1248, aan Middelburg in 1254. Blijkbaar zorgt deze voor een omslag in het grafelijk beleid aangezien hij in 1252 ook zijn belangrijke stad Dordrecht – dat al wel sinds 1220 over het keurrecht beschikt – de hoge jurisdictie toestaat. En de door hem verleende Brabants-Hollandse stadsrechten houden allen zowel de hoge jurisdictie als het keurrecht in, zelfs de schepenen van 's-Gravenzande beschikken hierover. Maar een belangrijke stad als Leiden zal weer tot 1434 moeten wachten op de verlening van de hoge jurisdictie. En ook Geertruidenberg, Gouda, Vlaardingen, Rotterdam en Woerden krijgen in eerste instantie slechts de lage jurisdictie. Voor wat betreft het keurrecht dient te worden onderkend dat de graaf via zijn schout – die veel regelt in de stad, waaronder vaak de benoeming van schepenen – de nodige invloed behoudt op de vaststelling van nieuwe regels. En de opbrengsten van de vele boetes komen in overwegende mate aan graaf of heer. Uiteraard legt hij de steden ook de nodige verplichtingen op zoals de bedde en heervaart. Hij bepaalt ook of, in welke mate en onder welke voorwaarden men de nodige economische voorrechten krijgt. Een groot aantal stedelijke functies als schout, secretaris, bode en schoolmeester zullen nog eeuwenlang in bezit blijven van de heer, die deze als lucratieve inkomstenbron zal verpachten. De steden zullen dan ook nog een lange weg met vele hobbels moeten afleggen om daadwerkelijk en volledig de stedelijke autonomie in handen te krijgen.

Samenvatting

Tussen 1213 en 1484 zijn op het grondgebied van de graafschappen van Holland en Zeeland vele tientallen steden ontstaan, waardoor met name Holland in deze periode in hoog tempo transformeerde tot een 'stedenland'. In dit boek is onderzocht welke rol de verlening van stadsrechtprivileges bij de totstandkoming van die steden hebben gehad. Dit centrale thema is vanuit zowel een geschiedkundig als een rechtshistorisch perspectief benaderd. Qua vraagstelling is gekozen voor een driedeling waarbij eerst is gekeken naar de historische omstandigheden waaronder de betreffende stadsrechten zijn verleend, of en zo ja, hoe de stadsrechtverleningen als instrument zijn gehanteerd ter bereiking van bepaalde politieke doelstellingen en welke partij (heer of stedelingen) initiatiefnemer bij die verleningen zal zijn geweest. Vervolgens is onderzocht welke stedenfilaties van en hoofdvaartrelaties tussen die steden in Holland en Zeeland aanwezig zijn geweest. Tenslotte is rechtsvergelijkend de inhoud van die stadsrechttoorkonden bestudeerd: qua strekking gaat het soms om identieke dan weer om zeer verschillende bepalingen en qua aantal uiteenlopend van enkele artikelen tot vele tientallen. De onderzoeksperiode is bepaald op de landsheerlijke tijd, te weten van 1213 (Geertruidenberg krijgt de vroegst overgeleverde stadsrechttoorkonde in Holland en Zeeland) tot 1484 (Purmerend krijgt het keurrecht verleend). Als onderzoeksgebied is het grondgebied van de graafschappen Holland (met inbegrip van West-Friesland) en Zeeland van rond 1500 in beschouwing genomen. Daarnaast zijn vier steden in Friesland in het onderzoek begrepen, die, in 1292 respectievelijk in 1398-1399 in het kader van de grafelijke aanspraken op de heerschappij over dit gebied, specifiek Hollandse stadsrechten hebben gekregen. Aldus zijn zestig steden in relatie tot de bovenstaande vraagstelling systematisch beschreven vanaf hun vroegste ontwikkeling tot en met de verlening van hun stadsrecht dan wel hun vermeende stadwording.

In *hoofdstuk 1* is in het kort een overzicht gegeven van de stand van het onderzoek naar de stadsrechten in Nederland. Tevens zijn de voor dit onderzoek relevante begrippen aan de orde gekomen waaronder uiteraard de 'stad' (volgens de gangbare omschrijving van Van Uytven) en met name het 'stadsrecht', door mij nader gedefinieerd als: *een stelsel van rechten en plichten van de stad – door de lands- of stadsheer bij wijze van privilege verleend, overwegend in de vorm van een gezegelde stadsrechttoorkonde – met als essentieel element dat de plaats daardoor bestuurlijk-juridisch autonoom wordt ten opzichte van het omringende platteland en het aldaar geldende gewoonte- of landrecht en tevens semi-autonoom ten opzichte van de lands- of stadsheer; de inwoners van de stad krijgen veelal ook het keurrecht*. Ook al is het bestuurlijk-juridische criterium van het beschikken over stadsrecht niet doorslaggevend voor het daadwerkelijk zijn van een 'stad' volgens de historiografische definitie, het blijft een feit dat een plaats die geen stadsrecht had in en ook na de Middeleeuwen (tijdens de Republiek) niet als zodanig werd aangemerkt. De oorkondelijke verlening van het stadsrecht door de lands- of stadsheer beschouw ik dan ook als een essentieel element in het proces van de erkenning als stad in de eigen tijd. Door die formele handeling wordt een plaats die al langer een stedelijke nederzetting in functionele zin kan zijn geweest, of juist nog niet is, institutioneel (en ook in mentale zin) tot stad gemaakt. In dit onderzoek is met name gekeken of de vroegst voorhanden stadsrechttoorkonden 'constituerende' werking hebben gehad, dat wil zeggen dat daardoor institutioneel de stad ontstaat.

Een ander essentieel element in de ontwikkeling van de autonomie van de stad en bij de doorwerking van het stadsrecht is de beschikking over het 'keurrecht', gedefinieerd als: *het recht van schepenen van de stad om op eigen gezag, in eerste instantie met medewerking van de (lands)heer of diens schout, bestaande stedelijke regels te veranderen en nieuwe, algemeen verbindende verordeningen vast te stellen die voor de inwoners van de stad gelden evenals voor alle andere aanwezigen binnen het stedelijke rechtsgebied*. De toevoeging van het keurrecht als medebepalend element is in die zin essentieel dat hiermee het stadsrecht tot een levend stelsel van rechten en plichten wordt gemaakt in tegenstelling tot de in principe onveranderlijke regels van het gewoonterecht. Het stadsbestuur is daardoor in staat tot

een voortdurende rechtsontwikkeling, en niet meer afhankelijk van de lands- of stadsheer voor verdere aanpassingen en aanvullingen: het stadsrecht wordt daardoor meer dan een in de tijd gestolde, formele rechtshandeling. Ook is het begrip ‘stadsstichting’ in relatie tot de verlening van stadsrechten nader gedefinieerd: *een bestaande nederzetting zonder feitelijke stedelijke kenmerken die door middel van het verlenen van stadsrecht door graaf of heer institutioneel tot een stad wordt gemaakt*. Een andere belangrijke definitie ter onderscheiding van het stadsrecht is die van het zogeheten ‘stedelijk recht’: *de in de loop der tijd op basis van de stedelijke privileges en de keurbevoegdheid ontwikkelde, geldende stedelijke rechtsregels en verordeningen zoals die opvolgend worden vastgelegd in keur- of stadboeken*. Het stadsrecht vormt de ‘stedelijke constitutie’, of wel de juridische grondslag van de stad; het stedelijk recht is de zich voortdurend ontwikkelende stedelijke rechtspraktijk, ofwel het geheel van stedelijk ontwikkelde rechtsregels en verordeningen dat in de loop der tijd ‘aangroeit’ en wordt opgetekend in stadboeken en keurenverzamelingen. Dit onderzoek richt zich op het stadsrecht in de zin van de formeel toegekende bestuurlijk-juridisch autonome positie (‘Alkmaar beschikte over stadsrecht’) respectievelijk de oorkonde waarin deze positie is vastgelegd (‘Het Alkmaarse stadsrecht van 1254’).

In *hoofdstuk 2* wordt in kort bestek de ontwikkeling van het institutionele kader van de stad in de Middeleeuwen beschreven inclusief een schets van de staatsrechtelijke positie van de stad in huidige Nederland vanaf de vroegste verlening van stadsrecht in de landsheerlijke periode tot 1588 met een beperkt doorkijkje tot de invoering van de gemeentewet van 1851. Daartoe wordt in het bijzonder de specifieke positie van het zijn van ‘stad’ in de onderscheiden periodes nader toegelicht en in een bestuurlijke context gezien. Hoewel de nadruk daarbij uiteraard ligt op de situatie in Holland en Zeeland, is ter vergelijking de situatie in de omringende landsheerlijke gebieden op hoofdlijnen geschetst. Meer in het bijzonder wordt ook de ontwikkeling van de gezamenlijke steden als afzonderlijke ‘stand’ vanaf de veertiende eeuw in een politiek-bestuurlijke context geplaatst. Na verkrijging van het stadsrecht vormt de stad voortaan een afzonderlijke, stedelijke rechtskring waarbinnen eigen recht geldt, waar stedelijke vertegenwoordigers recht spreken over hun medebewoners en het bestuur van de stad op zich nemen, ook worden nieuwe rechtsregels voor de stad vastgesteld door toepassing van het keurrecht. De stedeling maakt voortaan deel uit van de stedelijke gemeenschap, de *universitas*, en zal daaraan de nodige rechten ontleen – waaronder het belangrijke *ius de non evocando*, het recht niet te mogen worden ‘uitgeroepen’ en dus in de eigen stad voor de eigen schepenen terecht te staan – maar zal ook de nodige plichten krijgen opgelegd.

De stadsvrede is essentieel, deze wordt streng gehandhaafd en bij schending zwaar bestraft. De verleende rechten en opgelegde verplichtingen zijn talrijk en van allerlei aard en strekking: zowel juridisch, financieel-economisch, fiscaal, militair als politiek. De belangrijkste plichten zijn, naast het respecteren en instandhouden van de ‘stadsvrede’, het daadwerkelijk in de stad wonen, het betalen van de stedelijke belastingen, het verrichten van wapen- en weerdienst evenals publieke werkzaamheden in het algemeen belang (bijvoorbeeld bestrijding van brand). Als inwoner van een stad is men door een onderlinge eed aan de gemeenschap verbonden, met alle rechten en verplichtingen ten opzichte van de andere leden van de gemeenschap en van de stad als zodanig. Het voornaamste onderscheid dat tussen de in de stad aanwezige personen wordt gemaakt, is dat tussen de ‘poorter’ of ‘burger’, die alle stedelijke rechten toekomt, de ‘inkomende poorter’, die tegen betaling het poorterschap verwerft en soms een bepaalde periode moet wachten voordat hij alle rechten zal genieten, en de ‘vreemdeling’ of ‘gast’. Het stadsrecht heeft juridisch zowel een ‘inwendige’ werking (naar de eigen inwoners en de in de stad aanwezige vreemdelingen bijvoorbeeld kooplieden), die het gebied van de stadsvrijheid aangaat en waarbij dus het territorialiteitsbeginsel voorop staat, als een ‘uitwendige’ (naar andere steden en platteland en ook in de relatie tot de lands- of stadsheer) waarbij het personaliteitsbeginsel voorop staat. Het stadsrecht zelf levert een rijke bron van nieuwe juridische verhoudingen en regelingen in de stad op. Het kent elementen die tegenwoordig zouden worden onderscheiden in staatsrecht,

bestuursrecht, privaatrecht, strafrecht en strafvordering, procesrecht en fiscaal recht; begrippen die de middeleeuwer overigens nog volstrekt vreemd zijn.

In de loop van de dertiende eeuw zijn het de graven van Holland en Zeeland van wie de belangrijkste steden in beide graafschappen hun stadsrechten verkrijgen waarbij in Zeeland het stadsrecht van Middelburg en in Holland het uit Brabant geïmporteerde Bossche stadsrecht belangrijke rollen spelen. Tegen het eind van de dertiende eeuw treffen we hier ook niet-grafelijke stadsrechten aan (Schiedam 1275/Nieuwpoort 1283/Amsterdam 1300). In de loop van de dertiende eeuw gaat een aantal steden op een aantal momenten in wisselende samenstelling en zeker niet systematisch een bescheiden rol vervullen bij de grafelijke politiek. Pas vanaf het midden van de veertiende eeuw zullen de steden niet meer als een individuele stad (soms ook gezamenlijk) maar juist als afzonderlijke ‘stand’ een rol gaan spelen op het politieke toneel in de beide graafschappen. Kort na 1350 is sprake van een *consilium Hollandie* en een *consilium Zelandie* en zal men regelmatig bijeenkomen in de ‘raad van steden’. Vanaf 1428 maken de steden voortaan structureel deel uit van de Staten van Holland en van Zeeland wiens vertegenwoordigers worden bijeengeroepen onder de noemer: *’t begeven der ridderschap ende steden van Hollant ende Zeelant’*. De steden zijn dan als zodanig stemhebbend. Het belang van de privileges komt tot uitdrukking in de uitdrukkelijke, algemene bevestiging er van door de opvolgende landsheren, zoals Karel de Stoute in 1468: *te doen onderhouden die rechten, privilegien ende hantvesten, onsen gemeynen steden ende lande van Hollant voirtijts verleent ende gegeven bij ons ende wijlen onsen voirvaderen, graven ende gravynnen van Hollant, Zeelant ende beeren van Vrieslant, zaliger memorien, te houden ende te doen onderhouden, ende confirmeren ende vestigen die voir ons ende onsen erven ende nacomelingen mit desen onsen eede, gelovende die eer te vermeerderen dan te vermynderen*. Aan het eind van de vijftiende eeuw blijken de in dit onderzoek betrokken steden (m.u.v. Ammerstol, Haastrecht en Heenvliet) op enig moment – en sommige steden zelfs met grote regelmaat – ter grafelijke dagvaart te zijn opgeroepen. De steden zijn voortaan een vaste waarde op het landsheerlijke, politieke toneel.

In *hoofdstuk 3* is getracht antwoord te geven op vragen naar de feitelijke omstandigheden waaronder de steden in Holland en Zeeland hun stadsrechten van graaf of heer hebben gekregen, of deze verleningen ook bewust als een instrument met een politieke doelstelling zijn gehanteerd, of er sprake is geweest van een constituerende werking van het stadsrecht, of er een relatie tussen stadsrecht en keurrecht is, of er sprake is van een stedelijke ontwikkeling voorafgaande aan de privilegiëring, wiens inbreng (van heer of stad) bepalend is geweest en of er sprake is geweest van stadsstichtingen. Uit dit onderzoek blijkt dat in de dertiende eeuw de overgrote meerderheid van de grafelijke stadsrechten wordt verleend vanwege machtspolitieke dan wel militair-strategische redenen. Het gaat dan veelal om steden die op strategische locaties in het graafschap gelegen zijn. Soms geldt als secundaire doelstelling een economische bevoorrechtiging, die er op gericht zal zijn geweest de betreffende stad voldoende ‘weerbaar’ te maken. In de veertiende eeuw vindt een evidente verschuiving plaats naar een overwegend financieel en economisch georiënteerde grafelijke politiek van verlening van stadsrechten; in de vijftiende eeuw gaat het alleen om twee formalisering van reeds langer bestaande ‘semi-stedelijke’ situaties (in Brouwershaven en Goes) en verder gaat het uitsluitend om bestuursorganisatorische ingrepen in West-Friesland in de vorm van ‘stederechten’. De verlening van niet-grafelijke stadsrechten in Holland en Zeeland komt pas veel later (aan het eind van de dertiende eeuw) op gang en vertoont op hoofdlijnen hetzelfde beeld, ook hier gaat het in eerste instantie om machtspolitieke overwegingen (tot begin veertiende eeuw). Daarna gaat het tot eind vijftiende eeuw vooral om economische overwegingen.

Zowel de grafelijke als de niet-grafelijke stadsrechten in Holland als Zeeland kennen in vrijwel alle gevallen een constituerende werking dat wil zeggen dat door de verlening van een dergelijk privilege de betreffende plaats vanaf dat moment institutioneel een stad wordt (met een bepaalde mate van autonomie op het gebied van rechtspraak en bestuur binnen de stadsvrijheid). In dit kader is ook onderzocht of er in enigerlei mate sprake is geweest van een geleidelijke ‘aangroei’ van rechten die op enig moment worden vastgelegd in een stadsrechttoorkonde. Dat

blijkt echter niet het geval: alleen in de stadsrechttoorkonden van Leiden en Brouwershaven kan een dergelijke ‘gelaagdheid’ worden onderkend. Op basis van de in dit onderzoek betrokken stadsrechttoorkonden en de omstandigheden waaronder de verleningen ervan plaatsvinden, acht ik een landsheerlijke politiek – een feitelijke, grafelijke handelswijze die als een bestendige beleidslijn kan worden beschouwd – aanwezig in die zin dat opeenvolgende graven:

- a. een bewuste politiek hanteren ter bevordering van de verstedelijking van hun gebieden en van de economische groei van de steden;
- b. als middelen daartoe de verlening van privileges gebruiken, zoals tolvrijdom, week- en jaarmarktrechten en stadsrechtverleningen;
- c. een dergelijke politiek voeren vanwege uiteenlopende motieven, zoals machtspolitieke, militair-strategische, financiële, economische en bestuursorganisatorische.

Deze politiek is echter geen vorm van een op de langere termijn gericht grafelijk beleid in die zin dat de graven (of de heren) volgens een weloverwogen patroon of beleid gedurende een langere periode in hun gebieden achtereenvolgens bestaande nederzettingen tot stad maken dan wel dat zij er geheel nieuwe steden bouwen op een voorheen lege plaats: het gebeurt veeleer naar bevind van zaken in de heersende omstandigheden en is dus gericht op de korte termijn. In de dertiende eeuw is de primaire politieke doelstelling van de graven van Holland het graafschap uit te breiden tot een coherent geheel, het van solide begrenzingen te voorzien en de grafelijke macht te consolideren. Vanaf het midden van de veertiende eeuw is het de graven voornamelijk te doen om financiële en politieke voordelen, de steden zijn dan uitgegroeid tot een economische macht, die vervolgens wordt vertaald in politieke medezeggenschap. Alles overziende kan worden geconcludeerd dat de stadsrechtverleningen aan de Hollandse en Zeeuwse steden een effectief machtsmiddel hebben gevormd om specifieke politieke (grafelijke) doelen te bereiken. Voor de stadsrechtverleningen door de afzonderlijke stadsheren kan een dergelijk beleid niet worden onderkend, mede vanwege het feit dat het meestal om individuele verleningen gaat. Toch is het duidelijk dat de verschillende stadsheren wel degelijk het belang hebben onderkend om de hoofdplaats in hun gebieden tot stad te ‘maken’, om welke reden dan ook (bijvoorbeeld machtspolitiek dan wel financieel-economisch).

In directe relatie tot de verlening van stadsrecht wordt speciaal gewezen op het grote belang van de tolheffing voor de grafelijke positie en politiek. Volgens de jurist Philips van Leiden hebben de landsheren ter bevordering van het algemeen belang bepaalde rechten, waarvan zij geen afstand mogen doen ‘zulks met het doel dat de staat, waarvan het heil gelegen is in de macht van de vorst, behouden blijft’. Zo mag tolvrijstelling door een vorst zijns inziens alleen aan steden worden verleend, niet aan individuen, en dan alleen nog voor goederen voor eigen gebruik. Het grote financieel-economische belang van de tol voor zowel landsheer als stad blijkt uit de specifieke regelingen in de stadsrechttoorkonden. Door verlening van tolvrijdom realiseren de graven diverse doelen: bevordering van het economische verkeer, groei van de steden én toename van inkomsten voor de (lands)heer zelf (uit andere bronnen dan de tol). Alle Hollandse en Zeeuwse steden hebben – meestal tegelijk met de verlening van het stadsrecht – tolvrijdom binnen het graafschap gekregen.

Het centrale thema van dit onderzoek betreft de rol die verlening van stadsrechtprivileges bij de totstandkoming van de steden in Holland en Zeeland heeft vervuld. Feitelijk is de belangrijkste vraagstelling daarbij in hoeverre het stadsrechtprivilege een constituerende werking heeft gehad, ofwel is vanaf dat moment institutioneel sprake van een stad? Die vraag kan positief worden beantwoord bij zowel de grafelijke als niet-grafelijke stadsrechten in Holland en Zeeland: in vrijwel alle gevallen is er sprake van een constituerend stadsrecht. Het kernelement in de geformuleerde definitie van het stadsrecht betreft de autonomie, zowel ten opzichte van het omringende platteland (dat onder het landrecht valt) als ten opzichte van de stadshere. Het semi-autonome aspect in mijn definitie van stadsrecht ziet op de blijvende band tussen heer en stad. De stadshere behoudt in eerste instantie (en soms zelfs nog eeuwenlang) zijn directe invloed in stedelijke aangelegenheden, zoals bij de aanstelling van schepenen, de vaststelling van keuren en

soms het aan zich houden van de hoge jurisdictie. Mijns inziens kan hier worden gesproken van een quasi-leenrechtelijke band tussen heer en stad op een vrijwel identieke wijze als tussen leenheer en leenman. De stad krijgt wel in alle gevallen – onder een zeker voorbehoud – van de stadsheer bepaalde autonome macht, d.i. overheidsmacht, binnen het eigen vrijheidsgebied toegewezen. Bij het aantreden van een nieuwe graaf of heer wordt deze band vernieuwd: de stad zweert trouw aan de graaf of heer, de graaf of heer bevestigt de stedelijke privileges. Alleen bij het verbreken van die band van trouw aan de heer kan hij die privileges vervallen verklaren en intrekken.

De stedelijke autonomie bestaat feitelijk uit de bevoegdheid binnen de stadsvrijheid (het autonoom stedelijk gebied) zelfstandig de functies van rechtspraak en bestuur te kunnen uitoefenen. Andere bepalende elementen op het gebied van de stedelijke autonomie betreffen in eerste instantie met name de beschikking over het keurrecht en daarnaast ook over de hoge jurisdictie en een stadszegel. In het graafschap Holland is in veruit de meeste gevallen sprake van een gecombineerde verlening van stadsrecht en keurrecht; dat is echter niet het geval in Zeeland (althans in de dertiende eeuw) en ook niet voor wat betreft de heerlijke steden waarvan minder dan de helft tegelijk het keurrecht krijgt. Naast dit voorrecht tracht men ook van de stadsheer het voorrecht van de hoge jurisdictie te verkrijgen. Dit blijkt echter – met uitzondering van de Brabants-Hollandse stadsrechten – niet of nauwelijks tezamen met het stadsrecht te worden verleend. In een aantal gevallen zullen daar zelfs nog eeuwen overheen gaan – sommige steden krijgen het zelfs nooit verleend. Het stadszegel is het ultieme symbool van de stedelijke autonomie. Als we kijken naar de vroegste oorkondelijke vermeldingen van respectievelijk de oudst bewaarde stadszegels, dan is het nauwelijks verwonderlijk dat de belangrijkste steden al vroeg blijken te zegelen met een eigen stadszegel. De meeste steden blijken overigens pas vele jaren na hun stadsrechtverlening daadwerkelijk van een stadszegel gebruik te maken, in slechts twee van de onderzochte stadsrechtsoorkonden is er sprake van een stadszegel.

Per onderzochte stad is bezien of ten tijde van de (vermoedelijke) stadsrechtverlening sprake is geweest van (enigerlei mate van) een stedelijke ontwikkeling. In de dertiende eeuw kennen veruit de meeste grafelijke steden een stedelijke ontwikkeling ten tijde van hun stadsrecht. In veertiende eeuw ligt die verhouding juist andersom, dan is het een minderheid van de nieuwe steden dat al een stedelijke ontwikkeling heeft doorgemaakt. Dat tekent de verschuiving van de verlening vanwege machtspolitieke en militair-strategische redenen verleende stadsrechten – waarbij het dus gaat om al redelijk ontwikkelde, ‘weerbare’ nederzettingen – naar vanwege financiële en economische redenen verleende stadsrechten aan plaatsen die pas daarna een stedelijke ontwikkeling op gang zien komen. Bij de heerlijke steden is er niet een dergelijke ontwikkeling waarneembaar. Opvallend is echter wel de grote mate van directe grafelijke (Hollandse) betrokkenheid bij de stadwording van de meeste heerlijke steden. In veel gevallen is er sprake van een grafelijke belening waarbij ook bepaald wordt dat de nieuwe stad een ‘open poort’ voor de graaf zal zijn; in vrijwel alle gevallen is er ook sprake van grafelijke privilegiëring door middel van de toekenning, (ver) voor, bij of direct na de stadsrechtverlening, van bijvoorbeeld vrijdom van tol in Holland en Zeeland. In die zin is er slechts in een beperkt aantal gevallen sprake van een autonoom heerlijk handelen bij de totstandkoming van de heerlijke steden in Holland en Zeeland.

In dit onderzoek is ook aan de orde gesteld of de tegenwoordig onder historici vrij algemeen aanvaarde opvatting dat er bij de stadsrechtverleningen in Holland en Zeeland in overwegende mate sprake is van stedelijke initiatieven van ‘onderop’ en nauwelijks van een actief grafelijk dan wel heerlijk optreden, stand kan houden. Kruisheer baseert zich in dit kader op de stadsrechtsoorkonden van een viertal Zeeuwse en een zestal Hollandse steden, allemaal uit de dertiende eeuw, en stoelt zijn voornaamste conclusies op de formele en vormelijke – en dus niet de inhoudelijke – aspecten van het tot stand komen van de oorkonde. Er is bovendien nauwelijks sprake van een beoordeling in relatie tot de ‘eigen tijd en omgeving’, laat staan van een brede, algemeen politiek-bestuurlijke beschouwing van de omstandigheden waaronder die verleningen

plaatsvonden. Uiteraard zal er vrijwel altijd zijn onderhandeld tussen graaf/heer en inwoners – zoals ook Kruisheer constateert – en zal er eveneens veelal een codificatie van geldende rechtsregels en gewoonten hebben plaatsgevonden, mede op instigatie van de burgerij. Dat zal tevens verklaren waarom er soms sprake is van ‘aan de graaf’, wanneer hem iets toekomt in plaats van ‘aan ons’ maar dat betekent geenszins dat de graaf bij de toestemming tot de verlening van stadsrechten, de onderhandelingen over de voorwaarden waaronder de te betalen ‘prijs’, en de feitelijke formulering slechts een ‘lijdelijke’ positie zal hebben ingenomen. Ik acht het het meest aannemelijk dat, op het moment dat partijen het eens zijn over de voorwaarden van de komende stadsrechtverlening, de graaf of heer de ruimte biedt aan de stedelingen in spé om hun geldende of gewenste lokale rechtsregels te formuleren en deze aan hem voor te leggen, en dat het dus een puur praktische aanpak is. Uiteraard erkent Kruisheer dat de graaf (of stadsheer) het uiteindelijk voor het zeggen heeft bij de stadsrechtverlening maar diens handelen en overwegingen blijven in Kruisheers beschouwingen en conclusies wel erg onderbelicht, de schijnwerper staat bij hem vrij eenzijdig op de overal wel zeer initiatiefrijke inwoners gericht.

Uit dit onderzoek blijkt dat een actieve (lands)heerlijke politiek van evenveel gewicht is geweest als gezamenlijke initiatieven van heer en stad, zoals blijkt uit de rubricering in twee categorieën stadsrechtverleningen, te weten: a. overwegend (lands)heerlijk handelen en b. gezamenlijke belangen van (lands)heer en stad, waarbij het initiatief in voorkomende gevallen ‘van onderop’ komt (zie paragraaf 3.4.4). In alle gevallen zal er sprake zijn geweest van een ‘tweezijdig’ handelen, in de vorm van een overeenkomst, waarbij men elkaar qua te hanteren uitgangspunten en voorwaarden heeft weten te vinden; de initiatieven daartoe lijken vrij evenwichtig verdeeld over heer en (aankomend) stedelingen. Het is daarbij zeer wel mogelijk dat het de ene partij specifiek gaat om strategische overwegingen terwijl de ander juist vanwege economische motieven handelt. Het is dan ook de vraag of aan het punt wie wellicht de initiatiefnemer zal zijn geweest veel waarde moet worden gehecht.

De graaf zal namelijk geen stadsrecht hebben ‘opgelegd’ aan daartoe ‘onwillige’ inwoners van een nederzetting, zoals hij eveneens geen medewerking zal hebben verleend aan een hem ‘onwelgevallig’ verzoek van ‘onderop’. Mijns inziens is er in veruit de meeste gevallen sprake van een ‘contractuele’ situatie met wederkerige belangen tussen overigens niet steeds gelijkwaardige partijen. In die zin is er wat mij betreft geen sprake van een ‘autonome’ stadsrechtverlening door de graaf versus bewonersinitiatieven van ‘onderop’ maar in de meeste van een ‘wederzijds afhankelijke’ situatie. De verstrekkende opvatting van Kruisheer die de stadsrechtverleningen als geheel eigenstandige initiatieven vanuit de burgerij ziet – van ‘onderop’ – waarbij de graaf of heer slechts lijdelijk aanwezig is en overgaat tot een welhaast mechanische, formele zegeling, acht ik op basis van de historische omstandigheden en de bronnen dan ook niet houdbaar. In een aantal gevallen lijkt er geen sprake te zijn geweest van een dergelijke wederzijdse, contractuele relatie maar van een ‘stadsstichting’, waartoe volgens de definitie daarvan Geertruidenberg, Westkapelle, Domburg, ’s-Gravenzande, Gouda, Nieuwpoort, Medemblik, Vlissingen, Ammerstol, Vianen, Weesp, Geervliet, Leerdam en Heukelum gerekend worden.

De stedenfiliatie en hoofdvaart zijn in *hoofdstuk 4* in beeld gebracht. Op hoofdlijnen zijn er drie gebieden te onderkennen waar sprake is van onderling duidelijk samenhangende stadsrechten: in Kennemerland, West-Friesland, de Zeevang en Waterland (Brabants-Hollandse stadsrecht via Haarlem), in Amstelland en Gooiland (Utrechtse stadsrecht via Amsterdam) en in Zeeland (stadsrecht van Middelburg) terwijl in het aloude kerngebied van het graafschap Holland juist sprake is van blijkbaar ‘inheemse’ stadsrechten van diverse pluimage (niet aantoonbaar of slechts zeer ten dele georiënteerd op stadsrechten van elders). Door Holland later verworven steden van andere landsheren lijken in hun bestaande stadsrechten te worden gerespecteerd, hooguit worden deze aangevuld met nadere voorrechten of andere bepalingen (bijvoorbeeld Oudewater, Heusden en Woudrichem). Zowel voor wat betreft de filiatie als de hoofdvaart valt een opmerkelijk verschil te constateren met de omliggende landsheerlijkheden, waar het

stadsrecht vrijwel steeds wordt ontleend aan één moederstad waarop tevens hoofdvaart plaatsvindt. Er is geen duidelijke verklaring voorhanden waarom er in Holland en Zeeland een dergelijke diverse rechtsontlening aanwezig is en er anderzijds nauwelijks sprake is van hoofdvaart. In Holland zijn er ook geen alternatieve systematieken voor de hoofdvaart gevonden, zoals bijvoorbeeld een ingrijpen door de graaf zelf of door eigen schepenen *secundum conscientia suam* (naar hun geweten).

In Zeeland – waar een stedelijke hoofdvaart zelfs geheel ontbreekt – vinden we juist een duidelijke rol van de graaf zelf, als *overste rechter van alle zaken die in gescil staen*. Deze nadrukkelijke rol van de graaf heeft alles te maken met de bescheiden autonome jurisdictie van zowel stad als platteland in Zeeland. Zelfs de steden Middelburg en Zierikzee kennen lange tijd een beperking van de bevoegdheid tot rechtspreken over misdrijven tot een bepaald deel van een man (de hoogte van de boete). Pas in de loop van de vijftiende eeuw zullen beide steden de hoge jurisdictie verkrijgen die de meeste Hollandse steden al vanaf hun stadsrechtverlening genieten. De zaken die hierboven gaan zijn voorbehouden aan de Hoge Vierschaar van Zeeland die door de graaf in persoon wordt voorgezeten. Overigens gaat het niet alleen om strafrechtelijke zaken. Ook gedingen om grond tussen bijvoorbeeld poorters van Middelburg en landlieden worden door de graaf berecht met ‘waarheid’ van de stadsschepenen. De kern is hier echter gelegen in de constatering dat juist in Zeeland de graaf de rechtspraak in belangrijke mate aan zich heeft gehouden en niet is overgegaan tot een praktische decentralisatie. Er zijn echter geen feitelijke gevallen voorhanden van grafelijke uitspraken in geval van stedelijk *bedonckerde* zaken. Pas in het ‘Groot Privilege’ van 1477 treffen we een expliciete regeling aan om de bepalingen in de keur van Zeeland die inmiddels *zeer oudt ende duyster* zouden zijn geworden, te verklaren.

In *hoofdstuk 5* zijn de stadsrechtsoorkonden inhoudelijk onderzocht. De vele bepalingen daarin betreffen zeer uiteenlopende onderwerpen als de verlening van bijzondere, meestal economische privileges, verplichtingen t.o.v. de stadsheer zoals heervvaart, bede en gedeeltelijke afdracht van de boetes, samenstelling van het stadsbestuur, stedelijke rechtspraak en jurisdictie, omvang van het stedelijke rechtsgebied (stadsvrijheid), de verwerving van het poorterschap (burgerrecht), keurrecht, stadsvrede, handhaving van de openbare orde, verbod op de tweekamp, huisvredebreuk, erkenning en invordering van schuld en de schuldgijseling, boetes en straffen, procesrecht en brand in de stad. Het gaat dus om een mengeling van – wat we tegenwoordig zouden noemen – staats-, bestuurs-, straf-, proces- en fiscaalrechtelijke bepalingen.

Opvallend is het vrijwel volledig ontbreken van bepalingen betreffende lokale fiscale heffingen, zoals de accijnzen, die in later tijd het leeuwendeel zullen uitmaken van de inkomsten voor de stadskas. De steden verkrijgen dientengevolge inkomsten uit verpachtingen van grond en van handelsactiviteiten zoals in de stedelijke vlees- of lakenhal, op de vismarkt en de wekelijkse warenmarkt of op de belangrijke jaarmarkt. Daarnaast verkrijgt de stad ook inkomsten uit een omslagheffing op de waarde van de op die markten verhandelde waar. Deze privileges zijn echter meestal afzonderlijk van de stadsrechten verleend en pas op een later moment in hun stedelijke ontwikkeling.

Over het algemeen vormen de bepalingen in de stadsrechtsoorkonden een treffende afspiegeling van de gang van zaken in de stad in kwestie. Dat geldt uiteraard minder in het geval dat een al vrij vastomlijnde regeling eigenlijk ongewijzigd wordt overgenomen door een volgende stad, zoals in de Brabants-Hollandse familie vrijwel steeds het geval is. Dan zijn het aanvullende dan wel specifiek aangepaste bepalingen die enig licht werpen op de situatie ter plekke.

Interessanter in dat opzicht zijn bijvoorbeeld de stadsrechten van diverse havensteden waar duidelijk wordt welke ongeregelheden er zich steeds weer zullen hebben voorgedaan en welke zakelijke handels- en scheepvaartangelegenheden nader dienen te worden geregeld. In de historiografie wordt het recht op ommuring vrijwel standaard tot het stadsrecht gerekend. Dat is echter niet het geval, het is zelfs volstrekt uitzonderlijk: alleen in de stadsrechtsoorkonde van Reimerswaal staat *dat sy haer stede vesten, ende begraven moghen*. In alle andere gevallen is het recht op

bevesten of ommuren van de stad afzonderlijk en pas (veel) later verleend, gemiddeld zit daar minstens 30 tot soms meer dan 100 jaar tussen.

Een opvallend aspect betreft de omschrijving van de stadsvrijheid als territoriale afbakening in de oorkonden. Pas in 1272 wordt voor het eerst de stadsvrijheid precies bepaald en wel in de oorkonde van Gouda. De eerstvolgende keer dat een dergelijke afbakening voorkomt is in die van Ammerstol in 1322. Pas vanaf de verlening van het stadsrecht aan het nieuw gebouwde Naarden in 1353 vindt de omschrijving hiervan in het graafschap Holland consequent en precies omlijnd plaats. In Zeeland gebeurt het echter alleen in de aanhef van de oorkonde van Vlissingen in 1315. Blijkbaar is men ter plaatse steeds goed bekend met de omvang van de stad en wordt een precieze afbakening pas in later tijd belangrijk vanwege de jurisdictie van de stedelijke rechterlijke functionarissen buiten het eigenlijke, veelal omgrachte en beveste stadsgebied zelf. Evenzeer opvallend is de afwezigheid van bepalingen inzake het poorterschap in de meeste oorkonden. Deelname aan het genootschap van poorters, de *universitas*, met de bijbehorende rechten van het burgerschap is toch één van de allerbelangrijkste voorrechten die de stedeling geniet. De graaf staat over het algemeen toe dat de gemeenschap zelf hiertoe de nodige regels opstelt en bepaalt in een aantal gevallen alleen onder welke condities de verlening van het poorterschap dient plaats te vinden. Er wordt wel regelmatig onderscheid aangebracht tussen poorter en vreemdeling: zo mag een vreemdeling niet tegen een poorter getuigen noch een poorter tot een duel uitdagen en als hij een poorter onrecht doet wordt hij extra zwaar gestraft.

Een belangrijk en kenmerkend element bij de stadsrechtverlening betreft de tolvrijdom in het graafschap (voor 31 steden; 22 andere steden hebben al voordien tolvrijdom gekregen), de andere zullen deze spoedig nadien krijgen. Evenzeer kenmerkend is de verlening van privileges als jaar- en weekmarkten, evenals de bede in de grafelijke stadsrechten, behalve in de Zeeuwse. Hier zien we overigens een ontwikkeling in de tijd. In de dertiende-eeuwse oorkonden wordt de jaarbede (en de hoogte ervan) nog expliciet en onveranderlijk opgenomen maar in later tijd ondergaat deze praktijk verandering. Dan wordt rechtstreeks en vaak fors betaald voor de verlening van de stadsrechten zelf terwijl de jaarbede gaandeweg een meerjaarlijkse bede wordt en in omvang fors toeneemt. Het traditioneel vastgestelde bedrag dat in de vroege oorkonden staat opgenomen wordt echter nog trouw en soms eeuwenlang afgedragen aan alle rechtsopvolgers van de graaf. De heervarta is een eveneens vaker voorkomende en karakteristieke bepaling, behalve in de Zeeuwse oorkonden, waar die geheel ontbreekt.

Zeer opvallend is de beperkte regeling, en in slechts een beperkt aantal oorkonden, betreffende de toelating tot en de specifieke voorrechten verbonden aan het poorterschap; deze worden toch voornamelijk in de stedelijke keuren nader geregeld en in het keur- of stadboek vastgelegd. De regeling dat 'stadslucht vrij maakt' is slechts in een kwart van de oorkonden aanwezig. Het *ius de non evocando* is in de helft van de oorkonden opgenomen en vormt een belangrijk 'stedelijk grondrecht'. Het keurrecht is een bepalend element in de onderzochte oorkonden, ook de overige steden zullen daarover later gaan beschikken bij wijze van aanvullend privilege. De opbrengst van de boetes wordt in het graafschap Holland vrijwel traditioneel verdeeld tussen graaf en stad, veelal in de verhouding 2:1. In de loop der tijd zal die verhouding zich wijzigen ten gunste van de stad en soms zullen boetes ook worden voldaan in de vorm van 'steenboetes' ten behoeve van aanleg en onderhoud van de stadsmuur.

Het veruit belangrijkste element in de stadsrechtsoorkonden is de 'stadsvrede'. Daarover komen in de meeste oorkonden vele, expliciete bepalingen voor waaruit kan worden afgeleid hoeveel waarde men hecht aan een geordende samenleving met duidelijke regels en een zeer strikte naleving daarvan. De regels betreffende de vredeban en de vredebreuk, het vredegebod, het duelverbod (dat niet meer voorkomt in de latere oorkonden – dan is het duel al geen gangbare praktijk meer), de verbanning, de klokkeslag, de keurwond, de verboden wapens, huisvredebreuk en brandstichting zijn allemaal aspecten van de gewenste en te allen tijde te bewaren stadsvrede. Qua strafvordering treffen we in de onderzochte oorkonden een ontwikkeling aan van het puur formele accusatoire proces – 'geen klager, geen rechter' – naar het

inquisitoire proces aan de hand van een van overheidswege uitgevoerd onderzoek door schepenen – *een heymelic stille waarheit* – ten behoeve van een weging van het ‘bewijs’. Hierbij wordt ook het getuigenbewijs ingevoerd waarbij echter een zeer belangrijke regel geldt: slechts een burger van de stad mag tegen een medeburger getuigen. De vervolging ligt in de handen van de schout, als grafelijk vertegenwoordiger in de stad, de berechting in die van de schepenen, als vertegenwoordigers van de gemeenschap, de *universitas*.

Er zijn grote onderlinge verschillen geconstateerd in de toekenning van de hoge jurisdictie aan de steden. In de periode tot 1433, als hier de Bourgondische vorsten aan de macht komen, is het bepaald opmerkelijk dat in Holland steden als Leiden, Gouda, Vlaardingen, Woerden en Rotterdam niet beschikken over de bevoegdheid om zelfstandig de zogenoemde halsmisdrijven te berechten. In Zeeland zullen de beide belangrijkste steden Middelburg en Zierikzee ook pas in de loop van de vijftiende eeuw over de volledige ‘criminele justitie’ beschikken. Het is in dat verband zeer opmerkelijk dat de stad Goes in 1405 wel de beschikking over de hoge jurisdictie van de graaf krijgt. Middelburg heeft dit recht tot aan de Grote Raad te Brussel betwist maar is steeds in het ongelijk gesteld. Maar ook in Holland zijn er grote verschillen. Zo beschikken alle leden van de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie over de hoge jurisdictie waardoor er sprake is van een bijzondere situatie: in het bescheiden stadje Monnickendam beslissen de schepenen over leven of dood terwijl die van de belangrijke stad Leiden zich tot andere instanties moeten wenden. Het vergt een nadere studie om beter inzicht te verschaffen in deze toch wel zeer opmerkelijke verschillen in bevoegdheidstoedeling.

De onderlinge, inhoudelijke vergelijking van de niet-grafelijke stadsrechtsoorkonden levert geen specifieke inzichten op die fundamenteel afwijken van de grafelijke oorkonden. De vroegste niet-grafelijke stadsrechtsoorkonden in dit onderzoek zijn die van Schiedam (1275), Nieuwpoort (1283) en Amsterdam (1300). De eerste is echter grafelijk georiënteerd, de tweede juist geheel lokaal en die van Amsterdam specifiek Utrechts. De stadsrechtsoorkonden van Goedereede (1312) en Brielle (1330) leveren ons meer inzicht op. De kernbestanddelen zoals hierboven aangegeven in de Hollandse en Zeeuwse stadsrechten komen ook in deze oorkonden voor. Ze zijn wel beduidend meer specifiek toegesneden op de bijzondere situatie ter plaatse (vanwege koopvaart en visserij). Dit geldt ook voor de stadsrechten van Woudrichem (1356), Tholen (1366), Geervliet (1381) en Gorinchem en Leerdam (beiden 1382). Er is geen typisch ‘niet-grafelijk stadsrecht’, eerder is er sprake van het naar vorm en inhoud vrij exact kopiëren van landsheerlijke voorbeelden.

De inhoud van de grafelijke stadsrechtsoorkonden in Zeeland wijkt zeer sterk af van die van in Holland. Dat betreft de volgende aspecten die in de Hollandse stadsrechten vrijwel altijd zijn opgenomen en in de Zeeuwse juist ontbreken. Het betreft: de bede, de tolvrijdom, het poorterschap (alle drie weer wel in de oorkonde van Vlissingen), de heervvaart, de ‘stadslucht die vrij maakt’, de toestemming om tijdens het zaaien/oogsten tijdelijk buiten de stad te verblijven, de fysieke bepaling (omschrijving) van de stadsvrijheid, de valse maten en gewichten, het erfrecht, de onschuldseed en/of de volgeed (*custinge*) (m.u.v. Brouwershaven), de hoge jurisdictie, de verdeling van de boetes tussen graaf en stad en de hoofdvaart. Het stadsrecht van Vlissingen lijkt hier de uitzondering die de regel van de onderlinge verschillen bevestigt (ondanks dat het is afgeleid van de stadsrechten van Middelburg en Zierikzee). Graaf Willem III heeft zijn zeer actieve bemoeienis met de ontplooiing van ‘zijn’ havenstad Vlissingen blijkbaar op Hollandse wijze aangepakt en zich verder niet teveel gelegen laten liggen aan een Zeeuwse traditie. Ook de toch gangbare bepaling betreffende een tijdelijk verblijf buiten de stad om te zaaien en te oogsten treffen we in Zeeland in het geheel niet aan. In Zeeland treffen we ook geen ‘verdelende’ bepalingen aan tussen de graaf en de stad betreffende de opbrengst van de boetes. Ten slotte is het ook opvallend dat in geen enkel Zeeuws stadsrecht een bepaling wordt gewijd aan de hoofdvaart. De grafelijke stadsrechtverleningen geschieden steeds in zijn landsheerlijke hoedanigheid als graaf van Holland (pas in een later stadium voert hij ook de titel graaf van Zeeland, en heer van Friesland), ook in Zeeland zelf. Ook de door Rooms-koning Willem II (aan

Zierikzee en Alkmaar) verleende stadsrechten zijn in zijn hoedanigheid van graaf van Holland verleend. Hier treedt de graaf formeel dus steeds op als landsheer hoewel hij in de praktijk tegelijkertijd de stadsheer is (aangezien de betreffende plaatsen niet door hem in leen aan anderen zijn uitgegeven). De niet-grafelijke stadsrechten worden in overwegende mate in de hoedanigheid van stadsheer verleend, zij het dat in een aantal gevallen de verlening door een 'kleine' landsheer geschiedt, zoals de heren van Voorne, van Putten en Strijen en van Arkel. Uit de stadsrechten kan geen systematische invloed op dan wel actieve betrokkenheid van de grafelijke raad bij de stadsrechtverleningen worden afgeleid.

Ten slotte

In dit onderzoek naar de Hollands-Zeeuwse stadsrechttoorkonden zijn die van de omliggende landsheerlijke gebieden buiten beschouwing gebleven. Het is interessant om deze aan elkaar te spiegelen in het kader van een vergelijkend onderzoek naar verschillen en overeenkomsten. Zo is in het hertogdom Brabant in overwegende mate sprake van een landsheerlijk initiatief bij de verlening van de stadsrechten en zelfs in belangrijke mate van een politiek van stadsstichtingen. Er lijken echter wel grote inhoudelijke overeenkomsten aanwijsbaar tussen de bepalingen in de Brabantse stadsrechttoorkonden en in de Hollandse en Zeeuwse. In het graafschap (later hertogdom) Gelre en in het bisschoppelijke Sticht lijken de stadsrechten zowel qua motief voor verlening als qua inhoudelijke bepalingen in belangrijke mate af te wijken van de Hollandse en de Zeeuwse. Zowel in het Nedersticht als in het Oversticht is in belangrijke mate sprake geweest van bisschoppelijke initiatieven in de vorm van diverse (echter overwegend mislukte) stadsstichtingen. Vanuit het perspectief van deze drie landsheerlijke gebieden bezien, lijkt er sprake van flinke onderlinge overeenkomsten tussen verlening en inhoud van de Brabantse, de Gelderse en de Stichtse stadsrechten en ook sprake van een typisch eigen 'stadsrechtenpolitiek' met een afwijkende inhoudelijke invulling. Een ander essentieel onderscheid wordt gevormd door de aanwezigheid van duidelijke 'moedersteden' in zowel Brabant ('s-Hertogenbosch), Gelre (Zutphen), het Nedersticht (Utrecht) en het Oversticht (Deventer), die als uitgangspunt en 'baken' dienen voor wat betreft rechtsontlening en hoofdvaart. Er lijkt in deze gebieden sprake van een 'geleide stadsrechtenpolitiek'. In Holland en Zeeland is daarvan, ondanks de aanwezigheid van een grafelijke politiek – een feitelijke grafelijke handelswijze die als een bestendige beleidslijn kan worden beschouwd – en van een aantal 'hoofdsteden', echter niet of nauwelijks sprake. Een uitgebreide vergelijkende studie naar de stadsrechten van de overige landsheerlijke gebieden ten onzent verdient aanbeveling.

In essentie gaat het bij stadsrechtverleningen om het volgende: de lands- of stadsheer roept oorkondelijk een rechtskring, als een nieuwe overheid, in het leven op een nader bepaald grondgebied, de stadsvrijheid. Hij verstrekt een dergelijk privilege onder voorbehoud van zijn heerlijke rechten, waaronder de trouw van de burgers aan hem. Feitelijk is er sprake van een vorm van delegatie: de heer draagt aan deze nieuwe overheid onder voorwaarden een deel van zijn soevereiniteit op voor wat betreft bestuur, rechtspraak en wetgeving (keurrecht). Die delegatie houdt altijd de lage maar veelal ook de hoge jurisdictie in. De schout is – in eerste termijn – als heerlijk ambtenaar de verbindende schakel, de 'heerlijke vinger aan de stedelijke pols'. De inwoners van de betreffende nederzetting die tot dan toe vallen onder het gewoonterecht en/of landrecht worden lid van de *universitas*, de stedelijke gemeenschap van burgers binnen de eigen rechtskring. Alle stedelijke rechten, plichten en juridische keurbepalingen gelden als een specifieke regeling in afwijking van het geldend gewoonterecht en/of landrecht. Er is sprake van een 'contractuele' verhouding: bij nakoming conform de regels is geen van beide partijen gerechtigd tot 'opzegging'. De privileges worden weliswaar in de loop der tijd vaak nog aangevuld en vermeerderd (ook wel beperkt) maar de oorspronkelijke stadsrechtverlening en de daarop gebaseerde stedelijke status worden als 'onaantastbaar' beschouwd – behoudens zware inbreuken op de (lands)heerlijkheid, een opstand tegen de wettelijke heer kan leiden tot verlies van de privileges. Maar ook de heer is gehouden aan de eenmaal verleende privileges.

De werking van de stadsrechten verandert in de loop van de dertiende tot de vijftiende eeuw van karakter. Oorspronkelijk zijn ze bedoeld om een proces van individuele stadwording en een stedelijke ontwikkeling op gang te brengen, met name ook ten voordele van grafelijkheid of heerlijkheid, afhankelijk van de geldende omstandigheden. Gaandeweg eisen de steden echter steeds meer autonomie op en zijn dus uit op het terugdringen van de invloed van graaf of heer in de stedelijke aangelegenheden. Het stadsrecht krijgt een conserverende werking. Men ontleent hieraan een bijzondere stedelijke status en een eigen positie ten opzichte van zowel heer als omringend platteland. De toename van het aantal steden in relatie tot de (financiële en politieke) afhankelijkheid van de graaf betekent dat de steden voortaan ook een eigenstandige rol spelen op het landsheerlijke politieke toneel, de steden zullen als stedelijke stand een collectiviteit gaan vormen. Het stedenlandschap in Holland en Zeeland zal in de loop van de vijftiende eeuw feitelijk gestold raken. De verlening van stadsrechten wordt dan al niet meer door de graaf gehanteerd als politiek instrument. Hoewel de originele stadsrechten al snel na de verlening niet of nauwelijks meer actueel of inhoudelijk toepasbaar zullen zijn geweest in de praktijk van alledag, zullen deze formele voorrechten nog eeuwenlang door opvolgende landsheren worden bevestigd en door de steden gekoesterd als de stedelijke constitutie. De trotse bezitters van de veelal eeuwenoude privileges bewaren deze in de sterkste stadskist op de veiligste plek in de stad, elke aantasting van of twijfel aan het stadsrecht wordt met alle kracht tegengegaan (zie kadertekst). Door alle eeuwen en nog tot op de dag van vandaag wordt het stadsrecht gezien als een voornaam teken van de stedelijke identiteit.

“Alle deze Zaken ’t zamen by elkanderen genomen doen ons Alkmaer als een Stadt, van den Souverein zelf erkent, voorkomen. En dus zien wy, zoo ik vertroun, de Reedenen, om aen Alkmaers Stede-Regt te twyfelen, opgelost en weggenomen; en in tegendeel vaste bewijzen, dat Alkmaer in Deugdehlyk Regt der Steden is, en dat billyk, en met Regt bezit en oefent.”

Uit: AENMERKINGEN OVER ALKMAERS STEDE-REGT. By gelegentheid van het voortbrengen van eenige bezwaernissen daer tegen door den Edelmogenden Heer Mr. Cornelis van Bynkershoek. President van de Hooge Raedt over Hollandt, Zeelandt, en Vrieslandt. Door G. Boomcamp, Alkmaar 1741, p. 19.

Summary

Between 1213 and 1484, numerous towns came into being in the counties of Holland and Zeeland, resulting in the rapid transformation of Holland in particular, into a “landscape of towns” where a large proportion of the county’s population – well above the average for that period – came to live. The research forming the basis of this book aimed at establishing the effect of the granting of *town privileges* (or *city rights*) with regard to the creation of these towns from both a historical and a legal-historical perspective. This was done along three lines. First, the historical circumstances accompanying the granting of specific town privileges have been assessed. Secondly, it has been established whether the granting of town privileges had been used as an instrument for attaining certain political goals and if so, in what manner. The third line was to discover which party – either Count or citizens – could be seen as the main instigator behind the granting of these privileges. Our research subsequently focused on town privilege affiliations and on the hierarchical relations between town privileges. Finally, the contents of the town privilege charters were subjected to a legal-comparative analysis.

The time frame has been limited to the so-called *landsheerlijke tijd*, the period in which the Counts were factually sovereign Lords which, in this thesis, is from 1213 (marked by the oldest remaining town privilege charter in Holland) till 1484 (when the town of Purmerend was granted the right to impose by-laws). The geographical area has been limited to the counties of Holland (including West-Friesland) and Zeeland, within the county boundaries as they were around the year 1500. In addition, four Frisian towns have also been included. Those towns in particular, received town privileges – in 1292 and 1398/99 respectively – from the Count of Holland due to his claims of sovereignty over parts of Frisia. In the end, the research included 60 towns; each of them was systematically described, starting with their earliest known development as settlements – urban or rural.

Chapter 1 offers a brief overview of the state of the art with regard to the scholarly study of town privileges in the Netherlands. The term *town privileges* has been defined as constituting: *an outline of rights and duties incumbent upon a town – which have been granted as a privilege by a respective territorial or town Lords, commonly conferred by means of a sealed town charter – entailing the essential consequence of rendering the beneficiary town both administratively and legally autonomous with respect to the adjacent countryside as well as semi-autonomous with respect to the town’s Lord; the inhabitants of the town also commonly receive the right to amend and adopt legislation in the form of by-laws*. Even though the criterion for legal and administrative autonomy, being essential for concluding that a town has obtained *town privileges* – is, as such, not decisive for the determination of being an actual *town* in accordance with the historiographical definition of the word *town*, the fact remains that an urban settlement which did not receive town privileges at one point would, neither during the Middle Ages nor after, be institutionally considered a *town*.

In this thesis the granting of town privileges by means of a sealed charter, effectuated by the Lord of that same town who was usually the Count himself, was considered a prerequisite for recognition as a town by contemporaries. After that formal deed, any place which might or might not already have been functioning as an urban settlement, was institutionally (and mentally) considered to be a *town*. Whether or not the oldest remaining town charters did indeed have that effect i.e. that a town was legally constituted by means of such a charter, has been a main aim of the current research.

Another essential element determining the extent to which a town could be considered autonomous, relates to the granting of the *keurrecht*, which is to be understood as *the right conferred upon the aldermen of a town both to amend existing local laws – in cooperation with the town’s Lord or his official representative, the bailiff – and furthermore to adopt new by-laws that were binding for all inhabitants of the town as well as for all foreigners present within the boundaries of the town’s jurisdiction*. The addition of the *keurrecht* as a co-decisive element must be considered essential in so far as it renders town

privileges an ever-changing scheme of rights and obligations as opposed to the essentially static rules encompassed by common customary law. The local government was thereby able to effect a continuous legal development because it was no longer dependent on the town's Lord to instigate further adaptation and completion.

Consequently, *stadsstichting* (literally *town foundation*) could be defined in general as the formal act, set down in a properly sealed charter, called *stadsrecht*, whereby a [rural or urban] settlement is legally constituted as a town by its Lord. An additional, but equally important, definition element entails the so-called *stedelijke recht*, the body of municipal law which developed over the course of time on the basis of town privileges, granted by other sources, in combination with the *keurrecht*, the autonomous authority to make new law in the form of local regulations called *keuren*, that were kept in so-called *keurboeken* or *stadboeken* ('municipal law books'). The original town charter can be seen as the town's constitution, while the *keuren* comprise the continuously developing municipal legal practice. This dissertation is essentially aimed at the analysis of town privileges (*stadsrechten*) in the two different meanings of that word ses (in Dutch, at least): firstly, as a town's institutionalized legal and administrative autonomy (e.g. 'Alkmaar enjoyed town privileges'); and secondly, as the physical charter that had objectively created this privileged position (e.g. 'The town privilege granted to Alkmaar in 1254 A.D').

Chapter 2 outlines the development of the institutional framework relating to the notion of a *town* during the Middle Ages. Moreover, it describes the constitutional position of the town as it evolved from the earliest granting of town privileges in Holland and Zeeland up until the end of the sixteenth century. Emphasis is put on defining and contextualizing the privileged constitutional position of towns during that period. Central to this position was jurisdiction which was the basis of both public administrative authority and the administration of justice. Not only was each person within a town's legal border in principle subjected to its jurisdiction, but all members of the town's community also enjoyed the weighty *ius de non evocando*, i.e. the right to be brought to trial solely before their own aldermen. For a medieval town, the preservation of internal peace was essential; it was strictly enforced and, when breached, severe punishment followed. The rights granted and the duties imposed were numerous and of a highly varied nature serving, for example, judicial, financial-economic (including fiscal), military and political purposes. Apart from the obligation to preserve the *stadsvrede* or town peace, citizens had many duties: the duty to be resident in the town (most of the year); the duty to pay municipal taxes; the duty to perform armed defence services (*wapen- en weerdienst*) along with being obliged to perform public duties (e.g. extinguishing fires). On the other hand, citizens had many rights which would assure them of not only legal security but also of all kinds of economic, financial and political privileges, to be enjoyed not only within the town but also in the world outside. Legally speaking, therefore, medieval town rights were ambiguous: on the one hand, they tended to follow the territoriality principle within the town's jurisdictional borders; on the other hand, they were also valid for its own citizens outside the town boundaries.

The town privileges themselves inherently required the formation of new and comprehensive legal arrangements within the town. These comprised numerous elements which today would be understood as constitutional law, administrative law, private law, criminal law, procedural law, and fiscal law, even if most of these concepts would remain unknown during the Middle Ages. Over the course of the 13th century the Counts of Holland and Zeeland were responsible for granting town privileges to the most important urban settlements in both counties. In Zeeland, the town privileges of Middelburg fulfill an essential role in the granting of subsequent town privileges, while in Holland, the town privileges of 's-Hertogenbosch (imported from the Duchy of Brabant) had a similar function. The end of the 13th century marks a period in which not only the Counts but also lesser territorial Lords started to grant town privileges to key settlements in their area (examples are Schiedam 1275/Nieuwpoort 1283/Amsterdam 1300).

From early on, towns in Holland and Zeeland may have played a moderate (consultative) role in the counties' main political affairs. It was only around the middle of the 14th century that their political influence became really significant. Shortly after 1350 a *consilium Hollandie* and a *consilium Zelandie* came into being, which involved regular gatherings of the towns. As from 1428, the towns were structurally incorporated into the *Estates of Holland* and the *Estates of Zeeland*, in which the towns carried separate voting rights. From then on, the towns will play a constant and important role on the county level.

Chapter 3 tries to answer questions relating to the factual circumstances surrounding the granting of town privileges in Holland and Zeeland by the Count or by any other town Lord. Questions such as whether the granting of town privileges was deliberately used as an instrument to attain certain political goals by the Count or Lord, or whether town privileges as such inherently entail a constituting effect or not; and also, whether the very existence of an urban development preceded the granting of town privileges. Particular attention is also paid to the matter of whose influence was predominant – the Count's (or other town Lord's) or that of the burghers – in gaining the status of being a town. The current results show that the overwhelming majority of town privileges that were obtained from the Count in the 13th century were granted in order to attain either strategic military goals or to acquire political power. In some instances, the granting of economic privileges can be discerned as a secondary objective, in order to strengthen the defences of the beneficiary town. During the 14th century, a clear move towards the granting of town privileges for the attainment of mainly financial and economic goals by the Count can be discerned. The 15th century marks the consolidation of two already existing situations (relating to the towns of Brouwershaven and Goes) and, furthermore, of solely administrative adjustments undertaken in West-Friesland by the establishment of *stederechten* (i.e. with the objective of an administrative reform and not of creating towns).

The granting of town privileges by local Lords in Holland and Zeeland does not occur until the end of the 13th century. However, a similar evolution in regard to the underlying goals can be seen; the town privileges which were not granted by the Count initially – up to the beginning of the 14th century – had the purpose of acquiring political power for economic reasons so, as such, they must be regarded as the main instigator behind the granting of town privileges up until the end of the 15th century. In almost all instances, town privileges, whether derived from the Count himself or from some local Lords had a constitutional effect. In other words, a specific village could be transformed into an official town by the granting of similar privileges (entailing a limited degree of autonomy with regard to administration and judiciary, within the borders of the specific entity). Another part of the research conducted in chapter 3 aimed at establishing whether a gradual increase in rights could be observed in consecutive charters that were granted to a specific town. That hypothesis had to be rejected; only the town privileges charters of Leiden and Brouwershaven are found to contain such a 'layered' substance.

The current research shows that subsequent Counts of Holland and Zeeland knowingly opted for a policy intended both to enhance the urbanization of their territories and to contribute to the economic growth of the towns. In order to do so, they resorted to the granting of specific privileges, among which *tolvrijdom* (toll exemption), the right to hold weekly and annual fairs along with the granting of town privileges. The reasons for pursuing such a policy can best be understood from a variety of motives, ranging from political and military-strategic to financial, economic and administrative purposes. However, such a policy should not be seen as being aimed at attaining long term goals, in the sense that the Counts (or local Lords) did not, during an extended period of time, and in accordance with a predetermined policy, grant town privileges to existing settlements within their territories, nor did they found whole new towns in areas where previously no form of settlement had been present. Rather, the granting of town privileges seems to have resulted often enough from pertaining circumstances, and thus aimed at attaining short-term goals. The main political goal pursued by the Counts of Holland in the 13th century

consisted of extending the county's territory, with the ultimate goal of consolidating the political power of the Count. As from the middle of the 14th century, the main aim of the Counts had shifted somewhat, and as they had become primarily concerned with financial and political benefits, the towns within the county had, at that point in time, developed into a substantial economic power which, in turn, was accompanied by political power. Taking into account all that has been said so far, it must be concluded that the granting of town privileges in Holland and Zeeland as such, acted as an effective political tool.

With regard to the granting of town privileges by town Lords other than the Count himself, a similar political purpose cannot be discerned so easily, among other things, due to the fact that the granting of privileges reflects other unconnected events. Nonetheless, it remains clear that different town Lords were aware of the importance of transforming the major settlement in their territories into a town for the attainment of any of the aforementioned goals (e.g. political power or financial or economic gain). In reviewing the significance of the granting of town privileges with respect to both the political policy and to the position of the Count, attention must also be paid to the importance of the right to impose tolls. According to the famous lawyer, Philips van Leiden, certain rights which are incumbent upon the ruler, are aimed solely at furthering the common good, and therefore, may not be renounced. Consequently, exemption from paying toll duties was only to be granted to towns, and not to individuals; furthermore, this regulation applied only to goods which had been purchased for one's own use. The significant financial and economic importance, inherent in the right to impose toll duties with regard to both towns and Lords, is made apparent by the specific covenants incorporated into the town charters. By granting toll exemptions, the Counts are thus able to achieve various objectives: economic activity is enhanced, urban growth is consolidated, and a significant increase in the Lord's revenue is realized (being derived from sources unrelated to toll duties). Therefore, all towns in Holland and Zeeland acquired – mostly simultaneously with the granting of town privileges – toll exemptions within the county.

Our next main question was whether the granting of town privileges had a constitutive effect (e.g. did it transform a village institutionally into a town)? This would appear to be the case with respect to all kinds of town privileges, whether derived from the Count himself or from other town Lords; virtually all acts whereby town privileges were granted must be defined as entailing such a constitutive effect. The crucial element of the definition of *town privilege* is autonomy: autonomy from both the surrounding countryside with its general law, the *landrecht*, and from the direct administrative interference by the town lord. However, in the latter sense, a town's 'liberty' was never absolute. There always was the lasting bond between the town and its Lord. The Count (or any other town Lord) initially – in some cases, even spanning a period of centuries – retained his direct influence over certain affairs concerning the town. His official representative, the schout (scultetus, or bailiff) always resided in the town - and he often retained the right to interfere with the appointment of aldermen or with the provision of by-laws, and in certain cases he reserved rights of superior jurisdiction. In my opinion, the resulting situation can be defined as comprising a quasi-feudal bond between town and Lord, almost identical to the relation between the feudal Lord and his vassal. In all instances, the town does acquire – subject to certain prerequisites – autonomous power, i.e. administrative power, to be exerted within the boundaries of its own territory. Upon the appointment of a new Count or Lord, the aforementioned bond is renewed; the town pledges allegiance to the Count or Lord, leading to a subsequent confirmation of the privileges to which the town is entitled by its Lord. Only the latter can declare the privileges obsolete, or can revoke them after a breach of that bond.

So, the autonomy of the town effectively consists of the town government's authority to conduct judicial and administrative affairs within the free territory of each town (*stadsvrijheid* – town freedom). Other elements which can be considered decisive in rendering a town (semi-) autonomous consist of first and foremost, the legislative authority and – to a lesser degree – the high jurisdictional authority (the right to inflict capital punishment) along with the right to carry

a town seal. In the county of Holland, the granting of town privileges was, in the vast majority of cases, accompanied by a simultaneous granting of legislative authority. But this was not the case in either the county of Zeeland (during the 13th century) or in towns that had lords other than the Count. A keurrecht (legislative authority) was granted in fewer than half of them.

The town seal constituted the ultimate symbol of autonomy. It can hardly be surprising to find that the most powerful and significant towns started 'sealing' with their respective town seals at a very early stage. However, it turns out that most towns only started using a town seal in conducting official town matters many years after the actual granting of their town privileges; in just two of the town charters that we studied is a town seal is mentioned as such.

Whereas the vast majority of places that were privileged by the Count during the 13th century already betrayed significant signs of 'urban' development at the moment of their institutional transformation into a town, this was quite the opposite during the 14th century. Then, only a minority of the new towns had experienced prior 'urban' development. This marks a shift in the reasons behind the granting of town privileges from the attainment of political power and military strategic goals – whereby places which already had experienced significant urban growth now were officially regarded as beneficiaries ('tenable towns') – towards primarily financial and economic motives, whereby the places that received charters only experienced significant growth *after* the granting of privileges, if at all. With respect to the so-called *lordly towns* (i.e. towns deriving town privileges not from the Count but from local Lords), a similar development cannot be discerned. The extent to which the Counts – specifically in the county of Holland – were involved in the development of most of the *lordly* towns is striking. In most cases an enfeoffment by the Count had taken place, whereby it had been stipulated that the newly established town should never close its gates to the Count. Furthermore, with regard to most of these towns, privileges of toll exemption in Holland and Zeeland had been granted by the Count long before, simultaneously with, or directly after, the granting of town privileges. Viewed in this light, it can be said that it was possible in that in only a very limited number of towns for local town lords to operate without the consent of the Count.

In this chapter the generally accepted opinion of Jaap Kruisheer that the granting of town privileges in Holland and Zeeland was instigated in the majority of cases by the inhabitants of the (future) towns themselves and not, or very seldom, through actions by the Count, has been questioned. Kruisheer based his view on just four town charters from Zeeland and six from Holland, all of them dating from the 13th century and all granted by the Count(s) of Holland. Furthermore, his conclusions were based on formal rather than on substantive aspects related to the origins of these charters. And while any accurate appreciation of the exact circumstances in which the charters originated is hardly possible, it does pay off to take a more comprehensive look. It is obvious that negotiations between Count or Lord and inhabitants of the beneficiary town will always have taken place – in accordance with Kruisheer's findings – and a codification of pertaining law and practice, partly instigated by the citizens, will have equally occurred in all instances.

However, our research, based on 61 charters, does show a different outcome. The crucial finding by Kruisheer that the granting of town privileges must ultimately be regarded as the outcome of a wholly independent initiative by citizens, whereas the town lord's role was largely a passive one, reduced to negotiations on specific clauses of the charter or to the amount of the price that had to be paid can, in my opinion, and on the basis of historical circumstances not be justified. From our research it appeared that in most cases the granting of town charters was a game of give-and-take, the product of deliberation and negotiation. Consequently, the importance of pinpointing one party as the main initiator is questionable. The Count will, in any case, neither have 'imposed' town privileges upon 'unwilling' beneficiaries, nor will he have cooperated with the granting of 'undesirable' town privileges as a reaction to a request originating from (future) citizens. In my opinion, each granting of town privileges comprises a 'contractual' situation, instigated in order to pursue mutual interests of two parties that were not necessarily

equal parties. So, our conclusion would be that the granting of town privileges should not be caught in the dichotomy of either a lord imposing his will on an urban community or, vice versa, on a completely local initiative imposed upon a lord. Rather, in most cases we deal with a situation that was principally characterized by 'mutual dependence'.

However, in a limited number of cases the aforementioned mutual, contractual relationship can not be discerned; all of them were linked to the actual institutional *foundation* of a 'new' town. Geertruidenberg, Westkapelle, Domburg, 's-Gravenzande, Gouda, Nieuwpoort, Medemblik, Vlissingen, Ammerstol, Vianen, Weesp, Geervliet, Leerdam, and Heukelum answer this definition.

In *Chapter 4* the meaning of both the 'stedenfilatie' (affiliation by those towns that received the same kind of town privileges) and the 'hoofdvaart' (judicial consultation of the court of the central town of the affiliation) have been outlined. In Holland and Zeeland, there were three such areas with mutually related town privileges:

- a. Kennemerland, West-Friesland and the Zeevang/Waterland are all beneficiaries to 'Brabant-Holland' town privileges derived from the town charter of Haarlem;
- b. Amstelland and Gooiland have been bestowed with 'Utrecht'-type town privileges via Amsterdam;
- c. whereas the town privileges granted in Zeeland are generally derived from the town charter of Middelburg.

By contrast, in the core districts of the county of Holland, only 'indigenous' town privileges of diverse origin were found. A link to town privileges outside the county is either wholly absent, or such a link can only be partly proven to exist. This diversity is difficult to explain, the more so because at the same time *hoofdvaart* (the custom of going for a verdict to the judicial court of one's 'mother town' in a legally problematic case) hardly ever occurs. Nor do we see any use of such alternatives as the personal interference by the Count himself or by aldermen *secundum conscientiam suam* (in accordance with his/their conscience).

In Zeeland, in which any form of *hoofdvaart* was lacking, the active interference by the Count, who acted there as the superior judge presiding over all disputes, was demonstrably instrumental. The significant role played by the Count constitutes a logical consequence of the modest autonomous jurisdiction held by both town and countryside in Zeeland. Even the two capital towns in Zeeland, Middelburg and Zierikzee were, during a substantial period of time, faced with a limitation of the right to administer high justice. It took the shape of a maximum fine, linked to certain offences, which could be autonomously adjudicated. Only over the course of the 15th century did both towns acquire the right to administer high jurisdiction, which most towns in Holland were entitled to from the moment they were granted their privileges. The aforementioned disputes arising in the county of Zeeland were to be adjudicated by the *Hoge Vierschaar* (High Court) of Zeeland, over which the Count himself presided. It is important to note that the latter jurisdiction did not uniquely relate to criminal cases. Civil disputes relating to property claims between citizens of Middelburg and countrymen, for example, were decided upon by the Count using the 'truth', i.e. the proof based on testimony, produced by the town aldermen. The essence of this section must be understood as entailing the observation that precisely in Zeeland, the Count had largely retained the authority to administer justice, not having opted for an effective decentralization. It needs to be said, however, that no actual decisions rendered by the Count in cases originating from town disputes have been preserved. The Count's authority on this point is first mentioned in 1477, in the *Groot Privilege* (Grand Privilege). It explicitly outlines the need for a clarification of the provisions of the *Charter of Zeeland*, that are said to have become very old and unclear.

Chapter 5 incorporates our substantive research into the actual content of the town charters. Their numerous provisions relate to such widely diverse subject matters as the granting of special,

mostly economic privileges, public duties incurred by the citizens – e.g. the obligation to go on *beervvaart* (the military expeditions of the Count), the exaction of aids (*beden*, i.e. taxes the Count ‘asked’ for) and the payment of fines incurred in the town – the composition of the town’s administration, the administration of justice and delineation of jurisdiction incumbent upon the town, the extent of the jurisdiction of the town (the *stadsvrijheid* or town’s ban mile), the acquisition of citizenship and its related rights (*burgerrecht*), the legislative right (*keurrecht*), the concept of urban peace (*stadsvrede*), the enforcement of public order, prohibitions on organizing judicial duels, prohibitions on trespassing, the recognition and collection of debt and the right to seize property or to arrest persons in case of debt obligations, varieties of fines and punishments, and points of procedural law. Our charters are thus found to incorporate a mixture of ‘day-to-day’ constitutional law, administrative law, criminal law, procedural law and fiscal law. It is important to note that provisions stipulating local taxes are virtually absent, notwithstanding the fact that these are to constitute the majority of the income for any town at a later stage. According to our sources, towns received income from the pawning of land and from various trading activities which were conducted at the local meat, fish and linen markets, and from dues payable by weekly market traders and by the important annual fairs. In addition, towns generated income by the imposition of duties on the value of products sold at the market venues. All such ‘fiscal’ privileges were, as a rule, granted separate from the town charters, at a later stage in urban development.

By and large, the body of provisions in town charters constitutes an accurate reflection of day-to-day affairs. Only in the case of an (almost) verbatim borrowing of an existing body of provisions by one town from another – which was the case with most ‘members’ of the Brabant-Holland ‘town-family’ – is this observation less accurate. In that respect, the privileges of various port towns constitute a more interesting source, as these provide information on the continuous occurrence of disputes and on the necessity of specific legislation relating to matters of trade and shipping.

In Dutch historiography, the right to build town walls is generally considered to be part of most town charters. In fact, this was quite exceptional: it is mentioned only in the charter of Reimerswaal (1366, Zeeland) which entitled the citizens to fortify their town. In all other cases such a privilege was granted separately, and very much later; on average between 30 and more than a 100 years after the first granting of a charter. Another notable aspect is the delineation of a town’s territory – the so-called *stadsvrijheid* (lit. ‘town’s freedom’). The first instances can only be found in the charters of Gouda of 1272 and of the (unsuccessful) town of Ammerstol of 1322. In Holland, only from the charter of Naarden of 1353 are the exact contours of a town’s territory consistently mentioned in town charters. In Zeeland, only the charter for Flushing of 1315 has information on the delineation of the town’s territory.

The most common provision in town charters concerns the exemption of water tolls (i.e. river and seaport tolls) within the entire county of Holland (31 towns; 22 other towns were even granted toll exemption before they received their charter; the remaining towns will have acquired this privilege soon afterwards). Equally characteristic in the charters regarding towns in Holland (but not in Zeeland) is the privilege of a *jaarmarkt* (a fair – usually lasting for 8 days) or of a weekly market. In the course of the 13th century, Count and town always seem to have agreed upon a certain sum of money to be paid annually for the grant of the town’s privileges, and this amount is stipulated in the charter itself. In the course of the 14th century, however, this practice changed; from then on, the granting of town charters will be paid for in a single sum of money (sometimes a vast sum), paid in cash, since the Counts were usually in great need of money to finance their costly wars or their households. Also a characteristic element were provisions on the *beervvaart* (military service in case of war), but again, only in the charters regarding Holland, and not Zeeland. The prerequisites for obtaining ‘burghership’ are oddly enough, rarely found in the charters themselves; it is something that must have been left to the rulings of the town government itself.

The division of the revenues of fines was usually set at 2:1 for Count and town respectively. In the course of time, most of these revenues were to benefit the towns themselves, and by then fines were also to be paid in the form of *steenboetes* (i.e. fines in bricks for the building or the maintenance of town walls). By far the most important element in town charters were provisions on the *stadsvrede* (lit. 'town's peace'). Scores of regulations can be found which show the great care bestowed upon a well-organised community with strict rules that had to be strictly observed. Regulations in regard to an orderly peace, a breach of the peace, the abolition of the judicial duel, banishment from the town, the sounding of the town bell (in case of alarm), the possession of forbidden weapons, disturbance of domestic peace, and arson were all elements of the 'town's peace'. With regard to criminal procedure, the well-known development from an accusatorial trial (based upon the accusations brought forward by private parties – no plaintiff, no process) to an inquisitorial trial (based upon active inquiries made by aldermen) can be clearly followed. The ruling that only a citizen may act as a witness against a fellow-citizen is also important. A visiting stranger may not testify against a citizen, nor challenge him to a duel. Should he harm a citizen, his punishment will be more severe than normal.

We have established that there were substantial differences as to the granting of high jurisdiction to towns. During the entire period until 1433, when the Dukes of Burgundy came to power in both counties, it is remarkable that, in Holland, towns like Leiden, Gouda, Vlaardingén, Woerden and Rotterdam did not have the authority to judge capital crimes. In Zeeland, the two most important towns, Middelburg and Zierikzee, were only to acquire full authority in criminal justice in the course of the 15th century. In that respect, it is quite remarkable that the town of Goes had already been granted the same privilege as early as 1405 – something which was later questioned by the town of Middelburg and appealed against in the *Grote Raad* (High Court of Justice) in Brussels. But also in Holland, there were notable differences. All members of the Brabant-Holland town charter 'family' were authorized to dispense high justice. Consequently, the aldermen of the very modest town of Monnickendam (with no more than an estimated 1300 inhabitants in 1400) could decide on the life or death of criminals, whereas the aldermen of the far more important town of Leiden (an estimated 5000 inhabitants in 1400) were only allowed to give verdicts on infringements and not on serious crimes.

We could not find any fundamental differences between town charters granted by the Counts and those granted by other lords. The earliest *lordly* town privileges in our period were those of Schiedam (1275), Nieuwpoort (1283) and Amsterdam (1300); the first one was granted by the Count's aunt, the second one by two local Lords, and the third one by a brother of the Count in his capacity as the possessor of local lordship rights (and also based upon Utrecht law). There is no specific *lordly* town charter; town charters granted by lords other than the Count tended to be modelled in both form and substance on the examples set by the Count.

The contents of the town charters granted by the Count in Zeeland were very different from those granted in Holland. The following subjects were almost always dealt with in charters for towns in Holland, but absent in charters for towns in Zeeland: taxation (the Count's *bede* or request for taxes), toll exemption, burghership, *beervaat* (military service), the ruling that 'town air makes free' (i.e. emancipation of serfs), the permission to leave town for a certain period of time in order to sow and to harvest, the delineation of the urban territory, the responsibility for weights and measures, laws of intestate succession, the taking of oaths of innocence, the rights to administer 'high' jurisdiction, the division of money fines between Count (Lord) and town, and the *hoofdvaart*. The town privileges of Flushing in Zeeland are the one exception here: these resemble the town charters from Holland. The reason behind this difference may simply be that in our period all town charters granted by the Count were granted in his capacity as Count of Holland – never as Count of Zeeland. The charters granted by other lords were mainly granted in their capacity as lord of a single town, although in some cases the granters were feudal lords governing over a larger territory, such as the Lords of Voorne, of Putten and Strijen, and of

Arkel. Finally, we could not find any active engagement with, or systematic influence upon, the granting of town privileges by (members of) the Count's council.

In conclusion

In our thesis we did not take into consideration the granting of privileges to towns in the principalities that were bordering Holland, i.e. the duchies of Brabant and Guelders, and the prince bishopric of Utrecht. No doubt a structural comparison will be interesting and rewarding. In the Duchy of Brabant the initiative to provide towns with charters was taken predominantly by the duke, who obviously pursued a policy of founding new towns. As to their substance, the town charters of Brabant seem to have been much like the charters of Holland and Zeeland. In the Duchy of Guelders and the prince bishopric of Utrecht, on the other hand, town charters, at first sight, differed substantially from those granted in Holland and Zeeland, both with respect to their motives and their contents. In Utrecht, it was the prince bishop's task to take the initiative in founding towns although, in many cases, this was not successful. But on the whole there seem to have been many similarities in the town charters of these three neighboring principalities, due to a clear 'town privileges policy', advocated by their princes. Also essentially different from the situation in Holland and Zeeland was the presence of *mother towns*: These were 's-Hertogenbosch (Brabant), Zutphen (Guelders), Utrecht (Nedersticht; i.e. the southern part of the prince bishopric Utrecht) and Deventer (Oversticht, i.e. the northern part of the same prince bishopric). The town privileges of 'younger' towns were clearly based on the charters of these mother towns, where the former went for their *hoofdvaart* (judicial consultation). This is another proof of the imperious 'town privileges policy' in these areas, which was quite unlike the situation in Holland and Zeeland.

In Holland and Zeeland, the granting of town privileges essentially came down to the following: the Count, or another local town Lord, created by charter a jurisdiction for a specific area which was to become the town territory. He granted such a privilege without prejudice to his lordly rights and he demanded an oath of loyalty from the citizens. De facto this was a form of delegation: under certain restrictions, the Lord handed over a part of his sovereignty concerning local government, justice and legislation to this new public authority – the town. This delegation always included the 'lower' jurisdiction and sometimes also the 'higher' jurisdiction (capital punishment). Through his local sheriff, the Lord still had an important say in town matters. The inhabitants of the town became members of the *universitas*, the community of *burghers* within their own jurisdiction and with their own specific laws and regulations. In fact, one could speak of a contractual relationship: as long as both parties abided by it, no one was entitled to end the 'contract'.

Over time, most town privileges were repeatedly extended and enlarged (and sometimes also limited) but the charters that had been granted originally always remained inviolable – except after heavy breaches of the lord's sovereignty. An uprising might lead to the loss of the town charter or town charters. From his side, the town lord was obliged to respect the privileges he himself had granted. In the course of the 13th to the 15th century, the effect of providing towns with privileges changed in character. Initially meant to initiate or to reinforce a process of creating new towns – favourable to Count or Lord – the same towns gradually demanded more autonomy, wanting to reduce the influence of their lords in the affairs of the town. From that point on, town privileges started to take on a more conservational character. The towns began to view the town charter as their constitution. The growing number of towns, their increasing economic and financial power and, closely related to this, the growing dependency of the Count or Lord upon that power – led to a distinct role for the towns at the political stage of the county. In the course of the 15th century, no more town privileges would be granted and, therefore, no new towns were created. The granting of town charters was no longer used by the Counts of Holland and Zeeland as a political instrument.

Although not every town charter will have been applied in practice immediately after its having been granted, town charters in general would be upheld formally for many years to come. They had to be confirmed by every new sovereign and they were cherished by the towns as their most costly possession, as their constitution. The proud owners of these centuries-old charters kept them in their strongest chests in the safest place in town and every impact on, or doubt of, its validity was strongly opposed. Throughout the ages, right up to today, the town's privileges were considered to be an important token of its identity.

Gebruikte afkortingen

AGH	Archief van de graven van Holland 880-1582
AGN	<i>Algemene geschiedenis der Nederlanden, 1949 - 1958</i>
art.	artikel(en)
bijv.	bijvoorbeeld
BVGO	<i>Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde</i>
c.a.	cum annexis
CbHZ	<i>Groot charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en heeren van Friesland</i> [zie F. van Mieris]
[datering]	Onzekere, vermoedelijke, mogelijke of waarschijnlijke datering
dl., dln.	deel, delen
diss.	dissertatie
ed(s).	editeur(s), uitgever(s), bezorger(s)
e.a.	en anderen
enz.	enzovoort
e.v.	en volgende
evt.	eventueel
f.	folio (folii)
GA	Gemeentearchief
GAG	Gemeentearchief Goes
GAR	Gemeentearchief Rotterdam
GAV	Gemeentearchief Vianen
GAW	Gemeentearchief Weesp
hfst.	hoofdstuk
HUA	Het Utrechts Archief (Utrecht)
inv. nr.	inventarisnummer
KHA	Koninklijk Huisarchief
lb.	pond(en)
me.	Middeleeuwen, middeleeuws
MNW	<i>Middelnederlandsch Woordenboek (CD-rom)</i>
ms.	manuscript
NA	Nationaal Archief (Den Haag)
NAGN	<i>(Nieuwe) Algemene Geschiedenis der Nederlanden, 1977 - 1983</i>
n.r.	nieuwe reeks
o.a.	onder andere(n)
OA	Oud Archief
OBA	<i>Oorkondenboek van Amsterdam tot 1400</i>
OHZ	<i>Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299, delen I - V</i>
OGV	<i>De oorkonden der Graven van Vlaanderen I en II</i>
OKGH	<i>Oorkonden en kanselarij graven van Holland</i>
OSU	<i>Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301, delen I - V</i>
p.	pagina(s)
r	recto
RA	Regionaal Archief
RAA	Regionaal Archief Alkmaar
rbr.	rechtsbronnen
red.	redactie
reg.	regist
respectievelijk	respectievelijk
RGP	<i>Rijks Geschiedkundige Publicatiën</i>

RHC	Regionaal Historisch Centrum
SA	Streekarchief
SALHA	Streekarchief Land van Heusden en Altena
SAMH	Streekarchief Midden-Holland
SAVPR	Streekarchief Voorne-Putten en Rozenburg
SSAN	Stads- en Streekarchief Naarden
<i>TvR</i>	<i>Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis</i>
uitg.d.	uitgegeven door
v	verso
VMOVR	<i>Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht</i> [voortgezet als <i>Verslagen en mededelingen van de Stichting tot uitgaaf der bronnen van het Oud-Vaderlandse recht</i> = n.r.]
WA	Waterlands Archief
WfA	Westfries Archief
<i>Werken OVR</i>	<i>Werken der Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oude vaderlandsche recht</i> [voortgezet als <i>Werken Stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandse recht</i>]
wrs.	waarschijnlijk
z.j.	zonder jaar

Lijst van tabellen

<i>Tabel 1: Aantal stadsrechtverleningen in Nederland per 25 jaar interval, 1175-1500</i>	24
<i>Tabel 2: Steden gerangschikt naar vroegste dagvaarten en medebezegelingen</i>	26/7
<i>Tabel 3: Niet-grafelijke stadsrechten in leenrechtelijk opzicht</i>	119
<i>Tabel 4: Motieven voor stadsrechtverlening (dertiende - vijftiende eeuw)</i>	158/9
<i>Tabel 5: Constituerende werking stadsrecht in relatie tot keurrecht, hoge jurisdictie en stadszegel</i>	162/3
<i>Tabel 6: Overzicht Stadsrechtfamilies</i>	174

Kaarten

<i>Grafelijke stadsrechten Holland</i>	40
<i>Grafelijke stadsrechten Zeeland</i>	64
<i>Grafelijke stadsrechten Friesland</i>	93
<i>Niet-grafelijke stadsrechten Holland</i>	120
<i>Niet-grafelijke stadsrechten Zeeland, Voorne en Putten</i>	145

Bijlagen

<i>Bijlage 1: Bronnen en archieven in relatie tot de onderzochte oorkonden</i>	301
<i>Bijlage 2: Stadsrechtsoorkonden c.a. in Holland en Zeeland (dertiende - vijftiende eeuw)</i>	303

Bijlage 1. Bronnen en archieven in relatie tot de onderzochte oorkonden

Stad	Oorkonde	Origineel	In:	Afschrift:	Oork.boek	Publicatie	Transcr.
Geertruidenberg	1213	Nee			OHZ		
Middelburg	1217	Nee			OHZ		
Dordrecht	1220	Ja			OHZ		
Domburg	1223	Nee			OHZ		
Westkapelle	1223	Nee			OHZ		
Haarlem	1245	Ja			OHZ		
Delft	1246	Ja			OHZ		
's-Gravenzande	1246	Nee			OHZ		
Zierikzee	1248	Nee			OHZ		
Alkmaar	1254	Nee			OHZ		
Leiden	1266	Nee			OHZ		
Gouda	1272	Nee		SAMH	OHZ		Ja (afs.)
Vlaardingen	1273	Nee			OHZ		
Schiedam	1275	Nee			OHZ		
Schoonhoven I	1280	Nee			OHZ		
Nieuwpoort	1283	Nee			OHZ		
Medemblik	1289	Nee			OHZ		
Staveren	1292	Nee			OHZ		
Beverwijk	1298	Ja			OHZ		
Amsterdam	1300	Nee			OBA		
Goedereede	1312	Nee		NA			Ja
Vlissingen	1315	Nee		NA			Ja
Heusden I	1318	Nee		SALHA			Ja
Ammerstol	1322	Nee		NA			
Oudewater	1322	Nee		NA			
Schoonhoven II	1322	Ja	SAMH				
Schoonhoven III	1322	Ja	SAMH				
Brielle	1330	Ja				Cappon/V.Engen	
Vianen	1336	Nee		GAV			Ja
Rotterdam	1340	Ja	GAR				Ja
Amsterdam	1342	Ja			OBA		
Oudewater	1345	Nee		NA			Ja
Naarden	1355	Nee		NA			
Weesp	1355	Ja	GAW				Ja
Enkhuizen I	1356	Ja	Wf.A				Ja
Enkhuizen II	1356	Ja	Wf.A				Ja
Hoorn	1356	Ja	Wf.A				Ja
Monnickendam I	1356	Nee		WA			Ja

Monnickendam II	1356	Nee		NA			Ja
Woudrichem	1356	Nee		NA			Ja
Edam I	1357	Nee		NA			Ja
Edam II	1357	Ja	WA				Ja
IJsselsteijn	1363	Nee		HUA			Ja
Grootebroek	1364	Ja	Wf.A				Ja
Tholen	1366	Ja	SAVPR				Ja
Woerden	1372	Nee		NA			Ja
Muiden	1374	Nee		SSAN			Ja
Reimerswaal	1375	Nee		NA			Ja
Geervliet	1381	Nee		NA			Ja
Gorinchem	1382	Nee			me. rbr. G.		
Leerdam	1382	Nee				Bruch	
Harlingen	1398	Nee		NA			Ja
Bolsward	1399	Nee		NA			Ja
Heusden II	1399	Nee		SALHA			Ja
Workum	1399	Nee		NA			Ja
Brouwershaven	1403	Ja				Cappon/V.Engen	
Goes I	1405	Nee		GAG			Ja
Goes II	1405	Nee		GAG			Ja
Purmerend I	1410	Ja	WA				Ja
Heenvliet	1469	Ja	SAVPR				Ja
Purmerend II	1484	Ja	WA				Ja

Bijlage 2. Stadsrechttoorkonden c.a. in Holland en Zeeland (13de - 15de eeuw)

1254 juni 11

Stadsrecht Alkmaar

Leiden

Willem II, Rooms-koning, graaf van Holland, verleent stadsrecht aan de poorters van Alkmaar.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: B. (1325 okt. 12) Regionaal Archief Alkmaar, Gemeente Alkmaar, 1325-1815, inv. nr. 1 (vidimus van het origineel door Dirk, abt van Egmond, Werenbold, cureit van de kerk van Alkmaar, en Gerard van Heemskerke, ridder) – F. (1463 okt. 31, kamer van de abt van Egmond) RA Alkmaar, nr. 1 (vidimus van E. door Jacob van Poelgeest, abt van Egmond).¹

Wilhelmus Dei gratia Romanorum rex semper augustus universis presentes litteras inspecturis gratiam suam et omne bonum. Que geruntur in tempore ne lapsu temporis dilabantur, convenit ut scripturarum memorie ac ydoneorum virorum testimonio commendentur. Ad noticiam igitur universorum volumus pervenire quod nos, ob dileccionem libertatis opidi de Alcmaria petitioni opidanorum eiusdem benignius inclinati,

[Willem, bij de genade van God Roomskoning altijd verheven, wenst allen die dit document zullen lezen zijn genade en al het goede toe. Het is gepast om de dingen die in de loop der tijd gebeuren, aan het geheugen van geschriften en aan de getuigenis van betrouwbare mannen toe te vertrouwen, opdat ze niet met het verstrijken van de tijd verloren gaan. Daarom willen wij dat het allen ter kennis komt dat wij uit liefde voor de vrijheid van de stad Alkmaar welwillend gestemd zijn tegenover het verzoek van de poorters van deze stad,]

1. ipsos liberos ab omni theloneo et exactione thelonei per aquas et terras in comitatu Hollandie dimisimus.

[en hen hebben vrijgesteld van alle tol en tolheffing op het water en op het land in het graafschap Holland.]

2. Preterea dictis opidanis talem contulimus libertatem, videlicet si alicui quitquam adversus aliquem opidanorum de Alcmaria displicuerit, nichil inde nisi iudicium scabinorum habere debet, nec nos neque nostra posteritas inde aliud requiremus.

[Bovendien hebben wij de genoemde poorters zodanige vrijheid gegeven dat, als iemand iets niet bevalt met betrekking tot een van de poorters van Alkmaar, hij dienaangaande alleen maar rechtspraak van de schepenen moet krijgen, en wij noch ons nageslacht zullen dienaangaande iets anders eisen.]

3. Si quis autem de circummanentibus alicui predictorum opidanorum iniuriam sive violenciam fecerit de bonis suis que iuste et sine querimonia possederit, villicus de Alcmaria cum universis, tam pauperibus quam divitibus, illuc pergere debet et illam iniuriam corrigere sine nostra et nostrorum offensione.

[Als evenwel iemand van de omwonenden een van de voornoemde poorters onrecht of geweld aandoet met betrekking tot zijn goederen, die hij rechtmatig en onbetwist bezit, moet de schout van Alkmaar met allen, zowel arm als rijk, daar op af gaan en dat onrecht bestraffen, zonder onze rechten en die van de onzen daarmee aan te tasten.]

4. Ceterum de nostra et hominum nostrorum deliberacione dignum duximus concedendum ut opidum de Alcmaria eo iure gaudeat quod in tenore presencium continetur, videlicet si quis, de quacumque parte veniens in opidum memoratum, et opidanus fieri curaverit, porte et ingressus ei patebunt, ita quod prestito iuramento nobis et nostris heredibus et eidem opido fidelitatem faciat, sculteto quatuor denarios, preconii unum denarium, scabinorum voluntati tres solidos traditurus, et hiis peractis iure opidani postmodum perfruetur.

¹ Deze tekst is gebaseerd op OHZ, II, nr. 1009; zie aldaar voor een uitgebreid overzicht van afschriften, drukken etc.. Hertaling door W. van Bentum.

[Verder hebben wij na het overleg met ons en onze mannen het waardig gekeurd om toe te staan dat de stad Alkmaar dat recht geniet dat in de tekst van dit document is opgenomen, namelijk dat, als iemand, waarvandaan hij ook naar genoemde stad komt en poorter wil worden, de poorten en de toegangen voor hem open zullen staan, op voorwaarde dat hij ons en onze opvolgers en deze stad trouw zweert, waarbij hij vier penningen aan de schout, een penning aan de bode en voor het besluit van de schepenen drie schellingen betaalt, en nadat hij deze dingen gedaan heeft, zal hij voortaan van het poorterecht gebruik kunnen maken.]

5. Cuilibet autem opidano, si necesse fuerit, cedent quadraginta dies in mense iulio et augusto ad messes colligendas et totidem dies ad seminandum in autumpno extra limina opidi supradicti, ita quod dicto tempore transacto ad opidum redeat ibidem morando.

[Elke poorter zal evenwel, als het nodig is, veertig dagen kunnen krijgen in de maand juli en augustus om de oogst binnen te halen en evenveel dagen in de herfst om te zaaïen buiten de grenzen van de bovengenoemde stad, op voorwaarde dat hij, nadat de genoemde tijd is verstreken, terugkeert naar de stad om daar te verblijven.]

6. Similiter cedunt cuilibet noviter opidano facto ad inducendas res suas in opidum supradictum quadraginta dies.

[Op dezelfde wijze krijgt ieder die pas poorter is geworden, veertig dagen om zijn bezittingen naar bovengenoemde stad te verhuizen.]

7. Cum autem aliquis opidanus fuerit in causam trahendus, debet citari per iudicem vel per preconem eius venturus ad iudicium post duas ebdomadas a die citacionis.

[Wanneer evenwel een poorter voor de rechtbank gebracht moet worden, moet hij door de schout of diens bode opgeroepen worden om twee weken na de dag van dagvaarding voor het gerecht te komen.]

8. Opidanus vero citatus potest diem citacionis anticipare et breviare, sed de iure cedunt ei due ebdomade. Predictus modus citandi locum habet tantum in causa que vertitur inter opidanos.

[Een opgeroepen poorter kan echter de termijn van dagvaarding vervroegen en verkorten, maar rechtens komen hem twee weken toe. De voornoemde manier van dagvaarden is alleen mogelijk in een rechtszaak, die tussen poorters gaat.]

9. Si vero quis extraneus opidanum coram iudice traxerit in causam, iudex tenebitur extraneo iusticiam facere infra terciam diem propter commodum extranei.

[Als echter een vreemdeling een poorter voor de schout aanklaagt, zal de schout verplicht zijn de vreemdeling binnen drie dagen recht te doen voor het gemak van de vreemdeling.]

10. Cum autem sive opidanus sive extraneus de querela supra que tractus est in causam, una et propria manu se debet excusare, confestim tenebitur se in iudicio excusare.

[Wanneer nu een poorter of een vreemdeling zich voor een klacht, waarvoor hij is aangeklaagd, alleen met zijn eigen hand moet rechtvaardigen, zal hij verplicht zijn zich onmiddellijk ter terechtzitting te rechtvaardigen.]

11. Si vero per testes se debet excusare, cedent ei inducie deliberatorie per duas ebdomadas, ita tamen quod opidanus potest ferre testimonium contra opidanum; et simplex opidanus ferens testimonium iurare tenebitur, scabinus vero iuratus sine iuramento poterit ferre testimonium.

[Als hij echter door middel van getuigen moet verklaren dat hij onschuldig is, zal hij gedurende twee weken uitstel krijgen voor beraad, onder die voorwaarde evenwel dat alleen een poorter tegen een poorter getuigenis zal kunnen afleggen; en een gewone poorter, die getuigenis aflegt, zal verplicht zijn te zweren, een schepen of een gezworene echter zal zonder eed een getuigenis kunnen afleggen.]

12. Cum etiam quis citatur de re pecuniali, debet citari per iudicem vel preconem presentibus ad minus duobus opidanis, et in citacione debet taxari summa pecunie; et si citatus die prefixa in iudicio non comparuerit, conquerens tantum pecunie optinebit quanta fuit taxata in citacione contra illum qui citatus fuerit; et citatus, quia non comparuerit, debet iudici de banno tres solidos Hollandensium et duos solidos pro satisfactione persolvere conquerenti.

[Wanneer iemand wordt gedagvaard voor een financiële kwestie, moet hij opgeroepen worden door de schout of de bode in aanwezigheid van minstens twee poorters, en in de dagvaarding moet de waarde van het geldbedrag worden vastgesteld; en als de gedagvaarde op de vastgestelde dag niet op de gerechtszitting verschijnt, zal de klager van de

gedagvaarde zoveel geld krijgen als was vastgesteld in de dagvaarding tegen hem die gedaagd was; en de gedaagde moet, omdat hij niet is verschenen, aan de schout als boete drie schellingen Hollands betalen en de klager twee schellingen bij wijze van genoegdoening.]

13. Preterea si censuales alicuius domini alterius a nobis vel nostro sculteto ad iudicium citati fuerint, dominus eorum specialis poterit eos de iudice eripere, ita quod promittat certa fide infra quindenam se debere iuste iudicare; quod si non fecerit, de cetero non poterit eos eripere ab opidi iurisdictione.

[Bovendien als tijslieden van een andere heer door ons, of door onze schout, voor de rechter zijn gedaagd, zal hun eigen heer hen kunnen onttrekken aan het gerecht, op voorwaarde dat hij getrouw belooft dat hij binnen twee weken een rechtvaardig vonnis moet vellen; indien hij dat niet doet, zal hij hen voortaan niet kunnen onttrekken aan de jurisdictie van de stad.]

14. Item si opidanus a quocumque fuerit tractus in causam super re pecuniali, nisi de manu promissa que vulgo ghewedde hant² nuncupatur eum convincat, is qui convenitur propria manu se poterit excusare.

[Voorts als een poorter door wie dan ook is aangeklaagd met betrekking tot een financiële kwestie, zal hij die aangeklaagd wordt, met zijn eigen hand³ kunnen zweren dat hij onschuldig is, tenzij de klager hem aanklaagt over de handgelofte, die in de volkstaal 'gewedde hand' wordt genoemd.]

15. Cum vero aliquis super hereditate aliqua ad iudicium citatus prima die sibi prefixa non comparuerit in iudicio, citandus est secundo, et si secundo non comparuerit, tercio citabitur, et si tunc non venerit, tenebitur satisfacere iudici, de utroque excessu persolvendo ipsi duos solidos; si vero tercio non venerit, cadit citatus a causa, et hereditas super qua tractus est citatis in causam, ipsi abiudicabitur; si autem conquerens aliqua die citacionis non comparuerit, cadit penitus a causa.

[Wanneer echter iemand die met betrekking tot een onroerende zaak is gedagvaard voor het gerecht, niet op de eerste voor hem vastgestelde dag voor het gerecht verschijnt, moet hij voor een tweede maal gedagvaard worden, en als hij voor de tweede maal niet verschijnt, zal hij voor de derde maal gedagvaard worden, en indien hij dan [niet] komt, zal hij verplicht zijn aan de rechter genoegdoening te geven voor beide overtredingen door aan hem twee schellingen te betalen. Als hij evenwel voor de derde maal niet komt, verliest de gedagvaarde de rechtszaak en wordt de onroerende zaak, waarvoor de gedaagde is aangeklaagd, hem bij vonnis ontnomen. Indien evenwel de klager niet op enige dag van dagvaarding verschijnt, verliest hij de rechtszaak geheel en al.]

16. Cum quis debet iurare de re pecuniali, poterit cadere a causa et amittere si verbotenus male iuraverit vel contra modum iurandi venit. Si vero super hereditate iurare debeat, in primo vel secundo iuramento cadere non poterit; si autem tercio iurans debitum⁴ iurandi excesserit et male iuraverit, cadit a causa, et hereditas super qua tractus est in causam, ipsi abiudicabitur et adiudicabitur conquerenti; et quociens male iuraverit, tociens satisfacet iudici duos solidos persolvendo eidem.

[Wanneer iemand een eed moet afleggen met betrekking tot een financiële kwestie, dan zal hij de rechtszaak kunnen verliezen als hij alleen maar in woorden de eed onjuist uitspreekt of inbreuk maakt op de wijze van zweren. Als hij echter met betrekking tot een onroerende zaak moet zweren, zal hij bij de eerste of de tweede eedaflegging zijn rechtszaak niet kunnen verliezen; als hij echter voor de derde maal zweert en de verplichte manier van zweren overtreedt en verkeerd zweert, verliest hij de rechtszaak en zal de onroerende zaak, waarover hij werd aangeklaagd, bij vonnis hem ontnomen worden en toegewezen worden aan de klager; en zo vaak als hij verkeerd heeft gezworen, zo vaak zal hij de schout genoegdoening geven door hem twee schellingen te betalen.]

² Een door een 'handslag' bekrachtigd akkoord.

³ D.w.z. zelfstandig, zonder getuigen.

⁴ Opvallend genoeg staat hier niet het woord *modum* opgenomen dat ook ontbreekt in het stadsrecht van Haarlem (1245). In het stadsrecht van Delft (1246) en in dat van Beverwijk (1298) komt het wel voor. Zie ook Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p. 145, noot 1.

17. Preterea in eodem opido constituta sunt tria iudicia annualia, primum proxima tertia feria post Epyphaniam, secundum feria secunda post octavas Pasche, tertium feria secunda post festum Iohannis Baptiste, que ad hoc sunt instituta ut quilibet opidanus existens in possessione alicuius hereditatis, in quolibet trium predictorum iudiciorum compareat et ibidem super hereditate, si sit qui impetat, conveniatur; si vero non conveniatur, ipse postmodum iuxta sententiam scabinorum quiete suam hereditatem possideat. Et dicta iudicia sunt in ecclesia indicenda. Quia vero hereditatis possessio non poterit confirmari et probari nisi per scabinos vel iuratos.

[Bovendien zijn in deze stad drie jaarlijkse rechtszittingen ingesteld, de eerste op de eerste dinsdag na Driekoningen, de tweede op de maandag na de octaaf van Pasen en de derde op de maandag na het feest van Johannes de Doper; zij zijn hiervoor ingesteld dat iedere poorter, die in het bezit is van een of andere onroerende zaak, in welke van de drie hiervoor genoemde rechtszittingen ook maar kan verschijnen en daar over de onroerende zaak kan worden aangeklaagd, als er iemand is die hem aanvalt; als hij echter niet wordt aangeklaagd, moet hij daarna volgens vonnis van de schepenen zijn onroerende zaak in alle rust bezitten. En genoemde rechtszittingen moeten in de kerk worden afgekondigd. Het bezit in alle rust van een onroerende zaak zal echter alleen door schepenen en gezworenen kunnen worden bekrachtigd en bewezen.]

18. Si lis oriatur in opido, et iudex supervenerit et pacem comitis per duas ebdomadas servandam indixerit, et servata fuerit, et iterum per duas ebdomadas, et tercio per duas ebdomadas, et quarto per annum et unum diem, et quinto per annum et unum diem, et sexto per annum et unum diem iudex pacem comitis servari preceperit, et alter litigantium vel ambo contra preceptum iudicis venerint, solvet comiti decem libras;

[Als in de stad een twist ontstaat en de schout komt tussenbeide en bepaalt dat de vrede van de graaf gedurende twee weken moet worden gehandhaafd, en hij wordt gehandhaafd, en hij beveelt dat de vrede van de graaf weer gedurende twee weken moet worden gehandhaafd, en een derde maal gedurende twee weken, en een vierde maal gedurende een jaar en een dag, en een vijfde maal gedurende een jaar en een dag, en een zesde maal gedurende een jaar en een dag, en één van de twistenden of beiden verzetten zich tegen het bevel van de schout, dan zal hij de graaf tien pond betalen....]

19. et quilibet treugas frangens totidem, leso decem libras vel manum perdat, ita si per duos scabinos vel plures convictus fuerit vel convicti fuerint.

[en ieder die een vrede breekt evenzoveel⁵ en hij moet aan de benadeelde tien pond betalen of zijn hand verliezen, dit in het geval dat hij door twee of meer schepenen is veroordeeld of dat zij zijn veroordeeld.]

20. Si quis alium instrumento acuto vulneraverit et super hoc per duos scabinos vel plures convictus fuerit, decem libras nobis persolvat et leso decem libras, vel manu privabitur.

[Als iemand een ander met een scherp werktuig verwondt en daarvoor is hij door twee of meer schepenen veroordeeld, zal hij tien pond aan ons betalen en de gewonde tien pond, of hij zal van zijn hand worden beroofd.]

21. Preterea si quis alium infra mansionem suam per se vel per plures impecierit⁶ et eum occiderit, ipse impetitor sive grassator cum omnibus suis complicitibus ibidem existentibus, si convicti fuerint per duos scabinos, erunt in potestate nostra vel nostrorum successorum nostre iurisdictionis dominium possidendum. Si vero grassator aliquem infra mansionem suam vulneraverit per se vel per alios, non tamen ad mortem, grassator, nisi videbitur universis scabinis quod gravius sit puniendus, decem libras et quilibet complicitum suorum quadraginta quinque solidos Hollandensis monete nobis vel nostris successoribus persolvat, leso vero secundum scabinorum iudicium emendabit, si super hoc per scabinos fuerint convicti.

[Bovendien als iemand alleen of met meerderen een ander in diens huis aanvalt en hem doodt, zal de aanvaller of geweldpleger met al zijn daar aanwezige medeplichtigen, als zij door twee schepenen zijn veroordeeld, in onze macht zijn of in die van onze opvolgers die onze rechtsmacht bezitten. Als de geweldpleger echter alleen of samen met anderen iemand in diens huis verwondt, maar niet dodelijk, zal de geweldpleger, tenzij alle schepenen vinden dat hij

⁵ Namelijk tien pond aan de graaf; zie art. 18.

⁶ Lees *impetierit*.

zwaarder gestraft moet worden, tien pond en ieder van zijn medeplichtigen 45 schellingen in Hollandse munt betalen aan ons of aan onze opvolgers, maar de gewonde zal hij naar het oordeel van de schepenen schadeloos stellen, als zij door schepenen daarvoor zijn veroordeeld.]

22. Si autem is qui in propria mansione impetitur, viriliter se defendendo grassatorem et omnes complices suos cum eo existentes occiderit, de quolibet occiso quatuor denarios nobis vel nostris successoribus persolvat, et nos vel nostri successores tenebimur eum per hoc tueri et parentibus occisorum reconciliare vel firmam pacem ei concedere.

[Als echter hij, die in zijn eigen huis wordt aangevallen, door zich dapper te verdedigen de aanvaller en al zijn medeplichtigen, die met hem waren, doodt, zal hij voor iedere dode aan ons of onze opvolgers vier penningen betalen, en wij of onze opvolgers zullen verplicht zijn hem met betrekking tot deze zaak te beschermen en met de verwanten van de doden te verzoenen of hem een duurzame vrede te geven.]

23. Item quilibet grassator, si de grassacione sua per scabinos fuerit convictus, caput pro capite, oculum pro oculo et simile membrum pro simili membro de proprio corpore amittere tenebitur.

[Evenzo zal iedere geweldpleger, als hij door schepenen is veroordeeld aan zijn geweldpleging, hoofd om hoofd, oog om oog en gelijk lid om gelijk lid van zijn eigen lijf moeten verliezen.]

24. Preterea si quis quoscumque graves et capitales excessus perpetraverit, sive in furto, sive in incendio, sive in rapina, sive in exhibicione veneni vel alicuius mortiferi deprehensus et per scabinos convictus fuerit, ultimam et capitalem debet subire sententiam; si vero quis super hoc accusatus fuerit et non convictus per scabinos, sola manu sua iurando se poterit excusare.

[Bovendien als iemand zware en kapitale misdrijven pleegt, welke dan ook, hetzij hij op diefstal, op brandstichting, op roof, op het toedienen van vergif of van iets dodelijks wordt betrapt en door schepenen wordt veroordeeld, moet hij de hoogste en kapitale straf ondergaan; maar als iemand hiervan wordt beschuldigd en hij wordt niet door schepenen veroordeeld, zal hij zich kunnen rechtvaardigen door alleen met zijn hand te zweren.]

25. Si quis autem furem in domo sua deprehenderit, tenebit furem, si poterit, et septem de vicinis suis advocabit, et furem ligatum tam diu cum vicinis suis tenebit quod eum die clara iudici presentare poterit, re quam furatus fuerat in dorso furis ligata, et tunc iudex in iudicio furem conveniat et eum iuxta sententiam scabinorum tractabit.

[Maar als iemand in zijn eigen huis een dief betrapt, zal hij de dief vasthouden, als hij dat kan, en zeven van zijn burens er bij roepen, en hij zal samen met zijn burens de vastgebonden dief zo lang vasthouden, totdat hij hem bij klaarlichte dag aan de schout kan overdragen, met de zaak die hij gestolen had, op de rug van de dief gebonden, en dan moet de schout de dief ter terechtzitting aanklagen en hij zal hem behandelen volgens het vonnis van de schepenen.]

26. Quicumque alii debitis obligatus debita sua non valens persolvere, coram iudice si super debitis illis conveniatur, iudex debet debitorem custodie preconum deputare per duas ebdomadas servandum et medio tempore a preconibus pascendum, et post duas ebdomadas tradet iudex debitorem in potestate illius cui⁷ debitor est, ita quod ille debitorem suum pascet non vexando corpus ipsius, et tenebit eum donec secum componat vel debita sua ei solvat vel remittat.

[Als iemand, die schulden heeft aan een ander en niet in staat is zijn schulden te betalen, voor die schulden voor de schout wordt gedaagd, moet de schout de schuldenaar aan de hoede van de boden overdragen om twee weken lang vastgehouden te worden en gedurende die tijd door de boden te worden gevoed, en na twee weken zal de schout de schuldenaar in de macht geven van degene wiens schuldenaar hij is, onder die voorwaarde dat hij zijn schuldenaar zal voeden zonder hem lichamelijk slecht te behandelen, en hij zal hem vasthouden, totdat hij met hem tot een vergelijk komt of hem zijn schulden betaalt of totdat hij de schulden kwijtscheldt.]

27. Si quis in iudicio coram iudice comparuerit, quicquid iuris, quoad illum iudicem contigerit, iudex exiget ab illo fideiussores primo, secundo et tercio, et ille se dixerit non habere quos det fideiussores, talis non tenebitur iudici quid solvere de bannis; si vero tacuerit et fideiussores non

⁷ Lees *cuius*.

exhibuerit, iudex illum captum cum scabinis committet preconii in loco munito, et prece tenebitur illum servare et de eo iudici respondere.

[Als iemand tijdens een terechtzitting voor de schout verschijnt, wat voor zaak het ook is, zolang als het maar de schout aangaat, zal de schout van hem eenmaal, andermaal, ten derde male borgen eisen, en als hij zegt dat hij niemand heeft die hij als borg kan geven, zal zo iemand geen boeten aan de schout hoeven te betalen; maar als hij zwijgt en geen borgen aanwijst, zal de schout hem na hem gevangen genomen te hebben samen met de schepenen aan de bode in verzekerde bewaring geven en de bode zal hem in bewaring moeten houden en daarover aan de schout verantwoording afleggen.]

28. Si opidanus in iudicio conveniatur et aliquid iuris circa eundem iudicem contigerit, et opidanus tantum boni iure opidanorum possideat quod valet tantum quantum ius contingens est iudicem circa ipsum, talis opidanus poterit a iudicio recedere sine fideiussoris exhibicione; si vero talis tantum boni non possideat predicto modo, oportet eum prestare cautionem fideiussoriam.

[Als een poorter voor het gerecht wordt gedaagd en er gaat met betrekking tot hem in rechte iets de schout aan en de poorter bezit zoveel goederen naar poortersrecht dat het zoveel waard is als het recht dat de schout met betrekking tot hem aangaat, dan kan zo'n poorter het gerecht verlaten zonder borg te stellen; maar als zo iemand zoveel goederen op hiervoor genoemde manier niet bezit, dan moet hij de zekerheid van borgen geven.]

29. Si quis in iudicio obloquitur scabinis et sententiam ipsorum communi eorum consilio secundum iura opidana in iudicio traditam inuste et contumaciter contradixerit, nobis vel nostris successoribus decem libras Hollandensium tenebitur pro satisfactione persolvere et unam libram cuilibet scabinorum.

[Als iemand tijdens de rechtszitting de schepenen tegenspreekt en een vonnis van hen, dat in hun gemeenschappelijk overleg volgens het stedelijke recht tijdens de rechtszitting is geveld, wederrechtelijk en hardnekkig tegenspreekt, zal hij aan ons of onze opvolgers tien pond Hollands moeten betalen als boete en aan elk van de schepenen een pond.]

30. Quicumque dederit alapam in faciem alterius, si per duos scabinos convictus fuerit, solvet iudici unam libram et leso unam libram.

[Ieder die een klap in het gezicht van een ander geeft, zal, als hij door twee schepenen is veroordeeld, aan de schout een pond betalen en aan de gekwetste een pond.]

31. Si quis in domum aliquam dominum domus quesierit, emendabit eidem decem libris et comiti decem libris; si aliquem alium quam dominum domus ad aliquam domum quesierit, quesitor emendabit domino domus decem libris, quesito decem libris et comiti decem libris, et hoc manu pugnante, si per scabinos convincatur malefactor.

[Als iemand in een of ander huis de heer des huizes aanvalt, zal hij hem tien pond boete betalen en de graaf tien pond; als hij iemand anders dan de heer des huizes in een of ander huis aanvalt, zal de aanvaller de heer des huizes tien pond betalen, de aangevallene tien pond en de graaf tien pond, en dat wanneer het gewapenderhand gebeurde, indien hij door de schepenen als boosdoener wordt veroordeeld.]

32. Si quis extramanencium coram scabinis debitum certificaverit, nec curaverit solvere monitus, citabitur ad pretorium de Alcmaria de quindena ad quindenam per tres quindenae, et debitor non comparuerit ad iudicium, bannietur nec unquam a banno absolvetur donec solverit comiti tres libras et creditori dampnum et debitum, et iustiaro emendabit secundum consilium scabinorum. Si bannitus infra opidum venerit, iustarius cum scabinis et aliis opidanis pro debito suo bannitum et pro banno suo et dampno arrestatum in bona et firma custodia reservabunt donec debitum, dampnum et bannum comiti persolverit cum debita integritate.

[Als iemand van hen die buiten wonen, in aanwezigheid van de schepenen een schuld bevestigt en er niet voor zorgt die te betalen, hoewel hij daartoe gemaand wordt, zal hij om de veertien dagen gedurende zes weken voor het gerecht van Alkmaar gedagvaard worden, en verschijnt de schuldenaar niet voor het gerecht, dan zal hij verbannen worden en zal hij nooit van de ban bevrijd worden, totdat hij de graaf drie pond heeft betaald en aan de schuldeiser de schade en de schuld, en aan de schout zal hij betalen volgens het oordeel van de schepenen. Als de balling binnen de stad komt, zal de schout de balling na hem samen met de schepenen en de andere poorters gearresteerd te hebben voor de schuld, voor de ban en voor de schade, in goede en zekere gevangenschap houden totdat hij de schuld en de schade en de boete aan de graaf volledig heeft betaald.]

33. Item si bannitus contumax opidum vitaverit, iustiarius cum opidanis de banniti bonis debitum, dampnum et bannum, si potens iustiarius fuerit, persolvit; si non poterit solvere per impotenciam suam, in primo adventu comitis faciet comes solvi debitum, dampnum et emendam. [Evenzo als een banneling hardnekkig de stad mijdt, zal de schout samen met de poorters de schuld, de schade en de boete betalen uit de goederen van de banneling, als de schout daartoe bij machte is; als hij niet kan betalen vanwege zijn onvermogen, zal de graaf bij zijn eerstvolgende komst de schuld, de schade en de boete doen betalen.]

34. Quicumque ad pulsacionem campane non venerit, solvet comiti libram unam. [Wie bij het luiden van de klok niet verschijnt, zal aan de graaf één pond betalen.]

35. Opidanus qui interficitur, solvetur triginta duabus libris a parentibus malefactoris et omnia bona malefactoris erunt comitis; si interficitur in propria domo et ibi requisitus fuerit, solvetur sexaginta quatuor libris. Scabinus si interficiatur, solvetur quadraginta duabus libris; si quesitus fuerit ad domum suam et interficiatur ibidem, solvetur octoginta quatuor libris. [Voor een poorter die wordt gedood, zal door de verwanten van de dader een bedrag van 32 pond worden betaald en alle goederen van de misdadiger zullen van de graaf zijn; als hij in zijn eigen huis wordt gedood en hij werd daar aangevallen, zal voor hem 64 pond worden betaald. Als een schepen wordt gedood, zal 42 pond betaald worden; als hij is aangevallen in zijn eigen huis en hij wordt daar gedood, zal 84 pond worden betaald.]

36. Si quis pugnaverit infra libertatem, cogetur emendare ibidem vel bannietur. [Als iemand vecht binnen de vrijheid, zal hij gedwongen worden daar een boete te betalen of hij zal verbannen worden.]

37. Quicumque canipulum portaverit, solvet comiti decem libras. Quicumque traxerit irato animo, quindecim libras. Quicumque alium inde vulneraverit, amittet manum. Qui aliquem inde interfecerit, si captus fuerit, interficietur. [Ieder die een dolk draagt, zal de graaf tien pond betalen. Ieder die hem in woede trekt, vijftien pond. Ieder die er een ander mee verwondt, zal zijn hand verliezen. Wie er iemand mee doodt, zal, als hij gevangen wordt, worden gedood.]

38. Si quis tabernam intraverit ut bibat ibidem, vinitor debet ei vinum iuxta certam et debitam mensuram porrigere; et cum ille, si opidanus fuerit, ad libitum suum biberit, facta computacione si solvere confestim non poterit, usque mane recedat, vinitori vinum suum ante meridiem crastina die persoluturus; si autem ante tempus predictum vinum vinitori non persolverit et querimonia super hoc ad iudicem suum delata fuerit, debitor ille vinum suum vinitori persolvat et tres solidos iudici et duos solidos vinitori pro satisfactione. [Als iemand een taverne binnengaat om daar te drinken, moet de waard hem wijn schenken volgens de geijkte en verplichte maat; en wanneer hij, als hij een poorter is, naar zijn believen heeft gedronken, mag hij, als hij na het opmaken van de rekening niet direct kan betalen, weggaan tot de volgende morgen om de volgende dag de waard vóór de middag zijn wijn te betalen. Maar als hij de waard vóór het genoemd tijdstip de wijn niet heeft betaald en daarover bij zijn schout een klacht wordt ingediend, zal die schuldenaar aan de waard zijn wijn betalen en aan de schout drie schellingen en aan de waard twee schellingen ter genoegdoening.]

39. Quicumque de quacumque falsa mensura fuerit accusatus et per duos scabinos convictus, tenebitur tres libras iudici persolvere. [Ieder die vanwege een valse maat, welke dan ook, is beschuldigd en door twee schepenen is veroordeeld, zal aan de schout drie pond moeten betalen.]

40. De hereditate vero de Alcmaria observabitur inter opidanos consuetudo secundum quod ibidem est hattenus observata, hoc tamen adiecto quod hereditas opidanorum, sive iacet infra Alcmariam sive extra libertatem, quod ad proximum heredem sue consanguinitatis, sive sit filius eius sive filia, iure hereditario devolvitur.

[Met betrekking tot een erfenis zal in Alkmaar tussen poorters de gewoonte in acht worden genomen zoals die daar tot nu toe in acht is genomen, nadat dit er evenwel aan toegevoegd is dat onroerend goed van poorters, of dat nu binnen Alkmaar ligt of buiten de vrijheid, volgens het erfrecht aan de naaste erfgenaam van zijn bloedverwanten toekomt, of dat nu een zoon is of een dochter.]

41. Si quis autem aliquid iuris iudicem contingens violenter a iudicio transtulerit, si super hoc per duos scabinos convictus fuerit, dabit quindecim libras pro satisfaccione iudici nostro vel successorum nostrorum.

[Als iemand echter iets juridisch dat de schout aangaat met geweld uit de rechtszitting wegvoert, zal hij, als hij daarvoor door twee schepenen wordt veroordeeld, vijftien pond als boete geven aan onze schout of aan die van onze opvolgers.]

42. Quicumque opidanus uxorem habet que pistare vel braxare consueverit, is poterit per eam panem iuxta plenitudinem unius fornacis amittere, sic et unam cervisiam, ita quod maritus suus non poterit contra hoc actionem habere. Eodem modo si uxor alicuius fila lanea vel linea emere consueverit, is poterit per eam pondus filorum quod lapis vocatur deperdere. Si vero uxor alicuius non soleat negociari publice, vir ipsius dampnum quatuor denariorum poterit per eam incurrere.

[Iedere poorter die een vrouw heeft die gewoon is brood te bakken of bier te brouwen, zal door haar toedoen brood kunnen verliezen tot één volle oven toe, zo ook één brouwsel bier, zonder dat haar man hiertegen een rechtsvordering kan instellen. Evenzo kan iemand, als zijn vrouw wollen of linnen garen pleegt te kopen, door haar toedoen een gewicht aan garen, dat *steen*⁸ wordt genoemd, verliezen. Als iemands vrouw echter niet in het openbaar handel pleegt te drijven, kan haar man door haar toedoen een schade oplopen van vier penningen.]

43. Si res furtiva ab aliquo qui legitimus est fuerit deprehensa, et verus possessor rem illam per testes optinuerit, vir ille poterit se excusare tercio, ita tamen quod vir ille de cetero iuramentum in aliquo casu prestare non poterit, et is qui rem suam optinuit, duos solidos iudici et quatuor denarios conferet preconii.

[Als gestolen goed bij iemand, die betrouwbaar is, aangetroffen wordt en de echte eigenaar heeft dat goed door middel van getuigen terug gekregen, zal die man zich tot drie keer toe kunnen rechtvaardigen, onder de voorwaarde evenwel dat die man daarna geen eed meer kan afleggen in een of andere rechtszaak, en hij die zijn goed heeft teruggekregen, zal de schout twee schellingen en de bode vier penningen betalen.]

44. Preterea tale ius opidanis memoratis concessimus et tradidimus ut nullus extraneus sive vicinus eorum, nec miles nec alius quilibet opidanum de Alcmaria quemquam aliqua ratione ad duellum provocare infra predictum opidum vel usquam in nostra potestate vel nostrorum successorum poterit, nec opidanus opidanum.

[Bovendien hebben wij genoemde poorters zodanig recht verleend en gegeven, dat geen vreemdeling of buur van hen, noch een ridder, noch iemand anders enige poorter van Alkmaar om enige reden in genoemde stad of ergens in ons machtsgebied of dat van onze opvolgers tot een tweegevecht zal kunnen uitdagen, en ook niet de ene poorter een andere poorter.]

45. Si quisquam aliquem infra libertatem opidi supradicti acuto instrumento vel alio peremerit et instrumentum abiecerit, excusacionem poterit exhibere nisi duobus scabinis vel pluribus fuerit convictus; de quo etiam si querimonia fiat, in quatordecim et tribus diebus ante tribunal debet vocari, et si non ad talem terminum comparuerit, diiudicabitur et pro prescripto reputabitur; si autem infra terminum ad quem idem grassator ad iudicium vocatur, conductum requisierit a iudice, nec optinuerit, nequaquam diiudicari poterit.

[Als iemand een ander binnen de vrijheid van de bovengenoemde stad met een scherp werktuig of met iets anders doodt en het werktuig wegwerpt, zal hij zich kunnen rechtvaardigen, tenzij hij door twee of meer schepenen is veroordeeld; als hierover ook een klacht wordt ingediend, moet hij om de veertien dagen en wel op drie dagen voor het gerecht gedaagd worden en als hij niet op zo'n vastgestelde dag verschijnt, zal hij worden veroordeeld en als vogelvrij worden beschouwd. Maar als binnen de termijn waarin diezelfde geweldpleger voor het gerecht wordt gedaagd, hij de schout om vrijgeleide verzoekt, maar het niet krijgt, zal hij geenszins veroordeeld kunnen worden.]

46. Extraneus contra opidanum testimonium non poterit perhibere.

[Een vreemdeling zal geen getuigenis kunnen afleggen tegen een poorter.]

⁸ Meestal een gewicht van acht pond.

47. Si femina vi oppressa et stupro violata querimoniam fecerit sine septem testibus, tam viris quam mulieribus probatis et honestis, processum in querimoniam habere non debet.
[Als een vrouw die gewelddadig is aangerand en verkracht, een klacht indient zonder zeven betrouwbare en eerzame getuigen, mannen zowel als vrouwen, moet zij niet de mogelijkheid hebben op grond van haar klacht een proces te voeren.]

48. Si quis bona pignoris titulo sibi obligata possederit sine reclamacione per annum et amplius, et aliquis eidem iniuriatur, sola manu iurando confirmabit quicquid in illis bonis habuerit.
[Als iemand goederen die hem als pand zijn gegeven een jaar en langer zonder protest bezit en iemand betwist zijn recht daarop, zal hij door alleen met de hand te zweren al het recht dat hij op de goederen heeft, bevestigen.]

49. Si duo coram iudice vocati causam tractaverint quorum alter, qui cadit a causa, reliquo, qui partem suam optinuerit, expensas solvere tenetur, ita quod ille qui causam suam defensaverit, valorem expensarum de consilio aliorum⁹ scabinorum iuramento taxabit.
[Als twee personen voor de schout gedaagd een proces voeren, moet van hen de ene die het proces verliest, aan de ander die het proces wint, de kosten betalen, met dien verstande dat hij die het proces heeft gewonnen, de waarde van zijn onkosten op grond van het advies van de [andere] schepenen met een eed zal vaststellen.]

50. Preco non vocabit opidanum ad iudicium nisi ad domum ipsius coram duobus opidanis vel pluribus.

[De bode zal een poorter alleen maar voor het gerecht dagen aan zijn eigen huis in aanwezigheid van twee of meer poorters.]

51. Ad consilium scabinorum nemo presumat accedere nisi vocatus ab ipsis scabinis.
[Niemand mag het zich veroorloven de vergadering van schepenen te betreden, tenzij hij door de schepenen zelf is geroepen.]

52. Sententiam scabini cum consilio aliorum scabinorum factam et stabilitam nemo poterit cassare.
[Niemand zal het vonnis van een schepenen kunnen vernietigen, dat met het beraad van andere schepenen is geveld en bevestigd.]

53. Si virum quempiam femina aliqua de oppressione violenta et violencia stupri septem testibus, tam viris quam mulieribus, ydoneis et probatis, in iudicio convicerit, ille violator capitali sententia plectendus erit.
[Als een vrouw met zeven betrouwbare en eerbare getuigen, mannen zowel als vrouwen, ter terechtzitting bewijst dat een bepaalde man schuldig is aan gewelddadige aanranding en verkrachting, zal die verkrachter met het doodvonnis gestraft moeten worden.]

54. Si quis patrimonium vel hereditatem alicuius mercatus fuerit et testimonio scabinorum sine reclamacione per annum et diem vel amplius possederit, possessor ipsius patrimonii vel hereditatis nulli post dictum terminum, eciam si impetatur, tenebitur respondere.
[Als iemand een grondbezit of een onroerende goed van iemand koopt en dat volgens getuigenis van de schepenen gedurende een jaar en een dag of langer zonder protest bezit, zal de bezitter van dat grondbezit of onroerend goed na de genoemde termijn aan niemand verantwoording hoeven af te leggen, ook als hij daarover wordt aangeklaagd.]

55. Quicumque coram duobus opidanis a iudice vel preconem in opido arrestatus, sine licencia iudicis ab opido recesserit et super hoc per duos scabinos convictus fuerit, quadraginta quinque solidos solvet iudici ad emendam.

⁹ Dit woord lijkt overbodig aangezien er eerder in dit artikel in het geheel geen sprake is van schepenen. In het Haarlemse stadsrecht staat het niet. In dat van Delft (1246) is hier sprake van *consilio villici et scabinorum*.

[Ieder die nadat hij door de schout of de bode in aanwezigheid van twee poorters in de stad is gearresteerd, zonder verlof van de schout de stad verlaat en hieraan door twee schepenen is veroordeeld, zal de schout 45 schellingen als boete betalen.]

56. Quicumque aliquem de debito in aliquo iudicio conveniat et super eo testes ydoneos habeat, testes solo iuramento testimonium perhibeant, sed actor non tenebitur iurare.

[Ieder die iemand wegens een schuld op een terechtzitting aanklaagt en daarvoor geloofwaardige getuigen heeft, moeten alleen de getuigen getuigenis afleggen met een eed, maar de klager zal geen eed hoeven af te leggen.]

57. Postquam aliquis factus fuerit opidanus, nulli tenebitur esse servilis, sed secundum iura opidi libertate fruatur.

[Nadat iemand poorter is geworden, zal hij aan niemand horig hoeven te zijn, maar zal hij de vrijheid genieten volgens het recht van de stad.]

58. Preterea sciendum est quod filii sacerdotum vel aliqui qui de legitimo thoro non sunt generati, non debent nec tenebuntur testimonium ferre in preiudicium bonorum vel iure¹⁰ alicuius opidani.

[Bovendien moet men weten dat zonen van priesters of lieden die niet uit een wettig huwelijk zijn geboren, geen getuigenis behoren af te leggen noch verplicht zullen worden een getuigenis af te leggen ten nadele van de goederen of van het leven van een poorter.]

59. Si quis infra libertatem de Alcmaria terram habuerit sub annuo censu, soluto censu quamdiu vixerit optinebit, vel libere poterit vendere soluto duplici censu domino ipsius terre; verum si vir vel femina qui possidet terram censualem obierit, proximus heres soluto duplici censu vero domino terre eam optinebit iure hereditario, et sic a progenie in progeniem et in perpetuum.

[Als iemand binnen de stadsvrijheid van Alkmaar grond heeft tegen betaling van een jaarlijkse tijs, zal hij deze, mits de tijs betaald wordt, bezitten zolang hij leeft, of vrij kunnen verkopen na betaling van de dubbele tijs aan de heer van die grond. Maar als de man of de vrouw die de tijsgrond bezit overlijdt, zal de naaste erfgenaam deze grond volgens het erfrecht verkrijgen na betaling van de dubbele tijs aan de ware heer van de grond, en zo van geslacht op geslacht tot in eeuwigheid.]

60. Si quis autem aliquem infra libertatem de Alcmaria leserit aut vulneraverit dum campana pulsatur pro communi utilitate opidi aut infra tres dies post pulsacionem campane, solvet nobis decem libras, leso decem libras, si per duos scabinos convictus fuerit.

[Maar als iemand binnen de vrijheid van Alkmaar een ander kwetst of verwondt, terwijl de klok wordt geluid vanwege het gemeenschappelijke belang van de stad of binnen drie dagen na het luiden van de klok, zal hij ons tien pond betalen, aan de gekwetste tien pond, als hij door twee schepenen wordt veroordeeld.]

61. Insuper scabinis de Alcmaria licenciavimus facere nova statuta vel precepta cum consilio sculteti nostri ad dimidium annum vel ad integrum durancia, que scabini confirmaverint, utilia universitati aut parti maiori, nostra iurisdiccione in hac reservata.

[Bovendien hebben wij de schepenen van Alkmaar toestemming gegeven om in overleg met onze schout nieuwe statuten of voorschriften te maken geldig voor een half jaar of een heel jaar, die de schepenen hebben bekrachtigd als nuttig voor de gemeenschap of de meerderheid, waarbij onze rechtsmacht in dezen behouden blijft.]

62. Quicumque opidanus non iuvaret universitatem ad compellendum extraneos ne aliquid faciant contra ius opidi de Alcmaria, solvet nobis unam libram et perdet opidum per annum integrum.

[Iedere poorter die de gemeenschap niet helpt om vreemdelingen te verdrijven, opdat zij niet iets doen tegen het recht van de stad Alkmaar, zal aan ons een pond betalen en gedurende een heel jaar het poorterschap verliezen.]

63. Item predictis opidanis damus presentibus in mandatis ut iuramento prestito confirment quod unusquisque alii ius suum confirmabit.

¹⁰ Lees *vite*. Deze fout is er blijkbaar in Alkmaar in geslopen.

[Evenzo dragen wij aan de voornoemde poorters in deze instructies op dat zij door het afleggen van een eed bekrachtigen dat een ieder voor een ander zijn recht duurzaam zal maken.]

64. Si vero aliquis opidanus debitorem sui opidani¹¹ in hospicio suo, contradicente creditore, receperit, hospes recipiens tenebitur coopidano creditori respondere de pecunia quam sibi debet hospes receptus.

[Als echter een poorter een schuldenaar van een medepoorter van hem in zijn huis ontvangt, terwijl de schuldeiser daar bezwaar tegen maakt, dan zal de gastheer die ontvangt, verplicht zijn tegenover zijn medepoorter, de schuldeiser, verantwoording af te leggen over het geld dat de gast die ontvangen is, hem schuldig is.]

65. Omne pignus et bona pignori obligata, sive in humidis sive in siccis, sive in decimis vel aliis bonis, nos vel comes Hollandie prefatis opidanis secundum consuetudinem opidi Alcmariæ ipsi opidanis¹² conservabimus; et unusquisque suo conburgensi¹³ in conservacione bonorum pignorum obligatorum, que in presenti possident, fideliter assistent¹⁴ quousque redempta fuerint secundum beneplacitum creditorum qui ea tenent obligata, et hoc predicti opidani iuramento confirmabunt.

[Elk pand en in onderpand gegeven goederen, hetzij in natte, hetzij droge zaken, hetzij in tienden, hetzij in andere goederen, zullen wij of de graaf van Holland voor de voornoemde poorters overeenkomstig de gewoonte van de stad Alkmaar bewaren; en iedereen zal zijn medeburger trouw bijstaan bij het bewaren van de in onderpand gegeven goederen die zij voor het ogenblik bezitten, totdat zij vrijgekocht worden naar het goedvinden van de schuldeisers die ze in onderpand houden, en dit zullen de voornoemde poorters met een eed bevestigen.]

66. Item si aliquis circummanensium legitime commonitus debita opidano de Alcmariæ solvere neglexerit, scultetus cum opidanis de suo tantum accipiet quod creditori suo satisfaciatur competenter.

[Evenzo als iemand van de omwonenden na wettig te zijn aangemaand nalaat zijn schulden aan een poorter van Alkmaar te betalen, zal de schout samen met de poorters zoveel van zijn bezit nemen dat hij zijn schuldeiser naar behoren afbetaalt.]

67. Adhec si occasione alicuius nobilis vel ministerialis opidanus Alcmariæ bannitus fuerit vel arrestatus, nos vel comes ipsum talem habebimus quod opidanum et bona ipsius faciemus absolvi, vel de suo tantum accipiemus quod opidano¹⁵ faciemus satisfieri competenter.

[Bovendien als op verzoek van een edelman of een ministeriaal een poorter van Alkmaar wordt gedagvaard of aangehouden, zullen wij of de graaf hem zodanig behandelen dat wij er voor zullen zorgen dat de poorter en zijn goederen worden vrij gegeven, of zoveel van het zijne in beslag nemen, dat wij er voor zullen zorgen dat de poorter [=schuldeiser] naar behoren tevreden wordt gesteld.]

68. Opidani de Alcmariæ nobis aut vero domino Hollandie in expedicione nostra vel veri domini Hollandie post decennium cum tot hominibus servient;

[De poorters van Alkmaar zullen ons of de wettige heer van Holland in onze heervvaart of die van de wettige heer van Holland na tien jaar dienen met zoveel mannen;.]

69. similiter precariam sive petitionem nobis vel vero domino Hollandie statuendis temporibus post predictum decennium persolvent,

[evenzo zullen zij ons of de wettige heer van Holland na de voornoemde tien jaren op een nader te bepalen tijdstip de precarie oftewel bede betalen.]

¹¹ Lees *coopidani*.

¹² De woorden *ipsis opidanis* zijn een onnodige herhaling van het eerdere prefatis opidanus. Via Alkmaar zijn ze in de verdere stadsrechtenreeks terechtgekomen.

¹³ Het is opmerkelijk dat hier van burgers sprake is en verder steeds van poorters.

¹⁴ Lees *assistet*.

¹⁵ Kruisheer stelt (in Alders e.a., *Het ontstaan van Beverwijk*, p. 60, noot 32) dat ook hier *creditori* (schuldeiser) had behoren te staan zoals in art. 66, en dat deze fout uit het Haarlemse stadsrecht afkomstig is (en steeds doorgegeven). Hier ook als schuldeiser in de vertaling opgenomen.

70. aut si verus dominus Hollandie ad curiam imperatoris ire contigerit, aut uxorem ducere vel militem fieri, sive aliquam sororum eiusdem nubere, vel fratrem seu filium nostrum vel verum dominum Hollandie militem fieri aut uxorem ducere, tot libras ad quodlibet istorum persolvent prout nos predictis decem annis elapsis consilio nostro et scabinis eiusdem opidi rationabiliter taxandum duxerimus et eciam ordinandum, nam nos ipsos ex speciali gratia per predictos decem annos ab omnibus exactionibus supradictis, excepta expedicione contra Frisones, duximus penitus eximendos.

[of als het gebeurt dat de wettige heer van Holland naar het hof van de keizer reist, of trouwt of tot ridder wordt geslagen, of een van zijn zusters trouwt, of een broer of zoon van ons of de wettige heer van Holland ridder wordt of trouwt, zullen zij bij ieder van die gelegenheden zoveel pond betalen, als wij, nadat de genoemde tien jaren zijn verstreken, in onze raad en met de schepenen van die stad naar redelijkheid meenden te moeten schatten en vaststellen; want wij meenden hen als bijzondere gunst gedurende de voornoemde tien jaren geheel en al vrij te moeten stellen van alle hierboven genoemde heffingen met uitzondering van de heervvaart tegen de (West-)Friezen.]

Ut autem hec libertas et predicta omnia que in presenti pagina continentur expressa, firma et inconvulsa permaneant et in perpetuum duratura, presens scriptum exinde fieri et sigillo maiestatis nostre iussimus communiri.

[Opdat evenwel de vrijheid en alle voorgenoemde zaken die in deze oorkonde uitdrukkelijk zijn vervat, van kracht en onaangetast blijven en tot in eeuwigheid durende, hebben wij bevolen deze oorkonde daarvan te vervaardigen en met het zegel van onze heerschappij te bekrachtigen.]

Datum Leyden tercio ydus iunii, indicione XII, anno Domini M^o CC^o quinquagesimo quarto.
[Gegeven te Leiden op 11 juni, het 12de jaar van de indictie, in het jaar van de Heer 1254.]

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: B. (wrs. 1325-1331) NA, AGH 289 (groot register Zuidholland), f. 19v – C. (1333) NA, AGH 290 (klein register Zuidholland), f. 25v – D. (1614) Streekarchief Midden-Holland, 0701 Archief van het ambacht Ammerstol (1322), 1593-1811, inv. nr. 44 ('Akte waarbij graaf Willem III de inwoners van Ammerstol dezelfde rechten en vrijheden verleent als die van Oudewater van hem hebben gekregen, 1322. Copie, 1614.') – E. (1637) UB Leiden, westerse handschriften, ms. BPL 938 = M. van der Houwe, 'Handvest- of Charter Kronijk', III, op het jaar 1322.

Druk: a. ChHZ, II, p. 290 – b. Van Kinschot, Beschrijving Oudewater, p. 270-271.¹⁶

Wi Willaem grave van Henegouwen etc. maken cond allen luden dat wi omme goede jonste ende voerdernesse die wi hebben tot onsen goeden luden wonende in onsen ambochte van Ammers daer nu onse tolne staet binnen desen palen: op waerds tot heren Jans van Henegouwen ons broeders ambochte streckende ende nederwaerds sceydende tusken Wicghers lande ende den Gheere te veldewaerds sceydende toter Niewer wateringhen toe, wilc ambocht wi aen ons ghehouden hebben, ghegheven hebben ende gheven alsulc recht ende vrijhede als wi onser poirten van oudewater hier te voren ghegheven hebben; ende willen dat si alsulc recht ende vrijhede hebben ende ghebruken van desen daghe voerwaerds.

[Wij Willem, graaf van Henegouwen, enz. maken eenieder bekend dat wij uit goede gezindheid en ter bevoordeling, die wij voorstaan ten opzichte van onze goede lieden wonende in ons ambacht van Ammers, waar nu onze tol staat, binnen deze palen: opwaarts tot het ambacht van heer Jan van Henegouwen, onze broer, en neerwaarts scheidende tussen de landen van Wicgher, en de puntvormige strook land veldwaarts scheidende tot de Nieuwe Wetering aan toe, welk ambacht wij aan ons gehouden hebben, gegeven hebben en geven al dergelijke rechten en vrijheden als wij onze stad Oudewater hiervoor hebben gegeven; en willen dat zij al dergelijke rechten en vrijheden hebben en gebruiken van nu af aan.]

Ende ware dat zake dat onse lude van Ammers wonende binnen den paelen voers. enighe verclaersinghe van den rechte jof vrijhede behoefden ende sijs selve niet vroedennoech en waren, zoe gheven wi hem oirlof dat si dan halen ende zoeken aen onse scepene van onser poirte van Oudewater voerscreven.

[En in het geval dat onze lieden van Ammers die wonen binnen de palen voornoemd enige uitleg met betrekking tot de rechten of vrijheden nodig hebben, en het hen zelf niet duidelijk genoeg zou zijn, dan geven wij hen toestemming dat zij die uitleg dan gaan halen en verzoeken aan onze schepenen van onze stad Oudewater voornoemd.]

Dese vrijhede ende gratie voerscreven zal ghedure tot onsen wedersegghene.

[Deze vrijheid en gunst voornoemd zal in stand blijven tot onze herroeping.]

In oirkonde desen brieve bezeghelt met onsen zeghele.

[Ten bewijze hiervan is deze brief bezegeld met ons zegel.]

Ghegheven tote Dordrecht des zonnendaghes na half meye int jaer ons Heren M CCC twie ende twintich.

Gegeven te Dordrecht de zondag na half mei in het jaar van onze Heer 1322.]

Per dominum Zudensem, Benthem, Pouwels, Tolnair et alios.

[In aanwezigheid van de heren van Zuden, van Benthem, Pouwels, Tollenaar en anderen.]

¹⁶ Deze tekst is gebaseerd op B. Hertaling door J.C.M. Cox. Afschriften B. en C. zijn tevens digitaal beschikbaar onder Registers Hollandse grafelijkheid 1299-1345 via www.inghist.nl

[1300 mei 21-1301 ca. 5 aug.] Stadsrecht Amsterdam [Amsterdam?]

Gwijde van Henegouwen, heer van Amstelland, verleent stadsrecht aan zijn poorters van Amsterdam.

Origineel niet voorhanden.

Afschriften: B. (wrs. 1324 mei 13- sept.) NA, AGH 255 (groot register Kennemerland), f. 2v - 3r – C. (wrs. 1326) NA, AGH 256 (klein register Kennemerland), f. 3r - 4r.

Druk: a. Oorkondenboek van Amsterdam, nr. 6¹⁷

In dien name des vaders, des soens ende des Heylighen Gheest, amen. Wi ghye van Heneghouwen maken cond allen denghenen die desen brief sullen sien of horen lesen, dat wi bi ghemenen rade onser goeder lude hebben gheset ende ghegheven onsen poirteren van Aemstelredamme alsulke coere ende alsulc recht in hore poerte ende in hoer vriede te houdene ende te voeren, als hier volghet beschreven.

[In de naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest, Amen. Wij, Gwijde van Henegouwen, maken eenieder die deze brief zullen zien of horen lezen, bekend dat wij op advies van onze goede lieden hebben bepaald en gegeven onze poorters van Amsterdam al dergelijke keuren en recht in hun stad en hun vrijheid te hebben en gebruiken, als hierna beschreven.]

1. Int eerste, es dat sake, dat een man den anderen doet slaet, dat sel wesen lijf jeghens lijf, daer menne mitter versker daet beghripet; ende waer dat sake, dat hi ontghinghe, so soude die here hebben twintich pond van sinen goede ende die scout sal voert rechten bi den scepenen, als recht es.

[Ten eerste, wanneer een man een ander doodslaet, zal dat zijn lijf om lijf, als hij op heterdaad gegrepen is; en in het geval dat hij ontvluchtte, zal de heer¹⁸ twintig pond uit zijn goederen ontvangen en de schout zal de zaak voor de schepenen brengen zoals het recht voorschrijft.]

2. Voirt willen die maghe claghen mitten doede so souden vier manne uter maechscape zueren, die den scepenen dochten goeden knapen wesen, dat si en ghenen onschuldighen man beclaghen sullen.

[Voorts als de bloedverwanten van de dode een aanklacht willen indienen, dan zullen vier mannen uit zijn familie de eed zweren, waarvan de schepenen vinden dat zij betrouwbare lieden zijn, die geen onschuldige man zullen aanklagen.]

3. Voirt waer dat sake, dat een mensche den anderen leemde, die waers op vijf pond of op sijn hand, en ware of hine leemde te vollen alse van enen oghe uyt, of voet, of hand al of, die waers op tien lb.

[Voorts wanneer een mens een ander verminkt, die zal het boeten met vijf pond of zijn hand er af, en als hij iemand een algehele verminking toebrengt zoals een uitgestoken oog, of een voet, of een hand er af, die zal het boeten met tien pond.]

4. Voirt wie so vrede brake, die waers op lijf ende op goet.

[Voorts wie een vrede breekt, die zal boeten met lijf en goed.]

5. Voirt wi so een huys anstormet bi daghe, die waers op vijf pond, bi nachte op tien pond.

[Voorts wie een huis overdag stormenderhand aantast, wordt beboet met vijf pond, 's nachts met tien pond.]

6. Voirt wi so svaert of knijf toghe in arren moede, die waers op een lb; of die vochte met staven of mit verbodene wapene of mit vuysten, die waers op een pond.

¹⁷ Zie kopnoot aldaar voor een uitgebreid overzicht van alle gedrukte uitgaven van deze oorkonde. Deze tekst is volgens OBA nr. 6. Hertaling door J.C.M. Cox.

¹⁸ Gwijde van Avesnes, heer van Amstelland, en in die hoedanigheid stadsheer van Amsterdam.

[Voorts wie in woede een zwaard of mes trekt, wordt beboet met een pond; wie vecht met staven of met verboden wapens of vuisten, wordt beboet met een pond.]

7. Voirt wi so ene coerewonde dien anderen dede, die waers op drie lb.

[Voorts wie een ander een keurwond toebrengt, wordt beboet met drie pond.]

8. Voirt van allen vervochtenen boeten so hebben die here twiedeel ende die poirte ende die scepene mitten scout dat dorden deel, half die poirte ende half die scepenen ende dien scout die ander helfte, sonder van doetslaghe.

[Voorts van alle opgelegde boetes zal de heer tweederde deel ontvangen en de stad en de schepenen met de schout het derde deel, waarvan de helft voor de stad en ieder de helft voor de schepenen en de schout van de andere helft, behalve in geval van doodslag.]

9. Voirt waer so een vechtelic es ende die scout met twien scepenen vrede eyskede jofte twee scepene, daer die scout niet bien es, so wie so es weygherde, die waers op vijf pond tote elker tijt, dat men hem eyschede tote drien tiden; ende so saelt gherechte helpen denghenen dies vreden begeert.

[Voorts wanneer iemand ruzie maakt en de schout met twee schepenen vrede eist, of twee schepenen wanneer de schout er niet bij is, en hij weigert dit, dan wordt hij beboet met vijf pond voor elke keer dat men dit van hem eist; en zo zal het gerecht degene helpen die vrede wenst.]

10. Ende so wie an der scepene ede spreket, die waers jeghens elken scepene op twee pond ende den here also vele als hem allen.

[En wie de eed van schepenen weersprekt, wordt beboet met twee pond jegens elke schepen en jegens de heer zoveel als aan hun allen.]

11. Wat vonnesse dat die scepenen wordt ghevraghet, sijn sijs niet wijs, so sullen si soeken tUtrecht of daer sijs best wijs moghen werden binnen den ghestichte.

[Wanneer de schepenen om een vonnis worden gevraagd en zij komen er niet uit, dan zullen zij advies vragen te Utrecht of elders binnen het Sticht waar zij het beste terecht kunnen.]

12. Wat wilcore dat die scout mit den scepenen maket die moghen si houden also langhe alse hem goet dunket, behouden den here sijn rechte.

[De willekeuren die schout met schepenen maken, mogen zij aanhouden zolang het hen goeddunkt, behoudens de rechten van de heer.]

13. Ende wat poertre dat die scout ende scepenen ontfaen, die goet knaep es ende onberoft, daerne sal die heren niet wiedersegghen.

[En degene die schout en schepenen als poorter willen toelaten, die een goede knaap is en onbesproken, zal de heer niet weerspreken.]

14. Ende waer datter poerte goet ghelegghen es, dat en sal nerghe en ghien ontghelt ghelden dan binnen Aemstelredamme.

[En waar goederen van de stad gelegen zijn, dat zal nergens worden bezwaard dan binnen Amsterdam.]

15. Ende wat poertere si ontfaene, die heft zes weken hen te bereyden ende dan binnen Aemstelredamme.

[En degene die zij als poorter willen toelaten heeft zes weken de tijd zich voor te bereiden en moet dan binnen Amsterdam komen.]

16. Ende binnen der poirten wonachtich sijn, so mach elc poirter buten wesen sine lentene te doene ses weken ende in den oechste sinen bou te doene ses weken.

[En die binnen de stad woonachtig zijn, zo mag elke poorter zes weken buiten [de stad] zijn om te zaaïen en in de oogsttijd zes weken om zijn (land-)bouw te verrichten.]

17. Voirt wat poirter uter poerten vaert buten den scepenen ende buten den rade roven, barnen of lude te vanen, die es op vijf pond ende sijs poortrechts quite; ende dese boete sal gaen als dandere.

[Voorts welke poorter buiten de stad gaat zonder toestemming van de schepenen en de raden om te stelen, te branden of lieden gevangen te nemen, die wordt beboet met vijf pond en is zijn poortrecht kwijt; en deze boete zal gaan als de andere.]¹⁹

18. Waer dat zake, dat een poirter buter vriheyd in node quame of buten belegghen worde, so sal die mene poirte dien man ontsetten ende uyt siere noyt helpen, es dat sake dat si willen, mit ghemenen rade der scepene, daert jegghens dien here niet en draghet.

[Wanneer een poorter buiten de vrijheid in nood geraakt of daarbuiten belaagd wordt, dan zal de gezamenlijke poorterij die man ontzetten en uit de nood helpen, is het gewenst met gemene raad van schepenen, voorzover het niet indruist tegen de rechten van de heer.]

19. Voirt wat gheschyet bin der vriheyd van Aemstelredamme, dat sal men berechten bi den scepenen van binnen, daert jegghens die heerlicheide niet en draghet.

[Voorts wat geschiedt binnen de vrijheid van Amsterdam zal worden berecht door de schepenen van binnen, voor zover het niet indruist tegen de heerlijkheid.]

20. Voirt daer die rechtere of scepene yement vermaent des heren rechte te starkene, die des weyghert, die es op een pond.

[Voorts als de rechter [schout] of een schepen iemand vermaant het recht van de heer te handhaven en hij weigert dit, die wordt beboet met een pond.]

21. Voirt sullen sie dien here dienen totes heren wille na hore machte.

[Voorts zullen zij de heer dienen volgens de wil van de heer naar hun vermogen.]

¹⁹ Volgens vaste verdeling toekomen aan de heer resp. schout en schepenen en de stad.

Willem IV, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en heer van Friesland, verleent stadsrecht aan zijn stad Amsterdam.

Origineel: A. Stadsarchief Amsterdam, Archief van Burgemeesters; Charters afkomstig uit de IJzeren Kapel, lade 4, nr. 21. Met aan zijden koord uithangend ridderzegel, met tegenzegel (wapen), van de graaf in groene was.²⁰

Afschriften: B. C. D. (ongeveer gelijktijdig) Stadsarchief Amsterdam, zelfde archief als A. – E. (gelijktijdig) NA, AGH 218 (register EL.32 van akten van graaf Willem IV lopend over 1337 - 1345; Van Riemsdijk, no. 23), f. 72, no. 456 – F. (ca. 1375) NA, AGH 652 (register 'Coninck Willem'; Van Riemsdijk, no. 95), f. 51, no. 134 – G. (1413) Stadsarchief Amsterdam, Privilegeboek, I, f. 2.

Uitgaven: Boxhorn, p. 224 (op 1340); Dapper, p. 72; Von Zesen, p. 20; Van Domselaer, VI, p. 120; Commelin, II, p. 886; Noordkerk, I, p. 10 (naar G); ChHZ, II, p. 668 (naar Handvesten, gecollationeerd met 17e eeuwse afschrift van F, reg. coninck Willem, f. 108v); Wagenaar, I, p. 108; Scheltema, Oudste Regten, p. 18 (naar A); Ter Gouw, I, p. 277 (naar Scheltema).

Regesten: Scheltema, Het archief der IJzeren Kapel, p. 17; Scheltema, Inv., I, p. 4; Wauters, Table chronologique, X, p. 111; Oorkondenboek van Amsterdam, nr. 49.²¹

In den name des Vaders, des Zoens ende des Hylighen Gheest, amen.

Willaem, grave van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant ende here van Vreselant, doen cont ende kenlike allen luden, dat wi bi onsen goeden luden van onsen rade ghegheven hebben ende gheven onser poerte van Aemstelredamme, voer ons ende voer onse nacomelinghe, alsulc recht ende alsulke vrihede ewelike te duren, alse hijrna bescreven staet.

[In de naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest, Amen.

Willem, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en heer van Friesland maken eenieder bekend dat wij op advies van onze raadslieden gegeven hebben en geven onze stad Amsterdam vanwege ons en onze nakomelingen alle rechten en alle vrijheden, altijd durende, zoals hierna beschreven staat.]

1. In den eersten, soe zellen die pale van hoerre vrihede wesen: Op die oestside van der poerten, an Jans Witten hofstede. Op die noertside, an tgroete goetshuuslant. Op der westerside, an den uteren egghe van der lane, die leghet in Ysebrants lant van der Zijdwinde. Op die zuutside, in den Nesse tieghens der lane over, also alst mitter graft begreven is. Ende in die haven te halven stroom toe in tYe ende voert streckende in tYe langhes den dyke oestwaert vijftich roeden buten der wintmolen, die haer Willaem van Outshoerne van onsen wegghen maken dede.

[Ten eerste zullen de grenzen van haar rechtsgebied zijn: aan de oostzijde van de stad, aan Jans Witten zijn huis. Aan de noordzijde, aan het grote goedshuisland. Aan de westzijde, aan de buitenste hoek van de laan die ligt in Ijsbrants land van de Zijdwinde.²² Aan de zuidzijde, in de Nes tegenover die laan zoals het met de gracht gegraven is. En in de haven tot halverwege de stroom in het IJ en verder uitstrekkend in het IJ langs de dijk oostwaarts vijftig roeden buiten de windmolen, die heer Willem van Oudshoorn vanwege ons heeft laten bouwen.]

2. Voert so sellen sij tollenvri varen mit al hoeren goede voerbi alle onse tolne in onsen landen, beyde te water ende te lande. Ende nyemant en sel tollenvri varen, eer hi jaer ende dach

²⁰ Onderstaande tekst is gebaseerd op OBA nr. 49; zie aldaar voor een uitgebreid overzicht van de afschriften, drukken etc.. Hertaling door J.C.M. Cox.

²¹ OBA nr. 52 betreft het privilege van graaf Willem IV waarbij Amsterdam toestemming krijgt het geld, dat de stad hem voor dit privilege schuldig is, om te slaan over alle poorters (9 dec. 1342).

²² Zijdwinde heeft de betekenis van een binnendijk, weg of kade langs een water.

poertergheweest heeft ende in der poerte ghewoent heeft. Ende der poerte brieve, daer die poerters mede varen voerbi onser tollē, die zellen sij alle jare vernuwen, en ware jof sij butenslants also langhe gheweest hadden, dat si ze binnen den jare niet vernuwen en mochten, ende tot elker tollē ane te varen, daer sij voerliden zellen ende oerlof te nemen. Ende waer dat sake, dat enich poerter bi aventuren zonder brief ter tollē quame mit sijns selfs goede, so soude hi weder afterwaert varen ende halen zijn betoech ende daermede soude hi quijt wesen. Ende waer oec dat sake, dat enich poerter hem misgrepe jof misdede voer onser tollē, dat soude comen op hemzelven ende die ghemene poerte en zouder niet bi verliesen, noch an rechte, noch an vrihede, noch an tollē.

[Voorts zullen zij tolvrij varen met al hun goederen voorbij al onze tollē in onze landen, zowel te water als te land. En niemand zal tolvrij varen vooraleer hij een jaar en een dag poerter is geweest en in de stad heeft gewoond. En de poortersbrieven waarmee de poorters voorbij onze tollē kunnen varen, zullen zij elk jaar vernieuwen, en wanneer zij zolang buitenlands zijn geweest dat zij deze niet binnen een jaar konden vernieuwen, en bij elke tol waar zij aankomen varen, zullen zij dit voorleggen en verlof vragen. En in het geval dat enig poerter bij zijn ondernemingen aan de tol kwam met zijn goederen zonder brief, dan zou hij terugvaren en zijn bewijzen halen en daarmee zou hij vrij van boete zijn. En voor welke zaak dan ook dat enig poerter zich vergreep of misdroeg voor onze tollē, dat zal voor zijn eigen rekening komen en de gezamenlijke poorterij zal daar niets bij verliezen, noch aan rechten, noch aan vrijheden noch aan tollē.]

3. Voert so wie dat enen man doedslaet ende daermede begrepen wert, die sel zijn lijf verliesen, wert hi verwijst alse recht is, ende ons ghelden twintich pont Hollants van zinen goede.

Ontruymt hi ende wert hi ballinc ghemaect alse recht is, so zellen wi hebben van zinen goede twintich pont Hollants ende die scoutē sel voert rechten bi den scepenē alse recht is.

[Voorts degene die een man doodslaet en daarvoor gegrepen wordt, die zal zijn leven verliezen, als hij veroordeeld wordt zoals het recht het eist, en ons betalen twintig pond Hollands van zijn eigendommen. Vlucht hij en wordt hij volgens het recht tot balling gemaakt, dan zullen wij van zijn eigendommen twintig pond Hollands hebben en de schout zal verdere vervolging instellen voor schepenen zoals het recht eist.]

4. Voert willen die maghe claghen mitten doeden, so zellen vier manne uut der maesscap zueren, die den scepenē donken goede knapen zijn, dat si ghenen onscoudighen man beclaghen en zellen.

[Voorts als de familieleden willen klagen in het belang van de dode, dan zullen vier mannelijke bloedverwanten zweren, waarvan de schepenen menen dat zij betrouwbare mannen zijn, dat zij geen onschuldige man zullen aanklagen.]

5. Ende worde een elendich man doed gheslaghen, daer soude die baliu, jof dien hijt bevale, van onser weghe mede claghen ende die scepenē daerof wisen dat recht is.

[En wordt een alleenstaande man²³ doodgeslagen, dan zal de baljuw of degene die hij daartoe bevel gaf, onzerzijds mede aanklagen en de schepenen zullen daarop oordelen volgens het recht.]

6. Voert waer dat sake, dat een mensche den anderen leemde, dat ware om vijf pont Hollants jof op zijn hant; et en ware jof hine leemde te vollen, alse van enen oghe uut, jof voet, jof hant al of, die waers op tyen pont Hollants.

[Voorts in het geval dat een mens een ander verminkt, wordt hij bestraft met vijf pond Hollands of met zijn hand; en in het geval dat hij hem volledig verminkt bijvoorbeeld een oog uitgestoken, of een voet, of een hand er af, die wordt beboet op tien pond Hollands.]

7. Voert soe wie vrede brake, die waers op lijf ende op goet.

[Voorts wie een vrede breekt, die zal boeten met lijf en goed.]

8. Voert so wie een huus anestormt bi daghe, die waers op vijf pont Hollants, bi

²³ Iemand zonder verwanten. Dan is er dus geen familie die als klager kan optreden en zou 'geen klager, geen proces' gelden. Dan treedt de 'overheid' dus in de plaats en zal aanklagen.

nachte op tyen pont Hollants.

[Voorts wie een huis overdag stormenderhand aantast, wordt beboet met vijf pond Hollands, 's nachts met tien pond Hollands.]

9. Voert so wie knijf jof zuaert toghe in arren moede, die waers op een pont Hollants; jof die vochte mit staven jof mit verbodene wapene, die waers op een pont Hollants; jof die mitter vuyste sloeghe, die waers op tyen scillinghe Hollants.

[Voorts wie in woede een mes trekt of een zwaard, wordt beboet met een pond Hollands; of wie vecht met staven of met verboden wapens, wordt beboet met een pond Hollands; of wie met de vuist slaat, die wordt beboet met tien schellingen Hollands.]

10. Voert so wie ene coerwonde den anderen dade, die waers op drie pont Hollants.

[Voorts wie een ander een keurwond toebrenghet, die wordt beboet met drie pond Hollands.]

11. Ende van allen vervochtene boeten so zellen wi hebben die tweedeel ende die poerte ende die scepene mitten scouten dat derdendeel; ende van dien derdendeel half der poerte ende half den scouten ende den scepene even ghelike te delen, zonder van doedslaghe, vredebrake ende dierghelike, dat sel allene an ons comen.

[En van alle opgelegde boetes zullen wij tweederde deel ontvangen en de schepenen met de schout het derde deel; en van dat derde deel komt de helft aan de stad en de helft aan schout en schepenen, gelijkelijk te delen, met uitzondering van doodslag, vredebreuk en dergelijke, dat zal alleen aan ons toekomen.]

12. Voert so waer een vechtelic is ende die scouten mit twee scepene vrede eysschet, jof twee scepenen daer die scouten niet bi en is, so wie die des weygherde, die waers op vijf pont Hollants tot elker tijt dat men hem eysschede tot drien tiden, ende so zel dat gherecht helpen den ghenen, dies vreden begheert.

[Voorts wanneer iemand ruzie maakt en de schout met twee schepenen vrede eist, of twee schepenen wanneer de schout er niet bij is, en hij weigert dit dan wordt hij beboet met vijf pond Hollands voor elke keer dat men van hem vrede eist tot drie keer aan toe; en zo zal het gerecht degene helpen die de vrede vraagt.]

13. Ende so wie an der scepene eet spreekt, die waers tieghen elken scepen op twee pont Hollants ende ons also vele alsoe hem allen.

[En wie de eed van schepenen weersprekt, die wordt beboet met twee pond Hollands jegens elke schepen en jegens ons zoveel als aan hen allen.]

14. Wat vonnisse dat den scepene wert gh(ev)raghet, zijn zij niet wijs, so zellen zij zoeken te Haerlem jof daer zij beste wijs moeghen werden binnen onsen lande, ende dan zelt voertgaen, mar en gheen vonnisse langher te draghen dan drie viertien nachte.

[Wanneer de schepenen om een vonnis worden gevraagd en zij komen er niet uit, dan zullen zij advies vragen te Haarlem of elders waar zij het beste terecht kunnen binnen onze landen, en dat zal zijn beslag krijgen maar geen vonnis mag langer worden opgehouden dan driemaal veertien dagen.]

15. Wat wilcoer dat die scouten mitten scepene maect, dien moghen si houden een jaer, also verre alsoe hem goet donket, behouden ons ons rechts ende ten ende van den jare te vernuwen.

[Welke willekeuren de schout met schepenen maakt, die mogen zij een jaar in stand houden, voor zover als hen goedgevindt, behoudens ons ons recht, en deze aan het eind van het jaar te vernieuwen.]

16. Ende wat poorter dat die scouten ende die scepene ontfanen, die goet knaep is ende omberuft, daer ne zellen wi niet wederzegghen.

[En degene die schout en schepenen als poorter aannemen, die een goede knaep is en van onbesproken gedrag, dat zullen wij niet weerspreken.]

17. Ende so waer dat der poerter goet gheleghen is, dat en sel nerghent onghelt ghelden dan binnen Aemstelredamme, anders dan onse jaerscot, bottinghe, zwijnbede, wederbede ende dierghelike dijk-, dam-, wech-, weteringhe- ende sluusghelt.
[En waar het goed van de poorter is gelegen, dat zal nergens anders worden bezwaard dan binnen Amsterdam, [noch] anders dan met onze jaarbelasting, bottinge²⁴, zwijnbede²⁵, wederbede²⁶ en dergelijke dijk-, dam-, weg-, wetering- en sluisgeld.]

18. Ende so wat poerter si ontfacen, die heeft zes wekene hem te bereyden ende dan binnen te comen mitter woene.
[En degene die zij als poorter aannemen, die heeft zes weken de tijd zich voor te bereiden en zal dan binnen komen om er te wonen.]

19. Ende die binnen der poorte woenachtich zijn, so mach elc poerter buten wesen zine lanten te doen zes weken ende in den oest zine bouwe te doen zes weken.
[En van degenen die binnen de stad woonachtich zijn, mag elke poorter in de lente zes weken en in de oogsttijd zes weken buiten verblijven in verband met zijn landbouw.]

20. Voert wat poerter dat uut der poorte vaert buten ons jof buten den scepene ende buten den rade roven ende bornen jof liede te vaen, die is op tyen pont Hollants ende zijns poertrechts quijt; ende dese boete sel gaen alsoe die ander daer wi die tweedeel of hebben ende die poorte, scepene ende scouten dat derdedeel.
[Voorts welke poorter uit de stad gaat buiten ons om of buiten de schepenen en buiten de raden om te roven en brand te stichten of lieden gevangen te nemen, die wordt beboet met tien pond Hollands en verliest zijn poortrecht; en van deze boete zullen wij evenals van de andere boetes tweederde deel krijgen en de stad, schepenen en schout het derde deel krijgen.]

21. Waer dat sake, dat een poerter buten der vrihede in node quame jof buten beleghen worde, so sel die ghemene poorte dien man ontsetten ende uut zijnre noet helpen, ist dat sake dat si willen, bi den ghemenen rade des scouten ende der scepene, daert tieghen ons niet en gaet, ende van dien uitvaren zellen si tieghens ons niet misdoen, mar sloeghen si yemant doed jof lam jof wonden jof deden si overdaet, dat soudens si beteren ons ende den ghenen daer si op misdeden, na den rechte van den lande.
[In het geval dat een poorter buiten het rechtsgebied van de stad in nood verkeert of buiten aangevallen wordt, dan zullen de gezamenlijke poorters die man ontzetten en uit zijn nood helpen, in het geval dat zij willen, op gezamenlijk advies van schout en schepenen, voor zover het niet tegen ons is gericht, en vanwege een dergelijke strijdtocht zullen zij tegenover ons geen overtreding begaan, maar sloegen zij iemand dood of verminkten of verwonden hem of begingen zij wandaden, dat zullen zij ons vergelden en degene die zij zulks misdeden, volgens het aldaar geldende recht.]

22. Voert wat gheschiet binnen der vrihede van Aemstelredamme, dat sel berechten onse scouten mitten scepene van binnen, daert tieghens onser heerlichede niet en draghet.
[Voorts wat geschiedt binnen het rechtsgebied van Amsterdam, dat zal onze schout met de schepenen van binnen [de vrijheid] berechten, voor zover het niet tegen onze heerlijke macht is gericht.]

23. Voert daer die rechter jof scepen yemant vermaent onse recht te sterken, die des weygherde, die is op een pont Hollants.
[Voorts wanneer de rechter of schepenen iemand vermanen ons recht te handhaven en hij weigert dat, dan verbeurt hij een pond Hollands.]

24. Voert sellen si ons dienen tot onsen wille na hoerre machte.
[Voorts zullen zij ons op ons bevel naar hun mogelijkheden bijstaan.]

²⁴ Grafelijke belasting, om de drie jaar geheven.

²⁵ Grafelijke belasting te betalen in varkens.

²⁶ Grafelijke belasting te betalen in schapen (rammen of hamels).

25. Voert dat men ghenen poorter van Aemstelredamme noch zijn goet besetten enne mach van scade jof van scoude onverwilcoert benoerden der Maese in al onsen lande, uutghenomen onsen vrien steden.

[Voorts mag men geen poorter van Amsterdam arresteren noch op zijn eigendom beslagleggen vanwege een niet in rechte erkende geldschuld benoorden de Maas in het gehele graafschap, met uitzondering van onze vrije steden.]

26. Voert en zel men ghenen poorter campen moeghen binnen onsen lande, hi ne wil hem zelven daerin verwilcoren. Ende alle stucken voerscreven zonder arghenlist ende behouden ons onser heerlicheden.

[Voorts zal men geen poorter tot een tweekamp mogen uitdagen binnen ons graafschap, tenzij hij zelf daarin bewilligt. En alle voornoemde bepalingen gelden zonder kwade trouw en behoudens onze heerlijke rechten.]

27. Mar zi zullen behouden die scole, dat scrijfambocht ende die costerie binnen hoerre vrihede te gheven denghenen dies hem ghenoecht.

[Maar zij zullen de school, het schrijfamacht²⁷ en de kosterij binnen hun rechtsgebied behouden om te geven aan degenen die zij believen.]

Ende want wi alle dese punten voerscreven vast ende ghestade willen houden voer ons ende voer onse nacomelinghe, hem ende alle horen nacomelinghen durende tot eweliken jaren, hijromme so hebbe wi desen brief bezeghelt mit onsen groeten zeghele.

[En omdat wij willen dat alle voornoemde artikelen vanwege ons en onze nakomelingen onverbrekelijk zullen blijven, voor hen en hun nakomelingen voor altijd durend, daarom hebben wij deze brief bezegeld met ons grootzegel.]

Ghegheven in die Haghe op den neghenden dach van december int jaer ons Heren dusent driehondert twe ende viertich.

[Gegeven in Den Haag op 9 december in het jaar van onze Heer 1342.]

Per dominum comitem.

Presentibus dominis de Mourmont, Theoderico de Brederode, Wilhelmo dOutsorne, Thielmanno Mulnaere, Petro de Haye, magistro Nicolao Stuyt et Gerardo Alewini.

s. Richardus Vlec. sig. dominus Theodericus de Matthenisse.

[In opdracht van de heer graaf.

In aanwezigheid van de heren Van Mourmont, Dirk van Brederode, Willem van Oudshoorn, Tielman de Moelnaer, Pieter van der Haye, mr. Klaas Stuuc en Gerard Alewijnsz.

Geschreven door Richard Vlec.

Gezegeld door heer Diederik van Matenesse.]

²⁷ Het ambt van stadssecretaris.

Jan, graaf van Holland, van Zeeland en heer van Friesland, verleent stadsrecht aan de poorters van Beverwijk.

Origineel: A. Noord-Hollands Archief, oud archief Beverwijk, inv. nr. 19, regist. nr. 5.

Afschrift: B. (eind 14de e.) NA, AGH 400 (register XV van akten van hertog Albert inzake de heerlijkheden van Blois 1397-1402), f. 11 v - 14 r.

Druk: a. OHZ, V, nr. 3430 – b. Alders c.s., Het ontstaan van Beverwijk als stedelijke nederzetting, p. 47-61 (incl. hertaling).

Regest: OKGH, II, p. 409, nr. 1001.²⁸

Iohannes comes Hollandiae, Zelandie ac dominus Frisie universis tam presentibus quam futuris presentem paginam inspecturis salutem et noscere veritatem. Que geruntur in tempore ne lapsu temporis dilabantur, convenit ut scripturarum memorie ac ydoneorum virorum testimonio commendentur. Ad noticiam igitur universorum volumus pervenire quod nos, ob dilectionem libertatis oppidi de Wijc petitioni domini Wlphardi de Barsalia domini de Zandenbergh benignius inclinati,

[Jan, graaf van Holland, van Zeeland en heer van Friesland wenst allen, zowel die nu als later leven, die deze oorkonde zullen inzien, heil toe en het kennen van de waarheid. Het past om de dingen die in de loop van de tijd voorvallen, aan het geheugen van geschriften en aan de getuigenis van betrouwbare mannen toe te vertrouwen, opdat ze niet met het verstrijken van de tijd verloren gaan.

Daarom willen wij dat het allen ter kennis komt dat wij uit liefde voor de vrijheid van de stad Beverwijk het verzoek van heer Wolfert van Borsele, heer van Zandenburg, welwillend toegenegen zijn en]

1. ipsos oppidanos in Wijc liberos ab omni teloneo ac exactione telonei per aquas et terras tocius comitatus nostri et dominii dimiserimus.²⁹

[deze poorters in Beverwijk hebben vrijgesteld van alle tol en tolbetaling op het water en in het land van ons gehele graafschap en machtsgebied.]

2. Preterea dictis oppidanis talem contulimus libertatem, videlicet si alicui quicquam adversus aliquem oppidanorum de Wijc displicuerit, nichil inde nisi iudicium scabinorum habere debet, nec nos neque nostra posteritas inde aliud requiremus.

[Bovendien hebben wij de genoemde poorters zodanige vrijheid verleend, dat als iemand iets niet bevalt met betrekking tot een van de poorters van Beverwijk, hij dienaangaande alleen rechtspraak van de schepenen behoort te krijgen, en wij noch ons nageslacht zullen dienaangaande iets anders eisen.]

3. Si quis autem de circummanentibus alicui predictorum oppidanorum iniuriam sive violentiam fecerit de bonis suis que iuste et sine querimonia possederit, villicus de Wijc cum universis, tam pauperibus quam divitibus, illuc pergere debet et illam iniuriam corrigere sine nostra et nostrorum offensione.

[Als iemand van de omwonenden echter een van de voornoemde poorters onrecht of geweld aandoet met betrekking tot diens goederen, die hij rechtmatig en onbetwist bezit, moet de schout van Beverwijk met allen, zowel arm als rijk, daar op af gaan en dat onrecht bestraffen, zonder onze rechten en die van de onzen daarmee aan te tasten.]

4. Ceterum de nostra et hominum nostrorum deliberatione dig[um] duximus concedendum ut oppidum de Wijc eo iure ga[u]deat quod in tenore presentium continetur, videlicet si quis, de quacumque parte veniens in oppidum memoratum, et oppidanus fieri curaverit, porte et ingressus ei patebunt, ita quod prestito iuramento nobis et nostris heredibus et eidem oppido fidelitatem

²⁸ Deze tekst is gebaseerd op OHZ, V, nr. 3430; zie aldaar voor een uitgebreid overzicht van afschriften, drukken etc.. Hertaling door W. van Bentum.

²⁹ Lees *dimisimus*.

faciet³⁰, sculteto quatuor denarios, preconi unum denarium et scabinorum voluntati tres solidos traditurus, et hiis peractis iure oppidi postmodum perfruetur.

[Verder hebben wij na het overleg met ons en onze mannen passend gevonden om toe te staan dat de stad Beverwijk dat recht geniet dat in de tekst van deze oorkonde opgenomen is, namelijk dat als iemand, ongeacht waarvandaan, naar de genoemde stad komt en poorter wil worden, de poorten en de toegangen voor hem open zullen staan, op de voorwaarde dat hij ons en onze opvolgers en deze stad trouw zweert, terwijl hij vier penningen aan de schout, een penning aan de bode en voor het besluit van de schepenen drie schellingen betaalt, en nadat hij deze dingen gedaan heeft, zal hij voortaan het recht van de stad genieten.]

5. Cuilibet autem oppidano, si necesse fuerit, cedent quadraginta dies in mense iulio et augusto ad messes colligendas et totidem dies ad seminandum in autempno extra limina oppidi supradicti, ita quod dicto tempore transacto ad oppidum redeat ibidem moram facturum.

[Iedere poorter zal evenwel, als het nodig is, veertig dagen krijgen in de maand juli en augustus om te oogsten en evenveel dagen in de herfst om te zaaien buiten de grenzen van bovengenoemde stad, op de voorwaarde dat hij, nadat de genoemde tijd is verstreken, terugkeert naar de stad om daar verder te verblijven.]

6. Similiter cedunt cuilibet noviter oppidano facto ad inducendum res suas in oppidum supradictum quadraginta dies.

[Evenzo krijgt ieder die pas poorter is geworden, veertig dagen om zijn bezittingen binnen de genoemde stad te brengen.]

7. Cum autem aliquis oppidanus fuerit in causam trahendus, debet citari per iudicem vel per preconem eius venturus ad iudicium post duas ebdomadas a die citationis.

[Wanneer evenwel een poorter aangeklaagd moet worden, moet hij door de schout of diens bode worden gedagvaard om twee weken na de dag van dagvaarding voor het gerecht te komen.]

8. Oppidanus vero citatus potest diem citationis anticipare et breviate, sed de iure cedent ei due ebdomade. Predictus modus citandi locum habet in causa tantum que vertitur inter oppidanos.

[Een gedagvaarde poorter kan echter de termijn van dagvaarding vervroegen en verkorten, maar rechtens zullen hem twee weken toekomen. Voornoemde wijze van dagvaarden kan alleen plaats vinden in een rechtszaak die tussen poorters wordt gevoerd.]

9. Si vero quis extraneus oppidanum coram iudice traxerit in causam, iudex tenebitur extraneo iusticiam f[ac]e[re] infra [t]er[tium di]em propter commodum extranei.

[Als echter een vreemdeling een poorter aanklaagt voor de schout, zal de schout de vreemdeling recht moeten doen binnen drie dagen voor het gemak van de vreemdeling.]

10. Cum autem sive oppidanus sive extraneus de querela super qua tractus est in causam, una et propria manu se debet excusare, confestim tenebitur se in iudicio excusare.

[Wanneer evenwel een poorter of een vreemdeling met betrekking tot een klacht waarover hij is aangeklaagd, zich alleen met zijn eigen hand moet rechtvaardigen, zal hij zich onmiddellijk ter terechtzitting moeten rechtvaardigen.]

11. Si vero per testes se debet excusare, cedunt ei inducie deliberatorie per duas ebdomadas, ita tamen quod³¹ oppidanus pot[erit] ferre testimonium c[on]tra oppidanum; et simplex oppidanus ferens testimonium iurare tenebitur, scabinus vero vel iuratus sine iuramento poterit ferre testimonium.

[Als hij zich echter met hulp van getuigen moet rechtvaardigen, dan krijgt hij gedurende twee weken uitstel voor beraad, op de voorwaarde evenwel dat alleen een poorter tegen een poorter getuigenis zal kunnen afleggen; en een gewone poorter die als getuige optreedt, zal verplicht zijn te zweren, een schepen of een gezworene zal daarentegen zonder eed een getuigenis kunnen afleggen.]

³⁰ Lees *faciat*.

³¹ Hier is *tantum* weggefallen. Een fout afkomstig uit het stadsrecht van Alkmaar.

12. Cum etiam quis citatur de re pecuniali, debet citari per iudicem vel preconem presentibus ad minus duobus oppidanis, et in citatione debet taxari summa pecunie; et si citatus [die prefixa in iudicio non] comparuerit, conquerens tantum pecunie optinebit, quanta fuerit taxata in citatione contra illum qui citatus fuerat; et citatus, quia non comparuit, debet iudici de b[an]no tres solidos Hollandensium et duos solidos Hollandensium pro satisfactione persolvere conquerenti.

[Wanneer evenwel iemand wordt gedagvaard voor een financiële kwestie, moet hij gedagvaard worden door de schout of de bode in aanwezigheid van minstens twee poorters, en in de dagvaarding moet het geldbedrag worden aangegeven; en als de gedagvaarde op de vastgestelde dag niet op de gerechtszitting verschijnt, zal de klager zoveel geld verkrijgen, als was aangegeven in de dagvaarding tegen hem die was gedagvaard; en de gedagvaarde moet, omdat hij niet is verschenen, de schout vanwege de ban drie schellingen Hollands betalen en de klager twee schellingen Hollands bij wijze van genoegdoening.]

13. Preterea si censuales alicuius domini alterius a nobis [vel nostro] sculteto ad iudicium citati fuerint, dominus eorum specialis poterit eos de iudice eripere, ita quod promittat certa fide infra quindenam se debere iuste iudicare; quod si non fecerit, de cetero non poterit eos eripere ab oppidi iurisdictione.

[Bovendien als tijslieden van een andere heer door ons, of door onze schout, gedagvaard zijn voor het gerecht, dan zal hun eigen heer hen kunnen onttrekken aan het gerecht, op voorwaarde dat hij getrouw belooft zich te verplichten binnen twee weken een rechtvaardig vonnis te vellen; indien hij dat niet doet, zal hij hen voortaan niet kunnen onttrekken aan de jurisdictie van de stad.]

14. Item si oppidanus a quocumque fuerit tractus in causam super re pecuniali, nisi de manu promissa que vulgo ghe[we]nde hant³² nuncupatur eum convincat, vel nisi per scabinos eum convincat, is qui convenitur propria manu se poterit excusare.

[Verder als een poorter door wie dan ook is aangeklaagd voor een financiële kwestie, zal hij die aangeklaagd wordt, met zijn eigen hand kunnen zweren dat hij onschuldig is, tenzij de klager hem aanklaagt over een handgelofte, die in de volkstaal 'gewedde hand' wordt genoemd, of tenzij hij hem laat veroordelen door de schepenen.]

15. Cum vero aliquis super hereditate aliqua ad iudicium citatus prima die sibi prefixa in iudicio non comparuerit, citandus est secundo, et si secundo non comparuerit, tercio citabitur, et si tunc non³³ venerit, tenebitur satisfacere iudici de utroque excessu persolvendo ipsi duos solidos; si vero tercio non venerit, cadit citatus a causa, et hereditas super qua tractus est in causam, ipsi abiudicabitur; si autem conquerens aliqua die citationis non comparuerit, cadit penitus a causa.

[Wanneer evenwel iemand die met betrekking tot een onroerende zaak is gedagvaard voor het gerecht, niet op de eerste voor hem vastgestelde dag voor het gerecht verschijnt, moet hij voor een tweede maal gedagvaard worden, en als hij voor de tweede maal niet verschijnt, zal hij voor de derde maal gedagvaard worden, en indien hij dan [niet] komt, zal hij verplicht zijn aan de rechter genoegdoening te geven door hem voor beide overtredingen twee schellingen te betalen; als hij evenwel voor de derde maal niet komt, verliest de gedagvaarde de rechtszaak en zal de onroerende zaak waarover hem een proces is aangedaan, hem bij vonnis afgenomen worden. Indien de klager echter niet op enige dag van dagvaarding is verschenen, verliest hij de rechtszaak geheel en al.]

16. Cum quis debet iurare de re pecuniali, poterit cadere a causa et amittere si verbotenus male iuraverit vel contra modum iurandi venerit. Si vero super hereditate iurare debeat, in primo vel in secundo iuramento cadere non poterit; si autem tercio iurans debitum iurandi modum³⁴ excesserit et male iuraverit, cadit a causa, et hereditas super qua tractus est in causam, ipsi abiudicabitur et

³² Lees *ghewedde hand*. Een fout afkomstig uit het stadsrecht van Medemblik.

³³ Ten onrechte staat hier *non*, zoals blijkt uit het vervolg van het artikel. Deze fout is in de gehele stadsrechtfamilie keer op keer overgenomen: van 's-Hertogenbosch via Haarlem naar Alkmaar, Medemblik, Beverwijk en daarna ook naar Monnickendam en Edam. In de stadsrechttekening van 's-Hertogenbosch van 1231 komt deze fout echter niet voor, zodat die vóór 1245 (overname door Haarlem van de Bossche oorkonde) aldaar moet zijn ontstaan.

³⁴ Hier staat het woord *modum* wel opgenomen dat ontbreekt in de stadsrechten van Haarlem (1245) en Alkmaar (1254). In het stadsrecht van Delft (1246) komt het ook voor. Zie ook Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p. 145, noot 1.

adiudicabitur conquerenti; et quotiens male iuraverit, tociens satisfaciet iudici duos solidos persolvendo eidem.

[Wanneer iemand een eed moet zweren met betrekking tot een financiële kwestie, zal hij de zaak kunnen mislopen en verliezen, als hij alleen maar in woorden de eed onjuist uitspreekt of inbreuk maakt op de wijze van zweren. Als hij echter met betrekking tot een onroerende zaak moet zweren, zal hij bij de eerste en de tweede eedaflegging zijn rechtszaak niet kunnen verliezen; als hij echter voor de derde maal zweert en de verplichte manier van eed afleggen overtreedt en de eed verkeerd aflegt, verliest hij de rechtszaak en zal de onroerende zaak waarvoor hij werd aangeklaagd, bij vonnis hem ontnomen worden en aan de klager toegewezen worden; en zo vaak als hij verkeerd heeft gezworen, zo vaak zal hij aan de schout genoegdoening geven door hem twee schellingen te betalen.]

17. Preterea in eodem [op]pido constituta sunt tria iudicia annualia, primum proxima tertia feria post Epyfaniam, secundum feria secunda post octavas Pasche, tertium feria secunda post festum Iohannis Baptiste, que ad hoc sunt instituta ut quilibet oppidanus existens in possessione alicuius hereditatis, in quolibet trium predictorum iudiciorum compareat et ibidem super hereditate, si sit qui inpetat, conveni[at]ur; si vero non conveniatur, ipse postmodum iuxta sententiam scabinorum quiete suam hereditatem possiderat.³⁵ Et dicta iudicia sunt in ecclesia indicenda. Quia vero hereditatis possessio non poterit confirmari et probari nisi per scabinos et iuratos.

[Bovendien zijn in deze stad drie jaarlijkse rechtszittingen ingesteld, de eerste op de eerste dinsdag na Driekoningen, de tweede op de maandag na de octaaf van Pasen en de derde op de maandag na het feest van Johannes de Doper; deze rechtszittingen zijn hiervoor ingesteld dat iedere poorter die in het bezit is van een of andere onroerende zaak, in een van de drie genoemde rechtszittingen kan verschijnen en daar, als er iemand is die hem aanklaagt, met betrekking tot die onroerende zaak kan worden gedagvaard; als hij echter niet aangeklaagd, mag hij daarna volgens vonnis van schepenen zijn onroerende zaak in alle rust bezitten. En genoemde rechtszittingen moeten in de kerk worden afgekondigd. Het bezit in alle rust van een onroerende zaak zal evenwel alleen door schepenen en gezworenen bekrachtigd en bewezen kunnen worden.]

18. Si lis oriatur in oppido, et iudex supervenerit et pacem comitis per duas ebdomadas servandam indixerit, et servata fuerit, et iterum per duas ebdomadas, et tercio per duas ebdomadas, et quarto per annum et unum diem, et quinto per annum et unum diem, et sexto per annum et unum diem iudex pacem comitis servandam preceperit, et alter litigantium vel ambo contra preceptum iudicis venerint, solvet comiti decem libras;

[Als in de stad een twist ontstaat en de schout komt tussenbeide en bepaalt dat de vrede van de graaf twee weken moet worden nageleefd, en hij wordt nageleefd, en de schout beveelt dat de vrede van de graaf opnieuw twee weken moet worden nageleefd, en een derde maal twee weken, en een vierde maal een jaar en een dag, en een vijfde maal een jaar en een dag, en een zesde maal een jaar en een dag, en één van de twistenden of beiden verzetten zich tegen het bevel van de schout, dan zal hij de graaf tien pond betalen;...]

19. et quilibet treugas frangens totidem, leso decem libras, vel manum perdet; ita si per duos scabinos vel plures convictus fuerit vel convicti fuerint.

[... en ieder die de vrede verbreekt evenveel³⁶, aan de gewonde tien pond, of hij zal zijn hand verliezen; dit in het geval hij door twee of meer schepenen schuldig is bevonden of zij schuldig zijn bevonden.]

20. Si quis instrumento acuto alium vulneraverit et super hoc per duos scabinos vel plures convictus fuerit, domino Wlphardo decem libras persolvat et leso decem libras, vel manu privabitur.

[Als iemand een ander met een scherp werktuig verwondt en daarvoor is hij door twee of meer schepenen veroordeeld, zal hij heer Wolfert tien pond betalen en de gewonde tien pond, of hij zal van zijn hand worden beroofd.]

21. Preterea si quis alium infra mansionem suam per se vel per plures inpetierit et eum occiderit, ipse impetitor sive grassator cum omnibus suis complicitibus ibidem existentibus, si convicti fuerint per duos scabinos, erunt in potestate nostra vel nostrorum successorum nostre

³⁵ Lees *possideat*.

³⁶ Namelijk 10 pond aan de graaf; zie art. 18.

iurisdictionis dominium possidentium. Si vero grassator infra mansionem suam aliquem vulneraverit per se vel per alios, non tamen ad mortem, grassator, nisi videbitur universis scabinis quod gravius sit puniendus, decem libras et quilibet complicum suorum quadraginta quinque solidos Hollandensis monete domino Wlphardo vel suis successoribus persolvat, leso vero secundum iudicium scabinorum emendabit, si super hoc per scabinos fuerit convictus.

[Bovendien als iemand, alleen of met meerderen, een ander in diens huis aanvalt en hem doodt, zal de aanvaller of aanrander met al zijn daar aanwezige medeplichtigen, als hun schuld door twee schepenen is bewezen, in onze macht zijn of in die van onze opvolgers die onze rechtsmacht bezitten. Als de geweldpleger echter alleen of samen met anderen, iemand in diens huis verwondt, maar niet dodelijk, zal de aanrander, tenzij alle schepenen vinden dat hij zwaard gestraft moet worden, tien pond Hollands en ieder van zijn medeplichtigen 45 schellingen in Hollandse munt, betalen aan heer Wolfert of aan zijn opvolgers, maar de gewonde zal hij volgens het vonnis van schepenen schadeloos stellen, als hij door schepenen daaraan is schuldig bevonden.]

22. Si autem is qui in propria mansione inpetitur, viriliter se defendendo grassatorem et omnes complices suos cum eo existentes occiderit, de quolibet occiso quatuor denarios nobis vel nostris successoribus persolvat, et nos vel nostri successores tenebimur eum per hoc tueri et parentibus occisorum reconciliare vel firmam pacem ei concedere.

[Als echter hij die in zijn eigen huis wordt aangevallen, door zich dapper te verdedigen, de aanvaller en al zijn medeplichtigen, die bij hem waren, doodt, zal hij voor iedere gedode man aan ons of onze opvolgers vier penningen betalen, en wij of onze opvolgers zullen hem moeten beschermen met betrekking tot deze zaak en met de verwanten van de gedodemannen verzoenen of hem een duurzame vrede bieden.]

23. Item quilibet grassator si de grassatione sua per scabinos fuerit convictus, caput pro capite, oculum pro oculo et simile membrum pro simili membro³⁷ de proprio corpore amittere tenebitur.

[Evenzo zal iedere geweldpleger, als hij door schepenen schuldig is bevonden aan zijn geweldpleging, hoofd om hoofd, oog om oog en gelijk lid om gelijk lid van zijn eigen lijf moeten verliezen.]

24. Preterea si quis quoscumque graves et capitales excessus perpetraverit, sive in furto, sive in ince[ndio], sive in rapina, sive in exhibitione veneni vel alicuius mortiferi deprensus et per scabinos convictus fuerit, ultimam et capitalem debet subire sententiam; si vero quis super hoc accusatus fuerit et non convictus per scabinos, sola manu iurando se poterit excusare.

[Bovendien als iemand zware en kapitale misdrijven heeft gepleegd, welke dan ook, of hij bij diefstal, of brandstichting, of roof of het toedienen van vergif of van iets dodelijks is betrapt, en door de schepenen schuldig is bevonden, moet hij de hoogste en kapitale straf ondergaan; maar als iemand hiervan wordt beschuldigd en hij wordt niet door schepenen schuldig bevonden, zal hij door alleen met handopsteking te zweren kunnen verklaren dat hij onschuldig is.]

25. Si quis autem in domo sua furem deprehenderit, tenebit, si poterit, et septem de v[icini]s suis advocabit, et furem ligatum tam diu cum vicinis suis tenebit quod eum die clara iudici presentare poterit, re quam furatus fuerat in dorso furis ligata, et tunc iudex in iudicio furem conveniat et eum iuxta sententiam scabinorum tractabit.

[Als echter iemand in zijn eigen huis een dief betrapt, zal hij hem vasthouden, als hij dat kan, en zeven van zijn burenen er bij roepen, en hij zal samen met zijn burenen de vastgebonden dief zo lang vasthouden totdat hij hem bij klaarlichte dag aan de schout kan overdragen, met de zaak die hij gestolen had op de rug van de dief gebonden, en dan zal de schout de dief ter terechtzitting aanklagen en met hem handelen volgens het vonnis van schepenen.]

26. Quicumque alii debitis obligatus debita sua non valens persolvere, coram [i]udice si super debitis illis conveniatur, iudex debet debitorem custodie preconum deputare per duas ebdomadas servandum et medio tempore a preconibus pascendum, et post duas ebdomadas tradet iudex debitorem in potestatem illius cuius debitor est, ita quod ille debitorem suum pascet non vexando corpus ipsius, et tenebit eum donec secum componat vel debita sua ei solvat vel remittat.

³⁷ Lees *membrum* en *membro*.

[Indien iemand die schulden heeft aan een ander en niet in staat is zijn schulden te voldoen, wegens die schulden voor de schout wordt aangeklaagd, moet de schout de schuldenaar aan de hoede van de boden toevertrouwen om twee weken vastgehouden te worden en gedurende die tijd door de boden gevoed te worden en na twee weken zal de schout de schuldenaar overdragen in de macht van degene wiens schuldenaar hij is, met de bepaling dat die zijn schuldenaar zal voeden zonder zijn lichaam te mishandelen en hij zal hem vasthouden, totdat hij met hem tot een vergelijk komt of hem zijn schulden betaalt of totdat hij ze kwijtscheldt.]

27. Si quis in iudicio coram iudice comparuerit, quicquid iuris quoad illum iudicem contigerit, iudex exiget ab illo fideiussores primo, secundo et tercio, et ille se dixerit non habere quos det fideiussores, talis non tenebitur quid solvere de bannis; si vero tacuerit et fideiussores non exhibuerit, iudex illum captum cum scabinis committet preconii in loco munito, et prece tenebitur illum servare et de eo iudici respondere.

[Als iemand ter terechtzitting voor de schout is verschenen, wat voor zaak het ook is, zolang als het die schout aan gaat, zal de schout eenmaal, andermaal en ten derde malen borgen van hem verlangen, en als hij zegt dat hij niemand heeft die hij als borg kan stellen, zal zo iemand geen boetes hoeven te betalen. Maar als hij zwijgt en geen borgen aanwijst, zal de schout samen met schepenen hem gevangen nemen en aan de bode in verzekerde bewaring geven, en de bode zal hem in bewaring moeten houden en daarover aan de schout verantwoording afleggen.]

28. Si oppidanus in iudicio conveniatur et aliquid iuris circa eundem iudicem contigerit, et oppidanus tantum boni iure oppidanorum possiderat³⁸ quod valet tantum quantum ius contingens iudicem circa ipsum, talis oppidanus poterit a iudicio recedere sine fideiussionis exhibitione; si vero talis tantum boni non possideat, oportet eum prestare cautionem fideiussoriam.

[Als een poorter voor het gerecht wordt gedaagd en iets juridisch met betrekking tot hem gaat de schout aan, en de poorter bezit zoveel goederen naar het recht van poorters dat de waarde hiervan zoveel bedraagt als het juridische dat met betrekking tot hem de schout aangaat, zal zo'n poorter het gerecht kunnen verlaten zonder borg te stellen; maar als zo'n man zoveel goederen niet bezit, dan moet hij zekerheid geven door middel van borgen.]

29. Si quis in iudicio obloquitur scabinis et sententiam ipsorum communi eorum consilio secundum iura oppidana in iudicio traditam contumaciter contradixerit, domino Wlphardo vel suis successoribus decem libras Hollandensium tenebitur pro satisfactione persolvere et unam libram cuilibet scabinorum.

[Als iemand ter terechtzitting schepenen tegensprekt en een vonnis van hen, dat zij in hun gemeenschappelijke overleg volgens het stedelijke recht ter terechtzitting hebben gevelde, zal hij aan heer Wolfert of zijn opvolgers tien pond Hollands moeten betalen en aan elk van de schepenen een pond.]

30. Quicumque dederit alapam in faciem alicuius, si per duos scabinos fuerit convictus, solvet iudici unam libram et leso unam libram.

[Ieder die een slag in het gezicht geeft van een ander, zal, als hij door twee schepenen schuldig is bevonden, aan de schout een pond betalen en de gekwetste een pond.]

31. Si quis in domum aliquam dominum domus quesierit, emendabit eidem decem li[bris] et domino Wlphardo decem libris; si aliquem alium quam dominum domus ad aliquam domum quesierit, quesitor emendabit domino domus decem libris, quesito decem libris et domino Wlphardo decem libris, et hoc manu pugnante, si per scabinos convincatur malefactor.

[Als iemand in een of ander huis de heer des huizes aanvalt, zal hij hem tien pond boete betalen en heer Wolfert tien pond; als hij iemand anders dan de heer des huizes in een huis aanvalt, zal de aanvaller de heer des huizes tien pond betalen, de aangevallene tien pond en heer Wolfert tien pond, en wel wanneer het vechtenderhand was, indien de boosdoener door de schepenen als schuldig wordt bevonden.]

32. Si quis extramanentium³⁹ coram scabinis debitum certificaverit, [ne]c curaverit solvere monitus, citabitur ad pretorium de Wijc de quindena ad quindenam per tres quindenae, et debitor

³⁸ Lees *possideat*.

³⁹ Hier staat in *OHZ* nr. 1298 foutief *extramentium*.

non comparuerit ad iudicium, bannietur, nec umquam a banno absolvetur donec solverit domino Wlphardo tres libras et creditori dampnum et debitum, et iusticiario emendabit secundum consilium scabinorum. Si bannitus infra oppidum vener[it], iusticiarius cum scabinis et aliis oppidanis pro debito suo bannitum et pro banno suo et dampno arrestatum in bona et firma custodia reservabunt donec debitum, dampnum et bannum domino Wlphardo persolverit cum debita integritate.

[Als iemand van hen die buiten wonen, in aanwezigheid van de schepenen een schuld bevestigt en hij zorgt, daartoe gemaand, er niet voor te betalen, zal hij om de veertien dagen gedurende drie maal veertien dagen voor het gerecht van Beverwijk worden gedaagd, en verschijnt de schuldenaar niet voor het gerecht, zal hij verbannen worden en zal hij nooit van de ban worden bevrijd, totdat hij heer Wolfert drie pond heeft betaald, aan de schuldeiser de schade en het verschuldigde bedrag, en de schout zal hij boete betalen volgens het oordeel van schepenen. Als de balling binnen de stad komt, zal de schout samen met de schepenen en de andere poorters de balling arresteren voor zijn schuld, voor zijn ban en voor de schade, en hem in goede en verzekerde bewaring houden, totdat hij de schuld, de schade en de aan heer Wolfert de boete volledig heeft betaald.]

33. Item si bannitus contumax oppidum vitaverit, iusticiarius cum oppidanis de banniti bonis debitum, dampnum et bannum, si potens iusticiarius fuerit, persolvat; si non poterit solvere per impotentiam suam, in primo adventu domino Wlphardi faciet dominus Wlphardus solvi debitum, dampnum et emendam, vel cuicumque potenti suam commiserit autoritatem.

[Evenzo als een eigenzinnige banneling de stad mijdt, zal de schout samen met de poorters de schuld, de schade en de boete betalen uit de bezittingen van de banneling, als de schout daartoe bij machte is; als hij niet kan betalen vanwege zijn onvermogen, zal bij het eerstvolgende bezoek van heer Wolfert heer Wolfert er voor zorgen dat de schuld, de schade en de boete betaald wordt, of de machthebber aan wie ook maar hij zijn gezag heeft toevertrouwd.]

34. Quicumque ad pulsationem campane non venerit, solvet domino Wlphardo unam libram.

[Ieder die bij het luiden van de klok niet verschijnt, zal aan heer Wolfert een pond betalen.]

35. Oppidanus qui interficitur, solvetur triginta duabus libris a parentibus malefactoris, et omnia bona malefactoris erunt domini comitis et Wlphardi; si interficitur in propria domo et ibi requisitus fuerit, solvetur sexaginta [quatuor]⁴⁰ libris. Scabinus si interficiatur, solvetur quadraginta duabus libris; si quesitus fuerit ad domum suam et interficiatur ibidem, octoginta quatuor libris solvetur.

[Voor een poorter die wordt gedood, zal door de verwanten van de dader worden betaald 32 pond, en alle goederen van de misdadiger zullen van de heer⁴¹ graaf en Wolfert zijn; als hij in zijn eigen huis wordt gedood en hij werd daar aangevallen, zal 60 pond worden betaald. Als een schepen wordt gedood, zal 42 pond worden betaald; als hij is aangevallen in zijn eigen huis en hij wordt daar gedood, zal 84 pond worden betaald.]

36. Si quis pugnaverit infra libertatem, cogetur emendare ibidem vel bannietur.

[Als iemand vecht binnen de stadsvrijheid, zal hij gedwongen worden daar ter plaatse genoegdoening te geven of hij zal verbannen worden.]

37. Quicumque canipulum portaverit, solvet domino Wlphardo decem libras. Quicumque traxerit irato animo, quindecim libras. Quicumque alium inde vulneraverit, amittet manum. [Q]ui aliquem inde interfecerit, si captus fuerit, interficietur.

[Ieder die een dolk draagt, zal heer Wolfert tien pond betalen. Ieder die hem in woede trekt, vijftien pond. Ieder die er een ander mee verwondt, zal zijn hand verliezen. Wie iemand ermee doodt, zal, als hij gevangen wordt, worden gedood.]

38. Si quis tabernam intraverit et bibat ibidem, vinitor debet ei vinum iuxta certam et debitam mensuram porrigere; et cum ille, si oppidanus fuerit, ad libitum suum biberit, facta computatione si solvere confestim non poterit, usque mane recedat, vinitori vinum suum ante meridiem crastina

⁴⁰ In de stadsrechten van Haarlem en Alkmaar is hier sprake van 64 pond, dat zal ook hier bedoeld zijn.

⁴¹ Heer hoort voor Wolfert te staan en niet voor de graaf.

die persoluturus; si autem ante tempus predictum vinum vinitori non persolverit et querimonia super hoc ad iudicem suum delata fuerit, debitor ille vinum suum vinitori persolvat et tres solidos iudici et duos solidos vinitori pro satisfactione.

[Als iemand een taverne binnengaat en daar drinkt, moet de waard hem wijn geven volgens de vaste en verplichte maat; en wanneer hij, als hij een poorter is, naar zijn genoegen heeft gedronken, mag hij, indien hij na het opmaken van de rekening niet meteen kan betalen, tot de volgende morgen weggaan om de waard de volgende vóór de middag zijn wijn te betalen; maar als hij de waard vóór genoemd tijdstip zijn wijn niet betaalt en daarover bij zijn schout een klacht is ingediend, zal die schuldenaar aan de waard zijn wijn betalen en aan de schout drie schellingen en aan de waard twee schellingen ter genoegdoening.]

39. Quicumque de falsa mensura fuerit accusatus et per duos scabinos convictus, tenebitur tres libras iudici persolvere.

[Ieder die van valse maat is beschuldigd en door twee schepenen schuldig is bevonden, zal aan de schout drie pond moeten betalen.]

40. De hereditate vero⁴² Wije observabitur inter oppidanos consuetudo secundum quod ibidem est actenus observata, hoc tamen adiuncto quod hereditas oppidanorum, sive iaceat infra Wije sive extra libertatem, quod ad proximum heredem sue consanguinitatis, sive sit filius eius sive filia, iure hereditario devolvitur.

[Met betrekking tot een erfenis⁴³ zal echter in Beverwijk tussen poorters de gewoonte in acht worden genomen, zoals die daar tot nu toe in acht is genomen, waarbij dit er evenwel aan toegevoegd wordt dat een onroerende zaak van poorters, of die nu binnen Beverwijk ligt of buiten de vrijheid, volgens het erfrecht aan de naaste erfgenaam onder zijn bloedverwanten zal toekomen, of dat nu een zoon is of een dochter.]

41. Si quis autem aliqui[id iur]is iudicem contigens violenter a iudicio transtulerit, si super hoc per duos scabinos convictus fuerit, dabit quindecim libras pro satisfactione iudici domini Wlphardi vel suorum successorum.

[Als iemand echter iets juridisch dat de schout aangaat met geweld uit de rechtszitting wegvoert, zal hij, als hij door twee schepenen is schuldig bevonden, ter genoegdoening vijftien pond betalen aan de schout van heer Wolfert of die van zijn opvolgers.]

42. Quicumque oppidanus uxorem habet que pincere⁴⁴ vel braxare consueverit, is poterit per eam panem iuxta plenitudinem illius⁴⁵ fornacis amittere, sic et unam servisiā⁴⁶, ita quod maritus suus non poterit contra hoc actionem habere. Eodem modo si uxor alicuius fila lanea vel linea emere vel vendere consueverit, is poterit per eam pondus filorum quod lapis vocatur deperdere. Si vero uxor alicuius non soleat negociari publice, vir ipsius dampnum quatuor denariorum poterit per eam incurrere.

[Iedere poorter die een vrouw heeft die gewoon is brood te bakken of bier te brouwen, zal door haar toedoen brood tot de hoeveelheid van èen volle oven kunnen verliezen, zo ook èen brouwsel bier, zonder dat haar man hiertegen een rechtsoverdracht zal kunnen instellen. Evenzo zal, als iemands vrouw gewoon is wollen of linnen garen te kopen of te verkopen, hij door haar toedoen een gewicht aan garen kunnen verliezen, dat *steen*⁴⁷ wordt genoemd. Als echter iemands vrouw niet gewoon is in het openbaar handel te drijven, zal haar man door haar toedoen schade kunnen oplopen van vier penningen.]

43. Si res furtiva ab aliquo qui legitimus est, fuerit deprehensa, et verus possessor rem illam per testes obtinuerit, vir ille poterit excusare se tercio, ita tamen quod vir ille de cetero iuramentum in aliquo casu prestare non potest, et is qui rem suam obtinuit, duos solidos iudici et quatuor denarios conferet preconii.

⁴² Hier is *in* weggevallen.

⁴³ Kruisheer geeft hier *land*.

⁴⁴ In de overige stadsrechten uit deze familie staat *pistare*.

⁴⁵ Lees *unius*.

⁴⁶ Lees *cervisiā*.

⁴⁷ Gewoonlijk acht pond.

[Als men bij iemand die betrouwbaar is, een gestolen zaak in beslag is genomen, en de echte eigenaar heeft die zaak door middel van getuigen teruggekregen, zal die man zich tot drie keer van schuld kunnen zuiveren, op de voorwaarde evenwel dat die man daarna geen eed meer kan afleggen in enigerlei rechtszaak en hij die zijn zaak heeft teruggekregen, aan de schout twee schellingen en de bode vier penningen zal betalen.]

44. *Preterea tale ius oppidanis memoratis concessimus et tradidimus, ut nullus extraneus sive vicinus eorum, nec miles nec alius quilibet, oppidanum de Wijc quemquam aliqua ratione ad duellum provocare infra predictum oppidum vel usquam in nostra potestate vel nostrorum successorum poterit, nec oppidanus oppidanum.*

[Bovendien hebben wij genoemde poorters zodanig recht verleend en gegeven, dat geen enkele vreemdeling of buur van hen, noch een ridder noch enig ander persoon, enige poorter van Beverwijk om enige reden binnen genoemde stad of ergens in ons machtsgebied of dat van onze opvolgers tot een tweegevecht zal kunnen uitdagen, noch een poorter een andere poorter.]

45. *Si quisquam aliquem infra libertatem oppidi supradicti acuto instrumento vel aliquo alio peremerit, et instrumentum abiecerit, excusationem poterit exhibere nisi duobus scabinis vel pluribus fuerit convictus; de quo etiam si queremonia fiat, [ter]⁴⁸ quatordecim diebus et tribus diebus ante tribunal debet vocari, et si non ad talem terminum comparuerit, diiudicabitur et pro proscripto reputabitur; si autem infra terminum ad quem idem grassator ad iudicium vocatur et⁴⁹ conductum requisierit a iudice, nec optinuerit, nequaquam diiudicari poterit.*

[Als iemand een ander binnen de vrijheid van de bovengenoemde stad met een scherp werktuig of met iets anders doodt en dat werktuig wegwerpt, zal hij zich kunnen rechtvaardigen, tenzij hij door twee of meer schepenen schuldig is bevonden; ook moet hij, als daarover een klacht wordt ingediend, gedurende driemaal veertien dagen op drie dagen voor het gerecht worden geroepen, en als hij op zo'n vastgestelde dag niet verschijnt, zal hij worden veroordeeld en als vogelvrij beschouwd; maar als die geweldpleger binnen de termijn waarin hij is gedagvaard de schout om vrijgeleide verzoekt, en hij krijgt die niet, dan kan hij geenszins veroordeeld worden.]

46. *Extraneus contra oppidanum testimonium non poterit perhibere.*

[Een vreemdeling zal geen getuigenis kunnen afleggen tegen een poorter.]

47. *Si femina vi oppressa et stupro violata querimoniam fecerit sine septem testibus, tam viris quam mulieribus, probatis et honestis, processum in querimoniam habere non debet.*

[Als een vrouw die met geweld is aangerand en verkracht, een klacht indient zonder zeven betrouwbare en eerzame getuigen, mannen zowel als wel vrouwen, moet zij niet de mogelijkheid hebben op grond van haar klacht een proces te voeren.]

48. *Si quis bona titulo pignoris sibi obligata possederit sine reclamatione per annum et amplius, et aliquis eidem iniurietur, sola manu iurando confirmabit quicquid in illis bonis habuerit.*

[Als iemand goederen die hem als pand zijn gegeven een jaar en langer zonder protest in zijn bezit heeft en iemand betwist zijn recht daarop, zal hij door enkel met handopsteking te zweren al het recht bekrachtigen dat hij op die goederen heeft.]

49. *Si duo coram iudice vocati causam tractaverint quorum⁵⁰ alter, qui cadit a causa, reliquo, qui partem suam optinuerit, expensas solvere tenetur, ita quod ille qui causam suam defensaverit, valorem expensarum de concilio⁵¹ aliorum⁵² scabinorum iuramento taxabit.*

⁴⁸ Dit woord is hier weggefallen. De fout is afkomstig uit het stadsrecht van Alkmaar.

⁴⁹ Dit woord staat hier ten onrechte. De fout is afkomstig uit het stadsrecht van Medemblik.

⁵⁰ Dit woord maakt, aldus Kruisheer de zin onbegrijpelijk en lijkt hier dan ook ten onrechte te staan. Hij neemt aan dat de fout in Haarlem zal zijn ontstaan; in het Bossche stadsrecht van 1284 komt hij niet voor (wel in die van Alkmaar en Medemblik). Van Bentum meent dat dit juist als een vergelijking is ingeslopen waarbij *eorum* evenwel beter zou zijn geweest; hij noemt het een *anacolouth*.

⁵¹ Lees *consilio*.

[Als twee personen voor de schout gedaagd een proces voeren, moet van hen de ene, die het proces verliest, aan de ander die het proces wint, de kosten betalen, met dien verstande dat hij die het proces heeft gewonnen, het bedrag van zijn onkosten op advies van de [andere] schepenen door een eed zal vaststellen.]

50. *Preco non vocabit oppidanum ad iudicium nisi ad domum ipsius coram duobis oppidanis vel pluribus.*

[De bode zal een poorter niet voor de rechtbank roepen dan aan diens eigen huis en in aanwezigheid van twee of meer poorters.]

51. *Ad scabinorum concilium nemo presumat accedere nisi vocatus ab ipsis scabinis.*

[Niemand mag het zich veroorloven de vergadering van schepenen te betreden, tenzij hij door de schepenen zelf is geroepen.]

52. *Sententiam scabini cum concilio⁵³ aliorum scabinorum factam et stabilitam nemo poterit cassare.*

[Niemand zal een vonnis van een schepen, dat tot stand is gekomen en is bevestigd in overleg met andere schepenen, nietig kunnen verklaren.]

53. *Si virum quempiam femina a[liqua de] oppressione violenta et violentia stupri septem testibus, tam viris quam mulieribus, ydoneis et probatis, in iudicio convicerit, ille violator capitali sententia plectendus er[it].*

[Als een vrouw met zeven betrouwbare en eerbare getuigen, mannen zowel als vrouwen, ter terechtzitting bewijst dat een bepaalde man schuldig is aan gewelddadige aanranding en de gewelddadigheid van verkrachting, zal die verkrachter met een doodvonnis moeten worden gestraft.]

54. *Si quis patrimonium vel hereditatem alicuius mercatus fuerit et testimonio scabinorum sine reclamazione per annum et diem vel amplius possederit, possessor ipsius patrimonii vel hereditatis [nulli] post [d]ictum terminum, etiam si impetatur, tenebitur respondere.*

[Als iemand een grondbezit of onroerend goed van iemand koopt en dat naar getuigenis van de schepenen gedurende een jaar en een dag of langer ongemoeid heeft bezeten, zal de bezitter van dat grondbezit of onroerend goed na de genoemde termijn aan niemand verantwoording dienen af te leggen, ook als hij daarover wordt aangeklaagd.]

55. *Quicumque coram duobus oppidanis a iudice vel preconem in oppido arrestatus, sine licencia iudicis ab oppido recesserit et super hoc per duos scabinos convictus fuerit, quadraginta quinque solidos solvet iudici ad emendam.*

[Ieder die door de schout of de bode in aanwezigheid van twee poorters in de stad is gearresteerd en zonder verlof van de schout de stad verlaat en hiervoor door twee schepenen schuldig is bevonden, zal de schout 45 schellingen betalen als boete.]

56. *[Q]uicumque aliquem de debito in aliquo iudicio conveniat et super eo testes ydoneos habeat, testes solo iuramento testimonium perhibeant, set actor non tenebitur iurare.*

[Ieder die iemand wegens een schuld op een of andere rechtszitting aanklaagt en daarvoor geloofwaardige getuigen heeft, moeten de getuigen alleen met een eed getuigenis afleggen, maar de klager zal niet verplicht zijn te zweren.]

57. *Postquam aliquis factus fuerit opp[idanus], nulli tenebitur esse servilis, set secundum iura oppidi libertate fruetur.*

[Nadat iemand poorter is geworden, zal hij niet verplicht zijn iemands horige te zijn, maar zal hij de vrijheid genieten volgens het recht van de stad.]

⁵² Dit woord lijkt overbodig, aldus Kruisheer, aangezien er eerder in dit artikel in het geheel geen sprake is van schepenen. In het Haarlemse stadsrecht staat het niet, wel in het Alkmaarse en vervolgens dat van Medemblik. In dat van Delft (1246) is hier sprake van *consilio villici et scabinorum* (schout en schepenen).

⁵³ Lees *consilio*.

58. Preterea sciendum est quod filii sacerdotum vel aliqui qui de legitimo thoro non sunt generati, non deb[ent] nec tenebuntur testimonium ferre in preiudicium bonorum vel iure⁵⁴ alicuius oppidani.

[Bovendien moet men weten dat zonen van priesters of sommigen die niet uit een wettig huwelijk zijn geboren, geen getuigenis moeten afleggen, noch daartoe verplicht zullen worden, ten nadele van de goederen of van het leven van een poorter.]

59. Si quis infra libertatem de Wijc terram habuerit sub annuo censu, soluto censu quamdiu vixerit optinebit, vel libere poterit vendere soluto duplici censu domino ipsius terre; verum si vir vel femina qui possidet terram censualem obierit, proximus heres soluto duplici censu vero domino terre eam op[er]tinebit iure hereditario, et sic a progenie in progeniem et in perpetuum.

[Als iemand binnen de stadsvrijheid van Beverwijk grond heeft tegen betaling van een jaarlijkse tijs, zal hij deze, wanneer de tijs betaald is, bezitten zolang hij leeft, oftewel zal hij deze vrij kunnen verkopen na betaling van de dubbele tijs aan de heer van die grond; maar als de man of de vrouw die de tijsgrond bezit, overlijdt, zal de naaste erfgenaam deze grond volgens het erfrecht verkrijgen na betaling van de dubbele tijs aan de ware heer van de grond, en zo van geslacht op geslacht tot in eeuwigheid.]

60. Si quis autem aliquem infra libertatem de Wijc leserit aut vulneraverit dum campana pulsatur pro communi utilitate oppidi aut infra tres dies post pulsationem campane, solvet domino Wlphardo decem libras, leso decem libras, si per duos scabinos convictus fuerit.

[Maar als iemand binnen de vrijheid van Beverwijk een ander kwetst of verwondt terwijl de klok wordt geluid vanwege het gemeenschappelijke belang van de stad, of binnen drie dagen na het luiden van de klok, zal hij heer Wolfert tien pond betalen, de gekwetste tien pond, als hij door twee schepenen schuldig wordt bevonden.]

61. Insuper scabinis de Wijc licentiamus facere nova statuta vel precepta cum concilio⁵⁵ sculteti ad dimidium annum vel ad integrum durancia, que scabini confirmaverint utilia universitati a[ut] parti maiori, nostra iurisdictione et domini Wlphardi in hoc reservata.

[Bovendien hebben wij schepenen van Beverwijk toestemming gegeven om in overleg met de schout nieuwe verordeningen of voorschriften te maken geldig voor een half jaar of een heel jaar, waarvan de schepenen hebben bevestigd dat ze nuttig voor de hele gemeenschap of de meerderheid zijn, waarbij onze rechtsmacht en die van heer Wolfert in dezen behouden blijft.]

62. Quicumque oppidanus non iuvaret universitatem ad compellendum extraneos ne aliquid faciant contra ius oppidi de Wijc, solvet domino Wlphardo unam libram et perdet oppidum per annum integrum.

[Iedere poorter die de gemeenschap niet helpt om vreemdelingen te verdrijven, opdat zij niet iets doen tegen het recht van de stad Beverwijk, zal heer Wolfert een pond betalen en gedurende een heel jaar het poorterschap verliezen.]

63. Item predictis oppidanis damus presentibus in mandatis ut iuramento prestito confirment quod unusquisque alii ius suum confirmabit.⁵⁶

[Evenzo dragen wij de voornoemde poorters in deze instructies op dat zij door het afleggen van een eed bekrachtigen dat een ieder zijn recht voor een ander kracht zal bijzetten.]

64. Si vero aliquis oppidanus debitorem sui oppidani⁵⁷ in hospicio suo, contradicente creditore, receperit, hospes recipiens tenebitur coopidano creditori respondere de pecunia quam sibi debet hospes receptus.

[Als echter een poorter een schuldenaar van een medepoorter van hem in zijn huis opneemt, terwijl de schuldeiser daar bezwaar tegen maakt, dan zal de gastheer die opneemt, verplicht zijn tegenover zijn medepoorter, de schuldeiser, verantwoording af te leggen over het geld dat de gast die opgenomen is, hem schuldig is.]

⁵⁴ Lees *vite*. Deze fout is afkomstig uit het stadsrecht van Alkmaar.

⁵⁵ Lees *consilio*.

⁵⁶ In de Haarlemse oorkonde (art. 60) staat in plaats van *confirmabit* het woord *conservabit* (zal opkomen).

⁵⁷ Lees *coopidani*. De weglating komt uit het stadsrecht van Alkmaar.

65. Omne pignus et bona pignori obligata, sive in humidis sive in siccis sive in decimis vel aliis bonis, nos comes Hollandie prefatis oppidanis secundum consuetudinem oppidi de Wijc ipsis oppidanis⁵⁸ conservabimus; et unusquisque suo conburgensi in conservatione bonorum pignori obligatorum que in presenti possident, fideliter assistent⁵⁹ quousque redempta fuerint secundum beneplacitum creditorum qui ea tenent obligata, et hoc predicti op[pidani iura]mento confirmabunt.

[Elk pand en in onderpand gegeven goederen, hetzij in natte, hetzij in droge zaken, hetzij in tienden, hetzij andere goederen, zullen wij, graaf van Holland, voor de voornoemde poorters overeenkomstig de gewoonte van de stad Beverwijk bewaren; en een ieder zal zijn medeburger trouw bijstaan bij het bewaren van de in onderpand goederen, die zij voor het ogenblik bezitten, totdat zij gelost worden naar het goedvinden van de schuldeisers die ze in pand houden en dit zullen de voornoemde poorters met een eed bevestigen.]

66. Item si aliquis circummanentium legitime commonitus debita oppidano de Wijc solvere neglexerit, scultetus cum oppidanis de suo tantum accipiet quod creditori suo satisfaciet competenter.

[Evenzo als iemand van de omwonenden na wettig te zijn aangemaand nalaat zijn schulden aan een poorter van Beverwijk te betalen, zal de schout samen met de poorters zoveel van zijn bezit nemen dat hij zijn schuldeiser naar behoren genoegdoening zal geven.]

67. Adhec si occasione alicuius nobilis vel ministerialis oppidanus de Wijc bannitus fuerit et arrestatus⁶⁰, nos comes ipsum talem habebimus quod oppidanum et bona ipsius faciemus absolvi, vel de suo tantum accipiemus quod oppidano⁶¹ faciemus satisfieri competenter.

[Bovendien als door toedoen van een edelman of een ministeriaal een poorter van Beverwijk is gebannen en gearresteerd, zullen wij, de graaf, hem zodanig behandelen dat wij ervoor zullen zorgen dat de poorter en zijn goederen worden vrij gegeven of dat wij zoveel van het zijne in beslag zullen nemen, dat wij er voor zullen zorgen dat de schuldeiser naar behoren tevreden wordt gesteld.]

68. Oppidani de Wijc nobis aut vero domino Hollandie in expeditione nostra servire debent cum triginta hominibus in expensis propriis;

[De poorters van Beverwijk moeten ons, of de wettige heer van Holland in onze heervvaart dienen met dertig mannen op eigen kosten.]

69. similiter precariam seu petitionem nobis vel vero domino Hollandie statuendis temporibus persolvent,

[evenzo zullen zij ons of de wettige heer van Holland op vast te stellen tijden de precarie of bede betalen.]

70. aut si verus dominus Hollandie ad curiam imperatoris ierit, aut uxorem duxerit aut miles fieri voluerit, sive aliqua sororum suarum nupserit, vel si frater aut filius noster vel veri domini Hollandie miles fieri voluerit aut uxorem duxerit, tot libras ad quodlibet istorum persolvent prout nos concisilio⁶² nostro et cum scabinis eiusdem oppidi rationabiliter taxandum duxerimus et etiam ordinandum.

⁵⁸ De woorden *ipsis oppidanis* zijn een onnodige herhaling van het eerdere *prefatis oppidanus*. In de Haarlemse oorkonde staan deze woorden niet; in Alkmaar zijn ze er in gekomen, en via Medemblik ook in het Beverwijkse terechtgekomen.

⁵⁹ Lees *assistet*. De fout is afkomstig uit het stadsrecht van Alkmaar.

⁶⁰ In de stadsrechtsoorkonden van Haarlem en Alkmaar staat hier *bannitus fuerit vel arrestatus*, dat veelal wordt vertaald met 'gebannen of gearresteerd'. In de stadsrechten van Medemblik, Beverwijk en Edam staat echter *et*. Het is moeilijk denkbaar dat iemand is gebannen *en* gearresteerd of aangehouden, zodat het hier is hertaald met gedagvaard (van *bannire* = dagvaarden); zie Habel en Gröbel, *Mittellateinisches Glossar*.

⁶¹ Kruisheer (in Alders e.a., *Het ontstaan van Beverwijk*, p.60, noot 32) stelt dat hier *creditori* (schuldeiser) had behoren te staan (overeenkomstig art. 66), en dat de foutieve passage uit Haarlem stamt en via Alkmaar en Medemblik in Beverwijk is terecht gekomen.

⁶² Lees *consilio*.

[of als de wettige heer van Holland naar het hof van de keizer reist, of trouwt of ridder wil worden, of een van zijn zusters trouwt, of als een broer of een zoon van ons of van de wettige heer van Holland ridder wil worden of trouwt, zullen zij bij ieder van die gelegenheden zoveel pond betalen, als wij in onze raad en met de schepenen van die stad hebben gemeend naar redelijkheid te moeten schatten en ook te moeten vaststellen.]

71. Preterea sepredictis oppidanis de Wijc licentiamus nundinas singulis annis habere duas per spacium unius ebdomade quaslibet duraturas, de quarum primis erigenda est crux in Divisione apostolorum, in secund[is] in vigilia Beati Michaelis archangeli, secundum quod solet fieri in erectione crucis in ceteris nundinis terre nostre, nobis et nostris successoribus dictarum nundinarum telonio reservato.

[Bovendien geven wij de vaak genoemde poorters van Beverwijk toestemming ieder jaar twee markten te houden die elk een week zullen duren; daarvan moet op de eerste het kruis opgericht worden op Scheiding der Apostelen, op de tweede op de dag voor de aartsengel Sint Michiel, overeenkomstig hetgeen bij de oprichting van het kruis op de andere markten van ons gebied pleegt te gebeuren, waarbij voor ons en onze opvolgers de tol van genoemde markten behouden blijft.]

Ut autem hec libertas et predicta omnia que in presenti pagina continentur expressa, firma et inconvulsa perma[ne]nt et in perpetuum duratura, presens scriptum exinde fieri et sigillo nostre dominationis iussimus communiri.

[Opdat evenwel deze vrijheid en alle voornoemde zaken die in deze oorkonde uitdrukkelijk zijn opgenomen, van kracht en onaangetast blijven en tot in eeuwigheid durende, hebben wij bevolen deze oorkonde daarvan te vervaardigen en met het zegel van ons gezag te bekrachtigen.]

Datum apud Hagham anno Domini [mille]simo ducentesimo nonagesimo octavo, in die beati Martini hyemalis.

[Gegeven te Den Haag, in het jaar van de Heer 1298, op de dag van Sint Maarten in de winter.]

Hertog Albrecht van Beieren, paltsgraaf van de Rijn, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en heer van Friesland, verleent stadsrecht aan zijn lieden van Bolsward.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: B. (1399) NA, AGH 355 (register 'Oestvrieslant' van akten van hertog Albert inzake Friesland beoosten het Vlie, lopend over 1398-1403), f. 23v - 26r [Van Riemsdijk, 42].

Druk: a. Beucker Andreae, Specimen historico juridicum, p. 479 – b. Verwijs, De oorlogen van hertog Albrecht van Beieren, p. 509-516.⁶³

Aelbrecht etc. Doen cond allen luden, want onse goede lude van Bodelswaert mit anderen onsen goeden luden van Oistergo ende van Westergo tot onser gunsten ende ghenaden ghecomen ende mit ons alinghe ende al wail verzoent ende verlijct sijn van alle onghehoersamicheit als sy mennich jaer tieghens ons ende onsen voirvorderen in ghestaen hebben ende van allen gheschille die wy tot desen daghe toe mit him luden ghehadt hebben ende hebben ons ghehult ontfaen ende ghesworen tot horen rechten lantsheer soe hebben wy den selven onsen goeden luden van Bodelswaert omdat sy ons ende onse nacomelinghen te bet dienen moghen ende te willigher ende te bereider sijn ghegeven voer ons ende voer onse nacomelinghen him ende horen nacomelingen, vryheden ende poertrecht tot alsulke hantvesten ende vryheden als wy onsen ghemenen lande van Oistergo ende van Westergo in Oistvrieslant ghegeven hebben in alre manieren als hier na ghescreven staet.

[Albrecht etc. maken eenieder bekend, aangezien onze goede lieden van Bolsward met daarnaast onze goede lieden van Oostergo en van Westergo in onze gunst en genade zijn gekomen, en met ons volkomen en wel verzoend en tot een vergelijk gekomen zijn vanwege elke ongehoorzaamheid, die zij menig jaar tegenover ons en onze voorvaderen hebben betracht, en vanwege alle geschillen, die wij op heden met hen gehad hebben, en [nu] zij ons hebben gehuldigd, ontvangen en gezworen als hun rechtmatige landsheer, aldus hebben wij diezelfde onze goede lieden van Bolsward, opdat zij ons en onze nakomelingen des te beter dienen zullen, en des te meer willig en bereid zijn, voor ons en voor onze nakomelingen, hen en hun nakomelingen, vrijheden en stadsrecht gegeven, overeenkomstig zulke handvesten en vrijheden als wij onze gemene landen van Oostergo en Westergo in Oost-Friesland gegeven hebben, op alle manieren als hierna geschreven staat.]

1. In den eersten soe sal die scout die nu ter tijt onse scout is bynnen Bodelswaert voirschr. scout wesen bynnen der selver onser stede also langhe als sijn bevelinghe duert die hi van ons dair of heeft; ende tenden den vijf jaren na den datum van desen brieve so en sal nyement scout wesen bynnen onser stede voirn. hi en hebbe vijf jaer lang eenpaerliken deen na den anderen inwonachtich poorter gheweest mit alinghe sijnre woenstat.

[Ten eerste zal de schout, die tegenwoordig onze schout is binnen Bolsward voornoemd, schout zijn binnen onze zelfde stad voor zolang als zijn aanstelling duurt, die hij van ons daartoe heeft; en na afloop van de vijf jaar na de datum van deze brief zal niemand schout zijn binnen onze voornoemde stad, tenzij hij vijf jaar lang, ononderbroken het ene na het andere, inwonend poorter zal zijn geweest met zijn daadwerkelijke domicilie.]

2. Item so sal onse scout van Bodelswaert voirschr. die nu ter tijt is of namels wesen sal kiezen alle jare vpten lesten dach van Aprille zeven scepenen mitten welken onse scout voirschr. bedriven ende berechten sal mit recht na scepen vonnisse alle brueken die gheschien sullen bynnen der vryheit ende den ambocht van onser stede van Bodelswaert voirschr. het sy van hoghe of van laghe⁶⁴ van schulde of van schade na inhouden sulcs rechts ende hantvesten als wy onsen ghemenen lande van Oistvrieslant van Oistergo ende van Westergo voirschr. ghegeven hebben.

⁶³ Deze tekst is gebaseerd op B. Transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox.

⁶⁴ De hoge en de lage jurisdictie, dus de bevoegdheid om alle misdrijven te berechten, inclusief de halsmisdrijven waarop de doodstraf staat.

[Evenzo zal onze schout van Bolsward voornoemd, die dit tegenwoordig is of hierna zal zijn, elk jaar op de laatste dag van april zeven schepenen kiezen, met wie onze voornoemde schout alle misdrijven volgens het recht van schepenvonnis zal vervolgen en berechten, die geschieden zullen binnen het rechtsgebied en het ambacht van onze stad Bolsward voornoemd, zowel de hoge als de lage [misdrijven], van schulden en schaden, volgens de inhoud van het recht en de handvesten, dat wij onze gemene gebieden van Oost-Friesland, van Oostergo en van Westergo voornoemd gegeven hebben.]

3. Item so en sal in onser stede van Bodelswaert voirscr. nyement scepen wesen hi en sal een jaer lang poorter ende inwonachtich bynnen onser stede geweest hebben mit alinghe sijre woenstadt als voirscr. is; ende die scepen sullen bliven een jaer lang scepen bynnen onser voirscr. stede sonder die te versetten of te veranderen bynnen tsiaers ten waer dat enich van dien scepen dair en bynnen aflyvich wtlandich⁶⁵ of bruekich worde dat hi billike gheen scepen wesen en soude. Oic mede of enich scepen bynnen tsiaers selve scout worde, so soude die scout die dair waer bynnen onser stede voirscr. enen anderen goeden poorter in des ghenen stadt die wt den voirn. scependom quaem in manieren als voirscr. is setten die scepen bliven sal tot des lesten daghes toe van Aprille dair naist volghende.

[Evenzo zal in onze voornoemde stad Bolsward niemand schepenen zijn, tenzij hij een jaar lang poorter zal zijn geweest en gewoond heeft binnen onze stad met zijn daadwerkelijke domicilie, als voorschreven is; en de schepenen zullen een jaar lang schepenen blijven binnen onze voornoemde stad, zonder die te vervangen of te veranderen binnen het jaar, tenzij dat enig van die schepenen binnen die termijn stierf, buitenlands verbleef of strafbaar was, dat hij naar recht en billijkheid geen schepenen zou zijn. Bovendien als enig schepenen binnen een jaar zelf schout wordt, dan zal die schout, die daar in functie was, binnen onze stad voornoemd een andere goede poorter in de betreffende stad, die uit het voornoemd rechtsgebied van schepenen komt, op de wijze als het voorgeschreven is, aanstellen, die schepenen zal blijven tot de laatste dag van april daarop volgend.]

4. Item soe sal onse scout van Bodelswaert voirscr. alle brueken aenspreken die ghevallen ende gheschien sullen bynnen der selver onser stede of bynnen den ambocht ende bedrive ons scouten voirscr. bynnen tsiaers nadien dat die brueken gheschien; ende waer dat sake dat onse scout voirscr. versumende waer die bruekighe aen te spreken bynnen tsiaers so waer die bruekighe vry ende quijt ten waer of die bruekighe gast wtlandich of geen poorter en waer ende sulker lude brueken so sal onse scout voirscr. moghen berechten so wanneer dat hi den sculdighen bynnen sinen bedrive begripen mach; mar deser vryheit en sal nyement ghebruken die men besaken of aenspreken wilde van moert moertbrant vrouwenvercraft vredebrake diefte doetslach of diere ghelijc van quaden feyten die aen tijf gaen.

[Evenzo zal onze schout van Bolsward voornoemd alle misdrijven in rechte aanklagen, die zullen voorvallen en geschieden binnen dezelfde onze stad of binnen het ambacht en onze voornoemde schout stelt binnen een jaar nadat die misdrijven zijn begaan vervolging in; en in het geval dat onze voornoemde schout nalatig was om die misdrijven binnen een jaar te vervolgen, dan is de overtreder vrij en gekwet, tenzij die overtreder een vreemdeling, buitenlands of geen poorter zou zijn, en de misdrijven van dergelijke lieden zal onze voornoemde schout mogen berechten, wanneer hij de schuldigen tijdens zijn vervolging arresteren kan; maar deze vrijheid zal niemand gebruiken, die men in rechte betrekken of wil aanklagen vanwege moord, moorddadige brand, vrouwenverkrachting, vredebreuk, diefstal, doodslag of dergelijke kwade feiten, waarop de doodstraf staat.]

5. Item so wie boven ende jegahens scepen vonnisse dinghede of smadeliken sprake up scepen om ghewijsde vonnisse wille die soude verbueren zeventien pont dats te weten tien pont tieghens ons ende jegahens elken scepen een pont; nochtan sal dat vonnisse enen voertganc hebben.

[Evenzo wie boven en tegen een schepenvonnis een geding aanspant of smadelijk spreekt over een schepenen vanwege het gewezen vonnis, die zal verbeuren 17 pond, te weten tien pond tegenover ons en tegenover elke schepenen een pond; nochtans zal het vonnis ten uitvoer worden gebracht.]

6. Item sullen die scout ende scepen mit achte vander ghemeynten die die ghemeen poorters van Bodelswaert dair toe nemen zullen, kiezen alle jare upten eersten dach van Meye vier raetsluden die poorters ende inwonachtich gheweest hebben jaer ende dach bynnen onser stede voirscr. als

⁶⁵ Elders, buiten het land of rechtsgebied vertoevende; kan ook verbannen betekenen.

voirscr. is; ende die sullen onser stede van Bodelswaert goede renten ende vervallen upbueren ontfaen ende wtgheven ende belegghen in onser stede profijt ende orbair ende dair of tenden jaers goede rekeninghe ende bewisinghe doen voir onsen scout oude scepen ende nuwe ende voir achte vander ghementen die dair toe genomen ende ghekoren zullen worden; ende wair dat sake dat yemant van dien raetsluden in hore rekeninghe ende bewiisinghe ghebreclie ghevonden worde dat sullen die scout ende nuwe scepen berechten als dair toe behoert. Ende die raetslude sullen raetslude bliven dat jaer lang wt ten waer dat hore enich aflyvich bruekich wtlandich of scout worde; soe soud men dair voer andere raetslude kiezen in alre manieren als voirscr. is.

[Evenzo zullen de schout en de schepenen met acht [mannen] uit de gemeente, die de gemene poorters van Bolsward daartoe zullen aanwijzen, elk jaar op de eerste dag van mei vier raadslieden kiezen, die een jaar en een dag poorters en inwoners binnen onze voornoemde stad zijn geweest, zoals het bepaald is; en die zullen voor onze stad Bolsward goede renten en betalingen innen, ontvangen en uitgeven, en beleggen ten voordele en nut van onze stad en daarvan aan het eind van het jaar goede rekening en verantwoording afleggen ten overstaan van onze schout, de oude schepenen en de nieuwe, en voor acht [vertegenwoordigers] van de gemeenschap, die daartoe zullen worden aangewezen en gekozen; en in het geval dat iemand van die raadslieden in hun rekening en verantwoording in gebreke wordt bevonden, dan zullen de schout en de nieuwe schepenen het berechten, zoals het behoort. En de raadslieden zullen dat jaar lang raadslid blijven, tenzij een hunner sterft, strafbaar is, buitenlands is of schout wordt; dan moet men daarvoor andere raadslieden kiezen op de wijze als het bepaald is.]

7. Item so moghen ons scout ende scepen van Bodelswaert die nu ter tijt sijn of namels wesen sullen alle jare nye kueren maken bynnen onser stede die dueren sullen een jaer lang ende niet langher ten waer dat men die selve kueren tenden jaers bi onsen scout ende scepen voirn. vernuwede behoudeliken dat sy gheenrehande saken kueren en sullen die ons of onser herelicheit tieghens draghen moghen.

[Evenzo mogen onze schout en schepenen van Bolsward, die tegenwoordig of hierna in functie zullen zijn, elk jaar keuren maken binnen onze stad, die een jaar zullen duren (gelden) en niet langer, tenzij dat men diezelfde keuren aan het eind van het jaar voor onze schout en schepenen vernieuwde, behoudens dat zij generlei zaken zullen bepalen, die tegen ons of onze heerlijkheid zouden uitwerken.]

8. Item so en sullen wy noch onse nacomelinge noch yemant anders van allen brueken ende saken die geschien ende ghevallen sullen bynnen onser stede voirscr. ende ambocht van Bodelswaert also verre als dat scoutambocht ende bedrijf dair of strecket ende die men daer mit recht berechten sal niet meer begheren noch hebben van enighen poorter van Bodelswaert dan vonnisse van scepen behoudeliken ons sulcs rechts all wy onsen ghemenen lande van Oistvrieslant ghegeven hebben.

[Evenzo zullen wij noch onze nakomelingen noch iemand anders vanwege alle misdrijven en [andere] zaken, die zullen geschieden en voorvallen binnen onze voornoemde stad en ambacht van Bolsward, voor zover als het schoutambacht en territoir zich daarover uitstrekt, en die men daar volgens het recht zal berechten, niet meer begheren noch hebben van enige poorter van Bolsward dan het vonnis van schepenen, onder ons voorbehoud van zulk recht, als wij onze gemene landen van Oost-Friesland gegeven hebben.]

9. Item so en sal men ghenen poorter moghen betughen dan mit wittachtigen luden ende poerteren mar waer dat sake dat een poorter dingplichtich worde tieghens enen gast bynnen onser stede of die een gast jeghens den anderen so mochten die poorter of gast elx den anderen betughen nae goeden wittachtighen ghelovighen luden mit twee personen of meer die sy dair by brochten.

[Evenzo zal men tegen geen poorter mogen getuigen dan met betrouwbare lieden en poorters, maar in het geval dat een poorter in rechte moet verschijnen tegenover een vreemdeling binnen onze stad, of de ene vreemdeling tegenover een andere, dan mogen die poorter of vreemdeling elk tegen de ander getuigen met twee of meer goede en betrouwbare lieden, die zij mee zouden brengen.]

10. Item so mach een poorter enen gast van buten die gheen poorter en is bekommeren ende bestellen bynnen der vryheit van onser stede mit onsen scout of sinen ghewaerden bode voir penninc scult of anderen schade die hi up him te claghen hadde ende des ghelijcs deen gast den anderen; ende dair of sullen onse scout ende scepen mit recht die partijen scheiden bynnen drie

daghen na der becommerringhe voirsr.; ende waer dat sake, dat enighe gast boven becommerringhe wt onser stede van Bodelswaert sceyde sonder oirlof ons scouts ende consente des claghers die soude bevallen in des claghers claghe ende ons gheven twee pont ende onsen scout een pont.

[Evenzo mag een poorter een vreemdeling van buiten [de stad], die geen poorter is, in verzekerde bewaring laten nemen binnen het rechtsgebied van onze stad met onze schout of zijn beëdigde bode vanwege een geldschuld of een andere schade, die hij tegenover hem te vorderen heeft, en desgelijks de ene vreemdeling de andere; en daartoe zullen onze schout en schepenen binnen drie dagen na de voornoemde bewaring volgens het recht tussen partijen beslissen; en in het geval dat enige vreemdeling ondanks de bewaring uit onze stad Bolsward vertrekt, zonder toestemming van onze schout en instemming van de klager, dan zal hij in het ongelijk worden gesteld conform de aanklacht van de klager en aan ons twee pond en aan de schout een pond geven.]

11. Item so sellen ende moghen onse scout scepen ende rade van Bodelswaert die nu ter tijt sijn of namels wesen sullen vrede maken ende nemen tusschen twyenden ende scillenden luden in tiegenwoordicheit twee poirteren of meer. Ende so wie vermaent van onsen scout scepen of rade enen vrede wederseyde te gheven een warf ander warf ende derde warf die sel jegen ons verbuer also mennichwarf als hi dien vrede weygherde ende ontseyde tien pont also verre als ment betughen mochte mit poirteren als voirsr. is. Ende dan so sal onse scout scepen of rade die dien vrede gheyschet heeft enen vrede legghen den ghenen dien gheweyghert heeft voir poirteren als voirsr. is welken vrede die selve dien die gheleit wart houden sal up lijf ende up goed gheliken onse beseghelde brieve ende hantvesten dair of inhouden die wy onsen ghemenen lande van Oistvrieslant ghegeven hebben.

[Evenzo zullen en mogen onze schout, scepen en raad van Bolsward, die tegenwoordig of hierna in functie zullen zijn, vrede eisen en opleggen tussen twistende en ruziënde lieden, in aanwezigheid van twee of meer poorters. En wie, na een vermaning van onze schout, scepen of raad, weigert een vrede te geven, eenmaal, tweemaal en een derde maal, die zal tegen ons voor elke maal dat hij de vrede weigert en afwijst, tien pond verbeuren, in zoverre als men het kan getuigen met poorters, zoals het bepaald is.

En vervolgens zal onze schout, scepen of raad, die de vrede geëist heeft, een vrede opleggen aan degene die deze geweigerd heeft tegenover poorters, zoals het bepaald is, welke vrede hij tegenover degene die hem aangebracht heeft, zal houden op zijn lijf en goed, conform de inhoud van onze bezegelde brieven en handvesten terzake, die wij onze gemene landen van Oost-Friesland hebben gegeven.]

12. Item so wie onnoselic enen vrede brake die hi selve mitter hant niet ghegeven en hadde en darenboven enen anderen quetste sonder voirraet die sal verbueren jegen ons tien pont ende jegen den ghequetsten tien pont; mar sturve die ghequetste vander quetsinghe so soude men dat beteren ons ende des doden maghen na inhoud der hantvesten van Oistvrieslant voirsr.

[Evenzo wie buiten zijn schuld een vrede verbreekt, die hij zelf niet met de hand had gegeven en in strijd daarmee een ander verwondt zonder opzet (voorbedachte rade), die zal jegens ons tien pond verbeuren, en jegens de gewonde tien pond; maar wanneer de gewonde aan zijn verwondingen overlijdt, dan moet men dit ons en de bloedverwanten van de dode vergoeden volgens de inhoud van de voornoemde handvesten van Oost-Friesland.]

13. Item so sullen onse scout ende scepen voirsr. koeren moghen legghen ende maken up alle ingyhe diken ende waterganghen bynnen der vriheit ende den ambocht van Bodelswaert voirsr. ende dair up boeten legghen ende die te scouwen; ende soe wie te ban ghescouwet worde die sal die boeten betalen bynnen drien daghen dair naist volghende; ende wair hi dair in versumich of onwillich so soude onse scout die boeten in panden mit twee scepen an twee scatte pande die men driven of draghen mocht dwers nacht⁶⁶ verstanden.

[Evenzo zullen onze schout en schepenen voornoemd keuren mogen opleggen en maken ten aanzien van alle dijken en watergangen binnen het rechtsgebied en het ambacht van Bolsward voornoemd, en daarop ook boeten leggen, en deze schouwen; en wie aldus bij een schouw in gebreke wordt bevonden, die zal binnen drie dagen daarop volgend de boete betalen; en wanneer hij daarin nalatig is of onwillig, dan zal onze schout deze boete in panden met twee schepenen aan panden (roerende goederen) ter waarde van het tweevoudige van de schuld, die men mag meenemen wanneer zij door het verstrijken van de rechtstermijn ('dwersnacht') vervallen zijn.]

⁶⁶ Rechtstermijn, gebruikelijk 24 uur; ook wel de laatste dag van een fatale termijn.

14. Item soe hebben wy ghegeven onser stede van Bodelswaert him mede te behelpen die wint vander molen bynnen der vryheit der stede voirschr.; ende dair up sullen sy redelike multor ende nutscap moghen koeren; ende sulc profijt als dair of comen sal sal onse stede voirschr. upbueren ontfaen ende besighen in onser stede oirbaer daer sijs te doen sullen hebben.

[Evenzo hebben wij onze stad Bolsward gegeven om deze hiermede te helpen, het windrecht binnen het rechtsgebied van de voornoemde stad; en daarvan zullen zij een redelijk maalgeld en loon mogen bepalen; en het profijt dat daardoor ontstaat zal onze voornoemde stad innen, ontvangen en gebruiken ten voordele van onze stad, waar het nodig is.]

15. Item soe hebben wy ghegeven en gheven onser stede voirn. dat bodeambocht scrijfambocht costerye ende scole in sulker manieren dat onse scout scepen ende rade van Bodelswaert voirschr. die voirschr. bodeambocht scrijfambocht costerye ende scole bevelen moghen goede luden dair sy wel bewaert sullen wesen; ende dair of sullen die luden hebben sulke nutscip ende profijt alse tot desen daghe toe ghewoenlic gheweest heeft.

[Evenzo hebben wij gegeven en geven wij onze voornoemde stad het bodeambt, het schrijfampt, de kosterij en de school, op zulke wijze, dat onze schout, schepenen en raden van Bolsward voorschreven, het voorschreven bodeambt, schrijfampt, kosterij en school mogen toewijzen aan goede lieden, waar zij in goede handen zullen zijn; en daarvan zullen die lieden zulk voordeel en profijt hebben als tot heden toe gebruikelijk is geweest.]

16. Item sullen alle bastaert kindere die poorter sijn of poorter worden sullen bynnen onser stede voirschr. erven moghen up horen erfnamen also vele als him van horen ouderen ende vrienden ghegeven sal worden; ende waer dat sake dat sy die goede mit hylic mit aventuer of mit arbeit verbeterden ende sy storven sonder wittachtighe boerte na hun te laten so soude die beteringhe aen ons ende onsen nacomelingen comen.

[Evenzo zullen alle bastaardkinderen, die poorter zijn of poorter zullen worden binnen onze voorschreven stad, aan hun erfgenamen zoveel mogen vererven als hen door hun ouders en vrienden gegeven zal worden; en in het geval dat zij die goederen door huwelijk, door ondernemen of door arbeid vermeederen, en zij zonder wettelijke afstammelingen na te laten, sterven, dan zou die toename aan ons en onze nakomeling komen.]

17. Item so sullen alle goede ende lande ghelegghen bynnen der vryheit ende den ban van Bodelswaert voirschr. scotbaer wesen ende bliven wtgheset sulke goede ende lande als ons ende onser herelicheit aldair toe behoren moghen.

[Evenzo zullen alle goederen en gronden, gelegen binnen het rechtsgebied en de ban van Bolsward voornoemd, belastbaar zijn en blijven, uitgezonderd de goederen en gronden, die ons en onze heerlijkheid aldaar zouden toebehoren.]

18. Item so sal onse stede van Bodelswaert voirn. alle weke upten saterdach hebben een wekemarct alle tyaer duer ende sullen hebben twee vry jairmarcten elx jaers dats te weten een vry jaermarcte tot sinte Jans misse te midzomer ende die ander tot sinte Lambrechts misse ingaende achte daghe voer ende duren achte daghe na elken daghe voirschr. behoudeliken ons onser tollende ende tollerecht van vreemden ende tolbaren luden.

[Evenzo zal onze stad Bolsward voornoemd, elke week op zaterdag een weekmarkt hebben alle jaren door, en zullen elk jaar twee vrije jaarmarkten hebben, te weten een vrije jaarmarkt op St. Jansmis midzomer⁶⁷, en de ander op St. Lamberts⁶⁸, ingaende acht dagen voor en durend acht dagen na elke voornoemde dag, onder ons voorbehoud van onze tollende en tolrecht ten aanzien van vreemdelingen en tolplichtige lieden.]

19. Item so sullen onse scout ende scepen voirschr. in jaermarcten ende in weke marcten die boeten moghen vermeren ende verzwaren om veylicheit der goeder luden die dair ter marcten comen sullen also dicke ende also vele als him dat goet duncken sal; ende van dien ende van allen

⁶⁷ Op 24 juni.

⁶⁸ Op 17 september.

anderen boeten ende broeken die verschinen sullen bynnen onser stede voirschr. ende bedinghet sullen worden sullen wy hebben die twee deel ende onse stede voirschr. dat derdendeel te belegghen in onser stede oirbair behoudeliken ons onser herelicheit van brueken ende van boeten die mit recht ende mit vonnisse niet berecht en sullen worden.

[Evenzo zullen onze schout en schepenen voornoemd tijdens de jaarmarkten en weekmarkten de boeten moegen verhogen en verzwaren, ter wille van de veiligheid van de goede lieden, die daar naar de markt zullen komen, zo dikwijls en zoveel als hen zal goeddunken; en van die en van alle andere boeten en misdrijven, die zullen vervallen binnen onze voornoemde stad, en opgelegd zullen worden, zullen wij tweederde deel hebben en onze stad voornoemd het derde deel, te besteden ten nutte van onze stad, onder voorbehoud van onze heerlijkheid ten aanzien van misdrijven en boeten, die volgens recht en met vonnis niet zullen worden berecht.]

20. Item waer enich poorter van Bodelswaert voirschr. die lant ende erve hadde buten der vryheit ende den ban van Bodelswaert voirschr. die mocht buten onser stede ende vryheit wesen viertich daghe lang mit sijnre woenstat om sijn lant ende erve te sayen ende te bouwen inden lenten ende des ghelijcs in die hoytijt ende inden oestmaent viertich daghe sijn hoy ende sijn koern te virgaderen ende in te mennem sonder enich afterdeel dair of te hebben van sinen poortrecht van onser stede voirschr.

[Evenzo mag enig poorter van Bolsward voornoemd, die land en erf heeft buiten het rechtsgebied en de ban van Bolsward voornoemd, veertig dagen lang met zijn woonstee buiten onze stad en vrijheid verblijven, om zijn land en erf in te zaaien en te bebouwen in de lente, en desgelijcs in de hooitijd en in de oogstmaand veertig dagen, om zijn hooi en zijn koren te vergaren en op wagens binnenbrengen, zonder enig nadeel daarvan te ondervinden ten aanzien van zijn poortrecht van onze voornoemde stad.]

Ende want wy voer ons ende voer onsen nacomelinghen allen onsen poirteren ende inwonenden luden bynnen onser stede van Bodelswaert voirn. die nu sijn of namels wesen sullen alle die pointen voirschr. ende elc bisonder vaste ende ghestade houden willen ende ghehouden willen hebben tot ewighen daghen soe hebben wy desen brief open doen besegelen mit onsen segghel hier aen ghehanghen.

[En aangezien wij voor ons en voor onze nakomelingen al onze poorters en inwonende lieden binnen onze stad Bolsward voornoemd, die er nu aanwezig zijn of hierna zullen zijn, al de hiervoor geschreven artikelen punten en elk in het bijzonder onverbrekelijk willen behouden en behouden willen hebben ten eeuwigen dage, daarom hebben wij deze brief open laten bezegelen met ons zegel hieraan gehangen.]

Gegeven inden Haghe vpten vijften dach in Aprile Anno M.CCC. neghen ende tneghentich.

[Gegeven in Den Haag op de vijfde dag in april anno 1399.]

Gerard, heer van Voorne, burggraaf van Zeeland, verleent stadsrecht aan zijn poorters van Brielle.

Origineel: A. SA Voorne-Putten en Rozenburg, oud-archief Brielle, charter nr. 6.

Afschrift: B. (1445), ibid., oud archief Brielle, nr. K1 (Handvesten ende Prijsvilegien C), f. 5r - 6r.

Druk: a. Van Alkemade en Van der Schelling, Beschryving Briele, II, p. 17- 20, nr. 30 – b. Niermeijer, Bronnen Beneden Maasgebied, p. 131-132, nr. 275, verkort, naar A. – c. Cappon en Van Engen, 'De stadsrechtsoorkonden van Brielle', p. 141-146.⁶⁹

In Gods name Amen. Wy Gerart here van Vorne burghgrauw van Zelant maken cond allen luden dat wij onsen lyeven ende ghetrouwen porters vanden Bryel om manighen trouwen dyenst dyen zi ons ghedaen hebben ende noch doen zullen, ghegheuen hebben ende gheuen aldusdanich recht als hier na bescreuen staet, behoudelic altoys ons recht ende onser heyrlicheden, in allen poynten die hier na bescreuen staen.

[In de naam van God, Amen. Wij, Gerard, heer van Voorne, burggraaf van Zeeland, maken eenieder bekend dat wij onze lieve en getrouwe poorters van Brielle vanwege menige trouwe dienst die zij ons gedaan hebben en nog doen zullen, gegeven hebben en geven zulk recht als hierna geschreven staat, altijd onder voorbehoud van ons recht en onze heerlijke macht, in alle artikelen die hierna geschreven staan.]

1. Jnden eyersten dat elc man recht ende vonnes hebbe van allen zaken die binnen der vriheyte vanden Briel geschien by maninghen ons rechters ende by scepenen vanden Briel tusschen twier man tale.⁷⁰

[Ten eerste dat iedere man recht en vonnis zal verkrijgen met betrekking tot alle zaken die binnen de vrijheid van Brielle geschieden, op vordering van onze rechters en door de schepenen van Brielle in een proces.]

2. Jtem wat vonnisse bi maninghen ons richters scepene vanden Bryel wisen met vollen gheuolghen van scepenen tusschen twier manne tale, dat zolen wij ende onse nacomelinghe ghestade houden ende daer jeghen niet doen.

[Evenzo welk vonnis de schepenen van Brielle op vordering van onze schout ook wijzen met de unanieme instemming van schepenen in een proces, dat zullen wij en onze nakomelingen gestand doen en daaraan geen afbreuk doen.]

3. Jtem zo wie enen doetslach doet, hy verbuert ieghen den here lyef ende goed.

[Evenzo wie een ander doodslaat, verbeurt aan de heer zijn lijf en goed.]

4. Jtem wie dat scepene weder zeyt binnen der vryheyte vanden Bryele, hy verbuerde vijftien pont Hollanssche, half den here ende half den scepenen.

[Evenzo wie schepenen tegensprekt binnen de vrijheid van Brielle, verbeurt vijftien pond Hollands, waarvan de helft aan de heer en de andere helft aan de schepenen.]

5. Jtem van wat saken dat yemant van buten te claghen heft op yemande bynnen der vryheyte vanden Bryele die poorter is, hy sal hem doen scependom vanden Bryele; ende zo wie van buten te claghen heft op yemande binnen der vryheyte ende daer poorter is, hy en mach hem niet trecken te ghenen gherecht dan voer den scoutate ende scepene ten Bryele, en ware van broeken die zi buten mesdaden in mins heren lande.

[Evenzo over welke aangelegenheid iemand van buiten iemand van binnen de vrijheid van Brielle, die poorter is, ook aanklaagt, hij zal hem onderwerpen aan de rechtspraak van schepenen van Brielle; en wie van buiten iemand van

⁶⁹ Deze tekst is gebaseerd op c. Cappon/Van Engen; zie aldaar voor een uitgebreid overzicht van afschriften, drukken etc.. Bewerking en hertaling door J.C.M. Cox.

⁷⁰ MNW: *Tussen twee (twier) manne tale* is 'in een proces'. Letterlijk het pleidooi, de argumenten (de 'taal') zoals die door twee mannen wordt gepresenteerd in een proces voor schout en schepenen.

binnen de vrijheid en die daar poorter is, aanklaagt, dan mag hij hem niet voor een ander gerecht brengen dan voor schout en schepenen te Brielle, tenzij vanwege misdrijven die zij buiten de vrijheid begingen in de landen van mijn heer.]

6. Jtem waer dat ymant den anderen ouer dyef ane venghe binnen sinen huse of binnen siere beslotenre heynninghen binnen der vryheyt vanden Bryele, waer dat hi hem ontghenghe met wantalen of by versumenesse dat men proeuen mach metten rechter ende met scepenen ter goeder waerheyt dat men om elne ghene zake ghe vancghen en heeft dan met dieueliken goede, dye verboerde tyen pont Holl. ieghen den here; mar vyenghe hy ymant an hier buten hine vonden driuende of draghende met goede dat hi bestolen hadde, die daer of beuallet, zijn lyef ende zijn goed js ins heren ghenaden.

[Evenzo wanneer iemand een ander vanwege diefstal aanhoudt binnen zijn huis of binnen zijn besloten omheining binnen de vrijheid van Brielle, doch hij aan hem ontkomt met behulp van verkeerd gebruik van de rechtsformules of vanwege verzuim (in rechte), als men op deugdelijke gronden kan bewijzen voor schout en schepenen dat men hem voor geen andere zaak heeft aangehouden dan vanwege de gestolen goederen, verbeurt hij tien pond Hollands jegens de heer; maar hield hij iemand hierbuiten aan, die gevonden werd met de door hem gestolen goederen bij zich, dan staan lijf en goed van degene die aan dat misdrijf wordt schuldig bevonden, ter beschikking aan de heer.]

7. Jten wie den Bryel scvwet omme scult ende den Bryel zoekt omme dat voerdeel vanden marchtdaghe, zo en sal hem die marchtdach niet jn staden staen dan drye marchtdaghe dene naden anderen, also verre als ment wittelicke betonet, wjt ghenomen die van Oyestvorne, van Veechoec ende vanden Swartenwale die men hoer scult tote hoere maelsteden des zonnendaghes eyschen zal ende daer betalincghe of recht nemen, mach hem ghescien; ende macht hem niet ghescien, zo moghen zi se besetten binnen hoere vryheyt ende winnen hoer scuelt die hem ghelouet es vor twe scepen of vor drie poerters.

[Evenzo wie Brielle mijdt vanwege schulden en Brielle bezoekt vanwege het vrijgeleide van de marktdagen, dan zal die marktdag hem niet langer van nut zijn dan drie aaneengesloten marktdagen, voor zover men het rechtsgeldig bewijst, met uitzondering van die van Oostvoorne, van Veckhoek en van Zwartewaal wier schuld men in hun eigen gerechtsplaats zondags zal opeisen en daarvan betaling of recht zal nemen, indien hij daarin slaagt; en mocht hij niet daarin slagen, dan mogen zij hen arresteren binnen hun rechtsgebied en hun schuld inwinnen die hen is verzekerd voor twee schepenen of voor drie poerters.]

8. Jtem wat man scult maket op den marcht dach of in die weke of scade doet in die weke, ende es dat hi daer mede ontrumen wille, dat men dien bestellen mach rechte voert.

[Evenzo welke man schulden maakt op de marktdag of in die week of schade toebrengt in die week en hij wil daarvoor de wijk nemen, dan mag men diegene onmiddellijk arresteren.]

9. Jtem wie zo ymant vanden Bryel aen spreket van eenre custincghen, dye sal hy hem doen met sinen maghen die hy bi hem heft ende met hem doen willen.

[Evenzo wie iemand van Brielle aanspreekt vanwege een *custing* ⁷¹, die zal deze uitspreken met zijn bloedverwanten die hij bij zich heeft en die bereid zijn dit samen met hem te doen.]

10. Jtem wat comansceyp dat men maket ten Bryele jof buten in die market, dat drie goede poerter of drie wettaftighe coepmanne kennen, zal vast wesen ende ghestade, zonder van arfue, dat behoert te doen scependoem.

[Evenzo welk koopmanscontract dat men afsluit te Brielle of erbuiten op de markt, dat bekend is bij drie betrouwbare poorters of bij drie betrouwbare koopmannen, dat zal vaststaan en bestendig blijven, uitgezonderd onroerende goederen, hetgeen tot het schepenrecht behoort.]

11. Item zo wat coepman of poerter word verwonnen van valscher orcunde, al zijn goed es verbuert, ende gryepmen in mijns heren lande, men zal ouer hem rechten als ouer enen valscher.

⁷¹ *Custing* = eed, gezworen ter bevestiging van de geloofwaardigheid van een door een ander afgelegde zuiveringseid; een volgeed derhalve, af te leggen door familieleden van de aangeklaagde. In dit geval gaat het om de erkenning van een schuld als koopsom.

[Evenzo welke koopman of poorter schuldig wordt bevonden aan het afleggen van een valse getuigenis, verbeurt al zijn eigendommen, en arresteert men hem in de landen van mijn heer dan zal men hem berechten als een bedrieger.]

12. Jtem poerters en moghen nymant hogher bedraghen van scoude dan van enen ponde, en waren zamen weirkers van hywelicke of koops lude van comansceip of veynoetscepe van goede dat vjt der ze coemt.

[Evenzo mogen poorters tegen niemand getuigen voor een geldschuld van meer dan een pond, tenzij het samenwerkenden betreft bij het sluiten van een huwelijksovereenkomst of kooplieden vanwege een transactie of een vennootschap van over zee aangevoerde goederen.]

13. Jtem zo wie goet cofte ende dat niet betalen en mochte, men zullen den luden leueren ouer hoer scuelt ende dat goed mede, machment bevaren binnen mijns heren lande; dat is te verstane van goede dat vjt der zee coemt.

[Evenzo wie een goed koopt en dat niet betalen wil, dan zal men die lieden vasthouden vanwege hun schuld en het goed eveneens, als men het in handen kan krijgen in de landen van mijn heer; dat is te weten van goederen die van over zee komen.]

14. Jtem als een vremt man in dye harinchtiet of in anderen tyden hem verbient met enigher scult ten Bryele binnen der porte ende voer scepenen, vart hi wech zonder orlof, waer zo men daer na vint in mijns heren lant zal men heyscen ouer zijn scult.

[Evenzo als een vreemde in de haringtijd of op een ander moment zich verbindt tot enige geldschuld binnen de stad Brielle en ten overstaan van schepenen, en hij vertrekt zonder toestemming, wanneer men hem aanhoudt in de landen van mijn heer dan zal men hem in rechte aanspreken vanwege zijn geldschuld.]

15. Jtem wie den rechter vrede ontzeyde voer scepene, hy verboerde vijf pont Holl.; ontseyde hy oec vrede den rechter voer poorter, zo hadde hy verbuert vijftich scillinghe Holl.; ende die enen scepen voer scepen vrede ontseyde, hy verbuerde vijf pont Holl. als die rechter daer niet en ware; die oec enen poorter voer poorter vrede ontseyde als die rechter ende die scepene daer niet en ware, hi verbuerde vijftien scill. Holl. Ende also dicke als men desen vrede ontseyde te drie weruen, also dicke verbuermen die boten daer of voerzeyt; voert zal mense nemen opt sheren gheleede; ende wien die rechter of een scepen op mijns heren gheleede name voer scepen of voer poerters, dye daer ouer dade, dye salt beteren gheliech vredebrake.

Ende wie vrede breket dien hy seluen gheyf metter hant wetende, verbuert lyf ende goed, ende wien onwetende brake verbuerde tien pont Holl., es hi maech, swagher of hulper, daert die rechter met dien scepen prouen mach ter goeder waerheyt zonder argheijst dat hij onwetende ghedaen heft. Ende wort een man daer tho ghewonnen om vrientscepe of om miede, hi verbuerde lyf ende goed, ende die dat dede doen des ghelike.

[Evenzo wie de schout de stadsvrede weigert ten overstaan van schepenen die verbeurt vijf pond Hollands; weigert hij bovendien de schout de stadsvrede ten overstaan van een poorter dan had hij vijftig schellingen Hollands verbeurd; en degene die een scepen een vrede weigert ten overstaan van een scepen verbeurt vijf pond Hollands als de schout er niet bij was; degene die bovendien een poorter ten overstaan van een poorter de vrede weigert wanneer de schout en de schepenen er niet bij waren, verbeurt vijftien schellingen Hollands. En zo vaak als men deze vrede weigert tot drie keer, zo vaak zal men de boete verbeuren die daarop is gesteld zoals voorgeschreven; voorts zal men ze voorgeleiden op het vrijgeleide van de heer; en wie door de schout of de schepenen op vrijgeleide van de heer voor schepenen of voor poorters wordt gebracht, die daartegenover een gewelddaad pleegt, die zal het boeten alsof het een vredebreuk betreft. En wie willens en wetens een vrede breekt die hij zelf met de hand gegeven heeft, verbeurt lijf en goed, en wie onopzettelijk breekt verbeurt tien pond Hollands, als hij een bloedverwant, zwager of helper is, in die gevallen dat de schout met de schepenen het naar waarheid bewijzen kunnen dat hij het zonder kwade trouw onopzettelijk gedaan heeft.

En wanneer een man daarvoor schuldig wordt bevonden, vanwege gunst of omkoperij, die verbeurt lijf en goed, en die dat deden desgelijks.]

16. Jtem wie enen knijf draghet verbuert dertich scell. Holl.; trecht hine tote enen stryde, hi verbuert drye pont Holl. Wont oec ymant den anderen met enen kniue of met enen messe, hy verbuerde tyen pont Holl. of die hant, woert hijs verwonnen met twee scepenen of met drie wettaftighen poerteren, ende zal vierscat beteren den man sine smerte.

[Evenzo wie een dolk draagt verbeurt 30 schellingen Hollands; trekt hij het bij een gevecht dan verbeurt hij drie pond Hollands. Verwondt iemand bovendien een ander met een dolk of met een mes, dan verbeurt hij tien pond Hollands of verliest zijn hand, als hij schuldig wordt bevonden door twee schepenen of door drie betrouwbare poorters, en hij zal het de gewonde man viervoudig vergoeden.]

17. Jtem die oec ten stryde brochte enigherhande wapen gheslepen of ongheslepen, hy verbuerde twjntich scell. Holl.; ende vecht hj met desen wapen voerseyd, onghewont verbuert hi dertich scell. Holl., ende wont hiere ymant mede, zo verbuerde hi drye pont Holl., vjt ghenomen kniue ende messe ende diere ghelike wapen: die zullen blyuen op zulke boete als voerscreuen is.

[Evenzo hij die bovendien enig wapen, geslepen of ongeslepen, naar een gevecht meebrengt, verbeurt twintig schellingen Hollands; en wanneer hij met voornoemd wapen vecht, zonder verwonding toe te brengen verbeurt hij 30 schellingen Hollands en verwondt hij hiermee iemand dan verbeurt hij drie pond Hollands, met uitzondering van dolken en messen en dergelijke wapens: die worden beboet zoals hiervoor omschreven.]

18. Jtem wat scepen doer goet coemt tot enen stride ende die rechter dat gheprouen can, den lachter die men hem doet zalmen hem beteren vierscat. Ende wje enen scepene tiet dat hine ghewont heft of ghe[que]st ende dat niet en mach prouen met scepenen, die scepen mach hem ontvoeren met eere custinghen.

[Evenzo welke schepen tussenbeide komt in een twist en de schout kan het bewijzen dan zal men de laster die hem wordt aangedaan viervoudig vergoeden. En wie een schepen beschuldigt dat hij hem gewond of gekwetst heeft en dat niet kan bewijzen voor schepenen, dan mag die schepen zich zuiveren met een onschuldseed.]

19. Jtem vechten die poerter onderlinghe buten mijns heren lande, dat zalmen berechten [b]innen der vryheyt vanden Bryele, also verre alst buten onberecht blyuet.

[Evenzo als poorters onderling vechten buiten de gebieden van de heer, dan zal men dit berechten binnen het rechtsgebied van Brielle, in zover als het daarbuiten onberecht blijft.]

20. Jtem dat nyemant ghenen visch vercopen mach noch leueren op mijns heeren stroem ende buten cruce ten Bryele, op ene boete van dortich scell. Holl., ten ware by den rechter, behouden den tolnaer zijn recht.

[Evenzo dat niemand vis mag verkopen noch leveren op de wateren van de heer en buiten de marktvrede van Brielle op een boete van 30 schellingen Hollands, te handhaven door de schout, behoudens het recht van de tollenaar.]

21. Jtem dat nimant ouer ander orcunden mach van vedeliken zaken dien hi binnen sinen vreedde beuancghen mach, en ware of daer enigherhande dincghe gheuellen dye also duncker waren datter anders nyemant by gheweest en hadde dier of tughen mochte, zo zoude mense horen dier by gheweest hadden ende scepen zouden dan wjsen na zulker waerheyt als si van hem hoerden, sonder argelist.

[Evenzo dat niemand tegen een ander mag getuigen vanwege misdrijven die hij binnen zijn vrede⁷² mocht bemerken, tenzij daarbij enigerlei dingen waren voorgevallen die zo duister waren dat anders niemand erbij was geweest en daarvan zou kunnen getuigen, zo zou men degenen die erbij waren geweest horen en schepenen zouden dan recht wijzen volgens het getuigenis als zij van hem hoorden, zonder kwade trouw.]

22. Jtem dat nimant ghene orcunde en mach draghen van goede daer hi zeluean winnen mach.

[Evenzo dat niemand mag getuigen vanwege eigendommen waarvan hij zelf voordeel zou kunnen hebben.]

23. Jtem zo wje binnen der vryheyt an een huus strijt, also vele vechters als daer zijn, elke verbuert drie pont Holl.; zo wat scaden zi inwart doen moeten zi beteren twjscat; dyemen van binnen vytwart doet dat zal men beteren eenscat; wat scaden dat men den waert vanden huus doet, dat zal men beteren vierscat, ende dat zal die ghene ghelden diet ghelede doet.

⁷² Binnen de termijn van de opgelegde vrede met een ander, meestal zes weken, vooraleer de zoen met die partij in werking zal treden.

[Evenzo wie binnen de stadsvrijheid een huis aanvalt, zoveel vechters als er bij betrokken zijn verbeuren allen drie pond Hollands; de schade die zij binnen aanrichten moeten zij tweevoudig vergoeden; hetgeen men van binnen naar buiten aanricht zal men eenmaal vergoeden; de schade die men de eigenaar van het huis berokkent, zal men hem viervoudig vergoeden, en dat zal diegene betalen die de leiding had.]

24. Jtem nymant en mach orcunde draghen dat enighen man deren mach die verwonnen es van valscher orcunde of van dyefte of van roue of van crafthe van vrouwen.

[Evenzo mag niemand getuigen dat enig man kan benadelen die schuldig is bevonden vanwege meened of diefstal of roof of vrouwenverkrachting.]

25. Jtem zo wat manne van binnen of van buten twiste ieghens enen poorter vanden Bryele binnen der vriheyt vanden Bryele, dat zalmen beteren euenghelike nader kuerre ende nader smerte, behoudelicke edelluden hoer coemsten.

[Evenzo welke mannen van binnen of van buiten vechten met een poorter van Brielle binnen de vrijheid van Brielle, dat zal men boeten geheel gelijk aan de keur en naar de mate van de aandoening, behoudens hetgeen edellieden toekomt.]

26. Jtem wie dat vecht binnen der poert vanden Bryele, dat mach die rechter daghen metten scepenen ende berechten ende soenen. Wie daer ouer vecht zalt beteren alse of hi sone brake, en waer of men prouen mochte wittelicke dat van dien zaken niet tho en quame daert of ghesoent ware.

[Evenzo wie vecht binnen de stad Brielle, die zal door de schout met de scepenen worden gedaagd en berecht en verzoend. Wie daartegen opkomt zal het boeten alsof hij de zoen brak, tenzij men wettelijk bewijzen mocht dat die zaken zich niet hebben voorgedaan waartoe de zoen is opgelegd.]

27. Jtem zal mijn here of sijn rechter ouer alle orcunde ende waerheyt wesen metten scepenen daer hier ouer wesen wille, ende wie sheren ende sine waerheyt begaert die zal si hebben op een boete van dertich scell. Holl., ende wie daer mede wjnnen zal, zal hebben drie wettaftighe orcunden vjt mijns heren lande.

[Evenzo zal mijn heer of zijn schout over alle getuigenissen en bewijzen gaan met scepenen die hier over willen gaan, en wie de heer en zijn oordeel begeert die zal ze ontvangen op straffe van een boete van 30 schellingen Hollands, en wie daarmee zal procederen, zal drie betrouwbare getuigen uit de gebieden van mijn heer moeten hebben.]

28. Jtem wje die hauen verzit verbuert dortich scell. Holl.

[Evenzo wie de haven ontwijkt, verbeurt 30 schellingen Hollands.]

29. Jtem wje zo eens anders mans scip voert ende goed sculdich blyeft, dye man dies dat scip is mach houden dat goed op zinen bodem metten rechte ouer sine scult die in dat scip veruaren is; ende ware dat si dat goed wech daden buten den man of buten den rechte, dat waer op ene boete van dortich scell. Holl., ende dat goed zalmen veruolghen metten rechte; voert wat manne den anderen sculdich blyuet van rekenincghen vander harincvaert ende van veynoetscip, dye zullen betalen met ghereden ghelde of met⁷³ zalse leueren ouer hoer scult.

[Evenzo wie andermans schip bevaart en goederen schuldig blijft, diegene van wie het schip is mag de goederen onder zich houden met het recht op betaling van zijn schuld die in dat schip vervoerd is; en zou het zo zijn dat zij dat goed weg deden buiten de man of buiten de schout, dat zal worden beboet met 30 schellingen Hollands, en dat goed zal men gerechtelijk vervolgen; voorts wat [bepaalde] mannen de anderen schuldig blijven van rekeningen vanwege de haringvaart en vanwege vennootschappen, die zullen betalen met contant geld of men zal ze uitleveren vanwege hun schuld.]

30. Jtem wanneer die scepenen vermaent worden ten rechte te comen vanden baeliu of van sinen ghewaerden boede of metter clocken, wje niet en comet binnen der derder clocken die verbuerde

⁷³ Lees *men*.

tyen scell. Holl., half den here ende half den scepen die comen; ende ware dat hem sin lette, dat hi betonen mochte.

[Evenzo wanneer schepenen vanwege de baljuw of zijn beëdigde bode of met de klok worden vermaand ten gerechte te komen, en wie niet voor de derde klok komt, die verbeurt tien schellingen Hollands. De helft is voor de heer en de helft voor de schepenen die komen; tenzij hij een wettige verontschuldiging heeft die hij kan aantonen.]

31. Jtem wanneer dat scepen een vonnes vorsten, dat moeten si vyttten binnen drien viertiennachten⁷⁴, en ware of zys eer vroet waren; voert zal die poert vanden Bryele hebben enen ghesvoeren clerck die sveren zal dat hi tsheren recht verwaren zal ende der stede; ende alle vonnesse die scepen in vorste nemen, zal die clerck beschriuen also als mense an scepen bedinghet ende die tijt als men die vonnesse ontfact.

Ende wat in dese hantfeste is ghescreuen ende watter niet en is in ghescreuen, dat onse rechter ende die scepen daer toe kueren ter nutschip tsheren ende onser port van den Bryele dat houde wj Gerard here van Vorne borchgraue van Zelant voer ons ende voer onse naecomelinghe vaste ende ghestade. Ende ghene voerboede⁷⁵ langher te stane dan tote enen jare, en si dat den rechter ende den scepenen goed dochte dat zi langher stoeden. Ende wat dese hantfeste niet en besceyt noch niet verclaerset en is in den voerboeden dat houde wj an ons ende gheuen hem dese vrihey[t] ende dese kuere van ons te houden, behoudelic altoes ons recht ende onser heyrlichede, in allen poynten dye hier voren gescreuen staen.

[Evenzo wanneer schepenen een vonnis overwegen, dat moeten zij het wijzen binnen zes weken, tenzij zij het eerder gevonden hebben; voorts zal de stad Brielle een beëdigde secretaris hebben die zal zweren dat hij het recht van de heer zal bewaren en dat van de stad; en alle vonnissen die schepenen in overweging nemen, zal de secretaris beschrijven zoals men ze aan schepenen in rechte voorlegt en het tijdstip dat men die vonnissen in behandeling neemt. En wat in dit handvest is geschreven en wat er niet in is geschreven, dat onze schout en de schepenen daartoe bij keur vaststellen tot nut van de heer en van onze stad Brielle, dat doen wij Gerard, heer Van Voorne, burggraaf van Zeeland, gestand voor ons en voor onze nakomelingen. En geen voorbode zal langer geldig zijn dan gedurende een jaar, tenzij de schout en de schepenen goeddunkt dat zij langer van kracht zouden blijven. En hetgeen dit handvest niet duidelijk beslist noch verklaard is in de voorboden dat houden wij aan ons en geven hen dit privilege en deze keur vanwege ons te houden, te allen tijde onder voorbehoud van ons recht en onze heerlijkheid, in alle artikelen die hiervoor geschreven staan.]

Jn kennesse van allen desen dincghen voerscreuen zo hebben wj dese letteren open bezeghelt met onsen zeghel.

[Ter bevestiging van al deze voorschreven zaken hebben wij deze brief open bezegeld met ons zegel.]

Ghegheuen te Vorne op zente ...Andries dach als men screef dye iaere ons Heren dusent driehondert ende dortich.

[Gegeven te Voorne op de dag van Sint Andreas⁷⁶ als men het jaar van onze Heer 1330 schreef.]

⁷⁴ Gebruikelijke termijn in rechte, te weten tussen twee opvolgende rechtszittingen.

⁷⁵ Voorbode: een stedelijke verordening (keur), meer specifiek in Vlaanderen en Zeeland.

⁷⁶ Zijn feestdag valt op 30 nov.

Hertog Albrecht van Beieren, paltsgraaf op de Rijn, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en heer van Friesland, bekrachtigt het stadsrecht voor zijn lieden van Brouwershaven.

Origineel: A. GA Schouwen-Duiveland, stad Brouwershaven, charter nr. 3. Maten: 319 + 58 × 691 (beneden 680) mm. Door muizenvraat zijn er drie grote gaten in het perkament ontstaan (in het midden en in de beide marges). Door de pliek twee gaten; het zegel en de staart zijn verloren gegaan. Blijkens een aantekening volgend op het in 1582 vervaardigde afschrift D was de oorkonde besegelt met eenen groenen zegel wthangende aen een swart zijden linte in dubbelende sterte. In dorso: (19e e.) 1402; Privilegien van hertogh Aelbrecht van Beijeren 4^{en} februari 1402; N° 106. — (eind 19e-begin 20e e.) N° 3°; Onleesbaar. — (19e e.) 4; 7 feb. 1402. — 7 februari 1402. Afschrift: B. (1403, gelijktijdige registrering) NA, AGH 229 (register II van akten van hertog Albert, 1402-1404, voorheen LRK 53), f. 19r - 20v, rubriek: Vrijheden ende koren dier van Brouwershauene — C. (1578 juni 7) afschrift door notaris [en secretaris van Brouwershaven] Leonard Jobsz., waarschijnlijk naar A, niet voorhanden maar bekend uit EIKLMA. — D. (1582) GA Schouwen-Duiveland, stad Brouwershaven, inv. nr. 79 = Registre inhoudende alle die preuilegien, octroijen, consenten, contracten ende alle andere acten van vrijheden ende exemptien van ouden tijden bij grauen ende graninnen mitsgaders bijden particulieren heeren ende gouuerneuren vanden lande, de stede ende vrijheijt van Brouwershauen verleent, geoctroijeert, geconsenteert ende oijck bijden regierders der seluer met andere steden ende platsen gecontracteert, begonst in maio 1582, f. 1 v - 4 r, rubriek: De keure van hertogh Aelbrecht van Beijeren verleent in 't jaer 1402, naar A. — E. (1633 mei 6) Ibidem, archief Stad Zierikzee, voorlopig nr. 745 [handschrift Keuren van Brouwershaven, vervaardigd door notaris H. Middelhoven], f. 26r - 31v, naar C, rubriek: De keure van hartigh Aelbrecht. — F. (1641 mei 4) afschrift naar C door Lucas Quirinus, niet voorhanden maar bekend uit G. — G. ([1641] aug. 30) niet nader aangeduid afschrift naar F, niet voorhanden maar bekend uit L. — H. (1663 aug. 16) afschrift naar E door notaris [L.] Borsselaar, niet voorhanden doch bekend uit KM. — I. (1691 mrt. 19) GA Schouwen-Duiveland, stad Brouwershaven, inv. nr. 81, f. 22 r - 26 r, afschrift door B. de Jonge, rubriek: De ceure van hartigh Aelbrecht, naar C. — J. (uiterlijk 1753) Handschrift Privilegien, keuren, en handvesten van Brouwershaven van den Heere Mr. Jan de Timmerman, in 4to. te Middelburg, p. 66-72, naar C, niet voorhanden maar bekend uit druk a. — K. (17 juli 1767) GA Schouwen-Duiveland, stad Brouwershaven, inv. nr. 82 = Costumen en voorboden benevens der zelver privilegien der stad Brouwershaven door J. van Bodegom, f. 49 r - 58 r, rubriek: De keure van hartog Aelbregt, naar H. — L. (18e e.) Het Zeeuws Archief te Middelburg, verzameling Verheyde van Citters nr. 60e = hs. Stad en lande van Brouwershaven, ongefolieerd, rubriek: De keure van hartogh Aelbrecht voor die van Brouwershaven, naar G. — M. (18e e.) Ibid., handschriftenverzameling nr. 1104, ongefolieerd, rubriek: De keure van hertog Aalbregt, naar H. Drukken: a. ChHZ, III, p. 560-563, zonder datum, naar J. — b. Joosting en Muller, Bronnen kerkelijke rechtspraak, III, p. 126-127, nr. 57, verkort, naar B. Regesten: Unger, Rechtsbronnen Brouwershaven, p. 16-17, nr. 3, ad [1389-1406] en p. 17, nr. 4 — d. Cappon en Van Engen, "...bider kore vanden dorpe...". Het stadsrecht van Brouwershaven (1403)', p. 230-255 — e. Cappon en Van Engen, 'Het stadsrecht van Brouwershaven', p. 5-24. Onderstaande tekst is gebaseerd op A; de door beschadiging ontbrekende tekstgedeelten zijn aangevuld naar D.⁷⁷

Aelbrecht bi Goids genaden palensgraue vpten Rijn, hertoge in Beyeren, graue van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant ende heere van Vrieslant doen cond allen luden want onse ondersaten ende goede lude gemeenliken van Brouwershauene van onsen voirvaders grauen van Hollant ende van Zeelant lange tijt onbesegelde eenrehande hantvesten ende cueren gehadt hebben om onse goede lude voirscreuen in goeden regiment ende in neringen te bliuen, soe hebben wij om otmoedichs virzoecs wille van onsen goeden luden voirschr. ende om menigen trouwen dienst

⁷⁷ Deze tekst is afkomstig uit Cappon/Van Engen, "...bider kore vanden dorpe...". Het stadsrecht van Brouwershaven (1403)', p. 230-255 en is vriendelijk beschikbaar gesteld door dr. H. van Engen. De bewerking en hertaling zijn van J.C.M. Cox.

wille die sij ons ende onsen voiruaderen menichwarue gedaen hebben ende oft God wilt ons noch doen sullen alsulke gracie gedaen dat wij alle alsulke cueren ende hantvesten geconfermeert hebben ende confirmeren, gegeuen hebben ende gheuen, na jnhout hoire cuere ende hier na gescreuen staen.

[Albrecht, bij de gratie Gods, paltsgraaf op de Rijn, hertog in Beieren, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en heer van Friesland, maken eenieder bekend, omdat onze gezamenlijke onderzaten en goede lieden van Brouwershaven van onze voorvaderen graven van Holland en van Zeeland lange tijd onbezegelde zekere handvesten en keuren gehad hebben, om onze goede lieden voorschreven in goed bestuur en bedrijvigheid te doen blijven, aldus hebben wij omwille van het nederige verzoek van onze voorschreven goede lieden en vanwege menige trouwe dienst die zij ons en onze voorvaderen menigmaal gedaan hebben of zo God het wil nog doen zullen, de gunst hebben verleend dat wij al dergelijke keuren en handvesten bevestigd hebben en bevestigen, gegeven hebben en geven naar de inhoud van hun keuren en naar hetgeen hierna geschreven staat.]

1. Inden eersten willen wij dat alle die ghene die die marct van Brouwershauene zoeken of hier na zoeken sullen, hebben vasten vrede ende zeker geleide te varen ende te comen.

[Ten eerste willen wij dat al degenen die de markt van Brouwershaven bezoeken of in de toekomst zullen bezoeken, een bestendige vrede⁷⁸ zullen hebben en een vrijgeleide om te varen en te komen.]

2. Jtem van wat saken dat yemant van buten heeft te claghen op yemande die binnen der core woent, die sal hem doen scependoem bider core vanden dorpe van saken die binnen der core geschien.

[Evenzo over de zaken waarover iemand van buiten een klacht heeft tegen iemand die binnen het rechtsgebied woont, die zal zich tegenover hem onderwerpen aan de uitspraak van schepenen volgens de keur van het dorp over de zaken die binnen het rechtsgebied zijn voorgevallen.]

3. Jtem soe wye dat yemant van Brouwershauene aenspreket van ere⁷⁹ custinge, die sal hi hem doen mit sinen magen die wonen binnen der vorsche van Scouden, ende en heeft hi der mage niet alsoe vele, soe moet hi die custinge voldoen mit sijns selfs eeden.

[Evenzo wie een inwoner van Brouwershaven aanspreekt vanwege een *custinge*,⁸⁰ zal deze uitspreken met zijn bloedverwanten die woonachtig zijn binnen het bedijkte land van Schouwen, en heeft hij niet genoeg bloedverwanten, dan moet hij de *custinge* afleggen met zijn eigen eden⁸¹.]

4. Jtem soe wat scoude datmen maket binnen der core voirs[creven.] voir scepenen of voir andere goede gebuere, die salme berechten binnen der core.

[Evenzo de schulden die men aangaat binnen het voornoemde rechtsgebied ten overstaan van schepenen of van andere betrouwbare inwoners, zal men berechten binnen het rechtsgebied.]

5. Jtem alle die comanscepe diemen maket binnen deser core, dat drie goede gebuere of drie wittachtige coipmanne kennen, sal wesen vaste ende gestade, sonder van eruen, dat hoirt te scependoeme.

⁷⁸ Rechtsbescherming, ingevolge een algemeen vredegebod dat een geheel gebied omvat; zo bijv. godsvrede, handvrede, jaarmarktvrede, marktvrede, stadsvrede. Hier gaat het uiteraard om het gebied (de vrijheid) van de stad Brouwershaven. In een gelijktijdig uitgevaardigde oorkonde (7 febr. 1403) maakt de graaf bekend dat ‘... ons onse goede luijden ende ondersaten van Brouwershauen mit hoeren kueren die sij van onsen ouderen grauen van Hollant ende van Zeelant hebben, wel bewijst hebben alsoo dat hoer vrijheden gaende ende streckende is tot sulker bepalinge als hijer nae gescreuen staet’; GA Schouwen-Duiveland, stad Brouwershaven, inv. nr. 79, f. 4 r. (= NA, AGH 229, f. 21 r.). Die grenzen zijn: ‘... noortwaert tot Schoudewale toe, oestwaert totten haluen diepe jeghens Boemnene, besuijden der hauene vanden hauenedijke wt te meten hondert roeden ende westwaert alsoe verre inwaerts alse die dijkboetinge mitten rechten lopen sal’.

⁷⁹ Lees *eenre*.

⁸⁰ *Custing* = eed, gezworen ter bevestiging van de geloofwaardigheid van een door een ander afgelegde zuiveringseed; een volgeed derhalve, af te leggen door familieleden van de aangeklaagde. In dit geval gaat het om de zekerstelling voor de betaling van een schuld.

⁸¹ In plaats van de ontbrekende eden; hoeveel er benodigd zijn vermeldt het stadsrecht niet. Elders was dit bijv. een zestal.

[Evenzo alle koopmanscontracten die men afsluit binnen het rechtsgebied, die bekend zijn bij drie goede burenen of bij drie betrouwbare koopmannen, die zullen vaststaan en bestendig blijven, uitgezonderd onroerende goederen; die behoren tot het schepenrecht.]

6. Jtem wat manne wort virwonnen van valsschen orkonden, die virbuert alle sijn goet ende nimmermeer en sal hi orkonde mogen doen.

[Evenzo wanneer een man schuldig wordt bevonden aan het afleggen van valse getuigenis, verbeurt hij al zijn bezittingen en zal hij nooit meer mogen getuigen.]

7. Jtem ghebuere en mogen nyemant bedragen van scoude hogher dan te vijf pond toe, al ware drie ofte meer.

[Evenzo mogen inwoners niemand aanklagen voor een geldschuld hoger dan tot een bedrag van vijf pond, zelfs als ze met drieën of meer zijn.]

8. Jtem en moet gheen coipman van vyssche meentocht maken mit yemande, sonder mit sinen gebuere, elc van sijnre poort, sonder in die haring tijt; soe wye diet dade, hi virbuerte dertich scellinge telker weruen, men machse oic dair of virwinnen met twee scepenen, met drien coipmannen of mit drien gebueren.

[Evenzo mag geen koopman een vennootschap met een ander inzake de visserij aangaan, tenzij met zijn inwoners, elk van zijn eigen stad, met uitzondering van de tijd van de haringvangst; en wie dit toch doet, verbeurt dertig schellingen voor elke keer; men mag deze boete ook van hen eisen met twee schepen, met drie kooplieden of met drie inwoners.]

9. Jtem alle scampcoop virbiet die core die scepenen geproeuen konnen; wort oic yemant dair of virwonnen, hi virbuert zeuen ende twintich scellinge.

[Evenzo verbiedt de keur alle bedrieglijke koop, voorzover schepen dit kunnen bewijzen; wordt iemand daarvoor veroordeeld, dan verbeurt hij zevenentwintig schellingen.]

10. Jtem wat goede men coipt bi dage binnen der vriheden dat drie goede manne kennen, coemt yemant dair na die seghet dat sijn is ende dat wittelike proeuet, gheue dat gelt daert omme was gecoft ende hebt weder of hi wille.

[Evenzo als men overdag goederen koopt binnen de vrijheid, waarover drie betrouwbare mannen kunnen getuigen, en vervolgens komt iemand en zegt dat die goederen de zijne zijn en hij bewijst dat in rechte, dan moet hij het bedrag waarvoor het gekocht is, betalen en krijgt hij de goederen terug, zo hij dat wenst.]

11. Jtem welctijt soe goet coemt ter marct ende mer jegen vare buten der vriheden ende dair coipt, elc coipman virbuert zeuen ende twintich scellinge ende die coip blijft onghestade.

[Evenzo wanneer goederen op de markt komen en men gaat ermee buiten de vrijheid en daar koopt ze daar, dan verbeurt elke koopman zevenentwintig schellingen en de koop blijft niet in stand.]

12. Jtem soe wie des anders goet coipt ende hem niet en betaelt, hi virbuert zeuen ende twintich scellinge ende die rechter salne houden voir sine boete ende voir sijn scoude toter wilen dat hi ghenoech gedaen heeft.

[Evenzo wie andermans goederen koopt en hem niet betaalt, verbeurt zevenentwintig schellingen en die rechter zal hem vasthouden vanwege zijn boete en vanwege zijn geldschuld totdat hij genoegdoening heeft gegeven.]

13. Jtem als een vreemt man indie haring tijt of in anderen tiden him virbindt van eniger scoude binnen der core ende voir scepenen, vaert hi wech sonder oirlof soe virbuert hi drie pont ende soe waermen dair na vint binnen der core of binnen onser heerscepen soe salmen hechten ouer sijn scout ende ouer sijn boete.

[Evenzo als een vreemdeling in de haringtijd of op een ander moment zich verbindt tot enigerlei geldschuld binnen het rechtsgebied en ten overstaan van schepen, en hij zonder toestemming vertrekt dan verbeurt hij drie pond en wanneer men hem aanhoudt binnen het rechtsgebied of binnen onze heerlijke gebieden, zal men hem in hechtenis nemen vanwege zijn geldschuld en vanwege zijn boete.]

14. Jtem so wie onsen scouten of den ghenen die trecht van sinen wegen hantiert vrede warende voir scepenen of voir gebuere, hi virbuerde tien pont; ende de enen scepene voir scepenen als die rechter daer ter stede niet en ware vrede warende, hi virbuerde vijf pont.

[Evenzo wie onze schout of degene die namens hem het recht uitoefent vrede weigert ten overstaan van schepenen of van inwoners, die verbeurt tien pond; en die een schepen ten overstaan van schepenen, als de rechter niet in de stad is, vrede weigert, die verbeurt vijf pond.]

15. Jtem die den pape vander kercke vrede warende, hi virbuerde vijf pont.

[Evenzo wie de pastoor van de kerk vrede weigert, die verbeurt vijf pond.]

16. Jtem die enen gebuer voir gebuer als die rechter daer ter stede niet en ware vrede warende, hi virbuerde een pont.

[Evenzo degene die een inwoner ten overstaan van een andere inwoners, als de rechter niet in de stad is, vrede weigert, die verbeurt een pond.]

17. Jtem soe wyen die rechter name op mijns heren geleide voir scepenen ende voir gebuere, wat mesquam]e soe men hem dede dair na, dat soudemen him vier scatte beteren ende den heere tien pont.

[Evenzo wie de rechter op mijns heren vrijgeleide neemt voor schepenen en voor inwoners, welk kwaad men hem daarna aandeed, dat zal men hem viervoudig vergoeden en de heer tien pond betalen.]

18. Jtem soe wie yemant vloekede of hiete liegen naden genomen vrede, hi virbuerde tien scellinge ende jegens den here tien scellinge dair hire of virwonnen w[ordt bij schepenen of bij drien witta]chtigen mannen bi bezworen eeden. Ende hiet hine liegen voirden vrede of vloect hine, soe virbuerde hi drie scellinge jegen den heere ende hi sout beteren jegen den man alse van enen platte.⁸²

[Evenzo wie iemand na de opgelegde vrede vervloekt of van liegen beticht, verbeurt tien schellingen en tien schellingen jegens de heer als hij daaraan schuldig wordt bevonden door schepenen of door drie betrouwbare mannen die dit onder ede bezweren. En wanneer hij hem van liegen beticht vóór het opleggen van de vrede of vervloekt hij hem, zo verbeurt hij drie schellingen aan de heer en hij zal dit betrokkene vergoeden met een bedrag dat staat op het slaan met een plat wapen.]

19. Jtem soe wye den tolnaer vrede ontseide v[oir drij coopmannen of voer drij gebueren,] hi virbuerde zeuen ende twintich scellinge jegens den here.

[Evenzo wie de tollenaar vrede weigert voor drie kooplieden of voor drie inwoners, verbeurt zevenentwintig schellingen aan de heer.]

20. Jtem alsulc recht als een vreemt man mach doen enen ghebu[er] in custingen, ist in eenrehande, ist in sesterhande⁸³, alsulc recht salmen him weder doen.

[Evenzo al dergelijk recht als een vreemdeling mag doen gelden op een inwoner in geval van eenusting, is het alleen of met zessen, zodanige rechten zal men hem wederkerig toestaan.]

21. Jtem soe w[ie van valsscher mate off van gewichten w]ort bedragen, hi virbuert zeuen ende twintich scellinge.

[Evenzo wie van een valse maat of een vals gewicht schuldig wordt verklaard, verbeurt zevenentwintig schellingen.]

22. Jtem die die hauene virleget of virsate mit sinen scepe, hi virb[uerde] vijf scellinge, wort hijs virwonnen mit twee scepenen.

[Evenzo hij die de haven vermijdt of verzaakt met zijn schepen, verbeurt vijf schellingen als hij daartoe schuldig wordt bevonden door twee schepenen.]

⁸² Art. 22 Goedereede kent dezelfde bepaling. In een later afschrift daarvan staat: *beteren gelijk met een plat wapen*.

⁸³ Het aantal personen dat deustingeed en de volgeeden zal afleggen.

23. Jtem soe wie enen knijf draghet virb[uert thijen schellingen; trecket hine tot enen strijde, hij verbeurt twintich scellinge, wort hijs virwonnen mit tweene scepenen of mit drien gebueren.
[Evenzo wie een dolk draagt verbeurt tien schellingen; trekt hij deze voor een gevecht, verbeurt hij twintig schellingen als hij daartoe schuldig wordt bevonden door twee schepenen of door drie inwoners.]
24. Jtem een ghebuer die den anderen [sal bedraghen,] sal sweren enen eedt voir scepenen dat hi die wairheit sal seggen vandien datmen hi[m vrighen sal opdie tijt ende op andere tijden, ende bij den eedt mach hij orkonschipe] dragen ende bedrach gelijc enen scepene wesen.
[Evenzo zal een inwoner die een ander beschuldigt, onder ede voor schepenen zweren dat hij de waarheid zal zeggen, op de tijdstippen dat hij daartoe zal worden opgeroepen, en op die eed mag hij een getuigenis afleggen en bewijs aandragen alsof hij een schepen was.]
25. Jtem soe wie eens anders mans eet lachtert in ghebanre sp[rake, hij verbeurt] twintich scellinge jegens den heere ende jegens den man twintich scellinge.
[Evenzo zal hij die de eed van een andere man lastert tijdens de rechtszitting twintig schellingen aan de heer verbeuren en aan de man twintig schellingen.]
26. Jtem soe wie [eenen vrede breket dien hij selue gheuet metter hant, verbeurt thijen pont jegens den he]ere, ende braken yemant van sinen magen, die virbuerde vijf pont ende elc volgher diese d[aer jn starkede veertich] scellinge. Ende die den anderen doet eene wonde binnen den vrede, die virbueret die h[ant off sheeren wille, ende blijft hij doot, lijff om lijff. Ende alle saecken die binnen den vrede ghe]schien vierscatte te beteren, sonder die ghene dairmen den vrede op breket, die salmen [broke weder beteren een schatte,] alse verr[e als sc]epenen kennen dat ten noitsake dair toe bringet.
[Evenzo zal hij die een vrede breekt, die hij zelf gaf met de hand, tien pond verbeuren aan de heer; en als een van zijn bloedverwanten een vrede breekt, dan verbeurt deze vijf pond en elke volgelijng die hem daarbij hielp veertig schellingen. En degene die een ander verwondt tijdens een vrede, verbeurt zijn hand of wordt overgeleverd aan de wil van de heer, en vindt die ander de dood, dan is het leven om leven. En alle zaken die tijdens de vrede geschieden zullen viervoudig moeten worden vergoed, behalve degene waarmee men de vrede breekt, die zal men de breuk eenvoudig laten vergoeden, voor zover schepenen erkennen dat de noodzaak daartoe aanwezig is.]
27. Jtem wat scepene d[ie]e doer goet coemt tenen stride, dien lachter diemen hem doet sal men hem beteren vier schatt[e]. Ende wat scepene sonder noot bi andere scepenen kennisse him seluen vechter maket [die salt beteren twee schatte] ende ouer [geen] recht gaen eer hi die broke virbetert heeft.
[Evenzo welke schepen te goeder trouw in een twist terecht komt, dan zal men hem de smaad die hem wordt aangedaan viervoudig vergoeden. En de schepen die, zonder noodzaak volgens getuigenis, zelf gaat vechten, zal een tweevoudige vergoeding betalen en over geen recht oordelen vooraleer hij die boete betaald heeft.]
28. Jtem soe wie enen tyet [dat hine heeft gewont off gequetst ende dat nijet en mach proeuen mit schepenen off mit witt]achtigen luden, die salt him ontferren mit eenre custinge.
[Evenzo wie iemand er van beschuldigt dat hij hem heeft verwond of gekwetst en dat niet bewijzen kan met schepenen of met betrouwbare lieden, die zal het hem afnemen met een custingeed.]
29. Jtem die met virboden wap[enen ijmant wondt, hij verbeurde] siin han[t o]f [thij]en pont; ende dode hire yemant mede, lijf om lijf, mar die rechter en s[al gheen]en saecken berechten die aen ijmans lijff gaen ten sij dat hij tsheeren wille daer aff w[ete].
[Evenzo hij die met een verboden wapen iemand verwondt, verbeurt zijn hand of tien pond; en doodt hij er iemand mee, dan verbeurt hij zijn leven maar de rechter zal geen zaken berechten die iemands leven betreffen tenzij hij weet de toestemming daartoe te hebben van de heer.]
30. Jtem die ten stride bringet enigerhande wapene man mede te quetsene, hi virbuerde vijf sce[llingen].
[Evenzo hij die bij een twist enigerlei wapen meeneemt om er een man mee te verwonden, verbeurt vijf schellingen.]
31. Jtem soo wijen den anderen] slaet met enen potte of mit eenren kannen, of erghent mede

werpet, hi virbuert jeg[ens den heere thien schellingen ende jegens den man twee schatte alsoo alst wort bekend.

[Evenzo hij die een ander slaat met een pot of met een kan, of ergens mee gooit, verbeurt aan de heer tien schellingen en aan de man het tweevoudige als het wordt bekend.]

32. Jtem] vechten die ghebuer onderlinge buten der core, dat salmen berechten binnen der core, ten waere datse vochten binnen a[ndere vrijheden] daer se vandien saken rechts plien mosten.

[Evenzo als de inwoners onderling vechten buiten het gebied van de stadsvrijheid zal men dat berechten binnen de stadsvrijheid, tenzij ze binnen andere vrijheden vochten waar ze vanwege die zaken terecht moeten staan.]

33. Jtem soe wie binnen der core aen een huys strijt, [alsoo vele alser vechters sijn, elck verbuert seuenentwintich schellingen; wat schad]en somen binnen doet salmen beteren twijscatte ende datmen van binnen wtwaert doet salmen beteren eenscatte ende wat [schade dat men] doet den waert vanden huysse, die salmen him beteren vierscatte, ende dat sal die ghene gelden die t[ghelrijde doet.

[Evenzo zij die binnen de vrijheid aan huis strijdt, zoveel vechters als er zijn, verbeurt ieder zevenentwintig schellingen; en de schade die men binnen aanricht zal men tweevoudig vergoeden en hetgeen men van binnen het huis buiten aanricht zal men eenmaal vergoeden en de schade die men de eigenaar van het huis berokkent, zal men hem viervoudig vergoeden, en dat zal diegene betalen die de leiding had.]

34. Jtem soo wijse compt in een tauarne ende sijnen dranck niet en gel]t des anderen dages voir noene, die rechter sal met scepenen gaen tote sinen huysse, soe heeft hi drie scellinge virbuert ende die wa[ert sal] hebben siin gelach twee scatte ende die waert mach enen wtrenten man houden ouer siin gelach.

[Evenzo wanneer iemand in een taveerne komt en zijn drank niet vóór de middag van de volgende dag betaalt, dan zal de rechter met schepenen naar zijn huis gaan en heeft hij drie schellingen verbeurd en de waard zal zijn gelag tweevoudig betaald krijgen, en de waard mag een vreemdeling vasthouden vanwege zijn gelag.]

35. Jtem soe wie [gasten pleghet te houden, ontvaert hun ymanden onbeta]alt ende hijt dan betoget, coemt hi dairna weder ende ontsaket der scout, die waert mach op him halen tusschen tien scellinge ende ene [penninck.]

[Evenzo wie gasten pleegt te ontvangen en iemand vertrekt zonder te betalen en hij (de waard) maakt hier melding van, en komt hij daarna terug en weigert de schuld te betalen, dan mag de waard het op hem verhalen tot een bedrag van tussen de tien schellingen en een penning.]

36. Jtem wat manne dat dorp wilde rumen ende bescout ware, die scout souden hechten mit gebueren ende doen te [rechte staen. Waer die schout daer nijet, soo m]ocht een scepen doen of een gebuer mit gebueren die menre toe virmaende. Ende daer niet en quame, hi virbuerde vijf scellinge wort hijs virwonnen.

[Evenzo de mannen die uit het dorp willen vertrekken en met schulden bezwaard zijn, zullen door de schout worden vastgehouden teneinde terecht te staan. Wanneer de schout niet aanwezig is mag een schepen dit doen of een inwoner met inwoners die daartoe worden gemaand. En degene die hieraan geen gehoor geeft, verbeurt vijf schellingen als hij daaraan wordt schuldig bevonden.]

37. Jtem soe wie virwonnen is van dieften of van valsschen eeden en mach gheen oirconschap dragen.

[Evenzo hij die schuldig is bevonden vanwege diefstal of een valse eed mag niet als getuige optreden.]

38. Jtem [alle dat goet datmen vindt v]p[er] die z[ee] driuende opten stroom, dat salmen bringen den rechter ende die salt houden zeuen weken nadien datment vint. Coemt dair binnen gheen clager, soe sal die heere hebben die een helft ende die bringer die ander helft, mar mocht die rechter proeuen ter wairheden datt[et lant vast gewor]den ware op sheren gront, soe soude die heere hebben die tweedeel ende die bringer terdendeel ende die den rechter dat onthelde, die sout beteren alse diefte of roef.

[Evenzo zal men alle goederen die men in de zee op de stroom drijvende vindt, naar de rechter brengen en die zal deze tot zeven weken nadien onder zich houden. Komt binnen die termijn geen klager opdagen, dan zal de heer de ene helft krijgen en de vinder de andere helft; maar als de rechter naar waarheid bewijzen kan dat deze goederen zijn aangespoeld op grond van de heer, dan krijgt de heer tweederde deel en de vinder het derde deel; en degene die de rechter dit onthoudt zal het vergoeden op de wijze als diefstal of roof.]

39. Jtem soe wie haringe scepe ghemeen heeft voghet hem niet ghemeen te houden, soe scheid voir sinte Jans misse of anders bliuen sij te gader.

[Evenzo wie haringschepen hebben samengebracht en het past hem niet deze niet bijeen te houden, dan gaan zij uiteen voor 24 juni of anders blijven zij tezamen.]

40. Jtem soe wie soe den anderen penninge sculdich is bleuen van zee te varen ende elwair varen wil, hi vare op smans deel die hi die penninge sculdich is ende betale him sijn scout mit sinen arbeide; wil hi niet varen op siin deel, gelde him siin scult ende vare dair hi wille.

[Evenzo wie een ander penningen verschuldigd is gebleven van de zeevaart en naar elders varen wil, die zal varen op het schip (als deel van de vennootschap) van de man die hij de penningen verschuldigd is en hem zijn schuld betalen met zijn arbeid; als hij niet op diens schip wil varen zal hij hem zijn schuld betalen en mag hij gaan waar hij wil.]

41. Jtem tot elken viertiennachten machmen dingen om scoude die ghemaect is binnen der vriheden.

[Evenzo mag men elke veertien dagen een geding aanspannen vanwege schuld die gemaakt is binnen de vrijheid.]

42. Jtem die dinget bouen vijf scellinge ende dair of beualle, hi salt beteren achtien penninge ende beneden vijf scellinge zes penninge.

[Evenzo hij die een geding aangaat boven vijf schellingen en daarbij in het ongelijk wordt gesteld, verbeurt achttien penningen en beneden vijf schellingen zes penningen.]

43. Jtem soe wie een helpe doe mit scepenen, hi sal gheuen den scout achtien penninge.

[Evenzo als iemand bijstand wordt verleend met schepen, zal hij de schout achttien penningen betalen.]

44. Jtem soe wie van buten enige scult maket jegen yemant die woent binnen der core ende dair of virwonnen wort voir scepenen ende dair ouer wech gaet ende niet en gelt, diene dair na huset of meenthocht weder heeft die sal gelden die scoude, daer die of virwonnen is, ende den scout sinen ban.

[Evenzo wanneer iemand van buiten enige schuld maakt tegenover iemand die binnen de vrijheid woont en daarvoor veroordeeld wordt voor schepen en daarna weggaat en niet betaalt, dan zal degene die hem heeft gehuisvest of van wie hij een vennoot is, de schuld betalen voorzover deze is vastgesteld, en de schout zijn boete betalen.]

45. Jtem wie dat enen ban doet leggen, hi salne selue gelden of bringen opten recht sculdigen.

[Evenzo hij die iemand voor het gerecht daagt zal zelf de kosten betalen of de schuldige voor het gerecht brengen.]

46. Jtem wat gebode die scout leghet dat salmen doen ende diet niet en dede, die virbuert jegen den heere vijf scellinge, ten ware dat die scout mitten scepenen ouer een droege voir datmen tgebot legede die boete te swaren, soe mocht hijt doen.

[Evenzo welke geboden de schout oplegt die zal men opvolgen en degene die dat niet doet, verbeurt aan de heer vijf schellingen, mits de schout en de schepen het eens waren om datgene waarvoor het gebod werd opgelegd met een boete te belasten, dan mag hij dit doen.]

47. Jtem alle jare sal die rechter scepenen maken ende virnuwen alsoe menigen als him orbair dunct wesen naden gestande vanden dorpe. Ende ware dat die scepenen om een recht tuyheden te wisen ende die een helft een sins droegen ende die ander helft ander sins, soe souden sij den rechter tot him roepen, ende dair hi mede ouer een droege, dat soude voirt gaen.

[Evenzo zal de rechter elk jaar zoveel schepen benoemen en vernieuwen als hem dienstig lijkt naar de omstandigheden van het dorp. En wanneer de schepen in rechte een vonnis moeten wijzen en de ene helft is anders van oordeel dan de andere helft, dan zullen ze de rechter er bij halen, en waarmee hij het eens is, dat zal doorgang vinden.]

48. Jtem soe wie scepenen lachtert, alsoe dicke als hijt doet elken scepen tien scellinge, elc warue sal hijt boeten ende den scout alsoe vele als den scepenen ende den heere alsoe vele als den scout ende den scepenen.

[Evenzo degene die schepenen belastert zal, voor elke keer dat hij dit doet, elke schepenen tien schellingen betalen en de schout evenveel als de schepenen en de heer evenveel als schout en schepenen tezamen.]

49. Jtem wat die core niet en bescheit of twyfelic spreekt, dat sullen scepenen bescheiden.

[Evenzo wat in het stadsrecht niet wordt bepaald dan wel aanleiding tot twijfel geeft, dat zullen schepenen bepalen.]

50. Jtem die rechter sal elken wtlsen man recht doen ouer duersnacht, ende waere dat die scepene kenden bi haren eeden, dat sijs niet vroet en waren te wisen, soe mochten siit virtrecken opten derden dach. Ende dair bi so en salmen die ghene die binnen der vriheden wonen niet daghen voir enigen gheesteliken rechter ten ware van gheesteliker saken.

[Evenzo zal de rechter elke vreemdeling de volgende dag recht doen, en wanneer de schepenen onder ede verklaren dat zij nog niet kundig zijn om een oordeel te vellen, dan mogen zij het voltrekken op de derde dag. En daarnaast zal men diegenen die binnen de vrijheid wonen niet voor een geestelijke rechter dagen dan alleen voor geestelijke zaken.]

51. Jtem waere dat sake dat yemant die binnen der vriheden woende den anderen van sinen gebueren daghede of virbonde voir gheestelic recht, ten ware in gheesteliker sake of tsrechters orloue, die virbuerde zeuen ende twintich scellinge.

[Evenzo wanneer het gebeurt dat iemand die binnen de vrijheid woont een van zijn medebewoners daagt dan wel een verbintenis aangaat vanwege geestelijk recht, tenzij in geestelijke aangelegenheden of met toestemming van de rechter, verbeurt zevenentwintig schellingen.]

52. Jtem soe wie buten tsheren orloue of tsrechters gewapender hant buten der vriheden ghinge in yemants vechten of ouer dade te doen, die virbuerde zeuen ende twintich scellinge. Ende alle die ghene die binnen deser core wonen siin sculdich den heere te dienen, soe wanneer hijs virzoeken doet mit sinen bode na horen gestande alse moghelijc is.

[Evenzo wie zonder toestemming van de heer of de rechter gewapenderhand buiten de vrijheid gaat en iemand gaat bevechten of misdaden begaat, verbeurt zevenentwintig schellingen. En al diegenen die binnen deze vrijheid wonen zijn verschuldigd de heer te dienen naar hun vermogen wanneer deze daartoe oproept via zijn bode.]

53. Jtem soe wie dat cracht of roef doet ende dair of virwonnen worde, die salt beteren vierscatte ende den heere zeuen ende twintich scellinge gheuen.

[Evenzo wie verkracht of roofte en daarvan schuldig wordt bevonden, zal het viervoudig boeten en de heer zevenentwintig schellingen geven.]

54. Jtem waer die bailiu mit scepenen tot enen twij coemt ende enen vrede virmaent, al gheeft men him niet, wat smarten die men dair na doet of leligheden die salmen him beteren twiescatte ende jegens den heere zeuen ende twintich scellinge.

[Evenzo wanneer de baljuw met schepenen bij een twist komen en tot vrede manen en men weigert hen dit, dan zal hij het leed of de smaad die hij daarna aanricht tweevoudig boeten en jegens de heer zevenentwintig schellingen.]

55. Jtem alle die binnen deser vriheden wonen die mogen wtlentse lude besetten doen om alsulke scoude als sij him sculdich sijn, mar draget die scoude bouen tien pond die moeten sij kenlic maken mit drien scepenen van binnen, ende isse dair beneden, soe mogen sijt doen mit drien wittachtigen gebueren.

[Evenzo mogen allen die binnen deze vrijheid wonen vreemdelingen vastzetten vanwege de schulden die zij hen schuldig zijn, maar bedraagt die schuld meer dan tien pond dan moeten zij die kenbaar maken met drie schepenen van binnen; en als die schuld minder is, dan mogen zij dit doen met drie betrouwbare lieden.]

56. Jtem waert oic dat wtlentse luden binnen deser vriheden twist maecten of hadden, die soude

mogen houden die bailiu tot dier tijt dat hi seker ghemaect hadde hair brueken te beteren biden gerechte vanden dorpe.

[Evenzo ware het dat vreemdelingen binnen deze vrijheid ruzie maakten of hadden, dan mag de baljuw hen vasthouden tot het moment dat hij heeft zeker gesteld dat zij hun overtredingen hadden afgedaan voor het gerecht van het dorp.]⁸⁴

57. Jtem ist dat twy binnen deser vriheden ghevalt ende die bailiu die ghebuere dair toe virmaent, dair sullen sij sonder merren toe comen den twy te helpen vellen bi eenre boete van tien scellinge.

[Evenzo wanneer een twist ontstaat binnen deze vrijheid en de baljuw vermaant de inwoners daartoe, dan zullen zij zonder morren komen helpen de twist te beslechten op straffe van een boete van tien schellingen.]

58. Jtem die mit dieften ghevangen of begrepen worde ende men draghende of dryuende vint, jst bouen vijf scellinge ende vier penninge Hollants waert, die sal die bailiu hangen bi scepenen, ende ist dair beneden waert soe salmen him gheuen alsulc litaken als him scepenen wisen, mar waert datmen niet draghende of driuende en vonde ende men him diefte an teghe, mochtmen dair of virwinnen, hi sout beteren vierschatte ende den heere zeuen ende twintich scellinge.

[Evenzo wie vanwege diefstal gevangen of gegrepen wordt en men met de gestolen goederen aantreft, en het om een bedrag gaat van meer dan vijf schellingen en vier penningen Hollands, die zal worden opgehangen door de baljuw in de aanwezigheid van schepenen; is het een lager bedrag dan zal men hem een litteken geven zoals schepenen oordelen, maar wanneer men niet met de gestolen goederen aantrof en men beticht hem van diefstal, mocht men hem daaraan schuldig bevinden, dan zal hij het viervoudig boeten en de heer zevenentwintig schellingen.]

59. Jtem alle gebode ende voirgebode die scepenen liggen mitten scout die hier niet in gescreuen en siin die salme houden alsoe gelike als sij hier in gescreuen waren ende virnuwen alsoe dicke alst him orbair dunct, behouden des heren recht. Ende elc man die binnen deser core wonen sal, die sal sweren dit recht te houden ende te starken. Ende alle dese voirscr. boeten ende gelt salmen betalen mit Hollantsschen paymente.

[Evenzo alle geboden en voorgeboden⁸⁵ die schepenen samen met de schout uitvaardigen die niet in dit handvest staan geschreven, die zal men beschouwen als waren zij hier wel in opgenomen en deze mogen worden vernieuwd zo vaak als zij het nodig achten, behoudens het recht van de heer. En elke man die binnen deze vrijheid wonen zal, zal zweren dit recht gestand te doen en te handhaven. En alle voornoemde boetes en geld zal men betalen met Hollands geld.]

Ende gelouen alle dese voirscreuen punten vaste ende gestade te houden ende te doen houden, behoudelic ons, onse heerlicheit, onse goetduncken, virbeteren ende virclaringe op dese voirscreuen punten. Jn oirconde desen brieue besegelt mit onsen segele hier an doen hanghen, gegeuen jnden Hage opten zeuensten dach in februario jnt jaere ons Heeren dusent vierhondert ende twee naden lope van onsen houe.

[En beloven al deze hiervoor geschreven artikelen onverbrekelijk te houden en te doen houden, onder voorbehoud van onze heerlijke macht en van het naar ons goedduncken verbeteren en verklaren van deze hiervoor geschreven artikelen. Ten bewijze waarvan deze brief is gezegeld met ons zegel hier aan te doen hangen, gegeven in Den Haag op de zevende dag in februari in het jaar van onze Heer 1402 naar de loop van ons hof.]⁸⁶

⁸⁴ Bedoeld wordt hier de *stad* Brouwershaven. Blijkbaar was het voor betrokkenen zelf nog even wennen aan deze nieuw verworven status. Nog tot in de zeventiger jaren van de 15de eeuw is afwisselend sprake van dorp en stad; zie Cappon/Van Engen, '...bider kore van den dorpe...', p. 247 en noot 35.

⁸⁵ Plaatselijke of stedelijke verordening met geboden en verboden die volgens het keurrecht mogen worden vastgesteld.

⁸⁶ Het betreft hier de paasstijl (*naden lope van onsen hove*) waardoor het om het jaar 1403 gaat.

Willem II, graaf van Holland, verleent stadsrecht aan zijn poorters van Delft.

Origineel: A. GA Delft, 1e afdeling nr. 66.

Afschrift: B. (1326 mrt. 7-18) NA, AGH 243 (klein register Noord-Holland, 1316-1336), f. 54v - 56r, nr. 279: Delft.

Druk: a. Boxhorn, Toonneel Hollandt, p. 126-132 – b. ChHZ, I, p. 228-231 – c. OHZ II, nr. 680 – d. Van Kruijning e.a., Delft 15 april 1246, p. 14-21 (met mnl. vertaling en hertaling).

Regest: Kruisbeer, OKGH, p. 273, nr. 179.⁸⁷

In nomine sancte et individue Trinitatis.

Ego Wilhelmus Dei gratia comes Hollandie notum facio tam presentibus quam futuris quod cum magna deliberatione hominum meorum nobilium et fidelium fidelibus oppidanis meis de Delft concessi⁸⁸ libertatem que in presenti privilegio continetur, et ego eam et posteritas mea fideliter observabo, videlicet

[In de naam van de heilige en ongedeelde Drie-eenheid. Ik, Willem, door de genade van God graaf van Holland, maak bekend zowel aan hen die nu als aan hen die later zullen leven, dat ik na het uitvoerig overleg met mijn edele en trouwe mannen aan mijn trouwe poorters⁸⁹ van Delft de vrijheid heb toegestaan die in dit privilege is omschreven, en ik en mijn nageslacht zullen deze trouw in acht nemen, namelijk.]

1. quod dicti oppidani ubique infra terram meam de bonis suis infra libertatem adductis, vel extraducetur⁹⁰ vel etiam que intraducuntur, liberi erunt ab omni theloneo vel ab omni exactione thelonei.

[dat de genoemde poorters overal in mijn land voor hun goederen die binnen de vrijheid zijn gebracht, of zij zullen worden uitgevoerd of ook ingevoerd, vrij zullen zijn van elke tol of elke heffing van tol.]

2. Item si quis aliquem burgensem traxerit in causam, nichil inde habebit nisi iudicium scabinorum, nec ego nec mei aliud inde requiremus.

[Evenzo als iemand een burger voor het gerecht sleept, zal hij dienaangaande alleen maar rechtspraak van de schepenen krijgen en ik, noch de mijnen zullen dienaangaande een ander eisen.]

3. Si quis alicui burgensi iniuriam aut violenciam fecerit de bonis suis que iuste et sine querela possiderit, villicus de Delf cum universis oppidanis, pauperibus et divitibus, illuc pergant et dictam iniuriam corrigant sine mea vel meorum offensione.

[Als iemand een burger onrecht of geweld aandoet met betrekking tot diens goederen die hij rechtmatig en onbetwist bezit, zal de schout van Delft met alle poorters, arm en rijk, daar op af gaan en het genoemde onrecht bestraffen zonder dat mijn recht of dat van de mijnen wordt aangetast.]

4. Quicumque apud Delf oppidanus fieri voluerit, de quacumque parte venerit, mihi et meis heredibus ac oppido de Delf prestito fidelitatis iuramento, porte et ingressus eidem patebunt solutis oppido V solidis, sculteto IIIIor denariis et preconii duobus, exceptis hominibus in Northollandia manentibus qui solvunt comiti precariam annualem, et exceptis illis hominibus quos dominus eorum infra annum et diem repetierit, qui post annum et diem liberi permanebunt sine dominorum repetitione; predictis peractis et completis iure oppidi perfueruntur.

⁸⁷ Deze tekst is gebaseerd op OHZ, II, nr. 680 (de rechte haken rondom de tekstlacunes zijn hier weggelaten); zie aldaar voor een uitgebreid overzicht van afschriften, drukken etc.. Hertaling door W. van Bentum.

⁸⁸ Lees: *concessi*.

⁸⁹ De woorden *oppidanus* en *burgensis* betekenen beide poorter of burger, in die tijd hoogstwaarschijnlijk identieke begrippen. Er is echter vanwege een duidelijk onderscheid voor gekozen *oppidanus* te vertalen door poorter en *burgensis* door burger; deze aanduidingen worden ook in de Middelnederlandse versie gehanteerd.

⁹⁰ OHZ, II, nr. 680: lees *extraducuntur*.

[Ieder die in Delft poorter wil worden, waarvandaan hij ook komt, voor hem zullen, nadat hij de eed van trouw aan mij en mijn erfgenamen en de stad Delft heeft afgelegd, de poorten en de toegangen openstaan na betaling van vijf schellingen aan de stad, vier penningen aan de schout en twee aan de bode, met uitzondering van de mannen die in Noord-Holland wonen die de graaf de jaarlijks precarie betalen, en met uitzondering van die mannen die door hun heer binnen een jaar en een dag teruggeëist worden, die na een jaar en een dag vrij zullen blijven als hun heer hen niet heeft teruggeëist; nadat zij deze dingen hebben gedaan en voltooid, zullen zij gebruik kunnen maken van het recht van de stad.]

5. Cuilibet oppidano cedent XL dies ad seminandum et totidem dies ad messes colligendas; quibus diebus elapsis infra libertatem revertatur. Similiter oppidano noviter facto cedunt XL dies ad inducendum res suas infra libertatem.

[Elke poorter zal veertig dagen kunnen krijgen om te zaaïen en evenveel dagen om de oogst binnen te halen; nadat die dagen zijn verstreken, moet hij binnen de vrijheid terugkeren. Op dezelfde manier krijgt degene die pas poorter is geworden, veertig dagen om zijn bezittingen binnen de vrijheid te brengen.]

6. Cum aliquis oppidanus trahitur in causam, citabitur per villicum vel per preconem venturus ad iudicium post duas ebdomadas a die citationis. Oppidanus vero citatus potest diem anticipare citationis vel abbreviare, sed si velit, cedunt ei due ebdomade de iure. Dictus modus citationis intelligendus solummodo inter oppidanos.

[Wanneer een of andere poorter een proces wordt aangedaan, zal hij gedaagd worden door de schout of de bode om voor het gerecht te verschijnen na twee weken vanaf de dag van de dagvaarding. De gedaagde poorter kan echter op de dag van de dagvaarding vooruitlopen of hem vervroegen, maar als hij wil, krijgt hij van rechtswege twee weken. De genoemde manier van dagen moet alleen in acht worden genomen tussen poorters.]

7. Si vero extraneus conquestus fuerit coram villico de oppidano, faciet extraneo iusticiam infra tercium diem propter commodum extranei.

[Als echter een vreemdeling een aanklacht bij de schout indient over een poorter, zal deze de vreemdeling recht doen binnen drie dagen vanwege het gemak van de vreemdeling.]

8. Cum oppidanus sive extraneus de aliqua causa sola manu et propria se debet excusare, debet se excusare in iudicio incontinenti; si vero per testes se debeat excusare, cedunt ei inducie deliberatorie duarum ebdomadarum, ita tamen quod oppidanus potest ferre testimonium et non alius; sed contra extraneum bene potest oppidanus ferre testimonium et contra oppidanum. Simplex oppidanus iurare tenetur ferens testimonium; scabinus vero vel iuratus non iurabit ferendo testimonium sed monebitur per iuramentum factum.

[Wanneer een poorter of een vreemdeling over een of andere kwestie met alleen zijn eigen hand moet verklaren dat hij onschuldig is, moet hij onmiddellijk voor het gerecht verklaren dat hij onschuldig is; als hij echter door middel van getuigen moet verklaren dat hij onschuldig is, krijgt hij een uitstel van twee weken voor overleg op de voorwaarde dat een poorter kan getuigen en een ander niet; maar tegen een vreemdeling kan een poorter wel getuigen, en ook tegen een poorter. Een gewone poorter die getuigt, moet zweren; maar een schepen of een gezworene zal niet zweren om te getuigen, maar zal herinnerd worden aan de eed die hij heeft gedaan.]

9. Cum quis scitatur⁹¹ de re pecuniali, debet citari per villicum vel percanem⁹², presentibus duobus oppidanis ad minus, et in citatione debet taxari summa pecunie pro qua citatur; et si citatus die sibi prefixo non comparuerit, conquerens tantum pecunie obtinuit quantum taxavit in citatione contra citatum; et quia citatus non comparuit, debet villico de banno tres solidos et oppido duos solidos, et pro satisfactione duos solidos conquerenti.

[Wanneer iemand wordt gedaagd wegens een geldkwestie, moet hij gedaagd worden door de schout of de bode in de aanwezigheid van ten minste twee poorters, en in de dagvaarding moet de waarde van het geldbedrag, waarvoor hij wordt gedaagd, worden vastgesteld, en als de gedaagde op de voor hem vastgestelde dag niet verschijnt, heeft de eiser zoveel geld gekregen als hij in de dagvaarding tegen de gedaagde heeft vastgesteld; en omdat de gedaagde niet is

⁹¹ OHZ, II, nr. 680: lees *citatur*.

⁹² OHZ, II, nr. 680: lees *preconem*.

verschenen, moet hij aan de schout als boete drie schellingen betalen, aan de stad twee schellingen, en als schadeloosstelling twee schellingen aan de eiser.]

10. Item si censuales homines alicuius domini alterius a me citati fuerint ad iudicium a meo villico, dominus eorum specialis poterit eos de iudicio eripere, ita quod promittat certa fide de ipsis facere iusticiam infra proximam quindenam; quod si non fecerit, ulterius non poterit eos eripere ab opidi iurisdictione.

[Evenzo als tijnsplichtige mannen van een andere heer dan van mij voor het gerecht worden gedaagd door mijn schout, kan hun eigen heer hen onttrekken aan het gerecht, op voorwaarde dat hij met zekere trouw belooft hen te berechten binnen de eerstvolgende vijftien dagen; als hij dat niet doet, zal hij hen niet meer kunnen onttrekken aan de rechtspraak van de stad.]

11. Item a quocumque oppidanus convenitur, sola manu propria se poterit excusare, nisi de promissa manu quod vulgo geweddehand dicitur conveniatur vel nisi per scabinos convincatur.

[Evenzo door wie een poorter ook aangeklaagd wordt, hij zal met alleen zijn eigen hand kunnen verklaren dat hij onschuldig is, tenzij hij wordt aangeklaagd over de handgelofte, die in de volkstaal *geweddehand* wordt genoemd of tenzij hij door de schepenen wordt veroordeeld.]

12. Cum vero aliquis super hereditate aliqua ad iudicium citatus prima die sibi prefixa ad iudicium non comparuerit, citandus est secundo; et si secundo non comparuerit, citabitur tercio; et si tunc non⁹³ venerit, tenetur de utroque excessu villico solvere IIII^{or} solidos, scilicet de quolibet duos; si vero tercio non venerit, cadit citatus a causa, et hereditas pro qua citatus fuit, ipsi citato abiudicabitur; si vero conquerens aliqua die citationis non comparuerit, cadit penitus a causa.

[Wanneer echter iemand die voor een onroerend goed voor het gerecht wordt gedaagd, op de eerste dag die voor hem is vastgesteld, niet voor het gerecht verschijnt, moet hij voor de tweede keer worden gedaagd; en als hij voor de tweede maal niet verschijnt, zal hij voor de derde maal worden gedaagd; en als hij dan verschijnt, moet hij voor elk van beide overtredingen aan de schout vier schellingen te betalen, namelijk twee voor elk; als hij echter de derde maal niet komt, verliest de gedaagde het proces en het onroerende goed waarvoor hij gedaagd was, zal de gedaagde bij vonnis worden ontnomen; als echter de eiser op enige dag van dagvaarding niet verschijnt, verliest hij het proces geheel en al.]

13. Cum quis debet iurare de re pecuniali, poterit cadere a causa et causam amittere si verbotenus male iuraverit vel contra modum iurandi venerit. Si vero oppidanus super hereditate iurare debeat, in primo vel in secundo iuramento cadere non potest, sed tercio si⁹⁴ modum iurandi excesserit et male iuraverit, cadit a causa, et hereditas super qua tractus fuit in causam, ipsi abiudicabitur et adiudicabitur conquerenti; et quociens male iuraverit, tociens solvet villico duos solidos et oppido duos.

[Wanneer iemand moet zweren met betrekking tot een geldkwestie, zal hij de zaak kunnen verliezen en het pleit niet winnen, als hij alleen maar in woorden verkeerd zweert of tegen de manier van zweren ingaat. Als echter een poorter moet zweren over een onroerend goed, kan hij bij de eerste of de tweede eedaflegging niet verliezen, maar als hij de derde keer de verplichte manier van zweren overtreedt en verkeerd zweert, verliest hij de zaak en zal het onroerende goed waarvoor hij werd aangeklaagd, hem bij vonnis worden ontnomen en toegewezen aan de eiser; en zo vaak als hij verkeerd zweert, zo vaak zal hij aan de schout twee schellingen betalen en aan de stad twee.]

14. Insuper in oppido de Delf tria sunt constituta iudicia annua, primum proxima feria tercia post Epiphaniam, secundum proxima feria tercia post octabas Pasche, tercium proxima feria tercia post octabas Iohannis, que ad hoc sunt instituta ut quilibet oppidanus possidens aliquam hereditatem compareat in quolibet istorum trium iudiciorum ut conveniatur, si sit qui ipsum impetat, super hereditate; si vero non conveniatur in aliquo dictorum trium iudiciorum, ipse postmodum secundum iudicium scabinorum quiete hereditatem pefatam optinebit. Et dicta iudicia in ecclesia sunt indicenda. Quieta vero hereditatis possessio non poterit confirmari et perfecte approbari nisi

⁹³ OHZ, II, nr. 680: het woord *non* staat hier ten onrechte. Het is hier niet vertaald.

⁹⁴ OHZ, II, nr. 680: hier is het woord *debitum* weggelaten.

per scabinos vel iuratos.

[Bovendien zijn in de stad Delft drie jaarlijkse rechtszittingen ingesteld, de eerste op de eerste dinsdag na Driekonigen, de tweede op de eerste dinsdag na het octaaf van Pasen, de derde op de eerste dinsdag na het octaaf van Johannes; deze zijn hiervoor ingesteld dat elke poorter die enig onroerend goed bezit in elk van die drie rechtszittingen kan verschijnen, zodat hij over het onroerende goed kan worden aangeklaagd, als er iemand is die hem aanvalt; als hij echter niet wordt aangeklaagd op één van de genoemde drie rechtszittingen, zal hij daarna volgens het vonnis van de schepenen het voornoemde onroerende goed in alle rust bezitten. En de genoemde rechtszittingen moeten in de kerk worden afgekondigd. Het ongestoorde bezit van een onroerend goed zal echter alleen maar kunnen worden bevestigd en bewezen door de schepenen of gezworenen.]

15. Verum si lis oriat in oppido, et villicus supervenerit et pacem comitis per duas ebdomadas⁹⁵ servari preceperit, et servata fuerit, et secundo per duas ebdomadas, et tercio per duas ebdomadas, quarto vero per annum et unum diem, quinto per annum et unum diem, et sexto per annum et unum diem villicus pacem comitis servari preceperit, et alter litigancium contra hoc preceptum venerit, solvet mihi X libras, oppido unam libram. Si ambo hoc preceptum fregerint, quilibet eorum solvet mihi X libras et uterque eorum oppido unam libram. Qui treugas infra libertatem fregerit, solvet mihi X libras, leso X libras, et manu privabitur; oppido quoque solvet duas libras, si de hoc per scabinos fuerit convictus.

[Als echter in de stad twist ontstaat en de schout tussenbeide komt en hij beveelt dat de vrede van de graaf gedurende twee weken wordt gehandhaafd, en die wordt gehandhaafd, en de schout beveelt een tweede keer de vrede van de graaf te handhaven gedurende twee weken, en een derde keer gedurende twee weken, de vierde keer echter gedurende een jaar en een dag, de vijfde keer gedurende een jaar en een dag en de zesde keer gedurende een jaar en een dag, en één van de twistenden verzet zich tegen dit bevel, zal hij aan mij tien pond betalen en aan de stad één pond. Als beiden dit bevel overtreden, zal elk van hen aan mij tien pond betalen en elk van beiden aan de stad één pond. Wie de vrede binnen de vrijheid breekt, zal aan mij tien pond betalen, aan de benadeelde tien pond en hij zal van een hand worden beroofd; aan de stad zal hij twee pond betalen, als hij hiervoor door de schepenen wordt veroordeeld.]

16. Si quis aliquem infra libertatem cum morthwapene vulneraverit, si per duos scabinos inde convictus fuerit, solvet mihi X libras, leso unam et oppido unam, et manu privabitur.

[Als iemand een ander binnen de vrijheid verwondt met een moordwapen, indien hij dienaangaande door twee schepenen wordt veroordeeld, zal hij aan mij tien pond betalen, aan de benadeelde één en aan de stad één, en zal hij van een hand worden beroofd.]

17. Preterea si quis aliquem infra mansionem suam solus vel cum pluribus quesierit et eundem ibidem occiderit, ille malefactor cum omnibus in dicto malefacto et universis bonis⁹⁶ sibi assistantibus in mea erunt gratia et potestate. Si quis vero aliquem infra mansionem suam vulneraverit solus vel cum pluribus amicis suis et non ad mortem, malefactor solvet mihi X libras, oppido unam libram, leso secundum arbitrium scabinorum emendabit; quilibet vero complicum suorum solvet mihi XLV solidos, oppido X solidos, leso vero secundum⁹⁷ scabinorum emendabit. Si quis dominum domus in domo quesierit, dabit quesito X libras, mihi X, oppido unam libram, si hoc fiat manu armata et hoc pugnante, si de hoc per duos scabinos convincatur; si quis aliquem ad domum alterius quesierit, quesitor emendabit mihi X libras, domino domus X libras, quesito X, et oppido dabit unam libram, si hoc fiat manu pugnante et armata et per duos scabinos convincatur.

[Bovendien als iemand alleen of met meer mensen iemand anders in diens woning belaagt en hij doodt hem daar, zal deze misdadiger met allen die hem hielpen bij de genoemde misdaad en met alle goederen aan mijn genade en macht zijn overgeleverd. Als iemand echter alleen of met meer vrienden van hem iemand een ander in diens woning verwondt, evenwel niet dodelijk, zal de misdadiger aan mij tien pond betalen, aan de stad één pond, de gewonde zal hij vergoeden naar het oordeel van de schepenen; elk van zijn medeplichtigen echter zal aan mij vijfenveertig schellingen betalen, aan de stad tien schellingen, de gewonde echter zal hij het vergoeden naar het oordeel van de schepenen. Als iemand de heer

⁹⁵ OHZ, II, nr. 680: lees *ebdomadas*.

⁹⁶ OHZ, II, nr. 680: de passage *et universis bonis* dient te staan na *assistantibus*.

⁹⁷ OHZ, II, nr. 680: hier is het woord *iudicium* weggefallen.

des huizes in zijn woning belaagt, zal hij aan de belaagde tien pond geven, aan mij tien en aan de stad één pond, als dit gebeurde met vechtende en gewapende hand, indien hij door twee schepenen daarvoor wordt veroordeeld; als iemand een ander in andermans huis belaagt, zal de belager mij tien pond boete betalen, de heer des huizes tien pond, de belaagde tien en de stad zal hij één pond geven, als dit gebeurde met vechtende en gewapende hand en hij door twee schepenen wordt veroordeeld.]

18. Si is qui in propria mansione inpetitur, necessitate compulsus se defendendo invasorem et omnes suos complices ibidem existentes occiderit, de quolibet occiso dabit mihi IIIIor denarios, et ego vel mei successores eundem defendemus et reconciliabimus parentibus occisorum et firmam pacem faciemus.

[Als hij die in zijn eigen woning wordt aangevallen, gedreven door de noodzaak om zich te verdedigen de indringer en al diens aldaar aanwezige medeplichtigen doodt, zal hij voor elke dode aan mij vier penningen geven en ik of mijn opvolgers zullen hem beschermen en met de verwanten van de gedoden verzoenen en een duurzame vrede tot stand brengen.]

19. Item quilibet malefactor de malicia sua convictus per duos scabinos, capud pro capite, oculum pro oculo et simile membrum pro simili membro de proprio corpore suo debet amittere.

[Evenzo moet elke misdadiger die door twee schepenen voor zijn slechtheid wordt veroordeeld, hoofd om hoofd, oog om oog en gelijk lid om gelijk lid van zijn eigen lichaam verliezen.]

20. Si quis vero graves et capitales excessus perpetraverit, sive in furto, sive in incendio, sive in rapina, sive in exhibitione veneni vel alicuius mortiferi deprehensus fuerit et per duos scabinos convictus, capud perdet; si quis vero super hoc accusatus fuerit et non convictus per duos scabinos, sola manu se poterit expurgare.

[Als iemand echter zware en kapitale misdaden begaat en hetzij op diefstal, hetzij brandstichting, roof, of het toedienen van vergif of iets anders dodelijks wordt betrapt en door twee schepenen wordt veroordeeld, zal hij het hoofd verliezen; als iemand echter hiervan is beschuldigd en niet door twee schepenen wordt veroordeeld, zal hij zich met alleen de hand kunnen rechtvaardigen.]

21. Si quis furem domo sua deprehenderit, furem, si poterit, tenebit et VII de vicinis suis advocabit, et furem ligatum tam diu cum vicinis suis tenebit quod clara luce eum poterit villico presentare, re quam fuerit furatus in dorso furis ligata, et villicus debet furem secundum iudicium scabinorum pertractare.

[Als iemand een dief in zijn huis grijpt, zal hij, als hij kan, de dief vasthouden en zeven van zijn burens erbij roepen, en de vastgebonden dief zolang vasthouden met hulp van zijn burens tot hij hem op klaarlichte dag aan de schout zal kunnen uitleveren, met het voorwerp dat hij gestolen heeft op de rug van de dief gebonden, en de schout moet de dief behandelen volgens het vonnis van de schepenen.]

22. Quicumque oppidanus debita sua non valens solvere, si coram villico super debitis conveniatur, villicus debet debitorem custodie preconis deputare per duas ebdomadas servandum; quibus elapsis villicus tradet debitorem in potestatem creditoris, ita quod ille debitorem suum pascet non vexando corpus eius, et tenebit eum donec secum componat vel debita sua solvat.

[Als een poorter die zijn schulden niet kan betalen, aangaande de schulden voor de schout wordt gedaagd, moet de schout de schuldenaar aan de hoede van de bode toevertrouwen om twee weken lang vastgehouden te worden; wanneer die zijn verstreken, zal de schout de schuldenaar in de macht geven van de schuldeiser met als voorwaarde dat hij de schuldenaar zal voeden zonder zijn lichaam te kwellen en hij zal hem vasthouden, totdat hij met hem schikt of totdat hij zijn schulden betaalt.]

23. Si quis extraneus coram scabinis debitum certificaverit et monitus solvere non curaverit, citabitur ad pretorium de Delf de quindena in quindenam per tres quindenas; si ad iudicium non comparuerit, debitor bannietur nec umquam absolvetur a banno donec mihi solverit III libras, et

debitum creditori, et oppido X solidos, et dampnum emendabit creditori⁹⁸ per scabinos et iusticiarii. Si bannitus infra oppidum venerit, iusticiarius cum scabinis et oppidanis bannitum pro debito, dampno et pro banno arrestabit, in bona et firma custodia eum conservando donec omnia predicta persolvat.

[Als een vreemdeling voor de schepenen een schuld erkent en hij, hoewel daartoe gemaand, er niet voor zorgt die te betalen, zal hij om de veertien dagen voor het gerecht van Delft worden gedaagd gedurende drie maal veertien dagen; als hij niet voor het gerecht verschijnt, zal de schuldenaar verbannen worden en nooit meer van de ban bevrijd worden, totdat hij aan mij drie pond betaalt, zijn schuld aan de schuldeiser en aan de stad tien schellingen en hij zal de schade aan de schuldeiser betalen overeenkomstig het oordeel van de schepenen en de schout. Als de balling in de stad komt, zal de schout met de schepenen en de poorters de balling arresteren wegens de schuld, de schade en de boete om hem in goede en zekere gevangenschap te houden, totdat hij alle voornoemde dingen betaalt.]

24. Item si bannitus contumax opidum vitaverit, iusticiarius cum oppidanis de bonis banniti debitum, dampnum et bannum, si ad hoc satis potens fuerit, bannitum solvere compellet; si potens non fuerit, in proximo adventu meo faciam solvi universa prenotata.

[Als de veroordeelde hardnekkig de stad mijdt, zal de schout met de poorters, als hij daartoe voldoende bij machte is, de veroordeelde dwingen uit de goederen van de veroordeelde de schuld, de schade en de boete te betalen; als hij daartoe niet bij machte is, zal ik bij mijn eerstvolgende bezoek er voor zorgen dat alle voornoemde dingen betaald worden.]

25. Si quis coram villico ad iudicium comparuerit et aliquam emendam demeruerit erga villicum, villicus exigit ab illo fideiussores primo, secundo et tercio, et ille dicat se non habere quos det fideiussores, talis non tenetur villico aliquid solvere de bannis; si vero tacuerit et fideiussores non exhibuerit, villicus illum captum cum scabinis committet preconi in loco tuto, et preco tenetur illum servare et de eo villico respondere.

[Als iemand ten overstaan van de schout voor het gerecht verschijnt en een aan de schout te betalen boete krijgt opgelegd, zal de schout van hem borgen eisen, ten eerste, ten tweede en ten derde male, en als hij zegt dat hij niemand heeft die hij als borg kan geven, hoeft zo iemand de schout niet iets van de boeten te betalen; als hij echter zwijgt en geen borgen stelt, zal de schout hem arresteren met de schepenen en aan de bode op een veilige plek toevertrouwen en de bode moet hem in bewaring houden en daarover verantwoording afleggen aan de schout.]

26. Si oppidanus in iudicio conveniatur coram villico et emendam erga villicum demeruerit, et oppidanus tantum habeat quantum demeruit erga villicum, talis poterit a iudicio recedere sine fideiussoris exhibitione; si vero talis tantum boni non habeat, oportet ipsum prestare fideiussoriam cautionem.

[Als een poorter voor het gerecht wordt aangeklaagd ten overstaan van de schout en een aan de schout te betalen boete krijgt opgelegd, en de poorter bezit zoveel als hem ten gunste van de schout is opgelegd, dan zal zo iemand het gerecht kunnen verlaten zonder het stellen van een borg; als hij echter niet zoveel bezit heeft, moet hij de zekerheid van borgen geven.]

27. Si quis in iuditio obloquitur scabinis vel sententiam ipsorum de communi consilio promulgatam in iudicio contradixerit, mihi solvet X libras et cuilibet scabinorum unam libram et oppido unam libram.

[Als iemand in het gerecht de schepenen tegenspreekt of zich in het gerecht verzet tegen hun na gezamenlijk overleg uitgesproken vonnis, zal hij aan mij tien pond betalen, aan elk van de schepenen één pond en aan de stad één pond.]

28. Quicumque dederit alapam alicui infra libertatem, si per duos scabinos convictus fuerit, mihi unam libram, percusso unam libram, oppido V solidos persolvat, nisi videatur universis quod propter suam superbiam gravius sit puniendus.

[Ieder die iemand binnen de vrijheid een klap geeft, zal, als hij door twee schepenen wordt veroordeeld, mij één pond

⁹⁸ OHZ, II, nr. 680: het vervolg te lezen als *secundum arbitrium scabinorum et iusticiarii*.

betalen, de geslagene één pond en de stad vijf schellingen, tenzij allen vinden dat hij vanwege zijn brutaliteit zwaarder moet worden gestraft.]

29. Quicumque ad pulsationem campane pro communi utilitate pulsate non venerit, solvet mihi X solidos et oppido III solidos.

[Ieder die niet op het luiden van de klok afkomt wanneer die voor het algemeen belang wordt geluid, zal aan mij tien schellingen betalen en aan de stad drie schellingen.]

30. Si oppidanus interficiatur, solvetur XXXII libris a consanguineis malefactoris, et omnia bona malefactoris erunt mea; si in propria domo interficiatur et quesitus ibidem fuerit, solvetur LXIII libris. Si scabinus interficiatur, solvetur XLII libris; si scabinus ad domum suam quesitus ibidem fuerit interfectus, solvetur LXXXIII libris. Et de quolibet homicidio habebit oppidum de bonis amicorum interfectoris libram unam.

[Als een poorter wordt gedood, zal 32 pond worden betaald door de bloedverwanten van de misdadiger, en alle bezittingen van de misdadiger zullen van mij zijn; als hij in zijn eigen huis wordt gedood en daar belaagd is, zal 64 pond worden betaald. Als een schepen wordt gedood, zal 42 pond worden betaald; als een schepen in zijn eigen huis wordt belaagd en daar wordt gedood, zal 84 pond worden betaald. En voor elke doodslag zal de stad uit de goederen van de verwanten van de dader één pond ontvangen.]

31. Si quis pugnaverit infra libertatem de Delf, cogetur ibidem emendare, vel bannietur.

[Als iemand binnen de vrijheid van Delft vecht, zal hij worden gedwongen het daar te vergoeden of hij zal verbannen worden.]

32. Quicumque canipulum vel morthwapen infra hanc libertatem portaverit, solvet mihi X libras et oppido X solidos. Quicumque irato animo traxerit canipulum, solvet mihi XV libras, oppido X solidos. Quicumque aliquem inde vulneraverit, amittet manum et oppido dabit XX solidos. Qui alium inde interfecerit, si captus fuerit, interficietur.

[Ieder die een mes of een moordwapen binnen deze vrijheid draagt, zal aan mij tien pond betalen en aan de stad tien schellingen. Ieder die het mes in woede trekt, zal aan mij vijftien pond betalen en aan de stad tien schellingen. Ieder die een ander ermee verwondt, zal een hand verliezen en aan de stad twintig schellingen betalen. Wie een ander ermee doodt, zal, als hij wordt gegrepen, worden gedood.]

33. Si quis tabernam intraverit et bibit ibidem, caupo debet ei vinum secundum debitam mensuram porrigere; et cum ille oppidanus ad libitum biberit et facta computatione unde solvat non habuerit, usque mane recedat, cauponi vinum suum ante meridiem crastine diei soluturus; si autem ante predictum tempus vinum cauponi non persolverit et querimonia de hoc ad villicum delata fuerit, debitor ille cogatur vinum solvere cauponi, et duos solidos eidem pro satisfactione, villico III et oppido XII denarios.

[Als iemand een herberg binnegaat en daar drinkt, moet de waard hem wijn geven naar de verschuldigde maat; en wanneer die poorter naar believen drinkt en na het opmaken van de rekening niets heeft waarvan hij kan betalen, mag hij weggaan tot de volgende ochtend, om aan de waard zijn wijn te betalen vóór de middag van de dag erna; als hij echter vóór het genoemde tijdstip aan de waard zijn wijn niet betaalt en een klacht daarover wordt ingediend bij de schout, kan de schuldenaar worden gedwongen de wijn aan de waard te betalen, en twee schellingen aan hem als schadeloosstelling, aan de schout drie en aan de stad twaalf penningen.]

34. Qui de aliqua falsa mensura accusatus fuerit et de hoc per duos scabinos convictus, tenetur mihi tribus libris emendare, oppido V solidis.

[Wie wordt beschuldigd van een valse maat en daarvoor door twee schepenen wordt veroordeeld, moet aan mij drie pond vergoeden, aan de stad vijf schellingen.]

35. De hereditate vero inter oppidanos de Delf que iacet infra libertatem, consuetudo observabitur hactenus observata, hoc addito quod hereditas oppidanorum ad proximum sue consanguinitatis, sive filius fuerit sive filia, iure hereditario devolvitur.

[Aangaande onroerend goed dat gelegen is binnen de vrijheid, zal echter tussen de poorters van Delft de tot nu toe

heersende gewoonte in acht worden genomen, waaraan dit wordt toegevoegd dat onroerend goed van poorters volgens het erfrecht zal toevallen aan de naaste van hun bloedverwanten, of hij nu een zoon is of een dochter.]

36. Contenti sint opidani⁹⁹ prediis que nunc habent, nec emant alia ab extraneis. Si qua vero per connubia vel per successionem hereditariam ab eis qui manent extra libertatem, ad eos devenerint, infra proximum annum vendant ea hominibus mihi precariam debentibus.

[De poorters moeten tevreden zijn met het land dat zij nu hebben en mogen geen ander kopen van vreemdelingen. Als hun echter door huwelijk of erfopvolging enig land van hen die buiten de vrijheid wonen, ten deel valt, moeten zij dit binnen het eerstvolgende jaar verkopen aan mensen die mij bede schuldig zijn.]

37. Si quis aliquem infra hanc libertatem leserit vel vulneraverit per invidiam et hoc voluntarie dum campana pulsatur pro communi utilitate aut infra tres dies post pulsationem campane, si per scabios duos convincatur, emendabit mihi V libris et leso V, et oppido unam libram dabit.

[Als iemand een ander binnen deze vrijheid uit nijd en wel met opzet een kwetsuur toebrengt of verwondt, terwijl de klok voor het algemeen belang wordt geluid of binnen drie dagen na het luiden van de klok, zal hij mij een boete betalen van vijf pond en de gekwetste vijf en aan de stad zal hij één pond geven, als hij door twee schepenen wordt veroordeeld.]

38. Si quis ius villici a iudicio violenter transtulerit et super¹⁰⁰ duos scabios convictus fuerit, emendabit michi quindecim libris, opido una libra.

[Als iemand datgene waar de schout recht op heeft, met geweld uit het gerecht wegvoert en hiervoor door twee schepenen wordt veroordeeld, zal hij mij een boete betalen van vijftien pond en de stad één pond.]

39. Oppidanus uxorem habens que pistare vel braxare consuevit, poterit panem iuxta plenitudinem unius furni amittere, et sic cervisiam unam, ita quod maritus suus non poterit contra hoc habere actionem. Eodem modo si uxor oppidani fila lanea vel linea emere vel vendere consuevit, is poterit pondus filorum quod lapis vocatur, per ea¹⁰¹ amittere. Si vero uxor alicuius oppidani negociari non soleat, maritus eius dampnum quatuor denariorum tantum publice per eam incurreret.

[Een poorter die een vrouw heeft die gewoon is te bakken of te brouwen, zal brood met een hoeveelheid van één volle oven kunnen verliezen, en evenzo één brouwsel bier, op de voorwaarde dat haar man daartegen geen actie zal kunnen ondernemen. Evenzo als de vrouw van een poorter gewoon is wollen of linnen garen te kopen of te verkopen, zal hij door haar een gewicht aan garen kunnen verliezen dat *steen* wordt genoemd. Als daarentegen de vrouw van een poorter niet gewoon is handel te drijven, zal haar man door haar toedoen normaal alleen maar de schade van vier penningen kunnen oplopen.]

40. Si res furtiva deprehensa fuerit sub aliquo fideli qui legitimus reputatur, et verus possessor rem illam per testes obtinuerit, vir ille sub quo fuit res furtiva inventa, poterit se excusare tercio, ita tamen quod vir ille de cetero iuramentum in aliquo casu prestare non poterit, et vir qui rem suam obtinuit, duos solidos villico et IIIIor denarios conferet preconii.

[Als een gestolen goed wordt aangetroffen bij een betrouwbaar iemand die als geloofwaardig bekend staat, en de ware eigenaar die zaak door getuigen herkrijgt, zal die man bij wie de gestolen zaak is gevonden, tot drie keer toe kunnen verklaren dat hij onschuldig is, op de voorwaarde echter dat die man voortaan geen eed meer zal kunnen afleggen in enige rechtszaak en de man die zijn bezit heeft teruggekregen, zal de schout twee schellingen en de bode vier penningen geven.]

41. Item nullus extraneus, nec miles nec aliquis alius, poterit aliquem burgensem de Delf aliquo modo ad duellum provocare, neque oppidanus opidanum, usque infra terram meam aut meam potestatem vel meorum successorum.

[Evenzo zal geen vreemdeling, of het nu een ridder is of iemand anders, enige burger van Delft op enigerlei wijze tot

⁹⁹. OHZ, II, nr. 680: hier is het woord *de* weggefallen.

¹⁰⁰. OHZ, II, nr. 680: hier zijn de woorden *hoc per* weggefallen.

¹⁰¹. OHZ, II, nr. 680: lees *eam*.

een tweegevecht kunnen uitdagen, noch een poorter een poorter, overal in mijn land of mijn machtsgebied of dat van mijn opvolgers.]

42. Si quis aliquem infra libertatem predicti oppidi acuto instrumento vel alio peremerit, et illud abiecerit, excusacionem poterit exhibere nisi per duos scabinos vel plures fuerit convictus de illo homicidio; verum si querimonia inde fiat, ter quatuordecim et tribus diebus ad pretorium et ad iudicium debet vocari; si ad dictum terminum non comparuerit, diiudicabitur et pro proscripto reputabitur; sed si infra terminum ad quem predictus malefactor ad iudicium vocatur, conductum requisierit a villico, nec obtinuerit, nequaquam poterit diiudicari.

[Als iemand een ander binnen de vrijheid van voornoemde stad met een scherp wapen of iets anders doodt en dat wegwerpt, zal hij zijn onschuld kunnen aantonen, tenzij hij door twee schepenen of meer wordt veroordeeld voor die doodslag; als hierover echter een klacht wordt ingediend, moet hij gedurende drie maal veertien dagen en wel op drie dagen in de vierschaar en voor het gerecht worden gedaagd; als hij binnen de genoemde termijn niet verschijnt, zal hij worden veroordeeld en als vogelvrij worden beschouwd; maar als binnen de termijn waarin de voornoemde misdadiger voor het gerecht wordt gedaagd, hij de schout om een vrijgeleide vraagt, maar die niet krijgt, zal hij geenszins veroordeeld kunnen worden.]

43. Extraneus contra oppidanum testimonium non poterit perhibere.

[Een vreemdeling zal geen getuigenis kunnen afleggen tegen een poorter.]

44. Si femina vi oppressa querimoniam fecerit sine VII testibus, tam viris quam mulieribus, probis et honestis, processum in querimonia sua habere non debet.

[Als een vrouw die met geweld is aangerand, een aanklacht indient zonder zeven fatsoenlijke en eerzame getuigen, zowel mannen als vrouwen, moet zij niet de mogelijkheid hebben op grond van haar klacht een proces te voeren.]

45. Si burgensis bona sibi titulo pignoris obligata possederit sine reclamatione per annum et amplius, et aliquis ipsum conveniat de dictis bonis, fiet ei iudicium scabinorum.

[Als een burger goederen die hem als pand zijn gegeven, onbetwist bezit gedurende een jaar en langer, en iemand hem aanklaagt aangaande de voornoemde goederen, zal voor hem een vonnis van de schepenen worden geveld.]

46. Si duo coram villico super aliquo litigaverint, qui cadit a causa debet reliquo, qui optinuit, expensas solvere; et qui obtinuit, taxabit expensas de concilio villici et scabinorum.

[Als twee personen voor het een of ander procederen ten overstaan van de schout, moet degene die het proces verliest, aan de ander, die het heeft gewonnen, de onkosten vergoeden; en degene die het heeft gewonnen, zal zijn onkosten taxeren in overleg met de schout en de schepenen.]

47. Preco non poterit citare oppidanum ad iudicium nisi ad domum ipsius cum duobus oppidanis vel pluribus.

[De bode zal een poorter niet voor het gerecht kunnen dagen, tenzij aan diens huis in het bijzijn van twee of meer poorters.]

48. Nec preco¹⁰² ad consilium scabinorum accedet nisi vocatus fuerit.

[De bode zal niet de vergadering van de schepenen betreden, tenzij hij geroepen wordt.]

49. Sententiam scabini de consilio aliorum promulgatam nemo cassabit.

[Niemand zal het vonnis van een schepen, dat met overleg van de anderen is afgekondigd, vernietigen.]

50. Si virum aliquem femina de oppressione violenta septem testibus, tam viris quam mulieribus, probis et honestis, in iudicio convicerit, ille violator debet decollari.

¹⁰² OHZ, II, nr. 680: in plaats van *Nec preco* dient *Nemo* te worden gelezen. Kruisheer trekt in *Het ontstaan van de stadsrechtsoorkonden*, p. 36 noot 70 deze suggestie in.

[Als een vrouw met zeven fatsoenlijke en eerzame getuigen, zowel mannen als vrouwen, een man wegens gewelddadige aanranding voor het gerecht doet veroordelen, moet die verkrachter worden onthoofd.]

51. Si quis opidanus patrimonium vel hereditatem alicuius mercatus fuerit presentibus scabinis et sine reclamazione per annum et diem vel amplius possiderit, possessor ipsius patrimonii post dictum terminum, et si super hoc conveniatur, nulli tenetur respondere.

[Als een poorter een grondbezit of onroerend goed van iemand koopt in aanwezigheid van de schepenen en het onbetwist een jaar en een dag of langer bezit, hoeft de bezitter van dat grondbezit na de genoemde termijn, ook als hij daarvoor wordt aangeklaagd, aan niemand verantwoording af te leggen.]

52. Quicumque coram duobus oppidanis a villico villico¹⁰³ vel preconne in opido arrestatus, sine licencia villici ab opido recesserit, si per duos scabinos convictus fuerit, solvet mihi X libras et opido unam ad emendam.

[Ieder die in aanwezigheid van twee poorters door de schout of de bode in de stad is gearresteerd en zonder verlof van de schout de stad verlaat, zal, als hij door twee schepenen wordt veroordeeld, aan mij tien pond betalen en aan de stad één pond als boete.]

53. Quicumque aliquem de debito in iudicio convenit et super hoc testes idoneos habet, suo¹⁰⁴ iuramento testes tenentur testimonium perhibere, actor vero iurare non tenetur.

[Ieder die een ander wegens een schuld voor het gerecht daagt en daarvoor geschikte getuigen heeft, dan moeten alleen de getuigen onder ede getuigenis afleggen; de eiser daarentegen hoeft niet te zweren.]

54. Item quamcumque electionem iuris scabini de consilio meo vel villici de Delff pro communi utilitate ordinauerint, rata observabitur, ita quod in preiudicium mei iuris non redundet.

[Evenzo zal elke keur die de schepenen in overleg met mij of met de schout van Delft in het algemeen belang uitvaardigen, als rechtsgeldig in acht worden genomen, op voorwaarde dat zij niet leidt tot aantasting van mijn recht.]

55. Miles et quilibet alter infra libertatem de Delf potest arrestari pro debito coram scabinis de Delf certificato, sed miles, quamdiu sedet super equum suum vel supra murum cimiterii vel super cimiterium, pro aliquo debito certificato vel non certificato non potest arrestari.

[Een ridder en ieder ander kan binnen de vrijheid van Delft worden gearresteerd wegens een schuld die voor schepenen van Delft is erkend, maar een ridder kan, zolang hij op zijn paard zit of boven op de muur van het kerkhof of op het kerkhof, niet worden gearresteerd voor enige schuld, erkend of niet erkend,]

56. Et quoniam oppidanis de Delf de mea libera voluntate concessi hanc libertatem, solvent annuatim karissime amite mee domicelle Ricardi, vel michi post eius¹⁰⁵, quinquaginta libras Hollandie; et si uxorem duxero vel miles factus fuero vel ad curiam imperatoris accessero, ad quodlibet istorum trium mihi vel meo legitimo successori comiti Hollandie solvent XX libras Hollandensium; verum si frater meus uxorem duceret vel miles fieret vel si aliqua sororum mearum¹⁰⁶ filiorum meorum, preter dominum terre, vel filiarum mearum nupserit, solvent quindecim libras ad quodlibet istorum.

[En omdat ik aan de poorters van Delft uit mijn vrije wil deze vrijheid heb toegestaan, zullen zij jaarlijks aan mijn zeer dierbare tante jonkvrouw Ricardis of aan mij na haar dood vijftig pond Hollands betalen; en als ik trouw of ridder word of naar het hof van de keizer ga, zullen zij bij elk van die drie gelegenheden aan mij of aan mijn wettige opvolger als graaf van Holland twintig pond Hollands betalen; als echter mijn broer trouwt of ridder wordt of als één van mijn zusters of van mijn zoons, behalve de landsheer, of van mijn dochters trouwt, zullen zij vijftien pond betalen bij elk van die gelegenheden.]

¹⁰³ Dit woord staat ten onrechte dubbel.

¹⁰⁴ OHZ, II, nr. 680: lees *sol*.

¹⁰⁵ OHZ, II, nr. 680: hier is het woord *obitum* weggefallen.

¹⁰⁶ OHZ, II, nr. 680: hier is het woord *vel* weggefallen.

57. In expeditione vero mea servient mihi cum quadraginta et uno hominibus. Per solutionem dictorum denariorum liberi erunt ab omni precaria et precarie exactione, per servicium vero ad meam expeditionem liberi ab omni servicio communiter quod dicitur hofdienst, permanebunt et immunes.

[Op mijn heervaart echter zullen zij mij dienen met eenenveertig man. Door de betaling van de genoemde penning zullen zij vrij zijn van alle bede of inning van bede, door de dienst op mijn heervaart echter zullen zij vrij en gevrijwaard blijven van alle dienst die gewoonlijk *hofdienst* wordt genoemd.]

58. Nec ego quidem vel quisquam successorum meorum pactum hereditatis oppidanorum meorum, infra libertatem de Delf iacentis, potero in posterum augere.

[Ik noch iemand van mijn opvolgers zal in de toekomst de pacht van onroerend goed van mijn poorters, dat binnen de vrijheid van Delft ligt, kunnen verhogen.]

59. Item nullus mercator extraneus, scilicet qui manet extra libertatem de Delf, poterit stare in foro ebdomadali, exceptis nundinis annualibus, ut exponant res suas venales, sive sint linearum vel laneorum pannorum venditores vel cuiuscumque fuerint officii mercatores.

[Evenzo zal geen vreemde koopman, namelijk iemand die buiten de vrijheid van Delft woont, kunnen staan op de weekmarkt, met uitzondering van de jaarmarkt, om hun koopwaren uit te stallen, of zij nu verkopers van linnen of wollen lakens zijn of kooplieden van welk gilde dan ook.]

60. Quinquaginta vero libre solvende annuatim domicelle Ricardi vel michi post eius obitum, ab scabinis de consilio villici mei taxabuntur, quarum una medietas in primis nundinis in Delf intrantibus in festo beati Odulfi, alia vero medietas in nundinis apud Valkenborh persolvetur.

[De vijftig pond echter die jaarlijks moet worden betaald aan jonkvrouw Ricardis of aan mij na haar dood, zal door schepenen in overleg met mijn schout worden opgelegd; daarvan zal de ene helft worden betaald bij de aanvang van de jaarmarkt in Delft, die begint op het feest van de heilige Odulfus, de andere helft op de jaarmarkt te Valkenburg.]

61. Insuper si quis oppidanorum aliquem extraneum in hospicio suo receperit alii opidano debito obligatum, si oppidanus, cui debetur debitum, monuerit cooppidanum suum quod non recipiat in hospicio suo suum debitorem donec ei persolverit, si post monitionem suam debitorem in hospicio receperit, si de hoc per duos scabinos convictus fuerit, tenetur solvere creditori debitum debitoris in hospicio taliter recepti.

[Bovendien, als iemand van de poorters onderdak biedt aan een vreemdeling die bij een andere poorter in de schuld staat, en als de poorter aan wie de schuld verschuldigd is, zijn medepoorter maant om de schuldenaar geen onderdak te bieden tot hij hem betaald heeft, en als hij na zijn maning de schuldenaar onderdak biedt, moet hij, als hij hiervoor door twee schepenen wordt veroordeeld, de schuldeiser de schuld betalen van de schuldenaar die hij zo onderdak heeft geboden.]

62. Adhec etiam noverint universi quod dictam libertatem et omnia que in presenti pagina continentur et omnes excessus sive forefacta precipio per villicum et scabinos corrigi et terminari, si ad hec fuerint potentes; si vero per inpotenciam suam defectum in hoc sustinuerint, talem defectum et excessus, adhibito ad hoc mee potencie brachio, ego et posteritas mea post me fideliter emendabo.

[Bovendien moeten allen ook weten dat ik beveel dat de genoemde vrijheid en alle dingen die in dit document staan en alle misdaden of strafbare feiten door de schout en de schepenen worden berecht en afgehandeld, als zij daartoe bij machte zijn; als zij echter door hun onmacht een inbreuk hierop toestaan, zal ik en mijn nageslacht na mij zo'n inbreuk en zulke misdaden getrouw herstellen, waarbij ik hiervoor gebruik maak van de sterke arm van mijn macht.]

Et ne¹⁰⁷ in posterum hoc factum meum et prenotatam condicionem inter me et oppidanos de Delff ordinatam possit infringere, memoratis oppidanis de Delff presentem paginam contuli sigilli mei munimine roboratam.

¹⁰⁷ OHZ, II, nr. 680: hier is het woord *quis* weggefallen.

[Opdat niemand in de toekomst op deze handeling van mij en op de bovengenoemde overeenkomst, die tussen mij en de poorters van Delft gesloten is, inbreuk kan maken, heb ik de genoemde poorters van Delft dit document gegeven bekrachtigd met de bescherming van mijn zegel.]

Acta sunt hec apud Delf in domo karissime matertere mee, domicelle Richardis, anno dominice incarnationis millesimo ducentesimo quadragesimo sexto, in crastino Tiburcii et Valeriani.

[Deze dingen zijn gedaan te Delft in het huis van mijn zeer dierbare tante, jonkvrouw Ricardis, in het jaar van de menswording van de Heer twaalfhonderd zesenvieftig, op de dag na Tiburcius en Valerianus.]

Floris IV, graaf van Holland, en Dirk, heer van Voorne, burggraaf van Zeeland, verlenen stadsrecht aan de poorters van Domburg.

Origineel van de Latijnse versie niet voorhanden.

Afschrift: D. (1317 okt. 1-1319 mei 25) In grafelijke kanselarijregister, niet voorhanden doch bekend uit E. – E. (1324 mei 13-sept.) NA, AGH 303(groot register Zeeland EL 20, 1317-1336), f. 16 r - 17r, nr. 27: (14^e-15^e e.) Dumborch.¹⁰⁸

In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.

Ego Florencius comes Hollandie et dilectus ac fidelis amicus meus Th. dominus de Vorne, castellanus Selandie, notum fieri volumus omnibus presentem paginam inspecturis quod nos hanc legem sive koram dilectis oppidanis nostris de Dumburch iuramento confirmavimus, ipsis et posteris suis in perpetuum conservandam.

[In de naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest.

Ik Floris, graaf van Holland, en mijn geliefde en trouwe vriend Dirk, heer van Voorne, burggraaf van Zeeland, willen dat aan allen die deze akte zullen inzien bekend wordt, dat wij deze wet oftewel keur voor onze geliefde poorters van Domburg door een eed hebben bekrachtigd om eeuwig te handhaven voor hen zelf en hun nakomelingen.]

1. Quocumque oppidani de Dumburg se vel sua moverint, sub protectione et conductu nostro per terram nostram et nostrorum iusticiariorum erunt, qui nichillominus tam peregrinis quam indigenis in Dumburg venientibus firmam pacem precipiunt.

[Waarheen de poorters van Domburg zichzelf of hun goederen ook maar vervoeren, zij zullen overal in ons land onder onze bescherming en geleide en die van onze rechtsprekers zijn, die ook een duurzame vrede voorschrijven zowel voor vreemdelingen als voor de autochtonen die naar Domburg komen.]

2. Quicumque in Dumburg aliquem percusserit ad mutilacionem vel truncationem alicuius membri ut in quarta parte occisi hominis emendari debeat vel amplius, duplo emendabit quam foris koram contigisset, et gratiam comitis queret.

[Ieder die in Domburg iemand heeft geslagen tot mismaking of verminking van een of ander lichaamsdeel toe, zal een boete betalen tot een vierde deel of meer, twee keer zoveel dan als het buiten de keur was gebeurd, en hij zal de genade van de graaf zoeken.]

3. Qui vulneraverit hominem infra koram, emendabit comiti tres lib., oppido ½ lb.

[Wie een man verwondt binnen het rechtsgebied, zal de graaf drie pond boete betalen, de stad een half pond.]

4. Qui vero hominem decapillaverit et fustibus vel pugno percusserit aut iratus contra eum pulsaverit vel proiecerit aut percusserit aut arripuerit, comiti emendabit ½ lib., oppido V sol.

[Wie echter een man de haren uittrekt en met knuppels of de vuist slaat of terwijl hij woedend is hem een klap geeft of op de grond gooit of stompt of beetpakt, zal de graaf een boete betalen van een half pond, aan de stad vijf schellingen.]

5. Ubi cumque duo scabini cum aliquo tercio oppidano pacem vel pacificas inducias petierint, qui eis negaverit, emendabit comiti III lib., oppido ½ lib.; vel etiam si aliquis stultiloquio predictam pacem impederit, solvet comiti ½ lib., oppido V sol.

[Wanneer ook maar twee schepenen samen met een of andere derde poorter vrede of een vredebrengend bestand komen vragen, zal hij die hen dat weigert, aan de graaf een boete betalen van drie pond, aan de stad een half pond; of ook als iemand met dwaze praat de voornoemde vrede verhindert, zal hij aan de graaf een half pond, aan de stad vijf schellingen betalen.]

¹⁰⁸ Onderstaande tekst is gebaseerd op *OHZ*, II, nr. 435; zie aldaar voor een uitgebreid overzicht van afschriften, drukken etc.. De verwijzingen naar tekstverschillen c.a. zijn hier weggelaten. Hertaling door W. van Bentum.

6. Quicumque infra koram manu pacem pepigerit et ipsemet fregerit, solvet comiti II lib., oppido I lib., si a tribus scabinis convictus fuerit; si quis consanguineorum suorum hanc pacem infregerit, solvet comiti III lib., oppido ½ lib., si a tribus scabinis convictus fuerit hoc factum fuisse causa predictae litis; insuper omne malum quod ibi fecerit, sicut kora testatur, emendabit; et qui koram ibi prius fregerit, emendabit de fractione pacis, si a tribus scabinis convictus fuerit.

[Wie ook maar in het rechtsgebied met de hand vrede sluit en die zelf verbreekt, zal aan de graaf twee pond betalen, aan de stad een pond, als hij door drie schepenen is veroordeeld; als iemand van zijn bloedverwanten dat bestand verbreekt, zal hij aan de graaf drie pond, aan de stad een half pond betalen, als over hem door drie schepenen is geoordeeld dat dit gebeurd is vanwege de voornoemde ruzie; bovendien zal hij elke misdaad die hij dan gepleegd heeft, boeten, zoals de keur voorschrijft; en wie dan eerder de keur gebroken heeft, zal boeten vanwege het breken van de vrede, als hij door drie schepenen wordt schuldig gevonden.]

7. Quicumque scabinos pacem petentes viciaverit verbis et ibi hoc scabini propalaverint, ille qui hoc fecisse comprobatus fuerit, cuilibet eorum libram emendabit; eciam si illic in scabinum kora frangitur vel illic vulneratur, quicquid mali ipsi illatum fuerit, hoc quadruplo eis emendabitur.

[Wie ook maar schepenen die om vrede vragen, uitscheldt en dat maken de schepenen dan bekend, zal hij, van wie wordt bewezen dat hij het gedaan heeft, aan elk van hen de boete van een pond betalen; ook als dan tegenover een schepen de keur wordt verbroken of dan een verwonding wordt toegebracht, zal al het kwaad dat hem werd aangedaan, aan hen met een viervoudige boete betaald worden.]

8. Omnes infra hanc koram manentes sub uno iure habeantur, et quilibet eorum oppidano suo scabinium facere debet.

[Allen die in dit rechtsgebied wonen, moeten onder hetzelfde recht vallen, en ieder van hen moet zich tegenover zijn medepoorter onderwerpen aan de rechtspraak van de schepenen.]

9. Si quis a cooppidano suo scabinium habere voluerit, ad pretorium postulabit; quod si ille in quem agitur, presens non fuerit et in Walacria esse comprobatur, citabitur responsurus prima die placiti; si venerit et tamen iuri restiterit vel eciam si non venerit, bannetur nichillominus, et banno nunquam carebit donec conquerens scabinium habuerit.

[Als iemand van zijn medepoorter rechtspraak van de schepenen wil hebben, zal hij hem voor de vierschaar dagen; maar als hij tegen wie recht wordt geëist, niet aanwezig is en het wordt aangetoond dat hij zich wel op Walcheren bevindt, zal hij worden opgeroepen om op de eerste dag van de gerechtelijke zitting verantwoording af te leggen; als hij komt en zich toch verzet tegen het recht of ook als hij niet komt, zal hij niettemin verbannen worden en nooit mogen terugkeren totdat de klager een uitspraak van de schepenen heeft gekregen.]

10. Quicumque scabinio de Dumburg bannitus fuerit, si quis postea in Walacria illum tenuisse a tribus scabinis de Dumburg comprobatur, emendabit comiti X lib., oppido I lib., et debitum illi persolvat.

[Wie ook maar door de schepenenbank van Domburg is verbannen, als later door drie schepenen van Domburg wordt aangetoond dat iemand hem op Walcheren onderdak heeft aangeboden, zal hij aan de graaf tien pond boete, aan de stad een pond betalen, en zal hij de schuld voor hem betalen.]

11. Quicumque de Dumburg armata manu, intuitu pugnandi oppidum exierit sine communi consilio et oppidanorum conventu, non redeat in oppidum donec gratiam comitis impetraverit, et oppido I lib. solvet, si a tribus scabinis convictus fuerit.

[Wie ook maar van Domburg de stad gewapenderhand verlaat met het voornemen om te vechten zonder algemene instemming en een samenkomst van de poorters, mag niet terugkeren in de stad, totdat hij de genade van de graaf heeft verkregen, en hij zal de stad een pond betalen, als hij door drie schepenen is veroordeeld.]

12. Ubi cumque lis vel pugna in Dumburg oritur, qui ibi armata manu advenerit sine communi consensu et consilio, solvet comiti ½ lib., oppido V sol.

[Wanneer ook maar een ruzie of een gevecht in Domburg ontstaat, zal hij die gewapenderhand daar komt zonder algemene instemming en overleg, aan de graaf een half pond betalen, de stad vijf schellingen.]

13. Si quis oppidanorum de Dumburg armata manu ad domum, ubi sit manens, quesierit ibique

pugnaverit, emendabit predicto X lib., comiti VI lib., oppido I lib.

[Als iemand van de poorters van Domburg gewapenderhand in het huis waar hij woont, opzoekt en daar vecht, zal hij aan voornoemde tien pond betalen, de graaf zes pond, de stad een pond.]

14. Quicumque in Dumburg ad domum alterius armata manu quesitus fuerit, quesitor emendabit obsesso V lib., hospiti V lib., et comiti VI lib., oppido I lib.; preterea quicumque in auxilium querentis armata manu accesserit, solvet comiti III lib., oppido $\frac{1}{2}$ lib., et dampnum quod de foris in domum agitur, duplo restituatur, dampnum quod de domo agitur aforas simpliciter solvetur, prout tribus scabinis constiterit.

[Wie ook maar in Domburg in andermans woning gewapenderhand is aangevallen, zal de aanvaller de aangevallene een boete betalen van vijf pond, aan de huisheer vijf pond, aan de graaf zes pond, aan de stad een pond; en bovendien zal ieder die de aanvaller gewapenderhand hulp biedt, aan de graaf drie pond, aan de stad een half pond betalen, en de schade die van buitenaf de woning is toegebracht, zal tweevoudig vergoed worden, de schade die van huis uit buiten werd toegebracht zal enkelvoudig vergoed worden, al naar gelang de uitspraak van drie schepenen.]

15. Quicumque extra Dumburg manserit et burgensem de Dumburg banniverit, qualicumque debito fuerit, bannus debitumque nullo modo poterit augeri donec conquerens in pretorio de Dumburg cum sculteto suo et scabinis suis bannum enunciaverit; tuncque iusticiarius oppidi et scabini de substantia banniti bannum et emendam facient solvi.

[Wie ook maar buiten Domburg woont en een burger van Domburg vanwege welke schuld het ook maar was, voor de rechtbank heeft gedaagd, dan zal de daging en de schuld op geen wijze kunnen worden vergroot, totdat de klager met zijn schout en schepenen de daging in de rechtszaal van Domburg heeft uitgesproken; en dan zal de rechter van de stad en de schepenen er voor zorgen dat uit het bezit van de gedaagde de daging en de boete betaald wordt.]

16. Ubicumque scultetus in bannito placito scabinos per iuramentum eorum monuerit, qui tunc dicta monita contradixerit et hoc scabini propalaverint, emendabit scabinis X lib., comiti III lib., oppido $\frac{1}{2}$ lib., si a tribus scabinis vincitur

[Wanneer ook maar tijdens de rechtszitting de schout de schepenen maant vanwege hun eed recht te doen, zal hij die dan protesteert tegen de uitgesproken maning en de schepenen maken dit bekend, aan de schepenen een boete betalen van tien pond, de graaf drie pond, de stad een half pond, als hij door drie schepenen wordt veroordeeld.]

17. Quicumque scabinum in bannito placito verbis viciaverit extra monitum et hoc scabinus monstraverit et alter a tribus scabinis vincitur, emendabit scabino III lib., comiti $\frac{1}{2}$ lb., oppido V sol. Econtra si scabinus in bannito placito aliquem verbis viciaverit et ille monstraverit, si scabinus a tribus scabinis vincitur, emendabit predicto I lb., comiti $\frac{1}{2}$ lb., oppido V sol.

[Wie ook maar tijdens de rechtszitting een schepen uitscheldt buiten de maning en de schepen dit bewijst en de ander wordt door drie schepenen veroordeeld, zal hij aan de schepen een boete betalen van drie pond, aan de graaf een half pond, aan de stad vijf schellingen. Als een schepen daarentegen tijdens de rechtszitting iemand uitscheldt en die heeft dat bewezen, zal hij, als de schepen door drie schepenen veroordeeld wordt, de voornoemde een boete betalen van een pond, de graaf een half pond, de stad vijf schellingen.]

18. Quicumque in bannito placito per innocenciam scabini koram infregerit, si a tribus scabinis vincitur, emendabit scabino X lb., comiti I lb., oppido $\frac{1}{2}$ lb. Econtra si scabinus in aliquem per innocenciam koram infregerit in bannito placito, emendabit predicto V lib., comiti I lib., oppido $\frac{1}{2}$ lib.

[Wie ook maar tijdens een rechtszitting zonder de schuld van de schepen de keur overtreedt, zal, als hij door drie schepenen wordt veroordeeld, aan de schepen een boete betalen van tien pond, de graaf een pond, de stad een half pond. Als daarentegen een schepen tegenover iemand buiten diens schuld de keur heeft overtreden tijdens een rechtszitting, zal hij de voornoemde een schadevergoeding betalen van vijf pond, de graaf een pond, de stad een half pond.]

19. Si quis de Dumburg cooppidanum suum verbis viciaverit, si victus¹⁰⁹ fuerit, emendabit ille ½ lb., comiti ½ lb., oppido V sol.

[Als iemand van Domburg een medepoorter van hem uitscheldt, zal hij, als hij veroordeeld is, een boete betalen van een half pond, de graaf een half pond, de stad vijf schellingen.]

20. Si pugna inter scabinum et alium evenerit, quicumque eorum pugnam inceperit, ita si ei extra pretorium evenisset, emendabitur.

[Als er een vechtpartij plaatsvindt tussen een schepen en een ander, zal wie ook maar van hen de vechtpartij begon, beboet worden, op de voorwaarde dat het hem buiten de vierschaar overkwam.]

21. Si quis scabinum occiderit, quadruplum solvet.

[Als iemand een schepen doodt, zal hij het viervoudige bedrag betalen.]

22. Quicquid mali ad pretorium evenerit, de omni forefacto quadruplum emendabitur, ita ut inter scabinum et alium scriptum est.

[Wat voor kwaad ook in de vierschaar voorvalt, voor elke misdaad zal een viervoudige boete worden betaald, zoals het voorgeschreven is tussen de ene schepen en de ander.]

23. Non est licitum cuiquam infra Dumburg vinum quod corruptum fuerit aqua vel putredine vendere; quod si aliquis vendere presumpserit, solvet comiti II lb., oppido I lb.

[Niemand mag in Domburg wijn verkopen die aangelengd is met water of rommel; als iemand het waagt dat te verkopen, zal hij aan de graaf twee pond betalen, de stad een pond.]

24. Non est licitum oppidanis ut duella invicem recipiant; eciam illis extra Dumburg manentibus non est licitum cum illis infra manentibus ad duella placitare.

[Het is poorters niet toegestaan om elkaar tot een tweegevecht uit te dagen; ook mogen zij die buiten Domburg wonen met hen die in de stad wonen een afspraak maken voor een tweegevecht.]

25. Ubi cumque oppidani de Dumburg in Walacria aliquid agere habeant, quicumque de terra aliquem oppidanum ibi percusserit, citabitur tercio die in Dumburg ad iusticiam venire; si venerit, fideiussorem ponet burgensem, sin autem bannetur et in banno tenebitur ante comitem.

[Waar ook maar de poorters van Domburg op Walcheren iets te doen hebben, wie ook maar van het platteland een poorter daar slaat, zal opgeroepen worden om op de derde dag naar Domburg voor het gerecht te komen; als hij komt, zal hij een burger als borg stellen, zo niet, dan zal hij verbannen worden en in de ban gehouden worden voor de graaf.]

26. Si quis extra manens oppidanum querela pulsaverit, oppidanus ei faciet scabinium; si autem oppidanus contra presumpserit, bannetur, et banno nunquam carebit, donec scabinium fecerit. Econtra si conquerens ab oppidano querela pulsatur, statim ei scabinium faciet.

[Als iemand die buiten de stad woont een poorter met een proces vervolgt, zal de poorter zich voor hem onderwerpen aan de rechtspraak van de schepenen; indien de poorter echter hiertegen verzuimd, zal hij verbannen worden en hij zal nooit verzoend worden, totdat hij zich aan de rechtspraak van de schepenen onderworpen heeft. Als daarentegen de klager door een stedeling met een proces wordt vervolgd, zal hij zich meteen onderwerpen aan de rechtspraak van de schepenen.]

27. Omnia que in kora evenerint que iusticiarius et scabini emendare non poterint, si querela ad comitem pervenerit, comes per veritatem suam terminabit, et illa veritas per scabinos de Dumburg perscrutabitur.

[Alle zaken die in het rechtsgebied voorkomen, die de rechter en de schepenen niet kunnen beëindigen, zal de graaf zelf, als een geschil voor de graaf komt, door middel van zijn gerechtelijk onderzoek beëindigen en dat gerechtelijk onderzoek zal door de schepenen van Domburg worden verricht.]

¹⁰⁹ Het zal hier *convictus* moeten zijn.

28. Nullus hominum extra Dumburg commanentium potest cum scabinis de extra, neque cum hominibus comitis oppidanum ullo testimonio convincere nisi licitum fuerit in hac carta.
[Niemand van de mannen die buiten Domburg wonen kan met schepenen van buiten, noch met de mannen van de graaf een poorter met ook maar enige getuigenis schuldig verklaren, tenzij het toegestaan is op grond van deze oorkonde.]

29. Quicumque in Dumburg arma in nocte portaverit, si propalatum fuerit, nisi sit communi consilio oppidi, hoc duplo quam si in die portasset, emendabitur.
[Wie ook maar 's nachts in Domburg wapens draagt, zal als het bekend geworden is, tenzij hij dit gedaan heeft met algemene instemming van de stad, beboet worden met een twee keer zo grote boete dan als hij ze overdag gedragen zou hebben.]

30. Tribus hominibus est concessum ut de preda de I lib. testentur, de reliquo scabini per scrutationem testabuntur.
[Het is aan drie mannen toegestaan te getuigen over de diefstal van één pond, over de rest zullen schepenen getuigen.]

31. Nullus in Dumburg manens potest testimonium dicere, qui neque terram neque domum in Dumburg habuerit nec in carta tributi invenitur.
[Iemand die in Domburg woont, die geen land of huis in Domburg bezit en niet in de belastingboeken gevonden wordt, kan geen getuigenis afleggen.]

32. Quicumque in Dumburch alium ad terram prostraverit et inde convictus fuerit, emendabit comiti I lb., oppido $\frac{1}{2}$ lb.
[Wie ook maar in Domburg een ander tegen de grond slaat en daarvoor veroordeeld wordt, zal de graaf één pond betalen, de stad een half pond.]

33. Quicumque alium ita debilitaverit ut minus quarta hominis interfecti solvere debeat, emendabit comiti III lb., oppido $\frac{1}{2}$ lb.
[Wie ook maar een ander zo invalide heeft gemaakt, dat hij minder dan een vierde deel van een gedode man¹¹⁰ moet betalen, zal de graaf een boete betalen van drie pond, de stad een half pond.]

34. Qui manserit in Walacria ac Dumburch armis transire voluerit, oppidanum accipiet conductum; sinautem iusticiarius et scabini iniciant ei manus et exigent ab eo ius comitis et oppidi, hoc est comiti III lb., oppido I lb.
[Wie op Walcheren woont en met wapens door Domburg wil trekken, zal een poorter als begeleider nemen; zoniet, dan zullen de rechter en de schepenen hem aanhouden en het recht van de graaf en de stad van hem eisen, dat wil zeggen drie pond voor de graaf, een pond voor de stad.]

35. Nullus oppidanus poterit donum terre dare nisi ante scabinos de Dumburch. Nullus vero extra commanentium poterit donum terre dare oppidano nisi ante scabinos de extra.
[Geen poorter zal land kunnen overdragen, tenzij voor de schepenen van Domburg. Niemand van hen die buiten de stad wonen, zal echter land kunnen overdragen aan een poorter tenzij in aanwezigheid van schepenen van buiten af.]

36. Si quis de hominibus de Dumburch extra commanentium hominum in Walacria arma in domo sua suscepit, comiti solvet $\frac{1}{2}$ lb., oppido V sol.
[Als iemand van de mannen van Domburg wapens van mannen die buiten de stad op Walcheren wonen in zijn huis opbergt, zal aan de graaf een half pond betalen, de stad vijf schellingen.]

37. Si quis oppidanus alicui extra manenti arma sua prestiterit ad pugnandum in Dumburch, emendabit comiti I lb., oppido $\frac{1}{2}$ lb.

¹¹⁰ Een bepaalde strafmaat die als zoen- of weergeld diende te worden betaald.

[Als een poorter zijn wapens heeft uitgeleend aan iemand die buiten de stad woont om te vechten in Domburg, zal hij aan de graaf een boete betalen van één pond, de stad een half pond.]

38. Quicumque pupillus manserit in Dumburg, nullus consanguineorum vel amicorum suorum substantiam suam habebit nisi predicto firmam certitudinem de bonis suis fecerit ab oppidano.

[Welk weeskind ook maar in Domburg woont, niemand van zijn bloedverwanten of vrienden zal zijn bezit hebben, tenzij hij door middel van een poorter aan voornoemde vaste zekerheid heeft gegeven.]

39. Si quis extra Dumburg manserit et contra burgensem in Dumburg pugnaverit, illuc venient scabini cum sculteto vel nuncio comitis et emendabunt, si poterint, et exigent ab illo qui extra manet pacem, et ut tale ius quale scabini Dumburg iudicaverint, faciat, inde ponet fideiussorum oppidanum; si non, tunc scabini ibunt cum iusticiario comitis ad pretorium et facient sonari campanam cum communi consilio oppidi ad convocandum universos de Dumburg, ut per eos ille cogatur stare iuri comitis et oppidi.

[Als iemand buiten Domburg woont en met een burger in Domburg vecht, zullen de schepenen met de schout of bode van de graaf er heen gaan en een boete opleggen, indien zij dat kunnen, en van hem die buiten de stad woont vrede eisen, en hij zal, opdat hij zich houdt aan zodanig vonnis als de schepenen van Domburg hebben uitsgesproken, daarvoor een poorter als borg stellen; zo niet, dan zullen de schepenen met de rechter van de graaf naar de vierschaar gaan en de klok laten luiden met de algehele instemming van de stad om alle mensen van Domburg samen te roepen, opdat hij door hen gedwongen wordt gehoorzaam te zijn aan het recht van de graaf en de stad.]

40. Eciam quicumque campanam sine communi consilio pulsaverit, emendabit comiti III lb., oppido I lb.

[Ook zal wie de klok ook maar heeft geluid zonder algemene instemming, de graaf een boete betalen van drie pond, de stad één pond.]

41. Quicumque ad sonitum campae non venerit, solvet comiti ½ lb., oppido V sol.

[Wie ook maar niet komt op het luiden van de klok, zal aan de graaf een boete betalen van een half pond, de stad vijf schellingen.]

42. Si vero predictus malefactor evaserit, ad pretorium citabitur ut tercio die appareat et certum fideiussorem in Dumburg ponat de lite preterita iuri responsurus; si citatus non venerit, bannetur et bannus teneatur ad audienciam comitis, quod comes primo adventu suo emendabit.

[Als echter de voornoemde booswicht ontsnapt, zal hij voor de vierschaar gedagvaard worden om op de derde dag te verschijnen en een zekere borg in Domburg te stellen om aan het gerecht verantwoording af te leggen over de afgelopen ruzie; als de gedagvaarde niet verschijnt, zal hij verbannen worden en de ban zal gehandhaafd blijven tot de gerechtelijke zitting van de graaf, wat de graaf bij zijn eerste bezoek als boete zal opleggen.]

43. Si qui in Dumburg qui extra manent, certaverint, illuc venient scabini de Dumburg cum nuncio comitis vel cum sculteto, et exigent ab eis ius comitis et oppidi; quod si negaverint, veniet scultetus cum nuncio comitis ad stationem publicam et citabit illos malefactores in diem tercium sibi et oppidanis de obiciendis responsuros; si non venerint, bannentur et nominatim in carta scripti servabuntur presentie comitis.

[Als sommige mensen die buiten de stad wonen in Domburg hebben gevochten, zullen de schepenen van Domburg met de bode van de graaf of met de schout er bij komen en van hen het recht van graaf en stad eisen; als zij dat weigeren, zal de schout met de bode van de graaf naar de openbare gerechtsplaats komen en die herriesschoppers op de derde dag dagvaarden om zich tegenover hen en de poorters over het ten laste gelegde te verantwoorden; als zij niet verschijnen, zullen zij verbannen worden en zullen zij, nadat zij met naam zijn opgeschreven, bewaard worden voor de aanwezigheid van de graaf.]

44. Omne malefactum contingens in Dumburg, comite existenti infra Burnesse et Hedensee, duplo emendabitur.

[Elke misdaad die in Domburg gebeurt, wanneer de graaf zich bevindt tussen Bernisse en Heydenzee, zal dubbel

beboet worden.]

45. Quicumque manens in Dumburg alium secularem dominum quam comitem elegisse a tribus scabinis comprobatur, comiti emendabit X lb., oppido I lb., et hoc ipse comes iudicabit.

[Van welke inwoner van Domburg ook maar door drie schepenen bewezen wordt dat hij een ander dan de graaf als wereldlijk heer heeft uitgekozen, zal aan de graaf een boete betalen van tien pond en de stad één pond en de graaf zal dit zelf berechten.]

46. Omne malefactum quod alicui illatum fuerit de lite infra Dumburg, duplo emendabitur quam si extra contigisset.

[Elke misdaad die in Domburg tegen iemand vanwege een ruzie wordt gepleegd, zal twee keer zo zwaar beboet worden dan als die buiten de stad is gebeurd.]

47. Quicquid forefacti contigerit in Dumburg, non amplius quam quadruplo emendabitur.

[Wat er ook voor misdaad in Domburg plaatsvindt, het zal niet hoger dan viervoudig beboet worden.]

48. In quocumque negotio illi Dumburg pro terra cum illis ab extra litigia habuerint, illa comes per inquisitionem sue veritatis terminabit, quam a scabinis oppidi cognoscere debet.

[In welke zaak die van Domburg ook maar geschillen over land hebben met die van buiten de stad, zal de graaf die door middel van zijn gerechtelijk onderzoek beëindigen, wat hij van de schepenen van de stad moet te weten komen.]

49. Illos de Dumburg nemo arestabit, id est pandabit, nisi pro propriis malefactis.

[Niemand zal die van Domburg aanhouden, dat wil zeggen panden, tenzij voor hun eigen misdaden.]

Ut autem haec kora rata et firma permaneat, presentem paginam sigillorum nostrorum munimine fecimus roborari.

Actum anno dominice incarnationis millesimo ducentesimo vicesimo tercio.

[Opdat echter deze keur geldig en van kracht blijft, hebben wij dit document laten bekrachtigen met onze zegels. Gegeven in het MCCXXIIIde jaar van de vleeswording van de Heer.]

Willem I, graaf van Holland, verleent stadsrecht aan de poorters van Dordrecht.

*Origineel: A. Stadsarchief Dordrecht, stadsarchief, de grafelijke tijd, I e afd. nr. 32, regist. nr. 2 (beschadigd).
Onderstaande tekst is een [mogelijke] reconstructie, mede aan de hand van de stadsrechtsoorkonde van 1252.¹¹¹*

In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Amen.

[In de naam van de vader, de zoon en de heilige geest. Amen.]

Ego Willelmus, Dei gratia Hollandie comes, notum facio tam modernis quam posteris, quod opidanis de Dordrecht concessi:

[Ik, Willem, bij de gratie van God graaf van Holland, maak aan de mensen zowel die nu leven, als aan het nageslacht bekend, dat ik aan de poorters van Dordrecht heb verleend:]

1. Quamcumque electionem iuris iustitarius, scabini et consilarii de Dordrecht salvo iure nostro fecerint, ratam observabimus, nec nos nec aliquis iudex noster amplius iudicabit quam scabini sententiaverint.

[Welke rechtsbepaling rechter, schepenen en raadslieden van Dordrecht met behoud van onze rechten ook maar hebben vastgesteld, zullen wij als geldig in acht nemen, en noch wij, noch een of andere schout van ons zullen anders beslissen dan schepenen hebben besloten.]¹¹²

2. Si quis aliquem gravi vulnere vulneravit et hoc scabinis notum fuerit, perdet manum suam vel decem libras Hollandenses.

[Als iemand een ander zwaar heeft verwond en dit is aan schepenen bekend geworden, zal hij zijn hand verliezen of tien pond Hollands.]

3. Si quis aliquem leserit ad sanguinis effusionem, XX solidos Hollandenses persolvat iudici nec non leso satisfactionem secundum scabinorum sententiam exhibebit.

[Als iemand een ander tot bloedens toe heeft verwond, zal hij twintig schellingen Hollands aan de schout betalen, en ook aan de gekwetste zal hij een genoegdoening geven volgens het vonnis van de schepenen.]

4. Si quis aliquem ad terram deiecerit, viginti solidos Hollandenses persolvat iudici, et violentiam deiectionem ipsi deiectione per sententiam scabinorum emendabit.

[Als iemand een ander heeft neergeslagen, zal hij twintig schellingen Hollands aan de schout betalen en de neergeslagene zelf zal hij het geweld van het neerslaan compenseren volgens het vonnis van de schepenen.]

5. Qui alio maxillatam dederit, quinque solidos Hollandenses persolvat iudici, et leso per scabinorum sententiam emendabit.

[Die een ander een kaakslag heeft gegeven, zal aan de schout vijf schellingen Hollands betalen en de gekwetste zal hij compenseren volgens het vonnis van de schepenen.]

6. Quicumque alicuius domum impugnaverit, et scabinis hoc notum fuerit, X libris Hollandensibus iudici emendabit et satisfactionem per scabinatum prius sibi quem impugnaverit, exhibebit.

[Ieder die het huis van iemand aangevallen heeft, en dit is aan de schepenen bekend, zal de schout met tien pond Hollands compenseren en volgens vonnis van de schepenen eerst genoegdoening geven aan de man die hij heeft aangevallen.]

¹¹¹ Deze tekst is gebaseerd op *OHZ*, I, nr. 406; zie aldaar voor een uitgebreid overzicht van afschriften, drukken etc.. Reconstructie door J.C.M. Cox; hertaling door W. van Benthum.

¹¹² Dit artikel komt grotendeels uit de bevestiging van het stadsrecht door Roomskoning Willem II in 1252, vandaar dat in de Latijnse tekst sprake is van 'wij'. Dit geldt eveneens in een aantal andere artikelen, waarbij oorspronkelijk dus sprake is geweest van de ik-vorm.

7. De omni forefacto tertia pars questus in usum cedet burgensium, relique due partes mihi.
[Van elke misdaad zal een derde deel van de opbrengst ten goede komen aan de burgers en de overige twee delen aan mij.]

8. Si aliquem iudicem eis prefecero qui inutilis illis et hospitibus dinoscatur, debemus illis bonum et utilem assignare.

[Als ik over hen een of andere schout heb aangesteld die voor hen en de vreemdelingen nutteloos wordt geacht, moeten we hen een goede en nuttige toewijzen.]

9. Si quis burgensium hospiti vel hospes burgensi bona sua per scabinatum crediderit, et denarios suos ad certum terminum solutioni prefixum habere non potuerit, ad persolvendum compellemus pignore vel denariis debitorem; qui si non habuerit unde persolvere [valeat], eius personam creditori presentare debebo.

[Als iemand van de burgers een vreemdeling, of een vreemdeling een burger, zijn goederen door middel van de schepenen heeft toevertrouwd en zijn geld op de vaste termijn die voor de betaling is afgesproken, niet kan krijgen, zullen wij de schuldenaar dwingen te betalen met een onderpand of geld; als hij niet kan betalen, zal ik zijn persoon aan de schuldeiser moeten overdragen.]¹¹³

10. Si quis alicuius conditionis per annum et diem ab impetitione domini sui infra libertatem hanc de Dordrecht mansionem quietam fecerit, illum a iugo domini deinceps liberum observabo.

[Als iemand van een bepaalde status¹¹⁴ gedurende een jaar en een dag vrij van een wettelijke aanspraak van zijn meester binnen deze vrijheid van Dordrecht rustig heeft gewoond, zal ik hem voortaan beschouwen als vrij van het juk van de meester.]

11. Preterea nec burgensis burgensem, nec hospes hospitem, nec aliquis alium ad duellum provocabit, nec aliquis alium de lite vel pugna rerum probare poterit, nisi scabinus vel consiliarius vel aliquis in Dordrecht heredatus.

[Voorts heeft geen burger een andere burger, noch een vreemdeling een vreemdeling, noch iemand een ander tot een duel uitgedaagd, noch zal iemand een ander aangaande een vete of een geschil om goederen als schuldige kunnen aanwijzen, tenzij hij een schepen, een raad of in Dordrecht een grondbezitter is.]

12. Iudex [vero] neminem pandabit nisi cum scabinis.

[Een schout zal [echter] geen beslag leggen op iemands goederen tenzij met toestemming van de schepenen.]

13. Quicumque iusticiam burgensium habere voluerit, tenetur eis, ipsus iure salvo, eandem iustitiam exhibere. Scabini in eo iure quo antecessores sui esse consueverunt permanebunt.

[Ieder die gerechtigheid van de burgers wil hebben, wordt er aan gehouden voor hen, met behoud van eigen rechten, dezelfde gerechtigheid uit te voeren. Schepenen zullen hetzelfde recht hanteren als hun voorgangers gewoon waren.]

14. Quandocumque ego vel uxor mea Dordrecht accessero et opus habuero victualibus, mihi credendis ad quatordecim dies absque contradictione nobis credetur, ita tamen quod securum faciam creditorem.

[Wanneer ik of mijn vrouw naar Dordrecht kom en levensmiddelen nodig heb, zal ons zonder tegenspraak veertien dagen lang de zaken die mij geleverd moeten worden op krediet geleverd worden, op die manier evenwel dat ik de kredietgever zal vergoeden.]

15. Pro hac libertate perpetuo et inviolabiliter observanda, iidem burgenses communiter mihi persolvent annuatim sexaginta libras Hollandenses, unam medietatem in Pascha et aliam in festo beati Remigii.

[Om deze vrijheid eeuwig en ongeschonden in acht te nemen zullen voornoemde burgers mij gezamenlijk jaarlijks zestig pond Hollands betalen, een helft met Pasen, en de andere op het feest van de heilige Remigius¹¹⁵.]

¹¹³ Betreft dus een vorm van gijzeling.

¹¹⁴ Betreft een horige.

Hanc libertatem eisdem burgensibus firmiter promisimus observare ego, uxor mea Ma[ria] maior [.....]e, Arnoldus filius eius, Folpertus et Th. De Lecca, Symon de Wifliet, Iacobus de D[.....]ethen, Brun de Riethen, [.....]rlewinus Rethe, Willelmus et Th. De Teilinge Th. Et Ph. De Wassenare, Hdr., Ger., Io [....] de Harlem, Willelmus de Egmond [.....]mee.
[Wij, mijn vrouw Maria¹¹⁶ en ik, hebben beloofd deze vrijheid voor voornoemde burgers krachtdadig in acht te nemen (waarna tal van anderen als getuigen worden opgesomd).]

Ut hec omnia integra et inconvulsa perseverent, presentem cartam sigilli mei [...] roborandam.
[Opdat dit alles ongeschonden en onherroepen blijft bestaan, [heb ik gemeend met behulp] van mijn zegel de voorliggende oorkonde te moeten bekrachtigen.]

Datum apud Alb[ertsberg].....men]se iulio.
[Gegeven te Albrechtsberg in de maand juli.]

¹¹⁵ Is 1 oktober.

¹¹⁶ Maria van Brabant, tweede vrouw van Willem I († ca. 1260).

Willem V, hertog van Beieren, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en heer van Friesland, verleent stadsrecht aan de poorters van de stad Edam.

Origineel niet voorhanden.

Afschriften: B. (1357) NA, AGH 224 (register EL. 29 van akten van hertog Willem V, 1356-1358), f. 26 e.v. – C. (ca. 1375) NA, AGH 652 (register 'Coninck Willem'), f. 49r - 50v, nr. 133 – D. (1641-1643) Waterlands Archief, 0649 Stad Edam (1310) 1357-1813 (1822), inv. nr. 41, f. 1- 10 = Privilegiën ende Hantvesten midtsgaders Keuren en Ordonnantiën der Stede van Edam (1357-1640), door C.P. Bosschieter (= vertaling in het Nederlands) – E. (18de eeuw) Waterlands Archief, 0649 Stad Edam, nr. 1 (het betreft 3 afschriften waarvan één in Latijn).

Ontwerp: F. (1356 nov. 8) Waterlands Archief, 0649 Stad Edam (1310) 1357-1813 (1822), inv. nr. 1a = een afschrift van de stadsrechtsoorkonde van Monnickendam.

Druk: a. ChHZ, III, p. 31-34 (naar C.) – b. Cox, Het stadsrecht van Edam, p. 29-40 en 47-51 (incl. hertaling in ned.).¹¹⁷

Wilhelmus dux de Bauaria comes Hannonie Hollandie Zelandie et dominus Frisie universis presentibus tanquam futuris presentem paginam inspecturis salutem et noscere veritatem. Que geruntur in tempore ne lapsu temporis dilabantur convenit ut scripturarum memoriae ab idoneorum virorum testimonio commendentur. Ad notitiam igitur universorum volumus pervenire quod nos ob dilectionem libertatis oppidi de Adam petitioni oppidanorum de eiusdem benignius inclinati,

[Willem, hertog van Beieren, graaf van Henegouwen, Holland, Zeeland en heer van Friesland wenst allen, zowel die nu als later leven, die deze oorkonde zullen inzien heil en het kennen van de waarheid toe. Het is gepast om de dingen die in de loop der tijd voorvallen aan het geheugen van geschriften en aan de getuigenis van betrouwbare mannen toe te vertrouwen, opdat ze niet met het verstrijken van de tijd verloren gaan. Daarom willen wij dat het allen ter kennis komt dat wij, uit liefde voor de vrijheid van de stad Edam welwillend gestemd zijn tegenover het verzoek van de poorters van deze stad]

1. ipsos liberos ab omni theolonio et exactone theolonii per aqua et terras in comitatu Hollandie dimisimus.

[en hen hebben vrijgesteld van alle tol en tolheffing op het water en het land in het graafschap Holland.]

¹¹⁷ Deze tekst is gebaseerd op C. Transcriptie door J.C.M. Cox; hertaling door W. van Bentum. Het stadsrecht is gebaseerd op een vidimus van het stadsrecht van Monnickendam dat als voorbeeld voor het Edammer stadsrecht heeft gediend. In plaats van Monnickendam is steeds 'Adam' geschreven. Daarin is tevens de datering opgenomen van de verlening van het stadsrecht van Monnickendam, te weten 27 maart 1356. Ook is het aantal van 30 mannen opgenomen dat ter heervvaart diende op te komen (Edam slechts met 12 man) en zijn de data van de drie jaarmarkten en ook de omgrenzing van de vrijheid van Monnickendam aangegeven in plaats van die van Edam. De akte eindigt met: *Et quia presens transscriptum vere et diligenter examinavimus et prospeximus continens de verbo ad verbum verum tenorem cyrographi oppidi de Monikedamme ab illustris principe et magnate Wilhelmo duce de Bavaria comite Hollandie sigillato, nos scabini consules oppidi antedicti sigillum nostrum secretum huic transscripta serie duximus apponendum specialiter ob rogatu. Datum anno Domini millesimo tricentesimo quinquagesimo sexto ipso die obitus beati Martini episcopi* = 'En omdat wij dit afschrift naar waarheid en nauwkeurig hebben onderzocht en geïnspecteerd bevattende van woord tot woord de tekst van de akte van de stad Monikedamme voorzien van het zegel van de roemruchte vorst en rijksgrote, Willem, hertog van Beieren, graaf van Holland, hebben wij, schepenen en raadsliden van eerder genoemde stad, gemeend ons secreteetzel te moeten plaatsen onder dit afgeschreven document speciaal vanwege het verzoek. Gedateerd in het jaar des Heren 1356 op de dag van het overlijden van St. Maarten'. Dit is de enige heilige wiens feestdag (11 nov.) niet op de dag van zijn overlijden valt (8 nov.).

2. Preterea dictis oppidanis talem contulimus libertatem, videlicet si alicui quicquam adversus aliquem oppidanorum de Adam displicuerit, nihil inde nisi iudicium Scabinorum habere debet, nec nos neque nostra posteritas inde aliquid requiremus.

[Bovendien hebben wij de genoemde poorters zodanige vrijheid gegeven dat, als iemand iets niet bevallen is met betrekking tot een van de poorters van Edam, hij dienaangaande alleen maar rechtspraak van de schepenen moet krijgen, en wij noch ons nageslacht zullen dienaangaande iets anders eisen.]

3. Si quis autem de circummanentibus alicui predictorum oppidanorum iniuriam seu violentiam fecerit de bonis suis, que iuste et sine querimonia possederit, villicus de Adam cum universis tam pauperibus quam divitibus illuc pergere debet et illam iniuriam corrigere, sine nostra et nostrorum offensione.

[Als iemand echter van de omwonenden een van de voornoemde poorters onrecht of geweld aandoet met betrekking tot zijn goederen, die hij rechtmatig en onbetwist bezit, moet de schout van Edam met allen, zowel armen als rijk, daar op af gaan en dat onrecht bestraffen, zonder onze rechten en die van de onzen daarmee aan te tasten.]

4. Ceterum de nostra et hominum nostrorum deliberatione dignum duximus concedendum, ut oppidum de Adam eo iure gaudeant, quod in tenore presentium continetur. Videlicet, si quis de quacunque parte veniens in oppidum memoratum et oppidanus fieri curaverit, porte et ingressus ei patebunt, ita quod prestito iuramento nobis et nostris heredibus et eidem oppido fidelitatem faciat, sculteto quatuor denarios, preconii unum denarium et scabinorum voluntati tres solidos traditurus, et hiis peractis iure oppidi postmodum perfruetur.

[Verder hebben wij na overleg met ons en met onze mannen het waardig gevonden om toe te staan dat de stad Edam dat recht geniet dat in de inhoud van deze oorkonde is opgenomen. Namelijk dat als iemand, waarvandaan ook maar, naar genoemde stad komt en poorter wil worden, de poorten en de toegangen voor hem open zullen staan op de voorwaarde dat hij ons en onze opvolgers en deze stad trouw zweert, waarbij hij vier penningen aan de schout, een penning aan de bode en voor het besluit van de schepenen drie schellingen zal betalen, en nadat hij deze dingen heeft gedaan, zal hij voortaan van het recht van de stad kunnen gebruik maken.]

5. Cuilibet autem oppidano facto, si necesse fuerit, cedunt quadraginta dies in mense Iulio et Augusto ad messes colligendas, et totidem dies ad seminandum in autumpno extra limina oppidi supradicti, ita quod dicto tempore transacto ad oppidum redeat ibidem moram factururus.

[Iedere poorter kan evenwel, als het nodig is, veertig dagen krijgen in de maanden juli en augustus om de oogst binnen te halen en evenveel dagen in de herfst om te zaaien buiten de grenzen van de bovengenoemde stad op voorwaarde dat hij, nadat genoemde tijd is verstreken, terugkeert naar de stad om daar te verblijven.]

6. Similiter cedunt cuilibet noviter oppidano ad inducendum res suas in oppidum supradictum quadraginta dies.

[Op dezelfde wijze krijgt ieder die pas poorter is geworden veertig dagen om zijn bezittingen naar de bovengenoemde stad te brengen.]

7. Cum autem aliquis oppidanus fuerit in causam trahendus, debet citari per iudicem vel preconem eius, venturus ad iudicium post duas hebdomadas a die iudicii et citationis.

[Wanneer evenwel een of andere poorter aangeklaagd moet worden, moet hij door de schout of diens bode worden opgeroepen om twee weken na de dag van dagvaarding voor het gerecht te komen.]

8. Oppidanus vero citatus potest diem citationis anticipare et breviate, sed de iure cedunt ei due hebdomade; predictus modus citandi locum tantum habeat in causa, que vertitur inter oppidanos.

[Een gedagvaarde poorter kan echter de termijn van dagvaarding vervroegen en verkorten, maar rechtens komen hem twee weken toe; voornoemde wijze van dagvaarden is alleen mogelijk in een rechtszaak tussen poorters.]

9. Si vero quis extraneus oppidanum coram iudice traxerit in causam, iudex tenebitur extraneo iustitiam facere infra tertium diem propter commodum extranei.

[Als echter een vreemdeling een poorter een proces aandoet voor de schout, zal de schout verplicht zijn de vreemdeling binnen drie dagen recht doen voor het gemak van de vreemdeling.]

10. Cum autem, sive oppidanus sive extraneus de querela, super qua tractus est in causam, una et propria manu se debeat excusare, confestim tenebitur se in iudicio excusare.

[Als evenwel een poorter of een vreemdeling voor een klacht, waarvoor hij is aangeklaagd, alleen met zijn eigen hand moet zweren dat hij onschuldig is, zal hij verplicht zijn deze verklaring onmiddellijk ter rechtszitting af te leggen.]

11. Si vero per testes se debet excusare, cedunt ei inducie deliberatorie per duas hebdomadas; ita tamen quod¹¹⁸ oppidanus potest ferre testimonium contra oppidanum et simpliciter oppidanus ferens testimonium iurare tenebitur; scabinus vero vel iuratus sine iuramento potest ferre testimonium.

[Als hij echter met hulp van getuigen moet verklaren dat hij onschuldig is, krijgt hij gedurende twee weken uitstel voor beraad; onder die voorwaarde evenwel dat alleen een poorter tegen een poorter getuigenis kan afleggen en een poorter die getuigenis aflegt zal eenvoudigweg verplicht zijn te zweren; een schepen of een gezworene kan daarentegen zonder eed een getuigenis afleggen.]

12. Cum autem¹¹⁹ quis citatur de re pecuniali, debet citari per iudicem vel preconem, presentibus ad minimum duobus oppidanis, et in citatione debet taxari summa pecunie, et si citatus die prefixo in iudicio non comparuerit, conquerens tantum pecunie obtinebit, quanta fuit taxata in citatione, contra illum, qui citatus fuerat, et citatus, quia non comparuit, debet iudici de banno tres solidos Hollandicos, et duos solidos pro satisfactione persolvere conquerenti.

[Als iemand wordt gedagvaard voor een financiële kwestie, moet hij gedagvaard worden door de schout of de bode in aanwezigheid van minstens twee poorters, en in de dagvaarding moet het geldbedrag vastgesteld worden, en als de gedagvaarde op de vastgestelde dag niet op de rechtszitting verschijnt, zal de klager zoveel geld verkrijgen als was vastgesteld in de dagvaarding tegen hem die gedaagd was, en de gedaagde moet, omdat hij niet is verschenen, de schout als boete drie schellingen Hollands betalen en de klager twee schellingen bij wijze van genoegdoening.]

13. Preterea si censuales alicuius domini alterius a nobis vel sculteto nostro ad iudicium citati fuerint, dominus eorum specialis poterit eos de iudicio eripere, ita quod promittat certa fide infra quindenam se debere iuste iudicare, quod si non fecerit, de cetero non poterit eos eripere ab oppidi iurisdictione.

[Bovendien als tijnslieden van een andere heer door ons, of door onze schout, voor het gerecht zijn gedaagd, dan zal hun eigen heer hen kunnen onttrekken aan het gerecht, op voorwaarde dat hij getrouw belooft zich te verplichten binnen twee weken een rechtvaardig vonnis te vellen; indien hij dat niet doet, zal hij hen voortaan niet aan de jurisdictie van de stad kunnen onttrekken.]

14. Item si oppidanus a quocunque fuerit tractus in causam super re pecuniali, nisi de manu promissa, que vulgo ghewende hant¹²⁰ nuncupatur, eum convinct, vel nisi per scabinos eum convinct, is, qui convenitur, propria manu se poterit excusare.

[Evenzo als een poorter door wie dan ook is aangeklaagd voor een financiële kwestie, zal hij die aangeklaagd wordt, met zijn eigen hand kunnen zweren dat hij onschuldig is, tenzij hij hem aanklaagt over de handgelofte, die in de volkstaal 'gewedde hand' wordt genoemd, of tenzij hij hem laat veroordelen door de schepenen.]

15. Cum vero aliquis, super hereditate aliqua ad iudicium citatus, primo die sibi prefixo in iudicio non comparuerit, citandus est secundo, et si secundo non comparuerit, tertio citabitur, et si tunc non¹²¹ venerit, tenebitur satisfacere de utroque excessu, iudici¹²² persolvendo duos solidos; si vero

¹¹⁸ Hier is het woord *tantum* weggefallen. Deze fout komt uit het stadsrecht van Alkmaar en is via Medemblik o.a. in het Beverwijkse en dus ook in het Edammer stadsrecht terechtgekomen.

¹¹⁹ In de stadsrechtsoorkondes van Haarlem, Alkmaar, Medemblik en Beverwijk staat *etiam* (of *eciam*).

¹²⁰ Lees *ghewedde hand*: een door 'handslag' bekrachtigd akkoord. De fout in de schrijfwijze (*ghewende*) stamt uit het stadsrecht van Medemblik; ook in het stadsrecht van Beverwijk staat het fout. In het Alkmaarse stadsrecht staat het op de juiste wijze geschreven.

¹²¹ Ten onrechte staat hier *non*, zoals blijkt uit het vervolg van het artikel. Deze fout is in de gehele stadsrechtfamilie keer op keer overgenomen: van 's-Hertogenbosch via Haarlem naar Alkmaar, Medemblik, Beverwijk en dus ook Edam. In de stadsrechtsoptekening van 's-Hertogenbosch van 1231 komt deze fout echter niet voor, zodat die vóór 1245 (overname door Haarlem van de Bossche oorkonde) aldaar moet zijn ontstaan.

tertio non venerit, cadit citatus a causa, et hereditas, super qua tractus est in causam, ipsi abiudicabitur. Si autem conquerens aliqua die citationis non comparuerit, cadit penitus a causa. [Wanneer echter iemand die met betrekking tot een onroerend goed is gedagvaard voor het gerecht, niet op de eerste voor hem vastgestelde dag voor het gerecht verschijnt, dan moet hij voor een tweede maal gedagvaard worden, en als hij voor de tweede maal niet verschijnt, zal hij voor de derde maal gedagvaard worden, en indien hij dan [niet] komt, zal hij verplicht zijn genoegdoening te geven voor beide overtredingen door aan de rechter twee schellingen te betalen; als hij evenwel voor de derde maal niet komt, verliest de gedagvaarde de rechtszaak en zal het onroerende goed waarvoor hij is aangeklaagd, hem bij vonnis worden ontnomen. Indien de klager daarentegen niet op enige dag van dagvaarding verschijnt, verliest hij de rechtszaak geheel en al.]

16. Cum quis debet iurare de re pecuniali, poterit cadere a causa et amittere, si verbotenus male iuraverit, vel contra modum iurandi venerit. Si vero super hereditate iurare debeat, in primo et in secundo iuramento cadere non poterit; si autem tertio iurans debitum iurandi excesserit et male iuraverit, cadit a causa, et hereditas, super qua tractus est in causam, sibi abiudicabitur et adiudicabitur conquerenti, et quotiens male iuraverit, totiens satisfaciet iudici duos solidos persolvendo eidem.

[Wanneer iemand een eed moet zweren voor een financiële kwestie, zal hij de rechtszaak kunnen verliezen als hij alleen maar in woorden de eed onjuist uitspreekt of inbreuk maakt op de wijze van zweren. Als hij echter met betrekking tot een onroerend goed moet zweren, zal hij bij de eerste en de tweede eedaflegging zijn rechtszaak niet kunnen verliezen; als hij echter voor de derde maal zweert en de verplichte manier van zweren overtreedt en onjuist zweert, verliest hij de rechtszaak en zal het onroerende goed waarover hij is aangeklaagd, bij vonnis hem ontnomen en aan de klager toegewezen worden; en zo vaak als hij verkeerd heeft gezworen, zo vaak zal hij de schout een boete geven door hem twee schellingen te betalen.]

17. Preterea in eodem oppido constituta sunt tria iudicia annualia, primum feria tertia proxima post Epiphaniam, secundum feria secunda post octavas Passche, tertium feria secunda post festum Iohannis Baptiste, que ad hoc sunt instituta ut quilibet oppidanus existens in possessione alicuius hereditatis, in quolibet trium predictorum iudiciorum compareat, et ibidem super hereditate si sit, qui impetat, conveniatur; si vero non conveniatur, ipse postmodum iuxta sententiam scabinorum quiete suam hereditatem possideat, et dicta iudicia in ecclesia sunt indicenda. Quia vera hereditatis possessio non poterit confirmari et probari nisi per scabinos vel iuratos.

[Bovendien zijn in deze stad drie jaarlijkse rechtszittingen ingesteld, de eerste op de eerste dinsdag na Driekoningen, de tweede op de maandag na de octaaf van Pasen en de derde op de maandag na het feest van Johannes de Doper; zij zijn ingesteld hiervoor dat iedere poorter die in het bezit is van een of andere onroerend goed, op welke van de drie genoemde rechtszittingen dan ook, kan verschijnen en daar over het onroerende goed kan worden aangeklaagd, als er iemand is die hem aanvalt; indien hij echter niet wordt aangeklaagd, mag hij daarna volgens vonnis van de schepenen zijn onroerend goed in alle rust bezitten, en genoemde rechtszittingen moeten in de kerk worden afgekondigd. Het ongestoorde bezit van een onroerend goed zal evenwel alleen door de schepenen en gezworenen kunnen worden bekrachtigd en bewezen.]

18. Si lis oriatur in oppido et iudex supervenerit et pacem comitis per duas hebdomadas indixerit servandam et servata fuerit, et iterum per duas hebdomadas, et tertio per duas hebdomadas, et quarto per annum et unum diem, et quinto per annum et unum diem, et sexto per annum et unum diem iudex pacem comitis servandam preceperit, et alter litigantium, vel ambo contra preceptum iudicis venerint, solvet comiti decem libras Hollandicas.

[Als in de stad een twist ontstaat en de schout komt tussenbeide en bepaalt dat de vrede van de graaf gedurende twee weken moet worden nageleefd, en hij wordt nageleefd, en de schout beveelt dat vrede van de graaf opnieuw gedurende twee weken moet worden nageleefd, en een derde maal twee weken, en een vierde maal een jaar en een dag, en een vijfde maal een jaar en een dag, en een zesde maal een jaar en een dag, en één van de twistenden of beiden verzetten zich tegen het bevel van de schout, dan zal hij de graaf tien pond Hollands betalen.]

19. Et quilibet treugas frangens totidem leso decem libras vel manum perdet; ita si per duos

¹²² *Iudici* staat hier op de verkeerde plaats, dit hoort na *satisfacere* te staan.

scabinos, vel plures convictus fuerit, vel convicti fuerint.

[En ieder die de vrede breekt evenveel¹²³ en aan de benadeelde tien pond of hij zal zijn hand verliezen; dit in het geval dat hij door twee of meer schepenen is veroordeeld, of dat zij zijn veroordeeld.]

20. Si quis instrumento acuto alium vulneraverit et super hoc per duos scabinos, vel plures convictus fuerit, decem libras nobis persolvat, et leso decem libras, vel manu privabitur.

[Als iemand een ander met een scherp werktuig verwondt en daarvoor is hij door twee of meer schepenen veroordeeld, zal hij ons tien pond betalen en de gewonde tien pond, of hij zal van zijn hand worden beroofd.]

21. Preterea si quis alium infra mansionem suam per se, vel per plures inpetierit et eum occiderit, ipse inpetitor sive grassator cum omnibus suis complicibus, ibidem existentibus, si convicti fuerint per duos scabinos, erunt in potestate nostra vel nostrorum successorum, nostre iurisdictionis dominium possidentium. Si vero grassator infra mansionem suam aliquem vulneraverit per se, vel per alios, non tamen ad mortem, grassator, nisi videbitur universis scabinis, quod gravius sit puniendus, decem libras et quilibet complicum suorum quadraginta quinque solidos Hollandice monete, nobis, vel nostris successoribus persolvat, leso vero secundum iudicium scabinorum emendabit, si super hoc per scabinos fuerit convictus.

[Bovendien als iemand, alleen of met meerderen, een ander in diens huis aanvalt en hem doodt, zal de aanvalser of geweldpleger met al zijn daar aanwezige medeplichtigen, als zij door twee schepenen zijn veroordeeld, in onze macht zijn of in die van onze opvolgers die onze rechtsmacht bezitten. Als de geweldpleger echter, alleen of samen met anderen, iemand in diens huis verwondt, maar niet dodelijk, zal de geweldpleger, tenzij alle schepenen vinden dat hij zwaarder gestraft moet worden, tien pond en ieder van zijn medeplichtigen 45 schellingen in Hollandse munt betalen aan ons of aan onze opvolgers, maar de gewonde zal hij naar het oordeel van de schepenen schadeloos stellen, als hij door de schepenen daarvoor is veroordeeld.]

22. Si is autem, qui in propria mansione impetitur viriliter se defendendo grassatorum et omnes complices suos, cum eo existentes, occiderit, de quolibet occiso quatuor denarios nobis, vel nostris successoribus persolvat, et nos vel nostri successores tenebimur per hoc tueri eum et parentibus occisorum reconciliare, et firmam pacem ei concedere.

[Als echter hij die in zijn eigen huis wordt aangevallen, door zich dapper te verdedigen de aanvalser en al zijn medeplichtigen, die met hem waren, doodt, zal hij voor iedere dode aan ons of onze opvolgers vier penningen betalen, en wij of onze opvolgers zullen verplicht zijn hem met betrekking tot deze zaak te beschermen en met de verwanten van de doden te verzoenen en hem een duurzame vrede bieden.]

23. Item quilibet grassator si de grassatione sua per scabinos fuerit convictus, caput pro capite, oculum pro oculo, et simile membrum pro simili membro, de proprio corpore amittere tenebitur.

[Evenzo zal iedere geweldpleger, als hij door de schepenen is veroordeeld vanwege zijn gewelddaad, hoofd om hoofd, oog om oog en hetzelfde lid om hetzelfde lid van zijn eigen lijf moeten verliezen.]

24. Preterea si quis quoscunque graves [et capitales]¹²⁴ excessus perpetraverit sive in furto, sive in incendio, sive in rapina, sive in exhibitione veneni vel alicuius mortiferi deprehensus, per scabinos convictus fuerit ultimam et capitalem debet subire sententiam. Si vero super hoc accusatus fuerit et non convictus per Scabinos, sola manu, iurando se poterit excusare.

[Bovendien als iemand zware [en kapitale] misdrijven pleegt, welke dan ook, hetzij hij op diefstal, hetzij op brandstichting, hetzij op roof, hetzij op het toedienen van vergif of van iets dodelijks wordt betrapt en door de schepenen wordt veroordeeld, moet hij de hoogste en kapitale straf ondergaan; maar als iemand hiervan wordt beschuldigd en hij wordt niet door de schepenen veroordeeld, dan kan hij door alleen met zijn hand te zweren verklaren dat hij onschuldig is.]

¹²³ Namelijk tien pond aan de graaf; zie art. 18.

¹²⁴ Hier zijn de woorden *et capitales* niet opgenomen die in alle andere oorkonden van deze stadsrechtfamilie wel voorkomen.

25. Si quis autem in domo sua furem deprehenderit, tenebit, si poterit, et septem de vicinis suis advocabit, et furem ligatum tam diu cum vicinis suis tenebit, quod eum die clara iudici presentare poterit, re, quam furatus fuerat, in dorso furis ligata, et tunc iudex furem in iudicio conveniat, et eum iuxta sententiam scabinorum tractabit.

[Als iemand echter in zijn eigen huis een dief betrapt, zal hij hem vasthouden, als hij dat kan, en zeven van zijn buren er bij roepen en hij zal samen met zijn buren de vastgebonden dief zo lang vasthouden, totdat hij hem bij klaarlichte dag aan de schout zal kunnen overdragen, met de zaak die hij gestolen had, op de rug van de dief gebonden, en dan moet de schout de dief ter rechtszitting aanklagen en hij zal hem behandelen volgens het vonnis van de schepenen.]

26. Quicumque alii debitis obligatus, debita sua non valens persolvere coram iudice si super debitis illis conveniatur, iudex debet debitorum custodie preconum deputare per duas hebdomadas servandum, et medio tempore a preconibus pascendum, et post duas hebdomadas tradet iudex debitorum in potestate illius, cuius debitor est, ita quod ille debitorem suum pascet, non vexando corpus eius, et tenebit eum donec secum componat, vel debita sua ei solvat, vel remittat.

[Als iemand die schulden heeft aan een ander en niet in staat is zijn schulden te betalen, vanwege die schulden voor de schout wordt gedaagd, moet de schout de schuldenaar aan de hoede van de boden overdragen om twee weken lang vastgehouden te worden en gedurende die tijd door de boden gevoed te worden en na twee weken zal de schout de schuldenaar in de macht geven van degene wiens schuldenaar hij is, onder de voorwaarde dat hij zijn schuldenaar zal voeden zonder zijn lichaam te mishandelen en hij zal hem vasthouden, totdat hij met hem tot een vergelijk komt of hem zijn schulden betaalt of totdat hij de schulden kwijtscheldt.]

27. Si quis in iudicio coram iudice comparuerit quicquid iuris quo ad illum iudicem contigerit, iudex exiget ab illo fideiussores primo, secundo et tertio, et ille se dixerit non habere quos det fideiussores, talis non tenebitur quid solvere de bannis. Si vero tacuerit et fideiussores non exhibuerit, iudex illum captum cum scabinis committet preconii in loco munito, et preco tenebitur illum servare, et de eo iudici respondere.

[Als iemand ter rechtszitting voor de schout verschijnt en er gaat met betrekking tot hem in rechte iets de schout aan, zal de schout eenmaal, andermaal, ten derde malen borgen van hem verlangen, en als hij zegt dat hij niemand heeft die hij als borg kan geven, dan zal zo iemand geen boetes hoeven te betalen; maar als zo iemand zwijgt en geen borgen aanwijst, zal de schout na hem samen met schepenen gevangen genomen te hebben hem aan de bode in verzekerde bewaring geven, en de bode zal verplicht zijn hem in bewaring te houden en daarover aan de schout verantwoording af te leggen.]

28. Si oppidanus in iudicio conveniatur et aliquid iuris circa eundem iudicem contigerit, et oppidanus tantum boni iure oppidanorum possideat, quod valet tantum, quantum ius contingens iudicem circa ipsum, talis oppidanus poterit a iudicio recedere sine fideiussorum exhibitione. Si vero talis tantum boni non possideat predicto modo, oportet eum prestare cautionem fideiussoriam.

[Als een poorter voor het gerecht wordt gedaagd en er gaat met betrekking tot dezelfde iets juridisch de schout aan en de poorter bezit zoveel goederen naar poortersrecht dat het zoveel waard is, als het recht dat de schout met betrekking tot hem aangaat, zal zo'n poorter het gerecht kunnen verlaten zonder borg te stellen: maar als zo'n man zoveel goederen op de voornoemde manier niet bezit, moet hij de zekerheid geven van borgen.]

29. Si quis in iudicio obloquitur scabinis et sententiam ipsorum, communi eorum consilio secundum iura oppidana in iudicio traditam, contumaciter contradixerit, nobis, et nostris successoribus decem libras Hollandicas tenebitur pro satisfactione persolvere, et unam libram cuilibet scabinorum.

[Als iemand tijdens de rechtszitting de schepenen tegensprekt en hardnekkig een vonnis van hen, dat in hun gemeenschappelijk overleg volgens het stedelijke recht tijdens de rechtszitting is geveld, weigert te accepteren, zal hij aan ons of onze opvolgers tien pond Hollands ter genoegdoening moeten betalen en aan elke van de schepenen een pond.]

30. Quicumque dederit alapam in faciem alicuius, si per duos scabinos fuerit convictus, solvet iudici unam libram et leso unam.¹²⁵

[Ieder die een klap in het gezicht van iemand anders geeft, zal als hij door twee schepenen is veroordeeld, de schout een pond betalen en de gekwetste een pond.]

31. Si quis in domum aliquam dominum domus quesierit, emendabit eidem decem libras, et comiti decem libras. Si autem aliquis alium, quam dominum domus, ad aliquis domum quesierit, quesitor emendabit domino domus decem libras, quesito decem libras, comiti decem libras et hoc manu pugnante si per scabinos convincatur malefactor.

[Als iemand in een huis de heer des huizes aanvalt, zal hij hem tien pond boete betalen en de graaf tien pond; als hij echter iemand anders dan de heer des huizes in een of ander huis aanvalt, zal de aanvaller de heer des huizes tien pond betalen, de aangevallene tien pond, de graaf tien pond, en wel indien het gewapenderhand gebeurde, als de boosdoener door de schepenen wordt veroordeeld.]

32. Si quis extra manentium coram scabinis debitum certificaverit nec curaverit solvere monitus, citabitur ad pretorium de Adam de quindena ad quindenam per tres quindenas, et debitor non comparuerit ad iudicium, bannietur, nec unquam a banno absolvetur, donec solverit comiti tres libras et creditori dampnum et debitum, et iusticiario emendabit secundum consilium scabinorum. Si bannitus infra oppidum venerit, iusticiarius cum scabinis et aliis oppidanis pro debito suo bannitum, et pro banno suo et dampno arrestatum in bona et firma custodia, reservabunt, donec debitum, dampnum et bannum comiti persolverit, cum debita integritate.

[Als iemand van hen die buiten wonen voor de schepenen een schuld bevestigt en hij zorgt er niet voor die te betalen, hoewel hij er aan herinnerd wordt, zal hij gedurende drie maal veertien dagen om de veertien dagen gedaagd worden voor het gerecht van Edam, en verschijnt de schuldenaar niet voor het gerecht, zal hij verbannen worden en zal hij nooit van de ban worden bevrijd, totdat dat hij de graaf drie pond heeft betaald en aan de schuldeiser de schade en de schuld, en aan de schout zal hij betalen volgens het oordeel van de schepenen. Als de balling binnen de stad komt, zal de schout samen met de schepenen en de andere poorters de balling arresteren voor zijn schuld, voor zijn boete en voor de schade, en hem in goede en zekere gevangenschap houden, totdat hij de schuld, de schade en de boete aan de graaf volledig heeft betaald.]

33. Item si bannitus contumax oppidum vitaverit, iusticiarius cum oppidanis de banniti bonis debitum, dampnum et bannum, si potens iusticiarius fuerit, persolvit, si non poterit solvere per impotentiam suam, in primo adventu comitis faciet comes solvi debitum, dampnum et emendam.¹²⁶

[Evenzo als een banneling hardnekkig de stad mijdt, zal de schout samen met de poorters de schuld, de schade en de boete betalen uit de goederen van de banneling, als de schout daartoe de macht heeft, als hij niet kan betalen vanwege zijn onvermogen, zal de graaf bij zijn eerstvolgende komst de schuld, de schade en de boete doen betalen.]

34. Quicumque ad pulsationem campane non venerit, solvet comiti unam libram.

[Ieder die op het luiden van de klok niet verschijnt, zal aan de graaf een pond betalen.]

35. Oppidanus, qui interficitur, solvetur triginta duabus libris a parentibus malefactoris, et omnia bona malefactoris erunt comitis. Si interficitur in propria domo et ibi requisitus fuerit, solvetur sexaginta quatuor libris. Scabinus si interficitur, solvetur quadragi[n]ta duabus libris, si que situs fuerit ad domum suam et interficiatur ibidem, octoginta quatuor libris solvetur.

[Voor een poorter die wordt gedood, zal door de verwanten van de misdadiger 32 pond worden betaald en alle goederen van de misdadiger zullen van de graaf zijn. Als hij in zijn eigen huis wordt gedood en hij werd daar aangevallen, zal voor hem 64 pond worden betaald. Als een schepen wordt gedood, zal 42 pond worden betaald; als hij werd aangevallen in zijn eigen huis en hij wordt daar gedood, zal 84 pond worden betaald.]

¹²⁵ Hier ontbreekt na *leso unam* het woord *libram*.

¹²⁶ Uitsluitend in het stadsrecht van Beverwijk is hier de bepaling aan toegevoegd: *vel quicumque potenti suam commiserit auctoritatem* = 'of hij zal aan iemand die daartoe de macht heeft volmacht geven'.

36. Si quis pugnaverit infra libertatem, cogetur emendare ibidem vel bannietur.

[Als iemand binnen vecht binnen de stadsvrijheid, zal hij gedwongen worden daar boete te betalen of hij zal verbannen worden.]

37. Quicunque canipulum portaverit, solvet comiti decem libras. Quicunque traxerit irato animo, quindecim libras. Quicunque alium inde vulneraverit, amittet manum. Quicunque aliquem inde interfecerit, si captus fuerit, interficietur.

[Ieder die een dolk draagt, zal de graaf tien pond betalen. Ieder die hem in woede trekt, vijftien pond. Ieder die iemand er mee verwondt, zal zijn hand verliezen. Wie iemand er mee doodt, zal, als hij gevangen wordt, worden gedood.]

38. Si quis tabernam intraverit, ut bibat ibidem, vinitor debet ei vinum iuxta certam et debitam mensuram porrigere, et cum ille, si oppidanus fuerit ad libitum suum biberit, facta computatione, si solvere confestim non poterit, usque mane recedat, et vinitori vinum suum ante meridiem crastina die persoluturus. Si autem ante tempus predictum vinum vinitori non persolverit, et querimonia de hoc ad iudicem suum delata fuerit, debitor ille vinum suum vinitori persolvat et tres solidos iudici, et duos solidos vinitori pro satisfactione.

[Als iemand een taverne binnengaat om daar te drinken, moet de waard hem wijn schenken volgens de geijkte en verplichte maat; en wanneer hij, als hij een poorter is, naar zijn believen heeft gedronken, mag hij, als hij na het opmaken van de rekening niet direct kan betalen, weggaan tot de volgende morgen om de volgende dag de waard vóór de middag zijn wijn te betalen; maar als hij de waard vóór genoemd tijdstip zijn wijn niet heeft betaald en daarover bij zijn schout een klacht is ingediend, dan zal die schuldenaar aan de waard zijn wijn betalen en aan de schout drie schellingen en aan de waard twee schellingen ter genoegdoening.]

39. Quicunque de falsa mensura fuerit accusatus et per duos scabinos convictus, tenebitur tres libras iudici persolvere.

[Ieder die van een valse maat is beschuldigd en door twee schepenen is veroordeeld, zal aan de schout drie pond moeten betalen.]

40. De hereditate vero de Adam observabitur inter oppidanos consuetudo, secundum quod ibidem est hactenus observata, hoc tamen adiuncto, quod hereditas oppidanorum, sive iaceat infra Adam, sive extra libertatem, quod ad proximum heredem sue consanguinitatis, sive sit filius eius, sive filia iure hereditario devolvetur.

[Met betrekking echter tot een erfenis zal in Edam tussen poorters de gewoonte in acht worden genomen zoals die daar tot nu toe in acht is genomen, nadat daar evenwel dit is aan toegevoegd dat onroerende goed van poorters, of dat nu binnen Edam ligt of buiten de vrijheid, volgens het erfrecht aan de naaste erfgenaam onder zijn bloedverwanten toekomt, of dat nu een zoon is of een dochter.]

41. Si quis autem aliquid iuris iudicem contingens violenter a iudicio transtulerit, si super hoc per duos scabinos convictus fuerit, dabit quindecim libras pro satisfactione iudici nostro, vel successorum nostrorum.

[Als echter iemand iets juridisch dat de schout aangaat met geweld uit de rechtszitting wegvoert zal hij, als hij daarvoor door twee schepenen wordt veroordeeld, vijftien pond geven aan onze schout of die van onze opvolgers als genoegdoening.]

42. Quicunque oppidanus uxorem habet, que pistare, vel braxare consueverit, is poterit per eam panem iuxta plenitudinem unius fornacis amittere, sic et unam cervisiam, ita quod maritus suus non poterit contra hoc actionem habere. Eodem modo si uxor alicuius fila lanea, vel linea emere, vel vendere consueverit, is poterit per eam pondus filorum, quod lapis vocatur, de perdere. Si vero uxor alicuius non soleat negociari publice, vir ipsius dampnum quatuor denariorum poterit incurrere per eam.

[Iedere poorter die een vrouw heeft die gewoon is brood te bakken of bier te brouwen, zal door haar toedoen brood kunnen verliezen tot één volle oven toe, zo ook één brouwsel bier, zonder dat haar man hiertegen een

rechtsvordering kan instellen. Evenzo zal als iemands vrouw wollen of linnen garen pleegt te kopen of te verkopen, door haar toedoen een gewicht aan garen, dat *steen*¹²⁷ wordt genoemd, kunnen verliezen: Als echter iemands vrouw niet in het openbaar handel pleegt te drijven, zal haar man door haar toedoen een schade kunnen oplopen van vier penningen.]

43. Si res furtiva ab aliquo, qui legitimus est fuerit deprehensa verus possessor rem illam per testes obtinuerit, vir ille poterit se excusare tertio, ita tamen quod vir ille de cetero iuramentum prestare non poterit in aliqua casu, et is, qui rem suam obtinuit, duos solidos iudici et quatuor denarios conferet preconii.

[Als bij iemand, die betrouwbaar is, gestolen goed in beslag wordt genomen, en de echte eigenaar heeft dat goed door middel van getuigen terug gekregen, zal die man zich tot drie keer kunnen rechtvaardigen onder de voorwaarde evenwel dat die man daarna geen eed meer kan afleggen in een of andere rechtszaak, en hij die zijn goed heeft teruggekregen, zal de schout twee schellingen en de bode vier penningen betalen.]

44. Preterea tale ius oppidanus memoratis concessimus et tradidimus, ut nullus extraneus sive vicinus eorum, nec miles, nec alius quilibet oppidanum de Adam quenquam aliqua ratione ad duellum provocare infra predictum oppidum, vel usquam in nostra potestate, vel successorum nostrorum poterit, nec oppidanus oppidanum.

[Bovendien hebben wij genoemde poorters zodanig recht verleend en gegeven, dat geen vreemdeling of buur van hen, noch een ridder, noch iemand anders ook maar één poorter van Edam om enige reden in de voornoemde stad of ergens in ons machtsgebied of dat van onze opvolgers tot een tweegevecht zal kunnen uitdagen, noch een poorter een andere poorter.]

45. Si quisquam aliquem infra libertatem oppidi supradicti acuto instrumento, vel aliquo alio peremerit et instrumentum abiecerit, excusationem poterit exhibere, nisi duobus scabinis, vel pluribus fuerit convictus, de quo etiam si querimonia fiat, quatuordecim diebus, et tribus diebus ante tribunal debet vocari, et si non ad talem terminum comparuerit, diiudicabitur, et pro proscripto reputabitur. Si autem infra terminum, ad quem idem grassator ad iudicium vocatur et conductum requisierit a iudice, nec obtinuerit, nequaquam diiudicari poterit.

[Als iemand een ander binnen de vrijheid van de bovengenoemde stad met een scherp werktuig of met iets anders doodt en dat werktuig wegwerpt, zal hij kunnen zweren dat hij onschuldig is, tenzij hij door twee of meer schepenen wordt veroordeeld; en als hierover ook een klacht wordt ingediend, moet hij om de veertien dagen, en wel op drie dagen voor het gerecht worden gedaagd en als hij op zo'n vastgestelde dag niet verschijnt, zal hij worden veroordeeld en als vogelvrij beschouwd; maar als binnen de termijn waarin die geweldpleger voor het gerecht wordt gedaagd, hij de schout om vrijgeleide verzoekt, maar niet verkrijgt, zal hij geenszins veroordeeld kunnen worden.]

46. Extraneus contra oppidanum testimonium non poterit exhibere.

[Een vreemdeling zal geen getuigenis kunnen afleggen tegen een poorter.]

47. Si femina vi oppressa et stupro violata querimoniam fecerit sine septem testibus, tam viris, quam mulieribus probatis et honestis, processum in querimonia habere non debet.

[Als een vrouw die gewelddadig is aangerand en verkracht, een klacht indient zonder zeven betrouwbare en eerzame getuigen, mannen zowel als vrouwen, moet zij niet de mogelijkheid hebben op grond van haar klacht een proces te hebben.]

48. Si quis bona titulo pignoris sibi obligata possederit sine reclamatione per annum et amplius, et aliquis eidem iniuriatur, sola manu iurando confirmabit, quicquid in illis bonis habuerit.

[Als iemand goederen die hem in pand zijn gegeven een jaar en langer ongemoeid in zijn bezit heeft en iemand betwist zijn recht daarop, zal hij door alleen met de hand te zweren bevestigen al het recht dat hij op die goederen heeft.]

49. Si duo, coram iudice vocati, causam tractaverint, quorum alter, qui cadit a causa, reliquo, qui partem suam obtinuerit, expensas solvere tenetur, ita quod ille, qui causam suam defensaverit,

¹²⁷ Meestal 8 pond.

valorem expensarum de consilio aliorum¹²⁸ scabinorum iuramento taxabit.

[Als twee personen voor de schout gedaagd een proces voeren, moet van hen de ene die het proces verliest, aan de ander die het proces wint, de onkosten betalen, op voorwaarde dat hij die het proces heeft gewonnen, het bedrag van zijn onkosten op grond van het advies van de [andere] schepenen onder ede zal vaststellen.]

50. Preco non vocabit oppidanum ad iudicium nisi ad domum ipsius coram duobis oppidanis, vel pluribus.

[De bode zal een poorter alleen maar voor het gerecht dagen bij eigen huis en in aanwezigheid van twee of meer poorters.]

51. Ad scabinorum consilium nemo presumat accedere, nisi vocatus ab ipsis scabinis.

[Niemand kan het zich veroorloven de vergadering van de schepenen te betreden, tenzij hij door de schepenen zelf is geroepen.]

52. Scabini sententiam cum consilio aliorum scabinorum factam et stabilitam nemo potest cassare.

[Niemand zal het vonnis van een schepenen kunnen vernietigen dat met het beraad van de andere schepenen is geveld en bevestigd.]

53. Si virum quempiam femina aliqua de oppressione violenta et violentia stupri septem testibus tam viris quam mulieribus idoneis et probatis in iudicio convicerit, ille violator capitali sententia plectendus erit.

[Als een vrouw met zeven betrouwbare en eerbare getuigen, mannen zowel als vrouwen, ter rechtszitting bewijst dat een bepaalde man schuldig is aan gewelddadige aanranding en verkrachting, zal die schenker met het doodvonnis moeten worden gestraft.]

54. Si quis patrimonium, vel hereditatem alicuius mercatus fuerit, testimonio scabinorum sine reclamazione per annum et diem, vel amplius possederit, possessor ipsius patrimonii, vel hereditatis nulli post dictum terminum, etiam si impetatur, tenebitur respondere.

[Als iemand een grondbezit of een onroerend goed van iemand koopt en dat volgens getuigenis van de schepenen gedurende een jaar en een dag of langer ongemoeid bezit, zal de bezitter van dat grondbezit of onroerend goed na de genoemde termijn aan niemand verantwoording hoeven af te leggen, ook als hij wordt aangeklaagd.]

55. Quicumque coram duobus oppidanis a iudice, vel preconem in oppido arrestatus, et sine licentia iudicis ab oppido recesserit, et super hoc per duos scabinos convictus fuerit, quadraginta quinque solidos solvet iudici ad emendam.

[Ieder die door de schout of de bode in aanwezigheid van twee poorters in de stad is gearresteerd, en zonder verlof van de schout de stad verlaat en hiervoor door twee schepenen is veroordeeld, zal de schout 45 schellingen als boete betalen.]

56. Quicumque aliquem de debito in aliquo iudicio conveniat et super eo testes idoneos habeat, testes solo iuramento testimonium perhibeant, sed actor non tenebitur iurare.

[Ieder die iemand wegens een schuld op een rechtszitting aanklaagt en daarvoor geloofwaardige getuigen heeft, dan moeten de getuigen getuigenis afleggen alleen met een eed, maar de klager zal geen eed hoeven af te leggen.]

57. Postquam aliquis factus fuerit oppidanus, nulli tenebitur esse servilis, sed secundum iura oppidi libertate fruatur.

[Nadat iemand poorter is geworden, zal hij aan niemand horig hoeven te zijn, maar zal hij de vrijheid genieten volgens het recht van de stad.]

¹²⁸ Dit woord lijkt overbodig aangezien er eerder in dit artikel in het geheel geen sprake is van de schepenen. In het Haarlemse stadsrecht staat het niet, wel in het Alkmaarse. In dat van Delft (1246) is hier sprake van *consilio villici et scabinorum* (schout en schepenen).

58. Preterea sciendum est, quod filii sacerdotum, vel aliqui, qui de legitimo thoro non sunt generati, non debent nec tenebuntur testimonium ferre in preiudicium bonorum, vel iuris¹²⁹ alicuius oppidani.

[Bovendien moet men weten dat zonen van priesters of lieden die niet uit een wettig huwelijk zijn geboren, geen getuigenis moeten afleggen noch verplicht zullen worden een getuigenis af te leggen ten nadele van de goederen of van het leven van een poorter.]

59. Si quis infra libertatem de Adam terram habuerit sub annuo censu, soluto censu, quam diu vixerit, obtinebit, vel libere poterit vendere, soluto duplici censu domino terra ipsius, verum si vir, vel femina, que¹³⁰ possidet terram censualem obierit, proximus heres, soluto duplici censu vero domini terre, eam obtinebit iure hereditario, et sic a progenie in progeniem et in perpetuum.

[Als iemand binnen de stadsvrijheid van Edam grond heeft tegen betaling van een jaarlijkse tijs, zal hij deze op de voorwaarde dat de tijs betaald wordt, bezitten zolang hij leeft, of vrij kunnen verkopen na betaling van de dubbele tijs aan de heer van die grond, maar als de man of de vrouw die de tijsgrond bezit overlijdt, zal de naaste erfgenaam deze grond volgens het erfrecht verkrijgen na betaling van de dubbele tijs aan de ware heer van de grond, en zo van geslacht op geslacht tot in eeuwigheid.]

60. Si quis autem [aliquem]¹³¹ infra libertatem de Adam leserit, vel vulneraverit, dum campana pulsatur pro communi utilitate oppidi, is infra tres dies post pulsationem campane solvet nobis decem libras, [leso decem libras]¹³², si per duos scabinos convictus fuerit.

[Maar als iemand binnen de vrijheid van Edam een ander kwetst of verwondt, terwijl de klok wordt geluid voor het gemeenschappelijke belang van de stad, zal hij binnen drie dagen na het luiden van de klok aan ons tien pond betalen, als hij door twee schepenen wordt veroordeeld.]

61. Insuper scabinis de Adam licentiavimus facere nova statuta, vel precepta cum consilio sculteti nostri ad dimidium annum, vel ad integrum durantia, que scabini confirmaverunt utilia universitati aut parti maiori, nostra iurisdictione in hoc reservata.

[Bovendien hebben wij de schepenen van Edam toestemming gegeven om in overleg met onze schout de dingen die de schepenen met een eed hebben bekrachtigd als nuttig voor de gemeenschap of de meerderheid, tot nieuwe statuten of voorschriften te maken, die geldig zijn voor een half jaar of een heel jaar, waarbij onze rechtsmacht in dezen behouden blijft.]

62. Quicumque oppidanus non iuvaret universitatem ad compellendum extraneos, ne aliquid faciant contra ius oppidi de Adam, solvet nobis unam libram, et perdet oppidum per annum integrum.

[Iedere poorter die de gemeenschap niet helpt om vreemdelingen te verdrijven, opdat zij niet iets tegen het recht van de stad Edam doen, zal aan ons een pond betalen en gedurende een heel jaar het poorterschap verliezen.]

63. Item predictis oppidanis damus presentibus in mandatis, ut iuramento prestito confirment, quod unusquisque ius suum confirmabit aliis.¹³³

[Evenzo dragen wij aan de voornoemde poorters in deze instructies op dat zij door het afleggen van een eed bekrachtigen dat een ieder voor de ander zijn recht zal bekrachtigen.]

64. Si vero aliquis oppidanus debitorem sui oppidani¹³⁴ in hospicio suo, contradicente creditore, receperit, hospes recipiens tenebitur oppidano¹³⁵ creditori respondere de pecunia, quam sibi debet

¹²⁹ Lees *vite*. Deze fout is er blijkbaar in Alkmaar in geslopen, want deze is ook in het stadsrecht van Medemblik terecht gekomen, en in dat van Beverwijk.

¹³⁰ Lees *qui*.

¹³¹ Dit woord ontbreekt hier.

¹³² Deze woorden ontbreken hier, te weten de vergoeding voor de gekwetste.

¹³³ In de stadsrechtsoorkonden van Alkmaar, Medemblik en Beverwijk (allen art. 63) staat hier *quod unusquisque alii ius suum confirmabit*. In de Haarlemse oorkonde (art. 60) staat in plaats van *confirmabit* (zal bevestigen) het woord *conservabit* (zal opkomen).

¹³⁴ Lees *cooppidani*. De weglating van *co* komt via Medemblik uit Alkmaar.

hospes receptus.

[Als echter een poorter een schuldenaar van een medepoorter van hem in zijn huis ontvangt, terwijl de schuldeiser daar bezwaar tegen maakt, zal de gastheer, die ontvangt, verplicht zijn tegenover zijn medepoorter, de schuldeiser, verantwoording af te leggen van het geld dat de gast die ontvangen is, hem schuldig is.]

65. Omne pignus, et bona pignori obligata, sive in humidis, sive in siccis, sive in decimis, sive in aliis bonis, nos comes Hollandie prefatis oppidanis secundum consuetudinem oppidi de Adam ipsis oppidanus¹³⁶ conservabimus, et unisque suo comburgensi in conservatione bonorum, pignori obligatorum, que in presenti possident, fideliter assistent¹³⁷, quousque redempta fuerint secundum beneplacita creditorum, qui ea tenent obligata, et hoc predicti oppidani iuramento confirmabunt.

[Elk pand en in onderpand gegeven goederen, hetzij in natte, hetzij in droge zaken, hetzij in tienden, hetzij in andere goederen, zullen wij, de graaf van Holland, voor de voornoemde poorters overeenkomstig de gewoonte van de stad Edam bewaren; en iedereen zal zijn medeburger trouw bijstaan bij het bewaren van de in onderpand gegeven goederen die zij voor het ogenblik bezitten, totdat zij gelost worden naar het goedvinden van de schuldeisers, die ze in onderpand houden, en dit zullen de voornoemde poorters met een eed bevestigen.]

66. Item si aliquis circummanentium legitime commonitus debita oppidano de Adam solvere neglexerit, scultetus cum oppidanis de suo tantum accipiet, quod creditori suo satisfaciet competenter.

[Evenzo als iemand van de omwonenden na wettig te zijn aangemaand nalaat zijn schulden aan een poorter van Edam te betalen, zal de schout samen met de poorters zoveel van zijn bezit nemen dat hij zijn schuldeiser naar behoren tevreden zal stellen.]

67. Ad hec si occasione alicuius nobilis, vel ministerialis oppidanus de Adam bannitus fuerit et arrestatus¹³⁸, nos comes ipsum talem habebimus, quod oppidanum et bona ipsius faciemus absolvi, vel de suo tantum accipiemus, quod oppidano¹³⁹ faciemus satisfieri competenter.

[Bovendien als op verzoek van een edelman of een ministeriaal een poorter van Edam wordt gedagvaard en aangehouden, zullen wij, de graaf, hem zodanig behandelen dat wij er voor zullen zorgen dat de poorter en zijn goederen worden vrij gegeven, of zoveel van het zijne in beslag zullen nemen dat wij er voor zullen zorgen dat de schuldeiser naar behoren tevreden wordt gesteld.]

68. Oppidani de Adam nobis, aut vero domino Hollandie in expeditione nostra servire debent cum duodecim hominibus in expensis propriis.

[De poorters van Edam zullen ons, of de wettige heer van Holland in onze heervvaart dienen met twaalf mannen op eigen kosten,]

69. Similiter precariam seu petitionem nobis, vel vero domino Hollandie statuendis temporibus persolvent,

[evenzo zullen zij ons of de wettige heer van Holland op een nader te bepalen tijdstip de precarie of de bede betalen,]

70. aut si verus dominus Hollandie, ad curiam imperatoris ierit, aut uxorem duxerit, aut Miles fieri

¹³⁵ Lees *cooppidano*.

¹³⁶ De woorden *ipsis oppidanis* zijn een onnodige herhaling van het eerdere *prefatis oppidanus*. In de Haarlemse oorkonde staan deze woorden niet; in Alkmaar zijn ze er in gekomen, en via Medemblik ook in het Beverwijkse en dus het Edammer stadsrecht terechtgekomen.

¹³⁷ Lees *assistet*, het is een fout uit de Alkmaarse oorkonde.

¹³⁸ In de stadsrechtsoorkonden van Haarlem en Alkmaar staat hier *bannitus fuerit vel arrestatus*, dat veelal wordt vertaald met ‘gebannen of gearresteerd’. In de stadsrechten van Medemblik, Beverwijk en Edam staat echter *et*. Het is moeilijk denkbaar dat iemand is gebannen en gearresteerd of aangehouden, zodat het hier is hertaald met gedagvaard (van *bannire* = dagvaarden); zie Habel en Gröbel, *Mittellateinisches Glossar*.

¹³⁹ Kruisheer (in Alders e.a., *Het ontstaan van Beverwijk*, p.60, noot 32) stelt dat hier *creditori* (schuldeiser) had behoren te staan (overeenkomstig art. 66), en dat de foutieve passage uit Haarlem stamt en via Alkmaar en Medemblik in Beverwijk is terecht gekomen, en daarna dus ook in Edam. Hier dan ook vertaald met schuldeiser.

voluerit, sive aliqua sororum suarum nupserit, vel si frater, aut filius noster, aut veri domini Hollandie miles fieri voluerit, aut uxorem duxerit, tot libras ad quodlibet istorum persolvent, pro ut nos consilio nostro et cum scabinis eiusdem oppidi rationabiliter taxandum duxerimus et etiam ordinandum.

[of als de wettige heer van Holland naar het hof van de keizer reist, of trouwt of ridder wil worden, of een van zijn zusters trouwt, of als een broer of een zoon van ons of van de wettige heer van Holland ridder wil worden of trouwt, zullen zij bij ieder van die gelegenheden zoveel pond betalen als wij in onze raad en met de schepenen van die stad naar redelijkheid meenden te moeten schatten en vaststellen.]

71. Preterea sepedictis oppidanis de Adam licentiamus nundinas singulis annis habere, primas in Dominica, qua cantatur Iudica, secundas in octavis Sancti Iohannis Baptiste, tertias Dominica post Remigii, quaslibet per octo dies integras duraturas modis et formis, ut predicatur in antea consuetis, nobis et nostris successoribus dictarum nundinarum thelonio reservato.

[Bovendien geven wij de vaak genoemde poorters van Edam toestemming ieder jaar markten te houden, de eerste op de zondag, waarop Judica wordt gezongen¹⁴⁰, de tweede in de octaaf van de heilige Johannes de Doper¹⁴¹, de derde op de zondag na Remigius¹⁴², die elk acht hele dagen zullen duren op de wijze en in de vorm, die vroeger gewoon was, zoals wordt voorgeschreven, waarbij de tol van genoemde markten aan ons en onze opvolgers voorbehouden blijft.]

72. Volumus insuper, quod libertas oppidi de Adam theloneo certos terminos et limites se extendat, videlicet per viginti virgatas extra domum filii Iohannis Andrea a parte meridionali, per viginti virgatas extra domum filii Roderdi a parte occidentali, per viginti virgatas extra domum Iohannis filii Theodorici Cristine a parte boreali, et extra Petri dicti Carp domum, per viginti virgatas a parte orientali. Et a dictis quatuor stipitibus et limitibus mensurando circulariter et rotunde.

[Wij willen bovendien dat de vrijstelling van de stad Edam met betrekking tot tol zich uitstrekt met vaste eindpunten en grenzen, te weten over 20 roeden buiten het huis van de zoon van Jan Andries aan de zuidelijke kant, over 20 roeden buiten het huis van de zoon van Roderdus (Jan Heert) aan de westelijke kant, over 20 roeden buiten het huis van Jan, zoon van Dirk (Cristine) aan de noordelijke kant, en buiten het huis van Petrus, die Carp wordt genoemd, over 20 roeden aan de oostelijke kant. En dat door te meten vanaf de vier genoemde grenspalen en grenzen in een cirkelvorm en in het rond.]

Ut autem hec libertas et predicta omnia que in presenti pagina continentur expressa, firma et inconvulsa permaneant et in perpetuum duratura, presens scriptum exinde fieri, et sigillo nostre Dominationis iussimus communiri. Datum apud Hagham dominica proxima post octavas Beati Martini hyemalis, anno Domini M.CCC.LVII. Iussu domini comitis. Presentibus domino Flor. de Borss. Jo. Zuermont, milit[ibus.] & magistro Theod. de Thenis W. Hereman Sign. ex coff. [Opdat evenwel deze vrijheid en alle voornoemde zaken die in deze oorkonde uitdrukkelijk zijn vervat, van kracht en onaangetast blijven en tot in eeuwigheid durend, hebben wij bevolen deze oorkonde daarvan te vervaardigen en met het zegel van onze heerschappij te bekrachtigen. Gegeven te 's-Gravenhage, op de eerstvolgende zondag na de octaaf van de heilige Maarten in de winter in het jaar van de Heer 1357.¹⁴³ In opdracht van de heer graaf. In aanwezigheid van heer Floris van Borselen, Jan Zuurmond, ridders, en meester Dirk van Thienen.¹⁴⁴ Willem Heerman¹⁴⁵ Gezegeld uit de koffer.¹⁴⁶]

¹⁴⁰ De tweede zondag voor Pasen.

¹⁴¹ Op 24 juni (en dan 8 dagen later inclusief 24 juni zelf).

¹⁴² De zondag na 1 oktober.

¹⁴³ De feestdag van Sint Maarten is 11 nov. Zodat de 'octavas' (de herdenking van die feestdag) zeven dagen later valt (eigenlijk acht dagen maar de feestdag is daarbij inbegrepen), op zaterdag 18 nov. 1357. De dichtstbijzijnde zondag is dan 19 nov. 1357.

¹⁴⁴ Het betreft de leden van de grafelijke raad die als getuigen bij de bezegeling aanwezig waren. Mr. Dirk van Thienen trad op als zegelaar.

¹⁴⁵ Willem Heerman, grafelijk klerk.

¹⁴⁶ D.w.z. met het kleine zegel uit de 'reiskoffer' (zie Van Riemsdijk, *De tresorie*, p. 86-87).

Willem V, hertog van Beieren, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en heer van Friesland, verleent aanvullende rechten aan zijn poorters van zijn stad Edam.

Origineel: A. Waterlands Archief, 0649 Stad Edam (1310) 1357-1813 (1822), inv. nr. 2. Afschriften: B. (1357) NA, AGH 224 (register EL. 29 van akten van Hertog Willem V, 1356-1358), f. 25v – C. (ca. 1375) NA, AGH 652 (register 'Coninck Willem'), f. 49r, nr. 132 – D. (1461) Waterlands Archief, 0649 Stad Edam (1310) 1357-1813 (1822), inv. nr. 2 (vidimus van priester Florys Dircksz en de minister en broeders van het klooster van de 3^e orde van St. Franciscus bij Monnickendam van 1461) – E. (1641-1643) Waterlands Archief, 0649 Stad Edam (1310) 1357-1813 (1822), inv. nr. 41 (Privilegiën ende Hantvesten midtsgaders Keuren en Ordonnantien der Stede van Edam 1357-1640 door C.P. Bosschieter), f. 10v - 12.

Druk: a. Hantvesten ende privilegien van Monnickendam ende Waterlandt met den aen-cleve van dien, 1613, p. 11-12 – b. ChHZ, III, p. 35 – c. Cox, Het stadsrecht van Edam, p. 41-45.

Het origineel heeft als datering 'des Sonendaghes op Sinte Elizabetten dach', derhalve zondag 19 nov. 1357. De datering van 19 nov. 1357 staat uiteraard ook vermeld in vidimus D. van 1461. Dit privilege is bovendien op 7 dec. 1357 bevestigd door Willem van Wesemale, heer van Waterland, en Katrine van Velsen, vrouwe van Waterland, in welke oorkonde ook expliciet wordt verwezen naar de zondag van St. Elisabethsdag (19 nov. 1357). De afschriften in het Nationaal Archief hebben echter als kennelijk onjuiste datering 'des Manendaechs na Sinte Elisabethen dach' (dan wel 'Maendage nae Sinte Elisabeth'), derhalve maandag 20 nov. 1357. Het is echter curieus dat de beide afschriften van de oorkonde in beide grafelijke registers (NA, AGH 224 resp. 652) vóór de stadsrechtsoorkonde staan ingeschreven.¹⁴⁷

Hertoghe Willem van Beyeren Graue van Henegouwen van Holland van Zeland ende heere van Vriesland Doen cond allen luden dat wi mit goeden voerziene ende om die trouwe dienste die onse lieue ende ghetrouwe poerteren van onser stede van Adam ons ende onzen ouderen ghedaen hebben ende ons ende onsen nacomelinghen noch doen moghen Ghegheuen hebben ende gheuen alzulke gracie ende vryhede als hier na bescreven staen.

[Hertog Willem van Beieren, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en Heer van Friesland, maken bekend aan alle lieden, dat wij na rijp beraad, en vanwege de trouwe diensten, die onze geliefde en trouwe poorters van onze stad van Edam ons en onze ouders hebben verleend, en ons, en onze nakomelingen nog zullen verlenen, hebben gegeven en geven al dergelijke gunsten en vrijheden, zoals hierna geschreven staan.]

1. In den eersten so hebben wi ghegheuen ende gheuen onsen goeden luden voerscreuen so wat poorter van Adam siin lyf mit rechte verboerde die en mach jeghens ons niet meer verboren dan halff siin eyghelike goet. Ende die ander helft zal sinen wiue bliuen jof sinen wittachtighen kinderen of sinen gherechten erfnamen hadde hi ghen wyf jof wittachtich kint.

[Ten eerste hebben wij gegeven, en geven onze goede voornoemde lieden dat wanneer een poorter van Edam de doodstraf krijgt, diegene jegens ons niet meer dan de helft van zijn eigendom mag verbeuren. En de andere helft zal aan zijn vrouw blijven of aan zijn wettige kinderen, of zijn gerechtigde erfgenamen indien hij geen vrouw of wettig kind had.]

2. Voert waer dat sake dat onse lieue stede voernoemt enighe hantuesten hadden die virout waren of virdonkert waren of bi onghewalle verloren worden verbrant of van ouderdomme doer ghegaet worde dat si betughen mochten mit uytscriften beseghelt mit wittachtighe lude seghele die soudon wi hem vernuen ende beseghelen buten horen coste.

¹⁴⁷ Deze tekst is gebaseerd op A. Transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox. Het originele charter leek in eerste instantie niet aanwezig in het Waterlands Archief. Het was slechts als facsimile bekend van een nieuwjaarsuitgave van de historische vereniging Oud Edam uit 1970. In het kader van dit onderzoek kwam het onder inventarisnummer 2 (gevoegd bij het vidimus uit 1461) ter tafel. Het Waterlands Archief zal het alsnog een afzonderlijk inventarisnummer toekennen.

[Voorts in het geval onze geliefde voornoemde stad enige handvesten had, die verouderd waren, of onleesbaar, of vanwege een ongeval verloren geraakt, verbrand, of van ouderdom gaten vertonen, dat zij hiervan bewijs leveren aan de hand van afschriften, bezegeld door wettige lieden, dan zullen wij hen die vernieuwen en bezegelen op onze kosten.]

3. Voert so hebben wi gheloeft ende ghelouen onzer lieuer ende ghetrouwer stede van Adam dat wise ontheffen zullen ende ontheffen van allen dootslaghe roue brande scatinghe rechtenisse van liue van vanghenisse brekinghe van husen ende van vesten dat in den oirloghe dat was tusken onser lieuer vrouwen ende moeder dier God ghenadich zi ende ons om des oirloghen willen ghesiet es. Ende onser beyder hulpe zonder ons of yemande enighe virbeteringhe daer of te doene.

[Voorts hebben wij beloofd en beloven onze geliefde en trouwe stad van Edam, dat wij ze vrijwaren zullen en vrijwaren van alle doodslag, roof, brand, schatting, doodvonnissen, van gevangenneming, afbraak van huizen en van vesten, die is geschied in de oorlog tussen onze geliefde vrouwe en moeder, die God genadig zij, en ons, en vanwege de oorlog is geschied, en ter ondersteuning van ons beiden, zonder ons noch iemand anders enige schade te vergoeden.]

4. Voert so hebben wi gheloeft ende ghesworen onzen lieuen ende ghetrouwen poerteren voerscreuen alle hoer rechte hantuesten ende brieue als si hebben beseghelt van onzen lieuen oem Graue Willem die ten Vriesen bleef daer God die ziele of hebben moete ende van sinen voeruorderen Grauen te Holland vaste ende ghestade te houden hem ende horen nacomelinghen voir ons ende onzen nacomelinghen ewelike durende.

[Voorts hebben wij beloofd en gezworen onze geliefde en trouwe voorschreven poorters al hun rechten, handvesten en brieuen, die zij hebben, bezegeld door onze geliefde oom, graaf Willem [IV], die overleed in de strijd tegen de Friezen [1345], zaliger gedachtenis, en van zijn voorvaderen, graven van Holland, vast en onverbrekkelijk te houden voor hen en hun nakomelingen, vanwege ons en onze nakomelingen, eeuwigdurend.]

5. Voert gheuen wi onzen poerteren voerscreuen oirlof die oude hauen ouer te slane ane beyden enden behouden elken man ziins virworpene dycs die bi der ouder hauen ghelegghen is elken man na siinre oerbaer af te ligghen ende dar ghene scouwe opte wesen van onsen wegghen.

[Voorts geven wij onze voornoemde poorters toestemming de oude haven aan beide uiteinden af te dammen behoudens ieders overbodig geworden dijken, die bij de oude haven gelegen zijn, waarbij iedere man naar zijn inzicht met onderhoud mag ophouden en daar zal geen schouw vanwege ons worden gehouden.]

6. Voert gheuen wi hem oirlof ene nieuwe hauene te grauen tusken der zee ende der Pormer ende die onuersparret tot enen ende jn te varen ende tot den anderen wt mit scepen onbelet van ons ende die ouer te brugghen na hore oirbaeren behoudende ons der viskerien inder nieuwer hauen ende alle ander recht dat wi in die oude hauen hadden.

[Voorts geven wij hen verlof een nieuwe haven te grauen tussen de zee en de Purmer, en die niet versperd aan een zijde in te varen, en aan de andere zijde uit te varen met schepen, ongehinderd door ons, en die te overbruggen naar hun voordeel behoudens ons visrecht in de nieuwe haven en elk ander recht dat wij in de oude haven hadden.]

7. Voert enen nieuwen dijc te maken bider nieuwer hauen ende enen jnwech ende ons den scouwe opten nieuwen dijc ende opten jnwech ghelike dat wi opten ouden hadden.

[Voorts een nieuwe dijk te maken bij de nieuwe haven en een weg en aan ons komt de schouw toe op die nieuwe dijk en die nieuwe weg, zoals wij die hadden op de oude.]

8. Voert so sullen si ons dienen mit twalif manne ter rechter hereuaert.

[Voorts zullen zij ons met twaalf man dienen in onze heervaart.]

9. Voert die huse die staen inden ban van Middelye an dat dorp van Adam die te hebben binnen der vryhede ende ghesceyden van die van Middelye behoudende haer eyghens erfs dat gheheten is Wtuene ende vter dijc dat te bruyken na hare oirbaer.

[Voorts zullen de huizen, die staan binnen de ban van Middelye tegen het dorp Edam aan, binnen de vrijheid vallen en afgescheiden worden van Middelye, behoudens hun eigen erf dat Uitveen heet, en het gebied buitendijks dat is te gebruiken naar hun voordeel.]

10. Voert gheuen wi hem oirlof te vircopen die ghemene weyde die ghehieten is die Broeke na hore oerbaer also vele als hoer eyghenesse den ghenen die binnen der vryhede comen.
[Voorts geven wij hen toestemming de algemene weide, die Broec heet, te verkopen naar hun voordeel voor zover het hun eigendom is aan diegenen die binnen de vrijheid komen (wonen).]

11. Voert so gheuen wi hem drie jaermarcten des jaers. Den eersten dach van der eerster jaermarct integane achte daghe voir palmen sonnendaghe ende die ander jaermarct integhane achte daghe na Sinte Jans dach te midzomer ende die derde jaermarct integhane des Sonnendaghes na Sinte Bauen dach ende dese voerscreven marcten elk achte daghe te duren.
[Voorts geven wij hen drie jaarmarkten per jaar: de eerstedag van de eerste jaarmarkt ingaande acht dagen voor Palmzondag en de andere jaarmarkt ingaande acht dagen na St. Jansdag in het midden van de zomer en de derde jaarmarkt ingaande op de zondag na St. Bavodag en deze voorschreven markten zullen elk acht dagen duren.]

12. Voert so wat land dat men dolue of quetsede mitter nieuwer hauen of metten nieuwen dijc ende alle ghelt dat van der vryhede roerende mochte dat te ghelden bi desen knapen die hier na ghescreuen staen; eerst Dirc Heyne Dircs soens zoen, Huysman Sillen zone, Pieter Symons zone, Jonghe Jan van Lonen, Claes Kinnen zone, Jan Pieters zone, Willem Allaerts sone ende Pieter Vriese ende dit voerscreuen ghelt zullen si setten bi horen ede ende waert dat dese voerscreuen knapen niet ouerene en droeghen so waer dat et die meerre helfte settede daer soudet bliuen. Ende so wie dat hier weder seyde dat dese voerscreven achte vonden die virboerde tien pont. Des sullen wi die ene helfte hebben ende onse stede van Adam die ander helfte. Ende dat sal die Scoute wtpanden sonder enich virtrec also dicke alse hiet wederseyde.
[Voorts zal het land dat men afgraaft of dat men beschadigt door de aanleg van de nieuwe haven of de nieuwe dijk, vanwege de stad in geld worden vergoed, en de schadevergoeding zal worden bepaald door deze knapen, die hierna geschreven staan; ten eerste Dirc Heyne Dircszn, Huysman Sillenzoon, Pieter Symonszoon, Jonghe Jan van Lonen, Claes Kinnen, Jan Pieterszoon, Willem Allaertszoon en Pieter Vriese; en het uit te betalen bedrag zullen zij taxeren (schatten) onder ede, en wanneer deze voornoemde knapen niet tot overeenstemming komen, zal het blijven bij de taxatie zoals vastgesteld door de grootste helft. En wie tegenspreekt wat deze voornoemde acht knapen vaststelden, verbeurt tien pond. Daarvan zullen wij de ene helft hebben, en onze stad Edam de andere helft. En dat zal de schout uitpanden zonder enig uitstel, net zo vaak als hij het tegenspreekt.]

13. Voert so sal die vryhede van Adam strecken zuytwaert van Jan Anderies zoens huys twintich roeden ende an die westzide van Jan Heert soens huys twintich roeden ende noertwaert van Jan Dirx soens huys twintich roeden ende oestwaert van Pieter Carpers huys twintich roeden.
[Voorts zal de vrijheid van Edam zich zuidwaarts uitstrekken van Jan Andrieszoons huis 20 roeden en aan de westzijde van Jan Heertzoons huis 20 roeden en noordwaarts van Jan Dirxzoons huis 20 roeden en oostwaarts van Pieter Carpers huis 20 roeden.]

Jn oirkonde desen brieue bezeghelt mit onsen seghele. Ghegeven jnden Haghe des Sonnendaghes op Sinte Elizabetten dach jnt jaer ons Heren M^o CCC^o seuen ende vyftich.
[Als bewijs deze brief bezegeld met ons zegel. Gegeven in Den Haag de zondag van St. Elizabethsdag in het jaar van onze Heer 1357.]

Iussu domini. Presentibus domino F. de Borssele & magistro Th. de Themis & Jo. Zyrmont W. Hereman.¹⁴⁸ S. ex auth.

[In opdracht van de heer. In aanwezigheid van heer Floris van Borselen Nzn. en mr. Dirk van Thienen en Jan Zuurmond. Willem Heerman. Gezegeld met het authentieke zegel.]

¹⁴⁸ Het betreft de leden van de grafelijke raad, te weten Floris van Borselen Nzn., mr. Dirk van Thienen (zegelaar), Jan Zuurmond, en de grafelijk klerk Willem Heerman.

Willem V, hertog van Beieren, graaf van Holland en Zeeland, heer van Friesland en verbeider van het graafschap van Henegouwen, verleent het stadsrecht van Medemblik aan zijn lieden van Enkhuizen en Gommerkarspel, en belooft dit te bezegelen als hem de oorkonde wordt voorgelegd.

Origineel: A. Westfries Archief, OA stad Enkhuizen 1353-1815 (1872), inv. nr. 2 (bergnr. 1), regest bergnr. 241.

Afschriften: B. (1356) NA, AGH 223 (register EL. 27 van akten van Hertog Willem V, 1355-1357), f. 49r - 49v, nr. 81, afwijkend van origineel – C. (ca. 1375) NA, AGH 652 (register 'Coninck Willem'), f. 45r, nr. 127.

Druk: a. Handvesten, privilegiën, willekeuren ende ordonnantien der Stadt Enchuysen. Daer noch by gevoeght zijn de Handvesten en Privilegiën der steden Alckmaer, Hoorn en Medemblick, mitsgaders andre West-Vriesche en Drechterlandtsche Voorrechten, Enkhuizen 1667, p. 4 en 5;

b. ChHZ, II, p. 826-827 – c. De Bruin, 'Waarom Enkhuizen niet in 1355,...' p. 27.¹⁴⁹

Hertoghe Willem van Beyeren graue van Holland van Zeland here van Vriesland ende verbeyder der graefscap van Henegouwen maken cond allen luden dat wi ghegheuen hebben ende gheuen voer ons ende voer onse nacomelinghe onsen lieuen ende ghetrouwen luden van Enchusen ende van Gommerskerspel omme menighen trouwen dienst dien si ons ende onsen voervorderen voertijts ghedaen hebben ende ons ende onsen nacomelinghen noch doen zullen een vriede ende een poertrecht allen den ghenen die binnen der vriede voerseyt nu ter tijt wonen ofte namels wonen sullen ende aldaer poertere sijn wilke vriede wi willen dat enen naem hebbe ende voertmeer ghenaeamt worde Enchusen

[Hertog Willem van Beieren, graaf van Holland en Zeeland, heer van Friesland en verbeider van het graafschap van Henegouwen, maken bekend aan eenieder dat wij onze goede en trouwe lieden van Enkhuizen en van Gommerkarspel vanwege menige trouwe dienst die zij ons en onze voorvaderen hebben gedaan en nog zullen doen, een vrijheid en een stadsrecht hebben verleend aan al degenen die nu binnen de voornoemde vrijheid wonen en daar poorter zijn, welke vrijheid Enkhuizen zal worden genaamd...]

1. streckende noertwaert oestwaert ende zuutwaert tot inder zee ende westwaerd streckende an den ban van Boeuenkerspel langhes den wech twee hondert roeden breed.

[streckende noordwaarts, oostwaarts en zuidwaarts tot in de zee, en westwaarts tot de ban van Bovenkarspel, langs de weg, 200 roeden breed.]

2. Voert soe hebben wi onsen goeden luden van onser poerte van Enchusen voerscreuen ghegheuen ende gheuen alle alsoedanich recht priuilegien ende hantuesten als onse goede lude van onser poerte van Medemleke van ons en van onsen voeruorderen grauen te Holland bezeghelt vercreghen hebben tot desen daghe toe. Daer na van deser tijt voert alle recht te hantieren ende te rechtene binnen onser poerte van Enchusen voerseyt gheliken dat men binnen Medemleke doet. Vtghenomen dat gheen poorter van Medemleke noch buurman van Ouerleker ambocht poorter worden sullen tot Enchusen. Wilc recht priuilegien ende hantuesten wi ghelouen onsen goeden luden van onser poerte van Enchusen voernoemd te bezegelen ende te

¹⁴⁹ Deze tekst is gebaseerd op A. Transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox. Enkhuizen heeft het stadsrecht van de graaf gekocht. In de grafelijkheidsrekeningen staat de post: 'Item van dien van Enghusen van den ghelde, dat zi minen here den grave gaven van huere vriede ende die myn here deden hebben ende lien ter herberghen behoef om provranchie mede te copen ende men himselven weder gheven most binnen XIII daghen als men dede ende is hierna rekene in mijn uytgheven: IIIc oude scilde stic voir XVI S. IIIId. doet IIIc XXVI H XIII S. IIIId. Holl.' in: NA, AGH 1377, inv. nr. 14, rekening van Heinric Hamer van de kost en de foreine partijen van de graaf 17 okt. 1356 – 29 mei 1357, f. 5v.

gheuen buten horen cost soe wanneer dat wi vtschrifte daer of bi ons hebben bezeghelt met wittachtigher lude zeghele

[Voorts hebben wij onze goeden lieden van Enkhuizen zodanig recht, privileges en handvesten gegeven als onze goede lieden van de stad Medemblik van ons en onze voorvaderen graven van Holland bezegeld hebben verkregen tot nu toe, en vanaf nu beschikken zij over alle rechten en mogen recht spreken binnen de stad Enkhuizen, zoals men dat binnen Medemblik doet, uitgezonderd dat noch poorters van Medemblik noch inwoners van het Overlekerambacht poorter mogen worden van Enkhuizen. Welke rechten, privileges en handvesten wij beloven te zegelen en geven aan onze goede lieden van onze stad Enkhuizen zonder betaling van kosten door hen wanneer wij afschriften daarvan voorgelegd hebben gekregen, gezegeld met de zegels van betrouwbare lieden¹⁵⁰....]

3. behoudelijc dat si ghene poertere hebben en sullen wonende buten hore vriede van Enchusen.

[behoudens dat zij geen poorters zullen hebben die buiten de vrijheid Enkhuizen wonen.]

4. Voert waert dat onse poerte van Enchusen voernoemd van node namels verzet worde op een ander stede die wi hem bi ons ende onsen rade met hoers selfs gherechte wisen sullen. Soe willen wi nochtan dat onse goede lude van onser poerte van Enchusen voerscreuen hebben ende vrielijc ghebruken alle alsoedanich recht privilegien ende hantuesten als wi hem ghegheuen hebben behoudelijc dat die vriede niet meere wesen en sal dan voerscreven js.

[Voorts wanneer het ooit nodig mocht blijken onze stad Enkhuizen te verplaatsen, dan zullen wij hen die (plaats) aanwijzen, mede op advies van onze grafelijke raad en het gerecht van Enkhuizen. Zo willen wij nochtans dat onze goede lieden van onze voorschreven stad Enkhuizen zullen hebben en vrijelijk gebruiken alle door ons eerder verleende rechten, vrijheden en privileges, onder voorbehoud dat die vrijheden niet groter zullen zijn dan is voorschreven.]

5. Voert hebben wi ghegheuen ende gheuen onsen goeden luden voerseyt ene jaermarkt viertien daghe lanc durende daer men alle jare dat cruys of rechten sal vier daghe voer Sinte Jans dach decollatio tot vtghaende oest behoudelijc ons onse tollen veruualle ende anders ons rechts ghelijc dat wi hebben in onse poerte van Medemleke.

[Voorts hebben wij gegeven en geven wij onze voornoemde goede lieden een jaarmarkt die veertien dagen zal duren, en waar men elk jaar het kruis¹⁵¹ zal oprichten van vier dagen voor de dag van Sint Johannes de Doper Onthoofding [29 aug.] tot *uitgaande oest*¹⁵², onder voorbehoud van onze tollens en andere rechten, zoals wij die ook hebben in onze stad Medemblik.]

6. Voert soe sullen ons onse goede lude van onser poerte van Enchusen voernoemd dienen in onse heeruaert met dertich mannen ende daertoe hebben wi hem ghegheuen ende gheuen te hulpe die van Boeuenkerspel ende die van Grotebroec die ons met hem dienen sullen.

[Voorts zullen onze goede lieden van onze stad Enkhuizen ons dienen met dertig mannen in onze heervaart, en daertoe hebben wij hen de bijstand gegeven van die van Bovenkarspel en die van Grotebroek, die ons met hen dienen zullen.]

Ende omme dat wi alle dese poynten voerscreuen onsen goeden luden van onser poerte van Enchusen hem ende horen nacominghen vaste ende ghestade houden willen tot eweliken daghen voer ons ende voer onse nacominghe soe hebben wi dese hantueste open beseghelt met onsen zeghele.

¹⁵⁰ Als getuigen van de juistheid van de van Medemblik overgenomen tekst. Op 22 febr. 1356 krijgen die van Enkhuizen een vidimus van de stadsrechtsoorkonde van Medemblik (zie de kopnoot bij Stadsrecht Enkhuizen II).

¹⁵¹ Het *marktkruis* ter bevestiging van de marktvrede die in acht dient te worden genomen en die bescherming aan de inkomende marktkooplieden moet garanderen. Tijdens die periode gelden veelal ook dubbele boetes.

¹⁵² *Uitghaende oest* = uitgaande oogstmaand, dus van 25 augustus tot en met 8 september. In de latere integrale, Latijnse versie van het stadsrecht (zie hierna, nr. II) staat opmerkelijk genoeg dat de markt acht dagen ná St. Johannes Onthoofding begint. Dat wordt dan 6 september, zodat de markt tot en met 20 september zal duren.

[En omdat wij al de hiervoor geschreven artikelen onze goede lieden van onze stad Enkhuizen en hun nakomelingen onverbrekkelijk willen garanderen ten eeuwigen dage vanwege ons en onze nakomelingen, hebben wij dit handvest open gezegeld met ons zegel.]

Ghegheuen in onse stede van Dordrecht des woensdaghes na Sinte Pouwels dach conuersio. Jnt jaer ons Heren dusedt drie hondert viue ende vijftich.

[Gegeven te Dordrecht, op woensdag 27 januari 1356.]

Iussu Domini Comitis, presentibus Dominis magistro Tiel chor. episcopo Trajectensi, Da. de Merwede, Rost de Zaertswyler, Da. de Tolloysen & Sy. de Teyl. Militibus.¹⁵³

[In opdracht van de heer graaf, in aanwezigheid van de heren meester Tielman Jansz., coerbisschop van Utrecht, Daniel van der Merwede, Rost van (Zaerst) Wijlre, Daniel van Tolloysen en Simon van Teilingen, ridders.]

Jo. de Buren. Sigillavit Dominus Dux Wilhelmus & Comes propria manu.

[Jan van Buren. Gezegeld door de heer, hertog Willem en graaf, eigenhandig.]

¹⁵³ Het betreft hier de leden van de grafelijke raad, te weten mr. Dirk van Thienen, Daniel van der Merwede, Rost van (Zaerst) Wijlre, Daniel van Tolloysen en Simon van Teilingen, ridders.

Willem V, hertog van Beieren, graaf van Holland en Zeeland, heer van Friesland en verbeider van het graafschap van Henegouwen, verleent stadsrecht aan de poorters van Enkhuizen en Gommerkarspel.

Origineel : A. Westfries Archief, OA stad Enkhuizen 1353-1815 (1872), inv. nr. 4 (bergnr. 3).

Afschrift : B. (1356) NA, AGH 223 (register EL. 27 van akten van hertog Willem V, 1355-1357), f. 50 - 53, nr. 84.

Druk: a. Handvesten, privilegiën, willekeuren ende ordonnantien der Stadt Enchuysen. Daer noch by gevoeght zijn de Handvesten en Privilegiën der steden Alckmaer, Hoorn en Medemblick, mitsgaders andre West-Vriesche en Drechtlandtsche Voorrechten, Enkhuizen 1667, p. 5-14 – b. ChHZ, II, p. 827-831 de volledige oorkonde in het Latijn, op p. 831- 835 de vertaling in het Nederlands, beide oorkonden daar gedateerd op 16 mrt. 1355.¹⁵⁴

Deze oorkonde is gebaseerd op een vidimus op perkament gegeven door de baljuw van Medemblick, Johannes de Bruweles en de schepenen Jacobus Symonsz en Martinus Folkertsz, op de feestdag van St. Pieterstoel (22 februari) 1356 (Westfries Archief, OA stad Enkhuizen 1353-1815 (1872) inv.nr. 3, bergnr. 2).

Wilhelmus Dux de Bauaria Comes Hollandie Zielandie Dominus Frizie proximus successor comitatus Hannonie universis tam presentibus quam futuris presentem paginam inspecturis salutem et noscere veritatem. Que geruntur in tempore ne lapsu temporis dilabantur convenit ut scripturarum memorie ac ydoneorum virorum testimonio commendentur.

[Willem hertog van Beieren, graaf van Holland en Zeeland, heer van Friesland en naaste opvolger van het graafschap Henegouwen, wenst allen, zowel die nu als later leven, die deze oorkonde zullen inzien heil en het kennen van de waarheid toe. Het is gepast om de dingen die in de loop der tijd voorvallen aan het geheugen van geschriften en aan de getuigenis van betrouwbare mannen toe te vertrouwen, opdat ze niet met het verstrijken van de tijd verloren gaan]

Ad notitiam igitur universorum volumus peruenire quod nos ob dilectionem libertatis oppidi de Enchusen et Gommerkarspel quod totum volumus in antea Enchusen nuncupari petitioni oppidanorum de eiusdem benignius inclinati,

[Daarom willen wij dat het allen ter kennis komt dat wij uit liefde voor de vrijheid van de stad Enkhuizen en Gommerkarspel, waarvan wij eerder willen dat het in zijn geheel Enkhuizen wordt genoemd, tegenover het verzoek van de poorters van deze stad welwillend zijn gestemd]

1. ipsos liberos ab omni theolonio et exactone theolonii per aquas et terras in comitatu Hollandie dimisimus.

[en hen hebben vrijgesteld van alle tol en tolheffing op het water en op het land in het graafschap Holland.]

2. Preterea dictis oppidanis talem contulimus libertatem videlicet si alicui quicquam adversus aliquem oppidanorum de Enchusen displicuerit nihil inde nisi iudicium scabinorum habere debet nec nos neque nostra posteritas inde aliquid requiremus.

[Bovendien hebben wij de genoemde poorters zodanige vrijheid gegeven, namelijk dat als iemand ook maar iets niet bevalt met betrekking tot een van de poorters van Enkhuizen, hij dienaangaande alleen rechtspraak van de schepenen moet krijgen, en wij noch ons nageslacht zullen dienaangaande iets anders eisen.]

3. Si quis autem de circummanentibus alicui predictorum oppidanorum iniuriam sive violentiam fecerit de bonis suis que iuste et sine querimonia possederit villicus de Enchusen cum universis tam pauperibus quam divitibus illuc pergere debet et illam iniuriam corrigere sine nostra et nostrorum offensione.

¹⁵⁴ Tekst is gebaseerd op A. Transcriptie door J.C.M. Cox; hertaling door W. van Bentum. In 1355 viel Letare (Jerusalem – de 3e zondag voor Pasen) op 15 maart, en de maandag daarom op 16 maart; het betreft echter paasstijl, vandaar 1356.

[Als echter iemand van de omwonenden een van de voornoemde poorters onrecht of geweld aandoet met betrekking tot diens goederen die hij rechtmatig en onbetwist bezit, moet de schout van Enkhuizen met allen, zowel arm als rijk, daar op af gaan en dat onrecht bestraffen, zonder onze rechten en die van de onzen daarmee aan te tasten.]

4. Ceterum de nostra et hominum nostrorum deliberatione dignum duximus concedendum ut oppidum de Enchuse eo jure gaudeat quod in tenore presentium continetur videlicet si quis de quacumque parte veniens in oppidum memoratum et oppidanus fieri curaverit porte et ingressus ei patebunt ita quod prestito juramento nobis et nostris heredibus et eidem oppido fidelitatem faciat sculteto quatuor denarios preconii unum denarium et scabinorum voluntati tres solidos traditurus et hiis peractis jure oppidi postmodum perfruetur. Hoc unum duntaxat excepto quod nullus oppidanorum de Medemleke uel vicinorum de Ouerlekerambocht in oppidum de Enchusen recipietur in oppidanum.

[Verder meenden wij na het overleg met ons en onze mannen het waardig te moeten keuren dat de stad Enkhuizen dat recht geniet dat in de tekst van deze oorkonde is opgenomen, namelijk dat als iemand, waarvandaan ook maar, naar genoemde stad komt en poorter wil worden, de poorten en de toegangen voor hem open zullen staan, op de voorwaarde dat hij ons en onze opvolgers en de stad trouw zweert, waarbij hij vier penningen aan de schout, een penning aan de bode en voor het besluit van de schepenen drie schellingen betaalt, en nadat hij deze dingen gedaan heeft, zal hij voortaan van het recht van de stad gebruik kunnen maken. Waarbij enkel deze uitzondering gemaakt wordt dat geen van de poorters van Medemblik noch van de burenen van het Overlekerambacht in de stad Enkhuizen als poorter zal opgenomen worden.]

5. Cuilibet autem oppidano si necesse fuerit cedent quadraginta dies in mense iulio et augusto ad messes colligendas et totidem dies ad seminandum in autumpno extra limina oppidi supradicti ita quod dicto tempore transacto ad oppidum redeat ibidem moram factururus.

[Iedere poorter zal evenwel, als het nodig is, veertig dagen kunnen krijgen in de maand juli en augustus om de oogst binnen te halen en evenveel dagen in de herfst om te zaaïen buiten de grenzen van bovengenoemde stad, op de voorwaarde dat hij, nadat genoemde tijd is verstreken, terugkeert naar de stad om daar te verblijven.]

6. Similiter cedunt cuilibet noviter oppidano facto ad inducendum res suas in oppidum supradictum quadraginta dies.

[Op dezelfde wijze krijgt ieder die pas poorter geworden is, veertig dagen de tijd om zijn bezittingen naar bovengenoemde stad te brengen.]

7. Cum autem aliquis oppidanus fuerit in causam trahendus, debet citari per iudicem uel per preconem eius venturus ad iudicium post duas epdomadas a die citationis.

[Wanneer evenwel een poorter een proces moet worden aangedaan, moet hij door de schout of diens bode worden opgeroepen worden om twee weken na de dag van dagvaarding voor het gerecht te komen.]

8. Oppidanus vero citatus potest diem citationis anticipare et breviare sed de jure cedunt ei due ebdomade. Predictus modus citandi tantum locum habet in causa que vertitur inter oppidanos.

[Een gedagvaarde poorter kan echter de termijn van dagvaarding vervroegen en verkorten, maar rechtens komen hem twee weken toe. De voornoemde manier van dagvaarden is alleen mogelijk in een rechtszaak die tussen poorters gaat.]

9. Si vero quis extraneus oppidanum coram iudice traxerit in causam iudex tenebitur extraneo iusticiam facere infra tercium diem propter commodum extranei.

[Als echter een vreemdeling een poorter aanklaagt voor de schout, zal de schout verplicht zijn de vreemdeling binnen drie dagen recht te doen voor het gemak van de vreemdeling.]

10. Cum autem sive extraneus sive oppidanus de querela super qua tractus est in causam una et propria manu se debeat excusare confestim tenebitur se in iudicio excusare.

[Wanneer evenwel een poorter of een vreemdeling voor een klacht waarover hij is aangeklaagd, alleen met zijn eigen hand moet zweren onschuldig te zijn, zal hij verplicht zijn deze eed onmiddellijk ter rechtszitting af te leggen.]

11. Si vero per testes se debet excusare cedunt ei iudicium deliberatorie per duas ebdomadas ita tamen quod¹⁵⁵ oppidanus poterit ferre testimonium contra oppidanum; et simplex oppidanus ferens testimonium iurare tenebitur scabinus vero uel juratus sine iuramento poterit ferre testimonium.

[Als hij echter door middel van getuigen moet verklaren onschuldig te zijn, krijgt hij twee weken uitstel voor beraad, op voorwaarde dat alleen een poorter tegen een poorter getuigenis zal kunnen afleggen; en een gewone poorter die getuigenis aflegt, zal verplicht zijn te zweren, een schepen of een gezworene zal daarentegen zonder eed een getuigenis kunnen afleggen.]

12. Cum etiam quis citatur de re pecuniali debet citari per iudicem uel preconem presentibus adminis duobus oppidanis et in citatione debet taxari summa pecunie et si citatus die prefixa in iudicio non comparuerit conquerens tantum pecunie obtinebit quanta fuerit taxata in citatione contra illum qui citatus fuerat et citatus quia non comparuit debet iudici de banno tres solidos Hollandensium et duos solidos pro satisfactione persolvere conquerenti.

[Wanneer iemand ook wordt gedagvaard voor een financiële kwestie, moet hij opgeroepen worden door de schout of de bode in aanwezigheid van minstens twee poorters, en in de dagvaarding moet de waarde van het geldbedrag worden vastgesteld en als de gedagvaarde op de vastgestelde dag niet op de rechtszitting verschijnt, zal de klager van de gedagvaarde zoveel geld krijgen als was vastgesteld in de dagvaarding tegen hem die gedaagd was, en de gedagvaarde moet, omdat hij niet is verschenen, de schout als boete drie schellingen Hollands betalen en de klager twee schellingen bij wijze van genoegdoening.]

13. Preterea si censuales alicuius domini alterius a nobis uel nostro sculteto ad iudicium citati fuerint dominus eorum specialis poterit eos de iudice eripere ita quod promittat certa fide infra quindenam se debere iuste iudicare quod si non fecerit de cetero non poterit eos eripere ab oppidi iurisdictione.

[Bovendien als tijnsliden van een andere heer door ons, of door onze schout, gedagvaard zijn voor het gerecht, zal hun eigen heer hen kunnen onttrekken aan het gerecht, op voorwaarde dat hij getrouw belooft zich te verplichten binnen twee weken een rechtvaardig vonnis te vellen; indien hij dit niet doet, zal hij hen voortaan niet kunnen onttrekken aan de jurisdictie van de stad.]

14. Item si oppidanus a quocumque fuerit tractus in causam super re pecuniali nisi de manu promissa que vulgo ghewendehant¹⁵⁶ nuncupatur eum convincat uel nisi per scabinos eum convincat is qui conuenitur propria manu se poterit excusare.

[Bovendien als een poorter door wie dan ook is aangeklaagd voor een financiële kwestie, zal hij die aangeklaagd wordt, met zijn eigen hand kunnen zweren dat hij onschuldig is, tenzij hij hem aanklaagt over de handgelofte, die in de volkstaal 'gewedde hand' wordt genoemd, of tenzij hij hem laat veroordelen door de schepenen.]

15. Cum vero aliquis super hereditate aliqua ad iudicium citatus prima die sibi prefixa in iudicio non comparuerit citandus est secundo et si secundo non comparuerit tercio citabitur et si tunc non¹⁵⁷ venerit tenebitur satisfacere iudici de utroque excessu persolvendo ipsi duos solidos. Si vero tercio non venerit cadit citatus a causa et hereditas super qua tractus est in causam ipsi abiudicabitur. Si autem conquerens aliqua die citationis non comparuerit cadit penitus a causa.

[Wanneer echter iemand die met betrekking tot een onroerend goed is gedagvaard voor het gerecht, niet op de eerste

¹⁵⁵ Hier is het woord *tantum* weggefallen. Deze fout komt uit het stadsrecht van Alkmaar en is via Medemblik o.a. in het Beverwijkse en dus ook in het Enkhuizer stadsrecht terechtgekomen.

¹⁵⁶ Lees *ghewedde hand*: een door 'handslag' bekrachtigd akkoord. Deze fout in de schrijfwijze (*ghewende*) stamt uit het stadsrecht van Medemblik; o.a. ook in het stadsrecht van Beverwijk staat het fout. In het Alkmaarse stadsrecht staat het correct.

¹⁵⁷ Ten onrechte staat hier *non*, zoals blijkt uit het vervolg van het artikel. Deze fout is in de gehele stadsrechtfamilie keer op keer overgenomen: van 's-Hertogenbosch via Haarlem naar Alkmaar, Medemblik, Beverwijk en daarna ook naar Monnickendam, Edam en Enkhuizen. In de stadsrechttekening van 's-Hertogenbosch van 1231 komt deze fout echter niet voor, zodat die vóór 1245 (overname door Haarlem van de Bossche oorkonde) aldaar moet zijn ontstaan.

voor hem vastgestelde dag voor het gerecht verschijnt, moet hij voor een tweede maal gedagvaard worden, en als hij voor de tweede maal niet verschijnt, zal hij voor de derde maal gedagvaard worden, en indien hij dan [niet] komt, zal hij verplicht zijn aan de rechter genoegdoening te geven voor beide overtredingen door twee schellingen aan hem te betalen; als hij evenwel voor de derde maal niet komt, verliest de gedagvaarde de rechtszaak en wordt het onroerende goed waarover hij werd aangeklaagd, hem bij vonnis ontnomen; indien de klager daarentegen niet op enige dag van dagvaarding verschijnt, verliest hij de rechtszaak geheel en al.]

16. Cum quis debet jurare super¹⁵⁸ re pecuniali poterit cadere a causa et amittere si verbotenus male juraverit uel contra modum jurandi venerit. Si vero super hereditate jurare debeat in primo uel secundo juramento cadere non poterit. Si autem tercio jurans debitum¹⁵⁹ jurandi excesserit et male juraverit cadit a causa et hereditas super qua tractus est in causam ipsi abiudicabitur et adiudicabitur conquerenti. Et quociens male juraverit tociens satisfaciet iudici duos solidos persolvendo eidem.

[Wanneer iemand een eed moet zweren voor een financiële kwestie, zal hij de rechtszaak kunnen verliezen, als hij alleen maar in woorden de eed onjuist uitspreekt of inbreuk maakt op de wijze van zweren. Als hij echter met betrekking tot een onroerend goed moet zweren, zal hij bij de eerste of tweede eedaflegging zijn rechtszaak niet kunnen verliezen; als hij echter voor de derde maal zweert en de verplichte manier waarop gezworen moet worden, overtreedt en verkeerd heeft gezworen, dan verliest hij de rechtszaak en zal het onroerende goed waarover hij werd aangeklaagd, bij vonnis hem ontnomen worden en aan de klager toegewezen; en zo vaak als hij verkeerd heeft gezworen, zo vaak zal hij de schout een boete geven door hem twee schellingen te betalen.]

17. Preterea in eodem oppido constituta sunt¹⁶⁰ tria iudicia annualia primum proxima tertia feria post Epyphanyam, secundum feria secunda post octavas Pasche, tertium feria secunda post festum Iohannis Baptiste que ad hoc sunt instituta ut quilibet oppidanus existens in possessione alicuius hereditatis in qualibet trium predictorum iudiciorum compareat et ibidem super hereditate si sit qui impetat conveniatur. Si vero non conveniatur ipse postmodum iuxta sententiam scabinorum quiete suam hereditatem possideat. Et dicta iudicia sunt in ecclesia indicenda. Quia vero hereditatis possessio non poterit confirmari et probari nisi per scabinos uel iuratos.

[Bovendien zijn in deze stad drie jaarlijkse rechtszittingen ingesteld, de eerste op de eerste dinsdag na Driekoningen, de tweede op de maandag na de octaaf van Pasen en de derde op de maandag na het feest van Johannes de Doper; zij zijn hiervoor ingesteld dat iedere poorter die in het bezit is van een onroerend goed, in welke van de drie hiervoor genoemde rechtszittingen dan ook kan verschijnen en daar over het onroerende goed kan worden aangeklaagd, als er iemand is die hem aanvalt. Als hij echter niet wordt aangeklaagd, moet hij daarna volgens vonnis van de schepenen zijn onroerend goed onbelemmerd bezitten. En genoemde rechtszittingen moeten in de kerk worden afgekondigd. Het onbelemmerde bezit van een onroerend goed zal evenwel alleen door de schepenen en gezworenen kunnen worden bekrachtigd en bewezen.]

18. Si lis oriatur in oppido et iudex supervenerit et pacem comitis servandam per duas ebdomadas indixerit et servata fuerit et iterum per duas ebdomadas et tercio per duas ebdomadas et quarto per annum et unum diem et quinto per annum et unum diem et sexto per annum et unum diem iudex pacem comitis servandam preceperit et alter litigantium uel ambo contra preceptum iudicis venerint soluet comiti decem libras

[Als in de stad een twist ontstaat en de schout komt tussen beide en bepaalt dat de vrede van de graaf twee weken moet worden nageleefd, en hij wordt nageleefd, en hij beveelt dat de vrede van de graaf opnieuw twee weken moet worden nageleefd, en een derde maal twee weken, en een vierde maal een jaar en een dag, en een vijfde maal een jaar en een dag, en een zesde maal een jaar en een dag, en één van de twistenden of beiden verzetten zich tegen het bevel van de schout, zal hij de graaf tien pond betalen....]

¹⁵⁸ Hier staat *super* i.p.v. *de* zoals in de overige stadsrechten in deze familie.

¹⁵⁹ Opvallend genoeg staat hier niet het woord *modum* opgenomen dat ook ontbreekt in de stadsrechten van Haarlem (1245) en Alkmaar (1254). In het stadsrecht van Delft (1246) en in dat van Beverwijk (1298) komt het wel voor. Zie ook Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p.145, noot 1.

¹⁶⁰ *Sunt* staat alleen in deze oorkonde.

19. et quilibet treugas frangens totidem leso decem libras uel manum perdet, jta si per duos scabinos¹⁶¹ convictus fuerit uel convicti fuerint.
[en ieder die een vrede breekt evenveel, en hij zal aan de benadeelde tien pond betalen of hij zal zijn hand verliezen; dit in het geval hij of zij door twee [of meer] schepenen is veroordeeld of zijn veroordeeld.]

20. Si quis instrumento acuto alium vulneraverit et super hoc per duos scabinos uel plures convictus fuerit decem libras nobis persolvat et leso decem libras uel manu privabitur.
[Als iemand een ander met een scherp werktuig verwondt en daarvoor is hij door twee of meer schepenen veroordeeld, zal hij ons tien pond betalen en de gewonde tien pond, of hij zal van zijn hand beroofd worden.]

21. Preterea si quis alium infra mansionem suam per se uel per plures impetierit¹⁶² et eum occiderit ipse impetitor siue grassator cum omnibus suis complicibus ibidem existentibus si convicti fuerint per duos scabinos erunt in potestate nostra uel nostrorum successorum nostre jurisdictionis dominium possidentium. Si vero grassator infra mansionem suam aliquem vulneraverit per se uel per alios [non tamen ad mortem]¹⁶³ grassator nisi videbitur universis scabinis quod gravius sit puniendus decem libras et quilibet complicum suorum quadraginta quinque solidos hollandensis monete nobis uel nostris successoribus persoluet leso vero secundum iudicium scabinorum emendabit si super hoc per scabinos fuerit convictus.
[Bovendien als iemand, alleen of met meerderen, een ander in diens huis aanvalt en hem doodt, zal de aanvaller of geweldpleger met al zijn daar aanwezige medeplichtigen, als zij door twee schepenen worden veroordeeld, in onze macht zijn of in die van onze opvolgers die onze rechtsmacht bezitten. Als de geweldpleger echter alleen of samen met anderen iemand in diens huis verwondt [maar niet dodelijk], zal de geweldpleger, tenzij alle schepenen vinden dat hij zwaarder gestraft moet worden, tien pond en ieder van zijn medeplichtigen 45 schellingen in Hollandse munt betalen aan ons of aan onze opvolgers, maar de gewonde zal hij naar het oordeel van de schepenen schadeloos stellen, als hij door de schepenen daarvoor is veroordeeld.]

22. Si autem is qui in propria mansione impetitur viriliter se defendendo grassatorem et omnes complices suos cum eo existentes occiderit de quolibet occiso quatuor denarios nobis uel nostris successoribus persolvat et nos uel nostri successores tenebimur eum per hoc tueri et parentibus occisorum reconciliare uel firmam pacem ei concedere.
[Als echter hij die in zijn eigen huis wordt aangevallen, door zich dapper te verdedigen, de aanvaller en al zijn medeplichtigen, die met hem waren, doodt, zal hij voor iedere dode aan ons of onze opvolgers vier penningen betalen, en wij of onze opvolgers zullen hem met betrekking tot deze zaak moeten beschermen en met de verwanten van de doden verzoenen of hem een duurzame vrede bieden.]

23. Item quilibet grassator si de grassatione sua per scabinos fuerit convictus caput pro capite oculum pro oculo et simile membrum pro simili membro¹⁶⁴ de proprio corpore amittere tenebitur.
[Evenzo zal iedere geweldpleger, als hij door de schepenen wordt veroordeeld vanwege zijn gewelddaad, hoofd om hoofd, oog om oog en gelijk lid om gelijk lid van zijn eigen lijf moeten verliezen.]

24. Preterea si quis quoscumque graues et capitales excessus perpetraverit sive in furto sive in incendio sive in rapina sive in exhibitione veneni uel alicuius mortiferi deprehensus et per scabinos convictus fuerit ultimam et capitalem debet subire sententiam. Si vero [quis]¹⁶⁵ super hoc accusatus fuerit et non convictus per scabinos sola manu jurando se poterit excusare.
[Bovendien als iemand zware en kapitale misdrijven pleegt, welke dan ook, hetzij hij op diefstal, op brandstichting, hetzij op roof, hetzij op het toedienen van vergif of van iets dodelijks wordt betrapt, en door de schepenen wordt veroordeeld, moet hij de hoogste en kapitale straf ondergaan. Maar als [iemand] hiervan wordt beschuldigd en hij wordt niet door de schepenen veroordeeld, zal hij zich kunnen rechtvaardigen door alleen met zijn hand te zweren.]

¹⁶¹ Hier ontbreekt *vel plures*.

¹⁶² Lees *impetierit*.

¹⁶³ Deze woorden ontbreken opmerkelijk genoeg in de oorkonde van Enkhuizen. In de oorkonden van Haarlem, Delft (daar *non ad mortem*) Alkmaar, Medemblik en Beverwijk staan ze wel.

¹⁶⁴ Lees *membrum* en *membro*.

¹⁶⁵ Dit woord ontbreekt hier.

25. Si quis autem in domo sua deprehenderit tenebit furem si poterit et septem de vicinis suis aduocabit et furem ligatum tam diu cum vicinis suis tenebit quod eum die clara iudici presentare poterit re quam furatus fuerat in dorso furis ligata et tunc iudex in iudicio furem conveniat et eum iuxta sententiam scabinorum tractabit.

[Maar als iemand in zijn eigen huis een dief betrapt, zal hij de dief vasthouden, als hij dat kan, en zeven van zijn burens er bij roepen, en hij zal samen met zijn burens de vastgebonden dief zo lang vasthouden, totdat hij hem bij klaarlichte dag aan de schout zal kunnen overdragen, met de zaak die hij gestolen had, op de rug van de dief gebonden en dan moet de schout de dief ter rechtszitting aanklagen en hij zal hem behandelen volgens het vonnis van de schepenen.]

26. Quicumque alii debitis obligatus debita sua non valens persolvere coram iudice si super debitis illis conveniatur iudex debet debitorem custodie preconum deputare per duas ebdomadas servandum et medio tempore a preconibus pascendum; et post duas ebdomadas tradet iudex debitorem in potestatem illius cuius debitor est ita quod ille debitorem suum pascet non vexando corpus ipsius; et tenebit eum donec secum componat uel debita sua ei soluat uel remittat.

[Als iemand die schulden heeft aan een ander en niet in staat is zijn schulden te betalen, vanwege die schulden voor de schout wordt gedaagd, moet de schout de schuldenaar aan de hoede van de boden overdragen om twee weken vastgehouden te worden en gedurende die tijd door de boden gevoed te worden, en na twee weken zal de schout de schuldenaar overdragen in de macht van degene wiens schuldenaar hij is, op de voorwaarde dat hij zijn schuldenaar zal voeden zonder hem lichamelijk slecht te behandelen en hij zal hem vasthouden, totdat hij met hem tot een vergelijk komt of hem zijn schulden betaalt of totdat hij de schulden kwijtscheldt.]

27. Si quis in iudicio coram iudice comparuerit quitquit¹⁶⁶ juris quoad illum iudicem contigerit iudex exigit ab illo fideiussores primo secundo et tercio et ille se dixerit non habere quos det fideiussores talis non tenebitur quid solvere de bannis. Si vero tacuerit et fideiussores non exhibuerit iudex illum captum cum scabinis committet preconi in loco munito et preco tenebitur illum servare et de eo iudici respondere.

[Als iemand ter rechtszitting voor de schout verschijnt, wat voor zaak het ook maar is, zolang het maar die schout aangaat, zal de schout eenmaal, andermaal, ten derde malen borgen van hem verlangen, en als hij zegt dat hij niemand heeft die hij als borg kan geven, dan zal zo iemand geen boetes hoeven te betalen; maar als hij zwijgt en geen borgen aanwijst, zal de schout samen met schepenen hem gevangen nemen en aan de bode in verzekerde bewaring geven en de bode zal hem in bewaring moeten houden en daarover aan de schout verantwoording afleggen.]

28. Si oppidanus in iudicio conveniatur et aliquit juris circa eundem iudicem contigerit et oppidanus tantum boni jure oppidanorum possideat quod valet tantum quantum jus contingens circa ipsum iudicem¹⁶⁷ talis oppidanus poterit a iudicio recedere sine fideiussorum exhibitione. Si vero talis tantum boni non possideat predicto modo oportet eum prestare cautionem fideiussoriam.

[Als een poorter voor het gerecht wordt gedaagd en er gaat met betrekking tot hem in rechte iets de schout aan, en de poorter bezit zoveel goederen naar poortersrecht dat het zoveel waard is als het recht dat de schout met betrekking tot hem aangaat, dan zal zo'n poorter het gerecht kunnen verlaten zonder borg te stellen; maar als zo iemand zoveel goederen op de hiervoor genoemde manier niet bezit, dan moet hij zekerheid geven van borgen.]

29. Si quis in iudicio obloquitur scabinis et sententiam ipsorum communi eorum consilio secundum iura oppidana in iudicio traditam contumaciter contradixerit nobis uel nostris successoribus decem libras hollandensium tenebitur pro satisfactione persolvere et unam libram cuilibet scabinorum.

[Als iemand ter rechtszitting de schepenen tegensprekt en hardnekkig een vonnis van hen, dat in hun gemeenschappelijk overleg volgens het stedelijke recht ter rechtszitting is geveld, weigert te accepteren, zal hij ons of onze opvolgers tien pond Hollands ter genoegdoening moeten betalen en aan elke van de schepenen één pond.]

¹⁶⁶ Lees *quicquid*.

¹⁶⁷ Dit woord *iudicem* staat in de andere stadsrechten voor *circa*.

30. Quicumque dederit alapam in faciem alicuius si per duos scabinos fuerit convictus soluet iudici unam libram et leso unam libram.

[Ieder die een klap in het gezicht van een ander geeft, zal, als hij door twee schepenen is veroordeeld, de schout een pond betalen en de gekwetste een pond.]

31. Si quis in domum aliquam dominum domus quesierit emendabit eidem decem libris et comiti decem libris. Si aliquem alium quam dominum domus ad aliquam domum quesierit quesitor emendabit domino domus decem libris quesito decem libris et comiti decem libris et hoc manu pugnante si per scabinos convincatur malefactor.

[Als iemand in een huis de heer des huizes aanvalt, zal hij hem tien pond boete betalen en de graaf tien pond; als hij iemand anders dan de heer des huizes in een huis aanvalt, zal de aanvaller de heer des huizes tien pond betalen, de aangevallene tien pond, de graaf tien pond, en dat wanneer het gewapenderhand gebeurde, indien hij door de schepenen als boosdoener wordt veroordeeld.]

32. Si quis extramanentium coram scabinis debitum certificaverit nec curaverit soluere monitus citabitur ad pretorium de Enchusen de quindena ad quindenam per tres quindenas et debitor non comparuerit ad iudicium bannietur nec umquam a banno absolvetur donec solverit comiti tres libras et creditori dampnum et debitum et iusticiario emendabit secundum consilium scabinorum. Si bannitus infra oppidum venerit justiciarius cum scabinis et aliis oppidanis pro debito suo bannitum et pro banno suo et dampno arrestatum in bona et firma custodia reservabunt donec debitum dampnum et bannum comiti persolverit cum debita integritate.

[Als iemand van hen die buiten wonen in aanwezigheid van de schepenen een schuld bevestigt en hij zorgt er niet voor die te betalen, hoewel hij daarvoor gemaand wordt, zal hij om de veertien dagen gedurende drie maal veertien dagen gedagvaard worden voor het gerecht van Enkhuizen en verschijnt de schuldenaar niet voor het gerecht, zal hij verbannen worden en zal hij nooit van de ban worden bevrijd, totdat hij de graaf drie pond heeft betaald en aan de schuldeiser de schade en de schuld, en de schout zal hij betalen volgens het oordeel van de schepenen. Als de balling binnen de stad komt, zal de schout samen met de schepenen en de andere poorters de balling arresteren voor zijn schuld, voor zijn boete en voor de schade, en hem in goede en verzekerde bewaring houden, totdat hij de schuld, de schade en de boete aan de graaf volledig heeft betaald.]

33. Item si bannitus contumax oppidum vitaverit justiciarius cum oppidanis debitum dampnum et bannum de banniti bonis si potens justiciarius fuerit persolvet et si non poterit soluere per impotentiam suam in primo aduentu comitis faciet comes solvi debitum dampnum et emendam.¹⁶⁸

[Evenzo als een banneling hardnekkig de stad mijdt, zal de schout samen met de poorters de schuld, de schade en de boete betalen uit de goederen van de banneling, als de schout daartoe de macht heeft; als hij niet zal kunnen betalen vanwege zijn onvermogen, zal de graaf bij zijn eerstvolgende komst er voor zorgen dat de schuld, de schade en de boete betaald wordt.]

34. Quicumque ad pulsationem campane non venerit solvet comiti unam libram.

[Ieder die bij het luiden van de klok niet verschijnt, zal aan de graaf één pond betalen.]

35. Oppidanus qui interficitur soluere triginta duabus libris a parentibus malefactoris et omnia bona malefactoris erunt comitis. Si interficitur in propria domo et ibi requisitus fuerit solvetur sexagintaquatuor libris. Scabinus si interficiatur solvetur quadragintaduabus libris. Si quesitus fuerit ad domum suam et interficiatur ibidem octogintaquatuor libris solvetur.

[Voor een poorter die wordt gedood, zal door de verwanten van de dader 32 pond worden betaald, en alle goederen van de dader zullen aan de graaf komen. Als hij in zijn eigen huis wordt gedood en hij werd daar aangevallen, zal 64 pond worden betaald. Als een schepen wordt gedood, zal 42 pond betaald worden; als hij wordt aangevallen in zijn eigen huis en hij wordt daar gedood, zal 84 pond worden betaald.]

¹⁶⁸ In het stadsrecht van Beverwijk is hier de bepaling aan toegevoegd: *vel quicumque potenti suam commiserit auctoritatem* = 'of hij zal aan iemand die daartoe bij machte is volmacht geven'.

36. Si quis pugnaverit infra libertatem cogetur emendare ibidem uel bannietur.

[Als iemand vecht binnen de stadsvrijheid, zal hij gedwongen worden daar een boete te betalen of hij zal verbannen worden.]

37. Quicumque canipulum portaverit soluet comiti decem libras. Quicumque traxerit irato animo quindecim libras. Quicumque alium inde vulnerauerit amittet manum qui aliquem inde interfecerit si captus fuerit interficietur.

[Ieder die een dolk draagt, zal de graaf tien pond betalen. Ieder die hem in woede trekt, vijftien pond. Ieder die er een ander mee verwondt, zal zijn hand verliezen. Wie iemand er mee doodt, zal, als hij gevangen wordt, worden gedood.]

38. Si quis tabernam intraverit ut bibat ibidem vinitor debet ei vinum iuxta certam et debitam mensuram porrigere et cum ille si oppidanus fuerit ad libitum suum biberit facta computatione si soluere confestim non poterit usque mane recedat vinitori vinum suum crastina die ante meridiem persoluturus. Si autem ante tempus predictum vinum vinitori non persolverit et querimonia super hoc ad iudicem suum delata fuerit debitor ille vinum suum debet¹⁶⁹ vinitori persolvat et tres solidos iudici et duos solidos vinitori pro satisfactione.

[Als iemand een taverne binnengaat om daar te drinken, moet de waard hem wijn schenken volgens de geijkte en verplichte maat; en wanneer hij, als hij een poorter is, naar zijn believen heeft gedronken, mag hij, als hij na het opmaken van de rekening niet direct kan betalen, weggaan tot de volgende morgen om de volgende dag de waard vóór de middag zijn wijn te betalen; maar als hij de waard vóór genoemd tijdstip zijn wijn niet heeft betaald en daarover bij de schout een klacht is ingediend, moet die schuldenaar aan de waard zijn wijn betalen en aan de schout drie schellingen en aan de waard twee schellingen ter genoegdoening.]

39. Quicumque de falsa mensura fuerit accusatus et per duos scabinos convictus tenebitur tres libras iudici persolvere.

[Ieder die van een valse maat is beschuldigd en door twee schepenen is veroordeeld, zal aan de schout drie pond moeten betalen.]

40. De hereditate vero de Enchusen observabitur inter oppidanos consuetudo secundum quod ibidem est hactenus observata hoc tamen adiuncto quod hereditas oppidanorum siue jaceat infra Enchusen siue extra libertatem quod ad proximum heredem sue consanguinitatis siue sit filius eius siue filia jure hereditario devolvitur.

[Met betrekking echter tot een erfenis zal in Enkhuizen tussen poorters de gewoonte in acht worden genomen, zoals die daar tot nu toe in acht is genomen, waaraan dit evenwel toegevoegd is dat een onroerend goed van poorters, of die nu binnen Enkhuizen ligt of buiten de vrijheid, naar erfrecht aan de naaste erfgenaam onder zijn bloedverwanten komt, of dat nu een zoon is of een dochter.]

41. Si quis autem aliquid juris iudicem contingens violenter a iudicio transtulerit si super hoc per duos scabinos convictus fuerit dabit quindecim libras pro satisfactione iudici nostro uel nostrorum successorum.

[Als iemand iets juridisch dat de schout aangaat met geweld uit de rechtszitting wegvoert, zal hij, als hij door twee schepenen veroordeeld wordt, vijftien pond betalen aan onze schout of die van onze opvolgers.]

42. Quicumque oppidanus uxorem habet que pistare uel braxare consueverit is poterit per eam panem iuxta plenitudinem unius fornacis amittere sic et unam ceruisiam ita quod maritus suus non poterit contra hoc actionem habere. Eodem modo si uxor alicuius fila lanea uel linea emere uel vendere consueverit is poterit per eam pondus filorum quod lapis vocatur deperdere. Si vero uxor alicuius non soleat negociari publice vir ipsius dapnum¹⁷⁰ quatuor denariorum poterit per eam incurrere.

[Iedere poorter die een vrouw heeft die gewoon is brood te bakken of bier te brouwen, zal door haar toedoen brood

¹⁶⁹ Dit woord staat niet in de andere stadsrechten van de Brabants-Hollandse familie.

¹⁷⁰ Lees *dampnum*.

kunnen verliezen tot één volle oven toe, zo ook één brouwsel bier, zonder dat haar man hiertegen een rechtsvordering kan instellen. Evenzo kan als iemands vrouw wollen of linnen garen pleegt te kopen of te verkopen, door haar toedoen een gewicht aan garen, dat *steen*¹⁷¹ wordt genoemd, verliezen. Als iemands vrouw echter niet in het openbaar handel pleegt te drijven, zal haar man door haar toedoen een schade kunnen oplopen van vier penningen.]

43. Si res furtiva ab aliquo qui legitimus est fuerit deprehensa et verus possessor rem illam per testes optinuerit vir ille poterit se excusare tercio ita tamen quod vir ille de cetero iuramentum in aliquo casu prestare non poterit et is qui rem suam obtinuit duos solidos iudici et quatuor denarios conferet preconii.

[Als gestolen goed bij iemand, die betrouwbaar is, aangetroffen wordt, en de echte eigenaar heeft dat goed door middel van getuigen terug gekregen, zal die man tot drie keer toe kunnen verklaren dat hij onschuldig is, op voorwaarde echter dat die man daarna geen eed meer kan afleggen in een of andere rechtszaak, en hij die zijn zijn goed heeft teruggekregen, zal de schout twee schellingen en de bode vier penningen betalen.]

44. Preterea tale jus oppidanus memoratis concessimus et tradidimus ut nullus extraneus siue vicinus eorum nec miles nec alius quilibet oppidanum de Enchuse quemquam aliqua ratione ad duellum provocare infra predictum oppidum uel usquam in nostra potestate uel nostrorum successorum poterit nec oppidanus oppidanum.

[Bovendien hebben wij genoemde poorters zodanig recht verleend en gegeven, dat geen enkele vreemdeling of buur van hen, noch een ridder noch iemand anders, een poorter van Enkhuizen om enige reden binnen genoemde stad of ergens in ons machtsgebied of dat van onze opvolgers tot een tweegevecht zal kunnen uitdagen, noch een poorter een andere poorter.]

45. Si quisquam aliquem infra libertatem oppidi supradicti acuto instrumento uel aliquo alio peremerit et instrumentum abiecerit excusationem poterit exhibere nisi duobus scabinis uel pluribus fuerit convictus de quo etiam si querimonia fiat quatordecim diebus et tribus diebus ante tribunal debet vocari et si non ad talem terminum comparuerit diiudicabitur et pro proscripto reputabitur. Si autem infra terminum ad quem idem grassator ad iudicium vocatur et conductum requisierit a iudice nec obtinuerit nequaquam diiudicari poterit.

[Als iemand een ander binnen de vrijheid van de bovengenoemde stad met een scherp werktuig of met iets anders doodt en het werktuig wegwerpt, zal hij kunnen verklaren onschuldig te zijn, tenzij hij door twee of meer schepenen wordt veroordeeld; als hierover ook een klacht wordt ingediend, moet hij om de veertien dagen en wel op drie dagen voor het gerecht worden gedagvaard en als hij niet op zo'n vastgestelde dag verschijnt, zal hij worden veroordeeld en als vogelvrij worden beschouwd. Maar als binnen de termijn waarin deze geweldpleger voor het gerecht wordt gedaagd, hij de schout om vrijgeleide verzoekt, maar hij krijgt die niet, zal hij geenszins veroordeeld kunnen worden.]

46. Extraneus contra oppidanum testimonium non poterit exhibere.

[Een vreemdeling zal geen getuigenis kunnen afleggen tegen een poorter.]

47. Si femina vi oppressa et stupro violata querimoniam fecerit sine septem testibus tam viris quam mulieribus probatis et honestis processum in querimonia habere non debet.

[Als een vrouw die gewelddadig is aangerand en verkracht, een klacht indient zonder zeven betrouwbare en eerzame getuigen, mannen zowel als vrouwen, moet zij niet de mogelijkheid hebben op grond van haar klacht een proces te voeren.]

48. Si quis bona titulo pignoris obligata sibi possederit sine reclamatione per annum et amplius et aliquis iniurietur eidem sola manu jurando confirmabit quidquid in illis bonis habuerit.

[Als iemand goederen die hem in pand zijn gegeven een jaar en langer onbetwist in zijn bezit heeft en iemand betwist zijn recht daarop, zal hij door alleen met de hand te zweren bevestigen al het recht dat hij op die goederen heeft.]

49. Si duo coram iudice vocati causam tractaverint quorum alter qui cadit a causa reliquo qui partem suam optinuerit expensas soluere tenetur ita quod ille qui causam suam defensaverit

¹⁷¹ Meestal 8 pond.

valorem expensarum de consilio aliorum¹⁷² scabinorum [iuramento]¹⁷³ taxabit.

[Als twee personen voor de schout gedaagd een proces voeren, moet van hen de ene die het proces verliest aan de ander die het proces wint, de kosten betalen, op voorwaarde dat hij die het proces heeft gewonnen, het bedrag van zijn kosten op grond van het advies van de [andere] schepenen [met een eed] zal vaststellen.]

50. Preco non vocabit oppidanum ad iudicium nisi ad domum ipsius coram duobis oppidanis uel pluribus.

[De bode zal een poorter alleen maar voor het gerecht dagen aan zijn eigen huis en in aanwezigheid van twee of meer poorters.]

51. Ad Scabinorum concilium nemo presumat [accedere]¹⁷⁴ nisi vocatus ab ipsis scabinis.

[Niemand mag het zich veroorloven de vergadering van de schepenen [te betreden], tenzij hij door de schepenen zelf is geroepen.]

52. Sententiam scabini cum concilio aliorum scabinorum factam et stabilitam nemo poterit cassare.

[Niemand zal het vonnis van een schepenen kunnen vernietigen dat in overleg met andere schepenen is geveld en bekrachtigd.]

53. Si virum quempiam femina aliqua de oppressione violenta et violencia stupri septem testibus tam viris quam mulieribus ydoneis et probatis in iudicio convicerit ille violator capitali sententia plectendus erit.

[Als een vrouw met zeven betrouwbare en eerbare getuigen, mannen zowel als vrouwen, ter rechtszitting bewijst dat een bepaalde man schuldig is aan een gewelddadige aanranding en verkrachting, zal die schenker met de dood moeten worden gestraft.]

54. Si quis patrimonium uel hereditatem alicuius mercatus fuerit et testimonio scabinorum sine reclamacione per annum et diem et amplius possederit possessor ipsius patrimonii uel hereditatis nulli post dictum terminum eciam si impetatur tenebitur respondere.

[Als iemand grondbezit of een onroerend goed van iemand koopt en dat volgens het getuigenis van de schepenen gedurende een jaar en een dag of langer ongemoeid heeft bezeten, zal de bezitter van dat grondbezit of onroerend goed na de genoemde termijn aan niemand verantwoording hoeven af te leggen, ook als hij daarover wordt aangeklaagd.]

55. Quicumque coram duobus oppidanis a iudice uel preconem in oppido arrestatus sine licentia iudicis ab oppido recesserit et super hoc per duos scabinos convictus fuerit quadraginta quinque solidos soluet iudici ad emendam.

[Ieder die, nadat hij door de schout of de bode in aanwezigheid van twee poorters in de stad is gearresteerd, zonder verlof van de schout de stad verlaat en hiervoor door twee schepenen is veroordeeld, zal de schout 45 schellingen als boete betalen.]

56. Quicumque aliquem de debito aliquo in iudicio conveniat et super eo testes ydoneos habeat testes solo iuramento testimonium perhibeant sed actor non tenebitur jurare.

[Ieder die iemand wegens een schuld op een rechtszitting aanklaagt en daarvoor geloofwaardige getuigen heeft, dan moeten de getuigen getuigenis afleggen met alleen maar een eed, maar de klager zal geen eed hoeven af te leggen.]

57. Postquam aliquis factus fuerit oppidanus nulli tenebitur esse servilis sed secundum iura oppidi libertate fruatur.

¹⁷² Dit woord lijkt overbodig aangezien er eerder in dit artikel in het geheel geen sprake is van schepenen. In het Haarlemse stadsrecht staat het niet, wel in het Alkmaarse. In dat van Delft (1246) is hier sprake van *consilio villici et scabinorum* (schout en schepenen).

¹⁷³ Dit woord ontbreekt hier.

¹⁷⁴ Dit woord ontbreekt hier.

[Nadat iemand poorter is geworden, zal hij aan niemand horig hoeven te zijn, maar zal hij de vrijheid genieten volgens het recht van de stad.]

58. Preterea sciendum est quod filii sacerdotum uel aliqui qui de legitimo thoro non sunt generati non debent nec tenebuntur testimonium ferre in preiudicium bonorum uel jure¹⁷⁵ alicuius oppidani.

[Bovendien moet men weten dat zonen van priesters of lieden die niet uit een wettig huwelijk zijn geboren, geen getuigenis moeten afleggen, noch verplicht zullen kunnen worden een getuigenis af te leggen ten nadele van de goederen of van het leven van een poorter.]

59. Si quis infra libertatem de Enchuse terram habuerit sub annuo censu soluto censu quam diu vixerit optinebit uel libere poterit vendere soluto duplici censu domino ipsius terre. Verum si vir uel femina qui possidet terram censualem obierit proximus heres soluto duplici censu vero domino terre eam optinebit jure hereditario et sic a progenie in progeniem et in perpetuum.

[Als iemand binnen de stadsvrijheid van Enkhuizen grond heeft tegen betaling van een jaarlijkse tijs, zal hij deze op voorwaarde dat de tijs betaald wordt bezitten zolang hij leeft, of vrij kunnen verkopen na betaling van de dubbele tijs aan de heer van die grond. Maar als de man of de vrouw die de tijsgrond bezit, overlijdt, zal de naaste erfgenaam deze grond krachtens het erfrecht verkrijgen na betaling van de dubbele tijs aan de ware heer van de grond, en zo van geslacht op geslacht tot in eeuwigheid.]

60. Si quis autem aliquem infra libertatem de Enchusen leserit aut vulneraverit dum campana pulsatur pro communi utilitate oppidi [aut]¹⁷⁶ infra tres dies post pulsationem campane soluet nobis decem libras leso decem libras si per duos scabinos convictus fuerit.

[Maar als iemand binnen de vrijheid van Enkhuizen een ander kwetst of verwondt, terwijl de klok wordt geluid voor het gemeenschappelijke belang van de stad, [of] binnen drie dagen na het luiden van de klok, zal hij ons tien pond betalen en de gekwetste tien pond, als hij door twee schepenen wordt veroordeeld.]

61. In super scabinis de Enchusen licentiamus facere nova statuta uel precepta cum concilio sculteti nostri ad dimidium annum uel ad integrum durantia que scabini confirmaverint utilia universitati aut parti maiori nostra jurisdictione in hoc reservata.

[Bovendien staan wij schepenen van Enkhuizen toe om in overleg met onze schout dingen die de schepenen bekrachtigd hebben als nuttig voor de gemeenschap of de meerderheid, tot nieuwe statuten of voorschriften te maken, geldig voor een half jaar of een heel jaar, waarbij onze rechtsmacht in dezen behouden blijft.]

62. Quicumque oppidanus non juvaret universitatem ad compellendum extraneos ne aliquid faciant contra jus oppidi de Enchuse soluet nobis unam libram et perdet oppidum per annum integrum.

[Iedere poorter die de gemeenschap niet helpt om vreemdelingen te verdrijven, opdat zij niet iets tegen het recht van de stad Enkhuizen ondernemen, zal aan ons een pond betalen en gedurende een heel jaar het poorterschap verliezen.]

63. Item predictis oppidanis damus presentibus in mandatis ut juramento prestito confirment quod unusquisque alii jus suum confirmabit.¹⁷⁷

[Evenzo dragen wij aan de voornoemde poorters in deze instructies op dat zij door het afleggen van een eed bekrachtigen dat een ieder voor een ander zijn recht zal bekrachtigen.]

64. Si vero aliquis oppidanus debitorem sui oppidani¹⁷⁸ in hospicio suo contradicente creditore receperit hospes recipiens tenebitur oppidano¹⁷⁹ creditori respondere de pecunia quam sibi debet

¹⁷⁵ Lees *vite*. Deze fout is er blijkbaar in Alkmaar in geslopen, want deze is behalve in het stadsrecht van Medemblik ook in dat van o.a. Beverwijk en Enkhuizen terecht gekomen.

¹⁷⁶ Dit woord ontbreekt hier.

¹⁷⁷ In de Haarlemse oorkonde (art. 60) staat in plaats van *confirmabit* (zal bevestigen) het woord *conservabit* (zal opkomen).

¹⁷⁸ Lees *cooppidani*. De weglating van *co* komt via Medemblik uit Alkmaar.

hospes receptus.

[Als echter een poorter een schuldenaar van een medepoorter van hem in zijn huis opneemt, terwijl de schuldeiser daar bezwaar tegen maakt, zal de gastheer die onderdak verschaft, verplicht zijn tegenover zijn medepoorter, de schuldeiser, verantwoording af te leggen over het geld dat de gast die opgenomen is, hem schuldig is.]

65. Omne pignus et bona pignori obligata siue in humidis siue in siccis siue in decimis uel aliis bonis nos comes hollandie prefatis oppidanis secundum consuetudinem oppidi de Enchusen ipsis oppidanis¹⁸⁰ conservabimus et unusquisque suo conburgensi in conservatione bonorum pignori obligatorum que in presenti possident fideliter assistent¹⁸¹ quousque redempta fuerint secundum beneplacitum creditorum qui ea tenent obligata et hoc predicti oppidani iuramento confirmabunt.

[Elk pand en in onderpand gegeven goederen, hetzij in natte, hetzij in droge zaken, hetzij in tienden, hetzij in andere goederen zullen wij, de graaf van Holland voor de voornoemde poorters overeenkomstig de gewoonte van de stad Enkhuizen [voor die poorters] bewaren; en iedereen zal zijn medeburger trouw bijstaan bij het bewaren van de in onderpand gegeven goederen die zij voor het ogenblik bezitten, totdat zij gelost worden naar goedvinden van de schuldeisers die ze in onderpand houden, en dit zullen de voornoemde poorters met een eed bevestigen.]

66. Item si aliquis circummanentium legitime commonitus debita oppidano de Enchusen solvere neglexerit scultetus cum oppidanis de suo tantum accipiet quod creditori suo satisfaciet competenter.

[Evenzo als iemand van de omwonenden na wettig te zijn aangemaand nalaat zijn schulden aan een poorter van Enkhuizen te betalen, zal de schout samen met de poorters zoveel van zijn bezit nemen dat hij zijn schuldeiser naar behoren kan betalen.]

67. Adhec si occasione alicuius nobilis uel ministerialis oppidanus de Enchusen bannitus fuerit et arrestatus¹⁸² nos comes ipsum talem habebimus quod oppidanum et bona ipsius faciemus absolvi uel de suo tantum accipiemus quod oppidano¹⁸³ faciemus satisfieri competenter.

[Bovendien als op verzoek van een edelman of ministeriaal een poorter van Enkhuizen is gedagvaard en aangehouden, zullen wij, de graaf, hem zodanig behandelen dat wij er voor zullen zorgen dat de poorter en zijn goederen worden vrij gegeven of zoveel van het zijne in beslag zullen nemen, dat wij er voor zullen zorgen dat de poorter [=schuldeiser] naar behoren betaald wordt.]

68. Oppidani de Enchusen nobis aut vero domino Hollandie in expeditione nostra servire debent cum triginta hominibus in expensis propriis et ut hoc melius perficiant ipso oppidanis predictis presentibus indulgemus ut vicini de Boeuenkerspel et de Groetebroec dictis oppidanis subveniant hominibus et bonis eorum facultatibus suis rationabiliter taxandis totiens quotiens contingat oppidanos de Enchusen in nostra expeditione ut predictum deservire;

[De poorters van Enkhuizen moeten ons of de wettige heer van Holland in onze heervaart dienen met dertig mannen op eigen kosten en, opdat zij dat makkelijker en beter kunnen volbrengen, staan wij met dit document de voornoemde poorters toe dat de bureu van Bovenkerspel en Grootebroeck de voornoemde poorters te hulp komen met mannen en goederen, waarbij hun mogelijkheden naar redelijkheid getaxeerd moeten worden, zo vaak als het voorkomt dat de poorters van Enkhuizen ons op onze heervaart dienen, zoals het voorgeschreven is;]

¹⁷⁹ Lees *cooppidano*.

¹⁸⁰ De woorden *ipsis oppidanis* zijn een onnodige herhaling van het eerdere *prefatis oppidanus*. In de Haarlemse oorkonde staan deze woorden niet; in Alkmaar zijn ze er in gekomen, en via Medemblik ook in het Beverwijkse, het Edammer en het Enkhuizer stadsrecht terechtgekomen.

¹⁸¹ Lees *assistet*.

¹⁸² In de stadsrechtsoorkonden van Haarlem en Alkmaar staat hier *bannitus fuerit vel arrestatus*, dat veelal wordt vertaald met ‘gebannen of gearresteerd’. In de stadsrechten van Medemblik, Beverwijk en Enkhuizen staat echter *et*. Het is moeilijk denkbaar dat iemand is gebannen en gearresteerd of aangehouden, zodat het hier is hertaald met gedagvaard (van *bannire* = dagvaarden); zie Habel en Gröbel, *Mittelateinisches Glossar*.

¹⁸³ Kruisheer (in Alders e.a., *Het ontstaan van Beverwijk*, p.60, noot 32) stelt dat hier *creditori* (schuldeiser) had behoren te staan (overeenkomstig art. 66), en dat de foutieve passage uit Haarlem stamt en via Alkmaar en Medemblik in Beverwijk is terecht gekomen, en daarna in Enkhuizen.

69. similiter precariam seu petitionem nobis uel vero domino Hollandie statuendis temporibus persoluent,
[op dezelfde wijze zullen zij ons of de wettige heer van Holland op een nader te bepalen tijdstip de precarie oftewel de bede betalen.]

70. uel si verus dominus Hollandie ad curiam imperatoris ierit aut uxorem duxerit aut miles fieri voluerit siue aliqua sororum suarum nupserit uel si frater aut filius noster uel veri domini Hollandie miles fieri voluerit aut uxorem duxerit tot libras ad quodlibet istorum persoluent prout nos consilio nostro et cum scabinis eiusdem oppidi rationabiliter taxandum duxerimus et eciam ordinandum.
[of als de wettige heer van Holland naar het hof van de keizer reist, of trouwt of ridder wil worden, of een van zijn zusters trouwt, of als een broer of een zoon van ons of van de wettige heer van Holland ridder wil worden of trouwt, zullen zij bij ieder van die gelegenheden zoveel pond betalen, als wij in onze raad en met schepenen van deze stad naar redelijkheid meenden te moeten schatten en ook vaststellen.]

71. Preterea sepedictis oppidanis de Enchusen licentiamus nundinas habere singulis annis in octava die post decollationem beati Johannis incipiendas¹⁸⁴ et per quatordecim dies immediate inde sequentes dedimus perdurandas nobis et nostris successoribus dictarum nundinarum thelonio reservato.

[Bovendien hebben wij de vaak genoemde poorters van Enkhuizen toestemming gegeven om elk jaar een markt te houden, beginnende op de achtste dag na de Onthoofding van de heilige Johannes de Doper en wij hebben toegestaan dat die gedurende de veertien dagen die daar direct op volgen, mag voortduren, waarbij de tol van genoemde markt aan ons en onze nakomelingen voorbehouden blijft.]

Ut autem hec libertas et predicta omnia que in presenti pagina continentur expressa firma et inconuulsa permaneant et in perpetuum duratura presens chyrographum exinde fieri et sigillo nostre dominationis iussimus communiri.

[Opdat evenwel deze vrijheid en alle voornoemde zaken die in deze oorkonde uitdrukkelijk zijn vervat, van kracht en onaangetast blijven en tot in eeuwigheid durende, hebben wij bevolen deze oorkonde daarvan te vervaardigen en met het zegel van onze heerschappij te bekrachtigen.]

Datum apud Goudam. Anno Domini millesimo tricentesimo quinquagesimo quinto proxima feria post Dominicam qua cantatur Letare.

[Gegeven te Gouda in het jaar van de Heer 1355 op de eerste dag na de zondag waarop men Letare¹⁸⁵ zingt.]¹⁸⁶

Iussu domini comitis, presentibus dominus de Yselsteyn, de Brederode, de Egmonde, baronibus, domino Thielemanno, Daniel de Merode, Daniel de Tolloyse et Symone de Teylinge et multis.
T. de Thenis.

[In opdracht van de heer graaf, waarbij aanwezig waren de heren van IJsselstein, van Brederode, van Egmond, baronnen, de heren Tielman, Daniel van der Merwede, Daniel van Tolloysen en Simon van Teilingen en velen.
Meester Dirk van Thienen.]

¹⁸⁴ Is 29 augustus.

¹⁸⁵ Is de 3de zondag voor Pasen.

¹⁸⁶ Is dus maandag 16 maart 1355. Gelet op de paasstijl dient echter als datum te worden aangehouden maandag 4 april 1356. Dit klopt ook met de aanwezigheid van de graaf en van (de leden van) zijn raad in Gouda op die datum; zie Brokken, *Het ontstaan van de Hoekse en Kabeljauwse twisten*, bijlage 1a, p. 474.

Willem I, graaf van Holland, verleent stadsrecht aan de poorters van Sint Geertruidenberg.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: C. (1324 [mei 13 – sept.]) NA, AGH 289 (groot register Zuid-Holland EL 24 van akten van graaf Willem III, 1317-1336), f. 14v - 15r, nr. 78.

Druk: a. A. Matthaeus, bij: Iohannes a Leydis, Chron. Egmondanum, uitg. Matthaeus, p. 199-200, notae et observationes cap. 32, ad 1213 okt. 1 – b. ChHZ, I, p. 158, 1213 okt. 1, met een vertaling op p. 158-159.¹⁸⁷

Ne facta principum vel dominorum vetustas aboleat vel iniquitas infringat, statutum est ea scripto perhennare.

[Opdat niet de tijd de daden van vorsten of heren uitwist of slechtheid er afbreuk aan doet, is besloten die daden op schrift te vereeuwigen.]

Sane ego Willelmus Hollandiae comes notum facio tam modernis quam posteris, quod opidanis de Monte Sancte Gertrudis concessi:

[Ik, Willem, graaf van Holland, maak zeker aan de mensen die nu leven en aan het nageslacht bekend, dat ik aan de poorters van Sint Geertruidenberg heb verleend:]

1. Quod hereditas eorum ad proximum de directa linea consanguinitatis, cuiuscumque conditionis extiterint, debet devolvi.

[dat de erfenis van de poorters, tot welke [maatschappelijke] stand zij ook behoren, moet terecht komen bij de naaste van bloede in de rechte lijn.]¹⁸⁸

2. Et idem in expeditione domini comitis pergent per unum tractum maris et retractum, sed terram comitis universaliter defendent, si in pugnetur.¹⁸⁹

[Zij zullen op een krijgstoet van de heer graaf mee gaan voor de duur van éénmaal het opkomen van vloed en eb, maar het land van de graaf zullen zij overal verdedigen, als het wordt aangevallen.]

3. Comes vero, si curiam domini imperatoris aggrediens pontem apud Maius Traiectum transierit vel si in guerra captus fuerit, centum solidos Hollandensium exsolvent, et filius eius si miles efficiatur vel filia sua si matrimonium contraxerit, tot solidos dabunt et ab omni petitione vel exactione omnimoda liberi tenebuntur.

[Als de graaf op weg naar het hof van de keizer de brug te Maastricht is gepasseerd, of indien hij tijdens een oorlog in gevangenschap is geraakt, zullen zij honderd schellingen Hollands bijdragen, en wanneer zijn zoon tot ridder geslagen wordt of zijn dochter huwt, zullen zij datzelfde bedrag geven; en zij zullen [hiermee] van iedere bede en heffing hoe dan ook zijn vrijgesteld.]

4. Et in iurisdictione comitis nec in nundinis nec extra nundinas thelonia exsolvent.

[En binnen de jurisdictie van de graaf zullen zij noch op de jaarmarkten noch daarbuiten tolgeden betalen.]

5. Tres nundine annuatim ibidem tenebuntur; prime quinto nonas iulii, secunde quintodecimo kl. octobris, tertie vero tertiodecimo kl. novembris debent celebrari.

[Drie markten zullen jaarlijks aldaar gehouden worden, de eerste moet op de derde juli, de tweede de zeventiende september, de derde de twintigste oktober gehouden worden.]

¹⁸⁷ Deze tekst is gebaseerd op *OHZ*, I, nr. 334; zie aldaar voor een uitgebreid overzicht van afschriften, drukken etc.. Hertaling door W. van Benthum.

¹⁸⁸ Hertaald conform de zienswijze van Korteweg, 'Het stadrecht van Geertruidenberg', p. 42.

¹⁸⁹ Waarschijnlijk is hier sprake van overname van een Friese traditie waarbij de Friezen niet verder behoefden op te trekken dan 'mey dae ebba wt ende mey da flode op' (uit met eb en terug met vloed), *Algra, Zeventien keuren*, p. 374. Ook *than mittha ebba wt and mittha flode up* (ofwel twaalf uur): *De Boer, Wi Florens*, p. 175. Korteweg, *ibid.*, p. 56, neemt aan dat hier bedoeld is dat de poorters van Geertruidenberg het leger van de graaf over een afstand van 12 uur varen zouden moeten vervoeren.

6. Presertim quicumque infra comitatum habitans vivens animal emerit, piscibus exceptis, et forum ebdomadale postposuerit observare, et legitime fuerit convictus, vel extra comitatum habitans si pro animali vivente emendo opidum presumpserit pertransire et, ut dictum est, convinci poterit, centum solidos solvet in forefactum, et due partes comitis erunt, residuum vero in usum opidi convertetur.

[Vooral zal ieder die binnen het graafschap woonachtig een levend dier heeft gekocht, vissen uitgezonderd, en het heeft nagelaten zich aan de weekmarkt te houden en op wettige wijze schuldig is bevonden, of als iemand die buiten het graafschap woont, het heeft gewaagd om voor het kopen van een levend dier door de stad te gaan en, zoals gezegd is, schuldig bevonden kan worden, zal honderd schellingen als boete betalen, en twee delen zullen van de graaf zijn, de rest zal evenwel ten behoeve van de stad gebruikt worden.]¹⁹⁰

7. Ceterum qui iustas mensuras vel debita pondera non dederint, X solidos solvere compellantur.

[Voorts die de juiste maten of behoorlijke gewichten niet zullen gegeven hebben, moeten gedwongen worden tien schellingen te betalen.]

8. Siquidem currus, qui suum last tulerit, IIII d. ad thelonium exsolvet, et currus ligni I d. Enimvero de navibus gubernaculum quod culroder dicitur XVI d., et sleproder VIII d., et pendulum gubernaculum IIII d., et manuale gubernaculum II d. solvere tenentur.

[Verder zal een wagen die zijn last vervoert, 4 penningen als tol betalen en een wagen hout 1 penning. Inderdaad moet van schepen een roer dat 'culroder' [een staand roer] genoemd wordt, 16 penningen betalen, en een sleevoer 8 penningen en een hangvoer 4 penningen, en een handvoer 2 penningen.]

9. Umbraculum vero quod crahm nuncupatur, IIII d., et mercennariorum II d., et mensa vendentium, disch dicta, I d., et banchus carnificum II d.

[Een tent echter, die kraam wordt genoemd, (moet) 4 penningen (betalen), en (een tent) van handelaars 2 penningen en de tafel der verkopers, "disch" genaamd, 1 penning, en een vleesbank 2 penningen.]

10. Venditor equorum vel pecoris II d. et emptor II d. de quolibet persolvent animali; et similiter ovis ½ d. et porcus ½ d. dabunt pro thelonio; equus autem I d., et pecus ½ d., et quatuor porci I d., et quatuor oves I d.; sarcina etiam equi vel trussellum I d. solvent ad conductum.

[Een handelaar van paarden of vee zal voor elk dier 2 penningen betalen en de koper (ook) 2 penningen; en evenzo zal een schaap ½ penning en een varken een ½ penning opleveren als tolgeld; maar een paard 1 penning en een stuk vee ½ penning, en vier varkens 1 penning, en vier schapen 1 penning; ook zal de last of de bagage van een paard 1 penning opleveren als begeleidingsbelasting.]

11. Quilibet mansus infra opidi libertatem constitutus, scabinis exceptis, VI d. ad censum in festo beati Lamberti annuatim comiti exsolvere debent.

[Elk huis dat zich binnen de vrijheid van de stad bevindt, moet jaarlijks op het feest van St. Lambertus 6 penningen aan de graaf betalen met uitzondering van de schepenen.]¹⁹¹

12. Si aliquis decesserit et nullus de iure bona ipsius postulaverit per annum et diem, eadem bona manui fideli committentur, et postea locabuntur per sententiam scabinatus.

[Als iemand is overleden en niemand heeft met goed recht diens goederen opgeëist gedurende een jaar en een dag, zullen diezelfde goederen aan een betrouwbare hand worden toevertrouwd en later bij vonnis van de schepenen verhuurd worden.]¹⁹²

¹⁹⁰ Korteweg, *ibid.*, p. 66 en 67 maakt aannemelijk dat dit het gebied is van de Zuidhollandse Waard, dus beneden Merwede en Waal. Het zal ook geen boete zijn geweest van 100 s. maar van tien s.

¹⁹¹ Huizinga, 'De opkomst', p. 40 (ook noot 3), noemt dit artikel als een voorbeeld van stedelijke erfhuur. In de bevestiging van 1275 staat in plaats van *mansus* een andere technische term hiervoor nl. *domistadium*. Een dergelijke lage erfhuur noemt Huizinga als speciaal verbonden aan de toekenning van een markt- of stadsrecht waarbij de verlener (die dan grondheer is) vestiging van nieuwe inwoners aantrekkelijk wil maken.

¹⁹² Volgens Korteweg, *ibid.*, p. 58 is bedoeld dat de goederen een jaar en een dag worden beheerd en vervolgens, als zich geen gerechtigden melden, worden verhuurd ten bate van de graaf.

13. Nemus inter Osterholt et Sthenlo ad ius adinet opidanorum, et vene similiter inter Sthenlo et Sthanthese, et pascua infra eosdem terminos comprehensa in ius eorum cedent.

[Het bos tussen Oosterhout en Steelhoven behoort de poorters rechtens toe en evenzo het veen tussen Steelhoven en Standhazen, en de weiden die binnen deze grenzen liggen, gaan aan hen in rechte over.]

14. Universorum proventus forefactorum due partes ad comitem et tertia pars ad usum opidi debet attinere.

[Van de opbrengst van alle boetes moeten twee delen de graaf toebehoren en een derde deel de stad.]

15. Preterea opidani de Buschoducis ad predictum opidum et opidani de Monte Sancte Gertrudis e thelonio liberi tenebuntur apud Buschum.

[Bovendien zullen de poorters van 's-Hertogenbosch in voornoemde stad vrij moeten zijn van tol en (zo ook) de bewoners van Geertruidenberg in Den Bosch.]

16. Et quicumque cum rebus suis ad nundinas Hollandenses transire voluerit, transeundi liberam habeat facultatem.

[En ieder die met zijn waren naar een Hollandse markt wil gaan, moet de vrije gelegenheid hebben daarheen te gaan.]

Ut autem presens institutio rata et inconsulva perpetue conservetur, testium subscriptione et sigilli mei robore communivi. Testes vero sunt hii:

[Opdat evenwel de onderhavige regulering eeuwig geldig en onveranderd bewaard blijft, heb ik haar bevestigd door de ondertekening van getuigen en met de geldigheid van mijn zegel. Dit zijn echter de getuigen:]

Hugo de Vornen, Baldewinus de Haltena, Iohannes de Husdan, Gherardus de Wildrecht, Hugo de Striene, Theodericus Buth, Willelmus de Theylinghe, Godescalcus advocatus de Vene, God[efridus] advocatus de Barle, Iohannes de Gilsen et quamplures alii.

[Hugo van Voorne, Boudewijn van Altena, Jan van Heusden, Gerard van Wieldrecht, Hugo van Strien, Dirk Buth, Willem van Teylinge, Godschalk vertegenwoordiger van Veen, Godfried vertegenwoordiger van Baarle, Jan van Gils en vele anderen.]

Actum anno Domini incarnationis M°C°C°XIII°, undecimo kl. octobris. Datum apud Montem Sancte Gertrudis per manus Henrici capellani.

[Afgehandeld in het jaar van de vleeswording des Heren 1213, op 21 september. Overhandigd te Geertruidenberg door de kapelaan Henricus.]

Sweder van Abcoude, heer van Gaasbeek, van Putten en van Strijen, verleent stadsrecht aan zijn lieden van Geervliet.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: B. (1438) NA, Archief van de Heren van Putten en Strijen, 1235-1459 ("Putten ende Strijen met de houte borden, 1235-1441"; register van allerhande akten sinds 1229, aangelegd door Bartholomeus Arnstsz, uter Haghe, klerk van Jacob van Gaasbeek, voltooid mei 1438, met aanvullingen tot 1458), inv. nr. 1, f. 121r-123v – C. (1450) SA Voorne-Putten en Rozenburg, Stad Geervliet, inv. nr. 15.

Druk: a. Pols, 'Oudste rechten van de stad Geervliet', p. 186-199 – b. Van der Gouw, 'Geervliet wordt een stad', p. 1-75.¹⁹³

Inden name des Vaders des Soens ende des heiliche Gheestes. Wij Zweder heer van Gaesbeeke van Putte ende van Stryen doen cond allen luden die desen jegenwoirdigen brief sullen zien of horen lesen saluut mit kennesse der wairheit dingen die worden gegeuen in der tiit niet mitter glidinge der tiit noch veruaren so betaemt wel dat die donckernisse¹⁹⁴ der geschriften worden gesterct met orconden goeder luden. Om dat onse goede lude van Gheeruliet van ons sullen worden verbliit ende wij aengezien hebben horen gewilligen trouwen dienst die sij onsen voruorders die zalichlike gedenkenisse hebben moeten ende ons dickwyl gedaen hebben ende ons ende onsen nacomelingen noch doen sullen hebben wij hem ende horen nacomelingen voir ons ende onsen nacomelinge gegeuen ende geuen alsulcdanich recht ewelike duyrende als hier na gescreuen staet.

[In de naam van de Vader, de Zoon en de heilige Geest. Wij Zweder, heer van Gaasbeek, van Putten en van Strijen, maken eenieder bekend die deze tegenwoordige brief zullen zien of horen lezen, saluut met de kennis van de juistheid van zaken die worden gegeven in de tijd niet door de loop der tijd nog vergaan, zo is het wel passend dat die herinnering der geschriften wordt versterkt met getuigenis van betrouwbare lieden. Omdat onze goede lieden van Geervliet vanwege ons zullen worden verblijd en wij in aanmerking hebben genomen hun bereidwillige trouwe dienst die zij onze voorvaderen, die zalige gedachtenis hebben moeten, en ons dikwijls hebben gedaan en ons en onze nakomelingen nog zullen doen, hebben wij hen en hun nakomelingen voor ons en onze nakomelingen gegeven en geven al zulk recht eeuwigdurend, als hierna geschreven staat.]

1. Inden eersten. Wat menschen poorter worden willen binnen Gheeruliet mach poorter worden sonder wederzeggen van ons of van yemaend van onsent wegen of onser nacomelingen. Ende sal zweren ons hulde ende trouwe ende der poorteren van Gheeruliet. Ende sal gheuen der poorten scout van Gheeruliet VIII p. den schepen III s. den bode IIII p. Ende als hi dit gedaen heeft so gebruyct hi alles des rechts geliic eenen anderen poorter. Ten wair of hi binnen onsen lande enige brucken gedaen hadde dien soudon wij dair of aenspreken binnen jairs ende verwinnen mit recht ter onser vierschair ende en deden wij des niet so soude hi dair of vry ende quijt wesen.

[Ten eerste. Welke mensen poorter willen worden binnen Geervliet, mag poorter worden zonder tegenspraak van ons of van iemand vanwege ons of onze nakomelingen. En hij zal ons hulde en trouw zweren als ook de poorters

¹⁹³ Deze tekst is gebaseerd op B. Transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox. De tekst van afschrift B, die niet eerder in druk is verschenen, is in behoorlijke mate afwijkend van de tekst van afschrift C. Gelet op een aantal onlogische artikelen in C. alsmede het ontbreken van fouten die wel in C. voorkomen, is het aannemelijk dat B. het dichtst bij de originele tekst is gebleven. De uitgave van Pols is gebaseerd op een 17de-eeuws afschrift van de zg. Clobbaert-compilatie (de door mr. Pieter Jansz. Clobbaert, pastoor te Poortugaal, samengestelde verzameling rechtsbronnen van Putten). Zijn uitgave a. telt 45 artikelen, de uitgave b. (Van der Gouw) 46 artikelen (daar is art. 27 in tweeën gesplitst). Beide in druk verschenen versies a. en b. zijn naar C., en onderling deels verschillend.

¹⁹⁴ Lees: *denckenisse*.

van Geervliet. En hij zal de schout van de poort van Geervliet 8 penningen betalen, de schepenen 3 schellingen, de bode 4 penningen. En als hij dit gedaan heeft, mag hij over alle rechten beschikken gelijk een andere poorter. Tenzij hij binnen onze gebieden enige strafbare handeling heeft begaan, die zouden wij daarover aanspreken binnen een jaar en overwinnen met recht voor onze vierschaar, en als wij dat niet deden, dan zou hij daarvan vrij en vereffend zijn.]

2. Item sullen wij maken binnen Gheeruliet zeuen scepenen ende wes die wisen mit vollen gevolge dat sal een goet vonnisse wesen noch wij noch nyemende en sal te niete maken mar het sal voortganc hebben. Ende mit drien scepenen machmen vol recht doen ende waire meer wat die meeste meyninge wisen ende volgen dat sal recht wesen. Ende alse den scepenen vonnisse vermaent worden dat sullen si wisen of steden als recht is; ende elc scepen sal zweren scependom. Ende gheen scepen en sal men keren mogen van enigerhande zaken.

[Evenzo zullen wij binnen Geervliet zeven schepenen aanstellen en wat zij unaniem vonnissen zal een goed vonnis zijn dat wij noch iemand anders te niet zal doen maar het voortgang hebben. En met drie schepenen mag men volwaardig rechtspreken, en waren er meer, wat de meeste meningen uitwijzen en volgen dat zal recht zijn. En als schepenen om vonnis worden gemaand, dat moeten zij wijzen of bevestigen zoals het recht is; en iedere schepen zal de ambtseed als schepen zweren. En geen schepen zal men mogen wraken vanwege enigerlei zaak.]

3. Item wie recht begheert binnen Gheeruliet salmen recht doen bi scepenen vonnisse. Broedere of zuster kinder of die naire siin sullen niet tsamen scepenen wesen.

[Evenzo wie recht wenst binnen Geervliet zal men recht doen volgens schepenvonnis. Ooms en neven of die nader verwant zijn, zullen niet samen schepenen zijn.]

4. Item onse scout sal zweren der stede recht ende vryheden te houden ende hi en sal gheen scepen wesen noch ter schepenen rade comen hi en wort dair toe gheropen van scepenen. Ende scout ende scepenen sullen goede knape wesen ende wonen binnen der stede vesten ende sullen poerter wesen.

[Evenzo zal onze schout zweren het recht van de stad en de vrijheden te bewaren en hij zal geen schepen zijn noch schepenen te rade komen tenzij hij daartoe wordt geroepen door schepenen. En schout en schepenen zullen goede mannen zijn en binnen de stadsvesten wonen en zullen poorter zijn.]

5. Item sullen wi doen maken twee burgermeesteren ende eeden. Ende wat si doen mitter stede goede ende exciense bi rade ons scout ende scepenen dat sal gestade bliuen.

[Evenzo zullen wij twee burgemeesters doen aanstellen en beëdigen. En wat zij doen met de goederen en de accijnzen van de stad op advies van onze schout en schepenen, dat zal onverbrekelijk blijven.]

6. Item die vryheit van Gheeruliet sal gaen dat ambocht van Gheeruliet al duer. Ende wie dair recht binnen begheert salmen berechten tusschen tweer mannen tale¹⁹⁵ na scepenen vonnisse, ende nergent el.

[Evenzo zal het rechtsgebied van Geervliet het gehele ambacht van Geervliet beslaan. En wie daarbinnen recht wenst, zal men recht doen in een proces naar schepenvonnis, en nergens anders.]

7. Item wat schoude voir scepenen van Gheeruliet verploegen wort dair mede salmen recht hebben in allen amochten binnen onser heerliche de van Putte na den recht dat amochte gelegen is.

[Evenzo voor welke schuld ten overstaan van schepenen van Geervliet wordt ingestaan, daarmee zal men recht verkrijgen (executoir) in alle ambachten binnen onze heerlijkheid van Putten volgens het recht van het betreffende ambacht.]

8. Item so wie van schoude op enige poorter van Gheeruliet clagen wil die sal clagen voir scout scepenen van Gheeruliet ende nergent anders binnen onsen lande.

¹⁹⁵ Lees *dingtaal*: in een proces volgens vaste formules.

[Evenzo wie vanwege een schuld op enig poorter van Geervliet een aanklacht wil indienen, zal zijn aanklacht indienen voor schout en schepenen van Geervliet en nergens anders binnen onze gebieden.]

9. Item so en sal nyemand wairheit horen dan scepenen van Gheeruliet ende daer sal drie wesen of meer ende twee scepenen mogen kennen of drie wairachtige knapen die poorters siin tot Gheeruliet ende en gheen gast en sal tughen ouer enen poorter.

[Evenzo zal niemand onderzoek naar de waarheid instellen dan schepenen van Geervliet, en daartoe zullen er drie nodig zijn of meer en twee schepenen mogen getuigenis afleggen of drie betrouwbare mannen die poorter zijn te Geervliet, en geen vreemdeling zal getuigenis afleggen ten aanzien van een poorter.]

10. Item en geen scepen en sal taelman wesen dan van siins selfs zaken.

[Evenzo zal geen schepen als taelman¹⁹⁶ optreden anders dan in zijn eigen zaken.]

11. Item niemend en sal orconde zeggen ouer den anderen van enige goede dair hi op die tiit aen wynnen mach noch niemend en sal ouer den anderen tughen noch kennesse dragen dat den anderen an liue of an lede draghet die jegens hem in vreden staet ende die vrede sal genomen wesen eer die tiit dat die zake gheuiel dair hi die kennesse of zeggen sal ten wair of die vrede stonde van dien zacken dair hi kennesse of zeggen sal. Ende wie ouer yemend orconde zeggen sal hi sal dair toe gedaecht worden mit sonnendaechsen bode. Ende ouer wien datmen die orconde zeggen sal die sal den ghenen aanzien wil hi die die orconde zeggen sal ende keren die hi mit rechte keren mach. Ende poorters en mogen poorteren niet bedragen van schoude hoger dan tot een pont hollants, ten wair scepenen of samencopers van huwelic liifcoopslude van comanscap of veynotscap van goede dat vter zee comen dier sal wesen alse vele als recht is.

[Evenzo zal niemand getuigen over de ander vanwege enig goed, waarvan hij op dat moment voordeel zou kunnen hebben; noch zal iemand over de ander getuigen noch bewijs aandragen dat de ander aan lijf en leden gaat, die jegens hem in vrede¹⁹⁷ staat en die vrede zal genomen zijn vóór het moment dat die zaak zich voordeed waarvan hij bewijs zal geven, tenzij die vrede de zaak betreft waarvan hij bewijs zal geven. En wie tegen iemand zal getuigen zal daartoe worden gedaagd met een zondagse¹⁹⁸ afkondiging. En over wie men die getuigenis zal afleggen, die zal degene aanzien, als hij wil, die die getuigenis zal afleggen, en weren wat hij in rechte weren mag. En poorters mogen poorters niet in rechte aanspreken voor schuld hoger dan tot een pond Hollands, tenzij het betreft schepenen of getuigen van een huwelijk, getuigen bij een koopmanschap of een vennootschap van goederen die uit de zee komen, dat zal zo veel zijn als het recht is.]

12. Item die scout die bode of dies gewairt siin mogen elken gast bezetten des dair yement recht vp begeert binnen der vryheit van Gheeruliet. Ende drie wtheemse manne mogen tugen dragen ouer den gast of twee poorters wittachtige lude ende dien si die zake toe tugen sal dair mede wynnen also verre als die heere hem gheen geleyde gegeuen en hadde.

[Evenzo mogen de schout, de bode of die daartoe gewaard zijn, elke vreemdeling gijzelen wanneer iemand daarvan recht verlangt binnen het rechtsgebied van Geervliet. En drie vreemdelingen mogen getuigenis afleggen tegen de vreemdeling, of twee poorters [als] betrouwbare lieden, en wie zij de zaak toekennen zal daarmede uitwinnen voorzover de heer hem geen vrijgeleide had gegeven.]

13. Item so wanneer dat scepenen van Gheeruliet een vonnesse vorsten dat sullen si moeten wisen binnen drien viertiennachten wtgezet van menschen doot en salmen niet vorsten.

[Evenzo wanneer schepenen van Geervliet een vonnis uitstellen¹⁹⁹, dat zullen zij binnen drie maal veertien dagen moeten wijzen, uitgezonderd de dood van een mens zal men niet uitstellen.]

14. Item so wie scepenen wederzeit binnen der vryheit van Gheeruliet ende hoir vonnesse laecte binnen der vierschair sal ons gheuen V lb. den scout den scepenen elc X s. hollants.

¹⁹⁶ Als advocaat of pleitbezorger voor een partij in rechte optreden; ook degene die het dingtaal kent.

¹⁹⁷ Vrede: een opgelegde of vrijwillig aanvaarde schorsing van een vete (zie ook art. 30 stadsrecht).

¹⁹⁸ De vaste dag voor het bekend maken van gerechtelijke afkondigingen.

¹⁹⁹ Ter overweging van een zaak waar ze nog niet tot een (eenduidig) oordeel kunnen komen.

[Evenzo wie schepenen tegenspreekt binnen het rechtsgebied van Geervliet en hun vonnissen laakt binnen de vierschaar zal ons vijf pond, de schout en de schepenen elk tien schellingen hollands betalen.]

15. Item wie een gebannen vierschair schuert dair tsheren recht om afterblijft vechtenderhant verbuert siin rechter hant of LX lb. Ende wiese schuert mit woorden dat scepenen wisen dat hise geschuert heeft verbuert III lb. bouen die boete van scepenen wederzeggen also dick als hijt doet.

[Evenzo wie een gespannen vierschaar gewapenderhand verstoort, waardoor het recht van de heer niet kan worden voltrokken, verliest zijn rechterhand of 60 pond. En wie deze mondeling verstoort waarna schepenen vonnissen dat hij deze verstoord heeft, verbeurt drie pond bovenop de boete vanwege het tegenspreken van schepenen, alzo vaak als hij dit doet.]

16. Item wie van sinen lue verdeelt is en sal gheen orconde zeggen dat yemand deren mach.

[Evenzo wie ter dood veroordeeld is zal geen getuigenis mogen afleggen dat een ander kan benadelen.]

17. Item wat comanscip datmen doet binnen der vryheit van Gheeruliet dair liifcoopslude ouer geweest hebben ende getugen die coop sal vast ende gestade bliuen ten wair van eruen²⁰⁰ dat staet ten scependom.

[Evenzo welke koopovereenkomst men aangaat binnen het rechtsgebied van Geervliet waarbij *lijfkoopsliden*²⁰¹ aanwezig zijn geweest en daarvan getuigen, die koop zal onverbrekkelijk blijven, tenzij het onroerend goed betreft, dat zullen schepenen berechten.]

18. Item so wie schulde maect op enen marctdach ende niet en betailt machmen bestellen mar van anders gheene schulde die hi buten marctdaghe gemaict hadde.

Ende wie den marctdach verzoect mach siin goet vercopen vp siin exciïnse geliic den poorteren vpte marctdach. Die vryheit vanden marctdage sal duyren vandes dinxdages te vespertide totes donredages toe te middage ende alle boeten die dair binnen verschiïnen sullen wesen tweeschat.

[Evenzo wie schuld maakt tijdens een marktdag en deze niet betaalt, mag men gijzelen, maar niet vanwege enige andere schuld die hij buiten de marktdagen heeft gemaakt. En wie de marktdag bezoekt, mag zijn goederen verkopen tegen dezelfde accijnzen als de poorters op de marktdag. De bescherming van de markt²⁰² zal duren van de dinsdagse vespertijd²⁰³ tot donderdagmiddag, en alle boetes die daarbinnen worden gegeven zullen tweevoudig zijn.]

19. Item so wie van buten goet coopt binnen der vryheit van Gheeruliet of binnen onser herscap van Putte dair een poorter van Gheeruliet of meer bi is dair mogen si aen deelen²⁰⁴ geliic dat gecoft heeft wtgeset verschen visch of erue; mar wes yement coopt vpten marct dach binnen de vryheit van Gheeruliet dair en sal nyement an deelen.

[Evenzo welke vreemdeling goederen koopt binnen het rechtsgebied van Geervliet of binnen onze heerschappij van Putten, waar een poorter of meer van Geervliet bij betrokken is, daar mogen zij in delen, overeenkomstig wat het heeft gekost, uitgezonderd verse vis of onroerende goederen; maar wat iemand koopt op de marktdag binnen het rechtsgebied van Geervliet, daarin zal niemand delen.]

20. Item so wat goede een poorter van Gheeruliet coopt bi nachte of bi daghe ende des kenninge heeft en comt dair yement ende seit dat het goet siin is ende dat wittelic toebrijngt die sal den

²⁰⁰ Overdracht, bezwaren of geschillen betreffende onroerende goederen.

²⁰¹ Bij het sluiten van een verdrag of overeenkomst gevraagde getuigen ter bekrachtiging (bijv. door het drinken van een slok wijn); ook wel wijnkoopsliden genoemd.

²⁰² Immunitet en bijzondere rechtsbescherming voor kooplieden ten tijde van de markt en de heen- en terugreis er naar toe, ter bevordering van de koophandel.

²⁰³ Rond vijf of zes uur in de namiddag, derhalve voorafgaande aan de eigenlijke marktdag die in Geervliet op woensdag plaatsvond. Dit geldt dus van dinsdagavond tot donderdagmiddag.

²⁰⁴ Een poorter mag derhalve de helft voor de betaalde prijs nemen.

poorter siin gelt wedergeuen so vele hi dair om gegeuen heeft ende sal siin goet dan wederhebben ende den poorter sal onbelast bliuen vanden coop.

[Evenzo welke goederen een poorter van Geervliet 's nachts of overdag koopt en daarvan bewijs heeft, en daar komt iemand en zegt dat het zijn goederen zijn en dat in rechte aantoon, dan zal hij de poorter zijn geld teruggeven tot het bedrag dat deze ervoor heeft betaald, en hij zal dan zijn goederen terugkrijgen en de poorter zal onbelast blijven vanwege de koop.]

21. Item so wie eens anders scip vaert ende goet sculdich blijft dat vanden schepe roert die tscip siine is mach tgoet houden mit rechte voir siin schulde. Ende so wie dat goet wech dede buten den gheenens dies tscip is ende bouen recht dat soude den rechter doen beteren diet gedaen hadde den anderen dies tscip waire siin schade tweeschat ende den heere III lb. Ende alle goede machmen vpten bodem houden voir siin vrachte. Ende so wie den anderen schuldich blijft van schiphuyre of van vennotschip of van rekeninge die uter scepinge roert die sal betalen mit reden gelde of men sal him inden steen²⁰⁵ leggen vpdats een poorter van Gheeruliet begeert.

[Evenzo wie met andermans schip vaart en goederen schuldig blijft die met dat schip vervoert zijn, dan mag de eigenaar van het schip in rechte dat goed behouden voor zijn schuld. En wie dat goed wegneemt buiten degene van wie het schip is, en buiten rechte, dat zal de schout degene die het heeft gedaan doen vergoeden aan degene van wie het schip is, diens schade tweevoudig en de heer drie pond. En alle goederen mag men vasthouden vanwege zijn vrachtlon. En wie een ander geld schuldig blijft vanwege scheepshuur of vennootschap of rekeningen die de bevrachting betreffen, die zal met contant geld betalen of men zal hem gevangen zetten, ingeval een poorter van Geervliet het verzoekt.]

22. Item so wie een mensche van liue ter doot bringt die verbuert siin liif ende siin goet sal tsheren wesen. Wort die hantdadige vortvluchtich dair sal die scout binnen zes weken na dat des doden maghen begeren een dach van rechte leggen ende die ontschuldige maghen jndagen. Die wete salmen doen in die vierschair ende elc vierendel van des handadigen magen mogen voortcomen ende geuen voir hoir vierendel XV pont hollants. Dair mede sullen si gezoent hebben jegens den ghene diet verlies hebben of si mogen buten bliuen ende houden hoir vrede.

[Evenzo wie een mens ter dood brengt, die verbeurt zijn leven, en zijn bezit zal van de heer zijn. Is de misdadiger voortvluchtig dan zal de schout binnen zes weken nadat de bloedverwanten van de dode het verzoeken, een gerechtsdag beleggen en de onschuldige bloedverwanten (van de dader) dagvaarden. De dagvaarding zal men doen in de vierschaar en elk vierendeel van de medeplichtige bloedverwanten mag voorkomen en voor hun *vierendeel*²⁰⁶ vijftien pond geven. Daarmede zullen zij gezoend hebben jegens degenen die het verlies geleden hebben, of zij mogen buiten blijven en hun vrede behouden.]

23. Item en gheen man en sal siins wiifs goede veruechten noch wiif hoirs mans goet noch poorters kint siins vaders goet noch siinre moeders hoger dan tot X lb. Hollants toe²⁰⁷ noch gheen bode en mach siins meesters noch siinre meestresse goet veruechten noch verbueren hoger dan siin loon draecht dair hi om gehuyrt is.

[Evenzo zal geen man het goed van zijn vrouw door vechten verbeuren noch een vrouw haar mans goed noch een poorters kind zijn vaders goed of dat van zijn moeder voor meer dan tot tien pond Hollands toe noch mag een dienstbode zijn meesters noch zijn meesteressen goed door vechten verbeuren noch verliezen voor meer dan zijn loon bedraagt waarvoor hij ingehuurd is.]

24. Item in wat stucken een mensche him seluen verzumende die in eens anders orbair wair hoe of wair an des sal die ghene quijten dien gehuyrt heeft mit sulken loon als dair hyen om gehuyrt heeft.

[Evenzo in welke zaken iemand zelf nalatig is, hoe of waaraan dan ook, en die in dienst is van een ander, dat zal diegene die hem ingehuurd heeft, vergoeden met zulk loon als waarvoor hij hem heeft ingehuurd.]

²⁰⁵ Waarschijnlijk in de gevangenis op 't hof.

²⁰⁶ De vier delen waaruit de 'maagschap' bestaat, derhalve de bloedverwanten die van de vier paren overgrootouders afstammen.

²⁰⁷ Een bepaling ter beperking van de wettelijke aansprakelijkheid.

25. Item wie den anderen lit of slaet of oghe wtsteect verbuert XXX lb. of men sal ouer him rechten van sulken lede als hi verderft heeft. Ende wie den anderen vermeinct in armen of in beenen of in voet of in handen verbuert XX lb. Wie den anderen vermenct in vingeren of in teen verbuert X lb. hollants. Wie den anderen steect mit kniue of messe of mit enen geslepen wapen verbuert X pont. Wie den anderen een wonde slaet mit enen zwaerde bordaxen²⁰⁸ stauen of mit geslepen wapen verbuert V lb. Mar ware de wonde vreseliker of datter been wtghinc so soude die boete wesen bi schepenen.

[Evenzo wie een ander een ledemaat afslaet of een oog uitsteekt, verbeurt 30 pond, of men zal hem berechten voor zoveel ledematen als hij verloren heeft doen gaan. En wie de ander aan armen of benen of voet of handen verminkt, verbeurt 20 pond. Wie de ander aan vinger of teen verminkt, verbeurt 10 pond hollants. Wie de ander steekt met een dolk of een mes of met een geslepen wapen, verbeurt 10 pond. Wie de ander een wond slaet met een zwaard, een bijl, een knuppel of met een geslepen wapen, verbeurt 5 pond. Maar was de wond levensgevaarlijk of dat het bot zichtbaar is, dan zal de boete volgens schepenen zijn.]

26. Item so wie den anderen slaet met klippelen of mit reepen of mit enigerhande dingen dat gheen geslepen wapenen is verbuert XXX s. Wie den anderen werpt mit branderelen²⁰⁹ of dieregeliick verbuert X lb. ende diese draecht verbuert V lb. of siin hant. Wie mit stenen met kannen²¹⁰ werpt of mit andere dingen ende een wonde doet verbuert III lb. Ende ghinger been wt of dat die wonde zwair viel so soude die boete meerre wesen bi scepenen. Ende ist sonder wonde verbuert XXX s. Wie den anderen slaet mit eene vuyst verbuert XV s. een blaue oghe XX s. een bloet reyse XXX s.

[Evenzo wie de ander slaet met knuppels of met touw²¹¹ of met enigerlei dingen niet zijnde geslepen wapens, verbeurt 30 schellingen. Wie een ander bekogelt met een slingerwapen of iets dergelijks, verbeurt 10 pond, en die deze meedraagt, verbeurt 5 pond of zijn hand. Wie met stenen, met kannen gooit of met andere dingen en een wond toebrengt, verbeurt 3 pond. En stak er een bot uit of dat de wond hachelijk was, dan zal de boete worden verzwaaerd naar het oordeel van schepenen. En als er geen wond is, verbeurt hij 30 schellingen. Wie de ander slaet met een vuist, verbeurt 15 schellingen, een blauw oog 20 schellingen, een bloedende wond 30 schellingen.]

27. Item wie den anderen int water werpt ende selue dair buten blijft verbeurt XL s. Wie tot enigen vechtelic brochte geslepen wapen, verbeurt XX s. Ende wair vechtelic wesen sal moetmen vechten.

[Evenzo wie de ander in het water gooit en zelf daar uit blijft, verbeurt 40 schellingen. Wie naar enige vechtpartij een geslepen wapen meebrengt, verbeurt twintig schellingen. En waar een vechtpartij zal zijn, moet men vechten.]

28. Item wat twist dat yement van buten doet binnen der stede vryheit van Gheeruliet dat sal hi beteren onsen poorter tweeschat.

[Evenzo wanneer iemand van buiten ruzie maakt binnen het stedelijk rechtsgebied van Geervliet, dat zal hij onze poorter tweevoudig vergoeden.]

29. Item onse scout van Gheeruliet onse scepenen onse burghmeesters onse prochipape van Gheeruliet ons ruwairt onse bailiu ende hoir knapen vanden lande van Putte moghen vrede nemen voir scepenen ende voor poorteren van Gheeruliet, ende si mogen vrede gebieden te houden als recht is. Ende aldus mach een ygelic wairt doen in siin selfs huyss. Wie dese vrede weygert verbuert III lb. also dicke als men him eyschet tot drien waren toe ende des geliic verbuert hidien verzwicht. Vierdewaren salmen him gebieden te houden so ist geliic hy en selue gegeuen hadde. Dese vrede sal staen zes weken. Ende wie dair ouer vochte wair vredebraeck. Ende dat salmen rechten als recht is. Wie een vrede breect die hi selue mitter hant gegeuen heeft anden ghenen dien hyen gaf verbuert siin liif ende sijn goet sal tsheren wesen. Wie een onwetende vrede breect mit eenre wonde verbuert sijn hant of LX lb. Ende wie een onwetende

²⁰⁸ *Baerdaxe* : tweesnijdende bijl of hellebaard.

²⁰⁹ Slingerwapen; loden bal aan een riem.

²¹⁰ Tijdens een drinkelag.

²¹¹ In het bijzonder: scheepskabel.

vrede breekt sonder wonde verbuert XX lb. Ende wair vrede eerst opgebroken wort mach him verweren vp die boete of dair gheen vrede genomen en wair.

[Evenzo mogen onze schout van Geervliet, onze schepenen, onze burgemeesters, onze pastoor van Geervliet, onze ruwaard, onze baljuw en hun knapen van het land van Putten vrede nemen voor schepenen en poorters van Geervliet, en zij mogen vrede gebieden zoals het recht is. En aldus mag ieder gezinshoofd doen in zijn eigen huis. Wie deze vrede weigert, verbeurt drie pond. zo dikwijls als men dat eist tot drie keer aan toe en hetzelfde verbeurt hij die het verzwijgt. Ten vierde male zal men hem gebieden de vrede te bewaren alsof hijzelf de vrede gegeven had. Die vrede zal zes weken gelden. En wie daarover vecht geldt als vredebreker. En dat zal men berechten zoals het recht vereist. Wie een vrede breekt die hijzelf met de hand heeft gegeven, tegenover degene wie hij deze gaf, verliest zijn leven, en zijn eigendom zal van de heer zijn. Wie een onwetende vrede breekt met een verwonding, verbeurt zijn hand of 60 pond. En wie een onwetende vrede breekt zonder verwonding, verbeurt 20 pond. En wanneer een vrede al dadelijk wordt verbroken, mag men zich verweren op de boete alsof geen vrede opgelegd was.]

30. Item wie den anderen thuys soect of wt driecht te comen verbuert III lb. Ende wie jegens een huys striit of stoot vechtenderhant verbeurt 5 pont. Wes hier of bi nachte geschiet salmen beteren tweeschat. Wesmen van binnen twaiert doet dat en sal men niet ghelden wesmen van buten inwaiert doet dat salmen ghelden tweeschat.

[Evenzo wie een ander in zijn huis opzoekt of dreigt daartoe te komen, verbeurt drie pond. En wie een huis vechtend aantast of aanvalt, verbeurt vijf pond. Wat hiervan 's nachts gebeurt zal men tweevoudig vergoeden. Wat men van binnen naar buiten doet²¹² zal men niet vergoeden, wat men van buiten komend binnen aanricht zal men tweevoudig vergoeden.]

31. Item wat vredenemer om goet tot eenen stride of vechtelic coomt dademen him enige quetsinge of lichelide dat salmen him gelden tweechatt na den rechte. Ende woude him yement vpzeggen dat hi om gheen goet en wair gecomen dat soude hi vp him proeuen als recht is of hi sal hem ontschuldigen met sinen eede dat hi dair om goet quam.

[Evenzo welke vredenemer met goede bedoelingen bij een twist of een gevecht komt, en men bezorgt hem enigerlei verwonding of smaad, dat zal men hem tweevoudig vergoeden naar het recht. En wilde iemand hem betichten dat hij niet met goede bedoelingen was gekomen, dat zou hij tegenover hem bewijzen zoals het recht eist, of hij zal zich verontschuldigen met zijn eed, dat hij daar met goede bedoelingen kwam.]

32. Item wat twist van onsen poorteren van Gheeruliet buten geschiet ende niet berecht en wort dair die twist gheuuel dat salmen berechten in ons stede oft dair geuallen wair. Ende wair onse poorter twist hebben mogen verzoenen buten ons behouden ons rechts.²¹³ Ende also lange alst onuerverzoent is salt die misdadige in vreden houden vp die boete van III lb. Ende alst verzoent is so is de vrede wt ende quijt.

[Evenzo welke twist vanwege onze poorters van Geervliet buiten (het rechtsgebied) geschiedt en niet wordt berecht waar de twist voorviel, dat zal men berechten in onze stad, alsof het daar voorgevallen was. En wanneer onze poorters een ruzie hebben mogen zij zich zonder ons verzoenen, behoudens ons recht. En zo lang als het onverzoend is, zal de schuldige de vrede bewaren op een boete van drie pond. En als het verzoend is, dan is de vrede over en afgedaan.]

33. Item wie jegens ons in bruecken coomt sonder dootslach die sal den gheenen gelden dien hi die smart gedaen heeft also vele als hi verbuert iegens ons wtgeset wairmen van leden recht dairen sullen wi of nyement meer of hebben. Ende wair enich mensche zwairlic gequetst dat den scepenen dochte dat hi gevreesst wair van liue die die smarte gedaen hadde en soudmen niet verborgen eer die scepenen dochte dat die gequetste also verre gecomen wair datmen him verborgen mocht. Mar wair een poorter gegoet is tot LX lb. toe of dat hi van also vele borghe zetten mach die sal ongevangen bliuen. Ende all storue die gequetste die borghe sal quijt wesen mitten LX lb. dair hi voir gelooft heeft. Ende van wat twiste onse poorter misdadich is ende hi him verborgen mach vp twyschatte boete die sal ongevangen bliuen wtgeset van dootslagen van

²¹² Wat de verdedigende partij eventueel aanricht.

²¹³ Een crimineel feit kan dus worden verzoend tussen partijen maar blijft vervolgbaar in rechte.

vredebraec ende van leeden. Ende van allen quetsingen salmen recht doen drien weken nadat die misdadige begeert also verre als die gequetste genesen is. Ende wie poorter of poortersse is binnen Gheeruliet ende gevangen wort en salmen pinen noch porssen noch in gheen vangenisse brengen buten onser stede van Gheeruliet noch in ghenen last dan voirscreuen is. Wair so yement van dootslagen of van feyten voirluchtich is ende ballinc geleit wort mit recht wt onser stede vryheit van Gheeruliet dien sullen wi ballinc houden. Ende en mogen him noch stede noch lant geuen noch gheleyde mar sullen him ballinc houden in onser stede ende lande van Putte ende van Stryen also lange als hi des doden magen of dair hi tfeyt op gedaen heeft niet gebetert en heeft. Ende van wat zaken yement voirluchtich wort wil hi ter poorten vierschair comen ende recht nemen dien salmen geleide geuen ende veyligen in onse macht. Ende wort hi quijt gewiist so sal hi vry bliuen van ons ende van enen ygeliken. Ende wie verwonnen sal worden salmen verwinnen mit scepenen of mit drien poorteren of meer die scepenen dunct dat te gelouen siin. Ende en mach die here hier mede niet winnen so mach hi den misdadigen ten eede driuen.

[Evenzo wie jegens ons een strafbaar feit pleegt uitgezonderd doodslag, die zal degene die hij gewond heeft zoveel vergoeden als hij jegens ons verbeurt, uitgezonderd wanneer sprake is van beschadigde lichaamsdelen, daar zullen wij noch iemand anders meer van hebben. En ware enig mens zwaar gekwetst, dat de schepenen menen dat gevreesd moet worden voor zijn leven, dan mag voor degene die de verwonding heeft toegebracht geen borg worden gesteld, totdat de schepenen menen dat de gewonde weer zover is hersteld dat men hem op borgstelling vrij mag laten. Maar wanneer een poorter tot 60 pond gegoed is, of voor zo'n waarde borg kan stellen, die zal niet worden gearresteerd. En als de gewonde sterft, dan zal die borgsteller zijn schuld zijn kwijtgescholden met de 60 pond waar hij voor instond. En elke ruzie waaraan onze poorter schuldig is en waartoe hij borg mag stellen ten bedrage van tweemaal de boete, die zal vrij blijven, uitgezonderd vanwege doodslagen, vredebreuk en verminkingen.

En vanwege alle kwetsuren zal men recht spreken binnen drie weken nadat de schuldige daarom verzoekt, in zoverre als de gekwetste genezen is. En wie poorter of poorteres is binnen Geervliet en gevangen wordt, zal men *pijnigen noch persen*²¹⁴ noch gevangen zetten buiten onze stad Geervliet, noch enige last bezorgen meer dan voorschreven is.

Wanneer iemand vanwege doodslag of vanwege misdaden voortvluchtig is en in rechte tot balling wordt gemaakt buiten onze stadsvrijheid van Geervliet, die zullen wij balling houden. En mogen hem huis noch land geven noch een vrijgeleide, maar zullen hem balling houden in onze stad en landen van Putten en van Strijen, zo lang hij de bloedverwanten van de gedode of tegen wie hij de misdaad heeft begaan, niet vergoed heeft. En vanwege welke zaken iemand voortvluchtig is, wil hij voor de vierschaar van de stad komen en worden berecht, die zal men vrijgeleide bieden en in onze macht beveiligen. En wordt hij vrijgesproken, dan zal hij vrij blijven vanwege ons en vanwege eenieder. En wie schuldig zal worden bevonden, zal men veroordelen met schepenen of met drie of meer poorters, van wie schepenen menen dat ze geloofwaardig zijn. En wanneer de heer hiermee geen veroordeling krijgt, dan mag hij de misdadiger verplichten tot de onschuldeed.]

34. Item so wie vecht binnen der vryheit van Gheeruliet dien salmen dwingen dat hiit al betert of men sal him verbannen. Ende comt die verbannen man ergent in onsen lande dien salmen houden ende leueren te Gheeruliet inden steen. Ende elc poorter van Gheeruliet mach elken misdadigen mensche houden ende vangen in onser stede ende lande sonder verbuernisse ende den rechter leueren.

[Evenzo wie vecht binnen het rechtsgebied van Geervliet, die zal men dwingen alles te vergoeden, of men zal hem verbannen. En wanneer die verbannen man ergens in onze gebieden komt, dan zal men hem aanhouden en uitleveren te Geervliet in de gevangenis. En elke poorter van Geervliet mag elke misdadige mens aanhouden en gevangennemen in onze stad en onze landen zonder dat dit een vergrijp oplevert, en aan de schout uitleveren.]

35. Item soo wie berucht wort mit zwaren misdaden het si mit dieften in brande, in roue in verghiffenisse des venijns of in enige dodelike dingen ende dair mede begrepen worde die sal ouergaen een dodelic ordel. Ende wie dair of beschuldicht wort ende niet verwonnen mit scepenen mit siinre eenre hant ten heiligen sal hi siin ontschulde doen.

[Evenzo wie beschuldigd wordt vanwege zware misdaden, hetzij diefstal, brandstichting, roverij, het toedienen van vergif of enigerlei dodelijke zaken, en daarvoor gearresteerd wordt, die zal een dodelijk vonnis ondergaan. En wie daarvan beschuldigd wordt en niet schuldig wordt bevonden door schepenen, met alleen zijn eigen hand op

²¹⁴ Een lijfstraf doen ondergaan.

heiligen²¹⁵ zal hij zijn onschuld zweren.]

36. Item soo wat poorter gheoorloft is siin wapen te dragen in onser stede van Gheeruliet die salse dragen alle onse lande duer van Putte ende van Stryen.

[Evenzo welke poorter het is toegestaan zijn wapen te dragen in onze stad Geervliet, die zal het (mogen) dragen door al onze gebieden van Putten en van Strijen.]

37. Item alle bastairden goet sal eruen op siin naiste magen gelic of hi wittachtich kint wair. Ende wi en sullen van niemants doot goet delen dair erfnamen siin. Ende en siin dair gheen so sullen wi dat goed houden jair ende dach ende en comen dair binnen gheen erfnamen so sal dat goet ons wesen.

[Evenzo zal al het goed van bastaarden vererven op zijn naaste bloedverwanten alsof hij een wettig kind was. En wij zullen van niemands 'dood goed'²¹⁶ delen wanneer er erfgenamen zijn. En als er geen zijn, dan zullen wij die goederen een jaar en een dag onder ons houden en komen er binnen die termijn geen erfgenamen naar voren, dan zal het goed van ons zijn.]

38. Item so wie siin erue²¹⁷ vercopen wil salt drie dinghe daghe indie vierschair bieden. Ende comt binnen dier tiit enich zuster of broeder of hoir kinder of die him naire is sal den coop hebben vp dat hi siin angeboorte gheert.

[Evenzo wie zijn onroerend goed verkopen wil, zal het drie gerechtsdagen in de vierschaar aanbieden. En komt er binnen die termijn enige zuster of broer of hun kinderen of anderen die hem nader verwant zijn, die zal het mogen kopen, omdat hij het recht van voorkeur [naasting] wenst te gebruiken.]

39. Item huyshuyr of erfhuyr sal gaen voor alle schulde. Ende wes schulde voir scepenen verplogen is sal gaen voir onse forfeyten die nader verplogender schulde verschijnen ende scepenen kennesse sal gaen voor alle kennesse.

[Evenzo zullen huishuur en erfpacht voor alle andere schuld gaan. En welke schuld ten overstaan van schepenen is erkend, zal gaan voor onze boeten²¹⁸ die na de in rechte erkende schuld ontstaan; en schepenbewijs zal gaan voor alle andere bewijs.]

40. Item wair enich poorters beesten enige misdaet misdaen dat en sal die poorter niet beteren vp dat hi die beeste van him drage binnen achte dagen of eer.

[Evenzo wanneer de beesten van enig poorter iets misdeden, zal de poorter dat niet vergoeden, op voorwaarde dat hij binnen acht dagen of eerder van zijn beesten afstand doet.]

41. Item men en sal gheen poorters goet van Gheeruliet beschaden ergent binnen onse lande buten der vryheit van Gheeruliet men sal him eerst een wete doen dair hi woent of in siinre jegenwoirdicheit ende men en sal onsen poorter noch siin goet nergent besetten in onsen lande.

[Evenzo zal men geen goed van een poorter van Geervliet benadelen ergens binnen onze gebieden buiten het rechtsgebied van Geervliet, dan nadat men hem eerst in kennis stelt daar waar hij woont of in zijn aanwezigheid; en men zal op onze poorter noch op zijn eigendom waar dan ook in onze gebieden beslag leggen.]

42. Item alle scepenen brieuen van schoude salmen vernuwen binnen zeuen jaren of eer. Ende wat brieue die ouder siin dan zeuen jair die sullen te niete wesen wtgezet eruebrieue. Ende wie siin brieue wil doen vernuwen sal zweren mit him derden wittachtich ten heiligen dat siin brieue recht siin sonder fallatye.

[Evenzo zal men alle schuldbrieven van schepenen binnen zeven jaren vernieuwen dan wel eerder. En welke brieven ouder zijn dan zeven jaar, die zullen nietig zijn uitgezonderd erfbrieven.²¹⁹ En wie zijn brieven wil doen vernieuwen,

²¹⁵ Met zijn hand op een reliekhouder en niet bijgestaan door anderen (eedgehulpers of eedvolgers).

²¹⁶ Nalatenschap.

²¹⁷ Met het oog op het naastingrecht van bloedverwanten van de verkoper.

²¹⁸ Als inkomsten voor de heer.

²¹⁹ Pachtbrieven; oorkonden, geschreven stukken waarbij iemands recht op onroerend goed wordt gevestigd. De termijn dient in verband te worden gebracht met de zevenjarige pachtcontracten en de verhevening (= aanslag in

zal daartoe samen met drie betrouwbare personen voor heiligen zweren, dat zijn brieven juist zijn en zonder bedrog.]

43. Item alle die onse poorters siin off worden sullen schelden wi quijt van allen eygendom also lange als si inder poorten vryheit wonen. Ende alle die kinder die si wyngen die wile dat si poorteren siin sullen vry bliuen al voeren si namals buten wonen.

[Evenzo schelden wij eenieder die poorter van ons is of zal worden zijn horigheid kwijt, zo lang als zij binnen het rechtsgebied van de stad wonen. En alle kinderen die hen geboren worden gedurende de tijd dat zij poorters zijn, zullen vrij blijven, ook al gaan zij naderhand buiten [de stad] wonen.]

44. Item van onsen scepenen van Gheeruliet sullen drie diicscepenen wesen dairmen den diic ende dat dair toebehoort mede sal bedriuen mit anders vier scepenen diemen buten der vesten binnen der vryheit van Gheeruliet dair toe nemen sal.

[Evenzo zullen van onze schepenen van Geervliet er drie dijschepenen zijn, die de schouw over de dijk en dat daar toebehoort zullen uitvoeren, met daarnaast vier schepenen die men buiten de vesten binnen de vrijheid van Geervliet daartoe zal benoemen.]

45. Item hieren bouen hebben wi den burgmeesteren ende den scepenen van Gheeruliet gheorlouet te maken nuwe kueren ende gebode mit rade ons scout te duyren een half jair of een heel jair om orbair der gemeente of die meerre deels vander gemeente vp dat dair ons recht in behouden bliue. Ende wat boeten van kueren comen sullen wi hebben een derdendeel ende die stede van Gheeruliet een derdendeel scout, burgmeesters ende scepenen een derdendeel.

[Evenzo hebben wij hierboven de burgmeesters en de schepenen van Geervliet toegestaan nieuwe keuren en geboden te maken, met advies van onze schout, die een half jaar of een heel jaar geldig zijn, ten dienste van de gemeente of het merendeel van de gemeente, onder voorbehoud dat daarbij ons recht behouden blijft. En van de boetes ingevolge de keuren zullen wij een derde deel krijgen, en de stad Geervliet een derde deel, en schout, burgmeesters en schepenen een derde deel.]

Ende om dat wi willen dat alle vryheit ende punten voorscreuen wittelic ende wel gehouden worden tot ewigen dagen van ons ende van onsen nacomelingen onsen goeden luden die nv woinachtich siin binnen onser stede vryheit van Gheeruliet ende namaels jncomen mogen so hebben wi desen brief open bezegelt mit onsen zegel wthangende.

[En omdat wij willen dat alle voorschreven vrijheid en artikelen wettig en goed behouden blijven ten eeuwigen dage vanwege ons en onze nakomelingen voor onze goede lieden die nu woonachtig zijn binnen onze stadsvrijheid van Geervliet en naderhand daar mogen komen wonen, aldus hebben wij deze brief open bezegeld met ons zegel uithangend.]

Hier ouer hebben geweest onse rade ende mannen als Willem van Haerlem Ludolf de Wilde Ernst van Salmonde Stadinc Maes Gillis de Bruyne Pieter Renger Willem Corturient ende Otte Koudauer. Dit was gedaen tot Gheeruliet. Jnt Jair ons heren duzent driehondert een ende tachtich vpten vierden dach der maent van Aprille.

[Hierbij zijn aanwezig geweest onze raad en leenmannen als Willem van Haarlem, Ludolf de Wilde²²⁰, Ernst van Almonde, Stadinc Maes²²¹, Gielis de Bruyn²²², Pieter Rengher, Willem Kortvrient en Otto Koudaver²²³. Dit was gegeven te Geervliet. In het jaar van onze Heer 1381 op de vierde dag van de maand april.]

de belastingen) van de dijkavels over de aanliggende hofsteden om de zeven jaar. Nieuwe kavels dienden ook eerst zeven jaar te hebben droog gelegen vooraleer ze in de belasting werden aangeslagen.

²²⁰ Eerst rentmeester van Putten, daarna baljuw en tenslotte ruwaard van het gehele land van Putten.

²²¹ Baljuw van het land van Strijen.

²²² Klerk van de heer en waarschijnlijk redacteur van de oorkonde.

²²³ Baljuw van Putten.

Gerard, heer van Voorne, burggraaf van Zeeland, verleent stadsrecht aan al degenen die binnen het rechtsgebied van Goedereede wonen of zullen wonen.

Origineel: niet voorhanden.

Afschrift: B. (dec. 1451) NA, AGH 238 (register 'Philippus B' van hertog Filips van Bourgondië, 1435-1467), f. 71v - 77 - C. (18de eeuw) NA, Handschriften derde afdeling ARA, inv. nr. 1A (Supplementen Van Mieris) - D. (16^e eeuw) SA Goeree-Overflakkee, archief gemeente Goedereede, inv. nr. 1, f. 1-9 = handvest bevattende een register met de 'Hantvesten ende cueren der stede van der Goedereede' - E. (1ste kwart 16de eeuw) Tresoar, Verzameling kleine aanwinsten Tresoar, inv. nr. 62 = Register bevattende 'Eene landsordonnantie van den jare 1477', op het eerste blad staat geschreven: Desen bouck hoert toe Arent Heyndricxzone Vryze, die water cleerck van der stede van Middelburch, f. 127r - 137r ('Keuren van Goedereede') - F. (1649) SA Goeree-Overflakkee, archief gemeente Goedereede, inv. nr. 4, f. 3r - 7v = handschrift aangelegd door secretaris L. de Zutter bevattende een register met 'Privilegien, Statuten, Keuren en Ordonnantien der stede van der Goedereede' - G. (ca. 1800) Tresoar, 344 Verzameling Fries Genootschap, inv. nr. 929 = inhoudsopgave van afschrift E. door de Zeeuwse historicus J.W. te Water, met o.a. een transcriptie van het stadsrecht van Goedereede.

Druk: a. Pols, 'Bevestiging der handvesten van Goedereede', p. 330-340.

De uitgave van Pols is gebaseerd op de bevestiging van de opvolgende privileges van de stad Goedereede door hertog Filips van Bourgondië in dec. 1451, naar E. Vergelijking van mijn transcriptie van het gelijktijdige afschrift uit 1451 in het Nationaal Archief met de tekst van Pols heeft uitgewezen dat afschrift B. de voorkeur verdient.²²⁴

Wy Geraerd heer van Voirne burchgrauve van Zeellant allen den genen die dese letteren zullen zien off horen lesen saluyt ende kennisse der wairheyte. Wy maken u condit dat wy by onse voirsienichede by onsen vryen wille ende by gemeenen raide van onsen mannen ende van onsen goeden luyden van onsen lande gemaket hebben ende gegeuen alle den genen die binnen der vryhede vander Goedereede wonen of hyer nae wonen zullen alsulke coire ende alsulc recht als hier nae gescreuen is vast ende stade van ons ende van allen onsen nacomelingen ewelijcke te houden.

[Wij Gerard, heer van Voorne, burggraaf van Zeeland, al degenen die deze brief zullen zien of horen lezen, saluut en kennis van de waarheid. Wij maken u bekend dat wij, uit onze voorzienigheid, uit onze vrije wil en op gemeen advies van onze leenmannen en van onze goede lieden van onze landen, hebben gemaakt en gegeven al degenen die binnen het rechtsgebied van Goedereede wonen of hierna zullen wonen, zulke keur en zulk recht als hierna geschreven is, onverbrekkelijk en voor eeuwig in stand te houden vanwege ons en al onze nakomelingen.]

Van rechte te doene enen manne die van buyten claget.

1. Van wat saken dat yemant van buyten heeft te clagen vp yemant binnen der coire vander Goedereede hy sall hem doen tscependom vander stede.

[Over welke aangelegenheid ook iemand van buiten iemand aanklaagt van binnen de vrijheid van Goedereede, die zal zich tegenover hem onderwerpen aan de rechtspraak van schepenen van de stad.]

Van rechte te hebbene enen poirtere van enen man die buter coire woent in verschen van Westvoirne.

2. Soe wie van binnen heeft te clagene vp yemant jn Westvoirne die uuter coire woont die clager

²²⁴ Deze tekst is gebaseerd op B. Transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox. Zie voor nadere informatie over het afschrift E.: *Verslag van een codicologisch onderzoek van een handschrift getiteld: Eene lands-ordonnantie van den jare 1477, uit het eerste kwart van de 16de eeuw, Hof van Justitie te Leeuwarden* door Dolf van Weezel Errens, Leeuwarden 1984 (o.a. in Tresoar). Hier is alleen de tekst weergegeven van het stadsrecht van 1312 en niet de bevestiging door de hertog zelf noch de latere privileges die hierin ook zijn opgenomen. Opvallend is dat in de afschriften C. en F. sprake is van 47 i.p.v. 49 artikelen. Art. 37 (B.) is niet opgenomen in afschrift F. en de artikelen 21 en 22 (B.) zijn in afschrift F. samen in art. 21 opgenomen.

sall soucken sijn recht mit sonnendaechs ban ter kercke in Westvoirne. Ende die rechter van Westvoirne sall hem rechten ouer dwers nacht. Ende dede dies die rechter nyet ende die klager dat betoechde mit twe scepen off mit twe mannen off mit drie wittachtygen buyren so mocht die klager dair nae den genen doen besetten ter Goedereede ende recht aldair van hem nemen by der coire.

[Wie van binnen tegen iemand in Westvoorne die buiten de vrijheid woont een klacht heeft, die klager zal zijn recht zoeken door middel van de zondagse ban in de kerk te Westvoorne. En de schout van Westvoorne zal hem binnen een dag recht doen. En deed de schout dit niet, en de klager getuigt daarvan met twee schepenen of met twee mannen of met drie betrouwbare inwoners, dan mag de klager vervolgens diegene doen gijzelen te Goedereede, en recht van hem eisen volgens de keur.]

Een vreemde man mach enen vreemden besetten doen.

3. Elck man die vreemde es mach enen vreemden buyten der versk ter Goedereede besetten ende recht aldair van hem nemen bider coire.

[Elke man die een vreemdeling is mag een vreemdeling buiten de vesten van Goedereede gijzelen en aldaar recht van hem eisen volgens de keur.]

Van schoude diemen maect binder coire ende van comanschip.

4. Soe wat schoude men maket binnen der vryhede voir schepenen off voir drie wittachtich buyren off coopmanne dat zal men berechten byder coire.

[Welke schuld ook die men maakt binnen het rechtsgebied ten overstaan van schepenen of van drie betrouwbare inwoners of koopmannen, die zal worden berecht volgens de keur.]

Item van schoude.

5. Alle die comanschippe diemen maket binder coire dat drie gebuyren off wittachtich coopmannen kennen sall stade bliuen sonder erue dat hoert te scependomme.

[Alle koopmanscontracten die men afsluit binnen het rechtsgebied, die bekend zijn bij drie inwoners of bij drie betrouwbare koopmannen, zullen bestendig blijven, uitgezonderd onroerende goederen, hetgeen tot het schepenrecht behoort.]

Item van schoude.

6. Wat goede zoemen coept jn die marct dat drie goede mannen kennen coomt yemant dair nae die segget dat dat goet sijn es ende dat wettelijcke prouuet geue dat gelt dairt omme was gecoft ende hebbe dat goet weder of hy wille.

[Welke goederen men ook op de markt koopt, hetgeen drie betrouwbare mannen bekend is, iemand komt daarna en zegt dat die goederen de zijne zijn en hij bewijst dat in rechte, dan betaalt hij het bedrag waarvoor het gekocht is en krijgt aldus de goederen terug, zo hij dat wenst.]

Van ongestaden cope.

7. Welke tijt zoo goet coomt ter marct ende mer jegens vaert buyten cruycen²²⁵ ende dair coept die coep bliuet ongestade sonder van zwaren scepen ende die coepman verbuert zeuen ende twintich schellingen.

[Wanneer ook maar goederen op de markt komen en men gaat ermee buiten de marktvrijheid en ze worden daar gekocht, dan blijft de koop niet in stand, uitgezonderd van zware schepen, en de koopman verbeurt zevenentwintig schellingen.]

²²⁵ De begrenzing van het gebied dat onder de marktvrijheid viel en voor, tijdens en na de marktijden bijzondere bescherming aan de inkomende en uitgaande kooplieden bood.

Vanden comanne te veldoene.

8. Wie zoe goet coft ende dat nyet ennemochte gelden men salne leueren den luyden ouer hare schoud. Ende dat goet mede machment beuaeren binnen der heerschippe.

[Wie ook maar goederen koopt en die niet wil betalen, dan zal men hem aan die lieden overdragen vanwege hun schuld. En dat goed ook, als men het in zijn macht kan krijgen.]

Van verbinden van schoude.

9. Als een vreemt man jn die haringtijt off een ander tijt hem verbint met eeniger schoud voir schepenen off voir drye buyren vaert hy wech buyten der versche sonder oorloff won[n]ende waer zoe men daer naer beuaert jn mijns heeren lant salmen hechten ouer sine schoud.

[Als een vreemdeling in de haringtijd of op een ander moment zich verbindt tot enigerlei schuld ten overstaan van schepenen of van drie inwoners, en hij zonder verkregen toestemming vertrekt buiten het rechtsgebied, waarheen hij ook gaat binnen het gebied van mijn heer, daar zal men hem vastnemen vanwege zijn schuld.]

Van schampcoep.

10. All schampcoep verbiet die coire diemen met rechte prouuen mach worder yeman off bedragen die verbuerde XXVII sch.

[Alle bedrieglijke koop is verboden volgens de stedelijke rechtsbepalingen, voor zover men in rechte kan bewijzen, wordt iemand daarvoor veroordeeld, die verbeurt zevenentwintig schellingen.]

Van scheydinghe te doene van gemenen scepen.

11. Wie zoe haringschepe mit ander gemyene heuet voeget hem niet gemeene te houden zoe sellen zy scheyden voir sint Jans daghe te midsomer. Anders moeten zy blyuen te gader die teelt duyre dat wyset die koire.

[Wie met een ander samen haringschepen heeft en het past hem niet deze samen te houden, dan zullen zij uiteen gaan voor St. Jansdag in het midden van de zomer (24 juni). Anders moeten zij verenigd blijven gedurende de haringtijd, dat bepaalt de keur.]

Van volgers.

12. Wie zoe penningen schuldich is bleuen van te zee te varen binnen die coire will hy varen vp smans dele hy mach hem betalen mit synen arbeyt; wil hy op sijn dele nyet varen make hem zijn schout zeker ende vare daer hy wille. Schuet hy die Goedereede, wair men beuaert jn mijns heren lant salmen [ar]resteren om sine schout ende wysen jn smans herberge dien hy schuldich is.

[Wie ook binnen het rechtsgebied penningen verschuldigd is gebleven vanwege de zeevaart, en hij wil varen op het schip (als deel van de vennootschap) van de man (die hij de penningen verschuldigd is), dan mag hij hem (zijn schuld) betalen met zijn arbeid; als hij niet op diens schip wil varen zal hij hem zijn schuld zekerstellen en dan mag hij gaan waar hij wil. Mijdt hij Goedereede, waar men hem aantreft in het gebied van mijn heer, zal men hem arresteren vanwege zijn schuld, en verwijzen naar de woning van de man die hij het geld schuldig is.]

Van custinge te doene.

13. Zoe wie yemand van Goedereede aanspreket van custinge hy sals hem doen mit dien die binnen der coire wonen.

[Ieder die een inwoner van Goedereede aanspreekt vanwege een *custinge*,²²⁶ die zal deze uitspreken met diegenen die binnen het rechtsgebied wonen.]

²²⁶ *Custing* = eed, gezworen ter bevestiging van de geloofwaardigheid van een door een ander afgelegde zuiveringseid; een volgeed derhalve, af te leggen door familieleden van de aangeklaagde. In dit geval gaat het om de erkenning van een schuld als koopsom.

Van vrede te wairne.

14. Soe wie den prochipape den rechter des heren knape van sijn huize synen man off scepen vander vryheyde vrede ontseyde voer scepenen off voir drie buyre wittachticher ende worde hy drie waruen vermaent telken vermanen verbuerde hy vyff pont hollants. [Ieder die de pastoor, de schout, de knaap van de heer zijn huis, zijn leenman of een scepen van de vrijheid vrede weigert ten overstaan van scepenen of van drie betrouwbare inwoners, en hij wordt drie maal vermaand, voor elke vermaning verbeurt hij vijf pond hollands.]

Item van vrede te wairne.

15. Wie eene buyre vrede warent voir drye buyren wittachtich die verbuert vyftich schellingen. [Wie een inwoner een vrede weigert ten overstaan van drie betrouwbare inwoners, die verbeurt vijftig schellingen.]

Van sberen geleyde.

16. Wie die prochipape rechter off des heren knape van sijn huise neemt vp sheeren geleyde die dat geleyde breket die verbuert sijn lijff ende sijn goet ende men soude die misdaet vierschatte beteren jegens den man. [Aan wie de pastoor, schout of de knaap uit het huis van de heer het vrijgeleide van de heer verleent, diegene die dat vrijgeleide verbreekt, verbeurt zijn leven en zijn goed, en men zal die misdaad viervoudig vergoeden jegens de man (aan wie het vrijgeleide was verleend).]

Item van vrede.

17. Wie zoe den tolnaere vrede ontseyde voir drie coepmanne off vier gebuyren binnen der hauen die verbuerde dertich schellingen. [Ieder die de tollenaar vrede weigert ten overstaan van drie koopmannen of vier inwoners binnen de haven, die verbeurt 30 schellingen groot.]

Van vrede te brekene.

18. Wie soe vrede brake dien hy selue hadde gegeuen die verbuerde sijn lijff ende sijn goet ende die mit hem vochte, verbuerde tyen pont. Ende die smarte soude hy beteren vierschatte. [Ieder die een vrede breekt, die hij zelf had gegeven, verbeurt zijn leven en zijn goed, en die met hem vocht, verbeurt tien schellingen. En de verwonding zal hij viervoudig vergoeden.]

Van verbodene wapene.

19. Wie mit verboden wapen yemen wont hy verbuert tyen pont off die hant. Doot hyre yemant mede dat is lijff om lijff. [Wie met verboden wapens iemand verwondt, verbeurt tien pond of de hand. Doodt hij iemand hiermee, dan is het leven om leven.]

Van vechten in tauerne.

20. Wie enen slaet met enen potte off ergent mede werpt verbuert tyen schellingen ende die smarte twischat alsoe als zy bekend wort. [Wie iemand slaat met een pot of ergens mee gooit, verbeurt tien schellingen, en de verwonding tweevoudig, als dit wordt erkend.]

Van knyuen²²⁷ ende van quader woorden.

21. Wie zoe knijff rutinghe fasoen off mordwapen draghet verbuert tyen schellingen. Trecket hijt mede te vechten hy verbuert drye pont. [Ieder die een dolk, lang mes, ponjaard of moordwapen draagt, verbeurt tien schellingen. Trekt hij het om

²²⁷ Lees: *knyven*.

er mee te vechten, verbeurt hij drie pond.]

Item van quaden woorden ende van vloekene.

22. Wie zoe yemant vloekt off hiet liegen nae gegeuen vrede verbeurt tyen schellingen. Ende vloekede hine voer den vrede off hyet hine liegen verbeurt drie schellingen. Ende jegens den man soude hiet verbeteren gelijcke enen platte.²²⁸

[Ieder die iemand vervloekt of openlijk beweert dat hij liegt na een gegeven vrede, verbeurt tien schellingen. En vervloekt hij iemand vóór een te geven vrede of beweert hij openlijk diegene te liegen, verbeurt hij 3 schellingen. En jegens die man zal hij dit vergoeden met het bedrag dat staat op het slaan met een plat wapen.]

*Van huysstekinghe.*²²⁹

23. Soe wie an ene huise binnen der vriheide strijt by dage elck vechter daer an verbeurt zeuen ende twintich schellingen ende drie schellingen den rechter. Zoe wat schade men jnwaert doet salmen beteren tweschat ende datmen utwaert doet salmen beteren een schat. Wat schade men den waert vanden huise doet salmen beteren vierschot. Dat sall die gene gelden des dat geleyde is. Ende datmen by nacht doet als voirscreven is die verbeurt twiuoudich boete ende sall twiuoudich beteringe doen.

[Ieder die een huis binnen de vrijheid overdag vechtend aantast, iedere daarbij betrokken vechter verbeurt 27 schellingen, en 3 schellingen aan de schout. Welke schade men binnen aanricht, zal men tweevoudig vergoeden, en wat (voor schade) men buiten aanricht, zal men eenmaal vergoeden. Welke schade men de eigenaar van het huis berokkent, zal men viervoudig vergoeden. Dat zal diegene die de leiding heeft, betalen. En wat men 's nachts doet, dat hiervoor beschreven is, die verbeurt een tweevoudige boete en zal het tweevoudig moeten vergoeden.]

Van drincken jn tauerne ende lach te betaelne.

24. Wie dat drincket jn ene tauerne ende synen dranck nyet enne gelt voer sander dagen te noene ende wonachtich jnder vryhede is die schoute sal metden scepen te synen huise gaen zoe verbeurt drie schellingen. Ende die waert sall hebben sijn gelach twi schat heuet hijt betoghet.

[Wie in een taverne drinkt en zijn drank niet vóór de middag van de volgende dag betaalt, en woonachtig is binnen het rechtsgebied, dan zal de rechter met schepenen naar zijn huis gaan, en verbeurt hij drie schellingen. En de waard zal zijn gelag tweevoudig betaald krijgen, als hij het heeft aangetoond.]

Item van gastrien.

25. Wie synen waert ont vaert ende een vreemt man es buyten der versche van Westvoirne ende sinen cost ontvoert betoghet sijn waert voer twee scepen off voer drie wittachtich buyre coomt hy daer nae weder sijn waert mach vp hem halen tusschen X s. 1 d.

[Wie bij zijn waard vertrekt en een vreemdeling is van buiten het rechtsgebied van Westvoorne, en zich aan zijn vertering onttrekt, en de waard getuigt hiervan ten overstaan van twee schepenen of drie betrouwbare inwoners, en hij komt daarna weer terug, dan mag de waard het op hem verhalen tot een bedrag van tussen de tien schellingen en een penning.]

Item van gastrien.

26. Wat vremder man die vryhede wilde ruymen ende bescout ware ende buyten der versche varen wilde die schoute soudent heften mitten buyren. Waer die schoute daer nyet zoe mocht een schepen doen off een buyre mit buyren ende doen te rechte staen. Wie daer toe vermaent wort ende nyet en quame verbuerde vyff schellingen worde hijs verwonnen mit twee schepenen off mit drie wittachtigen luyden.

[Welke vreemdeling uit de vrijheid wil vertrekken en met schulden bezwaard is, en naar buiten het rechtsgebied (van Westvoorne) wil gaan, zal door de schout samen met de inwoners worden vastgehouden. Wanneer de schout niet

²²⁸ In afschrift E.: *beteren gelijck met een plat wapen.*

²²⁹ Lees: *huyssoekinghe* of *huisbrekinghe*, in de betekenis van huisvredebreuk.

aanwezig is, mag een schepen dit doen of een inwoner met inwoners en hem terecht doen staan. Wie daartoe wordt vermaand en hieraan geen gehoor geeft, verbeurt vijf schellingen, als hij daarvoor schuldig wordt bevonden door twee schepenen of door drie betrouwbare lieden.]

Van panden.

27. Als een vreemde man pande verteert ende clager nae volcht die dat wettelijke proeuet dat die pande sijn zyen gelde die cost die vp dien pande gedaen is ende hebbe dien pande off hy wille.

[Als een vreemdeling (onder-)panden te gelde maakt en de klager vervolgt dit in rechte, en hij wettig bewijst dat het zijn panden zijn, en vergoedt hij de kosten die voor die panden gemaakt zijn, dan mag hij die panden hebben, zo hij dat wil.]

Van oirconde.

28. Nyemant ennemach oirconde dragen die verwonnen is van diefte van roue van craft van wyuen.

[Niemand mag getuigen die schuldig wordt bevonden vanwege diefstal, van roof, van vrouwenverkrachting.]

Item van oirconde.

29. Wat coopman wort verwonnen off buyre van valsker oirconde all sijn goet dat is verbuert; ende grijpten die here hy sall ouer hem rechten als ouer enen valsker.

[Welke koopman schuldig wordt bevonden vanwege het afleggen van een valse getuigenis, verbeurt al zijn goederen; en wordt hij gegrepen door de heer, dan zal hij hem berechten als een bedrieger.]

Item van meentochte van vyssche.

30. Hene moit gheen coopman van vische mienthovet maken mit yemant sonder mit synen gebuyre van ziere vryhede enne waert jn die haringtijt. Die oick dat dede verbuerde XXX s. alsoe dicke als hijt dede ende men moesten verwinnen met twe scepenen off mit drie coepmanne off mit drie wittachtich buyren.

[Geen koopman moet een vennootschap aangaande de visserij aangaan met iemand, tenzij met zijn (mede-) inwoners van zijn vrijheid, en ware het in de haringtijd. Die dat toch doet, verbeurt dertig schellingen voor elke keer dat hij het deed; en men moet hen schuldig laten verklaren met twee schepenen of met drie betrouwbare kooplieden of met drie betrouwbare inwoners.]

Van misdoene van scepen.

31. Wat scepen te stryde comt dourgoit den lachter die men hem doet salmen beteren vierschat. Ende wie zoe enen scepen tyet dat hine heuet gequetst off gewont jn nyde ende ment proeuen mach mit twe scepen off mit drye wittachtich buyren hy salt hem beteren mitden recht.

[Welke schepen tussenbeide komt in een twist, de laster die hem wordt aangedaan, zal men hem viervoudig vergoeden. En wie een schepen er van beschuldigt dat hij hem in zijn drift heeft verwond of gekwetst, en men kan het bewijzen met twee schepenen of met drie betrouwbare inwoners, zal hij het hem vergoeden volgens het recht.]

Van bedrachte van schoude.

32. Gebuyren enne moughen nyemant hoger bedragen dan van enen pond.

[Inwoners mogen niemand schuldig verklaren voor meer dan een pond.]

Van bruden te zitten.

33. Henemoet gene vreemde bruyt sitten om gelt binnen der coire. Jn wes huys zy zate die verbuerde dertich schellingen.

[Men moet geen vreemdeling gemeenschap toestaan voor geld binnen het rechtsgebied. In wiens huis zij zaten, die verbeurt 30 schellingen.]

Van brude te geuene.

34. Henemoet gene bruyt geuen yemant buyten den huyse dair zy in comt sonder haer

leyders vp die boete van XXX s.

[En men moet iemand geen bruid ten huwelijk geven buiten het huis waar zij inkomt, zonder haar begeleiders (huwelijksgetuigen), op een boete van 30 schellingen.]

Van speelman te geuen.

35. Henemoet nyemant enen speelman meer geuen dan een stoop wijns vp die boete van enen ponde.

[Het is niemand toegestaan een speelman meer te geven dan een stoop (kan) wijn, op een boete van een pond.]

Van der marct te zoekene.

36. Alle die van Westvoirne ter zee varen die moeten soecken hair marct te Goedereede. Die dat nyet en dede die verbuerde XXX s. het enne dede hem sijn.

[Allen die van Westvoorne op zee varen, die moeten (met hun goederen) de markt te Goedereede aandoen. Diegenen die dat niet doen, verbeuren 30 schellingen, het deed hem zijn²³⁰.]

Van hauen te versitten.

37. Wye die hauen versate verbuerde een pont.

[Wie de haven ontwijkt, verbeurt een pond.]

Van zeedrifte.

38. Alle die zeedrift diemen vindt buyten der brake salmen brengen onder den genen diense die here beuelet. Ende die gene sall hem loonen by twe scepen ende ene visker.

[Alle strandvondsten die men vindt buiten de brake, die zal men brengen onder de hoede van degene die de heer beveelt. En diegene zal hem belonen door twee schepenen en een visser.]

Item van zeedrifte.

39. Wie zeedrifte verhulsterde oft ontstake, ende dieghene dat prouven mocht dien se bevolen ware, mit twee scepenen of mit drie wittachtich luden, die sout beteren als oft ware roef oft dyeft.

[Wie strandvondsten verduistert of achterhoudt, en degene die deze waren toegezegd, kan dat bewijzen, met twee schepenen of drie betrouwbare lieden, die zal het vergoeden alsof het roef of diefstal betreft.]

Van vryhede te vaerne ende te keerne.

40. Alle luyden hebben vry te varen ende te keren vp den marctdach utgeresteert van schoude.²³¹

[Alle lieden mogen vrij komen en gaan op de marktdag zonder dat zij worden gearresteerd vanwege schuld.]

Van elcx mans eede.

41. Elck wittachtich mans eedt die binnen die coire woont wane dat hy coomt sall wesen enen gelijcke binnen der heerschippie van Voirne.

[De eed van elke betrouwbare man die binnen de keur woont, waar vandaan hij komt, zal gelijk gelden binnen de heerschappij van Voorne.]

Van valscher mate ende van valscher nichte.

42. Wie bedragen wort mit twee scepen off mit drie buyren wittachtich van valscher mate off van valscher wicht verbuert [XXVII sch.]²³² jegens den heer. Ende die men die valsche

²³⁰ Onduidelijke strekking; in een later afschrift ontbreken overigens deze laatste vijf woorden.

²³¹ In afschrift F. is hier toegevoegd: *utgesondert van scoude die up den marktdach gemaakt is; utgeresteert is daar (juister) ongearresteert.*

²³² Hier zal een bedrag zijn weggevallen. In het vrijwel gelijklopende stadsrechtartikel 21 van Brouwershaven staat hier de veel voorkomende boete van 27 schellingen opgenomen.

mate off wicht geuet salment beteren vierschot.

[Wie schuldig wordt verklaard voor twee schepenen of voor drie betrouwbare inwoners vanwege valse maat of vanwege vals gewicht, verbeurt [27 schellingen] jegens de heer.

En die men volgens die valse maat of gewicht levert, zal men viervoudig vergoeden.]

Van eeden te lachteren.

43. Wie des anders eedt lachtert jn gebanre sprake verbuert V lb. Hollants jegens den genen des eedt hy lachtert ende jegens den here XXVII s.

[Wie andermans eed lastert ter terechtzitting, verbeurt vijf pond Hollands jegens degene wiens eed hij lastert, en jegens de heer 27 schellingen.]

Item van ede te lachteren.

44. Wie des anders eedt lachtert buyten gebanre sprake sall beteren jegens den genen des eedt hy lachtert X s. ende jegens den here V s. wort hy bedragen van twe scepen off van drie wittachtich buyren.

[Wie andermans eed lastert buiten de gerechtszitting, zal dit vergoeden met tien schellingen jegens degene wiens eed hij lastert, en jegens de heer vijf schellingen, wanneer hij daartoe veroordeeld voor twee schepenen of voor drie betrouwbare inwoners.]

Van bedrach van scepen.

45. Wie een helpe doet mit scepenen die gene dair die helpe ouer gaet verbuert jegens den here III s.

[Wie een ander bijstand verleent met schepenen, dan verbeurt diegene wie bijstand wordt verleend, jegens de heer 3 schellingen.]

Van dingen van schoude.

46. Telken viertiennacht salmen dingen van schoude die bekend es van twe scepen off van drie buyren.²³³

[Elke veertien dagen zal men gedingen vanwege schulden die erkend zijn ten overstaan van twee schepenen of van drie inwoners.]

Van vreemde luyde te besetten.

47. Elk poorter vander Goedereede mach enen vremden man van buyten der versk van Westvoirne doen besetten ter Goedereede ende recht van hem hebben byder coire.

[Elke poorter van Goedereede mag een vreemdeling van buiten het rechtsgebied van Westvoorne laten gijzelen te Goedereede en recht van hem eisen volgens de keur.]

Van voirboden te leggen.

48. Die rechter ende die scepenen mogen voirboden leggen ende off leggen alsoe dicke als hem dunckt dattet der gemeenre poirte oirbairlick is ende nuttelijcke.

[De schout en de schepenen mogen voorboden maken en opheffen, zo dikwijls als zij denken dat het dienstbaar en nuttig is voor de stedelijke gemeenschap.]

Van allen bescheidingen die die coire nyet en bestedet.

49. Dat dese koire niet ennebesceyt dat sall die here besceyden mit synen scepen.

[Wat deze keur niet bepaalt, dat zal de heer bepalen met zijn schepenen.]

Omme dat wy Geraert heere van Voirne ende burchgrauw van Zeellant dese voirs. coire ende recht vast en gestade houden willen ende willen dat alle onse nacomelinge ewelijcke stade ende vast houden, behouden ons ende onser nacomelinge heerlicheide ende alle dinge te

²³³ In afschrift F. volgt hier nog: *wittachtich uutgesondert van Sint Jansmisse tot Sinte Maertemisse salt wesen vacantie; behalve wes scoud en twist die de neringhe van de stede angaet, ende van persoonen daer suspitie up is of die souden willen ruimen.*

verclaren ende te verbeteren hebben wy voir ons ende voir onse nacomelinge dit recht en dese coire bezegelt mit onsen zegele uuthangende Jn den Jaire ons Heren dertyen hondert ende twaelff Jn Meydage.

[Omdat wij Gerard, heer van Voorne en burggraaf van Zeeland, deze voornoemde keur en recht vast en onverbrekelyk willen behouden en willen dat al onze nakomelingen deze voor altijd vast en onverbrekelyk houden, behoudens onze heerlijkheid en die van onze nakomelingen om alle dingen te verklaren en te verbeteren, hebben wij voor ons en voor onze nakomelingen dit recht en deze keur bezegeld met ons uithangende zegel, in het jaar van onze Heer 1312, op de eerste dag van mei.]

Willem VI, paltsgraaf op de Rijn, hertog in Beieren, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en heer van Friesland, bevestigt de eerder door hem en zijn voorvaderen, graven van Holland, en de door de graaf van Blois verleende rechten, privileges, handvesten en keuren van zijn stad Goes.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: B. (1405) NA, AGH 202 (Memoriale BH, 1404-1406), f. 3v [Van Riemsdijk 56] – C. (midden 17de eeuw) GA Goes, Archief stad Goes (1267) 1449-1851 (1927), inv. nr. 3, f. 7v - 8r = Confirmatie van Hertog Willem, 7 juli 1405 – D. (eind 17de eeuw) GA Goes, Archief stad Goes (1267) 1449-1851 (1927), inv.nr. 4, f. 9r - 9v, Confirmatie van hertog Willem, 7 juli 1405 – E. (midden of 2de helft 18de eeuw) GA Goes, Archief stad Goes (1267) 1449-1851 (1927), inv.nr. 5, f. 17r = Confirmatie van hertog Willem, 7 juli 1405. De tekst besluit met: 'Ende had een groen zegel in dubbelen steerte uithangende. Op den rugge ter zijden stont: Den confirmatie van alle brieven van Hertoghe Willem'. In de marge bovenaan staat: 'Privilegeboek, f. 7verso' (blijkbaar afgeschreven uit Archief Stad Goes, inv. nr. 3). Ook in de marge: 'v.M. IV.19' (verwijzing naar Van Mieris). Onderaan staat: 'Geregistreert in 't 3de Copulaert, folio 7 verso' – F. (2de helft 16de eeuw) GA Goes, verzameling Keetlaer, voorl. inv. nr. 69bis. f. 5v - 6r = Confirmatie van hertog Willem van Prevelegien. 7 juli 1405' (jaartal niet ingevuld) – G. (2de helft 16de eeuw) GA Goes, Verzameling Keetlaer, voorl. inv. nr. 40, f. 18r = Confirmatie van Hertoghe Willem, 7 juli 1405. N.B. In de kantlijn staat: 'Privilegie-boek f. 7 verso'. Onderaan staat: 'Ende had een groen zegel in dubbelen steerte uithangende op den rugge ter zijden stont: een confirmatie van allen brieven van hertoghe Willem. Geregistreert in 't 3de copulaet f. 7 verso'. Druk: a. ChHZ, IV, p. 19.²³⁴

Willem, by der genade Godts paltsgrave op ten Ryn, Hertog in Beyeren, Grave van Henegouwen van Hollandt van Zeelandt ende heere van Vrieslandt, doen condt allen luijden dat wy geconfirmeert hebben ende confirmeren met desen brieve onse liever ende getrouwer stede vander Goes, om menighen trouwen dienst wille die sy ons ende onsen voorvaders gedaen heeft, ende ons off Godt wille nog doen sullen, alle sulke regten privilegien hantvesten ende coren als sy van ons ende van onsen voorvaderen Graven te Hollandt ende Graven tot Bloeijs besegelt hebben, ende die geloven voor ons ende voor onse nacomelingen vaste ende gestade te houden hun, ende heuren nacomelingen eeuwiglijk geduyrende. In oirkonde desen brieve besegelt met onsen segele. Gegeven tot Reymerswale op den sevenden dag in Julio int jaer ons Heeren M°.CCCC°. ende vyff.

[Willem [VI], bij de gratie Gods, paltsgraaf op de Rijn, hertog in Beieren, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en heer van Friesland, maken eenieder bekend dat wij bevestigd hebben en bevestigen met deze brief onze geliefde en getrouwe stad Goes, vanwege menige trouwe dienst die zij ons en onze voorvaders gedaan heeft, en ons, zo God wil, nog zal doen, al dergelijke rechten, privileges, handvesten en keuren, als zij van ons en van onze voorvaders, graven van Holland en graven van Blois, bezegeld bezitten, en die beloven wij vanwege ons en vanwege onze nakomelingen vast en onverbrekkelijk te houden voor hen en voor hun nakomelingen eeuwig durend. Ten bewijze waarvan wij deze brief hebben bezegeld met ons zegel. Gegeven te Reimerswaal op de zevende dag in juli, in het jaar van onze Heer 1405.]

²³⁴ Deze tekst is gebaseerd op C. Transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox. Kopieën van de afschriften C., D. en E. werden vriendelijk beschikbaar gesteld door de heer A.J. Barth, gemeentearchivaris van Goes.

Willem VI, hertog in Beieren, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en heer van Friesland, verleent de hoge jurisdictie aan zijn stad Goes en belooft het veer van Goes nooit meer te zullen verhuren, verpachten, vergeven of vervreemden.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: B. (1405) NA, AGH 202 (Memoriale BH, 1404-1406), f. 3v [Van Riemsdijk 56] – C. (midden 17de eeuw) GA Goes, Archief stad Goes (1267) 1449-1851 (1927), inv.nr. 3, f. 8r - 8v 'Van dat men van den lijve rechten mach, 7 juli 1405' – D. (eind 17de eeuw) GA Goes, Archief stad Goes (1267) 1449-1851 (1927), inv.nr. 4, f. 9v - 10r = 'Van dat men van den lijve rechten mach, 7 juli 1405' – E. (midden of 2de helft 18de eeuw) GA Goes, Archief stad Goes (1267) 1449-1851 (1927), inv.nr. 5, f. 18r = 'Van dat men van den lijve rechten mach, 7 juli 1405'. De tekst besluit met: 'Ende had een segel van groenen wassche in dubbelen staerte uithangende ende op de rugge ter zijden stond geschreven: Van quadien over ter Goes te rechten'. In de marge bovenaan staat: Privilegeboek, f. 8 (blijkbaar afgeschreven uit Archief Stad Goes, inv. nr. 3). Ook in de marge: 'v.M. IV.20' (verwijzing naar Van Mieris). Onderaan staat: 'Geregistreert in 't 3de copulaet f. 6 verso en 7'. Ook onderaan: 'Ter zijden een ander oud handschrift stond geschreven: Wi broeders hebben hier of een vidimus gemaakt op den dertienden dach in novembri anno 55 uten originael brief' – F. (2de helft 16de eeuw) GA Goes, verzameling Keetlaer, voorl. inv. nr. 69bis, f. 6r - 6v = 'Van dat men van den lijve rechten mach ende van den vere aengaende. 7 juli 1405' – G. (2de helft 16de eeuw) GA Goes, Verzameling Keetlaer, voorl. inv. nr. 40, f. 19r - 19v = 'Van dat men van den live rechten mach, 7 juli 1405'. N.B. In de kantlijn staat: 'Privilege-boek f. 8'. Onderaan staat: 'Ende had een zegel van groenen wassche in dubbelen steerte uithangende ende op den rugge ter zijden stont geschreven: Van quadien over der Goes te rechten. Geregistreert in 't 3de copulaet f. 6v en 7. Ter zijden een ander out hantschrift stont nog: Wi broeders hebben hier of een vidimus ghemaect opten dertienden dach in november anno 55 ut en originael brief'.

*Druk: a. ChHZ, IV, p. 20.*²³⁵

Willem, Hertoge in Beyeren, Grave van Henegouwe van Hollandt van Zeelandt ende heere van Vrieslandt doen condit allen luyden dat wij om menighen dienst wille die onse goede stede vander Goes onsen voorvaderen zaliger gedagten gedaen heeft ende ons, off God wilt nog doen sal, der selve onser goede stede sulke gratie gedaen hebben ende met goeder gunste geven, [Willem [VI], hertog in Beieren, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en heer van Friesland, maken eenieder bekend dat wij, vanwege menige dienst die onze goede stad Goes onze voorvaderen zaliger gedachtenis gedaan heeft, en ons, zo God het wil, nog doen zal, dezelfde onze goede stad zulke gunst gedaan hebben en goedgunstig geven,]

1. dat zoo wanneer eenighe dieve off quadien binnen onser stede voorsz. gevangen off aengetast worden, dat dan onse Bailliu Burgermeesters Schepenen ende geregte die inder tyt wesen sullen, over dien dieff off quadien regten moghen sullen van onsen wegen ende niemandt anders sonder misdoen off yet te verbeuren t'jegens ons off tiegens yemandt anders.

[dat wanneer enige dief of misdadiger binnen onze voornoemde stad gevangen of in hechtenis wordt genomen, dat dan onze baljuw, burgemeesters, schepenen en gerecht, die dan in functie zullen zijn, over die dief of misdadiger zullen mogen rechtspreken van onzer wegen, en niemand anders zonder afbreuk of iets te verbeuren jegens ons of jegens iemand anders.]

2. Voorts soo hebben wy hem vorder geloofd ende geloven dat wy dat veer vander Goes nimmermeer tot geenen daghen verhuiren, verpagten noch geven en sullen noch in geenre wys van onser stede vervreemden.

[Voorts hebben wij hen verder beloofd en beloven dat wij het veer van Goes nooit meer op enig moment zullen

²³⁵ Deze tekst is gebaseerd op C. Transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox. Kopieën van de afschriften C., D. en E. werden vriendelijk beschikbaar gesteld door de heer A.J. Barth, gemeentearchivaris van Goes.

verhuren, verpachten of geven noch op enigerlei wijze van onze stad vervreemden.]

Ende om dat wy dese voorsz. punten vaste ende gestade houden willen voor ons ende voor onsen nacomelinghen tot eeuwichen dagen, soo hebben wy desen brief open besegelt met onsen uythangenden zegel.

[En omdat wij deze voornoemde artikelen vast en onverbrekelyk willen houden voor ons en voor onze nakomelingen ten eeuwige dage, hebben wij deze brief open bezegeld met ons uithangende zegel.]

Gegeven tot Reymerswaele op den sevenden dag in Julio int jaer ons Heeren duisend vier hondert ende vyve.

[Gegeven te Reimerswaal, op de zevende dag in juli, in het jaar van onze Heer 1405.]

Otto, heer van Arkel, verleent stadsrecht aan zijn gerecht en zijn poorters van Gorinchem en zijn onderzaten die in het rechtsgebied van Gorinchem wonen.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: B. (1ste helft 15de eeuw) Regionaal Archief Gorinchem, Stadsbestuur Gorinchem, inv. nr. 319, f. 105-111.

Druk: a. Kemp, Leven der Doorluchtige Heeren van Arkel, p. 114-119 – b. Bruch, Middeleeuwse rechtsbronnen van Gorinchem, nr. 20, p. 25-38.²³⁶

In Gods name Amen. Salomon spreekt in zijnen parabolen in den vierden capittell: *donum bonum tribuam vobis, legem meam ne derelinquatis*²³⁷, welcke in duytsche bediet: guede giften zal ick u geven, mijn wet en wilt niet achterlaten; hierom, want die natuer der menschen vergetell is, ende dat leven cort is, oeck mede want (men) niet wel op enyghen jesten off daet besceyden of bevroeden mach dengeenen die na lange tijt nacoomen, men en laetsse hem in gescrijfte die daeroff besceyden en bevroeden mach, daerom ist dat wij Otto, heere van Arckell, doen condt allen dengeenen die dese brieve ende lettere zullen zyen off hooren lesen, dat wij, overmidts om versoecks ende beden wille ons gemeen landts des scependoms van Gorinchem, bij onssen vrijen wille, bij vollen rade ende goetduncken onser maghen ende vrienden, om oerber ende nutsappen wil ons gemeen lants voerscr., gegeven hebben ende geven tot enen ewyghen testament ende tot eenre ewygher memoriën voir ons ende voir onssen nacomelingen ten ewyghen daghen duerende, onssen gerichte tot Gorinchem, onsen poerteren ende allen onssen onserzaeten, die nu ter tijt onder ons in den scependom van Gorinchem woenachtich zijn ende ten ewyghen daghen naemaels woonen zullen, alzulcke rechten, punten en zaken als dese brieff ende letteren inhouden in allen manieren als hierna bescreven staen.

[In de naam van God Amen. Salomo zegt in zijn Spreuken in het vierde hoofdstuk: *donum bonum tribuam vobis, legem meam ne derelinquatis*, wat in het Nederlands betekent: wat ik je leer is waardevol, sla dus mijn onderricht niet in de wind; daarom, aangezien het karakter van de mensen vergeetachtig is, en het leven kort is, en ook omdat men niet altijd goed enige feiten of daden onderscheiden of bevroeden kan voor degenen die lang nadien leven, laat men ze beter schriftelijk na zodat ze goed te onderscheiden zijn,

daarom maken wij, Otto, heer van Arkel, eenieder die deze brieven zullen zien en horen lezen, bekend dat wij, vanwege het verzoek en de bede van ons gemeen land van het scependom van Gorinchem, uit onze vrije wil, op volledig advies en goedvinden van onze bloedverwanten en vrienden, vanwege het belang en het nut voor ons gemeen land voornoemd, hebben gegeven en geven ten eeuwige dage en tot eeuwig gedenken vanwege ons en onze nakomelingen eeuwig durend, ons gerecht te Gorinchem, onze poorters en al onze onderzaten, die tegenwoordig onder ons in het scependom van Gorinchem woonachtig zijn en ten eeuwige dage daar wonen zullen, zulke rechten, artikelen en zaken als deze oorkonde en brieven inhouden op alle manieren als hierna beschreven staan.]

1. In den eersten, dat alle zaken, die onder ons in den scependom van Gorinchem geschyen off vallen moghen, voer onsse scepenen tot Gorcum te recht staen zullen, ende dat hoir rechte hooft- ende maelstadt is ende wesen zal van allen zaecken, die zij begeren van rechtsweghen, daer zijns hem bevroeden connen. Ende daer zijns niet bevroeden en connen, zoe zullen zijt steden ende draghen d[rie] veerthiendagen lanck nae der tijt dat zijt eerst gesteet hebb[en]. Ende teynden dyen drie veerthiendagen off zijns daerenbinn[en] niet en wijsden, dan een herberghe kyesen zullen binnen Gorinc[hem], ende niet uut dier herbergen sceyden, sij en hebben dat vonnis gewijst binnen den eersten verthiendagen nae der tijt dat zij eerst in der herberghe coomen. Die eerste twee daghen, als zij in der herberghe comen, zal elck scepen hebben zes

²³⁶ Deze tekst is gebaseerd op b. Bruch. Hertaling door J.C.M. Cox.

²³⁷ Het Oude Testament, Spreuken, 4e hoofdstuk; hier vertaald volgens *De nieuwe Bijbelvertaling*, 2004.

groot sdaechs voer zijnen cost van denghenen die van dien vonnisse in den onrechte beviele; ende die ander twaelff dagen zullen die scepen hemzelven quijten uuyter herberge, waert dat zij dat vonnisse zoe lange droegen; uutgenomen van mens[chen] live.

[Ten eerste dat alle zaken, die onder ons in het rechtsgebied van Gorinchem zullen geschieden of voorkomen, door onze schepenen van Gorinchem terecht zullen worden, en dat dat haar rechtmatige hoofdstad en gerechtplaats is en zal zijn vanwege alle zaken die zij van rechtswege verzoeken, wanneer zij tot een vonnis kunnen komen. En wanneer zij niet tot een vonnis kunnen komen, dan zullen zij het verdagen en onder zich houden gedurende drie keer veertien dagen na het moment dat zij het voor het eerst hebben verdaagd. En aan het eind van die termijn van drie keer veertien dagen, wanneer zij binnen die termijn geen vonnis hebben gewezen, zullen zij een herberg in Gorinchem uitkiezen, en niet eerder daaruit vertrekken dan nadat zij het vonnis hebben gewezen binnen de eerste veertien dagen na het tijdstip dat zij voor het eerst de herberg betrokken. De eerste twee dagen, nadat zij de herberg betrokken, zal elke schepen zes groten per dag voor zijn kost krijgen van degene die vanwege het vonnis in het ongelijk wordt gesteld; en de volgende twaalf dagen zullen de schepenen zelf de kosten van de herberg vergoeden, aangezien zij dat vonnis zo lang onder zich houden; uitgezonderd als het om een mensenleven gaat.]

2. Item zoe en zal men noch en mach men geen voerwaerden noch gelooften maken, die vast ende gestade zijn zullen off moegen, men en maecktsse voer scepenen tot Gorinchem, zonder alle(e)n van hijlick; ende daer moghen aff tughen binnen jaers dattet hijlick geschiet, goede wittachtige knapen, die daerover geweest hadden, mer altoes zijn zij nairder met enen goeden getughe tontgane, dan dat men se verwinnen mach off zal.

[Evenzo zal en mag men geen overeenkomsten noch beloften aangaan, die onverbrekelijk zullen of mogen zijn, tenzij men ze aangaat ten overstaan van schepenen van Gorinchem, met als enige uitzondering vanwege huwelijk. En daarvan mogen binnen een jaar nadat het huwelijk plaatsvond, goede en betrouwbare mannen, die erbij geweest zijn, getuigen, maar in alle gevallen zijn zij beter af door met een goede getuige voor te komen, dan dat men ze gerechtelijk overtuigen mag of zal.]

3. Item alle brieven van schoude, die op dagen gegeven zijn off gegeven off gemaect zullen wesen, daer zal men recht mede vorderen binnen jaers na den daghe van betalinghe. Wie des niet en dede, die en zou men geen recht doen mettyen brieve. Ende alle brieven die gelooft en gemaect zijn off geloven off maken zal tot wille te betalen, daer zal men recht mede vorderen binnen jaers na datum des brieffs. Wies niet en dede, die en soude men geen recht doen mettyen brieve. Uutgenomen off yemandt buyten landts waer ende goet aenbestorve in scepenbrieven van schoude, die en zullen niet verjaren, alzo verre als zij hoir recht mettyen brieve vorderen binnen jaers nadat zij binnenslants comen.

[Evenzo zal men met alle schuldbrieven, die op een bepaalde dag zijn verstrekt dan wel opgemaakt, recht eisen binnen een jaar na de dag van betaling. Wie dat niet doet, zal men geen recht doen met die brieven. En alle brieven die toegezegd en opgemaakt zijn of zal toezeggen of opmaken met de bereidheid te betalen, daarmee zal men recht eisen binnen een jaar na de datering van die brief. Wie dat niet doet, zal men geen recht doen met die brief. Uitzonderd wanneer iemand buitenlands was en goederen erfde in schepenbrieven vanwege schulden, die zullen niet verjaren, in zover als zij hun recht met die brieven vorderen binnen een jaar nadat zij in het land terugkeren.]

4. Item alle erffbrieve ende pandtbrieve, die geëygent zijn off geëygent zullen worden, zullen blijven in hoyre macht ende niet verjaren. Ende alle jaerlijcke thijnsse²³⁸ off renten zal men binnen jaers nae den daghe van der betalinge winnen ende niet meer dan van een jaer.

[Evenzo zullen alle erf- en pandbrieven, die rechtens zijn of zullen worden vastgesteld, in stand blijven en niet verjaren. En alle jaarlijks te betalen cijns en rente zal men binnen een jaar na de dag van betaling invorderen en niet meer dan van een jaar.]

5. Item alle pandtbrieve, daer yemant met recht alzo mede gevaren hadde, dat wanneer hij yemants goet off den persoon bewijssen mach, dat men hem daeraen panden zall als recht is, die en zullen niet verjaren; dat is te verstaen, dat men dien persoone bij enen van onsser

²³⁸ Tijns = huur- of pachtgelden.

steede bode van Gorinchem off bij eenen van onssen gerechte van Gorinchem mach doen leyden in onsse gevangnisse ende daer niet uut scheyden, hij en hadde geëffent ende gepunt mettengenen die hij die schult schuldich waer. Ende wanneer hij alzoe gepunt ende geëffent hadde, zoe en zou men niet meer recht doen met dien pandtbrieve. Ende wie den anderen alzoe in vangenisse doet leyden, die zal hij alzoe veel broots ende borns doen leveren, als hij eeten en drincken mach. Ende daer en zal men oeck geen steen- noch sluytgelt noch leygelt aff hebben. Ende wairt (saeck, dat) oeck dengenen docht, die den anderen alzoe dede vanghen, dat hem onsse vangenisse niet zeker genouch en waer, zoe zal men hem dyen persoon leveren tot zijnen huysse off tot zijnre herbergen off tot zijnre woenstadt in helden (ende) in boeyen, ende daerbij zal hij hem geven water en broot, als voirscr. is. Ende waer yemant, die dus in vangenisse laghe ende uuyter vangenisse brake, die brueken zouden staen tonsser genaden, ende niet quijt wesen van die schout.

[Evenzo zullen alle pandbrieven²³⁹, waarmee iemand in rechte gehandeld had, dat wanneer hij iemands goed of de persoon mag aantonen, dat men hem daarvoor zal gijzelen zoals het recht toestaat, niet verjaren; te weten, dat men die persoon door een van onze stadsboden van Gorinchem of door een [bode] van ons gerecht van Gorinchem in onze gevangenis mag voeren. En hij mag niet daaruit vertrekken vooraleer hij een schikking had getroffen met degene die hij het bedrag schuldig was. En wanneer hij aldus een schikking had getroffen, dan zou men geen recht meer vorderen met die pandbrieven. En wie een ander aldus gevangen doet zetten, die zal hij zo veel brood en water geven, als hij eten en drinken mag. En daarvan zal men ook geen steen-²⁴⁰, sluitgeld²⁴¹ noch geleidegeld krijgen. En in het geval dat degene, die de ander aldus gevangen liet nemen, meende dat onze gevangenis niet veilig genoeg was, dan zal men hem die persoon, in ketens en voetboeien, uitleveren aan zijn huis, of zijn onderkomen of zijn woonplaats, en daerbij zal hij hem water en brood geven, zoals het is voorgeschreven. En wanneer iemand, die aldus gevangen zat en uitbrak, zal die overtreding door ons worden berecht, en hem niet ontslaan van die schuld.]

6. Item onsse scepenen van Gorinchem en zullen niet langer huegen noch segelen dan binnen jaers nadat zij verset worden van haren scependom.

[Evenzo zullen onze schepenen van Gorinchem niet langer getuigen noch zegelen dan tot een jaar nadat zij ontheven zijn uit hun schepenambt.]

7. Item waer dat yemant recht begeerde voer onssen rechter ende scepenen van Gorinchem ende mit recht bedingde, waert dat ment hem dan weygerde, zoe en soudt men niemant recht doen, hem en waer voer recht geschiet van dat hij bedingt hadde als recht waer. Maer zoewie van onsser wegghen in onssen dienst geseynt waer ende gedaecht waer eer dat wijen uutseynden, daer en soud men geen recht op vorderen, hij en waer thuyt gecomen, ende dan zal men hem die wete doen als recht is, ende daeraff dan terechtstaen.

[Evenzo in het geval dat iemand recht wenst voor onze schout en schepenen van Gorinchem en dit volgens het recht eist, en men het hem dan weigert, dan worden alle zaken opgeschort, totdat hem recht gedaan wordt vanwege hetgeen hij geëist had zoals het recht voorschrijft. Maar wie vanwege ons in onze dienst wordt uitgezonden en gedaagd was voordat wij hem uitzonden, daarvan zou men geen recht eisen, totdat hij weer is thuisgekomen, en dan zal men hem de gerechtelijke aanzegging doen zoals het recht voorschrijft, en daarvoor dan terechtstaen.]

8. Item wie den anderen aenspraeck van dagelicxen recht van schulde off van bijtichten daer geen scepenbrieven aff en zijn, die zal hem ontsuldigen met hande ende met monde als scepen wijssen dat recht waer. Maer waert een vremdt man van buyten der enynghen²⁴² van Gorinchem geseten, die zal hem ontsuldighen des anderen daechs naedat hij gedaecht is, voer den middach, als voerscr. is. Ende diergelijcke zal men hem weder doen. Ende wie enyghen

²³⁹ Rentebrief op vastgoed vanwege nog niet volledig daarop betaalde schulden.

²⁴⁰ De kosten van verblijf in een gevangenis (levensonderhoud).

²⁴¹ Bedrag te betalen aan de gerechtsdienaar voor het in hechtenis nemen van de gevangene.

²⁴² Lees *heerlijkheid*.

uutheemschen man dede besetten, ende tot zijnre onschult quame, die mach winnen mogelijcken cost, die hem [onse] gericht toeschiert op den aenspreker.

[Evenzo wie een ander aanklaagt volgens het gewone recht van schulden of van beschuldigingen waarvan geen schepenoorkonden voorhanden zijn, dan zal diegene zich verontschuldigen met een eed zoals schepenen bepalen dat het recht eist. Maar wanneer het een vreemdeling van buiten de heerlijkheid van Gorinchem betreft, dan zal die zich verontschuldigen de volgende dag nadat hij gedaagd was, voor de middag, zoals het recht eist. En men zal hem verder overeenkomstig behandelen. En wie enige vreemdeling laat gijzelen, en diens onschuld wordt aangetoond, die mag zijn billijke kosten opeisen, die ons gerecht hem toewijst ten laste van de aanklager.]

9. Item waert dat yemant vochte binnen den scependom van Gor[cum], daer zal onse richter dengenen aff doen daghen die daerbij ge[weest] hebben, dat zij dat oerconden; maer aen twee oirconden heeft o[nse] richter genoch, off hij will. Ende mede mogen tughen manper[soon] over wijffpersoon, maer geen wijffpersoon over manpersoon. End[e zoe] wie dat niet en quame als hij gedaecht waer, verbuerde tegens [ons] alzoec veel als daer hij voer gedaecht waer dat ruerende wae[r] van vechten, ende tegen onssen richter drie scellingen.

[Evenzo in het geval dat iemand vecht binnen het rechtsgebied van Gorinchem, zal onze schout diegenen laten dagen die daarbij geweest zijn, dat zij daarvan getuigen; maar aan twee getuigen heeft onze schout genoeg, als hij wil. En mannen mogen getuigen tegen vrouwen, maar vrouwen mogen niet getuigen tegen mannen. En wie niet komt als hij gedaagd wordt, verbeurt jegens ons zoveel als waarvoor hij gedaagd is en dat in het geding is vanwege het vechten, en jegens onze schout drie schellingen.]

10. Item waert zake dat yemant den anderen dootsloeg off van lijve ter doot brochte in onssen scependom van Gorinchem, ende men metten doden bedroeghe metter waerheyt van onsen lande, daer en zoude die misdadighe geenrehande onschout aff helpen, men en zoude over hem richten als scepenen wijssen dat recht waer, tenwaer off hij bij ons ende bij des doden maghen suende. Eest oeck dat die misdadighe ontruymt, zoe zal men tuytlaghen legghen in onssen lande; ende waer dat men bevoere off creghe in onssen lande, soud men over hem richten als scepen wijssden dat recht waer off hij zuenden bij ons ende bij des doden maghen. Ende zoe wanneer yemant tuytlagen ons landts geleet is, zoe mach een eerste lidt van der doder hant off nairre een aenleyder wesen. Ende sloughen sijën doot, daer en zouden zij niet aen verbueren. Ende waer dat yemant van ons gericht weghen hem onderwonde te houden dengenen off dieghene die tuytlagen ons lants waer off waren, en hij hem te machtich waer off worde, zoe mochten zijën dootslaen zonder verbueren.

[Evenzo in het geval dat iemand een ander doodslaat of zodanig verwondt dat hij overlijdt in ons rechtsgebied van Gorinchem, en men met de dode bewijs levert volgens het recht van ons land, dan is de misdadiger geen onschuldseer toegestaan. Men zal hem berechten zoals schepenen vonnissen volgens het recht, als ware het dat hij tegenover ons en tegenover de verwanten van de dode zoende.

En als de misdadiger vlucht, dan zal men hem uit onze landen zetten; en waar men hem aantreft of te pakken krijgt in onze landen, zal men hem berechten zoals schepenen vonnissen volgens het recht, alsof hij zoende jegens ons en jegens de verwanten van de dode. En wanneer iemand uit ons land is gezet, dan mag een eerste lid²⁴³ van de dode of een nadere bloedverwant de aanklager zijn. En sloegen zij hem dood, dan zullen zij daarvoor niet gestraft worden. En in het geval dat iemand vanwege ons gerecht het waagde zich te bemoeien met degenen of degene die uit ons land waren of is gezet, en hij hem de baas was of wordt, dan mogen zij hem doodslaan zonder boete.]

11. Item waert dat yemant enen anderen aensprake van zijnen lijve, die zoude die aenspreecker ende zes goede wittachtighe knapen met hem verwinnen voer onse scepenen tot Gorinchem, die die misdaet gesien oft gehoord hadden, van den bruecken daer hij hem aff aengesproken hadde, ende dat aen den heylighen waer maken als scepenen wijssen dat recht is. Ende na der misdaet daer die aengesproken off verwonnen worde, zal men rechten als scepen wijssen dat recht is, ten waer dat men die misdaet beterden bij ons ende bij der partiën die misdaen waer. Ende waert zake dat een aenspreker den aengesproken niet verwinnen en mach met zes goede wittachtighe

²⁴³ Een bloedverwant uit de derde generatie.

knapen als voerscr. is, zoe zal men over hem richten na der aensprake daer hijen aff aengesproken hadde, als scepen wijssen dat recht is, in zulcker manieren als voerscr. is.

[Evenzo in het geval dat iemand een ander aanklaagt op zijn persoon, dan zal de aanklager en zes betrouwbare mannen met hem getuigen voor onze schepenen te Gorinchem, die die misdaad gezien of gehoord hadden, van de overtreddingen waarvan hij hem aangeklaagd heeft, en dat op de heiligen waarmaken zoals schepenen vonnissen volgens het recht. En volgens de misdaad waarvan hij aangeklaagd of schuldig bevonden wordt, zal men recht spreken zoals schepenen vonnissen dat het recht is, als ware het dat men die misdaad jegens ons en jegens de partij die de misdaad had ondergaan, had vergoed. En in het geval dat een aanklager de aangeklaagde niet schuldig bevonden krijgt met zes betrouwbare knapen zoals het voorgeschreven is, dan zal men hem berechten volgens de aanklacht waarmee hij de ander had aangeklaagd, zoals schepenen vonnissen volgens het recht, op zulke wijze als voorgeschreven is.]

12. Item wie eenen man slaet, verbuerden teghen onsser poerten thien scellingen.

[Evenzo wie een man slaat, verbeurt tien schellingen jegens onze stad.]

13. Item waert dat een man een wijff sloeghe, verbuerde tegen onsser poerten een pont. Ende waert dat een wijff een man sloeghe, verbuerde tegen onsser poerten een pont. Oeck mede waert dat een wijff een ander wijff sloege oft scheldende woorden onderlinghen hadden, verbuerde elck tegen onsser poerten een pont off den steen te draghen.

[Evenzo in het geval dat een man een vrouw slaat, verbeurt hij een pond jegens onze stad. En in het geval dat een vrouw een man sloeg, verbeurt zij jegens onze stad een pond. Ook zo in het geval dat een vrouw een andere vrouw sloeg of onderling scholden, dan verbeurt elkeen jegens onze stad een pond of zullen zij de schandsteen moeten dragen.]

14. Item waert dat een man een anderen bloetreysde, verbuerden een pont.

[Evenzo in het geval dat een man een ander een bloedende wond toebrengt, verbeurt hij een pond.]

15. Item waert dat enich man den anderen wonden ende die wonde een lit lanck waer ende nagels diepe, verbuerde tegens ons vijff en veertich sc. Ende waert zake dat die wonde meerder waer, verbuerde tegens ons vijff pont. Ende waert oeck dat een man den anderen thuys sochte ende huystotinge dede in evelen moede, verbuerde tegens ons thien pondt. Ende wie op den anderen een knijff treckt off een zweert off anders enyghe geslepen wapen tot zijnen evell, verbuerde tegens ons xlv scellingen. Ende wie den anderen lemt, verbuert tegens ons thien pondt. Ende waert dat yemant eenen anderen eenen voet affhout off -sloeghe, off een ooghe uutstake, verbuerde tegens ons dertich pondt.

[Evenzo in het geval dat enige man een ander verwondt en die wond een lid lang is en nagels diep²⁴⁴, verbeurt hij jegens ons 45 schellingen. En in het geval dat die wond groter was, verbeurt hij jegens ons vijf pond. En in het geval ook dat een man de ander thuis opzoekt en huisvredebreuk pleegt in toornige woede, die verbeurt jegens ons tien pond. En wie tegen een ander een mes trekt of een zwaard of enig ander geslepen wapen in zijn woede, verbeurt jegens ons 45 schellingen. En wie een ander verminkt, verbeurt jegens ons tien pond. En in het geval dat iemand een ander een voet afhout of -slaat, of een oog uitsteekt, verbeurt hij jegens ons 30 pond.]

16. Item alle boeten van vechten voirsr. sullen twevoudich zijn, die binnen mercten off binnen mercktengelayde geschien.

[Evenzo zullen alle voornoemde boetes vanwege vechten worden verdubbeld voor zover ze tijdens de markt of de marktvrede geschieden.]

17. Item waert dat enich man nae den anderen worpe in evelen moede, verbuerde vijff pont, half ons ende halff onsser poerten voirsr.

[Evenzo in het geval dat enige man iets naar een ander werpt in toornige woede, verbeurt hij vijf pond, de helft voor ons en de helft voor onze voornoemde stad.]

²⁴⁴ Een zogenaamde *keurwond*.

18. Item waer oeck dat yemant den anderen beyde zijn oogen uutstake met moetwille, dair zoude men over richten gelijck off hij enen man doot had geslaghen, ende scepen wijsden dat recht is, tenwaer off hij suende als voirscr. is.

[Evenzo in het geval dat iemand de ander moedwillig beide ogen uitsteekt, dan zal men dat berechten alsof hij een man had doodgeslagen, en schepenen zullen vonnissen zoals het recht eist, als ware het dat hij zoende zoals het voorgeschreven is.]

19. Item waert dat yemant vochte off onmin hadde, daer onse richter toequame off yemant van ons gerechts weghen met wittachtigen oirconden oft een wittachtich knape met wittachtiger oerconden, ende hem enen vrede yessche, ende hijs hem niet en gawe, verbuerden tegens ons xlv scellingen. Voert zoe zal men hem eysschen anderwerff met oerconde (ende derdewerff met oirconden)²⁴⁵: tot elcken male als men hem yessche als voerscr. is ende niet en gawe, verbuerde teghen ons xlv schellingen. Ende waert dat hij ten dorden eyssche geen en gawe, zoe zal men hem eenen vrede gebieden te houden van ons ende van ons gerechtswegen voirscr. Ende wanneer hij hem geboden is te houden met oerconden als voirscr. is, dyen vrede zal hij houden off hij dyen vrede metter hant gegeven hadde. Ende waert dat hij dyen vrede braecke, men zoude over hem richten aen zijn lijff als over eenen vredebreker als scepen wijss[en] dat recht is, in alle manieren als voerscr. is, tenwaer of h[ij] ons gemoede hadde. Ende eenen vrede zal duren zes weken lanck. Ende waer dat yemant teghen eenen anderen suende binnen vrede van enygerhande zaken daer vrede aff ginghe off gegaen waer, daer waer die vrede aff wuyt.

[Evenzo in het geval dat iemand vocht of ruzie kreeg, waar onze schout bij kwam of iemand vanwege ons gerecht met betrouwbare getuigen of een betrouwbare knaap met betrouwbare getuigen, en van hem een vrede eisen, en hij deze niet gaf, verbeurt hij jegens ons 45 schellingen. Voorts zal men andermaals vrede eisen van hem met getuigen [en ten derde male met getuigen]: en elke keer als men vrede eiste zoals het voorgeschreven is en hij deze niet gaf, verbeurt hij jegens ons 45 schellingen.

En in het geval dat hij op de derde eis geen vrede gaf, aldus zal men hem een vrede gebieden te houden vanwege ons en ons voornoemd gerecht. En wanneer hij zoals is voorgeschreven met getuigen is verplicht om de vrede te houden, dan zal hij die vrede bewaren alsof hij die met zijn hand gegeven heeft.

En in het geval dat hij die vrede brak, dan zal men hem berechten aan zijn persoon als een vredebreker zoals schepenen volgens het recht vonnissen, volgens alle manieren als voorgeschreven is, tenzij hij onze toestemming heeft. En een vrede zal zes weken lang duren. En in het geval dat iemand jegens een ander zoende binnen de vrede vanwege enigerlei zaken waardoor de vrede vermindert of verminderd was, dan zal de vrede geheel en al eindigen.]

20. Item waert dat men yemant van vredebrake betuygen mach met twee wittachtigen knapen, daer en mach men geen onscout voer doen. Ende en mocht mens niet betuygen als voerscr. is, zoe zal hij zijn onscout doen als scepen wijssen dat recht is, ende daarmede zal hij quijt wesen.

[Evenzo in het geval dat men van iemand vredebreuk kan bewijzen met twee betrouwbare knapen, daarvan mag men geen onschuldeed doen. En mocht men het niet bewijzen kunnen zoals het voorschreven is, dan zal hij zijn onschuldeed afleggen zoals schepenen vonnissen volgens het recht, en daarmede zal hij bevrijd zijn van de aanklacht.]

21. Item waert dat yemant vochte in duysteren steeden, daer die kerssen off vuer uitgedaen waeren, daer zal die boeten viervoudich zijn. Ende dat zal men houden op alle dieghene die de kerssen off vuer uitgedaen hadden, ende op anders alle dieghene die daerbij geweest hadden, ter tijt dat zij die rechtsculdige met hoiren eede voertbrengen.

[Evenzo in het geval dat iemand vocht op duistere plaatsen, waar de kaarsen of het vuur uitgedaan waren, dan zal de boete viervoudig gelden. En dat zal men eisen tegen al diegenen die de kaarsen of het vuur hadden uitgedaan, en verder tegen al degenen die daerbij zijn geweest, op het zelfde moment dat zij de schuldigen met hun eed aangeven.]

22. Item waert dat yemant enich romoer off vechtelijck maecte, daer geen vrede off en ginghe, ende daeraff gedaecht worden, ende daer yemant aff verwonnen worde van boeten, ende diegene versuent woude wesen, die in geen en bruecken bevonden en waer, tegen dengenen die met recht

²⁴⁵ Ingevoegd naar de handvesten van Dalem en Hagestein.

in boeten ghewijst waer, die zal winnen alzoee veele als wij off onsse poert alzoee vele als die boeten draghet, ende daermede gesuent wesen.

[Evenzo in het geval dat iemand enig rumoer of een vechtpartij veroorzaakte, die niet tot een vrede leidt, en daarvoor gedaagd wordt en waartoe iemand schuldig wordt bevonden en een boete krijgt opgelegd, en als diegene een verzoening wil, die niet in overtreding was bevonden, jegens degene die rechte tot een boete was veroordeeld, die zal evenveel toegewezen krijgen als wij of onze stad, en wel zoveel als de boete bedraagt, en daarmede gezoend zijn.]

23. Item waert dat enich goet knape tegens eenen boeve, lantloper off rybout twistende worde, dyen en zoude hij met meer beteren, dan onsse gericht docht dat men hem beteren zoude. Ende sloege oeck een boeve off een rybaut off een landloper enen goeden knape, die zijn boete noch zijn zuene niet gelden en mocht, die hem onsse gerecht over segede, dyen zoude men houden in helden ende in vangenisse ende geven hem alle dage water en broot ende slaen hem elcx dages twaelff penningen aff totter tijt toe, dat hij alle zijn boeten ende alle zijn zuene voirsr. alzoee vergouden heeft in deser manieren. Waert dat hij lage van onsse bruecken, zoe zouden wij hem water en broot gheven, ende waert van onsser poert bruecken, zoe soudt onsse poert doen, ende waert van der zuenen, zoe mach hem denghenen quijt laten die misdaen waer, off hem water en broot geven als voirsr. is.

[Evenzo in het geval dat enige betrouwbare knap ruzie krijgt met een boef, landloper of rabauw²⁴⁶, dan zullen die hem meer vergoeden, dan ons gerecht meende dat men hem vergoeden zou. En wanneer een boef of een rabauw of een landloper een betrouwbare knap ook nog slaat, en die kan zijn boete noch zijn zoen betalen, die hem door ons gerecht is opgelegd, dan zal men hem in hechtenis nemen en elke dag water en brood geven. En hem elke dag in hechtenis 12 penningen in mindering brengen totdat hij al zijn voornoemde boeten en zoen op deze manier heeft vergoed. Wanneer hij vanwege verbreken tegenover ons in hechtenis is, dan zullen wij hem water en brood geven, en wanneer het vergrijpen tegenover de stad betreft, dan zal onze stad dat doen, en vanwege zoenen, dan mag degene die misdaen is hem kwijtschelden, dan wel hem water en brood geven zoals het voorgeschreven is.]²⁴⁷

24. Item geen man en zal noch en mach zijn wijffs goet verbueren, noch geen wijff hoirs mans goet verbueren, dan elck zijn helft van hueren gemenen goede. Ende welck hoyre dattet verbuerde van hem beyden, daer zal bekende schult voer affgaen uut haren gemenen goede.

[Evenzo zal noch mag een man zijn vrouws goed verbeuren, noch een vrouw haar mans goed, behalve elk de helft van hun gemeenschappelijke goed. En welk erfdeel verbeurd raakt van hen beiden, daarvan zal bekende schuld afgetrokken worden ten laste van de gemeenschappelijke goederen.]

25. Item zoe en mach noch en zal men niemant in helde houden noch in vangenisse brengen off houden van enygerhande bruecken off misdaet die hij gebrueckt heeft off misdaen hadde, alzoeeveer als hij zijn bruecken off misdaet verborgen mach bij onssen gerecht van Gorinchem.

[Evenzo mag noch zal men iemand boeien noch gevangen nemen of houden vanwege enigerlei vergrijp of misdaad die hij begaan of misdaen heeft, in zoverre als hij voor zijn vergrijp of misdaad borg mag stellen voor ons gerecht van Gorinchem.]

26. Item als enich mensche sterfft, zoe zullen zijn erffgenamen dat erve ende goet nemen als recht is in deser manieren: off daer enich kijnt waer dat uitgehijlicet waer dat erve ende goet hebben woude, dat zall incomen ter eerster doot met halff zulcken goede as uitgevoert hadde met kennisse der waerheid, ende ten laester doot eeven rijck te wesen, want als man ende wijff vergadert zijn metier wetten, zoe is hoyr goet gemeyn.

[Evenzo als enig mens sterft, dan zullen zijn erfgenamen de erfenis en het goed erven zoals het recht bepaalt op de volgende wijze: als daar enig kind is dat uitgehuwelijkt is en dat erfenis en goed wil erven, dat zal inbrengen²⁴⁸ bij de dood van de eerststervende met de helft van de goederen zoals die uit de boedel zijn genomen met aantoonbaar bewijs. En bij de dood van de langstlevende even rijck te zijn, want als man en vrouw volgens de wet in het huwelijk verenigd zijn, dan is hun goed gemeenschappelijk.]

²⁴⁶ Ook wel een bedelaar.

²⁴⁷ Betaling vindt steeds plaats door de instantie of degene wie de boete toekomt.

²⁴⁸ De zogeheten inbreng of *collatio bonorum*.

27. Item waert dat een storve ende wittachtich kijnt off wittachtighe kijnderen afterlieten, die zouden nemen van allen eyghenen goede van oude vader ende van oudemoeder, gelijk vader ende moeder gedaen zouden hebben off doen zouden off zij leefden.

[Evenzo in het geval dat iemand sterft en een wettig kind of wettige kinderen achterlaat, dan zullen die van alle eigen goederen van grootvader en grootmoeder krijgen, wat vader en moeder gekregen zouden hebben alsof zij nog leefden.]

28. Item waert oeck dat yemant storve zonder wittachtige geboert after te laten, daer vader ende moeder beyde aff leefden, dat erve ende goet zouden zij temael opheffen ende nemen. Ende waer(t) dat enich van vader off van moeder doot waren, welcke hoir datter leefden van dyen twee, die zal dat erve ende goet halff heffen ende bueren, ende die ander helft van dyen goede, dat zullen die naesten van wittachtiger geboerten heffen ende nemen van vader off van moeder, die daer doot waren.

[Evenzo in het geval dat iemand sterft zonder wettige afstammelingen na te laten, en waar vader en moeder beiden nog leven, dan zullen zij het erfdeel geheel en al opheffen en (in eigendom) verkrijgen.

En in het geval dat ofwel vader ofwel moeder dood was, wie van de twee er nog leefde, die zal het erfdeel voor de helft ontvangen en innen, en de andere helft van de erfenis zullen de naaste verwanten van wettige geboorte in ontvangst nemen van vader- of moederzijde, die daar overleden was.]

29. Item waert dat yemant storve zonder wittachtige levende geboert after te laten, ende daer vader en moeder beyde aff doot waren, dat erve off goet zal aen elcke zijde gaen ende deylen die daer naest zijn van maechscappen van wittachtiger geboort, daer zij aff bestaan.

[Evenzo in het geval dat iemand sterft zonder wettige, levende geboorte achter te laten, en ook de vader en moeder beide gestorven waren, dan zal de erfenis naar elk van beide zijden gaan en worden gedeeld door de naaste verwanten van wettige geboorte, waar zij van afstammen.]

30. Item waert dat enich wijffpersoon kynder creghe, die zij boven hoiren getrouden man in overspel niet gewonnen en had, die zullen bueren ende nemen gelijk off zij getroude kynder waren van hoirs moeders goede.

[Evenzo in het geval dat enige vrouw kinderen kreeg, die zij buiten haar getrouwde man niet in overspel gekregen heeft, dan zullen die kinderen uit de erfenis van hun moeder verkrijgen zoveel als of zij kinderen uit het huwelijk waren.]

31. Item waer oeck een onmondich kynt, dat zal die naeste manhooft van der ouster geboorte van de rechter swa[e]rtszijde vermunden, mer dat zal hij versekeren met goeden leggenden erv[e] voer onse richter en voer onse scepenen tot Gorinchem, dat hijt niet verbaelmonde van alzulcken goede daer hijt in vynt; dat is te verstaen: een manpersoon tot zijnen twaelff jaren toe ende een wijff persoon tot haren derthien jaeren toe duerende die voechdij, tenwaer dat zij daerenbinnen storven. Ende waer oeck dat die momber van der naester rechter swaertzijde niet vermonden en woude off datter geen recht geboren momber en waer, daer soudt een zijn maech doen, die hem tbeste dede, bij onssen gericht ende scepen voirsch.

[Evenzo in het geval er een onmondig kind is, dan zal de naaste mannelijke verwant van de oudste geborene van vaderszijde voogd zijn, maar dat zal hij verzekeren met degelijke voorhanden eigendommen voor onze schout en onze schepenen van Gorinchem, zodat hij al de goederen die hem worden toevertrouwd, niet zal verkwisten; te weten: een man tot 12 jaar en een vrouw tot 13 jaar gedurende de voogdij, tenzij zij binnen die termijn zouden overlijden. En in het geval ook dat de voogd van de rechtens naaste vaderszijde niet voogd wil zijn of dat er geen natuurlijke voogd was, dan zou een mannelijke bloedverwant dit doen, die voor hem het beste doet volgens ons voorgenoemde gerecht en schepenen.]

32. Item waer dat yemant storve, daer geen erffgenamen en volenden, dat zouden wij houden een jaer ende zes weken lanck totter rechten erffgenamen behouff. Ende waert dat daerenbinnen geen erffgenam[en] en volchden, zoe zoude ons dat goet blijven en toebehoiren.

[Evenzo in het geval dat iemand sterft waar geen erfgenamen zijn, dan houden wij de erfenis een jaar en zes weken lang in bezit in het belang van de gerechte erfgenamen. En in het geval dat zich binnen die termijn geen erfgenamen melden, dan zal die erfenis aan ons toevallen.]

33. Item jaer en dach zal wesen een jaer en zes weken.

[Evenzo zal de termijn van een jaar en dag worden bepaald op een jaar en zes weken.]

34. Item waer dat enich erve van eygenen goede tot leen gemaectt waer oft midt eygenen goede gecoft waer, dat zal die leenvolgher veroirsaten den rechten erven ende erffgenamen alzoë duer alst gecocht was oft alst weert was opten dach doe ment te leen maecte mit kennisse der waerheid. Waert oeck dat hijt veroirsaten niet en woude als voirschr. is, zoe zal hij se te hove wijsen te ontfaen met hoiren aendele, uutgenomen onsse borchleene, die en zullen niet gescheyden wesen, maer men zalt den erffgenamen veroirsaten gelijck anderen leen in allen manieren als voerschr. is, ende achterdijen dattet eens veroirsact is, zoe zal(t) voert staen te leenrecht.

[Evenzo in het geval dat enig bezit van eigen goederen tot leen worden gemaakt of met eigen goederen gekocht was, dat zal die leenerfgenaam een vergoeding betalen aan de gerechte erven en erfgenamen ter hoogte van het bedrag waarvoor het gekocht is of zoveel als het waard is op de dag dat men het in leen gaf met een beëdigde verklaring omtrent de juistheid. In het geval dat hij het niet wilde vergoeden zoals het voorgeschreven is, dan zal hij ze naar het hof verwijzen om hen te ontvangen met hun aandeel, uitgezonderd onze borglenen, die niet verdeeld zullen worden, maar men zal de erfgenamen vergoeden zoals andere lenen op dezelfde wijze als het voorgeschreven is, en daarna als het eenmaal vergoed is, dan zal het voortaan onder het leenrecht vallen.]

35. Item zullen wij onsse naecopen hebben van alle erffenisse, huysingen ende jaergelt dat in onssen scependom vercoft wort xiiij dagen lanck nadyen dat die eygendom gegaen is.

[Evenzo zullen wij onze nakoop²⁴⁹ hebben van alle erfenissen, huizen en jaargeld die in ons scependom verkocht worden gedurende veertien dagen dadat de eigendom is overgedragen.]

36. Item wie dat bastaerden goet maectt in scepenbrieven van Gorcum off goet besette, datzelve off alzoë veel zal gaen ende volgen gelijck dat ment maectt in den scepenbrieven off beset. Ende waert dat een bastaert ander goet creghe, dat zal aen ons comen, tenwaer off zij wittachtich geboert achter hem lieten.

[Evenzo in het geval dat iemand goederen vermaakt aan een bastaard, vastgelegd in schepenbrieven van Gorinchem of goederen waarop hij beslag legt, dan zal datzelfde of evenveel overgaan gelijk men het vermaakt in schepenbrieven of er beslag op legde. En in het geval dat een bastaard ander goed kreeg, dan zal dat aan ons komen, tenzij zij wettige erfgenamen achterlieten.]

37. Item wie den anderen aenspraeck van erve, ende die besitter dies erffs met scepen betuygen mach dat hij daenn geseten heeft jaer ende dach in eygendom, van allen dengenen die binnenlants zijn off hebben geweest binnen jaers ende binnen daghe onbecroent, dat zal die besitter dies erffs houden met hande ende mit monde voer zijn eyghen. Waer yemandt butenlandts, als hij te lande quam zoe zoude hij nemen alzulck recht, als hem scepen wijsden dat recht waer. Ende mach die besitter des niet betughen met scepen off met scepenbrieve, zoe zal hijt houden met hem vii-den, die den lande naest gelegen zijn, vier te landtwaert ende drie ter zeewaert. Waert oeck alzoë dat zijt hem niet en wouden helpen houden, zoe zouden zijt den anderen helpen houden die dat aenspraecke voer zijn eyghen, off die zij kenden dat van rechts zijn waer. Ende wyen dat die vier off meer helpen houden, die zal in den recht ende in den goede blijven. Ende den anderen, die den vieren off meer niet en wouden helpen houden, die verbuerde elcx teghens ons vijff ende veertich scellingen.

[Evenzo wie een ander aanklaagt vanwege bezit van onroerend goed, en die bezitter kan voor schepenen bewijzen dat hij dit een jaar en een dag in eigendom heeft bezeten, gedurende een jaar en een dag onaangesproken vanwege al diegenen die in het land zijn geweest, dan zal die bezitter van het onroerend goed het als zijn eigendom beschouwen met een plechtige verklaring. Wanneer iemand buiten het land is, dan zal hij als hij weer in het land komt, zodanig recht eisen, als schepenen vonnissen volgens het recht. En kan die bezitter het niet aantonen met schepenen of met

²⁴⁹ Het recht om een aan een ander verkochte zaak tegen de overeengekomen prijs van de verkoper over te nemen.

schepenbrieven, dan zal hij het houden samen met zeven getuigen, die het dichtst bij het land gevestigd zijn, vier aan de landzijde en drie aan de zeezijde. Wanneer zij hem niet wilden helpen, dan zouden zij de ander helpen houden die het voor zichzelf opeist, of die van wie zij wisten dat het hem rechtens toekomt. En wie die vier of meer helpen, die zal in zijn recht staan en in bezit van de goederen blijven. En de anderen, die de vier of meer niet wilden helpen, die verbeuren elk 45 schellingen jegens ons.]

38. Item en zullen wij weduwen noch wesen, noch nyemants kinder, zij zijn manpersoon off wijffpersoon, wijven noch mannen buyten hem ende hoyre vrienden wil.

[Evenzo zullen wij weduwen noch wezen, noch iemands kinderen, of ze man dan wel vrouw zijn, uithuwelijken tegen hun wil of die van hun vrienden.]

39. Item waert dat yemant, hij waer manpersoon oft wijffpersoon, ontscaecht worde teghen zijnen wille, ende die misdadige ender ons in den scependom van Gorinchem getueft worde, daer sou men over richten aen zijn lijff als scepen wijsden dat recht waer, tenwaer oft gebetert worde als voirschr. is. Voert waert dat yemant die poorter off poerterskindere waren tot Gorinchem, bij zijnen wil ende buten zijnre naesten maghen will ontscaect ende ontvuert worden binnen zijnen zeshien jaeren oudt, zijn goet ende erve zal halff aen ons comen ende die ander half aen zijn rechte erfgenamen, gelijk off hij van lijff ter doot comen waer.

[Evenzo in het geval dat iemand, man of vrouw, geschaakt wordt tegen hun wil, en die misdadiger onder ons in het scependom van Gorinchem wordt aangehouden, dan zal men hem berechten in persoon zoals schepenen vonnissen volgens het recht, tenzij het schadeloosgesteld wordt zoals het voorgeschreven is. Voorts in het geval dat iemand die poorter of kind van een poorter te Gorinchem was, naar eigen wil en zonder toestemming van zijn naaste bloedverwanten geschaakt en ontvoerd wordt voor zijn zestiende jaar, dan zal zijn goed half aan ons komen en de andere helft aan zijn gerechte erfgenamen, alsof hij overleden was.]

40. Item alle diegene die poorter zijn tot Gorinchem, zullen ons onsen vollen thijs geven, hoe luttel erffs dat zij hebben, dyen (zij) ons sculdich zijn. Ende die meer hebben dan drie roeden breed, die zullen ons geven van elcker roeden die zij meer hebben, twaelf penningen ende een hoen in die stede daert gelegen is. Ende wie buten Gorinchem woont ende daerbinnen geërvet is, zal doen als een ander poorter. Mer onse huysgesinne, onse clercken, onse veere van der Merwede en zullen niet waken.

[Evenzo zullen al degenen die poorter van Gorinchem zijn, ons de volle tijs betalen, die zij ons schuldig zijn, hoe luttel het eigendom ook dat zij hebben. En degenen die meer hebben dan drie roeden breed, zullen ons van elke roede die zij meer hebben, twaelf penningen geven en een hoen in de stad waar het goed gelegen is. En wie buiten Gorinchem woont en daerbinnen erft, zal doen als een andere poorter. Maar onze bedienden, onze klerken en onze veermannen op de Merwede zullen zijn vrijgesteld van de waakplicht.]

41. Item zoe wie van onssen onderzaten, geseten in onsen scependom van Gorinchem, enygerhande victaelgye coft tot zijnre herbergen ende niet om voort te vercopen, die en zal daer geen onraet aff geven.

[Evenzo wie van onze onderzaten, woonachtig in ons rechtsgebied van Gorinchem, enigerlei levensmiddelen voor eigen gebruik koopt en niet om door te verkopen, zal daarover geen belasting betalen.]

42. Item zoe wie poorter is tot Gorinchem, die en zal gheen onraet geven noch lijden van enygen goede die hij in zijnen scepe heeft, ende alzo vrij zijn oft hijt binnen Gorinchem in zijnen huysse hadde.

[Evenzo wie poorter is te Gorinchem zal geen belasting betalen vanwege goederen die hij in zijn schepen heeft, en vrij hiervan zijn alsof hij deze binnen Gorinchem in zijn huis had.]

43. Item alle diegene die onse merckten zoeken tot Gorinchem, die nemen wij op onse geleyde binnen onssen lande ende alzo verre wijs macht hebben, met hoyren goede te varen ende te keeren, uutgenomen die onse vijanden waren off brueckich waren met recht off van scepenvoerwaarden off van scepenbrieven van schoude, die zij sculdich waren. Ende waert dat yemant goet binnen merckten off op merctdagen vercoft, die mach dengenen die dat gecoft

hadde, besetten binnen mercten ende met recht aanspreken, alzo verre als hij daer twee wittachtige getughe oft meer aff heeft, gelijck oft buyten mercten waer.

[Evenzo al degenen die onze markt te Gorinchem bezoeken, die nemen wij onder onze bescherming in onze landen en voor zover het in onze macht is, om met hun goederen te komen en te gaan, met uitzondering van hen die onze vijanden waren of het recht hadden overtreden of schepenvoorwaarden dan wel schepenbrieven van schuld, die zij schuldig waren. En in het geval dat iemand goederen tijdens de markt of op marktdagen verkocht, die mag degene die dat gekocht had, gijzelen tijdens de markt en in rechte aanspreken, in zover als hij daartoe twee betrouwbare getuigen of meerdere heeft, gelijk of het buiten de markt was.]

44. Item waert dat yement met zijnen gelage ontginghe ende hem zijn vaert verboden waer met oerconden, die verbuerde tegens ons xlv scellingen, uutgenomen die poerters zijn tot Gorinchem, maer die zullen des anderen daechs binnen dier herbergen gaen, daer hem die vaert verboden waer, ende incomen ende hoyr gelach betalen. Ende dede(n) sij des niet, zoe verbuerde(n) sij tegen ons alzo veel alser waren xlv scellingen. Ende dat gelach zullen wij elcken diet verbuert, dengenen uut doen panden diet omdragen wert, gelijck ons selffs boeten. Ende zoe wat tapper, die tonrecht cruende ende niet betugen en mochte als voirsr. is, die verbuerde tegen elcken hoeveel dattet waer, daer hij over croende, xlv scellingen tegen ons.

[Evenzo in het geval dat iemand zijn gelag niet betaalde en wiens verzuim was aangetoond met getuigen, die verbeurt jegens ons 45 schellingen, met uitzondering van degenen die poorter zijn te Leerdam, maar die zullen de volgende dag in de herberg gaan, waar hem zijn verzuim was aangetoond, en binnenkomen en hun gelag betalen. En deden zij dit niet, dan verbeuren zij jegens ons, zoveel als er waren, 45 schellingen. En het gelag zullen wij ieder die het verbeurt, doen uitpanden die het wordt verweten, gelijk aan onze boetes. En welke tapper die ten onrechte klaagde en het niet bewijzen kan zoals het voorgeschreven is, verbeurt jegens ieder waarover hij zich beklaagde, 45 schellingen jegens ons.]

45. Item wie dat poorter is binnen Gorinchem, die mach visschen op onssen worp tot Gorinchem ende alzo verre als Wolfferen gaet, ende elck scip dat met netten drijvet om eenen taelweerdighen zalm elcx jaers die hij vaet van den eersten den dorden daarna na Kersavont. Waert oeck dat hij geen en vinghe, zoe zoude hij ons eenen geven sManendages in die Cruysdagen²⁵⁰, behoudelijc ons ons vroens²⁵¹.

[Evenzo wie poorter is binnen Gorinchem, die mag vissen op onze worp²⁵² te Gorinchem en in het water langs Wolferen. En elk schip dat met netten vist betaalt jaarlijks een deugdelijke zalm die hij vangt van de eerste tot de derde keer na kerstavond. In het geval hij er dan geen ving, dan zal hij er ons een geven op maandag in de Kruisdagen, onder voorbehoud van ons vroegeld.]

46. Item alle vissche die men vaet in onssen scependom van Gorinchem die en zal men genen man buytenslants vercopen, zij en zijn eerst gethoent op die vismerckt tot Gorinchem als die te vercopen; wie des niet en dede verbuerde tegen ons xlv scellingen.

[Evenzo zal men alle vis, die men vangt in ons rechtsgebied van Gorinchem, niet aan iemand van buiten het land verkopen, vooraleer die op de vismarkt te Gorinchem is gebracht om te worden verkocht. Wie dat niet doet, verbeurt jegens ons 45 schellingen.]

47. Item waert zake dat yemandt misdede van enygerhande saeken die duyster waren ende daer geen openbaar getughe aff en waer, daer zullen onsse richter ende scepenen van Gorinchem een stille waarheid²⁵³ aff bezitten; ende nae der waarheid die zij daarvan hooren ende vijnden, zal men rechten als scepen wijssen dat recht is, tenware oft gebetert worden als voirsr. is.

[Evenzo in het geval dat iemand een misdaad beging vanwege enigerlei zaak die duister was en waarvan geen openbare getuigen waren, daarnaar zullen onze schout en scepenen van Gorinchem een 'stille waarheid' instellen. En volgens het bewijs dat men op grond daarvan hoort of vindt, zal men rechtspreken zoals schepenen vonnissen als het recht voorschrijft, tenzij het vergoed wordt zoals het voorgeschreven is.]

²⁵⁰ De drie dagen voor Hemelvaart.

²⁵¹ Heerlijk recht.

²⁵² De plaats waar met werpnetten mag worden gevist; het recht berust bij de heer.

²⁵³ Een geheime enquête; ook wel 'precedente informatie' genaamd.

48. Item wie van allen voirschr. punten ende stucken off enich punt off stuck bijzonder valsch getuyeh tuygde ende daeraff verwonnen worde met der waerheyt ende met recht, die en zal nemmermeer getuygen meer draghen, ende zijn lijff ende zijn goet zal staen tonsser genaden.

[Evenzo wie vanwege alle voornoemde punten en stukken of enig punt of stuk in het bijzonder vals getuigenis aflegt en daarvan schuldig wordt bevonden met bewijs en conform het recht, dan zal die nooit meer getuigenis afleggen, en zijn lijf en goed zal aan onze genade zijn overgeleverd.]

49. Item waert dat yemant op onsse gerecht sprake off op enich van dyen die in officiën onsser poerten van Gorinchem gesworen waeren, ende daeraff betuycht worden met twee goede knapen off met meer, zal dat beteren bij ons ende bij onssen gerecht voerschr.

[Evenzo in het geval dat iemand mondeling in verzet komt tegen ons gerecht of enigerlei personen die in beëdigde dienst van onze stad Gorinchem zijn, en waarvan getuigenis wordt geleverd met twee of meer betrouwbare knapen, zal dat voor ons en ons voornoemde gerecht vergoeden.]

50. Item zal een yegelijck die binnen onssen scependom van Gorinchem woenachtich is ende namaels woonen zall, van allen bruecken ende misdaden die zij onder ons bruecken ende misdoen, off bruecten ende misdeden, voer onsse scepenen tot Gorinchem te recht staen, ende recht daeraff doen nae inhoud deser hantvesten ende brieff. Ende wes dat dese hantveste ende brieff niet en begrepe off en begrijpt, zoe wat onsse scepen van Gorinchem dan daeraff wijssen, dat zal recht wesen, gelijk oft dese hantvest off brief begrepe.

[Evenzo zal eenieder die binnen ons rechtsgebied van Gorinchem woonachtig is en hierna wonen zal, vanwege alle overtredingen en misdaden die zij onder ons begaan of begingen, voor onze schepenen van Gorinchem terecht staan, en daarover rechtspreken volgens de inhoud van deze handvesten en brief.

En hetgeen deze handvesten en brief niet inhouden, dan zal hetgeen onze schepenen van Gorinchem vonnissen, als recht gelden, alsof het in dit handvest of deze brief vervat was.]

51. Item jaerlicx als wij onsse scepen van Gorinchem versedt ende geedt hebben, zoe zullen wij twee burgemeesters setten ende mede beraeden met onsen gerecht oude ende nieuwe.

[Evenzo zullen wij na de jaarlijkse benoeming en beëdiging van onze (nieuwe) schepenen van Gorinchem twee burgemeesters benoemen, na beraad met ons oude en nieuwe gerecht.]

52. Item zullen onsse boden jaerlicx hoir roeden nederleggen op den dach dat wij onsse gerecht versetten, ende niet weder aenvaen, wij en bevelent hem.

[Evenzo zullen onze bodes jaarlijks hun ambtsteken neerleggen op de dag dat wij ons gerecht nieuw benoemen, en niet eerder weer opnemen, dan nadat wij het hen bevelen.]

53. Item wanneer dattet gevalt dat onsse schole vaceert, zoe zullen wij enen schoolmeester nemen ende setten mede bij onssen gerechte voirschr.

[Evenzo in het geval dat onze school vaceert, zullen wij, in overleg met ons gerecht, een schoolmeester benoemen.]

54. Item en zullen wij der Zeelanders scapen in onssen lande niet oerloven te comen voer Bamisse, ende voer Zinte-Mertensmisse op niemants oude weyde te comen noch op niemants wintercoern te comen, ende binnen acht daghen nae Sinte-Petersdach in den leynten uut onssen lande te zijn. Ende wie dat se hierenboven in zijnen schade vonde, die mach se scutten gelijk andere goeden.

[Evenzo zullen wij niet toestaan dat schapen uit Zeeland in ons land komen voor St. Bavodag (1 oct.), en voor St. Maarten op niemands oude weide te komen noch op iemands winterkoren, en zij moeten binnen acht dagen na St. Pietersdag in de lente (22 februari) uit ons land weg zijn. En wie ze in weerwil van dit verbod op zijn eigendom aantreft, mag ze opsluiten gelijk andere goederen.]

55. Item en zullen wij niemant die poorter is tot Gorinchem ende namaels porter wesen zal, ende alle dieghene die binnen Gorinchem wonen ende namaels woonen zullen, schatten, tenwaer dat een heer van besterfften heer van Arckel worde, off dat enich heer van Arckell gevanghen worde ende geschat worde, off dat een heer van Arckell wettachtyge soonen off wittachtige dochteren

uitgave, off dat een heer van Arckell ridder worde. Ende zoe wanneer enich van desen punten gevielle, zoe zullen wij na gestande van die punten dat geviell, daeraff bij onsen rade scatten van allen goede dat zij onder ons leggende hebben als redelijcken en besceydlijcken is; uitgenomen van hoiren huysen die zij binnen Gorinchem hebben, ende van hoyren peerden ende van hoyren harnassche daer zij hoyren heere mede dienen, ende oeck mede van hoiren scepen.

[Evenzo zullen wij van niemand die poorter is te Gorinchem en hierna poorter zal zijn, en al degenen die binnen Gorinchem wonen en hierna wonen zullen, belasting heffen, tenzij dat de heerlijkheid van Arkel vererft op een nieuwe heer, of dat enige heer van Arkel gevangen wordt en losgeld geëist wordt, of dat een heer van Arkel wettige zonen of wettige dochters ten huwelijk gaf, of dat een heer van Arkel tot ridder wordt geslagen. En wanneer aldus enige van deze punten zich voordeden, dan zullen wij naar de omstandigheid van die zaken die zich voordeden, op advies van onze raadgevers een belasting vaststellen van alle eigendommen die zij onder ons (in ons gebied) hebben die redelijk en bescheiden is; met uitzondering van hun huizen die zij binnen Gorinchem hebben, en van hun paarden en hun harnassen waarmede zij hun heer dienen, en ook mede van hun schepen.]

56. Item hebben wij geloofd ende geloven, dat altoos onse poorters ende onderzaeten voerscr. hebben zullen twee hantvesten ende brieven, sprekende van woorde tot woorde als dese tegenwoordighe hantvest ende brief begrijpt, in deser manieren: waer dat zake dat enich van den twee hantvesten ende brieven bij enigerhande ongeval, hoedanich dattet waer, verlooren oft gequets worden off verbornde off vermist worde, off dater enich zegell aen gequetst worde off aen brake off gebrake, daerom en zullen wijs noch onse nacomelingen heeren van Arckell in geenre wijs laten, wij en zullen een ander hantvest ende brieve geven ende bezegelen buyten hoiren cost ende schade, gelijk die hantvesten ende brieven die zij behouden hadden, inhielden. Ende waer dat zake dat beyde de hantvesten ende brieven bij enigerhande ongevall, hoedanich dattet waer als voerscr. is, verloren off gequets off verbrant off vervremt worden, daerom en zullen wijs noch onse nacomelingen heeren van Arckell in geenre wijs laten, wij en zullen hem twee andere hantvesten ende brieven geven ende bezeegelen buyten hoyren cost ende schade, gelijk die copie daeraff inhield die zij uut enich van den twee hantvesten ende brieven hadden doen copiëren onder yemants zegell die autentijsk ende gelovich waer; ende uut dier copijen recht doen gelijk die principale handtvesten ende brieven waren ter tijt toe dat (wij) ende onse nacomelingen heeren van Arckell hem twee ander hantvesten ende brieven weder bezegelt gegeven hadden nae inhoudt der copijen als voirsr. is.

[Evenzo hebben wij beloofd en beloven wij dat in alle gevallen onze voornoemde poorters en onderzaten twee handvesten en brieven zullen hebben, woordelijk gelijk aan dit voorliggende handvest en brief, op de volgende wijze: in het geval dat enig van de twee handvesten en brieven bij enigerlei ongeval, hoe ook, verloren gaat of verminkt wordt of verbrand of vermist, of dat een zegel stuk gaat of brak dan wel afbrak, dat zullen wij noch onze nakomelingen als heren van Arkel zo laten. Wij zullen dan een ander handvest en brief verstrekken en bezegelen op onze kosten, gelijkluidend aan de handvesten en brieven die zij hadden. En in het geval dat beide handvesten bij enigerlei ongeval, hoe dan ook zoals hiervoor beschreven, verloren of verminkt of verbrand of vervreemd is, dan zullen wij noch onze nakomelingen als heren van Arkel dat zo laten maar zullen wij hen twee andere handvesten en brieven geven en bezegelen buiten hun kosten en schade, gelijkluidend aan de inhoud van de kopie die zij van een van de twee handvesten hadden doen kopiëren onder iemands zegel dat authentiek en betrouwbaar was. En op basis van die kopie recht spreken gelijk de oorspronkelijke handvesten en brieven waren tot het moment dat wij en onze nakomelingen als heren van Arkel hen twee andere handvesten en brieven weer bezegeld hadden volgens de inhoud van de voornoemde kopieën.]

Ende want wij Otto heere van Arckell willen, dat alle dese voerscr. stucken ende punten voer ons ende voer onse naecomelingen heeren van Arckell onse poerteren ende onderzaeten die nu zijn ende naemaels wesen zullen in onssen scependom van Gorinchem ten ewighen daegen well gehouden worden ende ongebroken blijven, behoudelijck ons ende onse nacomelingen onsser heerlicheyt ende rechts ende diensts van allen anderen zaecken daer dese hantvest ende brieve geen mencie aff en maken noch in begrepen en zijn, soe hebben wij in getuygenisse ende waerheden alre zaken voerscr. onssen zegell hier aen desen brieve gehangen ende hebbe voert gebeden ende bidden onssen lieven zoen Johan van Arckell heere van Hagesteyn, want wij alle dese voerscr. punten ende zaken bij zijnen wille ende raede onsser poerten ende onse porteren

ende onderzaeten voirschr. gegeven ende bezegelt hebben, dat hij dese hantveste ende brief met ons bezegelt.

[En omdat wij Otto, heer van Arkel wensen, dat al de hiervoor geschreven zaken en artikelen voor ons en onze nakomelingen als heren van Arkel onze poorters en onderzaten die nu aanwezig zijn en daarna zijn zullen in ons rechtsgebied van Gorinchem, ten eeuwigen dage goed gehouden en ongebroken blijven, behoudens ons en onze heerlijkheid en recht en dienst van alle andere zaken waarvan dit handvest en deze brief geen melding maken noch in begrepen zijn, aldus hebben wij ter getuigenis en waarheid van al de hiervoor geschreven zaken ons zegel aan deze brief gehangen en hebben voorts onze beminde zoon Jan van Arkel, heer van Hagestein, gevraagd de voornoemde punten en zaken naar zijn wens en op advies van onze stad en onze poorters en onderzaten voornoemd, gegeven en bezegeld hebben, dat hij dit handvest en deze brief met ons bezegelt.]

Ende wij Johan van Arckell heere van Hagesteyn, omdat alle dese voerschr. zaken ende punten bij onssen wil ende mede bij ons ende onssen rade geschiet, geordineert ende gegeven zijn, soe hebben wij om beden wil ons lieffs heeren ende vader, heere Otto heere van Arckell, dese hantvest ende brieve met hem ende over ons ende over onsse nacomelingen bezegelt met onssen zeghell.

[En wij, Jan van Arkel, heer van Hagestein, aangezien al de voornoemde zaken en artikelen in overeenstemming met onze wens en mede vanwege ons en op ons advies geschieden, verordonneerd en gegeven zijn, aldus hebben wij op verzoek van onze beminde heer en vader, heer Otto, heer van Arkel, dit handvest en deze brief met hem en voor ons en voor onze nakomelingen bezegeld met ons zegel.]

Gegeven in(t) jaer ons Heeren mcccclxxxij op Sinte-Mertensdach in den wynter.

[Gegeven in het jaar onzes Heren 1382 op de dag van St. Maarten (11 nov.) in de winter.]

Floris V, graaf van Holland en Zeeland, verleent de vrijheid van Gouda in leen aan Nicolaas van Kats, en verleent het stadsrecht van Leiden alsmede tolvrijdom en enkele aanvullende rechten aan de poorters van Gouda.

Origineel niet voorhanden.

Afschriften: B. (1335 juni 29) SA Midden Holland, Archief van de stad Gouda, 1311-1815, inv. nr. 345, regest nr. 5 (vidimus van het origineel door Jan bisschop van Utrecht) – C. (1375 mei 24) SA Midden Holland, Archief van de stad Gouda, 1311-1815, inv. nr. 346, regest nr. 25 (bevestiging met insertie van de onderhavige oorkonde door hertog Albrecht ruwaard van Holland), naar B.

Druk: o.a. ChHZ, III, p. 311.

De nummering is afwijkend van die van het OHZ aangezien schrijver dezes het aannemelijk acht dat de aldaar vermelde artikelen 1 en 2 resp. 5 en 6 één geheel vormen. De oorkonde bestaat zijns inziens uit twee afzonderlijke delen. Eén voor de stadsheer Van Cats die het specifiek omschreven gebied van de stadsvrijheid in leen ontvangt en voor de binnen dat gebied woonachtige poorters tolvrijdom ontvangt. Het andere voor de poorters van Gouda die stadsrecht ontvangen, zo ook de corroboratio (specifiek en uitsluitend gericht aan de poorters en niet aan Van Cats als stadsheer).²⁵⁴

Wj Florens graue van Holland ende Zeland maken cont alle den ghenen die dese hantfeste sullen sien of horen lesen dat wi mit onsen vryen wille ende bi rade onser manne ghegheuen hebben enen edelen man, haren Nyclaes van Caetse, ridder, om sonderlanghen ghetrouwen dienst dien hi ons ghedaen heeft ende noch doen mach,

[Wij Floris, graaf van Holland en Zeeland, maken allen die dit handvest zullen zien of horen lezen bekend dat wij uit vrije wil en op advies van onze leenmannen gegeven hebben [aan] een edele man, heer Nicolaas van Kats, ridder, vanwege de uitzonderlijk trouwe dienst die hij ons gedaan heeft en nog doen mag,]

1. dese vryeit toter Goude van vierdehalf hondert gherden lang van der haluer Ysel opwaert te broeke waert ende vierdehalf hondert gherden breed, also dat alle die ghene de binnen deser vrieit woenachtich sijn ende porters sijn, tolln vry varen sellen voer alle onse tolln doer alle onse land mit horen eyghene scepen ende mit horen eyghene goede.

[deze vrijheid van Gouda van 350 gaarde lang gemeten vanuit het midden van de IJssel het broek in en 350 gaarde breed, dat al degenen die binnen deze vrijheid wonen en poorters zijn, tolvrij zullen varen langs al onze tolln door geheel ons land met hun eigen schepen en met hun eigen goederen]

2. Voert so heb wi ghegheuen alle dien ghenen de binnen deser vrieit ter Goude wonachtich sijn ende poerters sijn, waert dat si enen man sloeghen binnen hore vrieit ende si borghen setten mochten voer tien pont Hollantsche of dat hoer goet tien pont Hollantsche wardich ware, dat men se tot en ghenen rechte houden en mach also langhe alse de man den adem binnen heeft.

[Voorts hebben wij al degenen die binnen deze vrijheid van Gouda wonen en poorters zijn, het recht gegeven dat wanneer zij een man slaan binnen de vrijheid en zij een borg zullen stellen van 10 pond Hollands of dat hun goederen 10 pond Hollands waard zijn, men ze niet mag berechten zo lang die man nog leeft.]

3. Voert so heb wi hem ghegeuen dat men se buten hore vrieit niet winnen en mach om enigherhande borchtocht te doene van doetslaghe of van leemte die gesciet buten hore vrieit.

[Voorts hebben wij hen toegestaan dat men ze buiten hun vrijheid niet mag gijzelen tegen enigerlei borgtocht vanwege doodslag of verminking die is toegebracht buiten hun vrijheid.]

4. Voert so heb wi desen voerseyden poerters van der [Goude] ghegheuen alle dat selue recht dat die poerters van Leyden hebben ende daer bi, so waneer dat die scepen van der Goude beladen

²⁵⁴ Deze tekst is gebaseerd op OHZ, III, nr. 1603; zie aldaar voor een uitgebreid overzicht van afschriften, drukken etc.. Transcriptie van B. en hertaling door J.C.M. Cox.

sijn mit or[dele] ende mit vonnesse, dat si hoer recht halen sellen ende verzoeken an de scepene van Leyden, ende al sulc recht alse hem die scepene van Leyden wisen, daer mede sellen si volstaen.

[Voorts hebben wij de voornoemde poorters van Gouda al hetzelfde recht gegeven dat de poorters van Leiden hebben en daarom, wanneer de schepenen van Gouda in verlegenheid zijn vanwege oordelen en vonnissen, dat zij hun recht zullen halen en vragen aan de schepenen van Leiden, en zulk recht als de schepenen van Leiden hen wijzen, daarmee zullen zij volstaan.]²⁵⁵

5. Voert so sel ons die poerte van der Goude dienen in onser rechter herevaert mit vijf manne op horen cost.

[Voorts zal de stad Gouda ons bij onze gerechte heervaert dienen met vijf mannen op haar kosten.]

Ende om dat wi willen dat dese vrieyt dien poerters van der Goude ewelike vast ende ghestade bliue ende onverbroken van ons ende onse nacomelinghen, so heb wi hem dese opene hantveste hijr op ghegheuen beseghelt mit onsen seghel.

[En omdat wij willen dat deze vrijheid die poorters van Gouda voor eeuwig vast en zeker blijft en onverbroken vanwege ons en onze nakomelingen, aldus hebben wij hen hiervan dit open handvest gegeven, bezegeld met ons zegel.]

Dit gesciede jnt jaer ons Heren durent tuehondert ende tue ende tseuentich, des dinxedaghes na sinte Margrieten daghe.

[Dit geschiedde in het jaar van onze Heer 1272, des dinsdags na de feestdag van St. Margaretha.]²⁵⁶

²⁵⁵ Derhalve vindt de 'hoofdvaart' van de schepenen van Gouda plaats op 'moederstad' Leiden.

²⁵⁶ Deze feestdag valt op 13 juli, in 1272 een woensdag, zodat het hier om dinsdag 19 juli 1272 gaat.

Willem II, graaf van Holland, verleent stadsrecht aan de stede 's-Gravesande.

Origineel niet voorhanden.

Afschriften: E (17de eeuw) GA Delft, hs. nr. 39 B 19.²⁵⁷

Ik Willem, Graaf van Hollandt, allen den genen die nu zijn of namaels wesen zullen doe jk kont dat jk bij rade ende ter begeerten mijnre liever moeder ende mijnre goeden mannen, der stede 'sGravesande vrijhede gegeven hebbe, zoo dat alle die wonen binnen der vryhede zullen een recht ende vryheijt gebruyken.

[Ik Willem, graaf van Holland, aan al degenen die nu of hierna aanwezig zullen zijn maak ik bekend dat ik op advies en op verzoek van mijn lieve moeder en mijn goede mannen, de stad 's Gravenzande vrijheden heb gegeven, zodat allen die binnen de vrijheid wonen een recht en vrijheid zullen gebruiken.]

1. Zoo wie dan poorter wil worden te 'sGravesande, zal geven drie schellink, daerse die schepenen wysen zullen, ende den bode vier pennink, ende zullen der stede vryheijt gebruijken, ende jn geen zaken sullen zij den Grave dienen uijtgenomen heervaerden, ende jn zijn of jn zijnre broederen of susteren bruyloft, uijtgenomen die ridderschap zijnre broederen, ende sullen jaarlijks een matige ende redelijke bede geven.

[Wie poorter wil worden te 's-Gravenzande zal drie schellingen betalen zodat de schepenen zullen beslissen, en de bode vier penningen, en zij zullen de vrijheid van de stad gebruiken, en zij zullen de graaf in geen zaken hoeven dienen met uitzondering van heervaart, en in geval van zijn huwelijk of dat van zijn broers of zusters, met uitzondering van de ridderslag van zijn broers, en zij zullen jaarlijks een matige en redelijke bede geven.]

2. Alle misdaet of breuke die gevalt binnen der vrijhede van 'sGravesande zal gebetert ende geeynt worden ten seggen der schepenen.

[Elke misdaad of overtreding die binnen de vrijheid van 's-Gravenzande plaatsvindt, zal worden beboet en besloten bij uitspraak van de schepenen.]

3. Een kinnebak slagh daer voor salmen den geslagen betalen X schellinck ende den graven X schellink.

[Voor een kaakslag zal men de geslagene 10 schellingen betalen en de graaf 10 schellingen.]

4. Een haer plucken daer voor salmen den gequetsten betalen X schellink ende den grave soo veel.

[Voor het uittrekken van haren zal men de gekwetste 10 schellingen betalen en de graaf evenveel.]

5. Die den anderen ter aerden slaet zal den geslagen betalen XX schellink ende den grave zoo veel.

[Wie een ander neerslaat zal de geslagene 20 schellingen betalen en de graaf evenveel.]

6. Die den anderen quetste zonder armis mortiferis zal 'tbeteren met IIII pont ende den gequetsten ten seggen van schepenen ende na der grootheijt der wonden.

[Wie een ander verwondt zonder een dodelijk wapen zal het boeten met 4 pond en de gewonde vergoeden volgens uitspraak van de schepenen en naar omvang van de verwonding.]

7. Die den anderen quetste met armis mortiferis zalmen zyn hant af slaen, ende zyn goeden sullen wesen jn 's graven gratie.

[Wie een ander verwondt met een dodelijk wapen zal men zijn hand afslaan en zijn eigendommen zullen ter beschikking komen aan de graaf.]

²⁵⁷ Deze tekst is gebaseerd op OHZ, II, nr. 685; zie aldaar voor een uitgebreid overzicht van afschriften, drukken etc.. Hertaling door J.C.M. Cox.

8. Die den anderen doot, die zalmen onthoofden.

[Wie een ander doodt, die zal men onthoofden.]

9. Een dootgeslagen poorter zonder armis mortiferis zalmen soenen met XXXII pont, ende die dootslayers goeden zullen des graven wesen. Een dootgeslagen schepen zalmen met LXIII pont zoenen. Die met armis mortiferis dootgeslagen wert, zalmen betalen met LXIII pont.

[Een zonder dodelijk wapen dootgeslagen poorter zal men zoenen met 32 pond en de eigendommen van de moordenaar zullen aan de graaf komen. Een dootgeslagen schepen zal men met 64 pond zoenen. Voor diegene die met een dodelijk wapen wordt dootgeslagen, zal men 64 pond betalen.]

10. Van een wonde of quetsink zonder leemte zal die gene die 't doet den gequetsten betalen II pont, van een bloetreys een pont, van een leemte VIII pont.

[Vanwege een wond of kwetsuur zonder verminking zal diegene die het heeft veroorzaakt de gewonde 2 pond betalen, vanwege een bloedende wond één pond, vanwege een verminking 8 pond.]

11. Die den anderen quetste zonder wonde ende die quetsink duerde ses weken, zal den gequetsten betalen V pont, den grave X pont.

[Wie een ander kwetst zonder wond en die kwetsuur duurt zes weken, zal de gekwetste 5 pond betalen en de graaf 10 pond.]

12. Een die den anderen slaet of quetst, zalmen verwinnen bij twee schepenen, ende jst dat die rechter die klaer waarheyt niet kondigh en js, zoo sullen die gene die daer bij geweest hebben, bedwongen worden die waarheyt te zeggen bij haren eede.

[Iemand die een ander slaet of verwondt, zal men voor schuldig laten verklaren voor twee schepenen, en in het geval de rechter de duidelijke waarheid niet bekend is, dan zullen degenen die daarbij geweest zijn gedwongen worden de waarheid te zeggen op hun eed.]

13. Wie jn eenige stucken tegen der vryhede deede of braek daer die rechter of een schepen by waer ende yemant daer toe vermaent worde om dat te bedwingen ende die hem dan absenteerde, zal 't beteren met X schellink.

[Wie in enigerlei kwestie tegen de vrijheid handelt of afbreuk doet waarbij de schout of een schepen aanwezig is en iemand wordt er toe vermaand om dat tegen te gaan en die zich daaraan onttrekt, zal het boeten met 10 schellingen.]

14. Die enen schepen weder sprak daer hij gedaecht wert ende vander gemeender schepenen wegen die schepen spraek, zal den grave betalen X pont, den schepen die 'tgeschiet X pont ende den anderen elk III pont.

[Wie een schepen weersprekt terwijl hij gedaagd wordt en die schepen spreekt vanwege alle schepenen, zal de graaf 10 pond betalen, de schepen die het overkomt 10 pond en elk van de anderen 3 pond.]

15. Die te Zande van schulde toegsproken wert die daer gemaekt js, van waer dat hij komt, zal't recht van der stede aldaer hebben.

[Wie te 's-Gravenzande vanwege schuld die aldaar gemaekt is, wordt aangesproken, van waar hij ook komt, zal het recht van de stad aldaar hebben.]

16. Die enen schepen weder spreekt, die schepen zalmen daer verwinnen binnen der vryhede.

[Wie een schepen weersprekt, die schepen zal men daar aanspreken binnen de vrijheid.]

17. Die den anderen, hy zy vreemde of jnwonende, getrouwet of gelooft eenige goeden ende ten betijkenden dage niet en betaelt, zal sijn pant synen schuldenaar geven ende binnen veertien dagen lossen, en jst dat hijse niet en lost, zoo sullense blijven staen tot behagen des schuldenaers.

[Wie de ander, het zij een vreemdeling of een inwoner, enige goederen toezegt of belooft en op de afgesproken dag niet levert, zal zijn pand aan zijn schuldenaar geven en binnen veertien dagen inlossen, en in het geval dat hij het niet inlost, dan zal het blijven staan ten believe van de schuldenaar.]

18. Ist ook dat yemant die eygen js jnder voors. stede blijven wil ende binnen 'sjaers van zynen heer niet toegesproken wert, zal vry van sijnen heer wesen; maer jst dat hij tot zijnen heer wederkeert, zal hij soo verre die jurisdictie der graeflijkheyt strekt, geoordeelt werden ten rechte van schepenen.

[In het geval dat iemand die horig is in de voornoemde stad wil blijven en binnen een jaar niet door zijn heer wordt opgeëist, dan zal hij vrij zijn ten aanzien van zijn heer; maar als hij tot zijn heer terugkeert, zal hij zo ver als de jurisdictie van de grafelijkheid zich uitstrekt, geoordeeld worden volgens het recht van schepenen.]

19. Zullen ook alle weten dat die poorters van den Zande vry zijn van allen schattink der tolln met allen haren goeden over alle door die graeflijkheyt van Hollandt.

[Zal ook eenieder weten dat de poorters van 's-Gravenzande vrij zijn van alle heffingen van tolln met al hun goederen overal in het graafschap Holland.]

20. Hier en boven zal jk hen toe doen alle dat gunt dat by onderscheijde van mijnre goeder mannen bevonden zal werden ten oorbaer voor myn ende mijnder stede dienende.

[Bovendien zal ik hen doen toekomen al dergelijke gunsten die naar het oordeel van mijn goede mannen als nuttig zullen worden bevonden voor mij en mijn stad.]

Jn oorconden van welken wij onsen zegel hier aen gehangen.

[Ten bewijze waarvan wij ons zegel hier aan gehangen hebben.]

Gedaen jn't jaer ons Heeren duijssent tweehondert ses-en-veertigh, jnde maent van mey.

[Gedaan in het jaar van onze Heer 1246, in de maand van mei.]

Albrecht, paltsgraaf van de Rijn, hertog van Beieren, bestuurder van de graafschappen Henegouwen, Holland en Zeeland en de heerlijkheid Friesland, verleent stadsrecht aan de poorters van Grootebroek en Bovenkarspel.

Origineel: A. Westfries Archief, Stede en gemeente Grootebroek 1364-1949, inv. nr. 39, reg. nr. 1.

Afschrift: B. (ca. 1375) NA, AGH 652 (register ‘Coninck Willem’), f. 46r - 47r, nr. 129 [Van Riemsdijk, 95] – C. (1627) Westfries Archief, Stede en gemeente Grootebroek 1364-1949, inv. nr. 39, regest nr. 1 = authentiek afschrift.

Druk: a. Handvesten, privilegiën, willekeuren ende ordonnantien der Stadt Enchuysen. Daer noch by gevoeght zijn de Handvesten en Privilegiën der steden Alckmaer, Hoorn en Medemblick, mitsgaders andre West-Vriesche en Drechterlandtsche Voorrechten, Enckhuijsen 1667 [Handt-vesten en privilegiën der stede Groote-Broek], p. 17 – b. ChHZ, III, p. 166-170.²⁵⁸

In Dei nomine amen. Albertus Dei gratia comes palatinus Reni Bauaria dux comitatumque Hannonie Hollandie Zeelandie ac dominii Frisie gubernator.²⁵⁹ Universis tam presentibus quam futuris presentem paginam inspecturis salutem et noscere veritatem. Que geruntur in tempore ne lapsu temporis dilabantur convenit ut scripturarum memorie ac ydoneorum virorum testimonio commendentur.

[In de naam van God amen. Albrecht, door de genade van God paltsgraaf aan de Rijn, hertog van Beieren, bestuurder van het graafschap Henegouwen, Holland, Zeeland en de heerlijkheid Friesland wenst allen, zowel die nu als later leven, die deze oorkonde inzien heil en het kennen van de waarheid.

Het past om de dingen die in de loop der tijd voorvallen aan het geheugen van geschriften en aan de getuigenis van betrouwbare mannen toe te vertrouwen, opdat ze niet met het verstrijken van de tijd verloren gaan.]

Ad notitiam igitur universorum volumus pervenire quod nos ob dilectionem libertatis de Grote Broec et de Boevenkerspel incipiendo a fine occidentali de Grote Broec usque ad centum mensuras vulgariter roeden nominatas ab ecclesia de Boevenkerspel versus orientem latitudinem centum mensurarum predictarum undique continendo quod coniunctim et indivise opidum de Broec volumus nominari vice et nomine dilecti fratris nostri Wilhelmi, ducis Bavarie comitis comitatum predictorum et nostro tamquam gubernatoris et veri successoris eorundem petitioni opidanorum eiusdem benignius inclinati

[Daarom willen wij dat het allen ter kennis komt dat wij, uit liefde voor de vrijheid van Grootebroek en Bovenkarspel, te beginnen bij de westelijke grens van Grootebroek tot aan honderd maten, die in de volkstaal roeden worden genoemd, door vanaf de kerk van Bovenkarspel in oostelijke richting in de breedte honderd van voornoemde maten aan te houden, omdat wij willen dat de stad Broek verenigd en ongedeeld wordt genoemd, in plaats van en in naam van onze geliefde broer Willem, hertog van Beieren, graaf van de voornoemde graafschappen en in naam van ons als bestuurder en ware opvolger van dezelfde die het verzoek van dezelfde poorters gunstig gezind is en]

1. ipsos liberos ab omni theolonio et exactone theolonii per aquas et terras in comitatu Hollandie dimisimus.

[hen hebben vrijgesteld van alle tol en tolheffing op het water en op het land in het graafschap Holland.]

2. Preterea dictis opidanis talem contulimus libertatem videlicet si alicui quidquam adversus aliquem opidanorum de Broec displicuerit nichil inde nisi iudicium scabinorum habere debet nec nos neque nostra posteritas inde aliquid requiremus.

[Bovendien hebben wij de genoemde poorters zodanige vrijheid gegeven dat als iemand iets niet bevalt met betrekking tot een poorter van Broec, hij dienaangaande alleen maar rechtspraak van de schepenen behoort te krijgen]

²⁵⁸ Deze tekst is gebaseerd op A. Transcriptie door J.C.M. Cox; hertaling door W. van Bentum.

²⁵⁹ In de andere door hem verleende stadsrechten uit de periode dat zijn, sinds 1357 krankzinnige, broer Willem V nog leefde, wordt Albrecht steeds aangeduid als ‘ruwaard’.

en wij noch ons nageslacht zullen dienaangaande iets anders eisen.]

3. Si quis autem de circummanentibus alicui predictorum opidanorum iniuriam siue violenciam fecerit de bonis suis que iuste et sine querimonia possederit villicus de Broec cum universis tam pauperibus quam divitibus illuc pergere debet et illam iniuriam corrigere sine nostra et nostrorum offensione.

[Als evenwel iemand van de omwonenden een van de voornoemde poorters onrecht of geweld aandoet met betrekking tot diens goederen, die hij rechtmatig en onbetwist bezit, moet de schout van Broec met allen, zowel arm als rijk, daar op af gaan en dat onrecht bestraffen, zonder onze rechten en die van de onzen daarmee aan te tasten.]

4. Ceterum de nostra et hominum nostrorum deliberatione dignum duximus concedendum ut opidum de Broec eo jure gaudeat quod in tenore presencium continetur. Vedelicet si quis de quacumque parte veniens in opidum memoratum et opidanus fieri curaverit porte et ingressus ei patebunt, ita quod prestito iuramento nobis et nostris heredibus et eidem opido fidelitatem faciat, sculteto quatuor denarios, preconii unum denarium et scabinorum voluntati tres solidos traditurus, et hiis peractis iure opidi postmodum perfruetur.

[Verder hebben wij na overleg met ons en onze mannen het waardig gevonden om toe te staan dat de stad Broec dat recht geniet dat in de tekst van dit document is opgenomen, namelijk dat als iemand, waarvandaan ook maar, naar genoemde stad komt en poorter wil worden, de poorten en de toegangen voor hem open zullen staan, op de voorwaarde dat hij ons en onze opvolgers en de stad trouw zweert, onder betaling van vier penningen aan de schout, een penning aan de bode en voor het besluit van de schepenen drie schellingen, en nadat hij deze dingen heeft gedaan, zal hij voortaan van het poorterecht gebruik kunnen maken.]

5. Cuilibet autem opidano, si necesse fuerit, cedent quadraginta dies in mense iulio et augusto ad messes colligendas et totidem dies ad seminandum in autumpno extra limina opidi supradicti ita quod dicto tempore transacto ad opidum redeat ibidem moram facturum.

[Iedere poorter zal evenwel, als het nodig is, veertig dagen kunnen krijgen in de maanden juli en augustus om de oogst binnen te halen en evenveel dagen in de herfst om te zaaien, buiten de grenzen van voornoemde stad, op de voorwaarde dat hij, nadat vermelde tijd is verstreken, terugkeert naar de stad om daar te verblijven.]

6. Similiter cedunt cuilibet noviter opidano facto ad inducendum res suas in opidum supradictum quadraginta dies.

[Op dezelfde wijze krijgt ieder die pas poorter geworden is, veertig dagen de tijd om zijn bezittingen naar bovengenoemde stad te brengen.]

7. Cum autem aliquis opidanus fuerit in causam trahendus debet citari per iudicem vel per preconem eius venturus ad iudicium post duas ebdomadas a die citationis.

[Wanneer evenwel een poorter aangeklaagd moeten worden, moet hij door de schout of diens bode worden opgeroepen twee weken na de dag van dagvaarding voor het gerecht te komen.]

8. Opidanus vero citatus potest diem citationis anticipare et breviare sed [de] iure cedunt ei due ebdomade. Predictus modus citandi locum tantum habet in causa que vertitur inter opidanos.

[Een gedagvaarde poorter kan echter de termijn van dagvaarding vervroegen en verkorten, maar rechtens komen hem twee weken toe. Voornoemde wijze van dagvaarden is alleen mogelijk in een rechtszaak die tussen poorters gaat.]

9. Si vero quis extraneus opidanum coram iudice traxerit in causam iudex tenebitur extraneo iusticiam facere infra tercium diem propter commodum extranei.

[Als echter een vreemdeling een poorter aanklaagt voor de schout, zal de schout verplicht zijn de vreemdeling binnen drie dagen recht doen voor het gemak van de vreemdeling.]

10. Cum autem siue opidanus siue extraneus de querela super qua tractus est in causam una et propria manu se debeat excusare confestim tenebitur se in iudicio excusare.

[Wanneer evenwel een poorter of een vreemdeling over een klacht, waarvoor hij werd aangeklaagd, met alleen zijn eigen hand moet zweren onschuldig te zijn, zal hij verplicht zijn deze verklaring onmiddellijk ter rechtszitting af te leggen.]

11. Si vero per testes se debet excusare, cedent ei inducie deliberatorie per duas ebdomadas ita tamen quod²⁶⁰ opidanus poterit ferre testimonium contra opidanum; et simplex opidanus ferens testimonium iurare tenebitur scabinus vero vel iuratus sine iuramento poterit ferre testimonium. [Als hij echter door middel van getuigen moet verklaren onschuldig te zijn, krijgt hij twee weken uitstel voor beraad, op voorwaarde evenwel dat alleen een poorter tegen een poorter getuigenis zal kunnen afleggen; en een gewone poorter, die getuigenis aflegt, zal verplicht zijn te zweren. Een schepen of een gezworene zal daarentegen zonder eed een getuigenis kunnen afleggen.]

12. Cum etiam quis citatur de re pecuniali debet citari per iudicem vel preconem presentibus ad minus duobus opidanis et in citatione debet taxari summa pecunie; et si citatus die prefixa in iudicio non comparuerit conquerens tantum pecunie obtinebit comparuit debet iudici de banno tres solidos Hollandensium et duos solidos pro satisfactione persolvere conquerenti. [Wanneer iemand wordt gedagvaard voor een financiële kwestie, moet hij gedagvaard worden door de schout of de bode in aanwezigheid van minstens twee poorters, en in de dagvaarding moet de waarde van het geldbedrag worden vastgesteld; en als de gedagvaarde op de vastgestelde dag niet op de rechtszitting verschijnt, zal de klager van de gedagvaarde zoveel geld krijgen als was vastgesteld in de dagvaarding tegen hem die gedaagd was; en de gedagvaarde moet, omdat hij niet is verschenen, de schout als boete drie schellingen Hollands betalen en de klager twee schellingen bij wijze van genoegdoening.]

13. Preterea si censuales alicuius domini alterius a nobis vel nostro sculteto ad iudicium citati fuerint dominus eorum specialis poterit eos de iudice eripere ita quod promittat certa fide infra quindenam se debere iuste iudicare; quod si non fecerit de cetero non poterit eos eripere ab opidi iurisdictione. [Bovendien als tijsnlieden van een andere heer door ons, of door onze schout, gedagvaard zijn voor het gerecht, zal hun eigen heer hen kunnen onttrekken aan het gerecht, op voorwaarde dat hij getrouw belooft zich te verplichten binnen twee weken een rechtvaardig vonnis te vellen; indien hij dit niet doet, zal hij hen voortaan niet kunnen aan de iurisdictie van de stad onttrekken.]

14. Item si opidanus a quocumque fuerit tractus in causam super re pecuniali nisi de manu promissa que vulgo ghewende hant²⁶¹ nuncupatur eum convincat vel nisi per scabinos eum convincat hiis qui convenitur propria manu se poterit excusare. [Evenzo als een poorter door wie dan ook is aangeklaagd voor een financiële kwestie, zal hij die aangeklaagd wordt, met zijn eigen hand kunnen zweren dat hij onschuldig is, tenzij hij hem aanklaagt over de handgelofte, die in de volkstaal 'gewedde hand' wordt genoemd, of tenzij hij hem laat veroordelen door de schepenen.]

15. Cum vero aliquis super hereditate aliqua ad iudicium citatus prima die sibi prefixa in iudicio non comparuerit citandus est secundo, et si secundo non comparuerit, tercio citabitur et si tunc non²⁶² venerit tenebitur satisfacere iudici de utroque excessu persolvendo ipsi duos solidos; si vero tercio non venerit cadit citatus a causa et hereditas super qua tractus est in causam ipsi abiudicabitur; si autem conquerens aliqua die citationis non comparuerit cadit penitus a causa. [Wanneer echter iemand die met betrekking tot een onroerend goed is gedagvaard voor het gerecht, niet op de eerste voor hem vastgestelde dag voor het gerecht verschijnt, dan moet hij voor een tweede maal gedagvaard worden, en als hij voor de tweede maal niet verschijnt, zal hij voor de derde maal gedagvaard worden, en indien hij dan [niet] komt,

²⁶⁰ Hier is het woord *tantum* weggefallen. Deze fout komt uit het stadsrecht van Alkmaar en is via Medemblik o.a. in het Beverwijkse en dus ook in het Broeker stadsrecht terechtgekomen.

²⁶¹ Lees *ghewedde hand*: een door 'handslag' bekrachtigd akkoord. Deze fout in de schrijfwijze (*ghewende*) stamt uit het stadsrecht van Medemblik; ook in het stadsrecht van Beverwijk staat het fout. In het Alkmaarse stadsrecht staat het op de juiste wijze geschreven.

²⁶² Ten onrechte staat hier *non*, zoals blijkt uit het vervolg van het artikel. Deze fout is in de gehele stadsrechtfamilie keer op keer overgenomen: van 's-Hertogenbosch via Haarlem naar Alkmaar, Medemblik, Beverwijk en daarna ook naar Monnickendam en Edam. In de stadsrechttekening van 's-Hertogenbosch van 1231 komt deze fout echter niet voor, zodat die vóór 1245 (overname door Haarlem van de Bossche oorkonde) aldaar moet zijn ontstaan.

zal hij verplicht zijn aan de rechter genoegdoening te geven voor beide overtredingen door twee schellingen aan hem te betalen; als hij evenwel voor de derde maal niet komt, verliest de gedagvaarde de rechtszaak en wordt het onroerende goed waarover hij werd aangeklaagd, hem bij vonnis ontnomen; indien de klager daarentegen niet op enige dag van dagvaarding is verschenen, verliest hij de rechtszaak geheel en al.]

16. Cum quis debet iurare de re pecuniali, poterit cadere a causa et amittere, si verbotenus male iuraverit, vel contra modum iurandi venerit. Si vero super hereditate iurare debeat, in primo vel secundo iuramento cadere non poterit; si autem tercio iurans debitum²⁶³ iurandi excesserit et male iuraverit, cadit a causa, et hereditas super qua tractus est in causam, ipsi abiudicabitur et adiudicabitur conquerenti; et quociens male iuraverit, totiens satisfaciet iudici duos solidos persolvendo eidem.

[Wanneer iemand een eed moet zweren over een financiële kwestie, zal hij de zaak kunnen verliezen, als hij alleen maar in woorden de eed onjuist uitspreekt of inbreuk maakt op de wijze van zweren. Als hij echter met betrekking tot een onroerend goed moet zweren, zal hij bij de eerste en de tweede eedaflegging zijn rechtszaak niet kunnen verliezen; als hij echter voor de derde maal zweert en de verplichte manier waarop gezworen moet worden overtreedt en verkeerd heeft gezworen, verliest hij de rechtszaak en zal het onroerende goed waarover hij werd aangeklaagd, bij vonnis hem ontnomen worden en aan de klager toegewezen; en zo vaak als hij verkeerd heeft gezwen, zo vaak zal hij de schout een boete geven door hem twee schellingen te betalen.]

17. Preterea in eodem opido constituta sunt tria iudicia annualia, primum proxima tercia feria post Epyphaniam, secundum feria secunda post octavas Pasche, tertium feria secunda post festum Iohannis Baptiste, que ad hoc sunt instituta ut quilibet opidanus existens in possessione alicuius hereditatis, in qualibet trium predictorum iudiciorum compareat et ibidem super hereditate si sit qui impetat, conveniatur; si vero non conveniatur, ipse postmodum juxta sententiam scabinorum quiete suam hereditatem possideat. Et dicta iudicia sunt in ecclesia indicenda. Quia vero hereditatis possessio non poterit confirmari et probari nisi per scabinos vel iuratos.

[Bovendien zijn in deze stad drie jaarlijkse rechtszittingen ingesteld, de eerste op de eerste dinsdag na Driekoningen, de tweede op de maandag na de octaaf van Pasen en de derde op de maandag na het feest van Johannes de Doper; zij zijn hiervoor ingesteld dat iedere poorter die in het bezit is van een onroerend goed, in welke van de drie hiervoor genoemde rechtszittingen dan ook kan verschijnen en daar over het onroerende goed kan worden aangeklaagd, als er iemand is die hem aanvalt; als hij echter niet wordt aangeklaagd, moet hij daarna volgens vonnis van de schepenen zijn onroerend goed onbelemmerd bezitten. En genoemde rechtszittingen moeten in de kerk worden afgekondigd. Het onbelemmerde bezit van een onroerend goed zal evenwel alleen door de schepenen en gezworenen kunnen worden bekrachtigd en bewezen.]

18. Si lis oriatur in opido, et iudex supervenerit et pacem comitis per duas ebdomadas servandam indixerit, et servata fuerit, et iterum per duas ebdomadas, et tercio per duas ebdomadas, et quarto per annum et unum diem, et quinto per annum et unum diem, et sexto per annum et unum diem iudex pacem comitis servandam preceperit, et alter litigantium, vel ambo contra preceptum iudicis venerint, solvet comiti decem libras.

[Als in de stad een twist ontstaat en de schout komt tussenbeide en bepaalt dat de vrede van de graaf twee weken moet worden nageleefd, en hij wordt nageleefd, en de schout beveelt dat de vrede van de graaf opnieuw twee weken moet worden nageleefd, en een derde maal twee weken, en een vierde maal een jaar en een dag, en een vijfde maal een jaar en een dag, en een zesde maal een jaar en een dag, en één van de twistenden of beiden verzetten zich tegen het bevel van de schout, dan zal hij de graaf tien pond betalen.]

19. et quilibet treugas frangens totidem leso decem libras vel manum perdet; ita si per duos scabinos vel plures convictus fuerit vel convicti fuerint.

[en ieder die een vrede breekt evenveel²⁶⁴, en hij zal aan de benadeelde tien pond betalen of zijn hand verliezen; dit in

²⁶³ Opvallend genoeg staat hier niet het woord *modum* opgenomen dat ook ontbreekt in de stadsrechten van Haarlem (1245) en Alkmaar (1254). In het stadsrecht van Delft (1246) en in dat van Beverwijk (1298) komt het wel voor. Zie ook Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p.145, noot 1.

²⁶⁴ Namelijk tien pond aan de graaf; zie art. 18.

het geval dat hij door twee of meer schepenen is veroordeeld of dat zij zijn veroordeeld.]

20. Si quis instrumento acuto alium vulneraverit et super hoc per duos scabinos vel plures convictus fuerit, decem libras nobis persolvat, et leso decem libras, vel manu privabitur.

[Als iemand een ander met een scherp werktuig verwondt en daarvoor is hij door twee of meer schepenen veroordeeld, zal hij ons tien pond betalen en de gewonde tien pond, of hij zal van zijn hand beroofd worden.]

21. Preterea si quis alium infra mansionem suam per se vel per plures impetierit²⁶⁵ et eum occiderit, ipse impetitor sive grassator cum omnibus suis complicibus ibidem existentibus, si convicti fuerint per duos scabinos, erunt in potestate nostra vel nostrorum successorum nostre iurisdictionis dominium possidendum. Si vero grassator infra mansionem suam aliquem vulneraverit per se vel per alios, non tamen ad mortem, grassator, nisi videbitur universis scabinis quod gravius sit puniendus, decem libras et quilibet complicum suorum quadraginta quinque solidos Hollandensis monete nobis vel nostris successoribus persolvat, leso vero secundum iudicium scabinorum emendabit, si super hoc per scabinos fuerit convictus.

[Bovendien als iemand, alleen of met meerderen, een ander in diens huis aanvalt en hem doodt, zal de aanvaller of geweldpleger met al zijn daar aanwezige medeplichtigen, als zij door twee schepenen worden veroordeeld, in onze macht zijn of in die van onze opvolgers die onze rechtsmacht bezitten. Als de geweldpleger echter, alleen of samen met anderen, iemand in diens huis verwondt maar niet dodelijk, zal de geweldpleger, tenzij alle schepenen vinden dat hij zwaarder gestraft moet worden, tien pond en ieder van zijn medeplichtigen 45 schellingen, Hollandse munt, betalen aan ons of aan onze opvolgers, maar de gewonde zal hij naar het oordeel van de schepenen schadeloos stellen, als hij door de schepenen daarvoor is veroordeeld.]

22. Si autem is qui in propria mansione impetitur, viriliter se defendendo grassatorem et omnes complices suos cum eo existentes occiderit, de quolibet occiso quatuor denarios nobis vel nostris successoribus persolvat, et nos vel nostri successores tenebimur eum per hoc tueri et parentibus occisorum reconciliare vel firmam pacem ei concedere.

[Als echter iemand die in zijn eigen huis wordt aangevallen, door zich dapper te verdedigen, de aanvaller en al zijn medeplichtigen, die met hem waren, doodt, zal hij voor iedere dode aan ons of onze opvolgers vier penningen betalen, en wij of onze opvolgers zullen hem met betrekking tot deze zaak moeten beschermen en met de verwanten van de doden verzoenen of hem een duurzame vrede bieden.]

23. Item quilibet grassator si de grassatione sua per scabinos fuerit convictus, caput pro capite, oculum pro oculo et simile membrum pro simili membro de proprio corpore amittere tenebitur.

[Iedere geweldpleger zal, als hij door de schepenen is veroordeeld vanwege zijn gewelddaad, hoofd om hoofd, oog om oog en gelijk lid om gelijk lid van zijn eigen lijf moeten verliezen.]

24. Preterea si quis quoscumque graves et capitales excessus perpetraverit, sive in furto, sive in incendio, sive in rapina, sive in exhibitione veneni vel alicuius mortiferi deprehensus et per scabinos convictus fuerit, ultimam et capitalem debet subire sententiam; si vero quis super hoc accusatus fuerit et non convictus per scabinos, sola manu iurando se poterit excusare.

[Bovendien als iemand zware en kapitale misdrijven pleegt, welke dan ook, hetzij voor diefstal, voor brandstichting, voor roof, voor het toedienen van vergif of van iets dodelijks wordt gegrepen, en door de schepenen wordt veroordeeld, moet hij de hoogste en kapitale straf ondergaan; als echter iemand hiervan wordt beschuldigd en hij wordt niet door de schepenen veroordeeld, zal hij zich kunnen rechtvaardigen door alleen met de hand te zweren.]

25. Si quis autem in domo sua deprehenderit, tenebit furem, si poterit, et septem de vicinis suis advocabit, et furem ligatum tam diu cum vicinis suis tenebit quod eum die clara iudici presentare poterit, re quam furatus fuerat in dorso furis ligata, et tunc iudex in iudicio furem conveniat et eum juxta sententiam scabinorum tractabit.

[Maar als iemand in zijn eigen huis een dief betrapt, zal hij hem vasthouden, als hij dat kan, en zeven van zijn buren er bij roepen, en hij zal samen met zijn buren de vastgebonden dief zo lang vasthouden, totdat hij hem bij klaarlichte

²⁶⁵ Lees *impetierit*.

dag aan de schout zal kunnen overdragen, met de zaak die hij gestolen had, op de rug van de dief gebonden en dan zal de schout de dief ter rechtszitting aanklagen en hij zal hem behandelen volgens het vonnis van de schepenen.]

26. Quicumque alii debitis obligatus debita sua non valens persolvere, coram iudice si super debitis illis conveniatur, iudex debet debitorem custodie preconum deputare per duas ebdomadas servandum et medio tempore a preconibus pascendum, et post duas ebdomadas tradet iudex debitorem in potestatem illius cuius debitor est, ita quod ille debitorem suum pascet non vexando corpus ipsius, et tenebit eum donec secum componat vel debita sua ei solvat vel remittat.

[Als iemand die schulden heeft aan een ander en niet in staat is zijn schulden te betalen, vanwege die schulden voor de schout wordt gedaagd, moet de schout de schuldenaar aan de hoede van de boden overdragen om twee weken vastgehouden te worden en gedurende die tijd door de boden gevoed te worden, en na twee weken zal de schout de schuldenaar overdragen in de macht van degene wiens schuldenaar hij is, op de voorwaarde dat hij zijn schuldenaar zal voeden zonder hem lichamelijk slecht te behandelen, en de schuldeiser zal hem vasthouden, totdat de schuldenaar met de schuldeiser tot een vergelijk komt of hem zijn schulden betaalt of totdat hij de schulden kwijtscheldt.]

27. Si quis in iudicio coram iudice comparuerit, quidquid iuris quoad illum iudicem contigerit, iudex exiget ab illo fideiussores primo, secundo et tercio, et ille se dixerit non habere quos det fideiussores, talis non tenebitur quid solvere de bannis; si vero tacuerit et fideiussores non exhibuerit, iudex illum captum cum scabinis committet preconii in loco munito, et prece tenebitur illum servare et de eo iudici respondere.

[Als iemand ter rechtszitting voor de schout verschijnt, wat voor zaak het ook maar is, zolang het maar die schout aangaat, zal de schout eenmaal, andermaal, ten derde malen borgen van hem verlangen, en als hij zegt dat hij niemand heeft die hij als borg kan geven, zal zo iemand geen boetes hoeven te betalen, maar als hij zwijgt en geen borgen aanwijst, zal de schout samen met de schepenen hem gevangen nemen en aan de bode in verzekerde bewaring geven, en de bode zal hem in bewaring moeten houden en daarover aan de schout verantwoording afleggen.]

28. Si opidanus in iudicio conveniatur et aliquit iuris circa eundem iudicem contigerit, et opidanus tantum boni iure opidanorum possideat quod valet tantum quantum ius contingens iudicem circa ipsum, talis opidanus poterit a iudicio recedere sine fideiussorum exhibitione; si vero talis tantum boni non possideat predicto modo, oportet eum prestare cautionem fideiussoriam.

[Als een poorter voor het gerecht wordt gedaagd en er gaat met betrekking tot hem in rechte iets de schout aan, en de poorter bezit zoveel goederen naar poortersrecht dat het zoveel waard is als het recht dat de schout met betrekking tot hem aangaat, zal zo'n poorter het gerecht kunnen verlaten zonder borg te stellen; maar als zo iemand zoveel goederen op genoemde manier niet bezit, moet hij zekerheid geven van borgen.]

29. Si quis in iudicio obloquitur scabinis et sententiam ipsorum communi eorum consilio secundum iura opidana in iudicio traditam contumaciter contradixerit, nobis vel nostris successoribus decem libras Hollandensium tenebitur pro satisfactione persolvere et unam libram cuilibet scabinorum.

[Als iemand ter rechtszitting de schepenen tegensprekt en een vonnis van hen, dat in hun gemeenschappelijk overleg volgens het stedelijke recht ter rechtszitting hebben gewezen, hardnekkig tegensprekt, moet hij aan ons of onze opvolgers tien pond Hollands betalen en aan elke schepen een pond.]

30. Quicumque dederit alapam in faciem alicujus, si per duos scabinos fuerit convictus, solvet iudici unam libram et leso unam libram.

[Ieder die een klap in het gezicht van een ander geeft zal, als hij door twee schepenen is veroordeeld, de schout een pond betalen en de gekwetste een pond.]

31. Si quis in domum aliquam dominum domus quesierit, emendabit eidem decem libris, et comiti decem libris; si aliquem alium quam dominum domus ad aliquam domum quesierit, quesitor emendabit domino domus decem libris, quesito decem libris et comiti decem libris, et hoc manu pugnante, si per scabinos convincatur malefactor.

[Als iemand in een huis de heer des huizes aanvalt, zal hij hem tien pond boete betalen en de graaf tien pond; als hij iemand anders dan de heer des huizes in een huis aanvalt, zal de aanvaller de heer des huizes tien pond betalen, de aangevallene tien pond, de graaf tien pond, en dat wanneer het gewapenderhand gebeurde, indien hij door de

schepenen als boosdoener wordt veroordeeld.]

32. Si quis extramanentium coram scabinis debitum certificaverit, nec curaverit solvere monitus, citabitur ad pretorium de Broec de quindena ad quindenam per tres quindenas, et debitor non comparuerit ad iudicium, bannietur, nec umquam a banno absolvetur donec solverit comiti tres libras et creditori dampnum et debitum, et iusticiario emendabit secundum consilium scabinorum. Si bannitus infra opidum venerit, iusticiarius cum scabinis et aliis opidanis pro debito suo bannitum et pro banno suo et dampno arrestatum in bona et firma custodia reservabunt donec debitum, dampnum et bannum comiti persolverit cum debita integritate.

[Als iemand van hen die buiten wonen in aanwezigheid van de schepenen een schuld bevestigt en hij zorgt er niet voor die te betalen, hoewel hij daarvoor gemaand wordt, zal hij om de veertien dagen gedurende drie maal veertien dagen gedagvaard worden voor het gerecht van Broec en verschijnt de schuldenaar niet voor het gerecht, dan zal hij verbannen worden en zal hij nooit van de ban worden bevrijd, totdat hij de graaf drie pond heeft betaald, aan de schuldeiser de schade en het schuld, en de schout zal hij betalen volgens het oordeel van de schepenen. Als de balling binnen de stad komt, zal de schout samen met de schepenen en de andere poorters de balling arresteren voor zijn schuld, voor zijn boete en voor de schade, en hem in goede en verzekerde bewaring houden, totdat hij de schuld, de schade en de aan de graaf te betalen boete volledig heeft betaald.]

33. Item si bannitus contumax opidum vitaverit, iusticiarius cum opidanus de banniti bonis debitum, dampnum et bannum, si potens iusticiarius fuerit, persolvit; si non poterit solvere per impotenciam suam, in primo adventu comitis faciet comes solvi debitum, dampnum et emendam.²⁶⁶

[Evenzo als een banneling hardnekkig de stad mijdt, zal de schout samen met de poorters de schuld, de schade en de boete betalen uit de goederen van de banneling, als de schout daartoe de macht heeft; als hij niet zal kunnen betalen vanwege zijn onvermogen, zal de graaf bij zijn eerstvolgende komst er voor zorgen dat de schuld, de schade en de boete betaald wordt..]

34. Quicumque ad pulsationem campane non venerit, solvet comiti unam libram.
[Ieder die bij het luiden van de klok niet verschijnt, zal aan de graaf een pond betalen.]

35. Opidanus qui interficitur, solvere triginta duabus libris a parentibus malefactoris, et omnia bona malefactoris erunt comitis; si interficitur in propria domo et ibi requisitus fuerit, solvetur sexaginta quatuor libris. Scabinus si interficiatur, solvetur quadraginta duabus libris; si quesitus fuerit ad domum suam et interficiatur ibidem, octoginta quatuor libris solvetur.

[Voor een poorter die wordt gedood, zal door de verwanten van de dader 32 pond worden betaald, en alle goederen van de dader zullen aan de graaf komen; als hij in zijn eigen huis wordt gedood en hij werd daar aangevallen, zal 64 pond worden betaald. Als een schepen wordt gedood, zal 42 pond betaald worden; als hij wordt aangevallen in zijn eigen huis en hij wordt daar gedood, zal 84 pond worden betaald.]

36. Si quis pugaverit infra libertatem, cogetur emendare ibidem vel bannietur.

[Als iemand binnen vecht binnen de stadsvrijheid, zal hij gedwongen worden daar boete te betalen of hij zal verbannen worden.]

37. Quicumque canipulum portaverit, solvet comiti decem libras. Quicumque traxerit irato animo, quindecim libras. Quicumque alium inde vulneraverit, amittet manum. Qui aliquem inde interfecerit, si captus fuerit, interficietur.

[Ieder die een dolk draagt, zal de graaf tien pond betalen. Ieder die hem in woede trekt, vijftien pond. Ieder die iemand er mee verwondt, zal zijn hand verliezen. Wie iemand er mee doodt, zal, als hij gevangen wordt, worden gedood.]

²⁶⁶ In het stadsrecht van Beverwijk is hier de bepaling aan toegevoegd: *vel quicumque potenti suam commiserit auctoritatem* = 'of hij zal aan iemand die daartoe de macht heeft volmacht geven'.

38. Si quis tabernam intraverit ut bibat ibidem, vinitor debet ei vinum juxta certam et debitam mensuram porrigere; et cum ille, si opidanus fuerit ad libitum suum biberit, facta computacione si solvere confestim non poterit, usque mane recedat, vinitori vinum suum ante meridiem crastina die persoluturus; si autem ante tempus predictum vinum vinitori non persolverit et querimonia super hoc ad judicem suum delata fuerit, debitor ille vinum suum vinitori persolvat et tres solidos judici et duos solidos vinitori pro satisfactione.

[Als iemand een taverne binnengaat om daar te drinken, moet de waard hem wijn schenken volgens de geijkte en verplichte maat; en wanneer hij, als hij een poorter is, naar zijn believen heeft gedronken, mag hij, als hij na het opmaken van de rekening niet direct kan betalen, weggaan tot de volgende morgen om de volgende dag de waard vóór de middag zijn wijn te betalen; maar als hij de waard vóór genoemd tijdstip zijn wijn niet heeft betaald en daarover bij de schout een klacht is ingediend, dan zal die schuldenaar aan de waard zijn wijn betalen en aan de schout drie schellingen en aan de waard twee schellingen ter genoegdoening.]

39. Quicumque de falsa mensura fuerit accusatus et per duos scabinos convictus, tenebitur tres libras judici persolvere.

[Ieder die van een valse maat is beschuldigd en door twee schepenen is veroordeeld, zal aan de schout drie pond moeten betalen.]

40. De hereditate vero de Broec servabitur²⁶⁷ inter opidanos consuetudo secundum quod ibidem est hactenus observata, hoc tamen adjecto quod hereditas opidanorum, sive jaceat infra Broec sive extra libertatem, quod ad proximum heredem sue consanguinitatis, sive sit filius ejus sive filia, jure hereditario devolvetur.

[Met betrekking tot een erfenis zal in Broec tussen poorters de gewoonte in acht worden genomen zoals die daar tot nu toe in acht is genomen, waaraan dit evenwel toegevoegd is dat een onroerend goed van poorters, of die nu binnen Broec ligt of buiten de vrijheid, naar erfrecht aan de naaste erfgenaam onder zijn bloedverwanten komt, of dat nu een zoon is of een dochter.]

41. Si quis autem aliquid juris judicem contingens violenter a judicio transtulerit, si super hoc per duos scabinos convictus fuerit, dabit quindecim libras pro satisfactione judici nostro vel successorum nostrorum.

[Als iemand iets juridisch dat de schout aangaat met geweld uit de rechtszitting wegvoert zal hij, als hij door twee schepenen daarvoor veroordeeld wordt, vijftien pond betalen aan onze schout of die van onze opvolgers.]

42. Quicumque opidanus uxorem habet que pistare vel braxare consueverit, is poterit per eam panem juxta plenitudinem unius fornacis amittere, sic et unam cerevisiam²⁶⁸, ita quod maritus suus non poterit contra hoc actionem habere. Eodem modo si uxor alicuius fila lanea vel linea emere vel vendere consueverit, is poterit per eam pondus filorum, quod lapis vocatur deperdere. Si vero uxor alicuius non soleat negociari publice, vir ipsius dampnum quatuor denariorum poterit per eam incurrere.

[Iedere poorter die een vrouw heeft die gewoon is brood te bakken of bier te brouwen, zal door haar toedoen brood kunnen verliezen tot één volle oven toe, zo ook één brouwsel bier, zonder dat haar man hiertegen een rechtsvordering kan instellen. Evenzo kan als iemands vrouw wollen of linnen garen pleegt te kopen of te verkopen, door haar toedoen een gewicht aan garen, dat *steen*²⁶⁹ wordt genoemd, verliezen. Als iemands vrouw echter niet in het openbaar handel pleegt te drijven, zal haar man door haar toedoen een schade kunnen oplopen van vier penningen.]

43. Si res furtiva ab aliquo qui legitimus est, fuerit deprehensa, et verus possessor rem illam per testes optinuerit, vir ille poterit se excusare tercio, ita tamen quod vir ille de cetero juramentum in aliquo casu prestare non poterit, et is qui rem suam obtinuit, duos solidos judici et quatuor denarios conferet preconii.

²⁶⁷ Lees *observabitur*.

²⁶⁸ Lees *cervisiam*.

²⁶⁹ Meestal 8 pond.

[Als gestolen goed bij iemand, die betrouwbaar is, aangetroffen wordt, en de echte eigenaar heeft dat goed door middel van getuigen terug gekregen, zal die man tot drie keer toe kunnen verklaren dat hij onschuldig is, op voorwaarde echter dat die man daarna geen eed meer kan afleggen in een of andere rechtszaak, en hij die zijn zijn goed heeft teruggekregen, zal de schout twee schellingen en de bode vier penningen betalen.]

44. *Preterea tale jus opidanis memoratis concessimus et tradidimus, ut nullus extraneus sive vicinus eorum, nec miles nec alius quilibet opidanum de Broec quemquam aliqua ratione ad duellum provocare infra predictum opidum vel usquam in nostra potestate vel nostrorum successorum poterit, nec opidanus opidanum.*

[Bovendien hebben wij genoemde poorters zodanig recht verleend en gegeven, dat geen enkele vreemdeling of buur van hen, noch een ridder noch iemand anders, een poorter van Broec om enige reden binnen voornoemde stad of ergens in ons machtsgebied of dat van onze opvolgers tot een tweegevecht zal kunnen uitdagen, noch een poorter een andere poorter.]

45. *Si quisquam aliquem infra libertatem opidi supradicti acuto instrumento vel aliquo alio peremerit, et instrumentum abiecerit, excusationem poterit exhibere nisi duobus scabinis vel pluribus fuerit convictus; de quo eciam si querimonia fiat, quatuordecim diebus et tribus diebus ante tribunal debet vocari, et si non ad talem terminum comparuerit, diiudicabitur et pro proscripto reputabitur; si autem infra terminum ad quem idem grassator ad iudicium vocatur et conductum requisierit a iudice, nec obtinuerit, nequaquam diiudicari poterit.*

[Als iemand een ander binnen de vrijheid van de bovengenoemde stad met een scherp werktuig of met iets anders doodt en het werktuig wegwerpt, zal hij kunnen verklaren onschuldig te zijn, tenzij hij door twee of meer schepenen is veroordeeld; als hierover ook een klacht wordt ingediend, moet hij om de veertien dagen en wel op drie dagen voor het gerecht worden gedagvaard, en als hij niet op zo'n vastgestelde dag verschijnt, zal hij worden veroordeeld en als vogelvrij worden beschouwd; maar als binnen de termijn waarin deze geweldpleger voor het gerecht wordt gedaagd, hij de schout om vrijgeleide verzoekt, maar hij krijgt die niet, zal hij geenszins veroordeeld kunnen worden.]

46. *Extraneus contra opidanum testimonium non poterit exhibere.*

[Een vreemdeling zal geen getuigenis kunnen afleggen tegen een poorter.]

47. *Si femina vi oppressa et stupro violata querimoniam fecerit sine septem testibus, tam viris quam mulieribus, probatis et honestis, processum in querimonia habere non debet.*

[Als een vrouw die gewelddadig is aangerand en verkracht, een klacht indient zonder zeven betrouwbare en eerzame getuigen, mannen zowel als vrouwen, moet zij niet de mogelijkheid hebben op grond van haar klacht een proces te voeren.]

48. *Si quis bona titulo pignoris sibi obligata possederit sine reclamatione per annum et amplius, et aliquis eidem injuriatur, sola manu jurando confirmabit quitquit²⁷⁰ in illis bonis habuerit.*

[Als iemand goederen die hem in pand zijn gegeven, een jaar en langer onbetwist in zijn bezit heeft en iemand betwist zijn recht daarop, zal hij door alleen met de hand te zweren bevestigen al het recht dat hij op die goederen heeft.]

49. *Si duo coram iudice vocati causam tractaverint quorum alter, qui cadit a causa, reliquo, qui partem suam optinuerit, expensas solvere tenetur, ita quod ille qui causam suam defensaverit, valorem expensarum de consilio aliorum²⁷¹ scabinorum juramento taxabit.*

[Als twee personen voor de schout gedaagd een proces voeren, moet van hen de ene die het proces verliest aan de ander die het proces wint, de kosten betalen, op voorwaarde dat hij die het proces heeft gewonnen, het bedrag van zijn kosten op grond van het advies van de [andere] schepenen met een eed zal vaststellen.]

²⁷⁰ Lees *quidquid*.

²⁷¹ Dit woord lijkt overbodig aangezien er eerder in dit artikel in het geheel geen sprake is van de schepenen. In het Haarlemse stadsrecht staat het niet, wel in het Alkmaarse. In dat van Delft (1246) is hier sprake van *consilio villici et scabinorum* (schout en schepenen).

50. Preco non vocabit opidanum ad iudicium nisi ad domum ipsius coram duobis opidanis vel pluribus.
[De bode zal een poorter alleen maar voor het gerecht dagen aan zijn eigen huis en in aanwezigheid van twee of meer poorters.]
51. Ad Scabinorum concilium nemo presumat accedere nisi vocatus ab ipsis scabinis.
[Niemand mag het zich veroorloven de vergadering van de schepenen te betreden, tenzij hij door de schepenen zelf is geroepen.]
52. Sententiam scabini cum concilio aliorum scabinorum factam et stabilitam nemo poterit cassare.
[Niemand zal het vonnis van een schepenen kunnen vernietigen dat in overleg met andere schepenen is geveld en bekrachtigd.]
53. Si virum quempiam femina aliquam de oppressione violenta et violencia stupri septem testibus, tam viris quam mulieribus, ydoneis et probatis, in iudicio convicerit, ille violator capitali sententia plectendus erit.
[Als een vrouw met zeven betrouwbare en eerbare getuigen, mannen zowel als vrouwen, ter rechtszitting bewijst dat een bepaalde man schuldig is aan een gewelddadige aanranding en verkrachting, dan zal die schenker met de dood moeten worden gestraft.]
54. Si quis patrimonium vel hereditatem alicujus mercatus fuerit et testimonio scabinorum sine reclamazione per annum et diem vel amplius possederit, possessor ipsius patrimonii vel hereditatis nulli post dictum terminum, eciam si impetatur, tenebitur respondere.
[Als iemand een grondbezit of een onroerend goed van iemand koopt en dat volgens het getuigenis van de schepenen gedurende een jaar en een dag of langer ongemoeid heeft bezeten, zal de bezitter van dat grondbezit of onroerend goed na de genoemde termijn aan niemand verantwoording hoeven af te leggen, ook als hij daarover wordt aangeklaagd.]
55. Quicumque coram duobus opidanis a iudice vel preconem in opido arrestatus, sine licencia iudicis ab opido recesserit et super hoc per duos scabinos convictus fuerit, quadraginta quinque solidos solvet iudici ad emendam.
[Ieder die nadat hij door de schout of de bode in aanwezigheid van twee poorters in de stad is gearresteerd, zonder verlof van de schout de stad verlaat en hiervoor door twee schepenen is veroordeeld, zal de schout 45 schellingen als boete betalen.]
56. Quicumque aliquem de debito in aliquo iudicio conveniat et super eo testes ydoneos habeat, testes solo testimonium iuramento perhibeant, sed actor non tenebitur iurare.
[Ieder die iemand wegens een schuld op een rechtszitting aanklaagt en daarvoor geloofwaardige getuigen heeft, dan moeten de getuigen getuigenis afleggen met alleen maar een eed, maar de klager zal geen eed hoeven af te leggen.]
57. Postquam aliquis factus fuerit opidanus, nulli tenebitur esse servilis, sed secundum jura opidi libertate fruatur.
[Nadat iemand poorter is geworden, zal hij aan niemand horig hoeven te zijn, maar zal hij de vrijheid genieten volgens het recht van de stad.]
58. Preterea sciendum est quod filii sacerdotum vel aliqui qui de legitimo thoro non sunt generati, non debent nec tenebuntur testimonium ferre in prejudicium bonorum vel jure²⁷² alicuius opidani.
[Bovendien moet men weten dat zonen van priesters of lieden die niet uit een wettig huwelijk zijn geboren, geen getuigenis moeten afleggen, noch verplicht zullen kunnen worden een getuigenis af te leggen ten nadele van de

²⁷² Lees *vite*. Deze fout is er blijkbaar in Alkmaar ingeslopen, want deze is behalve in het stadsrecht van Medemblik ook in dat van Beverwijk en latere stadsrechtsoorkonden terecht gekomen.

goederen of van het leven van een poorter.]

59. Si quis infra libertatem terram habuerit sub annuo censu, soluto censu quam diu vixerit optinebit, vel libere poterit vendere soluto duplici censu domino ipsius terre; verum si vir vel femina qui possidet terram censualem obierit, proximus heres soluto duplici censu vero domino terre eam optinebit jure hereditario, et sic a progenie in progeniem et in perpetuum.

[Als iemand binnen de stadsvrijheid grond heeft tegen betaling van een jaarlijkse tijs, zal hij deze mits de tijs betaald is, bezitten zolang hij leeft, of vrij kunnen verkopen na betaling van de dubbele tijs aan de heer van die grond; maar als de man of de vrouw die de tijsgrond bezit overlijdt, zal de naaste erfgenaam deze grond krachtens erfrecht verkrijgen na betaling van de dubbele tijs aan de ware heer van de grond, en zo van geslacht op geslacht tot in eeuwigheid.]

60. Si quis autem aliquem infra libertatem de Broec leserit aut vulneraverit dum campana pulsatur pro communi utilitate opidi aut infra tres dies post pulsationem campane, solvet nobis decem libras, leso decem libras, si per duos scabinos convictus fuerit.

[Maar als iemand binnen de vrijheid van Broec een ander kwetst of verwondt, terwijl de klok wordt geluid voor het gemeenschappelijke belang van de stad, of binnen drie dagen na het luiden van de klok, zal hij ons tien pond betalen en de gekwetste tien pond, als hij door twee schepenen wordt veroordeeld.]

61. Insuper scabinis de Broec licenciamus facere nova statuta vel precepta cum concilio sculteti nostri ad dimidium annum vel ad integrum durancia, que scabini confirmaverint utilia universitati aut parti majori, nostra jurisdictione in hoc reservata.

[Bovendien staan wij schepenen van Broec toe om in overleg met onze schout tot nieuwe statuten of voorschriften te maken, geldig voor een half jaar of een heel jaar, de dingen die de schepenen bekrachtigd hebben als nuttig voor de gemeenschap of de meerderheid, waarbij onze rechtsmacht in dezen behouden blijft.]

62. Quicumque opidanus non juvaret universitatem ad compellendum extraneos ne aliquid faciant contra jus opidi de Broec, solvet nobis unam libram et perdet opidum per annum integrum.

[Iedere poorter die de gemeenschap niet helpt om vreemdelingen te verdrijven, opdat zij niet iets tegen het recht van de stad Broec ondernemen, zal aan ons een pond betalen en gedurende een heel jaar het poorterschap verliezen.]

63. Item predictis opidanis damus presentibus in mandatis ut juramento prestito confirment quod unusquisque alii jus suum confirmabit.²⁷³

[Evenzo dragen wij aan de voornoemde poorters in deze instructies op dat zij door het afleggen van een eed bekrachtigen dat een ieder voor een ander zijn recht zal bekrachtigen.]

64. Si vero aliquis opidanus debitorem sui opidani²⁷⁴ in hospicio suo, contradicente creditore, receperit, hospes recipiens tenebitur opidano²⁷⁵ creditori respondere de pecunia quam sibi debet hospes receptus.

[Als echter een poorter een schuldenaar van een medepoorter van hem in zijn huis opneemt, terwijl de schuldeiser daar bezwaar tegen maakt, zal de gastheer die onderdak verschaft, verplicht zijn tegenover zijn medepoorter, de schuldeiser, verantwoording af te leggen over het geld dat de gast die opgenomen is, hem schuldig is.]

65. Omne pignus et bona pignori obligata, sive in humidis sive in siccis, sive in decimis vel aliis bonis, nos comes Hollandie prefatis opidanis secundum consuetudinem opidi de Broec ipsis opidanis²⁷⁶ conservabimus; et unusquisque suo conburgensi in conservacione bonorum pignori

²⁷³ In de Haarlemse oorkonde (art. 60) staat in plaats van *confirmabit* (zal bevestigen) het woord *conservabit* (zal opkomen).

²⁷⁴ Lees *cooppidani*. De weglating van *co* komt uit Alkmaar.

²⁷⁵ Lees *coopidano*.

²⁷⁶ De woorden *ipsis oppidanis* zijn een onnodige herhaling van het eerdere *prefatis oppidanus*. In de Haarlemse oorkonde staan deze woorden niet; in Alkmaar zijn ze er in gekomen, en via Medemblik o.a. ook in het Beverwijkse en het Edammer stadsrecht terechtgekomen.

obligatorum que in presenti possident, fideliter assistent quousque redempta fuerint secundum beneplacitum creditorum qui ea tenent obligata, et hoc predicti opidani juramento confirmabunt. [Elk pand en in onderpand gegeven goederen, hetzij in natte, hetzij in droge zaken, hetzij in tienden, hetzij in andere goederen, zullen wij, de graaf van Holland, voor de voornoemde poorters overeenkomstig de gewoonte van de stad Broec [voor die poorters] bewaren; en iedereen zal zijn medeburger trouw bijstaan bij het bewaren van de in onderpand gegeven goederen die zij voor het ogenblik bezitten, totdat zij gelost worden naar goedvinden van de schuldeisers die ze in onderpand houden, en dit zullen de voornoemde poorters met een eed bevestigen.]

66. Item si aliquis circummanencium legitime commonitus debita opidano de Broec solvere neglexerit, scultetus cum opidanis de suo tantum accipiet quod creditori suo satisfaciet competenter.

[Evenzo als iemand van de omwonenden, na wettig te zijn aangemaand nalaat zijn schulden aan een poorter van Broec te betalen, zal de schout samen met de poorters zoveel van zijn bezit nemen dat hij zijn schuldeiser naar behoren zal betalen.]

67. Adhec si occasione alicuius nobilis vel ministerialis opidanus de Broec bannitus fuerit et arrestatus²⁷⁷, nos comes ipsum talem habebimus quod opidanum et bona ipsius faciemus absolvi, vel de suo tantum accipiemus quod opidano²⁷⁸ faciemus satisfieri competenter.

[Bovendien als op verzoek van een edelman of een ministeriaal een poorter van Broec is gedagvaard en aangehouden, zullen wij, de graaf, hem zodanig behandelen dat wij er voor zullen zorgen dat de poorter en zijn goederen worden vrij gegeven of zoveel van het zijne in beslag zullen nemen, dat wij er voor zullen zorgen de schuldeiser naar behoren te betalen.]

68. Opidani de Broec nobis aut vero domino Hollandie in expedicione nostra servire debent cum quatordecim hominibus in expensis propriis;

[De poorters van Broec zullen ons, of de wettige heer van Holland in onze heervvaart dienen met veertien mannen op hun eigen kosten,]

69. similiter precariam seu petitionem nobis vel vero domino Hollandie statuendis temporibus persolvent,

[evenzo zullen zij ons of de wettige heer van Holland op een nader te bepalen tijdstip de precarie oftewel de bede betalen,]

70. aut si verus dominus Hollandie ad curiam imperatoris ierit, aut uxorem duxerit aut miles fieri voluerit, siue aliqua sororum suarum nupserit, vel si frater aut filius noster vel veri domini Hollandie miles fieri voluerit aut uxorem duxerit, tot libras ad quodlibet istorum persolvent prout nos consilio nostro et cum scabinis eiusdem opidi rationabiliter taxandum duxerimus et eciam ordinandum.

[of als de wettige heer van Holland naar het hof van de keizer reist, of trouwt of ridder wil worden, of een van zijn zusters trouwt, of als een broer of een zoon van ons of van de wettige heer van Holland ridder wil worden of trouwt, zullen zij bij ieder van die gelegenheden zoveel pond betalen als wij in onze raad en met schepenen van deze stad naar redelijkheid meenden te moeten schatten en ook vaststellen.]

71. Preterea sepedictis opidanis de Broec licenciamus nundinas singulis annis habere a die Jacobi Apostoli incipiendas, et per quatuordecim dies subsequentes immediate dedimus perdurandas, nobis et nostris successoribus dictarum nundinarum theolonio reservato.

²⁷⁷ In de stadsrechtsoorkonden van Haarlem en Alkmaar staat hier *bannitus fuerit vel arrestatus*, dat veelal wordt vertaald met ‘gebannen of gearresteerd’. In de stadsrechten van Medemblik, Beverwijk en Edam staat echter *et*. Het is moeilijk denkbaar dat iemand is gebannen *en* gearresteerd of aangehouden, zodat het hier is hertaald met gedagvaard (van *bannire* = dagvaarden); zie Habel en Gröbel, *Mittellateinisches Glossar*.

²⁷⁸ Kruisheer (in Alders e.a., *Het ontstaan van Beverwijk*, p.60, noot 32) stelt dat hier *creditori* (schuldeiser) had behoren te staan (overeenkomstig art. 66), en dat de foutieve passage uit Haarlem stamt en via Alkmaar en Medemblik in Beverwijk is terecht gekomen, en daarna dus ook in Broec. Hier dan ook vertaald met schuldeiser.

[Bovendien geven wij de vaak genoemde poorters van Broec toestemming ieder jaar markt te houden, die dient te beginnen op de dag van de apostel Jacobus (25 juli), en die de onmiddellijk volgende veertien dagen mogen duren, waarbij de tol van de genoemde markt aan ons en onze opvolgers voorbehouden blijft.]

Ut autem hec libertas et predicta omnia que in presenti pagina continentur expressa, firma et inconvulsa permaneant et in perpetuum duratura, presens scriptum exinde fieri et sigillo nostre dominationis iussimus communiri.

[Opdat evenwel deze vrijheid en alle voornoemde zaken die in deze oorkonde uitdrukkelijk zijn vervat, van kracht en onaangetast blijven en tot in eeuwigheid durende, hebben wij bevolen deze oorkonde daarvan te vervaardigen en met het zegel van onze heerschappij te bekrachtigen.]

Datum apud Hagam, anno Domini millesimo trecentesimo sexagesimo quarto mensie augusti die secunda.

[Gegeven te 's-Gravenhage, in het jaar van de Heer 1364, op de 2^e dag van de maand augustus.]

Iussu domini ducis Alberti.

Per dominum Fredericum Camerouwer, Johannem de Wateringen milites, Henricum de Hemskerc et Wilhelmum de Maeldwyc filium.

[In opdracht van de heer, hertog Albrecht. In aanwezigheid van de heer Frederik Camerouwer, Jan van de Wateringe, ridders, Hendrik van Heemskerk en Willem van Naaldwijk, de zoon.]

Theodericus Vopponis
[Diederik Voppenz.]

Sigillavit ex coffero.
Gezegeld uit de reiskoffer.]

Willem II, graaf van Holland, verleent stadsrecht aan de poorters van Haarlem.

Origineel: A. Noord-Hollands Archief, inv. Enschedé nr. 2 (OHZ, II, nr. 672) en nr. 3 (OHZ, II, nr. 673). Het stadsrecht is verdeeld over twee oorkonden uitgevaardigd.²⁷⁹

In nomine sancte et individue Trinitatis. Amen.

Que geruntur in tempore cum tempore ne labantur, scripturarum memoria ac ydoneorum virorum testimonio solent perhennari. Notum igitur sit tam presentibus quam posteris quod ego Wilhelmus comes Hollandie ob dilectionem libertatis oppidi de Harlem petitioni incolarum eiusdem oppidi condescendens,

[In naam van de heilige en ondeelbare Drie-eenheid. Amen.

Opdat de dingen die in de tijd geschieden niet met de tijd verloren gaan plegen zij vereeuwigd te worden door de overlevering van geschriften en door de getuigenis van betrouwbare mannen. Het zij daarom bekend zowel aan hen die er nu zijn, als aan het nageslacht dat ik, Willem, graaf van Holland, uit liefde voor de vrijheid van de stad Haarlem het verzoek van de inwoners van deze stad heb ingewilligd en]

1. liberos ipsos ab omni thelonio et ab omni exactione thelonii per aquas et per terras ubique in mea potestate dimisi.

[hen heb vrijgesteld van alle tol en tolheffing op het water en op het land overal in mijn rechtsgebied.]

2. Preterea dictis oppidanis contuli talem libertatem, videlicet si alicui quicquam adversus aliquem burgensem de Harlem displicuerit, nichil inde nisi iudicium scabinorum habere debet, nec ego etiam aliud inde requiram nec mea posteritas.

[Bovendien heb ik genoemde poorters zodanige vrijheid gegeven dat, als iemand ook maar iets niet bevalt met betrekking tot een burger van Haarlem, hij daarover alleen rechtspraak van de schepenen behoort te krijgen, en ik noch mijn nakomelingen zullen dienaangaande verder iets anders verlangen.]

3. Si quis autem de circummanentibus alicui burgensium de Harlem iniuriam sive violentiam fecerit de bonis suis que iuste et sine querimonia possederit, villicus de Harlem cum universis, tam pauperibus quam divitibus illuc pergere debet et illam iniuriam corrigere debet, et hoc sine mea vel meorum offensione.

[Als echter iemand van de omwonenden één van de burgers van Haarlem onrecht of geweld aandoet met betrekking tot diens goederen die hij rechtmatig en onbetwist bezit, moet de schout van Haarlem met allen, zowel arm als rijk, daar op af gaan en dat onrecht bestraffen, en dat zonder mijn rechten of die van de mijnen daarmee aan te tasten.]

4. Ceterum de meo necnon hominum meorum consilio dignum duxi concedendum ut oppidum de Harlem eo iure gaudeat quod in tenore presentium continetur, videlicet si quis, de quacumque parte veniens in oppidum memoratum, oppidanus fieri curaverit, porte et ingressus ei patebunt, ita quod prestito iuramento michi et meis heredibus et eidem oppido fidelitatem faciat, sculteto quatuor denarios, preconii unum denarium, scabinorum voluntati tres solidos traditurus, et hiis peractis iure oppidani postmodum perfruetur.

[Verder meende ik na overleg van mij en mijn mannen het waardig te achten om toe te staan dat de stad Haarlem dat recht geniet dat in de tekst van deze oorkonde is opgenomen, te weten dat als iemand, waarvandaan hij ook maar naar de genoemde stad komt en poorter wil worden, de poorten en de toegangen voor hem open zullen staan, op voorwaarde dat hij door de eed af te leggen mij en mijn opvolgers en deze stad trouw zweert, onder betaling van vier penningen aan de schout, een penning aan de bode en voor het besluit van de schepenen drie schellingen, en nadat hij dat gedaan heeft, zal hij voortaan gebruik kunnen maken van het poorterecht.]

²⁷⁹ Deze tekst is gebaseerd op OHZ, II, nr. 672-673; zie aldaar voor een uitgebreid overzicht van afschriften, drukken etc.. Hertaling door W. van Bentum.

5. Cuilibet autem oppidano, si necesse fuerit, cedent quadraginta dies in mense iulio et augusto ad messes colligendas et totidem dies ad seminandum in autumpno extra limina predicti oppidi, ita quod dicto tempore transacto redeat ad oppidum ibidem moram facturum.

[Elke poorter zal, als het nodig is, veertig dagen krijgen in de maand juli en augustus om buiten de grenzen van voornoemde stad de oogst binnen te halen en evenveel dagen in de herfst om te zaaien, op voorwaarde dat hij, nadat vermelde tijd is verstreken, terugkeert naar de stad om daar verder te verblijven.]

6. Similiter cedent cuilibet noviter oppidano facto quadraginta dies ad inducendum res suas oppido memorato.

[Op gelijke wijze zal ieder die pas poorter is geworden veertig dagen krijgen om zijn bezittingen binnen de genoemde stad te brengen.]

7. Cum autem aliquis oppidanus fuerit in causam trahendus²⁸⁰, debet citari per iudicem vel per preconem eius venturus ad iudicium post duas ebdomadas a die citationis.

[Wanneer evenwel een poorter een proces moet worden aangedaan, moet hij door de schout of diens bode worden gedagvaard twee weken na de dag van de dagvaarding voor het gerecht te komen.]

8. Oppidanus vero citatus potest diem citationis anticipare et breviare, set de iure cedunt ei due ebdomade. Predictus modus citandi tantum locum habet in causa que vertitur inter oppidanos.

[Een gedagvaarde poorter kan echter vooruitlopen op de dag van de dagvaarding en de termijn verkorten, maar rechtens komen hem twee weken toe. Voornoemde wijze van dagvaarden is alleen mogelijk in een rechtszaak tussen poorters.]

9. Si vero extraneus quis oppidanum coram iudice traxerit in causam, iudex tenebitur extraneo iusticiam facere infra terciam diem propter commodum extranei.

[Als echter een vreemdeling een poorter voor de schout aanklaagt, zal de schout de vreemdeling binnen drie dagen recht moeten vanwege het gemak van de vreemdeling.]

10. Cum vero sive oppidanus sive extraneus de querela super qua tractus est in causam, una et propria manu se debet excusare, confestim in iudicio tenebitur se excusare.

[Wanneer evenwel een poorter of een vreemdeling met betrekking tot een klacht waarover hij is aangeklaagd, met alleen zijn eigen hand moet zweren dat hij onschuldig is, zal hij verplicht zijn deze eed onmiddellijk ter rechtszitting af te leggen.]

11. Si vero per testes se debet excusare, cedent ei inducie deliberatorie per duas ebdomadas, ita tamen quod oppidanus poterit ferre testimonium contra oppidanum; et simplex oppidanus ferens testimonium iurare tenebitur, scabinus vero vel iuratus sine iuramento poterit ferre testimonium.

[Als hij echter met hulp van getuigen moet verklaren dat hij onschuldig is, zal hij twee weken uitstel voor beraad krijgen, op de voorwaarde evenwel dat alleen een poorter tegen een poorter getuigenis zal kunnen afleggen; en een gewone poorter die als getuige optreedt, zal verplicht zijn te zweren, een schepen of een gezworene zal daarentegen zonder eed een getuigenis kunnen afleggen.]

12. Cum etiam quis citatur de re pecuniali, debet scitari per iudicem vel per preconem presentibus ad minus duobus oppidanis, et in citatione debet taxari summa pecunie; et si citatus die prefixa in iudicio non comparuerit, conquerens tantum pecunie optinuit quanta fuit taxata in citatione contra illum qui citatus fuerat; et citatus, quia non comparuit, debet iudici de banno tres solidos Hollandensium et duos solidos conquerenti pro satisfactione persolvere.

[Wanneer iemand wordt gedagvaard voor een financiële kwestie, moet hij gedagvaard worden door de schout of de bode in het bijzijn van ten minste twee poorters, en in de dagvaarding moet de waarde van het geldbedrag worden aangegeven; en als de gedagvaarde op de vastgestelde dag niet op de rechtszitting verschijnt, heeft de klager van de gedagvaarde zoveel geld gekregen, als was aangegeven in de dagvaarding tegen hem die gedaagd was; en de gedagvaarde moet, omdat hij niet is verschenen, de schout als boete drie schellingen Hollands betalen en de klager twee schellingen Hollands bij wijze van genoegdoening.]

²⁸⁰ Vermoedelijk *trahendus*.

13. Preterea si censuales alicuius domini alterius a me vel a meo sculteto ad iudicium citati fuerint, dominus eorum specialis poterit eos de iudice eripere, ita quod promittat certa fide infra quindenam se debere iuste iudicare; quod si non fecerit, de cetero non poterit eripere eos ab oppidi iurisdictione.

[Bovendien als de tijnslieden van een andere heer door mij of door mijn schout, gedagvaard zijn voor het gerecht, zal hun eigen heer hen kunnen onttrekken aan het gerecht, op voorwaarde dat hij getrouw belooft zich te verplichten binnen twee weken een rechtvaardig vonnis te vellen; indien hij dit niet doet, zal hij hen voortaan niet aan de jurisdictie van de stad kunnen onttrekken.]

14. Item si oppidanus a quocumque fuerit tractus in causam super re pecuniali, nisi de manu promissa que vulgo geweddehant²⁸¹ nuncupatur eum conveniad²⁸², vel nisi per scabinos eum convincat, is qui convenitur propria manu se poterit excusare.

[Evenzo als een poorter door wie dan is aangeklaagd met betrekking tot een financiële kwestie, zal de gedaagde met zijn eigen hand kunnen zweren dat hij onschuldig is, tenzij de klager hem aanklaagt over een handgelofte, die in de volkstaal 'gewedde hand' wordt genoemd, of tenzij hij hem laat veroordelen door de schepenen.]

15. Cum vero aliquis super hereditate aliqua ad iudicium citatus prima die sibi prefixa in iudicio non comparuerit, citandus est secundo, et si secundo non comparuerit, tercio citabitur, et si tunc non²⁸³ venerit, tenebitur satisfacere iudici de utroque excessu persolvendo ipsi duos solidos Hollandensium; si vero tercio non venerit, cadit citatus a causa, et hereditas super qua tractus est in causam, ipsi abiudicabitur; si autem conquerens aliqua die citationis non comparuerit, cadit penitus a causa.

[Wanneer iemand die voor een onroerend goed is gedagvaard voor het gerecht, niet op de eerste voor hem vastgestelde dag voor het gerecht verschijnt, dan moet hij voor een tweede maal gedagvaard worden, en als hij voor de tweede maal niet verschijnt, zal hij voor de derde maal gedagvaard worden, en indien hij dan [niet] verschijnt, zal hij verplicht zijn aan de rechter genoegdoening te geven door aan hem voor beide overtredingen twee schellingen Hollands te betalen; als hij evenwel voor de derde maal niet verschijnt, verliest de gedagvaarde de rechtszaak en zal het onroerend goed waarvoor hij is aangeklaagd, hem bij vonnis worden ontnomen; indien de klager daarentegen niet op enige dag van dagvaarding verschijnt, verliest hij het proces geheel en al.]

16. Cum quis debet iurare de re pecuniali, poterit cadere a causa et amittere si verbotenus male iuraverit vel contra modum iurandi venerit. Si vero super hereditate iurare debeat, in primo vel secundo iuramento cadere non poterit; si tercio tercio iurans debitum²⁸⁴ iurandi excesserit et male iuraverit, cadit a causa, et hereditas super qua tractus est in causam, ipsi abiudicatur et adiudicatur conquerenti; et quotiens male iuraverit, tociens satisfaciet iudici tociens duos solidos Hollandensium persolvendo eidem.

[Wanneer iemand een eed moet zweren over een financiële kwestie, dan zal hij de rechtszaak kunnen verliezen en verspelen, als hij alleen in de woorden verkeerd zweert of tegen de manier van zweren ingaat. Als hij echter over een onroerend goed moet zweren, zal hij bij de eerste en de tweede eedaflegging zijn rechtszaak niet kunnen verliezen; als hij echter voor de derde maal zweert en voor de derde maal van de verplichte manier waarop gezworen moet worden afwijkt en verkeerd zweert, dan verliest hij de rechtszaak en wordt het onroerend goed waarover hem een proces is aangedaan, bij vonnis hem ontnomen en aan de klager toegewezen; en zo vaak als hij verkeerd heeft gezworen, zo vaak zal hij de schout een boete geven door hem zo vaak twee schellingen te betalen.]

²⁸¹ Lees *ghewedde hand*: een door 'handslag' bekrachtigd akkoord.

²⁸² Lees *conveniat*.

²⁸³ Ten onrechte staat hier *non*, zoals blijkt uit het vervolg van het artikel. Deze fout is in de gehele stadsrechtfamilie keer op keer overgenomen: van 's-Hertogenbosch via Haarlem naar Alkmaar, Medemblik, Beverwijk en daarna o.a. ook naar Monnickendam en Edam. In de stadsrechtoplekening van 's-Hertogenbosch van 1231 komt deze fout echter niet voor, zodat die vóór 1245 (overname door Haarlem van de Bossche oorkonde) aldaar moet zijn ontstaan.

²⁸⁴ Opvallend genoeg staat hier niet het woord *modum* opgenomen dat ook ontbreekt in de stadsrechten van Haarlem (1245) en Alkmaar (1254). In het stadsrecht van Delft (1246) en in dat van Beverwijk (1298) komt het wel voor. Zie ook Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p.145, noot 1.

17. Preterea in eodem oppido constituta sunt tria iudicia annualia, primum proxima tertia feria post Epiphaniam, secundum post octavam Pasche secunda feria, tertium feria secunda post festum Iohannis Baptiste, que ad hoc sunt instituta ut quilibet oppidanus existens in possessione alicuius hereditatis, in quolibet predictorum iudiciorum compareat et ibidem super hereditate, si sit qui impetat, conveniatur; si vero non conveniatur, ipse postmodum iuxta sententiam scabinorum quiete hereditatem suam possideat. Et dicta iudicia in ecclesia sunt indicenda. Quieta vero hereditatis possessio non poterit confirmari et probari nisi per scabinos vel iuratos.

[Verder zijn in deze stad drie jaarlijkse rechtszittingen ingesteld, de eerste op de eerste dinsdag na Driekoningen, de tweede op de maandag na de octaaf van Pasen en de derde op de maandag na het feest van Johannes de Doper. Deze rechtszittingen zijn ingesteld met dit doel dat iedere poorter die in het bezit is van een onroerend goed, in elk van de voornoemde rechtszittingen kan verschijnen en over het onroerend goed kan worden aangeklaagd, als er iemand is die het hem betwist; als hij echter niet wordt aangeklaagd, kan hij daarna volgens vonnis van de schepenen zijn onroerend goed onbelemmerd bezitten. En genoemde rechtszittingen moeten in de kerk worden afgekondigd. Het onbelemmerde bezit van een onroerend goed zal evenwel alleen door schepenen en gezworenen kunnen worden bekrachtigd en bewezen.]

18. Si lis oriatur in oppido, et iudex supervenerit et pacem comitis per duas ebdomadas servandam indixerit et reservata fuerit, et iterum per duas ebdomadas, et tercio per duas ebdomadas, et quarto per annum et unum diem, et quinto per annum et unum diem, et sexto per annum et unum diem iudex pacem comitis servari preceperit, et alter litigantium, vel ambo contra preceptum iudicis venerint, solvet comiti decem libras.

[Als in de stad een twist ontstaat en de schout komt tussenbeide en bepaalt dat de vrede van de graaf gedurende twee weken moet worden bewaard, en hij wordt bewaard, en de schout beveelt voor de tweede keer gedurende twee weken de vrede van de graaf te bewaren, en een derde maal gedurende twee weken, en een vierde maal gedurende een jaar en een dag, en een vijfde maal gedurende een jaar en een dag, en een zesde maal gedurende een jaar en een dag, en één van de twistenden of beiden verzetten zich tegen het bevel van de schout, dan zal hij de graaf tien pond betalen.]

19. Quilibet treugas frangens solvet comiti decem libras, leso decem libras vel manum perdet; ita si per scabinos duos vel per plures convictus fuerit.

[Ieder die de vrede breekt zal aan de graaf tien pond betalen, en aan de benadeelde tien pond of hij zal zijn hand verliezen; dit in het geval hij door twee of meer schepenen wordt veroordeeld.]

20. Si quis alium instrumento acuto vulneraverit²⁸⁵ et super hoc per duos scabinos vel per plures convictus fuerit, decem libras mihi persolvat et leso decem libras, vel manu privabitur.

[Als iemand een ander met een scherp werktuig verwondt en hij wordt daarvoor door twee of meer schepenen veroordeeld, zal hij aan mij tien pond betalen en de gewonde tien pond, of hij zal van een hand beroofd worden.]

21. Preterea si quis alium infra mansionem suam per se et per plures inpetierit et eum occiderit, ipse grassator cum omnibus suis complicibus ibidem existentibus, si convictus fuerit per duos scabinos, erit in potestate mea vel meorum successorum mee iurisdictionis dominium possidentium. Si vero grassator aliquem infra mansionem suam vulneraverit per se vel per alios, non tamen ad mortem, grassator decem libras et quilibet complicum suorum quadraginta quinque solidos Hollandensium mihi vel meis successoribus persolvent, leso vero secundum iudicium scabinorum emendabit, si super hoc per scabinos fuerint convicti. Si quis in domum aliquam dominum domus quesierit, emendabit eidem decem libris et mihi decem libris; si alium quam dominum domus ad aliquam domum quesierit, quesitor emendabit domino domus decem libris, quesito decem libris et mihi decem libris, et hoc manu pugnante, si per scabinos vincatur malefactor.

[Bovendien als iemand, alleen of met meerderen, een ander in diens huis aanvalt en hem doodt, zal deze aanvaller met al zijn daar aanwezige medeplichtigen, indien hij door twee schepenen wordt veroordeeld, in mijn macht zijn of

²⁸⁵ Lees *vulneraverit*.

in die van mijn opvolgers die mijn rechtsmacht bezitten. Als de geweldpleger echter, alleen of samen met anderen, iemand in diens huis verwondt maar niet dodelijk, zal de geweldpleger tien pond en ieder van zijn medeplichtigen 45 schellingen Hollands betalen aan mij of aan mijn opvolgers, maar de gewonde zal hij naar het vonnis van de schepenen schadeloos stellen, indien zij door de schepenen daarvoor worden veroordeeld. Als iemand in een huis de heer des huizes aanvalt, zal hij hem tien pond boete betalen en mij tien pond; als hij iemand anders dan de heer des huizes in een huis aanvalt, zal de aanvaller de heer des huizes tien pond betalen, de aangevallene tien pond, en aan mij tien pond, en wel wanneer het gewapenderhand gebeurde, indien de misdadiger door schepenen wordt veroordeeld.]

22. Si quis extraneorum coram scabinis debitum certificaverit, nec curaverit solvere monitus, citabitur ad pretorium de Harlem de quindena ad quindenam per tres quindenae, et debitor non comparuerit ad iudicium, bannietur nec unquam a banno apsolvetur donec solverit mihi tres libras et creditori debitum, et dampnum emendabit secundum consilium iustiarum et scabinorum. Si bannitus infra oppidum venerit, iustarius²⁸⁶ cum scabinis et aliis oppidanis pro debito suo bannitum et pro banno et dampno arrestatum in bona et firma custodia reservabunt donec debitum, dampnum et bannum mihi persolverit cum debita integritate.

[Als iemand van hen die buiten wonen in aanwezigheid van de schepenen een schuld erkent, en hij heeft, hoewel hij daartoe gemaand werd, er niet voor gezorgd te betalen, zal hij om de veertien dagen²⁸⁷ gedurende drie maal veertien dagen voor de rechtbank van Haarlem gedaagd worden, en verschijnt de schuldenaar niet voor het gerecht, dan zal hij verbannen worden en zal hij nooit van de ban worden bevrijd, totdat hij mij drie pond heeft betaald en aan de schuldeiser het verschuldigde bedrag en de schade zal hij betalen volgens het oordeel van de schout en de schepenen. Als de balling binnen de stad komt, zal de schout samen met de schepenen en de andere poorters de balling arresteren voor zijn schuld, voor de ban en voor de schade, en hem in goede en stevige gevangenschap houden totdat hij de schuld, de schade en boete volledig aan mij heeft betaald.]

23. Item si bannitus contumax oppidum vitaverit, iustarius cum oppidanis de bonis banniti debitum, dampnum et bannum, si potens iustarius fuerit, persolvit; si non poterit solvere per inpotenciam suam, in proximo adventu meo faciam solvi debitum, dampnum et emendam.

[Evenzo als een banneling hardnekkig de stad mijdt, dan zal de schout samen met de burgers de schuld, de schade en de boete betalen uit de bezittingen van de banneling, indien de schout daartoe bij machte is; indien hij niet zal kunnen betalen vanwege zijn onvermogen, dan zal ik bij mijn eerstvolgende bezoek er voor zorgen dat de schuld, de schade en de boete betaald wordt.]

24. Quicumque ad pulsationem campane non venerit, solvet mihi viginti solidos.

[Wie bij het luiden van de klok niet verschijnt, zal aan mij twintig schellingen betalen.]

25. Quis autem infra libertatem de Harlem aliquem leserit aut vulneraverit dum campana pulsatur pro communi utilitate oppidi aut infra tres dies post pulsationem campane, solvet mihi decem libras et leso decem libras, si per duos scabinos convictus fuerit.

[Wie echter binnen de vrijheid van Haarlem een ander kwetst of verwondt, terwijl de klok wordt geluid vanwege het gemeenschappelijke belang van de stad, of binnen drie dagen na het luiden van de klok, zal aan mij tien pond en aan de gekwetste tien pond betalen, indien hij door twee schepenen wordt veroordeeld.]

26. Oppidanus vero qui interficitur, solvetur triginta duabus libris a parentibus malefactoris, et omnia bona malefactoris erunt mea; si interficitur in propria domo et ibi quesitus fuerit, solvetur sexaginta quatuor libris. Scabinus si interficitur, solvetur quadraginta duabus libris; si quesitus fuerit ad domum suam et ibidem interfectus, solvetur octoginta quatuor libris.

[Voor een poorter echter die wordt gedood, zal door de verwanten van de dader 32 pond worden betaald, en alle goederen van de dader zullen van mij zijn; als hij in zijn eigen huis wordt gedood en hij werd daar aangevallen, zal 64 pond worden betaald. Als een schepen wordt gedood, zal betaald worden met 42 pond; als hij wordt aangevallen in zijn eigen huis en hij wordt daar gedood, zal 84 pond worden betaald.]

27. Si quis pugnaverit infra libertatem, cogetur emendare ibidem vel bannietur.

²⁸⁶ Lees *iusticiarius*; zo ook tweemaal in art. 23.

²⁸⁷ Letterlijk: 'van veertien dagen tot veertiendagen gedurende drie veertiendagen'.

[Als iemand vecht binnen de stadsvrijheid, zal hij gedwongen worden daar genoegdoening te geven of hij zal verbannen worden.]

28. Si autem is qui in propria mansione inpetitur, viriliter se defendendo inpetitorem et omnes complices suos ibidem existentes occiderit, de quolibet occiso quatuor denarios mihi vel meis successoribus persolvat, et ego vel successores mei tenebimur eum super hoc tueri et parentibus occisorum reconciliare et firmam pacem ei concedere.

[Als echter hij die in zijn eigen huis wordt aangevallen, door zich manhaftig te verdedigen de aanvaller en al diens daar aanwezige medeplichtigen doodt, zal hij voor iedere dode aan mij of mijn opvolgers vier penningen betalen, en ik of mijn opvolgers zullen hem met betrekking tot deze zaak moeten beschermen en met de verwanten van de doden verzoenen en hem een duurzame vrede bieden.]

29. Item quilibet grassator, si de grassatione sua per scabios fuerit convictus, caput pro capite, oculum pro oculo et simile membrum pro simili membro de proprio corpore tenebitur amittere.

[Evenzo zal iedere geweldpleger, als hij door schepenen wordt veroordeeld voor zijn gewelddaad, hoofd om hoofd, oog om oog en gelijk lid om gelijk lid van zijn eigen lijf moeten verliezen.]

30. Quicumque canipulum portaverit, solvet mihi decem libras. Quicumque irato animo traxerit, solvet quindecim libras. Quicumque alium cum eo vulneraverit, amittet manum. Qui aliquem cum eo interfecerit, si captus fuerit, interficietur.

[Ieder die een dolk draagt, zal aan mij tien pond betalen. Ieder die hem in woede trekt, zal vijftien pond betalen. Ieder die er een ander mee verwondt, zal zijn hand verliezen. Wie er iemand mee doodt, zal, indien hij gevangen wordt, worden gedood.]

31. Preterea si quis quoscumque graves et capitales excessus perpetraverit, sive in furto, sive in incendio, sive in rapina, sive in exhibitione veneni vel alicuius mortiferi deprehensus et per scabios convictus fuerit, ultimam et capitalem debet inire sententiam; si vero quis super hoc accusatus fuerit et non convictus per scabios, sola manu iurando poterit se excusare.

[Bovendien als iemand enige zware en kapitale misdaden heeft gepleegd hetzij hij op diefstal, op brandstichting, op roof, op het toedienen van vergif of van iets dodelijks wordt betrapt en door de schepenen wordt veroordeeld, moet hij de hoogste en kapitale straf ondergaan; als echter iemand hiervan wordt beschuldigd en hij wordt niet door de schepenen veroordeeld, zal hij door alleen met de hand te zweren kunnen verklaren dat hij onschuldig is.]

32. Si quis autem furem in domo sua deprehenderit, eum, si poterit, tenebit et septem de vicinis suis advocabit, et furem ligatum tam diu cum vicinis suis tenebit quod eum die clare iudici representet, re quam furatus fuerit in dorso furis ligata, et tunc iudex in iudicio furem conveniat et eum iuxta scabinorum tractet sententiam.

[Als echter iemand in zijn eigen huis een dief betrapt, zal hij hem vasthouden, als hij dat kan, en zeven van zijn buren er bij roepen, en hij zal samen met zijn buren de vastgebonden dief zo lang vasthouden, totdat hij hem bij klaarlichte dag aan de schout kan overdragen, met het voorwerp dat hij gestolen had op de rug van de dief gebonden, en dan moet de schout de dief ter rechtszitting aanklagen en hem behandelen volgens het vonnis van de schepenen.]

33. Quicumque alii debitis obligatus debita sua non valens persolvere, coram iudice si super debitis illis conveniatur, iudex debet debitorem preconum custodie deputare per duas ebdomadas servandum, medio tempore a preconibus pascendum, et post duas ebdomadas tradet iudex debitorem in potestatem illius cuius debitor est, ita quod ille debitorem suum passer²⁸⁸ non vexando corpus ipsius, et tenebit eum donec secum componat vel debita sua ei persolvat vel remittat.

[Indien iemand die schulden heeft aan een ander en zijn schulden niet kan voldoen, voor die schulden voor de schout wordt gedaagd, moet de schout de schuldenaar aan hoede van de boden overdragen om twee weken vastgehouden te worden en gedurende die tijd door de boden te worden gevoed, en na twee weken zal de schout de schuldenaar overdragen in de macht van degene wiens schuldenaar hij is, op de voorwaarde dat die zijn schuldenaar zal voeden zonder hem lichamelijk slecht te behandelen en hij zal hem vasthouden, totdat hij met hem tot een vergelijk komt of hem zijn schulden betaalt of totdat hij hem de schulden kwijtscheldt.]

²⁸⁸ Lees *pascet*.

34. Si quis in iudicio coram iudice comparuerit, quicquid iuris, quoad illum iudicem contigerit, iudex exigit ab illo fideiussores primo, secundo, tercio, et ille se dixerit non habere quos det fideiussores, talis non tenebitur iudici quid solvere de bannis; si vero tacuerit et fideiussores non exhibuerit, iudex illum captum cum scabinis committet preconii in loco munito, et prece tenebitur illum servare et de eo iudici respondere.

[Als iemand ter rechtszitting voor de schout verschijnt, wat voor zaak het ook is, zolang als het de schout aangaat, dan zal de schout eenmaal, andermaal, ten derde male borgen van hem verlangen, en hij zegt dat hij geen mensen heeft die hij als borg kan stellen, dan zal zo iemand geen boetes hoeven te betalen; als hij echter zwijgt en geen borgen aanwijst, zal de schout samen met de schepenen hem gevangen nemen en aan de bode in verzekerde bewaring geven, en de bode zal hem in bewaring moeten houden en daarover aan de schout verantwoording moeten afleggen.]

35. Si oppidanus in iudicio conveniatur et aliquid iuris circa eundem iudicem contigerit, et oppidanus tantum boni iure oppidanorum possideat quod valeat tantum quantum ius contingens iudicem circa ipsum, talis oppidanus poterit a iudicio recedere sine fideiussoris exhibitione; si vero talis tantum boni predicto modo non possideat, oportet eum prestare cautionem fideiussoriam.

[Als een poorter voor het gerecht wordt gedaagd en wat hem betreft gaat iets juridisch de schout aan, en de poorter bezit zoveel goederen naar poorterecht dat de waarde hiervan zoveel bedraagt als het juridische dat de schout aangaat, dan zal zo'n poorter het gerecht kunnen verlaten zonder borg te stellen; maar als hij zoveel goederen op voornoemde manier niet bezit, dan moet hij zekerheid geven door middel van borgen.]

36. Si quis in iudicio obloquitur scabinis vel sententiam ipsorum communi eorum consilio secundum iura oppidana in iudicio traditam iniuste et contumaciter contradixerit, mihi vel meis successoribus decem libras Hollandensium tenebitur pro satisfactione solvere et cuilibet scabinorum unam libram.

[Als iemand ter rechtszitting de schepenen tegensprekt en zich wederrechtelijk en halsstarrig verzet tegen een vonnis van hen, dat zij in gemeenschappelijk overleg volgens het stedelijke recht ter rechtszitting hebben geveld, zal hij aan mij of mijn opvolgers tien pond Hollands moeten betalen en aan elk van de schepenen een pond.]

37. Quicumque dederit alapam in faciem alicuius, si per duos scabinos fuerit convictus, solvet iudici unam libram, leso unam libram, nisi videatur universes scabinis quod gravius sit puniendus²⁸⁹.

[Ieder die een klap geeft in het gezicht van iemand, zal, als hij door twee schepenen wordt veroordeeld, aan de schout een pond betalen en aan het slachtoffer een pond, tenzij alle schepenen tezamen vinden dat hij zwaarder moet worden gestraft.]

38. Si quis tabernam intraverit ut bibat ibidem, vinitor debet ei vinum iuxta certam et debitam mensuram porrigere; et cum ille, si oppidanus sit, ad libitum suum biberit, facta computatione si solvere confestim non poterit, usque mane recedat, vinitori vinum suum ante meridiem crastine diei persoluturus; si autem ante tempus predictum vinum suum vinitori non persolverit et querimonia super hoc ad iudicem suum delata fuerit, debitor ille vinum suum vinitori persolvat et tres solidos iudici et duos solidos vinitori pro satisfactione.

[Als iemand een taverne binnengaat om daar te drinken, moet de waard hem wijn schenken volgens de geijkte en verplichte maat; en wanneer hij, als hij een poorter is, naar zijn believen heeft gedronken, mag hij, indien hij na het opmaken van de rekening niet direct kan betalen, weggaan tot de volgende morgen om de waard vóór de middag van de volgende dag zijn wijn te betalen; als hij echter de waard vóór genoemd tijdstip zijn wijn niet heeft betaald en daarover is bij zijn schout een klacht ingediend, dan zal die schuldenaar aan de waard zijn wijn betalen en aan de schout drie schellingen en aan de waard twee schellingen ter genoegdoening.]

39. Quicumque de quacumque falsa mensura accusatus fuerit et per duos scabinos convictus, solvet iudici tres libras.

²⁸⁹ Lees *puniendus*.

[Wie van een valse maat, welke dan ook, is beschuldigd en door twee schepenen wordt veroordeeld, zal aan de schout drie pond betalen.]

40. De hereditate in Harlem inter oppidanos observabitur consuetudo secundum quod hactenus ibidem est observata, hoc tamen adiecto quod hereditas oppidanorum, sive iaceat intra vel extra libertatem, quod ad proximum heredem sue consanguinitatis, sive sit filius sive filia, iure hereditario devolvitur.

[Met betrekking tot een onroerend goed zal in Haarlem tussen poorters de gewoonte in acht worden genomen, zoals die daar tot nu toe in acht is genomen, waaraan dit evenwel is toegevoegd dat een onroerend goed van poorters, of die nu binnen of buiten de vrijheid ligt, volgens het erfrecht aan de naaste erfgenaam van zijn bloedverwanten toekomt, of dat nu een zoon is of een dochter.]

41. Si quis infra libertatem de Harlem terram habuerit in annuo censu, soluto censu quamdiu vixerit optinebit, et libere vendere poterit soluto duplici censu domino ipsius terre; verum si vir vel femina qui possidet terram censualem obierit, proximus heres soluto duplici censu vero domino terre eam iure hereditario obtinebit, et sic a progenie in progeniem et in perpetuum.

[Als iemand binnen de stadsvrijheid van Haarlem een stuk grond heeft tegen betaling van een jaarlijkse cijns, zal hij deze, als hij de cijns betaald heeft, bezitten, zolang hij leeft en zal hij deze vrij kunnen verkopen na betaling van dubbele cijns aan de heer van die grond; maar als de man of de vrouw, die de cijnsgrond bezit, overlijdt, zal de naaste erfgenaam deze volgens het erfrecht verkrijgen na betaling van de dubbele cijns aan de ware heer van de grond, en zo van geslacht op geslacht en tot in eeuwigheid.]

42. Si quis autem aliquid iuris iudicem contingens violenter a iudicio transtulerit, si super hoc per duos scabinos convictus fuerit, ipse dabit pro satisfactione quindecim libras Hollandensium iudici meo vel meorum successorum.

[Als echter iemand iets juridisch dat de schout aangaat met geweld uit de rechtszitting wegvoert, zal hij, als hij door twee schepenen daarvoor is veroordeeld, ter genoegdoening vijftien pond Hollands betalen aan mijn schout of die van mijn opvolgers.]

43. Quicumque oppidanus uxorem habet que pistare vel bracsare consueverit, is poterit per eam panem iuxta plenitudinem unius fornacis amittere, sic et unam cervisiam, ita quod maritus suus non poterit contra hoc actionem habere. Eodem modo si uxor alicuius fila lanea vel linea emere vel vendere consueverit, is poterit per eam pondus filorum quod lapis vocatur deperdere. Si vero uxor alicuius non soleat negotiari publice, vir ipsius dampnum quatuor denariorum poterit incurrere per eam.

[Een poorter die een vrouw heeft die gewoon is brood te bakken of bier te brouwen, zal door haar toedoen brood kunnen verliezen tot één volle oven toe, zo ook één brouwsel bier, zonder dat haar man hiertegen een rechtsvordering kan instellen. Evenzo zal, als de vrouw van iemand wollen of linnen garen pleegt te kopen of te verkopen, hij door haar toedoen een gewicht aan garen kunnen verliezen, dat *steen*²⁹⁰ wordt genoemd. Als iemands vrouw echter niet in het openbaar handel pleegt te drijven, zal haar man door haar toedoen slechts een schade kunnen oplopen van vier penningen.]

44. Si res furtiva ab aliquo qui legitimus est, fuerit deprehensa, et verus possessor rem illam per testes optinuerit, vir ille poterit se excusare tercio, ita tamen quod vir ille de cetero iuramentum in aliquo casu prestare non poterit, et is qui rem suam optinuit, duos solidos et quatuor denarios conferet preconii.

[Als bij iemand die betrouwbaar is, een gestolen zaak is aangetroffen en de werkelijke eigenaar weet die zaak door middel van getuigen terug te krijgen, zal die man tot drie keer toe kunnen verklaren dat hij onschuldig is, op voorwaarde dat die man voortaan geen eed meer kan afleggen in enige rechtszaak, en hij die zijn zaak heeft teruggekregen zal twee schellingen en de bode vier penningen betalen.]

45. Preterea tale ius oppidanis memoratis concessi et tradidi, ut nullus extraneus sive vicinus eorum, nec miles nec alius quilibet, burgensem de Harlem quemquam aliqua ratione ad duellum

²⁹⁰ Meestal een gewicht van acht pond.

provocare infra oppidum dictum vel usquam in mea potestate vel meorum successorum poterit, nec burgensis burgensem.

[Bovendien heb ik genoemde poorters het volgende recht verleend en gegeven, dat geen enkele vreemdeling of buur van hen, noch een ridder noch enig ander persoon enige burger van Haarlem om enige reden binnen genoemde stad of ergens in mijn rechtsgebied of dat van mijn opvolgers tot een tweegevecht zal kunnen uitdagen, noch een burger een andere burger.]

46. Si quisquam aliquem infra libertatem oppidi memorati acuto instrumento vel alio perimerit, et instrumentum abiecerit, excusationem poterit exhibere nisi duobus scabinis vel pluribus fuerit convictus; de quo et si querimonia fiat, ter quatuordecim et tribus diebus ante tribunal debet vocari, et si non ad talem terminum comparuerit, diiudicabitur et pro proscripto reputabitur; si autem infra terminum ad quem idem grassator ad iudicium vocatur, conductum requisierit a iudice, nec optinuerit, nequaquam diiudicari poterit.

[Als iemand een ander binnen de vrijheid van de bovengenoemde stad met een scherp werktuig of met iets anders doodt en het werktuig wegwerpt, zal hij kunnen verklaren dat hij onschuldig is, tenzij hij door twee of meer schepenen wordt veroordeeld; en als hierover een klacht wordt ingediend, moet hij driemaal om de veertien dagen en op drie dagen voor het gerecht worden geroepen en als hij op zo'n vastgestelde dag niet verschijnt, zal hij worden veroordeeld en als vogelvrij worden beschouwd; als echter deze geweldpleger binnen de termijn waarin hij is gedagvaard de schout om vrijgeleide verzoekt, maar die niet krijgt, zal hij geenszins veroordeeld kunnen worden.]

47. Extraneus contra burgensem testimonium non poterit perhibere.

[Een vreemdeling zal geen getuigenis kunnen afleggen tegen een burger.]

48. Si femina vi oppressa²⁹¹ et stupro violata querimoniam fecerit sine septem testibus, tam viris quam mulieribus, probatis et honestis, processum in querimonia habere non debet.

[Als een vrouw die gewelddadig is aangerand en verkracht, een klacht indient zonder zeven betrouwbare en eerzame getuigen, mannen zowel als vrouwen, moet zij niet de mogelijkheid hebben op grond van haar klacht een proces te voeren.]

49. Si quis bona titulo pignoris sibi obligata possederit sine reclamazione per annum et amplius, et aliquis eidem iniurietur, sola manu iurando confirmabit quicquid²⁹² in illis bonis habuerit.

[Als iemand goederen die hem in pand zijn gegeven een jaar en langer onbetwist in zijn bezit heeft en iemand betwist hem zijn recht daarop, zal hij enkel door met de hand te zweren bevestigen al het recht dat hij op die goederen heeft.]

50. Si duo coram iudice vocati causam tractaverint quorum alter, qui cadit a causa, reliquo, qui partem suam optinuerit, expensas solvere tenetur, ita quod ille qui causam suam defensaverit, valorem expensarum iuramento et de consilio scabinorum taxabit.

[Als twee personen voor de schout gedaagd een proces voeren, dan moet van hen degene die het proces verliest, aan de ander die het proces wint, de kosten betalen, op voorwaarde dat hij die het proces heeft gewonnen, het bedrag van zijn onkosten onder ede en op raad van de schepenen zal vaststellen.]

51. Preco burgensem non vocabit ad iudicium nisi ad domum ipsius coram duobis oppidanis vel pluribus.

[De bode zal een burger alleen maar dagvaarden voor het gerecht aan zijn eigen huis in aanwezigheid van twee of meer poorters.]

52. Ad scabinorum consilium nemo presumat accedere nisi vocatus ab ipsis.

[Niemand mag het zich veroorloven de vergadering van de schepenen te betreden, tenzij hij door hen is geroepen.]

53. Sententiam scabini cum consilio aliorum scabinorum factam et stabilitam nemo poterit cassare.

²⁹¹ Lees *oppressa*.

²⁹² Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p. 241, noot 1, merkt op dat hier *iuris* is weggelaten, vermoedelijk door vergissing van de schrijver; in afschrift Bossche stadsrecht staat *quicquid iuris*.

[Niemand zal het vonnis van een schepen dat tot stand is gekomen en bevestigd met de raad van andere schepenen, kunnen vernietigen.]

54. *Preterea ciendum*²⁹³ *est quod filii sacerdotum vel aliqui qui de legitimo thoro non sunt generati, non debent nec tenentur testimonium ferre in preiudicium bonorum vel vite alicuius oppidani.*

[Bovendien moet men weten dat zonen van priesters of lieden die niet uit een wettig huwelijk zijn geboren, geen getuigenis moeten afleggen ten nadele van de goederen of van het leven van een poorter en ook niet daartoe verplicht zijn.]

Ut autem tales libertatis in presenti carta contenta a me Wilhelmo comite Hollandie voluntarie et de consilio hominum meorum nobilium et fidelium oppidanis de Harlem concessa in perpetuum duret et robur habeat et a nullo in perpetuum in irritum revocari caleat presens scriptum porrexi memoratis oppidanis de Harlem sigilli mei munimine roboratum. Testes autem hii sunt: dominus Lubbertus abbas Ekmundensis, dominus Nocolaus Persin, dominus Theodericus castellanus de Leithen, magister Daniel, Theodericus de Theylig, Symon de Harlem, Walterus de Ekmunt, Hugo de Cralig.

[Opdat evenwel een dergelijke vrijheid die in dit document is vervat en door mij Willem, graaf van Holland uit welwillendheid en op raad van mijn edele en getrouwe mannen aan de burgers van Haarlem is verleend, voor eeuwig moet duren en van kracht blijven en voor eeuwig door niemand ongeldig verklaard kan worden, heb ik aan de voornoemde burgers van Haarlem deze oorkonde, bekrachtigd met mijn zegel, overhandigd. Getuigen zijn evenwel de volgende: heer Lubbert abt van Egmond, heer Nocolaas Persijn, heer Dirk burggraaf van Leiden, meester Daniel, Dirk van Teilingen, Simon van Haarlem, Walter van Egmond en Hugo van Kralingen.]

Datum apud Harlem anno Domini millesimo ducentesimo quadragesimo quinto, in die sancti Clementis pape et martiris. Feliciter. Amen.

[Gegeven te Haarlem, in het jaar des Heren 1245, op de dag van de heilige Clemens, paus en martelaar. Heil. Amen..]

Ego Wilhelmus comes Hollandie notum fieri cupio tam presentibus quam futuris presentem paginam inspecturis quod oppidanis in Harlem talem contuli libertatem, videlicet:

[Ik, Willem graaf van Holland, wil dat bekend wordt zowel aan hen die nu, als aan hen die er in de toekomst zullen zijn, die de onderhavige oorkonde zullen zien, dat ik aan de poorters van Haarlem de volgende vrijheid heb gegeven, namelijk:

55. *Si virum quempiam femina aliqua de oppressione violenta et violentia stupri septem testibus, tam viris quam mulieribus, idoneis et probatis, in iudicio convicerit, ille violator capitali sententia plectendus erit.*

[Als een vrouw met zeven betrouwbare en eerbare getuigen, mannen zowel als vrouwen, ter rechtszitting bewijst dat een bepaalde man schuldig is aan gewelddadige aanranding en verkrachting, zal die schenker met een doodvonnis moeten worden gestraft.]

56. *Si quis patrimonium vel hereditatem alicuius mercatus fuerit et sub testimonio scabinorum sine reclamacione per annum et diem vel amplius possederit, possessor ipsius patrimonii vel hereditatis nulli post dictum terminum, et si impetatur, tenebitur respondere.*

[Als iemand een grondbezit of onroerend goed van iemand koopt en dat volgens getuigenis van de schepenen gedurende een jaar en een dag of langer ongemoeid heeft bezeten, zal de bezitter van dat grondbezit of onroerend goed na de genoemde termijn aan niemand verantwoording dienen af te leggen, ook als hij wordt aangeklaagd.]

57. *Quicumque coram duobus oppidanis a iudice vel a preconie in oppido arrestatus, sine licentia iudicis ab oppido recesserit et super hoc per duos scabinos convictus fuerit, quadraginta quinque solidos solvet iudici ad emendam.*

[Ieder die door de schout of de bode in het bijzijn van twee poorters in de stad is gearresteerd en zonder verlof van de schout de stad verlaat en hiervoor door twee schepenen wordt veroordeeld, zal de schout een boete van 45 schellingen betalen.]

²⁹³ Lees *sciendum*.

58. Quicumque aliquem de debito in iudicio conveniat et super eo debito testes ydoneos habeat, testes solo²⁹⁴ iuramento tenentur testimonium perhibere, sed actor non tenebitur iurare.

[Ieder die iemand wegens een schuld op een rechtszitting aanklaagt en daarvoor geloofwaardige getuigen heeft, dan zijn de getuigen verplicht alleen met een eed te getuigen, maar de klager zal geen eed hoeven af te leggen.]

59. Postquam aliquis factus fuerit oppidanus, nulli tenebitur esse servilis, sed secundum iura oppidi libertate perfruetur.

[Nadat iemand poorter is geworden, zal hij niet verplicht zijn iemands horige te zijn, maar zal hij gebruik kunnen maken van de vrijheid volgens het recht van de stad.]

60. Dedi autem in mandatis iamdictis oppidanis ut iuramento prestito confirmant quod unusquisque alii ius suum conservabit.

[Ik heb echter de voornoemde poorters bij de instructies opgedragen, dat zij door het afleggen van een eed bekrachtigen dat een ieder voor een ander zijn recht zal handhaven.]

61. Si vero aliquis burgensis debitorem sui conburgensis in hospitio suo, contradicente creditore, receperit, hospes recipiens tenebitur conburgensi creditori respondere de pecunia quam sibi debet hospes receptus.

[Als echter een burger een schuldenaar van een medeburger van hem onderdak verschaft, terwijl de schuldeiser daar bezwaar tegen maakt, zal de gastheer die onderdak verschaft, verplicht zijn tegenover zijn medeburger, de schuldeiser, verantwoording af te leggen van het geld dat de gast die hij onderdak verschaft, hem schuldig is.]

62. Omne pignus et bona pignori obligata, sive in humidis sive in siccis, sive in decimis vel aliis bonis, ego prefatis burgensibus secundum consuetudinem oppidi de Harlem fideliter conservabo; et unusquisque suo conburgensi in conservatione predictorum bonorum pignori obligatorum, que in presenti possident, fideliter assittet quousque redempta fuerint secundum beneplacitum creditorum qui ea tenent obligata, et hoc predicti burgenses iuramento confirmaverunt.

[Elk pand en in onderpand gegeven goederen, hetzij in natte, hetzij in droge zaken, hetzij in tienden, hetzij in andere goederen zal ik voor de voornoemde burgers overeenkomstig de gewoonte van de stad Haarlem trouw bewaren; en iedereen zal zijn medeburger trouw bijstaan bij het bewaren van de voornoemde, in onderpand gegeven goederen die zij voor het ogenblik bezitten, totdat zij vrijgekocht worden naar het goedvinden van de schuldeisers die ze in onderpand houden, en dit zullen de voornoemde burgers met een eed bekrachtigen.]

63. Item si aliquis circummanentium legitime commonitus debita burgensi de Harlem solvere neglexerit, scultetus cum oppidanis de suo tantum accipiet quod creditori suo satisfaciet competenter.

[Evenzo als iemand van de omwonenden na wettig te zijn aangemaand nalaat zijn schulden aan een burger van Haarlem te betalen, zal de schout samen met de poorters zoveel van zijn bezit in beslag nemen dat hij zijn schuldeiser naar behoren zal afbetalen.]

64. Adhec si occasione alicuius nobilis vel ministerialis burgensis de Harlem bannitus fuerit vel arrestatus, ego ipsum talem habebo quod burgensem et bona ipsius faciam absolvi, vel de suo tantum accipiam quod burgensi²⁹⁵ meo satisfiet.

[Bovendien als vanwege een edelman of een ministeriaal een burger van Haarlem wordt gedagvaard of aangehouden, zal ik hem zodanig behandelen dat ik er voor zal zorgen dat de poorter en zijn goederen worden vrij gegeven of ik zal zoveel van het zijne in beslag nemen dat het mijn burger tevreden zal stellen.]

²⁹⁴ Hoogewerf gaat er in zijn vertaling van uit dat hier *solī testes* moet hebben gestaan, zoals in het stadsrecht van Den Bosch van 1284.

²⁹⁵ Kruisheer (in Alders e.a., *Het ontstaan van Beverwijk*, p.60, noot 32) stelt dat hier *creditori* (schuldeiser) had behoren te staan (cf. art. 66), en dat de foutieve passage uit Haarlem stamt en via Alkmaar en Medemblik in Beverwijk is terecht gekomen.

65. Quicumque vero oppidanus non iuraverit²⁹⁶ universitatem ad compellendum extraneos ne aliquid presumant facere contra ius oppidi de Harlem, solvet mihi unam libram et perdet oppidum per annum integrum.

[Iedere poorter echter die de gemeenschap niet gezworen heeft om vreemdelingen te verdrijven, opdat zij het niet wagen iets tegen het recht van de stad Haarlem te ondernemen, zal aan mij een pond betalen en gedurende een heel jaar het poorterschap verliezen.]

66. Oppidani de Harlem solvent mihi aut vero heredi Hollandie annutim et in perpetuum ad Natale Domini decem libras et in festo Iohannis Baptiste decem libras.

[De poorters van Haarlem zullen aan mij of de wettige erfgenaam van Holland jaarlijks en tot in eeuwigheid tien pond betalen op het geboortefeest van de Heer en tien pond op het feest van Johannes de Doper.]

67. Insuper si me aut verum dominum Hollandie ad curiam imperatoris contigerit accedere aut uxorem ducere aut militem fieri, ad quodlibet ipsorum solvent oppidani de Harlem mihi viginti libras; si aliqua sororum meorum aut veri domini Hollandie nupserit, dicti oppidani de Harlem dabunt quindecim libras; item si frater meus aut frater veri domini Hollandie miles factus fuerit aut uxorem dixerit, oppidani de Harlem ad quodlibet ipsorum solvent quindecim libras eidem.

[Bovendien als het gebeurt dat ik of de wettige heer van Holland naar het hof van de keizer reist ofwel trouwt of ridder wordt, dan zullen de poorters van Haarlem mij bij elk van deze gelegenheden twintig pond betalen; als een van mijn zusters of van de wettige heer van Holland trouwt, zullen genoemde poorters van Haarlem vijftien pond geven; evenzo als mijn broer of de broer van de wettige heer van Holland ridder wordt of in het huwelijk treedt, zullen de poorters van Haarlem hem bij elk van deze gelegenheden vijftien pond betalen.]

68. Oppidani autem de Harlem servient mihi in expeditione mea aut vero domino Hollandie in expeditione sua sexaginta quatuor hominibus.

[De poorters van Haarlem echter zullen mij in mijn heervaart of de wettige heer van Holland in zijn heervaart dienen met vierenzestig mannen.]

69. Insuper scabinis de Harlem licentiavi facere nova precepta aut instituta cum concilio sculteti mei ad dimidium annum vel ad integrum durancia, que scabini confirmaverint universitati aut parti maiori utilia, mea iurisdictione mihi in hoc reservata.

[Bovendien heb ik de schepenen van Haarlem toegestaan om in overleg met mijn schout zaken die de schepenen bekrachtigd hebben als nuttig voor de gemeenschap of de meerderheid, tot nieuwe voorschriften of regels te maken die een half jaar of een heel jaar gelden, waarbij mijn rechtsmacht in dezen bewaard blijft.]

Ut autem libertas in presenti scripto contenta a me Wilhelmo comite Hollandie voluntarie et de consilio hominum meorum nobilium et fidelium burgensibus de Harlem tradita robur firmitatis in perpetuum optineat et a nullo in irritum revocari valeat, presentem cartam iamdictis burgensibus de Harlem porrexi sigilli mei munimine roboratam.

[Opdat evenwel de vrijheid die in dit geschrift is vervat en door mij Willem, graaf van Holland, uit welwillendheid en op raad van mijn edele en getrouwe mannen aan de burgers van Haarlem is verleend, voor altijd van kracht blijft en door niemand ongeldig kan worden verklaard, heb ik aan de al genoemde burgers van Haarlem deze oorkonde, bekrachtigd met mijn zegel, overhandigd.]

Testes autem hii sunt: dominus Lubbertus abbas Ekmundensis, dominus Nicolaus Persin, dominus Theodericus castellanus de Leithen, magister Daniel, Theodericus de Theylig, Symon de Harlem, Walterus de Ekmunt, Hvgo de Cralig.

[Dit zijn evenwel de getuigen: heer Lubbert abt van Egmond, heer Nicolaas Persijn, heer Dirk burggraaf van Leiden, meester Daniel, Dirk van Teilingen, Simon van Haarlem, Walter van Egmond en Hugo van Kralingen.]

Datum apud Harlem anno Domini millesimo ducentesimo quadragesimo quinto, in die sancti Clementis pape et martiris. Feliciter. Amen.

²⁹⁶ Lees *iuvaverit*.

[Gegeven te Haarlem, in het jaar des Heren 1245, op de dag van de heilige Clemens, paus en martelaar. Heil. Amen.]

Hertog Albrecht van Beieren verleent stadsrecht aan zijn lieden van Harlingen.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: B. (1398) NA, AGH 355 (register 'Oestvrieslant' van akten van hertog Albert inzake Friesland beoosten het Vlie, lopend over 1398-1403), f. 18r, nr. 26.

Druk: a. Beucker Andreae, Specimen historico juridicum inaugurale, p. 475 – b. Verwijs, De oorlogen van hertog Albrecht van Beieren, p. 497-500.²⁹⁷

Aelbrecht etc. Doen cond allen luden want onse goede lude van Herlinghen mit anderen onsen goeden luden van Oestergo ende van Westergo ons tot onser gunsten ende ghenade ghecomen ende mit ons alinghe ende al wail verzoent ende verlijct sijn van alle onghehoersamicheyt als sy mennich jaer jeghens ons ende onsen voirvorderen in ghestaen hebben ende van allen gheschille dat wy tot desen dagen toe mit him ghehadt hebben ende hebben ons ghehult ontfaen ende ghesworen tot horen rechten lantsheer; soe hebben wy den seluen onsen goeden luden van Herlinghen vp dat sy ons ende onsen nacomelinghen bet dienen moghen ende te willigher ende bereider sijn ghegeuen voer ons ende voer onsen nacomelinghen him ende horen nacomelingen vrihede ende portrecht als hier na ghescreuen staet.

[Albrecht etc. maken eenieder bekend, aangezien onze goede lieden van Harlingen met daarnaast onze goede lieden van Oostergo en van Westergo in onze gunst en genade zijn gekomen en met ons volkomen en wel verzoend en tot een vergelijk gekomen zijn vanwege elke ongehoorzaamheid, die zij menig jaar tegenover ons en onze voorvaderen hebben betracht, en vanwege alle geschillen, die wij tot heden toe met hen lieden gehad hebben, en [nu] zij ons hebben gehuldigd, ontvangen en gezworen als hun gerechte landsheer, aldus hebben wij diezelfde onze goede lieden van Harlingen, omdat zij ons en onze nakomelingen des te beter dienen mogen, en des te meer willig en bereid zijn, gegeven vanwege ons en onze nakomelingen, aan hen en hun nakomelingen, vrijheden en stadsrecht, als hierna geschreven staat.]

1. Inden eersten sullen wy of die scout van onser wegghen zetten bynnen onser stede van Herlinghen zeuen scepenen mitten welken onse scout voirscreuen bedriuen sal ende berechten mit rechte na scepen vonnisse alle brueken ende saken het sy van sculde of van schade na inhouden sulcs rechts ende hantuesten als wy onsen landen en luden in Oestvrieslant van Oestergo ende van Westergo gegeuen hebben ende onse brieue die wy ende onse lieve zoon heer Willem van Beyeren graue van Oostervant ende heer Jan van Beieren nu ter tijt elect van Ludich ende graue van Loon besegelt hebben.

[Ten eerste zullen wij of de schout vanwege ons binnen onze stad Harlingen zeven schepenen aanstellen, met welke onze voornoemde schout alle misdrijven en zaken zal vervolgen en berechten volgens het recht naar schepenvonnis, hetzij van schulden of van schaden, volgens de inhoud van het recht en de handvesten, zoals wij onze landen en lieden in Oost-Friesland van Oostergo en van Westergo gegeven hebben, en (volgens) onze brieven, die wij en onze beminde zoon, heer Willem van Beieren, graaf van Oostervant, en heer Jan van Beieren, tegenwoordig elect van Luik en graaf van Loon, bezegeld hebben.]

2. Item so en sullen wy noch onse nacomelinghe gheen scout setten bynnen onser stede van Herlinghen hi en sal poorter ende wonachtich wesen mit alinghe sijnre woenstad binnen der seluer onser stede. Ende waer dat wy of onse nacomelinghe yemant scout maken wilden die gheen poorter ware die soude te hant²⁹⁸ poorter worden eer hi dat scoutambocht aenname te bedriuen.

[Evenzo zullen wij noch onze nakomelingen een schout aanstellen binnen onze stad Harlingen, tenzij hij poorter en woonachtig zal zijn met zijn gehele woonstee (hebben en houden) binnen onze zelfde stad.

En in het geval dat wij of onze nakomelingen iemand als schout wilden aanstellen, die geen poorter was, die zou met de hand poorter worden vooraleer hij dat schoutambacht aannam ter uitoefening.]

²⁹⁷ Deze tekst is gebaseerd op B. Transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox.

²⁹⁸ Met de hand de poorterseede zweren.

3. Item so en sal in onser stede van Herlingen nyement scepen wesen hi en sal een jaer lang poorter ende wonachtich bynnen onser stede gheweest hebben mit alinghe sijnre woenstat. Ende die scepenen salmen setten alle jaer vpten jaers dach²⁹⁹ ende sullen scepen bliuen dat jaer lang wt sonder die te versetten ten ware of yement van him luden storue of wtlandich worde ende voer die sullen wy of onse scout van onser wegghen binnen siaers ander scepenen setten die scepen bliuen sullen toten naesten jaersdage toe daer naest volgende ende wez die scepen wizen voer recht mit geuraechden vonnissen daer en sal nyement jegghens moghen segghen ende dat sal ghestade ende vaste bliuen.

[Evenzo zal in onze stad Harlingen niemand schepen zijn, tenzij hij een jaar lang poorter zal zijn geweest en gewoond hebben binnen onze stad met zijn gehele woonstee (hebben en houden). En de schepenen zal men elk jaar op de jaardag aanstellen, en zullen dat jaar lang schepen blijven, zonder hen af te zetten tenzij dat iemand van hen binnen dat jaar stierf of buitenlands was; en voor diegene zullen wij of onze schout vanwege ons binnen het jaar schepenen aanstellen, die schepen zullen blijven tot de dichtstbijzijnde jaardag daarop volgend; en hetgeen de schepenen oordelen volgens recht met gevraagd vonnis, dat zal niemand mogen weerspreken, en dat zal onverbrekkelijk blijven.]

4. Item soe wie bouen ende jegghens scepen vonnisse dinghede of sprake of smadeliken sprake op scepenen om ghewijsde vonnisse wille die zoude verbueren zeuentien pont dat is te weten tien pont jegghens ons ende jegghens elken scepen een pont nochtans sal dat vonnisse enen voertganc hebben.

[Evenzo wie boven en tegen een schepenvonnis een geding aanspant of weerspreekt, of smadelijk over schepenen spreekt vanwege het gewezen vonnis, die zal verbeuren 17 pond, te weten: tien pond tegenover ons en tegenover elke schepen een pond; nochtans zal het vonnis ten uitvoer worden gebracht.]

5. Item soe moghen die scepen van onser stede van Herlinghen voirn. mit onsen scout alle jaer nye kueren maken binnen onser stede die dueren sullen een jaer lang ende niet langher ten ware dat men die selue kueren tenden jaers bi onsen scout ende scepenen vernuwede. Ende van allen boeten die mit scepen vonnisse ghewijst worden bynnen onser stede sullen wy hebben die twee deel ende onse stede van Herlinghen sullen hebben dat derdendeel te belegghen in oerbair ende profijt onser stede voirscreuen.

[Evenzo mogen de schepenen van onze stad Harlingen voornoemd met onze schout elk jaar nieuwe keuren maken binnen onze stad, die een jaar zullen duren (gelden) en niet langer, tenzij dat men diezelfde keuren aan het eind van het jaar voor onze schout en schepenen vernieuwde.

En van alle boetes, die met schepenvonnis vastgesteld worden binnen onze stad, zullen wij tweederde deel krijgen, en onze stad Harlingen zal het derde deel krijgen, te besteden tot voordeel en nut van onze voornoemde stad.]

6. Item soe en sullen wy noch onse nacomelinghe van allen brueken ende saken die ghescien sullen ende gheuallen bynnen onser stede van Herlinghen voirscreuen ende die men daer mit rechte berechten sal niet meer begheren noch hebben van enighen poorter van Herlinghen dan vonnisse van scepenen ten waer of die brueken ende saken alsulc waren dat wise mit onser herelicheit sculdich waren te berechten.

[Evenzo zullen wij noch onze nakomelingen vanwege alle misdrijven en [andere] zaken, die zullen geschieden en voorvallen binnen onze voornoemde stad Harlingen, en die men daar volgens het recht zal berechten, niet meer begheren noch hebben van enige poorter van Harlingen dan het vonnis van schepenen, tenzij die misdrijven en zaken van dien aard waren, dat wij verplicht waren ze met onze heerlijkheid te berechten.]

7. Item soe sullen die scout ende zeuen scepen van Herlinghen mit vier vander ghementen van Herlinghen die daer toe ghecoren sullen worden van onser stede kiezen des anderen daghes na jaers dach drie raetslude die poorters ende inghewonachtich gheweest hebben binnen onser stede voirn. jaer ende dach als voirscreuen is; ende die sullen onser stede van Herlinghen goede³⁰⁰ [rente

²⁹⁹ De dag waarop de termijn van een jaar verloopt.

³⁰⁰ Hier lijken de woorden *rente ende vervallen* te zijn weggefallen, die wel in de stadsrechten van Bolsward en Workum voorkomen.

ende vervallen] upbueren ontfaen ende wtgheven ende beleggen in onser stede profijt ende oirbair ende daer of tenden jaers goede rekeninghe ende bewisinghe doen voer onsen scout oude scepen ende nuwe ende voer vier van der ghemienten die daer toe ghenomen ende ghecoren sullen worden. Ende waer dat sake dat yement van dien raetsluden in hore rekeninghe ende bewisinghe ghebrekelic ghevonden worde dat sullen die scout ende nuwe scepenen berechten als daer toe behoert. Ende die raetslude sullen raetslude bliven dat jaer lang wt ten ware dat hore enich storue of wtlandich worde soe soud men daer voer ander raetslude kiezen in alre manieren als voirscreuen is.

[Evenzo zullen de schout en de zeven schepenen van Harlingen met vier [mannen] van de gemeenschap van Harlingen, die daartoe gekozen zullen worden, van onze stad de dag na de jaardag drie raadsliden kiezen, die poorters en inwonend geweest zijn binnen onze voornoemde stad gedurende een jaar en een dag, zoals het voorgeschreven is; en die zullen voor onze stad Harlingen goede renten en betalingen innen, ontvangen en uitgeven, en beleggen ten voordele en nut van onze stad en daarvan aan het eind van het jaar goede rekening en verantwoording afleggen ten overstaan van onze schout, de oude schepenen en de nieuwe, en voor vier [vertegenwoordigers] van de gemeenschap, die daartoe zullen worden aangewezen en gekozen. En in het geval dat iemand van die raadsliden in hun rekening en verantwoording in gebreke wordt bevonden, zullen de schout en de nieuwe schepenen dat berechten, zoals het behoort. En de raadsliden zullen dat jaar lang raadslid blijven, tenzij dat een hunner stierf of buitenlands was; dan zou men daarvoor andere raadsliden kiezen op de wijze als het voorgeschreven is.]

8. Item soe sullen onse stede van Herlinghen in allen horen saken die sy te schriuen ende te doen hebben bezighen enen ghemenen seghel als sy tot desen daghe toe ghedaen hebben ende wt dien seghel maken ende kiezen wapen bannier ende wimpel van sulken verwen als sy aennemen ende him ghenoeghen sal ende die bezighen ende behouden tot ewighen daghen ons ende onsen nacomelingen mede te dienen tot wat tiden dat sy des vermaent worden na inhouden onser hantuesten die wy onsen landen van Oestergo ende van Westergo voirscreuen ghegeuen hebben.

[Evenzo zal onze stad Harlingen bij al haar zaken, die zij te schrijven en te doen hebben, een gemeen zegel gebruiken, zoals zij tot heden toe gedaan hebben, en uit dat zegel een wapen, een banier en wimpel maken en kiezen van zulke kleuren, als zij aannemen en hen zal genoegen, en die te gebruiken en behouden ten eeuwige dage, om er ons en onze nakomelingen mede te dienen, op de momenten dat zij daartoe worden opgeroepen naar de inhoud van onze handvesten, die wij onze landen van Oostergo en van Westergo voornoemd gegeven hebben.]

9. Item soe sullen onse stede van Herlingen alle weke upten dinxdach hebben een weke marcte bynnen der selver onser stede; ende sullen daer hebben twee jaer markten elkes jaers dat is te weten die een te pynxsteren ende die ander tot sinte Michiels daghe³⁰¹ welke jaermarkten ingaen sullen acht daghe voer elken daghe voirscreuen ende daer na ghedueren achte daghe lang behoudeliken ons onse tollende tollerecht van vreemden ende tolbaren luden.

[Evenzo zal onze stad Harlingen elke week op dinsdag een weekmarkt hebben binnen onze zelfde stad; en zullen daar elk jaar twee jaarmarkten hebben, te weten, de ene met Pinksteren en de andere met St. Michielsdag, welke jaarmarkten zullen ingaan acht dagen voor elke voornoemde dag en daarna acht dagen lang zullen duren, onder ons voorbehoud van onze tollende tolrecht ten aanzien van vreemdelingen en tolbare lieden.]

10. Item soe wie van buten bynnen onser stede van Herlingen comt ende goed al daer coept ende borchtochte doet daer of sullen onse scout ende scepenen aldaer moghen rechten om dien te becommen ende den clagher te voldoen.

[Evenzo wie van buiten binnen onze stad Harlingen komt, en aldaar goederen koopt en borgtocht stelt, daarover zullen onze schout en schepenen aldaar recht mogen spreken, om die te gijzelen en de klager te voldoen.]

11. Item sullen onse burgermeesters ende scepenen van Herlinghen enen vrede moghen nemen ende maken ende den misdadigen van onser wegen vanghen gheliken onsen scout om in onser vangenis ende hechtenisse te leveren.

[Evenzo zullen onze burgemeesters en schepenen van Harlingen een vrede mogen nemen en maken, en de misdadiger vanwege ons gevangen nemen gelijk onze schout, om hem in onze vangenis en hechtenis over te leveren.]

³⁰¹ Op 29 september.

12. Item sullen alle onse poortere ende inwonende lude bynnen onser stede van Herlinghen mit horen goeden tollē vry varen over al inden onsen te lande ende te watere.

[Evenzo zullen al onze poorters en inwonende lieden binnen onze stad Harlingen met hun goederen tolvrij varen overal in onze gebieden over land en over water.]

13. Item sullen alle goede ende lande ghelegen bynnen der vriede van Herlinghen scotbaer wesen ende bliuen wtgheset sulke goede ende lande als ons ende onser herelichede aldaer toe behoren moghen.

[Evenzo zullen alle goederen en gronden, gelegen binnen het rechtsgebied van Harlingen belastbaar zijn en blijven, uitgezonderd zulke goederen en gronden, als ons en onze heerlijkheid aldaar mogen toebehoren.]

Ende want wy voer ons ende voer onsen nacomelingen allen onsen poorteren ende inwonenden luden bynnen onser stede van Herlingen die nu sijn of namels wesen sullen alle die pointen voirscreuen ende elc bisonder vaste ende gestade houden willen ende ghehouden willen hebben tot ewighen daghen soe hebben wy desen brief open doen besegelen mit onsen segele hier an gehanghen.

[En aangezien wij vanwege ons en vanwege onze nakomelingen al onze poorters en inwonende lieden binnen onze stad Harlingen, die er nu aanwezig zijn of hierna zullen zijn, al de hiervoor geschreven artikelen en elk in het bijzonder onverbrekelijk willen houden en behouden willen hebben ten eeuwigē dage, hebben wij deze brief open doen bezegelen met ons zegel hieraan gehangen.]

Gegeven in den Haghe vpten lesten dach in Decembri Anno [mccc] xcviij.

[Gegeven in Den Haag op de laatste dag in december anno 1398.]

Adriaan, heer van Kruiningen, Heenvliet en Woensdrecht, ridder, burggraaf van Zeeland, verleent stederecht en vrijheden aan zijn inwoners van Heenvliet.

Origineel: A. SA Voorne-Putten en Rozenburg, 033 Archief van de stad en het ambacht Heenvliet, inv. nr. 102, 'Zijnde dese bezegelt met een uithangend zegel, in roode wasse, hangende aen een dobbelde Francyne staerte'; met een akte van bevestiging van deze rechten door Karel de Stoute van 19 mei 1469 (transfix). In 1531 bevestigd door keizer Karel V (inv. nr. 104),

Afschrift: B. (1630 dec. 2) SA Voorne-Putten en Rozenburg, 033 Archief van de stad en het ambacht Heenvliet, inv. nr. 109, f. 65-66.

Druk: a. Keuren en privilegien der stede ende vrije heerlickheid van Heenvliet, Den Briel, 1684, nr. 6, f. 11-15 (= inv. nr. 102) en nr. 7, f. 15-17 (= transfix Karel de Stoute) met in dezelfde band opgenomen de "Privilegien, keuren ende gerechtigheden des landts ende heerlijckheys van Voorne, soo by derselver heeren als by de graven ende zouvereynen van Holland van tijt tot tijt aen den voorsz lande gegeven ende verleent" – b. Keuren en privilegien der stede ende vrije heerlickheid van Heenvliet, Rotterdam 1717 (ongewijzigde beruitgave van a.) – c. Van Alkemade/ Van der Schelling, Beschrijving van de stad Brielle en den lande van Voorn, p. 300-301 – d. 't Hart, Historische beschrijving der vrije en hoge heerlijckheid van Heenvliet, p. 269-270.³⁰²

Adriaen heere van Cruyningen van Heenvliet ende van Woensdrecht Ridder Burchgrau van Zeellant. Doen cond allen luyden dat ic uut minne ende gunste die ic hebbe ende draghe tot mijnen ondersaten van Heenvliet ende om te vermeerren den gemeenen ooirboir ende die weluaert mijnre ondersaten voirseyt den seluen mijnen ondersaten gegonnen ende gegeuen hebbe gonnen ende geue mit desen mijnen brieue Stederecht ende sulke rechten ende vrijheden als hier nae bescreuen staen.

[Adriaan, heer van Cruyningen, van Heenvliet en van Woensdrecht, ridder, burggraaf van Zeeland, maakt eenieder bekend dat ik uit liefde en gunste die ik heb en draag tot mijn onderzaten van Heenvliet en om de algemene voorspoed en welvaart van mijn voornoemde onderzaten te bevorderen diezelfde onderzaten van mij heb gegund en gegeven, gun en geef met deze brief van mij stadsrecht en zulke rechten en vrijheden als hierna beschreven staan.]

1. Inden eersten dat dieselue mijne ondersaten van Heenvliet van nu voortan eene weeckemarcte hebben ende houden zullen alle zaterdage.

[Ten eerste dat diezelfde onderzaten van mij van Heenvliet vanaf nu voortaan een weekmarkt zullen hebben en houden op alle zaterdagen.]

2. Ende dat alle diegeene die de voirseyde weecmarcte versoecken zullen van allen sculden van mijn ende mijnre heerlicheyt goet vrij ende vast geleyde hebben zullen te comen ende te keeren. In lijue ende in goede van de eender middernacht totter andere middernacht toe uitgesondert ballingen ende vijanden der landen van Holland ende Zeellant. Ende oic die sculdenaeren van den seluen mijnen genadigen Heere ende sijnen voirvaders grauen ende grauinnen van Holland ende Zeellant. Ende mede die sculden gemaict binnen Heenvliet ende opten voirseyden marctdach.

[En dat al diegenen, die de voornoemde weekmarkt bezoeken, zullen vanwege alle schulden van mij en mijn heerlijkeit een goed en vast vrijgeleide hebben om te komen en terug te keren, met lijf en goed van de voorafgaande middernacht tot de andere middernacht, uitgezonderd ballingen en vijanden van de landen van Holland en Zeeland en ook de schuldenaars van dezelfde, mijn genadige heer en zijn voorvaders graven en gravinnen van Holland en van Zeeland en mede de schulden gemaakt binnen Heenvliet en op de voornoemde markttag.]

³⁰² Deze tekst is gebaseerd op A. Transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox. De kopieën van origineel A. en afschrift B. werden vriendelijk beschikbaar gesteld door de heer drs. A.A. van der Houwen, adj. streekarchivaris van het Streekarchief Voorne-Putten en Rozenburg

3. Ende dese voirseyde vrijheit sal beginnen ende ingaen van den Groenenwech off bij der molen streckende den Groenenwech doir dair die hoge heule in leyt an den Wellewech streckende ten dorpwaert over dat dijkwallicgen dat Aernt van Rije van mij te leene houdende is lopende an Blijdesteyn duer bij Hüge de molenaers an den dijk. Ende alsoe voert weder ten dorpwaert an.

[En deze voornoemde vrijheid zal beginnen en ingaan vanaf de Groeneweg bij de molen strekkende dorpwaarts over de hoge heul die daar inligt aan de Welleweg strekkende dorpwaarts over dat dijkwalletje dat Aernt van Rije van mij in leen houdt, lopende tot aan Blijdestijn door, bij Hugo de molenaar aan de dijk en alzo voort weer dorpwaarts aan.]

4. Mar buyten dese voirseyde weecmarcte sal men alsoe wel 't lijf als goet bestellen ende arresteren mogen binnen der vrijheit van Heenvliet voirseyt. Welke bestellinge mijn bailliu binnen Heenvliet off mijne knechten aldair doen zullen mogen.

[Maar buiten deze voornoemde weekmarkten zal men zowel lijf en goed in beslag mogen nemen als arresteren binnen de voornoemde vrijheid van Heenvliet, welke aanklacht mijn baljuw binnen Heenvliet of mijn knechten aldaar zullen mogen doen.]

5. Item soe wie mijnen bailliu off knechten sloege die sal verbueren tegen mij ende mijnre heerlicheyt eene boete van tsestich ponden.

[Evenzo wie mijn baljuw of knechten slaat, die zal tegen mij en mijn heerlijkheid een boete van zestig ponden verbeuren.]

6. Item soe en sal nyemant zijne coornsacken ontbinden off sijn coorn vercoopen voer dat die clocke thien geslagen sal hebben opte boete van thien scellingen Hollants.

[Evenzo zal niemand zijn zakken koren open maken of zijn koren verkopen voordat de klok tien heeft geslagen op straffe van een boete van tien schellingen Hollands.]

7. Item soe wie binnen Heenvliet eenich goet ter marcte brengen sal tzijs wattet zij die en sullen dat niet mogen vercoopen ten hebbe eerst opter marct aldair geweest ende dat opte boete van thien scellinge Hollants.

[Evenzo wie binnen Heenvliet enig goed op de markt zal brengen, wat dan ook, die zullen dat niet mogen verkopen tenzij het eerst op de markt aldaar is geweest, en dat op straffe van een boete van tien schellingen Hollands.]

8. Item soe en sal nyemant geen laken vercoopen dat bynnen Heenvliet voirseyt gereet is tzijs linnen off wollen noch buyten voeren voir dattet binnen Heenvliet voirseyt eenen marctdach ter marct geweest sal hebben.

[Evenzo zal niemand laken verkopen dat binnen Heenvliet voorhanden is, hetzij linnen of wol, noch dit naar buiten voeren voordat het binnen Heenvliet voornoemd één markttag op de markt geweest zal zijn.]

9. Ende diergelijcken van allen hoenren ende ganzen opte boeten voirseyt.

[En hetzelfde van alle hoenders en ganzen op straffe van voornoemde boeten.]

10. Item soe en sal nyemant visch vercoopen voir dat hij dair mede opte vischmarct is. Ende soe wie die vischbancken vuyl maict die sal se weder schoon maken op eene boete van vijf scellinge munte voirseyt.

[Evenzo zal niemand vis verkopen voordat hij daarmee op de vismarkt is geweest. En wie de visbanken vuil maakt, die zal ze weer schoonmaken op straffe van een boete van vijf schellingen van voornoemde munt.]

11. Ende soe en sal nyemant wagenen karren noch sleden opten marctdach opter straten houden noch setten langer dan zij lossen off laden opte boete van thien scellingen munte voirseyt.

[En zo zal niemand wagens, karren noch sleden tijdens de markttag langer op straat houden of zetten dan om te lossen of te laden, op straffe van een boete van tien schellingen, van voornoemde munt.]

12. Item soe en sal nyemant opter straten binnen Heenvliet mit wagen off karren mogen drauen opte boete van thien scellingen munte voirseyt.

[Evenzo zal niemand op de straten binnen Heenvliet met wagens of karren mogen draven op straffe van een boete van tien schellingen van voornoemde munt.]

13. Ende dese voirseyde boeten sullen berechten ende berecht worden bij mijnen scepenen van Heenvliet voirseyt.

[En deze voornoemde boetes zullen door mijn schepenen van Heenvliet voornoemd worden opgelegd.]

14. Voert soe hebbe ic noch mijnen voirseyden ondersaten ende goeden luyden van Heenvliet gegonnen ende gegeven gonne ende geue mits desen seluen mijnen brieue eene vrije jairmarcte. Gehouden te werden alle jairs ende in te gaen altijt opten zesten dach van meye; dat sal wesen op Sinte Jansdach guldemont ende geduerende achte geheele dagen lanck. Dair alle menschen vrij sullen mogen comen ende vrij weder vandaen mogen scheyden. Uutgenomen ballingen ende vijanden der landen voirseyt ende die tegen mij off mijnre heerlicheynt gebruect sullen hebben.

[Voorts zo heb ik mijn voornoemde ondersaten en goede lieden van Heenvliet nog gegund en gegeven, gun en geef met deze zelfde brief van mij een vrije jaarmarkt, elk jaar te houden en altijd ingaande op de zesde dag van mei, dat zal zijn op Sint Jansdag Gulden Mond³⁰³ en gedurende acht dagen lang zullen daar alle mensen vrij mogen komen en van daar weer vrij mogen weggaan uitgezonderd ballingen en vijanden van de voornoemde landen en diegenen die tegen mij of mijn heerlijkheid zullen hebben misdaan.]

Ende omdat ic Adriaen heere van Cruyningen van Heenvliet ende van Woensdrecht Ridder Burchgrauue van Zeellant voirseyt mijnen voirseyden ondersaten ende goeden luyden van Heenvliet die nu zijn off wesen sullen alle dese voirseyde punten ende elc vandien bijzonder. Voir mij mijnen eruen ende nacommelingen gegonnen ende gegeven hebbe ende ic hemluyden die volcommelic houden ende gehouden wil hebben. Soe heb ic mijnen zegel tot eenen oirconde hier angehangen opten XX^{en} dach van mairte int jair ons Heeren duysent vierhondert negen ende tsestich.

[En omdat ik Adriaan, heer van Cruyningen, van Heenvliet en van Woensdrecht, ridder, burggraaf van Zeeland, voornoemd, mijn voornoemde ondersaten en goede lieden van Heenvliet die er nu zijn of wezen zullen, al deze voornoemde artikelen en elk in het bijzonder voor mij, mijn erven en nakomelingen gegund en gehouden wil hebben en ik hen die volkomen houden en behouden wil hebben, heb ik mijn zegel ter bevestiging hieraan gehangen op de 20ste dag van maart in het jaar van onze Heer 1469.]

³⁰³ Hier moet bedoeld zijn *Sint Johannes ante portam latinam* wiens feestdag 6 mei is. De feestdag van *Sint Johannes Chrysostomus* (of Gulden Mond vanwege zijn welsprekendheid) is 27 januari.

Jan, heer van Saffenberg en Sophia van Heusden verlenen en bevestigen voorrechten en vrijheden aan schepenen, gezworenen en de gemene stede van Heusden.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: B. (register 16de eeuw) SA Land van Heusden en Altena, oud-archief Heusden, inv. nr. A1, f. 4r - 4v – C. (register 16de of 17de eeuw) SA Land van Heusden en Altena, oud-archief Heusden, inv. nr. A2, ongefolieerd – D. (register 18de eeuw) SA Land van Heusden en Altena, oud-archief Heusden, inv. nr. A2, ongefolieerd.

Druk: a. Van Oudenhoven, Beschryvinghe der stad Heusden, p. 222 – b. ChHZ, II, p. 194.³⁰⁴

Wij Jan heer van Zaffenberghe ende van Huesden ende Sophie onse wettighe wyf doen condt allen den ghenen die desen brief sullen zien of hooren lesen dat wij gheloeft hebben ende gesekert den Scepenen den ghezwooren ende der ghemeynre stede van Huesden elcken man scepenenvonnisse te doen is hij arme is hij rycke van wat bruecke dat eenich man verbruecken mach teghens ons ende wat te Huesden gheschien mochte binnen der vryheeden witghenomen alzulcke punten als hier nae volghen dat is te weten:

[Wij Jan, heer van Saffenberg en van Heusden, en Sophia, onze wettige echtgenote, maken eenieder bekend die deze brief zullen zien of horen lezen, dat wij de schepenen, gezworenen en gemene stede van Heusden beloofd hebben en verzekerd elke man door schepenvonniss te doen, of hij arm is of rijk, vanwege elke overtreding die iemand tegen ons begaan mag, en wat te Heusden geschieden mocht binnen de stadsvrijheid, uitgezonderd zulke bepalingen, als hierna volgen, dat is te weten:]

Inden eersten heymelycken moort vrouwen te vercrachten moortbrant vredebraeke diefte, huysghestoot over mans slapende, ende mans mishandelt binnen synen huyse. Dese punten gheloooven wij hem te berechtene mitten Scepenen ende mitten ghezwooren vander stede van Huesden.

[Ten eerste, heimelijke doodslag, vrouwenverkrachting, moorddadige brandstichting, vredebreuk, diefstal, huisvredebreuk gedurende de nacht en het mishandelen van een man in zijn eigen huis. Deze bepalingen verzekeren wij hen te berechten samen met schepenen en gezworenen van de stad Heusden.]

Voort zoe gheloooven wij hem haer vryheijt ende haer recht dat sij hebben te lande ende te watere ende ghehadt hebben te houdene alzo verre alst Scepenen condich is.

[Voorts verzekeren wij hen hun vrijheid en hun recht, dat zij nu te land en te water hebben, en eerder gehad hebben, te bewaren voor zover als het schepenen bekend is.]

Ende want wij willen dat hem dese dinck vast blyven ende ewelyck duerende ende nimmermeer breken en willen bij ons noch bij yemant van onser wegghen soe hebben wij Jan voerscreven ende Sofie mit hem als mit onsen wittighen momber ende onsen man onse zegelen ghehangen aen desen brief in vesticheijt ende in oirconschap der waerheijt.

[En omdat wij willen dat deze zaken hen onverbrekelyk en eeuwigdurend toekomen, en nooit meer door ons noch door iemand vanwege ons zullen worden verbroken, aldus hebben wij Jan voorschreven en Sophia met hem als onze wettige voogd en onze man onze zegels aan deze oorkonde gehangen ter bevestiging en getuigenis van de echtheid.]

Ghegeeven jnt jaer ons heeren duysent driehondert ende achthien des zonnedaighes nae zinte geertruyden dach.

[Gegeven in het jaar van onze heer 1318 zondags na de dag van Sint-Geertruid.]

³⁰⁴ Deze tekst is gebaseerd op B.; transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox. De kopie van afschrift B. werd vriendelijk beschikbaar gesteld door dr. H. van Engen, streekarchief Land van Heusden en Altena.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: B. (1399) NA, AGH 228 (register van akten van hertog Albert, 1391-1402), f. 338 – C. (tweede helft 15de eeuw) SA Land van Heusden en Altena, oud-archief Heusden, inv. nr. A1, f. 16r - 18r – D. (eerste helft 16^e eeuw) SA Land van Heusden en Altena, inv. nr. A2, f. 9v - 11r – E. (vermoedelijk 18^e eeuw) SA Land van Heusden en Altena, inv. nr. A2, ongefolieerd katern.

Druk: a. Van Oudenhoven, Beschryvinge der stad Heusden, p. 236 – b. ChHZ, III, p. 696-697.³⁰⁵

Aelbrecht by goids ghenaden palensgrave opten Ryn hertoghe in Beyeren grave van Henegouwen van Hollant van Zeelandt ende heer van Vrieslandt doen condit allen luvden dat wij om mennighen trouwen dienst die sy ons ghedaen heeft ende of god will noch doen sall onser stadt van Huesden ghegeven hebben ende geven mit desen brief den selver onser stadt alzulcke vryheeden privilegien ende hantvesten als hier nae ghescreven staen.

[Albrecht, bij de gratie Gods, paltsgraaf van de Rijn, hertog in Beieren, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en heer van Friesland, maken eenieder bekend dat wij vanwege menige trouwe dienst die zij ons gedaan heeft, en, zo God het wil, nog doen zal, aan onze stad van Heusden gegeven hebben en geven met deze brief al dergelijke vrijheden, privileges en handvesten, als hierna geschreven staan.]

1. Inden yersten dat die Scepenen ende ghezwooren van Huesden die nu sijn of namaels wesen sullen alle hoire medepoorteren by vermaninghe ons Drossaeten, scoutens of richters van huesden recht ende vonnisse wysen zullen ende doen van alle dinctaelle die zelve hoire medepoorteren in rechte te doen sullen hebben aansprekende of houdende nae den recht van onsser stede voerscreven ende des nyemantd weigeren.

[Ten eerste: dat de schepenen en de gezworenen van Heusden, die nu [in functie] zijn of hierna [in functie] zullen zijn al hun medepoorters op aanmaning van onze drossaards, schouten of rechters van Heusden recht en vonnis zullen wijzen en doen, van alle gedingen die diezelfde medepoorters in rechte te doen zullen hebben in rechte eisen, of houden naar het recht van onze stad voorschreven en dit niemand weigeren.]

2. Item hebben wij bevoelen ende bevelen onssen Castelleyen Drossaeten Schouten ende richters binnen onsser stede van Huesden die nu syn of namaels wesen sullen dat sy alle poorteren van onsser stede van Huesden die die Scepenen voir hoire medepoorteren kennen recht ende vonnisse sullen doen hebben binnen onsser stede van Huesden ghelyckerwys als der stadt recht ghelegent ende haercomen is. Ende waer dat zake dat ennigh Castelley Drossaet Scout of richter der stadt van Huesden of die des machtich waer van hoiren weghe enighen poorteren van huesden die recht ende vonnisse openbaerlycken begheerden weygerden over dwersnacht te doen die soude teghen ons verbueren hoiren dienst die sij van ons hadden of hebben sullen ende dat sij nimmermeer nae dier tyt binnen onsser stadt ende heerscappye van Huesden ons dienen soudien; oick mede alsulck gelt als sij op hoiren dienst staende hadden of hebben sullen ende waert dat zaecke dat dan sij daerenboven binnen onssen stadt voerscreven rechts of dienst pleghen willen die zouden onsser Scepenen ende ghezwooren der stadt van Huesden by hoire vermaninghe gheenrehande vonnisse of recht wysen.

[Evenzo hebben wij bevelen en bevelen onze kasteleinen, drossaards, schouten en rechters binnen onze stad van Heusden die nu (in functie) zijn of hierna (in functie) zullen zijn, dat zij alle poorters van onze stad van Heusden, die de schepenen als hun medepoorters erkennen, recht en vonnis zullen doen hebben binnen onze stad van Heusden op gelijke wijze als het naar stadsrecht passend en gebruik is. En wanneer het zo is dat enige kastelein, drossaard, schout of rechter van de stad van Heusden, of iemand die daartoe gemachtigd is, hunnerzijds enige poorters van Heusden die in het openbaar recht en vonnis wensen, weigeren zulks binnen 24 uur te doen, die zullen jegens ons hun functie verbeuren, die zij van ons hadden of zullen hebben en dat zij

³⁰⁵ Deze tekst is gebaseerd op C.; transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox. De kopie van afschrift C. werd vriendelijk beschikbaar gesteld door dr. H. van Engen, streekarchief Land van Heusden en Altena.

nadien nooit meer binnen onze stad en vrijheid van Heusden ons zullen dienen; dit geldt evenzeer als zij op een erfelijk ambt recht hebben of zullen hebben; en in het geval dat zij daarenboven binnen onze voorschreven stad een recht of een ambt willen uitoefenen, die zullen onze schepenen en gezworenen van Heusden op hun vermaning generlei vonnis of recht wijzen.]

3. Item hebben wij ghegeven ende geven onsser stadt van Huesden voirscreven dat die Scepenen en ghezwooren van huesden corrigeeren ende castyen sullen moghen mit onssen Scout of richter van Huesden alle hoire medepoorteren waer dat zaecken dat ennich van hem luyden ons Scouten of richters ende stads gheboden onverhoorich ofte onghhehoorsaem waeren of die opter Stadt rechten Scepenen ende ghezwooren qualycken spraken of teghen den gherecht vander stadt dede dat Scepenen ende ghezwooren condich waer. Ende die bruecken salmen grooten ende zetten by onssen Scout Scepenen, ende ghezwooren ghelyckerwys als sij des elcks mit den anderen overdragen zullen. Ende die een helft vanden bruecken sall onse Scout opbuieren ende ontfanghen tot onsser behoef ende die ander helft sullen onssen Scepenen ende ghezwooren setten op die brueckinghe te beteren het sij mit pelregremazie te doen mueren te maicken of mit steen te geven tot den mueren of straeten onsser stadt van Huesden sonder wederseggen ofte calengieren van ons of van yemant anders van onssen weghen. Ende wes correctie onsse Scout Scepenen ende ghezwooren dair af zetten sullen dat sall die misdadighe doen ende volbrengchen. Ende waer hij daer in ghebrekelyck dat souden Scout of richter witpanden ende richten ghelyck oft ons zelfs bruecken waeren.

[Evenzo hebben wij gegeven en geven onze stad van Heusden voorschreven dat de schepenen en gezworenen van Heusden zullen mogen corrigeren en bestraffen met onze schout of rechter van Heusden al hun medepoorters, in het geval dat een van hen onze schouten of rechters, en de stedelijke voorschriften weerspannig en ongehoorzaam waren, of die zich beledigend uitlaten over de stadsrechten, schepenen en gezworenen, of dat tegen het gerecht van de stad doen, dat schepenen en gezworenen bekend was. En die boetes zal men bepalen en vaststellen door onze schout, schepenen en gezworenen, gelijk als zij het met elkaar zullen overeenkomen. En de ene helft van de boetes zal onze schout innen en ontvangen ten bate van ons, en de andere helft zullen onze schepenen en gezworenen bepalen om te boeten voor het misdrijf, hetzij door een bedevaart te ondernemen, muren te maken, of stenen ten behoeve van de [stads-]muren te geven, of voor de straten van onze stad Heusden zonder tegenspraak [verzet] of vordering in rechte vanwege ons, of door iemand anders vanwege ons. En welke straf onze schout, schepenen en gezworenen daartoe zullen vaststellen, dat zal de overtreder ondergaan en volbrengen. En was hij daar in gebreke, dat zullen schout of rechter uitpanden en berechten, op gelijke wijze alsof het overtredingen tegen ons waren.]

4. Ende waer dat zaicke dat ons Schouth ende richter van Huesden nae maeninghen onsser Scepenen ende ghezwooren over dwersnacht te zetten zijn die bruecken te grooten ende te corrigeeren zoe mochten onssen Scepenen ende ghezwooren van Huesden die bruecken voirscreven op die misdadighen corrigeeren ende grooten by hoere bescheydenheijt by hem zelve sonder onssen Schouth ende wes sy dair af zetten sullen dat sullen wij vast ende ghestade houden sonder wedersegghen ons Scouten of yemandts anders van onssen weghen behoudelycken ons den helft vander grootinghe der bruecken voirscreven.

[En in het geval dat onze schout en rechter van Heusden na daartoe gevorderd te zijn door onze schepenen en gezworenen niet binnen 24 uur een zitting beleggen om de boetes te bepalen en op te leggen, dan mogen onze schepenen en gezworenen van Heusden de voorschreven boetes aan de overtreders opleggen en vaststellen door hen zelf naar hun goeddunken, zonder onze schout, en wat zij daartoe zullen vaststellen, dat zullen wij bekrachtigen, zonder tegenspraak van onze schout of iemand anders vanwege ons, behoudens dat ons de helft van de opgelegde voorschreven boetes toekomt.]

5. Alle desen voirscreven punten hebben wy voir ons ende voir onssen naecomelinghen gheloofte ende ghelooven mit desen brief onsser stadt van Huesden ende hoiren naecomelinghen onverbreeken te houden ende te doen houden tot ewighen daighen ten waer heymelycken moort vrouwen te vercrachten moortbrant vredebraeke zeeroef³⁰⁶, diefte huysstoetinghe over mans slaepende man te mishandelen binnen zynen huys valsheyde van munten valsheyde van brieven of die ons of onssen kynderen of onssen Castelleyn Drossaet of Scouten misdede mitten

³⁰⁶ Vermoedelijk *reeroof*.

hant. Ende die bruecken sullen wij mit onssen heerlickheit berichten als daer toe behoort. Ende behoudelycken onsser stede van Huesden hoir hantvesten ende vryheeden die sij hebben van ons ende vanden heeren van Huesden die wy gheconfirmeert hebben.

[Al deze voorschreven artikelen hebben wij voor ons en voor onze nakomelingen beloofd, en beloven met deze brief onze stad van Heusden en hun nakomelingen ten eeuwigen dage onverbrekelyk gestand te doen, met uitzondering van heimelijke doodslag, vrouwenverkrachting, moorddadige brandstichting, vredebreuk, lijkenroof, diefstal, huisvredebreuk gedurende de nacht, mishandeling van een man in zijn eigen huis, valsemunterij, valsheid in geschrifte, of die ons of onze kinderen of onze kastelein, drossaard of schout wordt misdaan met de hand. En die misdrijven zullen wij vanwege onze heerlijkheid berechten zoals het behoort. En onder voorbehoud van de handvesten en vrijheden van onze stad van Heusden, die zij van ons hebben en van de heren van Heusden, die wij bevestigd hebben.]

In kennisse der waerheyte hebben wy desen brief open doen bezegelen mit onssen zegelen hier aen ghehanghen. Ende om te meer zeekerheyte hebben wy bevoelen ende ghebeden onssen lieven soon heer Willem van Beyerens grave van Oostervant dat hy desen brief open nae ons bezegele met synen seghele. Ende onser stadt van Huesden voerscreven alle dese punten voerscreven houden ende doen houden in alren manieren als wy die voer ghelooft ende ghegeven hebben. Ende wy Willem van Beyerens by goids ghenade grave van Oostervant bij bevel onses liefs ghenadighen heeren ende vaders voirgenoemt hebben ghelooft ende loeven voer ons ende voer onse naecomelingen der stadt van Huesden ende hoiren medepoorteren te houden ende te doen houden alle dese voerscreven punten ende vryheeden onverbroocken tot ewighen daighen. Ende in kennisse der waerheijt daer of hebben wij desen brief doen bezegelen nae onssen lieven heer ende vader voirnoemt mit onssen zegele hier aen ghehanghen.

[Ter bevestiging der waarheid hebben wij deze brief open doen bezegelen met ons zegel er aan gehangen. En ter meerdere zekerheid hebben wij bevolen en gebieden onze lieve zoon, heer Willem van Beyerens, graaf van Oostervant, dat hij deze brief open na ons bezegelt met zijn zegel, en onze stad Heusden voornoemd al de voornoemde artikelen gestand te doen op alle manieren zoals wij die beloofd en gegeven hebben; en wij Willem van Beyerens, door Gods genade graaf van Oostervant, op bevel van onze lieve genadige heer vader voornoemd, hebben beloofd en beloven voor ons en voor onze nakomelingen de stad Heusden en haar medepoorters al de voornoemde artikelen en vrijheden onverbrekelyk gestand te doen ten eeuwigen dage. En ter bevestiging van de waarheid daarvan hebben wij deze brief doen bezegelen na onze lieve heer en vader voornoemd met ons zegel hier aangehangen.]

Ghegeven in den Haghe opten twee ende twintichsten dach in meye int jaer ons heeren Duysent driehondert neghen ende neghentich.

[Gegeven te Den Haag op 22 mei 1399.]

Hertog Willem van Beieren, graaf van Holland, van Zeeland, heer van Friesland en verbeider van het graafschap Henegouwen, verleent aan zijn lieden van Hoorn dezelfde vrijheden en stadsrecht als zijn lieden van de stad Medemblik van graaf Floris V hebben gekregen.

Origineel: A. Westfries Archief, OA stad Hoorn 1356-1815, inv. nr. 37 (bergnr. 2652) reg.nr. 19.

Afschriften: B. (1356) NA, AGH 223 (register EL. 27 van akten van hertog Willem V, 1355-1357), f. 50r- 53r, nr. 83-84 – C. (30 mrt. 1356) Westfries Archief, OA stad Hoorn 1356-1815, inv. nr. 38 (bergnr. 2653) regest nr. 20 (vidimus van Hugo van Assendelft, abt van de abdij van Egmond) – D. (ca. 1375) NA, AGH 652 (register 'Coninck Willem'), f. 44r, nr. 125 (verkort, van de geïnsereerde tekst van Medemblik alleen de aanhef) – E. (1550) Westfries Archief, OA stad Hoorn 1356-1815, inv.nr. 38 (bergnr. 2654) (vidimus van de stadhouder van Holland, Zeeland en Friesland).

Druk: a. Handvesten, privilegiën, willekeuren ende ordonnantien der Stadt Enchuysen. Daer noch by gevoeght zijn de Handvesten en Privilegiën der steden Alckmaer, Hoorn en Medemblick, mitsgaders andre West-Vriesche en Drechterlandtsche Voorrechten, Enkhuizen 1667 [Handt-vesten en privilegiën der Stadt Hoorn], p. 79-80 – b. ChHZ, II, p. 865-866 – c. Cox, Het stadsrecht van Hoorn, p. 3-30.³⁰⁷

Tot 2006 werd algemeen aangenomen dat vanwege de paasstyl van de grafelijke kanselarij Hoorn in 1357 stadsrecht heeft verkregen. Inmiddels is aangetoond dat deze oorkonde wel degelijk op woensdag 30 maart 1356 is afgegeven: zie J.C.M. Cox, 'Stedelijke trots en stadsrechtvieringen', in: Holland, Historisch Tijdschrift, nr. 2, 38^e jrg., 2006. In de aanhef wordt Willem V namelijk nadrukkelijk aangekondigd als verbeider van het graafschap Henegouwen. Dat was hij echter sinds het overlijden van zijn moeder op 23 juni 1356 niet meer. En na zijn inbuldiging tussen 15 en 27 juli 1356 in de steden van Henegouwen als graaf zou die belangrijke titel zeker expliciet zijn vermeld. Bovendien worden de inwoners van Hoorn al in juli 1356 poorters genoemd, is er de kwitantie van 7 juli 1356 vanwege de betaling van 1550 schilden voor het verleende stadsrecht, zijn er op 26 maart 1357 geen oorkonden gezegeld en is er rond die datum niet in Haarlem maar in Middelburg gezegeld, waar de graaf verbleef. Tenslotte verleent hertog Willem V op 7 juli 1356 wederom een handvest alsmede vergiffenis voor begane misdrijven tijdens de oorlog tussen hem en gravin Margaretha. In de oorkonde is sprake van 'onse lieve ende trouwe poirteren van onser stede van Hoirne' (ChHZ, III, p. 4). Derhalve moet Hoorn al op 27 maart 1356 (formeel op dezelfde dag als Monnickendam) te Haarlem het stadsrecht hebben verkregen. Dit afschrift zou, indien paasstyl, op woensdag 29 maart 1357 gedateerd moeten worden (In 't jaer ons Heren dusent drie hondert ses ende vijftich, des woensdaghes nae onser vrouwedaghe annunciatio). In zijn proefschrift 'Het oorkondenwezen van enige kloosters en steden in Holland en Zeeland, 1200-1325' (I, p. 389) merkt Dijkhof hierover op dat omstreeks 1350 de paasstyl in de abdij Egmond niet meer in gebruik is, maar vervangen door de jaarstyl. Meilink, Archief Abdij Egmond, I, p. 103-104 neemt aan dat de jaarstyl al rond 1300 in gebruik zou zijn aldaar.

Hertoghe Willaem van Beyeren grave van Holland van Zeeland here van Vriesland ende verbeyder der graefscap van Heneghouwen Doen cont allen luden dat wy ghegheuen hebbe ende gheuen onsen ghoede luden van Hoerne in Vriesland om meneghe trouwe dienst dien si ons ghedaen hebben ende noch doen zullen alzulke vriede ende poertrecht als onse ghoede lude van onser stede van Medemblic hebbe van graue Florens daer hoer recht ende hantveste van woerde te woerde in latine, hier nae in deser hantfesten ghescreuen staen:

[Hertog Willem van Beieren, graaf van Holland en Zeeland, heer van Friesland en verbeider van het graafschap van Henegouwen, maken bekend aan eenieder dat wij hebben gegeven en geven aan onze goede lieden van Hoorn in Friesland vanwege menige trouwe dienst die zij ons hebben gedaan en en nog zullen doen, al dergelijke vrijheden en poortrecht zoals onze goede lieden van onze stad van Medemblik hebben van graaf Floris, welk recht en handvest woord voor woord in het Latijn hierna in dit handvest geschreven staan:]

³⁰⁷ Deze tekst is gebaseerd op A. Transcriptie alsmede de hertaling van de artikelen I-VII en de corroboratio en datatio door J.C.M. Cox. Hertaling Latijnse tekst door W. van Bentum.

I. Vtghenomen dat si ghene portere ontfanghen en zullen tot ghenen daghen die wonachtich wesen sullen binnen onsen bailiuscapen van Kennemerland van Vriesland ende van onser baeliuscap van Medemblic het en waer die woenachtich ziin of woonen zulle ende een jaer binnen onsen vrien steden ghewoent hebbe ende aldaer poorter ziin of wesen zullen van den bailiuscappen voirscreven.

[Uitgezonderd dat zij nooit inwoners van de baljuwschappen van Kennemerland, (West-) Friesland of Medemblik als poorters van Hoorn zullen toelaten, waar die ook wonen en die een jaar binnen onze vrije steden hebben gewoond en aldaar poorter (zullen) zijn binnen de voornoemde baljuwschappen.]

II. Ende waert dat yemant vten vrien steden voirscreven binnen der vriede van Hoerne comen woude ende aldaer poorter worden ende anders ziin poortrecht quite scelden dien machmen al daer porter ontfanen.

[En wanneer iemand uit een van de voornoemde vrije steden binnen de vrijheid van Hoorn wil komen wonen en daar poorter worden, en zijn poortrecht elders opgeeft, die mag men in Hoorn als poorter opnemen.]

III. Voert mach een yegheliic aldaer poorter worde met huweliic of met besterfnesse van goede. [Voorts mag eenieder aldaar poorter worden door huwelijk of door vererving van goederen.]

IV. Voert wat poorter dat men daer ontfanen sal hetsi van huweliic van erfnesse of hoe datsi die eneghe broke hadde ende men ane sprake binnen jaer ende daghe nae dien dat hi poorter gheworde waer die en zoude ghene vriede ghenieten eer hi die broke ghebetert hadde nae den rechte van den lande daer die mesdaet ghesiet ware.

[Voorts welke poorter, die men daar zal toelaten, hetzij vanwege huwelijk, vanwege erfenissen of hoe dat ook zij, die enig misdrijf had begaan en men binnen een jaar nadat hij poorter is geworden, aanklaagt, zal die poorter geen vrijheden genieten vooraleer hij dat misdrijf heeft vergoed volgens het recht van het gebied waar die misdaad is gepleegd.]

V. Voert zullen wi behouden onsen tol tiins, wissel waghe mate ende anders alle onse ghoede binnen Hoerne Vtghenomen dat onse poerters aldaer tappen moghe zonder tollen of tiins te gheuen.

[Voorts zullen wij behouden onze tol, cijns, wissel, waag, maat en al onze andere rechten binnen Hoorn, uitgezonderd dat onze poorters aldaar mogen tappen zonder tol of cijns te betalen.]

VI. Voert zullen si ons dienen in onse heeruaert met twaelf mannen.

[Voorts zullen zij ons dienen in onze heervart met twaalf mannen.]

VII. Voert zo zal die vriede van Hoerne aldus wide begrepen wesen opt oest zide zo zulsi wezen buten den vtersten huzen vijf ende twintich roeden op die zuut zide in die zee op die westzide also verre alset bolwerc gaet. Ende op die noertside van den vtersten huzen vijf ende twintich roeden ende voert also van der kerc graft vijf ende twintich roeden om ghaende.

[Voorts zal de vrijheid van Hoorn aldus ruim worden bepaald aan de oostzijde daar zal die zijn buiten de buitenste huizen 25 roeden, aan de zuidzijde tot in de zee, aan de westzijde al zo ver als het bolwerk gaat, en aan de noordzijde van de buitenste huizen 25 roeden en verder van de kerkgracht 25 roeden in de omtrek.]

Florentius comes Hollandiae universis tam presentibus quam futuris presentem paginam inspecturis salutem et noscere veritatem. Que geruntur in tempore, ne lapsu temporis dilabuntur, convenit ut scripturarum memorie ab idoneorum virorum testimonio commenduntur. Ad notitiam igitur universorum volumus pervenire, quod nos, ob dilectionem libertatis oppidi de Medemleke petitioni oppidanorum de eiusdem benignius inclinati,

[Floris, graaf van Holland, wenst allen, zowel die nu als later leven, die deze oorkonde zullen inzien heil en het kennen van de waarheid. Het past om de dingen die in de loop der tijd voorvallen aan het geheugen van geschriften en aan de getuigenis van betrouwbare mannen toe te vertrouwen, opdat ze niet met het verstrijken van de tijd verloren gaan.

Daarom willen wij dat het allen ter kennis komt dat wij uit liefde voor de vrijheid van de stad Medemblik het verzoek

van de poorters van dezelfde stad welwillend toegenegen zijn en...]

1. ipsos liberos ab omni theolonio et exactone thelonii per aquas et terras in comitatu Hollandie dimisimus.

[... hen vrij hebben gesteld van alle tol en tolheffing op het water en op het land in het graafschap Holland.]

2. Preterea oppidanis dictis talem contulimus libertatem, videlicet si alicui quicquam adversus aliquem oppidanorum de Medemleke displicuerit, nihil inde nisi iudicium scabinorum habere debet, nec nos neque nostra posteritas inde aliquid requiremus.

[Bovendien hebben wij de genoemde poorters zodanige vrijheid gegeven dat, als iemand iets niet bevalt met betrekking tot een van de poorters van Medemblik, hij dienaangaande alleen maar rechtspraak door de schepenen behoort te krijgen, en wij noch ons nageslacht zullen dienaangaande iets anders eisen.]

3. Si quis autem de circummanentibus alicui predictorum oppidanorum iniuriam sive violentiam fecerit de bonis suis que iuste et sine querimonia possederit, villicus de Medemleke cum universis tam pauperibus quam divitibus illuc pergere debet et illam iniuriam corrigere sine nostra et nostrorum offensione.

[Als evenwel iemand van de omwonenden een van de voornoemde poorters onrecht of geweld aandoet met betrekking tot diens goederen die hij rechtmatig en onbetwist bezit, moet de schout van Medemblik met allen, zowel arm als rijk, daar op af gaan en dat onrecht bestraffen zonder onze rechten en die van de onzen daarmee aan te tasten.]

4. Ceterum de nostra et hominum nostrorum deliberatione dignum duximus concedendum ut oppidum de Medemleke eo iure gaudeat quod in tenore presentium continetur videlicet si quis, de quacumque parte veniens in oppidum memoratum, et oppidanus fieri curaverit, porte et ingressus ei patebunt, ita quod prestito iuramento nobis et nostris heredibus et eidem oppido fidelitatem faciat, sculteto quatuor denarios, preconii unum denarium et scabinorum voluntati tres solidos traditurus, et hiis peractis iure oppidi postmodum perfruetur.

[Verder hebben wij na het overleg met ons en onze mannen het waardig gevonden om toe te staan dat de stad Medemblik dat recht geniet dat in de tekst van dit document is opgenomen, namelijk dat als iemand, waarvandaan ook maar, naar genoemde stad komt en poorter wil worden, de poorten en de toegangen voor hem open zullen staan, op de voorwaarde dat hij ons en onze opvolgers en deze stad trouw zweert, onder betaling van vier penningen aan de schout, een penning aan de bode en voor het besluit van de schepenen drie schellingen, en nadat hij deze dingen heeft gedaan, zal hij voortaan van het poorterecht gebruik kunnen maken.]

5. Cuilibet autem oppidano, si necesse fuerit, cedent quadraginta dies in mense iulio et augusto ad messes colligendas et totidem dies ad seminandum in autumpno extra limina oppidi supradicti, ita quod dicto tempore transacto ad oppidum redeat ibidem moram facturus.

[Iedere poorter zal evenwel, als het nodig is, veertig dagen kunnen krijgen in de maanden juli en augustus om de oogst binnen te halen en evenveel dagen in de herfst om te zaaien, buiten de grenzen van voornoemde stad, op de voorwaarde dat hij, nadat vermelde tijd is verstreken, terugkeert naar de stad om daar te verblijven.]

6. Similiter cedunt cuilibet noviter oppidano facto ad inducendum res suas in oppidum supradictum quadraginta dies.

[Op dezelfde wijze krijgt ieder die pas poorter geworden is, veertig dagen de tijd om zijn bezittingen naar bovengenoemde stad te brengen.]

7. Cum autem aliquis oppidanus fuerit in causam trahendus, debet citari per iudicem vel per preconem eius venturus ad iudicium post duas epdomadas a die citationis.

[Wanneer evenwel een poorter aangeklaagd moeten worden, moet hij door de schout of diens bode worden opgeroepen om twee weken na de dag van dagvaarding voor het gerecht te komen.]

8. Oppidanus vero citatus potest diem citationis anticipare et breviate, sed de iure cedunt ei due ebdomade. Predictus modus citandi tantum locum habet in causa que vertitur inter oppidanos.

[Een gedagvaarde poorter kan echter de termijn van dagvaarding vervroegen en verkorten, maar rechtens komen

hem twee weken toe: voornoemde wijze van dagvaarden is alleen mogelijk in een rechtszaak die tussen poorters gaat.]

9. Si vero quis extraneus oppidanum coram iudice traxerit in causam, iudex tenebitur extraneo iusticiam facere infra tertium diem propter commodum extranei.

[Als echter een vreemdeling een poorter aanklaagt voor de schout, zal de schout verplicht zijn de vreemdeling binnen drie dagen recht doen voor het gemak van de vreemdeling.]

10. Cum autem sive oppidanus sive extraneus de querela super qua tractus est in causam, una et propria manu se debeat excusare, confestim tenebitur se in iudicio excusare.

[Wanneer evenwel een poorter of een vreemdeling over een klacht, waarvoor hij werd aangeklaagd, met alleen zijn eigen hand moet zweren onschuldig te zijn, zal hij verplicht zijn deze verklaring onmiddellijk ter rechtszitting af te leggen.]

11. Si vero per testes se debet excusare, cedunt ei inducie deliberatorie per duas ebdomadas, ita tamen quod³⁰⁸ oppidanus poterit ferre testimonium contra oppidanum; et simplex oppidanus ferens testimonium iurare tenebitur, scabinus vero vel iuratus sine iuramento poterit ferre testimonium.

[Als hij echter door middel van getuigen moet verklaren onschuldig te zijn, dan krijgt hij twee weken uitstel voor beraad, op voorwaarde dat alleen een poorter tegen een poorter getuigenis zal kunnen afleggen; en een gewone poorter die getuigenis aflegt zal verplicht zijn te zweren, een schepen of een gezworene zal daarentegen zonder eed een getuigenis kunnen afleggen.]

12. Cum etiam quis citatur de re pecuniali, debet citari per iudicem vel preconem, presentibus ad minus duobus oppidanis, et in citatione debet taxari summa pecunie, et si citatus die prefixa in iudicio non comparuerit, conquerens tantum pecunie obtinebit, quanta fuerit taxata in citatione contra illum qui citatus fuerat, et citatus, quia non comparuit, debet iudici de banno tres solidos Hollandensium et duos solidos pro satisfactione persolvere conquerenti.

[Ook wanneer iemand wordt gedagvaard voor een financiële kwestie, moet hij gedagvaard worden door de schout of de bode in aanwezigheid van minstens twee poorters, en in de dagvaarding moet de waarde van het geldbedrag worden vastgesteld; en als de gedagvaarde op de vastgestelde dag niet op de rechtszitting verschijnt, zal de klager van de gedagvaarde zoveel geld krijgen als was vastgesteld in de dagvaarding tegen hem die gedaagd was; en de gedagvaarde moet, omdat hij niet is verschenen, de schout als boete drie schellingen Hollands betalen en de klager twee schellingen bij wijze van genoegdoening.]

13. Preterea si censuales alicuius domini alterius a nobis vel nostro sculteto ad iudicium citati fuerint, dominus eorum specialis poterit eos de iudice eripere, ita quod promittat certa fide infra quindenam se debere iuste iudicare; quod si non fecerit, de cetero non poterit eos eripere ab oppidi iurisdictione.

[Bovendien als tijsnlieden van een andere heer door ons, of door onze schout gedagvaard zijn voor het gerecht, dan zal hun eigen heer hen kunnen onttrekken aan het gerecht, op voorwaarde dat hij getrouw belooft zich te verplichten binnen twee weken een rechtvaardig vonnis te vellen; indien hij dit niet doet, zal hij hen voortaan niet kunnen aan de jurisdictie van de stad onttrekken.]

14. Item si oppidanus a quocumque fuerit tractus in causam super re pecuniali, nisi de manu promissa que vulgo ghewendehant³⁰⁹ nuncupatur eum convincat, vel nisi per scabinos eum convincat, is qui convenitur propria manu se poterit excusare.

[Bovendien als een poorter door wie dan ook is aangeklaagd voor een financiële kwestie, zal hij die aangeklaagd wordt, met zijn eigen hand kunnen zweren dat hij onschuldig is, tenzij hij hem aanklaagt over de handgelofte, die in

³⁰⁸ Hier is het woord *tantum* weggefallen. Deze fout komt uit het stadsrecht van Alkmaar en is via Medemblik o.a. in het Beverwijkse en dus ook in het Hoornse stadsrecht terechtgekomen.

³⁰⁹ Lees *ghewedde hand*: een door 'handslag' bekrachtigd akkoord. Deze fout in de schrijfwijze (*ghewende*) stamt uit het stadsrecht van Medemblik; ook in het stadsrecht van Beverwijk staat het fout. In het Alkmaarse stadsrecht staat het correct.

de volkstaal 'gewedde hand' wordt genoemd, of tenzij hij hem laat veroordelen door de schepenen.]

15. Cum vero aliquis super hereditate aliqua ad iudicium citatus prima die sibi prefixa in iudicio non comparuerit, citandus est secundo, et si secundo non comparuerit, tercio citabitur, et si tunc non³¹⁰ venerit, tenebitur satisfacere iudici de utroque excessu persolvendo ei duos solidos ; si vero tercio non venerit, cadit citatus a causa, et hereditas super qua tractus est in causam, ipsi abiudicabitur ; si autem conquerens aliqua die citationis non comparuerit, cadit penitus a causa.

[Maar wanneer iemand die met betrekking tot een onroerend goed is gedagvaard voor het gerecht, niet op de eerste voor hem vastgestelde dag voor het gerecht verschijnt, moet hij voor een tweede maal gedagvaard worden, en als hij voor de tweede maal niet verschijnt, zal hij voor de derde maal gedagvaard worden, en indien hij dan [niet] komt, zal hij verplicht zijn aan de rechter genoegdoening te geven voor beide overtredingen door twee schellingen aan hem te betalen; als hij evenwel voor de derde maal niet komt, verliest de gedagvaarde de rechtszaak en wordt het onroerende goed waarover hij werd aangeklaagd, hem bij vonnis ontnomen; indien de klager daarentegen niet op enige dag van dagvaarding is verschenen, verliest hij de rechtszaak geheel en al.]

16. Cum quis debet iurare de re pecuniali, poterit cadere a causa et amittere, si verbotenus male iuraverit, ut contra modum iurandi venerit. Si vero super hereditate iurare debeat, in primo vel secundo iuramento cadere non poterit ; si autem tercio male³¹¹ iurans debitum³¹² iurandi excesserit et male iuraverit, cadit a causa, et hereditas super qua tractus est in causam, ipsi abiudicabitur et adiudicabitur conquerenti; et quociens male iuraverit, tociens satisfaciet iudici duos solidos persolvendo eidem.

[Als iemand een eed moet zweren voor een financiële kwestie, zal hij de zaak kunnen verliezen, als hij alleen maar in woorden de eed onjuist uitspreekt of inbreuk maakt op de wijze van zweren. Als hij echter met betrekking tot een onroerend goed moet zweren, zal hij bij de eerste en de tweede eedaflegging zijn rechtszaak niet kunnen verliezen; als hij echter voor de derde maal zweert en de verplichte manier waarop gezworen moet worden overtreedt en verkeerd heeft gezworen, dan verliest hij de rechtszaak en zal het onroerende goed waarover hij werd aangeklaagd bij vonnis hem ontnomen worden en aan de klager toegewezen; en zo vaak als hij verkeerd heeft gezwen, zo vaak zal hij de schout een boete geven door hem twee schellingen te betalen.]

17. Preterea in eodem oppido constituta [sunt]³¹³ tria iudicia annualia, primum proxima tercia feria post Epyphaniam, secundum feria secunda post octavas Pasche, tertium feria secunda post festum Iohannis Baptiste, que ad hoc sunt instituta ut quilibet oppidanus existens in possessione alicuius hereditatis, in qualibet trium predictorum iudiciorum compareat et ibidem super hereditate si sit qui impetat, conveniatur; si vero non conveniatur, ipse postmodum iuxta sententiam scabinorum quiete suam hereditatem possideat. Et dicta iudicia sunt in ecclesia indicenda. Quia vero hereditatis possessio non poterit confirmari et probari nisi per scabinos ut iuratos.

[Bovendien zijn in deze stad drie jaarlijkse rechtszittingen ingesteld, de eerste op de eerste dinsdag na Driekoningen, de tweede op de maandag na de octaaf van Pasen en de derde op de maandag na het feest van Johannes de Doper; zij zijn hiervoor ingesteld dat iedere poorter die in het bezit is van een onroerend goed, in welke van de drie hiervoor genoemde rechtszittingen dan ook kan verschijnen en daar, als er iemand is die hem aanklaagt, met betrekking tot dat onroerende goed kan worden gedagvaard; als hij echter niet wordt aangeklaagd, moet hij daarna volgens vonnis van de schepenen zijn onroerend goed onbelemmerd bezitten. En genoemde rechtszittingen moeten in de kerk worden afgekondigd. Het onbelemmerde bezit van een onroerend goed zal evenwel alleen door de schepenen en gezworenen

³¹⁰ Ten onrechte staat hier *non*, zoals blijkt uit het vervolg van het artikel. Deze fout is in de gehele stadsrechtfamilie keer op keer overgenomen: van 's-Hertogenbosch via Haarlem naar Alkmaar, Medemblik, Beverwijk en daarna ook naar Monnickendam en Edam. In de stadsrechttekening van 's-Hertogenbosch van 1231 komt deze fout echter niet voor, zodat die vóór 1245 (overname door Haarlem van de Bossche oorkonde) aldaar moet zijn ontstaan.

³¹¹ In de andere stadsrechten uit deze familie staat dit woord *male* hier niet opgenomen. In

³¹² Opvallend genoeg staat hier niet het woord *modum* opgenomen dat ook ontbreekt in de stadsrechten van Haarlem (1245) en Alkmaar (1254). In het stadsrecht van Delft (1246) en in dat van Beverwijk (1298) komt het wel voor. Zie ook Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p.145, noot 1.

³¹³ Hier ontbreekt kennelijk het woord *sunt*. Zie OHZ, IV, p. 696 aanhaling s.

kunnen worden bekrachtigd en bewezen.]

18. Si lis oriatur in oppido, et iudex supervenerit et pacem comitis per duas ebdomadas servandam indixerit, et servata fuerit, et iterum per duas ebdomadas, et tercio per duas ebdomadas, et quarto per annum et unum diem, et quinto per annum et unum diem, et sexto per annum et unum diem iudex pacem comitis servandam preceperit, et alter litigantium, vel ambo contra preceptum iudicis venerint, solvet comiti decem libras;

[Als in de stad een twist ontstaat en de schout komt tussenbeide en bepaalt dat de vrede van de graaf twee weken moet worden nageleefd, en hij wordt nageleefd, en de schout beveelt dat de vrede van de graaf opnieuw twee weken moet worden nageleefd, en een derde maal twee weken, en een vierde maal een jaar en een dag, en een vijfde maal een jaar en een dag, en een zesde maal een jaar en een dag, en één van de twistenden of beiden verzetten zich tegen het bevel van de schout, dan zal hij de graaf tien pond betalen....]

19. et quilibet treugas frangens cotidem³¹⁴ leso decem libras vel manum perdet ; ita si per duos scabinos vel plures convictus fuerit vel convicti fuerint.

[... en ieder die een vrede breekt evenveel³¹⁵ en aan de benadeelde tien pond, of hij zal zijn hand verliezen; dat in het geval dat hij door twee of meer schepenen is veroordeeld of dat zij veroordeeld zijn.]

20. Si quis instrumento acuto alium vulneraverit et super hoc per duos scabinos vel plures convictus fuerit, decem libras nobis persolvat, et leso decem libras, vel manu privabitur.

[Als iemand een ander met een scherp werktuig verwondt en daarvoor is hij door twee of meer schepenen veroordeeld, zal hij tien pond aan ons betalen en de gewonde tien pond, of hij zal van zijn hand beroofd worden.]

21. Preterea si quis alium infra mansionem suam per se vel per plures impecierit³¹⁶ et eum occiderit, ipse impetitor sive grassator cum omnibus suis complicibus ibidem existentibus, si convicti fuerint per duos scabinos, erunt in potestate nostra vel nostrorum successorum nostre iurisdictionis dominium possidentium. Si vero grassator infra mansionem suam aliquem vulneraverit per se vel per alios, non tamen ad mortem, grassator, nisi videbitur universis scabinis quod gravius sit puniendus, decem libras et quilibet complicum suorum quadraginta quinque solidos Hollandensis monete nobis vel nostris successoribus persolvat, leso vero secundum iudicium scabinorum emendabit, si super hoc per scabinos fuerit convictus.

[Bovendien als iemand, alleen of met meerderen, een ander in diens huis aanvalt en hem doodt, zal de aanvaller of geweldpleger met al zijn daar aanwezige medeplichtigen, als zij door twee schepenen worden veroordeeld, in onze macht zijn of in die van onze opvolgers die onze rechtsmacht bezitten. Als de geweldpleger echter, alleen of samen met anderen, iemand in diens huis verwondt, maar niet dodelijk, zal de geweldpleger, tenzij alle schepenen vinden dat hij zwaarder gestraft moet worden, tien pond en ieder van zijn medeplichtigen 45 schellingen in Hollandse munt betalen aan ons of aan onze opvolgers, maar de gewonde zal hij naar het oordeel van de schepenen schadeloos stellen, als hij door de schepenen daarvoor is veroordeeld.]

22. Si autem is qui in propria mansione impetitur, viriliter se defendendo grassatorem et omnes complices suos cum eo existentes occiderit, de quolibet occiso quatuor denarios nobis ut nostris successoribus persolvat, et nos vel nostri successores tenebimur eum per hoc tueri et parentibus occisorum reconciliare vel firmam pacem ei concedere.

[Als echter iemand die in zijn eigen huis wordt aangevallen, door zich dapper te verdedigen, de aanvaller en al zijn medeplichtigen, die met hem waren, doodt, zal hij voor iedere dode aan ons of onze opvolgers vier penningen betalen, en wij of onze opvolgers zullen hem met betrekking tot deze zaak moeten beschermen en met de verwanten van de doden verzoenen of hem een duurzame vrede bieden.]

³¹⁴ De juiste lezing is kennelijk *totidem*.

³¹⁵ Namelijk tien pond aan de graaf; zie art. 18.

³¹⁶ Lees *impetierit*.

23. Item quilibet grassator si de grassatione sua per scabinos fuerit convictus, caput pro capite, oculum pro oculo et simile membrum pro simili membro³¹⁷ de proprio corpore amittere tenebitur. [Iedere geweldpleger zal evenzo, als hij door de schepenen is veroordeeld vanwege zijn gewelddaad hoofd om hoofd, oog om oog en gelijk lid om gelijk lid van zijn eigen lijf moeten verliezen.]

24. Preterea si quis quoscumque graves et capitales excessus perpetraverit, sive in furto, sive in incendio, sive in rapina, sive in exhibitione veneni vel alicuius mortiferi deprehensus et per scabinos convictus fuerit, ultimam et capitalem debet subire sententiam ; si vero quis super hoc accusatus fuerit et non convictus per scabinos, sola manu iurando se poterit excusare. [Bovendien als iemand zware en kapitale misdrijven pleegt, welke dan ook, hetzij hij op diefstal, op brandstichting, op roof, op het toedienen van vergif of van iets dodelijks wordt betrapt en door de schepenen wordt veroordeeld, moet hij de hoogste en kapitale straf ondergaan; als echter iemand hiervan wordt beschuldigd en hij wordt niet door de schepenen veroordeeld, zal hij zich kunnen rechtvaardigen door alleen met één hand te zweren.]

25. Si quis autem in domo sua deprehenderit, tenebit furem, si poterit, et septem de vicinis suis advocabit, et furem ligatum tam diu cum vicinis suis tenebit quod eum die clara iudici presentare poterit, re quam furatus fuerat in dorso furis ligata, et tunc iudex in iudicio furem conveniat et eum iuxta sententiam scabinorum tractabit.

[Maar als iemand in zijn eigen huis een dief betrapt, dan zal hij hem vasthouden, als hij dat kan, en zeven van zijn buren er bij roepen, en hij zal samen met zijn buren de vastgebonden dief zo lang vasthouden, totdat hij hem bij klaarlichte dag aan de schout zal kunnen overdragen, met de zaak die hij gestolen had, op de rug van de dief gebonden, en dan zal de schout de dief ter rechtszitting aanklagen en hij zal hem behandelen volgens het vonnis van de schepenen.]

26. Quicumque alii debitis obligatus debita sua non valens persolvere, coram iudice si super debitis illis conveniatur, iudex debet debitorem custodie preconum deputare per duas ebdomadas servandum et medio tempore a preconibus pascendum, et post duas ebdomadas tradet iudex debitorem in potestatem illius cuius debitor est, ita quod ille debitorem suum pascet non vexando corpus ipsius, et tenebit eum donec secum componat vel debita sua ei solvat vel remittat.

[Als iemand die schulden heeft aan een ander en niet in staat is zijn schulden te betalen, vanwege die schulden voor de schout wordt gedaagd, moet de schout de schuldenaar aan de hoede van de boden overdragen om twee weken vastgehouden te worden en gedurende die tijd door de boden gevoed te worden, en na twee weken zal de schout de schuldenaar overdragen in de macht van degene wiens schuldenaar hij is, op de voorwaarde dat hij zijn schuldenaar zal voeden zonder hem lichamelijk slecht te behandelen, en de schuldeiser zal hem vasthouden, totdat de schuldenaar met de schuldeiser tot een vergelijk komt of hem zijn schulden betaalt of totdat hij de schulden kwijtscheldt.]

27. Si quis in iudicio coram iudice comparuerit, quitquit³¹⁸ iuris quoad illum iudicem contigerit, iudex exiget ab illo fideiussores primo, secundo et tercio, et ille se dixerit non habere quos det fideiussores, talis non tenebitur quid solvere de bannis ; si vero tacuerit et fideiussores non exhibuerit, iudex illum captum cum scabinis committet preconibus in loco munito, et preco tenebitur illum servare et de eo iudici respondere.

[Als iemand ter rechtszitting voor de schout verschijnt, wat voor zaak het ook maar is, zolang het maar die schout aangaat, zal de schout eenmaal, andermaal, ten derde malen borgen van hem verlangen, en als hij zegt dat hij niemand heeft die hij als borg kan geven, dan zal zo iemand geen boetes hoeven te betalen. Maar als hij zwijgt en geen borgen aanwijst, zal de schout samen met schepenen hem gevangen nemen en aan de bode in verzekerde bewaring geven, en de bode zal hem in bewaring moeten houden en daarover aan de schout verantwoording moeten afleggen.]

28. Si oppidanus in iudicio conveniatur et aliquis iuris circa eundem iudicem contigerit, et oppidanus tantum boni iure oppidanorum possideat quod valet tantum quantum ius contingens iudicem circa ipsum, talis oppidanus poterit a iudicio recedere sine fideiussorum exhibitione; si

³¹⁷ Lees *membrum* en *membro*.

³¹⁸ Lees *quicquid*.

vero talis tantum boni non possideat predicto modo, oportet eum prestare cautionem fideiussoriam.

[Als een poorter voor het gerecht wordt gedaagd en er gaat met betrekking tot hem in rechte iets de schout aan, en de poorter bezit zoveel goederen naar poortersrecht dat het zoveel waard is als het recht dat de schout met betrekking tot hem aangaat, dan zal zo'n poorter het gerecht kunnen verlaten zonder borg te stellen; maar als zo iemand zoveel goederen op genoemde manier niet bezit, dan moet hij zekerheid geven van borgen.]

29. Si quis in iudicio obloquitur scabinis et sententiam ipsorum communi eorum consilio secundum iura oppidana in iudicio traditam contumaciter contradixerit, nobis vel nostris successoribus decem libras Hollandensium tenebitur pro satisfactione persolvere et unam libram cuilibet scabinorum.

[Als iemand ter rechtszitting schepenen tegensprekt en hardnekkig een vonnis van hen, dat in hun gemeenschappelijk overleg volgens het stedelijke recht ter rechtszitting is geveld, weigert te accepteren, zal hij ons of onze opvolgers tien pond Hollands ter genoegdoening moeten betalen en aan elke schepen een pond.]

30. Quicumque dederit alapam in faciem alicuius, si per duos scabinos fuerit convictus, solvet iudici unam libram et leso unam libram.

[Ieder die een klap in het gezicht van een ander geeft, zal, als hij door twee schepenen is veroordeeld, aan de schout een pond betalen en aan de gekwetste een pond.]

31. Si quis in domum aliquam dominum domus quesierit, emendabit eidem decem libris, et comiti decem libris; si aliquem alium quam dominum domus ad aliquam domum quesierit, quesitor emendabit domino domus decem libris, quesito decem libris et comiti decem libris, et hoc manu pungnante³¹⁹, si per scabinos convincatur malefactor.

[Als iemand in een huis de heer des huizes aanvalt, zal hij hem tien pond boete betalen en de graaf tien pond; als hij iemand anders dan de heer des huizes in een huis aanvalt, zal de aanvaller de heer des huizes tien pond betalen, de aangevallene tien pond, de graaf tien pond, en dat wanneer het gewapenderhand gebeurde, indien hij door de schepenen als boosdoener wordt veroordeeld.]

32. Si quis extramanentium coram scabinis debitum certificaverit, nec curaverit solvere monitus, citabitur ad pretorium de Medemleke de quindena ad quindenam per tres quindenae, et debitor non comparuerit ad iudicium, bannietur, nec umquam a banno absolvetur donec solverit comiti tres libras et creditori dampnum et debitum, et iusticiario emendabit secundum consilium scabinorum. Si bannitus infra oppidum venerit, iusticiarius cum scabinis et aliis oppidanis pro debito suo bannitum et pro banno suo et dampno arrestatum in bona et firma custodia reservabunt donec debitum, dampnum et bannum comiti persolverit cum debita integritate.

[Als iemand van hen die buiten wonen in aanwezigheid van de schepenen een schuld bevestigt en hij zorgt er niet voor die te betalen, hoewel hij daarvoor gemaand wordt, zal hij om de veertien dagen gedurende drie maal veertien dagen gedagvaard worden voor het gerecht van Medemblik, en verschijnt de schuldenaar niet voor het gerecht, dan zal hij verbannen worden en zal hij nooit van de ban worden bevrijd, totdat hij de graaf drie pond heeft betaald, aan de schuldeiser de schade en het schuld, en de schout zal hij betalen volgens het oordeel van de schepenen. Als de balling binnen de stad komt, zal de schout samen met de schepenen en de andere poorters de balling arresteren voor zijn schuld, voor zijn boete en voor de schade, en hem in goede en verzekerde bewaring houden, totdat hij de schuld, de schade en de boete aan de graaf volledig heeft betaald.]

33. Item si bannitus contumax oppidum vitaverit, iusticiarius cum oppidanis de banniti bonis debitum, dampnum et bannum, si potens iusticiarius fuerit, persolvit; si non poterit solvere per impotentiam suam, in primo adventu comitis faciet comes solvi debitum, dampnum et emendam.³²⁰

[Evenzo als een banneling hardnekkig de stad mijdt, dan zal de schout samen met de poorters de schuld, de schade en de boete betalen uit de goederen van de banneling, als de schout daartoe de macht heeft; als hij niet zal kunnen

³¹⁹ Lees *pugnante*.

³²⁰ In het stadsrecht van Beverwijk is hier de bepaling aan toegevoegd: *vel quicumque potenti suam commiserit auctoritatem* = 'of aan welke gezagsdrager ook maar hij zijn volmacht heeft gegeven'.

betalen vanwege zijn onvermogen, dan zal de graaf bij zijn eerstvolgende komst er voor zorgen dat de schuld, de schade en de boete betaald wordt..]

34. Quicumque ad pulsationem campane non venerit, solvet comiti unam libram.

[Ieder die bij het luiden van de klok niet verschijnt, zal aan de graaf een pond betalen.]

35. Oppidanus qui interficitur, solvere triginta duabus libris a parentibus malefactoris, et omnia bona malefactoris erunt comitis ; si interficitur in propria domo et ibi requisitus fuerit, solvetur sexaginta quatuor libris. Scabinus si interficiatur, solvetur quadraginta duabus libris ; si quesitus fuerit ad domum suam et interficiatur ibidem, octogintaquatuor libris solvetur.

[Voor een poorter die wordt gedood, zal door de verwanten van de dader 32 pond worden betaald, en alle goederen van de dader zullen aan de graaf komen; als hij in zijn eigen huis wordt gedood en hij werd daar aangevallen, zal 64 pond worden betaald. Als een schepen wordt gedood, zal 42 pond betaald worden; als hij wordt aangevallen in zijn eigen huis en hij wordt daar gedood, zal 84 pond worden betaald.]

36. Si quis punghaverit³²¹ infra libertatem, cogetur emendare ibidem vel bannietur.

[Als iemand vecht binnen de stadsvrijheid, zal hij gedwongen worden daar boete te betalen of hij zal verbannen worden.]

37. Quicumque canipulum portaverit, solvet comiti decem libras. Quicumque traxerit irato animo, quindecim libras. Quicumque alium inde vulneraverit, amittet manum. Qui aliquem inde interfecerit, si captus fuerit, interficietur.

[Ieder die een dolk draagt, zal de graaf tien pond betalen. Ieder die hem in woede trekt, vijftien pond. Ieder die iemand er mee verwondt, zal zijn hand verliezen. Wie iemand er mee doodt, zal, als hij gevangen wordt, worden gedood.]

38. Si quis tabernam intraverit ut bibat ibidem, vinitor debet ei vinum iuxta certam et debitam mensuram porrigere; et cum ille, si oppidanus fuerit ad libitum suum biberit, facta computatione si solvere confestim non poterit, usque mane recedat, vinitori vinum suum ante meridiem crastina die persoluturus; si autem ante tempus predictum vinum vinitori non persolverit et querimonia super hoc ad iudicem suum delata fuerit, debitor ille vinum suum vinitori persolvat et tres solidos iudici et duos solidos vinitori pro satisfactione.

[Als iemand een taverne binnengaat om daar te drinken, moet de waard hem wijn schenken volgens de geijkte en verplichte maat; en wanneer hij, als hij een poorter is, naar zijn believen heeft gedronken, mag hij, als hij na het opmaken van de rekening niet direct kan betalen, weggaan tot de volgende morgen om de volgende dag de waard vóór de middag zijn wijn te betalen; maar als hij de waard vóór genoemd tijdstip zijn wijn niet heeft betaald en daarover bij de schout een klacht is ingediend, dan zal die schuldenaar aan de waard zijn wijn betalen en aan de schout drie schellingen en aan de waard twee schellingen ter genoegdoening.]

39. Quicumque de falsa mensura fuerit accusatus et per duos scabinos convictus, tenebitur tres libras iudici persolvere.

[Ieder die van een valse maat is beschuldigd en door twee schepenen is veroordeeld, zal aan de schout drie pond moeten betalen.]

40. De hereditate vero de Medemleke servabitur³²² inter oppidanos consuetudo secundum quod ibidem est hactenus observata, hoc tamen adiuncto quod hereditas oppidanorum, sive iaceat infra Medemleke sive extra libertatem, quod ad proximum heredem sue consanguinitatis, sive sit filius eius sive filia, iure hereditario devolvitur.

[Met betrekking tot een erfenis zal in Medemblik tussen poorters de gewoonte in acht worden genomen, zoals die daar tot nu toe in acht is genomen, waaraan dit evenwel toegevoegd is dat een onroerend goed van poorters, of die nu binnen Medemblik ligt of buiten de vrijheid, naar het erfrecht aan de naaste erfgenaam onder zijn bloedverwanten

³²¹ Lees *punghaverit*.

³²² Lees *observabitur*.

komt, of dat nu een zoon is of een dochter.]

41. Si quis autem aliquid iuris iudicem contingens violenter a iudicio transtulerit, si super hoc per duos scabinos convictus fuerit, dabit quindecim libras pro satisfactione iudici nostro vel successorum nostrorum.

[Als iemand iets juridisch dat de schout aangaat met geweld uit de rechtszitting wegvoert zal hij, als hij door twee schepenen hiervoor veroordeeld wordt, vijftien pond betalen aan onze schout of die van onze opvolgers.]

42. Quicumque oppidanus uxorem habet que pistare vel braxare consueverit, is poterit per eam panem iuxta plenitudinem unius fornacis amittere, sic et unam cerevisiam³²³, ita quod maritus suus non poterit contra hoc actionem habere³²⁴. Eodem modo si uxor alicuius fila lanea, vel linea emere vel vendere consueverit, is poterit per eam pondus florum, quod lapis vocatur deperdere. Si vero uxor alicuius non soleat negociari publice, vir ipsius dapnum³²⁵ quatuor denariorum poterit per eam incurrere.

[Iedere poorter die een vrouw heeft die gewoon is brood te bakken of bier te brouwen, zal door haar toedoen brood kunnen verliezen tot één volle oven toe, zo ook één brouwsel bier, zonder dat haar man hiertegen een rechtsvordering kan instellen. Evenzo kan als iemands vrouw wollen of linnen garen pleegt te kopen of te verkopen, door haar toedoen een gewicht aan garen, dat *steen*³²⁶ wordt genoemd, verliezen. Als iemands vrouw echter niet in het openbaar handel pleegt te drijven, zal haar man door haar toedoen een schade kunnen oplopen van vier penningen.]

43. Si res furtiva ab aliquo qui legitimus est, fuerit deprehensa, et verus possessor rem illam per testes optinuerit, vir ille poterit se excusare tercio, ita tamen quod vir ille de cetero iuramentum in aliquo casu prestare non poterit, et is qui rem suam obtinuit, duos solidos iudici et quatuor denarios confert³²⁷ preconii.

[Als bij iemand die als betrouwbaar bekend gestolen goed wordt aangetroffen en de echte eigenaar heeft dat goed door middel van getuigen terug gekregen, zal die man tot drie keer toe kunnen verklaren dat hij onschuldig is, op voorwaarde echter dat die man daarna geen eed meer kan afleggen in een of andere rechtszaak, en hij die zijn zijn goed heeft teruggekregen zal de schout twee schellingen en de bode vier penningen betalen.]

44. Preterea tale ius oppidanus memoratis concessimus et tradidimus, ut extraneus³²⁸ sive vicinus eorum, nec miles nec alius quilibet oppidanum de Medemleke quemquam aliqua ratione ad duellum provocare infra predictum oppidum vel usquam in nostra potestate vel nostrorum successorum poterit, nec oppidanus oppidanum.

[Bovendien hebben wij genoemde poorters zodanig recht verleend en gegeven, dat geen enkele vreemdeling of buur van hen, noch een ridder noch iemand anders, ook maar enige poorter van Medemblik om enige reden binnen genoemde stad of ergens in ons machtsgebied of dat van onze opvolgers tot een tweegevecht zal kunnen uitdagen, noch een poorter een andere poorter.]

45. Si quisquam aliquem infra libertatem oppidi supradicti acuto instrumento vel aliquo alio peremerit, et instrumentum abiecerit, excusationem poterit exhibere nisi duobus scabinis vel pluribus fuerit convictus ; de quo eciam si querimonia fiat, quanduordecim³²⁹ diebus et tribus diebus ante tribunal debet vocari, et si non ad talem terminum comparuerit, diiudicabitur et pro proscripto reputabitur ; si autem infra terminum ad quem idem grassator ad iudicium vocatur et conductum requisierit a iudice, nec obtinuerit, nequaquam diiudicari poterit.

[Als iemand een ander binnen de vrijheid van de bovengenoemde stad met een scherp werktuig of met iets anders doodt en het werktuig wegwerpt, dan zal hij kunnen verklaren onschuldig te zijn, tenzij hij door twee of meer

³²³ Lees *cervisiam*.

³²⁴ De gangbare volgorde is *non poterit contra hoc actionem habere*.

³²⁵ Lees *dampnum*.

³²⁶ Meestal acht pond.

³²⁷ Lees *conferet*.

³²⁸ Lees *nullus extraneus*.

³²⁹ Lees *quatordecim*.

schepenen is veroordeeld; als hierover ook een klacht wordt ingediend, moet hij om de veertien dagen en wel op drie dagen voor het gerecht worden gedagvaard, en als hij niet op zo'n vastgestelde dag verschijnt, zal hij worden veroordeeld en als vogelvrij worden beschouwd; maar als binnen de termijn waarin deze geweldpleger voor het gerecht wordt gedaagd, hij de schout om vrijgeleide verzoekt, maar hij krijgt die niet, zal hij geenszins veroordeeld kunnen worden.]

46. Extraneus contra oppidanum testimonium non poterit exhibere.

[Een vreemdeling zal geen getuigenis kunnen afleggen tegen een poorter.]

47. Si femina vi oppressa et stupro violata querimoniam fecerit sine septem testibus, tam viris quam mulieribus, probatis et honestis, processum in querimonia habere non debet.

[Als een vrouw die gewelddadig is aangerand en verkracht, een klacht indient zonder zeven betrouwbare en eerzame getuigen, mannen zowel als vrouwen, moet zij niet de mogelijkheid hebben op grond van haar klacht een proces te voeren.]

48. Si quis bona titulo pignoris sibi obligata possederit sine reclamazione per annum et amplius, et aliquis eidem iniuriatur, sola manu iurando confirmabit quitquit³³⁰ in illis bonis habuerit.

[Als iemand goederen die hem in pand zijn gegeven een jaar en langer onbetwist in zijn bezit heeft en iemand betwist zijn recht daarop, zal hij door alleen met de hand te zweren bevestigen al het recht dat hij op die goederen heeft.]

49. Si duo coram iudice vocati causam tractaverint quorum alter, qui cadit a causa, reliquo, qui partem suam optinuerit, expensas solvere tenetur, ita quod ille qui causam suam defensaverit, valorem expensarum de consilio aliorum³³¹ scabinorum iuramento taxabit.

[Als twee personen voor de schout gedaagd een proces voeren, moet van hen de ene die het proces verliest aan de ander die het proces wint, de kosten betalen, op voorwaarde dat hij die het proces heeft gewonnen, het bedrag van zijn kosten op grond van het advies van de [andere] schepenen met een eed zal vaststellen.]

50. Preco non vocabit oppidanum ad iudicium nisi ad domum ipsius coram duobis oppidanis vel pluribus.

[De bode zal een poorter alleen maar voor het gerecht dagen aan zijn eigen huis en in aanwezigheid van twee of meer poorters.]

51. Ad scabinorum concilium nemo presumat accedere nisi vocatus ab ipsis scabinis.

[Niemand mag het zich veroorloven de vergadering van de schepenen te betreden, tenzij hij door de schepenen zelf is geroepen.]

52. Sententiam scabini cum concilio aliorum scabinorum factam et stabilitam nemo poterit cassare.

[Niemand zal het vonnis van een schepen kunnen vernietigen dat in overleg met andere schepenen is geveld en bekrachtigd.]

53. Si virum quempiam femina aliquam de oppressione violenta et violencia stupri septem testibus, tam viris quam mulieribus, ydoneis et probatis, in iudicio convicerit, ille violator capitali sententia plectendus erit.

[Als een vrouw met zeven betrouwbare en eerbare getuigen, mannen zowel als vrouwen, ter rechtszitting bewijst dat een bepaalde man schuldig is aan een gewelddadige aanranding en verkrachting, dan zal die schenker met de dood moeten worden gestraft.]

54. Si quis patrimonium vel hereditatem alicuius mercatus fuerit et testimonio scabinorum sine reclamazione per annum et diem vel amplius possederit, possessor ipsius patrimonii vel

³³⁰ Lees *quidquid*.

³³¹ Dit woord lijkt overbodig aangezien er eerder in dit artikel in het geheel geen sprake is van de schepenen. In het Haarlemse stadsrecht staat het niet, wel in het Alkmaarse. In dat van Delft (1246) is hier sprake van *consilio villici et scabinorum* (schout en schepenen).

hereditatis nulli post dictum terminum, eciam si impetatur, tenebitur respondere.

[Als iemand een grondbezit of onroerend goed van iemand anders koopt en dat volgens het getuigenis van de schepenen gedurende een jaar en een dag of langer ongemoeid heeft bezeten, zal de bezitter van dat grondbezit of onroerend goed na de genoemde termijn aan niemand verantwoording hoeven af te leggen, ook als hij wordt aangeklaagd.]

55. Quicumque coram duobus oppidanis a iudice vel preconem in oppido arrestatus, sine licentia iudicis ab oppido recesserit et super hoc per duos scabinos convictus fuerit, quadragintaquinque solidos solvet iudici ad emendam.

[Ieder die nadat hij door de schout of de bode in aanwezigheid van twee poorters in de stad is gearresteerd, zonder verlof van de schout de stad verlaat en hiervoor door twee schepenen is veroordeeld, zal de schout 45 schellingen als boete betalen.]

56. Quicumque aliquem de debito in aliquo iudicio conveniat et super eo testes idoneos habeat, testes solo testimonium iuramento perhibeant, sed actor non tenebitur iurare.

[Ieder die iemand wegens een schuld op een rechtszitting aanklaagt en daarvoor geloofwaardige getuigen heeft, dan moeten de getuigen getuigenis afleggen met alleen maar een eed, maar de klager zal geen eed hoeven af te leggen.]

57. Postquam aliquis factus fuerit oppidanus, nulli tenebitur esse servilis, sed secundum iura oppidi libertate fruetur.

[Nadat iemand poorter is geworden, zal hij aan niemand horig hoeven te zijn, maar zal hij de vrijheid genieten volgens het recht van de stad.]

58. Preterea sciendum est quod filii sacerdotum vel aliqui qui de legitimo thoro non sunt generati, non debent nec tenebuntur testimonium ferre in prejudicium bonorum vel iure³³² alicuius oppidani.

[Bovendien moet men weten dat zonen van priesters of lieden die niet uit een wettig huwelijk zijn geboren, geen getuigenis moeten afleggen, noch verplicht zullen kunnen worden een getuigenis af te leggen ten nadele van de goederen of van het leven van een poorter.]

59. Si quis infra libertatem de Medemleke terram habuerit sub annuo censu, soluto censu quamdiu vixerit optinebit, vel libere poterit vendere soluto duplici censu domino ipsius terre; verum si vir ut femina qui possidet terram censualem obierit, proximus heres soluto duplici censu vero domino terre eam optinebit iure hereditario, et sic a progenie in progeniem et in perpetuum.

[Als iemand binnen de stadsvrijheid van Medemblik grond heeft tegen betaling van een jaarlijkse tijs, zal hij deze op de voorwaarde dat de tijs betaald is bezitten, zolang hij leeft, of vrij kunnen verkopen na betaling van de dubbele tijs aan de heer van die grond; maar als de man of de vrouw die de tijsgrond bezit overlijdt, zal de naaste erfgenaam deze grond krachtens het erfrecht verkrijgen na betaling van de dubbele tijs aan de ware heer van de grond, en zo van geslacht op geslacht tot in eeuwigheid.]

60. Si quis autem aliquem infra libertatem de Medemleke lesit aut vulneraverit dum campana pulsatur pro communi utilitate oppidi aut infra tres dies post pulsationem campane, solvet nobis decem libras, leso decem libras, si per duos scabinos convictus fuerit.

[Maar als iemand binnen de vrijheid van Medemblik een ander kwetst of verwondt, terwijl de klok wordt geluid voor het gemeenschappelijke belang van de stad, of binnen drie dagen na het luiden van de klok, zal hij aan ons tien pond betalen en de gekwetste tien pond, als hij door twee schepenen wordt veroordeeld.]

61. Insuper scabinis de Medenbleic licentiamus facere nova statuta vel precepta cum concilio sculteti nostri ad dimidium annum vel ad integrum durantia, que scabini confirmaverint utilia universitati aut parti maiori, nostra iurisdictione in hoc reservata.

[Bovendien staan wij schepenen van Medemblik toe om in overleg met onze schout dingen die de schepenen bekrachtigd hebben als nuttig voor de gemeenschap of de meerderheid tot nieuwe statuten of voorschriften te

³³² Lees *vite*. Deze fout is er blijkbaar in Alkmaar ingeslopen, want deze is behalve in het stadsrecht van Medemblik ook in dat van Beverwijk terecht gekomen.

maken, die geldig zijn voor een half jaar of een heel jaar, waarbij onze rechtsmacht in dezen behouden blijft.]

62. Quicumque oppidanus non iuvaret universitatem ad compellendum extraneos ne aliquid faciant contra ius oppidi de Medemleke, solvet nobis unam libram et perdet oppidum per annum integrum.

[Iedere poorter die de gemeenschap niet helpt om vreemdelingen te verdrijven, opdat zij niet iets tegen het recht van de stad Medemblik ondernemen, zal aan ons een pond betalen en gedurende een heel jaar het poorterschap verliezen.]

63. Item predictis oppidanis damus presentibus in mandatis ut iuramento prestito confirmet quod unusquisque alii ius suum confirmabit.³³³

[Evenzo dragen wij aan de voornoemde poorters in deze instructies op dat zij door het afleggen van een eed bekrachtigen dat een ieder voor een ander zijn recht zal bekrachtigen.]

64. Si vero aliquis oppidanus debitorem sui oppidani³³⁴ in hospicio suo, contradicente creditore, receperit, hospes recipiens tenebitur oppidano³³⁵ creditori respondere de pecunia quam sibi debet hospes receptus.

[Als echter een poorter een schuldenaar van een medepoorter van hem in zijn huis opneemt, terwijl de schuldeiser daar bezwaar tegen maakt, zal de gastheer die onderdak verschaft, verplicht zijn tegenover zijn medepoorter, de schuldeiser, verantwoording af te leggen over het geld dat de gast die opgenomen is, hem schuldig is.]

65. Omne pignus et bona pignori obligata, sive in humidis sive in siccis, sive in decimis vel aliis bonis, nos comes Hollandie prefatis oppidanis secundum consuetudinem oppidi de Medemleke ipsis oppidanis³³⁶ conservabimus; et unusquisque suo conburgensi in conservatione bonorum pignori obligatorum que in presenti possident, fideliter assistent quousque redempta fuerint secundum beneplacitum creditorum qui ea tenent obligata, et hoc predicti oppidani iuramento confirmabunt.

[Elk pand en in onderpand gegeven goederen, hetzij in natte, hetzij in droge zaken, hetzij in tienden, hetzij in andere goederen, zullen wij, graaf van Holland, voor de voornoemde poorters overeenkomstig de gewoonte van de stad Medemblik [voor die poorters] bewaren; en iedereen zal zijn medeburger trouw bijstaan bij het bewaren van de in onderpand gegeven goederen die zij voor het ogenblik bezitten, totdat zij gelost worden naar goedvinden van de schuldeisers die ze in onderpand houden, en dit zullen de voornoemde poorters met een eed bevestigen.]

66. Item si aliquis circummanentium legitime commonitus debita oppidano de Medemleke solvere neglexerit, scultetus cum oppidanis de suo tantum accipiet quod creditori suo satisfaciet competenter.

[Evenzo als iemand van de omwonenden, na wettig te zijn aangemaand nalaat zijn schulden aan een poorter van Medemblik te betalen, zal de schout samen met de poorters zoveel van zijn bezit nemen dat hij zijn schuldeiser naar behoren zal kunnen betalen.]

67. Adhec si occasione alicuius nobilis vel ministerialis oppidanus de Medemleke bannitus fuerit et arrestatus³³⁷, nos comes ipsum talem habebimus quod oppidanum et bona ipsius faciemus

³³³ In de Haarlemse oorkonde (art. 60) staat in plaats van *confirmabit* (zal bevestigen) het woord *conservabit* (zal opkomen).

³³⁴ Lees *cooppidani*. De weglating van *co* komt via Medemblik uit Alkmaar.

³³⁵ Lees *cooppidano*.

³³⁶ De woorden *ipsis oppidanis* zijn een onnodige herhaling van het eerdere *prefatis oppidanus*. In de Haarlemse oorkonde staan deze woorden niet; in Alkmaar zijn ze er ingekomen, en via Medemblik ook in het Beverwijkse en het Edammer stadsrecht terechtgekomen.

³³⁷ In de stadsrechtsoorkonden van Haarlem en Alkmaar staat hier *bannitus fuerit vel arrestatus*, dat veelal wordt vertaald met 'gebannen of gearresteerd'. In de stadsrechten van Medemblik, Beverwijk en Hoorn staat echter *et*. Het is moeilijk denkbaar dat iemand is gebannen *en* gearresteerd of aangehouden, zodat het hier is hertaald met gedagvaard (van *bannire* = dagvaarden); zie Habel en Gröbel, *Mittelateinisches Glossar*.

absolvi, vel de suo tantum accipiemus quod oppidano³³⁸ faciemus satisfieri competenter.
[Bovendien als op verzoek van een edelman of een ministeriaal een poorter van Medemblik is gedagvaard en aangehouden, zullen wij, de graaf, hem zodanig behandelen dat wij er voor zullen zorgen dat de poorter en zijn goederen worden vrij gegeven of zoveel van zijn bezit nemen, dat wij er voor zullen zorgen dat de schuldeiser naar behoren tevreden wordt gesteld.]

68. Oppidani de Medemleke nobis aut vero domino Hollandie in expeditione nostra servire debent cum triginta hominibus in expensis propriis;
[De poorters van Medemblik zullen ons, of de wettige heer van Holland in onze heervvaart dienen met dertig mannen op hun eigen kosten, ...]

69. similiter precariam seu petitionem nobis ut vero domino Hollandie statuendis temporibus persolvent,
[... evenzo zullen zij ons of de wettige heer van Holland op een nader te bepalen tijdstip de precarie oftewel de bede betalen....]

70. aut si verus dominus Hollandie ad curiam imperatoris ierit, et uxorem duxerit aut miles fieri voluerit, sive aliqua sororum suarum nupserit, vel si frater aut filius noster vel veri domini Hollandie miles fieri voluerit aut uxorem duxerit, tot libras ad quodlibet istorum persolvent prout nos consilio nostro et cum scabinis eiusdem oppidi rationabiliter taxandum duxerimus et eciam ordinandum.
[... of als de wettige heer van Holland naar het hof van de keizer reist, of trouwt of ridder wil worden, of een van zijn zusters trouwt, of als een broer of een zoon van ons of van de wettige heer van Holland ridder wil worden of trouwt, zullen zij bij ieder van die gelegenheden zoveel pond betalen als wij in onze raad en met schepenen van die stad naar redelijkheid meenden te moeten schatten en ook vaststellen.]

71. Preterea sepedictis oppidanis de Medemleke licenciamus nundinas singulis annis habere a die Bonifacii incipiendas et per quatordecim dies subsequentes immediate dedimus perdurandas, nobis et nostris successoribus dictarum nundinarum theolonio reservato.
[Bovendien geven wij de vaak genoemde poorters van Medemblik toestemming ieder jaar markt te houden, die begint op de dag van Bonifatius en wij hebben toegestaan dat die gedurende de veertien dagen die daar direct op volgen, mag voortduren, waarbij de tol van genoemde markt aan ons en onze opvolgers voorbehouden blijft.]

Ut autem hec libertas et predicta omnia que in presenti pagina continentur expressa, firma et inconvulsa permaneant et in perpetuum duratura, presens scriptum exinde fieri et sigillo nostre dominationis iussimus communiri.
[Opdat evenwel deze vrijheid en alle voornoemde zaken die in deze oorkonde uitdrukkelijk zijn vervat, van kracht en onaangetast blijven en tot in eeuwigheid durende, hebben wij bevolen deze oorkonde daarvan te vervaardigen en met het zegel van onze heerschappij te bekrachtigen.]

Datum apud Montem Aleberti anno Domini millesimo ducentesimo octogesimo octavo, in die Annunciationis beate Marie Virgines gloriose.
[Gegeven te Albrechtsberg, in het jaar van de Heer 1288, op de dag van de Verkondiging aan de roemrijke heilige maagd Maria..]

Ende om dat wi hertoghe Willaem graue van Holland voirscreuen alle dese poynten voor ons ende onse nacomelinghen vaste ende ghestade houde willen tot ewelike daghe onse ghoede lude van onser poerte van Hoerne hem ende horen nacomelinghen zo hebben wi dese openen hantfesten bezeghel met onse zeghel.

³³⁸ Kruisheer (in Alders e.a., *Het ontstaan van Beverwijk*, p.60, noot 32) stelt dat hier *creditori* (schuldeiser) had behoren te staan (overeenkomstig art. 66), en dat de foutieve passage uit Haarlem stamt en via Alkmaar en Medemblik in Beverwijk is terecht gekomen, en daarna dus ook in Medemblik. Hier dan ook vertaald met schuldeiser.

[En omdat wij, hertog Willem, graaf van Holland voornoemd, al deze artikelen voor ons en voor onze nakomelingen onverbrekkelijk en voor altijd gestand willen doen voor onze goede lieden van onze stad Hoorn voor hen en hun nakomelingen, hebben wij dit open handvest bezegeld met ons zegel.]

Ghegheuen tot Haerlem Jnt jaer ons Heren dusent driehondert ses ende viiftich des zonnendaghes nae onser vrouwen daghe Annunciatio.

[Gegeven te Haarlem op zondag 27 maart 1356.]

Iussu Domini Comitis

Presentibus dominus de Brederode barones & Jo de Poele militibus.

Jo de Bueren.³³⁹ Sigillavit dominus comes met.

[In opdracht van de heer graaf. In aanwezigheid van de heren Dirk van Brederode, baron en Jan van den Poel, ridder.

Jan van Buren.

Gezegeld door de heer graaf.]

³³⁹ De grafelijk klerk.

Gyotte, vrouwe van IJsselstein en van Egmond, verleent vrijheden en geschreven rechten aan haar poorters van IJsselstein.

Origineel niet voorhanden.

Afschriften: B. (midden 16de eeuw) RHC Rijnstreek en Lopikervaard, Stadsbestuur van IJsselstein (1285-1813), Y001, inv. nr. 1 = Register van handvesten 1360-1535 f. 4-7 (in potlood blz. 7-9) – C. (ca. 1650) HUA, Verzameling Handschriften (interne aanvullingen), inv. nr. 25-31: Register van keuren en handvesten van de stad IJsselstein (16^e eeuw). Fragment en ten dele beschadigd. 'Privilegium ende rechten geordonnert van vrouwe Ghijote, vrouwe van Iselstijn' [1360], f. 6r - 6v. N.B. Afkomstig uit Interne aanvullingen doos 25-31, nr. 1114 (afkomstig uit catalogus oud rechterlijk arch., oud inv. nr. 1114) – D. (1512/1556) HUA, Verzameling Handschriften (nieuwe nrs.), inv. nr. 265 = Register van Nederstichtse rechten en verplichtingen betreffende Gaasbeekse goederen, de Lekdijk Boven-, en Beneden-Dams en van IJsselstein, 1285-1556, samengesteld ca. 1512 en ca. 1556, 'Akte van uitgifte van privileges en rechten door Ghyote van IJsselstein en Egmond aan de poorters van IJsselstein, 1360', p. 169-176. Lijst van aanvullende bepalingen door Jan van Egmond, de man van Ghyote van IJsselstein, op voornoemde akte van privilegiëring, z.j., p. 177-179. N.B. Op de band het opschrift: Miscellanea Ultrajectina gemerkt B4. Vanaf p. 149 ten dele samengesteld door N. van der Eijck, notaris. – E. (tweede helft 16de eeuw) RHC Rijnstreek en Lopikervaard, Stadsbestuur van IJsselstein (1285-1813), Y001, inv. nr. 2, Register van handvesten 1360-1535, f. 8-11v – F. (1589) RHC Rijnstreek en Lopikervaard, Stadsbestuur van IJsselstein (1285-1813), Y001, inv. nr. 3 = 'Wijllecoorboeck voor de Noortsyde van Polsbroeck' Register van handvesten van IJsselstein, f. 15-19 – G. (eerste helft 17de eeuw) RHC Rijnstreek en Lopikervaard, Stadsbestuur van IJsselstein (1285-1813), Y001, inv. nr. 4 = Register van handvesten, f. 8 – H. (18de eeuw) NA, archief Nassause Domeinraad, 1581-1811 (1.08.11), inv. nr. 4763 = Register van handvesten van IJsselstein, Benschop en Noord-Polsbroek, f. 12-17v.

Druk: a. De Geer van Oudegein, Codex Diplomaticus Neerlandicus, III, p. 111 – b. Fruin, De Middeleeuwse rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht, dl. 3, p. 17-25.³⁴⁰

De datering op 1360 kan niet juist zijn gelet op het feit dat dan Arnoud van IJsselstein, de vader van Gyotte, nog de heer van IJsselstein is. Hij overlijdt (kort) na 12 febr. 1363, op die dag maakt hij zijn testament en tevens aanvullende bepalingen voor anderen na zijn overlijden, Drossaers, *ibid.*, Reg. 310 en 311 (beide 12 febr. 1363). Twee maanden later wordt de man van Gyotte als heer Johannes van Egmond en Yselstein aangeduid, Reg. 314 (5 april 1363; Johannes Wijnt, notaris, geeft op verzoek van heer Jan van Egmond en IJsselstein transsumpt van een drietal brieven). De vroegste beoorkonding door Gyotte als vrouwe van IJsselstein dateert van 12 maart 1364, Reg. 318 (belening van een neef). Op 11 juni 1364 geven deken en kapittel van Oudmunster te Utrecht aan heer Jan, heer van Egmond en IJsselstein, en vrouwe Guyotte zijn vrouw, gedurende haar leven het gerecht, cijns en grote en kleine tienden in de Achtersloot in pacht, Reg. 319. Dat alles maakt een datering van de oorkonde van 1360 waarschijnlijk op 23 juni 1363, deze zal dan moeten worden geplaatst in het kader van de inhuldiging als nieuwe stadsvrouwe van IJsselstein die, zoals gebruikelijk bij een dergelijke gelegenheid, de stedelijke privileges bevestigt. De originele oorkonde is niet meer voorhanden en alleen via afschriften in registers bekend. Hierbij zal een fout zijn gemaakt waardoor bij de datering het jaarcijfer niet is overgenomen; aan het eind zal dan vermoedelijk als datering hebben gestaan 'duysent driehondert drie ende tsestich'.

Wy Ghyote, vrou van Yselsteyn ende van Egmond, maken kondt ende kenlick allen luden, dat wy aengesien hebben meenighen trouwen dienst, die onse goede luden, die bynnen onsen poirten zijn van Yselsteyn woenachtich, onse voirvaederen gedaen hebben ende ons ende onsen nacomelingen noch doen zullen; ende hebben onsen ghemeen poirteren, die bynnen onsen stede voirs. woenen ende hier naemaels woenen zullen, by wille ende goetduncken ons liefs

³⁴⁰ Deze tekst is gebaseerd op D. Transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox.

heeren van Egmond³⁴¹, ende man heren Johannes, heer van Egmond ende van Yselsteijn, ons gerechts voechts, voir ons ende voir onsen nacomelinghen, heren van Yselsteyn, gratie gedaen, hebben vryheyde ende bescreven recht gegeven, altoes op verbeteren, in allen manieren als hierna bescreven staet.

[Wij Guyotte, vrouwe van IJsselstein en van Egmond, maken eenieder bekend dat wij in aanmerking hebben genomen de vele trouwe diensten die onze goede lieden, die binnen onze stad IJsselstein wonen, onze voorvaderen hebben gedaan en ons en onze nakomelingen nog doen zullen; en wij hebben onze gemene poorters die nu binnen onze voornoemde stad wonen en die er later zullen wonen, met instemming van onze geliefde heer van Egmond, en man heer Johannes, heer van Egmond en van IJsselstein, onze gerechtigde voogd, voor ons en voor onze nakomelingen, heren van IJsselstein, begunstigd met vrijheden en geschreven recht, altijd in de verwachting van verbetering, op alle manieren als hierna beschreven staat.]

1. In den eersten zo wie den anderen lochent, verbuerde een pont, alsoe dicke als hy en lochent.

[Ten eerste dat wie de ander verloochent, één pond verbeurt, zo dikwijls als hij verloochent.]

2. Item so wie den anderen mitter vuyst sloeghe off mit den voet stiet, verbuerde een pont.

[Evenzo wie de ander met de vuist slaat of met de voet schopt, verbeurt één pond.]

3. Wie den anderen sloeghe mit eenen stave off mit eenen cluppel off mit eenen stene off mit eenighen dinghen, sonder mitter bloeter handt, verbuerde twee pont.

[Wie de ander slaat met een staaf of met een knuppel of met een steen of met enige dingen, uitgezonderd met de blote hand, verbeurt twee pond.]

4. Item die een kuerwonde sloeghe, verbuerde vijf pont.

[Evenzo degene die een keurwond toebrenghet, verbeurt vijf pond.]

5. Item die een sweert toech ofte een knijff off glavie of staff of enigherhande wapen dair yemande mede geant werde, verbuerde twee pont.³⁴²

[Evenzo degene die een zwaard trekt of een mes of speerpunt of staf of enig wapen waarmee iemand angst aangejaagd wordt, verbeurt twee pond.]

6. Item die den anderen leemde, verbuerde thien pont.

[Evenzo die een ander verminkt, verbeurt tien pond.]

Van die vrede.

7. Item die den anderen dootsloech ende ontruymde, verbuerde alle zijn goet, dat hy in den onsen hadde, den heer te deylen tegens zijn wijve ende kynderen off zynen gerechten erffgenamen. En hadde hy wijf noch kynder, ten ware, dattet sonder voerrade ende onnoselick toequaem, dat den heer ende gerecht kenlicken aenquaeme, zo verbuerde die hantdadige vijf ende twyntich pont ende nyt meer; mer worde hy begrepen, lijf om lijf.³⁴³

[Evenzo die de ander dood slaat en weglucht, verbeurt zijn gehele bezit dat hij in onze stad heeft, waarbij de helft aan de heer komt en de andere helft aan zijn vrouw en kinderen of zijn wettelijke erfgenamen. En

³⁴¹ In de versie a. De Geer staat hier ook ‘... ons lieffs heeren van Egmont *ende ons heeren Johannes, heer van Egmont ende van IJsselsteyn*, onse gerechts...’. In de versie b. Fruin ontbreekt deze gearceerde toevoeging.

³⁴² Dit artikel ontbreekt in de versie b. Fruin.

³⁴³ In afschrift D. staat en marge bij dit artikel de volgende toevoeging: ‘Item op dit art[icel] es op die huldinge van greff Maximiliaen loeffelicker memorie van de gemeente verclaringe versocht, als zijn G[enade], mit eygender hant verclaert ende gescreven heeft als navolcht: Item, indyen d’een den anderen dootsloech, zal verbueren lijff ende goet tot onsen wille die helfte van zynen goeden te deylen jegens zijn wijff, indyen hij gheen wijff en heeft ende die gestorven wair, achterlatende van den misdadigen echten kynderen zoe zullen die kynderen staen in hoir moeders plaetse, ende oft zulcken dootslach onnoselick off zyns lyffs moeten verwiten, gheschieden zal staen tot onser kennisse’. Maximiliaan van Egmond volgde in 1539 zijn vader op o.a. als heer van IJsselstein, zodat deze toevoeging uit dat jaar van zijn inhuldiging zal stammen.

heeft hij vrouw noch kinderen, op voorwaarde dat het zonder opzet en onschuldig gebeurde, dat de heer en het gerecht duidelijk voorkwam, dan verbeurt die gewelddadige 25 pond en niet meer, maar als hij wordt gegrepen, is het lijf om lijf.]

8. Item wair men vechtende werde, ende yemant quame die van des heren weghe mit scepenen off mit poirteren, een vrede eyschede, wie des vrede weygherde, also dicke als hy ne weygherde, waer hys op vijf pont tot drie werven toe, ende dairenthenden tot sheren genaden.

[Evenzo daar waar men in gevecht geraakt, en iemand die komt vanwege de heer met schepenen of met poorters een vrede eisend, wie deze vrede weigert wordt beboet met vijf pond zo dikwijls als hij het weigert, tot drie keer toe, en daarna is hij overgeleverd aan de genade van de heer.]

9. Ende zo wie een vrede brake, dat kenlick ware, verbuerde lyff ende goet tot sheren wille.

[Evenzo wie een vrede breekt die duidelijk kenbaar was, verbeurt zijn leven en zijn goed ter goeddunken van de heer.]

Van huysstotinge.

10. Item so wie huystotinge dede by daghe, verbuerde elck man, die dair mede wair, thien pont. Ende wairt by nacht, twyntich pont, die dairaff bedragen werde met scepen off mit poirteren.

[Evenzo wie overdag huisvredebreuk pleegt, met elke man die erbij was, verbeurt tien pond. En gebeurt het 's nachts, dan is het 20 pond, als ze schuldig worden verklaard met schepenen of met poorters.]

11. Ende waerd, dat yemant den anderen te hoofde liep mit woerden of mit eenige stucken, die zijn boeten nyt ghelden en mochte, of verborgen en mochte die sal men in des heren stock slaen, off in den toorn leggen, ter tijt toe dat hyt voldoet.

[En in het geval dat iemand de ander bedreigt met woorden of met enige handelingen, die zijn boete niet betalen wil, of borg wil stellen, die zal men in de gevangenis van de heer opsluiten, of in de toren, tot het moment dat hij de boete voldoet.]

12. Voert wair dat zake, dat een quaet wyff eenen goeden knape³⁴⁴ te hoofde sprake mit quaden woerden, of dat twee wyf schouden mallick jeghen den anderen, die zullen den steen dragen om die poirt, off sal elck een pont dair voir ghelden.

[Voorts in het geval dat een kwaadaardige vrouw een eerzaam persoon uitscheldt met onbehoorlijke woorden, of dat twee vrouwen elkaar wederzijds uitschelden, die zullen de steen dragen rondom de stad, of elk zal daarvoor een pond betalen.]

13. Ende wair dat zake dat enich poirter opden anderen enich van allen dese punten voirs mit voerrade of mit overlast begonde, dat onsen gerechte in onser stede kundich ware off kenlick aengebracht worde, die en soude mit desen voirs boeten nyt quyt wesen, mair dat souden wy zelve berechten, nadien dat wy die saken ter wairheyte vonden, by onser bescheydenheyt, sonder dit voers recht yet te wancken of te verminderen.

[En in het geval dat enige poorter tegen anderen enig van al de voornoemde zaken met voorbedachten rade of met overlast beging, dusdanig dat het ons gerecht in de stad bekend was dan wel duidelijk voorgelegd, die zou er niet met de voornoemde boete af komen maar dat zouden wij zelf berechten, nadat wij de juiste toedracht van die zaken te weten kwamen, naar ons oordeel, zonder enigermate afbreuk te doen aan dit voornoemde recht.]

14. Ende wair dat enich van onse poirteren vechtende werde of in enigher sake te doen creghe teghens eenige gasten, ende die poirteren dat ierst begonden, so soude die gaste³⁴⁵ twevoudige kueren ende boeten ghelden van allen punten voirs; maer waer dat sake, dat die gaste op eenen poirter eerst begonde, die gasten soude beteren ende boeten ghelden tot sheeren goetduncken, nadien dat hy die sake vonde.

³⁴⁴ In een andere versie staat hier *manne*, zie b. Fruin, p. 20, noot 18.

³⁴⁵ Hier zal *poirter* in plaats van *gaste* moeten staan zoals ook blijkt uit een andere versie van deze oorkonde, zie b. Fruin, p. 21, noot 8.

[En in het geval dat iemand van onze poorters zou vechten of het in enigerlei zaak aan de stok zou krijgen met enige vreemdelingen, en die poorters waren daarmee begonnen, dan zullen die poorters het dubbele van de keur als boete betalen vanwege alle voornoemde zaken; maar in het geval dat die vreemdelingen tegen een poorter begon, dan zullen die vreemdelingen het vergoeden en boete betalen ter goeddunken van de heer, nadat hij de juiste toedracht had vastgesteld.]

15. Ende wair dat enigherhande andere onstandelike saken of ondadige zake bynnen onser stede voirs gevielen, die hier nyt bescrevene staen, die souden wy berichten tot ons zelfs wille ende mit onser heerlicheyt.

[En in het geval dat enigerlei andere onbetamelijke zaken of misdadige zaken binnen onze voornoemde stad voorvielen, die hierin niet beschreven staan, dan zullen wij die berechten naar onze eigen overtuiging en op ons heerlijk gezag.]

Van eygen over te geven.

16. Voert zoe zall elck man, die binnen onsen poirten timmert off timmeren zall, sijn huysinghe ende hoffstede vercopen moghen ende mit goeder gunsten varen, wair hy will, wanneer dats hem genuecht, ende dairaff eenen vryen eyghendom geven, so wanneer dat hys hem vermaent; also verre als die man van sulcken state ende name zy, dat die heer ende die poirte dairmede bewairt zijn, ende behoudens den here zijn thins, dier op staet, ende eens rechts, also hairgebracht is van onsen voirvaderen; dat is te verstaene: van elcker hoffstede II cappoene, als dair eyghendom offgaet.

[Voorts zal elke man die binnen onze stad bouwt of bouwen zal, zijn huis en hofstede mogen verkopen en in goede gezindheid gaan waar hij wil, wanneer hem dat aanstaat, en daarvan de vrije eigendom geven, telkens wanneer hij het zich herinnert; voor zover die man van naam en faam bekend staat, dat de heer en de stad daarmee tevreden zijn, en behoudens de tijns van de heer die er op rust, en ook het recht dat vanouds onze voorvaderen toekwam; dat is te weten: van elke hofstede twee kapoenen, als deze van eigendom veranderen.]

Van poort recht.

17. Ende dair en zall nymandt huys copen moghen off poirter werden, hy en hebbe te voren affgedaen ende vry zy van allen saken, die hy op hem hebben mochte dair die poirte enighe last of crighen mochten.

[En er zal niemand een huis mogen kopen of poorter worden alvorens hij alle vorderingen afgelost heeft en gevrijd is vanwege alle zaken die hij op zich zou hebben rusten, waarvan de stad enig nadeel van zou kunnen ondervinden.]

18. Ende nyemandt en sal zijn huys vercopen moghen ende uuter poirten varen, hy en hebbe zijn schout claerlicken voldae ende sijn poirtrecht quijtgeschouden ende betaelt, als hy schuldich is te doene.

[En niemand zal zijn huis mogen verkopen en de stad verlaten als hij niet zijn schuld volledig heeft voldaan en zijn poortrecht is vereffend en betaald, zoals hij verplicht is te doen.]

19. Ende wie op eenen Woensdach, of by nachte, off binnen die jairmercten yet dede van enighen punten voers., verbuerde twevoudige kuere ende boeten.

[En wie op een woensdag, of 's nachts, of tijdens de jaarmarkten, iets deed van een van de voornoemde bepalingen, overtreedt twevoudig de keur en betaalt een dubbele boete.]

20. Ende van allen desen kueren ende boeten, die hiervoor bescreven staen, so sall die heere hebben dat tweedeel ende die poirt dat derdendeel. Ende van elcken ponde so sal hebben die kerck te voeren uut twaleff penningh sonder van dootslagen, van vredebraken ende van allen ondaden, dair en heeft nyemant nyt an dan die heer.

[En van al deze bepalingen en boeten die hiervoor beschreven staan, zal de heer tweederde deel krijgen en de stad een derde. En van elk pond zal de kerk vooraf twaalf penningen krijgen. Uitgezonderd vanwege doodslagen, van vredebreuken en van alle misdaden, daarvan krijgt niemand iets behalve de heer.]

21. Ende wanneer dat enich van desen kueren ende boeten voers. verbuert sijn ende bethoont mit scepenen of mit poirteren, so sal men se sonder marren utpanden tot sheren vermanen off

zijnre boden.

[En wanneer een van deze voornoemde bepalingen en boeten verbeurd zijn en bewezen verklaard met schepenen of met poorters, dan zal men ze zonder tegenspraak uitpanden daartoe aangemaand door de heer of zijn boden.]

22. Ende men sall nyemande, die poirter zy, anetasten noch vangen eenighe, die zijn boete verburghen mach ende zeker doen van des men hem mit recht overwysen mach, ende van des men hem thijen ende opseggen zall.

[En men zal niemand die poorter is, in hechtenis nemen, die voor zijn boeten borg kan staan en zekerheid stelt van hetgeen men hem in rechte kan bewijzen, en van hetgeen men hem beschuldigen en aanspreken zal.]

Dat men allen twist van onsen poorteren nederleggen sal.

23. Oick van allen stout, vechtelick off enichhande twist, die onse poerteren onderlinghe cryghen moghen, zellen zy nederleggen ende versoenen by ghemeenen vrienden, die zy dairtoe setten zullen bynnen vierthiendaghen daghen, nadat die onruste eerst gevallen wair. Ende en deden sys nyt dairenbinnen, off dat sys nyt overdragen en konden, so soude die heer, off dien hyt bevale, mitten recht des machtich sijn te verlijcken ende ganselick te versonen. Ende wes zy twyschen den partyen seyden, dat soude vast ende stade bliven ende onverbroken gehouden ende voldaan worden, sonder enich wedersegge van beyden zyden, behoudens den heere ende den poirteren, wes hem mit recht verschenen ware.

[Ook elke opstoot, vechtpartij of enigerlei twist, die onze poorters onderling mochten krijgen, zullen zij staken en verzoenen door wederzijdse vrienden, die zij daartoe zullen aanwijzen binnen 14 dagen nadat de onrust was voorgevallen. En doen zij dit niet binnen die termijn, of zij kunnen het niet overeenkomen (verzoenen), dan zal de heer, of degene die hij het opdraagt, volgens het recht gemachtigd zijn tot een vergelijk te komen en aldus volkomen te verzoenen. En wat zij tussen de partijen wordt afgesproken, zal standvastig blijven en onverbrekkelijk gehouden en voldaan worden, zonder enig bezwaar van beide zijden, behoudens de heer en de stad, wat hen in rechte geopenbaard is.]

24. Ende wes hier nyt bescreven en staet, dat zal men berechten na den ouden costumen ende haircomen.

[En wat hier niet beschreven staat, dat zal men berechten volgens de oude gewoonten en gebruiken.]

25. Ende alle boeten ende kueren ende vervalle, die verschynen zullen, sal men betalen ende ghelden mit alsulcken paymente, alzoo die heere van anderen zynen renthen gemeenlick neempt.

[En alle boetes en overtredingen en inkomsten, die opvorderbaar zijn, zal men betalen en vergelden met zulke gangbare munt, als de heer vanwege zijn andere inkomsten gewoonlijk aanneemt.]

Ende omdat wy, Gyote, vrouwe van Yselsteyn ende van Egmond, onser stede van Yselsteyn ende onsen gemeenen poirteren, dier nu binnen woenachtich zijn ende naemaels woenen zullen, van rechter gratiën ende mit goeden wille by toedoene ende goetduncken ons liefs heeren ende man voirs, ons gerechts voechts, dit voers. recht ende vryhede gegeven hebben, in allen manieren also voers is, ende volcomelick houden willen ende gehouden willen hebben van onse nacomelingen, heeren van Yselsteyn, so hebben wy hem desen brieff hierop gedaen gegeven, bezegelt mit onsen zegel ter rechter oirconde. Ende gevielt - dat, oft God will, nyt zyn en zall - dat deze brieff by versumenisse off onghewall verloren off versuymt worde, ende sy ons geloeffelick uutschrifte dairaff toechden off onse nacomelingen, so soude wy off onse nacomelingen, heren van Yselsteyn in der tijt, hem desen brieff vernuwen ende mit onsen zegelen bezegelt sonder enich wederseggen, in allen manieren also voers staet.

[En omdat wij, Guyotte, vrouwe van IJsselstein en van Egmond, aan onze stad IJsselstein en onze gemene poorters die er nu wonen en hierna wonen zullen, vanwege oprechte goedgunstigheid en goede wil door toedoen en met goedduncken van onze geliefde heer en man voornoemd, onze gerechtigde voogd, dit voornoemde recht en vrijheden hebben gegeven, op alle manieren zoals het voorgeschreven is, en volledig in stand willen houden en gehouden willen hebben door onze nakomelingen als heren van IJsselstein, aldus hebben wij hen deze brief hiervan gegeven, bezegeld met ons zegel als volledig bewijs. En mocht het gebeuren – dat als God het wil niet zal gebeuren – dat deze brief door nalatigheid of een

ongelukkig voorval verloren gaat of onbruikbaar wordt, en zij ons betrouwbare afschriften daarvan voorleggen of onze nakomelingen, dan zullen wij of onze nakomelingen als heren van IJsselstein in later tijd, hen deze brief vernieuwen en met ons zegel worden bezegeld zonder enig bezwaar, op alle manieren zoals het voorgeschreven is.]

Ende om die meerre oirconde ende vestenisse aller deser punten voers hebben wy versocht onsen lieven heer ende man voirs desen brieff voir te besegelen mit mynen zegele, ende alle dinck mit sijne hant te stedighen, als onse gerechte voecht ende mombaer.

[En ter versterking van het bewijs en bekrachtiging van al deze voornoemde punten hebben wij onze geliefde heer en man verzocht deze brief mede te bezegelen met zijn zegel, en alle zaken met zijn hand te staven, als onze gerechtigde voogd en gemachtigde.]

Ende wy, Johan, heer van Egmont ende van Yselsteyn, hebben by versoecke onser liever gezellinne voernoempt ende omdat alle saken voers by onsen wille, te doen ende vordernisse geschiet zijn, ende onsen poirteren voers in alle rechten ende vryheyden voers meenen te starcken, te houden ende onsen nacomelingen, heeren van Yselsteyn, mit onser liever gesellinnen hebben verbonden ende verbynden, dat syt voort houden ende onverbroken hantieren zullen nae ons, also hiervoor bescreven staet in desen brieff voirbezegelt. In rechter kennisse ende oirconde. [En wij, Johan, heer van Egmond en van IJsselstein, hebben op verzoek van onze geliefde voornoemde gezellin en omdat alle voornoemde zaken volgens onze wens, medewerking en ondersteuning geschied zijn, en wij onze voornoemde poorters in alle voornoemde rechten en vrijheden wensen te sterken, te houden en onze nakomelingen, heren van IJsselstein, met onze geliefde gezellin hebben verbonden en verbinden, dat zij het voortaan behouden en onverbrekkelijk hanteren zullen na ons, zoals hiervoor beschreven staat in deze bezegelde brief. Ter algemene kennis en bewijs.]

Gegeven int jair ons Heren duysent driehondert [drie] ende tsestich op sint Jans avont nativitas. [Gegeven in het jaar van onze Heer 1360 [63] op de dag voor Sint Jan.]

N.B. De aanvullende bepalingen van Jan van Egmond in het afschrift onder D. f. 177-179 luiden (in transcriptie):

Noch andre rechten ende punten die in die hantvesten gevonden werden, dat bij heer Jan van Egmont (die man van vrouwe Gyote voirs.) onder andere meer ende breder geordineert souden wesen dan vrouwe Ghyoten brief voirs., ende bij heer Jan voirs. oick besegelt, inhoudt of vermeldt, die naevolghen:

Van poort recht

So wie dat poirter werdt die sal geven XVI Dordtsche placken of die wairde dair voir wanneer hij poirter ontfangen werdt. Ende den borghemeyster een take wijns. Ende rechte voert sal hij sijn stede wijsen dair men hem sijn wake ende alle ander onraet bieden mach gelijk onsen anderen poirteren.

Ende soe wie sijn poirtrecht op gheeft, die sel geven der poorte een Vranckrijckse schelling of die weerde dair voir aen anderen paymente ende betalen sijn schout.

It is dat recht van der pandinge ende wanneer men scatten sall.

Eerst pandinge van slechten schout, die sal een ende twyntich nacht staen. Ende daer en tenden salmen schatten. Ende van der schattingh heeft die heer sijn dwersnacht waer hij die panden geven will die gescat sijn, dan dat ghelt also die pandinge geschiet zijn ende dair sal dan den derden penninck aff gaen.

Item van verdient loon so zall die pandinge staen van twee dagen op den derden. Ende dan voort te scatten ghelijck voirs. staet.

Item van pacht sal staen elff nacht. Ende waert dat die lantheer pande om gebreck van afterstallige pacht die nyet veriaert en is, ende die pachter uyt lijden en woude ende hem mit recht

dair off weerde, die dan tlant zijn is, so is hij dat naerre te houwen dan hem zijn pachter te ontgaen is mit recht op dattet bynnen jaer ende dach is. Ende anders so mocht die pachter hem ontgaen mit recht.

Item driewerve so mach hem een pandinge weringe mit recht doen. Ende des gelijcx so mach een uut een boedell houden driewerff uut ende in setten.

Item van lijfschout sal staen over dwarsnacht voirt uut te rechten.

Item die besettinge sal staen veerthien daghen ten wair off zij die schout langer wairde bij den recht.

Otto, heer van Arkel, verleent stadsrecht aan zijn gerecht en zijn poorters van Leerdam, en aan al zijn onderzaten die in het rechtsgebied van Leerdam wonen.

Origineel niet voorhanden.

Afschriften niet voorhanden.

Druk: a. Bruch, 'Stadrechten in het land van Arkel, I. Het stadrecht van Leerdam', p. 87- 94. Deze reconstructie van het stadsrecht van Leerdam vond plaats aan de hand van de stadrechten van Gorinchem en Hagestein en het landrecht van Dalem, alle drie van dezelfde datum. Bruch had tevens een handschrift ter beschikking uit het gemeentearchief van Gorinchem, Stadsbestuur, inv. nr. 316, waarbij in margine steeds de aanduiding 'Leerdam' stond aangegeven. Het stadsrecht van Leerdam is vrijwel identiek aan dat van Gorinchem maar telt drie artikelen minder en heeft uiteraard een aantal specifieke Leerdamse bepalingen.³⁴⁶

In Gods name Amen. Salomon spreekt in zijnen parabolen in den vierden capittell: donum bonum tribuam vobis, legem meam ne derelinquatis³⁴⁷, welke in duytsche bediet: guede giften zal ick u geven, mijn wet en wilt niet achterlaten;

hierom, want die natuer der menschen vergetell is, ende dat leven cort is, oeck mede want [men] niet wel op enyge jesten off daet besceyden of bevroeden mach dengeenen die na lange tijt nacoomen, men en laetsse hem in geschrifte die daeroff besceyden en bevroeden mach, daerom ist dat wij Otto, heere van Arckell, doen condit allen dengeenen die dese brieve ende lettere zullen zyen off hooren lesen, dat wij, overmits om versoecks ende beden wille ons gemeen landts des scependoms van Leerdam, bij onssen vrijen wille, bij vollen rade ende goetduncken onser maghen ende vrienden, om oerber ende nutsappen wil ons gemeen lants voerscr., gegeven hebben ende geven tot enen ewyghen testament ende tot eenre ewygher memoriën voir ons ende voir onssen nacomelingen ten ewyghen daghen duerende, onssen gerichte tot Leerdam, onsen poerteren ende allen onssen onserzaeten, die nu ter tijt onder ons in den scependom van Leerdam woenachtich zijn ende ten ewyghen daghen naemaels woonen zullen, alzulcke rechten, punten en zaken als dese brieffe ende letteren inhouden in allen manieren als hierna bescreven staen.

[In de naam van God Amen. Salomo zegt in zijn Spreuken in het vierde hoofdstuk: *donum bonum tribuam vobis, legem meam ne derelinquatis*, wat in het Nederlands betekent: wat ik je leer is waardevol, sla dus mijn onderricht niet in de wind; daarom, aangezien de mens van nature vergeetachtig is, en het leven kort is, en ook omdat het niet altijd goed mogelijk is enige handelingen of daden te onderscheiden of bevroeden voor degenen die lang nadien leven, laat men ze beter schriftelijk na zodat ze goed te onderscheiden zijn,

daarom is het dat wij, Otto, heer van Arkel, eenieder die deze brieven zullen zien en horen lezen, bekend maken dat wij, vanwege het verzoek en de bede van ons gemeen land van het schependom van Leerdam, uit onze vrije wil, op volledig advies en goedvinden van onze bloedverwanten en vrienden, vanwege het belang en het nut voor ons gemeen land voornoemd, hebben gegeven en geven ten eeuwige dage en tot eeuwig gedenken vanwege ons en onze nakomelingen eeuwig durend, ons gerecht te Leerdam, onze poorters en al onze onderzaten, die tegenwoordig onder ons in het schependom van Leerdam woonachtig zijn en ten eeuwige dage daar wonen zullen, al dergelijke rechten, punten en zaken die deze akte en brieven inhouden op alle manieren als hierna beschreven staan.]

1. In den eersten, dat alle zaken, die onder ons in den scependom van Leerdam geschyen off vallen moghen, voer onse scepenen tot Leerdam te recht staen zullen, ende dat hoir rechte hooft- ende maelstadt is ende wesen zal van allen zaecken, die zij begeren van rechtsweghen, daer zij hem bevroeden connen. Ende daer zij niet bevroeden en connen, zoe zullen zij steden ende draghen d[rie] veerthiendagen lanck nae der tijt dat zijt eerst gesteet hebb[en]. Ende teynden dyen drie veerthiendagen off zij daerenbinn[en] niet en wijsden, dan een herberghe

³⁴⁶ Deze tekst is gebaseerd op a. Bruch. Hertaling door J.C.M. Cox.

³⁴⁷ Het Oude Testament, Spreuken, 4e hoofdstuk; hier volgens De nieuwe Bijbelvertaling, 2004.

kyesen zullen binnen Leerdam, ende niet uut dier herbergen sceyden, sij en hebben dat vonnis gewijst binnen den eersten verthiendagen nae der tijt dat zij eerst in der herberghe coomen. Die eerste twee daghen, als zij in der herberghe comen, zal elck scepen hebben zes groot sdaechs voer zijnen cost van denghenen die van dien vonnisse in den onrechte beviele; ende die ander twaelff dagen zullen die scepen hemzelven quijten uuyter herberge, waert dat zij dat vonnisse zoe lange droegen; uutgenomen van mens[chen] live.

[Ten eerste dat alle zaken, die onder ons in het rechtsgebied van Leerdam zullen geschieden of voorkomen, door onze schepenen van Leerdam berecht zullen worden, en dat (Leerdam) haar rechtmatige hoofdstad en gerechtplaats is en zal zijn vanwege alle zaken die zij van rechtswege verzoeken, wanneer zij tot een vonnis kunnen komen. En wanneer zij niet tot een vonnis kunnen komen, dan zullen zij het verdagen en onder zich houden gedurende drie keer veertien dagen na het moment dat zij het voor het eerst hebben verdaagd. En aan het eind van die termijn van drie keer veertien dagen, wanneer zij binnen die termijn geen vonnis hebben gewezen, zullen zij een herberg in Leerdam uitkiezen, en niet eerder daaruit vertrekken dan nadat zij het vonnis hebben gewezen binnen de eerste veertien dagen na het tijdstip dat zij voor het eerst de herberg betrokken. De eerste twee dagen, nadat zij de herberg betrokken, zal elke schepen zes groten per dag voor zijn kost krijgen van degene die vanwege het vonnis in het ongelijk wordt gesteld; en de volgende twaalf dagen zullen de schepenen zelf de kosten van de herberg vergoeden, aangezien zij dat vonnis zo lang onder zich houden; uitgezonderd als het om een mensenleven gaat.]

2. Item zoe en zal men noch en mach men geen voerwaarden noch gelooften maken, die vast ende gestade zijn zullen off moegen, men en maecktsse voer scepenen tot Leerdam, zonder alle(e)n van hijlick; ende daer moghen aff tughen binnen jaers dattet hijlick geschiet, goede wittachtige knapen, die daerover geweest hadden, mer altoes zijn zij nairder met enen goeden getughe tontgane, dan dat men se verwinnen mach off zal.

[Evenzo zal en mag men geen overeenkomsten noch beloften aangaan, die onverbrekkelijk zullen of mogen zijn, tenzij men ze aangaat ten overstaan van schepenen van Leerdam, met als enige uitzondering vanwege huwelijk. En daarvan mogen binnen een jaar nadat het huwelijk plaatsvond, goede en betrouwbare mannen, die erbij geweest zijn, getuigen, maar in alle gevallen zijn zij beter af door met een goede getuige voor te komen, dan dat men ze gerechtelijk overtuigen mag of zal.]

3. Item alle brieven van schoude, die op dagen gegeven zijn off gegeven off gemaectt zullen wesen, daer zal men recht mede vorderen binnen jaers na den daghe van betalinghe. Wie des niet en dede, die en zou men geen recht doen mettyen brieve. Ende alle brieven die gelooft en gemaectt zijn off geloven off maken zal tot wille te betalen, daer zal men recht mede vorderen binnen jaers na datum des brieffs. Wies niet en dede, die en soude men geen recht doen mettyen brieve. Uutgenomen off yemandt buyten landts waer ende goet aenbestorve in scepenbrieven van schoude, die en zullen niet verjaren, alzo verre als zij hoir recht mettyen brieve vorderen binnen jaers nadat zij binnenslants comen.

[Evenzo zal men met alle schuldbrieven, die op een bepaalde dag zijn verstrekt dan wel opgemaakt, recht eisen binnen een jaar na de dag van betaling. Wie dat niet doet, zal men geen recht doen met die brieven. En alle brieven die toegezegd en opgemaakt zijn of zal toezeggen of opmaken met de bereidheid te betalen, daarmee zal men recht eisen binnen een jaar na de datering van die brief. Wie dat niet doet, zal men geen recht doen met die brief. Uitgezonderd wanneer iemand buitenlands was en goederen erfde in schepenbrieven vanwege schulden, die zullen niet verjaren, in zover als zij hun recht met die brieven vorderen binnen een jaar dat zij in het land terugkeren.]

4. Item alle erffbrieve ende pandtbrieve, die geëygent zijn off geëygent zullen worden, zullen blijven in hoire macht ende niet verjaren. Ende alle jaerlijcke thijnsse³⁴⁸ off renten zal men binnen jaers nae den daghe van der betalinge winnen ende niet meer dan van een jaer.

[Evenzo zullen alle erf- en pandbrieven, die rechtens zijn of zullen worden vastgesteld, in stand blijven en niet verjaren. En alle jaarlijks te betalen cijns en rente zal men binnen een jaar na de dag van betaling invorderen en niet meer dan van een jaar.]

³⁴⁸ Tijns = huur- of pachtgelden.

5. Item alle pandtbrieue, daer yemant met recht alzo mede gevaren hadde, dat wanneer hij yemants goet off den persoon bewijssen mach, dat men hem daeraen panden zall als recht is, die en zullen niet verjaren; dat is te verstaen, dat men dien persooone bij enen van onsser steede bode van Leerdam off bij eenen van onssen gerechte van Leerdam mach doen leyden in onsse gevangenisse ende daer niet uut scheyden, hij en hadde geëffent ende gepunt mettengenen die hij die schult schuldich waer. Ende wanneer hij alzo gepunt ende geëffent hadde, zoe en zou men niet meer recht doen met dien pandtbrieue. Ende wie den anderen alzo in vangenisse doet leyden, die zal hij alzo veel broots ende borns doen leveren, als hij eeten en drincken mach. Ende daer en zal men oeck geen steen- noch sluytgelt noch leygelt aff hebben. Ende waert (saec, dat) oeck dengenen docht, die den anderen alzo dede vanghen, dat hem onsse vangenisse niet zeker genouch en waer, zoe zal men hem dyen persoon leveren tot zijnen huysse off tot zijne herbergen off tot zijne woenstadt in helden (ende) in boeyen, ende daerbij zal hij hem geven water en broot, als voirs. is. Ende waer yemant, die dus in vangenisse laghe ende uuyter vangenisse brake, die brueken zouden staen tonsser genaden, ende niet quijt wesen van die schout.

[Evenzo zullen alle pandbrieven³⁴⁹, waarmee iemand in rechte gehandeld had, dat wanneer hij iemands goed of de persoon mag aantonen, dat men hem daarvoor zal gijzelen zoals het recht toestaat, niet verjaren; te weten, dat men die persoon door een van onze stadsboden van Leerdam of door een [bode] van ons gerecht van Leerdam in onze gevangenis mag voeren. En hij mag niet daaruit vertrekken vooraleer hij een schikking had getroffen met degene die hij het bedrag schuldig was. En wanneer hij aldus een schikking had getroffen, dan zou men geen recht meer vorderen met die pandbrieven. En wie een ander aldus gevangen doet zetten, die zal hij zo veel brood en water geven, als hij eten en drinken mag. En daarvan zal men ook geen steen-³⁵⁰, sluitgeld³⁵¹ noch geleidegeld krijgen. En in het geval dat degene, die de ander aldus gevangen liet nemen, meende dat onze gevangenis niet veilig genoeg was, dan zal men hem die persoon, in ketens en voetboeien, uitleveren aan zijn huis, of zijn onderkomen of zijn woonplaats, en daarbij zal hij hem water en brood geven, zoals het is voorgeschreven. En wanneer iemand, die aldus gevangen zat en uitbrak, zal die overtredding door ons worden berecht, en hem niet ontslaan van die schuld.]

6. Item onsse scepenen van Leerdam en zullen niet langer huegen noch segelen dan binnen jaers nadat zij verset worden van haren scependom.

[Evenzo zullen onze schepenen van Leerdam niet langer getuigen noch zegelen dan tot een jaar nadat zij ontheven zijn uit hun schepenambt.]

7. Item waer dat yemant recht begeerde voer onssen rechter ende scepenen van Leerdam ende mit recht bedingde, waert dat ment hem dan weygerde, zoe en soudt men niemant recht doen, hem en waer voer recht geschiet van dat hij bedingt hadde als recht waer. Maer zoewie van onsser weghe in onssen dienst geseynt waer ende gedaecht waer eer dat wijen uutseynden, daer en soud men geen recht op vorderen, hij en waer thuys gecomen, ende dan zal men hem die wete doen als recht is, ende daeraff dan terechtstaen.

[Evenzo in het geval dat iemand recht wenst voor onze schout en schepenen van Leerdam en dit volgens het recht eist, en men het hem dan weigert, dan worden alle zaken opgeschort, totdat hem recht gedaan wordt vanwege hetgeen hij geëist had zoals het recht voorschrijft. Maar wie vanwege ons in onze dienst wordt uitgezonden en gedaagd was voordat wij hem uitzonden, daarvan zou men geen recht eisen, totdat hij weer is thuisgekomen, en dan zal men hem de gerechtelijke aanzegging doen zoals het recht voorschrijft, en daarvoor dan terechtstaan.]

8. Item wie den anderen aenspraeck van dagelicxen recht van schulde off van bijtichten daer geen scepenbrieuen aff en zijn, die zal hem ontsuldigen met hande ende met monde als scepen wijssen dat recht waer. Maer waert een vremdt man van buyten der enynghen³⁵² van

³⁴⁹ Rentebrief op vastgoed vanwege nog niet volledig betaalde schulden daarop.

³⁵⁰ De kosten voor levensonderhoud vanwege verblijf in een gevangenis.

³⁵¹ Bedrag te betalen aan de gerechtsdienaar voor het in hechtenis nemen van de gevangene.

³⁵² Lees *heerlijkheid*.

Leerdam geseten, die zal hem ontsuldighen des anderen daechs naedat hij gedaecht is, voer den middach, als voerscr. is. Ende diergelijcke zal men hem weder doen. Ende wie enyghen uutheemschen man dede besetten, ende tot zijnre onschult quame, die mach winnen mogelijcken cost, die hem [onse] gericht toeschiert op den aenspreker.

[Evenzo wie een ander aanklaagt volgens het gewone recht van schulden of van beschuldigingen waarvan geen schepenoorkonden voorhanden zijn, dan zal diegene zich verontschuldigen met een eed zoals schepenen bepalen dat het recht eist. Maar wanneer het een vreemdeling van buiten de heerlijkheid van Leerdam betreft, dan zal die zich verontschuldigen de volgende dag nadat hij gedaagd was, voor de middag, zoals het recht eist. En men zal hem verder overeenkomstig behandelen. En wie enige vreemdeling laat gijzelen, en diens onschuld wordt aangetoond, die mag zijn billijke kosten opeisen, die ons gerecht hem toewijst ten laste van de aanklager.]

9. Item waert dat yemant vochte binnen den scependom van Leerdam, daer zal onsse richter dengenen aff doen daghen die daerbij ge[weest] hebben, dat zij dat oerconden; maer aen twee oirconden heeft o[nse] richter genoch, off hij will. Ende mede mogen tughen manper[soon] over wijffpersoon, maer geen wijffpersoon over manpersoon.

End[e zoe] wie dat niet en quame als hij gedaecht waer, verbuerde tegens [ons] alzo veell als daer hij voer gedaecht waer dat ruerende wae[r] van vechten, ende tegen onssen richter drie scellingen.

[Evenzo in het geval dat iemand vecht binnen het rechtsgebied van Leerdam, zal onze schout diegenen laten dagen die daarbij geweest zijn, dat zij daarvan getuigen; maar aan twee getuigen heeft onze schout genoeg, als hij wil. En mannen mogen getuigen tegen vrouwen, maar vrouwen mogen niet getuigen tegen mannen. En wie niet komt als hij gedaagd wordt, verbeurt jegens ons zoveel als waarvoor hij gedaagd is en dat in het geding is vanwege het vechten, en jegens onze schout drie schellingen.]

10. Item waert zake dat yemant den anderen dootsloege off van lijve ter doot brochte in onssen scependom van Leerdam, ende men metten doden bedroeghe metter waerheyt van onsen lande, daer en zoude die misdadighe geenrehande onschout aff helpen, men en zoude over hem richten als scepenen wijssen dat recht waer, tenwaer off hij bij ons ende bij des doden maghen suende. Eest oeck dat die misdadighe ontruymt, zoe zal men tuytlaghen legghen in onssen lande; ende waer dat men bevoere off creghe in onssen lande, soud men over hem richten als scepen wijssden dat recht waer, off hij zuenden bij ons ende bij des doden maghen. Ende zoe wanneer yemant tuytlagen ons landts geleet is, zoe mach een eerste lidt van der doder hant off nairre een aenleyder wesen. Ende sloughen sijën doot, daer en zouden zij niet aen verbueren. Ende waer dat yemant van ons gerichts wegghen hem onderwonde te houden dengenen off dieghene die tuytlagen ons lants waer off waren, en hij hem te machtich waer off worde, zoe mochten zijën dootslaen zonder verbueren.

[Evenzo in het geval dat iemand een ander doodslaet of zodanig verwondt dat hij overlijdt in ons rechtsgebied van Leerdam, en men met de dode bewijs levert volgens het recht van ons land, dan is de misdadiger geen onschuldseede toegestaan. Men zal hem berechten zoals schepenen vonnissen volgens het recht, als ware het dat hij tegenover ons en tegenover de verwanten van de dode zoende. En als de misdadiger vlucht, dan zal men hem uit onze landen zetten; en waar men hem aantreft of te pakken krijgt in onze landen, zal men hem berechten zoals schepenen vonnissen volgens het recht, alsof hij zoende jegens ons en jegens de verwanten van de dode. En wanneer iemand uit ons land is gezet, dan mag een eerste lid³⁵³ van de dode of een nadere bloedverwant de aanklager zijn. En sloegen zij hem dood, dan zullen zij daarvoor niet gestraft worden. En in het geval dat iemand vanwege ons gerecht het waagde zich te bemoeien met degenen of degene die uit ons land zijn of is gezet, en hij hem de baas was of wordt, dan mogen zij hem doodslaan zonder boete.]

11. Item waert dat yemant enen anderen aensprake van zijnen lijve, die zoude die aensprecker ende zes goede wittachtighe knapen met hem verwinnen voer onsse scepenen tot Leerdam, die die misdaet gesien oft gehoord hadden, van den bruecken daer hij hem aff aengesproken hadde, ende dat aen den heylighen waer maken als scepenen wijssen dat recht is. Ende na der misdaet

³⁵³ Een bloedverwant uit de derde generatie.

daer die aengesproken off verwonnen worde, zal men rechten als scepen wijssen dat recht is, ten waer dat men die misdaet beterden bij ons ende bij der partiën die misdaen waer. Ende waert zake dat een aenspreker den aengesproken niet verwinnen en mach met zes goede wittachtige knapen als voerscr. is, zoe zal men over hem richten na der aensprake daer hijen aff aengesproken hadde, als scepen wijssen dat recht is, in zulcker manieren als voerscr. is.

[Evenzo in het geval dat iemand een ander aanklaagt op zijn persoon, dan zal de aanklager en zes betrouwbare mannen met hem getuigen voor onze schepenen te Leerdam, die die misdaad gezien of gehoord hadden, van de overtredingen waarvan hij hem aangeklaagd heeft, en dat op de heiligen waarmaken zoals schepenen vonnissen volgens het recht. En conform de misdaad waarvan hij aangeklaagd of schuldig bevonden wordt, zal men recht spreken zoals schepenen vonnissen dat het recht is, als ware het dat men die misdaad jegens ons en jegens de partij die de misdaad had ondergaan, had vergoed. En in het geval dat een aanklager de aangeklaagde niet schuldig bevonden krijgt met zes betrouwbare knapen zoals het voorgeschreven is, dan zal men hem berechten volgens de aanklacht waarmee hij de ander had aangeklaagd, zoals schepenen vonnissen volgens het recht, op zulke wijze als voorgeschreven is.]

12. Item wie eenen man slaet, verbuerden teghen onsser poerten thien scellingen.

[Evenzo wie een man slaat, verbeurt tien schellingen jegens onze stad.]

13. Item waert dat een man een wijff sloeghe, verbuerde tegen onsser poerten een pont. Ende waert dat een wijff een man sloeghe, verbuerde tegen onsser poerten een pont. Oeck mede waert dat een wijff een ander wijff sloege oft scheldende woorden onderlinghen hadden, verbuerde elck tegen onsser poerten een pont off den steen te draghen.

[Evenzo in het geval dat een man een vrouw slaat, verbeurt hij een pond jegens onze stad. En in het geval dat een vrouw een man sloeg, verbeurt zij jegens onze stad een pond. Ook zo in het geval dat een vrouw een andere vrouw sloeg of onderling scholden, dan verbeurt elkeen jegens onze stad een pond of zullen zij de schandsteen moeten dragen.]

14. Item waert dat een man een anderen bloetreysde, verbuerden een pont.

[Evenzo in het geval dat een man een ander een bloedende wond toebrengt, verbeurt hij een pond.]

15. Item waert dat enich man den anderen wonden ende die wonde een lit lanck waer ende nagels diepe, verbuerde tegens ons vijff en veertich sc. Ende waert zake dat die wonde meerder waer, verbuerde tegens ons vijff pont. Ende waert oeck dat een man den anderen thuys sochte ende huystotinge dede in evelen moede, verbuerde tegens ons thien pondt. Ende wie op den anderen een knijff treckt off een zweert off anders enyghe geslepen wapen tot zijnen evell, verbuerde tegens ons xlv scellingen. Ende wie den anderen lemt, verbuert tegens ons thien pondt. Ende waert dat yemant eenen anderen eenen voet affhout off -sloeghe, off een ooghe uutstake, verbuerde tegens ons dertich pondt.

[Evenzo in het geval dat enige man een ander verwondt en die wond een lid lang is en nagels diep³⁵⁴, verbeurt hij jegens ons 45 schellingen. En in het geval dat die wond groter was, verbeurt hij jegens ons vijf pond. En in het geval ook dat een man de ander thuis opzoekt en huisvredebreuk pleegt in toornige woede, die verbeurt jegens ons tien pond. En wie tegen een ander een mes trekt of een zwaard of enig ander geslepen wapen in zijn woede, verbeurt jegens ons 45 schellingen. En wie een ander verminkt, verbeurt jegens ons tien pond. En in het geval dat iemand een ander een voet afhout of -slaat, of een oog uitsteekt, verbeurt hij jegens ons 30 pond.]

16. Item alle boeten van vechten voirsr. sullen twevoudich zijn, die binnen mercten off binnen mercktengeleyde geschien.

[Evenzo zullen alle voornoemde boetes vanwege vechten worden verdubbeld voor zover ze tijdens de markt of de marktvrede geschieden.]

17. Item waert dat enich man nae den anderen worpe in evelen moede, verbuerde vijff pont, half ons ende halff onsser poerten voirsr.

³⁵⁴ Een zogenaamde *keurwond*.

[Evenzo in het geval dat enige man iets naar een ander werpt in toornige woede, verbeurt hij vijf pond, de helft voor ons en de helft voor onze voornoemde stad.]

18. Item waer oeck dat yemant den anderen beyde zijn oogen uutstake met moetwille, dair zoude men over richten gelijk off hij enen man doot had geslaghen, ende scepen wijsden dat recht is, tenwaer off hij suende als voirscr. is.

[Evenzo in het geval dat iemand de ander moedwillig beide ogen uitsteekt, dan zal men dat berechten alsof hij een man had doodgeslagen, en schepenen zullen vonnissen zoals het recht eist, als ware het dat hij zoende zoals het voorgeschreven is.]

19. Item waert dat yemant vochte off onmin hadde, daer onse richter toequame off yemant van ons gerechts weghen met wittachtigen oirconden oft een wittachtich knape met wittachtiger oerconden, ende hem enen vrede yessche, ende hijs hem niet en gawe, verbuerden tegens ons xlv scellingen. Voert zoe zal men hem eysschen anderwerff met oerconde [ende derdewerff met oirconden]³⁵⁵: tot elcken male als men hem yessche als voerscr. is ende niet en gawe, verbuerde teghen ons xlv schellingen. Ende waert dat hij ten dorden eyssche geen en gawe, zoe zal men hem eenen vrede gebieden te houden van ons ende van ons gerechtswegen voirscr. Ende wanneer hij hem geboden is te houden met oerconden als voirscr. is, dyen vrede zal hij houden off hij dyen vrede metter hant gegeven hadde. Ende waert dat hij dyen vrede braecke, men zoude over hem richten aen zijn lijff als over eenen vredebreker als scepen wijs[en] dat recht is, in alle manieren als voerscr. is, tenwaer of h[ij] ons gemoede hadde. Ende eenen vrede zal duren zes weken lanck. Ende waer dat yemant teghen eenen anderen suende binnen vrede van enygerhande zaken daer vrede aff ginghe off gegaen waer, daer waer die vrede aff wuyt.

[Evenzo in het geval dat iemand vocht of ruzie kreeg, waar onze schout bij kwam of iemand vanwege ons gerecht met betrouwbare getuigen of een betrouwbare knaap met betrouwbare getuigen, en van hem een vrede eisen, en hij deze niet gaf, verbeurt hij jegens ons 45 schellingen. Voorts zal men andermaals vrede eisen van hem met getuigen [en ten derde male met getuigen]: en elke keer als men vrede eiste zoals het voorgeschreven is en hij deze niet gaf, verbeurt hij jegens ons 45 schellingen.

En in het geval dat hij op de derde eis geen vrede gaf, aldus zal men hem een vrede gebieden te houden vanwege ons en ons voornoemd gerecht. En wanneer hij zoals is voorgeschreven met getuigen verplicht is om de vrede te houden, dan zal hij die vrede bewaren alsof hij die met zijn hand gegeven heeft.

En in het geval dat hij die vrede brak, dan zal men hem berechten aan zijn persoon als een vredebreker zoals schepenen volgens het recht vonnissen, volgens alle manieren als voorgeschreven is, tenzij hij onze toestemming heeft. En een vrede zal zes weken lang duren. En in het geval dat iemand jegens een ander zoende binnen de vrede vanwege enigerlei zaken waarvan de vrede ontvalt of ontviel, daarvan zal de vrede eindigen.]

20. Item waert dat men yemant van vredebrake betuygen mach met tweeen wittachtigen knapen, daer en mach men geen onscout voer doen. Ende en mocht mens niet betuygen als voerscr. is, zoe zal hij zijn onscout doen als scepen wijsden dat recht is, ende daermede zal hij quijt wesen.

[Evenzo in het geval dat men van iemand vredebreuk kan bewijzen met twee betrouwbare knapen, daarvan mag men geen onschuldeed doen. En mocht men het niet bewijzen kunnen zoals het voorschreven is, dan zal hij zijn onschuldeed afleggen zoals schepenen vonnissen volgens het recht, en daermede zal hij bevrijd zijn van de aanklacht.]

21. Item waert dat yemant vochte in duysteren steeden, daer die kerssen off vuer uitgedaen waeren, daer zal die boeten viervoudich zijn. Ende dat zal men houden op alle dieghene die de kerssen off vuer uitgedaen hadden, ende op anders alle dieghene die daerbij geweest hadden, ter tijt dat zij die rechtsculdige met hoiren eede voertbrengen.

[Evenzo in het geval dat iemand vocht op duistere plaatsen, waar de kaarsen of het vuur uitgedaan waren, dan zal de boete viervoudig gelden. En dat zal men eisen tegen al diegenen die de kaarsen of het vuur hadden uitgedaan, en verder tegen al degenen die daerbij zijn geweest, op het zelfde moment dat zij de schuldigen met hun eed aangeven.]

³⁵⁵ Ingevoegd naar de handvesten van Dalem en Hagestein.

22. Item waert dat yemant enich romoer off vechtelijck maecte, daer geen vrede off en ginghe, ende daeraff gedaecht worden, ende daer yemant aff verwonnen worde van boeten, ende diegene versuent woude wesen, die in geenen bruecken bevonden en waer, tegen dengenen die met recht in boeten ghewijst waer, die zal winnen alzoee veele als wij off onsse poert alzoee vele als die boeten draghet, ende daarmede gesuent wesen.

[Evenzo in het geval dat iemand enig rumoer of een vechtpartij veroorzaakte, die niet tot een vrede leidt, en daarvoor gedaagd wordt en waartoe iemand een boete krijgt opgelegd. En als diegene een verzoening wil, die niet in overtreding was bevonden, jegens degene die rechte tot een boete was veroordeeld, die zal evenveel toegewezen krijgen als wij of onze stad, en wel zoveel als de boete bedraagt, en daarmede gezoend zijn.]

23. Item waert dat enich goet knape tegens eenen boeve, lantloper off rybaut twistende worde, dyen en zoude hij met meer beteren, dan onsse gericht docht dat men hem beteren zoude. Ende sloege oeck een boeve off een rybaut off een landtloper enen goeden knape, die zijn boete noch zijn zuene niet gelden en mocht, die hem onsse gerecht over segede, dyen zoude men houden in helden ende in vangenisse ende geven hem alle dage water en broot ende slaen hem elcx dages twaelf penningen aff totter tijt toe, dat hij alle zijn boeten ende alle zijn zuene voirsr. alzoee vergouden heeft in deser manieren. Waert dat hij lage van onsse bruecken, zoe zouden wij hem water en broot gheven, ende waert van onsser poert bruecken, zoe soudt onsse poert doen, ende waert van der zuenen, zoe mach hem dengheenen quijt laten die misdaen waer, off hem water en broot geven als voirsr. is.

[Evenzo in het geval dat enige betrouwbare knap ruzie krijgt met een boef, landloper of rabauw³⁵⁶, dan zullen die hem meer vergoeden, dan ons gerecht meende dat men hem vergoeden zou. En wanneer een boef of een rabauw of een landloper een betrouwbare knap ook nog slaet, en die kan zijn boete noch zijn zoen betalen, die hem door ons gerecht is opgelegd, dan zal men hem in hechtenis nemen en elke dag water en brood geven. En hem elke dag in hechtenis twaalf penningen in mindering brengen totdat hij al zijn voornoemde boeten en zoen op deze manier heeft vergoed. Wanneer hij vanwege verbreken tegenover ons in hechtenis is, dan zullen wij hem water en brood geven, en wanneer het vergrijpen tegenover de stad betreft, dan zal onze stad dat doen, en vanwege zoenen, dan mag degene die misdaen is hem kwijtschelden, dan wel hem water en brood geven zoals het voorgeschreven is.]³⁵⁷

24. Item geen man en zal noch en mach zijn wijffs goet verbueren, noch geen wijff hoirs mans goet verbueren, dan elck zijn helft van huren gemenen goede. Ende welck hoyre dattet verbuerde van hem beyden, daer zal bekende schult voer affgaen uut haren gemenen goede.

[Evenzo zal noch mag een man zijn vrouws goed verbeuren, noch een vrouw haar mans goed, behalve elk de helft van hun gemeenschappelijke goed. En welk erfdeel verbeurd raakt van hen beiden, daarvan zal bekende schuld afgetrokken worden ten laste van de gemeenschappelijke goederen.]

25. Item zoe en mach noch en zal men niemant in helde houden noch in vangenisse brengen off houden van enygerhande bruecken off misdaet die hij gebrueckt heeft off misdaen hadde, alzoeeveer als hij zijn bruecken off misdaet verborgen mach bij onssen gerecht van Leerdam.

[Evenzo mag noch zal men iemand boeien noch gevangen nemen of houden vanwege enigerlei vergrijp of misdaad die hij begaan of misdaen heeft, in zoverre als hij voor zijn vergrijp of misdaad borg mag stellen voor ons gerecht van Leerdam.]

26. Item als enich mensche sterfft, zoe zullen zijn erffgenamen dat erve ende goet nemen als recht is in deser manieren: off daer enich kijnt waer dat uutgehielijct waer dat erve ende goet hebben woude, dat zall incomen ter eerster doot met halff zulcken goede as uutegevoert hadde met kennisse der waerheid, ende ten laester doot eeven rijck te wesen, want als man ende wijff vergadert zijn metier wetten, zoe is hoyr goet gemeyn.

[Evenzo als enig mens sterft, dan zullen zijn erfgenamen de erfenis en het goed erven zoals het recht bepaalt op de volgende wijze: als daar enig kind is dat uitgehuwelijkt is en dat erfenis en goed wil erven, dat zal inbrengen bij de dood van de eerststervende met de helft van de goederen zoals die uit de boedel zijn genomen met aantoonbaar

³⁵⁶ Ook wel een bedelaar.

³⁵⁷ Betaling vindt steeds plaats door de instantie of degene wie de boete toekomt.

bewijs. En bij de dood van de langstlevende even rijk te zijn, want als man en vrouw volgens de wet in het huwelijk verenigd zijn, dan is hun goed gemeenschappelijk.]

27. Item waert dat een storve ende wittachtich kijnt off wittachtighe kinderen afterlieten, die zouden nemen van allen eyghenen goede van oude vader ende van oudemoeder, gelijk vader ende moeder gedaen zouden hebben off doen zouden off zij leefden.

[Evenzo in het geval dat iemand sterft en een wettig kind of wettige kinderen achterlaat, dan zullen die van alle eigen goederen van grootvader en grootmoeder krijgen, wat vader en moeder gekregen zouden hebben alsof zij nog leefden.]

28. Item waert oeck dat yemant storve zonder wittachtighe geboert after te laten, daer vader ende moeder beyde aff leefden, dat erve ende goet zouden zij temael opheffen ende nemen. Ende waer(t) dat enich van vader off van moeder doot waren, welke hoir datter leefden van dyen twee, die zal dat erve ende goet halff heffen ende bueren, ende die ander helft van dyen goede, dat zullen die naesten van wittachtiger geboerten heffen ende nemen van vader off van moeder, die daer doot waren.

[Evenzo in het geval dat iemand sterft zonder wettige afstammelingen na te laten, en waar vader en moeder beiden nog leven, dan zullen zij het erfdeel geheel en al opheffen en (in eigendom) verkrijgen.

En in het geval dat ofwel vader ofwel moeder doot was, wie van de twee er nog leefde, die zal het erfdeel voor de helft ontvangen en innen, en de andere helft van de erfenis zullen de naaste verwanten van wettige geboorte in ontvangst nemen van vader- of moederzijde, die daar overleden was.]

29. Item waert dat yemant storve zonder wittachtighe levende geboert after te laten, ende daer vader en moeder beyde aff doot waren, dat erve off goet zal aen elke zijde gaen ende deylen die daer naest zijn van maechscappen van wittachtiger geboort, daer zij aff bestaen.

[Evenzo in het geval dat iemand sterft zonder wettige, levende geboorte achter te laten, en ook de vader en moeder beide gestorven waren, dan zal de erfenis naar elk van beide zijden gaan en worden gedeeld door de naaste verwanten van wettige geboorte, waar zij van afstammen.]

30. Item waert dat enich wijffpersoon kynder creghe, die zij boven hoiren getrouden man in overspel niet gewonnen en had, die zullen bueren ende nemen gelijk off zij getroude kynder waren van hoirs moeders goede.

[Evenzo in het geval dat enige vrouw kinderen kreeg, die zij buiten haar getrouwde man niet in overspel gekregen heeft, dan zullen die kinderen uit de erfenis van hun moeder verkrijgen zoveel als of zij kinderen uit het huwelijk waren.]

31. Item waer oeck een onmondich kynt, dat zal die naeste manhoofd van der ouster geboorte van de rechter swartzijde vermunden, mer dat zal hij versequeren met goeden leggenden erv[e] voer onse richter en voer onse scepenen tot Leerdam, dat hijt niet verbaelmonde van alzulcken goede daer hijt in vynt; dat is te verstaen: een manpersoon tot zijnen twaelff jaren toe ende een wijff persoon tot haren derthien jaeren toe duerende die voechdij, tenwaer dat zij daerenbinnen storven. Ende waer oeck dat die momber van der naester rechter swartzijde niet vermunden en woude off datter geen recht geboren momber en waer, daer soudt een zijn maech doen, die hem tbeste dede, bij onssen gericht ende scepen voirsr.

[Evenzo in het geval er een onmondig kind is, dan zal de naaste mannelijke verwant van de oudste geborene van vaderszijde voogd zijn, maar dat zal hij versequeren met degelijke voorhanden eigendommen voor onze schout en onze schepenen van Leerdam, zodat hij al de goederen die hem worden toevertrouwd, niet zal verkwisten; te weten: een man tot 12 jaar en een vrouw tot 13 jaar gedurende de voogdij, tenzij zij binnen die termijn zouden overlijden. En in het geval ook dat de voogd van de rechtens naaste vaderszijde niet voogd wil zijn of dat er geen natuurlijke voogd was, dan zou een mannelijke bloedverwant dit doen, die voor hem het beste doet volgens ons voorgenoemde gerecht en schepenen.]

32. Item waer dat yemant storve, daer geen erffgenamen en volenden, dat zouden wij houden een jaer ende zes weken lanck totter rechten erffgenamen behouff. Ende waert dat daerenbinnen geen erffgenam[en] en volchden, zoe zoude ons dat goet blijven en toebehoiren.

[Evenzo in het geval dat iemand sterft waar geen erfgenamen zijn, dan houden wij de erfenis een jaar en zes weken lang in bezit in het belang van de gerechte erfgenamen. En in het geval dat zich binnen die termijn geen erfgenamen melden, dan zal die erfenis aan ons toevallen.]

33. Item jaer en dach zal wesen een jaer en zes weken.

[Evenzo zal de termijn van een jaar en dag worden bepaald op een jaar en zes weken.]

34. Item waer dat enich erve van eygenen goede tot leen gemaect waer oft midt eygenen goede gecoft waer, dat zal die leenvolgher veroirsaten den rechten erven ende erffgenamen alzoë duer alst gecocht was oft alst weert was opten dach doe ment te leen maecte mit kennisse der waerheid. Waert oeck dat hijt veroirsaten niet en woude als voirschr. is, zoe zal hij se te hove wijsen te ontfaen met hoiren aendeele, uutgenomen onsse borchleene, die en zullen niet gescheyden wesen, maer men zalt den erffgenamen veroirsaten gelijck anderen leen in allen manieren als voerschr. is, ende achterdijen dattet eens veroirsact is, zoe zal(t) voert staen te leenrecht.

[Evenzo in het geval dat enig bezit van eigen goederen tot leen was gemaakt of met eigen goederen gekocht was, dan zal die leenerfgenaam een vergoeding betalen aan de gerechte erven en erfgenamen ter hoogte van het bedrag waarvoor het gekocht is of zoveel als het waard is op de dag dat men het in leen gaf met een beëdigde verklaring betreffende de juistheid. In het geval dat hij het niet wilde vergoeden zoals het voorgeschreven is, dan zal hij ze naar het hof verwijzen om hen te ontvangen met hun aandeel, uitgezonderd onze borglenen, die niet verdeeld zullen worden, maar men zal de erfgenamen vergoeden zoals andere lenen op dezelfde wijze als het voorgeschreven is, en daarna als het eenmaal vergoed is, dan zal het voortaan onder het leenrecht vallen.]

35. Item zullen wij onsse naecopen hebben van alle erffnisse, huysingen ende jaergelt dat in onssen scependom vercoft wort xiiij dagen lanck nadyen dat die eygendom gegaan is.

[Evenzo zullen wij onze aankoop³⁵⁸ hebben van alle erfenissen, huizen en jaargeld die in ons scependom verkocht worden gedurende veertien dagen nadat de eigendom is overgedragen.]

36. Item wie dat bastaerden goet maeckt in scepenbrieven van Leerdam off goet besette, datzelve off alzoë veel zal gaen ende volgen gelijck dat ment maeckt in den scepenbrieven off beset. Ende waert dat een bastaert ander goet creghe, dat zal aen ons comen, tenwaer off zij wittachtich geboert achter hem lieten.

[Evenzo in het geval dat iemand goederen vermaakt aan een bastaard, vastgelegd in schepenbrieven van Leerdam of goederen waarop hij beslag legt, dan zal datzelfde of evenveel overgaan gelijk men het vermaakt in schepenbrieven of er beslag op legde. En in het geval dat een bastaard ander goed verkreeg, dan zal dat aan ons komen, tenzij zij wettige erfgenamen achterlieten.]

37. Item wie den anderen aenspraeck van erve, ende die besitter dies erffs met scepen betuygen mach dat hij daenn geseten heeft jaer ende dach in eygendom, van allen dengenen die binnenlants zijn off hebben geweest binnen jaers ende binnen daghe onbecroent, dat zal die besitter dies erffs houden met hande ende mit monde voer zijn eyghen. Waer yemandt butenlandts, als hij te lande quam zoe zoude hij nemen alzulck recht, als hem scepen wijsden dat recht waer. Ende mach die besitter des niet betughen met scepen off met scepenbrieve, zoe zal hijt houden met hem vii-den, die den lande naest gelegen zijn, vier te landtwaert ende drie ter zeewaert. Waert oeck alzoë dat zijt hem niet en wouden helpen houden, zoe zouden zijt den anderen helpen houden die dat aenspraecke voer zijn eyghen, off die zij kenden dat van rechts zijn waer. Ende wyen dat die vier off meer helpen houden, die zal in den recht ende in den goede blijven. Ende den anderen, die den vieren off meer niet en wouden helpen houden, die verbuerde elcx teghens ons vijff ende veertich scellingen.

[Evenzo wie een ander aanklaagt vanwege bezit van onroerend goed, en die bezitter kan voor schepenen bewijzen dat hij dit een jaar en een dag in eigendom heeft bezeten, gedurende een jaar en een dag onaangesproken vanwege al

³⁵⁸ Het recht om een aan een ander verkochte zaak tegen de overeengekomen prijs van de verkoper over te nemen.

diegenen die in het land zijn geweest, dan zal die bezitter van het onroerend goed het als zijn eigendom beschouwen met een plechtige verklaring. Wanneer iemand buiten het land is, dan zal hij als hij weer in het land komt, zodanig recht eisen, als schepenen vonnissen volgens het recht. En kan die bezitter het niet aantonen met schepenen of met schepenbrieven, dan zal hij het houden samen met zeven getuigen, die het dichtst bij het land gevestigd zijn, vier aan de landzijde en drie aan de zeezijde. Wanneer zij hem niet wilden helpen, dan zouden zij de ander helpen houden die het voor zichzelf opeist, of die van wie zij wisten dat het hem rechtens toekomt. En wie die vier of meer helpen, die zal in zijn recht staan en in bezit van de goederen blijven. En de anderen, die de vier of meer niet wilden helpen, die verbeuren elk 45 schellingen jegens ons.]

38. Item en zullen wij weduwen noch wesen, noch nyemants kijnder, zij zijn manpersoon off wijffpersoon, wijven noch mannen buyten hem ende hoyre vrienden wil.

[Evenzo zullen wij weduwen noch wezen, noch iemands kinderen, of ze man dan wel vrouw zijn, uithuwelijken tegen hun wil of die van hun vrienden.]

39. Item waert dat yemant, hij waer manpersoon oft wijffpersoon, ontscaeckt worde teghen zijnen wille, ende die misdadige ender ons in den scependom van Leerdam getueft worde, daer sou men over richten aen zijn lijff als scepen wijsden dat recht waer, tenwaer oft gebetert worde als voirschr. is. Voert waert dat yemant die poorter off poerterskijnder waren tot Leerdam, bij zijnen wil ende buten zijnre naesten maghen will ontscaect ende ontvuert worden binnen zijnen zeshien jaeren oudt, zijn goet ende erve zal halff aen ons comen ende die ander half aen zijn rechte erffgenamen, gelijk off hij van lijff ter doot comen waer.

[Evenzo in het geval dat iemand, man of vrouw, geschaakt wordt tegen hun wil, en die misdadiger onder ons in het scependom van Leerdam wordt aangehouden, dan zal men hem berechten in persoon zoals schepenen vonnissen volgens het recht, tenzij het schadeloosgesteld wordt zoals het voorgeschreven is. Voorts in het geval dat iemand die poorter of kind van een poorter te Leerdam was, naar eigen wil en zonder toestemming van zijn naaste bloedverwanten geschaakt en ontvoerd wordt voor zijn zestiende jaar, dan zal zijn goed half aan ons komen en de andere helft aan zijn gerechte erfgenamen, alsof hij overleden was.]

40. Item alle diegene die poorter zijn tot Leerdam, zullen ons onsen vollen thijs geven, hoe luttel erffs dat zij hebben, dyen (zij) ons sculdich zijn. Ende die meer hebben dan drie roeden breed, die zullen ons geven van elcker roeden die zij meer hebben, twaelf penningen ende een hoen in die stede daert gelegen is. Ende wie buten Leerdam woont ende daerbinnen geërvet is, zal doen als een ander poorter. Mer onsse huysgesinne, onse clercken, onsse veere van der Merwede en zullen niet waken.

[Evenzo zullen al degenen die poorter van Leerdam zijn, ons de volle tijs betalen, die zij ons schuldig zijn, hoe luttel het eigendom ook dat zij hebben. En degenen die meer hebben dan drie roeden breed, zullen ons van elke roede die zij meer hebben, ons twaalf penningen geven en een hoen in de stad waar het goed gelegen is. En wie buiten Leerdam woont en daerbinnen erft, zal doen als een andere poorter. Maar onze bedienden, onze klerken en onze veermannen op de Merwede zullen zijn vrijgesteld van de waakdienst.]

41. Item zoe wie van onssen onderzaten, geseten in onsen scependom van Leerdam, enygerhande victaelgye coft tot zijnre herbergen ende niet om voort te vercopen, die en zal daer geen onraet aff geven.

[Evenzo wie van onze onderzaten, woonachtig in ons rechtsgebied van Leerdam, enigerlei levensmiddelen voor eigen gebruik koopt en niet om door te verkopen, zal daarover geen belasting betalen.]

42. Item zoe wie poorter is tot Leerdam, die en zal gheen onraet geven noch lijden van enygen goede die hij in zijnen scepe heeft, ende alzo vrij zijn oft hijt binnen Leerdam in zijnen huysse hadde.

[Evenzo wie poorter is te Leerdam zal geen belasting betalen vanwege goederen die hij in zijn schepen heeft, en vrij hiervan zijn alsof hij deze binnen Leerdam in zijn huis had.]

43. Item alle diegene die onsse merckten zoeken tot Leerdam, die nemen wij op onsse geleyde binnen onssen lande ende alzo verre wijs macht hebben, met hoyren goede te varen ende te keeren, uitgenomen die onsse vijanden waren off brueckich waren met recht off van scepenvoerwaarden off van scepenbrieven van schoude, die zij sculdich waren. Ende waert dat

yemant goet binnen merckten off op merctdagen vercoft, die mach dengenen die dat gecoft hadde, besetten binnen mercten ende met recht aenspreken, alzoë verre als hij daer twee wittachtige getughe oft meer aff heeft, gelijk oft buyten mercten waer.

[Evenzo al degenen die onze markt te Leerdam bezoeken, die nemen wij onder onze bescherming in onze landen en voor zover het in onze macht is, om met hun goederen te komen en te gaan, met uitzondering van hen die onze vijanden waren of het recht hadden overtreden of schepenvoorwaarden dan wel schepenbrieven van schuld, die zij schuldig waren. En in het geval dat iemand goederen tijdens de markt of op marktdagen verkocht, die mag degene die dat gekocht had, gijzelen tijdens de markt en in rechte aanspreken, in zover als hij daartoe twee betrouwbare getuigen of meerdere heeft, gelijk of het buiten de markt was.]

44. Item waert dat yement met zijnen gelage ontginghe ende hem zijn vaert verboden waer met oerconden, die verbuerde tegens ons xlv scellingen, uutgenomen die poerters zijn tot Leerdam, maer die zullen des anderen daechs binnen dier herbergen gaen, daer hem die vaert verboden waer, ende incomen ende hoer gelach betalen. Ende dede(n) sij des niet, zoe verbuerde(n) sij tegen ons, alzoë veel alser waren, xlv scellingen. Ende dat gelach zullen wij elcken diet verbuert, dengenen uut doen panden diet omdragen wert, gelijk ons selffs boeten. Ende zoe wat tapper, die tonrecht cruende ende niet betugen en mochte als voirschr. is, die verbuerde tegen elcken hoeveel dattet waer, daer hij over croende, xlv scellingen tegen ons.

[Evenzo in het geval dat iemand zijn gelag niet betaalde en wiens verzuim was aangetoond met getuigen, die verbeurt jegens ons 45 schellingen, met uitzondering van degenen die poorter zijn te Leerdam, maar die zullen de volgende dag in de herberg gaan, waar hem zijn verzuim was aangetoond, en binnenkomen en hun gelag betalen. En deden zij dit niet, dan verbeuren zij jegens ons, zoveel als er waren, 45 schellingen. En het gelag zullen wij ieder die het verbeurt, doen uitpanden die het wordt verweten, gelijk aan onze boetes. En welke tapper die ten onrechte klaagde en het niet bewijzen kan zoals het voorgeschreven is, verbeurt jegens ieder waarover hij zich beklagde, 45 schellingen jegens ons.]

45. Item waert zake dat yemandt misdede van enygerhande saeken die duyster waren ende daer geen openbaar getughe aff en waer, daer zullen onsse richter ende scepenen van Leerdam een stille waarheid³⁵⁹ aff bezitten; ende nae der waarheid die zij daarvan hooren ende vijnden, zal men rechten als scepen wijssen dat recht is, tenware oft gebetert worden als voirschr. is.

[Evenzo in het geval dat iemand een misdaad beging vanwege enigerlei zaak die duister was en waarvan geen openbare getuigen waren, daarnaar zullen onze schout en scepenen van Leerdam een 'stille waarheid' instellen. En volgens het bewijs dat men op grond daarvan hoort of vindt, zal men rechtspreken zoals scepenen vonnissen als het recht voorschrijft, tenzij het vergoed wordt zoals het voorgeschreven is.]

46. Item wie van allen voirschr. punten ende stucken off enich punt off stuck bijzonder valsch getuyeh tuygde ende daeraff verwonnen worde met der waerheyt ende met recht, die en zal nemmermeer getuygen meer draghen, ende zijn lijff ende zijn goet zal staen tonsser genaden.

[Evenzo wie vanwege alle voornoemde punten en stukken of enig punt of stuk in het bijzonder vals getuigenis aflegt en daarvan schuldig wordt bevonden met bewijs en conform het recht, dan zal die nooit meer getuigenis afleggen, en zijn lijf en goed zal aan onze genade zijn overgeleverd.]

47. Item waert dat yemant op onsse gerecht sprake off op enich van dyen die in officiën onsser poerten van Leerdam gesworen waeren, ende daeraff betuycht worden met twee goede knapen off met meer, zal dat beteren bij ons ende bij onssen gerecht voerschr.

[Evenzo in het geval dat iemand mondeling in verzet komt tegen ons gerecht of enigerlei personen die in beedigde dienst van onze stad Leerdam zijn, en waarvan getuigenis wordt geleverd met twee of meer betrouwbare knapen, zal dat voor ons en ons voornoemde gerecht vergoeden.]

48. Item zal een yegelijck die binnen onssen scependom van Leerdam woenachtich is ende namaels woonen zall, van allen bruecken ende misdaden die zij onder ons bruecken ende misdoen, off bruecten ende misdeden, voer onsse scepenen tot Leerdam te recht staen, ende

³⁵⁹ Een door schout en/of scepenen te houden geheime enquête; ook wel 'precedente informatie'.

recht daeraff doen nae inhoud deser hantvesten ende brieff. Ende wes dat dese hantveste ende brieff niet en begrepe off en begrijpt, zoe wat onsse scepen van Leerdam dan daeraff wijssen, dat zal recht wesen, gelijk oft dese hantvest off brief begrepe.

[Evenzo zal eenieder die binnen ons rechtsgebied van Leerdam woonachtig is en hierna wonen zal, vanwege alle overtredingen en misdaden die zij onder ons begaan of begingen, voor onze schepenen van Leerdam terecht staan, die recht zullen doen volgens de inhoud van dit handvest en deze brief. En hetgeen dit handvest of deze brief niet inhoudt, dan zal hetgeen onze schepenen van Leerdam vonnissen, als recht gelden, alsof het in dit handvest of deze brief vervat was.]

49. Item jaerlicx als wij onse scepen van Leerdam versedt ende geedt hebben, zoe zullen wij twee burgemeesters setten ende mede beraeden met onsen gerecht oude ende nieuwe.

[Evenzo zullen wij na de jaarlijkse benoeming en beëdiging van onze (nieuwe) schepenen van Leerdam twee burgemeesters benoemen, na beraad met ons oude en nieuwe gerecht.]

50. Item zullen onse boden jaerlicx hoir roeden nederleggen op den dach dat wij onse gerecht versetten, ende niet weder aenvaen, wij en bevelent hem.

[Evenzo zullen onze bodes jaarlijks hun ambtsteken neerleggen op de dag dat wij ons gerecht nieuw benoemen, en niet eerder weer opnemen, dan nadat wij het hen bevelen.]

51. Item wanneer dattet gevalt dat onse schole vaceert, zoe zullen wij enen schoolmeester nemen ende setten mede bij onsen gerechte voirsr.

[Evenzo in het geval dat onze school vaceert, zullen wij, in overleg met ons gerecht, een schoolmeester benoemen.]

52. Item en zullen wij der Zeelanders scapen in onsen lande niet oerloven te comen voer Bamisse, ende voer Zinte-Mertensmisse op niemants oude weyde te comen noch op niemants wintercoern te comen, ende binnen acht daghen nae Sinte-Petersdach in den leynten uut onsen lande te zijn. Ende wie dat se hierenboven in zijnen schade vonde, die mach se scutten gelijk andere goeden.

[Evenzo zullen wij niet toestaan dat schapen uit Zeeland in ons land komen voor St. Bavodag (1 oct.), en voor St. Maarten op niemands oude weide te komen noch op iemands winterkoren, en zij moeten binnen acht dagen na St. Pietersdag in de lente (22 februari) uit ons land weg zijn. En wie ze in weerwil van dit verbod op zijn eigendom aantreft, mag ze opsluiten gelijk andere goederen.]

53. Item hebben wij geloofd ende geloven, dat altoos onse poorters ende onderzaeten voersr. hebben zullen twee hantvesten ende brieven, sprekende van woorde tot woorde als dese tegenwoordighe hantvest ende brief begrijpt, in deser manieren: waer dat zake dat enich van den twee hantvesten ende brieven bij enigerhande ongeval, hoedanich dattet waer, verlooren oft gequets worden off verbornde off vermist worde, off dater enich zegell aen gequetst worde off aen brake off gebrake, daerom en zullen wijs noch onse nacomelinghen heeren van Arckell in geenre wijs laten, wij en zullen een ander hantvest ende brieve geven ende bezegelen buyten hoiren cost ende schade, gelijk die hantvesten ende brieven die zij behouden hadden, inhielden. Ende waer dat zake dat beyde de hantvesten ende brieven bij enigerhande ongevall, hoedanich dattet waer als voersr. is, verloren off gequets off verbrant off vervremt worden, daerom en zullen wijs noch onse nacomelingen heeren van Arckell in geenre wijs laten, wij en zullen hem twee andere hantvesten ende brieven geven ende bezeegelen buyten hoyren cost ende schade, gelijk die copie daeraff inhield die zij uut enich van den twee hantvesten ende brieven hadden doen copiëren onder yemants zegell die autentijsk ende gelovich waer; ende uut dier copijen recht doen gelijk die principale handtvesten ende brieven waren ter tijt toe dat (wij) ende onse nacomelingen heeren van Arckell hem twee ander hantvesten ende brieven weder bezegelt gegeven hadden nae inhoudt der copijen als voirsr. is.

[Evenzo hebben wij beloofd en beloven wij dat in allen gevalle onze voornoemde poorters en onderzaten twee handvesten en brieven zullen hebben, woordelijk gelijk aan dit voorliggende handvest en brief, op de volgende wijze: in het geval dat enig van de twee handvesten en brieven bij enigerlei ongeval, hoe ook, verloren gaat of verminkt wordt of verbrand of vermist, of dat een zegel stuk gaat of brak dan wel afbrak, dat zullen wij noch onze nakomelingen als heren van Arkel zo laten. Wij zullen dan een ander handvest en brief verstrekken en bezegelen op

onze kosten, gelijkkluidend aan de handvesten en brieven die zij hadden. En in het geval dat beide handvesten bij enigerlei ongeval, hoe dan ook zoals hiervoor beschreven, verloren of verminkt of verbrand of vervreemd is, dan zullen wij noch onze nakomelingen als heren van Arkel dat zo laten maar zullen wij hen twee andere handvesten en brieven geven en bezegelen buiten hun kosten en schade, gelijkkluidend aan de inhoud van de kopie die zij van een van de twee handvesten hadden doen kopiëren onder iemands zegel dat authentiek en betrouwbaar was. En op basis van die kopie recht spreken gelijk de oorspronkelijke handvesten en brieven waren tot het moment dat wij en onze nakomelingen als heren van Arkel hen twee andere handvesten en brieven weer bezegeld hadden volgens de inhoud van de voornoemde kopieën.]

[Ende want wij Otto heere van Arckell willen, dat alle dese voerscr. stucken ende punten voer ons ende voer onsse naecomelingen heeren van Arckell onsse poerteren ende onderzaeten die nu zijn ende naemaels wesen zullen in onssen scependom van Leerdam ten ewijghen daegen well gehouden worden ende ongebroken blijven, behoudelijck ons ende onsse nacomelingen onsser heerlicheyt ende rechts ende diensts van allen anderen zaecken daer dese hantvest ende brieve geen mencie aff en maken noch in begrepen en zijn, soe hebben wij in getuygenisse ende waerheden alre zaken voerscr. onssen zegell hier aen desen brieve gehangen ende hebbe voert gebeden ende bidden onssen lieven zoen Johan van Arckell heere van Hagesteyn, want wij alle dese voerscr. punten ende zaken bij zijnen wille ende raede onsser poerten ende onsse porteren ende onderzaeten voirsr. gegeven ende bezegelt hebben, dat hij dese hantveste ende brief met ons bezegelt.]

[En omdat wij Otto, heer van Arkel wenssen, dat al de voornoemde stukken en punten voor ons en onze nakomelingen als heren van Arkel onze poorters en onderzaten die nu aanwezig zijn en daarna zijn zullen in ons rechtsgebied van Leerdam, ten eeuwigen dage goed gehouden en ongebroken blijven, behoudens ons en onze heerlijkheid en recht en dienst van alle andere zaken waarvan dit handvest en deze brief geen melding maken noch in begrepen zijn, aldus hebben wij ter getuigenis en waarheid van al de voornoemde zaken ons zegel aan deze brief gehangen en hebben voorts onze beminde zoon Jan van Arkel, heer van Hagestein, gevraagd de voornoemde punten en zaken naar zijn wil en op advies van onze stad en onze poorters en onderzaten voornoemd, gegeven en bezegeld hebben, dat hij dit handvest en brief met ons bezegelt.]

[Ende wij Johan van Arckell heere van Hagesteyn, omdat alle dese voerscr. zaken ende punten bij onssen wil ende mede bij ons ende onssen rade geschiet, geordineert ende gegeven zijn, soe hebben wij om beden wil ons lieffs heeren ende vader, heere Otto heere van Arckell, dese hantvest ende brieve met hem ende over ons ende over onsse nacomelingen bezegelt met onssen zeghell.]³⁶⁰

[En wij, Jan van Arkel, heer van Hagestein, aangezien al de voornoemde zaken en punten in overeenstemming met onze wens en mede vanwege ons en op ons advies geschieden, verordonneerd en gegeven zijn, aldus hebben wij op verzoek van onze beminde heer en vader, heer Otto, heer van Arkel, dit handvest en deze brief met hem en voor ons en voor onze nakomelingen bezegeld met ons zegel.]

Gegeven in(t) jaer ons Heeren mcccclxxxij op Sinte-Mertensdach in den wynter.

[Gegeven in het jaar van onze Heer 1382 op de dag van St. Maarten (11 nov.) in de winter.]

³⁶⁰ Onduidelijk is of dit slotprotocol en de bezegeling de juiste zijn. In het in de kopnoot genoemde handschrift stond hier geen verwijzing naar Leerdam. Waarschijnlijk zijn echter in het door de schrijver van dit handschrift gebruikte afschrift van het stadsrecht het aanvangs- en slotprotocol weggelaten. Vandaar dat hier een aan dat van Gorinchem gelijkkluidend slotprotocol is opgenomen.

Floris V, graaf van Holland, hernieuwt en bevestigt de door zijn voorvaders verleende stadsrechten aan zijn poorters van Leiden, en voegt enige voorrechten toe.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: B. (1326) NA, AGH 243 (klein register Noord-Holland EL. 1 van akten van graaf Willem III, 1316-1336), f. 54v.

Druk: a. (1602) Van Hout, Dienst-bouc, p. 9-10 – b. (1632) Boxhornius, Theatrum Hollandiae, p. 186-189 – c. ChHZ, I, p. 345.³⁶¹

Ego Florentius comes Hollandie notum facio omnibus presentes litteras inspecturis quod dilectos et fideles oppidanos meos in Leyden, presentium conservatores, sub mea protectione recipio speciali, antiquas eorum ipsis a meis progenitoribus concessas et renovans et ratificans libertates et communicato nobilium ac domesticorum meorum consilio, ipsorum exigentibus meritis, speciales aliquas libertate propria ut concedet superaddens. Hec autem indultarum ipsis conditiones et forme sunt libertatum quas subscripta series plenius et planius explanabit.

[Ik, Floris, graaf van Holland, maak bekend aan allen die deze brief zullen lezen, dat ik mijn geliefde en getrouwe poorters in Leiden, bewaarders van deze akte, in mijn speciale bescherming neem, waarbij ik hun oude vrijheden, door mijn voorvaderen aan hen toegestaan, hernieuw en bevestig en, na raadpleging van mijn edelen en dienaren, uit eigen vrije wil op grond van hun verdiensten daaraan enige speciale voorrechten zoals past toevoeg. Dit zijn evenwel de voorwaarden en de regels van de aan hen verleende vrijheden, die de ondertekende akte volledig en uitvoerig zal beschrijven.]

1. Oppidani in Leyden nullas talgias, tributa vel exactiones, quocumque nomine teneantur, mihi vel alio dabunt nisi talgiam ab anno tercio in tercium que vulgo bottinghe³⁶² dicitur, que videlicet III libras et V solidos non excedet.

[De poorters in Leiden zullen geen belastingen, schattingen of heffingen, onder welke benaming ook geheven, aan mij of een ander betalen dan om de drie jaar de belasting, die in de volkstaal ‘bottinghe’ genoemd wordt, die namelijk de drie pond en vijf schellingen niet te boven zal gaan.]

2. Si vocatus ad curiam imperatoris ivero; si ego, filius meus vel frater gladio milicie accincti fuerimus; si ego, filius meus vel frater uxorem duxerimus; si filiam meam vel sororem matrimonio copulaverimus, in quovis articulo mihi in decem libris Hollandensium tenebuntur.

[Indien ik, daartoe opgeroepen, naar het hof van de keizer zal gaan; indien ikzelf, mijn zoon of mijn broer het ridderzwaard aangeord zullen krijgen; indien ikzelf, mijn zoon of mijn broer in het huwelijk zullen treden; indien ik mijn dochter of mijn zuster ten huwelijk zal geven; in elk van deze gevallen zullen zij gehouden zijn aan mij tien pond Hollands te betalen.]

3. Ad bellum et expeditionem meam et universalis terre, cum ipsa iverit³⁶³, cum XXV hominibus proficiscuntur et in propriis expensis donec ad me venerint, quia extunc quamdiu bellum duraverit, in meis expensis erunt, circa tentorium meum singulis noctibus vigilantes.

[Bij oorlog en een krijgstocht van mij en van heel het land, zullen zij, wanneer die (krijgstocht) voortgang vindt, met 25 man vertrekken en wel op eigen kosten, totdat ze bij mij zijn aangekomen, omdat zij van dat ogenblik af zolang de oorlog zal duren op mijn kosten zullen dienen, terwijl zij nacht voor nacht rond mijn tent de wacht houden.]

4. Per totum districtum meum, Hollandie videlicet et Zelandie, in omnibus suis negotiationibus absque theloneo eis liceat libere proficisci.

³⁶¹ Deze tekst is gebaseerd op OHZ, III, nr. 1433; zie aldaar voor een uitgebreid overzicht van afschriften, drukken etc.. Hertaling door W. van Bentum.

³⁶² MNW: een belasting die in de gravetijd in het Rijnland, Delfland en noordelijk daarvan om de drie jaren geheven werd; de naam stamt waarschijnlijk van ‘bodthing’, de aangekondigde rechtsdag.

³⁶³ In een ander afschrift staat hier *inciderit*.

[Zij mogen ten behoeve van al hun zaken zonder tol betalen vrij rondtrekken door mijn gehele graafschap, Holland zowel als Zeeland.]

5. Quicumque requisitus per nuntium comitis vel iudicem castellani advocatis iuratis treugas dare renuerit, si convictus fuerit cum duobus de octo iuratis, decem librarum est pena plectendus.

[Ieder, die na een oproep door een bode van de graaf of door de schout van de burggraaf, weigert om aan de bijeengeroepen gezworenen vrede te geven, moet, als hij door twee van de acht gezworenen schuldig wordt bevonden, gestraft worden met een boete van tien pond.]

6. Qui alterum per consilium iuratorum per capillos traxerit et cum duobus ex iuratis convictus fuerit, decem solidorum penam incurrit.

[Wie een ander aan de haren heeft getrokken volgens het oordeel van gezworenen en hij is door twee van de gezworenen schuldig bevonden, loopt een straf op van tien schellingen.]

7. Qui alterum clava vel baculo percusserit, duarum librarum pena plectetur et leso taliter satisfaciet iuxta consilium iuratorum; et si forte omnes non concordaverint, arbitrio quinque stabitur iuratorum; si vero inter iuratos tanta dissensio suborta fuerit quod ad concordiam non poterunt revocari, leso iuxta consilium comitis satisfiet.

[Wie een ander met een strijdnok of een stok verwondt, zal worden beboet met een boete van twee pond en zal aan de gewonde een zodanige genoegdoening geven overeenkomstig het besluit van de gezworenen; en als zij het gezamenlijk soms niet eens kunnen worden, zal het beslist worden door het oordeel van vijf gezworenen; als er echter tussen de gezworenen een zo groot verschil van mening is ontstaan, dat zij niet tot een eensluidend oordeel kunnen komen, zal aan de gewonde genoegdoening gegeven worden volgens de raad van de graaf.]

8. Qui alteri vulnus intulerit quod matewonde vulgariter dicitur, manus amputatione plectetur si in ipso malefacto fuerit deprehensus; alioquin duarum librarum et duorum solidorum est pena plectendus et viginti solidis satisfaciet vulnerato, vel se illo modo qui cunskure dicitur coram iudice legitime expurgabit; si vero vulnus maius fuerit, prout fuerit iustum emendabit.

[Wie een ander een verwonding toebrengt, die men in de volkstaal een matewonde³⁶⁴ noemt, zal gestraft worden met afkappen van de hand, als hij op die misdaad betrapt wordt; anders moet hij gestraft worden met een boete van twee pond en twee schellingen en zal hij de gewonde een genoegdoening geven van twintig schellingen of hij zal op die manier die onscout³⁶⁵ genoemd wordt, in aanwezigheid van de schout op wettige wijze zich rechtvaardigen; als de wond echter groter is, zal hij, al naar gelang hij is, de juiste straf krijgen.]

9. Qui alteri digitum amputaverit, duarum librarum et duorum solidorum est pena plectendus; si vero extraneus fuerit, secundum communem iusticiam emendabit.

[Wie een ander een vinger afslaat, moet gestraft worden met een boete van twee pond en twee schellingen; indien hij echter een vreemdeling is, zal hij boeten volgens het algemene recht.]

10. Quicumque oppidanus in oppido pugnaverit, extra oppidum contra voluntatis sue beneplacitum nusquam ducetur nec in oppido contra voluntatem suam ponetur, si in oppido habuerit unde satisfacere possit vel de satisfaciendo leso et comiti fideiussoriam vel aliam sufficientem prestare potuerit cautionem.

[Een poorter, die in de stad heeft gevochten, zal tegen zijn wil nergens heen gedreven kunnen worden de stad uit, noch tegen zijn wil in de stad gehouden kunnen worden, als hij in de stad de mogelijkheid heeft om daarmee een genoegdoening te kunnen geven, of als hij met het oog op het geven van een genoegdoening aan de gewonde en aan de graaf een zekerheid of een andere voldoende borg kan geven.]

11. Qui alteri manum pedem vel brachium amputaverit vel oculum extraverit, decem librarum pena plectetur, et ego leso emendari faciam iusticia mediante.

³⁶⁴ Een wond die wordt opgemeten teneinde de volgens de keuren vastgestelde strafmaat te bepalen; vgl. een *keurwond*.

³⁶⁵ Volgens enkele andere afschriften moet hier gelezen worden: 'onscoude, onskoude, onschulden' oftewel een onschuldeed. Zie Kruisheer, 'Het ontstaan oudste Leidse stadsrechtsoorkonden', p. 198.

[Wie een ander een hand, een voet of een arm afslaat of een oog uitrukt, zal met een boete van tien pond gestraft worden en ik zal maken, dat aan de verminkte met behulp van de justitie vergoeding wordt gegeven.]

12. Si octo qui iurati fuerint propter iusticiam sive iuste latam contra quemcumque sententiam inimicias quandocumque inciderit, ego et castellanus ipsos tuebimur in hac parte domino de Thelinghe nos fideliter adiuvante.

[Als de acht die de gezworenen zijn vanwege de rechtspraak of vanwege een vonnis dat tegen wie dan ook op rechtvaardige wijze is gevelde wanneer dan ook in vetes zijn beland, zullen ik en de burggraaf hen beschermen terwijl de heer van Teylingen ons in dit opzicht trouw helpt.]

13. Quicumque pacem domus violaverit domum cuiusquam impugnando, quinque librarum est pena plectendus.

[Ieder die huisvredebreuk pleegt door iemands huis aan te vallen, moet gestraft worden met een boete van vijf pond.]

14. Item nemo, cuiuscumque condicionis sit, potissime ad tributa et talgias obligatus, oppidum, mansionem in ipso facturus et libertate oppidi functurus, intrabit nisi obtento prius meo vel mei iudicis necnon et octo iuratorum expresso consensu.

[Evenzo zal niemand, van welke positie hij ook is, speciaal hij die verplicht is heffingen en belastingen te betalen, de stad ingaan om daarin een huis te bouwen en om de vrijheid van de stad te verkrijgen tenzij hij eerst de uitdrukkelijke instemming van mij of van mijn schout, evenzogoed van de acht gezworenen verkregen heeft.]

15. Quicumque alterum dixerit probrose mentitum, duorum solidorum penam incurrit et ei quem sic offendit duobus solidis emendabit.

[Ieder die smadelijk zegt dat een ander gelogen heeft, krijgt een boete van twee schellingen en zal aan hem die hij aldus beledigd heeft, twee schellingen boete betalen.]

16. Si aliquis oppidanorum homicidii, rapine vel furti vel quacumque gravi alteriusmodi infamia respersus fuerit, iuxta qualitatem criminis, si a iuratis oppidi convictus fuerit vel in ipso facinore deprehensus, mortis sententia punietur, alioquin sue innocentie stabitur, nec ad examen duelli poterit aliquatenus provocari.

[Als iemand van de poorters van moord, roof of diefstal [beschuldigd wordt] of door een of andere ernstige schande van een andere aard besmeurd wordt, zal hij, als hij door de gezworenen van de stad schuldig is bevonden of op heterdaad is betrapt, overeenkomstig de hoedanigheid van de misdaad met het vonnis van de doodstraf worden gestraft, anders zal hij bij zijn onschuld blijven en zal hij niet enigermate kunnen worden uitgedaagd tot het onderzoek van het tweegevecht.]

17. Si quisquam de iuratis oppido inutilis exstiterit, sine contradictione qualibet amovebitur, et alius magis utilis et necessarius loco ipsius substituetur.

[Als iemand van de gezworenen nutteloos blijkt te zijn voor de stad, zal hij zonder tegenspraak, welke dan ook, verwijderd worden en zal een ander die meer nuttig en nodig is in zijn plaats aangesteld worden.]

18. Quicquid per octo iuratos et iudicem ad utilitatem et promotionem oppidi statutum et ordinatum fuerit, ab omnibus erit approbandum et firmiter observandum.

[Alles wat door de acht gezworenen en de schout voor het nut en de bevordering van de stad is vastgesteld en geregeld, zal door allen geaccepteerd moeten worden en strikt nageleefd.]

19. Preterea, cum ius patronatus ecclesie de Leyden ad me pertineat pleno iure, dictis oppidanis polliceor bona fide et promitto quod cedente vel decedente magistro Gerardo, iamdictae ecclesie rectore, duos presbyteros ydoneos successive et perpetuo ad dictam ecclesiam presentabo qui ut veri pastores proventus equaliter dividant et ad Dei honorem et animarum salutem simul totam parochiam laudabiliter gubernabunt.

[Omdat verder het recht van beschermheerschapp over de kerk van Leiden met het volle recht aan mij toekomt, verzeker ik te goeder trouw en beloof ik aan de genoemde poorters dat wanneer meester Gerard, de rector van de al genoemde kerk, afreedt of overlijdt, ik twee geschikte priesters achtereenvolgens en voor altijd aan genoemde kerk zal geven die als echte pastoors de inkomsten gelijkelijk zullen verdelen en tot eer van God en tot heil van de zielen de hele parochie op prijzenswaardige wijze zullen besturen.]

20. Preterea, cum predictae libertates per meum heredem et singulos successores comitatus Hollandie debeant renovari, appensio sigilli novi heredis constabit vas vini integrum oppidanis.
[Omdat verder de hiervoor genoemde vrijheden door mijn erfgenaam en opvolgers van het graafschap Holland, ieder afzonderlijk, vernieuwd moeten worden, zal de aanhechting van het nieuwe zegel van de erfgenaam de poorters een heel vat wijn kosten.]

Acta sunt hec apud Thelinghe, dominica proxima post Lucie, et consilio et ammonitione nobilium virorum, videlicet domini Symonis de Haerlem, domini Theoderici de Thelinghe, domini Ghiselberti de Aemstele, presentibus Waltero de Egmonda et Willelmo de Benthem, militibus, Willelmo de Egmonda pro castellano de Leyden, cuius socer est, assensum prestante; interfuerunt eciam dominus Gerardus de Weteringhe, Alebertus de Velsen, Willelmus de Haerlem, Walterus frater Willelmi de Egmonda, et quamplures alii, anno Domini M^oCC^oLX^o sexto.

[Dit is afgehandeld te Teylingen op de eerste zondag na St. Lucia, op raad en aansporing van edellieden, namelijk heer Simon van Haerlem, heer Dirk van Teylingen, heer Gijsbert van Aemstel, waarbij de ridders Wouter van Egmond en Willem van Benthem aanwezig waren, terwijl Willem van Egmond in naam van de burggraaf van Leiden, wiens schoonvader hij is, toestemming verleende; ook heer Gerard van Weteringhen, Albert van Velsen, Willem van Haerlem, Wouter, broer van Willem van Egmond en zeer vele anderen waren aanwezig, in het jaar des Heren 1266.]

Floris V, graaf van Holland, verleent stadsrecht aan de poorters van Medemblik.

Origineel niet voorhanden; volgens de vervaardigers van afschrift B. destijds voorzien van het zegel van de oorkonder.

Afschriften: B. (1356 febr. 22) Westfries Archief, OA stad Enkhuizen 1353-1815 (1872), inv. nr. 3 (bergnr. 2; vidimus van het origineel door Jan van Bruelis, baljun, en Jakob Simonsz. en Maarten Folkersz., schepenen van Medemblik) – C. (1356 mrt. 27) Westfries Archief, OA stad Hoorn 1356-1815, inv. nr. 37 (bergnr. 2652) regest nr. 19 (oorkonde waarbij graaf Willem V aan de burgers van Hoorn hetzelfde recht verleent als eerder door graaf Floris V aan Medemblik is verleend, met insertie van de onderhavige oorkonde).

Druk: o.a. ChHZ, II, p. 865-866, ad 1356 mrt. 27.³⁶⁶

Florentius comes Hollandiae universis tam presentibus quam futuris presentem paginam inspecturis salutem et noscere veritatem.

Que geruntur in tempore ne lapsu temporis dilabantur, convenit ut scripturarum memorie ab idoneorum virorum testimonio commendentur.

Ad notitiam igitur universorum volumus pervenire, quod nos, ob dilectionem libertatis oppidi de Medemleke petitioni oppidanorum de eiusdem benignius inclinati,

[Floris, graaf van Holland, wenst allen, zowel die nu als later leven, die deze oorkonde inzien heil en het kennen van de waarheid. Het past om de dingen die in de loop der tijd voorvallen aan het geheugen van geschriften en aan de getuigenis van betrouwbare mannen toe te vertrouwen, opdat ze niet met het verstrijken van de tijd verloren gaan. Daarom willen wij dat het allen ter kennis komt dat wij, uit liefde voor de vrijheid van de stad Medemblik het verzoek van de poorters van dezelfde stad welwillend toegenezen zijn ...]

1. ipsos liberos ab omni thelonio et exactone³⁶⁷ thelonii per aquas terrasque in comitatu Hollandiae dimisimus.

[... en hen vrij hebben gesteld van alle tol en tolheffing op het water en op het land in het graafschap Holland.]

2. Preterea dictis oppidanis talem contulimus libertatem, videlicet si alicui quicquam adversus aliquem oppidanorum de Medemleke displicuerit, nihil inde nisi iudicium Scabinorum habere debet, nec nos neque nostra posteritas inde aliquid requiremus.

[Bovendien hebben wij de genoemde poorters zodanige vrijheid gegeven dat, als iemand iets niet bevalt met betrekking tot een van de poorters van Medemblik, hij dienaangaande alleen maar rechtspraak door de schepenen behoort te krijgen, en wij noch ons nageslacht zullen dienaangaande iets anders eisen.]

3. Si quis autem de circummanentibus alicui predictorum oppidanorum iniuriam sive violentiam fecerit de bonis suis que iuste et sine querimonia possederit, villicus de Medemleke cum universis tam pauperibus quam divitibus illuc pergere debet et illam iniuriam corrigere sine nostra et nostrorum offensione.

[Als evenwel iemand van de omwonenden een van de voornoemde poorters onrecht of geweld aandoet met betrekking tot diens goederen die hij rechtmatig en onbetwist bezit, moet de schout van Medemblik met allen, zowel arm als rijk, daar op af gaan en dat onrecht bestraffen, zonder onze rechten en die van de onzen daarmee aan te tasten.]

4. Ceterum de nostra et hominum nostrorum deliberatione dignum duximus concedendum ut oppidum de Medemleke eo iure gaudeat quod in tenore presentium continetur videlicet si quis, de quacumque parte veniens in oppidum memoratum, et oppidanus fieri curaverit, porte et ingressus

³⁶⁶ Deze tekst is gebaseerd op OHZ, IV, nr. 2385; zie aldaar voor een uitgebreid overzicht van afschriften, drukken etc.. Hertaling door W. van Bentum.

³⁶⁷ ³⁶⁷ Gebruikelijk is *exactione* zoals ook in de meeste andere afschriften staat. Dit is echter wel in de stadsrechten van Hoorn en Enkhuizen aldus overgenomen.

ei patebunt, ita quod prestito iuramento nobis et nostris heredibus et eidem oppido fidelitatem faciat, sculteto quatuor denarios, preconii unum denarium et scabinorum voluntati tres solidos traditurus, et hiis peractis iure oppidi postmodum perfruetur.

[Verder hebben wij na het overleg met ons en onze mannen het waardig gevonden om toe te staan dat de stad Medemblik dat recht geniet dat in de tekst van dit document is opgenomen, namelijk dat als iemand, waarvandaan ook maar, naar genoemde stad komt en poorter wil worden, de poorten en de toegangen voor hem open zullen staan, op de voorwaarde dat hij ons en onze opvolgers en de stad trouw zweert, onder betaling van vier penningen aan de schout, een penning aan de bode en voor het besluit van de schepenen drie schellingen, en nadat hij deze dingen heeft gedaan, zal hij voortaan van het poorterrecht gebruik kunnen maken.]

5. Cuilibet autem oppidano, si necesse fuerit, cedent quadraginta dies in mense iulio et augusto ad messes colligendas et totidem dies ad seminandum in autumpno extra limina oppidi supradicti, ita quod dicto tempore transacto ad oppidum redeat ibidem moram facturum.

[Iedere poorter zal evenwel, als het nodig is, veertig dagen kunnen krijgen in de maanden juli en augustus om de oogst binnen te halen en evenveel dagen in de herfst om te zaaien, buiten de grenzen van voornoemde stad op de voorwaarde dat hij, nadat vermelde tijd is verstreken, terugkeert naar de stad om daar te verblijven.]

6. Similiter cedunt cuilibet noviter oppidano facto ad inducendum res suas in oppidum supradictum quadraginta dies.

[Op dezelfde wijze krijgt ieder die pas poorter geworden is, veertig dagen de tijd om zijn bezittingen naar bovengenoemde stad te brengen.]

7. Cum autem aliquis oppidanus fuerit in causam trahendus, debet citari per iudicem vel per preconem eius venturus ad iudicium post duas epdomadas a die citationis.

[Wanneer evenwel een poorter aangeklaagd moeten worden, moet hij door de schout of diens bode worden opgeroepen twee weken na de dag van dagvaarding voor het gerecht te komen.]

8. Oppidanus vero citatus potest diem citationis anticipare et brevare, sed de iure cedunt ei due ebdomade. Predictus modus citandi tantum locum habet in causa que vertitur inter oppidanos.

[Een gedagvaarde poorter kan echter de termijn van dagvaarding vervroegen en verkorten, maar rechtens komen hem twee weken toe: voornoemde wijze van dagvaarden is alleen mogelijk in een rechtszaak die tussen poorters gaat.]

9. Si vero quis extraneus oppidanum coram iudice traxerit in causam, iudex tenebitur extraneo iusticiam facere infra tercium diem propter commodum extranei.

[Als echter een vreemdeling een poorter aanklaagt voor de schout, zal de schout verplicht zijn de vreemdeling binnen drie dagen recht doen voor het gemak van de vreemdeling.]

10. Cum autem sive oppidanus sive extraneus de querela super qua tractus est in causam, una et propria manu se debeat excusare, confestim tenebitur se in iudicio excusare.

[Wanneer evenwel een poorter of een vreemdeling over een klacht, waarvoor hij werd aangeklaagd, met alleen zijn eigen hand moet zweren onschuldig te zijn, zal hij verplicht zijn deze verklaring onmiddellijk ter rechtszitting af te leggen.]

11. Si vero per testes se debet excusare, cedunt ei inducie deliberatorie per duas ebdomadas, ita tamen quod³⁶⁸ oppidanus poterit ferre testimonium contra oppidanum; et simplex oppidanus ferens testimonium iurare tenebitur, scabinus vero vel iuratus sine iuramento poterit ferre testimonium.

[Als hij echter door middel van getuigen moet verklaren onschuldig te zijn, dan krijgt hij twee weken uitstel voor beraad, op voorwaarde dat alleen een poorter tegen een poorter getuigenis zal kunnen afleggen; en een gewone poorter die getuigenis aflegt zal verplicht zijn te zweren, een schepen of een gezworene zal daarentegen zonder eed

³⁶⁸ Hier is het woord *tantum* weggefallen. Deze fout komt uit het stadsrecht van Alkmaar en is via Medemblik o.a. in het Beverwijkse en dus ook in het Medemblikmer stadsrecht terechtgekomen.

een getuigenis kunnen afleggen.]

12. Cum etiam quis citatur de re pecuniali, debet citari per iudicem vel preconem, presentibus ad minus duobus oppidanis, et in citatione debet taxari summa pecunie, et si citatus die prefixa in iudicio non comparuerit, conquerens tantum pecunie obtinebit, quanta fuerit taxata in citatione contra illum qui citatus fuerat, et citatus, quia non comparuit, debet iudici de banno tres solidos Hollandensium et duos solidos pro satisfactione persolvere conquerenti.

[Ook wanneer iemand wordt gedagvaard voor een financiële kwestie, moet hij gedagvaard worden door de schout of de bode in aanwezigheid van minstens twee poorters, en in de dagvaarding moet de waarde van het geldbedrag worden vastgesteld; en als de gedagvaarde op de vastgestelde dag niet op de rechtszitting verschijnt, zal de klager van de gedagvaarde zoveel geld krijgen, als was vastgesteld in de dagvaarding tegen hem die gedaagd was; en de gedagvaarde moet, omdat hij niet is verschenen, de schout als boete drie schellingen Hollands betalen en de klager twee schellingen bij wijze van genoegdoening.]

13. Preterea si censuales alicuius domini alterius a nobis vel nostro sculteto ad iudicium citati fuerint, dominus eorum specialis poterit eos de iudice eripere, ita quod promittat certa fide infra quindenam se debere iuste iudicare; quod si non fecerit, de cetero non poterit eos eripere ab oppidi iurisdictione.

[Bovendien als tijslieden van een andere heer door ons, of door onze schout, gedagvaard zijn voor het gerecht, dan zal hun eigen heer hen kunnen onttrekken aan het gerecht, op voorwaarde dat hij getrouw belooft zich te verplichten binnen twee weken een rechtvaardig vonnis te vellen; indien hij dit niet doet, zal hij hen voortaan niet aan de iurisdictie van de stad kunnen onttrekken.]

14. Item si oppidanus a quocumque fuerit tractus in causam super re pecuniali, nisi de manu promissa que vulgo ghewendehant³⁶⁹ nuncupatur eum convincat, vel nisi per scabinos eum convincat, is qui convenitur propria manu se poterit excusare.

[Evenzo als een poorter door wie dan ook is aangeklaagd voor een financiële kwestie, zal hij die aangeklaagd wordt, met zijn eigen hand kunnen zweren dat hij onschuldig is, tenzij hij hem aanklaagt over de handgelofte, die in de volkstaal 'gewedde hand' wordt genoemd, of tenzij hij hem laat veroordelen door de schepenen.]

15. Cum vero aliquis super hereditate aliqua ad iudicium citatus prima die sibi prefixa in iudicio non comparuerit, citandus est secundo, et si secundo non comparuerit, tercio citabitur, et si tunc non³⁷⁰ venerit, tenebitur satisfacere iudici de utroque excessu persolvendo ei duos solidos; si vero tercio non venerit, cadit citatus a causa, et hereditas super qua tractus est in causam, ipsi abiudicabitur; si autem conquerens aliqua die citationis non comparuerit, cadit penitus a causa.

[Maar wanneer iemand die met betrekking tot een onroerend goed is gedagvaard voor het gerecht, niet op de eerste voor hem vastgestelde dag voor het gerecht verschijnt, moet hij voor een tweede maal gedagvaard worden, en als hij voor de tweede maal niet verschijnt, zal hij voor de derde maal gedagvaard worden, en indien hij dan [niet] komt, zal hij verplicht zijn aan de rechter genoegdoening te geven voor beide overtredingen door twee schellingen aan hem te betalen; als hij evenwel voor de derde maal niet komt, verliest de gedagvaarde de rechtszaak en wordt het onroerend goed waarover hij werd aangeklaagd, hem bij vonnis ontnomen; indien de klager daarentegen niet op enige dag van dagvaarding is verschenen, verliest hij de rechtszaak geheel en al.]

16. Cum quis debet iurare de re pecuniali, poterit cadere a causa et amittere, si verbotenus male iuraverit, vel contra modum iurandi venerit. Si vero super hereditate iurare debeat, in primo vel

³⁶⁹ Lees *ghewedde hand*: een door 'handslag' bekrachtigd akkoord. Deze fout in de schrijfwijze (*ghewende*) stamt uit het stadsrecht van Medemblik; ook in het stadsrecht van Beverwijk staat het fout. In het Alkmaarse stadsrecht staat het correct.

³⁷⁰ Ten onrechte staat hier *non*, zoals blijkt uit het vervolg van het artikel. Deze fout is in de gehele stadsrechtfamilie keer op keer overgenomen: van 's-Hertogenbosch via Haarlem naar Alkmaar, Medemblik, Beverwijk en daarna ook naar Monnickendam en Edam. In de stadsrechttekening van 's-Hertogenbosch van 1231 komt deze fout echter niet voor, zodat die vóór 1245 (overname door Haarlem van de Bossche oorkonde) aldaar moet zijn ontstaan.

secundo iuramento cadere non poterit ; si autem tercio iurans debitum³⁷¹ iurandi excesserit et male iuraverit, cadit a causa, et hereditas super qua tractus est in causam, ipsi abiudicabitur et adiudicabitur conquerenti; et quociens male iuraverit, tociens satisfaciet iudici duos solidos persolvendo eidem.

[Wanneer iemand een eed moet zweren over een financiële kwestie, zal hij de zaak kunnen verliezen, als hij alleen maar in woorden de eed onjuist uitspreekt of inbreuk maakt op de wijze van zweren. Als hij echter met betrekking tot een onroerend goed moet zweren, zal hij bij de eerste en de tweede eedaflegging zijn rechtszaak niet kunnen verliezen; als hij echter voor de derde maal zweert en de verplichte manier waarop gezworen moet worden overtreedt en verkeerd heeft gezworen, verliest hij de rechtszaak en wordt het onroerende goed waarover hij werd aangeklaagd bij vonnis hem ontnomen en aan de klager toegewezen; en zo vaak als hij verkeerd heeft gezwen, zo vaak zal hij de schout een boete geven door hem twee schellingen te betalen.]

17. Preterea in eodem oppido constituta [sunt]³⁷² tria iudicia annualia, primum proxima tertia feria post Epyphaniam, secundum feria secunda post octavas Pasche, tertium feria secunda post festum Iohannis Baptiste, que ad hoc sunt instituta ut quilibet oppidanus existens in possessione alicuius hereditatis, in qualibet trium predictorum iudiciorum compareat et ibidem super hereditate si sit qui impetat, conveniatur; si vero non conveniatur, ipse postmodum iuxta sententiam scabinorum quiete suam hereditatem possideat. Et dicta iudicia sunt in ecclesia indicenda. Quia vero hereditatis possessio non poterit confirmari et probari nisi per scabinos vel iuratos.

[Bovendien zijn in deze stad drie jaarlijkse rechtszittingen ingesteld, de eerste op de eerste dinsdag na Driekoningen, de tweede op de maandag na de octaaf van Pasen en de derde op de maandag na het feest van Johannes de Doper; zij zijn hiervoor ingesteld dat iedere poorter die in het bezit is van een onroerend goed, in welke van de drie hiervoor genoemde rechtszittingen dan ook kan verschijnen en daar over het onroerende goed kan worden aangeklaagd, als er iemand is die hem aanvalt; als hij echter niet wordt aangeklaagd, moet hij daarna volgens vonnis van de schepenen zijn onroerend goed onbelemmerd bezitten. En genoemde rechtszittingen moeten in de kerk worden afgekondigd. Het onbelemmerde bezit van een onroerend goed zal evenwel alleen door de schepenen en gezworenen kunnen worden bekrachtigd en bewezen.]

18. Si lis oriatur in oppido, et iudex supervenerit et pacem comitis per duas ebdomadas servandam indixerit, et servata fuerit, et iterum per duas ebdomadas, et tercio per duas ebdomadas, et quarto per annum et unum diem, et quinto per annum et unum diem, et sexto per annum et unum diem iudex pacem comitis servandam preceperit, et alter litigantium, vel ambo contra preceptum iudicis venerint, solvet comiti decem libras;...

[Als in de stad een twist ontstaat en de schout komt tussenbeide en bepaalt dat de vrede van de graaf twee weken moet worden nageleefd, en hij wordt nageleefd, en de schout beveelt dat de vrede van de graaf opnieuw twee weken moet worden nageleefd, en een derde maal twee weken, en een vierde maal een jaar en een dag, en een vijfde maal een jaar en een dag, en een zesde maal een jaar en een dag, en één van de twistenden of beiden verzetten zich tegen het bevel van de schout, zal hij de graaf tien pond betalen...]

19. ... et quilibet treugas frangens cotidem³⁷³ leso decem libras vel manum perdet ; ita si per duos scabinos vel plures convictus fuerit vel convicti fuerint.

[... en ieder die een vrede breekt evenveel³⁷⁴, en aan de benadeelde tien pond, of hij zal zijn hand verliezen; dit in het geval dat hij door twee of meer schepenen is veroordeeld of dat zij veroordeeld zijn.]

20. Si quis instrumento acuto alium vulneraverit et super hoc per duos scabinos vel plures convictus fuerit, decem libras nobis persolvat, et leso decem libras, vel manu privabitur.

[Als iemand een ander met een scherp werktuig verwondt en daarvoor is hij door twee of meer schepenen

³⁷¹ Opvallend genoeg staat hier niet het woord *modum* opgenomen dat ook ontbreekt in de stadsrechten van Haarlem (1245) en Alkmaar (1254). In het stadsrecht van Delft (1246) en in dat van Beverwijk (1298) komt het wel voor. Zie ook Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, p.145, noot 1.

³⁷² Hier ontbreekt kennelijk het woord *sunt*. Zie OHZ, IV, p. 696 aanhaling s.

³⁷³ De juiste lezing is kennelijk *totidem*.

³⁷⁴ Namelijk tien pond aan de graaf; zie art. 18.

veroordeeld, zal hij ons tien pond betalen en de gewonde tien pond, of hij zal van zijn hand beroofd worden.]

21. Preterea si quis alium infra mansionem suam per se vel per plures impecierit³⁷⁵ et eum occiderit, ipse impetitor sive grassator cum omnibus suis complicibus ibidem existentibus, si convicti fuerint per duos scabinos, erunt in potestate nostra vel nostrorum successorum nostre iurisdictionis dominium possidentium. Si vero grassator infra mansionem suam aliquem vulneraverit per se vel per alios, non tamen ad mortem, grassator, nisi videbitur universis scabinis quod gravius sit puniendus, decem libras et quilibet complicum suorum quadraginta quinque solidos Hollandensis monete nobis vel nostris successoribus persolvat, leso vero secundum iudicium scabinorum emendabit, si super hoc per scabinos fuerit convictus.

[Bovendien als iemand, alleen of met meerderen, een ander in diens huis aanvalt en hem doodt, zal de aanvaller of geweldpleger met al zijn daar aanwezige medeplichtigen, als zij door twee schepenen worden veroordeeld, in onze macht zijn of in die van onze opvolgers die onze rechtsmacht bezitten. Als de geweldpleger echter, alleen of samen met anderen, iemand in diens huis verwondt maar niet dodelijk, zal de geweldpleger, tenzij alle schepenen vinden dat hij zwaarder gestraft moet worden, tien pond en ieder van zijn medeplichtigen 45 schellingen, Hollandse munt, betalen aan ons of aan onze opvolgers, maar de gewonde zal hij naar het oordeel van de schepenen schadeloos stellen, als hij door de schepenen daarvoor is veroordeeld.]

22. Si autem is qui in propria mansione impetitur, viriliter se defendendo grassatorem et omnes complices suos cum eo existentes occiderit, de quolibet occiso quatuor denarios nobis vel nostris successoribus persolvat, et nos vel nostri successores tenebimur eum per hoc tueri et parentibus occisorum reconciliare vel firmam pacem ei concedere.

[Als echter iemand die in zijn eigen huis wordt aangevallen, door zich dapper te verdedigen, de aanvaller en al zijn medeplichtigen, die met hem waren, doodt, zal hij voor iedere dode aan ons of onze opvolgers vier penningen betalen, en wij of onze opvolgers zullen hem met betrekking tot deze zaak moeten beschermen en met de verwanten van de doden verzoenen of hem een duurzame vrede bieden.]

23. Item quilibet grassator si de grassatione sua per scabinos fuerit convictus, caput pro capite, oculum pro oculo et simile membrum pro simili membro³⁷⁶ de proprio corpore amittere tenebitur.

[Iedere geweldpleger zal, als hij door de schepenen is veroordeeld vanwege zijn gewelddaad, hoofd om hoofd, oog om oog en gelijk lid om gelijk lid van zijn eigen lijf moeten verliezen.]

24. Preterea si quis quoscumque graves et capitales excessus perpetraverit, sive in furto, sive in incendio, sive in rapina, sive in exhibitione veneni vel alicuius mortiferi deprehensus et per scabinos convictus fuerit, ultimam et capitalem debet subire sententiam ; si vero quis super hoc accusatus fuerit et non convictus per scabinos, sola manu iurando se poterit excusare.

[Bovendien als iemand zware en kapitale misdrijven pleegt, welke dan ook, hetzij voor diefstal, voor brandstichting, voor roof, voor het toedienen van vergif of van iets dodelijks wordt gegrepen, en door de schepenen wordt veroordeeld, dan moet hij de hoogste en kapitale straf ondergaan; als echter iemand hiervan wordt beschuldigd en hij wordt niet door de schepenen veroordeeld, zal hij zich kunnen rechtvaardigen door alleen met één hand te zweren.]

25. Si quis autem in domo sua deprehenderit, tenebit furem, si poterit, et septem de vicinis suis advocabit, et furem ligatum tam diu cum vicinis suis tenebit quod eum die clara iudici presentare poterit, re quam furatus fuerat in dorso furis ligata, et tunc iudex in iudicio furem conveniat et eum iuxta sententiam scabinorum tractabit.

[Maar als iemand in zijn eigen huis een dief betrapt, dan zal hij hem vasthouden, als hij dat kan, en zeven van zijn burens er bij roepen en hij zal samen met zijn burens de vastgebonden dief zo lang vasthouden, totdat hij hem bij klaarlichte dag aan de schout zal kunnen overdragen, met de zaak die hij gestolen had, op de rug van de dief gebonden, en dan zal de schout de dief ter rechtszitting aanklagen en hij zal hem behandelen volgens het vonnis van de schepenen.]

³⁷⁵ Lees *impetierit*.

³⁷⁶ Lees *membrum* en *membro*.

26. Quicumque alii debitis obligatus debita sua non valens persolvere, coram iudice si super debitis illis conveniatur, iudex debet debitorem custodie preconum deputare per duas ebdomadas servandum et medio tempore a preconibus pascendum, et post duas ebdomadas tradet iudex debitorem in potestatem illius cuius debitor est, ita quod ille debitorem suum pascet non vexando corpus ipsius, et tenebit eum donec secum componat vel debita sua ei solvat vel remittat.

[Als iemand die schulden heeft aan een ander en niet in staat is zijn schulden te betalen, vanwege die schulden voor de schout wordt gedaagd, moet de schout de schuldenaar aan de hoede van de boden overdragen om twee weken vastgehouden te worden en gedurende die tijd door de boden gevoed te worden, en na twee weken zal de schout de schuldenaar overdragen in de macht van degene wiens schuldenaar hij is, op de voorwaarde dat hij zijn schuldenaar zal voeden zonder hem lichamelijk slecht te behandelen, en de schuldeiser zal hem vasthouden, totdat de schuldenaar met de schuldeiser tot een vergelijk komt of hem zijn schulden betaalt of totdat hij de schulden kwijtscheldt.]

27. Si quis in iudicio coram iudice comparuerit, quitquit³⁷⁷ iuris quoad illum iudicem contigerit, iudex exiget ab illo fideiussores primo, secundo et tercio, et ille se dixerit non habere quos det fideiussores, talis non tenebitur quid solvere de bannis ; si vero tacuerit et fideiussores non exhibuerit, iudex illum captum cum scabinis committet preconibus in loco munito, et prece tenebitur illum servare et de eo iudici respondere.

[Als iemand ter rechtszitting voor de schout verschijnt, wat voor zaak het ook maar is, zolang het maar die schout aangaat, zal de schout eenmaal, andermaal, ten derde malen borgen van hem verlangen, en als hij zegt dat hij niemand heeft die hij als borg kan geven, dan zal zo iemand geen boetes hoeven te betalen. Maar als hij zwijgt en geen borgen aanwijst, zal de schout samen met schepenen hem gevangen nemen en aan de bode in verzekerde bewaring geven, en de bode zal hem in bewaring moeten houden en daarover aan de schout verantwoording afleggen.]

28. Si oppidanus in iudicio conveniatur et aliquis iuris circa eundem iudicem contigerit, et oppidanus tantum boni iure oppidanorum possideat quod valet tantum quantum ius contingens iudicem circa ipsum, talis oppidanus poterit a iudicio recedere sine fideiussorum exhibitione; si vero talis tantum boni non possideat predicto modo, oportet eum prestare cautionem fideiussoriam.

[Als een poorter voor het gerecht wordt gedaagd en er gaat met betrekking tot hem in rechte iets de schout aan, en de poorter bezit zoveel goederen naar poortersrecht dat het zoveel waard is als het recht dat de schout met betrekking tot hem aangaat, dan zal zo'n poorter het gerecht kunnen verlaten zonder borg te stellen; maar als zo iemand zoveel goederen op genoemde manier niet bezit, moet hij zekerheid geven van borgen.]

29. Si quis in iudicio obloquitur scabinis et sententiam ipsorum communi eorum consilio secundum iura oppidana in iudicio traditam contumaciter contradixerit, nobis vel nostris successoribus decem libras Hollandensium tenebitur pro satisfactione persolvere et unam libram cuilibet scabinorum.

[Als iemand ter rechtszitting schepenen tegensprekt en hardnekkig een vonnis van hen, dat in hun gemeenschappelijk overleg volgens het stedelijke recht ter rechtszitting is geveld, weigert te accepteren, zal hij ons of onze opvolgers tien pond Hollands ter genoegdoening moeten betalen en aan elke schepen een pond.]

30. Quicumque dederit alapam in faciem alicuius, si per duos scabinos fuerit convictus, solvet iudici unam libram et leso unam libram.

[Ieder die een klap in het gezicht van een ander geeft zal, als hij door twee schepenen is veroordeeld, aan de schout een pond betalen en aan de gekwetste een pond.]

31. Si quis in domum aliquam dominum domus quesierit, emendabit eidem decem libris, et comiti decem libris ; si aliquem alium quam dominum domus ad aliquam domum quesierit, quesitor emendabit domino domus decem libris, quesito decem libris et comiti decem libris, et hoc manu punnante³⁷⁸, si per scabinos vincatur malefactor.

³⁷⁷ Lees *quicquid*.

³⁷⁸ Lees *punnante*.

[Als iemand in een huis de heer des huizes aanvalt, zal hij hem tien pond boete betalen en de graaf tien pond; als hij iemand anders dan de heer des huizes in een huis aanvalt, zal de aanvaller de heer des huizes tien pond betalen, de aangevallene tien pond, de graaf tien pond, en dat wanneer het gewapenderhand gebeurde, indien hij door de schepenen als boosdoener wordt veroordeeld.]

32. Si quis extramanentium coram scabinis debitum certificaverit, nec curaverit solvere monitus, citabitur ad pretorium de Medemleke de quindena ad quindenam per tres quindenas, et debitor non comparuerit ad iudicium, bannietur, nec umquam a banno absolvetur donec solverit comiti tres libras et creditori dampnum et debitum, et iusticiario emendabit secundum consilium scabinorum. Si bannitus infra oppidum venerit, iusticiarius cum scabinis et aliis oppidanis pro debito suo bannitum et pro banno suo et dampno arrestatum in bona et firma custodia reservabunt donec debitum, dampnum et bannum comiti persolverit cum debita integritate.

[Als iemand van hen die buiten wonen in aanwezigheid van de schepenen een schuld bevestigt en hij zorgt er niet voor die te betalen, hoewel hij gemaand wordt, zal hij om de veertien dagen gedurende drie maal veertien dagen gedagvaard worden voor het gerecht van Medemblik en verschijnt de schuldenaar niet voor het gerecht, dan zal hij verbannen worden en zal hij nooit van de ban worden bevrijd, totdat hij de graaf drie pond heeft betaald, aan de schuldeiser de schade en het schuld, en de schout zal hij betalen volgens het oordeel van de schepenen. Als de balling binnen de stad komt, zal de schout samen met de schepenen en de andere poorters de balling arresteren voor zijn schuld, voor zijn boete en voor de schade, en hem in goede en verzekerde bewaring houden, totdat hij de schuld, de schade en de boete aan de graaf volledig heeft betaald.]

33. Item si bannitus contumax oppidum vitaverit, iusticiarius cum oppidanus de banniti bonis debitum, dampnum et bannum, si potens iusticiarius fuerit, persolvit; si non poterit solvere per impotentiam suam, in primo adventu comitis faciet comes solvi debitum, dampnum et emendam.³⁷⁹

[Evenzo als een banneling hardnekkig de stad mijdt, dan zal de schout samen met de poorters de schuld, de schade en de boete betalen uit de goederen van de banneling, als de schout daartoe de macht heeft; als hij niet zal kunnen betalen vanwege zijn onvermogen, dan zal de graaf bij zijn eerstvolgende komst er voor zorgen dat de schuld, de schade en de boete betaald wordt..]

34. Quicumque ad pulsationem campane non venerit, solvet comiti unam libram.

[Ieder die bij het luiden van de klok niet verschijnt, zal aan de graaf een pond betalen.]

35. Oppidanus qui interficitur, solvere triginta duabus libris a parentibus malefactoris, et omnia bona malefactoris erunt comitis; si interficitur in propria domo et ibi requisitus fuerit, solvetur sexaginta quatuor libris. Scabinus si interficiatur, solvetur quadraginta duabus libris; si quesitus fuerit ad domum suam et interficiatur ibidem, octoginta quatuor libris solvetur.

[Voor een poorter die wordt gedood, zal door de verwanten van de dader 32 pond worden betaald en alle goederen van de dader zullen aan de graaf komen; als hij in zijn eigen huis wordt gedood en hij werd daar aangevallen, zal 64 pond worden betaald. Als een schepen wordt gedood, zal 42 pond betaald worden; als hij wordt aangevallen in zijn eigen huis en hij wordt daar gedood, zal 84 pond worden betaald.]

36. Si quis punghaverit³⁸⁰ infra libertatem, cogetur emendare ibidem vel bannietur.

[Als iemand binnen vecht binnen de stadsvrijheid, zal hij gedwongen worden daar boete te betalen of hij zal verbannen worden.]

37. Quicumque canipulum portaverit, solvet comiti decem libras. Quicumque traxerit irato animo, quindecim libras. Quicumque alium inde vulneraverit, amittet manum. Qui aliquem inde interfecerit, si captus fuerit, interficietur.

[Ieder die een dolk draagt, zal de graaf tien pond betalen. Ieder die hem in woede trekt, vijftien pond. Ieder die iemand er mee verwondt, zal zijn hand verliezen. Wie iemand er mee doodt, zal, als hij gevangen wordt, worden

³⁷⁹ In het stadsrecht van Beverwijk is hier de bepaling aan toegevoegd: *vel cuicumque potenti suam commiserit auctoritatem* = 'of hij zal aan iemand die daartoe de macht heeft volmacht geven'.

³⁸⁰ Lees *punghaverit*.

gedood.]

38. Si quis tabernam intraverit ut bibat ibidem, vinitor debet ei vinum iuxta certam et debitam mensuram porrigere; et cum ille, si oppidanus fuerit ad libitum suum biberit, facta computatione si solvere confestim non poterit, usque mane recedat, vinitori vinum suum ante meridiem crastina die persoluturus; si autem ante tempus predictum vinum vinitori non persolverit et querimonia super hoc ad iudicem suum delata fuerit, debitor ille vinum suum vinitori persolvat et tres solidos iudici et duos solidos vinitori pro satisfactione.

[Als iemand een taverne binnengaat om daar te drinken, moet de waard hem wijn schenken volgens de geijkte en verplichte maat; en wanneer hij, als hij een poorter is, naar zijn believen heeft gedronken, mag hij, als hij na het opmaken van de rekening niet direct kan betalen, weggaan tot de volgende morgen om de volgende dag de waard vóór de middag zijn wijn te betalen; maar als hij de waard vóór genoemd tijdstip zijn wijn niet heeft betaald en daarover bij de schout een klacht is ingediend, dan zal die schuldenaar aan de waard zijn wijn betalen en aan de schout drie schellingen en aan de waard twee schellingen ter genoegdoening.]

39. Quicumque de falsa mensura fuerit accusatus et per duos scabinos convictus, tenebitur tres libras iudici persolvere.

[Ieder die van een valse maat is beschuldigd en door twee schepenen is veroordeeld, zal aan de schout drie pond moeten betalen.]

40. De hereditate vero de Medemleke servabitur³⁸¹ inter oppidanos consuetudo secundum quod ibidem est hactenus observata, hoc tamen adiuncto quod hereditas oppidanorum, sive iaceat infra Medemleke sive extra libertatem, quod ad proximum heredem sue consanguinitatis, sive sit filius eius sive filia, iure hereditario devolvetur.

[Met betrekking tot een erfenis zal in Medemblik tussen poorters de gewoonte in acht worden genomen, zoals die daar tot nu toe in acht is genomen, waaraan dit evenwel toegevoegd is dat een onroerend goed van poorters, of die nu binnen Medemblik ligt of buiten de vrijheid, naar erfrecht aan de naaste erfgenaam onder zijn bloedverwanten komt, of dat nu een zoon is of een dochter.]

41. Si quis autem aliquid iuris iudicem contingens violenter a iudicio transtulerit, si super hoc per duos scabinos convictus fuerit, dabit quindecim libras pro satisfactione iudici nostro vel successorum nostrorum.

[Als iemand iets juridisch dat de schout aangaat met geweld uit de rechtszitting wegvoert zal hij, als hij door twee schepenen daarvoor veroordeeld wordt, vijftien pond betalen aan onze schout of die van onze opvolgers.]

42. Quicumque oppidanus uxorem habet que pistare vel braxare consueverit, is poterit per eam panem iuxta plenitudinem unius fornacis amittere, sic et unam cerevisiam³⁸², ita quod maritus suus non poterit contra hoc actionem habere³⁸³. Eodem modo si uxor alicuius fila lanea, vel linea emere vel vendere consueverit, is poterit per eam pondus filorum, quod lapis vocatur deperdere. Si vero uxor alicuius non soleat negociari publice, vir ipsius dapnum³⁸⁴ quatuor denariorum poterit per eam incurrere.

[Iedere poorter die een vrouw heeft die gewoon is brood te bakken of bier te brouwen, zal door haar toedoen brood kunnen verliezen tot één volle oven toe, zo ook één brouwsel bier, zonder dat haar man hiertegen een rechtsovereenkomst kan instellen. Evenzo kan als iemands vrouw wollen of linnen garen pleegt te kopen of te verkopen, door haar toedoen een gewicht aan garen, dat *steen*³⁸⁵ wordt genoemd, verliezen. Als iemands vrouw echter niet in het openbaar handel pleegt te drijven, zal haar man door haar toedoen een schade kunnen oplopen van vier penningen.]

³⁸¹ Lees *observabitur*.

³⁸² Lees *cervisiam*.

³⁸³ De gangbare volgorde is *non poterit contra hoc actionem habere*.

³⁸⁴ Lees *dapnum*.

³⁸⁵ Meestal een gewicht van acht pond.

43. Si res furtiva ab aliquo qui legitimus est, fuerit deprehensa, et verus possessor rem illam per testes optinuerit, vir ille poterit se excusare tercio, ita tamen quod vir ille de cetero iuramentum in aliquo casu prestare non poterit, et is qui rem suam obtinuit, duos solidos iudici et quatuor denarios confert³⁸⁶ preconii.

[Als gestolen goed bij iemand, die betrouwbaar is, aangetroffen wordt, en de echte eigenaar heeft dat goed door middel van getuigen terug gekregen, zal die man tot drie keer toe kunnen verklaren dat hij onschuldig is, op voorwaarde echter dat die man daarna geen eed meer kan afleggen in een of andere rechtszaak, en hij die zijn zijn goed heeft teruggekregen zal de schout twee schellingen en de bode vier penningen betalen.]

44. Preterea tale ius oppidanus memoratis concessimus et tradidimus, ut extraneus³⁸⁷ sive vicinus eorum, nec miles nec alius quilibet oppidanum de Medemleke quemquam aliqua ratione ad duellum provocare infra predictum oppidum vel usquam in nostra potestate vel nostrorum successorum poterit, nec oppidanus oppidanum.

[Bovendien hebben wij genoemde poorters zodanig recht verleend en gegeven, dat geen enkele vreemdeling of buur van hen, noch een ridder noch iemand anders, ook maar enige poorter van Medemblik om enige reden binnen genoemde stad of ergens in ons machtsgebied of dat van onze opvolgers tot een tweegevecht zal kunnen uitdagen, noch een poorter een andere poorter.]

45. Si quisquam aliquem infra libertatem oppidi supradicti acuto instrumento vel aliquo alio peremerit, et instrumentum abiecerit, excusationem poterit exhibere nisi duobus scabinis vel pluribus fuerit convictus ; de quo eciam si querimonia fiat, quandoordecim³⁸⁸ diebus et tribus diebus ante tribunal debet vocari, et si non ad talem terminum comparuerit, diiudicabitur et pro proscripto reputabitur ; si autem infra terminum ad quem idem grassator ad iudicium vocatur et conductum requisierit a iudice, nec obtinuerit, nequaquam diiudicari poterit.

[Als iemand een ander binnen de vrijheid van de bovengenoemde stad met een scherp werktuig of met iets anders doodt en het werktuig wegwerpt, dan zal hij kunnen verklaren onschuldig te zijn, tenzij hij door twee of meer schepenen is veroordeeld; als hierover ook een klacht wordt ingediend, moet hij om de veertien dagen en wel op drie dagen voor het gerecht worden gedagvaard, en als hij niet op zo'n vastgestelde dag verschijnt, zal hij worden veroordeeld en als vogelvrij worden beschouwd; maar als binnen de termijn waarin deze geweldpleger voor het gerecht wordt gedaagd, hij de schout om vrijgeleide verzoekt, maar hij krijgt die niet, zal hij geenszins veroordeeld kunnen worden.]

46. Extraneus contra oppidanum testimonium non poterit exhibere.

[Een vreemdeling zal geen getuigenis kunnen afleggen tegen een poorter.]

47. Si femina vi oppressa et stupro violata querimoniam fecerit sine septem testibus, tam viris quam mulieribus, probatis et honestis, processum in querimonia habere non debet.

[Als een vrouw die gewelddadig is aangerand en verkracht, een klacht indient zonder zeven betrouwbare en eerzame getuigen, mannen zowel als vrouwen, moet zij niet de mogelijkheid hebben op grond van haar klacht een proces te voeren.]

48. Si quis bona titulo pignoris sibi obligata possederit sine reclamatione per annum et amplius, et aliquis eidem iniuriatur, sola manu iurando confirmabit quitquit³⁸⁹ in illis bonis habuerit.

[Als iemand goederen die hem in pand zijn gegeven een jaar en langer onbetwist in zijn bezit heeft en iemand betwist zijn recht daarop, zal hij door alleen met de hand te zweren bevestigen al het recht dat hij op die goederen heeft.]

49. Si duo coram iudice vocati causam tractaverint quorum alter, qui cadit a causa, reliquo, qui partem suam optinuerit, expensas solvere tenetur, ita quod ille qui causam suam defensaverit,

³⁸⁶ Lees *conferet*.

³⁸⁷ Lees *nullus extraneus*.

³⁸⁸ Lees *quatordecim*.

³⁸⁹ Lees *quidquid*.

valorem expensarum de consilio aliorum³⁹⁰ scabinorum iuramento taxabit.

[Als twee personen voor de schout gedaagd een proces voeren, moet van hen de ene die het proces verliest aan de ander die het proces wint, de kosten betalen, op voorwaarde dat hij die het proces heeft gewonnen, het bedrag van zijn kosten op grond van het advies van de [andere] schepenen met een eed zal vaststellen.]

50. Preco non vocabit oppidanum ad iudicium nisi ad domum ipsius coram duobis oppidanis vel pluribus.

[De bode zal een poorter alleen maar voor het gerecht dagen aan zijn eigen huis en in aanwezigheid van twee of meer poorters.]

51. Ad Scabinorum concilium nemo presumat accedere nisi vocatus ab ipsis scabinis.

[Niemand mag het zich veroorloven de vergadering van de schepenen te betreden, tenzij hij door de schepenen zelf is geroepen.]

52. Sententiam scabini cum concilio aliorum scabinorum factam et stabilitam nemo poterit cassare.

[Niemand zal het vonnis van een schepenen kunnen vernietigen dat in overleg met andere schepenen is geveld en bekrachtigd.]

53. Si virum quempiam femina aliquam de oppressione violenta et violencia stupri septem testibus, tam viris quam mulieribus, ydoneis et probatis, in iudicio convicerit, ille violator capitali sententia plectendus erit.

[Als een vrouw met zeven betrouwbare en eerbare getuigen, mannen zowel als vrouwen, ter rechtszitting bewijst dat een bepaalde man schuldig is aan een gewelddadige aanranding en verkrachting, dan zal die schenker met de dood moeten worden gestraft.]

54. Si quis patrimonium vel hereditatem alicuius mercatus fuerit et testimonio scabinorum sine reclamazione per annum et diem vel amplius possederit, possessor ipsius patrimonii vel hereditatis nulli post dictum terminum, eciam si impetatur, tenebitur respondere.

[Als iemand een geërfde onroerend goed van iemand anders koopt en dat volgens het getuigenis van de schepenen gedurende een jaar en een dag of langer ongemoeid heeft bezeten, zal de bezitter van dat grondbezit of onroerend goed na de genoemde termijn aan niemand verantwoording hoeven af te leggen, ook als hij wordt aangeklaagd.]

55. Quicumque coram duobus oppidanis a iudice vel preconem in oppido arrestatus, sine licentia iudicis ab oppido recesserit et super hoc per duos scabinos convictus fuerit, quadraginta quinque solidos solvet iudici ad emendam.

[Ieder die nadat hij door de schout of de bode in aanwezigheid van twee poorters in de stad is gearresteerd, zonder verlof van de schout de stad verlaat en hiervoor door twee schepenen is veroordeeld, zal de schout 45 schellingen als boete betalen.]

56. Quicumque aliquem de debito in aliquo iudicio conveniat et super eo testes ydoneos habeat, testes solo testimonium iuramento perhibeant, sed actor non tenebitur iurare.

[Ieder die iemand wegens een schuld op een rechtszitting aanklaagt en daarvoor geloofwaardige getuigen heeft, dan moeten de getuigen getuigenis afleggen met alleen maar een eed, maar de klager zal geen eed hoeven af te leggen.]

57. Postquam aliquis factus fuerit oppidanus, nulli tenebitur esse servilis, sed secundum iura oppidi libertate fruetur.

[Nadat iemand poorter is geworden, zal hij aan niemand horig hoeven te zijn, maar zal hij de vrijheid genieten volgens het recht van de stad.]

³⁹⁰ Dit woord lijkt overbodig aangezien er eerder in dit artikel in het geheel geen sprake is van de schepenen. In het Haarlemse stadsrecht staat het niet, wel in het Alkmaarse. In dat van Delft (1246) is hier sprake van *consilio villici et scabinorum* (schout en schepenen).

58. Preterea sciendum est quod filii sacerdotum vel aliqui qui de legitimo thoro non sunt generati, non debent nec tenebuntur testimonium ferre in preiudicium bonorum vel iure³⁹¹ alicuius oppidani.

[Bovendien moet men weten dat zonen van priesters of lieden die niet uit een wettig huwelijk zijn geboren, geen getuigenis moeten afleggen, noch verplicht zullen worden een getuigenis af te leggen ten nadele van de goederen of van het leven van een poorter.]

59. Si quis infra libertatem de Medemleke terram habuerit sub annuo censu, soluto censu quamdiu vixerit optinebit, vel libere poterit vendere soluto duplici censu domino ipsius terre; verum si vir vel femina qui possidet terram censualem obierit, proximus heres soluto duplici censu vero domino terre eam optinebit iure hereditario, et sic a progenie in progeniem et in perpetuum.

[Als iemand binnen de stadsvrijheid van Medemblik grond heeft tegen betaling van een jaarlijkse tijs, zal hij deze op de voorwaarde dat de tijs betaald is bezitten zolang hij leeft, of vrij kunnen verkopen na betaling van de dubbele tijs aan de heer van die grond; maar als de man of de vrouw die de tijsgrond bezit overlijdt, zal de naaste erfgenaam deze grond krachtens erfrecht verkrijgen na betaling van de dubbele tijs aan de ware heer van de grond, en zo van geslacht op geslacht tot in eeuwigheid.]

60. Si quis autem aliquem infra libertatem de Medemleke leserit aut vulneraverit dum campana pulsatur pro communi utilitate oppidi aut infra tres dies post pulsationem campane, solvet nobis decem libras, leso decem libras, si per duos scabinos convictus fuerit.

[Maar als iemand binnen de vrijheid van Medemblik een ander kwetst of verwondt, terwijl de klok wordt geluid vanwege het gemeenschappelijke belang van de stad, of binnen drie dagen na het luiden van de klok, zal hij aan ons tien pond betalen en aan de gekwetste tien pond, als hij door twee schepenen wordt veroordeeld.]

61. In super scabinis de Medenbliec licentiamus facere nova statuta vel precepta cum concilio sculteti nostri ad dimidium annum vel ad integrum durantia, que scabini confirmaverint utilia universitati aut parti maiori, nostra iurisdictione in hoc reservata.

[Bovendien staan wij schepenen van Medemblik toe om in overleg met onze schout dingen die de schepenen bekrachtigd hebben als nuttig voor de gemeenschap of de meerderheid tot nieuwe statuten of voorschriften te maken, die geldig zijn voor een half jaar of een heel jaar, waarbij onze rechtsmacht in dezen behouden blijft.]

62. Quicumque oppidanus non iuvaret universitatem ad compellendum extraneos ne aliquid faciant contra ius oppidi de Medemleke, solvet nobis unam libram et perdet oppidum per annum integrum.

[Iedere poorter die de gemeenschap niet helpt om vreemdelingen te verdrijven, opdat zij niet iets tegen het recht van de stad Medemblik ondernemen, zal aan ons een pond betalen en gedurende een heel jaar het poorterschap verliezen.]

63. Item predictis oppidanis damus presentibus in mandatis ut iuramento prestito confirment quod unusquisque alii ius suum confirmabit.³⁹²

[Evenzo dragen wij aan de voornoemde poorters in deze instructies op dat zij door het afleggen van een eed bekrachtigen dat een ieder voor een ander zijn recht zal bekrachtigen.]

64. Si vero aliquis oppidanus debitorem sui oppidani³⁹³ in hospicio suo, contradicente creditore, receperit, hospes recipiens tenebitur oppidano³⁹⁴ creditori respondere de pecunia quam sibi debet hospes receptus.

[Als echter een poorter een schuldenaar van een medepoorter van hem in zijn huis opneemt, terwijl de schuldeiser

³⁹¹ Lees *vite*. Deze fout is er blijkbaar in Alkmaar in geslopen, want deze is behalve in het stadsrecht van Medemblik ook in dat van Beverwijk terecht gekomen.

³⁹² In de Haarlemse oorkonde (art. 60) staat in plaats van *confirmabit* (zal bevestigen) het woord *conservabit* (zal opkomen).

³⁹³ Lees *cooppidani*. De weglating van *co* komt uit Alkmaar.

³⁹⁴ Lees *cooppidano*.

daar bezwaar tegen maakt, zal de gastheer die onderdak verschaft, verplicht zijn tegenover zijn medepoorter, de schuldeiser, verantwoording af te leggen over het geld dat de gast die opgenomen is, hem schuldig is.]

65. Omne pignus et bona pignori obligata, sive in humidis sive in siccis, sive in decimis vel aliis bonis, nos comes Hollandie prefatis oppidanis secundum consuetudinem oppidi de Medemleke ipsis oppidanis³⁹⁵ conservabimus; et unusquisque suo conburgensi in conservatione bonorum pignori obligatorum que in presenti possident, fideliter assistent³⁹⁶ quousque redempta fuerint secundum beneplacitum creditorum qui ea tenent obligata, et hoc predicti oppidani iuramento confirmabunt.

[Elk pand en in onderpand gegeven goederen, hetzij in natte, hetzij droge zaken, hetzij in tienden, hetzij in andere goederen, zullen wij, graaf van Holland, voor de voornoemde poorters overeenkomstig de gewoonte van de stad Medemblik [voor die poorters] bewaren; en iedereen zal zijn medeburger trouw bijstaan bij het bewaren van de in onderpand gegeven goederen die zij voor het ogenblik bezitten, totdat zij gelost worden naar goedvinden van de schuldeisers die ze in onderpand houden, en dit zullen de voornoemde poorters met een eed bevestigen.]

66. Item si aliquis circummanentium legitime commonitus debita oppidano de Medemleke solvere neglexerit, scultetus cum oppidanis de suo tantum accipiet quod creditori suo satisfaciet competenter.

[Bovendien als iemand van de omwonenden, na wettig te zijn aangemaand nalaat zijn schulden aan een poorter van Medemblik te betalen, zal de schout samen met de poorters zoveel van zijn bezit nemen dat hij zijn schuldeiser naar behoren kan betalen.]

67. Adhec si occasione alicuius nobilis vel ministerialis oppidanus de Medemleke bannitus fuerit et arrestatus³⁹⁷, nos comes ipsum talem habebimus quod oppidanum et bona ipsius faciemus absolvi, vel de suo tantum accipiemus quod oppidano³⁹⁸ faciemus satisfieri competenter.

[Bovendien als op verzoek van een edelman of een ministeriaal een poorter van Medemblik is gedagvaard en aangehouden, zullen wij, de graaf, hem zodanig behandelen dat wij er voor zullen zorgen dat de poorter en zijn goederen worden vrij gegeven of zoveel van het zijne in beslag zullen nemen, dat wij er voor zullen zorgen dat de schuldeiser naar behoren betaald wordt.]

68. Oppidani de Medemleke nobis aut vero domino Hollandie in expeditione nostra servire debent cum triginta hominibus in expensis propriis;

[De poorters van Medemblik zullen ons, of de wettige heer van Holland in onze heervvaart dienen met dertig mannen op hun eigen kosten, ...]

69. similiter precariam seu petitionem nobis vel vero domino Hollandie statuendis temporibus persolvent,

[... evenzo zullen zij ons of de wettige heer van Holland op een nader te bepalen tijdstip de precarie oftewel de bede betalen,]

70. aut si verus dominus Hollandie ad curiam imperatoris ierit, et uxorem duxerit aut miles fieri voluerit, sive aliqua sororum suarum nupserit, vel si frater aut filius noster vel veri domini Hollandie miles fieri voluerit aut uxorem duxerit, tot libras ad quodlibet istorum persolvent prout

³⁹⁵ De woorden *ipsis oppidanis* zijn een onnodige herhaling van het eerdere *prefatis oppidanus*. In de Haarlemse oorkonde staan deze woorden niet; in Alkmaar zijn ze er in gekomen, en via Medemblik ook in het Beverwijkse en het Edammer stadsrecht terechtgekomen.

³⁹⁶ Lees *assistet*.

³⁹⁷ In de stadsrechtsoorkonden van Haarlem en Alkmaar staat hier *bannitus fuerit vel arrestatus*, dat veelal wordt vertaald met ‘gebannen of gearresteerd’. In de stadsrechten van Medemblik, Beverwijk en Edam staat echter *et*. Het is moeilijk denkbaar dat iemand is gebannen *en* gearresteerd of aangehouden, zodat het hier is hertaald met gedagvaard (van *bannire* = dagvaarden); zie Habel en Gröbel, *Mittellateinisches Glossar*.

³⁹⁸ Kruisheer (in Alders e.a., *Het ontstaan van Beverwijk*, p.60, noot 32) stelt dat hier *creditori* (schuldeiser) had behoren te staan (overeenkomstig art. 66), en dat de foutieve passage uit Haarlem stamt en via Alkmaar ook in Medemblik is terecht gekomen. Hier dan ook vertaald met schuldeiser.

nos consilio nostro et cum scabinis eiusdem oppidi rationabiliter taxandum duxerimus et eciam ordinandum.

[... of als de wettige heer van Holland naar het hof van de keizer reist, of trouwt of ridder wil worden, of een van zijn zusters trouwt, of als een broer of een zoon van ons of van de wettige heer van Holland ridder wil worden of trouwt, zullen zij bij ieder van die gelegenheden zoveel pond betalen als wij in onze raad en met schepenen van die stad naar redelijkheid meenden te moeten schatten en ook vaststellen.]

71. Preterea sepedictis oppidanis de Medemleke licenciamus nundinas singulis annis habere a die Bonifacii incipiendas et per quatordecim dies subsequentes immediate dedimus perdurandas, nobis et nostris successoribus dictarum nundinarum theolonio reservato.

[Bovendien geven wij de vaak genoemde poorters van Medemblik toestemming ieder jaar een markt te houden, te beginnen op de dag van Bonifatius, en wij hebben toegestaan dat die gedurende de veertien dagen die daar direct op volgen, mag voortduren, waarbij de tol van genoemde markt ons en onze opvolgers blijft voorbehouden.]

Ut autem hec libertas et predicta omnia que in presenti pagina continentur expressa, firma et inconvulsa permaneant et in perpetuum duratura, presens scriptum exinde fieri et sigillo nostre dominationis iussimus communiri.

[Opdat evenwel deze vrijheid en alle voornoemde zaken die in deze oorkonde uitdrukkelijk zijn vervat, van kracht en onaangetast blijven en tot in eeuwigheid durende, hebben wij bevolen deze oorkonde daarvan te vervaardigen en met het zegel van onze heerschappij te bekrachtigen.]

Datum apud Montem Aleberti anno Domini millesimo ducentesimo octogesimo octavo, in die Annunciationis beate Marie Virgines gloriose.

[Gegeven te Albrechtsberg, in het jaar van de Heer 1288, op de dag van de Verkondiging aan de roemrijke heilige maagd Maria..]

Johanna, gravin van Vlaanderen en Willem I, graaf van Holland en hun beider burggraven van Zeeland verlenen stadsrecht aan de poorters van Middelburg.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: B. (1549) Gulden Register van de stad Middelburg, f. 115-117, verbrand in 1940.³⁹⁹

In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Amen.

Hec est lex, que kora dicitur, oppidanorum de Middelburch, firmata iuramento earum personarum quarum tam nomina quam sigilla supponuntur.

[In de naam van de Vader, de Zoon en de heilige geest. Amen.

Dit is de wet, die keur wordt genoemd, van de poorters van Middelburg, bevestigd met de eed van die personen van wie namen en zegels hieronder geplaatst zijn.]

1. Quocumque oppidani de Middelburch se vel sua moverint, sub protectione et conductu amborum comitum et eorum iustitiariorum erunt, qui nihilominus omnibus tam peregrinis quam indigenis in Middelburch venientibus firmam pacem precipiunt.

[Waarheen de poorters van Middelburg zichzelf of hun goederen vervoeren, zij zullen onder de bescherming en geleide van beide graven en hun rechters staan, die zowel alle vreemdelingen als de autochtone bewoners die in Middelburg komen, vaste vrede gebieden.]

2. Quicumque in Middelburch aliquem percusserit ad mutilationem vel truncationem alicuius membri, ut in quarta parte occisi emendari debeat hominis vel amplius, duplo emendabit quam foris koram contigisset, et gratiam comitis queret.

[Wie in Middelburg iemand slaat tot verlies of verminking van een lichaamsdeel, zo dat het tot het vierde deel of meer van een omgebrachte man moet worden vergoed, zal twee keer zoveel betalen dan als het buiten de keur⁴⁰⁰ gebeurd was, en zal van de graaf genade vragen.]

3. Qui vulneraverit hominem infra koram, comiti emendabit III lib., oppido ½.

[Wie binnen de vrijheid een man verwondt, zal de graaf drie pond betalen, de stad een half pond.]

4. Qui vero hominem decappelaverit et fustibus vel pugno percusserit, aut iratus contra eum pulsaverit vel proiecerit aut percusserit aut arripuerit, comiti emendabit ½ lib., oppido V sol.

[Wie een man de haren uittrekt, met stokken of vuisten slaat, of terwijl hij woedend op hem was hem heeft geslagen of op de grond gegooit of gestompt of vastgegrepen, zal aan de graaf een half pond betalen, de stad vijf schellingen.]

5. Ubicumque duo scabini cum aliquo tertio burgens[e] pacem vel pacificas indutias petierint, qui eis negaverit, (emendabit) comiti III lib., oppido ½ [lib.]; vel eciam si aliquis stultiloquio predictam pacem impedierit, solvet comiti ½ lib., oppido V sol.

[Bij welke gelegenheid ook maar twee schepenen met een derde, een burger, een vrede of een vredesbestand verzoeken, die hen dit weigert zal de graaf drie pond betalen, de stad een half pond; of ook indien iemand door zotte praat de voorzegde vrede belet, zal hij de graaf een half pond betalen, de stad vijf schellingen.]

6. Quicumque in Middelburch manu pacem pepigerit et ipsemet fregerit, solvet comiti II lib., oppido I lib., si a tribus scabinis convictus fuerit; si quis consanguineorum suorum hanc pacem infregerit, solvet [I] lib. comiti, oppido ½, si a III scabinis vincitur hoc factum fuisse causa predictae litis; insuper omne malum quod ibi fecerit, ita ut kora testatur, emendabit; et qui koram ibi prius fregerit, emendabit de fractione pacis, si a tribus scabinis vincitur.

³⁹⁹ Deze tekst is gebaseerd op *OHZ*, I, nr. 386; zie aldaar voor een uitgebreid overzicht van afschriften, drukken etc.. Hertaling door W. van Benthum.

⁴⁰⁰ Het gebied waar de keur geldig is, ook wel de stadsvrijheid genoemd.

[Ieder die in Middelburg met de hand een vrede sluit en deze zelf breekt, zal de graaf twee pond betalen, de stad een pond, indien hij door drie schepenen wordt veroordeeld; indien iemand van zijn bloedverwanten deze vrede verbreekt, zal hij de graaf een pond betalen, de stad een half pond, indien door drie schepenen wordt geoordeeld dat dit gebeurd is vanwege de voornoemde ruzie; bovendien zal hij voor elke misdaad die hij daar gepleegd heeft, boeten, zoals de keur voorschrijft, en wie eerder de keur gebroken heeft, zal boeten vanwege het breken van de vrede, als hij door drie schepenen wordt schuldig gevonden.]

7. *Quicumque scabinos pacem petentes verbis viciaverit, et ibi hoc scabini propalaverint, ille qui fecisse comprobatus fuerit, cuilibet eorum lib. emendabit; etiam si illic in scabinos kora frangitur vel illic vulneraverit, quicquid mali ipsis illatum fuerit, quadruplo eis emendabitur.*

[Ieder die schepenen die een vrede eisen, uitscheldt, en dat maken de schepenen daar bekend, zal degene van wie wordt bewezen dat te hebben gedaan, een ieder van hen een pond vergoeden; ook als daar tegen de schepenen de keur wordt gebroken of hij daar een verwonding toebrengt, dan zal al het kwaad dat hen werd aangedaan viervoudig worden vergoed.]

8. *Omnes in Middelburch manentes sub uno iure habeantur, et quilibet eorum cooppidano suo scabinium facere debet.*

[Allen die in Middelburg wonen, moeten volgens een en hetzelfde recht behandeld worden, en ieder van hen moet zich tegenover zijn medepoorter onderwerpen aan de rechtspraak van de schepenen.]

9. *Si quis a cooppidano suo scabinium habere voluerit, ad pretorium postulabit; quod si ille, in quem agitur, presens non fuerit et in Walacra esse comprobatur, citabitur responsurus prima die placiti; si venerit et tamen iuri restitit, vel etiam si non venerit, bannetur nihilominus, et nunquam banno carebit, donec scabinium fecerit et substantia sua arbitrio scabinorum disponetur. Si scaltetus vel scabini conquerenti ius facere negaverint, iudicio non stabunt, donec conquerens scabinium habuerit.*

[Indien iemand van zijn medepoorter rechtspraak van de schepenen wil hebben, zal hij dat aan de vierschaar verzoeken; als degene tegen wie recht wordt geëist niet tegenwoordig is en het wordt bewezen dat hij op Walcheren aanwezig is, zal hij gedagvaard worden om zich te verantwoorden op de eerstvolgende dag van rechtszitting; als hij evenwel komt en zich verzet tegen het recht, of ook als hij niet komt, zal hij niettemin tot balling worden verklaard, en hij zal van de verbanning niet ontslagen worden, totdat hij zich heeft onderworpen aan de rechtspraak van de schepenen, en zijn bezit zal ter beschikking worden gesteld aan het oordeel van schepenen. Als schout of schepenen de klager weigeren recht te doen, zullen zij niet in het recht staan, totdat de klager rechtspraak van de schepenen heeft gekregen.]

10. *Quicumque scabinio de Middelburch bannitus fuerit, si quis in Walacra illum tenuisse a tribus scabinis de Middelburch comprobatur, emendabit comiti X lib., oppido I, et debitum illius solvet.*

[Ieder die door de schepenbank van Middelburg verbannen is, als door drie schepenen van Middelburg wordt aangetoond dat iemand in Walcheren hem onderdak heeft geboden, zal aan de graaf tien pond boete betalen, de stad een pond, en de schuld van de banneling betalen.]

11. *Quicumque de oppidanis armata manu, intuitu pugnandi, oppidum exierit sine communi consilio et oppidanorum conventu, non redeat in oppidum antequam gratiam comitis impetraverit, et oppido libram emenda[b]it, si a tribus scabinis convincitur.*

[Ieder van de poorters die gewapenderhand, met het voornemen om te vechten, de stad uitgaat zonder algemene instemming en een samenkomst van de poorters, mag niet terugkeren in de stad voordat hij de genade van de graaf heeft verkregen, en hij zal de stad een pond betalen, indien hij door drie schepenen wordt veroordeeld.]

12. *Ubicunque in Middelburch lis vel pugna oritur, qui armata manu advenerit sine communi consensu et consilio, solvet comiti ½ lib., oppido V sol.*

[Waar ook maar binnen Middelburg een twist of gevecht ontstaat, die gewapenderhand daar naartoe gaat zonder algemene instemming en raad, zal de graaf een half pond betalen, de stad vijf schellingen.]

13. *Si quis oppidanum de Middelburch armata manu ad domum, ubi sit manens, quesierit ibique pugnaverit, emendabit predicto X lib., comiti [V], oppido libram.*

[Als iemand een poorter van Middelburg gewapenderhand opzoekt in zijn huis waar hij woont, en aldaar vecht, zal aan

de genoemde tien pond betalen, de graaf vijf, de stad een pond.]

14. Quicumque in Middelbu[r]ch ad domum alterius armata manu quesitus fuerit, quesitor emendabit obsesso V lib. et hospiti V, comiti VI; preterea quicumque in auxilium querentis venerit armata manu, solvet comiti III lib., oppido ½, et damnum quod de foris in domum agitur, duplo restituatur; damnum quod de domo afforas agitur, simplo restituatur, prout tribus scabinis constiterit.

[Ieder die binnen Middelburg in het huis van een ander gewapenderhand is aangevallen, zal de aanvaller de aangevallene een boete betalen van vijf pond, aan de huisheer vijf pond, aan de graaf zes pond; en bovendien zal ieder die de aanvaller gewapenderhand te hulp is gekomen aan de graaf drie pond, aan de stad een half pond betalen, en de schade die van buiten naar binnen wordt toegebracht, zal tweevoudig vergoed worden, de schade die van binnen naar buiten wordt toegebracht enkelvoudig, al naar gelang het besloten is door drie schepenen.]

15. Quicumque extra Middelburch manserit et burgensem de Middelburch banniverit, qualicumque debito fuerit, bannus debitumque nullo modo poterit augeri, donec in pretorio de Middelburch cum sculteto et scabinis suis bannum enunciaverit; tuncque iustitiarius oppidi et scabini de substantia banniti bannum et emendationem facient solvi.

[Ieder die buiten Middelburg woont en een burger van Middelburg aanklaagt, vanwege welke schuld het dan ook was, dan zal de aanklacht en de schuld op geen wijze kunnen worden vergroot, totdat hij in het rechthuis van Middelburg met de schout en zijn schepenen de aanklacht zal hebben verklaard; en dan zal de rechter van de stad en de schepenen er voor zorgen dat de schuld en de boete worden betaald uit het bezit van de aangeklaagde.]

16. Ubicumque scaltetus in bannito placito scabinos per iuramentum eorum monuerit, qui tunc dicta monita contradixerit, et hoc scabini propalaverint, X lib. emendabit scabinis, III lib. comiti, oppido ½, si a tribus scabinis convincitur.

[Bij welke gelegenheid ook maar de schout in de vierschaar de schepenen vanwege hun eed maant recht te doen, zal hij die protesteert tegen de dan uitgesproken maning, en schepenen maken dit bekend, tien pond aan de schepenen betalen, drie pond aan de graaf, de stad een half pond, indien hij door drie schepenen wordt veroordeeld.]

17. Quicumque scabinum in bannito placito verbis vitiaverit extra monitum, si hoc scabinus monstraverit et alter a tribus scabinis convincitur, emendabit scabino III lib., comiti ½, oppido V sol. Econtra si scabinus in bannito placito (aliquem) verbis vitiaverit et ille monstraverit, si scabinus a tribus scabinis convincitur, emendabit predicto lib., comiti ½, oppido V sol.

[Ieder die een schepen in de vierschaar uitscheldt zonder gemaand te zijn, zal, als de schepen dit aantoon en de ander door drie schepenen veroordeeld wordt, de schepen drie pond betalen, de graaf een half pond, de stad vijf schellingen. Als een schepen daarentegen in de vierschaar iemand uitscheldt en die heeft dat bewezen, zal hij, als de schepen door drie schepenen veroordeeld wordt, aan de voornoemde man een vergoeding betalen van een pond, de graaf een half pond, de stad vijf schellingen.]

18. Quicumque in scabinum in bannito placito per innocentiam ⁴⁰¹ scabini koram fregerit, si a tribus scabinis convincitur, emendabit scabino X lib., comiti I, oppido ½. Econtra si scabinus in aliquem per innocentiam ⁴⁰² koram in bannito placito infregerit, si a tribus scabinis convincitur, emendabit predicto V lib., comiti I, oppido ½.

[Ieder die tegenover een schepen in de vierschaar zonder de schuld van de schepen de keur overtreedt, zal, als hij door drie schepenen wordt veroordeeld, de voornoemde (schepen) tien pond betalen, de graaf een, de stad een half. Als daarentegen een schepen in de vierschaar tegen iemand zonder diens schuld de keur overtreedt, zal hij, indien hij door drie schepenen wordt veroordeeld, aan de voornoemde vijf pond betalen, de graaf een, de stad een half.]

19. Si quis de Middelburch cooppidanum suum verbis vitiaverit, si convictus fuerit, emendabit illi ½ lib., comiti, oppido V sol.

⁴⁰¹ Door *onnoselheyt* volgens Van Mieris.

⁴⁰² *Eenvoudiglyck* volgens Van Mieris.

[Indien iemand van Middelburg zijn medepoorter uitscheldt, zal, als hij wordt veroordeeld, hem een half pond betalen, de graaf een half pond, de stad vijf schellingen.]

20. Si pugna inter scabinum et alium evenerit, quicunque eorum pugnam inceperit, si malum ei contigerit, ita si ei extra pretorium eveniret, emendabitur.

[Indien een vechtpartij ontstaat tussen een schepen en een ander, zal wie ook maar van hen de vechtpartij begon, ook al is hem iets ergs overkomen, beboet worden, op de voorwaarde dat het hem buiten de vierschaar gebeurde.]

21. Si quis scabinum occiderit, quadruplum solvet.

[Als iemand een schepen doodt, zal hij het viervoudig betalen.]

22. Quicquid mali ad pretorium evenerit, de omni forefacto quadruplum emendabitur, ita ut inter scabinum et alium scriptum est.

[Wat voor kwaads ook in de vierschaar gebeurt, voor elke misdaad zal een viervoudige boete worden betaald, op zo'n manier als het voorgeschreven is tussen een schepen en een ander.]

23. Non est licitum cuiquam infra Middelburch vinum quod corruptum fuerit aqua vel putredine, vendere; quod si aliquis vendere presumserit, secundum quod in veteri kora continebatur, emendabit, id est comiti II libras et oppido solam libram solvet.

[Niemand is het toegestaan in Middelburg wijn te verkopen die is aangelengd met water of rommel; als iemand het waagt dit te verkopen, zal hij volgens een regel die in een oude keur is opgenomen een boete betalen, dat wil zeggen aan de graaf twee pond en de stad een pond betalen.]

24. Non est licitum oppidanis, ut invicem duella recipiant. Etiam illis extra Middelburch manentibus non est licitum cum illis infra manentibus ad duella placitare.

[Het is de poorters niet toegestaan elkaar tot een tweegevecht uit te dagen. Ook staat het niet vrij aan degenen die buiten Middelburg wonen, met hen die in de stad wonen een tweegevecht af te spreken.]

25. Omnibus in Middelburch eadem pax eundi et redeundi per aggerem et per portum, id est Arnem, quam constituit illis comes, servabitur; preterea omnis extraneus, quicunque fuerit, in Arne eandem pacem quam haberet in Middelburch, habebit.

[Voor allen in Middelburg zal dezelfde vrijheid, die de graaf voor hen heeft vastgesteld, om te gaan en terug te keren via de dijk en de haven, dat wil zeggen de Arne, gehandhaafd blijven; bovendien zal elke vreemdeling, wie het ook maar mag zijn, in Arne dezelfde vrijheid hebben, die hij in Middelburg zou hebben.]

26. Ubicumque opidani de Middelburch in Walacra aliquid agere habeant, sub conductu comitis et pace habeantur.

[Waar ook de poorters van Middelburg in Walcheren iets te doen hebben, mogen zij zich bevinden onder geleide en de vrede van de graaf.]

27. Si quis de terra burgensem percusserit vel spoliaverit extra oppidum, citabitur tertia die ad iustitiam venire; si venerit, fideiussorem ponet burgensem; si non, bannetur et in banno tenebitur ante comitem.

[Als iemand van het land een burger slaat of berooft buiten de stad, zal hij op de derde dag voor het gerecht worden gedaagd; als hij komt zal hij een burger als borg stellen; als hij niet komt, zal hij verbannen worden en in de ban gehouden worden voor de graaf.]

28. Si quis extra manens oppidanum querela pulsaverit, oppidanus ei scabinium faciet, et alter accipiet; si autem oppidanus contra presumserit, bannetur, et banno nunquam carebit, donec scabinium fecerit. Econtra si conquerens ab oppidano querela pulsatur, statim scabinium faciet.

[Indien iemand die buiten woont een poorter met een proces vervolgt, zal de poorter zich tegenover hem onderwerpen aan de rechtspraak van de schepenen, en de ander zal dat krijgen; indien echter de poorter hiertegen verzuimt, zal hij worden verbannen, en hij zal de ban niet kwijtraken, totdat hij zich aan de rechtspraak van de schepenen heeft onderworpen. Als de klager daarentegen door de poorter met een proces wordt vervolgd, zal hij zich meteen aan het schepenrecht onderwerpen.]

29. Omnia que in kora evenerint, que iusticiarius et scabini emendare non poter[i]nt, et si querela ante comitem pervenerit, ipse comes per veritatem suam [termin]abit, et illa per scabinos de Middelburch perscrutabitur.

[Alle dingen die binnen de vrijheid gebeuren, die de rechter en schepenen niet kunnen oplossen, en indien er een geschil voor de graaf komt, dan zal de graaf zelf dat door middel van zijn gerechtelijk onderzoek beëindigen en hij zal dat laten onderzoeken door de schepenen van Middelburg.]

30. Nullus hominum extra Middelburch manentium potest cum scabinis de extra neque cum hominibus comitis oppidanum ullo testimonio convincere, nisi licitum fuerit in hac carta.

[Niemand van de mannen die buiten Middelburg wonen kan met schepenen van buiten, noch met de mannen van de graaf een poorter met ook maar enige getuigenis schuldig verklaren, tenzij het geoorloofd is op grond van deze oorkonde.]

31. Quicumque in Middelburch arma in nocte portaverit, si propalatum fuerit, nisi sit communi consilio oppidi, hoc duplo quam si in die portasset, emendabit.

[Ieder die in Middelburg 's nachts wapens draagt, zal hiervoor, indien het ontdekt wordt, een twee keer zo grote boete betalen dan als hij ze overdag gedragen had, tenzij dit was met algemene instemming van de stad.]

32. Tribus hominibus est concessum, ut de preda de I lib. testentur, de reliquo scabini. Ubi cumque tres legales homines aliquid viderint et iuramento ammoniti fuerint, hoc scabini testabuntur; de causis que in nocte evenerint, per scrutationem testabuntur.

[Drie mannen is het toegestaan om te getuigen over de diefstal van één pond, schepenen over het overige. Bij welke gelegenheid ook maar drie betrouwbare mensen iets gezien hebben en gemaand zijn om onder ede getuigenis af te leggen, op grond hiervan zullen de schepenen getuigen; over zaken die 's nachts gebeuren, zullen zij op grond van een onderzoek getuigen.]

33. Nullus in Middelburch manens potest testimonium dicere, qui neque terram neque domum in Middelburch habuerit, nec in carta tributi invenitur.

[Iemand die in Middelburg woont kan geen getuigenis afleggen, als hij geen grond noch een huis binnen Middelburg bezit, noch in de verpondinglijst gevonden wordt.]

34. Quicumque in Middelburch alium ad terram prostraverit et convictus fuerit, comiti emendabit lib., oppido ½.

[Ieder die in Middelburg een ander tegen de grond gooit en daarvoor veroordeeld wordt, zal de graaf een pond betalen, de stad een half.]

35. Quicumque alium ita debilitaverit, ut minus quarta parte hominis solvere debeat, emendabit comiti III lib., oppido ½.

[Ieder die een ander zo invalide maakt dat hij minder dan een vierde deel van een man moet betalen, zal de graaf drie pond betalen, de stad een half.]

36. Qui manserit in Walacra, et Middelburch armis transire voluerit, oppidanum arripet ad conductum; sin autem iusticiarius et scabini inicient eis manus et exigent ab eis ius comitis et oppidi, id est III lib. comiti et oppido lib.

[Wie op Walcheren woont, en met wapens door Middelburg wil trekken, zal een poorter er bij halen om hem te begeleiden; zo niet dan zullen echter de rechter en de schepenen hen aanhouden en van hen het recht van de graaf eisen en van de stad, dat is drie pond voor de graaf en voor de stad een pond.]

37. Nullus oppidanus poterit do[n]um terre dare, nisi ante scabinos de Middelburch. Nullus extra commanentium poterit terram dare oppidano, nisi ante scabinos de extra.

[Geen poorter zal land kunnen overdragen, tenzij voor de schepenen van Middelburg. Niemand van hen die buiten de stad wonen zal land kunnen overdragen aan een poorter, tenzij voor schepenen van buiten.]

38. Si quis de hominibus in Middelburch extra commanentium hominum in Walacra arma in domo sua susceperit, comiti emendabit ½ lib., oppido V sol.

[Als iemand van de mensen van Middelburg wapens van mensen die buiten de stad op Walcheren wonen in zijn huis opbergt, zal hij de graaf een half pond betalen, de stad vijf schellingen.]

39. Si quis oppidanus alicui extra manenti arma sua prestiterit ad pugnandum in Middelburch, emendabit comiti lib., oppido ½.

[Als een poorter iemand die buiten woont zijn wapens leent om in Middelburg te vechten, zal hij de graaf een pond betalen, de stad een half pond.]

40. Quicumque pupillus manserit in Middelburch, nullus consanguineorum et amicorum suorum substantiam suam habebit, nisi predicto firmam certitudinem ab oppidano fecerit.

[Ieder weeskind dat in Middelburg woont, geen van zijn bloedverwanten of zijn vrienden zal zijn bezit hebben, tenzij hij aan voornoemde vaste zekerheid heeft geboden door een poorter.]

41. Si quis extra Middelburch manserit et contra burgensem in Middelburch pugnaverit, illuc venient scabini cum scalteto vel nuncio et emendabunt, si poterint, et exigent ab illo qui extra manet, pacem, et ut tale ius quale scabini de Middelburch iudicaverint, faciat, inde ponet fideiussorem; si non, tunc scabini cum iustitiario comitis ibunt ad pretorium et facient sonari campanam cum communi consilio oppidi ad convocandum universos de Middelburch, ut per eos ille cogatur stare iure comitis et oppidi.

[Als iemand buiten Middelburg woont en met een burger in Middelburg vecht, zullen de schepenen met de schout of de bode daar naar toe komen en het bestraffen, als zij dat kunnen, en zullen van degene die buiten woont vrede eisen, en opdat hij zich houdt aan zodanig vonnis als de schepenen van Middelburg hebben uitgesproken, zal hij daarvoor een borg stellen; indien niet, dan zullen schepenen met de rechter van de graaf naar de vierschaar gaan en de klok laten luiden met de gemeenschappelijke raad van de stad om alle mensen van Middelburg samen te roepen, opdat hij door hen gedwongen wordt het recht van de graaf en de stad te ondergaan.]

42. Etiam quicumque campanam sine communi consilio pulsaverit, emendabit comiti III lib., oppido lib.

[Ook zal ieder die zonder de gemeenschappelijke raad de klok luidt, de graaf drie pond betalen, de stad een pond.]

43. Quicumque ad sonitum campane non venerit, solvet comiti lib. ½, oppido V sol.

[Ieder die niet komt op het luiden van de klok, zal de graaf een half pond betalen, de stad vijf schellingen.]

44. Si predictus malefactor evaserit, ad pretorium citabitur, ut tertio die appareat et certum fideiussorem in Middelburch ponat de lite preterita iuri responsurus; si citatus non venerit, bannetur et teneatur bannus ad audientiam comitis, quod primo adventu suo emendabit.

[Als de voornoemde booswicht ontsnapt, zal hij in de vierschaar gedagvaard worden, om op de derde dag te verschijnen en een zekere borg in Middelburg te stellen om verantwoording af te leggen aan het gerecht over de afgelopen ruzie; als de gedagvaarde niet komt zal hij verbannen worden en de ban zal gehandhaafd blijven tot de gerechtelijke zitting van de graaf, op grond waarvan hij zal betalen bij de eerste keer dat hij komt.]

45. Si qui in Middelburch certaverint, qui extra manent, venient scabini cum nuncio comitis vel cum scalteto, et exigent ab eis ius comitis et oppidi; quod si negaverint, veniet nuntius comitis, id est scaltetus, cum scabinis ad stationem pupplicam et citabit illos malefactores in diem tertium sibi et oppidanis de obiiciendis responsuros; si vocati non venerint, bannentur et nominatim in carta scripti servabuntur presentie comitis.

[Als sommige mensen ruzie maken in Middelburg, die buiten wonen, dan zullen schepenen met de bode van de graaf of met de schout komen, en van hun het recht van de graaf en van de stad eisen; als zij dit weigeren zal de bode van de graaf komen, dat wil zeggen de schout met de schepenen naar de openbare gerechtsplaats komen en zal die booswichten dagvaarden op de derde dag om zich voor hem en voor de poorters te verantwoorden voor het ten laste gelegde; als de gedaagden niet komen, zullen ze verbannen worden en nadat zij met hun naam zijn genoteerd⁴⁰³ zullen zij bewaard worden tot de aanwezigheid van de graaf.]

⁴⁰³ In 's Gravenbouck, aldus Van Mieris.

46. Omne malefactum contingens in Middelburg, comite existente infra Burnesse et Hedenese, duplo emendabitur.
[Elke misdaad die in Middelburg gebeurt, terwijl de graaf tussen Bernisse en Hedenzee⁴⁰⁴ is, zal tweevoudig worden beboet.]

47. Quicumque in Middelburch manens alium secularem dominum quam comitem elegisse a tribus scabinis comprobatur, comiti emendabit X lib., oppido lib., et hoc ipse comes iudicabit.
[Ieder die in Middelburg woont, van wie door drie schepenen wordt aangetoond dat hij een andere wereldlijke heer dan de graaf heeft gekozen, zal de graaf tien pond betalen, de stad een pond, en de graaf zal dat zelf berechten.]

48. Omne forefactum quod alicui in Middelburch illatum fuerit, de lite duplo emendabitur quam si extra contigisset.
[Elke misdaad die in Middelburg tegen iemand wordt gepleegd, zal vanwege een geschil twee keer zo zwaar worden beboet, dan als het buiten de stad was gebeurd.]

49. Quicquid forefacti contigerit in Middelburch, non amplius quam quadruplo emendabitur.
[Wat er ook aan misdaad in Middelburg plaats vindt, zal niet hoger dan viervoudig worden beboet.]

50. In quocunque negotio pro terra oppidani de Middelburch cum illis de terra litigia habuerint, illa comes per inquisitionem veritatis sue terminabit, quam a scabinis oppidi cognoscere poterit.
[In welke zaak over land ook de poorters van Middelburg geschillen hebben met de bewoners van het land, die zal de graaf door middel van zijn gerechtelijk onderzoek beëindigen, hetgeen hij van de schepenen van de stad zal kunnen te weten komen.]

51. Illos de Middelburch nemo arestabit, id est pandabit, nisi pro propriis malefactis in duobus comitatibus, id est Flandrie et Hollandie.
[Niemand zal de bewoners van Middelburg aanhouden, dat wil zeggen panden, tenzij vanwege eigen misdaden in de twee graafschappen, dat is Vlaanderen en Holland.]

Hanc legem iuraverunt domina Iohanna comitissa Flandrie, Willelmus Hollandie comes, et eorum castellani de Selandie ipsis de Middelborgho inviolabiliter observandam, anno ab incarnatione Domini millesimo ducentesimo septimo decimo.
[Vrouwe Johanna, gravin van Vlaanderen, Willem, graaf van Holland, en hun burggraven van Zeeland hebben gezworen deze wet voor de bewoners van Middelburg onverbrekkelijk te onderhouden, in het jaar van de vleeswording van de Heer duizend tweehonderd zeventien.]

⁴⁰⁴ De *Bernisse* is een riviertje tussen Geervliet en Heenvliet en de *Hedensee* was een inham voor de Vlaamse kust, waar de Hont in zee stroomde; aldus stond het Zeeuwse eilandengebied ook in de landkeur van Zeeland van 1256 aangeduid.

Willem V, hertog van Beieren, graaf van Holland en Zeeland, heer van Friesland, en verbeider van het graafschap Henegouwen verleent het stadsrecht van Medemblik aan zijn lieden van Monnickendam en zegt toe de oorkonde te zullen zegelen als deze hem door die van Monnickendam wordt voorgelegd.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: B. (1598) Waterlands Archief, 0696 Stad Monnickendam (1273) 1403-1813, inv. nr. 75, f. 19v - 20r = 'Privilegen beijde van Waterlant ende onser stede van Monnickendam'; handgeschreven kopie door Jacobus Cimonis.

Druk: a. Hantvesten ende Privilegien van Monnickendam ende Waterlandt, 1613, p. 12 – b. ChHZ, II, p. 827.⁴⁰⁵

In het Nationaal Archief is in de grafelijke registers hiervan geen afschrift aangetroffen. Afschrift B. heeft als datering 'des wonesdaegs naer Sinte Machielsdach 1355' ofwel 30 sept. 1355. Dat zal een verschrijving zijn geweest aangezien de eigenlijke stadsrechtsoorkonde pas op 27 maart 1356 is verleend. Hier wordt uitgegaan, zoals ook in a. Hantvesten, van 'des woensdaghes na Sinte Mathijsdach 1355' (oftewel woensdag 25 februari 1355; zie ook Van Mieris). Ingevolge de Paasstijl gaat het hier echter om 1356. Dan valt - omdat 1356 een schrikkeljaar is - Sint Mathijsdag op 25 februari, een donderdag. De juiste datum zou dan woensdag 2 maart 1356 zijn. Dat past ook in het itinerarium van de graaf die op 28 februari in Amsterdam en op 1 maart in Naarden verblijft en op 3 en 4 maart 1356 in Haarlem (zie ook Brokken, Het ontstaan van de Hoekse en Kabeljaumse twisten, bijlage 1a, p. 474). Opmerkelijk is dat Tirion in zijn 'Tegenwoordige Staat' uit 1744 ook deze datum (2 maart 1356) vermeldt.

Willem Hertoghe in Beyeren graue van Hollandt ende Zeelandt heere van Vrieslandt ende verbeyder der Graeffschappen van Henegouwen maecken condit allen luijden dat wij gegeuen hebben ende geuen mit desen openne handtvesten onsen goeden luijden van Monickendam alsulckene handtvesten ende vrijheden als onse goede luijden van Medenblyck van onse voorvaders ende van ons hebben, ende soo wanneer zij ons bringhen wtschrijfft vanden hantvesten die de vrouwe van Waterlandt⁴⁰⁶ die hantvest met ons bezegelen sal also verre als dat goede luijden kennen mit haer zegelen.

[Willem, hertog van Beieren, graaf van Holland en Zeeland, heer van Friesland, en verbeider van het graafschap Henegouwen, maken eenieder bekend dat wij met dit handvest onze goede lieden van Monnickendam hebben gegeven dezelfde handvesten en vrijheden als onze goede lieden van Medemblik van onze voorvaderen en van ons hebben, en wanneer zij ons afschriften van die handvesten voorleggen, zal de vrouwe van Waterland die samen met ons bezegelen, voor zover goede lieden dat getuigen⁴⁰⁷ met hun zegels.]

Ghegeuen tot Amstelredam des wonesdaegs naer Sinte Machiels' dach int jaer ons heeren duysent drij hondert vijffenvijffich.

[Gegeven te Amsterdam, op woensdag na St. Michielsdag, in het jaar 1355⁴⁰⁸.]

⁴⁰⁵ Deze tekst is gebaseerd op afschrift B. Transcriptie en hertaling van J.C.M. Cox.

⁴⁰⁶ Katharine Persijn van Waterland [sinds 1353 vrouwe van Waterland.] De familie Persijn verkocht in 1282 de heerlijkheid Waterland aan Floris V maar kreeg deze voor de helft weer in leen terug.

⁴⁰⁷ *Kennen* = verklaren, getuigen aangaande iets dat men weet. Hier inzake de juistheid van de afschriften van het stadsrecht van Medemblik.

⁴⁰⁸ De vermelding van St. Michielsdag is een verschrijving. Het gaat om St. Mathijsdag (= 25 febr.) zoals blijkt uit a. *Hantvesten*. Dat geeft als datum 2 maart 1356, vanwege paasstijl.

Willem V, hertog van Beieren, graaf van Holland en Zeeland, heer van Friesland, en verbeider van het graafschap Henegouwen, bezeugt de stadsrechtsoorkonde van Monnickendam.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: B. (1356) NA, AGH 223 (register EL. 27 van akten van hertog Willem V, 1355-1357), f. 53v, nr. 86 (gelijktijdig met de verlening gemaakt, verkort afschrift) – C. (8 nov. 1356) Waterlands Archief, 0649 Stad Edam, (1310) 1357-1813 (1822), inv. nr. 1a (een vidimus van de originele oorkonde ten behoeve van schepenen van Edam als ontwerp voor hun eigen stadsrechtsoorkonde die in 1357 zal worden bezeugd door de graaf) – D. (ca. 1375) NA, AGH 652 (register 'Coninck Willem'), f. 48r, nr. 130 – E. (1598) Waterlands Archief, 0696 Stad Monnickendam, (1273) 1403-1813, inv. nr. 75, f. 10 - 19 = 'Privilegen bejide van Waterlant ende onser stede van Monnickendam', handgeschreven kopie door Jacobus Cimonis (dit betreft echter een vertaling in het Nederlands van de tekst van Medemblik van 1289).

Druk: a. 'Hantvesten ende Privilegien van Monnickendam ende Waterlandt, 1613, p. 5 – b. ChHZ, II, p. 866.⁴⁰⁹

Het is opmerkelijk dat het bij beide afschriften in de grafelijke registers om verkorte versies gaat en dat er ook geen enkel authentiek afschrift van de originele stadsrechtsoorkonde in het Waterlands Archief aanwezig is. Te meer bevreemdt dit nu we weten dat schepenen van Edam later dat jaar speciaal naar Monnickendam komen voor een ontwerp-versie van hun eigen stadsrechtsoorkonde die zij aan de graaf zullen voorleggen. Zij krijgen daartoe van schepenen en raadsliden van Monnickendam een vidimus van hun oorkonde mee naar Edam. Daar staat steeds 'Adam' op de plaats van Monnickendam maar het aantal manschappen dat ter heervaart moet opkomen, de drie jaarmarkten en de omgrenzing van de vrijheid zijn die van Monnickendam, bovendien is de datering daarvan ook 27 maart 1356.

Hertoghe Willem van Beyeren etc. doen cont allen luden dat wij ghegheuen hebben ende gheuen onsen lieuen ende ghetrouwen luden van Monekedamme om menighen trouwen dienst die si ons ghedaen hebben ende noch doen zullen

[Hertog Willem van Beieren, enz. maken eenieder bekend dat wij gegeven hebben en geven onze geliefde en trouwe lieden van Monnickendam vanwege menige trouwe dienst die zij ons gedaan hebben en nog doen zullen]

1.alzulke vryhede ende poertrecht als onse goede lude van medemleke van graue florens hebben ende sprekende van worde te worde als hier voer in Latine staet ghescreven:
florentius comes holl[andiae] universis tam praesentibus quam futuris praesentem paginam inspecturis salutem et noscere veritatem etc.

[al zulke vrijheden en stadsrecht als onze goede lieden van Medemblik van graaf Floris hebben, en woordelijk overeenkomend, zoals hiertoe in latijn geschreven staat:

Floris, graaf van Holland, wenst allen, zowel die nu als later leven, die deze oorkonde inzien heil en kennis der waarheid enz.]

2.Uytghenomen dat si alzulke jaermarken hebben zullen ende behouden als si voertiits ghehadt hebben.⁴¹⁰

⁴⁰⁹ Onderstaande tekst is gebaseerd op D. Transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox.

⁴¹⁰ Het betreft drie jaarmarkten, die al in 1342/43 voor het eerst worden vermeld, zie Hamaker, *Rekeningen grafelijkheid Holland*, I, p. 268-269. De tekst in het vidimus voor Edam luidt: *Preterea sepe dictis oppidanis de Monikedamme licentiamus, nundinas singulis annis habere sicut ante concessionem libertatis consuetum fuit in Monikedamme primas videlicet dominica post ascensionem secundas dominica post diem beate Margareta tercias dominica post decollationem beate Johannis Baptiste modis et formis ut predicatur in antea consuetis nobis et nostris successoribus dictarum nundinarum thelonio reservatum*; 'Bovendien geven wij de vaak genoemde poorters van Monnikendam toestemming elk jaar markten te houden, zoals voor het verlenen van de vrijheid in Monnikendam gebruikelijk was, de eerste namelijk op de zondag na Hemelvaart, de tweede op de zondag na de dag van de Heilige Margaretha, de derde op de zondag na de onthoofding van de Heilige Johannes

[Uitgezonderd dat zij al zulke jaarmarkten zullen hebben en behouden als zij voordien gehad hebben.

3. Voert soe hebben wi hem ghegheuen ende gheuen dat hoer palen van hoere vryhede wesen zullen op die noertside x roeden buten der porte. Op die zuutzide x roeden buten Jan Sukars woeninghe. Op die oestzide totten palen toe. Ende op die westzide bider kerke tot half den water dat men heet die meere ende also veere altruit ommeghaende.

[Voorts hebben wij hen gegeven en geven dat hun grenzen van hun vrijheid zullen zijn aan de noordzijde tien roeden buiten de poort, aan de zuidzijde tien roeden vanaf Jan Sukars woning, aan de oostzijde tot de palen aan toe en aan de westzijde bij de kerk tot de helft van het water, dat men het (Monniken)meer noemt, en also voort rondom gaand.]

Ende want wi willen dat onsen lieuen ende ghetrouwen poerteren van ons stede van Monikedamme alle dese punten privilegien ende hantuesten voer ons ende voer onse nacomelingen hem ende hoeren nacomelingen vaste ende ghestade warde ghehouden tot ewighen daghen soo hebben wiit beseghelt mit onsen seghele ghegheuen tot haerlem int jaer LVI des eersten sonendaechs na ons vrouwendach annunciatio.

[En aangezien wij willen dat onze geliefde en trouwe poorters van onze stad van Monnickendam al deze punten, privileges en handvesten voor ons en voor onze nakomelingen, hen en hun nakomelingen vast en onverbrekelijk wordt gehouden ten eeuwigen dage, hebben wij het bezegeld met ons zegel. Gegeven te Haarlem in het jaar [13]56, de eerste zondag na Maria Boodschap.]

Iussu domini comitis praesentibus domino d[e] Yselsteyne de Brederode et de Egmonde baronibus. Domino Thielmanno chori episcopo traiecten. Daniele de Merwede Daniele de Tholoysen et Symoni de Theylingen, militibus.

T de Thenis

Sign. dominus comes propria manu

[In opdracht van de heer graaf waarbij aanwezig waren de heren Van IJsselstein, Van Brederode, Van Egmond, baronnen, meester Tielman Jansz. coerbisschop [van Utrecht], Daniel van der Merwede, Daniel van Tolloysen, Simon van Teilingen, ridders.

mr. Dirk van Thienen [=grafelijk klerk.]

Gezegeld door de heer graaf, eigenhandig.]

de Doper, op de wijze en in de vorm, die vroeger gewoon was, zoals wordt voorgeschreven, waarbij de tol van genoemde markten aan ons en onze opvolgers voorbehouden blijft'.

Albrecht, hertog in Beieren, paltsgraaf op de Rijn, ruwaard van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en van Friesland, herroept het bestaande stadsrecht van Muiden en trekt dit in onder gelijktijdige verlening van een nieuw, beperkter stadsrecht aan zijn lieden van Muiden.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: B. (18de eeuw) Stads- en streekarchief Naarden, oud-archief Muiden, inv. nr. 1 = Privilegeboek Muiden, register van afschriften en privileges 1320-1501 (ongefolieerd).

In het Nationaal Archief is in de grafelijke registers geen afschrift hiervan aangetroffen. Deze oorkonde is niet eerder in druk verschenen.⁴¹²

In den name Goidts Amen. Aelbrecht bij Goids genade Hartoge in Beijeren, Palensgrave bij den Reijn, Ruwaert van Henegouwen, van Holland, van Zeelandt ende van Vriesland, doen condit allen luijden dat wij aenegesien hebben groot Achterdeel die Onse steede van Muijden hevet mits dat heure vrijheijt ende steederecht zoe wijde strect dat zij heure paelen mit heuren Poorters nijet beschudden en moegen, soe hebben wij om nutschap ende oirbaer Onser steede voirscreven weederseit ende weederroupen alle Recht ende vrijheede die Onse steede voorsz gehadt hevet totten dage toe van huden. Ende hebben hun gegeven ende geven voir Ons ende voir Onse nacomelingen Onsen Gueden Luijden van Muiden ende heure nacomelingen Alzulcke vrijheede ende Recht als hierna gesc. staet.

[In de naam van God, Amen. Albrecht, bij de gratie Gods, hertog in Beieren, paltsgraaf op de Rijn, ruwaard van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en van Friesland. Maken eenieder bekend dat wij in aanmerking hebben genomen het grote nadeel dat onze stad Muiden heeft om de reden dat hun vrijheid en stadsrecht zo ver strekt dat zij hun grenzen met hun poorters niet beschermen kunnen; vandaar dat wij ten nutte en ten voordele van onze voornoemde stad alle recht en vrijheden hebben ingetrokken en herroepen die onze voornoemde stad tot heden ten dage gehad heeft. En wij hebben hen, onze goede lieden van Muiden en hun nakomelingen, gegeven en geven vanwege ons en onze nakomelingen alle vrijheden en recht zoals hierna geschreven staat.]

1. In den eersten sal heure vrijheede ende Recht gaen ende strecken op de Oosterzijde van den Vecht ander graft streckende van der Meent ander Poorte Hofsteede daer die Borch neffens Leghet ende niet verder. Ende die daer binnen woenen off woenen zellen, ende poorter wordden na der steede Recht die zellen poortrechts genieten ende ijeghiemant anders. Ende geven den gheenen die daer binnen woenen zellen mit heure Alinger woenstadt alzulcke recht ende vrijheede dat zij ende heur goet tholvrij varen zellen voirbij alle Onsen thollen in Holland ende in Zeeland op dat zij der steede teijcken brengen alse costumelick is, ende strijken en oirlof bidden alse men Pleget.

[Ten eerste zal hun vrijheid en recht zich uitstrekken aan de oostzijde van de Vecht van de gracht verder strekkend van de Meent tot aan de hofstede van de stad waar de burcht naast ligt en niet verder. En degenen die daar binnen wonen of zullen wonen en poorter worden volgens het recht van de stad, die zullen stadsrecht genieten en niemand anders; en [wij] geven degenen die daar binnen zullen wonen met heel hun hebben en houden al dergelijk recht en vrijheid dat zij en hun goederen tolvrij zullen varen voorbij al onze tolleren in Holland en Zeeland, waartoe zij het teken van de stad meebrengen zoals is voorgeschreven, en aanleggen [bij de tol] en toestemming vragen zoals men gewoon is.]

2. Voirt sel Onsse Bailliu van Amsterland altoes op den Pinxteravont kiezen ende maicken vijf schepenen binnen Onsser steede voorsz. Ende zoe wes die schepenen deers van hun bij Raide der ander of des meerendeels wizen sel dat sal Recht weesen, ende gehouden weezen voir Recht, ende dat en sel negienmant wederzeggen moegen. Ende waert dat zij an eenige punten twijfelden dat zullen schuldich weesen te verhaelen alse tot haeren hoofde in Onser steede van Leijden.

⁴¹¹ Het Utrechtse kasteel 'de Gildenborg', een strategische sterkte langs de vaart bij Vreeswijk.

⁴¹² Onderstaande tekst is gebaseerd op B. Transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox.

[Voorts zal onze baljuw van Amstelland telkens op Pinksteravond binnen onze voornoemde stad vijf schepenen kiezen en benoemen. En wat die schepenen op advies van de ander of van de meerderheid zullen beslissen, zal als recht gelden en zal ook voor recht worden gehouden, en dat zal niemand mogen weerspreken. En wanneer zij aan enigerlei onderwerp twijfelen, zijn zij verplicht tot hoofdvart naar onze stad Leiden.]

3. Voirt sal men Onsen Poorteren van Muijden in allen saicken doen Recht ende vonnisse nae Oirdele van schepenen binnen der steede voirsz., uijtgeseit Moort, Moortbrant, Vrouwenkracht of verradenisse, die jegens Ons droege, dat zouden wij berechten mit Onser Heerlicheijdt.

[Voorts zal men onze poorters van Muiden in alle gevallen recht doen en vonnis wijzen naar het oordeel van schepenen binnen voornoemde stad, met uitzondering van moord, moorddadige brand, vrouwenverkrachting of verraderlijkheid jegens ons, dat zullen wij berechten volgens onze heerlijkheid.]

4. Voirt zoe en sel men eenen poorter van Muijden nergent becommeren moegen noch zijn Guedt bij noorden der Mazen dan alleen in Onsse vrijen steeden.

[Voorts zo zal men een poorter van Muiden nergens ten noorden van de Maas mogen arresteren [gijzelen] noch beslag leggen op zijn goederen dan alleen in onze vrije steden.]

5. Voirt geven wij hun Macht coren ende wilcoeren te maicken over heuren Poorteren ende den gheene die in der Prochie van Muijden woenen zellen, ter Oirbaer der Poorten of des meerendeels bij raide Ons Rechters van der steede voirsz., ende die coeren zullen Dueren een Jaer.

[Voorts geven wij hen de bevoegdheid keuren en willekeuren te maken over hun poorters en over degenen die in de parochie van Muiden zullen wonen tot nut van de poorters of het merendeel op advies van onze schout van voornoemde stad, en die keuren zullen een jaar lang geldig zijn.]

6. Voirt zoe sel Onse schoute van Muijden mit den vijff schepen Rechten ende schouwen Dijcken weegen ende wateringe, gelijckerwijs dat de zeven schepen mit den schoute voirtijts te doene Plegen.

[Voorts zal onze schout van Muiden met de vijf schepenen recht spreken en de schouw houden van de dijken, wegen en waterlopen, op gelijke wijze als voorheen de zeven schepenen dat met de schout plachten te doen.]

7. Voirts zoo wat broecken of boeten verschenen mit coren te breecken daer af zullen wij hebben de eene helft, ende Onse steede voirsz. die ander helft. Ende Onse steede voirsz. sal Ons dienen in beeden ende in Herevaerden alse zij tot haer toe gedaen hebben. Ende gebieden alle den geenen die woenen op der Vecht binnen der Prochie van Muijden dat zij varen woenen binnen der paelen ende vrijheede der Poorten voirsz.

[Voorts zullen wij van de boetes of schadeloosstellingen vanwege overtreding van de keuren de ene helft krijgen, en de voornoemde stad de andere helft. En onze voornoemde stad zal ons dienen in onze bede en onze heervart zoals zij tot heden toe heeft gedaan. En wij gebieden al degenen die wonen aan de Vecht binnen de parochie van Muiden dat zij gaan wonen binnen de grenzen en vrijheid van de voornoemde stad.]

8. Alle privilegien ende Handvesten die zij voirtijts hebben gehadt zellen af ende te nijete weesen, ende deese tegenwoordige Handvesten ende Recht sel eeuwelick duren, behouden Ons Onser Heerlicheijt.

[Alle privileges en handvesten die zij vroeger hebben gehad, zullen afgeschaft en vervallen zijn; en deze nieuwe handvesten en recht zullen eeuwig gelden onder ons voorbehoud van onze heerlijke macht.]

In Oirconde deesen brieve bezegelt mit Onssen zegele. Gegeven in Onse Tenten voir Gildenborch zeventhien dage in der maent van Meije int Jaere Ons Heeren Duijsent drie hondert viere ende tzeventich.

[Ten bewijze waarvan deze brief is bezegeld met ons zegel. Gegeven in onze [leger]tenten voor kasteel Gildenborg, 17 dagen in de maand mei in het jaar van onze Heer 1374.]

Willem V, hertog van Beieren, graaf van Holland, van Zeeland en heer van Friesland, verleent stadsrecht aan zijn stad Naarden en aan zijn poorters die daar woonachtig zullen zijn.

Origineel niet voorhanden (ingeleverd 1355?).

Afschriften: B. (1353) NA, AGH 221 (register EL 22 van akten van hertog Willem V, 1351-1356), f. 14v - 15r, nr. 60, rubriek: Naerden [Van Riemsdijk, nr. 30] – C. (ca. 1375) NA, AGH 652 (register 'Coninck Willem'), f. 53r, nr. 138 – D. (1605-1612) KB Den Haag, bs. 130 A 3-III = Annales door P.C.

Bockenbergh, f. 203 r. Bockenbergh baseerde zich op de grafelijke registratie van 1353, en nam daarbij deels de daarin zich bevindende redactie van de tekst van 1355 over, zodat hij een mengvorm opschreef, die door Van Mieris werd gedrukt.

Drukken: [Boxhorn, Toneel, p. 320 geeft juist tekst van 1355!] - a. ChHZ, II, p. 824, ad 1354 mei 19, verkort, naar C.

Vertaling in het Latijn: Boxhorn, Theatrum, p. 341, verkort.

Regesten: Van der Laan, OBA nr. 138. – Prevenier en Smit, Bronnen dagvaarten, I, p. 114-115.

In registerafschrift diverse verbeteringen, die als basis zouden hebben gediend voor uitvaardiging 20 mei 1355. Er zijn diverse doorhalingen. Door Brokken ten onrechte opgenomen op 9 juni 1354.⁴¹³

Hertoghe Willem van Beyeren etc. maken cond etc. dat wi bi onsen goeden luden van onsen rade ende van onsen steden ghegheuen hebben ende gheuen voir ons ende voir onse nacomelinghen grauen van Holland ons poerte ten Naarden die hier na ghescreuen staet ende onsen poirteren die dair in wonen zullen, omme menighen trouwen dienst dien sij ons ende onsen voiruorders ghedaen hebben ende ons ende onsen nacomelinghen noch doen zullen, alzulc recht ende alzulke vrihede als hierna ghescreuen staet, eweliken durende.

[Hertog Willem van Beieren etc. maken aan iedereen bekend dat wij op advies van onze goede raadslieden en van onze steden vanwege ons en al onze nakomelingen onze stad Naarden die hierna beschreven staat en de poorters die in die stad zullen wonen, vanwege menige trouwe dienst die zij ons en onze voorouders hebben bewezen en ons en onze nakomelingen nog zullen bewijzen, voor altijd hebben gegeven al het recht en alle vrijheden zoals hierna beschreven staan.]

1. Eerst zullen die palen van hoere vrihede wesen op die oest zide vander poerte an Mugghenberch ende voert an Harkenberch; voirt op die zuutzide van Harkenberch an Lutmaer vene; voirt op Lakens berch ende voert in Vter mere alsoe verre alst harde ghaet; voirt van Vtermere an Gruuskamp; voirt op Vosberghen; voirt jn die zee alsoe verre alst harde ghaet ende die scepe pleghen te legghen, ende vter zee weder an Mugghenberch.

[Ten eerste zullen de palen (grenzen) van haar vrijheid gelegen zijn ten oosten van de stad naar de Muggenberg en verder naar de Harkenbergh; verder van de zuidzijde van Harkenbergh naar Lutmaerveen; verder over Lakensberg en het Uitermeer zover als men vaste grond onder de voeten heeft; voorts van Uitermeer naar Gruuskamp; voorts naar Vosbergen; voorts de zee in zover als men vaste grond onder de voeten heeft en waar de schepen voor anker plegen te liggen, en vanaf de zee weer tot aan de Muggenberg.]⁴¹⁴

2. Voirt soe zullen sij tollen vri varen met alle hoeren goede voir bi alle onse tollen in onsen lande, ende waert dat enich van onsen poirteren ten Naerden hem misgrepe voir onse tollen dat soude comen op hem seluen, ende die ghemeene poirte en souder niet bi verliesen an horen rechte, an hoere vrihede noch an hoere tollen.

[Voorts zullen zij tolvrij varen met al hun goederen langs al onze tollen in onze landen, en wanneer een onzer

⁴¹³ Deze tekst is gebaseerd op B. (vriendelijk beschikbaar gesteld door dr. H. van Engen). Nader bewerkt en tevens hertaald door J.C.M. Cox.

⁴¹⁴ In het artikel van Hildo van Engen e.a., 'Eenen neuen stede...', p. 96-105, wordt dit gebied ingetekend op een kaart van Jacob van Deventer uit ca. 1560. Van Mieris geeft in een noot Muiderberg als verklaring voor Muggenberg.

poorters van Naarden zich misdraagt voor onze tollē dan moet hijzelf daarvan rekenschap geven en de gemeenschap van poorters zal daardoor niets verliezen van hun rechten, hun vrijheden noch hun tollē.]

3. Voirt soe zullen sij der poerte brieue brenghen als sij voir ons tollē varen dat sij onse poirters sijn ten Naerden, ende dat yemant quame voir onse tollē sonder brieue van sinen poertrecht die soude weder achter waert varen omme sine brieue, ende dair mede soude hij quite wesen.

[Voorts zullen zij de poortersbrieven meebrengen als zij langs onze tollē varen ten bewijze dat zij onze poorters zijn van Naarden, en wanneer iemand bij onze tollē komt zonder zijn poortersbrief dan zal hij weer terugvaren om zijn brief te halen, en daarmee zal hij onbelast zijn.]

4. Voirt soe en selmen hem noch hoer goet bezetten noch becommeren in onsen lande, te watere noch te lande, anders dan in onsen vrien steden, het en ware dat sij hem verwilcoerden voir rechtere ende voir wittachtighe lude of dat sij met versker misdaet begrepen worden.

[Voorts zal men hen noch hun goederen (eigendom) in bezit nemen noch daarop beslag leggen in onze landen, te water noch te land, anders dan in onze vrije steden, tenzij zij van hen een verklaring hebben verkregen die is afgelegd voor de schout en voor betrouwbare lieden of dat zij op heterdaad betrapt zijn.]

5. Voirt sel onse bailiu van Naerden van onsen wegghen jairlix op den dertienden dach die scepene verkiesen.

[Voorts zal onze baljuw van Naarden vanwege ons jaarlijks op Driekoningen⁴¹⁵ de schepenen kiezen.]

6. Voirt soe wat zaken binnen onser stede van Naerden ghescien die selmen dair binnen berechten alse scepene wisen dat recht is.

[Voorts welke zaken dan ook die binnen onze stad Naarden geschieden die zal men daar berechten zoals schepenen oordelen dat rechtvaardig is.]

7. Voirt soe wie enen man doet slaet ende dair mede begrepen wart die sel verliesen sijn lijf ende half sijn goet wart hi verwijst alse recht is, ende ontrumet hi ende hi dien doetslach verborghet an ons bailiuwes hant na den gherechte van onsen lande die sal ons gheuen tien pont Hollansche te boeten ende tien pont Holl. te lantwinninghe.⁴¹⁶

[Voorts zal degene die een man doodslaat en daarbij wordt gegrepen zijn lijf en de helft van zijn eigendom verliezen indien hij wordt veroordeeld volgens het recht, en is hij gevluht en voor de doodslag borgtocht heeft gesteld in handen van onze baljuw volgens het recht van onze landen, die zal ons tien pond Hollands als boete betalen en tien pond Hollands als 'lantwinninge'.]

8. Voirt soe wie dat enen mensche leemde die waers op V lb. Holl., wart hi verwonnen alse recht is of sijn rechtere hant.

[Voorts wie een mens verminkt betaalt vijf pond Hollands als hij volgens het recht schuldig wordt bevonden, of zijn rechter hand.]

9. Voirt wie enen mensche ene coer wonde stake die waerd op drie pont Holl., wart hi verwonnen alse recht is.

[Voorts wie een mens een keurwond toebrenghet wordt beboet met drie pond Hollands als hij volgens het recht schuldig wordt bevonden.]

10. Voirt soe wie enen knijf of zuuaert of enich verkoert wapen toghe die waers op een pont Holl.

[Voorts wie een mes of een zwaard of enig ander volgens de keuren bepaald wapen trekt, wordt beboet met een pond Hollands.]

⁴¹⁵ Op 6 januari = *Dies Epiphanie*, oftewel de dertiende dag na Kerstmis.

⁴¹⁶ MNW: de vrijheid, door een wegens doodslag veroordeelde verkregen, om ongedeed weer in het land te komen, waarbij het in beslag genomen onroerend goed pleegt te worden teruggegeven.

11. Voirt wie dat vochte met enen staue jof met enighen vorcoerden wapen die waers op een lb. Holl.

[Voorts wie vecht met een staaf of enig volgens de keuren bepaald wapen, wordt beboet met een pond Hollands.]

12. Voirt wi vechte metter wuste die waerd op X s. Holl.

[Voorts wie vecht met de vuisten, wordt beboet met tien schellingen Hollands.]

13. Voert wie een huus ane vechte bi daghe die waers op V lb. Holl., ende bi nachte op X lb. Holl.

[Voorts wie een huis overdag 'stormenderhand aantast' wordt beboet met vijf pond Hollands, en bij nacht met tien pond Hollands.]

14. Voirt soe wie vrede brake die verboerde sijn lijf ende half sijn goet, worde hi verwonnen alse recht is.

[Voorts wie een vrede verbreekt, die verbeurt sijn lijf en de helft van sijn goederen, als hij volgens het recht schuldig wordt bevonden.]

15. Voirt soe wie den rechter mit twee ghezuoren oft twe ghezuoren enighen manne enen vrede biede, die des vreden weygherde die waers op drie lb. Holl., alzoec dicke als hien weygherde tote drierwue toe. Ende weygherde hien vierweruen, soe soutmen ane tasten van onsen wegghen ende vander stede wegghen ende dan soude sijn lijf staen in ons ghenaden.

[Voorts aan wie de schout met twee gezworenen, dan wel twee gezworenen enig persoon een vrede gebieden, die de vrede weigert, die verbeurt vijf pond Hollands, zo dikwijls als hij weigert tot drie keer toe. En als hij een vierde keer weigert, dan zal men hem vanwege ons en vanwege onze stad in hechtenis nemen en dan zal sijn leven aan onze genade overgeleverd sijn.]

16. Voirt van allen boeten zullen wi hebben die tweedeel ende die stede mitten scouten ende metten scepenen dat derdendeel, ende van dien derdendeel sel die porte hebben die helfte ende die scouten metten scepenen die ander helfte euenghelike te deelen, sonder van doetslaghe ende van vredebreke, dat sel allene ane ons comen.

[Voorts van alle boetes zullen wij tweederde deel krijgen en eenderde deel komt, gelijkelijk verdeeld, aan de stad respectievelijk schout en scepenen; behalve de boetes vanwege doodslag en vredebreuk die alleen ons toekomen.]

17. Voirt wat die scepenen wisen dat sel recht wesen ende wie dair weder seyde die wairs op XXVIII lb. Holl., nochtan souder voirtghaen dat sij ghewijst hadden.

[Voorts zal wat de scepenen oordelen juist sijn en wie dat tegenspreekt wordt beboet met 28 pond Hollands, nochtans zal wat zij geoordeeld hadden, doorgang vinden.]

18. Voirt soe wie dat an der scepenen eet sprekent die waers op XL s. Holl. alsoe dicke als hijt dede ende dat soude ander scepenen proeuen comen ende dair en soude anders gheen bedrach of ghaen.

[Voorts wie de eed van een scepenen in twijfel trekt verbeurt elke keer als hij dat doet veertig schellingen Hollands en dat zullen andere scepenen onderzoeken en daar zal anders geen aanklacht op volgen.]

19. Voirt gheue wi onser stede van Naerden alle die vischerie die hem binnen hoere vrijhede in hore grafte veruallen mach ende die wichte ende die mate binnen der poerte, ende sij zullen ons onse bede gheuen ende onse heer uert varen gheliken anders onsen steden na hoere grote van hoiren volke ende van horen goede.

[Voorts staan wij onze stad Naarden alle visserij toe die binnen (het gebied van) hun vrijheid in hun grachten mag voorkomen alsmede de gewichten en maten binnen de stad, en zij zullen ons onze bede geven en dienen in onze heervaat zoals onze andere steden naar evenredigheid van de omvang van hun aantal inwoners en van hun vermogen.]

20. Voirt soe en selmen ghene vonnesse langher sceden noch verscen dan drie viertinnacht⁴¹⁷, het en sij dattet die scepene begripen bi horen ede dat sijs niet vroet en sijn. Ende soe zullen sijt halen binnen den naesten viertien daghen tot Aemstelredamme oft elwaer binnen onsen lande dair sijs vroet wanen worden.

[Voorts zal men geen vonnissen langer ophouden noch verschuiven dan drie keer veertien dagen, tenzij de schepenen onder ede te kennen geven dat zij er niet uit komen. In dat geval zullen ze binnen de volgende veertien dagen 'te hoofde gaan' bij schepenen van Amsterdam of elders in ons graafschap waar zij denken het best terecht te kunnen.]

21. Voirt soe wat poirter dat ghemeene recht ontfaet dat sel ons lief wesen ende die sel met alre woenste binnen den eersten ses weken metter wone comen binnen ons poirte voirsr.

[Voorts welke poorter het poorterrecht ontvangt, dat zullen wij goed vinden en die zal met zijn hele hebben en houden binnen zes weken daadwerkelijk binnen onze voornoemde stad komen wonen.]

22. Voirt soe wie datmen ane spreket met rechte binnen der poirte van scade of van scoude die mach andwoerden scoude of onscoude ombegrepen.

[Voorts wanneer men iemand in rechte aanklaagt binnen de stad vanwege schade of schuld die heeft het recht te antwoorden zonder belemmering betreffende zijn schuld of onschuld.]

23. Voirt hebben wi ghegheuen onser poirte voirsr. soe wat coeren dat sij maken bi onsen scouten ende bi den ghemeenen rechte die moghen sij houden een jaer ende voert van jare te jare te vernuwen ende wat onsen scouten ende diere meere menye van den gherechte beter ghecoert docht dan ghelaten dat sel voert ghaen alse voirsr. is ende dair en sal nyement tighens segghen moghen.

[Voorts hebben wij onze voornoemde stad toegestaan dat welke keuren zij maken met onze schout en met de schepenen, die mogen zij een jaar behouden en van dan af van jaar tot jaar vernieuwen en wat onze schout en de meerderheid van het gerecht als een verbetering beschouwen ten opzichte van de bestaande keuren zal voortaan gelden als het op schrift gesteld is en daar zal niemand bezwaar tegen mogen inbrengen.]

24. Voirt soe wie sijn lijf verboert tighens ander binnen onser poirte voirsr. van enighen zaken dair zullen sijn wijf sine kindere jof sine gherechte erfname van sinen eygheliken goede die ene helfte hebben ende wi die ander helfte.

[Voorts wanneer iemand binnen onze voornoemde stad zijn lijf verbeurt jegens een ander vanwege enigerlei zaak, zullen zijn vrouw, zijn kinderen of zijn wettige erfgenamen van zijn persoonlijke eigendommen de helft krijgen en wij de andere helft.]

Ende alle dese voirsr. vrijhede ende poynten hebben wi hem ghegheuen, behoudende ons onser heerlichede ende onsen steden hoer rechts die wi hem voir dese tijt ghegheuen hebben ende omme dat wi ende onse nacomelinghen grauen van Hollant alle poynte voirsr. houden willen ende ghehouden willen hebben van onsen nacomelinghen onsen poerteren woenende binnen onser poorte van Naerden voirsr., soe hebben wi desen brief open doen bezeghelen met onsen zeghele.

[En al de voornoemde vrijheden en punten hebben wij hen gegeven, onder voorbehoud van onze heerlijke rechten en de rechten van onze steden die wij hen eerder verleend hebben; en omdat wij en onze nakomelingen als graven van Holland alle voornoemde punten gestand willen blijven doen door onze nakomelingen, ten behoeve van onze poorters wonende binnen onze voornoemde stad Naarden, hebben wij deze open brief laten bezegelen met ons zegel.]

Ghegheuen jn den Haghe des manendags na sinte Bonifae dach anno domini M CCC D LIII°. Iussu domino comiti. G. de Emskerke. Wilh. de Wateringen et Joh. Poel militis. Ad relationem dominorum et omnium opidorum Hollandie preter Vlaeringhe, Ammers, Muden.

⁴¹⁷ De halfmaandelijks termijn tussen twee voor de zelfde zaak bestemde rechte dagen.

[Gegeven in Den Haag op de maandag na Sint Bonifatius [10 juni] in het jaar van de Heer 1353. In opdracht van de heer graaf. Gerard van Heemskerk, Willem van de Wateringe en Jan van den Poel, ridders. In het bijzijn van de heer en alle steden van Holland met uitzondering van Vlaardingen, Ammerstol en Muiden.]

Ysebr. Lt'. [mr. IJsebrand Barthout – grafelijk klerk.]

S[ignavit] dominus Flor. de Lis. f. domini Nych.

[Gezegeld door heer Floris van Borselen, zoon van heer Klaas van Borselen.]

De heren Van Liesveld en Van Langerak verlenen stadsrecht aan de inwoners van Nieuwpoort.

Origineel: niet voorhanden. Was volgens de vervaardiger van het sub B. genoemde vidimus gezegd.

Afschriften: B. (1449 nov. 29) Insertie in het vidimus door Handrick Mullnaer, prior van het Karmelietenklooster te Schoonhoven, niet voorhanden doch bekend uit (C. D.)E. – C. (uiterlijk 1587 sept. 30) Tekst van het sub B. genoemde 'vidimus ofte copie autentyck' in een cartularium van de heren van Liesveld betreffende het huis Liesveld, niet voorhanden doch bekend uit B. – D. (1549 mei 15) Afschrift van het sub B. genoemde vidimus door Hendrick Braen Hendriksz., secretaris van Nieuwpoort, naar C., gewaarmerkt door Adriaen de Rantbere, procureur bij de Grote Raad van Mechelen; niet voorhanden doch bekend uit E. – E. (kort vóór 1569 nov. 29) ARA Brussel, archief Grote Raad van Mechelen, beroepen uit Holland, nr. 624 = dossier van een proces tussen de stad Nieuwpoort en Hendrik van Liesveld als heer van half Nieuwpoort over het veer van Gelkenes en over het overgeven van afschriften van de privileges van de stad aan Hendrik, sub c, p. 1-4, tekst van het sub B genoemde vidimus, naar D., gewaarmerkt door Porus des Mares, secretaris van de Grote Raad van Mechelen.⁴¹⁸

Universis presentes literas visuris Arnoldus de Liesuelda necnon Ghyselbertus de Langeraecke salutem et noscere veritatem.

Cum patres nostri dominus Herbernus de Bergha necnon Walterus de Langeraecke, milites, bone memorie, libertatem Novę Villę iuraverint et dederint inter Ammers et Leckam, inter fossatam Arnoldi et Sigeri, nos dictam libertatem concedimus et iuramus predictę Novę Villę inter predictas limites, tali quidam⁴¹⁹ conditione quod, si super dicta cartula infra tres annos vel quatuor de consilio nostro et scabinorum nostrorum aliquid melioris invenire possumus, quod faciamus.

[Aernt van Liesveld en Gijsbert van Langerak groeten allen die deze brief zullen zien, en [wensen] dat zij inzicht mogen krijgen in de waarheid. Omdat onze vaders, de heren Herbaren van den Berg en Wouter van Langerak, ridders, zaliger nagedachtenis, Nieuwpoort hebben gezworen en een vrijheid hebben gegeven tussen Ammers en Lek, tussen de sloot van Aernt en van Zeger, geven en zweren wij genoemde vrijheid aan het voornoemde Nieuwpoort binnen deze voorzegde grenzen, evenwel onder deze voorwaarde, dat als wij met betrekking tot genoemd document binnen drie of vier jaren van onze raad en die van onze schepenen iets beters kunnen krijgen, wij dat doen.]

1. Preterea si aliquis homini venerit in predicta Nova Villa et velit fieri opidanus ibidem, licet miserabilis alicuius hominis⁴²⁰, et moram fecerit in predicta Nova Villa per annum sine molestatione, sederit securus.

[Bovendien als iemand in het voornoemde Nieuwpoort komt en daar poorter wil worden, ook al is hij iemands horige en hij heeft een jaar in het genoemde Nieuwpoort gewoond zonder protest, kan hij veilig wonen.]

2. Item si aliquis sit commorandus in predicta Nova Villa et habeat ibidem hereditatem et moriatur ibidem et non habeat coheredes penes se, scabini predicti loci videbunt illam hereditatem et vendant eam, et si heres venerit infra annum, tunc habebit illam hereditatem, si non venerit heres, nos Arnoldus et Ghyselbertus predictam hereditatem obtinebimus.

[Voorts als er iemand is die in het voornoemde Nieuwpoort moet verblijven en daar onroerend goed bezit en daar sterft en geen erfgenamen in de buurt heeft, zullen de schepenen van voornoemde plaats toezicht houden op die erfenis en haar verkopen, en als er binnen een jaar een erfgenaam komt, dan zal hij die erfenis krijgen, als er geen erfgenaam komt, zullen wij, Aernt en Gijsbert, genoemde erfenis verkrijgen.]

⁴¹⁸ Deze tekst is gebaseerd op OHZ, IV, nr. 2108; zie aldaar voor een uitgebreid overzicht van afschriften, drukken etc.. Hertaling door W. van Bentum. Op 5 mei 1322 verlenen nazaten van Van Langerak en Van Liesveld een aanvullend stadsrecht aan de burgers van Nieuwpoort. De bepalingen betreffen het nemen (opleggen) van vrede door schout en schepenen, het zoenen van twisten tussen poorters onderling, het *ius de non evocando* - behalve vechtpartijen of eigendomskwesties m.b.t. onroerend goed die in het betreffende rechtsgebied zullen worden behandeld – en de afdracht van boeten.

⁴¹⁹ Lees *quidem*.

⁴²⁰ Letterlijk 'de beklagenswaardige van iemand', ofwel de horige.

3. Item si nos discordiam ad invicem haberemus, dicti opidani nostri sederent pacifice et quiete et non iuvarent nec unum nec alteram; et quicumque iuvaret nos de predictis opidanis, totaliter a predicta villa decederet.

[Voorts als wij⁴²¹ met elkaar ruzie hebben, moeten de voornoemde poorters van ons vreedzaam en rustig blijven en noch de een noch de ander helpen; en ieder die ons helpt van de voornoemde poorters moet geheel uit voornoemde stad verdwijnen.]

4. Item damus ad opus villę nostrę communitatem illam que iacet inter Achterdyck et Langeraecke et Ammers perpetue possidendam, ita quidem quod illa communitas non debeat seminari.

[Voorts geven wij in gebruik aan onze stad die meent die gelegen is tussen Achterdijk en Langerak en Ammers voor eeuwig te gebruiken, evenwel op zo'n manier, dat die meent niet bezaaid moet worden.]

5. Et si illi de Grauelant habeant necesse ita quod aliqua aqua eis posset obesse, possent ibidem ponere aggerem sine alicuius contradictione.

[En als die van Gravelant⁴²² het nodig vinden, in die zin dat een of ander water hen kan schaden, zouden zij daar een dijk kunnen aanleggen zonder dat iemand bezwaar kan maken.]

6. Item si aliquis homo quesierit domum alicuius pugnando, solverit X lb.

[Voorts als iemand het huis van iemand anders opzoekt om te vechten, moet hij 10 pond betalen.]

7. Item si aliquis homo proiecerit aliquem violenter in aquam et irato animo, solveret X lb.

[Voorts als iemand een ander met geweld en in woede in het water gooit, moet hij 10 pond betalen.]

8. Item notorium vulnus, ita quod scabini sciant esse notorium, X lb.

[Evenzo een duidelijke wond⁴²³, in de zin dat de schepenen weten dat die duidelijk is, 10 pond.]

9. Item si aliquis verberaverit aliquem irato animo ad terram vel dederit palmam in facie, quod probari posset per duos oppidanos ita quod unus viderit et alius per veritatem diceret, solvet XX lb.⁴²⁴

[Voorts als iemand een ander in woede ter aarde heeft geslagen of een klap in het gezicht heeft gegeven, wat door twee poorters kan worden bevestigd in die zin dat de een het heeft gezien en de ander het naar waarheid kan bevestigen, zal hij 20 schellingen betalen.]

10. Item quotidianos bannos nostros damus ad tres solid.

[Voorts bepalen we onze dagelijkse boeten⁴²⁵ op 3 schellingen.]

11. Item aream unius domus habens quatuor virgas solvet tres solidos annuatim ad censum in die Martini hiematis⁴²⁶, vel in sequenti die duplicem censum.

[Voorts zal iemands huis dat vier roeden omvat jaarlijks drie schellingen opleveren aan belasting op Maartensdag in de winter of op de volgende dag de tweevoudige belasting.]

12. Item si aliquis tenuerit falsam mensuram de annona vel butyro et hoc probari posset cum duobus opidanis, solvet quinque solidos.

⁴²¹ De stadsheren Aernt en Gijsbert.

⁴²² Gelegen ten zuidwesten van Nieuwpoort.

⁴²³ Een zogenaamde *keurwond*: dat is een wond van vaste afmetingen, die als zodanig in de stedelijke voorschriften, de keur, omschreven staat, evenals de strafmaat. In de Middelnederlandse vertaling staat hier *openbare wonde*.

⁴²⁴ Uit de latere, Middelnederlandse vertalingen blijkt het om *solidos* (schellingen/stuivers) te gaan.

⁴²⁵ Voor overtredingen tegen ons gezag.

⁴²⁶ Lees *hiemalis*.

[Voorts als iemand een valse maat heeft gebruikt van koren of boter en dit kan met twee poorters worden bewezen, zal hij 5 schellingen betalen.]

13. Item Euerardus Corfas habet octo virgas pro tribus solidis.

[Voorts heeft Evert Coyfaes acht roeden in pacht voor drie schellingen.]

14. Item quicumque voluerit fieri opidanus in predicta Nova Villa, dabit II solid.

[Voorts zal ieder die poorter wil worden in het voornoemde Nieuwpoort, 2 schellingen betalen.]

15. Item Gyselbertus habebit transitum aque sue per slusam Novę Villę omni tempore quando habebit necesse.

[Voorts zal Gijsbert zijn watergang⁴²⁷ hebben door de sluis van Nieuwpoort te allen tijde, wanneer hij het nodig zal vinden.]

16. Item dicimus quod nullus oppidanorum nostrorum vel bona eorum possint arrestari in nostra iurisdictione extra Novam Villam preter nos nisi de parvis dampnis, scilicet cum vaccis et iumentis et huiusmodi et non de alyis dampnis.

[Voorts bepalen wij dat geen van onze poorters of hun goederen aangehouden kunnen worden in ons rechtsgebied buiten Nieuwpoort buiten ons medeweten, tenzij voor kleine schadegevallen namelijk met koeien en lastdieren en dergelijke zaken en niet voor andere schadegevallen.]

17. Et si aliquis habeat adversus aliquem oppidanum, veniat in Nova Villa coram iudice nostro et recipiat ibi quod dictaverit iuris ordo.

[En als iemand iets heeft tegen een of andere poorter, moet hij in Nieuwpoort komen voor onze rechter en daar krijgen wat de rechtsorde voorschrijft.]

18. Item oppidani nostri ibunt sicut Traiectenses vadit coram theolonys per diocesim Traiectensem.⁴²⁸

[Voorts zullen onze poorters reizen zoals de bewoners van Utrecht gaan langs de tolleren door het diocees van Utrecht.]

19. Item dicimus si necesse habemus contradicere aquam super Achterdyck.

[Voorts bepalen wij als we het nodig vinden het water aan gene zijde van de Achterdijk te blokkeren.]

20. Item quicumque emerit hereditatem in Nova Villa legitime coram septem scabinis et iudice nostro et proprietatem habeat, ita quod scabini sciant, quandocumque per annum habuerit, quod nullus eum potest in dicta hereditate debilitare.

[Voorts ieder die onroerend goed op wettige wijze heeft gekocht in Nieuwpoort in aanwezigheid van zeven schepenen en onze rechter en dit als eigendom heeft, zodanig dat de schepenen het weten, wanneer hij het gedurende een jaar in bezit heeft gehad, dat niemand hem wat het genoemde onroerend goed betreft iets kan doen.]

21. Item dicimus nos Arnoldus et Ghisbertus quod, si aliquis hominum nostrorum de nostro domino intraret opidum Novę Villę et ibidem violentiam fecerit alicui minus iuste, quicumque obstaret illam violentiam vel factum quod nullum dampnum incurrerent.

[Voorts bepalen wij Arnold en Gijsbert, dat als iemand van onze mensen van onze heerlijkheid de stad Nieuwpoort in zou gaan en daar iemand op minder terechte wijze geweld aandoet, ieder die dat geweld of die daad verhindert, dat zij geen schade zouden ondervinden.]

22. Quicumque querimoniam de hereditate alicuius opidani fecerit in Nova Villa et super hoc deciderit, quod solvet omnes expensas super hoc factas.

⁴²⁷ Doorgang van zijn water.

⁴²⁸ Dit artikel bepaalt dat zij tolvrij zullen varen in het gebied van het sticht Utrecht.

[Ieder die een klacht over het onroerende goed van een of andere poorter heeft ingediend in Nieuwpoort en de rechtszaak daarover verliest, dat hij alle onkosten die daarvoor zijn gemaakt zal vergoeden.]

Datum anno Domini millesimo ducentesimo LXXXIII°, feria quarta post Quasimodo⁴²⁹.

[Gegeven in het jaar des Heren 1283, donderdag na Quasimodozondag.]

⁴²⁹ De eerste zondag na Pasen.

Willem III, graaf van Henegouwen etc. verleent het keurrecht aan zijn lieden van de stad Oudewater en regelt de aansprakelijkheid voor hun schulden binnen het graafschap.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: B. (wrs. 1325-1331) NA, AGH 398 (groot register Woerden), f. 5r.

Druk: a. Van Kinschot, Beschryving Oudewater, p. 270 – b. ChHZ, II, p. 281.⁴³⁰

Wi Willaem grave van Heynegouwen etc. maken cond etc. dat wi omme goeden dienst wille die ons onse goede lude van onser poirt van Oudewater hier voirmaels ghedaen hebben ende noch hier namaels doen sullen, hem sulke gracie ghedaen hebben ende doen als hier na ghescreven staet.

[Wij Willem, graaf van Henegouwen etc. maken eenieder bekend dat wij, vanwege de goede diensten die onze goede lieden van onze stad Oudewater ons voorheen gedaan hebben en hierna nog doen zullen, hen zulke gunst hebben gegeven en geven, zoals hierna geschreven staat.]

Zo wad die zeven scepen aldair mit den tweën raetsmannen bi onsen ghewairden rechter die wi of onse bailiu dair setten sullen ghemeenliken kueren ende wilcoren toit onser poirt oirbair voirs., die willen wi dat voirt ghaen ende vast ende ghestade bliven.

[Wat de zeven schepenen aldaar met twee raadsliden in aanwezigheid van onze wettige rechter⁴³¹, die wij of onze baljuw daar zal aanstellen, gezamenlijk vaststellen of verordenen ten dienste van onze voornoemde stad, dat willen wij dat zal blijven bestaan en onverbrekelijk zal blijven.]

Voirt willen wi datmen onsen poirters van Oudewater noch hoir goed nerghent besette van scaden jof van scouden binnen onsen lande, het en ware jof si hem selven jof hoir goed verwilcoird hadden jof verbonden in anders onsen steden voir scepenen binnen vriheden jof buten vriheden, in ambochten voir den wairden rechter ende voir seven buren; so willen wi dat si dair of aldair te rechte staen, zi selve des si dair sien jof hoir goed, ende men hem anespreket.

[Voorts willen wij dat men op onze poorters van Oudewater noch op hun goederen ergens binnen onze landen beslag zal leggen vanwege geldschulden, tenzij zij zichzelf of hun goederen in rechte tot zekerheid hadden verbonden in een van onze andere steden ten overstaan van schepenen, [of] binnen vrijheden in ambachten voor een wettige rechter en voor seven buren; dan willen wij dat zij zelf terzake aldaar terechtstaan, aangezien zij of hun goederen daar zijn en men een gerechtelijke eis tegen hen instelt.]

Ende dese gracie voirs. ende dese brief sal gheduren tote onsen wedersegghen sonder archliste.

[En deze voornoemde gunst en deze brief zal gelden tot onze herroeping, zonder kwade trouw.]

In oerkonde etc. Ghegheven toit Oudewater des zonnendaghes op den Beloken Payschen int jaer ons Heren Mo CCC twee ende twintich.

[Ten bewijze etc. Gegeven te Oudewater, op beloken Pasen in het jaar van onze Heer 1322.]

⁴³⁰ Onderstaande tekst is gebaseerd op B. Hertaling door J.C.M. Cox.

⁴³¹ Hiermee wordt de *schout* bedoeld.

Willem IV, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland, en heer van Friesland, verleent op verzoek van zijn oom, Jan van Henegouwen, aanvullende rechten aan zijn poorters van Oudewater, waaronder tolvrijdom en de hoge jurisdictie.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: B. (1345) NA, AGH 218 (register EL. 32 van akten van graaf Willem IV lopend over 1337-1345), f. 60 – C. (ca. 1375) NA, AGH 652 (register 'Coninck Willem'), f. 55r, nr. 142.

Druk: a. Van Kinschot, Beschrijving Oudewater, p. 277- 278 – b. ChHZ, II, p. 697- 698.⁴³²

Willaem graue van Heynegouwen etc. maken cont etc. dat wy bi rade ons liefs oems heeren Jans van Hennegouwen heere van Byaumont ende bi anders onsen ghemeenen rade onsen lieuen ende ghetrouwen poerters van Oudewater om trouwen dienst die si ons ghedaen hebben ende noch doen zullen gratie ghedaen hebben ende alsulc recht ende vryhede ghegheuen hebben ende gheuen mit desen brieue als hier na ghescreuen staen voer ons ende voer onse nacomelinghe eewelike te duren.

[Willem, graaf van Henegouwen enz. maken eenieder bekend dat wij op advies van onze geliefde oom heer Jan van Henegouwen, heer van Beaumont, en verder van onze gemene raad, onze geliefde en getrouwe poorters van Oudewater vanwege trouwe dienst die zij ons gedaan hebben en nog doen zullen, gunst gegeven hebben en al dergelijke rechten en vrijheden hebben gegeven en geven met deze brief, als hierna geschreven staat, vanwege ons en vanwege onze nakomelingen voor eeuwig te duren.]

1. In den eersten gheuen wy onsen poerters voerscreuen die daer binnen woenen ende namaels woenen zullen ende jaer ende dach mit alle hoere woenste daer binnen ghewoent hebben tollē vri te varen mit al hoeren goede vp wat bodem dat ghelegghen is over al duer onsen lande voerbi alle onse tolne.

[Ten eerste geven wij onze voorschreven poorters die daar binnen wonen en hierna wonen zullen, en jaar en dag met hun gehele hebben en houden daarbinnen gewoond hebben, tolvrij te varen met al hun goederen op welk grondgebied dat gelegen is, overal door onze landen voorbij al onze tollē.]

2. Voert soe wat die zeuen scepen mit twien raetsmannen aldaer bi onsen ghewarden rechter dien wi of onse baliv aldaer setten zullen ghemeenlike coeren ende wil coeren tot ons ende onser poerte voerscreuen oerbaer dat willen wy dat voert ghae ende vast ende ghestade blive het en ware dat onsen scoutē ende onsen ghemeenen gherechte dochte dat eenich coer gheleyt waere die ons ende onser stede niet oerbaerlic en waere die mocht onse scoutē met onsen ghemeenen gherechte of metten meerendeel van onsen gherechte of legghen off verwandelen⁴³³ alsoe als hun dunken soude dat ons ende onser stede oerbaer ware.

[Voorts wat de zeven schepenen met twee raadslieden daar ten overstaan van onze gevolmachtigde rechter, die wij of onze baljuw daar zullen aanstellen, gemeenschappelijk keuren en willen keuren tot nut van ons en van onze voornoemde stad, dat willen wij dat in stand blijft en vast en onverbrekelijk, tenzij onze schout en ons gemene gerecht van mening is dat enige keur vastgesteld was die ons en onze stad niet tot nut zou zijn, die mag onze schout met ons gemene gerecht of met de meerderheid van ons gerecht terzijde leggen of veranderen zoals zij zullen menen dat het ons en onze stad van nut zou zijn.]

3. Vort datmen onse poerters van Oudewater aldaer woenachtigh hem noch hoer goet nerghent besettet en sel noch aentalen binnen onsen lande om scade noch om scoude het en waer binnen onsen vryen steden jof dat si buten steden voer den ghewaerden rechter ende voer oirconden him selven verwilcoert of verbonden hadden dat willen wy dat si daer of aldaer rechtsplegen.

[Voorts dat men onze poorters van Oudewater aldaar woonachtig, op hen noch hun goederen waar dan ook beslag

⁴³² Deze tekst is gebaseerd op C. Transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox.

⁴³³ Bij Van Mieris staat hier *veranderen* met noot dat in het originele manuscript *verwandelen* staat.

zal leggen noch aantasten binnen onze landen, om schade noch om schulden, tenzij binnen onze vrije steden of dat zij buiten [die] steden voor de gevolmachtigde rechter en voor getuigenbewijs zelf daarin hadden toegestemd of zich hadden verbonden, dat willen wij dat zij daarvan aldaar procederen.]

4. Voert soe wat misdaet gheschiet binnen der vryhede van Oudewater die selmen daer binnen berechten vytghenomen die misdede jehens ons of onse boden dat soudent wy berechten mit onser heerlichede.

[Voorts welke misdaad geschiedt binnen het rechtsgebied van Oudewater, die zal men daarbinnen berechten, met uitzondering van de misdaden jegens ons of onze bodes, die zullen wij berechten met onze heerlijkheid.]

Ende omdat wy willen dat onse lieue ende ghetrouwe porters voerscreuen ende hoere nacomelinghen van ons ende van onsen nacomelinghen dese voerseyde gratie vryhede ende recht witteliken ende ghetrouweliken ende eeuweliken sal ghehouden bliuen soe hebben wy desen brief open beseghelt mit onsen seghele.

[En omdat wij willen dat onze geliefde en getrouwe voornoemde poorters en hun nakomelingen vanwege ons en onze nakomelingen deze voorzegde gratie, vrijheden en recht wettelijk en getrouwelijk en voor eeuwig behouden zal blijven, aldus hebben wij deze brief open bezegeld met ons zegel.]

Ghegheuen in den Haghe des donresdaechs na sinte Johansdach vitgaende oechste Anno xlv.

[Gegeven in Den Haag op de donderdag na de dag van Sint Johannes de Dopers onthoofding aan het eind van de oogstmaand, anno [13]45.]

Willem Eggert, heer van Purmerend, verleent aan de lieden die in de ban van het land van Purmerend wonen vrijheden en rechten.

Origineel: A. WA, 0054 Gemeente Purmerend, (1275) 1582-1813 (1824), inv. nr. 5, regeest 4, charterberging. Druk: a. H. Soeteboom, Oud-beden van Zaan-land, Stavoren, Vronen en Waterland, II, Amsterdam 1702, p. 118-121 – b. ChHZ, IV, p. 160 (gebrekkig) – c. Nijenhuis, Purmerend, een stad uit het veen, bijlage 2.⁴³⁴

Willem Eggert here tho Purmerend doe cond allen luden dat ic overmids oetmoedichs verzuets wille mijnre gueder lude ende ghemeyne bueren geseten inden banne des lands van Purmerend ende om nutscap oirbaer ende profijt my ende mijnre gueder lude van P[urmerend] ghemeynlic ende om dat sij te bet vermeeret ende ghebetert zullen worden op dat sij mij te bet dienen moghen den selven minen bueren ende ghemeynen gueden luden die nu woenen ende naemaels woenen zullen in den banne des lants van Purmerend voers. ghegheven hebbe ende gheven mit desen brieve voir mij ende voir minen nacomelinghen hem ende horen nacomelinghen ewelike duerende alzulke vryheden ende rechte als hier na bescreven staen.

[Willem Eggert, heer van Purmerend, maakt eenieder bekend, dat ik om reden van het nederig gedane verzoek van mijn goede lieden en gemene inwoners, woonachtig in het rechtsgebied (banne) van het land van Purmerend, en vanwege nut, voordeel en profijt van mij en van mijn voornoemde gezamenlijke goede lieden, en omdat zij des te beter groeien en er op vooruit zullen gaan, en ook omdat zij mij des te beter zullen kunnen dienen, diezelfde inwoners van mij en de gemene goede lieden, die nu wonen en hierna zullen wonen in het rechtsgebied van het voornoemde land van Purmerend, hebben gegeven en geven met deze brief voor mij en voor mijn nakomelingen, hen en hun nakomelingen voor altijd durende al dergelijke vrijheden en rechten als hierna geschreven staan.]

1. In den eersten dat ic of mijn rechter dien ic dat bevelen zal alle jare zal kiezen op onser Vrouwen dach purificacio iof binnen achte daghen dair na onbegrepen vijf scepene vanden vroetsten ende redelixten knapen die een jair lanc buer geweest zijn inden banne van Purmerend ende die en zullen elx niet myn dan tot tweenhondert ponden ghegoet wesen. Ende dese vijf scepene zullen alle zeghele hebben ende wie gheen zeghel en heeft die zal rechtevoirt als hi scepen ghecoren ende gheeedt is een zeghel doen maken. Ende mit desen scepene zalmen alle zaken berechten van enen ygheliken wie hi sij welgeboren of anders.

[Ten eerste, dat ik, of mijn schout, die ik dat zal opleggen, elk jaar op onze Lieve Vrouwedag Purificatio [2 febr.] of binnen acht dagen daarna ongehinderd zal kiezen vijf schepenen uit de verstandigste en meest rechtschapen knapen, die een jaar lang inwoner zijn geweest in het rechtsgebied van Purmerend, en die zullen elk tot niet minder dan tweehonderd pond gegoed zijn. En deze vijf schepenen zullen allen een zegel hebben, en wie geen zegel heeft, die zal onmiddellijk wanneer hij tot schepen is gekozen en beëdigd is, een zegel laten maken. En met deze schepenen zal men alle zaken berechten vanwege eenieder, wie hij ook is, welgeboren of anderszins.]

2. Voirt zo wie voir 't gherecht aen gesproken wort om enigherhande schulde die zal die schulde ghelden of wedden of zijn onscoude dair van doen alleyne mit sinen eede sonder meer ghevolchs. Ende des en zalmen nyemant moghen verweren mit ghenen tughe dan mit scepene of mit scepene brieve uutghenomen huire van lande of van husinge die mach men inwinnen mit zwadenoets of mit bueren ende voert mit panden bi den gherechte also verre als die huire niet verjaert en is.

[Voorts wie voor het gerecht wordt aangeklaagd vanwege enigerlei schuld, die zal die schuld betalen, of waarborg geven, of zich vrijpleiten van die schuld met alleen zijn eed zonder meerdere volgelingen (die een volgeed afleggen) En daarvan zal niemand zich mogen verweren met getuigen dan met getuigenis van schepenen, of met schepenbrieven, uitgezonderd vanwege pacht van gronden, of van huizen, die mag men inwinnen met de belendende eigenaar of met inwoners, en voorts met panden voor het gerecht, voor zover die huur niet verjaard is.]

⁴³⁴ Deze tekst is gebaseerd op A.; transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox.

3. Voirt zo sullen die scepene van allen saken tughen moghen een jaer lanck na dat sij of gegaen syn van horen schepen ambocht ende niete langher uutghenomen so wat mijnre heerliche de ruert dair zullen zij af tughen moghen also langhe als zij leven.

Ende alle zaken dair zij brieve af zeghelen in horen jaire als zij scepene zijn die zullen ghedueren horen tyt lanc na inhoude dier brieve.

[Voorts zullen de schepenen vanwege alle zaken een jaar lang mogen getuigen, nadat zij hun ambt van schepen hebben neergelegd, en niet langer, uitgezonderd wat mijn heerlijkheid aangaat, daarvan zullen zij mogen getuigen zo lang als zij leven. En alle zaken waarvan zij akten hebben opgemaakt of gezegeld in hun jaren dat zij schepenen waren, die zullen in stand blijven gedurende hun gehele periode in overeenstemming met de inhoud van die brieven.]

4. Voirt zo zalmen altoes recht houden opten dinxdach ende dan voirt rechten ghelyc men opten sonnendach pleghet te doen. Ende wanneer eenich heylich dach coemt opten Dinxdach zo salmen 't rechten houden opten eersten wercken dach dair na ende voirt recht doen in der manieren als voir gheruert is.

[Voorts zal men altijd de rechtszitting houden op de dinsdag, en dan verder recht spreken zoals men op de zondag pleegt te doen. En wanneer enige heilige dag op de dinsdag valt, dan zal men de rechtszitting houden op de eerste werkdag daarna, en dan verder recht doen op de wijze zoals het hiervoor is aangegeven.]

5. Voirt wanneer dair enich vechtelic of gescille valt dair zullen die scout ende twee scepene of twee scepene sonder scout wair hi dair niet bi enen vrede af maken ende bieden ende dien vrede sal ghedueren zes weken lanc maer teynden dien ses weecken niet te vernyen noch te verlangen ten zij dats yemant begheert vanden maghen van enigher side.

[Voorts wanneer daar enige vechtpartij of tweedracht voorvalt, daar zullen de schout en twee schepenen, of twee schepenen zonder schout, wanneer hij daar niet bij aanwezig is, een vrede opleggen of bieden, en die vrede zal zes weken lang duren, maar aan het eind van die zes weken zal deze niet worden vernieuwd noch verlengd, tenzij dat iemand van de bloedverwanten van een der partijen dit wenst.]

6. Voirt zo en zullen dair gheen scouten noch scepene wesen die in onechtschap ghewonnen is dats te wetene die bastaert is.

[Voorts zullen daar geen schouten noch schepenen zijn, die uit een onwettig huwelijk geboren zijn, dat is te weten, die bastaard is.]

7. Voirt alle zaken die hier in bescreven staen die zalmen hier uijt rechten ende hantieren. Ende wes hier in niet bescreven en is dat zalmen rechten ende hantieren na ouden handvesten, die zij van minen ghenadigen heren van Hollant hebben, na der bester redene na ouden custume ende rechten des lands voirsz. behoudeliken mi alleweghe mijnre heerlic[heden]⁴³⁵.

[Voorts alle zaken die hierin beschreven staan, die zal men uitvoeren en in acht nemen. En wat hierin niet beschreven is, dat zal men uitvoeren en in acht nemen volgens oude handvesten, die zij van mijn genadige heren (graven) van Holland hebben, naar beste inzicht, naar oude gewoonten en rechten van voornoemd land, behoudens mij in alle opzichten mijn heerlijkheid.]

Ende omdat ic minen gueden luden van Purmerend ghemeynliken alle dese voirseyde punten vaste ende ghestade gehouden wil hebben voir mi ende minen nacomelingen hem ende horen nacomelingen ewelik duerende in alre manieren alze voirs. staet so hebbe ic desen brieve bezeghelt mit minen zeghele hier aengehangen. Ghegheven tot Aemstelredamme upten neghen ende twintichsten dach in decembry int jare ons Heren dusent vierhondert ende tien.

[En omdat ik mijn goede lieden van Purmerend gezamenlijk al de voornoemde punten onverbrekelijk gestand wil doen voor mij en mijn nakomelingen, hen en hun nakomelingen eeuwig durend op alle manieren als voorschreven staat, aldus heb ik deze brief bezegeld met mijn zegel hier aangehangen. Gegeven te Amsterdam op de 29ste dag in december in het jaar van onze Heer 1410.]

⁴³⁵ Deze tekst ontbreekt vanwege een gat in de oorkonde; aldus opgenomen volgens b. *ChHZ*.

Johan, heer van Egmond, van Baer en van Purmerend, stadhouder-generaal van Holland, Zeeland en West-Friesland, bevestigt de bestaande rechten en privileges van zijn onderzaten van de stad en heerlijkheid Purmerend, en breidt deze uit met enkele aanvullende rechten waaronder het keurrecht.

Origineel: A. Waterlands Archief, 0054 Gemeente Purmerend, (1275) 1582-1813 (1824), inv. nr. 42, regest 57, charterberging.

Afschrift: B. (1667) Waterlands Archief, 0054 Gemeente Purmerend, (1275) 1582-1813 (1824), inv. nr. 42, doorgestoken vidimus – C. (1771) Waterlands Archief, 0054 Gemeente Purmerend, (1275) 1582-1813 (1824), inv. nr. 42.

Druk: a. H. Soeteboom, Oud-beden van Zaan-land, Stavoren, Vronen en Waterland, II, Amsterdam 1702, p. 146-150 – b. J.L. Postema, Geschiedenis en ontwikkeling der Purmerender markt, Purmerend 1940, p. 109-112 – c. Nijenhuis, Purmerend, een stad uit het veen, bijlage 3.⁴³⁶

Wij Johan Here tot Egmont tot Bair ende tot Purmereynde, Stedehouder generaal van Holland, Zeeland ende Vrieslant, doen kondt allen luijden ende bekennen mit desen onsen brieve, voor ons onsen erven ende nakomelingen, dat ende alsoo wij in der huldinge van onsen lieven getruwen ondersaiten van onser stede ende heerlijkheijt van Purmereijnde, gelooft, gesworen ende geconfirmeert hebben, hen luijden 't onderhouden heir goede oude rechten ende privilegien, die sij van anderen heuren voirheren ende onsen voorsaten hebben geworven, ende tot desen dage toe gebruijct,

Wij aansierende de goetwilligheijt, ende getrouwigheijt van den selven onsen ondersaiten, van onser stede ende heerlijkheijt van Purmereijnde, sijn uijt sonderlinge affectie daertoe geneijcht om dat wij geenre sagen denn meesten oirbaer prouffijten ende wailvairte van onsen voorsz. ondersaiten, hebben hem luijden, in verbeteringe van allen hairen goede oude rechten ender privilegien gegund verleent ende gegeven, gunnen, verleenen ende geven mit desen onsen brieve voir ons, onsen erven ende nacomelingen heren ofte vrouwen tot Purmereijnde, dese naebeschrevene punten ende articulen.

[Wij, Johan, heer van Egmond, van Baer en van Purmerend, stadhouder-generaal van Holland, Zeeland en West-Friesland, maken eenieder bekend en erkennen met deze brief van ons, voor ons, onze erfgenamen en nakomelingen, dat wij ter gelegenheid van de inhuldiging door onze geliefde, trouwe onderzaten van onze stad en heerlijkheid van Purmerend, beloofd, gezworen en bevestigd hebben hen lieden hun goede oude rechten en privileges te onderhouden, die zij van hun andere, eerdere heren hebben verworven en tot heden toe gebruikt, hebben wij, gelet op de welwillendheid en trouwheid van dezelfde onze onderzaten van onze stad en heerlijkheid van Purmerend, uit uitzonderlijke genegenheid ertoe geneigd omdat wij gaarne zagen het meest nuttige voordeel en welvaart van onze voornoemde onderzaten, hen lieden, ter verbetering van al hun goede oude rechten en privileges, gegund, verleend en gegeven, gunnen, verlenen en geven met deze brief van ons, voor ons, onze erfgenamen en nakomelingen als heren of vrouwen van Purmerend, deze hierna beschreven punten en artikelen.]

1. In den eersten dat dair sullen wesen een ende dartigh van die rijksten ende notabelste Purmereijnde ende van Neck, die dat gantsche Bestuur van onse Stede ende heerlickheijt voirsz. hebben ende bewaren sullen in allen saiken der gemeenten aangaande, ende alle 't gene dat bij den een ende dartigen voirsz. ofte bij dat meestedeel van hem luijden gekeurd, ingeset, geconsenteert, gesloten ende ontsloten wordt van der gemeenten wegen, dat houden wij volmachtict, bondig, vast, ende van waerden onghindert ende sonder tegenzeggen off contradictie van iemand anders van onse voirsz. ondersaiten, ende off sij enige koeren ingeset hadden om 't besten ende des meesten oirbaers willen, die overmits verwisseling van der tijt niet nut en wairren die mogen sij vermaiken ten einde Jairs, soo den selven een ende dartigen goed ende oirbaer sal wesen voor die gemeene ondersiten. Behoudelijcken altijt die hantvesten van die

⁴³⁶ Tekst is gebaseerd op A. Transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox.

voirsz. ondersaiten van Purmereijnde goet, vast, ende van waerden blijven, ende oik dat wij sullen setten goede, rijke, eerbaire notabile mannen tot Burgemeesteren sulc als ons believen zullen, ende men gewoonlik is te setten op Sinte Marcus dagh.

[Ten eerste dat daar een en dertig van de rijkste en meest notabele van Purmerend en van Neck zullen zijn die het gehele bestuur van onze stad en heerlijkheid voornoemd hebben en bewaren zullen in alle zaken de gemeente aangaande, en al hetgene dat door de eenendertig voornoemd of door de meerderheid van hen lieden wordt gekeurd, verordend, vastgesteld, besloten en verklaard van gemeentewege, dat houden wij volkomen, bindend, vast en onbelet van kracht zijnde, en zonder tegenspreken of contradictie door iemand anders van onze voornoemde onderzaten. En als zij enige keuren verordend hadden vanwege het beste en meeste nut, die vanwege ontwikkelingen in de tijd niet meer nuttig waren, die mogen zij veranderen aan het eind van het jaar, zo als het naar eigen inzicht van de eenendertig goed en nuttig zal zijn voor de gewone burgers. Onder het voorbehoud dat altijd de handvesten van de voornoemde onderzaten van Purmerend goed, vast en van kracht blijven, en ook dat wij goede, rijke, eerbiedwaardige en notabele mannen tot burgemeesters zullen benoemen zoals ons believen zal, en men gewoon is te bemoenen op Sint Marcusdag.]

2. Voorts soo willen wij dat daar niemand Schepen en sal sijn tenzij hij en hebbe oock ses Jair Poirter geweest, ende oock sijn goet en sij hondert Engelsche Nobell waerdich ende hem dragende na ouder gewoonte: ende heir recht sullen sij mogen houden in 't gasthuijs, ofte in 't Stede-huijs tot hairen belieften.

[Voorts willen wij dat niemand daar schepen zal zijn tenzij hij ook zes jaar poorter is geweest en ook gegoed is tot honderd Engelse nobels en hen voor te dragen naar oude gewoonte; en hun rechtszittingen zullen zij naar hun believen mogen houden in het gasthuis of in het stadhuis.]

3. Ook soo willen ende gonnen wij onsen voorsz. ondersaiten twee Jairmarkten de eene sal weesen Achte dagen nae den Meijen dagh, ende den anderen Jairmarkt des eersten daige nae Sinte Victoirs dagh ende noch een weekmarckt die sal wesen alle Zaterdaghe. Indien dat de Zaterdagh op een heilich dach quame soo mogen sij die verstellen eenen dach voir ofte nair.

[Ook willen en gunnen wij onze voornoemde onderzaten twee jaarmarkten; de ene zal plaatsvinden acht dagen na de eerste dag van Mei en de andere de eerste dag na Sint Victorsdag [10 okt.] en nog een weekmarkt, die zal plaatsvinden op alle zaterdagen. Indien de zaterdag op een heilige dag valt dan mogen zij die verplaatsen naar een dag er voor of er na.]

4. Item als die Schout in die Settinge van den belasting der gemeenten eenen eedt staft dair van sal hij hebben tien stuivers, ende niet meer, off waire hij dair onwilligh toe, soo consenteeren wij, dat die Burghemeesters dat doen sullen mogen sonder beklachte van den schout.

[Evenzo als de schout bij de schatting van de belasting van de burgerij een eed bevestigt zal hij daarvoor tien stuivers krijgen en niet meer; wanneer hij daartoe niet bereid zou zijn, zo bepalen wij, dat de burgemeesters dat zullen mogen doen zonder bezwaar van de schout.]

5. Item soo sullen wij eenen goeden bequamen man setten in der Scholen ende costerijen van Purmereijnde, die welke ons, onse voirsz. ondersaiten recommandeeren ende presenteren sullen, daer sij mede te vreden sijn.

[Evenzo zullen wij een goed en bekwame man benoemen in de school en kosterij van Purmerend, die ons door onze voornoemde onderzaten zal worden aanbevolen en voorgedragen, waar zij tevreden mee zijn.]

6. Want wij oversiende bij goeder discretie, dat onse ondersaiten van Neck, met die ondersaiten der stede van Purmereynde in allen contributien hulp in den bancken der rechten ende in andere saicken van gelijk oordeel sijn, soo willen wij, soo veel in ons is gevende den voirsz. onsen ondersaiten van Neck alle alsulcke rechten, vrijheden en privilegien, op allen Thollen, ons genadichs heren 's graven van Holland etc. als die ondersaiten van Purmereijnde gehadt ende gebruijct hebben, ende noch dagelijx hebben ende gebruijcken, want zij te samen uijt eenen oirspronck gesproten, ende van eenen natuyren sijn, daeromme sij in gelijker forme die privilegien van den Tollen behoiren te gebruijcken. Indien dair oock die van Neck eenigh gebrek innen geveile, willen wij hem luijden innen voorstaan ende verantwoorden, soo veel des in ons is.

[Aangezien wij bemerken met juist oordeel dat onze onderzaten van Neck met de onderzaten van de stad Purmerend in alle geldelijke bijdragen, bijstand in de rechtbank en in andere zaken van gelijk oordeel zijn, willen wij voor zover

het aan ons is de voornoemde, onze onderzaten van Neck al dergelijke rechten, vrijheden en privileges te geven op alle tollén van onze genadige heer, de graaf van Holland enz. als de onderzaten van Purmerend gehad en gebruikt hebben en nog dagelijks hebben en gebruiken, want zij komen samen voort uit een en dezelfde oorsprong en zijn van nature een, daarom behoren zij in gelijke mate de privileges van de tollén te gebruiken. Indien daar ook die van Neck enig gebrek in vertoonden, willen wij hen lieden hierin voorstaan en verantwoorden, voor zo ver het aan ons is.]

Welke voirsz. punten alle samentlick, ende bijzonder wij voir ons, onsen erven ende nakomelingenvoorsz. gelooft hebben, ende geloven als goed heere van Eeren ende van trouwen, onsen voirsz. ondersaiten van Purmereijnde der stede ende heerlijkheijd voirsz. te houden vast, stade ende onverbrekelick ten eeuwigen dagen, sonder alle arch ende list.

[Welke voornoemde punten alle gezamenlijk en elk in het bijzonder wij voor ons, onze erfgenamen en nakomelingen beloofd hebben en beloven als goed heer van eer onze voornoemde onderzaten van Purmerend de stad en heerlijkheid voornoemd vast en onverbrekelyk te houden ten eeuwigen dage, zonder enige arglist.]

Des 't oirkonde der waarheijt, ende gansser vaster stadigheijt, alre saicken ende punten voirsz. soo hebben wij Johan here tot Egmont, tot Bair ende tot Purmereijnde onssen zegel, voir ons, onsen erven ende nacomelingen, beneden aen desen Brieff van onser rechter wetentheid en goeden wille doen hangen.

[Daarom ter getuigenis van de waarheid en gehele vaste bekrachtiging van alle voornoemde zaken en punten hebben wij Johan, heer van Egmond, van Baer en van Purmerend ons zegel voor ons, onze erfgenamen en nakomelingen beneden aan deze brief willen doen hangen ten teken van onze juiste bekendheid en goede wil.]

Gegeven in 't jaar ons Heeren Duijsent vier hondert vier ende tachtich, den een ende twintigsten dach in Aprille.

[Gegeven in het jaar van onze Heer 1484 de 21ste dag in April.]

Albrecht, paltsgraaf van de Rijn, hertog in Beijeren, ruwaard van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en van Friesland, verleent stadsrecht aan zijn poorters van Reimerswaal.

Origineel niet voorhanden (verloren gegaan in mei 1940).

Afschrift: B. (1375) NA, AGH 226 [Register III van akten van hertog Albert, lopende over 1358-1390] f. 164v – C. (1431 juni 26) vidimus van het charter van 1375 april 1 door Johan Gruter, prior van het Regulierenklooster te Reymerswale, geheeten Onser-Vrouwenparadijs, en Mychiel Pieter Mychielsone van Tostel, prior van het huis der Kruisbroeders van den regel van St. Augustinus te Goes (Fruin, Het archief, p. 30, nr. 43; regest nr. 17); niet voorhanden (verloren gegaan bij het bombardement van Middelburg in mei 1940) – D. (onbekende datering) Zeeuws Archief, handschrift 3, p. 373-375 – E. (onbekende datering) NA, verzameling handschriften derde afd., inv. nr. 1422 – F. (18de eeuw) NA, Archief van mr. L.P. van de Spiegel, inv. nr. 570, p. 16 – G. (onbekende datering) UB Leiden, westerse handschriften, ms. LTK 836, f. 11 = P. Bondam, Privilegiën en Keuren van Zeeland, inzonderheid van Reimerswale; tevens P. Bondam, Van de tienden in Zeeland, bijzonder in 1310 (collectie Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 185 fol.) – H. (16de – 17de eeuw) KB, Handschrift, inv. nr. 70B37 = Privilegiën, ordonnantiën etc. betreffende de voormalige stad Reimerswaal; 1315-1595, bijeengebracht door Adriaan Jan de Ruever (1738-1788), pensionaris van Zierikzee, f. 125v - 128r. Druk: a. ChHZ, III, p. 289 – b. Reijgersbergen/Van Boxhorn, Chroniek van Zeelandt, deel I, p. 408 – c. Smallegange, Nieuwe Cronyk van Zeeland, p. 270. Regest: R. Fruin, Het archief der stad Reimerswaal, 's-Gravenhage 1897, nr. 17.⁴³⁷

Aelbrecht etc. doen cont allen luden dat wij zulke gratie punten ende vryheden onsen lieuen ende ghetrouwen poerteren van Reymerswael ghedaen ende ghegheuen hebben als hier na ghescreuen staen.

[Albrecht etc. maken eenieder bekend dat wij zulke gunsten, privileges en vrijheden aan onze geliefde en trouwe poorters van Reimerswaal gedaan en gegeven hebben zoals hierna geschreven staan.]

1. Inden eersten soe hebben wij hem gheoorloeft ende oerloeuen dat si haer stede vesten ende begrauen moghen in zulker manieren als haer brieve die si van onsen ouders hebben daer of begriepen bi goedoncken ons rentemeysters van bewesterscelt in Zeeland jof ons Raeds die wiere toe voeghen.

[Ten eerste hebben wij hen toegestaan dat zij hun stad bevesten en omgrachten op de manier als hun handvesten, die zij van onze ouders hebben, toestonden, onder goedkeuring van onze rentmeester bewester Schelde in Zeeland, of van onze raad, die wij daartoe aanwijzen.]

2. Voert soe hebben wi hem ghegheuen ende gheuen dat onse baliu aldaer mitten scepen binnen Remmerswael berechten sal moghen alle misdaet die daer schiet ende van alle twistliken saken die syn beneden eenen haluen man ende buten vreden ende buten zoenen maer wat daer boven ghesiet die zal onze baliu in Remmerswael berechten moghen mit onsen scepenen aldaer in onser jeghenwoordigheyt jof onsen nacomelinghen Graven te Zeeland. Ende si zullen bannen moghen bi onsen baliu vyt hoere stede drie jaer lanc van allen zaken sonder dat an liue jof an lit roert.

[Voorts hebben wij hen toegestaan dat onze baljuw aldaar met schepenen alle misdaden binnen Reimerswaal, die daar geschieden, zullen mogen berechten, evenals alle geschillen, die minder zijn dan de helft van het zoengeld in geval van manslag en behoudens vredes en zoenen, maar wat geschiedt dat daarboven gaat, zal onze baljuw met schepenen van Reimerswaal in onze tegenwoordigheid of van die van onze nakomelingen als graven van Zeeland, mogen berechten. En zij zullen door tussenkomst van onze baljuw voor drie jaren mogen verbannen uit hun stad vanwege alle zaken, behoudens die aan lijf en aan leden raken.]

⁴³⁷ Deze tekst is gebaseerd op B. Transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox.

3. Voert zullen si zulke vryhede hebben ende ghebruken van jaermarcten als hoer brieue jnhouden die si van onsen ouders ende van ons hebben daer of.
[Voorts zullen zij die vrijheden hebben en gebruiken betreffende jaarmarkten, die hun handvesten inhouden, die zij van onze ouders en van ons terzake hebben.]⁴³⁸

4. Voert hebben wi hem ghegheuen ende gheuen dat si beleyden moghen in Zootbeueland van alre schult die voer hoeren scepen verlyet wort gheliken dien van Middelburch behoudelic onser stede van Middelburch zulken hantuesten ende brieue als si daer of van onsen ouders jof van ons hebben.
[Voorts hebben wij hen gegeven dat zij beslag mogen leggen in Zuid-Beveland vanwege alle voor schepenen in rechte erkende schulden, zoals die van Middelburg, behoudens het bepaalde in de handvesten en brieven van de stad Middelburg, die zij daar van onze ouders of van ons hebben verkregen.]

5. Voert soe hebben wij onsen poerteren van Remmerswael voerscreven ghegheuen ende zulke speciale gratie ghedaen dat en ghieman ouer haer goet wisen en sal anders dan scepene binnen Remmerswael ten waer of si hem elware verbonden jof verwilcoerden jof dat si hem versumeden voer onsen tolne sonder oerlof te varen jof anders dat souden si verbeteren bi onsen tolnaer.
[Voorts hebben wij onze voornoemde poorters van Reimerswaal gegeven, en speciaal toegestaan, dat niemand over hun goederen zal rechtspreken dan schepenen van Reimerswaal, tenzij zij zich elders verbonden of toestemden, of dat zij nalieten zonder toestemming langs onze tollens te varen, of anderszins, dat zullen zij in orde maken met onze tollenaar.]

6. Voert soe hebben wy hem ghegheuen soe wes doetslagh meyncten smerten jof wonden die onse poerters van Reymersw. ontfenghen het waer binnen jof buten onser stede voers. dat salmen hem beteren ghelic onsen poerteren van Middelburch.
[Voorts hebben wij hen gegeven welke vormen van doodslag, verminking, kwetsuren of verwondingen, die onze poorters van Reimerswaal worden aangedaan, hetzij binnen dan wel buiten onze voornoemde stad, dat zal men vergoeden op dezelfde manier als onze poorters van Middelburg.]

7. Voert soe hebben wi gheconsenteert dat en ghen ambacht binnen Remmerswael vryheyt noch recht daer hebben en sal ten si bi onsen burghermeysters ende scepen in Remmerswael ende bi onsen rentmeester biwesterscelt in Zeeland.
[Voorts hebben wij vergund, dat geen ambacht binnen Reimerswaal zal worden toegestaan of recht verkrijgen tenzij van onze burgemeesters en schepenen van Reimerswaal, en van onze rentmeester bewester Schelde toestemming wordt verkregen.]

8. Voert sullen wij of onse rentmeester voers. scepene kiezen die wesen zullen in Remmerswael alse veel ende alse menichwarf alst ons ende onser stede voer ghenoeft oerbaerlic wesen sal ende ons nutte donct. Ende die scepene zullen jaere twee burghermeysters nemen ende kiezen by goedoncken ons rentem. voerscreuen binnen den vier heylighen daghen van kersdach. Hier toe hebben wij onser poerte ende poerteren voerscreuen ghegheuen ende gheuen soe wat koeren si legghen onse scepene binnen Remmerswael bi goedonken ons baliuws aldaer om oerbaer ons ende onser stede voers. tot twintich pont zwarten toe dat zullen wij vast ende stede houden ende alle jaere te vernieuwen.
[Voorts zullen wij, of onze voornoemde rentmeester, schepenen kiezen, waarvan er in Reimerswaal zoveel zullen zijn, en zo vaak als het ons en onze voornoemde stad passend zal zijn, en ons nuttig lijkt, en de schepenen zullen jaarlijks twee burgemeesters aanstellen en kiezen met instemming van onze voornoemde rentmeester, binnen de vier geheiligde kerstdagen. Bovendien hebben wij onze stad en poorters voornoemd gegeven en geven dat welke keuren onze schepenen binnen Reimerswaal vaststellen met toestemming van onze baljuw aldaar, en die voor ons en onze voornoemde stad van nut zijn tot een bedrag van twintig pond zwarten, dat alles zullen wij onverbrekelijk en in stand houden, en die zullen elk jaar worden vernieuwd.]

⁴³⁸ Reeds in 1355 is sprake van twee jaarmarkten te Reimerswaal.

9. Voert soe hebben wij hem ghegheuen dat men ghienen poorter in Remmerswael daghen sal moghen mit gheesteliken rechte van waerliker scoude.⁴³⁹
[Voorts hebben wij hen toegestaan, dat men geen poorter in Reimerswaal zal mogen dagvaarden met geestelijk recht vanwege een wereldlijke schuld.]

Ende alle dese punten zullen wesen behoudelic ons onser heerlicheyt. Jn oirconde enz.
Ghegheven in den Haghe opten eersten dach der maent van aprille anno lxxiiii.
[En al deze punten zullen gelden onder voorbehoud van onze heerlijkheid. Ten bewijze enz.
Gegeven in Den Haag op de eerste dag van de maand april anno 1375.]⁴⁴⁰

⁴³⁹ N.B. Bij Van Mieris, *ChHZ*, zijn hier de woorden ‘mit gheestelijcken rechte’ weggefallen waardoor de bepaling onbegrijpelijk wordt. Deze bepaling is van gelijke strekking als art. 33 van de Landkeur van Zeeland van graaf Willem III van 1328: ‘Soe wie omme wairlike scoud dede daghen voir tgheestelike recht, ende scepenen kenlike ware, verboerde jehens ons tien pond’.

⁴⁴⁰ Gedateerd op [13]74, betreft echter Paasstijl.

Willem, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en heer van Friesland, verleent stadsrecht aan zijn poorters van Rotterdam.

Origineel: A. GA Rotterdam, 1.01 OA van de stad Rotterdam, inv. nr. 1 (perkament met zegel van de graaf in groene was); regest in Bronnen IV, nr. 499.

Afschrift: B. (1340) NA, AGH 218 (register EL. 32 van akten van graaf Willem IV, lopend over 1337-1345), f. 29v – C. (1344 febr. 4) Privilegieboek van Rotterdam, nr. 1, f. 3 = vidimus van Jan van Beest, proost van Conincsveld, en Aernoud van den Dorpe, knape – D. (ca. 1375) NA, AGH 652 (register 'Coninck Willem'), f. 28r - 28v.

Druk: a. ChHZ, dl. II, p. 638. – b. Van Reyn, Geschiedkundige beschrijving der stad Rotterdam, 1^e dl., nr. IX, p. 47-51 (naar C.) – c. Scheffer en Obreen, Rotterdamsche Historiebladen, bijlagen, p. 76-82 – d. Jansma, De oudste geschiedenis van Rotterdam, p. 35-41.

Regest: Unger e.a., Bronnen voor de Geschiedenis van Rotterdam, IV, nr. 499.⁴⁴¹

In die name des vader des zoens ende des heylighees

[In de naam van de vader, de zoon en de heilige geest.]

Willem grave van Heynegouwen van Holland van Zelant ende Here van Vrieslant maken cont allen luden dat wij ghegheuen hebben ende gheuen onsen ghemenen porters van Rotterdamme alsulke vriheyden als hier na bescreuen staen.⁴⁴²

[Willem, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en heer van Friesland maken aan allen bekend dat wij de gezamenlijke poorters van Rotterdam de hierna beschreven voorrechten hebben gegeven.]

1. In den ersten van Gillis ambocht van Cralinghe streckende westwaerts alsoe verre als onze ambocht gaet nortwaerts of lopende ane die vaert strecken de ouer die Rotte dwers ane Gillijs ambocht voirghenoemt van den dike vutghemeten vijftich ghaerden ten diepen waerts ouerdwers an onze niewelant ende dat dair binnen.⁴⁴³

[Ten eerste: van Gillis' ambacht van Kralingen strekt het rechtsgebied zich westwaerts tot het einde van ons ambacht uit. Vandaar noordwaerts langs de [Delftse] vaart en over de Rotte naar het genoemde ambacht van Gillis. De zuidgrens loopt vijftig gaarden⁴⁴⁴ in de breedte ten zuiden van de dijk over het nieuwe⁴⁴⁵ land.]

2. So wie nu binnen Rotterdamme woent of dair binnen quame wonen ende porter worde die sal tollen vri varen voirbi onsen tolleren met alle sinen goede dat hi voert duer onze graefscap van Hollant van Zelant ende van Vrieslant.

[Wie nu in Rotterdam woont of daar binnen zal komen wonen en er poorter wordt, die hoeft voor zijn goederen geen tol te betalen bij onze tolleren in ons graafschap van Holland, van Zeeland en van Friesland.]

3. Ende wie dair porter wesen sal, die sal dair wesen met alre woenste vutghenomen zes weken lenden ende zes weken oechste sonder argheliste.⁴⁴⁶

⁴⁴¹ Deze tekst is gebaseerd op A. (op basis van een scan die vriendelijk beschikbaar werd gesteld door dr. A. van der Schoor, GA Rotterdam). Nadere transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox. De hertaling is grotendeels conform die van Oudenaarden, *De Rotterdamsche geschiedenis*, p. 18 – 21.

⁴⁴² Ook Rotterdam heeft voor de stadsrechtverlening betaald. Van 27 juni 1340 dateert de kwitantie van de graaf voor de betaling van 100 pond terzake; GA Rotterdam, 1.01 OA Rotterdam, inv. nr. 2.

⁴⁴³ Het betreft hier de begrenzing van de vrijheid. Er is nog geen sprake van vesten. Toestemming tot de aanleg daarvan wordt pas verleend door hertog Albrecht op 8 mei 1358.

⁴⁴⁴ Gelijk te stellen met roeden; als lengtemaat is een gaarde 1½ roede.

⁴⁴⁵ Buitendijks.

⁴⁴⁶ 'Sonder arghelist' = te goeder trouw of zonder kwade trouw; veelal als bevestigingsformule in oorkonden gebruikt.

[En wie in Rotterdam poorter is, moet daar ook daadwerkelijk wonen met zijn gehele huishouden, met uitzondering van zes weken te goeder trouw tijdens de zaaitijd en tijdens de oogsttijd.]

4. Vort en salmen onsen porters nerghent besetten moeghen van onverploghender scout mer van verploghender scout of van broke die zij jegahens ons misdaden sullen sij terechte staen binnen den ambochte dairt gheuallet.

[Voorts zal men onze poorters nergens mogen arresteren voor een niet in rechte erkende schuld. Maar voor een in rechte erkende schuld of voor een misdrijf dat tegen ons is begaan zullen zij terechtstaan in het ambacht waar het voorviel.]

5. Vort en sal men onsen porters nerghent campen binnen onsen lande en ware dat sijt selue verwilcoerden voir wittachtighe lude.

[Voorts zal men onze poorters nergens binnen ons land tot een tweegevecht mogen uitdagen, tenzij zij daarvoor zelf ten overstaan van betrouwbare getuigen toestemming verlenen.]

6. So wie neweliox porter wort alsulke broke als hi misdaen hadde eer hi porter wart ende men ter warheide vinden mochte die mach die bailiu of die daghelix rechter dair hi onder misdaen hadde rechten binnen den ersten jaere ghelike of hi gheen porter en ware.

[Wie onlangs poorter is geworden, al dergelijke misdrijven die hij begaan had voor hij poorter werd en die men kan bewijzen, die mag de baljuw of de schout van het rechtsgebied waarin het misdrijf is begaan, berechten binnen het eerste jaar, alsof hij geen poorter was.]

7. Dese porte sal hebben zeuen scepen die zullen wi of onze bailiu iaerlix verkiesen ende verniewen vpten ersten meye dach.

[Deze stad zal zeven schepenen hebben die wij of onze baljuw jaarlijks op 1 mei zullen kiezen en vernieuwen.]

8. En wi of onse bailiu sullen kieser tve raetsman ter porte orbaire ende der onser vpten meye dach.

[En wij of onze baljuw zullen op 1 mei twee raadslieden kiezen ten nutte van de stad en van ons.]

9. So wat kueren dese scepen metten bailiu of metten ghewaerden rechter maken binnen der vriheide omme der porte oerbare die zullen ghestade bliuen dat jaer duere ende niet langher op zelke boeten alse sij dair vp legghen die sal onse rechter int scifte behouden dat hi dair bi rechte moeghe. Ende die bailiu of die ghewaerde rechter zellen rechte voirt vp dien seluen dach of des anderendaghes dair na kueren legghen alse vorscreuen is metten scepen.

[Welke keuren deze schepenen met de baljuw of met de schout binnen het rechtsgebied in het belang van de stad vaststellen, die zullen gedurende een jaar van kracht blijven en niet langer, op straffe van een zodanige boete als zij daar op leggen. Die [keuren] zal onze schout schriftelijk vastleggen, zodat hij daarnaar recht mag doen. En de baljuw of de schout zullen dadelijk daarna op dezelfde dag of de volgende dag met de schepenen keuren vaststellen zoals is voorgeschreven.]

10. Ende wat vonnisse scepene wiser dat willen wi dat ghestade blue. Ende wie scepene wederzeide die verbuerde vijftien pond hollansche ons dair of tien pond ende den scepenen vijf pond.

[En welke vonnissen schepenen wijzen, willen wij dat die van kracht blijven. En wie de schepenen tegensprekt, moet vijftien pond betalen waarvan tien pond aan ons en vijf pond aan de schepenen.]

11. Ende onze porters vorgheleid nemen wi in onze sonderlinghe bescermte.

[En onze poorters nemen wij in onze bijzondere bescherming.]

12. So wie enen man dootsloeghe binnen der porte die verbuerde lijf ende goed, mer deet een porter, die bailiu of die rechter souder die hant ane slaen ende bortucht dair of nemen bi onsen rechter ende scepen dat hem weselike dochte, alsoe langhe alse die ghewonde man leuede dair men verzekert an ware.

[Wie een man doodslaat binnen de stad verbeurt zijn leven en zijn bezittingen maar als een poorter het deed, zal de baljuw of de schout hem aanhouden en zullen onze schout en schepenen een borgtocht vaststellen die zij passend achten, zolang als de gewonde man voor wie men instaat, in leven is.]

13. So wie een vrede breket, die verbuert lijf ende goed. So wie vrede wegherde den bailiu of den rechter of een scepen of een raed of onsen cnape of des bailius cnapen van sinen clederen verbuerde telken tien pond alsoe dicke als hijs hem vermaende te driewaruen toe dair men of betughen mochte met twien porters ende dair tenden hant ane te slane ende vrede bieden te houden op siin lijf ende op siin goed.

[Wie vredebreuk pleegt, verbeurt zijn lijf en goed. Wie een vrede weigert opgelegd door de baljuw, de schout, een scepen, een raadsman, of onze dienaar of de dienaar van de baljuw in de livrei van de baljuw gekleed, verbeurt telkens tien pond, zo vaak als hij wordt gemaand, tot drie keer toe, waarvan men met twee poorters getuige is. En na die termijn wordt hij in gijzeling genomen en de vrede geboden te houden, op straffe van verlies van lijf en goed.]

14. Worde yement binnen der porte dootghesleghen of verleemt dat soudén wi of onse bailiu tenden den eersten iaere moeghen verzonnen met onsen scepenen. Ende dair sal onse rechter ende onse scepen sekerhede of nemen van vuthemschen luden alsoe verre als zij moeghen van beiden partyen als sii dair binnen siin of comen.

[Wordt iemand binnen de stad doodgeslagen of verminkt, dan mogen wij of onze baljuw dat binnen een jaar door onze schepenen laten beslechten. En in een dergelijk geval zullen onze schout en onze schepenen van vreemdelingen naar vermogen borg vragen, of als het mogelijk is van beide partijen, als zij binnen de stad zijn of komen.]

15. Quame onse rechter of onse scepen of onse raed enich jn veeten ieghens iement omme voenesse die zij ghewijst hadden of omme onse rechte te bewaren dat sellen wi hem of nemen.

[Als onze schout of onze schepenen of onze raadslieden met iemand onenigheid krijgen over door hen gewezen vonnissen om het recht te handhaven, dan zullen wij hen daartegen in bescherming nemen.]

16. Wie binnen der porte misdoet hi selt dair beteren bi den rechter ende bi scepen als vorscreuen is tot selken daghe als men hem leid sonder argheliste. Ende wie tote dien daghe niet en quame, die verbuerde tien pond, nochtan soude die zoene voirtgaen ende houden op haar lijf ende op haer goed.

[Wie zich binnen de stad misdraagt zal daarvoor op de voorgeschreven wijze boeten voor schout en schepenen op een bepaalde dag als men hem voorgeleidt zonder kwade trouw. En wie op die dag niet verschijnt, verbeurt tien pond, nochtans zal de zoenprocedure voortgang hebben en worden gehouden op zijn lijf en goed.]

17. Van vredebrake van berufter diefte die men driuen noch draghen en vonde van moerde van crafte van vrouwen van alre ouerdaet ende fayte houden wi ane ons seluen of wien wijt beuelen die warheide dair of te besittene metten scepenen die dair ghene partije in en draghen ende metter warheide te berechten zien sij van binnen of van buten.

[Berechting van vredebreuk, van een verdachte van diefstal die niet op heterdaad is betrapt, van moord, van verkrachting van vrouwen en van alle zware misdaden en misdrijven houden wij aan onszelf, of aan wie wij opdragen een gerechtelijk onderzoek in te stellen, met de schepenen, die daarin geen partij zijn en op basis van het onderzoek recht te spreken, of zij van binnen of van buiten [de stad] zijn.]

18.⁴⁴⁷ Ende wat lande onse porters nu hebben dat sal vri wesen. Ende wat lande dat sij copen dat scot vri es dat sal scot vri bliuen mer isset scotbaer het sal scot gheuen binne den ambachte dairt ghelegghen is ten ware wel gheboren lude⁴⁴⁸ nochtan selt rechts pleghen binnen den ambochte dairt ghelegghen is.

[En het land dat onze poorters nu bezitten, zal vrij van lasten zijn. En het land dat zij kopen en vrij van schot (belasting) is, zal belastingvrij blijven. Maar als het belast is, zal er belasting over worden betaald binnen het ambacht

⁴⁴⁷ Hier staat in margine: *N*, d.i. *nota* (let wel), zie Jansma, *De oudste geschiedenis van Rotterdam*, p. 38 noot a.

⁴⁴⁸ De *welgeborenen*, de stand van lieden van vrije afkomst, die individueel dienstplichtig waren en vrijgesteld van betaling van het schot.

waarin het gelegen is, tenzij het welgeborenen betreft, nochtans zal het aan het recht onderworpen zijn van het ambacht waarin het gelegen is.]

19. Ende alle sticken die binne der port gheskien die sullen die scepene sceiden bi der hantuesten ende na haren kueren. Ende dairt die hantveste ende kueren niet en sceiden dair sullen die scepene sceiden bi hare zielen na haer wetentheyt met onsen rechtere.

[En over alle zaken die binnen de stad plaatsvinden, zullen de schepenen beslissen volgens de handvesten en naar hun keuren. En wanneer de handvesten en keuren geen uitsluitel bieden, zullen de schepenen samen met onze schout besluiten naar hun ziel en zaligheid en hun inzicht.]

20. Ende gheen vuthemsche man en sal moghen tughen ouer enen porter van zaken die binnen der port gheskien.

[En vreemdelingen zullen niet tegen een poorter mogen getuigen in zaken die binnen de stad plaatsvinden.]

21. Wat erue dat yement copet voir scepen dat binnen der porte gheleghen is ende jaer ende dach besittet onbetroent die en is van dien erue niet sculdich te antwoorden vutghenomen onbeiaerde kinderen ende luden die bute marke siin sonder argheliste die moeghen binnen den ersten jaere dat si hair daghe hebben of te lande comen recht spreken an dat erue.

[Wanneer iemand voor schepenen een binnen de stad gelegen erf koopt en dit een jaar en een dag bezit zonder daarover in rechte door iemand te zijn aangesproken, hoeft hij zich voor niemand meer te verantwoorden behalve aan minderjarige kinderen en personen die door afwezigheid zonder kwade trouw buiten het graafschap verhinderd waren. Zij mogen binnen het eerste jaar dat zij mondig zijn of binnen het graafschap komen, hun rechten doen gelden.]

22. Die ouer besettinghe vutter porte wech voere die verbuerde ieghens ons tien pond ende ieghens die porte vijf pond ende nochtan weder binnen te comen ende rechts te pleghen van der sake alsoe verre als hi binnen onsen lande wonende is of ghegoed ende dat sal hi vut doen panden den rechter dair siin goed gheleghen is.

[Wie ondanks een gevestigde schuld (of rente, op onroerend goed) uit de stad vertrekt, verbeurt aan ons tien pond en aan de stad vijf pond en hij moet toch weer in de stad verschijnen voor een rechtszitting terzake voor zover hij binnen ons graafschap woont of land bezit. En dat zal hij (de schuldeiser) doen innen door middel van uitpanding (beslaglegging) door de schout van het gebied waar zijn goed gelegen is.]

23. Ende en gheen voenisse te steden langher dan zes weken ten ware bi consente van beiden partijen. Ende vten sijt danne niet elc scepen sal verbueren ieghens ons alle daghe viertich scelinghe ter tijt dat sijt vten.

[En vonnissen mogen niet langer worden uitgesteld dan zes weken, tenzij met instemming van beide partijen. En wanneer schepenen dan geen vonnis wijzen, zal elke schepen aan ons veertig schellingen verbeuren voor elke dag totdat zij vonnis hebben gewezen.]

24. Ende waer vier scepene siin of meer dair mach men vol gherechte doen.

[En wanneer vier of meer schepenen aanwezig zijn mag recht worden gesproken.]

25. Vort sullen sij ons dienen jn onse heervaert met enen cogghe van viue ende twintich manne.

[Voorts zullen zij ons op onze krijgstochten dienen met een koggeschip en vijfentwintig mannen.]

26. Vort sullen sij ons gheuen alle jaere vor onze bede ende bottinghe⁴⁴⁹ twintich pond, die ene helfte te Voircoter marct⁴⁵⁰ ende die ander helfte tot Sente Martiins messe in den winter.

[Voorts zullen zij ons elk jaar op onze bede en bottinge twintig pond betalen, de ene helft ten tijde van de Voorschotermarkt (7 aug.) en de andere helft met Sint Maarten (11 nov.).]

⁴⁴⁹ *Bottinge* = een afkoopsom (belasting) vanwege bepaalde grafelijke onkosten.

⁴⁵⁰ Een bekende grafelijke betalingstermijn. In de rentmeestersrekening van Noord-Holland is de 'Voircoter mark' gelijk aan 'des saterdaghes voer sinte Lourensdaghe' (= 7 aug.), zie Hamaker, *Rekeningen grafelijkheid Holland*, I, p. 18 en 74.

27. Ende des ghelike zellen sij ons gheuen alse wi of onse sone ridder worden of wiue nemen of dochteren doen huwen of tots Coninghes van Alemaengen of des Keyzers houue varen.

[En een zelfde bedrag zullen zij ons betalen wanneer wij of onze zoon tot ridder worden geslagen of trouwen of onze dochters trouwen of wanneer wij naar de koning van Duitsland of het hof van de keizer reizen.]

28. Ende so wat goede dat enich porter van ons of van anderen heren houden dair sullen sij of dienen ghelike anderen welgheboren luden ende mannen also verre als zij willen onverseid van der porte.

[En wanneer een poorter van ons of van andere heren een goed in leen houdt, zullen zij dat beheren op dezelfde wijze als andere welgeborenen en leenmannen, voor zover dat zij dat willen en daarin niet gehinderd vanwege de stad.]

29. Ende niemant en sal hebben van enen porter anders danne scepen vonnisse van zaken die binnen der vriheid gheschieden en si van punten die die hantueste sceidet.

[En voor zaken die binnen de stad plaatsvinden en een poorter aangaan gelden slechts vonnissen van schepenen, tenzij het zaken betreft waarover het handvest uitsluitend geeft.]

30. Ende van allen kuerboeten die scepene kueren sullen ende van alle vechters boeten sullen wi hebben die tweedeel ende die porte dat derendeel vutghenomen dootslaech leemte craftte welt ende anders saken die wi ane ons houden als vorscreuen is.

[En van alle door schepenen bij keur vastgestelde boetes en van alle boetes opgelegd vanwege een vechtpartij zullen wij tweederde deel krijgen en de stad eenderde deel, behalve bij doodslag, verminking, gewelddaad, geweldpleging en andere zaken, die wij aan ons houden, zoals voorgeschreven.]

31. Ende wi sullen behouden binnen onser voernoemder porte onse gruyte onse tollene onse waghe onse mate onsen wint ende alle onse renten die wi nu ter tijt der jn hebben jn sulken manieren als wise te haer toe ghehad hebben.

[En binnen onze voornoemde stad zullen wij behouden onze gruit, onze tol, onze waag, ons windrecht en al onze renten die wij momenteel in de stad hebben en zoals wij ze tot op dit ogenblik gehad hebben.]

32. Vort hebben wi hem ghegheuen twe jaermaercten te legghen alse hem nuttelike ende orbairlijc is elke van achte daghen.

[Voorts hebben wij hen toestemming gegeven voor twee jaarmarkten te houden als hen nuttig en dienstig is, beide gedurende acht dagen.]

33. Vort so sullen onse scepene bezeghelen onser lombarde brieue van Rotterdamme van vorwerden die vor hem ghesien.

[Voorts zullen onze schepenen de akten van onze lombarden van Rotterdam bezegelen voor wat betreft de overeenkomsten, die ten overstaan van hen zijn aangegaan.]⁴⁵¹

34. Ende alle dese vorscreuen punten sullen wesen behouden onsen ouden brieuen die wij of onse vorvorders ghegheuen hebben onsen landen ende onsen steden.

[En al deze voornoemde punten zijn van kracht met behoud van de rechten verleend in oudere handvesten die wij of onze voorvaders aan ons land of onze steden hebben gegeven.]

Ende omme dat wij willen dat alle dese vorscreuen punten ende vrijheden den vorseiden porters van Rotterdamme ende hueren nacomelinghen ewelike vaste ende ghestade ghehouden bliuen van ons ende van onsen nacomelinghen so hebben wi desen brief bezeghelt met onsen groten zeghele.

⁴⁵¹ Dit dient te worden gezien als een stedelijke verplichting waardoor de Lombarden een zekere waarborg verkregen; zie Jansma, 'De oudste geschiedenis van Rotterdam', p. 31.

[En omdat wij willen dat al deze voornoemde punten en rechten van de voornoemde poorters van Rotterdam en hun nakomelingen voor eeuwig van kracht zullen worden gehouden door ons en onze nakomelingen, hebben wij dit handvest bezegeld met ons grootzegel.]

Ghegheuen tote Berghen jn Heynegouwen des Woensdaghes na Pinxter dach jnt jaer ons Heren
dusent drie hondert ende viertich.

[Gegeven te Bergen in Henegouwen op de woensdag na Pinksteren in het jaar van onze Heer 1340.]

Iussu domini comitis

presentibus dominis de Bellomonte et de Horne.

S. R. Vlec.

S. F. de Haemsteden.

[Op bevel van de heer graaf; in aanwezigheid van de heren Van Beaumont en Van Horne.

Heeft geschreven Richard Vleck.

Heeft gezegeld Floris van Haemstede.]⁴⁵²

⁴⁵² S. = *scripsit* (heeft geschreven). Richard Vleck was één van de belangrijkste klerken van de grafelijke 'herberg'; S. = *sigillavit* (heeft gezegeld). Heer Floris I van Haemstede was lid van de grafelijke raad in de periode 1337 – 1344.

Aleid, zuster van graaf Willem II, en echtgenote van wijlen heer Jan van Avesnes, verleent stadsrecht aan haar poorters van Schiedam.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: B. (ca. 1413) Koninklijk Huisarchief Den Haag, verzameling Van Beverningh en Van der Dussen nr. C I 8 = privilegiën van de stad Schiedam, perkamenten katern, f.[6], letter z.

Druk: vertaald – a. ChHZ, I, p. 373-374, ad 1274 mrt. 18.⁴⁵³

Aleydes, germana inclite recordacionis domini Wilhelmi Romanorum regis illustris, uxor quondam domini Ihoannis de Uennis, notum facimus universis quod nos, oppidanorum nostrorum omnium commorantium in novo oppido nostro apud Riuum et omnium ibidem transeuntium paci et quieti studere volentes, ex omnibus et singulis constitutionibus et consuetudinibus patriarum, prout melius et honestius potuimus indagare, presentes constitutiones excerptimus et eas oppidanis nostris in Riwo contulimus, quibus ipsos et ibidem morantes, venientes et transeutes regi volimus secundum quod congruit personarum circumstantiis et agendis:

[Wij, Aleid, zuster van heer Willem, de beroemde Roomskoning van roemrijke nagedachtenis, echtgenote van wijlen heer Jan van Avesnes, maken aan allen bekend dat, daar wij willen streven naar de vrede en de rust van al onze poorters die in onze nieuwe stad bij te Riviere verblijven en van allen die daar langs komen, uit alle gezamenlijke en afzonderlijke verordeningen en gebruiken van steden, naarmate wij ze beter en behoorlijker konden opsporen, de voordragende verordeningen hebben uitgekozen en deze aan onze poorters in te Riviere hebben gegeven; wij willen dat zij en diegenen die daar vertoeven, die daar komen en langs gaan, bestuurd worden, zoals past bij de omstandigheden en de werkzaamheden van personen.]

1. Primo et principaliter ordinantes quod constitutiones quas scabini et consilarii cum iusticiario nostro fecerint, rate permaneant donec eas decreverimus revocandas.

[Terwijl wij eerst en vooral bevelen, dat de verordeningen die de schepenen en raadslieden met onze rechter hebben gemaakt, geldig blijven totdat wij besloten hebben dat ze moeten herroepen worden.]

2. Item qui contradicit sententie scabinorum, solvet iudici decem libras et cuilibet scabino viginti solidos.

[Evenzo zal hij die tegen het vonnis van de schepenen protesteert, aan de schout tien pond betalen en aan elke schepen twintig schellingen.]

3. Item non iudicabitur ulterius quam scabini sententiaverint.

[Evenzo zal geen ander vonnis geveld worden dan de schepenen hebben uitgesproken.]

4. Item qui alium letaliter vulneraverit et hoc scabinis notum sit, manum amittat vel decem libras.

[Evenzo moet hij die een ander dodelijk heeft verwond, en dit is aan schepenen bekend, zijn hand verliezen of tien pond.]

5. Item homicidium faciens capite puniatur.

[Evenzo moet hij die een moord pleegt de doodstraf krijgen.]

6. Si quis alium non graviter tamen usque ad sanguinis effusionem leserit, iudici viginti solidos persolvat et leso satisfaciat secundum sententiam scabinorum.

⁴⁵³ Deze tekst is gebaseerd op OHZ, III, nr. 1687; zie aldaar voor een uitgebreid overzicht van afschriften, drukken etc.. Hertaling door W. van Bentum.

[Als iemand een ander niet ernstig, maar toch wel zo dat er bloed vloeit, heeft verwond, zal hij aan de schout twintig schellingen betalen en aan de gewonde zal hij een genoegdoening geven overeenkomstig het vonnis van de schepenen.]

7. Item proiciens alium violenter ad terram, viginti solidos iudici solvet; violentam eiectionem per sententiam scabinorum emendabit proieto.

[Evenzo zal hij die een ander met geweld op de grond gooit, aan de schout twintig schellingen betalen; de gewelddaad zal hij voor het slachtoffer goedmaken volgens het vonnis van de schepenen.]

8. Item maxillatam dans solvit iudici quinque solidos, et leso fatisfaciet secundum sententiam scabinorum.

[Evenzo zal hij die een kaakslag geeft, aan de schout vijf schellingen betalen en aan de gekwetste zal hij genoegdoening geven overeenkomstig het vonnis van de schepenen.]

9. Item qui domum alicuius inpugnaverit et hoc scabinis innotuerit per se vel per ydoneos oppidanos, iudici decem libras emendabit et tam inpugnato quam domino domus ad dictum scabinorum satisfaciet.

[Evenzo zal hij die het huis van iemand binnenvalt en dit is aan de schepenen bekend geworden door hem of door betrouwbare poorters, aan de schout tien pond betalen en zowel aan degene die aangevallen is, als aan de heer des huizes een genoegdoening geven volgens het vonnis van de schepenen.]

10. Si quis burgensis hospiti vel hospes burgensi vel burgensis burgensi aliquid se soluturum certificaverit coram scabinis ad certum terminum, nisi eodem termino persolverit pignore vel denariis, ad solvendum creditori debitorem compellemus; quod si⁴⁵⁴ solvendo non fuerit, personam eius deliberabimus creditori.

[Als een burger een vreemdeling of een vreemdeling een burger of een burger een burger in aanwezigheid van de schepenen heeft beloofd iets te zullen betalen binnen een bepaalde termijn, zullen wij, als hij niet binnen die termijn heeft betaald met pand of geld, de schuldenaar dwingen de schuldeiser te betalen; als hij niet in staat is te betalen, zullen wij over zijn persoon voor de schuldeiser een uitspraak doen.]

11. Item nullus alterum ad deuellum infra libertatem peterit provocare.

[Evenzo kan niemand een ander binnen de vrijheid uitdagen voor een gerechtelijk tweegevecht.]

12. Item scabini tam ex visu quam auditu relacione proborum reos possunt convincere; ad pandandum aliquem oportet duos scabinos vel plures cum iudice vel eius vices gerente interesse.

[Evenzo kunnen de schepenen op grond van een verslag van eerlijke mensen, dat zowel gebaseerd is op zien als op horen, beklagden schuldig verklaren; om iemand te panden moeten twee of meer schepenen met de schout of zijn plaatsvervanger aanwezig zijn..]

13. Item quicumque a burgense se peterit exhiberi iustitiam infra libertatem eandem, reconventus ab eo ibidem exhiberi tenetur.

[Evenzo wordt ieder die heeft gevraagd dat hem door een burger binnen dezelfde vrijheid recht wordt gedaan, verplicht dat daar ter plekke door hem recht wordt gedaan, wanneer hij van zijn kant wordt opgeroepen.]

14. Item cum nos vel successiones nostros ibidem esse contigerit vel in vicino, esculentum et poculentum ad quindenam nobis credere tenebuntur sub conpetenti securitate de tunc rehabendo.

[Evenzo zullen zij, wanneer het voorkomt dat wij of onze nakomelingen daar of in de buurt zijn, verplicht zijn ons eten en drinken voor twee weken op krediet te leveren met de passende garantie dat men het vervolgens terug krijgt.]

15. Item nullus emet victualia antequam cocus seu nuncius noster emerit, dum tamen hora congrua paratus existat ad emendum.

⁴⁵⁴ Lees: *si*.

[Evenzo zal niemand voedsel kopen, voordat onze kok of bode het gekocht heeft, als die maar op het passende tijdstip klaar staat om het te kopen.]

16. Obsequium autem nobis et posteris nostris pro hac libertate prestandum annuimus, pro novella plantatione et pauperitate oppidi usque ad voluntatem nostram posuimus in suspenso.

[De hofdienst evenwel die jaarlijks aan ons en onze nakomelingen voor deze vrijheid geleverd moet worden, hebben wij voor de nieuwe nederzetting en vanwege de armoede van de stad overeenkomstig onze wil opgeschort.]

17. Item si⁴⁵⁵ iusticiarius noster vel eius vices gerens in succursum oppidi vel castri nostri tuicionem, vocatus celiter non veniret, sexaginta solidos Hollandre iudici solvere teneretur.

[Evenzo, als onze rechter of zijn plaatsvervanger opgeroepen wordt om de stad te helpen of ons kasteel te beschermen en hij niet snel komt, moet hij verplicht zijn zestig schellingen Hollands aan de schout te betalen.]

18. Item quicumque ad monicionem iudicis pro personis arrestandis vel rebus, pace sumenda vel pugna dirivenda non accederet, teneretur iudici in decem solidis.

[Evenzo moet ieder die geen gehoor geeft aan de oproep van de schout om personen aan te houden of zaken in beslag te nemen, om vrede te sluiten of een gevecht af te breken, verplicht worden aan de schout tien schellingen (te betalen).]

19. Item si in sententiis proferendis vel iure differendo scabinos hesitare contigerit, ad consilium scabinorum in Dordracum intrarent et per eorum consilium expediant quod incumbit.

[Evenzo, als het voorkomt dat de schepenen aarzelen bij het uitspreken van vonnissen of bij het verdagen van een rechtszaak, moeten zij de schepenen in Dordrecht om raad gaan vragen en moeten zij overeenkomstig hun raad uitvoeren wat nodig is.]

20. Pauciores in sententiando sequi tenentur si omnes discordant.

[Bij het uitspreken van een vonnis is de minderheid verplicht mee te gaan (met de meerderheid), als allen het oneens zijn.]

21. Item duorum vel trium valeat recognitio⁴⁵⁶ scabinorum.

[Evenzo moet de verklaring van twee of drie schepenen geldig zijn.]

22. Item si scabini pro consilio qu[eren]do expensas fecerint, illas solvet oppidum commune.

[Evenzo zal de stad, als de schepenen om raad te vragen kosten hebben gemaakt, die als gemeenschap betalen.]

23. Item ille pro oppidano habeatur qui in sua domo vel aliena infra libertatem morari contigit per sex ebdomadas et per iusticiarium et scabinos oppidanus receptus fuerit.

[Evenzo moet hij als poorter beschouwd worden die het gedaan heeft gekregen om gedurende zes weken in zijn eigen huis of dat van een ander binnen de vrijheid te verblijven en die door de rechter en schepenen als poorter is ontvangen.]

24. Reservamus nobis autem augendi, minuendi seu mutandi constitutiones sive libertates prefixas, prout necessitati oppidi et adveniencium inibi decreverimus convenire.

[Wij behouden ons evenwel voor om de vooraangaande verordeningen of privileges uit te breiden, in te perken of te veranderen, al naar gelang wij besloten hebben dat het in overeenstemming is met de noden van de stad en degene die daar komen.]

Datum et actum anno Domini M CC septuagesimo quarto, in crastino beate Gertrudis. Et est presens carta munita iuramento oppidanorum de Rivo et nostri impressione sigilli.

[Gegeven en afgehandeld in het jaar van de Heer 1274, op de dag na Sint Geertruid. En dit document is versterkt met de indruk van het zegel van de poorters van Te Riviere en dat van ons.]

⁴⁵⁵ Lees *si*.

⁴⁵⁶ Lees *recognitio*.

Floris V, graaf van Holland, beleent Nicolaas van Cats met de heerlijkheid Schoonhoven, omschrijft diens rechterlijke bevoegdheden alsmede een aantal rechten van de poorters van de stad Schoonhoven.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: B. (1284 juli 25) SA Midden-Holland, 1011 Archief stad Schoonhoven, 1271-1813, inv. nr. 189 (vidimus van het origineel door H. abt van Sint Michiel te Antwerpen). – C. (1^e helft 16de e.) HUA, archief huis Zuilen nr. 643 (voorheen nr. 885), waarin een privilegeboek van de stad Schoonhoven. – D. (16de e.) SA Midden-Holland, 1011 Archief stad Schoonhoven, inv. nr. 189-I (afschrift van het sub B. genoemde vidimus). Druk: a. Van Berkum, Beschryving der stad Schoonhoven, p. 23-26 – b. OHZ, IV, nr. 1901.

Regest: OKGH, p. 342, nr. 591.⁴⁵⁷

... Wi Florens graue uan Hollant doen cundech allen den ghenen die dese lettren sullen sien ofte horen dat her Clais van Katse heuet ghecoft ende afgheleest al die liiftocht die vrouwe Asekiin vrowe van Scoenhoe die wiif was wilen eer heren Hughen Botren ende nu wiif es here Sveders van Sulen, hadden an den gude van Scoenhoe ende al dat daer toe behorde alsoe groet ende alsoe heellike alsoe her Hüge Botre hore teliiftochte dat ghemaket hadde;

[Wij Floris, graaf van Holland, maken bekend aan al degenen die deze brief zullen zien of horen, dat heer Nicolaas van Kats heeft gekocht en afgelost het volledige vruchtgebruik⁴⁵⁸ dat vrouwe Hadewich, vrouwe van Schoonhoven, die echtgenote was van wijlen onze heer Hugo Botter, en nu echtgenote van heer Zweder van Zuilen, had van het goed van Schoonhoven en alles dat daartoe behoorde, zo groot en volkomen als heer Hugo Botter haar dat als vruchtgebruik had vermaakt;]

ende bi din dat her Hughe ne geen kint na hom gelaten heuet dat dit goet na hom met rechte soude of mochte van ons houden ende ons dat goet ledich worden soude na deser vrowen Asekin doede ende dat dese vorgheuoemde her Clais nu heuet gecoft ende af gheloest jeghen des vorgheuoemde vrowe van Scoenhoe bi onsen rade ende bi onsen wille soe willen wi dat dit cundech si allen den ghenen die nu jegheuoordech sin ofte hir na comen solen dat wi desen vorgheuoemden herClaise omme menegherande trouwen dienst ende svaeren arebeit den hi dicke vor ons ghedaen heft

[en omdat heer Hugo geen kind van hem heeft nagelaten dat dit goed na hem in rechte van ons zou of mogen houden en dit goed ons zou toevallen na de dood van vrouwe Hadewich, en dat deze voornoemde heer Nicolaas nu heeft gekocht en afgelost jegens de voornoemde vrouwe van Schoonhoven volgens ons advies en met onze goedkeuring, daarom willen wij dat dit bekend is aan al degenen die er nu of in de toekomst aanwezig (zullen) zijn, dat wij deze voornoemde heer Nicolaas vanwege menige trouwe dienst en zware arbeid die hij dikwijls voor ons gedaan heeft....]

1. ghegheuen hebben toechten lene dit vorgheuoemde goet van Scoenhoe also ghelicke alsit onse vorvaren ende wi dar hadden ende oc also ghehelicke alsit vp ons of vp ons erfnamen comen mochte jn gerechte ende in tiende ende in bede ende dar toe in allen goede dat dar toe behort wo soe hit ghenomet si niet huut gesat sunder allene of een man sins liues vorborde dat ne soude niet rechten sonder onsen baeliu van Suuthollant of sinen rechtre.

[... dit voornoemde goed van Schoonhoven als recht leen⁴⁵⁹ hebben gegeven, zoals onze voorvaderen en wij het daar bezaten en evenzo het aan ons of onze erfgenamen zou toekomen, met alle rechtspraak, tienden en beden, en

⁴⁵⁷ Deze tekst is gebaseerd op OHZ, IV, nr. 1901; zie aldaar voor een uitgebreid overzicht van afschriften, drukken etc.. Hertaling, (ged.) bewerking en indeling in artikelen door J.C.M. Cox.

⁴⁵⁸ In de zin van lijfrente, als weduwgift.

⁴⁵⁹ Een *recht of kwaad leen* of *zwaardleen* kan alleen vererven in de rechte, neerdalende lijn, en alleen op mannelijke nakomelingen. Dit in tegenstelling tot een *onversterfelijk* of *goed leen* of *spilleen* dat ook op vrouwen en in opgaande en zijlijn kon vererven.

daarenboven alle goederen die daar bij horen, hoe het ook genoemd is, niets uitgezonderd behalve wanneer een man zijn leven zou verbeuren, dat zal niet worden berecht zonder onze baljuw van Zuid-Holland of zijn schout.]⁴⁶⁰

2. Voert ware dat sake dat her Clais onsen baeliu of sinen rechtte omboede ende si dar niet comen enwilden of ne mochten ter stede ende vp der stonde alse hi rechten soude ende hi des orconde hadde van tven onser manne soe mach dese vorghenoemde herClais of sin rechtte dat rechten sonder onsen baeliu ende sinen rechtte.

[Voorts in het geval dat heer Nicolaas onze baljuw of zijn schout ontbood en zij niet naar de stad zouden willen of kunnen komen ten tijde dat hij recht zou spreken, en hij zou daarvan getuigenis hebben van twee van onze leenmannen, dan mag de voornoemde heer Nicolaas of zijn schout rechtspreken zonder onze baljuw en zijn schout.]

3. Ware oec dat sake dat onse baeliu of sin rechtte daer quamen alse si omboden waren, soe soudent si daer bi sitten dar her Clais of sin rechtte dat berechtete; ende wat goede dar af gheuele ofte quame des soude wi hebben dien helft ende her Clais dander helft ende soene ende de lantwininghe de sal staen an desen vorghenoemde here Claise ende niet an ons.

[In het geval echter dat onze baljuw of zijn schout daar kwamen omdat zij ontboden waren, dan zouden zij er bij zitten wanneer heer Nicolaas of zijn schout dat zou berechten; en van de opbrengsten die daarvan vervallen of komen zouden, daarvan zouden wij de helft hebben en heer Nicolaas de andere helft, maar zoenen en landwiningen⁴⁶¹ zullen komen aan de voornoemde heer Nicolaas en niet aan ons.]

4. Wort soe hebben wi hem ghegeuen dat alle de ghene de toete sire market comen dat si marke tolle geuen solen; ende wi gheorlouen hom des dat hi alle sine boeten setten mach van sire heerscep also groet ende also clene alse hem seluen donket goet.

[Voorts hebben wij hem gegeven dat al degenen die naar zijn markt komen, dat zij markttol zullen geven; en wij veroorloven hem dat hij al zijn boetes vanwege zijn heerlijk recht mag vaststellen zo groot en zo klein als hem zelf goed dunkt.]

5. Wort hebbe wi hem verleent ende willen dat waer dat sake dat enech man huut onsen lande ouerdaet dade binnen sire porte⁴⁶² of in sinen gherechte dat onse baeliu of sin rechtte so wanneer dat si vermanet worden van heren Claise of van sinen boede so solen si den man die di ouerdaet gedaen heuet in heren Clais gherechte weder in brenghen ten rechte ende al sulke boete alse hi vpden man bedinghen mach de sal de man boeten ende gelden.

[Voorts hebben wij hem verleend en willen dat, wanneer enige man uit onze landen een misdrijf pleegde binnen zijn stad of in zijn rechtsgebied, dat onze baljuw of zijn schout, wanneer zij worden vermaand door heer Nicolaas of zijn bode, de man die het misdrijf heeft begaan binnen het rechtsgebied van heer Nicolaas weer voor het gerecht brengen, en al dergelijke boetes die hij van die man zal eisen, zal die man als boete verbeuren en betalen.]

6. Ende alde scout de gemaket wert te Scoenhoue ende dat scepenen binnen Scoenhoue cundech is die sullen si huut panden so waer soet es in onsen lande ende dit ghebiede wi al onsen baeliuwen ende horen rechtren binnen onsen lande dat si dit doen.

[En alle schuld die te Schoonhoven werd gemaakt en die schepenen binnen Schoonhoven bekend is, die zullen zij uitpanden⁴⁶³ waar ook maar in onze landen, en dit gebieden wij al onze baljuwen en hun schouten binnen onze landen dat zij dit doen.]

⁴⁶⁰ De graaf behoudt dus de hoge jurisdictie.

⁴⁶¹ Landwinning: afkoop van een (zware) boete vanwege een misdrijf waardoor een banneling mag terugkeren in de stad en in zijn oude rechten wordt hersteld en hij zijn land of goederen 'terugwint'.

⁴⁶² Hier en verderop is nadrukkelijk sprake van de stad Schoonhoven. In art. 8 staat bovendien uitdrukkelijk de regeling omtrent het vrij worden van horigheid, volgens het adagium *stadslucht maakt vrij*, opgenomen. Er is nog geen sprake van een omwalde of versterkte stad: op 21 aug. 1300 verleent graaf Jan II van Holland vergunning om de stad te bevesten (*ChHZ*, II, p. 16).

⁴⁶³ *MNW*: ook 'invorderen'. Een vergelijkbaar recht (beslag te doen leggen op goederen van inwoners van Zuid-Holland voor verbintenissen die zijn aangegaan ten overstaan van schepenen van Geertruidenberg) krijgen de poorters van Geertruidenberg in 1278, *OHZ*, III, nr. 1815.

7. Wort hebbe wi heren Claise verleent dat alle de porteren de binnen Scoenhoue wonen tollē vri solen varen in alle onsen landen.

[Voorts hebben wij heer Nicolaas verleend dat alle poorters die binnen Schoonhoven wonen, tolvrij zullen varen in al onze landen.]

8. Ende dar toe hebbe wi hem oec verleent waret sake dat een heighen man inde porte to Scoenhoue quame wonen ende portre dar worde ende dar jaer ende dach woende ongecalengiert ende ane gesproken van sinen here des heigen hi geweset hadde dat hi vort meer darna vri ende ledich bliue geliic enen andren gebornen portre van Scoenhoue.

[En bovendien hebben wij hen ook verleend, dat in geval een eigen man⁴⁶⁴ in de poort te Schoonhoven zou komen wonen en aldaar poorter zou worden, en daar een jaar en een dag woende, onaangevochten noch in rechte aangesproken door zijn heer wiens eigen man hij geweest was, dat hij daarna vrij en onbelemmerd blijft gelijk een andere geboren poorter van Schoonhoven.]

9. Ende vort hebbe wi oec hirbouen heren Claise verleent al dit goet met alle desen punten de hirvore bescreuen sin in deser vorwarden dat dit vorgheuoemde goet vp ons noch vp onse ernamen niet weder comen mach also langhe also her Clais eneghen sone na sire doet laet of datter enich wittelic mannoeft leuet die van hom ofte van sinen sonen wittelike hir namaels gewonnen werd jn deser maniren teuerstane dat emmer de houstē sone de vanheren Claise ende van sinen sone nederwart comet dit goet besitten sal in rechten lene als sede ende gewont is in Hollant behouden alle desen punten die hir voren bescreuen sin mar waer dat sake datter na heren Claise doede ende sire sonen anders geen kint dan dochtre teliue ne bleue so soude dit goet weder comen vp onse genade.

[En voorts hebben wij bovendien ook heer Nicolaas dit gehele goed verleend met alle punten die hiervoor omschreven zijn op voorwaarde dat dit voornoemde goed aan ons noch aan onze erfgenamen zal terugkomen zolang heer Nicolaas na zijn dood enige zoon nalaat dan wel dat er een wettelijk manspersoon leeft die van hem of van zijn zoon wettelijk hierna geboren zal worden, op deze wijze te verstaan dat altijd de oudste zoon die van heer Nicolaas en van zijn zoon afstamt dit goed zal bezitten als recht leen zoals de zede en gewoonte is in Holland, inbegrepen al deze punten die hiervoor beschreven zijn, maar in het geval dat na de dood van heer Nicolaas of zijn zonen geen ander kind in leven bleef dan een dochter, dan zou dit goed weer tot onze vrije beschikking komen.]

Ouer dese ghiften ende deser vorwarde was here Johan en gecoren biscop van Hutrecht her Symoen van Harleem her Johan Persin her Sveder van Sulen her Arnout van Emeskerke her Sveder van Bosincheem ende anders vele onser manne va[n] Hollant ende va[n] Zelant.

[Bij deze verlening en deze voorwaarden waren heer Johan, elect-bisschop van Utrecht, heer Simon van Haarlem, heer Johan Persijn, heer Zweder van Zuilen, heer Arnoud van Heemskerk, heer Zweder van Beusichem, en veel van onze andere (leen-)mannen van Holland en van Zeeland.]

In oconde van desen dinghe soe hebben wi desen brief doen segelen met onsen segele ende met segelen des vorgenoemden gecorne van Utrecht ende der riddre die hir genomet sin.

[Ten bewijze waarvan wij deze brief hebben bezegeld met ons zegel en met het zegel van voornoemde elect van Utrecht en de ridders die hier genoemd zijn.]

Dit gescede doe wi laghen vor Vredelant inden jaren onses Heren dusenthich tve hondirtich ende achtentich indes Heileges crusen dage alsit gevonden wart.

[Dit geschiedde toen wij voor Vreeland lagen in het jaar ons Heren 1280, op de heilige Kruisdag.]

⁴⁶⁴ Een *horige*.

Willem III, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland, en heer van Friesland, verleent op verzoek van zijn broer, Jan van Henegouwen, heer van Beaumont, aanvullende rechten aan diens poorters, wonende in de stad Schoonhoven.

Origineel: A. SA Midden-Holland, 1011 Archief stad Schoonhoven 1271-1813, inv. nr. 911 [met uithangend zegel.]

Afschriften: B. (1322) NA, AGH 289 (groot register Zuidholland), f. 18v – C. (1333) NA, AGH 290 (klein register Zuidholland), f. 24v – D. (ca. 1375) NA, AGH 652 (register 'Coninck Willem') f. 58r, nr. 152 – E. (1515) SA Midden-Holland, 1011 Archief stad Schoonhoven 1271-1813, inv. nr. 1805 (reconfirmatie door Karel V op 6 augustus 1515, van de rechten en vrijheden aan Schoonhoven verleend door graaf Willem III) – F. (1694-1702) NA, afd. Zuid-Holland, Handschriften nr. 747, Privilegie Boek van Schoonhoven A, f. 3v.

Druk: a. ChHZ, II, p. 285 – b. Van Berkum, Beschryving der Stadt Schoonhoven, p. 26-28 – c. Lans, Privilegien, ordonnantiën en overeenkomstigen acten betrekking hebbende op de Krimpenervaard, p. 243, nr. 12; naar D.⁴⁶⁵

Wij Willem grave van Heijnegouwen van Hollant van Zeeland ende here van Vriesland maken cont ende kenlick allen luden Dat wi omme beide ende versoucke van onsen lieven broeder heren Janne van Heijnegouwen here van Biaumont ghegheven hebben zinen poerters woenende binnen der poerte van Scoenhoven alle sulke vrijheden als hier na ghescreven staet:

[Wij, Willem, graaf van Henegouwen, Holland, van Zeeland en heer van Friesland maken eenieder bekend, dat wij op verzoek van onze lieve broer, heer Jan van Henegouwen, heer van Beaumont, aan zijn poorters, wonende in de stad Schoonhoven, al dergelijke vrijheden hebben gegeven zoals hierna omschreven.]

1. In den eersten dat si tollen vrij varen zullen voer alle onse tollen in onser graefscap van Hollant ende alsoe vrij te wesen alse anders onse vryen steden.

[Ten eerste dat zij tolvrij zullen varen langs al onze tolln in ons graafschap van Holland en even vrij te zijn zoals onze andere vrije steden.]

2. Ende nerchent scot te gheven van horen goede danne binnen Scoenhoven alzoë varre alse zi haer poertrecht houden alse recht es ute gheset onse oude beijde ende onse oude scot dat wi van oude ghehad hebben;

[En nergens zullen zij schot betalen op hun goederen dan binnen Schoonhoven, voor zover zij hun poortrecht houden in overeenstemming met het recht, uitgezonderd onze oude bede en onze oude schot, die wij van ouds gehad hebben.]

3. Voirt wat scepenen wizen van Scoenhoven recht te wesen binnen Scoenhoven,

[Voorts welk vonnis schepenen van Schoonhoven wijzen zal als recht gelden binnen Schoonhoven.]

4. Ende wat vonnesse desse niet en vroet en zijn dat zullen zij halen tordrecht;

[En tot welk vonnis zij niet kunnen komen, dat zullen zij halen te Dordrecht.]

5. Voirt zo wie die vrede breket die binnen Scoenhoven ghenomen es die salt beitreten mit zinen live ende met zinen goede also varre alse hi daer of verwonnen word; met scepenen so met tween wettachtighen poerters van ghetrouwen bedde elc tote tien ponden gheghoed jof daer boven ende den Vrede salmen houden alzoë wide alse die soene⁴⁶⁶ op ende toegaet;

⁴⁶⁵ Onderstaande tekst is gebaseerd op A. Hertaling door J.C.M. Cox.

⁴⁶⁶ Bij Van Mieris: *sonne*.

[Voorts wie de vrede breekt die binnen Schoonhoven afgedwongen was, die zal boeten met zijn leven en zijn goederen, als hij daarvoor schuldig wordt bevonden door schepenen, of door twee betrouwbare poorters uit wettige huwelijken die elk tot tien pond of meer gegoed zijn, en die vrede zal men houden zover als de zon op- en ondergaat.]

6. Voert nerghen te recht te staen dan binnen vrijen steden het en si dat si hem verwillcoren voer eenghen ghewaerden rechttere ende voor zeven buren jof voer scepenen jof dat si erghent misdaden enen mense met der verster daet begrepe dat zouden si beitreten alse daer Recht ware daer si mesdeden;

[Voorts nergens terecht te staan dan binnen vrije steden; tenzij zij toestemmen voor een gevolmachtigde schout en voor zeven buren of voor schepenen [terecht te staan]; of dat zij ergens jegens een mens een misdaad begaan en men ze op heterdaad betrapt, dat zullen zij boeten volgens het recht van de plaats waar zij de misdaad plegen.]

Alle stucken voerseit zonder alrehande argheden ende behouden onser heerlicheden ende onser graveliker ghewelt

[Alle voornoemde punten zonder enigerlei kwade trouw en onder voorbehoud van onze heerlijke rechten en onze grafelijke macht.]

Ende omme dat wi willen dat alle dese dinghen voerscreven wel ende vast zeker ende ghestade ghehouden bliven van ons ende van onsen na commelinghen hem ende heren na commelinghen hebben wi hem desen brief ghegheven bezeigelet met onsen groeten zeigele uthanghende ghedaen in den haghe des dinxendaghes na meijedach jnt jaer ons heren M CCC twee ende twintich.

[En omdat wij willen dat al deze voorschreven bepalingen goed en vast, zeker en onverbrekelijk gehouden zullen blijven door ons en onze nakomelingen, (en door) hem en de nakomelingen van de heren (van Beaumont), hebben wij hen deze brief gegeven, gezegeld met ons grootzegel uithangend, gedaan in Den Haag, op dinsdag na Meidag in het jaar van onze Heer 1322.]

Per Dominum Comitem, Zudensem, Benthem, Gherardum de Raporst, Enghelbertum et commune consilium.

[In aanwezigheid van de heer graaf en [de heren] Van Zuden, Van Benthem, Gerard van Raaphorst, Engelbert en de gemene raad.]

Jan van Henegouwen, heer van Beaumont, verleent aanvullende rechten aan zijn stad Schoonhoven en zijn poorters.

Origineel: A. SA Midden-Holland, 1011 Archiefs stad Schoonhoven 1271-1813, inv. nr. 203-1.

Afschrift: B. (1322) HUA, Oud bisschoppelijk clerazie archief, inv.nr. 163, twee maal onder 4 juli 1322 – C. (1694-1702) NA, afd. Zuid-Holland, Handschriften nr. 747, Privilegie Boek van Schoonhoven A, f. 4.

Druk: a. ChHZ, II, 236 en 237⁴⁶⁷ – b. Van Berckum, Beschryving der Stadt Schoonhoven, Gonda 1762, p. 28-29 – c. Lans, Privilegien, ordonnantien en overeenkomstigen acten betrekking hebbende op de Krimpenervaard, p. 243, nr. 13, naar B; en p. 653 nr. 452 en 455, naar C.⁴⁶⁸

Wij Jan van Henegouwen here van Beaumont, maken cont ende kennelijc allen luden dat wi ghegheven hebben ende gheven onser ghemeenre poorte van Scoenhove ende onsen ghetrouwen porteren, om meneghen ghetrouwen dienst dien si ons ghedaen hebben ende noch doen zoden, alsulc recht als hijr na ghescreven staet.

[Wij Jan van Henegouwen, heer van Beaumont, maken eenieder bekend dat wij onze gemeenschappelijke poort⁴⁶⁹ van Schoonhoven en onze getrouwe poorters vanwege menige trouwe dienst die zij ons verleend hebben en nog zullen verlenen, al zodanige rechten hebben gegeven zoals hierna geschreven staat.]

1. Int eerst, elken man recht te doene binnen onser poerte van Scoenhove bi scepene vonesse sonder weder segghen.

[Ten eerste, ieder man recht te doen binnen onze stad Schoonhoven volgens schepenvonnis zonder tegenspraak.]

2. Voert so wat scoude dat men maket voer onse scepene van Scoenhove van luden die in onse lande wonen daer scepene brieve op sijn die sal onse rechter van dien lande uitpanden sonder wederseggen.

[Voorts welke schuld men aangaat ten overstaan van onze schepenen van Schoonhoven met lieden, die in onze landen⁴⁷⁰ wonen, waar schepenbrieven van bestaan, die zal onze schout van die landen uitpanden zonder verzet.]

3. Voert sel wi of onse baeliu jaerlijcs scepene ende raet kiezen in alsulker maniren dat wi of onse baeliu ons bespreken sellen ende beraden mit den scepene ende setten dan alsulke scepene ende raet als ons of onsen baeliu goed denken ende oerbaerlijc, ende die jaerlijcs te verkiesen of te versetten.

[Voorts zullen wij, of onze baljuw, jaarlijks schepenen en raden kiezen op zodanige wijze, als wij, of onze baljuw namens ons, bespreken zullen en beraden met de schepenen, en dan zodanige schepenen en zodanige raden zullen benoemen, als ons of onze baljuw goeddunkt en nuttig, en deze jaarlijks te kiezen of te ontheffen.]

4. Voert van allen boeten die verscienen sel wi hebben die tuedeel, ende die poerte dat derdendeel, uutgheset van brande ende dat men over scepenen vonnesse dinget, daer of sel wi hebben een derdendeel, die poerte een derdendeel ende die scepene een derdendeel.

[Voorts zullen wij van alle boeten die vervallen⁴⁷¹ tweederde deel hebben, en de stad het derde deel, uitgezonderd van brand, of van hetgeen men in rechte door vonnis van schepenen eist, daarvan zullen wij een derde deel hebben, de stad een derde deel en de schepenen een derde deel.]

⁴⁶⁷ Ten onrechte is deze oorkonde bij Van Mieris gedateerd op 4 juli 1320; dit moet zijn 1322.

⁴⁶⁸ Deze tekst is gebaseerd op A. Hertaling door J.C.M. Cox.

⁴⁶⁹ *ghemeenre poorte* slaat op het feit dat de poort van Schoonhoven de jure twee-herig was, namelijk het westelijk deel leen van de graaf van Holland c.q. in dit geval de stadsheer Jan van Beaumont, en het oostelijk deel leen van de bisschop van Utrecht. Zie ook OHZ, V, p. 850, nrs. 3327-3328 dd. 30 sept. 1297, waarin Schoonhoven door Jan I, graaf van Holland en Willem II, bisschop van Utrecht, in hun onderlinge relatie eveneens als een *ghemeenre stede* wordt aangeduid.

⁴⁷⁰ De gebieden die onder de heerschappij van Jan van Beaumont vielen.

5. Voert daghelijcs te dinghen van allen rechtelike uutgheset van doetslaghe, van leemte, ende van den hoghesten rechte, binnen jaers dat te berechtene, jof waer dat sake dat men eer bezakede binnen ses weken van dien dat menne bezake enen dach te legghene of quijt te latene.

[Voorts dagelijks recht te spreken vanwege alle gerechtelijke zaken, uitgezonderd van doodslag, van verminking, en van halszaken, die dienen binnen een jaar te worden berecht, tenzij er een aanleiding is dat men het eerder aanklaagt, dan moet er binnen zes weken nadien een gerechtsdag worden bepaald of anders zal men het nietig achten.]

6. Voert so wat koeren dat onse baeliu of onse ghewaerde rechter leghet bi onsen seven scepene ende onse tuen raden vast ende ghestade te bliven ont ment verlegghen of verbeteren wil.

[Voorts zullen de keuren die onze baljuw, of onze gevolmachtigde schout, vaststelt met onze zeven schepenen en onze twee raden, vast en onverbrekelijk blijven, totdat men ze wil afschaffen of verbeteren.]

7. Voert so wat koeren dat men leghet bi vijf scillinghe ende daer beneden die hebbene die rechter die scepene ent die raet der poerte recht mede te houdene.

[Voorts welke boetes men bepaalt tot vijf schellingen, of daar onder, daarmee moeten de schout, de schepenen en de raad van de stad rekening houden.]

8. Voert so wien dat men eens vreden vermaent, ent dien eijsscet alse recht is, ende dien niet enen ghevet verboert tien pont, ende dat sel wesen dreewarf gheijsscet ende tot elken tien pont tot dertich ponden toe, ende daer na des mans seker te wesen.

[Voorts wie tot vrede gemaand wordt, en die het eist doet dit overeenkomstig het recht, en die het niet geeft verbeurt tien pond, en dat zal drie keer worden geëist steeds met tien pond tot dertig pond aan toe, en daarna zal die man in verzekerde bewaring worden genomen.]

9. Voert so wie dat sprake an der scepene eet daer menne bedraghen mochte met tuen schepenen of mit meer verboerde tien pont jeghen elken scepen, ende jeghen ons alse vele alse jeghens al die scepene.

[Voorts wie de eed van schepenen weerspreekt, waarvan men met twee schepenen kan getuigen, of met meer, verbeurt tien pond jegens elke scepen, en jegens ons zoveel als jegens alle schepenen gezamenlijk.]

Ende dit hebbe wi al ghegheven behouden onser heerlijkheijt. Ende al dese voerscrevene ponte hebbe wi ghegheven ende belovet voer ons ende voer onse nacomelinghe, hem ende horen nacomelinghen sonder wedersegghen ewelike te houdene sonder alrehande arghelist ende hebben hem desen brief open doen bezeghelen mit onsen groten zeghel.

[En dit alles hebben wij gegeven behoudens onze heerlijkheid. En al deze punten hebben wij gegeven en beloofd voor ons en voor onze nakomelingen zonder tegenspraak eeuwig gestand te doen zonder enigerlei kwade trouw, en wij hebben deze open brief doen bezegelen met ons grootzegel.]

Ghegeven in den jaer ons heren m ccc ende tue ende tuintich op sente martens dach inden somer.

[Gegeven in het jaar van onze Heer 1322, op St. Maartensdag in de zomer.]

⁴⁷¹ Opvorderbaar zijn en zullen worden betaald.

Floris V, graaf van Holland, van Zeeland en heer van Friesland, verleent stadsrecht aan zijn poorters van Staveren.

Origineel niet voorhanden. Was volgens de vervaardigers van B en C voorzien van het zegel van de oorkonder.

Afschrift: B. t/m E. niet voorhanden maar bekend uit andere bronnen – F.(1324 mei 13-sept.) NA, AGH nr. 324 (groot register Friesland EL .10 van akten van graaf Willem III. 1317 - 1336), f. 3v - 4v, nr. 8.

Druk: a. Winsemius, Cronique Vrieslant, p. 179-181 – b. Schotanus, Geschiedenissen Friesland; Tablinum, p. 13-15 – c.d.e. ChHZ, I, p.544- 545; II, p. 8 en 9; II, p. 10 – f. ChV, I, p. 126- 127.⁴⁷²

Wy Florens, graue van Hollant, van Zelant ende here van Vrieslant, maken cont allen den gheenen, die desen brief zullen zien jof horen lezen dat wy onzen porteren van Staueren, die ons ghemeenlike ende onzen nacomelinghen die graue zijn jn Hollant bi haren vrien wille ende onbeduanghen, vore hem ende hare na comelinghen eweleke wonachtich binnen Staueren ghehuld hebben met ghesuoren ede ende ontfaen jn haren rechten heere, hebben ghegheuen deze vriheyde ende dit recht dat hier na bescreuen staet, eweleke te gheduerene:

[Wij Floris, graaf van Holland, van Zeeland en heer van Friesland, maken al degenen bekend die deze brief zullen zien of horen lezen dat wij onze poorters van Staveren, die ons gemeenschappelijk en onze nakomelingen die graaf van Holland zijn, uit vrije wil en ongedwongen, voor hen en hun nakomelingen voor altijd woonachtig binnen Staveren met gezworen eed hebben gehuldigd en ontvangen als hun gerechte heer, hebben gegeven deze privileges en dit recht dat hierna beschreven staat, voor altijd durend:]

1. Jnt erste tolne vri te vaerne vore onze tolne met haren goede.

[Ten eerste tolvrij te varen voorbij onze tolln met hun goederen.]

2. Gheen man van buten mach anebrengh doen vp porteren van Staueren.

[Geen man van buiten mag een aanklacht indienen tegen poorters van Staveren.]

3. Dien van Staueren sullen wi ghene dinc vorder ghebieden dan hare hantweste houdt die si van ons hebben, het en zij bj rade van haren scepene.

[Van die van Staveren zullen wij niet meer zaken vorderen dan hun handvest inhoudt dat zij van ons gekregen hebben, tenzij na advies van hun schepenen.]

4. Gheenen man machmen campen binnen Staueren.

[Men mag geen man tot een tweekamp uitdagen binnen Staveren.]

5. Wat eyghinre manne te wonen comet ende dar jnne woent jaer ende dach ombeclaget van sinen heere jof van zinen ghewaerden bode jaer en dach nadien dat hi binnen Staueren woenen quam, ende dat scepenen cont es, hi sal vri bliuen gheliken andren porteren van Staueren.

[Welke lijfeigen man hier komt wonen en gedurende een jaar en een dag daarbinnen woont, ongevorderd door zijn heer of door diens bevoegde bode een jaar en een dag nadat hij binnen Staveren kwam wonen, en waarvan schepenen op de hoogte zijn, dan zal hij vrij blijven zoals de andere poorters van Staveren.]

6. Vort wat portere becommert word buten lands vore enighen here jof vore rechtre dore eens anders porters wille van Staueren, die ghene van wes wegghen hi becommert was, die salne vanden commere vrien bi rade van scepene.

⁴⁷² Deze tekst is gebaseerd op OHZ, V, nr. 2713; zie aldaar voor een uitgebreid overzicht van afschriften, drukken etc.. Hertaling door J.C.M. Cox.

[Voorts welke poorter gearresteerd wordt buiten het graafschap voor enige heer of schout door toedoen van een andere poorter van Staveren, diegene vanwege wie hij gearresteerd was, die zal hem van het arrest bevrijden op advies van schepenen.]

7. Wie enen man doot slaet binnen Staueren, wort hi begrepen ende vor tgherichte brocht, men sal der ouer rechten van sinen halse: ont gaet hi, hi zal den doden man ghelden sinen ernamen sestien marc ende een halue lodijx zeluers ende voere sine boete tien pont Enghelsce; ende comt hi niet jn binnen ere maent sin boete ende den dode te gheldene, zo sullen onse rechtre ende dien portere nemen al sijn goet.

[Wie een man doodslaat binnen Staveren, en hij wordt gegrepen en voor het gerecht gebracht dan zal men hem berechten met de doodstraf; ontvlucht hij, dan zal hij de dode man zijn erfgenamen vergoeden zestien en een halve mark zuiver zilver en tien pond Engels voor zijn boete; en als hij niet binnen een maand binnen komt om zijn boete en de dode te vergoeden, dan zullen onze schout en de poorters al zijn goederen in beslag nemen.]

8. Wie enen man doot slaet binnen besetter zoene jof ouer rechten hantyrede, jof wyf vercracht, jof man, jof wyf binnen huse doot slaet, jof die den ghemeynen vrede breket van der port met doot slage, men sal breken sijn hus ende draghen buter port ende bornen. Wordt hij begrepen, men sal daer ouer richten van sinen halse; ont gaet hi ende word hi bedraghen met twen scepene jof met mee, hi sal den doden sinen ernamen jof der vrouwen haren lachter ghelden negenscat ende die boete neghenscat; ende heuet hi des goeds niet sine misdaet mede te verbeterne alst vorscreuen es, so salmene legghen vredeloos ende vaen, machmen, ende daer ouer rechten.

[Wie een man doodslaat ondanks een vastgestelde zoen of een gerechtelijke handvrede of een vrouw verkracht of een man of een vrouw in hun huis dood slaat of die de algemene vrede van de stad verbreekt met doodslag, diens huis zal men afbreken en buiten de stad brengen en verbranden. Wordt hij gegrepen dan zal men hem berechten met de doodstraf; ontvlucht hij en wordt hij veroordeeld door twee of meer schepenen dan zal hij de erfgenamen van de dode of de vrouwen hun schending negenvoudig vergoeden en de boete negenvoudig; en heeft hij niet genoeg eigendommen om zijn misdaad mee te vergoeden zoals het is voorgeschreven dan zal men hem buiten de wet stellen (vogelvrij verklaren) en, indien het lukt, hem gevangen nemen en hem daarvoor berechten.]

9. Ware dat een twist gheuele binnen Staueren ende onze schoutte met twee scepene aldaer quame, jof twee scepenen sonder scout, omme vrede te nemene, wiene hem vanden gheenen die metten twist begrepen sijn vrede ontseghede, hi verbuerde achte scellinghe Enghelsce also dicke also hine vermaent ontseghet.

Niemene mach den rechter van Staueren met twe scepenen, daer hijs van hem vermaent word, jof twee scepene, vrede ontseghen, hine verbuert achte sc. Enghelsce, ende dat also dicke als hi vrede ontseghet.

[Als een twist voorviel binnen Staveren en onze schout komt daarbij samen met twee schepenen, of twee schepenen zonder de schout, om vrede op te leggen, wie van degene die bij de twist betrokken is zijn vrede ontzegt, verbeurt acht Engelse schellingen zo dikwijls als hij, daartoe vermaand, de vrede ontzegt. Niemand mag de schout van Staveren met twee schepenen wanneer hij daartoe wordt vermaand, of twee schepenen, de vrede ontzeggen, anders verbeurt hij acht Engelse schellingen, en dat zo dikwijls als hij de vrede ontzegt.]

10. Wie den anderen slaet metter vust jof eenen voswanc⁴⁷³ doet bi den hare, jof ene bloetreyse, die verbuert jeghen die ghene dien hi dat doet vier scell. Jngelsce ende vier sc. Engelsce van sire boeten, also varre als hi betughet word met scepenen; mach menne niet betughen, so zal hi zine onsculde doen met hem sesten jof ghelde die boete.

[Wie een ander slaat met de vuist of met de vuist bij de haren grijpt, of een bloedende wond toebrenghet, die verbeurt jegens diegene die hij dat aandoet vier Engelse schellingen en vier Engelse schellingen als boete, voor zover als tegen hem met getuigen voor schepenen bewezen wordt; kan men het niet met getuigen bewijzen, dan zal hij zijn onschuld aantonen met zes anderen of de boete betalen.]

⁴⁷³ Lees: 'Vuustvanc' of ook 'vustfanc' (oud-Fries): met de vuist naar iets grijpen.

11. Zo wie enen anderen doet ene mate wonde, hij verbuert jeghen dije hijt doet tien sc. Enghelsce ende tien sc. Enghelsce van sire boete; ende doet hijt binnen huse, zo zalt wesen viervout, also verre alshi betughet word met scepene; ende word hij niet betughet, zo sal hi sijne onsculde doen hem sesten.

[Wie een ander een matewond (keurwond) toebrengt, die verbeurt jegens diegene tien Engelse schellingen en tien Engelse schellingen als boete; en doet hij dit binnenshuis, zal hij het viervoudig vergoeden voor zover het met getuigen wordt bewezen voor schepenen; en wordt het niet met getuigen bewezen dan zal hij zijn onschuld aantonen met zes anderen.]

12. Vort wie den anderen een voet jof ene hant of slaet of ene oghe vte steket, die salt ghelden tvierendiel van enen manne als vorscr. es; ende heuet hij des goeds niet, hi salt betren met ghelike leden.

[Voorts wie een ander een hand of een voet afslaat of een oog uitsteekt, die zal dit vergoeden met het vierendeel van een man als voorgeschreven is; en heeft hij niet genoeg geld hiervoor, dan zal hij het moeten boeten met het verlies van gelijke lichaamsdelen.]

13. Vort zo wie den andren doet ene lemte jof een ghesval⁴⁷⁴ jof enen breyn wonde, hi salt betren dien hijt doet viertich sc. Enghelsce ende viertich sc. vor die boete; ende waert dat die lemte clene ware, so zoude onse schoutte mette scepene bezien ende mindre also hem ende scepene goet dochte; ende heuet hi des goeds niet, hi zalt verbetren metten liue also onsen scoutte ende scepene goet dincket.

[Voorts wie een ander verminkt of een lid afslaat of hersenletsel toebrengt, die zal de gewonde veertig Engelse schellingen vergoeden en veertig Engelse schellingen als boete betalen; en wanneer die verwonding klein was, dan zou onze schout met de schepenen dit bezien en de boete verminderen zoals het hem en de schepenen goeddunkt; en heeft hij niet genoeg geld hiervoor, dan zal hij het moeten boeten met zijn lijf zoals onze schout en schepenen goeddunkt.]

14. Welke tijt dat men die clocke slaet omme ghemene orbare vander port bi den scoutte jof bi den scepenen, wie daer toe niet ne quame dat recht te vorderen, hi verbuerde twe sc. Enghelsce.

[Wie, op het tijdstip dat men de klok luidt in het algemeen belang van de stad vanwege schout of schepenen, niet komt opdagen om het recht ten uitvoer te brengen, verbeurt twee Engelse schellingen.]

15. Waer dat die scoutte ghinghe omme recht te vordene, wat scepene hi dar toe vermaende ende met hem niet en ghinghe, die verbuerde achte sc. Enghelsce, ende wat portere die vermaent worde van den schoutte jof van twee scepene mede te gane om dat recht te vorderne ende des niet ne dade, hi verbuerde twe sc. Jnghelsce.

[Waar de schout naar toe gaat om het recht ten uitvoer te brengen en de schepenen die hij daartoe vermaant en niet met hem meegingen, die verbeuren acht Engelse schellingen, en de poorter die door de schout of twee schepenen wordt vermaand mee te gaan om het recht ten uitvoer uit te brengen en dat niet deed, verbeurt twee Engelse schellingen.]

16. Ende wat boeten hier niet clerlike besceyden sijn, die sullen besceyden die scoutte ende scepene also hem best ende witelx dinckt.

[En welke boetes hier niet duidelijk vastgesteld zijn, die zullen de schout en de schepenen vaststellen zoals het hen goed en wettig dunkt.]

17. Des scoutte daghelix ban sal wesen vier penningh. Enghelsce.

[De dagelijkse boete van de schout zal vier Engelse penningen bedragen.]

⁴⁷⁴ Origineel: 'grasval' of 'val in het gras', het op de grond geslagen lid van het lichaam. Het is een slechts in de Friese en Saksische gebieden voorkomende rechtsterm. Het woord heeft de betekenis verkregen van het afslaan van een lid van het lichaam.

18. Die hem verwert nootwerts, hi ende verbuert niet.

[Wie zich uit noodweer verdedigt, verbeurt niets.]

19. Vort zullen wij hebben binnen Staueren onse tolne ende onse munten.

[Voorts zullen wij onze tol en onze muntslag binnen Staveren behouden.]

20. Wie dat scepene oordeel weder segget jof lachter ende daer of verwonnen word met scepene, hi verbuert twalf scelling. Enghelsce.

[Wie het oordeel van schepenen weerspreekt of lastert en daarvoor schuldig wordt bevonden door schepenen, verbeurt twaalf Engelse schellingen.]

21. Wie bedraghen word van valscher maten ende daer mede ghematen heuet, jof van valscher ghewischten, hi verbuert twintech scelling. Enghelsce.

[Wie beschuldigd wordt van valse maten en daarmee gemeten heeft of van valse gewichten, verbeurt twintig Engelse schellingen.]

22. Een man die ene dief vaet met zine goede, hij zal hem tgoet binden vp den hals ende daer mede voer tgheritte brenghen.

[Een man die een dief aanhoudt met zijn goederen, zal de dief het goed om de hals binden en hem daarmee voor het gerecht brengen.]

23. Scepene sullen orconden draghen bi den eden dat sij zwooren, doe zij scepene worden; ende die scepene die zal die porten kiezen bi rade ons scoutten ende die verniewen alle jaeren. Ware enich scepene binnen Staueren die gheen recht wisen woude ons jof der port, dien sal men af doen ende een anderen kiezen in zinen stede.

[Schepenen zullen getuigenissen afleggen op de eed die zij zwoeren toen zij schepenen werden; en de poorters zullen de schepenen kiezen op advies van onze schout en elk jaar nieuwe kiezen. Was er enig schepen binnen Staveren die ons of de stad geen recht wilde doen, die zal men afzetten en een ander in zijn plaats kiezen.]

24. Wie dat vtter porten voere ouer besettinghe, hi verbuerde dertich peningh Jnghelsce.

[Wie uit de stad trekt ondanks beslaglegging, verbeurt dertig Engelse schellingen.]

25. Alle boeten die gheuallen binmen der porten, die zijn ons half ende der scepenen ende der porte van Staueren die anderen helft; haer ghelike vanden boeten die hem toe behoren half ende half, sonder clene ende daghelike boeten, die zijn ons rechters dien wij daer setten; ende andre boeten die verbuert worden jeghen scepenen, daer ne dielt die porte niet ane.

[Alle boetes die worden opgelegd binnen de stad komen voor de helft ons en voor de andere helft de schepenen en de stad Staveren toe; hetzelfde geldt de boetes die hen toebehoren half om half met uitzondering van de kleine en dagelijkse boetes, die komen toe aan onze schouten die wij daar benoemen; en andere boetes die jegens schepenen worden verbeurd, daarin deelt de stad niet.]

26. Voort gheorloue wij onsen schoutte ende onse scepene van Staueren nieuwer recht te maken ende nieuwe coren van jaere te jaere, die ons ende onser porten nutte ende orbarlic zijn, die hier voren niet bescreuen staen, behouden in allen pointen ons rechts.

[Voorts veroorloven wij onze schout en onze schepenen van Staveren nieuw recht te maken en nieuwe keuren van jaar tot jaar, die ons en onze poorters nuttig en dienstig zullen zijn, voor zover deze hiervoor niet beschreven staan, behoudens in alle gevallen ons recht.]

27. Alle dinc salmen bedraghen met schepenen; daermen des niet doen ne mach, daer sal die ghene, die men anespreket sinen ontsulde doen methem sesten.

[Alle zaken zal men aanklagen ten overstaan van schepenen; wanneer men dat niet doet, dan zal diegene die men in rechte aanspreekt zich vrij pleiten samen met zes mannen.]

28. Van doot slaghen ende van hoghen saken salmen die ontsulde doen met hem twaeluen.

[Van doodslagen en van halsmisdrijven zal men zich vrij pleiten samen met twaalf mannen.]

29. Wij zullen hem zetten tot eenen scoutte dien wij wille, also dese dinghe die yoorscreuen zijn mede te berechte, jof die niet vorscreuen sijn, met haren scepene; waert dat zake dat die scoutte ons noch der porte van Staueren niet nutte nech orbare ne ware ende wy dat ter waerheiden mochten gheprouen, wy zoudden hem een anderen setten die ons goet dochte.

[Wij zullen hen een schout benoemen die wij willen, om de zaken die hiervoor beschreven staan mede te berechten, of die zaken die niet voorschreven staan, samen met hun schepenen; in het geval de schout noch ons noch de stad nuttig en dienstbaar is en wij dat deugdelijk en in rechte konden aantonen, dan zullen wij hen een andere benoemen die ons goeddunkt.]

Omme dat wi willen dat alle poynte die hier yoorscreuen zijn vaste ende ghestade van ons ende onsen nacomelinghen die grauue sijn in Hollant onser porteren van Staueren ewelike ende sonder ende bliue ghehouden, hebbe wy desen brief vast bezeghelt met onsen zeghele.

[Omdat wij willen dat alle voornoemde zaken vast en onverbrekelyk vanwege ons en vanwege onze nakomelingen die graaf van Holland sijn onze poorters van Staveren voor eeuwig en altijd behouden zullen blijven, hebben wij deze brief bestendig bezegeld met ons zegel.]

Ghegheuen tot Albrechts berghen vp den ersten dach van aprile, jnt jaer ons

Heerren dusentech twehondert tuee ende neghentech.

[Gegeven te Albrechtsberg op 1 april 1292.]

30. Alle scout die scepenen niet ne kennen, salmen ontsuldighen met ere hant vp den heylighen. Ghegheuen als vorscr. es.

[Van alle schuld waarmee schepenen niet bekend sijn zal men zich vrijpleiten met een hand op de heiligen. Gegeven zoals het voorgeschreven is.]

Jan van Blois, heer van Schoonhoven en van Gouda, verleent stadsrecht aan zijn lieden van Tholen.

Origineel: A. GA Tholen, Stadsarchief Tholen 1330-1935, charter nr. 9. Perkament, met geschonden uithangend zegel en contrazegel van de graaf in groene was. In dorso staat: 'De keure van graeve Jan van Bloys'. Afschriften: B. (ca. 1515) KB, handschrift 75 H 32, met opschrift 'Keuren van Zeeland en van Voirne', f. 222 - 233 = 'Die Tafel vande Keure van Tholen' - C. (eind 16de - 18de eeuw) GA Tholen, Stadsarchief Tholen 1330-1935, 'Privilegien cueren ende handtvesten der stede ende lande van de Tholen ende Schakerlo' (cartularium; aangevuld tot in de 18de eeuw), inv. nr. 745, f. 3 - 9v - D. (18de eeuw) GA Tholen, Stadsarchief Tholen 1330-1935, 'Privilegien, cueren ende handtvesten der stede ende lande van de Tholen ende Schakerlo' (cartularium; deels kopie van 745), inv. nr. 112c, f. 3- 11v - E. (cartularium; ca. 1780) GA Tholen, Stadsarchief Tholen 1330-1935, 'Privilegien van Tholen', inv. nr. 746, p. 373- 387 - F. (midden 18^e eeuw) GA Tholen, Stadsarchief Tholen 1330-1935, 'Privilegien, Keuren ende Handvesten der stede Tholen met den Ambagte van Schakerloo...', inv. nr. 457, p. 4-19 - G. (eind 18^e eeuw; deels kopie van 457) GA Tholen, Stadsarchief Tholen 1330-1935, 'Privilegien, Keuren ende Handvesten der stede Tholen met den Ambagte van Schakerloo...', inv. nr. 112D, f. 2- 7 - H. (midden 18^e eeuw; deels kopie van inv. nr. 457) GA Tholen, Stadsarchief Tholen 1330-1935, 'Privilegien, Keuren ende Handvesten der stede Tholen met den Ambagte van Schakerloo' (kaft en eerste pagina ontbreken), inv. nr. 112E, f. 5- 19 - I. (ca. 1800; deels kopie van 457) GA Tholen, Stadsarchief Tholen 1330-1935, 'Privilegien, Keuren ende Handvesten der stede Tholen met den Ambagte van Schakerloo', inv. nr. 112F, p. 5- 19.

Druk: a. ChHZ, III, p. 201-203 (zeer gebrekkig, naar ms. Radermacher) - b. Unger en De Smidt, 'Rechtsbronnen van Tolen', p. 295-306.⁴⁷⁵

Jan van Bloys heere van Scoenhoven ende van der Goude maken cont allen luden want wi meynen na onsen vermoghen te verhoeden ende te scutten alle saken daer onsen luden ende ondersaten moyenisse ende wederstoet of comen mach altoos begherende dat si in rusten ende met ghemake leuen ende des huers ghebruken so hebben wi onsen lieuen ende ghetrouwen luden van der Tolne bi haren versoeke met goeden vorsiene ende ganssen berade ghewilkort ende wilkoren ghegheuen ende gheuen alsulke ponte van rechte als hier na volghen bescreuen.

[Jan van Blois, heer van Schoonhoven en van Gouda, maken eenieder bekend, want wij menen naar ons vermogen te verhoeden en te beletten alle zaken die onze lieden en onderzaten overlast en beletselen kunnen bezorgen, telkens begerende dat zij rustig en ongestoord leven en volgens hun gebruiken, aldus hebben wij onze geliefde en getrouwe lieden van Tholen, op hun verzoek met goede voorzienigheid en geheel beraden, verordend en verordenen, gegeven en geven al dergelijke artikelen van recht, als hierna volgend beschreven.]

1. In den eersten so wie binnen onsen lande van der Tolne vorseit twist die sal verboren dertien scellinc torn⁴⁷⁶ tien scellinghe jeghens ons ende drie scellinghe jeghens baeliu ende scepenen.

[Ten eerste, wie binnen onze gebieden van Tholen voornoemd twist, die zal verbeuren dertien schellingen tournois jegens ons en drie schellingen tournois jegens baljuw en schepenen.]

2. Item wie den anderen twistelike worde gheuet van manhoofden die sal verbueren jeghens ons viue scellinghe ende viue scellinghe jeghens den ghenen dien hi se gheuet.

[Evenzo wie een ander uitscheldt voor slaaf, die zal verbeuren jegens ons vijf schellingen en vijf schellingen jegens degene, die hij uitscheldt.]

⁴⁷⁵ Deze tekst is gebaseerd op A. (kopie werd vriendelijk beschikbaar gesteld door de heer F. van den Kieboom, gemeentearchivaris van Tholen). Nadere transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox.

⁴⁷⁶ Naam van een Franse zilveren munt, de *tournois*, in 1104 voor het eerst te Tours geslagen.

3. Jtem so wie den anderen ghecante⁴⁷⁷ wonden gheuet die sal verbueren ieghens ons drie lib.
[Evenzo wie een ander kantige wonden toebrengt, die zal jegens ons drie pond verbeuren.]

4. Jtem so wie ghecante wonden hevet die salse sterken sesterhande met sinen maghen op den ghenen daer hise op betoghet heuet vor manne vor scepenen ende vore ghesworen meesters also verre als van desen een vol ghetuge is ende elc man mach sterken sesterhande met sinen maghen op den anderen tote viue bloetreesen toe of tote viue ongheliken toe also verre als manne of scepenen of meesters kennen. Ende wies men daer bouen eescht mach een man voren staen die ment ane tyet.

[Evenzo wie kantige wonden heeft, die zal dit in rechte waarmaken met zes van zijn bloedverwanten tegen degene die hij hiertoe heeft aangeklaagd, ten overstaan van leenmannen, van schepenen en voor beëdigde meesters in zoverre als hiervan een daadwerkelijk getuige is, en elke man mag het kracht bijzetten met zes van zijn bloedverwanten tegen de ander tot vijf bloedende wonden aan toe of tot vijf bulten aan toe, in zoverre als het leenmannen of schepenen of meesters bekend is. En ten aanzien van al hetgeen men daarboven eist, mag een man zich in rechte verdedigen, die men het aantijgt.]

5. Jtem so wie den anderen ane tyet van bolslaghen⁴⁷⁸ so sal die ghene die ment ane tyet daer voren staen met sinen gheuolghien maghen sesterhande.

[Evenzo wie een ander beschuldigt van kopslagen, zal diegene die men ervan beschuldigt, daartegen verweer voeren met zes van zijn bloedverwanten.]

6. Jtem so wat smerten loopt beneden den ponde torn die salmen betalen binnen den viertiennachten na dat si bedinghet is.

[Evenzo welke verwondingen minder dan een pond tournois belopen, die zal men binnen veertien dagen betalen, nadat zij in rechte zijn vastgesteld.]

7. Jtem so wat smerten loopt ten lb torn of der bouen salmen betalen binnen ses weken nadat si bedinghet is.

[Evenzo welke verwondingen een pond tournois of meer belopen, die zal men binnen zes weken betalen nadat zij in rechte zijn vastgesteld.]

8. Jtem so wie eenen knijf draghet openbaer verbuert drie lib torn. Ende so wie eenen knijf treect verbuert ses lib. Ende die met eenen kniue eenen anderen quetst verbuert tien lib.

[Evenzo wie in het openbaar een dolk draagt, verbeurt drie pond tournois, en wie een dolk treect, verbeurt zes pond en wie met een dolk een ander verwondt, verbeurt tien pond.]

9. Jtem so wie een swaert piic scerporde messe prieme dolle ende eenicherande onlouelike wapene openbaerlic draghet treect of eenen anderen daer mede quetst verbuert ghelike den kniue ute ghesteken den staue.

[Evenzo wie een zwaard, piek, scherp mes, priem, dolkmes en enigerlei volgens de keur verboden wapens in het openbaar draagt, treect of een ander daarmee verwondt, verbeurt evenveel als vanwege de dolk, met uitzondering van de staaf.]

10. Jtem so wie openbaerlike verbodene wapene draghet dien mach een scepen met ghetughe van twee wittachtighen knapen of meer bekueren ghelike den baeliu.

Ende hoe lanc die messe wesen sullen mach die baeliu metten scepenen kueren.

[Evenzo wie in het openbaar verboden wapens draagt, die mag een schepen met getuigenis van twee of meer betrouwbare knapen beboeten zoals de baljuw, en hoe lang die messen zullen zijn, mag de baljuw met de schepenen bij keur vaststellen.]

⁴⁷⁷ Hoekige of kantige wonden d.w.z. wonden waaraan je een litteken overhoudt.

⁴⁷⁸ Onbekend is de precieze betekenis hiervan, vermoedelijk slagen op het hoofd.

11. Jtem so wie beuonden worde met verbodenen wapenen hemelike draghende bi den baeliu of bi eenen scepen met ghetughe van twee wittachtighen knapen die sal verbueren jeghens ons tien lib ende jeghens den ghenen die hem wroeghet een lib.

[Evenzo wie door de baljuw aangetroffen wordt met heimelijk gedragen, verboden wapens, of door een scepen met getuigenis van twee betrouwbare knapen, die zal jegens ons verbeuren tien pond, en jegens degene die hem aanbrengt, een pond.]

12. Jtem wie den anderen wont met gheslepenen wapenen die verbuert jeghens ons tien lib.

[Evenzo wie de ander verwondt met een scherp wapen, die verbeurt jegens ons tien pond.]

13. Jtem so wat hem te quade ghesbiet an haer lijf die wonen binnen deser vriheit dat binnen der vriheit ghesbiet dat salmen hem beteren ghelike eenen edelen man in Zeelant.

[Evenzo wat hen, die wonen binnen deze vrijheid, voor kwaad geschiedt aan hun lichaam, en dat binnen de vrijheid gebeurt, dat zal men hen vergoeden op dezelfde wijze als een edelman in Zeeland.]

14. Jtem so wanneer een twist gheualt so mach die rechtere beede pertien daghen te rechte te stane jeghens mallic anderen ende jeghens ons ouer dwers nacht⁴⁷⁹ of met eenen sondaghessen bode heft hijt lieuer op eenen dach in die weke weke die hi kiest ende daer sal dan mallic van den anderen recht nemen van smerten ende van bolslaghen als trecht van deser kuere hout na dat hi gheleghen is het en ware dat een man wonden hadde die open waren dat soudemen verlegghen bi vonnissen van scepenen eer mense versoende. Ende worde een man gheboden op eenen dach te soenenne jeghens die pertien ende jeghens ons ende op dien dach niet en quame so soudene die scoutate te banne doen ende van onsen wegghen vore hem soenen ende sine misdaet veruolghen aen sijn goet waert binnen onser heerschappien gheleghen ware.

[Evenzo wanneer een ruzie voorvalt, mag de schout beide partijen dagen om jegens elkaar en jegens ons binnen een dag terecht te staan, of met een zondagse afkondiging, als hij het liever op een andere dag in de week heeft, die hij kiest, en daar zal dan elk van de ander recht eisen vanwege verwondingen en vanwege kopslagen, zoals het recht volgens deze keuren vereist, op de bevoegde plaats, tenzij dat een man wonden had, die open waren, dat zou men onderwerpen aan schepenvonnissen, vooraleer men dit verzoende. En wordt een man gedaagd op een dag te zoenen jegens die partijen, en jegens ons, en op die dag niet verscheen, dan zou de schout hem in de ban doen, en vanwege ons voor hem zoenen, en zijn misdaad vervolgen op zijn eigendom, wanneer het binnen onze heerschappij gelegen was.]

15. Jtem so wie te twiste comet met eenen stocke die bouen drien voeten⁴⁸⁰ lanc is verbuert viue scellinc torn.

[Evenzo wie bij een ruzie komt met een stok, die langer is dan drie voeten, verbeurt vijf schellingen tournois.]

16. Jtem men sal elkerlijc van buten sijn smerte beteren also als hi gheleghen is ende gheboren wanen dat hi si.

[Evenzo zal men iedereen van buiten sijn verwonding op zodanige wijze vergoeden, als het gesteld is, en het voor gebeurd aannemen zoals hij het zei.]

17. Jtem so wanneer pertien van twisterliker saken versoent sijn metten rechte so sal die rechtere van onsen wegghen beede pertien ghebieden op haer lijf ende op haer goet die soene vast ende ghestade te houdene ende so wie den anderen daerbouen misdade dien soude die rechtere aenvanghen ende in hechten houden ter tijt toe des hi seker ghemaect hadde tote onser waerheit te comene.

[Evenzo wanneer partijen vanwege een geschil volgens het recht verzoend zijn, zal de schout vanwege ons beide partijen op hun leven en op hun goed gebieden die zoen onverbrekkelijk te houden, en wie de ander desondanks onrecht aandoet, die zal de schout aanhouden en in hechtenis houden tot het moment dat hij zekerheid heeft gesteld

⁴⁷⁹ *Dwarsnacht*: gerechtelijke termijn (meestal 24 uur of het eind van een andere wettelijke termijn).

⁴⁸⁰ Lengtemaat van circa 30 cm.

dat hij voor ons gerecht zal verschijnen.]

18. Jtem so wie den rechtere manne scepenen prochipape borghermeesters of eenen waert binnen siere herberghen vrede weygherde of ontsweghe verbuert te drieweruen toe tote elker weruen tien lib torn also verre alst drie wittachtighen lieden kenlic is ende en ist niet kenlic so mach een man daervoren staen sesterhande met sinen maghen.

[Evenzo wie de schout, mannen, schepenen, pastoor, burgemeesters of een waard in zijn herberg vrede weigerde of negeerde, verbeurt tot drie maal aan toe voor elke maal tien pond, voor zover het drie betrouwbare lieden duidelijk bekend is; en is dit niet duidelijk bekend, dan mag een man daartegen opkomen met zes van zijn bloedverwanten.]

19. Jtem so wie vecht dien mach een scepen of meer of sijn waert houden ter tijt toe dat hi sekerheit ghedaen heuet rechts te pleghene bi onsen baeliu aldaer.

[Evenzo wie vecht, die mag door een of meer schepenen of zijn waard worden vastgehouden tot het moment, dat hij bij onze baljuw aldaar zekerheid heeft gesteld om recht te doen.]

20. Jtem so wat wiue sceldelike worde hantiert jeghens manne of ieghens wiue verbuert also dicke als sijt doet dertien scellinc tornoyse ende vecht se so verbuert se sesse ende twintich scellinghe torn ende dat sal die rechtere op haer betughen met drie wittachtighen luden of haer voghet salre voren staen sesterhande met sinen maghen ende en moghense of en willense die boete niet ghelden so sullen si den steen⁴⁸¹ daervoren draghen also verre als scepenen recht dinke.

[Evenzo welke vrouw scheldwoorden gebruikt jegens mannen of jegens vrouwen, verbeurt zo dikwijls als zij het doet, 13 schellingen tournois, en als ze vecht, verbeurt ze 26 schellingen tournois, en daarvoor zal de schout haar aanklagen met drie betrouwbare lieden, of haar voogd zal haar bijstaan met zes van zijn bloedverwanten. En als ze de boete niet kunnen of willen betalen, dan zullen ze de steen daarvoor dragen voor zoverre als schepenen het juist dunken.]

21. Jtem so wie in verbornissen comet jeghens ons die sal die verbornisse betalen binnen viertiennachten nadat si bedinckt is ende betaelt hise binnen der tijt niet so mach die rechtere gaen aen sijn lieflicste goet ende doen hem betalen bi scepenen een penninc waert goets vor eenen penninc.⁴⁸²

[Evenzo wie een boete verschuldigd is jegens ons, die zal die boete betalen binnen veertien dagen nadat zij opgelegd is; en betaalt hij deze niet binnen die termijn, dan mag de schout beslag leggen op zijn meest geliefde goed en hem voor schepenen doen betalen een penning van de waarde van het goed om een penning (van de boete).]

22. Jtem so wie aengesproken wort van onsen rechte of van smerten ter custinghen⁴⁸³ die mach sijn ghenachte daer of hebben viertiennachte⁴⁸⁴ ist dat hijs beghert.

[Evenzo wie wordt aangeklaagd in rechte of vanwege verwondingen teneinde een custingeed te geven, die mag zijn termijn van veertien dagen daartoe benutten, als hij dat wenst.]

23. Jtem so waenmeer vol hereuaert is in Zeelant so sijn die van der Tolne ende van Scakersloo⁴⁸⁵ sculdich ons te dienene met eenen cogghe van een ende dertich mannen.

[Evenzo wanneer een volledige heervaart wordt afgekondigd in Zeeland, dan zijn die van Tholen en van Schakerlo verschuldigd ons te dienen met een kogge van 31 mannen.]

24. Jtem alle dijkase binnen den lande van der Tolne ende van Scakersloo salmen bedriven metten baeliu ende metten scepenen van onsen wegghen met eenre boete van ses penninc torn die

⁴⁸¹ De steen dragen = de schandsteen, die men als straf gedurende een bepaalde tijd zichtbaar moest dragen tijdens een tocht door de stad.

⁴⁸² Naar evenredigheid nemen van de waarde van het goed om de boete te voldoen.

⁴⁸³ Een eed, gezworen ter bevestiging van de geloofwaardigheid van een door een ander afgelegde zuiveringseed, een volgeed. Indien iemand deze alleen aflegt, is het onschuldseed zelf.

⁴⁸⁴ *Genachte* = de halfmaandelijks termijn tussen twee rechte dagen (over dezelfde zaak), ook wel de gerechtsdag zelf.

⁴⁸⁵ Een gehucht op het eiland Tholen.

eerste twee ommeganghe den derden ommeganc verscolt op eene boete van drie scellinc torn den vierden op eene boete van ses scellinc torn den vijften ommeganc salne die rechtere bi vonnisse van scepenen te banne doen ende bestedene te makene met onsen ghelde ende dat ghelt mach men betalen op dien dach metter sonnen met eenscatten ghelde ende metten banne ende ouer dwersnacht est vierscatte ende den ban ende tenden den viertiennachten so rijst die ban neghen scellinc torn ter maent rijste achtiën scellinc torn ten ses weken rijste seuenendetwintich scellinghe torn. Ende tenden den sesse weken salt hem die rechter metten scepenen of panden eenscatte ende des ghelijcs van den waterganghen ende van den wegghen ende waert dat vreesse quame int lant van dijckasen dat salmen dan bedriuen also cort als scepenen recht dinke. Ende so wie scepenen wederseit tusschen twee dycdiluen⁴⁸⁶ of op eenen waterganc of op eenen wech dat daer of roirende is verbuert drie scellinc torn.

[Evenzo alle dijkbeheer binnen het land van Tholen en van Schakerlo zal men uitoefenen met de baljuw en met de scepenen vanwege ons op straffe van een boete van zes penningen tournois bij de eerste twee schouwen, de derde schouw is een boete van drie schellingen tournois verschuldigd, de vierde op een boete van zes schellingen tournois, de vijfde schouw zal de schout bij vonnis van scepenen de boete opleggen en de aanbesteding doen met ons geld; en dat geld mag men betalen op diezelfde dag met zonsondergang met het enkelvoudige bedrag en de boete, en de volgende dag is het viervoudig en de boete, en aan het eind van de veertien dagen, stijgt de boete tot negen schellingen tournois, na een maand stijgt die tot 18 schellingen tournois, na zes weken zal de schout hem, samen met scepenen, uitpanden voor het enkelvoudige bedrag, en dit alles geldt gelijkelijk voor de watergangen en de wegen. En wanneer er vrees ontstaat in het land vanwege dijkbeheer, dan zal men dat aanpakken zo snel als scepenen juist achten. En wie scepenen weerspreekt vanwege twee dijksloten, of vanwege een watergang [wetering], of vanwege een weg, die daartoe behoort, verbeurt drie schellingen tournois.]

25. Vrouwen vercrachten brant te stichten kerken te rouen ende dat scepenen gheslegghen worden die quamen omme vrede te nemene of twist te beuellene dat houden wi aen ons selven te rechtene alle andere crachte die binnen den lande ghevallen salmen beteren ons seuen ende twintich scellinghe torn ende die scade vierscatte die mense doet. Ende so wie men cracht aenseit ende niet kenlic en ware dat salmen ontsaken metter kustinghen alst recht is.

[Vrouwenverkrachting, brandstichting, kerkroof, en wanneer scepenen worden geslagen, die kwamen om vrede te nemen, of ruzie te beslechten, dat houden wij aan ons zelf om te berechten. Alle andere gewelddaden, die binnen de landen voorvielen, zal men ons vergoeden met 27 schellingen tournois en de schade die men ze aandoet, viervoudig. En wie men aanklaagt vanwege een gewelddaad en deze is niet duidelijk bekend, dan zal men dat ontkennen met een custingeed, zoals het recht voorschrijft.]

26. Huissoekinghe binnen der vriheit salmen beteren ghelike eenen edelen man ende den heere des ghelijc.

[Huisvredebreuk binnen de vrijheid zal men vergoeden zoals een edelman, en de heer op gelijke wijze.]

27. Jtem so wie scepenen wederseit in ghebanre vierscaren of elwaer daer drie scepenen of drie wittachtighe manne of meer kenlic is die verbuert jeghens ons drie lib torn ende jeghen die scepenen drie lib torn.

[Evenzo wie scepenen weerspreekt in de gespannen vierschaar of elders, hetgeen drie scepenen of drie of meer betrouwbare lieden bekend is, die verbeurt jegens ons drie pond tournois en jegens de scepenen drie pond tournois.]

28. Jtem so wie beuonden wort met drie wittachtighen lieden die manhoofde sijn ende met redenen ouer hem tughen moghen van quaden eeden die en salt niet meer in goets mans rechte staen ende sal den heere gheuen tien lib of die vriheit eewelike deruen.

[Evenzo wie schuldig wordt bevonden vanwege een valse eed met drie betrouwbare lieden die man zijn en gerechtigd tegenover hem te getuigen, die zal niet meer in het volle bezit van zijn burgerlijke rechten staan, en zal de heer tien pond betalen en anders het poorterrecht voor altijd verliezen.]

⁴⁸⁶ *Dijkdelle* = de dijksloten, de sloten aan de binnenzijde van de dijk.

29. Jtem so wie dobbelt bi daghe verbuert viue scellinc torn ende die waert⁴⁸⁷ tien scellinghe jeghen baeliu ende scepenen.

[Evenzo wie overdag dobbelt, verbeurt vijf schellingen tournois en de waard tien schellingen jegens baljuw en schepenen.]

30. Jtem so wie dobbelt bi nachte verbuert jeghens rechter ende scepenen een lib torn ende die waert twee pont des sal die heere hebben een lib ende verbode hem die waert dubbelen vor drie wittachtich knapen so souden die dobbelaers tswaerts boete ghelden ende brochte die waert des ander daghes dat an den baeliu niet metten ghetughe so soude hi selue die boete ghelden ende des ghelike van allen onloueliken hantspele.

[Wie 's nachts dobbelt, verbeurt jegens schout en schepenen een pond tournois, en de waard twee pond, daarvan zal de heer een pond krijgen. En verbood de waard hen het dubbelen met getuigenis van drie betrouwbare knapen, dan zullen de dobbelaars de boete van de waard betalen; en bracht de waard dit de volgende dag niet aan bij de baljuw met getuigen, dan zou hij zelf de boete betalen, en evenzo van alle afkeurenswaardige dobbelspele.]

31. Jtem ombekende scout salmen winnen te vier tiden des jaers int jaerghedinghe die een ghebuer op den anderen bi orconden van drie scepenen of drie ghebueren of meer die manhoofde sijn dat eerste ghedinghe salmen dinghebot legghen des eers sondaghes, als dertiendach leden is dat ander des sondaghes na utegaende meye dat derde des sondaghes na utegaende oechst dat vierde des sondaghes na sente martens dach in den winter ende waer men gheene orconde en heuet dat staet an des ghens eet die men die scult aneseit te liene of te versakene met eenre boete van twaelf penninc torn ende waer men dinghet ter scepenen orconde die boete is drie scellinc torn ende ter wittachtigher knapen orconde is die boete achten penninghe torn.

[Evenzo, niet in rechte erkende schuld zal men opeisen tijdens de vier keren per jaar in het jaergheding, de ene inwoner van de ander volgens getuigenis van drie schepenen of drie of meer inwoners, die man zijn; het eerste geding zal men per gebod uitvaardigen op de eerste zondag na 6 januari, het andere op zondag na de laatste dag van Mei, het derde op zondag na de laatste dag van augustus (oogstmaand), het vierde op de zondag na St. Maarten (11 nov.). En wanneer men geen getuigenis heeft, dan hangt het af van de eed van degene die men vanwege die schuld aanspreekt, te bekenen of te ontkennen op een boete van 12 penningen tournois. En wanneer men een vordering instelt op basis van schepengetuigenis, is de boete drie schellingen tournois, en op basis van bewijs van betrouwbare knapen is de boete 18 penningen tournois.]

32. Jtem so wie te banne ghedinghet wort die mach sijn ballinscip ende ban lossen binnen viertiennachten daerna ende doet hijs binnen der tijt niet so mach die ghene diene te banne ghedinct heuet comen des sondaghes daerna ende legghen ghebot daer toe op eenen dach in die weke ende gaen an des ghens lieuelicste goet diere te banne ghedinct is anderhalfscatte pande ende die pande sullen hem seluen volstaen ghelike pande die van onsen wegghen ghepant sijn. Ende so wie te banne ghedinct wort die en sal metten rechte gheen scout eeschen vordat hi sinen ban ghebetert heuet ende den clager voldaan maer hi mach hem weren metten rechte jegghen den ghenen die op hem dinghet.

[Evenzo, ieder die voor het gerecht wordt gedaagd, die mag zijn ballingschap en boete lossen binnen veertien dagen daerna, en doet hij dit niet binnen die termijn, dan mag diegene die hem voor het gerecht heeft gedaagd, de zondag erna komen, en een gebod uitvaardigen op een dag in die week, en beslag leggen op het meest geliefde goed van degene die voor het gerecht is gedaagd, anderhalf maal de waarde als onderpand, en dit pand zal hem zelf volstaan gelijk aan de panden, die vanwege ons zijn gepand. En wie aldus voor het gerecht wordt gedaagd, die zal in rechte geen schuld eisen, voordat hij zijn boete vergoed heeft, en de klager voldaan, maar hij mag zich in rechte verweren jegens degene, die hem daagt.]

33. Jtem bekende scout vor scepenen als die daghe leden sijn machmen panden tote allen tiden van den jare an dat lieflicste goet dat men vint met eenre boete van ses scellinc torn ende so waenmeer die rechter metten scepenen die die scout kennen op den ganc comt te pandene ende

⁴⁸⁷ Van de herberg of het huis waar gedubbeld werd.

die pandinghe niet en volgaet so is die boete drie scellinghe torn ende waenneer die pandinghe volgaet sullen die pande volstaen ghelijc des heeren pande.

[Evenzo, ten overstaan van schepenen erkende schuld, als de zittingsdagen geweest zijn, mag men op ieder moment van het jaar uitpanden aan het meest geliefde goed dat men vindt, met eenzelfde boete van zes schellingen tournois, en wanneer de schout met schepenen, die de schuld kennen, in actie komen om uit te panden, en die panding volstaat niet volledig, dan bedraagt de boete drie schellingen tournois, en wanneer de panding volledig is, dan zullen die panden volstaan gelijk aan de panden van de heer.]

34. Jtem sowat ghebreke onse ghebuere hebben aen utelantse liede daer salmense voren houden hem ende haer goet des si voldaan hebben metten rechte ende dat sal die rechtere doen met drien scepenen of met drie ghebueren ende die ghebuere sullen dat den scepenen aen bringhen op haeren eet daerop salmen hem recht doen ouer dwersnacht het en waere heylichdach ende ware die utelantse man bi sinen goede niet dien soude die baeliu een wete doen binnen also corter tijt als scepenen recht dochte op tghens cost die in den onrechte valt. Ende so wie den anderen hier bestelt dien sal die rechtere leueren onse vancnisse met des claghers cost ter tijt des hi voldaan is ende dien sal die smit in ende uteslaen om drie scellinghe torn.

[Evenzo elke schuldvordering die onze inwoners hebben op vreemdelingen, daartoe zal men hen en hun goed vasthouden tot zij in rechte die vordering voldaan hebben, en dat zal de schout doen met drie schepenen, of met drie inwoners, en die inwoners zullen dat de schepenen voorleggen op hun eed; daarop zal men hen de volgende dag recht doen, tenzij het een heiligendag is. En wanneer die vreemdeling niet bij zijn goederen verkeert, dan zal de baljuw hem een gerechtelijke aanzegging doen binnen zo korte tijd als schepenen juist achten, op de kosten van degene die schuldig wordt bevonden.

En wie een ander hier gijzelt, die zal de schout in onze gevangenis plaatsen op kosten van de klager, tot het moment dat hij voldaan is, en die zal de smid in en uit de boeien slaan tegen 3 schellingen tournois.]

35. Jtem al vlochtich goet van den ghebueren dat niet seker ghenoech en is siere vierscare te verbeidene mach men besetten, ende des derts daghes recht daer of doen.

[Evenzo op al het roerend goed van de inwoners, waarvan niet zeker is dat het bewaard zal blijven tot de gerechtszitting, mag men beslag leggen, en op de derde dag recht daarop doen gelden.]

36. Jtem wat binnen onsen lande vorseit gheualt ende ter custinghen behort daerof sal elkerlijc den anderen custinghen doen met sinen maghen sijn si edel of onedel.

[Evenzo wat binnen onze voornoemde landen geschiedt en tot een custing aanleiding geeft, daarvan zal ieder de ander een custingeed doen met zijn bloedverwanten, of ze nu edel of onedel zijn.]

37. Jtem so wie arfsceydinghe doen wille daer gheen dilue en is opdat si ghebots gheren die sullent doen met eenen sondaghessen bode seuen voete wijt met eenre boete van ses scellinghen torn elkerlijc drie scellinghe ende so wie sine oude dilue deluen wille sal voren deluen vierdalf voet wijt ende en wil dan een ander niet deluen die an hem ligghen sal sal hine des sondaghessen doen ghebieden metten rechte te deluene ghelike hem op eenen dach in die weke als den scepenen best dinke met eenre boete van drie scellinc torn ende en delft hi dan niet binnen sulken termine so salt die rechter besteden te deluene metten banne met sinen ghelde ende betaelt men hem sijn ghelt binnen den seluen daghe dat sal wesen eenscatte ende den ban ende beit men ouer dwers nacht so ist twiscatte ende dat mach staen viertiennachte ende tenden den viertiennachten salt hem die rechtere of panden bi den scepenen diet kennen als recht is.

[Evenzo ieder die een erfscheiding wil aanleggen, daar waar geen sloot is, indien zij een uitspraak verlangen, die zullen dit doen met een zondagse afkondiging, zeven voeten breed met een zelfde boete van zes schellingen tournois, ieder drie schellingen. Wie zijn oude sloten wil delven, zal voren graven drieëneenhalve voet breed, en wil vervolgens de ander, die aanliggend zal zijn, niet graven, dan zal hij op zondag in rechte doen gebieden te graven, gelijk op een andere dag in de week, als de schepenen goed dunken, met een boete van drie schellingen tournois, en graaft hij vervolgens niet binnen een dergelijke termijn, dan zal de schout het aanbesteden te graven met de boete, met zijn geld. En betaalt men hem zijn geld binnen dezelfde dag, dan zal het enkelvoudig wezen, en de boete en stelt men het uit tot de volgende dag, dan geldt het tweevoudige, en dat mag veertien dagen uitstaan, en aan het eind van die veertien dagen zal de schout hem uitpanden voor schepenen, die het erkennen, dat het volgens het recht is.]

38. Jtem want dicwile stoot valt onder die cooplude in der betalinghe van alrehande daghelixer comenscap die men coopt ende vercoopt om ghereet ghelt so setten wi ende gheuen onsen luden so wanneer die vercopere hi si van buten of van binnen sijn coomenscap die hi om ghereet ghelt vercoopt gheleuert heuet ende sijn ghelt daer of niet ontfaen so mach hi des anders daghes of des derts comen aen den baeliu ende gheren rechts so sal die baeliu rechtvort metten scepenen gaen metten vercooper ende doen hem gheldinge an des coopers lieflicste goet anderhalfscatte in eeghendomme maer dat mach die cooper weder lossen bider sonnen met eenscatten ghelde of die pande verloren ende viel daer in eenighen twi of stoot ende die vercooper gheen ghetughe en hadde dat sal die cooper weten of dieghene die ment aneseght ende en gherde die vercooper des anders daghes of des derts gheen recht, so moet hijt winnen met sulken rechte als ten lande staet. [Evenzo aangezien zich dikwijls botsingen voordoen onder de kooplui vanwege de betaling van allerhande dagelijkse handelswaar, die men koopt en verkoopt met contant geld, daarom bepalen wij, en geven onze lieden wanneer de verkoper, hetzij van buiten of van binnen, zijn handelswaar, die hij voor contant geld verkoopt, geleverd heeft en daarvan zijn geld niet heeft ontvangen, dan mag hij de volgende dag, of de derde dag bij de baljuw komen en recht zoeken, en dan zal de baljuw meteen samen met de schepenen met de verkoper meegaan, en hem zijn geld doen toekomen ten laste van het meest geliefde goed van de koper tot anderhalf maal het bedrag van de eigendom, maar dat mag de koper weer lossen voor zonsondergang met het enkelvoudige bedrag, en anders is het pand verloren. En in geval van enige twist of botsing, en de verkoper heeft geen getuige, dat zal de koper weten, of degene die men aanklaagt, en verzoekt de verkoper de volgende dag of de derde dag geen recht, dan moet hij het inwinnen met zodanig recht, als het voor het (platte-)land geldt.]

39. Jtem van allen scoten die in onsen lande van der Tolne onbetaelt sijn ende daer die ban af ghegaen sijn bi scependomme daer sal die baeliu scepenen ende die clerc des sondaghes ghebot toe legghen in die weke te pandene anderhalfscatte an des ghents lieflixste goet diet sculdich is ende des sondaghes daeran sullen si rekeninghe doen vort gherechte ende bewisen ghelt of pande ende dat si an pande bewisen daer voren sal die rechtere eenscatte ghelt legghen ende pleghen der pande na den rechte van den lande.

[Evenzo zullen van alle schulden, die binnen onze landen van Tholen niet betaald zijn, en waarop in het gerecht door schepenen boeten zijn opgelegd, de baljuw, schepenen en de secretaris een zondagse afkondiging doen in die week beslag te doen leggen van anderhalf maal de waarde op het meest geliefde goed van diegene die de schuld heeft, en de volgende zondag zullen zij rekenschap voor het gerecht afleggen vanwege het geld of het onderpand; en wat zij aan panden aanwijzen, daarvoor zal de schout het enkelvoudige bedrag betalen en het pand houden naar het recht van het land.]

40. Jtem allen utelantse lieden salmen den eenen van den anderen recht doen opt ghelooue van den baeliu ende den scepenen na utelantsen betoghe het si met brieuen of met kennissen van lieden als onsen baeliu ende scepenen vorseit dinken sal dat redelic is.

[Evenzo zal men alle vreemdelingen de een jegens de ander recht doen volgens toestemming van de baljuw en de schepenen naar buitenlandse bewijsstukken, hetzij met brieven of met de wetenschap van lieden, zoals onze baljuw en schepenen voorzegt zullen denken dat redelijk is.]

41. Jtem van scuttinghen mach die baeliu metten scepenen kueren alst hem nuttelicst dinken sal.

[Evenzo vanwege schuttingen mogen baljuw en schepenen keuren (verordenen) zoals hen het meest nuttig zal denken.]

42. Jtem elc man die onder ons wont mach malen tote wat molen hi wille binnen onser heerscappien ter Tolne.

[Evenzo mag elke man die onder onze heerschappij valt, (zijn meel) malen bij elke molen binnen onze heerschappij van Tholen.]

43. Jtem so wie men niet en vint driuende noch draghende⁴⁸⁸ dat staet tote onser waerhede.

[Evenzo ieder die men niet op heterdaad betrapt dat hij iets zou stelen, dat is voorbehouden aan ons gerechtelijk

⁴⁸⁸ *Enen drivende enden dragende vinden* = iemand betrappen op het wegvoeren/stelen van iets.

onderzoek.]

44. Jtem so wie sijn vier also bewaert datter een huys of meer of bornt sijns ondankens verbeurt een jaer die port of sijn hoofd of hi sal der port gheuen tien lib torn ende waer brant quame van iements boden so soudent die boden die schade selue draghen.

[Evenzo wie zijn vuur zodanig bewaart dat er een of meer huizen, zijns ondanks, afbranden, verbeurt een jaar zijn poorterrecht of zijn hoofd, of hij zal de stad tien pond tournois betalen; en wanneer brand ontstond door iemands dienstboden, dan zouden die dienstboden de schade zelf dragen.]

45. Jtem so wie ten brande comet met verboden wapenen verbort tien scellinc torn jeghens die port.

[Evenzo wie bij een brand komt met verboden wapens, verbeurt tien schellingen tournois jegens de stad.]

46. Jtem so wie arbeit doet tote den brande dien salmen ghelden als redelic is ende dat sal ghelden dieghene daer die brant of comt opdat hi also vele heuet ende heeft hijs niet so gheltet die port.

[Evenzo wie werk verricht om de brand te bestrijden, die zal men vergoeden naar redelijkheid, en dat zal diegene betalen die de brand deed ontstaan, als hij zoveel geld heeft, en als hij dat niet heeft, dan zal de stad het betalen.]

47. Jtem een ieghelic sal sijn hofstede die binnen deser vriheit leghet mogen ghebruken ende vercoopen behouden mijn heere sijnre heerlicheit ende sijns rechts.

[Evenzo zal een ieder zijn woning, die binnen deze vrijheid is gelegen, mogen gebruiken en verkopen, behoudens de heerlijkheid van mijn heer en zijn rechten.]

48. Jtem so wie des anders arbeit nemt te doene dien sal hi voren eenighen anderen arbeit doen ende dede hijs niet ende clagher quame vor den rechtere so sal hi verbueren jeghens ons een lib ende den clagher sine schade beteren ende alle sondaghe recht daer of te doene up eenen dach in die weke ende die arbeyder sal alle sondaghe recht hebben van sinen arbeyde.

[Evenzo wie andermans arbeid overneemt, die zal hij vóór enige andere werkzaamheden uitvoeren, en doet hij dit niet, en de klager verschijnt voor de schout, dan zal hij verbeuren jegens ons een pond en de klager zijn schade vergoeden, en alle zondagen recht daarover te doen op een dag in de week, en die arbeider zal alle zondagen recht hebben vanwege zijn arbeid.]

49. Jtem alle bate ende orbare die comen mach van der halle die sal sijn der port.

[Evenzo alle opbrengsten en voordeel, die het gebruik van de hal zal opleveren, komen aan de stad toe.]

50. Jtem so salmen alle vribrieue bezeghelen metter port zeghele ende die alle jare vernieuwen ende daer of sal die port hebben twee grote⁴⁸⁹ ende die clerc eenen haluen groten.

[Evenzo zal men alle vrijgeleiden bezegelen met het stadszegel, en die elk jaar vernieuwen, en daarvan zal de stad twee groten krijgen, en de secretaris een halve grote.]

51. Jtem so sal die baeliu bi scepenen die borghermeesters maken alle jare ende die baeliu sal metten scepenen ende borghermeesters den exijs verhueren ende dat van den exise comt sal bliuen in der port orbare ende daer of rekenninghe te doene met ghelde of met panden vor baeliu ende scepenen of die wi daerbi setten.

[Evenzo zal de baljuw na raadpleging van schepenen elk jaar de burgemeesters aanstellen, en de baljuw zal met de schepenen en de burgemeesters de belasting verpachten; en de opbrengst van de belasting zal ten voordele blijven van de stad en daarvan zal rekenschap worden gedaan met geld of panden ten overstaan van baljuw en schepenen of degene die wij daartoe aanstellen.]

52. Jtem dat niemant gheenrehande beesten vercoopen en sal buten der Tolne ende Scakersloo si en sullen eer twee saterdaghe haer beesten ter Tolne ter merct hebben op een boete ons van eenen lib ende der port van tien scellinghen torn.

⁴⁸⁹ Een munt, meest ter waarde van een halve stuiver.

[Evenzo dat niemand enigerlei beesten zal verkopen buiten Tholen en Schakerlo, tenzij zij hun beesten eerst twee zaterdagen te Tholen op de markt zullen brengen, op een boete aan ons van een pond, en aan de stad tien schellingen tournois.]

53. Jtem men sal van gheesteliken saken niemant vorder daghen dan vor den outaer in die kerke want wi verstaen hebben van ouders dat tlant van der Tolne eerst daer op ghedyc was dat men niemant vorder daghen en soude van gheesteliken saken dan vor toutaer in die kerke so verbieden wij yement te doene also verre alst in ons is op sijn lijf ende op sijn goet.

[Evenzo zal men vanwege geestelijke zaken niemand ergens anders dagen dan voor het altaar in de kerk, want wij hebben begrepen van voorzaten, dat toen het land van Tholen voor het eerst bedijkt werd, men niemand vanwege geestelijke zaken ergens anders zou dagen dan voor het altaar in de kerk, aldus verbieden wij iemand dit te doen, voor zover het aan ons is, op zijn leven en op zijn goed.]

54. Jtem so wie den anderen in gheesteliken rechte doet daghen die sal den prochipape met sinen ghesellen gheuen drie scellinc torn ende die sal ghelden die beualt int recht.

[Evenzo wie de ander doet dagen vanwege kerkelijk recht, die zal de pastoor met zijn gezellen drie schellingen tournois geven, en diegene zal het betalen, die in rechte in het ongelijk wordt gesteld.]

55. Jtem so wie op den rechtere of scepenen sprake of op den prochipape ende op sijn ghesellen die in der kerken gheprouent⁴⁹⁰ sijn om tgheestelike recht dat in der kerken ghegheuen ware verbuert jeghens ons drie lib ende jeghens den ghenen, daer si op spreken met sinen ghesellen drie lib ende dat salmen proeuen met drie wittachtighen luden of meer.

[Evenzo wie de schout of schepenen in rechte aanspreekt, of de pastoor of zijn gezellen, die in de kerk een prebende genieten volgens het geestelijke recht, dat in de kerk was gegeven, verbeurt jegens ons drie pond, en jegens degene die ze aanspreken met zijn gezellen drie pond en dat zal men aantonen met drie of meer betrouwbare lieden.]

56. Jtem op wat goede een man comt metten gherechte van den lande onbecroont ende onbecalengiart dat sal hi besitten ende ghebruken als sijn vri eeghen goet tote eeweliken daghen.

[Evenzo van welke goederen een man volgens het recht van het land in het bezit komt onaangesproken in rechte en ongevorderd, die zal hij bezitten en gebruiken als zijn vrij eigendom ten eeuwige dage.]

Ende alle dese vorscreuen ponte van deser vorseider kuere sullen wesen also verre als tlant van der Tolne ende van Scakersloo gaet ende alle saken sonder argelist behoudelic onser heerlicheit. Ende ommedat wi willen dat onsen vornomden lieden alsulc recht ende ordinantie als vorscreuen is van ons ende van onsen nacomelinghen eewelike tallen daghen wel ende trouwelike ghehouden worden in allen manieren als vorscreuen is so hebben wi desen brief open bezeghelt met onsen zeghele.

[En al de voorschreven artikelen van deze voornoemde keur zullen gelden zover als de gebieden van Tholen en van Schakerlo zich uitstrekken, en alle zaken gelden zonder kwade trouw, behoudens onze heerlijkheid. En omdat wij willen, dat onze voornoemde lieden alle recht en regelingen, zoals hiervoor geschreven staat, van ons en van onze nakomelingen ten eeuwige dage goed en getrouw gestand zullen worden gedaan op alle manieren, zoals hiervoor geschreven staat, aldus hebben wij deze brief open bezegeld met ons zegel.]

Ghegheuen in onsen lande van der Tolne seuen daghe in die maent van december jnt jaer ons Heeren dusent driehondert sesse ende tsestich.

[Gegeven in onze landen van Tholen, op de zevende dag in de maand december, in het jaar van onze Heer 1366.]

Jussu dni Jo de BleS
[In opdracht van heer Jan van Blois]

Sign. ex coffero
Gezegeld uit de koffer.]

P[er] consilium dno de Barbenchon de Haerler baronii Hugens de Barbenchon et Johis de Langher[a]c milit[es]

⁴⁹⁰ Een prebende betreft de rente die men geniet uit de opbrengst van kerkelijke goederen.

Alba de Meert canoni Tiet Aloudo Johis Jo de Bueren

Jo Ton[?]

[Op advies van de heren [Jan?] van Barbencon, van Herlaar, baronnen; Hugo van Barbencon en Jan van Langerak⁴⁹¹, ridders.

Albert van Meerten, kanunnik van de Dom te Utrecht, Aloud Jansz⁴⁹², Jan van Bueren

Jan Tolnaer?.]⁴⁹³

⁴⁹¹ Baljuw van Gouda en Schoonhoven.

⁴⁹² Rentmeester van Zeeland.

⁴⁹³ Jan Tolnaer was klerk, en neef van Jan Tolnaer (kapelaan en rentmeester-generaal 1363-1380).

Willem van Duivenvoorden, heer van Oosterhout, en Heilwich, vrouwe van Vianen en van Oosterhout, verlenen stadsrecht aan hun poorters en poortersessen van Vianen.

Origineel niet voorhanden.

*Afschrift: B. (ca. 1490 - 1576) UB Leiden, ms. LTK 818, f. 1r - 2v = 'Privilegiën en keuren van Vianen van 1269 tot 1576' (Meest authentieke afschriften, perkament, 44 fol.; collectie Maatschappij der Nederlandse Letterkunde) - C. (ca. 1550) GA Vianen, collectie Historische Vereniging 'Het Land van Brederode', inv. nr. 23, f. 42v - 44v = Handschrift bevattende afschriften van oorkonden, costume, handvesten, schouwvonnissen enz. vanaf 1269, aangelegd door de secretaris van Vianen (?). Fotokopie naar origineel aanwezig in de bibliotheek van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde te 's-Gravenhage - D. (1594) GA Vianen, Stad Vianen, inv. nr. 38, ongefolieerd = 'Nota Costumen van Vianen', register van akten en verordeningen rakende bestuur en rechtspraak over 1332-1573 (naar B.).⁴⁹⁴
Druk: a. De Geer, 'Rechten van Vianen', p.124-128 (naar B.).*

Wij Willam van Duuenvoirden here van Oisterhout ende Heijlwich vrouw van Vijanen ende van Oisterhout sijn wittaftige getrouwede wijff maecken condit ende kenlick allen luyden die desen brieff sullen sien off horen lesen dat wij gegeuen hebben ende geuen voir ons ende voir onsen nacomelingen onsen goeden getrouwen luyden poirteren ende poirterschen die nu ter tijt woonen off hier naemaels woonen sullen binnen onser vriheijden te Vianen alsulcke recht als hier naemaels beschreuen staet.

[Wij, Willem van Duivenvoorde, heer van Oosterhout, en Heilwich, vrouwe van Vianen en van Oosterhout, zijn wettig getrouwde vrouw, maken allen die deze brief zullen zien of horen lezen bekend, dat wij hebben gegeven en geven voor ons en voor onze nakomelingen aan onze trouwe lieden, poorters en poortersessen, die heden wonen of hierna zullen wonen binnen onze vrijheid te Vianen, zulk recht als hierna beschreven staat.]

1. Inden yersten soe geuen wij hem soe wat drie schepen besegelen off meer van schoude dat salmen vuytpanden ende recht daer aff doen ouer alle onse lande van Vijanen.

[Ten eerste geven wij hen dat wat drie of meer schepenen bezegelen vanwege schulden, dat zal men overal in ons land van Vianen uitpanden en daarover recht doen.]

2. Voirt wat drie schepen off meer besegelen van erffnisse binnen der vriheyde voerseyt dat sall gestade bliuen mer alle ernfisse die buyten der vriheijden ghelegen is rechts te plegen binnen den ban daert gelegen is vuytgenomen alle leengoet dat men houdt vander hoffstede van Vijanen.

[Voorts wat drie of meer schepenen bezegelen vanwege erfenissen binnen de voorzegde vrijheid, dat zal in stand blijven, maar over elke erfenis die buiten de vrijheid gelegen is zal recht worden gedaan binnen het rechtsgebied waar deze gelegen is, uitgezonderd alle leengoederen die men houdt van het hof van Vianen.]

3. Voirt soe salmen allen comannen die van buyten comen recht doen ouer dwersnacht ende onuertoghen. Ende waer dat saecke dat men den coman pande settede die men drijuven off dragen mochte die soude die coman houden tot des anderen dages toe nae dien dat zij hem geschat waren bij schepen soe moeghen wij die panden losenen willen wij om den hoofstall. Ende waert dat wijse nyet en losenden off nyemant van onser wegen soe machse die coman wech voeren ende sijnen will daer mede doen.

[Voorts zal men alle kooplieden die van buiten komen binnen 24 uur en volgens een korte procedure recht doen. En in het geval dat men op roerende goederen van de koopman beslag legt, die zal de koopman houden tot de volgende

⁴⁹⁴ Deze tekst is gebaseerd op D. Transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox.

dag; als vervolgens het pand geschat is door schepenen, dan mogen wij dat pand lossen, indien wij willen, tegen de hoofdsom. En als wij deze niet lossen noch iemand vanwege ons, dan mag die koopman ze meenemen en er mee doen wat hij wil.]

4. Voirt soe wie die vierschaer, daer onsen rechter mit vier schepen te recht sate off mit meere stoerde die verboerde tegens ons tyen pont tornoijsse.

[Voorts wie de vierschaar, als onze schout met vier of meer schepenen zitting houdt, verstoort, verbeurt jegens ons tien pond tournoois.]

5. Voirt soe wie schepen wederseijde off tegens schepen vonnisse die verbuerde tegens elcken schepen een pont ende tegens ons alsoe vuel als tegens alle die schepenen.

[Voorts wie schepenen weerspreekt of tegen een schepenvonnis, die verbeurt jegens elke schepen een pond en jegens ons zoveel als jegens alle schepenen tezamen.]

6. Voirt soe wie onsen richter enen vrede weijgerde off verswege verboert tegens ons vijff pondt. Ende waer dat saecke dat onsen richter off sijn bode des vreden nyet en vermaenden ende een schepen off meer den vrede eyschden alsoe dicke als hine wederseechde off versweghe ende ment betuygen mocht mit schepen off mit twee poirters soe verbuerde die gheen diemen eyschde tegens ons vijff pont.

[Voorts wie onze schout een vrede weigert of verzwijgt, verbeurt jegens ons vijf pond. En in het geval dat onze schout of zijn bode de vrede niet zouden vermanen en een of meer schepenen de vrede eisen, zo vaak als hij deze weerspreekt of verzwijgt en men het getuigen kan met een schepen of met twee poorters, verbeurt diegene tegen wie men het eist, jegens ons vijf pond.]

7. Voirt soe wie enen vrede brake ende onsen richter hem daeraff bedragen mocht mit twee schepen off mit twee wittafte poirteren die verboerde tegens ons lijff ende goet.

[Voorts wie een vrede breekt en onze schout hem met twee schepenen of twee betrouwbare poorters daaraan schuldig kan verklaren, die verbeurt jegens ons lijf en goed.]

8. Voert soe wie eenen mensche doet sloege binnen der vryheyt voirseyt ouer den handadighen soudon wij richten off onse richter mit wijsdom van scepen ende die een helft sall bliuen sijnen wijue van sijnen goede ende sijnen kynderen heeft hijse ende heeft hij ghene soe salt bliuen sijnen erffnamen ende die ander helft sall onse wesen. Ende waer oick dat saecke dat die hantdadighe ontginge ende nyet begrepen en worde soe soude hij ballinck wesen des lants ende der vryheyt voirsc. totter wijlen dat hij ons ende den maegen verbetert hadt ende soe moegen wij onse hant an sijn goet slaen ende gebruyckent als voirscreven is.

[Voorts wie een mens dood slaat binnen de voorzegde vrijheid, dan zullen wij of onze schout over de dader oordelen met vonnis van schepenen; en de ene helft van zijn goederen zal aan zijn vrouw en zijn kinderen blijven, als hij deze heeft; en heeft hij er geen, dan zal het aan zijn erfgenamen blijven, en de andere helft zal aan ons toekomen. En in het geval dat de dader ontkomt en niet gegrepen wordt, dan zal hij balling van het land en van de voorschreven vrijheid zijn tot het moment dat hij ons en de familieleden vergoed heeft, en mogen wij beslag leggen op zijn goed en het gebruiken zoals is voorgeschreven.]

9. Voert soe wat mensche den anderen verleemde die verboerde tegens ons tyen pont ende hij moet den ghenen beteren die hij verleemt heeft bij ons ende bij den schepenen.

[Voorts welk mens een ander verwondt, die verbeurt jegens ons tien pond, en hij moet degene die hij verwond heeft schadeloos stellen voor ons en voor de schepenen.]

10. Voert soe wat mensch den anderen dede eene kuerwonde dat onse richter ende onse schepen kenden die verbuerde tegens ons vijff pont ende die gheen die de smerte hadt dien soudmen beteren bij ons off bij onsen richter ende schepen.

[Voorts welk mens een ander een keurwond toebrenghet, die onze schout en onze schepen bekend is, die verbeurt jegens ons vijf pond; en degene die de wond opliep, die zal men schadeloos stellen voor ons of voor onze schout en schepen.]

11. Voirt soe wat mensch den anderen dede een bloetwonde die verboerde tegens ons drie pont ende den mensche te beteren diemen misdede bij ons off bij onsen richter ende bij schepen.

[Voorts welk mens een ander een bloedende wond toebrenghet, die verbeurt jegens ons drie pond, en hij zal de man die men misdaan heeft schadeloos stellen voor ons of voor onze schout en voor schepen.]

12. Voert soe wat mensche den anderen met eenre vuste sloege die verbuerde tegens ons een pont.

[Voorts ieder mens die een ander met de vuist slaat, die verbeurt jegens ons één pond.]

13. Voirt soe wie eenen mensch lochende mit erren moede die verbuerde tegens ons tyen schellinge.

[Voorts ieder die een mens in woede voor leugenaar uitmaakt, die verbeurt jegens ons tien schellingen.]

14. Voirt soe wie eenen knijff treckede off een sweert in erren moede die verbuerde tegens ons drie pont.

[Voorts ieder die in woede een mes trekt of een zwaard, die verbeurt jegens ons drie pond.]

15. Voirt soe wie eenen mensch sloege mit enen staue die verbuerde tegens ons drie pont.

[Voorts ieder die een mens slaat met een staaf, die verbeurt jegens ons drie pond.]

16. Voirt soe wie huysstotinge dede bij nacht off bij dage ende onse richter bedragen mocht mit schepen off mit twee wittaftige poirteren die verbuerde tegens ons tyen pont alsoe menich werff als hyt dede.

[Voorts wie 's nachts of overdag huisvredebreuk pleegt en onze schout kan dit bewijzen met schepen of met twee betrouwbare poorters, die verbeurt jegens ons tien pond, zo vaak als hij het zou doen.]

17. Voirt soe wie eenen mensch vercraftte bij dage off bij nacht ende onse richter bedragen mocht mit schepen off mit twee wittaftigen poirteren daer souden wij off onse richter richten ouer sijn lijff ende deylen an sijn goet gelijk als vanden dootslage.

[Voorts ieder die 's nachts of overdag een mens verkracht en onze schout kan dit bewijzen met schepen of met twee betrouwbare poorters, daarover zullen wij of onze schout recht spreken op straffe van zijn leven en delen in zijn goed, op gelijke wijze als vanwege doodslag.]

18. Voert soe wie den anderen stale sijn goet ende men vonde driuen off dragen off datten onse richter bedragen mochte mit schepen off mit wittaftigen poirteren daer soude onse richter richten ouer sijn lijff ende deylen an sijn goet gelijk als vanden dootslage alsoe verre dat tyen schellingen weert waere off daer en bouen.

[Voorts ieder die een ander zijn goed steelt en die men daarmee aantreft of dat onze schout dit bewijzen kan met schepen of met twee betrouwbare poorters, daarover zal onze schout recht spreken op straffe van zijn leven en delen in zijn goed, op gelijke wijze als vanwege doodslag, in zoverre dat het tien schellingen waard is of meer.]

19. Voirt des gelijcx vanden diefflijcken goede te vijf schellingen toe off daerenbouen daer sall onse richter richten over sijn ore.

[Voorts hetzelfde vanwege gestolen goederen ter waarde van vijf schellingen of meer, daarover zal onze schout recht spreken volgens hetgeen hem ter ore is gekomen.]

20. Voirt soe wat vuytemsche man beset worde binnen der vryheyt voirsch. van schoude die mach quyt wesen mit sijnen eede ten waer off die gheen dien beset had betoech had van drie schepenen soe en mach hij daer nyet voer zweren ende hadde hij ander betoech van wittaftighen luyen soe soudon wij dat besien off onse richter off hij daer schout an had ende dat te richten bij onsen goetduncken off bij ons richters.

[Voorts iedere vreemdeling waarop binnen de voorschreven vrijheid beslag wordt gelegd vanwege schulden, die mag zich vrijwaren met zijn eed, tenzij degene die beslag heeft gelegd een bewijs had van drie schepenen, dan mag hij daarvoor niet zweren, en als hij ander bewijs heeft van volgens het recht erkende lieden, dan zullen wij of onze schout dat bezien of hij daar schulden aan heeft, en daarover recht te spreken naar ons goetduncken of dat van onze schout.]

21. Voirt alsulcke kuere alse onse schepenen leggen bij wille ons richters die salmen houden ende altoes behouden ons onser heerlicheijden ende die kuere te mijnren ende te meerren ende off ende aen te doen als wij willen ende alle die saken te dueren tot onsen wederseggen dat is te verstaen vande kuere die men dagelick leit bij onsen richter ende bij onse schepenen behoudelick der hantvesten allen dandere punten dien zij beschreuen heeft.

[Voorts alle keuren zoals onze schepenen vaststellen met medewerking van onze schout, die zal men gestand doen en altijd behoudens ons onze heerlijkheid, en die keuren te verminderen of te vermeerderen en in of buiten werking te stellen zoals wij willen; en al die zaken te laten voortduren tot ze door ons worden herroepen, dat is te weten van de keuren die men dagelijks vastlegt door onze schout en onze schepenen, behoudens de handvesten en alle andere punten, die daarin beschreven staan.]

22. Ende wij sullen schepenen setten ende ontsetten wanneer wij willen ende alle ambochten binnen der vryheyde ende alle maten salmen barnen ende yken bij ons off bij den ghenen die wijt beuelen ende by onsen schepenen. Ende ware oick dat saecke datter schepenen ontbraken ende wij binnen lants nyet en waren soe mocht onsen richter enen kiezen bij sijnen eede daer wij ende onse poirte mede bewaret waren.

[En wij zullen de schepenen benoemen en ontslaan, wanneer wij willen, en alle ambachten binnen de vrijheid, en alle maten zal men laten branden en ijken door ons of door degene die wij opdracht geven en door onze schepenen. En in het geval dat er schepenen ontbreken en wij niet binnenlands zouden zijn, dan mag onze schout er een kiezen op zijn eed, waarmee wij en onze stad geholpen zijn.]

23. Voirt soe wat schout gemaect wart die onse richter ende schepenen kennen dat salmen vuytpanden binnen vierthienacht den derden pennync beter nae schepen schieringe behouden elcken coman van buyten sijns rechts alset voers. is.

[Voorts welke schuld gemaakt is, die onze schout en schepenen bekend is, die zal men uitpanden binnen veertien dagen tegen betaling van de derde penning naar taxatie van schepenen, behoudens elke koopman van buiten zijn recht zoals het voorschreven is.]

24. Voirt soe wie hem schepen kenningen vermate ende des after bleue die verbuerde tegens ons een pont.

[Voorts wie aanspraak maakt op een schepenvonnis en niet voor het gerecht verschijnt, die verbeurt jegens ons een pond.]

25. Voirt soe mach onse richter van onser wegen poirteren ontfaen voer twee schepenen off meer ende die gheen diemen ontfaet sall gheuen een pont ter poirten oirbaer mede te vesten.

[Voorts mag onze schout vanwege ons poorters toelaten ten overstaan van twee of meer schepenen, en degene die men toelaat, zal een pond betalen ten bate van de omvesting van de stad.]

26. Voirt alle misdaet ende brueken die bij nacht geschien off geschien mogen daer sall onse richter mit den schepen een waerheyt off moegen ondervijnden alsoe wel bij vermoeden elck man op zijnen eedt als off ment gesien hadt ende elck misdaet daer aff te verbeteren gelijk als hier voer gescreuen is.

[Voorts naar alle misdaden en vergripen die 's nachts geschieden of mochten geschieden zal onze schout met een schepen een gerechtelijk onderzoek mogen instellen, als ook bij een verdenking elke man op zijn eed alsof men het gezien heeft, en voor elke misdaad zal schadeloos worden gesteld, op gelijke wijze als hiervoor geschreven staat.]

27. Voirt wanneer wij off onse richter den scepenen vonnisse vermanen inden gericht dat die selue schepen dan wijsen off die meerre hoep dat zall van dien saken voirt gaen sonder argelist.

[Voorts wanneer wij of onze schout de schepenen in het gerecht vermanen tot een vonnis, dat diezelfde schepenen dan vonnis wijzen of de meerderheid, dan zal de zaak te goeder trouw zijn beslag krijgen.]

28. Voirt soe zullen alle onse hoffsteden binnen onsen vryheyt staen op enen erfpacht in sulcken manieren alsoe zij vuytgeheuen zijn.

[Voorts zullen al onze hofsteden binnen onze vrijheid op een erfpacht staan op zodanige wijze als ze uitgegeven zijn.]

Ende alle dese voirs. punten ende rechten hebben wij Willam van Duuenvoirden heer van Oisterhout ende Heylwich vrouw van Vijanen ende van Oisterhout geloeft ende gelouen voir ons ende voir onsen naecomelinge te houden in allen manieren als voirs. is ons altoes behouden onser heerlicheyt ende alle saken sonder argelist.

[En al deze voorschreven artikelen en rechten hebben wij, Willem van Duivenvoorde, heer van Oosterhout, en Heilwich, vrouwe van Vianen en van Oosterhout, beloofd en beloven wij voor ons en voor onze nakomelingen te houden op alle manieren als voorschreven is, altijd onder voorbehoud van onze heerlijkheid, en alle zaken te goeder trouw.]

In oirconde desen brieue besegelt met onsen zegelen. Gegeuen int jaer ons heren duysent driehondert ses ende dertich des anderen dages nae Ste Matheus dach.

[Ter bevestiging deze oorkonde bezegeld met onze zegels. Gegeven in het jaar van onze Heer 1336 de andere dag na Sint Matheusdag.]

Floris V, graaf van Holland, verleent stadsrecht aan zijn poorters van Vlaardingen.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: M. (1753-1763) NA, Handschriften derde afdeling ARA, nr. 1 a (Supplementen van het Groot Charterboek Van Mieris, I, f. 44, naar een privilegeboek van Vlaardingen in het bezit van de stadssecretaris Huissen (= B, D of E).

Druk: a. Van Nievelt, Handvesten Vlaardingen, p. 6-16, naar G – b. OHZ, III, nr. 1632.⁴⁹⁵

Nos Florentius comes Hollandie notum facimus universis presentes visuris quod nos progenitorum virorum vestigia imitantes

[Wij, Floris, graaf van Holland, maken aan allen die dit document zullen zien, bekend, dat wij in de voetsporen van onze voorvaders.]

1. fidelibus nostris oppidanis in Flardinghen perpetuam ab omnibus exactionibus, tributis vel taliis concedimus libertatem et ut ipsi in suis negotiationibus per totum nostrum districtum Hollandie et Zelandie cum bonis propriis absque teloneo libere valeant proficisci ita tamen ut, si aliorum bona que theloneis astringuntur fraudulenter ad vehendum acceperint sibi eadem adscribentes – quia fraus et dolus nemini patrocinari debent – dicta libertate frustrentur si duobus legitimis testibus hoc poterit comprobari; non liceat etiam iis occurrere mercatoribus per modum subarationis per unum denarium multa bona ad credentiam comparent et sic tanquam sua absque iure thelonii eadem deducant, verum que pro parata pecunia et plenarie persoluta comparaverint, absque exactione thelonii per totum districtum nostrum transvehant ubi velint.

[aan onze trouwe poorters in Vlaardingen eeuwige vrijstelling van alle heffingen, schattingen of belastingen verlenen en dat zij bij hun handelszaken vrijelijk zonder tol te betalen door heel ons gebied van Holland en Zeeland kunnen trekken met hun goederen, onder die voorwaarde echter, dat als zij goederen van anderen (niet-poorters, vreemdelingen), die wel belast zijn met tol, op bedrieglijke wijze overnemen om te vervoeren, terwijl zij doen alsof deze goederen van hen zijn, zij – daar niemand voordeel mag hebben van bedrog en list – de genoemde vrijheid verspelen, indien men dit zal kunnen bewijzen met twee betrouwbare getuigen; ook mag het die kooplieden niet gebeuren (dat) zij voor één penning bij wijze van onderpand vele goederen op krediet aanschaffen en die aldus als hun eigen goederen vervoeren zonder de verplichting van tol, maar wat zij hebben aangeschaft voor contant geld en volledig betaald, mogen zij door heel ons gebied, waar zij dat willen, vervoeren zonder de heffing van tol.]

2. Preterea concedimus eisdem ut nullus super quovis articulo eos possit impetere ad duellum, sed quicumque casus fuerit intra oppidum, quomodo ibidem acciderit, terminetur iuxta sententias scabinorum.

[Bovendien staan wij hun toe, dat niemand, op grond van welk artikel dan ook, hen tot een tweekamp kan uitdagen, maar welk voorval er ook in de stad is geweest, hoe het daar is gebeurd, moet overeenkomstig de uitspraken van schepenen afgehandeld worden.]

3. Si quis etiam oppidanorum in vere ad seminandum et in diebus messis ad metandum per unum mensem vel duos ad manendum in rure, ex nunc, dummodo expeditioni comitis et aggerum reparationi una cum aliis intenderit, ob hoc sua non careat libertate.

[Tevens, als iemand van de poorters in de lente om te zaaien of in de oogsttijd om te oogsten, gedurende één of twee maanden (de stad verlaat) om op het land te verblijven, dan kan hij vanaf heden op grond daarvan zijn vrijheid niet verliezen, als hij maar samen met de anderen zijn bijdrage levert aan de heervvaart van de graaf en het herstel van de dijken.]

⁴⁹⁵ Deze tekst is gebaseerd op OHZ, nr. 1632; zie aldaar voor een uitgebreid overzicht van afschriften, drukken etc.. Hertaling door W. van Bentum.

4. Preterea si aliqui extra oppidum manentes alicui oppidani coram scabinis super aliquo debito fideiussoriam prestiterit cautionem vel alias obligatoriam, si tertia vocatus monitione minime satisfecerit, eundem per balivum nostrum ad obligationis executionem volumus coartari.

[Bovendien, als iemand die buiten de stad woont aan een poorter ten overstaan van schepenen vanwege een schuld de zekerheid heeft gegeven die hoort bij een borg of die anders verplichtend is, indien hij na een derde aanmaning geenszins betaalt, dan willen wij dat hij door onze baljuw tot het nakomen van zijn verplichting wordt gedwongen.]

5. Volumus etiam ut omnes in oppido vel extra oppidum manentes et areas in eo habentes ad usus oppidi sump...⁴⁹⁶ consimiles faciant cum reliquis oppidanis.

[Ook willen wij dat allen, die in of buiten de stad wonen en daarin vaste goederen bezitten, ten behoeve van de stad gelijksoortige betalingen doen als de andere poorters.]

6. Item quicumque infra dictum oppidum mercaturas exercere voluerit, marcham marchi similem ad restaurationem ville persolvat.

[Evenzo zal ieder die in genoemde stad handel wil drijven, voor het onderhoud van de stad naar gelang zijn vermogen betalen.]

7. Si quis scabinis contradixerit in forma iudicii sententiam promentibus, decem libras nobis et cuilibet scabino XX solidos et iudici viginti solidos persolvat.

[Als iemand zich verzet tegen de schepenen, wanneer zij in de hoedanigheid van rechter een vonnis vellen, dan zal hij ons tien pond, aan iedere schepen twintig schellingen en aan de schout twintig schellingen betalen.]

8. Quicumque post datam sententiam super aliquo articulo iterato placitaverit, nobis decem solidos persolvat.

[Wie na gedane uitspraak nogmaals over een of andere zaak procedeert, zal ons tien schellingen betalen.]

9. Quicumque domum alicuius impugnaverit, si per scabinos convictus fuerit, X libras nobis persolvat.

[Wie het huis van iemand aanvalt, moet ons, als zijn schuld door de schepenen is aangetoond, tien pond betalen.]

10. Quicumque iudici vel duobus saltem scabinis treugas dare renuerit, X libras nobis persolvat.

[Wie aan de schout of tenminste twee schepenen weigert zijn woord te geven de vrede te onderhouden, moet ons tien pond betalen.]

11. Quicumque oppidanus alicui concivi suo mediocre vulnus armata manu intulerit, nobis quadraginta solidos et iudici nostro duos solidos persolvat.

[Iedere poorter die een of andere medepoorter van hem gewapenderhand een middelgrote wond toebrengt, zal ons veertig schellingen en onze schout twee schellingen betalen.]

12. Qui vero alteri alapham dederit, decem solidos persolvat.

[Hij die echter een ander een klap in het gezicht geeft, zal tien schellingen betalen.]

13. Quicumque vero extra oppidum manens infra libertatem oppidi pugnaverit et super hoc ut moris est per iudicem et legitimos testes convictus fuerit, nobis decem libras persolvat.

[Ieder die echter buiten de stad woont en binnen de stadsvrijheid vecht en die hiervoor, zoals de gewoonte is, door de schout en betrouwbare getuigen schuldig wordt verklaard, zal ons tien pond betalen.]

14. Si vero in nundinis annualibus infra dictam libertatem quisquis pugnaverit, in favorem volumus nundinarum, ut in eis papillilata⁴⁹⁷ servetur, quod talis pena quindecim libris plecatur et infra nundinas ac si forte extra nundinas vincat.

⁴⁹⁶ Volgens afschrift G *sumptus*.

⁴⁹⁷ OHZ, III, nr. 1632: kennelijk voor *pax illibata*.

[Indien echter iemand tijdens de jaarmarkt binnen de genoemde vrijheid vecht, willen wij ten gunste van de jaarmarkt, opdat de vrede daar ongestoord bewaard blijft, dat zo iemand gestraft wordt met een boete van vijftien pond en wel tijdens de jaarmarkt, en ook als hij misschien na de markt schuldig wordt bevonden.]

Actum et datum anno Domini M CC septuagesimo tertio, dominica ante Ascensionem Domini.
[Gedaan en gegeven in het jaar van de Heer 1273, op de zondag voor de Hemelvaart van de Heer.]

Willem III, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland, en heer van Friesland, verleent stadsrecht aan zijn stad Vlissingen en aan al degenen die daar wonen of zullen komen wonen.

Origineel niet voorhanden.

*Afschrift: B. (1324) NA, AGH 303 (groot register Zeeland EL. 20 van akten van graaf Willem III, lopend over 1317-1336) f. 13r - 15v - C. (ca. 1375) NA, AGH 652 (register 'Coninck Willem') f. 9r - 10r [Van Riemsdijk, 95.] - D. (1ste kwart 16de eeuw), Tresoar, Verzameling kleine aanwinsten Tresoar, inv. nr. 62 = Register waarin 'Eene landsordonnantie van den jare 1477', op het eerste blad staat geschreven: Desen bouck hoert toe Arent Heyndricxzone Vryze, die water cleerck van der stede van Middelburch, f. 138 - 146r ('Hier begint der stede kuere van Vlissinghe' op f. 139r - fontief gedateerd op 1320).⁴⁹⁸
Druk: a. ChHZ, II, p. 156 - 161 - b. Costumen, statuten, privilegien ende ordonnantien der stadt Vlissingen, Vlissingen 1763, p. 131 e.v.⁴⁹⁹*

Willam grave van Henegouwen van Holland van Zeeland ende heere van Vriesland alle den ghenen, die dese teghenwoordighe lettere zullen zien of hoeren lesen saluut mit allen goede ende kennessen der waerheyde.

[Willem, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland, en heer van Friesland, groet al degenen die deze voorliggende brieven zullen zien of horen lezen, met kennis van de waarheid.]

Want het van rechte ons ende anderen landsheeren toebehoert ende onse ambocht es onse land, onse goet te beteren ende onse onderzaten te starckene ende te verbeteren daer wy moghen soe hebben wy om den ghemeenen oerbaer ons selves lands ende der lude van onsen lande ghemaect eene nieuwe havene in onse poert te Vlissinghe ende omme die havene te beterne ende om die poert voerscreven te meerene ende oec om alrehande lude daer moghen comen behoudeliken ende elc coepman daer moghe comen ende keeren mit haren goede in sekeren bescermtende jn goeden payse soe hebben wy ghegheven ende gheven der voerscreve poert ende alle den ghenen diere jn woenen of sullen hier na comen te woenen binnen die marken die hierna gescreven staen sulc recht ende sulke vryheyt als hier na volghen sal behouden onser heerlicheide ende behouden allen anderen vryheden die onse vorders of wy eenighen anderen luden of steden ghegheven hebben met brieven ende besegelt dats te verstane dat dese vryheyt voerscreven duren sal ende beghinnen van conclards weghe alsoe vuut tote der garndebben toe ende alsoe omme ghaende als die herewech oesten coemt tote den molenwater toe ende binnen den vtren cante vanden dike van den molenwatre tot ande garndebbe recht ute.

[Want het komt ons en andere landsheren rechtens toe, en het is onze taak om ons land en onze goederen te verbeteren, en onze onderzaten te sterken en te verbeteren, voor zover ons mogelijk is; daaom hebben wij in het algemeen belang van ons eigen land en van de lieden van onze landen een nieuwe haven aangelegd in onze stad Vlissingen; en om die haven te verbeteren, en om de voornoemde stad te laten groeien, en ook opdat allerlei lieden (vreemdelingen) veilig daar kunnen verblijven, en elke koopman met zijn goederen in verzekerde bescherming en goede vrede kan komen en gaan, zo hebben wij gegeven en geven de voornoemde stad, en al degenen die daar in wonen, of hierna zullen komen wonen binnen de palen⁵⁰⁰, die hierna omschreven staan, zodanig recht en vrijheid, als hierna zal volgen, onder voorbehoud van onze heerlijke rechten, en alle andere vrijheden, die onze voorvaderen of wij aan enige andere lieden of steden bij gezegelde oorkonden hebben gegeven. Dat is te weten, dat de voornoemde vrijheid zal gelden en beginnen van Cornelisaerts weg tot aan de zee en aldus omgaande, van de

⁴⁹⁸ Nadere informatie hierover: *Verslag van een codicologisch onderzoek van een handschrift getiteld: Eene lands-ordonnantie van den jare 1477, uit het eerste kwart van de 16de eeuw, Hof van Justitie te Leeuwarden* door Dolf van Weezel Errens, Leeuwarden 1984 (o.a. in Tresoar).

⁴⁹⁹ Onderstaande tekst is naar C. Transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox. De artikelsgewijze indeling (o.a. Van Mieris) is door auteur dezes aangepast waardoor deze niet aansluit bij de *Vergelijkende tabel* van Kruisheer, 'Het ontstaan van de oudste Zeeuwse stadsrechtsoorkonden', bijlage I, p. 302 e.v.

⁵⁰⁰ De grenspalen die de omvang van de vrijheid markeren.

herenweg in het oosten tot het Molenwater, en van de buitenkant van de dijk van het Molenwater rechtdoor tot aan de zee.]

1. In den eersten gheven wy allen coepmans die onse havene ende poert voerscreven versoecken sullen of daer in comen seker ende vast gheleyde daer ende anders waer in onsen lande mit al haren goede ende messinede⁵⁰¹ behouden ons rechts het en waren onse rechte vyande van ons selven of van onsen voersaten.

[Ten eerste geven wij alle kooplieden, die onze voornoemde haven en stad zullen bezoeken of daar verblijven, aldaar en overal in ons land een verzekerd vrijgeleide met al hun goederen en hun personeel, onder voorbehoud van onze rechten tenzij het waarlijke vijanden zijn van ons of van onze voorvaders.]

2. Voert soe willen wy dat onse baliv schepene ende raet moghen ontfanghen lude die hem oerbaerlic dunken ende nuttelike den heere ende der poert ende wy willen dat alle die ghene die binnen der vryhede van Vlissinghe woenen of comen zullen te woenen moghen coepen ende vercoepen tappen backen brouwen ende alrehande coemenscepe die si hebben ende mit haren goede haer oerbaer doen na dien dat hem nuttelic ende oerbaerlic sal donken soe wanneer dat si daer binnen woenen ende poerters syn.

[Voorts willen wij dat onze baljuw, schepenen en raad tot poorter mogen ontvangen lieden die hen dienstig dunken, en nuttig voor de heer en de stad, en wij willen dat al degenen die binnen de vrijheid van Vlissingen wonen, of zullen komen wonen, mogen kopen en verkopen, tappen, bakken, brouwen en allerlei handel drijven, die zij hebben en met hun goederen hun voordeel doen, naar gelang dat het hen nuttig en voordelig zal dunken, wanneer dat zij daar binnen wonen en poorters zijn.]

3. Voert soe mach onse baliv mitten scepenen forbode maken die den heere ende der poert nuttelic syn.

[Voorts mag onze baljuw samen met schepenen verordeningen opstellen die nuttig zijn voor de heer en de stad.]

4. Ende soe wat manne die versschen visch coept jeghens eenen anderen of harinc die sal hem betalen mit ghereeden ghelde of syne ghemoede hebben alsoe dat hys hem belovet eer hi van ziere boert⁵⁰² vaert jofte neen die ghene die hem den visch of den harinc vercoft heeft mach hine met siere selscap houden an ziere boert tote dat hi zyne ghemoede heeft zonder verboernisse.

[En degene die verse vis of haring koopt van een ander, zal met contant geld betalen, of erop vertrouwen zoals hij het belooft, alvorens hij van de boot wegvaart, maar is dit niet het geval dan mag de verkoper van de vis of de haring de koper met zijn gezellen vasthouden aan zijn boot totdat hij tevreden is gesteld en zonder dat dit een vergriep oplevert.]⁵⁰³

5. Voert van allen anderen scouden die dien den anderen sal eysschen en sal niemene den anderen moghen verwinnen dat boven XL scellinghen tornoys loept hien hebbe orconde van III scepene of van meer ende beneden XL scellinghen tornoys mit III wittachtighen poerters dien die baliv ende die scepene kennen dat si wittachtich syn.

[Voorts, vanwege alle andere schulden die iemand van de ander zal opeisen zal, bij schulden groter dan 40 schellingen, niemand de ander mogen dagen dan met getuigenis van drie of meer schepenen; en beneden 40 schellingen met getuigenis van drie betrouwbare poorters, waarvan baljuw en schepenen weten dat zij betrouwbaar zijn.]

6. Voert waer yemant die onse poerters dede daghen van zaken die den waerliken rechte⁵⁰⁴ behoerde of van scoude anders dan te hare vierscarne vander vryheyt voerscreven die verboerde X lb. tornoys jeghens ons ende der poert I lb.

⁵⁰¹ Dienstpersoneel in zijn gezelschap.

⁵⁰² De boord (rand) van een schip.

⁵⁰³ Van *verboernisse* (vergriep). Het kan ook bedoeld zijn dat dit is toegestaan zonder rechterlijke tussenkomst.

⁵⁰⁴ In tegenstelling tot het kerkelijk recht.

[Voorts wanneer iemand onze poorters doet dagen vanwege zaken, die de wereldlijke rechten betreffen, of vanwege schulden, elders dan ter vierschare van de voornoemde vrijheid, verbeurt tien pond tournoois aan ons, en een pond aan de stad.]

7. Voert soe wie syn goet bider zee of biden watere bringht jn die vryheyt ende dat goet yemene borghet es hi poorter es hi ghen die mach zine scout winnen hoe groet dat si es mit orconden van III scepenen of meer of mit orconden van III lyffcoepluden of mit meer die die baliv ende scepene wittachtich kennen die poerters syn.

[Voorts wie zijn goederen over zee of over water in de vrijheid brengt, en iemand bergt die goederen, of hij nu poorter is of niet, die mag zijn schuld opeisen, hoe groot deze ook zijn mag, met getuigenis van drie of meer schepenen, of met getuigenis van drie of meer *lijffcoopslieden*⁵⁰⁵ die bij baljuw en schepenen als betrouwbaar bekend staan en die poorters zijn.]

8. Voert soe wat scoude men sekert op eenen dach te gheldene voer drie scepene diet niet en ghelt coemt hi binder poert men salne manen thans te gheldene zine scout ende doet hys niet die rechtre salne houden of die ghene moet setten eenen borghe die poorter is te gheldene binnen viertien dagen.

[Voorts voor welke schuld men ten overstaan van drie schepenen zekerheid stelt om op zekere dag te betalen, en diegene betaalt niet, en hij komt in de stad, dan zal men hem aanmanen zijn schuld te betalen; en de schout zal hem vasthouden, tenzij diegene een borg stelt, die poorter is, en zal betalen binnen veertien dagen.]

9. Ende willen dat binnen der vryhede voerscreven zullen wesen alle zaken te berechtene ende daer binnen neghen scepene ende twee raetsmanne.

[En wij willen dat binnen voornoemde vrijheid alle zaken zullen worden berecht, en daar zijn negen schepenen en twee raadslieden.]

10. Die burghermeesters zullen wesen der poert oerbare te doene mitter poert goede ende die zullen wy selve kiezen ende doen zweren of die ghenen dien wyt bevelen sullen mit onsen opene brieven.

[De burgemeesters zullen de bezittingen van de stad aanwenden tot nut van de stad, en wij zullen hen kiezen en beëdigen, dan wel diegenen die wij het zullen opdragen met onze openbare brieven⁵⁰⁶.]

11. Voert soe willen wy ende gheven hem eene weke marct opten dinxendach.

[Voorts zo willen wij, en geven hen een weekmarkt op dinsdag.]

12. Voert wat manne ofte wyf die gode onsen heere of onser vrouwen ziere moeder onhoveschlike noemed vloedede of messprake of lachterde die sal verboren jehghens ons I lb. ende vyf scellinghen jehghens der poert ende die des niet ghelden en mach die sal men warpen jnt water vanden hoofde ende soe wie die vrede brecht die verboert syn lyf ende syn goet.

[Voorts welke mannen of vrouwen God of de moeder Maria op onbetamelijke wijze noemt, vervloekt of smadelijk bejegt, of lastert zal aan ons een pond verbeuren en vijf schellingen aan de stad; en degene die het niet wil betalen zal men vanaf het havenhoofd in het water gooien, en wie de vrede breekt, verbeurt zijn lijf en zijn goed.]

13. Voert soe mach onse baliv mit II scepenen of mit meer of mit twee wittachtighen poerters ofte meer enen vrede nemen van allen twisteliken zaken ende twee scepene mit eenen wittachtighen poorter ende een scepene mit twien wittachtighen poerters jof die prochipape mit twien scepenen of mit twien wittachtighen poerters ende dit sal die maniere wesen vanden vrede te eysschene ende men sal segghen jc vermane u eens vreden vans heeren wegghen die dien

⁵⁰⁵ Dit zijn de mannen die *lijfelijk* als getuigen aanwezig zijn geweest bij de koopovereenkomst. Ter bekrachtiging van de overeenkomst werd veelal wijn geschonken, daarom worden deze getuigen ook wel *wijnkooplieden* genoemd.

⁵⁰⁶ Een oorkonde die openbaar wordt gemaakt, dus met uithangend zegel; bij een dichtgevouwen brief dient het zegel met name om vertrouwelijkheid te garanderen, opdat de inhoud alleen de geadresseerde bereikt.

verzwight eene warven hi verboert X lb. jeghens ons ende der poert een lb. verzwight hine anderwerf hi verboert des ghelycx ende verzwight hine derde warve hi verboert des selffs. Ende dan sal die ghene segghen die eysscht desen vrede ghebied jc v te houdene op v lyff ende op v goet ende ghaen wech brake hine hier over hi verboerde syn lyf ende syn goet jeghens ons als of hine mitter hant ghegheven hadde word hire of verwonnen inder vierscarne mit III scepenen of mit meer ende elc poorter mach sgraven vrede gheven al est buten voer sgraven man.

[Voorts mag onze baljuw met twee of meer schepenen, of met twee of meer betrouwbare poorters een vrede opleggen in alle geschillen⁵⁰⁷, en zo ook twee schepenen met een betrouwbare poorter, en een schepen met twee betrouwbare poorters, of de pastoor⁵⁰⁸ van de parochie met twee schepenen, of met twee betrouwbare poorters; en dit is de manier om vrede te eisen, men zal aanzeggen⁵⁰⁹: *ik vermaan u een vrede vanwege de heer*, en hij die eenmaal zwijgt, verbeurt tien pond aan ons en een pond aan de stad, zwijgt hij ook bij de tweede aanzegging, verbeurt hij hetzelfde, en zwijgt hij een derde maal, dan verbeurt hij wederom hetzelfde bedrag. Vervolgens zal degene die vrede eist aanzeggen: *deze vrede gebied ik u te houden op straffe van verlies van lijf en goed* en vervolgens weggaan, en als de ander dan toch de vrede breekt, verbeurt hij zijn lijf en goed aan ons, alsof hij met de handslag de vrede bekrachtigd had, en wordt hij hiervoor schuldig bevonden in de vierschaar door drie of meer schepenen, en elke poorter mag 's Graven vrede aanbieden, maar in geval het buiten de stad geschiedt, dan ten overstaan van een dienstman van de graaf.]

14. Voert die eenen poorter van Vlissinghe misdoet buten der vryhede voerscreven est in misprise in leemten in wonden of jn doetslaghen dat sal men hem beteren ende zonen ghelyc eenen edelen man in zeeland.

[Voorts diegene die een poorter van Vlissingen buiten de voornoemde vrijheid misdoet, is het door schande van iemand te spreken, door verminking, door verwonding of door doodslag, dat zal men hem vergoeden en verzoenen zoals een edelman in Zeeland.]

15. Ende soe wat men elken man binnen der vryheyt voerscreven mesdoet sal men beteren twiescatte ende soe wie eenen man doetslaet binnen deser vryheden verboert jeghens ons syn lyf ende syn goet.

[En evenzo wat men enig man binnen de voornoemde vrijheid misdoet, zal men tweevoudig vergoeden, en evenzo wie een man dood slaat binnen deze vrijheid, verbeurt aan ons zijn lijf en goed.]

16. Voert soe wie eenen man daer binnen leempte dat sal hy twiescat beteren ende dit sullen die scepene wisen ende onse baliv berechten.

[Voorts wie een man binnen de vrijheid verminkt zal dubbel worden beboet, en hiertoe zullen de schepenen hem veroordelen en onze baljuw zal het vonnis voltrekken.]

17. Ende soe wat III scepene of meer mitten baliv wisen dat sal recht wesen ende sal ghestade bliven.

[En wat drie of meer schepenen samen met de baljuw oordelen zal recht zijn, en dit zal in stand blijven.]⁵¹⁰

18. Voert soe wie eenen man wont verboert jeghens ons drie lb. ende jeghens der poert X scellinghen ende doersteect hine of wont datter been vit moeten dat es dubbel.

[Voorts wie een man verwondt, verbeurt aan ons drie pond en aan de stad tien schellinghen, en als hij hem doorsteekt of zodanig verwondt dat hij aan het bot wordt geraakt, wordt de straf verdubbeld.]⁵¹¹

19. Voert soe wie den anderen trect bi den hare in arren moede of slaet of steect mitter vust of warpt ter aerden verboert jeghens ons I lb. der poert X scellinghen.

⁵⁰⁷ Met name ruzies en vechtpartijen.

⁵⁰⁸ De parochiepape.

⁵⁰⁹ In het Leidse keurboek is de formule tegen het verzwijgen van een vrede of een zoen: *ic vermaan u eens vreden eenwerf, anderwerf, derdewerf*.

⁵¹⁰ Er was geen hoger beroep mogelijk.

⁵¹¹ Dit houdt verband met bepalingen als een *keurwonde*, een wond van een in de keur bepaalde afmeting en een *vlees- of beenencke*, eveneens een bepaalde wond, die extra werd bestraft.

[Voorts wie een ander uit woede aan de haren trekt, of slaat met zijn vuist, of op de grond werpt, verbeurt aan ons een pond en aan de stad tien schellingen.]

20. Voert soe wie den anderen lochensprak⁵¹² off lelichede doet mit versprekene verboert jeghens ons X scellinghe ende jeghens der poert V scellinghe.

[Voorts wie een ander voor een leugenaar uitmaakt of smadelijk over hem spreekt, verbeurt aan ons tien schellingen en aan de stad vijf schellingen.]

21. Wie soe draeght binnen der vryhede voerscreven lombaertsche messe prieme corcoeyscolve⁵¹³ of anders verbodene wapene diere ghelyc verboert jeghens ons III lb. ende jeghens der poert I lb. Ende wonter yemant eenen man mede hi sal verboren dubbel boete als voerscreven is van simplen wapine.

[Wie binnen de voornoemde vrijheid Lombardijse messen draagt, een priem, een strijdknops of andere dergelijke verboden wapens, verbeurt aan ons drie pond en aan de stad een pond. En als iemand er een man mee verwondt, zal hij een dubbele boete verbeuren ten opzichte van de boete voor simpele wapens.]

22. Voert soe wie scependoem begheert van synen poertre hi zalne doen daghen ter vierscarne ende die ghene die menre daghet niet en is te jegenworde ende jn walcheren es men salne daghen ten naesten dinghe daghe als men sal dinghen coemt hy dan niet voert recht te pleghene men salne verbannen ende hy sal niet wesen in bans⁵¹⁴, eer hy scependoem ghedaen heeft ende syn ban sal wesen niet soenlyc ende die hem die scout eysscht die sal die scout ghewonnen hebben es dat hys kennisse heeft alse voerscreven es.

[Voorts wie een schepenvonniss wenst van zijn medepoorter zal hem voor de vierschaar moeten dagen, en als diegene die men er daagt niet verschijnt en in Walcheren is, dan zal men hem voor de eerstvolgende rechtszitting dagen; als hij dan niet verschijnt, zal hij verbannen worden, en hij zal niet van de ban worden bevrijd totdat hij schependom heeft gedaan, en zijn ban is niet door middel van een zoen op te heffen, en degene die van hem de schuld opeist die zal die schuld toegewezen krijgen als hij op de voorgeschreven wijze een vonnis van schepenen heeft verkregen.]

23. Voert soe wie van onsen baliv mit scependoem wort verbannen van deser chore wie dat ne huysde of voerde binnen sinen scepe wort hire of verwonnen mit III scepenen die verboert jeghens ons X lb. ende jeghens der poert I lb. ende hy sal ghelden des misdadichs scout.

[Voorts wie door onze baljuw vanwege een schepenvonniss wordt verbannen uit het gebied van de vrijheid, wie hem huisvest of vervoert op zijn schip, en deze persoon wordt schuldig bevonden door drie schepenen, die verbeurt aan ons tien pond en aan de stad een pond, en hij zal de schuld van de misdadiger betalen.]

24. Wie soe buter vryhede ghaet ghewapenderhant te eenigher gaderinghe die verboert jeghens ons X lb. der poert I lb.

[Wie gewapend naar enige bijeenkomst buiten de vrijheid gaat, verbeurt aan ons tien pond en aan de stad een pond.]

25. Voert soo wie comt teenen vechtelic ghewapenderhant hine hulpe den baliv ende den scepenen den twist bevellen verboert jeghens ons I lb. ende der poert X scellinghen ende dat sal wesen des balivwes ende der scepene proeveene ende verclaersen.

[Voorts wie gewapend deelneemt aan een vechtpartij en hij helpt de baljuw en schepenen de ruzie te beslechten, verbeurt aan ons een pond en aan de stad tien schellingen, en dat zal geschieden als gevolg van onderzoek en verklaring door baljuw en schepenen.]

⁵¹² *Loghenstreept* (noot bij Van Mieris, p. 158) = logenstraffen.

⁵¹³ Eigenlijk *cordoys colve*. Een *colve* is een strijdknops, knuppel. *Cordoys* zou een verschrijving kunnen zijn van het franse *courtois*, oftewel een wapen waarmee men beleefd groet, vergelijk de *goedendag*. Het kan echter ook een knoestige knuppel betreffen.

⁵¹⁴ *MNW*: lemma *inbans*, van *inbannen* waarbij iemand bij openbaar vonnis toestemming krijgt om terug te keren in zijn stad of land; hij wordt daartoe ontheven van de ban.

26. Voert soe wie binnen deser vrijheden den anderen thuus soect ghewapenderhant hy verboert jehens ons X lb. ende hy daer op hem vecht jehens die ghene die hem besit X lb. ende der poert I lb. Ende soect yemant den anderen in eens poerters huus ende op hem vecht verboert jehens ons X lb. ende jehens die hy soect V lb. ende jehens den waerde van den huse V lb. ende elc vander soeckers hulpe sal ons ghelden III lb. ende der poert I lb. ende wat scaden binnen den huse ghesiet sal men ghelden twiscatte ende dat buten ghesiet een scatte ende dat al by scepene orconde.

[Voorts wie gewapenderhand binnen deze vrijheid een ander thuis opzoekt, verbeurt aan ons tien pond, en (als) hij daar met hem vecht, (verbeurt hij) jegens degene die hij aantast tien pond en de stad een pond. En als iemand een ander opzoekt in het huis van een (andere) poorter en met hem vecht, verbeurt (hij) jegens ons tien pond en jegens degene die hij opzoekt vijf pond, en jegens de heer des huizes vijf pond; en ieder die de aanvaller bijstaat zal ons drie pond betalen en de stad een pond, en welke schade in het huis wordt aangericht zal men tweevoudig vergoeden, en de schade buiten eenmaal, en alles naar het oordeel van schepenen.]

27. Wy gheorloven coepluden ende visschers die buten onser graefscpe woenachtich syn ende comen jn onse havene om onse poert te beterne wat malcanderen bin haren scepen misdoet wtghenomen menke ende doetslach dat willen wy dat hare meysterscap berecht binnen haren scepen zonder verboernisse.

[Wij staan toe dat kooplieden en vissers, die buiten onze graafschappen wonen en in onze haven komen ten voordele van onze stad, de overtredingen die zij jegens elkaar begaan op hun schepen – met uitzondering van verminkingen en doodslag – zelf laten berechten door hun scheepsoverheden zonder dat dit een vergrijp oplevert (dan wel zonder rechterlijke tussenkomst).]

28. Wie soe buten deser vryheyt woent ende eenen poorter verbannet opten dyc of op weteringhe die ban en mach niet wesen tote den daghe dat die ghene coemt voor scepenen binnen deser vryheyt mit synen scepenen van buten ende doen verstaen ter vierscarne den ban dat zullen die baliv ende die scepene van gheens goede ghelden den ban ende die ban ne sal niet wesen boven II scellinghen ende dat ghelt dat die scoutene daer jnleght sal hy twiescat weder hebben over duers nachts ende dat by scepene.

[De boete met betrekking tot de dijk of de wetering, opgelegd aan een poorter door iemand die buiten de vrijheid woont, zal niet worden geëffectueerd tot de dag dat diegene verschijnt voor schepenen binnen de vrijheid met zijn schepenen van buiten de stad, en uitlegt verschaft in de vierschaar over de boete. En baljuw en schepenen zullen die boete betalen uit de tegoeden van de aangesprokene, en die boete zal niet hoger zijn dan twee schellingen, en dat bedrag dat de schout daartoe deponeert zal hij binnen een dag dubbel vergoed krijgen vanwege schepenen.]

29. Soe wanneer die baliv jn ghebanre sprake maent scepenen by haren eede soe wie die scepene weder seght die die maninghe voren seghet die sal hem beteren X lb. ende elken scepene die hun volgt III lb. ende hy verboert jehens ons X lb. ende der poert I lb., wort hys verwonnen mit III scepenen.

[Wanneer de baljuw in de vierschaar schepenen op hun eed maent [tot een vonnis te komen], wie de schepenen weerspreekt ten aanzien van die voornoemde vermaning, die zal hem tien pond betalen, en elke schepen die zich bij hen aansluit drie pond, en hij verbeurt jegens ons tien pond en de stad een pond, wordt hij daarvoor schuldig bevonden door drie schepenen.]

30. Lachtert een scepen eenen poorter in ghebanre ghesprake ende hyt betoeghet ende mit III scepenen verwonnen wort hy salt hem beteren I lb. ons een lb. ende der poert V sc.

[Belastert een schepen een poorter in de vierschaar, en hij toont het aan en het wordt bewezen geacht door drie schepenen, zal hij hem een pond vergoeden, ons een pond en de stad vijf schellingen.]

31. Soe wie die chore brect an eenen scepene binnen der vierscarne jn ghebanre sprake mit vechtene buten des scepens scout wort hys verwonnen mit III scepenen hy verboert X lb. jehens ons jehens den scepene X lb. ende der poert I lb. Ende waar oec eenich scepen die des ghelycs dede op eenen poertre hy salt hem beteren V lb. ende ons V lb. ende der poert een lb. Soe wat evele dat ghesiet binnen ghebanre vierscare, dat sal men beteren vierscat.

[Wie tijdens een zitting van de vierschaar de keur overtreedt door te vechten met een schepen, zonder dat de schepen daaraan schuldig is, verbeurt, als hij daarvoor door drie schepen schuldig wordt bevonden, tien pond aan ons, aan de schepen tien pond en aan de stad een pond. En wanneer een schepen iets dergelijks doet tegen een poorter, zal hij hem (de poorter) een schadevergoeding betalen van vijf pond, en ons vijf pond en de stad een pond. En voor euvelen die geschieden tijdens een zitting van de vierschaar zal men het viervoudige betalen.]

32. Soe wie wyn menght mit watere of mit ander vulnesse hy verboert jehens ons V lb. der poert I lb. ende den wyn verloren.

[Wie wijn mengt met water of met andere substanties, verbeurt aan ons vijf pond, een de stad een pond, en de wijn wordt in beslag genomen.]

33. Voert sone willen wy niet dat eenich poerter den anderen campe of dat eenich man van buten eenich poerter van deser vryheyt moghe campen.

[Voorts staan wij niet toe dat enig poorter een ander tot een duel uitdaagt, of dat enig man van buiten mag duelleren met een poorter van deze vrijheid.]

34. Soe wie van buten coemt claghen op eenen poerter van deser vryheyt die poerter sal hem doen scependoem ende en doet hys niet men salne verbannen ende des bans en sel hy niet quyt worden eer hy hem scependoem heeft ghedaen. Beclaght oec een poerter eenen man van buten hy moet hem doen althant scependoem.

[Iemand van buiten die een poorter van deze vrijheid aanklaagt zal een schepenvonniss krijgen van die poorter, en als hij dat niet doet, zal men hem verbannen, en de ban zal niet worden opgeheven alvorens hij een schepenvonniss heeft gevraagd. Ook wanneer een poorter iemand van buiten aanklaagt zal hij hem terstond een schepenvonniss moeten aanbieden.]

35. Soe wie verbodene wapine draghet by nachte anders dan hy by daghe draghen mach hy verboert dubbel boete.

[Wie 's nachts een verboden wapen draagt, anders dan hem overdag is toegestaan, verbeurt een dubbele boete.]

36. Soe wie den anderen syn goet ontdraghet of met foertsen ontnemt in ziere jegenwoerdicheden die salt hem beteren vierscat ende hy sal jehens ons verboren V lb. ende der poert een lb. ende die hem syn goet neemt heymelic dat sal diefte worden bekennet ende men salne hanghen wort hier mede begrepen of betughet alse recht is.

[Wie de eigendommen van een ander ontvreemdt, of met geweld zich toeëigent in zijn aanwezigheid, zal hem het viervoudige vergoeden, en hij zal aan ons verbeuren vijf pond, en aan de stad een pond, en diegene die iemands eigendom heimelijk steelt, pleegt diefstal en als het bekend wordt, zal men hem ophangen, als hij er op heterdaad mee wordt betrapt of getuigen dit verklaren, alles volgens het recht.]

37. Soe waer drie wittachtighe mannen by haren eede eene twistelike sake voertbrenghet an den baliv ende an die scepene daer sullen die scepene op orconden ende wysen est bi daghe ende bi nachte ende soe wat bi nachte gheschiet dat sal men berechten by vereysshene ende by vonnessen van schepenen.

[Wanneer drie betrouwbare mannen onder ede een geschil aan baljuw en schepenen voorleggen, zullen schepenen een oordeel uitspreken en vonnis wijzen, is het bij dag of bij nacht, en wat 's nachts geschiedt zal worden berecht op basis van verhoor en volgens vonnis van schepenen.]

38. Soe wat joncvrouwen of joncwylf ontlept mit eenen man byneden haren jaren die binnen deser vryheden behoert die maken wy affdeelachtich alre erven ende alles goeds dat haer van rechte aen comen mach het en sy dat men haer gheve by ghenaden.

[Wanneer een jonge vrouw van goede geboorte of een jonge dienstmaagd wegloopt met een man die jonger is dan zijzelf, en die binnen deze vrijheid thuishoort, wordt zij door ons uitgesloten van alle erfenissen en goederen die haar rechtens zouden toekomen, tenzij deze haar uit goedgunstigheid gegeven worden.]

39. Voert soe en sal ghen poorter noch mach ghifte gheven van lande het ne sy voer scepene van der vryhede voerscreven. Oec en sal niemant van buten eenen poertre gheven ghifte van lande het ne sy voer scepene van buten.

[Voorts zal en mag een poorter geen grond weggeven anders dan door tussenkomst van schepenen van voornoemde vrijheid. Ook zal niemand van buiten een poorter land schenken anders dan door tussenkomst van schepenen van buiten.]

40. Voert soe en sal noch mach noch vrient ne gheens wesekins goet hebben syne doen hem goede vaste sekerheit binnen der vryheyt.

[Voorts zal noch mag iemand, ook niet een verwant, de goederen van een weeskind bezitten tenzij men hem een goede en volwaardige zekerheid biedt binnen de vrijheid.]

41. Waer dat eenich man van buten quaem binnen der poert voerscreven ende messdede jn twiste of jn anderen saken ende die baliv mit den scepene quame ende vermaende hem rechts of vrede ende hy des overhorich ware die baliv ende die scepene zullen ghaen ter vierscaerne ende doen die clocke luden die ghemeente mede te hoepe te doene den ghenen die dus overhorich is mede te dwinghene rechts te plegene ons ende der poert ende soe wie ter clocke gheluyt niet en coemt verboert III lb. jeghens ons ende jeghens der poert I lb. word hys verwonnen mit III scepenen.

[Wanneer een vreemdeling binnen de voornoemde stad komt en zich misdraagt in een vechtpartij of in andere opzichten, en baljuw en schepenen komen erbij en manen hem rechtens tot een vrede en hij geeft geen gevolg hieraan, dan zullen baljuw en schepenen in de vierschaar gaan en de klok doen luiden zodat de gemeenschap te hoop loopt teneinde degene die dit weigerde te dwingen ons recht en dat van de stad te eerbiedigen, en wie niet verschijnt op het luiden van de klok, verbeurt aan ons drie pond en aan de stad een pond, als hij daarvoor wordt schuldig bevonden door drie schepenen.]

42. Soe wie die clocke luut buten ghemeenen rade der scepene die verboert jeghens ons syn hant het ne ware dat hy onvroet of droncken ware jof soe jonc dat hy niet byjaert en ware ende dat sel staen ter scepene proeven joft alsoe is. Ende is dat dese overhorighe ontgaet die baliv mitten scepenen salne daghen binnen den derden daghe vort te comene ende recht te plegene ende en coemt hy niet men salne bannen ende die ban sal gheduren tote dat hy binnen der poert ghehouden word. Ende soe wat saken dat ghescien binnen der vryhede voerscreven die salmen niet hoegher ghelden dan vierscat.

[Wie de klok luidt zonder toestemming van schepenen, verbeurt aan ons zijn hand, tenzij hij van zijn verstand beroofd is of dronken of zo jong dat hij dit niet beseft, en het zal aan het oordeel van schepenen zijn of dit zo is. En als de overtreder ontsnapt, zal de baljuw samen met de schepenen hem binnen drie dagen voor het gerecht dagen teneinde recht te spreken, en als hij niet verschijnt zal hij worden verbannen, en die ban zal duren totdat hij binnen de stad wordt aangehouden. En dergelijke zaken die binnen de voornoemde vrijheid geschieden zal men niet hoger beboeten dan met het viervoudige.]

43. Voert soe ne salmen nerghent binnen onsen graefsscappe ghiene poertre van Vlissinghe panden noch houden het ne sy voer syns selves scout.

[Voorts zal men nergens binnen onze graafschappen enig poorter van Vlissingen gijzelen of vasthouden tenzij vanwege zijn eigen schulden.]

44. Soe wat men eenen man misdoet die te brande coemt den brant te helpene vtene dat salmen hem beteren vierscatte ende onse boeten zullen wesen vierscat ende der poert alsoe word hys verwonnen mit rechte.

[Wat men een man misdoet die naar een brand komt om de brand te helpen blussen, dat zal men hem viervoudig vergoeden, en onze boeten zullen ook het viervoudige bedragen, en tevens die van de stad, als hij in rechte schuldig wordt bevonden.]

45. Wie soe verwonnen wort mit III scepenen van mortbrande die heeft verboert syn hoeft soe wanneer die poerte voerscreven onsteken is.

[Wie door drie schepenen schuldig wordt bevonden vanwege moorddadige brandstichting, verbeurt zijn hoofd ingeval de voornoemde stad in brand is geraakt.]

46. Soe wie drie scepene ontseghet syn huus te brekene die verboert jeghens ons X lb. ende der poert I lb. Ende wies huus men aldus om oerbare daer ter neder warpt dat sal men ghelden ter scepene goetdonken.

[Wie drie schepenen weigert zijn huis af te doen breken (vanwege het risico van brandoverslag naar belendende panden) verbeurt aan ons tien pond en aan de stad een pond. En wiens huis men om die reden aldus afbreekt zal men vergoeden naar goeddunken van schepenen.]

47. Wie syn vier alsoe wacht datter drie huse of barnen hy sal elken die syn huus verbarnt ghelden X lb. ons III lb. ende der poert I lb. Soe wie syn vier alsoe verwaert datter help gheroep of coemt hy salt hem beteren een lb. der poert X s.

[Wie zijn vuur zo slecht bewaakt dat er daardoor drie huizen afbranden, zal eenieder wiens huis is verbrand tien pond betalen, ons drie pond en de stad een pond. Wie zijn vuur zo slecht in de gaten houdt dat hulp moet worden ingeroepen zal ons een pond betalen en de stad tien schellingen.]

48. Wanneer soe de rechtte vermaent eenen poorter, dat hy hun bysta jn hulpen binnen der vryhede twistelike saken te belettene diet hun weder seghet hy salt ons beteren X lb. der poert I lb. ende des verwonnen wort mit drien wittachtighe poerters.

Wanneer de schout een poorter vermaant hem bij te staan om vechtpartijen binnen de vrijheid te verhinderen, en hij weigert dat, dan zal hij ons tien pond betalen, de stad een pond, als hij schuldig wordt bevonden met drie betrouwbare poorters.]

49. Waar oec dat sake dat die baliv die poerters van onser vryhede vermaende tonser landwere of jeghens onse vyande of ballinghe of quade wichte te vanghenene die mit hem niet en voere ende dat versate hy verboerde jeghens ons X lb. ende der poert I lb. mare tote elne ghiene anderen zaken en zullen sy mitten baliv sculdich syn te vaerne wine ombiedent hem met onsen opene brieven.

[In welke zaak ook de baljuw de poorters van onze vrijheid oproept tot onze landweer of tegen onze vijanden dan wel om ballingen of booswichten te vangen, en zij gaan niet met hem mee en verzaken aldus, dan verbeuren zij aan ons tien pond, en aan de stad een pond; maar zij zijn niet verplicht in enig ander geval met de baljuw mee te gaan, dan wanneer zij worden ontboden bij onze open brieven.]

50. Voert soe wie ter waerhede vonden worde ende gheproeft dat hy eenen valsschen eet zweert diene sal nemmermeer orconden moghen draghen van ghienen saken no⁵¹⁵ hyne sal nimmermeer jn scependoem gheset worden no jn ghen ambocht van onser poert voerscreven ende des ghelycs van valsschen orconden.

[Voorts wie als getuige wordt opgeroepen en het wordt aangetoond dat hij een valse eed aflegt, dan zal hij nooit meer mogen getuigen in enigerlei zaak, noch zal hij ooit meer als schepen kunnen optreden, noch in enige functie van onze voornoemde stad, en dat alles vanwege valse getuigenis.]

51. Voert wie een meysen kint jof joncvrouwe ontfoert mit crachte jeghens haren wille weder dat sy tot horen daghe comen is of en is die sal verboren thoeft.

[Voorts degene die een minderjarig kind of jonge vrouw met geweld ontvoert tegen haar wil, of ze nu teruggekomen is, of niet, die zal het hoofd verliezen.]

52. Voert waar eenich quaet wicht binnen der poert voerscreven van quaden gheruchte die men mit scepenen niet verwinnen en mach openbaerlic dat willen wy dat onse baliv mit scepenen berechte ende dien castye ist mit banne of mit anderen saken.

[Voorts wanneer enig booswicht binnen de voornoemde stad te kwader naam en faam bekend, die men met schepenen niet openbaar veroordelen kan, dat willen wij dat onze baljuw met schepenen berechten en hem straffen, met verbanning of op een andere manier.]

⁵¹⁵ Noot bij Van Mieris, p. 159: *noch*.

53. Ende soe wie onse aliv wesen sal in die stede die sal sweren ten heyligen dat hi by deser chore ende by deser wet recht doen sal elken man dies begheert sonder arghelift.

[En wie tot baljuw zal worden benoemd in de stad, zal voor de heiligen zweren dat hij volgens de stedelijke keuren en wetten ieder man recht zal doen die dit wenst zonder kwade trouw.]

54. Ende waar yemant die recht beghaerde anden baliv ende an die vryheyt voerscreven ende die baliv omme scepene sende dien man recht te doene soe wat scepen daer niet ne quame verboerde X s. alsoe dicke als hyt versate het ne ware dat hem sin lettete dat hiere niet comen en mochte.

[En wanneer iemand die recht vraagt aan de baljuw en aan de voornoemde vrijheid, en de baljuw roept de schepenen op om die man recht te doen, en welke schepenen daarop niet verschijnt, die verbeurt tien schellingen voor elke keer dat hij verzaakt, tenzij het zou zijn dat het hem werd verhinderd te verschijnen.]

55. Ende soe wat manne van onsen wegghen scepene ghecoren worde ende dat wederseyde verboert jeghens ons X lb. ende jeghens der poert I lb. alsoe dicke als hyt weder seyt.

[En de man die vanwege ons tot schepenen wordt gekozen en die benoeming weigert, verbeurt aan ons tien pond, en aan de stad een pond, zo dikwijls hij het weigert.]

56. Ende van ghienen beleede van ghesekerde scout en salmen niet meer nemen dan VI s. onse baliv die helft ende die scepene die ten belede comen die ander helft.

[En vanwege het verlijden van een in rechte erkende schuld zal men niet meer nemen dan zes schellingen, voor onze baljuw de helft en de schepenen die voor het verlijden zorgdragen, de andere helft.]

57. Voert soe wat man ghevangen wort binnen onser vryheyt van saken die ons toe behoeren ist dat wine daar in ghiene vanghenisse willen laten soe sullen wine senden daer wi willen in vanghenisse mer word hi ghevanghen omme saken die tote desen wet behoeren diene salmen niet vorder voeren dan binnen onser vryheyt voerscreven of ten vorsten op onse naeste steenhuus⁵¹⁶ des si selve eene vanghenisse hebben binnen.

[Voorts welke man gevangen genomen wordt binnen onze vrijheid vanwege zaken die ons toebehoeren, en wij willen hen niet daar gevangen houden, dan zullen wij ze naar een andere gevangenis sturen; maar als hij wordt gevangen vanwege zaken die tot deze (stedelijke) wet behoren dan zal men hem niet onderbrengen anders dan in onze voornoemde vrijheid, dan wel in ons dichtstbijzijnde *steenhuus* waar ook een gevangenis aanwezig is.]

58. Ende soe wie den anderen doet besetten sal gheven den baliv III s. ende den scepenen II s. ende dit sal die ghene ghelden diere jn bevallen wort.

[En wie een ander laat gijzelen, zal de baljuw drie schellingen geven en de schepenen twee schellingen, en dit zal diegene betalen, die in het ongelijk gesteld wordt.]

59. Ende soe wie verbannen wort uyte deser vierscarne bi scepenen van quaden feyte jof van doetslaghen houden wy ballinc alle onse land dore.

[En wie verbannen wordt buiten het bereik van deze vierschaar door schepenen vanwege kwade praktijken of vanwege doodslag houden wij balling in al onze landen.]

60. Voert soe hebben wy onsen lieven ende ghetrouwen poerters van Vlissinghe zulke gracie ghedaen dat wy hem ghegheven hebben tolne vry te varen mit alle haren goede doer alle onse land ende heerscepe van holland van zeeland ende van vriesland ghedurende tot onsen wille ende tot onsen weder segghen.

[Voorts hebben wij onze lieve en getrouwe poerters van Vlissingen de volgende gunst verleend, dat wij hen hebben toegestaan tolvrij te varen met al hun goederen door al onze landen en heerlijkheden van Holland, van Zeeland en van (West-) Friesland, voor zo lang als wij goedvinden en tot wij het herroepen.]

61. Voort willen wy als wy hebben in zeelant eene ghemeene bede dat zyre binnen syn.

⁵¹⁶ Een stenen huis oftewel een versterkt onderkomen in bezit van de graaf dat tevens als gevangenis dienst kon doen.

[Voorts willen wij, als wij in Zeeland een algemene bede hebben, dat zij erin begrepen zijn.]

62. Ende wy willen dat zy niewaar en doen malen dan tonser molen dies niet en dade die bruecte jeghens ons tien scellinghe ende den molenaer den mouter⁵¹⁷ twiescatte alsoe dicke als ment dade. [En wij willen dat zij hun koren uitsluitend laten malen in onze molen, en die dit niet doet verbeurt aan ons tien schellingen en de molenaar tweemaal het maalloon, zo vaak als men het (niet) deed.]

Ende om dat wy willen alle dit voerscreven recht ende vryheden onsen poerters dicke voernoemt vaste houden sonder verbreck ende ghestade van ons ende van allen onsen nacomelinghen graven van holland soe hebben wy hun dit recht ende vryheyt voerscreven bezeghelt mit onsen zeghele uythanghende.

[En omdat wij willen dat al het hiervoor beschreven recht en vrijheden van onze poorters, vaak vernoemd, door ons en onze nakomelingen als graven van Holland, zullen worden bestendigd, onverbrekelyk en zeker, hebben wij voor hen dit recht en vrijheid voornoemd, gezegeld met ons uithangend zegel.]

Gedaan te Schiedamme des Woensdaghes na beloken paesschen jnt jaer onser Gods M. driehondert ende vyftiene.

[Gegeven te Schiedam, woensdag na beloken Pasen (= 2 april) in het jaar 1315.]

⁵¹⁷ Het loon voor de molenaar vanwege het malen van het koren.

Willem V, hertog van Beieren, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland, en heer van Friesland, verleent stadsrecht aan zijn stad Weesp.

Origineel: A. GA Weesp, Charters nr. 1. Maten: 35 x 40.5 cm. – Zegel ontbreekt. Aantekening op rugzijde in vijftiende-eeuwse hand: 'privilegium van hertoge Willem'.

Afschrift: B. (1355), NA, AGH 221 (register EL 22 van akten van hertog Willem V, 1351-1356), f. 20r - 20v; rubriek: Wesepe – C. (ca. 1375), NA, AGH 652 (register 'Coninck Willem'), f. 54r – D. (1578) GA Weesp, inv. nr. E 28 [met spellingvarianten] – E. (1ste kwart 17de-eeuw) GA Weesp, Handschriftencollectie.

Druk: a. Hand-vesten, privilegiën, handelingen, costymen, ende willekeven der Stadt Aemstelredam. Mitsgaders: Hoorn, Enchuyzen, Edam, Monickedam, Water-landt, Wesop, Muyden ende Naerden, metten aencleven van dien etc., 1624 [GA Weesp, inv. nr. E 40] – b. ChHZ, II, p. 849-850 – c. Cox, 'Het Weesper stadsrecht – 1355', p. 51-65 (incl. hertaling).⁵¹⁸

Hertoghe Willem van Beyeren graue van Holland van Zeland here van Vriesland ende verbeyder der graefscap van Henegouwen; Doen cond allen luden dat wij bi onsen goeden luden van onsen rade ghegheuen hebben ende gheuen onser poerte van Wezepe voer ons ende voer onse nacomelinghe alsulc recht ende alsulke vrihede eweliken te duren als hier na ghescreuen staet.

[Hertog Willem van Beieren, graaf van Holland, van Zeeland, heer van Friesland en verbeider van het graafschap Henegouwen⁵¹⁹ maken eenieder bekend dat wij op advies van onze goede raadsliden vanwege ons en al onze nakomelingen onze stad Weesp voor altijd hebben gegeven en geven zulk recht en zulke vrijheid, als hierna beschreven staat.]

1. Inden eersten soe sal hoer vrihede wesen alsoe als sijt nv begrauen en beuest hebben totten vtersten cante toe van hare graften.

[Ten eerste zal haar vrijheid omvatten zoals zij het nu omgraven en omwald hebben tot aan de buitenste kant van hun grachten.]

2. Voert dat en gheen man claghen sal van doetslach hi en moet zweren met hem vierden ouer die heylighen dat hi nyemand beclaghen sal hi en hebbe gheweest jn vere ende jn uelde jn helpe jn vulste⁵²⁰ ende sculdich ander daet. Ende die vier daer die clagher desen doetslach mede bezweren sal die sal hi kiezen vte achte manne die hem die sculdiche nomen sal vte sinen maghen die daer claghen sal ende die sullen wesen achter suster kint des claghers jof daer en binnen [ghebornen]⁵²¹ is dat hise heeft; heeft hise niet soe salmen kiezen twee eerste lede voer een achter susterskint. Ende hadde die clagher ghene maghe dat hi betoghen mochte die dat zweren wouden soe soude dat staen an kennesse des heren van den lande jof sine rechter wie die sculdiche wair ende dese clagher soude dat zweren vier waruen bi des rechters rade dat hi sculdich is ende als die clagher noemt die hi beclaghen sal soe sal die rechter vraghen dien vieren die dat ghezworen hebben bi

⁵¹⁸ Deze tekst is gebaseerd op A. daar waar het onvolkomen is, aangevuld en aangepast naar C. Transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox. Scan van het origineel A. vriendelijk beschikbaar gesteld door mevr. Y. van Haagen, gemeentearchivaris van Weesp.

⁵¹⁹ Margareta van Avesnes droeg, als erfopvolgster van haar overleden broer Willem IV van Beieren, op 9 sept. 1346 het beleid over de graafschappen Henegouwen, Holland en Zeeland over aan haar tweede zoon Willem V van Beieren, met de titel 'verbeider'. Deze titel voerde hij tot de geslaagde staatsgreep in febr. 1351, waarna hij in Holland, West-Friesland en Zeeland als graaf werd ingehuldigd. De titel *verbeider van het graafschap Henegouwen* is Willem V gaan voeren na het vredesverdrag met Margareta in dec. 1354 tot het overlijden van Margareta op 23 juni 1356.

⁵²⁰ 'In vere ende in velde' [ook 'in (aen) vaer ende in (aen) velde'], 'in helpe in vulste': als medeplachtige aanwezig (geholpen of meegedaan) bij vechtpartij of aanslag (MNW).

⁵²¹ Dit woord ontbreekt hier; aangevuld naar C.

haren ede jof elc man sculdich is ander daet ende dese achte manne selmen kiezen die die here bieden mach. Ende clagher die en mach [ghenen man]⁵²² beclaghen dan die hi namet opdien eersten dach. Ende jof die sculdiche niet kiezen en woude die achte mannen die daer voer ghenoeft sijn soe soude die rechter bi rade der naesten maghe die die here bieden mochte [kiezen]⁵²³. Ende die ghene die claghen sal zel comen totten rechter ende sel hem noemen ouer wien hi claghen wille soe sal die rechter segghen dien sculdigen of sinen vrienden dat si achte manne kiezen jof sy des niet en daden so soudse die rechter kiezen alsoe dat hi den clagher segghen mochte binnen achte daghen wien hi brenghen soude.

[Voorts zal geen man een aanklacht betreffende doodslag indienen, tenzij hij en met hem nog vier anderen zal zweren voor de heiligen dat hij niemand zal aanklagen dan degene die erbij is geweest, hulp heeft verleend bij het plegen van het geweld en schuldig is aan de daad. En die vier die met hem de doodslag zullen bezweren, die zal hij kiezen uit acht mannen, die de schuldige zullen kunnen noemen, uit zijn bloedverwanten tot in de graad van achterneef, zo hij die heeft; heeft hij ze niet, dan zal men de twee eerste leden van zijn bloedverwanten kiezen voor de graad van achterneef. En wanneer de klager geen bloedverwanten heeft die met hem zweren willen, dan zal dat ter kennis worden gebracht van de graaf of zijn rechters, wie de schuldige is, en de klager moet dit viermaal bezweren voor de rechters. En wanneer de klager de naam noemt van de beklaagde zal de rechter vragen aan de vier mannen die dat onder ede bezworen hebben, of elke man schuldig is aan genoemde daad; en deze acht mannen zal men kiezen die de heer aanbiedt, en de klager mag geen andere man aanklagen dan die hij op de eerste dag noemde. En wanneer de schuldige niet kiezen wil uit die acht mannen die daarvoor zijn aangewezen, zal de rechter kiezen op advies van zijn naaste bloedverwanten, uit degenen die de graaf voorstelt; en degene die aanklaagt zal voor de rechter treden en hem degene noemen over wie hij klagen wil, en dan zal de rechter de aangeklaagde, of zijn vrienden, zeggen dat zij acht mannen kiezen; en als zij dat niet doen, zal de rechter ze kiezen, in die zin dat hij de klager binnen acht dagen zal aangeven wie hij zou moeten meebrengen.]

3. Voert van allen dinghen sonder doetslach daermen [mede] claghet met wapen roft dat selmen anbrenghen metter helfte min dan van doetslaghe ende met ghene wonden selmen claghen met wapen roft en si een coerwonde ende die scepene daer of te kennen met horen ede. Ende handadighe sal ghelden dat derdendeel vander zoene ende sine vrede te voeren.⁵²⁴

[Voorts van alle zaken uitgezonderd doodslag waarmee men aanklaagt met de wapenroep, dat zal men aangeven met de helft van het aantal [getuigen] dat geldt bij doodslag; en met diverse wonden zal men aanklagen met de wapenroep, tenzij het een keurwond is, en daarover [zullen] schepenen oordelen met hun eden. En de medeplichtige zal een derde deel betalen van de zoen en zijn vrede uit te voeren.]

4. Voert soe wie knijf of zwaert toghe in arren moede die waers op een pond hollantsche jof die metter vuyste sloeghe die waers op een pond hollants.

[Voorts wie in woede een mes of zwaard trekt wordt beboet met een pond Hollands, en ook degene die met zijn vuisten slaat verbeurt een pond Hollands.]

5. Voert soe wie vrede brake die waers op lijf ende goed.

[Voorts wie een vrede breekt, verbeurt lijf en goed.]

6. Voert soe wie een huus aen stormt bi daghe die waers op vijf pond hollants bi nachte op tien pond hollants.

[Voorts wie een huis overdag 'stormenderhand aantast' wordt beboet met vijf pond Hollands, bij nacht met tien pond Hollands.]

7. Voert soe wie ene coerwonde den anderen dede die waers op drie pont hollants.

[Voorts wie een ander een keurwond⁵²⁵ toebrenghet, wordt beboet met drie pond Hollands.]

⁵²² Deze woorden ontbreken hier; aangevuld naar C.

⁵²³ Dit woord ontbreekt hier; aangevuld naar C.

⁵²⁴ In afschrift C. staat hier vanaf 'een coerwonde': *ende daer zullen die scepene of kennen bi hoeren eede ende een handadighe sal ghelden te voeren dat derdendeel vander zoene en den vrede.*

⁵²⁵ Wond van een, bij de stedelijke keuren, bepaalde grootte waarop een bijzondere straf is gesteld: 'Een wonde, lang anderhalff lit, twelc men noemt een keur-wonde'; zie bijv. *Keurboek Leiden 1538*.

8. Ende van allen veruochten boeten soe sullen wi hebben die tweedeel ende die poerte ende die scouten metten scepenen dat derdendeel ende vanden derdendeel half der poerten ende half den scouten metten scepenen euen gelijke te delen sonder van doetslage vredebrake ende dier gelijke dat sal allene an ons comen.

[En van alle verbeurde boetes zullen wij tweederde deel krijgen en eenderde deel komt, gelijkelijk verdeeld, aan de stad respectievelijk schout en scepenen; met uitzondering van doodslag, vredebreuk en dergelijke, dat zal alleen ons toekomen.]

9. Voert soe waer een vechtelic is ende die scouten metten scepenen of met twee scepen vrede eyschet jof twee scepen daer die scouten niet bi en is soe wie des weygherde die waers op vijf pond hollantsche tot elker tyt datmen hem eyschede tot drien tiden⁵²⁶ toe ende soe sal dat gherecht [den ghenen] helpen ende starken die des vreden begheerd.

[Voorts wanneer iemand vecht, en de schout met scepenen dan wel met twee scepenen vrde eist, dan wel twee scepenen als de schout er niet bij is, en die dit weigert, die verbeurt vijf pond Hollands voor elke keer dat het van hem vereist wordt tot drie keer toe; en het gerecht zal degene die de vrede wenst, helpen en bijstaan.]

10. Ende soe wie ander scepenen eet spreect die waers tieghens elcken scepen op twee pond hollandsche ende ons alsoe vele als hem allen.

[En wie de verklaring van een scepen in twijfel trekt verbeurt aan elk van de scepenen twee pond Hollands en aan ons nog eens zoveel als aan hen allen.]

11. Wat vonnesse datten scepenen ward gheuraget sijn sijs niet wys soe sullen sijt zoeken tot Leyden jof daer sijs beste wijs moghen worden binnen onsen lande ende dat sel voertghaen maer gheen vonnesse langher te draghen dan drie viertiennachten.

[Wanneer scepenen, om een vonnis gevraagd, er niet uit komen, zullen zij het verzoeken te Leiden of elders in ons graafschap waar zij denken het best terecht te kunnen, en dat zal voorrang hebben, maar zij zullen geen vonnis langer aanhouden dan drie keer veertien dagen.]

12. Wat wilcoer dat die scouten metten scepenen maect dien moghen si houden een jaer alsoe verre alst hem goetdonct ende ten ende vanden jare te vernuwen.

[De willekeuren die de schout met de scepenen maakt, die mogen zij, voor zover hen dat goed dunkt, een jaar geldig doen zijn, en aan het eind van het jaar deze te vernieuwen.]

13. Ende wat poertere dat die scouten metten scepenen ontfaen dat een goed knaep is ende omberuft⁵²⁷ daer en sullen wi niet weder segghen ende soe wat poorter si ontfaen die heeft ses weken hem bere[y]den⁵²⁸ ende dan binnen comen metter wone.

[En welke poorter de schout met de scepenen willen aannemen, die een goede knaep is en te goeder naam en faam bekend, dan zullen wij dat niet weerspreken. En welke poorter zij aannemen, die heeft zes weken de tijd zich voor te bereiden en zal dan binnen [de stad] komen om er te wonen.]

14. Ende die binnen der poerte wonachtich sijn soe mach elc poorter buten sijn lenten te doene ses weken ende inden oest sijn bouwe doen ses weken.

[En van degenen die in de stad wonen mag elke poorter in de lente zes weken buiten zijn om te zaaïen en in de oogsttijd zes weken voor zijn landbouw.]

15. Voert wat gheschiet binnen der vrihede van Wesepe dat sal berechten onse scouten metten scepenen van binnen.

[Voorts wat geschiedt binnen de vrijheid van Weesp dat zal worden berecht door onze schout met de scepenen van binnen.]

⁵²⁶ In afschrift C.: *tot drie waruen toe*.

⁵²⁷ In de zin van 'onberucht' of wel onbesproken.

⁵²⁸ Volgens afschrift C.: *him te bereyden ende dan sel hi binnen comen mitter woene*.

16. Voert waer die rechter⁵²⁹ jof die scepene yemand vermaent onse rechte te sterken die des weygherde die is op een pond hollants.

[Voorts wanneer de schout of de schepenen iemand vermanen ons recht te handhaven, die dat weigert, verbeurt een pond Hollands.]

17. Voert soe sullen si ons dienen na hore machte.

[Voorts zullen zij ons naar hun mogelijkheden bijstaan.]

18. Voert dat men gheenen poorter noch sijn goed bezetten en mach van scade noch van scoude onuerwilcoert benoerde der Mase jn allen onsen lande vitghenomen onsen vrien steden of die clagher en macht met openen brieuen betonen.⁵³⁰

[Voorts mag men op geen poorter noch zijn eigendom beslagleggen vanwege schade of schulden buiten diens wil benoorden de Maas in het gehele graafschap, met uitzondering van onze vrije steden, tenzij de klager het kan staven met schriftelijke bewijzen.]

19. Voert soe en salmen ghenen poorter campen moghen binnen onsen lande hi en wil hem seluen daer jn verwilcoeren.

[Voorts zal men geen poorter tot een tweekamp mogen uitdagen binnen ons graafschap, tenzij hij zelf daarin bewilligt.]

20. Voert elken poorter recht ende vonnesse te doene binnen der poerte.

[Voorts elke poorter recht en vonnis te wijzen binnen de stad.]⁵³¹

21. Voert soe wien dat si te poerte ontfaen die sal alle broke of doen die hi teghens ons ende teghens onser heerlicheyd misdaen heeft eer hi poorter wert. Ende al waer dat sake dat wine niet besculdicht en hadden eer die tyt dat hi poorter worde soe soudt onse baliu nochtans berechten als onser heerlicheyd toe behoirt.

[Voorts zal wie zij als poorter ontvangen alle misdrijven afdoen die hij tegen ons, en onze heerlijkheid heeft misdaan alvorens hij poorter werd. En ook voor alle zaken waarvoor hij niet beschuldigd is, en die zijn gepleegd voordat hij poorter werd, zal hij nochtans worden berecht door onze baljuw zoals het onze heerlijkheid toekomt.]

22. Voert soe sullen si ons dienen jn onser heeruaert ghelijc als si tot haer toe ghedaen hebben.⁵³²

[Voorts zullen zij ons dienen in onze heervart zoals zij tot nu toe gedaan hebben.]

23. Ende waer dat sake dat wi baden onsen goeden luden van onsen lande soe sullen si ons doen geliken anders onsen goeden luden van onsen lande na haren vermoghen.

[En wanneer wij een bede richten aan onze goede lieden van onze graafschappen zullen zij bijdragen, gelijk onze andere goede lieden van ons graafschap, naar hun vermogen.]

24. Voert waer dat sake dat si enich verbont maecten binnen onsen lande of daer buten het waer mit steden of mit ridderen mit knapen mit ghemeenten of mit wien dat ware soe souden alle vriheden quit wesen die wi hem ghegheven hebben mit desen brieue.

[Voorts wanneer zij enigerlei verbond sluiten binnen of buiten onze landen hetzij met steden of met ridders, met knapen, met gemeenten of met wie dan ook, dan zullen alle privileges die wij hen met deze brief hebben gegeven, nietig zijn.]

⁵²⁹ Volgens afschrift C.: *scoute*.

⁵³⁰ Volgens afschrift C.: *jn allen onsen lande die clagher en mocht betoghe mit opene briuen*. Hier ontbreekt derhalve 'uitgezonderd in onze vrije steden' en staat er 'betogen' i.p.v. 'betonen'.

⁵³¹ Het *ius de non evocando*, het recht in de eigen stad door eigen schepenen te worden berecht.

⁵³² In afschrift C. is hier de tekst abusievelijk slechts ten dele overgenomen. Art. 22 en 23 zijn feitelijk samengetrokken: *Voert soe zullen si ons diene jn onser heeruaert gheliic andere onsen goeden luden van onsen lande na horen vermoghen*.

25. Ende alle dese voirsreuen poynten ende vrieden hebben wi onsen goeden luden van Wesepe ghegheuen behoudende onser heerlichede ende onser graefelike ghewelt sonder argelist. Ende viel hyer yet stoets of duyster jn dat houden wi tot onsen verclaren.⁵³³

[En al de voorschreven punten en vrijheden hebben wij onze goede lieden van Weesp gegeven onder voorbehoud van onze heerlijke rechten en grafelijke macht, te goeder trouw. En alles wat niet duidelijk is, zal door ons nader worden verklaard.]

Ende om dat wi willen dat alle dese voirsreuen poynten vaste ende ghestade ghehouden worden onsen goeden luden van Wesepe voorsc. van ons ende van onsen naecomelinghen tot eweliken daghen soe hebben wi desen brief open bezeghelt met onsen zeghele.⁵³⁴

[En omdat wij willen dat al deze voorschreven punten voor onze goede lieden van Weesp voorschreven voor altijd vast en onverbrekelyk gestand zullen worden gedaan vanwege ons en vanwege onze nakomelingen, hebben wij deze oorkonde open gezegeld met ons zegel.]

Ghegheuen tot Dordrecht opden twintichsten dach van meye jnt jaer ons Heren dusend driehondert viue ende vyftich.

[Gegeven te Dordrecht, op de twintigste dag van mei in het jaar van onze Heer 1355.]

Iussu Domini Comit[is.] [Ad] Relat[ionem.] Domino[rum.] Joh. de Drong. Arkel. J.H. Poppon. Pbrs. Hamerong. &c[offeror.] Dominus de Yselsteyne.⁵³⁵

[In opdracht van de heer graaf. In aanwezigheid van de heren Jan van Drongelen, Jan IV van Arkel, Hendrik Poppenzn., Hendrik van Amerongen en 'ex coffero' gezegeld door heer Arnoud van IJsselstein.]

⁵³³ In afschrift C. ontbreekt deze laatste zin.

⁵³⁴ In afschrift C. verkort opgenomen: *Ende omdat wij willen etc.*

⁵³⁵ Het betreft de leden van de grafelijke raad en de grafelijke klerk Hendrik van Amerongen. Als zegelaar 'ex coffero' trad op Arnoud van IJsselstein.

Floris V, graaf van Holland, en Dirk, heer van Voorne, burggraaf van Zeeland, verlenen het stadsrecht van Middelburg aan de poorters van Westkapelle.

Origineel van de Latijnse versie niet voorhanden.

Afschrift: B. (1317 okt. 1-1319 mei 25) In grafelijke kanselarijregister niet voorhanden doch bekend uit C. – C. (1324 mei 13-sept.) NA, AGH 303(groot register Zeeland EL. 20 van akten van graaf Willem III. 1317-1336), f. 9, nr. 24.⁵³⁶

Ego Florentius, comes Hollandie, et Th., dominus de Voirne, castellanus Zelandie, notum fieri volumus presentem paginam inspecturis omnibus tam presentibus quam futuris quod eandem libertatis choram et leghem quam habent opidani de Middelburch, illis de Westcapel mediante iuramento nostro perpetuo habendam concessimus, cuius chore tenor talis est:

[Ik Floris, graaf van Holland, en Dirk, heer van Voorne, burggraaf van Zeeland, willen dat aan allen die deze akte zullen inzien zowel nu als later bekend wordt, dat wij dezelfde keur en wet van stadsvrijheid die de poorters van Middelburg hebben, hebben geschonken aan die van Westkapelle om door middel van onze eed eeuwig te handhaven, van welke keur de inhoud als volgt is]:

1. Quocumque opidani se vel sua moverint, sub protectione et conductu nostro erunt, et nichilominus omnibus tam alienigenis quam indigenis in Westcapel venientibus firmam pacem precipimus.

[Waarheen de bewoners zichzelf of hun goederen ook maar vervoeren, zij zullen onder onze bescherming en geleide zijn en wij gebieden ook een duurzame vrede zowel voor alle vreemdelingen als voor de autochtonen die naar Westkapelle komen.]

2. Quicumque in Westcapel aliquem percusserit ad mutilationem vel truncationem alicuius membri, ad quartam partem emendabit vel amplius, in duplo quam si extra choram contigisset, et gratiam comitis queret.

[Ieder die in Westkapelle iemand heeft geslagen tot mismaking of verminking van een of ander lichaamsdeel toe, zal een boete betalen tot een vierde deel of meer, twee keer zoveel dan als het buiten de keur was gebeurd, en hij zal de genade van de graaf zoeken.]

3. Si infra choram vulneraverit hominem, comiti emendabit III lb., opido $\frac{1}{2}$ lb.

[Als iemand een man heeft verwond binnen de vrijheid, zal hij de graaf drie pond boete betalen, de stad een half pond.]

4. Qui hominem per crines traxerit seu fuste vel pugno leserit, aut irato animo traxerit, pulsaverit sive percusserit, comiti emendabit $\frac{1}{2}$ lb., opido V s.

[Wie een man aan de haren heeft meegetrokken of met een knuppel of de vuist heeft verwond of in woede heeft getrokken, geslagen of gestompt, zal de graaf een boete betalen van een half pond, aan de stad vijf schellingen.]

5. Qui duobus scabinis cum alio tercio burgense treugas vel pacem petentibus denegaverit, comiti emendabit III lb., opido V s.

[Wie aan twee schepenen die samen met een andere, derde burger een bestand of vrede komen vragen dat heeft geweigerd, zal aan de graaf een boete betalen van drie pond, aan de stad vijf schellingen.]

6. Qui in Westcappel treugas vel pacem a se datas fregerit, solvet comiti II lb., opido I lb., dum tamen per tres scabinos convictus fuerit; et quilibet consanguineus suus ipsas treugas infringens solvet comiti I lb., opido $\frac{1}{2}$ lb., et hoc si per tres scabinos convincatur hoc causa predictae litis

⁵³⁶ Deze tekst is gebaseerd op OHZ, II, nr. 430; zie aldaar voor een uitgebreid overzicht van afschriften, drukken etc.. De verwijzingen naar onderlinge tekstverschillen c.a. zijn hier weggelaten; de tekst is door J.C.M. Cox nader ingevuld aan de hand van andere afschriften. Hertaling door W. van Benthum.

factum fuisse; omne etiam malum quod ibi malefactum fuerit, sicut chora testatur, emendabitur; et choram prius fregerit, emendabit de pace fracta, si in tribus scabinis convincitur.

[Wie in Westkapelle het bestand of de vrede die door hem is gesloten, heeft gebroken, zal aan de graaf twee pond betalen, aan de stad een pond, mits hij door drie schepenen is veroordeeld, en iedere bloedverwant van hem die dat bestand verbreekt, zal aan de graaf een pond, aan de stad een half pond betalen, en wel als door drie schepenen wordt geoordeeld dat dit gebeurd is vanwege de voornoemde ruzie; ook zal elke misdaad die daar gepleegd is, beboet worden, zoals de keur voorschrijft, en wie eerder de keur gebroken heeft, zal boeten vanwege het breken van de vrede, als hij bij drie schepenen wordt schuldig gevonden.]

7. Qui scabinos pacem petentes turpiter fuerit alloquutus et super hoc convictus fuerit, cuilibet eorum emendabit unam lb.; et si in scabinum chora frangatur vulnere vel lesione, quadruplum ei emendabitur.

[Wie schepenen die om vrede vragen op schandelijke wijze aanspreekt en daarvoor veroordeeld wordt, zal aan elk van hen de boete van een pond betalen; en als met betrekking tot een schepen de keur wordt verbroken met een verwonding of kwetsuur, zal aan hem een viervoudige boete betaald worden.]

8. Omnes in Westcappel manentes eiusdem iuris existent, et omnes cause inter eos emergentes scabinagio terminabuntur.

[Allen die in Westkapelle wonen, zullen onder hetzelfde recht vallen, en alle zaken die zich tussen hen voordoen, zullen door het hof van de schepenen worden berecht.]

9. Opidanus in coopidanum suum agens, ad pretorium eum exiget; qui si ibi presens non fuerit et in Walacria exstiterit, ad placitum proximum citabitur; et si non comparuerit vel veniens iuri restiterit, bannietur et nunquam reconsiliabitur donec scabinagium fecerit et de substantia sua arbitrio scabinorum disponatur. Si scultetus vel scabinus petenti ius denegaverit, cessabunt donec conquerens scabinagium habuerit.

[Een poorter die tegen een medepoorter van hem een rechtszaak wil voeren⁵³⁷, zal hem voor de vierschaar dagen; als hij daar niet aanwezig is en zich wel op Walcheren bevindt, zal hij op de eerstvolgende gerechtelijke zitting worden opgeroepen; en als hij niet verschijnt of, wanneer hij wel verschijnt, geen recht wil doen, zal hij verbannen worden en nooit mogen terugkeren, totdat hij zich onderworpen heeft aan het vonnis van de schepenen en over zijn eigendom moet men beschikken naar het oordeel van de schepenen. Als schout of schepenen weigeren iemand recht te doen als hij daarom vraagt, zullen zij geen uitspraak doen totdat de klager een uitspraak van de schepenen heeft.]

10. Qui per scabinos bannitus fuerit et per testimonium trium scabinorum de Westcappel et ab aliquo in Walacria fuerit detentus, detinens emendabit comiti X lb., opido I lb., et debitum fugitivi solvet.

[Wie door de schepenen is verbannen en wel door het getuigenis van drie schepenen van Westkapelle en bij iemand op Walcheren onderdak krijgt, zal degene die onderdak biedt aan de graaf tien pond boete, aan de stad een pond betalen, en zal hij de schuld van de voortvluchtige betalen.]

11. Qui armata manu pugnandi causa opidum exierit sine coopidanorum suorum consensu, non redeat in opidum donec comiti fuerit reconsiliatus, et oppido I lb. emendabit, si a tribus scabinis convictus fuerit.

[Wie de stad gewapenderhand verlaten heeft om te vechten zonder instemming van zijn medepoorters, mag niet terugkeren naar de stad, totdat hij zijn excuses heeft aangeboden aan de graaf, en hij zal de stad een boete van een pond betalen, als hij door drie schepenen is veroordeeld.]

12. Qui infra opidum sine communi consensu armata manu ad pugnam vel litigium accesserit, solvet comiti ½ lb., oppido V s.

[Wie gewapenderhand in de stad is gekomen om te vechten of ruzie te maken zonder algemene instemming, zal aan de graaf een half pond betalen, de stad vijf schellingen.]

13. Qui armata manu opidanum in hospicio suo insultaverit, emendabit ei X lb., comiti VI lb.,

⁵³⁷ In het Middelnederlands *schependom doen*.

oppido I lb.

[Wie gewapenderhand een poorter in zijn woning heeft aangevallen, zal aan hem tien pond betalen, de graaf zes pond, de stad een pond.]

14. Qui infra oppidum in alieno hospicio quesitus fuerit manu armata, quesitor emendabit obsesso V lb., hospiti V lb., comiti VI lb., oppido I lb.; et insuper omnes armata manu auxilium ei prebentes, quilibet solvet comiti III lb., oppido ½ lb., et dampnum hospiti illatum duplum solvetur, ab hospicio de foris simpliciter, et ad dictum trium scabinorum.

[Wie binnen de stad in andermans woning gewapenderhand is aangevallen, zal de aanvaller de aangevallene een boete betalen van vijf pond, aan de huisheer vijf pond, aan de graaf zes pond, aan de stad een pond; en allen bovendien die hem gewapenderhand hulp bieden, ieder zal aan de graaf drie pond, aan de stad een half pond betalen, en de schade die de huisheer is toegebracht, zal tweevoudig vergoed worden, (de schade) aan de woning aan de buitenkant enkelvoudig, en wel naar de uitspraak van drie schepenen.]

15. Si quispiam extra opidum manens de quocumque debito opidanum banniverit, bannum vel debitum non augetur donec in pretorio Westcappel cum scultetis et scabinis suis bannum enunciaverit, et tunc iustarius oppidi et scabini de substantia banniti bannum et emendationem solvent.

[Als iemand die buiten de stad woont, een poorter vanwege een of andere schuld voor de rechtbank heeft gedaagd, wordt de daging of schuld niet vergroot, totdat hij met zijn schouten en schepenen de daging in de rechtszaal van Westkapelle heeft uitgesproken, en dan zal de rechter van de stad en de schepenen uit het bezit van de gedaagde de daging en de boete betalen.]

16. Si quis sculteto et scabinis in bannito placito manente eis contradixerit et hoc scabini propalaverint, scabinis emendabit X lb., comiti III lb., oppido ½ lb.

[Als iemand, wanneer schout en schepenen een rechtszitting⁵³⁸ houden protesteert tegen hun beslissing en de schepenen maken dit bekend, zal hij aan de schepenen een boete betalen van tien pond, de graaf drie pond, de stad een half pond.]

17. Et qui in bannito placito scabinum verbis convicians extra monitum, si hoc scabinis monstraverit et reus a tribus scabinis convincitur, emendabit scabino III lb., comiti ½ lb., oppido V s. Econtra si scabinus in bannito placito aliquem fuerit conviciatus verbis et ille monstraverit, si scabinus a tribus scabinis convincitur, emendabit leso I lb., comiti ½ [lb.], oppido V s.

[En wie tijdens de rechtszitting een schepen uitscheldt zonder gemaand te zijn, als hij (die schepen) dit aan de schepenen heeft bewezen en de beklaagde wordt door drie schepenen veroordeeld, zal hij aan de schepen een boete betalen van drie pond, aan de graaf een half pond, aan de stad vijf schellingen. Als een schepen daarentegen tijdens de rechtszitting iemand heeft uitgescholden en die heeft dat bewezen, zal hij, als de schepen door drie schepenen veroordeeld wordt, de beledigde partij een vergoeding betalen van een pond, de graaf een half pond, de stad vijf schellingen.]

18. Qui in bannito placito in scabinum innocentem choram fregerit, si a tribus scabinis convincitur, emendabit scabino X l[b.], comiti I l[b.], oppido X s. Econtra si scabinus in bannito placito in aliquem innocentem choram fregerit, emendabit leso V lb., comiti I lb., oppido ½ lb.

[Wie tijdens een rechtszitting tegenover een schepen buiten diens schuld de keur heeft overtreden, zal, als hij door drie schepenen wordt veroordeeld, aan de schepen een boete betalen van tien pond, de graaf een pond, de stad tien schellingen. Als daarentegen een schepen tegenover een persoon buiten diens schuld de keur heeft overtreden, zal hij de beledigde partij een schadevergoeding betalen van vijf pond, de graaf een pond, de stad een half pond.]

19. Si opidanus coopidano suo convicia dixerit et super hoc convictus fuerit, emendabit leso ½ lb., comiti ½ lb., oppido V s.

[Als een poorter een medepoorter van hem scheldwoorden heeft toegevoegd en hij hiervoor veroordeeld is, zal hij aan de gekwetste een boete betalen van een half pond, de graaf een half pond, de stad vijf schellingen.]

⁵³⁸ Letterlijk ‘in gespannen vierschaar’.

20. Pugna inter scabinum et alium oriente, qui eam inceperit, licet ei malum contigerit, non aliter quam si extra pretorium contigisset, ei emendabitur.

[Wanneer er een vechtpartij ontstaat tussen een schepen en een ander, zal degene die de vechtpartij begon, ook al is hem iets kwaads overkomen, aan hem een schadevergoeding betalen, niet anders dan als het buiten de vierschaar was gebeurd.]

21. Qui scabinum interfecerit, quadruplum solvet.

[Wie een schepen heeft gedood, zal het viervoudige bedrag betalen.]

22. Quicquid mali ad pretorium evenerit, forefactum quadruplum emendabitur sicut inter scabinum et alium scriptum est.

[Wat voor misdadigs in de vierschaar is voorgevallen, die misdaad zal viervoudig beboet worden, zoals het geschreven is tussen de ene schepen en de ander.]

23. Non est licitum cuiquam vinum corruptum vendere; et qui tale vendiderit, solvet comiti II 1[b.], oppido I 1[b.]

[Niemand mag bedorven wijn verkopen, en wie zoiets heeft verkocht, zal aan de graaf twee pond betalen, de stad een pond.]

24. Non licet opidano coopidanum suum ad duellum appellare, nec etiam illis qui extra manent non licet oppidanos super duello inpetere.

[Een poorter mag niet een medepoorter van hem tot een tweegevecht uitdagen, en evenmin mogen zij die buiten wonen poorters vragen voor een tweegevecht.]

25. Ubicumque opidani de Westcappel in Walacria aliquid facere habent, sub conductu nostro ibunt et redibunt.

[Waar ook maar de poorters van Westkapelle op Walcheren iets te doen hebben, zullen zij onder onze geleide heen en weer reizen.]

26. Si foraneus burgensem extra opidum percusserit, citabitur ad tercium diem; si venerit, burgensem ponet fideiussorem, alioquin bannietur et a comite bannitus habebitur.

[Als een vreemdeling een burger buiten de stad heeft geslagen, zal hij op de derde dag worden opgeroepen; als hij komt, zal hij een burger als borg stellen, anders zal hij verbannen worden en door de graaf als verbannen beschouwd worden.]

27. Opidanus foraneo scabinagium facere tenetur; si rennuerit, bannietur et numquam sine scabinagio facto reconsiliabitur. Econtra foraneus statim faciet scabinagium oppidano.

[Een poorter moet zich in het geschil met een vreemdeling onderwerpen aan het vonnis van de schepenen; als hij weigert, zal hij verbannen worden en nooit verzoend worden zonder zich aan het vonnis onderworpen te hebben. Een vreemdeling daarentegen zal zich bij een stedeling meteen onderwerpen aan het vonnis van de schepenen.]

28. Omnes causas sub chora emergentes, quas iusticiarius et scabini terminare nequiverint, per veritatem comitis terminabuntur, et illa veritas per scabinos de Westcappel perscrutabitur.

[Alle zaken die voorkomen onder de keur, die de rechter en de schepenen niet kunnen beëindigen, zullen door een gerechtelijk onderzoek van de graaf worden beëindigd en dat gerechtelijk onderzoek zal door de schepenen van Westkapelle worden verricht.]

29. Opidanus a foraneis scabinis vel aliis hominibus convinci non poterit nisi per hanc cartam licitum fuerit.

[Een stedeling zal niet door vreemde schepenen of andere mensen kunnen worden veroordeeld tenzij het toegestaan is op grond van deze oorkonde.]

30. Qui de nocte per oppidum armatus incesserit et hoc constiterit, nisi de communi consilio id fecerit, duplum emendabit quam si in die fecisset.

[Wie 's nachts gewapend door de stad loopt en dit staat vast, zal, tenzij hij dit gedaan heeft met algemene instemming, een twee keer zo grote boete betalen dan als hij dat overdag gedaan zou hebben.]

31. Tres homines de preda unius libre testari poterunt, de maiori scabini. Quod tres legales homines iuramento se fecisse testantur, hoc apud scabinos ratum erit.

[Drie mannen zullen kunnen getuigen over de roof van een pond, schepenen over meer. Wat drie betrouwbare mannen onder ede verklaren dat zij het gedaan hebben, dat zal bij de schepenen geldig zijn.]

32. Qui infra Westcappel domo et hereditate caruerit, nec in carta tributi annotatus fuerit, testimonium perhibere non poterit.

[Wie in Westkapelle geen huis en onroerend goed bezit, en niet in de verpondinglijst staat opgetekend, zal geen getuigenis kunnen afleggen.]

33. Qui infra opidum hominem ad terram prostraverit et convictus de hoc fuerit, emendabit comiti I lb., oppido $\frac{1}{2}$ lb.

[Wie in de stad een man tegen de grond heeft geslagen en daarvoor is veroordeeld, zal de graaf een pond betalen, de stad een half pond.]

34. Qui hominem minus quarta parte debilitaverit, ita quod minus quarta parte eum solvere teneatur, emendabit comiti III lb., oppido $\frac{1}{2}$ lb.

[Wie een man minder dan een vierde deel invalide heeft gemaakt, zo dat hij hem minder dan een vierde deel van een man⁵³⁹ moet betalen, hij zal een boete betalen aan de graaf van drie pond, de stad een half pond.]

35. Quicumque de Walacria opidum transire voluerit armata manu, habeat opidanum conductorem; sin autem iusticiarius et scabini ei manus inicientes ab eo exigent ad opus comitis III l. et oppidi I lb.

[Ieder van Walcheren die gewapenderhand door de stad wil trekken, moet een stadsbewoner als begeleider hebben; indien dat echter niet het geval is, zullen de rechter en de schepenen, als zij hem aanhouden drie pond van hem eisen ten behoeve van de graaf, een pond ten behoeve van de stad.]

36. Certa terra emptio vel alienatio non nisi per scabinos fieri poterit. Nemo foraneus nisi coram foraneis scabinis opidanum de terra adquirenda certum faciat.

[Wanneer land onbetwist is zal aankoop of overdracht alleen maar mogen plaatsvinden door middel van schepenen. Niemand van buiten af mag een stedeling garant stellen met betrekking tot het verwerven van land tenzij in aanwezigheid van schepenen van buiten af.]

37. Opidanus arma foranei in domo sua recipiens emendabit comiti $\frac{1}{2}$ lb., oppido V s.

[Een poorter die in zijn huis wapens van een vreemdeling opbergt zal aan de graaf een boete betalen van een half pond, de stad vijf schellingen.]

38. Si quis opidanus foraneo ad pugnandum infra opidum arma sua prestiterit, emendabit comiti I lb., oppido $\frac{1}{2}$ lb.

[Als een stedeling zijn wapens heeft uitgeleend aan een vreemdeling om te vechten in de stad, zal hij aan de graaf een boete betalen van een pond, de stad een half pond.]

39. Nemo de consanguineis pupillorum eorum substantias manutenebit, nisi per opidanum certam fecerit cautionem.

[Niemand van de bloedverwanten van weeskinderen zal hun bezittingen bezitten, tenzij hij door middel van een poorter schriftelijke garantie geeft.]

40. Si foraneus opidanum inpugnaverit, iusticiarius et scabini accedentes emendabunt, si poterunt et a foraneo treugas accipient, et ad faciendum iusticiam qualem scabini iudicabunt, opidanum

⁵³⁹ Een bepaalde strafmaat die als zoen- of weergeld diende te worden betaald.

fideiussorum constituet; quod si facere rennuerit, tune campana sonabitur ad convocandum opidanos ut contumacem iuri comitis et oppidi cogant parere.

[Als een vreemdeling een poorter heeft aangevallen, zullen de rechter en de schepenen er bij komen en een boete opleggen, indien zij dat kunnen, en van de vreemdeling een vrede verkrijgen, en hij zal om recht te doen, zoals de schepenen zullen oordelen, een poorter als borg moeten stellen; als hij weigert dat te doen, dan zal de klok geluid worden om de poorters samen te roepen om de koppige man te dwingen gehoorzaam te zijn aan het recht van de graaf en de stad.]

41. Et qui campanam sine communi consensu opidanorum pulsaverit, emendabit comiti III lb., oppido I lb.

[En wie de klok heeft geluid zonder algemene instemming van de poorters, zal de graaf een boete betalen van drie pond, de stad een pond.]

42. Et qui ad campane pulsationem non venerint, solent comiti $\frac{1}{2}$ lb., oppido V s.

[En wie niet komen op het luiden van de klok, zullen aan de graaf een boete betalen van een half pond, de stad vijf schellingen.]

43. Et si ille pro quo pulsatur campana evaserit, ad tercium diem citabitur et de foretacto suo infra opidum faciet securitatem; si non comparuerit, bannietur et ad primum adventum comitis bannum et forefactum emendabit.

[En als degene voor wie de klok geluid wordt, is ontsnapt, zal hij op de derde dag worden gedagvaard en zal hij vanwege zijn vergrijp in de stad zekerheid geven; als hij niet verschijnt, zal hij verbannen worden en bij het eerste bezoek van de graaf zal hij een boete betalen voor de ban en het vergrijp.]

44. Si foranei infra opidum certaverint, iusticiarius et scabini accedentes ius comitis et oppidi exigent; quod si eis denegatum fuerit, scabini cum nuncio comitis vel sculteto venient ad stationem publicam et illos rebelles ad tercium diem citabunt sibi et opidanis responsuros; si non comparuerint, bannientur et comitis presentie eorum nomina reservabuntur.

[Als vreemdelingen in de stad hebben gevochten, zullen de rechter en de schepenen er bij komen en het recht van graaf en stad eisen; als hen dat geweigerd wordt, zullen schepenen met de vertegenwoordiger van de graaf of met de schout naar de openbare gerechtsplaats komen en die herrieschoppers op de derde dag dagvaarden om zich tegenover hen en de stedelingen te verantwoorden; als zij niet verschijnen, zullen zij verbannen worden en zullen hun namen bewaard worden voor de aanwezigheid van de graaf.]

45. Omne forefactum in Westcappel contingens, comite inter Bornesse et Heydenzee existente, duplum emendabitur.

[Elke misdaad die in Westkapelle gebeurt, wanneer de graaf zich bevindt tussen Bernisse en Heydenzee, zal dubbel beboet worden.]

46. Si opidanus alium quam comitem sibi dominum elegisset et a tribus scabinis convictus fuerit, emendabit comiti X 1. et oppido I lb., et hoc ipse comes emendabit et iudicabit.

[Als een poorter voor zich een ander dan de graaf als heer heeft uitgekozen en door drie schepenen is veroordeeld, zal hij aan de graaf een boete betalen van tien pond en de stad een pond en de graaf zal dit zelf beboeten en berechten.]

47. Omne forefactum infra opidum emergens duplicabitur ultra quam si contra⁵⁴⁰ choram contigisset.

[Elke misdaad die in de stad gebeurt, zal twee keer zo zwaar beboet worden dan als die buiten de vrijheid is gebeurd.]

48. Nullum forefactum in Westcappel quadruplicitatem poterit excedere.

[Geen misdaad in Westkapelle zal hoger dan viervoudig beboet kunnen worden.]

⁵⁴⁰ In drie andere afschriften staat hier *extra* hetgeen correct lijkt.

49. Questio infra opidanum et foraneum vertens sub terre proprietate seu diffinitione, per veritatem comitis terminabitur, quam a scabinis requisierit.

[Een geschil tussen een stedeling en een vreemdeling over het eigendom of het contract van een stuk land, zal berecht worden door middel van een gerechtelijk onderzoek van de graaf, dat hij bij de schepenen zal hebben aangevraagd.]

50. Illos de Westcappel infra comiciam Hollandie nemo pandare poterit nisi pro maleficiis propriis.

[Niemand zal beslag kunnen leggen op goederen van de lieden van Westkapelle binnen het graafschap Holland tenzij voor hun eigen misdaden.]⁵⁴¹

Hanc igitur libertatis choram, quam burgensibus de Westcappel a nobis et a nostris successoribus perpetuo observandam iuravimus, in ipsius confirmationem sigillorum nostrorum appensione fecimus roborari, eos qui confirmationi interfuerunt subnotantes, quorum nomina sunt hec: Balwinus comes de Benthem, Willelmus de Egmonde, Iacobus castellanus de Leyden, Hugo de Aeltwiic, Bartholomeus suus, Th. Bloete, Ghisel de Hord, Ghosinus, Hugho de Vloeten et Rochardus, milites.

[Derhalve hebben wij gezorgd dat deze keur van stadsvrijheid, waarvan wij aan de burgers van Westkapelle gezworen hebben dat die eeuwig in acht genomen moet worden door ons en onze opvolgers, ter bevestiging daarvan bekrachtigd wordt door onze zegels er aan te hangen, terwijl wij hen die de bevestiging hebben bijgewoond, hieronder noteren, waarvan dit de namen zijn: Boudewijn graaf van Benthem, Willem van Egmond, Jacob burggraaf van Leiden, Hugo van Naaldwijk, Bartolomeus ... , Th. Bloete, Gijsbert de Hordere, Gosewijn Kaver, Hugo van Vloten en Rothart, ridders.]

Datum Middelburch per manum Baldwini scriptoris, anno dominice incarnationis

M^oCC^oXXIII^o, mense mayo.

[Gedateerd Middelburg door de hand van Boudewijn, schrijver, in het jaar van de Heer 1223, in de maand mei.]

⁵⁴¹ In de Middelnederlandse afschriften is nog een artikel 51 opgenomen dat luidt: 'Item noch geen poorter van Westcappelle en mach een anders goet verlijen of ook verlooven dan hij selve metter handt'; *OHZ*, II, p. 21, afschrift Z.

Albrecht, paltsgraaf van de Rijn, hertog van Beieren, ruwaard van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en van Friesland, verleent stadsrecht aan zijn lieden van Woerden.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: B. (1372) NA, AGH 226 (register III van akten van hertog Albrecht, lopend over 1359-1390), f. 107v – C. (ca. 1375) NA, AGH 652 (register 'Coninck Willem'), f. 56r, nr. 145 – D. (1548) RHC Rijnstreek en Lopikerwaard, stadsbestuur Woerden 1393-1811(1836), inv. nr. 23 ('Privilegieboek', ongefolieerd) – E. (1637) UB Leiden, ms. BPL 938 = M. van der Houve, 'Handvest- of Charter Kronijk', IV, op het jaar 1371 (coll. Bibliotheca Publica Latina).

Druk: a. ChHZ, III, p. 256.

De drie afschriften zijn onderling vergeleken. Het lijkt er op dat afschrift B. een verkorte of deels zelfs onjuiste versie van de originele oorkonde moet zijn, gelet op een aantal duidelijke tekortkomingen in de tekst. Afschrift C. is een letterlijke weergave van B. Van afschrift D. is het aannemelijk dat dit de meest accurate weergave is van de originele oorkonde. In de eerste plaats wordt de volledige titulatuur van hertog Albrecht weergegeven (en niet 'etc.' zoals in B. en C.); ook is de aanhef en een aantal van de artikelen enigszins uitgebreider en staan hierin ook de dienstmededelingen van de grafelijke raad weergegeven, hetgeen niet het geval is bij B. en C. Ook Van Mieris geeft de tekst conform D. hoewel hij zich moet hebben gebaseerd op Van der Houve, aangezien hij daarnaast alleen beide afschriften B. en C. noemt en niet dit privilegieboek van Woerden. Vandaar dat hier gekozen is voor afschrift D.⁵⁴²

Aelbrecht bi godts ghenaden palensgraue vpten Rijn hertoge in Beyeren ruwaert van Henegouwen van Hollant van Zeelant ende van Vrieslant doen cont allen luyden dat wy omme dienst wille die ons onse goede luden van Woerden ghedaen hebben ende noch doen sullen hun ghegheuen hebben ende gheuen sulcke vryhede ende recht alst hier nae ghescreuen staet.

[Albrecht, bij de gratie Gods, paltsgraaf op de Rijn, hertog in Beieren, ruwaard van Henegouwen, van Holland, van Zeeland en van Friesland maken eenieder bekend dat wij omwille van de diensten die onze goede lieden van Woerden ons gedaan hebben en nog doen zullen, hen zulke vrijheid en recht gegeven hebben en geven als hierna geschreven staat.]

1. Inden eersten soe sullen zy hebben ende dat gheuen wy hun een vryhede ende die sal gaen tot op ten vtersten cante van hare grafte.

[Ten eerste zullen zij een vrijheid hebben en dat geven wij hun en die zal gaan tot aan de buitenzijde van haar grachten.]

2. Voert gheuen wi hun dat alle die ghene die poorters zyn binnen Woerden of naemaels poorters worden zullen ende mit hare alingher woenstadt daer binnen wonen dat zy ende hoer goed tollen vry varen sullen tollen vri ouer al doir onsen landen gheliiken anderen onsen poerteren wyt onsen steden.

[Voorts geven wij hen dat al diegenen die poorters zijn binnen Woerden of nadien poorters zullen worden en met hun gehele huishouden daar binnen wonen, dat zij en hun goederen tolvrij varen zullen overal door onze landen, zoals onze andere poorters uit onze steden.]

3. Voert soe gheuen wy hun dat ende ghiemant binnen hoere vryhede wonen noch neringe doen hy en sal aldaer poorter wesen. Ende wie porter wesen sal die sal onse scouten aldaer mit twee geswooren ontfaen; maer die poorter moet binnen haere vryhede comen wonen mit zynre alinger woenstad sesse weken lang eer hy des poertrechts ghenieten mach. Dat ghedaen mach hy sulcker vryheden ghenieten alse wi onser voorscreuen stede ghegheuen hebben.

⁵⁴² Deze tekst is gebaseerd op D. Transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox. Een scan van het afschrift D. werd vriendelijk beschikbaar gesteld door de heer F. van Rooijen, streekarchief Rijnstreek en Lopikerwaard.

[Voorts geven wij hen dat niemand binnen hun vrijheid zal wonen noch handel drijven tenzij hij aldaar poorter zal zijn. En wie poorter zal zijn, die zal onze schout met twee gezworenen aannemen; maar die poorter moet binnen haar vrijheid met zijn gehele hebben en houden zes weken lang komen wonen alvorens hij het poortrecht mag genieten. Dat gedaan hebbende, mag hij zulke vrijheden genieten als wij onze voorschreven stad gegeven hebben.]

4. Voert soe sullen wy hem zetten enen scoute seuen scepenen twee raedsmanne ende eenen clerck ende die sullen wy off ende aen doen alst ons ghenoecht. Dit sullen wi doen iof onse bailliu van Rynlant van onser wegen ende si sullen recht wysen ende hantieren binnen onse stede voorschreven alst zi tot haer toe ghedaen hebben. Ende waert dat zy enighe kueren ouerdroeghen eendrachtelick die souden zy onsen bailliu van Rynlandt in scrifte ouergheuen ons die te toeghen ende wes ons daerin besceydelic dunct ende die stede oerbaer dat sullen wij hun consenteren.

[Voorts zullen wij hen een schout, zeven schepenen, twee raadsliden en een secretaris benoemen, en die zullen wij aanstellen en afzetten als het ons behaagt. Dit zullen wij doen of onze baljuw van Rijnland namens ons, en zij zullen recht spreken en hanteren binnen onze voorschreven stad, zoals zij tot nu toe gedaan hebben. En in het geval dat zij unaniem enigerlei keuren verordenen, dan zullen zij die op schrift aan onze baljuw van Rijnland overhandigen, en die aan ons voorleggen, en wanneer wat daarin ons passend dunkt en in het belang is van de stad, dat zullen wij hen toestaan.]

5. Voert wie binnen onser vryhede voergenomt gheuughen wordt ende ghen poorter en is daer of en sal haer die stede niet bewinden. Ende alle boeten sullen wesen binnen onse voorscreuen stede binachte dubbel. Ende alst wij iof onse bailliu van Rynlant ende vanden lande van Woerden daer binnen syn soe sullen zi wesen bidaghe dubbel ende binachte vierscatte.

[Voorts wie binnen onze voornoemde vrijheid gevangen wordt, en geen poorter is, daarmee zal de stad zich niet bemoeien.⁵⁴³ En alle boetes binnen onze voorschreven stad zullen 's nachts dubbel zijn. En als wij of onze baljuw van Rijnland en van het land van Woerden daar aanwezig zijn, zullen zij overdag dubbel zijn en 's nachts viervoudig.]

Ende alle dese punten voorscreuen sullen wesen sonder argelist. Ende omme dat wy hun dat vaste ende stade houden willen hun ende hoeren naecomelingen doen ons ende voer onsen nacomelingen tot ewigen dagen; soe hebben wi hun desen brieff besegelt mit onsen segel. Ghegheuen inden Hage op sinte Gregorius dach int jaer ons heeren M CCC een ende seuentich. [En al deze voorschreven punten zullen zonder kwade trouw zijn. En omdat wij hen dat vast en onverbrekelyk willen houden voor hun en hun nakomelingen voor ons en voor onze nakomelingen ten eeuwigen dagen; aldus hebben wij voor hun deze brief bezegeld met ons zegel. Gegeven in Den Haag op St. Gregoriusdag in het jaar van onze Heer 1371.]⁵⁴⁴

Jussu domini dominus Alberti per Anchelmum de Naeltwyck et Conradum prepositum et Theodoricum Vopponis canonicum Hagiensem. S. ex coff.

[In opdracht van de heer, heer Albrecht; in het bijzijn van Willem van Naaldwijk en Koenraad, schout en Diederik Voppenz., geestelijke uit Den Haag. Gezegeld uit de koffer.]

⁵⁴³ En valt dit dus niet onder de competentie van de stedelijke vierschaar.

⁵⁴⁴ Paasstijl; de juiste datering is dus 12 maart 1372.

Albrecht, hertog van Beieren, paltsgraaf aan de Rijn, graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland, en heer van Friesland, verleent stadsrecht aan zijn lieden van Workum.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: B. (1399) NA, AGH 355 (register 'Oestvrieslant' van akten van hertog Albert inzake Friesland beoosten het Vlie, lopend over 1398-1403), f. 30r - 32r, nr. 43.

Regest: G. Colmjon, Register van oorkonden, nr. 448.

Druk: a. Vernijs, De oorlogen van hertog Albrecht van Beieren, p. 516 – b. Ketkes en Obreen, Workum.

Inventaris der archieven, p. 231-234.⁵⁴⁵

Aelbrecht etc. Doen condit allen luden want onse goede lude van Woudrichem mit anderen onsen goeden luden van Oestergo ende van Westergo tot onser gunsten ende ghenaden gecomen ende mit ons alinghe ende wil verzoent ende verlijct sijn van alle onghhehoersamicheit als sij mennich jaer tieghens ons ende onse voirvaderen in ghestaen hebben ende van allen ghescil die wij tot desen daghe toe mit him luden ghehadt hebben ende hebben ons ghehult gesworen ende ontfaen tot horen gherechten lantshere. Soe hebben wy den selven onsen goeden luden van Woudrichem omdat sy ons ende onsen nacomelinghen te bet dienen moghen ende te willigher ende te bereider sijn ghegeven voer ons ende onse nacomelinghe him ende horen nacomelinghen vryheden ende poertrecht tot alsulke hantvesten ende vryheden als wy onsen ghemenen lande van Oestergo ende van Westergo in Oestvrieslant ghegeven hebben in alre manieren als hier na ghescreven staet.

[Albrecht etc. maken eenieder bekend, aangezien onze goede lieden van Workum met daarnaast onze goede lieden van Oestergo en van Westergo in onze gunst en genade zijn gekomen, en met ons volkomen en wel verzoend en tot een vergelijk gekomen zijn vanwege elke ongehoorzaamheid, die zij menig jaar tegenover ons en onze voorvaderen hebben betracht, en vanwege alle geschillen, die wij tot heden toe met hen lieden gehad hebben, en [nu] zij ons hebben gehuldigd, ontvangen en gezworen als hun gerechte landsheer. Aldus hebben wij diezelfde onze goede lieden van Workum, omdat zij ons en onze nakomelingen des te beter dienen mogen, en des te meer willig en bereid zijn, gegeven voor ons en onze nakomelingen, hen en hun nakomelingen, vrijheid en stadsrecht, tot zulke handvesten en vrijheden als wij onze gemene landen van Oestergo en Westergo in Oost-Friesland hebben gegeven, op alle manieren als hierna geschreven staat.]

1. In den eersten so sal die scout bynnen Woudrichem voirschr. scout wesen bynnen der selver onser stede also langhe als sijn bevelinghe duert die hi van ons dair of heeft ende tenden den vijf jaren na den datum van desen brieve so en sal nyement scout wesen bynnen onse stede voirg. hi en hebben vijf jaer lang eenpaerliken deen na den anderen inwonachtich poirter gheweest mit alinghe sijnre woenstat.

[Ten eerste zal de schout, binnen Workum voornoemd, schout zijn binnen dezelfde onze stad voor zolang als zijn aanstelling duurt, die hij van ons daartoe heeft; en na afloop van de vijf jaar na de datum van deze brief zal niemand schout zijn binnen onze voorgenoemde stad, tenzij hij vijf jaar lang, ononderbroken het ene na het andere, inwonend poorter is geweest met zijn gehele huishouden.]

2. Item so sal onse scout van Woudrichem voirschr. die nu ter tyt is of namels wesen sal kiezen alle jare upten lesten dach van aprilzeven scepenen mitten welken onse scout voirschr. bedriven ende berechten sal mit recht na scepen vonnisse brueken die gheschien sullen bynnen der vryheit ende den ambocht van onser stede van Woudrichem voirschr. hetsij van hoghe of van laghe of van sculde of van schade, na inhouden sulcs rechts ende hantvesten als wy onsen ghemenen lande van Oestvrieslant van Oestergo ende van Westergo voirschr. ghegeven hebben.

[Evenzo zal onze schout van Workum voornoemd, die dit tegenwoordig is of hierna zal zijn, elk jaar op de laatste dag van april zeven schepenen kiezen, met welke onze voornoemde schout in rechte volgens schepenvonniss zal vervolgen en berechten misdrijven, die geschieden zullen binnen het rechtsgebied en het ambacht van Workum

⁵⁴⁵ Deze tekst is gebaseerd op B. Transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox.

voornoemd, zowel hoge als lage [misdrijven] of schulden en schaden, volgens de inhoud van het recht en de handvesten, zoals wij onze gemene gebieden van Oost-Friesland, van Oostergo en van Westergo voornoemd gegeven hebben.]

3. Item so sal in onser stede van Woudrichem voirs. nyement scepen wesen hi en sal een jaer lang poorter ende inwonachtich bynnen onser stede geweest hebben mit alinghe sijne woenstat als voirscr. is ende die scepen sullen bliven een jaer lang scepen bynnen onser voirscr. stede sonder die te versetten of te veranderen bynnen tsjaers ten waer dat enich van dien scepen daren bynnen oflyvich wtlandich of bruekich worde dat hi billiken gheen scepen wesen en soude. Oic mede of enich scepen bynnen tsjaers selve scout worde so soude die scout die dair wair, bynnen onser stede voirscr. enen anderen goeden poorter in desghenen stad die uten voir. scependom quame in manieren als voirscr. is setten, die scepen bliven sal tot des lesten daghes van aprille dair naist volghende.

[Evenzo zal in onze voornoemde stad Workum niemand schepen zijn, tenzij hij een jaar lang poorter zal zijn geweest en gewoond hebben binnen onze stad met zijn gehele woonstee (hebben en houden), als voorschreven is; en de schepenen zullen een jaar lang schepen blijven binnen onze voornoemde stad, zonder die af te zetten of te veranderen binnen het jaar, tenzij dat enig van die schepenen binnen die termijn stierf, buitenlands verbleef of strafbaar was, dat hij naar recht en billijkheid geen schepen zou zijn. Bovendien als enig schepen binnen een jaar zelf schout wordt, dan zal die schout, die daar in functie was, binnen onze stad voornoemd een andere goede poorter in de betreffende stad, die uit het voornoemd rechtsgebied van schepenen komt, op de wijze als het voorgeschreven is, aanstellen, die schepen zal blijven tot de laatste dag van april daarop volgend.]

4. Item so sal onse scout van Woudrichem voirscr. alle brueken aenspreken die ghevallen ende gheschien sullen bynnen der selver onser stede ende bynnen den ambocht ende bedrive ons scouten voirscr. bynnen tsjaers nadien dat die brueken gheschien; ende waer dat sake dat onse scout versumende waer die bruekighe aen te spreken bynnen tsjaers so waer die bruekighe vrij ende quijt ten waer of die bruekighe gast wtlandich of gheen poorter en waer ende sulker lude brueken so sal onse scout voirscr. moghen berechten so wanneer hi die sculdighe bynnen sinen bedrive begripen mach; mar deser vryheit en sal nyement ghebruken die men besaken of aenspreken wilde van moerde moertbrant vrouwenvercraft vredebrake diefte doetslach of dier ghelijc van quaden feyten die aen t lijf gaen.

[Evenzo zal onze schout van Workum voornoemd alle misdrijven in rechte aanklagen, die zullen voorvallen en geschieden binnen dezelfde onze stad en binnen het ambacht en onze voornoemde schout stelt binnen een jaar nadat die misdrijven zijn begaan vervolging in; en in het geval dat onze voornoemde schout nalatig was om die misdrijven binnen een jaar te vervolgen, dan is de overtreder vrij en gekwet, tenzij die overtreder een vreemdeling, buitenlands of geen poorter zou zijn, en de misdrijven van dergelijke lieden zal onze voornoemde schout mogen berechten, wanneer hij de schuldigen tijdens zijn vervolging arresteren kan; maar deze vrijheid zal niemand gebruiken, die men in rechte betrekken of wil aanklagen vanwege moord, moorddadige brand, vrouwenverkrachting, vredebreuk, diefstal, doodslag of dergelijke kwade feiten, waarop de doodstraf staat.]

5. Item so wie boven ende jegens scepen vonnisse dinghede of smadeliken sprake op scepen om ghewijsde vonnisse wille die soude verbueren zeventien pont dat is te weten tien pont tiegens ons ende tigens elken scepen een pont; nochtans sal dat vonnisse voertganc hebben.

[Evenzo wie boven en tegen een schepenvonnis een geding aanspant of smadelijk spreekt over een schepen vanwege het gewezen vonnis, die zal verbeuren 17 pond, te weten tien pond jegens ons en jegens elke schepen een pond; nochtans zal het vonnis ten uitvoer worden gebracht.]

6. Item sullen die scout ende scepen mit achte vander ghemienten die die ghemeen poorters van Woudrichem dair toe nemen sullen kiezen alle jaren opten eersten dach van meye vier raetsluden die poorters ende inwonachtich gheweest hebben jaer ende dach bynnen onser stede voirs. al voirs. is; ende die sullen onser stede van Woudrichem goede renten ende vervallen upbeuren ende ontfacen wtgheven ende belegghen in onser stede profijt ende orbair ende dair of tenden tsjaers goede rekeninge ende bewisinghe doen voir onsen scout oude scepen ende nuwe ende voir achte vander ghemie[n]ten die dair toe ghenomen ende ghekoren sullen worden; ende waer dat sake dat yement van dien raetsluden in hore rekeninghe ende bewisinghe ghebreclic gevonden

worden die sullen die scout ende nuwe scepen berechten als dair toe behoert. Ende die raetslude sullen raetslude bliven dat jaer lang wt ten waer dat hore enich aflyvich bruecklich wtlandich of scout worde; so soud men dair voer ander raetslude kiezen in alre manieren als voirscr. is.

[Evenzo zullen de schout en de schepenen met acht [mannen] uit de gemeenschap, die de gemene poorters van Workum daartoe zullen aanwijzen, elk jaar op de eerste dag van mei vier raadslieden kiezen, die een jaar en een dag poorters en inwoners binnen onze voornoemde stad zijn geweest, zoals het voorgeschreven is; en die zullen voor onze stad Workum goede renten en betalingen innen en ontvangen, uitgeven en beleggen ten voordele en nut van onze stad en daarvan aan het eind van het jaar goede rekening en verantwoording afleggen ten overstaan van onze schout, de oude schepenen en de nieuwe, en voor acht [vertegenwoordigers] van de gemeenschap, die daartoe zullen worden aangewezen en gekozen; en in het geval dat van iemand vanwege die raadslieden in hun rekening en verantwoording gebreken gevonden worden, dat zullen de schout en de nieuwe schepenen berechten, zoals het behoort. En de raadslieden zullen dat jaar lang raadslid blijven, tenzij dat een hunner stierf, strafbaar, buitenlands was of schout werd; dan zou men daarvoor andere raadslieden kiezen op de wijze als het voorgeschreven is.]

7. Item so moghen ons scout ende scepen van Woudrichem die nu ter tijt sijn of namels wesen sullen alle jaere nye kueren maken bynnen onser stede die duren sullen een jaer lang ende niet langher ten waer dat men die selve hueren⁵⁴⁶ tenden tsjaers bij onsen scout ende scepen voirscr. vernuwede behoudeliken dat sy gheenrehande saken kueren en sullen die ons ende onser heerlicheit tieghens draghen moghen.

[Evenzo mogen onze schout en schepenen van Workum, die tegenwoordig of hierna in functie zullen zijn, elk jaar keuren maken binnen onze stad, die een jaar zullen duren (gelden) en niet langer, tenzij dat men diezelfde keuren aan het eind van het jaar voor onze schout en schepenen vernieuwde, behoudens dat zij generlei zaken zullen keuren (regelen), die tegen ons of onze heerlijkheid zouden uitwerken.]

8. Item so en sullen wy noch onse nacomelinghe noch nyement anders van allen brueken ende saken die gheschien ende ghevalen sullen bynnen onser stede voirscr. ende ambocht van Woudrichem also verre als dat scoutambocht ende bedrijf dair of streckt ende die men dair mit recht berechten sal niet meer begheren noch hebben van enighen poirter van Woudrichem dan vonnisse van scepen behoudeliken ons sulcs rechts als wij onsen ghemenen land van Oistvrieslant ghegeven hebben.

[Evenzo zullen wij noch onze nakomelingen noch iemand anders vanwege alle misdrijven en [andere] zaken, die zullen geschieden en voorvallen binnen onze voornoemde stad en ambacht van Workum, voor zover als dat schoutambacht en territoir zich daarover uitstrekt, en die men daar volgens het recht zal berechten, niet meer begeren noch hebben van enige poorter van Workum dan het vonnis van schepenen, onder ons voorbehoud van zulk recht, als wij onze gemene landen van Oost-Friesland gegeven hebben.]

9. Item so en sal men ghenen poorter moghen betughen dan mit wittachtighen luden ende poerteren mar waer dat sake dat een poorter dincplichtich worde jegens enen gast bynnen onser stede of die een gast jegens den anderen so mochten die poortter of gast elcx den anderen getughen mit goeden ghelovighen wittachtighen luden mit twee personen of meer die sy dair by brochten.

[Evenzo zal men tegen geen poorter mogen getuigen dan met betrouwbare lieden en poorters, maar in het geval dat een poorter in rechte moet verschijnen tegenover een vreemdeling binnen onze stad, of de ene vreemdeling tegenover een andere, dan mogen die poorter of vreemdeling elk tegen de ander getuigen met goede betrouwbare lieden met twee of meer personen, die zij daar bij brachten.]

10. Item so mach een poorter enen gast van buten die gheen poorter en is becommeren ende bestellen bynnen der vryheit van onser stede mit onsen scout of sinen ghewaerden bode voir penninc sculde of anderen schade die hi op him te claghen hadde ende des ghelijcs d een gast den anderen; ende dair of sullen onse scout ende scepen mit recht die partijen scheiden bynnen drie daghen na der becommeringhe voirscr.; ende waer dat sake dat enighe gast boven becommeringhe wt onser stede van Woudrichem scheide sonder oirlof ons scouts ende consente

⁵⁴⁶ Lees *kueren*.

des claghers die soude bevallen in des claghers claghe ende ons gheven twee pont ende onsen scout een pont.

[Evenzo mag een poorter een gast van buiten, die geen poorter is, in verzekerde bewaring laten nemen binnen het rechtsgebied van onze stad met onze schout of zijn beëdigde bode vanwege een geldschuld of een andere schade, die hij tegenover hem te vorderen heeft, en desgelijks de ene vreemdeling de andere; en daartoe zullen onze schout en schepenen binnen drie dagen na de voornoemde gijzeling volgens het recht tussen partijen beslissen; en in het geval dat enige vreemdeling ondanks de gijzeling uit onze stad Workum vlucht, zonder toestemming van onze schout en instemming van de klager, dan zal diegene in het ongelijk worden gesteld conform de aanklacht van de klager en aan ons twee pond en aan de schout een pond geven.]

11. Item so sullen ende moghen onse scout scepen ende rade van Woudrichem die nu ter tijt sijn of namels wesen sullen vrede maken tusschen twienden ende scillenden luden in tiegenwoordicheit twee poirteren of meer. Ende so wie vermaent van onsen scout, scepen of rade enen vrede wederseyde te gheven een warf ander warf ende derde warf die sal teegens ons verbueren also mennichwarf als hi dien vrede wederseyde ende weygherde tien pont also verre als men t betughen mochte mit poerteren als voirsr. is. Ende dan sal onse scout scepen of rade die dien vrede gheeysschet heeft enen vrede legghen den ghenen dien gheweyghert heeft voer poirteren als voirsr. is welken vrede die selve die dien ghelegt wart houden sal op lijf ende goed gheliken onse beseghelde brieve ende handvesten dair of inhouden die wij onsen ghemenen lande van Oistvrieslant gh[e]geven hebben.

[Evenzo zullen en mogen onze schout, schepenen en raden van Workum, die tegenwoordig of hierna in functie zullen zijn, vrede opleggen tussen twistende en ruziënde lieden, in tegenwoordigheid van twee of meer poorters. En wie, ondanks een vermaning van onze schout, schepenen of raad, weigerde een vrede te geven, eenmaal, tweemaal en een derde maal, die zal tegen ons voor elke maal dat hij de vrede weigerde en ontzegde, tien pond verbeuren, in zoverre als men het kan getuigen met poorters, zoals het voorgeschreven is. En vervolgens zal onze schout, schepenen of raad, die de vrede geëist heeft, een vrede opleggen aan degene die deze geweigerd heeft tegenover poorters, zoals het voorgeschreven is, welke vrede diegene die hem aangebracht heeft, zal houden op zijn lijf en goed, conform de inhoud van onze bezegelde brieven en handvesten terzake, die wij onze gemene landen van Oost-Friesland hebben gegeven.]

12. Item soe wie onnoselic enen vrede brake die hi selve mitter hant niet ghegeven hadde ende darenboven enen anderen quetste sonder voerraet die sal verbueren tiegens ons tien pont ende jeghens den ghequetsten tien pont; mar sturve die ghequetste vander quetsinghe soe soud men dat beteren ons ende des doden maghen na inhoud der hantvesten van Oistvrieslant voirsr.

[Evenzo wie buiten zijn schuld een vrede verbreekt, die hij zelf niet met de hand had gegeven en in strijd daarmede een ander verwondde zonder opzet, die zal jegens ons tien pond verbeuren, en jegens de gewonde tien pond; maar wanneer de gewonde aan zijn verwondingen overleed, dan zou men dit ons en de bloedverwanten van de dode vergoeden volgens de inhoud van de voornoemde handvesten van Oost-Friesland.]

13. Item so sullen onse scout ende scepen voirsr. kueren moghen legghen ende maken up alle innighe diken ende waterganghen bynnen der vryheit ende ambocht van Woudrichem voirsr. ende dair op boeten legghen ende die te scouwen; ende so wie te ban ghescouwet worde die sal die boeten betalen binnen drien daghen dair naist volghende; ende waer hi dair in versumede of onwillich soe soude die scout die boeten inpanden mit twee scepen aen twee scatte pande die men drieven of draghen mocht dwers nachts verstanden.

[Evenzo zullen onze schout en schepenen voornoemd keuren mogen opleggen en maken ten aanzien van alle dijken en watergangen binnen het rechtsgebied en het ambacht van Workum voornoemd, en daarop ook boetes leggen, en deze te schouwen; en wie aldus bij een schouw in gebreke wordt bevonden, die zal binnen drie dagen daarop volgend de boete betalen; en wanneer hij daarin nalatig is of onwillig, dan zal de schout die boete inpanden met twee schepenen aan panden (roerende goederen) ter waarde van het tweevoudige van de schuld, die men mag meenemen wanneer zij door het verstrijken van de rechtstermijn ('dwersnacht') vervallen zijn.]

14. Item soe hebben wy ghegeven onse stede van Woudrichem hem mede te behelpen die wint vander muelen bynnen der vryheit der stede voirsr. ende dair op sullen sy redelike multor ende nutscap moghen kueren; ende sulc profijt als dair of comen sal sal onse stede voirsr. upbueren ontfaen ende belegghen in onser stede orbair daer zis te doen sullen hebben.

[Evenzo hebben wij onze stad Workum gegeven om deze hiermede te helpen, het windrecht binnen het rechtsgebied van de voornoemde stad; en daarvan zullen zij een redelijk maalgeld en loon mogen vaststellen; en het voordeel dat daardoor ontstaat zal onze voornoemde stad innen, ontvangen en beleggen ten voordele van onze stad, waar het nodig is.]

15. Item sullen alle bastert kindere die poorter sijn of poorter worden sullen bynnen onser stede erven moghen up horen erfnamen also vele als him van horen ouderen ende vrienden ghegeven sal worden; ende waer dat sake dat sy die goede mit hylic mit aventuer of mit arbeit verbeterden ende sy sturven sonder wittachtige boerte na him te laten so soude die beteringhe aen ons ende aen onsen nacomelinghen comen.

[Evenzo zullen alle bastaardkinderen, die poorter sijn of poorter zullen worden binnen onze voornoemde stad, aan hun erfgenamen zoveel mogen vererven als hen van hun ouders en vrienden gegeven zal worden; en in het geval dat zij die goederen door huwelijk, door het lot of door arbeid vermeerderden, en zij stierven zonder wettelijke afstammelingen na te laten, dan zou die toename aan ons en aan onze nakomelingen komen.]

16. Item soe sullen alle goed ende lande ghelegghen bynnen der vryheit ende den ban van Woudrichem voirs. scotbaer wesen ende bliven wtgeset sulke goede ende lande als ons ende onser heerlicheit aldair toebehoren moghen.

[Evenzo zullen al onze goederen en gronden, gelegen binnen het rechtsgebied en de ban van Workum voornoemd, belastbaar sijn en blijven, uitgezonderd zulke goederen en gronden, als ons en onze heerlijkheid daar mogen toebehoren.]

17. Item so sal onse stede van Woudrichem voirs. alle weke opten Donredach hebben een wekemarcte alle tjaer duer ende sullen hebben een vrij jaermarcte alle jaer upten eersten dach van meye ingaende achte daghe voer dien daghe ende duren achte daghe na dien daghe behoudeliken ons onser tollen ende tollenrecht van vreemden ende tolbaren luden.

[Evenzo zal onze stad Workum voornoemd, elke week op donderdag een weekmarkt hebben geheel het jaar door, en zal elk jaar een vrije jaarmarkt hebben op de eerste dag van mei, ingaende acht dagen voor die dag en acht dagen duren na die dag, onder ons voorbehoud van onze tollen en tolrecht vanwege vreemdelingen en tolbare lieden.]

18. Item so sullen onse scout ende scepen voirs. in die jaermarcte ende in die weke marcte die boeten moghen vermeren ende verzwaren om veylicheit der goeder luden die daer ter marcten comen sullen also dicke ende also vele als him dat goed duncken sal; ende van dien ende van allen anderen boeten ende brueken die verschinen sullen bynnen onser stede voirs. ende bidinghet sullen worden sullen wy hebben die twee deel ende onse stede voirs. dat derdendeel te belegghen in onser stede orbair behoudeliken ons onser heerlicheit van brueken ende van boeten die mit recht ende mit vonnisse niet berecht en sullen worden.

[Evenzo zullen onze schout en schepenen voornoemd tijdens de jaarmarkt en de weekmarkt de boeten mogen verhogen en verzwaren, ter wille van de veiligheid van de goede lieden, die daar naar de markt zullen komen, zo dikwijls en zoveel als hen zal goedduncken; en van die en van alle andere boeten en vergripen, die zullen vervallen binnen onze voornoemde stad, en opgelegd zullen worden, zullen wij tweederde deel hebben en onze stad voornoemd het derde deel, te besteden ten nutte van onze stad, onder voorbehoud van onze heerlijkheid ten aanzien van overtredingen en boeten, die volgens recht en met vonnis niet zullen worden berecht.]

19. Item waer enich poerter van Woudrichem voirs. die lant ende erve hadde buten der vrijheit ende den ban van Woudrichem voirs. die mocht buten onser stede ende vrijheit wesen viertich daghen lang mit sijnre woenstadt om sijn lant ende erve te sayen ende te bouwen in den lenten ende des ghelijcs in die hoytijt ende in die oestmaent viertich daghen sijn hoy ende sijn koern te vergaderen ende in te mennen sonder enich afterdeel dair of te hebben van sinen poortrecht van onsen stede voirs.

[Evenzo mag enig poorter van Workum voornoemd, die land en erf heeft buiten het rechtsgebied en de ban van Workum voornoemd, veertig dagen lang met zijn woonstee buiten onze stad en vrijheid verblijven, om zijn land en erf in te zaaïen en te bebouwen in de lente, en desgelijcs in de hooitijd en in de oogstmaand veertig dagen, om zijn hooi en zijn koren te vergaren en in te nemen, zonder enig nadeel daarvan te ondervinden ten aanzien van zijn poortrecht van onze voornoemde stad.]

Ende wat wij voer ons ende onsen nacomelinghen onser stede poorteren ende goeden luden van Woudrichem voirs. die nu sijn ende horen nacomelinghen alle die punten voirs. ende elc bisonder gheloeft hebben vaste ende ghestade te houden onverbroken tot ewigen daghen soe hebben wy desen brief open doen besegelen mit onsen segel hier aen ghehanghen.

[En aangezien wij vanwege ons en onze nakomelingen onze stadspoorters en goede lieden van Workum voornoemd, die nu aanwezig zijn en hun nakomelingen, al de hiervoor geschreven artikelen en elk in het bijzonder beloofd hebben vast en zeker te houden, onverbrekkelijk ten eeuwigen dage, aldus hebben wij deze brief open doen bezegelen met ons zegel hieraan gehangen.]

Gegeven in den Haghe opten negentienden dach in aprille anno XCIX.

[Gegeven in Den Haag op de negentiende dag in april anno [13]99.]

Willem, heer van Horne en Altena, verleent stadsrecht aan zijn poorters van Woudrichem.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: B. (1388-1397) NA, AGH 67 (register XIII 'Oistervant' van akten van hertog Willem van Beieren, graaf van Oostervant, voornamelijk inzake Altena), f. 4r - 6r.

Druk: a. Korteweg, Rechtsbronnen van Woudrichem en het Land van Altena, p. 82-91.⁵⁴⁷

Wi Willem here van Horne ende van Altena maken cont ende kenlijc allen den ghenen die desen brief selen sien of horen lesen dat wi bi rade ende consent onser lieuer naester maghe ende hogher heren ende onser ghetrouwer vriende ende manne ghegheuen hebben ende gheuen voer ons ende onse nacomelinghe met goder ghonsten ghemeenlijc onsen porteren van Woudrichem die nu sijn of wesen selen die binnen der vriheit van Woudrichem wonerechtich sijn ende el niemant alsulke vriheit ende rechte al hierna bescreuen staen ewelijc in goden trouwen te houden om hons lieue porte te meerren te beteren ende voert te setten in allen goeden saken.

[Wij Willem, heer van Horne en van Altena, maken eenieder die deze brief zullen zien of horen lezen bekend dat wij, op advies van onze naaste bloedverwanten en aanzienlijken en onze trouwe vrienden en leenmannen, gegeven hebben en geven vanwege ons en onze nakomelingen, goedgeunstig onze gezamenlijke poorters van Woudrichem, die er nu zijn of zullen zijn, die binnen de vrijheid van Woudrichem woonachtig zijn en anders niemand, zulke vrijheid en rechten als hierna beschreven staan, eeuwig in goede trouw gestand te doen om onze geliefde stad te vermeerderen, te bevoordelen en te bevorderen in alle goede zaken.]

1. Inden iersten dat ons porteren van Woudrichem tolle vri varen selen ende hoer goet ouer al jn onser macht te water ende te lande.

[Ten eerste dat onze poorters van Woudrichem tolvrij zullen varen met hun goederen overal in onze rechtsmacht, zowel op het water als over land.]

2. Voert gheuen wi onsen porteren voerscreuen dese vriheit: waert dat yemant yet te segghen hadde op enighen porter van Woudrichem van saken die gheuallen sijn of vallen binnen der vriheit van Woudrichem die en sal daer af niet hebben dan vonnys der scepen noch wi en selen daer af niet eysschen noch onse nacomelinghe.

[Voorts geven wij onze voornoemde poorters dit voorrecht: wanneer iemand een vordering heeft op een poorter van Woudrichem vanwege zaken die voorgevallen zijn of voorvallen binnen de vrijheid van Woudrichem, dan zal diegene niet anders krijgen dan vonnis van de schepenen, en ook wij zullen niet anders eisen, noch onze nakomelingen.]

3. Voert gheuen wi onsen porteren van Woudrichem dat van allen zaken die ter scepen vonnisse ghestaen hebben tot her to daer of onsen porteren recht ende vonnisse te donen hebben sonder enich weder segghen of beswaernisse. Ende waer dat sake dat enighen porter van van Woudrichem recht ende vonnisse gheweighert worde daer af sal die portere den baliu ende den richter die dan ter tijt sijn van onsen wegghen vermanen voer scepenen dat men hem recht ende vonnisse doe. Ende waert dat die baliu ende richter den poerter dan gheen recht en deden dat selen ons porteren ons laten weten jn onser teghenwordicheit of met horen brieuen so waer wi sijn. Ende als dese weet ghedan is ende worde dan niet dat onrecht afghedaen ende den poerter gheen recht noch vonnisse gheschiede so wille wi ende setten sterkelijc dat voert aen ons scepenen ons noch niemant gheen recht te done noch vonnisse en wisen tot diere tijt dat dien poerter recht gheschie ende onrecht bi ons of bi onse richter af wert ghedaen.

⁵⁴⁷ Deze tekst is gebaseerd op B. Transcriptie en hertaling door J.C.M. Cox.

Ende oft gheuiel dat ons scepen daerom gheen recht noch vonnisse en wijsden daer om en selen wi onsen scepenen ende onsen porteren van Woudrichem gheen moysel noch letsel doen noch laten gheschien aen hoer lijf noch aen hoer goet.

[Voorts geven wij onze poorters van Woudrichem dat over alle zaken die aan schepenen zijn voorgelegd om een vonnis tot nu toe, zullen zij onze poorters recht en vonnis moeten wijzen zonder enige tegenspraak of bezwaar. En in het geval dat een poorter van Woudrichem recht en vonnis geweigerd wordt, zal die poorter de baljuw en de schout, die dan namens ons in functie zijn, vermanen ten overstaan van schepenen dat men hem recht en vonnis zal doen. En wanneer de baljuw en de schout de poorter dan nog geen recht en vonnis doen, dan zullen onze poorters dat ons laten weten in onze aanwezigheid of met hun brieven, daar waar wij ons bevinden. En als deze kennisgeving is gedaan en dat onrecht wordt niet afgedaan en de poorter geen recht en vonnis gedaan, dan zullen wij met kracht bepalen dat voortaan onze schepenen ons noch iemand anders recht noch vonnis zullen wijzen tot het moment dat die poorter recht geschiedde en onrecht door ons of door onze schout wordt afgedaan. En als het gebeurt dat onze schepenen daarom recht noch vonnis wezen, zullen wij onze schepenen en onze poorters van Woudrichem geen last of belemmering bezorgen, noch laten geschieden aan lijf of goed.]

4. Voert waer yemant vanden omseteren die ennighen poorter of ghewelt dede aen sijn goet dat hij met recht ende sonder becroen besaet dat onrecht sal ons richter van Woudrichem bi vonnisse der scepenen berichten.

[Voorts wanneer iemand van de omwonenden⁵⁴⁸ die enige poorter aantast in zijn eigendom dat hij in rechte en zonder beklag bezit, dan zal dat onrecht door onze schout van Woudrichem bij vonnis van de schepenen worden berecht.]

5. Vort alle ernisse der poerteren buten der vriheit van Woudrichem ghelegghen sal binnen bants daert ghelegghen is sijn dike sijn slote sijn weterynghe sijn merghen ghelt sijn sluse ghelt ende sijn verwaernisse doen ghelijc den anderen erue also als heercomen is.

[Voorts zal vanwege alle onroerende goederen van de poorters, buiten de vrijheid van Woudrichem gelegen, binnen het rechtsgebied waar het is gelegen, [de betreffende poorter] zijn dijken, zijn sloten, zijn weteringen, zijn morgengeld⁵⁴⁹, zijn sluizengeld en zijn versterkingen voldoen gelijk aan de andere onroerende goederen zoals het de gewoonte is.]

6. Voert dat men onsen poerteren van Woudrichem hoer lijf noch hoer goet nerghent besetten noch becommeren en mach binnen der tuunen ons lants et en waer dat si enich ghelooft deden buten der vrijheit van Woudrichem des si betughet worden als daer recht is daer si die ghelooft deden. Ende daer af selen si daer ghenoech doen.

[Voorts dat men onze poorters van Woudrichem persoonlijk noch hun eigendommen mag arresteren noch beslagleggen binnen de grenzen van onze gebieden, tenzij dat zij enige belofte⁵⁵⁰ buiten het rechtsgebied van Woudrichem deden, waarvan volgens het daar geldende recht waar ze die belofte deden, wordt getuigd; en daarvan zullen zij aldaar genoegdoening moeten geven.]

7. Voert misdeden enich poerter buten der vrijheit van Woudrichem binnen onsen lande dat sal hi beteren na den recht ter stede daer hij misdede.

[Voorts indien enig poorter een misdaad beging buiten het rechtsgebied van Woudrichem maar binnen onze gebieden, zal hij dit beteren volgens het recht van de stad waar hij de misdaad beging.]

8. Voert waert dat een poerter of yemant van buten int gherichte quaem van becroen ende die hem seluen onsculdighen soude die sal sijn onscout thans doen int ghericht met hande ende met monde; meer sal hi hem onsculdighen met orconden so heuet hi twe weken vorst hem te beraden also dat poerter (over poerter) tughen mach; ende een simpel poerter sal sveren dat hi tughet maer scepen ende ghesvoren tughen op hoer ede.

[Voorts in het geval dat een poorter of iemand van buiten voor het gerecht kwam vanwege een klacht en die

⁵⁴⁸ Van Woudrichem.

⁵⁴⁹ Polderbelasting geheven over het aantal morgen land.

⁵⁵⁰ In de zin van een in rechte aangegane verplichting.

zichzelf onschuldig zal verklaren, die zal zijn onschuldseed onmiddellijk afleggen tijdens de gerechtszitting door middel van een plechtige verklaring⁵⁵¹; maar zal hij zich vrijpleiten met schriftelijke bewijzen, dan heeft hij twee weken om zich te beraden zodat een poorter tegen een poorter getuigen mag; en een gewone poorter zal zweren als hij getuigt, maar schepenen en gezworenen getuigen op hun ambtseed.]

9. Voert enghone porter van Woudrichem en mache hogher tughen van scoude dan tot vijf ponten to.

[Voorts mag geen poorter van Woudrichem voor een hoger bedrag dan tot vijf pond getuigen vanwege schuld.]

10. Voert wert yemant ghedaeghet van scoude van ghelde dat sal wesen bi den richter of bi den bode voer twee poerters ghemaent ende in die maninghe ende daghinghe sal men die somme groten. Ende dieghene die ghedaicht is, en coemt hi niet voer op sinen dach so vervolghet die clagher also groet als hij en ghedaeghet hadde; ende diegheen die ghedaeghet was is den richter sculdich III schillinghen ende der clagher twee scillinghe.

[Voorts wordt iemand gedaagd vanwege een geldschuld, dan zal dat gebeuren via een aanmaning door de schout of de bode in aanwezigheid van twee poorters, en in die aanmaning en dagvaarding zal men het bedrag noemen. En als degene die gedaagd is niet verschijnt op de aangegeven dag, dan vervolgt de klager (de procedure) voor het bedrag waarvoor hij gedaagd had; en de gedaagde is de schout drie schellingen en de klager twee schellingen schuldig.]

11. Voert waer dat enich poerter int ghericht quaem van scoude van ghelde ende gheen hantplicht ghedaen en hadde noch voer scepen niet gheloeft en hadde die sal hem met sijnre hant ende met sinen monde ontsuldighen.

[Voorts in het geval dat enig poorter voor het gerecht verscheen vanwege geldschuld en geen 'handplicht' had gedaan⁵⁵² noch ten overstaan van schepenen een gelofte had gedaan, die zal zich onder ede vrijpleiten (onschuldseed).]

12. Voert worde yemont van erfnisse ghedaecht als recht is ende quaem hi op den iersten dach niet die hem met den recht gheset waer (so) sal men ghedaghen op den anderen dach; ende coomt hi dan niet so sal men ghedaghen op den derden dach; ende coemt hi dan niet voer so sal hi den richter ghenoech doen daer af van tweeken daghen van elken twee scillinghe ende hi verliest sijn sake ende die arfnisse daer hi af ghedaghet was werdt den clagher to ghewyst. Ende waer dat sake dat de clagher ennighen dach versumede van den drien so verloer hi sijn sake altemale.

[Voorts wordt iemand vanwege een erfenis gedaagd volgens geldend recht, en verscheen hij niet op de eerste dag die hem volgens het recht was aangezegd, zo zal men hem op een andere dag dagvaarden; en als hij dan niet komt zal men hem op een derde dag dagvaarden; en als hij dan niet verschijnt, dan zal hij de schout genoegdoening geven vanwege twee dagen elk twee schellingen en hij verliest zijn zaak en de erfenis waarvoor hij gedaagd was wordt aan de klager toegewezen. En in het geval dat de klager een van de drie dagen verzuimt, dan verliest hij zijn zaak geheel en al.]

13. Voert waer dat yemant sveren sal van scoude van ghelde sveert hi na den woerden quellijc die die staver voerseet of teghen die maniren van sveren so verliest hi sijn sake. Maer sal hi sveren van erfnisse so mach hi hem eens of twewarf verhalen; maer sveert hi derdewerf quelleec (of) teghen die maniren van sveren so verliest hi sine sake ende die arfnisse daer hi af ghedaghet was wert hem afghewijst ende den clagher toeghewijst. Ende alsoe dicke alse hi quelleec sveert, is hi den richter sculdich twee scillinghe.

[Voorts wanneer iemand zal zweren vanwege een geldschuld, en hij zweert niet met de juiste woorden, die de 'staver'⁵⁵³ voorzegt, of tegen de wijze van zweren, dan verliest hij zijn zaak.

⁵⁵¹ MNW: 'met hande en met monde' – een plechtige, vaste verklaring met de eedsvingers in de lucht of op een reliekhouders.

⁵⁵² MNW: van iets als eigenaar of rechthebbende gebruik maken.

⁵⁵³ De secretaris van het gerecht.

Maar wanneer hij zweert vanwege een erfenis dan mag hij hem eenmaal of tweemaal herhalen; maar zweert hij de derde maal foutief dan wel tegen de juiste wijze van zweren, dan verliest hij zijn zaak en de erfenis waarvoor hij gedaagd was wordt hem afgewezen en de klager toegewezen. En zo vaak als hij onjuist zweert is hij de schout twee schellingen schuldig.]

14. Voert een rustelijc besittinghe van erue en mach men niet vesten noch proeuen dan met scepenen of met ghesvoren binnen vriheiden.

[Voorts mag men een ongestoord bezit van onroerend goed niet bevestigen of bewijzen dan met medewerking van schepenen of gezworenen binnen het rechtsgebied.]

15. Voert worde yemant binnen sijnre woninghe ghesocht van luden daer hi ghenen twyst tot dire tijt teghen ghehad en hadde hoe menich hier doet sloeghe hemseluen mede te bescudden van elken doden waer hi ons sculdich vier penninghe of onsen nacomelinghen.

[Voorts wordt iemand in zijn woning aangevallen door lieden met wie hij tot dan toe geen ruzie heeft gehad, hoeveel hij er doodslaat om zichzelf te beschermen, voor elke dode is hij ons of onze nakomelingen vier penningen schuldig.]

16. Voert waer dat yemant begrepen worde dat hi ghedaen soude hebben groet svaer ouerdaet waert in dieften of in brande of in rouen of in venijn te gheuen oft in vrouwencraft of in vrede te breken of in moerde of in valsche of in enighen punten daer men tlijf mede verboren mach daer selen onse richter ende ons scepenen van Woudrichem een heymelic stille waerheit af besitten ende recht ende vonnisse bi den scepenen af doen na der waerheit die si vinden over denghenen die aenghesproken worde.

[Voorts wanneer iemand gegrepen wordt omdat hij een zeer zware gewelddaad heeft begaan, of diefstal of brandstichting, of plunderen of vergiften of vrouwenverkrachting of vredebreuk of moord of valsemunterij of enig ander vergriep waarvoor men de doodstraf kan verkrijgen, daarnaar zullen onze schout en onze schepenen een vertrouwelijke geheime enquête instellen en recht en vonnis doen volgens de waarheid (bewijzen) die zij vinden ten aanzien van degenen die aangeklaagd worden.]

17. Voert waer dat yemant enen dief grepe in sijn huus dien dief sal hi houden mach hi ende sal sijn ghebuer daerto ropen soe hi meeste mach ende dien dief sal houden ghebonden met sinen ghebueren dat hi en den richter leueren mach alst scoen dach is ende tgoet dat hi ghestolen heeft op sinen rugghe ghebonden; ende dan salder die richter mede recht doen met den scepenen. Ende waer dat sake dat yemant enen dief aldus gheuangen willens liet gaen ende daerof verwonnen worde met scepene die soude ons beteren tot onsen ghenadend.

[Voorts wanneer iemand een dief grijpt in zijn huis, zal die dief vasthouden, zo mogelijk, en hij zal zijn bureu erbij roepen, zoveel als mogelijk, en de dief zal gebonden worden vastgehouden samen met zijn bureu, zodat hij hem bij klaarlichte dag aan de schout kan overdragen, en het goed dat hij gestolen heeft zal op zijn rug worden gebonden; en dan zal de schout recht doen samen met de schepenen. En wanneer iemand een dief, aldus gevangen, uit vrije wil weer laat gaan en daarvoor schuldig wordt bevonden door schepenen, zal hij ons genoegdoen naar onze genade.]

18. Voert waer dat ennich porter boten verboert int ghericht ende hi alsoe vele eyghens goets besit in die poertrecht als die boeten draghen die poorter mach ghaen van den ghericht sonder borghen; maer en besaet hi alsoe vele goets niet als die boeten beliepen die moest borghen setten.

[Voorts wanneer enig poorter boetes verbeurt in het gerecht en hij evenveel eigendommen bezit binnen het rechtsgebied als de boetes bedragen, mag die poorter het gerecht verlaten zonder borgstelling; maar bezit hij niet zoveel eigendommen als die boetes bedragen, dan moet hij borg stellen.]

19. Voert waer dat yemant di scepen verspraec int ghericht of haer vonnis die si wijsden met ghemeinen rade hoer scepen na der porte recht, wedersede is sculdich ons tien pont ende elken scepen een pont. Maer waer dat yemant sede int ghericht voer die scepen daer sijt hoerden dat haer vonnis dat si ghewijst hadden valsche ende quaet waer of diet ghericht

stoerde binnen der vierscaren alsdat die richter gheen recht ghedoen en const die verboerde lijf ende goet.

[Voorts wanneer iemand schepenen tegenspreekt in het gerecht of haar vonnis, dat zij wezen met gemene raad van hun schepenen volgens het stedelijke recht, weerspreekt, is ons tien pond verschuldigd en elke schepen een pond. Maar wanneer iemand tijdens de terechtzitting voor schepenen zegt, en zij het hoorden, dat haar vonnis, dat zij hadden gewezen, vals en slecht was, of diegene die het gerecht verstoort binnen de vierschaar, zodat de schout geen recht kon doen, die verbeurt lijf en goed.]

20. Voert waert dat yemant die met erren moede yerst sloghe met der hant of stiet met den voet ende daer af verwonnen worde met scepenen (die) sal gheuen voer sijn beteringhe vijftien scillinghen van welken vijftien schillinghen ons toebehoeren vijf schillinghen der poerten vijf schillinghen ende die daer gheslagen is vijf schillinghen. Ende waert dat zake dat dieghene die daer is sonder beraet ten yersten wederslaet sonder bloetreise ende sonder leemt die en sal niet ghelden.

[Voorts wanneer iemand die in een vlag van drift het eerst sloeg met de hand of schopte met de voet, en daarvoor schuldig wordt bevonden door schepenen, die zal ter genoegdoening vijftien schellingen betalen, van welke vijftien schellingen ons vijf schellingen toebehoren, de stad vijf schellingen en die daar geslagen is vijf schellingen. En in het geval dat degene die daar is, zonder nadenken als eerste terugslaat zonder bloedvergieten en zonder verwonding, die zal geen boete betalen.]

21. Voert wie den anderen bloetriset sonder wapen verboert een pont.

[Voorts wie de ander bloedig verwondt zonder wapen, verbeurt een pond.]

22. Voert met gheslepen wapen gheuochten is viue ende viertich schillinghen.

[Voorts met geslepen wapen gevochten is vijfenveertig schellingen.]

23. Voert gheslepen wapen ghetoghen is viue ende viertich schillinghen.

[Voorts geslepen wapen getrokken is vijfenveertig schellingen.]

24. Voert een hofwonde is die boete vijfdalf pont.

[Voorts een hoofdwond is de boete viereneenhalf pond.]

25. Voert huusstoetinghe is die boete tien pont.

[Voorts huisvredebreuk is de boete tien pond.]

26. Voert wapendrenken sonder doet te bliuen is die boete tien pont.

[Voorts in het water te duwen zonder dood te blijven is de boete tien pond.]

27. Voert waert dat yemant den anderen doedde verboert teghen ons lijf ende goet.

[Voorts in het geval dat iemand een ander doodt verbeurt hij jegens ons lijf en goed.]

28. Voert waert dat yemant den anderen leemde sonder leede af te slaen verboert teghen ons tien pont. Waert dat yemant den anderen ontleedde aen ennighe leedde verboert teghen ons viue ende twintich pont.

[Voorts in het geval dat iemand een ander verminkt zonder ledematen af te slaen verbeurt jegens ons tien pond. In het geval dat iemand een ander enig ledemaat afslaat verbeurt jegens ons vijftientig pond.]

29. Voert waert dat yemant eens vrede wegherde verboerde viue ende viertich schillinghen; ende alsoe dicke als hem die vredenemer om weint tot drieweruen toe tot eiken verboert hi viue ende viertich schillinghen. Ende als hem die vredenemer driewerf om heeft sal hi vrede ghebieden te houden op hoer lijf ende op hoer goet; ende die den vrede darenboven braec verboerde teghen ons lijf ende goet.

[Voorts in het geval dat iemand een ander de vrede weigerde verbeurt hij vijfenveertig schellingen; en zo

dikwijls als die vredenemer⁵⁵⁴ zich tot hem wendt tot driemaal toe, voor elke keer verbeurt hij vijfenveertig schillingen. En als de vredenemer zich drie keer tot hem gewend heeft zal hij vrede gebieden te houden op straffe van zijn lijf en goed; en die in weerwil daarvan de vrede verbreekt, verbeurt jegens ons lijf en goed.]

30. Voert die enen onrechten aenvanc doet verboert viue ende viertich schillinghen.

[Voorts die iemand ten onrechte 'aenvanc' doet⁵⁵⁵ verbeurt vijfenveertig schillingen.]

31. Voert wie enen poorter van Woudrichem of sijn goet beset of becommert buten der vriheit te onrecht verboert vijfdalf pont.

[Voorts wie ten onrechte op een poorter van Woudrichem of zijn zaak beslag legt of belemmert buiten het rechtsgebied, verbeurt viereneenhalf pond.]

32. Voert die eenen poorter of sijn goet beset binnen der vriheit van Woudrichem verboert viue ende viertich schillinghen.

[Voorts diegene die op een poorter of zijn goed binnen het rechtsgebied van Woudrichem beslag legt, verbeurt vijfenveertig schillingen.]

33. Voert alle boeten sijn twyuout binnen mercten.

[Voorts bedragen alle boetes het tweevoudige tijdens de markten.]

34. Voert waert dat die poorter van Woudrichem vocht teghen den anderen poorter van Woudrichem buten onsen lande die verboerde alsoe vele teghen ons of si binnen der vrijheit van Woudrichem vochten.

[Voorts in het geval dat een poorter van Woudrichem vocht tegen een andere poorter van Woudrichem buiten onze gebieden, verbeurt hij zoveel jegens ons als hadden zij gevochten binnen het rechtsgebied van Woudrichem.]

35. Voert moghen ons scepenen van Woudrichem coren legghen tot viue ende viertich schillinghen toe ende niet hoegher binnen der vriheit van Woudrichem; ende die boeten die daeraf quamen soude wi half hebben ende ons poerte half.

[Voorts mogen onze schepenen van Woudrichem keuren opleggen tot een bedrag van vijfenveertig schillingen en niet hoger binnen het rechtsgebied van Woudrichem; en van de boeten die dit oplevert, zullen wij de helft hebben en onze stad de helft.]

36. Voert alle boeten die hier niet in bescreuen en sijn selen staen ende wesen alsoe als heercomen is.

[Voorts zullen alle boetes, die hierin niet beschreven zijn, in stand blijven zoals ze vanouds geweest zijn.]

37. Voert waert dat yemant drincken ghinghe in een taeerne soe sal hem die wert wijn brenghen met rechter maten. Ende als hi ghenoech ghedroncken heeft is hi poorter ende gherekent heuet mach hijs thans niet ghelden soe mach hi ghaen tot des anders daghes ende ghelden den wert sinen dranc voer den middaghe. Ende betaelde hi voer den middaghe niet als dat die wert den richter croent soe saelt hem die richter uutpanden; ende die richter sal drie schillinghen hebben ende die weert twe schillinghen. Ende waert dat hem die drenker missakede dat hem die weert hyessche so macht die weert houden tot vijf schillinghen toe met sinen ede; ende datselve recht is van mede ende van biere.

[Voorts in het geval dat iemand gaat drinken in een taveerne zal de waard hem de wijn schenken met de juiste maat. En wanneer hij genoeg gedronken heeft, en hij is poorter, en voor de belasting aangeslagen, en hij kan thans de rekening niet voldoen, dan mag hij gaan tot de volgende dag en moet dan voor de middag de waard betalen voor zijn drank. En wanneer hij niet voor de middag betaalt en de waard dat voor de schout aanklaagt, dan zal de schout hem uitpanden; en de schout zal drie schillingen ontvangen en de waard twee

⁵⁵⁴ Vredenemer is hij die een stadsvrede (een wettelijk verplichte vrede) kan opleggen.

⁵⁵⁵ *Aenvanc doen* is een zaak in bezit nemen, zich toe-eigenen waarna een gerechtelijke procedure dient uit te maken wie in zijn recht staat bijv. wanneer om het een gestolen zaak gaat.

schellingen. En wanneer de drinker ontkent wat de waard eist dan mag de waard tot vijf schellingen behouden op zijn eed; en datzelfde recht geldt ten aanzien van mede⁵⁵⁶ en bier.]

38. Voert waert dat vele ghesellen tegader droncken in wine in mede of in biere ende een gheselle gaen woude eer die anderen ende hi rekende ende dede ghenoech den weert van sinen aendeel soe mach hi vrien wech ghaen.

[Voorts in het geval dat vele gezellen samen wijn dronken, of mede of bier, en een gezelschap wilde weggaan voor de anderen, en hij rekent zijn deel af met de waard, dan is hij vrij om weg te gaan.]

39. Voert waer yemant begrepen worde of vonden met onghebernder maten ende met scepen verwonnen worde die is ons sculdich drie pont voer sijn boete.

[Voorts wanneer iemand gegrepen wordt of betrapt met ongebrande⁵⁵⁷ maat en daarvoor schuldig wordt bevonden door schepenen, die is ons drie pond ter genoegdoening schuldig.]

40. Voert waert dat een man die gheen wittighe gheboert en hadde naem een wijf die oec gheen wittighe gheboert en hadde ende storver een ende si gheen wittighe gheboert after hem en lieten die leuende mach al ghereet goet ruerende dat si beide besaten doe si leueden sinen vrien wille mede doen; mer onruerende goet ende erfenisse die si beiden besaten weder et is comen van den leuenden of van den doden of dat sijt tegader ghecreghen hadde sal die leuende besitten vrijleec sijn lijftocht; mar erfenisse die die leuende bracht ende half die erfenisse die si beide vercreghen hadden die mach die leuende vercopen ende versetten ende doen daer sinen vrien wille mede; maer die ander helft van der erfenisse tegader vercreghen ende alle arfenisse die van den doden ruerende is en mach die leuende niet vercopen noch versetten maer na des leuendes doet selen die erfenisse comen op die recht arfnamen des doeden die voer doet was. Ende waer dat sake dat die leuende noet ende ghebrecke hadde dat hi toebrenghe mocht met sinen ghebueren die wittighe lude waren ende dat svoeren soe mach die leuende die erfnisse vercopen ende versetten allencken sijn noetdorft af te nemen ende sijn ghebrec mede te verlichten. Ende waer dat daer een storue ende wittighe gheboert van hem beiden daer bleue soen mach die leuende gheen arfenisse vercopen noch versetten tenwaer in sijnre noet als voerscreuen is.

[Voorts wanneer een man, die geen wettige nakomelingen had, een echtgenote nam die ook geen wettige nakomelingen had, en een van beide sterft en zij geen wettige erfgenaam achterlaten, dan mag de langstlevende over al het roerend goed dat zij beide bezaten toen zij beide leefden, naar eigen goeddunken beschikken; maar van onroerende goederen en erfenissen die zij beide bezaten, of het nu aangekomen is van de langstlevende dan wel van de gestorvene dan wel dat zij het tezamen gekregen hadden, zal de langstlevende vrijelijk het vruchtgebruik bezitten; maar erfenissen die de langstlevende aanbracht en de helft van de erfenissen die zij samen verkregen hadden mag de langstlevende verkopen of verpanden en daarmee handelen naar eigen inzicht; maar de andere helft van de erfenissen, gezamenlijk verkregen, en alle erfenissen die de dode aanbracht, mag de langstlevende niet verkopen noch verpanden maar zullen na het overlijden van de langstlevende toekomen aan de wettige erfgenamen van de dode, die het eerst overleden was.

En in het geval dat de langstlevende in behoeftige en gebrekkige omstandigheden verkeert, wat hij mag aanvoeren met zijn bureu, die betrouwbare lieden zijn en dat zweren, dan mag de langstlevende de erfenis verkopen of verpanden, om er allengs zijn nooddriftigheid mee te doen afnemen en zijn gebrek te verlichten. En in het geval dat er een stierf en er van hen beiden een wettige nakomeling is, dan mag de langstlevende geen erfenis verkopen of verpanden, tenzij in zijn behoeftige omstandigheden zoals hiervoor geschreven is.]

41. Voert waert dat sake dat die leuende ennich goet vercreghe in sinen wedustoel etsi erfenisse of ghereet goet daer mach hi sinen vrien wil mede doen.

[Voorts in het geval dat de langstlevende enig goed verkreeg gedurende zijn weduwstand, hetzij een erfenis of roerende goederen, daarover mag hij vrijelijk beschikken.]

⁵⁵⁶ Honingwater.

⁵⁵⁷ Niet geijkte maat.

42. Voert waert dat eens wijf die enen man ghehad hadde die doet waer ende van die man ghebuert behouden hadde eenen anderen man name ende daer gheboert bi creghe ende dat wijf dan storue soe soude die ghebuert die si bi den iersten man hadde al hoer arfenisse die si bi hoeren iersten man besat alleen hebben; maer die arfenisse die die ander man aen dat wijf bracht ende die helft van den goede dat si tegader vercreghen hadde sal die nagheboert alleen hebben. Ende die ander helft van den ghecreghen goede tegader sal die ierste gheboert ende die nagheboert hoede ende hoede ghelijc deilen. Ende datselue recht is of een wijf naem den derden man of den vierden of meer ende bi elken ghebuert creghe. Ende datselue recht is waert dat een man sijn wijf storue ende meer wiuen naem (ende) bi elken ghebuert creghe.

[Voorts in het geval dat een vrouw, die een man had gehad, die is overleden, en van die man een kind(eren) gekregen had, een andere man nam en daarbij een kind(eren) kreeg, en die vrouw vervolgens stierf, dan zou dat kind(eren) van haar eerste man alle bezittingen die zij bij haar eerste man had alleen verkrijgen; maar die erfenissen die de andere man aanbracht en de helft van de gezamenlijk verkregen goederen zal alleen dat andere kind krijgen. En die andere helft van de gezamenlijk verkregen goederen zullen de eerstgeborene en de later geborene bewaren en gelijk delen. En datzelfde recht geldt wanneer de vrouw een derde, een vierde of meer mannen nam en bij elk een kind kreeg. En datzelfde recht geldt wanneer een man zijn vrouw sterft en hij meer vrouwen nam en bij elk ervan een kind kreeg.]

43. Voert waert dat man en wijf soen of dochter bestaeden in den helen bedde tot witteliken huweliken ende hom erfnisse ghauen die soen of die dochter willen si deillen met susteren ende broederen na haers vader ende moeder doet soe selen si inbrenghen die erfnisse die hem in huwelijk ghegheuen was. Ende willen si so moghen si buten bliuen sonder wedersegghen hoere broederen ende hoere susteren.

[Voorts in het geval dat een man en vrouw hun zoon of dochter uit een niet ontbonden huwelijk weggeven tot een wettig huwelijk en hen een erfenis gaven, dan zullen die zoon of die dochter, als ze willen delen met zusters en broers na hun vaders en moeders dood, de erfenissen inbrengen, die hen in huwelijk gegeven waren. En als ze dat willen dan mogen ze er buiten blijven zonder tegenspraak van hun broers en hun zusters.]

44. Voert waert dat sake dat ennich vleischouwer coft een runt of een verken of een scaep te slaen tusschen Bamis⁵⁵⁸ ende Kersavondt ende daer een poerter van Woudrichem bi quaem die dat hebben woude tot sijns selves orbaer die sal gheuen den vleeschouwer van den runde acht penninghe meer dan coste van enen verken vier penninghe meer ende van enen scaep twee penninghe meer dant coste.

[Voorts in het geval dat enig slager een rund of een varken of een schaap koopt, ter slachting tussen 1 oktober en Kerstavond, en daar komt een poorter van Woudrichem bij, die dat wilde hebben voor eigen gebruik, die zal de slager voor een rund acht penningen meer betalen dan het kostte, voor een varken vier penningen meer en voor een schaap twee penningen meer dan het kostte.]

45. Voert waert dat ghestolen goet worde vonden onder enen wittighen man diet wittelijc ghecoft hadde met orcunden ende die rechte besitter des goets dat goet sijn maeckte met ghetughe die sal hem sinen cost ghelden ende nemen dat goet na hem of hi wil. Mer worde enich ghestolen goet heimeliken vonden onder yema(n)t die sal daeraf liden dat recht is als boven bescreuen staet.

[Voorts in het geval dat gestolen goed werd gevonden bij een wettig man, die het op wettelijke wijze gekocht heeft met bewijs, en de rechtens juiste bezitter van het goed kan aantonen met getuigen dat het zijn goed is, die zal hem zijn kosten (van aanschaf) vergoeden en zijn goed meenemen, als hij dat wil. Maar wordt enig gestolen goed gevonden bij iemand die het heimelijk (en dus wederrechtelijk) bezit, die zal het recht ondergaan, zoals hierboven omschreven staat.]

46. Voert gheue wi den voerghenoemden porteren dat niemant noch van buten noch van binnen noch ridder noch poerter den porter of wie hi si enighen poerter van Woudrichem te campe eyschen mach binnen der poerten van Woudrichem noch nerghent in onser

⁵⁵⁸ Een samentrekking van Sint Baefsmisse, de mis voor de dag van de heilige Baef of Bavo = 1 okt.

machten om gheenrande zaken hoe si waren.

[Voorts geven wij de voornoemde poorters dat niemand, noch van buiten noch van binnen, noch ridder noch poorter, de poorter of wie hij ook zij, enig poorter van Woudrichem tot een duel mag uitdagen binnen de stad Woudrichem, noch ergens in onze gebieden, vanwege generlei zaak, welke dan ook.]

47. Voert niemant van buten en mach tughen over ene poerter van zaken die vallen binnen der vriheit van Woudrichem.

[Voorts mag niemand van buiten getuigen tegen een poorter vanwege zaken die vallen binnen het rechtsgebied van Woudrichem.]

48. Voert waert dat yemant ruerende goet te pande hadde ende besaet dat goet ombecroent een jaer of langher ende veronrecht hem daer yemant in soe sal hijt met sinen ede houden wat recht hi aen dat goet heet.

[Voorts in het geval dat iemand roerend goed in pand heeft en dat goed onaangesproken bezit gedurende een jaar of langer, en tast iemand hem daarin aan, dan zal hij met zijn eed de rechten die hij op dat goed heeft behouden.]

49. Voert vonnis eens scepen met rade ende gheuolch sijnre medescepen en mach niemant teniet maken noch wederropen noch wedersegghen; et en sal goet ende stantechtich blijven.

[Voorts mag niemand het vonnis van een scepen dat met raad en gevolg van zijn medescepenen tot stand kwam, vernietigen noch herroepen, noch weerspreken; het zal goed en van kracht blijven.]

50. Voert ter scepenen rade en sal niemant comen hi en werde van scepene gheropen.

Ende si moghen tot horen rade nemen die si wenen dat hem nut si.

[Voorts zal niemand in het beraad van scepenen komen tenzij hij door scepenen wordt ontboden.]

51. Voert waert dat ennich wijf croende op enen man dat hi hoer craft ende ghewout ghedaen hadde ende dat met alsulke prouinghe toebracht dat den scepenen docht dat die goet waer ende si die man verwonnen int ghericht die man waers op die hoechste boet. Ende ontuiel dat wijf van diere provinghe dat soude si beteren tot onse ghenaden.

[Voorts in het geval dat enige vrouw een man aanklaagt, dat hij haar verkracht had en dat met zulke bewijzen aanbracht, dat de scepenen ervan overtuigd waren, en zij die man schuldig bevonden in het gerecht, die man wordt gestraft met de hoogste boete.

En ziet die vrouw af van haar bewijsvoering, dat zal zij vergoeden volgens onze genade.]

52. Voert sette wi dat ons scepen van Woudrichem hoer recht buten der vriheit niet sueken en selen maer willen si vonnis halen die si niet vroet en sijn moghen si halen totsErtoghenbosch.

[Voorts bepalen wij dat onze scepenen van Woudrichem hun recht niet buiten het rechtsgebied zullen zoeken, maar willen zij een vonnis halen, waartoe zij niet kundig zijn, dan mogen zij het halen te 's-Hertogenbosch.]

53. Voert papenkynder ende bastaert en moghen niet tughen dat enighen poerter litten of deren mach aen sijn lijf of aen sijn goet.

[Voorts mogen kinderen van een geestelijke en bastaarden niet getuigen waardoor enig poorter schade zou lijden aan lijf of goed.]

54. Voert soe moeghen wi of ons balju van onsen wegghen tot allen tiden as wi willen scepenen ende ghesvoren tot Woudrichem setten ende ontsetten. Ende soewie wi daertoe nemen of ons baeliu van onsen wegghen die poerter sijn tot Woudrichem ende daer gheghoedt ende gheboren sijn als recht is die en moghent niet wedersegghen.

[Voorts mogen wij of onze balju vanwege ons te allen tijde als wij dat willen scepenen en gezworenen van Woudrichem benoemen en ontslaan. En degenen die wij daartoe nemen of onze balju vanwege ons, en die poorter zijn van Woudrichem en daar vaste bezittingen heeft en geboren is zoals het rechtens hoort, die mogen niet weigeren.]

55. Voert en sal gheen scepen van Woudrichem tughen metten monde buten brieuen dan een jaer na den daghe dat hi ontset wert.

[Voorts zal geen schepen van Woudrichem mondeling getuigen zonder brieven dan tot een jaer na de dag dat hij werd afgezet.]

56. Voert en sal gheen scepenbrieue van Woudrichem van sempelre scout stat of macht houden dan tien jaer na den daghe van der betalinghe der brieue.

[Voorts zal geen schepenbrief van Woudrichem vanwege eenvoudige schuld van kracht blijven dan tot tien jaer na de dag van betaling van de brief.]

57. Voert alle verwaerden ende gheloeften die tot Woudrichem voer scepen gheloeft is ende ghemaect werden in brieuen of buten brieuen sal ons richter metten scepenen bi vonnis der scepen binnen alle onsen lande van Altena buten der vriheit van Woudrichem uut varen richten; ende daer sal die richter af hebben tien scillinghen ende die scepen tien schillinghen ende dat pont sal ghelden dieghene daer men aen richt; ende die rechts begheert die salt uutlegghen. Ende met dire richtinghe sal men varen als recht is ende heercomen tot Woudrichem is.

[Voorts vanwege alle vrijwaringen en beloften die te Woudrichem voor schepenen beloofd en gemaakt werden op schrift of mondeling, zal onze rechter met schepenen bij schepenvonnis binnen al onze landen van Altena buiten het rechtsgebied van Woudrichem er op uitgaan om recht te doen; en daarvan zal de rechter tien schellingen hebben en de schepenen tien schellingen, en dat pond zal degene betalen tegen wie men recht doet; en die recht verzoekt, die zal het voorschieten. En met die genoegdoening zal men omgaan zoals het recht vereist en het de gewoonte is te Woudrichem.]

58. Voert gheue wi onsen porteren van Woudrichem: waer dat sake dat ennich twyst of vechteleec gheuiel binnen der vriheit van Woudrichem van onsen porteren of van anderen luden daer niemant doet en bleue ende dat drierwef gheureedt worde na der poerte recht ende darenbinnen niet versuent en worde so moghen ons baeliu ende ons scepen van Woudrichem dat suenen behoudelijc ons ons rechts. Ende als ons baeliu ende ons scepenen een soen gheseet ende ghemaect hebben ghebieden wi den partijen aen beiden siden die sone wittelijc ende wael te houden ende te voldoen. Ende waer dat yemant dese sone niet houden en woude die selen buten onse lande varen ende wi selen hoer goet aenuaen ende ghebruken also langhe tent si die soen houden ende voldoen. Ende wat wi van haren gode opheffen dat en selen wi hem niet wedergheuen teint si die soene houden uutghenomen allen punten voerscreuen bisonder alle argelist.

[Voorts staan wij onze poorters van Woudrichem toe: in het geval dat enige twist of vechtpartij voorviel binnen het rechtsgebied van Woudrichem vanwege onze poorters of vanwege andere lieden, waarbij niemand dood blijft, en waar driemaal vrede wordt opgelegd volgens het stedelijke recht en daarbinnen niet verzoend wordt, dan mogen onze baljuw en onze schepenen van Woudrichem dit verzoenen behoudens onze rechten. En als onze baljuw en onze schepenen een zoen bepaald en opgelegd hebben, gebieden wij de partijen van beide zijden die zoen wettelijk en goed te houden en te voldoen. En wanneer iemand deze zoen niet wil naleven, dan zullen zij buiten onze gebieden gaan en wij zullen hun goederen in bezit nemen en zo lang gebruiken totdat zij die zoen naleven en voldoen. En wat wij van hun goederen gebruiken, dat zullen wij hen niet teruggeven totdat zij die zoen naleven, onder voorbehoud van alle voorschreven punten, in het bijzonder alle kwade trouw.]

Ende omdat wi willen dat alle vriheide ande recht voerscreven wittelijc ende wael ghehouden werden ende van ons ende van onsen nacomelinghe onverbroken bliuen soe hebben wi desen brief open beseghelt met onsen segghelen.

[En omdat wij willen dat alle hiervoor geschreven vrijheden en rechten wettelijk en goed behouden blijven en vanwege ons en onze nakomelingen onverbrekelijk blijven, hebben wij deze brief open bezegeld met ons zegel.]

Ghegheven int jaer ons Heren dusent driehondert ses ende vijftich op sente
Lambrechtsdach.⁵⁵⁹
[Gegeven in het jaar des Heren 1356 op St. Lambertsdag.]

⁵⁵⁹ Is 17 sept. Op die dag geeft Willem V van Horne een privilege van een zondagse weekmarkt.

Willem II, Rooms-koning, graaf van Holland, verleent stadsrecht aan zijn poorters van Zierikzee.

Origineel niet voorhanden.

Afschrift: I. (ca. 1375) NA, AGH 652 (register 'Coninck Willem'), f. 5, nr. 23.⁵⁶⁰

Inden name des Vaders, des Soens ende des Heylighen Geest, amen.

..Willam, bider ghenaden Goeds ghecoren coning in den Roemsschen rîc, alle die dese lettere hoeren ofte zien vrede, ghenade ende minne ende alle goet, amen.

Omme die lieue ende trouwe die wi ende onse voeruaders hebben vonden in onse lieue vriende, die poerters van Zierixee, die ons ende onsen voeruaders dicke hebben ghedaen ende noch doen zullen ghetrouwen dienst, zoe willen wi van onser coninckliker hoecheyt vernyen ende verscoenen hare vryheyt ende hare chore die wi ende onse voeruaders hem hebben ghegheuen ende mede gheuriet, die aldus spreket:

[In de naam van de Vader, de Zoon en de heilige Geest, amen. Willem, bij de gratie Gods, gekozen koning van het Roomse rijk, wenst allen die deze brief zullen horen (lezen) of zien, vrede, genade, liefde en alle goeds, amen.

Vanwege de liefde en trouw die wij en onze voorvaderen hebben ondervonden van onze lieve vrienden, de poorters van Zierikzee, die voor ons en onze voorvaderen dikwijls trouwe diensten hebben verricht en nog zullen verrichten, willen wij vanwege onze koninklijke hoogheid hun vrijheid en hun keur vernieuwen en verbeteren die wij en onze voorvaderen hen hebben gegeven en daarmee vrij gemaakt, die aldus luidt:.]

1. Waer soe onse poerteren dere vryheyt varen ofte zien, of haer goed, nemen wi binnen onsen gheleyde ende binnen onsen vrede ende onser baelivwe, ende ghebieden vreemden ende ghebueren dien zeluen vrede tusschen Baculiet ende Haddelzoierde ende die hauen op, die zi hebben soudén binnen der vryheyt.

[Waar onze poorters van deze vrijheid varen of zijn, of hun goederen, nemen wij ze onder onze geleide en binnen onze vrede en onze baljuw, en bieden vreemdelingen en bureu den zelfde vrede tussen Bacvliet en Adelsoorde⁵⁶¹ en tot in de haven, die zij zullen hebben binnen de vrijheid.]

2. Aldat den poerteren gheschiet die hoeren te dere vryheyt, te mesprise, te wonden of te doeden, ghebieden wi te zoenen ende te beteren gheliic eenen edelen man van Zeeland.

[Alles dat de poorters die horen tot deze vrijheid, overkomt aan beledigingen, verwondingen of doodslag, gebieden wij te zoenen en te vergoeden op dezelfde wijze als een edelman van Zeeland.]

3. Wie soe yemant slaet binnen der chore te lempen dat sal men ghelden dat vierendeel van eenen manne ofte meer, die sal beteren tviscatte alse hoech oft buten gheschiet ware, ende hi zal zoeken des coninx ghenade jof siins balivwes.

[Wie iemand slaat binnen de vrijheid en aldus verminkt, zal men vergelden het vierde deel van een man of meer, die zal vergoeden het tweevoudige van hetgeen als het buiten de vrijheid was gebeurd; en hij zal de genade van de koning vragen of van zijn baljuw.]

4. Wie soe eenen menssche wont binnen deser chore, die sal ghelden den coninc drie pont, der poert een half pont.

[Wie een mens verwondt binnen deze vrijheid, zal de koning drie pond betalen, de stad een half pond.]

5. Wie soe eenen menssche gripet biden hare in arren moede, ofte slaet ofte werpet of steket of verspreket, hi zal boeten den coninc een half pond, der poert vijf scell.

⁵⁶⁰ Deze tekst is gebaseerd op *OHZ*, II, nr. 738, volgens I; zie aldaar voor een uitgebreid overzicht van afschriften, drukken etc.. Hertaling door J.C.M. Cox.

⁵⁶¹ Het buitendijkse land, ten noorden van de monding van de Ee in de Gouwe; zie Uil, 'De stadsrechten van Zierikzee', p. 29 noot 26.

[Wie een mens in blinde woede bij de haren pakt, of slaat of werpt of steekt of uitscheldt, zal de koning een half pond boete betalen, de stad vijf schellingen.]

6. Wie soe draghe kniif, priem of cordeyscolue binder chore, hi zal ghelden den coninc tien pond, der poert een pond; doet hire eenen menssche mede, hi sal verliesen sijn houet; wont hire eenen menssche mede, siin hant, wort hi verwonnen mit des coninx waerheyde of siins balivwes; die waerheyt sal hi nemen an drien scepenen.

[Wie een mes, priem of knuppel draagt binnen de vrijheid, zal de koning tien pond betalen, de stad een pond; doodt hij hiermede een mens, verliest hij zijn hoofd; verwondt hij hiermede een mens, zijn hand, als hij schuldig wordt bevonden volgens gerechtelijk onderzoek door de koning of zijn baljuw; dat onderzoek zal hij doen plaatsvinden door drie schepenen.]

7. Wie soe eenen menssche slaet met eenen potte of met bloken, hi sal den ghenen beteren vierscatte, den coninc drie pond, der poerd een half pont.

[Wie een mens slaet met een pot of met klompen, zal diegene (het slachtoffer) viervoudig vergoeden, (en) de koning drie pond, de stad een half pond.]

8. Daer tvie scepene comen mit eenen poertere ende eysschen vrede, diene hem weder zeyde, die zoude ghelden den coninc drie pont ende elken scepen dien hi weder zeghet een pont ende der poert een half pond. Die oec belet den vrede met dulre tale, hi sal ghelden den coninc een half pond ende der poert vijf scell.

[Wanneer twee schepenen ten gunste van een poorter vrede eisen, zal diegene die hen weerspreekt de koning drie pond betalen en elke schepen die hij weerspreekt een pond en de stad een half pond. Diegene die de vrede belet met dwaze taal zal de koning een half pond en de stad vijf schellingen betalen.]

9. Wie soe den vrede gheuet mit siins zelues hand ende zelue breket, hi zal ghelden den coninc tien pond, der poert een pond, word hiis verwonnen van drien scepenen. Wie van zinen vrienden den vrede breket, hi zal ghelden den coninc drie pond, der poert een half pond, word hiis verwonnen van drien scepenen. Hier bouen dat euel dat die ghene doet die den vrede gheuet, hi zal boeten dien hiit doet vierscatte, siin vrient tviscatte.

[Wie de vrede biedt met zijn eigen hand en die vrede breekt, zal de koning tien pond betalen, de stad een pond, als hij hiervoor schuldig wordt bevonden door drie schepenen. Wie van zijn vrienden de vrede breekt, zal de koning drie pond betalen, de stad een half pond, als hij hiervoor schuldig wordt bevonden door drie schepenen. Bovenop dit euvel dat diegene doet die de vrede geeft, zal hij degene die hij het aandoet viervoudig boeten, zijn vriend tweevoudig.]

10. Die lachtert die scepene mit worden als si vrede eysschen ende siit daer toeghen, wort hiis verwonnen, hi zal ghelden haer gheliic een pond; woirt oec die kore te broken in eenen scepene ofte meer, wat soe hem daer euels ghesciet, dat salmen hem beteren vierscatte.

[Diegene die schepenen belastert met woorden als zij vrede eisen en zij dit aantonen en hij wordt schuldig bevonden, dan zal hij een pond betalen; wordt ook de keur verbroken ten aanzien van een of meer schepenen, wat voor kwaad hen is geschied, zal men hen viervoudig vergoeden.]

11. Alle die poerters vander kore zullen wesen onder eenen gherechte, ende elc zal den anderen doen scependoem.

[Alle poorters van de vrijheid zullen onder een gerecht vallen, en elk zal de ander scependom⁵⁶² bieden.]

12. [So wie so hebben wille scependoem]⁵⁶³ van eenen zinen gheliken poertere, hi zalne doen eysschen ter vierscarne, ende es die ghene niet te jeghenworden ende hi es in Scouden, men zalne daghen ten naesten daghe als men zal dinghen; comet hi ende hi jeghenes rechts wille pleghen of alzoel dat hi niet en comet, men zalne verbannen, ende hi en sal niet wesen in ban eer hi heeft

⁵⁶² *Scependom* = schepenvonnis, zich onderwerpen aan de rechtspraak door schepenen.

⁵⁶³ Naar afschrift D aangevuld.

ghedaen scependoem, ende siin goed zal wesen in scepene wisinghe. Ende willen die scoutate jof die scepene eenen claghère ghien recht doen, dander scepene en zullen staen tot ghienen rechte tote dien daghe dat die claghère hebbe scependoem.

[Wie een schepenvonnis wil van een medepoorter, zal dit doen eisen in de vierschaar, en als diegene (tegen wie de eis wordt ingesteld) niet aanwezig is en hij is op Schouwen, zal men hem dagen op de eerstvolgende dag dat men zitting houdt; komt hij maar wil hij geen rechtspleging of als hij niet komt, zal men hem verbannen, en de ban zal niet worden opgeheven alvorens hij zich heeft onderworpen aan de rechtspraak van schepenen, en zijn goed zal staan aan het oordeel van schepenen. En als de schout of de schepenen een klager geen recht willen doen dan zullen de andere schepenen geen gerechtszitting mogen houden tot dat de klager een vonnis van schepenen heeft verkregen.]

13. Wie soe wort verbannen mit scependoem vander kore, diene hout binnen Scouden ende verwonnen wort van drien scepenen, hi zal ghelden den coninc tien pond, der poert een pond ende des mesdaders scout.

[Wie aldus door een vonnis van schepenen van de vrijheid wordt verbannen, en die hem onderdak biedt binnen Schouwen en schuldig wordt bevonden door drie schepenen, zal de koning tien pond betalen, de stad één pond en de schuld van de misdadiger.]

14. Wie soe ghaet ghewapenderhant vte diere vryheyt omme vechten ende zonder ghemeenen raet der scepenen, hien mach niet weder jn comen hine hebbe des coninx wille ende siins baliws, ende hi zal ghelden der poert een pond, wort hiis verwonnen van drien scepenen.

[Wie gewapenderhand uit de vrijheid gaat om te vechten zonder gemeenschappelijk overleg met schepenen, mag niet terugkomen in de vrijheid tenzij hij toestemming heeft van de koning en zijn baljuw, en hij zal de stad een pond betalen, als hij daarvoor schuldig wordt bevonden door drie schepenen.]

15. Wair zome striid of vecht binnen deser chore, die daer toe comet zonder ghemeenen raet ghewapent, hi zal ghelden den coninc een half pond, der poerd vijf scell.

[Wanneer men strijdt of vecht binnen deze vrijheid, degene die daar gewapend heen gaat zonder gemeenschappelijk overleg, zal de koning een half pond betalen, de stad vijf schellingen.]

16. Wie soe zoekt ghewapenderhant eenen poorter van dere chore te sinen huse daer hi woent, ende daer vecht, hi zalt beteren den coninc tien pond, der poert een pond ende den ghenen tien pond.

[Wie gewapenderhand een poorter van deze vrijheid in zijn woonhuis opzoekt, en daar vecht, zal de koning tien pond vergoeden, de stad een pond en die poorter tien pond.]

17. Die binnen der chore word ghesocht ghewapenderhant te eens poerters huse, die zoeker zal ghelden dien hi besit vijf pont, den waert vijf pond, den coninc tien pond. Die oec in die helpe coemt des zoekers ghewapenderhant, hi zal ghelden den coninc drie pont, der poert een pond. Den scade die binnen den huse ghesciet, zalmen ghelden tviscatte, dat buten ghesciet een scatte, alsoe als scepene orconden.

[Wie binnen de vrijheid gewapenderhand wordt opgezocht in het huis van een (andere) poorter, (in dat geval) zal de aanvaller degene die hij aantast vijf pond vergoeden, de heer des huizes vijf pond, de koning tien pond. Degene die de aanvaller gewapenderhand helpt, zal de koning drie pond betalen, de stad een pond. De schade die in het huis wordt aangericht zal men tweevoudig betalen, en buiten eenmaal, volgens het vonnis van schepenen.]

18. Die buten der chore woenet ende eenen poorter verbannet om wat scoude dat het si, die scout noch die ban en moghen niet oken toten dien daghe dat die ghene come mit den scoutate ende met den scepenen ter vierscaren dere vryheyt, ende hi daer doe verstaen den ban, dan zal die baliv ende die scepene van gheens goede ghelden scout ende ban.

[Die buiten de vrijheid woont en een poorter aanklaagt vanwege welke schuld dan ook, dan mogen die schuld en die aanklacht niet vermeerderen tot de dag dat diegene met schout en met schepenen ter vierschaar van deze vrijheid komt, en als hij daar die aanklacht verklaart, dan zullen de baljuw en de schepenen uit diens goederen de schuld en de boete betalen.]

19. Daer die baliv in ghebanre sprake manet die scepenen bi haren eede, die den ghenen weder

segheet die die maninghe weder⁵⁶⁴ segheet, hi zal hem beteren tien pont, elken scepene die hem volghet drie pont, den coninx tien pond, word hiis verwonnen van drien scepenen, ende der poerd een pond.

[Wanneer de baljuw tijdens de rechtszitting de schepenen maant bij hun eed, zal hij die degene weerspreekt die de vermaning voorzeft, tien pond vergoeden, elke schepen die hem volgt drie pond, de koning tien pond, als hij daarvoor schuldig wordt bevonden door drie schepenen, en de stad één pond.]

20. Die lachtert eenen scepen binnen ghebanre sprake ende dat den scepene toeghet, worts die ghene verwonnen met drien scepenen, hi zalt beteren den coninc viif pond, den scepenen drie pond, der poert een pond. Daer een scepen weder lachtert eenen poorter in ghebanre sprake ende die ghene toeghet, wort hi verwonnen van drien scepenen, hy salt beteren hem een pont, den coninc een pond, der poert viif scellinghe.

[Hij die een schepen belastert tijdens een rechtszitting en de schepen betoogt dit, dan zal hij, als hij schuldig wordt bevonden door drie schepenen, de koning vijf pond vergoeden, de schepenen drie pond, de stad één pond. Wanneer omgekeerd een schepen een poorter belastert tijdens een rechtszitting en hij betoogt dit, en hij wordt schuldig bevonden door drie schepenen, dan zal hij de poorter één pond vergoeden, de koning één pond, de stad vijf schellingen.]

21. Die die chore breket an eenen scepene in ghebanre sprake sonder des scepens scout, word hiis verwonnen van drien scepenen, hi zal boeten den ghenen tien pond, den coninc tien pond, der poerd een pond. Daer weder die die chore breket in eenen poertere vanden scepenen, hi zal hem beteren viif pond, den coninc viif pond, der poerd een pond.

[Hij die een overtreding begaat jegens een schepen tijdens de rechtszitting zonder schuld van de schepen zal, als hij schuldig wordt bevonden door drie schepenen, diegene tien pond betalen, de koning tien pond, de stad één pond. Wanneer omgekeerd een schepen een overtreding begaat jegens een poorter zal hij de poorter vijf pond betalen, de koning vijf pond, de stad één pond.]

22. Die poorter die eenen anderen poorter verspreket, wort hiere mede verwonnen, hi zalt beteren den coninc X s. ende der poerd V s., ende dat ander zullen wisen die scepene.

[De poorter die een andere poorter beledigt zal, als hij hiervoor schuldig wordt bevonden, de koning tien pond betalen en de stad vijf schellingen, en de schepenen zullen dit oordelen.]

23. Alsoe vechtinghe tusschen den eenen scepene ende den anderen ghesiet, die die vechtinghe beghint, wat dat hem ghesiet euels salmen hem beteren of het buter vierscernen ware ghesiet.

[Wanneer schepenen onderling slaags raken, zal degene die begon de ander vergoeden op de wijze alsof het buiten de vierschaar was gebeurd.]

24. Die eenen scepen doet slaet, hi zalne ghelden vierscat.

[Hij die een schepen doodslaet zal het viervoudig boeten.]

25. Wat euele ghesiet ter vierscerne van alrehande misdaet, dat zalmen beteren vierscat alsoe als het ghescreuen es tusschen den eenen scepen ende den anderen.

[Wat voor kwaad in de vierschaar geschiedt vanwege enigerlei misdaad zal men viervoudig boeten zoals het geschreven is tussen de ene schepen en de andere.]

26. Niemand en moet wiin vercoepen ghemenghe met watre of met wulnesse; diet dade, hi zoude ghelden den coninc V lb., der poert een lb., ende den wiin verloren. [

[Niemand mag wijn verkopen vermengd met water of vuil; die dit doet zal de koning vijf pond betalen, de stad één pond, en verliest de wijn.]

27. Oec willen wi verbieden dat niemant van buten ne dinghe jeghens onsen poerteren van deser vryheyt te campe.

⁵⁶⁴ Hier dient *voren segheet* te worden gelezen; zie *OHZ* II, p. 380 (noten).

[Ook willen wij verbieden dat iemand van buiten een poorter van deze vrijheid tot een tweegevecht uitdaagt.]

28. Waer dat onse poertren van deser vryheyt hebben te doene, si zullen wesen onder onse bescermenisse ende onder onsen vrede.

[Waar ook onze poorters van deze vrijheid zaken hebben te doen zullen zij onder onze bescherming en vrede vallen.]

29. Soe wie dat buten deser chore woenende es, slaet hi eenen poertre van deser chore, dien zalmen daghen, des dordes daghes te comene te rechte. Comt hi, zoe sal hi zetten eenen poorter binnen deser chore recht te pleghene nader chore; ende comt hi oec niet, men zalne verbannen, ende dat sal berechten die coninc of siin baliv.

[Wie buiten deze vrijheid woonachtig is en een poorter van deze vrijheid slaat, zal op de derde dag voor het gerecht worden gedaagd. Verschijnt hij dan zal hij die poorter binnen deze vrijheid recht moeten doen volgens het stedelijk recht; en als hij niet verschijnt zal hij worden verbannen en dat zal de koning of zijn baljuw berechten.]

30. Wie soe comt van buten comt claghen op eenen poorter van binnen, die poorter zal hem scependoem doen; ne doet hiis niet, men zalne verbannen, ende des bannes en zal hi niet worden quite eer hi hem scependoem heeft ghedaen. Beclaghe oec een poorter eenen van buten, hi moet hem doen alte hant scependoem.

[Wie van buiten komt met een aanklacht tegen een poorter van binnen (de vrijheid), dan zal die poorter hem schepenvonniss bieden; en doet hij dit niet dan zal men hem verbannen, en die ban zal hij niet kwijtraken alvorens hij hem schepenvonniss heeft aangeboden. Klaagt een poorter iemand van buiten aan, dan moet hij hem altijd schepenvonniss aanbieden.]

31. Alle die zaken die gheskien binnen der chore die die neder baliv ende die scepene niet en moghen berechten, dat zal berechten die baliv die es als graue in des conincs stede, bider waerheyde die hi mach weten biden scepenen.

[Alle zaken die binnen de vrijheid gebeuren die de nederbaljuw⁵⁶⁵ en schepenen niet mogen berechten, die zal de baljuw berechten als (vertegenwoordiger van de) graaf in plaats van de koning, volgens de bevindingen die hij mag verwerven van schepenen.]

32. Niemant van buten, noch scepenen noch sgrauen manne, mach bedraghen eenen poorter van deser vryhede, en si scepenen van deser chore.

[Niemand van buiten, noch schepenen noch de leenmannen van de graaf, mag een poorter van deze vrijheid aanklagen tenzij voor schepenen van deze vrijheid.]

33. Wie soe wapine draghet bi nachte zonder ghemeen en raet der poert, hi salt beteren tviescat meer dan of hize ghedraghen hadde bi daghe.

[Wie 's nachts wapens draagt zonder dat het is toegestaan in de stad, zal het tweevoudig boeten ten opzichte van de boete als hij ze overdag had gedragen.]

34. Wy geerlouen drien wittachtighen mannen dat si moghen orconden roef beneden een ponde; van dat daer bouen comt, die scepene. Waer dat drie wittachtighe manne yet sien ende daer toe zweren, dat zullen die scepene orconden; die zake die binachte sciet, sal men rechten bi onderuindinghe.

[Wij staan toe dat drie betrouwbare lieden mogen getuigen tot bewijs over een roof van minder dan één pond; wat daar boven gaat is aan schepenen. Wanneer drie betrouwbare lieden iets constateren en daarop zweren, zullen de schepenen oordelen; de zaken die 's nachts geschieden zal men berechten volgens onderzoek.]

35. Niemant mach segghen orconde die noch land noch huus en heuet, noch scot noch lot en gheldet in deser vryheyt.

⁵⁶⁵ De stadsbaljuw.

[Niemand mag een verklaring in rechte afleggen die noch land noch een huis bezit, noch schot en lot (belasting) betaalt in deze vrijheid.]

36. So wilke joncvrouwe of joncwiif ontloeft beneden haren XV jaren die hoert tot deser vryheyt, die maken wi ofdelich alre eruen ende alles goeds dat haer aen mach comen mit rechte, het en si dat ment haer gheue bi ghenaden.

[Welke jonge vrouw (van goede geboorte) of dienstmaagd, jonger dan vijftien jaar en die tot deze vrijheid behoort, wegloopt, die ontzeggen wij alle erfenissen en alle goederen die haar in rechte zouden toevallen, tenzij men het haar genadig geeft.]

37. Wat soe men sekert te ghelden op eenen dach voer drie scepene ende niet ne ghelt, comt hi binnen deser chore, men salne manen althant te gheldene sine scout; ne doet hiis niet, die rechtere salne houden, of die ghene moet setten eenen poertre te borghe, te gheldene binnen viertien daghen.

[Wanneer iemand in staat is om iets te betalen op een bepaalde dag en hij komt dit niet na, en hij komt binnen de vrijheid, dan zal men hem vermanen zijn schuld te betalen; doet hij dit niet dan zal de rechter hem vasthouden, of diegene moet een poorter borg laten staan om het bedrag binnen veertien dagen te betalen.]

38. Die den anderen slaet daer neder ende des verwonnen wort, hi sal ghelden den coninc een pont ende der poert X s.

[Wie een ander neerslaat en daarvoor schuldig wordt bevonden, zal de koning één pond betalen en de stad tien schellingen.]

39. Die den anderen cranct soe dat men zal ghelden een vierendeel van eenen manne, hi zal ghelden den coninc drie pont ende der poert I pont.

[Wie een ander zodanig schade toebrengt dat men het vierde deel van een man (hetgeen men als weergeld moet betalen) dient te betalen, zal de koning drie pond betalen en de stad één pond.]

40. Die buten woent ende met wapene die poert liden wille, hi zal nemen gheleede der poerters; ne doet hiis niet, die rechtere ende die scepene zullen anevaen ende eysschen hem des cōinx recht ende der poert, den coninc III lb. ende der poert een pond.

[Wie buiten (de vrijheid) woont en met wapens de stad wil doortrekken, zal moeten worden begeleid door poorters; doet hij dit niet dan zullen de rechter en de schepenen hem aanhouden en 's konings recht en dat van de stad tegen hem eisen, de koning drie pond en de stad één pond.]

41. Negheen poertre mach gheuen gifte van lande sonder voer scepene van deser vryheyt. Niemand van buten mach gheuen eenen poorter gifte van lande, het en si voer scepene van buten.

[Geen poorter mag land schenken anders dan ten overstaan van schepenen van deze vrijheid. Niemand van buiten mag een poorter land schenken anders dan ten overstaan van schepenen van buiten.]

42. Die poorter die ontfaet eens mans wapine van buten in siin huus, hi salt beteren den coninc X s. ende der poert V s.

[De poorter die een wapen bij zich in huis neemt van iemand van buiten, zal de koning tien schellingen betalen en de stad vijf schellingen.]

43. Wie soe leent yemene van buten sine wapine mede te vechtene binnen deser chore, hi sal ghelden den coninc I lb. ende der poert X s.

[Wie iemand van buiten zijn wapens leent om mee te vechten binnen deze vrijheid, zal de koning één pond betalen en de stad tien schellingen.]

44. Noch maech noch vrient mach hebben eens wesekiins goet, zine doen hem vaste sekerheyt in deser vryheyt.

[Familie noch vriend mag de goederen van weeskinderen bezitten tenzij zij hen een vaste waarborg bieden in deze vrijheid.]

45. Wie soe van buten vecht jeghens onsen poerteren van deser chore, daer zal comen die baliv met den scepenen, mach hi, ende salt beteren ende eysschen den ghenen van buten eenen vrede ende alzulc recht te doene als scepene wisen van deser chore, ende dies moet hi setten eenen poorter te borghe; ende en doet hiis niet, die rechter ende die scepene zullen ter vierscarne gaen ende doen luden die clocke daer si mede te samene roepen die ghemeente, te dwinghene den ghenen rechts te pleghene den coninc ende der poert.

[Wie van buiten vecht tegen onze poorters van deze vrijheid, daar zullen de baljuw en de schepenen bij komen, en mag hij (de baljuw) een vrede eisen van degene van buiten en dat deze recht doet zoals de schepenen van deze vrijheid beslissen en hiertoe moet hij een poorter als borg stellen; en wanneer hij dit niet doet, zullen de rechter en de schepenen de vierschaar spannen en de klok doen luiden waarmede zij de gemeente samenroepen, zodat ze diegene dwingen recht te doen volgens de koning en de stad.]

46. Wie die clocke luut zonder ghemeenen raet der poert, hi zal beteren den coninc III lb. ende der poert een lb.

[Wie de klok luidt zonder toestemming van de stad, zal de koning drie pond betalen en de stad één pond.]

47. Die niet ne comt ter luder clocken hi zal ghelden den coninc X s. ende der poert V s.

[Wie niet verschijnt bij het luiden van de klok, zal de koning tien schellingen betalen en de stad vijf schellingen.]

48. Ontgaet die heeft misdaen, men salne daghen ter vierscarne des derdes daghes, recht te pleghene ende borghe te settene te antwordene vanden stride; comt hi niet, men zalne verbannen, ende den ban salmen houden ter comsten des baluwes diet berechten zal als graue.

[Ontvlucht een misdadiger dan zal men hem voor de vierschaar dagen op de derde dag om recht te doen en borg te stellen en rekenschap te doen vanwege het betwiste; verschijnt hij niet dan zal men hem verbannen, en de ban zal men aanhouden tot de komst van de baljuw die het zal berechten uit naam van de graaf.]

49. Als die van buten binnen deser chore vechten, daer sal comen die baliv mit scepenen ende eysschen trecht des coninx ende der poert; ontsegghen siit, die rechter sal gaen mit den scepenen ter vierscarne ende salse daghen, opten derden dach rechts te pleghene hem ende der poert; ende en comen si niet, men salse verbannen ende scnuen hare namen ter comsten des baluwes diet berechten sal als graue.

[Wanneer die van buiten vechten binnen deze vrijheid, zullen de baljuw en de schepenen er bij worden gehaald en 's konings recht eisen en dat van de stad; weigeren zij dit dan zullen de rechter met de schepenen de vierschaar spannen en ze dagen om op de derde dag recht te doen hen en de stad; en als zij niet komen zal men hen verbannen en hun namen noteren tot de komst van de baljuw die het zal berechten uit naam van de graaf.]

50. Die woenen binnen deser chore ende kiest eenen anderen waerliken heere danne den coninc, word hiis verwonnen van III scepenen, hi zalt beteren den coninc X lb., der poert een lb.; dat sal berechten die baliv gheliic den graue.

[Diegene die binnen deze vrijheid woont en een andere heer kiest dan de koning zal, als hij schuldig wordt bevonden door drie schepenen, de koning tien pond betalen de stad één pond; de baljuw zal dit berechten uit naam van de graaf.]

51. Al dat ghesbiet binnen deser chore van stride, dat salmen betren tviscatte alse hoeghe of het buten ghesbiet ware.

[Alles wat geschiedt aan twisten binnen deze vrijheid, dat zal men tweevoudig boeten, zo hoog alsof het buiten [deze vrijheid] zou zijn geschied.]

52. Aldat ghesbiet binnen deser chore, dat salmen niet hoegher berechten dan vierscat.

[Alles wat binnen deze vrijheid geschiedt, dat zal men niet hoger berechten dan viervoudig.]

53. In wat ambochte soe die poerters tvisten omme land jeghens die van buten, die baliv is in des conincs stede die sal bevraghen die waerheyt ende salse steden, ende die waerheyt sal hi nemen an die scepene vander vryheyt.

[In welk ambacht de poorters zullen twisten vanwege land jegens die van buiten, en de baljuw is aanwezig in des konings stad, dan zal hij de waarheid nagaan (bevestiging vragen door getuigen) en zal deze vaststellen, en die waarheid zal hij de schepenen van de vrijheid voorleggen.]

54. Niemene moet letten noch panden poerteren van deser vryheyt inder graefscap van Holland, het ne si van haers zelues scout.

[Niemand mag een poorter van deze vrijheid in het graafschap Holland arresteren of panden anders dan vanwege zijn eigen schuld.]

55. Als die poert es ontsteken, wat soe men misdoet op die ghene die comen te helpene jeghen dat vier, dat salmen hem beteren vierscat, den coninc ende der poert, wort hiis verwonnen.

[Als de stad in brand staat, wat men misdoet jegens diegenen die komen helpen om het vuur te bestrijden, dat zal men hen viervoudig vergoeden, (en) de koning en de stad⁵⁶⁶, als hij daarvoor wordt schuldig bevonden.]

56. Wie soe wart verwonnen met der waerheyt van drien scepenen van moertbrande, hi zal verliesen siin hoeuet.

[Wie schuldig wordt bevonden op basis van onderzoek door drie schepenen vanwege moorddadige brandstichting zal zijn hoofd verliezen.]

57. Als die poert es ontsteken, wie soe drie scepene weder zeghet siin huus, hi salt beteren X lb. den coninc ende de poert I lb.

[Als de stad in brand staat, wie dan drie schepenen weigert zijn huis af te staan (om te laten afbreken), dan zal diegene tien pond aan de koning betalen en de stad één pond.]

58. Van wes viere drie huze verbernen ofte meer, die ghene zal ghelden des huus verbarnd es van zinen viere X lb., alsoe als scepene wisen, den coninc III lb. enter poert een lb.

[Als vanwege iemands vuur drie of meer huizen verbranden zal hij degenen wiens huizen vanwege zijn vuur zijn verbrand tien pond vergoeden, zoals schepenen oordelen, de koning drie pond en de stad één pond.]

59. Wie siin vier soe niet ne bewaert, daer ne come of help gheroep, hi sal ghelden den coninc een lb. ende der poert X s.

[Wie zijn vuur niet goed bewaakt en er wordt daarom om hulp geroepen, dan zal hij de koning één pond betalen en de stad tien schellingen.]

60. Wanneer soe die rechter vermaent eenen poorter dat hi hem bista in hulpen binnen deser chore, wie soe dattet hem weder seghet ende dies verwonnen wort metter waerheyt van III scepenen, hi salt beteren den coninc een lb. ende der poert X scellinghe.

[Wanneer de rechter een poorter vermaant hem bij te staan binnen de vrijheid en hij weigert hem dat en wordt hieraan schuldig bevonden op basis van onderzoek door drie schepenen, dan zal hij de koning één pond betalen en de stad tien schellingen.]

61. Wanneer soe die rechter vermaent eenen poorter bi rade driere scepene ofte meer, met hem te vaerene in des conincs oerbare, diet hem wederseghet, hi salt beteren den coninc III lb. ende der poert een lb.

[Wanneer de rechter een poorter vermaant op advies van drie of meer schepenen om met hem te reizen in 's konings dienst, en hij weigert dat, dan zal hij de koning drie pond betalen en de stad één pond.]

62. Wat soe scepenen fizieren biden rade des balivwes, dat zal alsoe ghestade wesen als of het ware ghescreuen in deser chore ende vryheyt.

⁵⁶⁶ Hier zal de boete viervoudig zijn; zie het verder identieke artikel 44 stadsrecht Vlissingen (1315).

[Wat schepenen vaststellen op advies van de baljuw zal zo onverbrekelijk zijn als of het geschreven was in deze keur en vrijheid.]

Omrne dat wi willen dat dit vaste ende ghestade bliue ende dat mens niet ne breke, soe gheboden wi te seghelne ende te starkene met onsen seghele dese vryheyt onser coninckliker hoecheyt.
[Omdat wij willen dat dit onverbrekelijk zal blijven en dat de mens het niet breekt, hebben wij opgedragen deze vrijheid te zegelen en te sterken met ons zegel van onze koninklijke waardigheid.]

Ghegheuen ende gheuest quinto ydus martii, indictione quinta.
[Gegeven en gevestigd op 11 maart 1248.]

Geraadpleegde archieven en onuitgegeven bronnen

Nationaal Archief (NA), 's-Gravenhage

Archief Graven van Holland (AGH), inv. nrs.:

- 67 = register XIII 'Oistervant' van akten van hertog Willem van Beieren, graaf van Oostervant, voornamelijk inzake Altena
- 195 = Memoriale BG., 1377 – 1390
- 198 = Memoriale BD., 1390 - 1397
- 202 = Memoriale BH., 1404 – 1406
- 205 = Memoriale BA., 1409 – 1417
- 218 = register EL. 32 van akten van graaf Willem IV, lopend over 1337-1345
- 219 = register EL. 23 van akten van keizerin Margaretha en hertog Willem V inzake Holland, Zeeland en Utrecht, 1346, 1356
- 220 = register 'O.R.' van akten van hertog Willem V inzake Holland, Zeeland en Henegouwen, 1346-1348
- 221 = register EL. 22 van akten van hertog Willem V, 1351-1356
- 223 = register EL. 27 van akten van hertog Willem V, 1355-1357
- 224 = register EL. 29 van akten van Hertog Willem V, 1356-1358
- 225 = register EL. 4 van akten van hertog Albert, 1358 – 1359
- 226 = register III van akten van hertog Albrecht, lopend over 1359-1390
- 228 = register V van akten van hertog Albrecht, 1391-1402
- 238 = register 'Philippus B' van hertog Filips van Bourgondië, 1435 – 1467
- 243 = klein register Noord-Holland EL. 1 van akten van graaf Willem III, 1316-1336
- 289 = groot register Zuidholland EL. 24 van akten van graaf Willem III, 1317-1336
- 290 = klein register Zuidholland EL. 6 van akten van graaf Willem III, 1313-1336
- 303 = groot register Zeeland EL. 20 van akten van graaf Willem III, lopend over 1317-1336
- 316 = groot register Amstelland en Waterland EL. 31 van akten graaf Willem III, 1317-1336
- 317 = klein register Amstelland en Waterland van akten van graaf Willem III, 1317-1336
- 355 = register 'Oestvrieslant' van akten van hertog Albert inzake Friesland beoosten het Vlie, lopend over 1398-1403
- 398 = groot register Woerden
- 400 = register XV van akten van hertog Albert inzake de heerlijkheden van Blois. 1397-1402
- 436 = Rekening van mr. Dirk van Tienen van de oorlog tegen het Sticht. 1355 nov. 1 - 1357 dec.
- 652 = register 'Coninck Willem'
- 712 = register IX van akten van belening door hertog Jan van Beieren, gravin Jacoba van Beieren en hertog Filips van Bourgondië
- 1377 = Rekening van Hendrik Hamer van de kost van gravin Machteld van Lancaster en van de kost van hertog Willem V, met bijlage. 1355 juli 5 - 1356 juli 31, 1356 okt. 17 - 1357 mei 29
- 1665 = Rekeningen van Koen van Oosternijk. 1355 mrt. 28 – 1356 nov. 17
- 2118 = Staat van charters van Holland en Zeeland, door mr. Pieter van Renesse van Beoostenzwene. 1441

Archief van de Leenhoven en Leen- en Registerkamer van Holland, 1520-1807, inv. nrs. 203-238 = index van mr. M. Gousset op de registers van de graven van Holland over de periode 1316-1440

Archief van mr. L.P. van de Spiegel, inv. nr. 570

Archief Nassause Domeinraad 1581-1811, inv. nrs. 473 en 4763

Archief Abdij van Rijnsburg 1179-1577, inv. nr. 103

Archief van de Graven van Blois, 1304-1397, inv. nr. 12

Archief van de Heren van Putten en Strijen, 1235-1459 ("Putten ende Strijen met de houte borden, 1235-1441"; register van allerhande akten sinds 1229, aangelegd door Bartholomeus Arntsz, uter Haghe, klerk van Jacob van Gaasbeek, voltooid mei 1438, met aanvullingen tot 1458), inv. nr. 1

Koninklijke Bibliotheek (KB), 's-Gravenhage

Handschrift, inv. nr. 70B37 = Privilegiën, ordonnantiën etc. betreffende de voormalige stad Reimerswaal; 1315-1595, bijeengebracht door Adriaan Jan de Ruever (1738-1788), pensionaris van Zierikzee

Koninklijk Huisarchief, 's-Gravenhage

Collectie Van Beverningh - Van der Dussen = 'Dese charteren, oude hantvesten ende privilegiën van diversche steden van Hollant van Dominus de Ysselstein'
Collectie Schotel

Universiteitsbibliotheek Leiden

Westerse handschriften, ms. BPL 938 = M. van der Houve, 'Handvest- of Charter Kronijk', III, op het jaar 1322 en IV, op het jaar 1371 (coll. Bibliotheca Publica Latina)
Westerse handschriften, ms. LTK 836 = P. Bondam, Privilegiën en Keuren van Zeeland, inzonderheid van Reimerswale (coll. Maatschappij der Nederlandse Letterkunde)

Het Utrechts Archief (HUA), Utrecht

Verzameling Handschriften, inv. nr. 265 = Register van Nederstichtse rechten en verplichtingen betreffende Gaasbeekse goederen, de Lekdijk Boven-, en Beneden-Dams en van IJsselstein, 1285-1556, samengesteld circa 1512 en circa 1556. Akte van uitgifte van privileges en rechten door Ghyote van IJsselstein en Egmond aan de poorters van IJsselstein, 1360, p. 169-176. Lijst van aanvullende bepalingen door Jan van Egmond, de man van Ghyote van IJsselstein, op voornoemde akte van privilegiëring, z.j., p.177-179

Tresoar, Leeuwarden

Verzameling kleine aanwinsten Tresoar, inv. nr. 62 = Register waarin 'Eene lands-ordonnantie van den jare 1477'
Verzameling Fries Genootschap, inv. nr. 929 = inhoudsopgave van Register waarin 'Eene lands-ordonnantie van den jare 1477' door de Zeeuwse historicus J.W. te Water, met transcriptie van het stadsrecht van Goedereede.

Westfries Archief, Hoorn

Oud archief stad Enkhuizen 1353-1815 (1872), inv. nr. 2 (bergnr. 1), nr. 3 (bergnr. 2) en nr. 4 (bergnr. 3)
Stede en gemeente Grootebroek 1364-1949, inv. nr. 39
Oud archief stad Hoorn 1356-1815, inv. nr. 37 (bergnr. 2652) en 38 (bergnr. 2653 en 2654)

Waterlands Archief, Purmerend

Stad Edam, (1310) 1357-1813 (1822), inv. nr. 1a , nr. 2 en nr. 41

Stad Monnickendam, (1273) 1403-1813, inv. nr. 75 = 'Privilegen bejide van Waterlant ende onser stede van Monnickendam', handgeschreven kopie door Jacobus Cimonis.

Gemeente Purmerend, (1275) 1582-1813 (1824), inv. nr. 5, regist 4 en nr. 42, regist 57, charterberging

Streekarchief Land van Heusden en Altena, Heusden

Oud-archief Heusden, inv. nrs. A1 en A2

Streekarchief Midden-Holland, Gouda

Archief van de stad Schoonhoven, 1271-1813, inv. nrs. 203-1 en 911

Archief van de stad Gouda, 1311-1815, inv. nr. 345

Archief van het ambacht Ammerstol (1322), 1593-1811, inv. nr. 44

Streekarchief Voorne-Putten en Rozenburg

033 Archief van de stad en het ambacht Heenvliet, inv. nr. 102, 104 en 109

Streekarchief Goeree-Overflakkee

Archief gemeente Goedereede, inv. nr. 1 en inv. nr. 4

Regionaal Archief Alkmaar

Gemeente Alkmaar, 1325-1815, inv. nr. 1 en nr. 6

Stads- en streekarchief Naarden

Oud-archief Muiden, inv. nr. 1 = Privilegeboek Muiden, register van afschriften en privileges 1320-1501

Gemeentearchief Rotterdam

Oud archief van de stad Rotterdam, inv. nr. 1 en nr. 2

Gemeentearchief Goes

Archief Stad Goes (1267) 1449-1851 (1927), inv.nr. 3, 4 en 5

Gemeentearchief Tholen

Stadsarchief Tholen 1330-1935, charter nr. 9

Gemeentearchief Weesp

Charters nr. 1 en inv. nr. E 28

Uitgegeven bronnen en oorkondeboeken

- *Annalen van Egmond*. De *Annales Egmundenses* uitgegeven en vertaald door Marijke Gumbert-Hepp en J.P. Gumbert. Hilversum 2007.
- Asschenfeldt, Friedrich, *Urkundenbuch der Stadt Lübeck*. 9 dln. Lübeck 1843-1905.
- Berkelbach van der Sprenkel, J.W., *Regesten van oorkonden betreffende de bisschoppen van Utrecht uit de jaren 1301-1340*. Utrecht 1937.
- Bos-Rops, J.A.M.Y., J.G. Smit en E.T. van der Vlist, *Holland bestuurd. Teksten over het bestuur van het graafschap Holland in het tijdvak 1299-1567*. Den Haag 2007.
- Breen, J.C., *Rechtsbronnen der stad Amsterdam*. 's-Gravenhage 1902. [Werken OVR, 2de reeks, nr. 4].
- Bruch, H., 'Stadrechten in het Land van Arkel I, Het stadrecht van Leerdam', in: *BVGO* 7^e r. nr. 7 (1936) p. 87-94.
- Bruch, H., 'Stadrechten in het Land van Arkel II, De stadrechten van Gorinchem', in: *BVGO* 7^e r. nr. 9 (1938) p. 122-128.
- Bruch, H., *Middeleeuwse rechtsbronnen van Gorinchem*. Utrecht 1940. [Werken OVR, 3de reeks, nr. 8]. Aanvulling hierop in: *VMOVR* 10 (1952) p. 647-656.
- Burgers, J.W.J. en E.C. Dijkhof (uitg.), *De oudste stadsrekeningen van Dordrecht 1283-1287*. Hilversum 1995 [Apparaat voor de geschiedenis van Holland deel 11].
- Camps, H.P.H., *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312*. Zie ONB.
- Cau, Cornelis e.a., *Groot placet-boeck, vervattende de placaten, ordonnantien ende edicten van de doorluchtige, hoogh mog. heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden: ende vande ed. groot mog. heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt*. 's-Gravenhage 1658-1797 (10 delen).
- Cerutti, F.F.X. (uitg.d.), *Middeleeuwse rechtsbronnen van stad en heerlijkheid Breda*. Dl. I *Inleiding – Rechtsbronnen tot 1405*. Utrecht 1956. Dl. II, *Rechtsbronnen 1405-1477*. Bussum 1972 [Werken OVR 3^e reeks, nr. 17/1 en 17/2].
- ChHZ. *Groot Charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland*. Zie F. van Mieris.
- Colmjon, G., *Register van oorkonden die in het Charterboek van Friesland ontbreken, tot het jaar 1400*. Leeuwarden 1883.
- Dalen, J.L. van, 'Oorkonden en regesten betreffende de stad Dordrecht en hare naaste omgeving tijdens het grafelijke huis van Holland, 1006-1299', in: *Bijdragen en mededelingen van het historisch genootschap Utrecht* 33 (1912).
- Dillo, M. en G.A.M. van Syngel, *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312*. Zie ONB.
- Drossaers, S.W.A., *Het archief van de Nassause Domeinraad*. dl. II *Regestenlijst van oorkonde 1 (1106-1459)*, 's-Gravenhage 1955.
- Enklaar, D.Th., *Middeleeuwse rechtsbronnen van stad en lande vn Gooiland*. Utrecht 1932. [Werken OVR, 3de reeks, nr. 3].
- Fasel, W.A., *De Alkmaarse rechtsbronnen*. 2 dln. Alkmaar z.j.
- Fruin Azn., R. Th., *De middeleeuwse rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht*. 3 dln. 's-Gravenhage 1892-1903. [Werken OVR, 1ste reeks, nr. 13].
- Fruin, J.A., *De oudste rechten der stad Dordrecht en van het Baljunschap van Zuidholland*. 2 dln. 's-Gravenhage 1882.
- Fruin, J.A. en M.S. Pols (uitg. d.), *Het rechtsboek van Den Briel. Beschreven in vijf tractaten door Jan Matthijssen*. 's-Gravenhage 1880. [Werken OVR, 1ste reeks, nr. 1].
- Geer van Jutphaas, B.J.L. de, 'Die handtveste van der Ameyde', in: *VMOVR* 2 (1886) p. 9-30.
- Geer van Jutphaas, B.J.L. de, 'Rechten van Vianen', in: *VMOVR* 2 (1887) p. 108-189.
- Geer van Oudegein, J.J.de, 'Onuitgegevene oorkonden betreffende het slot, de stad en de heerlijkheid van IJsselstein' in: *Codex Diplomaticus Neerlandicus* 2^e s. dl. 4, 2^e afd. (1857), p. 78-167.
- Gouw, J.L. van der, 'Rechtsbronnen van Heukelum', in: *VMOVR* nieuwe reeks, dl. 4 (1984) p. 5-47.

- Hamaker, H.G. (uitg.d.), *De rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis*. 3 dln. Utrecht 1875-1878.
- Hamaker, H.G. (uitg.d.), *De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland onder het Henegouwsche huis*. 2 dln. Utrecht 1879-1880.
- *Handvesten, privilegiën, willekeuren ende ordonnantien der Stadt Enchuysen. Daer noch by gevoeght zijn de Handvesten en Privilegiën der steden Alckmaer, Hoorn en Medemblick, mitsgaders andre West-Vriesche en Drechterlandtsche Voorrechten*. Enkhuizen 1667.
- Heeringa, K., *Rechtsbronnen der stad Schiedam*. 's-Gravenhage 1904.
- Hemptinne, Th. de en A. Verhulst (ed.), *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128 – 1191)*. Brussel 1988/2001. Zie OGV II.
- Henderikx, P.A. (red.), uitg. d. I.P. Back, P. Blom, P.A. Henderikx, H.J. Vader en J.W. Zondervan, *Cartularium van de beren van Veere uit het geslacht van Borsele 1282-1481, 1555*. Hilversum 2007.
- Hoppenbrouwers, P.C.M., 'De costumen van Heusden', in: *VMOVR*, n. r. 6 (1990) p. 50-120.
- Houve, M. van der, *Hantvest of chartre chronyck van de landen van Oud-Batavien, Oud-Vriesland, Oud-Franckenland, nu Holland, Zeeland, West-Friesland, ende andere Vrieslanden, Gelderland, Utrecht, ende Over-IJssel (...)*. 2 delen. Leiden 1636.
- Janse, A. (uitg.), *Johan Huyssen van Kattendijke-kroniek*. Den Haag 2005.
- Korteweg, K.N., *Rechtsbronnen van Woudrichem en het Land van Altena*. 2 dln. Utrecht 1948.
- Kieft, C. van de en J.F. Niermeyer, *Elenchus Fontium Historiae Urbanae. Quem emendum curaverunt*. Volumen primum, Leiden 1967.
- Kruisheer, J.G., *De oorkonden en de kanselarij van de graven van Holland tot 1299*. (OKGH). 2 dln. 's-Gravenhage-Haarlem 1971.
- Kruisheer, J.G., *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*. Zie OHZ.
- Kuile, G.J. ter, *Oorkondenboek van Overijssel. Regesten 797-1350*. 6 dln. Zwolle 1963.
- Lams, W.G., *Het groot privilegie en hantvest boeck van Kennemerlandt en Kennemer-gevolgh: mitsgaders, alle de voorrechten, octroye, geapprobeerde keuren en rechten*. Amsterdam 1664.
- Lans, C.C.J., *Privilegien, ordonnantien en overeenkomstigen acten betrekking hebbende op de Krimpenervaard*. 's-Gravenhage 1993.
- Leeuwen, S. van, *Handvesten ende privilegien van den lande van Rijnland, met den gevolge van dien. Begrijpende niet alleen de handvesten ende privilegien van het beemraadschap ende waterschap van Rijnland, maar ook allerhande privilegien, vonnissen, brieven, appointementen, accorden &c. soo de bysondere steden en dorpen onder Rijnland, als het landschap ende steden van Holland in 't gemeen aangaande (...)*. Leiden-Rotterdam 1667.
- Leeuwen, Simon van, *Costumen, keuren ende ordonnantie, van het baljuschap ende lande van Rijnland*. Leyden/Rotterdam 1667.
- Limburg Brouwer, P.A.S. van, *Boergoensche charters 1428 – 1482*. Amsterdam - 's-Gravenhage 1869.
- Matthaëus, A., *Veteris aevi analecta seu vetera aliquot monumenta quae hactenus nondum visa*. 10 dln., Lugduni Batavorum 1698-1710; ed. 2a, 5 dln., Hagae Comitum 1738.
- Meerkamp van Embden, A. (uitg.d.), *Stadsrekeningen van Leiden (1390-1434)*. 2 dln., Amsterdam 1913.
- Mieris, F. van, *Groot Charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en beeren van Vriesland (...)*. 4 dln. Leiden 1753-1756.
- Mollenberg, C.J. (uitg. d.), *Onuitgegeven bronnen voor de geschiedenis van Geertruidenberg*. 's-Hertogenbosch 1899.
- Muller Fz., S. en A.C. Bouman, *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*. Zie OSU.
- Muller Fz., S., *De middeleeuwse rechtsbronnen der stad Utrecht*. 3 dln. met glossarium. 's-Gravenhage 1883-1885.
- Muller Fz., S., *Het rechtsboek van den Dom van Utrecht door Mr. Hugo Wstinc*. 's-Gravenhage 1895. [Werken OVR, 1ste reeks, nr. 18].
- Muller Fz., S., *Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht (722-1528)*. 3 dln. Utrecht 1917.

- Muller, P.L., *Regesta Hannonensia. Lijst van oorkonden betreffende Holland en Zeeland uit het tijdvak der regeering van het Henegouwsche huis, 1299-1345, die in het charterboek van Van Mieris ontbreken*. uitgegeven vanwege de Koninklijke Academie van Wetenschappen. 's-Gravenhage 1881.
- OBA. *Oorkondenboek van Amsterdam tot 1400*. uitg. door P.H.J. van der Laan, Amsterdam 1992.
- OGV II. *De oorkonden der Graven van Vlaanderen (Juli 1128-September 1191) Band I : Regering van Diederik van de Elzas (Juli 1128-17 Januari 1168)*, door Th. de Hemptinne en A. Verhulst, Brussel 1988.
- OHZ. *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*, uitg. vanwege de Koninklijke Academie van Wetenschappen. Eerste afdeling, tot het einde van het Hollandsche Huis, bew. door L. Ph.C. van den Bergh, 2 dln., Amsterdam en 's-Gravenhage 1866 (1868) – 1873. – *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot het einde van het Hollandsche Huis*. Supplement bew. door J. de Fremery, 's-Gravenhage 1901. – *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*. uitgegeven door A.C.F. Koch, J.G. Kruisheer en E.C. Dijkhof, 5 dln., 's-Gravenhage-Assen/Maastricht-Assen/Den Haag 1970-2005; J.W.J. Burgers e.a., *Index van namen en cumulatieve lijst van verkort aangehaalde werken*. Den Haag 2005.
- ONB. *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312*. I, *De Meierij van 's-Hertogenbosch (met de heerlijkheid Gemert)*. 2 dln., bew. door H.P.H. Camps, 's-Gravenhage 1979; II, *De heerlijkheden Breda en Bergen op Zoom*. bew. door M. Dillo en G.A.M. van Synghel m.m.v. E.T. van der Vlist, Den Haag 2000 (RGP uitgegeven door het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis).
- Opperman, O., *Fontes Egmondenses*. Utrecht 1933 [Werken uitg. door het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, 3^e serie 61].
- OSU. *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht*. uitg. door S. Muller Fz., A.C. Bouman, K. Heeringa [en] F. Ketner, 5 dln. (7 bdn.), 's-Gravenhage (1920) 1925-1959.
- Pols, M.S., 'Bevestiging der handvesten van Goedereede door hertog Philips van Bourgondie, December 1451', in: *VMOVR* 1 (1885) p. 330-347.
- Pols, M.S., 'De rechten der stad Goedereede' in: *VMOVR* 2 (1892) p. 288-357.
- Pols, M.S., 'Oudste rechten van de stad Geervliet', in: *VMOVR* 1 (1883), p. 185-201; II (1887), p. 78-107.
- Pols, M.S., *Westfriesche stadrechten*. dln. I en II, 's-Gravenhage 1885/1888.
- Prevenier, W. (ed.), *De oorkonden der graven van Vlaanderen, 1191-aanvang 1206*. Brussel 1964-1971. Zie OGV I.
- Prevenier, W. en J.G. Smit (eds.), *Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Holland vóór 1544. Deel I, 1276-1433; eerste stuk: Indeling, lijsten en indices; tweede stuk: Teksten*. 's-Gravenhage 1987-1991 [RGP Grote Serie 201 en 202].
- Schwartzenberg, en Hohenlansberg, G.F. thoe e.a. (red.), *Groot placaat en charter-boek van Vriesland*. 6 dln. Leeuwarden 1768-1795.
- Smit, H.J., *De rekeningen der graven en gravinnen uit het Henegouwsche huis. Tweede deel*. Utrecht 1929.
- Smit, J.G. (ed.), *Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Holland vóór 1544. Deel II: 1433-1467. Tweede stuk. Teksten*. Den Haag 2005 [RGP Grote Serie 256] en *Deel III: 1467-1477*. Den Haag 1998 [RGP Grote Serie 242].
- Stoke, Melis, *Rijmkroniek van Holland*. Door J.W.J. Burgers (uitg. d.), *Rijmkroniek van Holland (366-1305) door een anonieme auteur en Melis Stoke*. 's-Gravenhage 2004 [RGP Grote Serie 251]. [Eerder uitgegeven door W.G. Brill (red.), *Rijmkroniek van Melis Stoke*. Werken van het Historisch Genootschap, nieuwe serie, nr. 40 en 42, Utrecht 1885; herdruk Utrecht 1983].
- Telting, A., 'Oude rechten van Nieuwpoort', in: *VMOVR* 4 (1899) p. 17-47.
- Telting, A., 'Oude rechten van 's Gravenzande', in: *VMOVR* 4 (1901), p. 354-429.
- Unger, W. S., 'De keuren van St. Maartensdijk', in: *VMOVR* 10 (1946) p. 117-137.
- Unger, W.S. en J.Th. de Smidt, 'Rechtsbronnen van Tolen', in: *VMOVR* 11 (1956) p. 281-364.
- Unger, W.S., *Bronnen tot de geschiedenis van Middelburg in den landsbeertijken tijd*. 3 dln. 's-Gravenhage 1923-1931.
- Unger, J.H.W., W. Bezemer en E.A. Engelbrecht (uitg.d.), *Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam*. 5 dln. Rotterdam 1892-1973.

Literatuur

- Abels, P., K. Goudriaan, N. Habermehl en J. Kompagnie (red.), *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis*. Hilversum 2002.
- Aelst, A.C. van, *Schets der staatkundige en kerkelijke geschiedenis en van den maatschappelijken toestand der stad Oudewater tot hare inneming en gedeeltelijke verwoesting in 1575*, Gouda 1893.
- Alders, G.P., J.G. Kruisheer, A. Schweitzer en J. van Venetien, *Het ontstaan van Beverwijk als stedelijke nederzetting, met een editie van de stadskeur van 11 november 1298*. Hilversum 1998.
- *Algemene geschiedenis der Nederlanden in twaalf delen*. Utrecht 1949-1958 = AGN.
- *Algemene geschiedenis der Nederlanden*. 15 delen, Haarlem 1977-1983 = NAGN.
- Algra, N.E., *Zeventien keuren en vierentwintig landrechten*. Doorn 1991 (2^e druk).
- Alkemade, K. van en P. van der Schelling, *Beschrijving van de stad Brielle en de Lande van Voorn mitsgaders de privilegien, keuren enz. der stede en vrije heerlijkeheid van Heenvliet*. 2 dln. Rotterdam 1729.
- Allan, A.J., *Het Kennemer landrecht van 1274 tot het begin van de Republiek*. Den Haag 2005.
- Andela, H.A.M., *Bolsward, van handelsstad tot Hanzestad*. Bolsward 1988.
- Appel, L., 'Hantvesten ende privilegien van Monnickendam en Waterlant', in: *Jaarboek 2004 Vereniging Oud Monnickendam* (2004) p. 48-76.
- Avonds, P. en H.M. Brokken, 'Heusden tussen Brabant en Holland (1317-1357). Analyse van een grensconflict', in: *Varia Historica Brabantica* 4 (1975) p. 1-95.
- Baart, J.M. (e.a.), *De Hollandse stad in de dertiende eeuw*, Zutphen 1988.
- Bailly, M.-C. Le, *Recht voor de raad. Rechtspraak voor het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland in het midden van de vijftiende eeuw*. Hilversum 2001.
- Barbas, J.A., *Uit het land van Arkel. Beschrijving van Heukelum*. Nijmegen 1892.
- Bavel, Bas J.P. van, *Goederenverwerving en goederenbeheer van de abdij Mariënweerd (1129-1592)*. Hilversum 1993
- Bavel, B. van, 'Een verbeterd jacht op valse oorkonden', in *Madoc. Tijdschrift over de Middeleeuwen* 4 (1993) p. 245-251.
- Bavel, Bas van, *Manors and Markets. Economy and society in the Low Countries, 500-1600*. Oxford 2010.
- Beek, Marijke en Marinus Kooiman, *Oudewater geschiedenis en architectuur*. Zeist 1993.
- Beekman, M., *Beschreiving van de Stad en Baronnie Asperen. Vertoonende haare oudheid, gebouwen, hooge, en verdere regeering (...)*. Utrecht 1745.
- Behets, J., 'De oorsprong van de jaar- en voogdgedingen en van de wijsdommen, voornamelijk in de Zuidelijke Nederlanden', in: *TvR XXXIX* nr. 3 (1971), p. 375-450.
- Beka, Johannis de et Wilhelmi de Heda, *De Episcopis Ultraiectinis recogniti et notis historicis*. Utrecht 1643.
- Beke, Johannes de, *Croniken van den Stichte van Utrecht ende van Hollant*. 's-Gravenhage 1982.
- Benders, J.F., *Bestuurstructuur en schriftcultuur. Een analyse van de bestuurlijke verschriftelijking in Deventer tot het eind van de vijftiende eeuw*. Kampen 2004.
- Berents, D.A., 'Galg en rad', in: H.A. Diederiks/H.W. Roodenburg (red.), *Misdaad, zoen en straf*. Hilversum 1991.
- Bergh, L.P.V. van den, *Beschrijving der vroegere Nederlandsche gemeentezegels in het Rijks-Archief en ook elders bewaard*. 's-Gravenhage 1878.
- Berkenvelder, F.C., *Stedelijke burgerrecht en burgerschap: een verkennende inventarisatie in Deventer, Kampen en Zwolle*. Zwolle 2005.
- Berkum, H. van, *Beschryving der stad Schoonhoven*. Gouda 1762.
- Besteman, J.C., 'Medemblik, een Zuiderzeestadje met een afwijkende voorgeschiedenis', in: H. Sarfatij (red.), *Verborgten steden. Stadsarcheologie in Nederland*. Amsterdam 1990, p. 53-56.
- Beukers, E., 'Zweder van Abcoude verleent stadsrecht aan Geervliet', in: E. Beukers en Th. de Nijs, *Het bijzondere van Holland. Een geschiedenis van Holland in 25 verhalen*. Hilversum 2005.

- Blécourt, A.S. de en E.M. Meyers, *Memorialen van het Hof (den Raad) van Holland, Zeeland en West-Friesland, van den secretaris Jan Rosa*. dln. I, II en III, Haarlem 1929.
- Blécourt, A.S. de en H.F.W. Fischer, *Kort begrip van het oud-vaderlands burgerlijk recht*. Groningen 1969.
- Blockmans, F., 'De oudste privileges der groote Vlaamsche steden', in: *Nederlandsche Historiebladen* 1 (1938) p. 421-446.
- Blockmans, W. en P. Hoppenbrouwers, *Eeuwen des onderscheids. Een geschiedenis van middeleeuws Europa*. Amsterdam 2002.
- Blockmans, Wim, *Metropolen aan de Noordzee*. Amsterdam 2010.
- Blok, P.J., *Eene Hollandsche stad in de middeleeuwen*. 's-Gravenhage 1883.
- Blok, P.J., *Geschiedenis eener Hollandsche stad*. dl. I: *Middeleeuwen*. 's-Gravenhage 1910.
- Blok, D.P., 'Het goederenregister van de Sint-Maartenskerk te Utrecht', in: *Mededelingen van de Vereniging voor naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam*. Jg. 33 (1957), p. 89-104.
- Blok, D.P., 'Holland sinds Gosses. De vorming van het graafschap opnieuw bezien', in: D.E.H. de Boer e.a. (red.), *Holland in wording. De ontstaansgeschiedenis van het graafschap Holland tot het begin van de vijftiende eeuw*. Hilversum 1991, p. 9-25.
- Blom, T., *Leerdam. Heerlijkeheid, stad en graafschap. Fragmenten uit de Leerdamse historie*. Leerdam 2005.
- Boer, A.W. den, 'Wanneer werd Oudewater tot stad verheven?', in: *Zuid Holland* 3de jg. (1957), p. 60-65.
- Boer, A.W. den, 'De zegels en het wapen van Oudewater', in: Leemans-Prins, E.C.M. (red.), *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*. (Zuid-Hollandse Studiën 12) 's-Gravenhage 1966, p. 181-192.
- Boer, Dick E.H. de, "Op weg naar volwassenheid." De ontwikkeling van productie en consumptie in de Hollandse en Zeeuwse steden in de dertiende eeuw', in: J.M. Baart, *De Hollandse stad in de dertiende eeuw*, Zutphen 1988.
- Boer, D.E.H. de (e.a.), *Nederlands verleden in vogelvlucht*. dl. I, *Middeleeuwen: 300 tot 1500*. Leiden 1992.
- Boer, D.E.H. de, en E.H.P. Cordfunke, *Graven van Holland. Portretten in woord en beeld (880-1580)*. Zutphen 1995.
- Boer, D.E.H. de, E.H.P. Cordfunke en H. Sarfatij (red.), *Wi Florens... De Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de dertiende eeuw*. Utrecht 1996.
- Boer, D.E.H. de, 'Florerend vanuit de delta. De handelsbetrekkingen van Holland en Zeeland in de tweede helft van de 13^e eeuw', in: D.E.H. de Boer, E.H.P. Cordfunke en H. Sarfatij (red.), *Wi Florens... De Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de dertiende eeuw*. Utrecht 1996.
- Bont, Chris de, 'Delfts Water'. *Tweeduizend jaar bewoning door waterbeheer in het Delftse*. Delft 2000.
- Boom, H. ten, 'De eerste secretarissen van Rotterdam. Gegevens over ambt, werkzaamheden en personen tot circa 1530', in: *Rotterdams Jaarboekje* VIII 7 (1979) p. 151-174.
- Boomgaard, J.E.A., *Misdaad en straf in Amsterdam. Een onderzoek naar de strafrechtspleging van de Amsterdamse schepenbank 1490-1522*. Zwolle 1992.
- Boonen, Ute K., *De begin- en slotformules in Utrechtse oorkonden uit de dertiende en veertiende eeuw: een vergelijking van Middelnederlandse en Latijnse formuleringen*. Universität zu Köln nov. 2005. Digitale publicatie artikel nummer 05.06 www.neerlandistiek.nl
- Borger, Guus J., 'Inleiding', in: Reinout Rutte & Hildo van Engen, *Stadswording in de Nederlanden. Op zoek naar overzicht*. Hilversum 2005.
- Boschma-Aarnoudse, C., *Tot verbetering van de neeringe deser Stede. Edam en de Zeevang in de late Middeleeuwen en de 16^e eeuw*. Hilversum 2003.
- Bos-Rops, J.A.M.Y., 'Willem Eggert, (circa 1360-1417). Een Amsterdams koopman in grafelijke dienst', in: *Hollandse Studiën* 12 (1982) p. 39-72.
- Bos-Rops, J.A.M.Y., *Graven op zoek naar geld: de inkomsten van de graven van Holland en Zeeland, 1389-1433*. Hilversum 1993.

- Brandt, C.D.J., *Bijdrage tot de kritiek van de Hollandsche stadsrechten der 13^e eeuw*. Utrecht 1921 (diss.).
- Brandt, Ahasver von, *Werkzeug des Historikers. Eine Einführung in die historischen Hilfswissenschaften*. Stuttgart 1998.
- Breuker, Ph. H. en A. Janse, *Negen eeuwen Friesland – Holland. Geschiedenis van een haat-liefde verhouding*. Zutphen 1997.
- Brokken, H.M., 'De voormalig Hollandse gebieden in de provincie Noord-Brabant', in: *Holland. Regionaal-historisch tijdschrift* veertiende jg. nr. 1 (1982) p. 121-127.
- Brokken, H.M., *Het ontstaan van de Hoekse en Kabeljaumse twisten*. Zutphen 1982 (diss.).
- Bruch, H., *Middeleeuwse rechtsbronnen van Gorinchem*. Utrecht 1940 (Werken OVR, 3de reeks, nr. 8).
- Bruch, H., 'Stadsrechten in het land van Arkel, I. Het stadrecht van Leerdam', in: *BVGO* 7de reeks nr. 7 (1936).
- Brugmans, H. en K. Heeringa, *Corpus Sigillorum Neerlandicorum. De Nederlandsche zegels tot 1300 afgebeeld en beschreven*. 3 dln. 's-Gravenhage 1937-1940.
- Bruijn, M.W.J. de, 'Consules civitatis. Ontstaan en opkomst van de Utrechtse gemeenteraad', in: *Jaarboek Oud Utrecht* (1996) p. 5-44.
- Bruijn, Martin W.J. de, *IJsselstein de vesting*. IJsselstein 2005.
- Bruin, J. de, 'Over Gommerskarspel en een koekeksjong genaamd Enkhuizen', in: *Steevast* (1997) p. 4-19.
- Bruin, J. de, 'Waarom Enkhuizen niet in 1355, maar in 1356 stadsrechten kreeg', in: *Steevast* (2001) p. 23-28.
- Bruin, J. de, 'Hoorn dorp en stad. Middeleeuwse topografie en institutionele ontwikkelingen tot het begin van de 19^e eeuw', in: *Oud Hoorn*, jubileumnummer, 29ste jrg. (maart 2007) p. 3-30.
- Burgers, J.W.J. (uitg.d.), *Rijmkroniek van Holland (366–1305) door een anonieme auteur en Melis Stoke*. 's-Gravenhage 2004 (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie 251).
- Busch, A.J., 'De zegels en het wapen van Dordrecht', in: E.C.M. Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*. 's-Gravenhage 1966, p. 65-90.
- Camps, H.P.H., *De stadsrechten van graaf Willem II van Holland en hun verhouding tot het recht van 's-Hertogenbosch*. Utrecht 1948 (diss. Amsterdam).
- Camps, H.P.H., 'Twee teksten van het stadsrecht van Den Bosch', in: *TvR* 21 (1953) p. 459-476.
- Camps, H.P.H., 'Het stadsrecht van Haarlem opnieuw bekeken', in: *Miscellanea mediaevalia in memoriam Jan Frederik Niermeyer*. Groningen 1967, p. 293-304.
- Camps, H.P.H., 'Aantekeningen over het oudste stadsrecht van 's-Hertogenbosch', in: *TvR* LV (1987) p. 335-364.
- Camps, H.P.H., *De stadsrechten van graaf Willem II van Holland. Een diplomatische, tekstkritische en historische studie*. Hilversum 1989 (Middeleeuwse Studies en Bronnen 12).
- Camps, H.P.H., *Het stadsrecht van Den Bosch van het begin (1184) tot het Privilegium Trinitatis (1330): een exposé met enkele nabeschouwingen*. Hilversum 1995.
- Cappon, C.M. en H. van Engen, '...bider kore vanden dorpe...'. Het stadsrecht van Brouwershaven (1403)', in: *Pro Memorie* 4 (2002) p. 230-255.
- Cappon, C.M. en H. van Engen, 'De stadsrechtsoorkonden van Brielle (1330 en 1343)', in: *VMOV* n.r. 10 (1999) p. 135-162.
- Cappon, C.M. en H. van Engen, 'Het stadsrecht van Brouwershaven' in: *Kroniek van het land van de zeemeermin (Schouwen-Duiveland)* 27 (2002) p. 5-24.
- Cappon, C.M. en H. van Engen, 'Stad door stadsrecht? De betekenis van de stadsrechtverlening voor de stadjes Goedereede (1312), Brielle (1330 en 1343), Geervliet (1381) en Brouwershaven (1403)', in: *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 4 (2001) p. 168-188.
- Carasso – Kok, M. (red.), *Geschiedenis van Amsterdam – Een stad uit het niets, tot 1578*. Amsterdam 2004.

- Coenen, J.M.A., 'Graaf en grafelijkheid in de dertiende eeuw' in: D.E.H. de Boer e.a. (red.), *Holland in wording. De ontstaansgeschiedenis van het graafschap Holland tot het begin van de vijftiende eeuw*. Hilversum 1991, p. 27-50.
- Cordfunke, E.H.P. (red.), *Alkmaar van boerderij tot middeleeuwse stad*. Alkmaar 1972.
- Cordfunke, E.H.P. (red.), *Alkmaar in prehistorie en middeleeuwen. Tien jaar stadskernonderzoek*. Zutphen 1978.
- Cordfunke, E.H.P. e.a. (red.), *De Hollandse stad in de 13^e eeuw*. Zutphen 1988.
- Cordfunke, 'Familiërelaties en dynastieke belangen', in: D.E.H. de Boer, E.H.P. Cordfunke en H. Sarfatij (red.), *Wi Florens... De Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de dertiende eeuw*. Utrecht 1996, p. 20-37.
- Cox, J.C.M., "Der beden des poerters der stede van Alcmair goedertierlijc toe ghenegen" *Stadsrecht Alkmaar – 11 juni 1254*. Alkmaar 2003.
- Cox, J.C.M., *Repertorium van de stadsrechten in Nederland – 'Quod vulgariter statreghte nuncupatur'*. Den Haag 2005 (Werken nr. 33 van de Stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandse recht).
- Cox, J.C.M., *De Heeren van Alkmaar. Regeerders en regenten Vroedschap en Raad 1264 – 2005*. Alkmaar 2005.
- Cox, J.C.M., 'Het Weesper stadsrecht – 1355', in: *Tussen Vecht en Eem*, 24ste jrg. nr. 2 (mei 2006) p. 51-65.
- Cox, Joost C.M., *Het stadsrecht van Edam 'Aan onse ghetrouwe poorters van Edam'*. Edam 2006.
- Cox, Joost C.M., 'Stedelijke trots en stadsrechtvieringen', in *Holland, Historisch Tijdschrift*. nr. 2, 38^e jrg. (juli 2006), p. 63-75.
- Cox, J.C.M., 'Het stadsrecht van Hoorn', in: *Oud Hoorn*, jubileumnummer, 29ste jrg. (maart 2007) p. 3-30.
- Cox, Joost, 'Een grafelijke stad. De graven van Holland en het stadsrecht', in: D. Aten e.a. (red.), *Geschiedenis van Alkmaar*. Zwolle 2007, p. 39-47.
- Dahmeijer, J. en P.G. Reedijk, *'s-Gravenzande in verleden en beden*. 's-Gravenzande 1981.
- Defilet, M.P. en T. de Ridder, 'Grafelijke hof te Vlaardingen kort na 985 aangelegd. Datering oudste hof van Holland door C14-datering bevestigd' in: *Terra Nigra* (2001) nr. 150, p. 50-54.
- Dekker, C., *Een schamele landstede. Geschiedenis van Goes tot aan de Satisfactie in 1577*. Goes 2002.
- Dekker, C., 'Van dorp tot stad', in: C. Dekker e.a., *Goes zes honderd jaar stad*. Goes 2005, p. 11-25.
- Dekker, C., Ph. Maarschalkerweerd en J.M. van Winter (red.), *Geschiedenis van de provincie Utrecht tot 1528*. I, Utrecht 1997.
- Delahaye, A., 'Heerlijkheid en heren van Zevenbergen', dl. I (c. 1280) – 1453; II 1453-1794. *Publikaties van het Archivariaat 'Nassau Brabant'*, nr. 1 (1968) en 8 (1969).
- Delahaye, A., 'Het kasteel van Zevenbergen', in: *De heren XVII van Nassau Brabant*. Zundert 1979, p. 337-360.
- Diederich, T., 'Zegeltypologie. Inleiding en beschrijving van diverse zegeltypen', in: J.G. Smit (red.), *De Nederlandsche Leeuw*. jaargang CX, nr. 7-8, themanummer *Sigillografie*.
- Dijkhof, E.C., *Het oorkondewezen van enige kloosters en steden in Holland en Zeeland 1200-1325*. [Schrift en schriftdragers in de Nederlanden in de Middeleeuwen III], Leuven 2003.
- Dijkhof, E.C., 'Op weg naar autonomie', in: Carasso-Kok, M. (red.), *Geschiedenis van Amsterdam. Een stad uit het niets, tot 1578*. Amsterdam 2004, p. 63-73.
- Dijkman, Jessica, *Medieval market institutions. The organisation of commodity markets in Holland, c. 1200 – c. 1450*. Utrecht 2010.
- Doorn, Z. van en Nico Plomp, 'De zegels en het wapen van Woerden', in: Leemans-Prins, E.C.M. (red.), *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*. (Zuid-Hollandse Studiën 12) 's-Gravenhage 1966, p. 261-270.
- Don, Peter, *Voorne-Putten*. Zwolle 1992.
- Dutour, Thierry, *La ville médiévale: origines et triomphe de l'Europe urbaine*. Parijs 2003.

- Engel, E., *Die deutsche Stadt im Mittelalter*, Düsseldorf 2005; oorspr. *Die deutsche Stadt des Mittelalters*, München 1993.
- Engen, H. van, A. Kos en R. Rutte, 'Eenen neuen stede, ergens daer sij ons ende haer ter besten oorbaer staedt' – Over de wording van de stad Naarden in de tweede helft van de veertiende eeuw', in: *Tussen Vecht en Eem* 18 (2000) nr. 3, p. 96-105.
- Engen, Hildo van, 'Kastelein Willem van Kronenburg en de stedelijke ontwikkeling van laatmiddeleeuws Heusden', in: *Holland. Historisch tijdschrift* 40 nr. 2 (2008) p. 81-96.
- Engen, H. van, 'Geen schraal terrein. Stadsrechten en het onderzoek naar stadswording', in: Reinout Rutte en Hildo van Engen, *Stadswording in de Nederlanden*. Hilversum 2005, p. 63-86.
- Ennen, E., *Die europäische Stadt des Mittelalters*. Göttingen 1987; oorspr. 1972.
- Fafianie, A.M., 'IJsselsteinse stadsmuur, beproefd weerbaar', in: *Historische Kring IJsselstein* nr. 50/51 (1989) p. 202-236.
- Feijst, G. van der, *Geschiedenis van Schiedam*. Schiedam 1975.
- Flink, K. en B. Thissen, 'De Gelderse steden in de Middeleeuwen-data en feiten, aspecten en suggesties', in: J. Stinner en K-H. Tekath, *Het hertogdom Gelre Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel*. Utrecht 2003, p. 207-245.
- Fockema Andreae, S.J., 'Het wezen en de beteekenis der verleening van stadsrechten in Nederland', in: *Handelingen v.d. Mij. van Ned. Letterkunde* (Leiden 1891) p. 21-49.
- Fockema Andreae, S.J., 'Het bewijs in strafzaken hier te lande in de middeleeuwen', in: *Bijdragen tot de Nederlandsche rechtsgeschiedenis*. 5^e bundel Haarlem 1914, p. 25-70.
- Fockema Andreae, S.J., *Het oud-Nederlandsch Burgerlijk Recht*. 2 dln, Haarlem 1906
- Fox, J., 'De ontwikkeling van Gorinchem's stedelijke autonomie in de middeleeuwen', in: *Holland* (1969) p. 165-177.
- Frankewitz, St. en G. Venner, *De zegels der steden en dorpen in het Overkwartier van Gelder 1250 – 1798*. Venlo 1987 (tweetalig).
- Frederiks, K.J., *Het oud-Nederlandsch strafrecht*. Haarlem 1918.
- Fruin, R., *Het archief der stad Reimerswaal*. 's-Gravenhage 1897.
- Fruin, R. (uitg.), *Philippus de Leyden. De cura rei publicae et sorte principantis*. 's-Gravenhage 1900 [Werken OVR II, 1].
- Fruin, R., *De keuren van Zeeland*. Den Haag 1920 [Werken OVR 2^e reeks, nr. 20].
- Fuhrmann, Bernd, *Die Stadt im Mittelalter*. Stuttgart 2006.
- Geer van Jutphaas, B.J.L. de, 'De opkomst der steden in Nederland tot het einde der XIIIe eeuw' in: *Nieuwe bijdragen voor Rechtsgeleerdheid en Wetgeving* n.r., nr. 10 (1884) p. 1-48 en 313-393.
- Geer van Jutphaas, B.J.L. de (uitg. d.), *De Saksenspiegel in Nederland*. Eerste en tweede stuk, 's-Gravenhage 1888, Werken OVR eerste reeks, nr. 10.
- Geer van Oudegein, J.J. de, *Codex Diplomaticus Neerlandicus*. 2^e serie, dl. 4, 2^e afd. (1857).
- Geer van Oudegein, J.J. de, 'Eiteren en IJsselstein', in: J.J. de Geer van Oudegein, *Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheden der Provincie Utrecht*. Utrecht 1860 p. 1-179.
- Giesen-Geurts, B., R. Mimpfen en A. Vernooij, *IJsselstein. Geschiedenis en architectuur*. Zeist 1989.
- Glaudemans, C., *Om die wrake wille. Eigenrichting, veten en verzoening in laat-middeleeuws Holland en Zeeland*. Hilversum 2004 (Hollandse Studiën 41).
- Godding, Philippe, *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*. Brussel 1987.
- Goede, A. de, *Westfriesche rechtsgeschiedenis*. dl. 1: *Swannotsrecht*; dl. 2: *Waterland*. Utrecht 1940-1948.
- Gosses, I.H., *De rechterlijke organisatie van Zeeland in de middeleeuwen*. Groningen/'s-Gravenhage 1917.
- Gosses, I.H., *Welgeborenen en huislieden. Onderzoekingen over standen en staat in het graafschap Holland*. Groningen/Den Haag 1926.
- Gosses, I.H., *De vorming van het graafschap Holland*. Verspreide Geschriften, Groningen 1946, p. 239-344.

- Gosses, I.H., bew. d. R.R. Post, *Handboek tot de staatkundige geschiedenis der Nederlanden. Deel I De Middeleeuwen*. 's-Gravenhage 1959.
- Goudriaan, Koen, 'De derde orde van Sint Franciscus in het bisdom Utrecht Een voorstudie', in: *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis* 1 (1998) p. 205-260.
- Gouw, J.L. van der, 'Geervliet wordt een stad', in: F. van Hoorn, *Geervliet 600 jaar stad, 4 april 1381-4 april 1981*. Geervliet 1980.
- Graaf, R.P. de, *Oorlog om Holland 1000-1375*. Hilversum 2004 (Middeleeuwse studies en bronnen LXXX).
- Graaf, R.P. de, 'De kastelen van Floris V als instrumenten van zijn machtspolitiek', in: D.E.H. de Boer, E.H.P. Cordfunke en H. Sarfatij, *Wi Florens. De Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de dertiende eeuw*. Utrecht 1996.
- Groesbeek, J.W., *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland. Hun bewoners en bewogen geschiedenis*. Haarlem 1981.
- Groningen, Catharina L. van, *De Vijfheerenlanden met Asperen, Heukelum en Spijk*. 's-Gravenhage 1989.
- Groningen, Catharina L. van, *De Krimpenervaard*. Zwolle 1995 (2de druk 1996).
- Groot, Hugo de, *Inleiding tot de Hollandsche Rechts-Geleerdheid*. Leiden 1952.
- Hall, J. van, 'De Stedelijke Handvesten en Keuren in Holland en Zeeland in de dertiende en veertiende eeuw, in derzelver onderling verband', in: *Nieuwe Bijdragen voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving* 1^e dl., Amsterdam 1851.
- Hart, G. 't, *Historische beschrijving der vrije en hoge heerlijkheid van Heenvliet, met inventaris en regestenlijst van het huisarchief der vrijheren van Heenvliet*. Den Helder 1949.
- Hartog, Elizabeth den, *De oudste kerken van Holland. Van kerstening tot 1300*. Utrecht 2002.
- Heijden, E.J.J. van der, bew. d. B.H.D. Hermesdorf, *Aantekeningen bij de geschiedenis van het oude vaderlandse recht*. Nijmegen – Utrecht, achtste druk 1968.
- Henderikx, P.A., 'Walcheren van de 6e tot de 12e eeuw. Nederzettingsgeschiedenis in fragmenten', in: *Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*. (1993) p. 113-156.
- Henderikx, Peter, 'De stad. Ontstaan en ruimtelijke ontwikkeling van Veere tot circa 1400', in: E. Vreenegoor, *Vondsten in Veere*. Abcoude 1996.
- Henderikx, P.A., 'Het ontstaan en de vroegste ontwikkeling van Zierikzee (tot circa 1300)' in: *Kroniek van het land van de zee-meermin (Schouwen-Duiveland)* (1997) p. 7-26; tevens verschenen in P.A. Henderikx, *Land, water en bewoning*.
- Henderikx, P.A., 'De stadskeur van 1248 in het licht van de vroegste ontwikkeling van Zierikzee', in: *Kroniek van het land van de zee-meermin (Schouwen-Duiveland)* (1998) p. 13-20.
- Henderikx, P.A., 'Havenplaatsen in Zeeland in de 13^e eeuw', in: P.A. Henderikx, *Land, water en bewoning. Waterstaats- en nederzettingsgeschiedenis in de Zeeuwse en Hollandse delta in de Middeleeuwen. Keuze uit de verspreide opstellen bezorgd door Bas van Bavel, Gerrit van Herwijnen en Kees Verkerke*. Hilversum 2001, p. 68-80.
- Henderikx, P.A., 'Ontstaan en ruimtelijke ontwikkeling van Middelburg (9e-14e eeuw)', in: P.J. Woltering e.a. (red.), *Middeleeuwse toestanden. Archeologie, geschiedenis en monumentenzorg*. Hilversum 2002, p. 241-267.
- Henderikx, Peter, 'Graaf en stad in Holland en Zeeland in de twaalfde en vroege dertiende eeuw', in: Reinout Rutte en Hildo van Engen (red.), *Stadswording in de Nederlanden. Op zoek naar overzicht*. Hilversum 2005 [Middeleeuwse Studies en Bronnen LXXXV].
- Hendrikse, H., *Zegelstempels en zegelringen uit Zeeuwse bodem*. Zaltbommel 2003.
- Heniger, J., 'Willem van Duivenvoorde', in: *In het Land van Brederode, Historisch Tijdschrift voor het Land van Vianen* 3de jg. Nr. 1 (1978) p. 3-7.
- Hermesdorf, B.H.D., 'Te hoofde gaan', in: *VMOVR* 11/1 (1954) p. 17-50.
- Hermesdorf, B.H.D., *Recht en taal te hoofde. Opstellen over de ontmoeting tussen Middelnederlandse letteren en oudvaderlands recht*. Zwolle 1955.

- Hermesdorf, B.H.D., *Rechtspiegel. Een rechtshistorische terugblik in de Lage Landen van het herfsttij*. Nijmegen 1980.
- Herwaarden, J. van, *Opgelegde bedevaarten, een studie over de praktijk van opleggen van bedevaarten (met name in de stedelijke rechtspraak) in de Nederlanden gedurende de late middeleeuwen (circa 1300-circa 1550)*. Assen/Amsterdam 1978.
- Herwaarden, J. van, D. de Boer, F. van Kan en G. Verhoeven, *Geschiedenis van Dordrecht tot 1572*. Hilversum 1996.
- Herwijnen, G. van, 'Stad en land in het graafschap Holland en Zeeland in de dertiende eeuw', in: E.H.P. Cordfunke e.a. (red.), *De Hollandse stad in de dertiende eeuw*. Zutphen 1988.
- Hoek, C., 'De Hof te Vlaardingen', in: *Holland.Regionaal-historisch tijdschrift*. 5 (1973), p. 57-93.
- Hollestelle, A. en P. Laban, *Inventaris van het oud-archief der stad Tholen*. Tholen 1888.
- Hollestelle, A., *Geschiedkundige beschrijving van Tholen en omstreken*. Middelburg 1897.
- Hoogewerf, C.L., *Het Haarlemse stadsrecht (1245): inleidende beschouwing, tekst, vertaling en artikelsgewijs commentaar*. Amsterdam 2001.
- Hoorn, F. van (red.), *Geervliet 600 jaar stad*. Geervliet 1980.
- Hoppenbrouwers, P.C.M., *Een middeleeuwse samenleving: Het Land van Heusden, circa 1360 – circa 1515*. Wageningen 1992.
- Hoppenbrouwers, P.C.M., 'Van waterland tot stedenland. De Hollandse economie circa 975-circa 1570', in: T. de Nijs en E. Beukers (red.), *Geschiedenis van Holland*. dl. I, *Tot 1572*, Hilversum 2002, p. 103-148.
- Hugenholtz, F.W.N., *Floris V*. Bussum 1966.
- Hugenholtz, F.W.N., 'De castellanus de Leithen', in: *Leidsch Jaarboekje* 58 (1966), p. 41-51.
- Hugenholtz, F.W.N., 'Het ontstaan van de stad Schoonhoven', in: *Historische Encyclopedie Krimpenaard*, 7de jg., nr. 4 (1982), p. 73-86.
- Huizinga, J., 'De opkomst van Haarlem', in: *BLVO*. IV e r., 4 (1905) p.412-446; 5 (1906) p.16-175; herdrukt in *Verzamelde Werken*. I, Haarlem 1948, p. 203-364.
- Huizinga, J., 'Noodwendig vertoog', in *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, 5de reeks 10 (1923), p. 1-14; ook verschenen in J. Huizinga, *Verzamelde Werken*. II, Haarlem 1948, p. 22-34.
- Huizinga, J., *Verzamelde Werken*. I – IX, Haarlem 1948-1953.
- Isenmann, Eberhard, *Die deutsche Stadt im Spätmittelalter*. Stuttgart 1988.
- Jacobs, J.A. (ed.), *Jan de Weert's nieuwe doctrinael, of spiegel van sonden*. 's-Gravenhage 1915 (digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren 2008).
- Janse, A., *Grenzen aan de macht. De Friese oorlog van de graven van Holland omstreeks 1400*. Den Haag 1993.
- Janse, A., *Verkochte vrijheid. Het Leerdamse stadsrecht van 1407*. Hilversum 2007.
- Jansen, H.P.H., 'Handel en nijverheid 1000-1300' in: *NAGN*, II, p. 148-186.
- Jansen, H.P.H. en P.C.M. Hoppenbrouwers, 'Heervvaart in Holland', in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 94 (1979), p. 1-26.
- Jansen, L. en S.C. van Diest, *Beknopte geschiedenis van Muiden*. Amsterdam 1953.
- Jansma, T.S., *Raad en rekenkamer in Holland en Zeeland tijdens hertog Philips van Bourgondië*. Utrecht 1932.
- Jansma, T.S., *De oudste geschiedenis van Rotterdam*. Rotterdam 1940.
- Kappers, R., 'Goud- en zilversmeden in de stad Ameide in de 18e eeuw', in: *Historische Vereniging Ameide en Tienhoven* 17e jrg nr. 5 (2006) p. 10-20.
- Kaptein, Herman, *De Hollandse textielnijverheid 1350-1600 Conjunctuur & Continuïteit*. Hilversum 1998. [Amsterdamse Historische Reeks, kleine serie 35].

- Kaptein, Herman, 'Poort van Holland. De economische ontwikkeling 1200-1578', in: M. Carasso-Kok, *Geschiedenis van Amsterdam tot 1578. Een stad uit het niets*. Amsterdam 2004.
- Keikes, W.H. en H.T. Obreen, *Workum. Inventaris der archieven*. Bolsward 1966.
- Kemp, A. 'Leven der Doorluchtige Heeren van Arkel ende Jaar-Beschrijving der Stad Gorinchem'. Gorinchem 1656.
- Ketner, F., *Handel en scheepvaart van Amsterdam in de vijftiende eeuw*. Leiden 1946.
- Kieft, C. van de, 'De stedelijke autonomie in het graafschap Holland gedurende de middeleeuwen', in: *Holland. Regionaal-historisch tijdschrift* 1 (1969) p. 98-104.
- Kieft, C. van de, 'Perspectief van de Hollandse stad', in: E.H.P. Cordfunke e.a. (red.), *De Hollandse stad in de 13^e eeuw*. Zutphen 1988, p. 113-120.
- Kinschot, G.R. van, *Beschrijving der stad Oudewater waarin aangetoond word der zelver herkomst uit het Utrechtsch bisdom, overgang tot de Grafelijkeheid van Holland en baare onafscheidbaarheid van deselve*. Delft 1747.
- Kittel, E., *Siegel*, Braunschweig 1970.
- Klok, J., *Brielle Stad in de landen van Voorne*. Oostvoorne 1980 (3de druk 2001).
- Kloos, J., 'Noertich's stederecht (Noordwijk)', in: *Leidsch Jaarboekje* (1914) p. 120-131.
- Knoop, L.C. van der, 'De resultaten van een onderzoek naar de historische ontwikkeling van het Brielse stadsbestuur gedurende de Middeleeuwen', in: *Zuid-Hollandse Studiën* 11 (1965) p. 172-199.
- Kocken, E.H.A., *Van bouwen, breken en branden in de lage landen. Oorsprong en ontwikkeling van het middeleeuws stedelijk bouwrecht ± 1200 en ± 1500. Een terreinverkennd onderzoek*. Deventer 2004. [Stichting Instituut voor Bouwrecht, Bouwrecht monografiën, Geschrift nr. 24].
- Koenheim, A.C.N., 'Stadsrechtverlening van Hagestein in 1382', in: *In het land van Brederode* 7 (1982) p. 10-28.
- Kokken, H., *Steden en staten. Dagvaarten van steden en Staten van Holland onder Maria van Bourgondië en het eerste regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk (1477 – 1494)*. Den Haag 1991 [Hollandse Historische Reeks XVI].
- Kokken, H. en M. Vrolijk, *Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Holland vóór 1544. Dl. IV: 1477-1494. Tweede stuk. Teksten*. Den Haag 2006.
- Kölker, A.J., *Haastrecht: hoofdstukken uit het ontstaan en de ontwikkeling van 'die Steede ende Landen van Haestregt' tot het begin van de 19^e eeuw*. Dordrecht 1974. [Hollandse studiën 6].
- Koorn, Florence W.J., 'De bewaring van de stadsprivileges. Aspecten van de middeleeuwse en vroegmoderne archiefzorg in Haarlem', in D.P. Blok e.a. (red.), *Datum et actum. Opstellen aangeboden aan Jaap Kruisheer ter gelegenheid van zijn 65^e verjaardag*. Publicaties van het Meertens Instituut 29, Amsterdam 1998, p. 265-276.
- Koorn, F.W.J., *Begijnhoven in Holland en Zeeland gedurende de Middeleeuwen*. Assen 1981.
- Kornaat, Klaas en Harm Jan Luth (red.), *De Grote Kerk te Vlaardingen, geschiedenis van een monument*. Vlaardingen 2005.
- Kort, J.C., *Het archief van de graven van Holland*. 3 dln. Den Haag 1981.
- Korteweg, K.N., 'Jaargeding en poortgeding', in: *Rechtshistorische opstellen aangeboden aan A.S. de Blécourt*. Groningen 1939, p. 242-259.
- Korteweg, K.N., 'Het stadrecht van Geertruidenberg', in: *VMOVR* 10 (1946) p. 16-83.
- Kouwenhoven, G. en J. van Leerdam, *Asperen een blik in het verleden*. Asperen 1983.
- Kruining, C.G.M. van, J.G. Kruisheer en G. Verhoeven, *Delft 15 april 1246*. Delft 1996.
- Kruisheer, J.G., 'Het ontstaan van de oudste Zeeuwse stadsrechttoorkonden', in: C.M. Cappon e.a. (red.), *Ad Fontes. Opstellen aangeboden aan prof. dr. C. van de Kieft ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar in de middeleeuwse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam*. Amsterdam 1984, p. 275-304.
- Kruisheer, J.G., *Het ontstaan van de stadsrechttoorkonden van Haarlem, Delft en Alkmaar*. Amsterdam/Oxford/New York 1985.
- Kruisheer, J.G., 'Stadsrechtbeoorkonding en stedelijke ontwikkeling', in: E.H.P. Cordfunke e.a., *De Hollandse stad in de 13^e eeuw*. Zutphen 1988, p. 44-54.

- Kruisheer, J.G., 'Het ontstaan van de oudste Leidse stadsrechttoorkonden, waarschijnlijk eind 12^e eeuw-1266', in: *Feestbundel D.P. Blok*. Hilversum 1990, p. 182-203.
- Kruisheer, J.G., 'De tijd van ontstaan van het oudste Goudse stadsrecht en van Gouda als stedelijke nederzetting', in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 108 (1993) p. 13-19.
- Kruisheer, J.G., 'De totstandkoming van de Haarlemse stadskeur van 1245', in: *Haerlem Jaarboek 1994-1995* (Haarlem) p. 9-22.
- Kruisheer, J.G., 'De totstandkoming van de Delftse stadskeur van 1246', in: C.G.M. van Kruining, J.G. Kruisheer en G. Verhoeven, *Delft 15 april 1246*. Delft 1996, p. 45-55.
- Kruisheer, J.G., *Het ontstaan van de 13^e eeuwse Zeeuwse landkeuren*. Hilversum 1998.
- Kullberg, J., *Bolsward, gebouwd op terpen*. Utrecht 1992.
- Künzel, R.E., D.P. Blok en J.M. Verhoef, *Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200*. Amsterdam 1988.
- Kuys, Jan, *Kerkelijke organisatie in het middeleeuwse bisdom Utrecht*. Nijmegen 2004.
- Lantsheer, M.F. en F. Nagtglas, *Zelandia illustrata. Verzameling van kaarten, portretten, platen enz. betreffende de oudheid en geschiedenis van Zeeland, toebehoorende aan het Zeeuws Genootschap der Wetenschappen*. 2 dln. Middelburg 1879-1880.
- Lasonder, L.W.A.M., *Bijdrage tot de geschiedenis van de hooge vierschaar in Zeeland*. 's Gravenhage 1909.
- Leemans-Prins, E.C.M. (red.), *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*. (Zuid-Hollandse Studiën 12) 's-Gravenhage 1966.
- Lesger, C.M., *Hoorn als stedelijke knooppunt. Stedensystemen tijdens de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd*. Hilversum 1990 [Hollandse Studiën nr. 26].
- Leiden, Filips van, *De cura rei publicae et sorte principantis*. Herdruk Amsterdam 1971.
- Leupen, P.H.D., *Philip of Leyden: a fourteenth century jurist. A study of his life and treatise 'De cura rei publicae et sorte principantis'*. Den Haag/Zwolle 1981.
- Leupen, P., 'Gerrit Alewijn[sz. en 1351 – Opnieuw: de wording van de stad Naarden', in: *Tussen Vecht en Eem* 18 (2000) nr. 4, p. 167-175.
- Leupen, P.H.D., 'Heer en stad, stad en Heer in de dertiende eeuw', in: Cordfunke, *De Hollandse stad in de 13^e eeuw*. Zutphen 1988, p. 9-17.
- Leupen, P.H.D., 'De rol van de graaf bij de opkomst van de Hollandse en Zeeuwse stad in de dertiende eeuw', in: P. Bange en P.M.J.C. de Kort (red.), *Die fonteyn der ewiger wijsheit. Opstellen aangeboden aan prof. dr. A.G. Weiler ter gelegenheid van zijn 25-jarig jubileum als hoogleraar in de Algemene en Vaderlandse Geschiedenis van de Middeleeuwen aan de Katholieke Universiteit Nijmegen*. Nijmegen 1989, p. 99-107.
- Leupen, P.H.D., 'Stadszegel en stadsmuur', in: D.P. Blok e.a. (red.), *Datum et actum. Opstellen aangeboden aan Jaap Kruisheer ter gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag*. Amsterdam 1998, p. 285-294.
- Leupen, P.H.D., 'Weesp een middeleeuwse stad?', in: *Tussen Vecht en Eem*. jg. 11, nr. 1 (1993), p. 16-24.
- Leverland, B. N., *St. Pancras op het Hogeland: kerk en kapittel in Leiden tot de Reformatie*. Hilversum 2000.
- Lilley, Keith D., *Urban life in the Middle Ages 1000-1450*. Basingstoke 2002.
- Linden, H. van der, *De Cope: bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van de openlegging der Hollands-Utrechtse laagvlakte*. Assen 1956.
- Lugt, Freek, *Het goed van Oestgeest: de Middeleeuwen in Oegstgeest, Poelgeest, Kerkwerpe, Rijsburg en Nieuw-Rhijnegeest*. Leiden 2009.
- Maanen, R.C.J. van, *Doorgaande beweging*. Leiden 2004 [oratie Universiteit Leiden].
- Maarschalkerweerd, Ph., 'De steden' in: C. Dekker, Ph. Maarschalkerweerd en J.M. van Winter (red.), *Geschiedenis van de provincie Utrecht tot 1528*, dl. 1 Utrecht 1997, p. 259-290.

- Maassen, H.A.J., *Tussen commercieel en sociaal krediet: de ontwikkeling van de bank van lening in Nederland van Lombard tot gemeentelijke kredietbank 1260-1940*. Hilversum 1994.
- Margry, P.J., 'De topografische ontwikkeling van Geertruidenberg in de middeleeuwen', in: *Jaarboek De Oranjeboom* 37 (1984), p. 111-162.
- Marsilje, J.W., 'De geografische, institutionele en politieke ontwikkelingen' en 'Een ontluikende stad: economie en sociaal leven', in: G.F. van der Rhee-Scholten (eindred.), *Dengd boven geweld. Een geschiedenis van Haarlem 1245 – 1995*. Hilversum 1995, p. 19-45.
- Marsilje, J.W. (red.), *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad*. dl. 1, *Leiden tot 1574*. Leiden 2002.
- Marsilje, J.W., 'Bestuur en rechtswezen', in: Marsilje, J.W. (red.), *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad*. dl. 1, *Leiden tot 1574*. Leiden 2002, p. 59-93.
- Meijers, E.M., *Het Ligurische erfrecht in De Nederlanden*. I, *Het West-Brabantsche erfrecht*. Haarlem 1929.
- Melker, B.R. de, 'Stad en zegel: de oudste stadszegels van Amsterdam', in: *Jaarboek Amstelodamum* 85 (1995) p. 19-48.
- Meyere, J.A.L. de en J.M.M. Ruijter, *De Lekpoort te Vianen. Aspecten uit de historie van een stadje aan de Lek*. Vianen/Alphen aan den Rijn 1984.
- Mol, J.A., 'Graaf Willem IV, de Hollands-Friese oorlog van 1344/1345 en de Friese kloosters', in: Ph. H. Breuker en A. Janse (ed.), *Negen eenven Friesland – Holland. Geschiedenis van een haat-liefde verbinding*. Zutphen 1997, p. 94-108.
- Monté ver Loren, J. Ph. de, *Hoofdlijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse omwenteling*. (bew. d. J.E. Spruit), zevende herziene druk Deventer 2000.
- Moor, Geertruida de, 'Noordwijk in de Middeleeuwen', in: *Leids Jaarboekje* 1993, p. 155-178.
- Nève, P.L., *Het Rijkskamergerecht en de Nederlanden. Competentie, territoire, archives*. (Maaslandse monografieën nr.14) Assen 1972.
- Nicholas, David, *The growth of the Medieval City. From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century*. Londen/New York 1997.
- Nicholas, David, *The late Medieval City, 1300-1500*. Londen 1997.
- Niermeyer, J.F., *Delft en Delfland: hun oorsprong en vroegste geschiedenis*. Leiden 1944.
- Niermeyer, J.F., 'Amsterdam als dochterstad van Utrecht', in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jg. 60 (1947) p. 40-49.
- Niermeyer, J.F., 'Henegouwen, Holland en Zeeland onder het huis Avesnes', in: *AGN* III, p. 63-91.
- Niermeyer, J.F., 'Henegouwen, Holland en Zeeland onder het huis Wittelsbach', in: *AGN* III, p. 92-124.
- Niermeyer, J.F., 'Het Sticht Utrecht en het graafschap Holland in de dertiende eeuw', in: *AGN* II, p. 269-305.
- Niermeyer, J.F. (uitg.), *Bronnen voor de economische geschiedenis van het Beneden-Maasgebied*. Eerste deel 1104-1399. 's-Gravenhage 1968.
- Nievelt, M.A. van, *Handvesten, octroyen, privilegiën en regten aan de stede Vlaardinghen... vergunt of bevestigd....* Den Haag 1721.
- Nijdam, Han, *Lichaam, eer en recht in middeleeuws Friesland. Een studie naar de Oudfriese boeteregisters*, Hilversum 2008.
- Nijenhuis, Vincent, *Purmerend een stad uit het veen*. Purmerend 2010.
- Nijhoff, I.A., *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland door onuitgegeven bronnen*. 6 dln. Arnhem 1851-1875.
- Nijs, T. de en E. Beukers (red.), *Geschiedenis van Holland*. dl. 1, tot 1572; dl. 2, 1572 tot 1795, Hilversum 2002.
- Noomen, P.N., 'Leeuwarden in de middeleeuwen', in: R. Kunst e.a. (red.), *Leeuwarden 750-2000. Hoofdstad van Friesland*. Leeuwarden 2000, p. 46-77.
- Noordeloos, P., *De geschiedenis der stede Grootebroek*. Hoorn 1931.

- Noordeloos, P., 'Een paar kanttekeningen op het verlenen van stedelijke rechten aan "Enghusen ende Gommerskerspel" onder de naam Enchusen', in: *West-Friesland's 'Oud en Nieuw'* 22 (Hoorn 1955) p. 5-9.
- Noordeloos, P., 'De ontwikkeling van de vrijheid en de stedelijke jurisdictie van Hoorn', in: *West-Friesland's Oud en Nieuw* 24 (1957) p. 16 en 17.
- Noordeloos, P., 'Purmerend (Van vissersdorp tot volwaardige stad) in vogelvlucht', in: *West-Friesland's Oud en Nieuw* nr. 27 (1960) p. 5-22.
- Obreen, H.T., *Inventaris der archieven van Harlingen*. Harlingen/Bolsward 1968.
- Opperman, O., *Opmerkingen over Hollandsche stadsrechten der XIIIe eeuw. Met een aanhangsel over de wording der legende van St. Jeroen*. Bijdragen van het Instituut voor Middeleeuwse Geschiedenis der Rijks-Universiteit te Utrecht uitgegeven door prof. dr. O. Oppermann, 6-2, Utrecht 1923.
- Oudenaarden, Jan, *De Rotterdamse geschiedenis - in meer dan 100 verhalen*. Amsterdam 2005.
- Oudenhoven, J. van, *Beschryvinge der stad Heusden (...)*. Amsterdam 1743.
- Overbeeke, A. van, *Monnickendam in Waterland*. Utrecht 1988.
- Pijnenburg, W.J.J. en J.J. van der Voort van der Kleij, *Woordenboek Middelnederlands*. Utrecht 1984.
- Plomp, N., *Woerden 600 jaar stad*. Hollandse Studiën 4. Woerden 1972.
- Plomp, N., 'Haastrecht en de van Haestrechts', in: *Holland* 7 (1975) p. 63-87.
- Polderman, Tiny en Peter Blom, *Veere van vissersbuurt tot vestingstad*. Goes 1996.
- Post, R.R., *Scholen en onderrwijs in Nederland gedurende de middeleeuwen*. Utrecht 1954.
- Pot, C.W. van der, 'Gemeentelijke bestuursorganisatie 1822-1825', in *TrR* 14 (1934) p. 261-305.
- Ree-Scholten, G.F. van der (eindred.), *Deugd boven geweld: een geschiedenis van Haarlem, 1245-1995*. Hilversum 1995.
- Renes, Hans, 'De stad in het landschap', in: Reinout Rutte en Hildo van Engen, *Stadswording in de Nederlanden. Op zoek naar overzicht*. Hilversum 2005 p. 15-46.
- Reyn, G. van, *Geschiedkundige beschrijving der stad Rotterdam etc.* 1^e dl., nr. IX, Rotterdam 1832.
- Reynolds, Susan, *Kingdoms and Communities in Western Europe 900-1300*. 2de ed., Oxford 1997.
- Ridder, T. de, 'De slag bij Vlaardingen – analyse van de beschrijving van Alpertus van Metz en de mogelijke locatie van de burcht van Dirk III', in: *Terra Nigra* (2006) nr. 164, p. 18-33.
- Ridder, T. de, 'Zoektocht naar de burcht van graaf Dirk III', in: *Westerbeem* (2008) jg. 57, nr. 3, p. 140-149.
- Riemsdijk, Th. Van, *De tresorie en kanselarij van de graven van Holland en Zeeland uit het Henegouwsche en Beyersche Huis*. 's-Gravenhage 1908.
- Robijn, V., *Het recht van een vrije Friese stad. De stadboeken van Bolsward (1455-1479)*. Hilversum/Leeuwarden 2005 (Middeleeuwse Studies en Bronnen deel LXXXVII).
- Roes, J.S.L.A.W.B., *Het naaste bloed erfde het goed. De positie van de langstlevende echtgenoot in het Nederlandse erfrecht bij versterf*. Deel I: de periode van het 'oud-vaderlandse' recht (tot 1809). Deventer 2006.
- Rutte, R., 'Nieuwe steden in de middeleeuwen, stadsstichtingen in het rivierengebied ten zuiden van Utrecht', in: *Skript historisch tijdschrift* 17 (1995) nr. 4, p. 231-241.
- Rutte, R., 'Middeleeuwse nieuwe steden in Nederland. Aanzet tot een onderzoek naar oorsprong, verspreiding en betekenis', in: *Bulletin KNOB* Jg. 95 (1996) nr. 6, p. 189-202.
- Rutte, R., 'Stedenpolitiek en stadsplanning door Hendrik I van Brabant, 1184-1235', in: *Noordbrabants Historisch Jaarboek*. Deel 16 (1999) p. 9-32.
- Rutte, R., 'Falen of slagen: motieven bij laatmiddeleeuwse stadsstichtingen', in: *Historisch-geografisch Tijdschrift* 18 (2000) nr. 1, p. 1-11.
- Rutte, R., 'Stadswording in de Amstel- en Vechtdelta van de twaalfde tot de vijftiende eeuw', in: *Tussen Vecht en Eem* 20 (2002) nr. 3, p. 119-133.

- Rutte, R., 'Stichten of groeien? Een zinloze discussie. Pleidooi voor vergelijkend onderzoek naar stadswording', in: *Madoc. Tijdschrift over de Middeleeuwen* 16 (2002), p. 153-164.
- Rutte, R., *Stedenpolitiek en stadsplanning in de Lage Landen (12^e - 13^e eeuw)*. Zutphen 2002.
- Rutte, R., 'Stadswording en stadsplanning in de Volle en Late Middeleeuwen (11^e - 15^e eeuw). Een overzicht in vogelvlucht', in: R.M. van Heeringen, E.H.P. Cordfunke, M. IJssink, H. Sarfatij (red.), *Geordend Landschap. 3000 jaar ruimtelijke ordening in Nederland*. Hilversum 2004.
- Rutte, Reinout en Hildo van Engen (red.), *Stadswording in de Nederlanden. Op zoek naar overzicht*. Hilversum 2005 (Middeleeuwse Studies en Bronnen LXXXV).
- Rutte, R., 'Stadslandschappen. Een overzicht van de stadswording in Nederland van de elfde tot de vijftiende eeuw', in: Rutte, R. en H. van Engen (red.), *Stadswording in de Nederlanden. Op zoek naar overzicht*. Hilversum 2005, p. 143-169.
- H. Sarfatij (red.), *Verborgen steden. Stadsarcheologie in Nederland*. Amsterdam 1990.
- H. Sarfatij, *Dordracum Excavatum. Opgravingen in Dordrecht, archeologie van een deltestad*. Amsterdam 2006.
- Sassen, J.N.G., *Inventaris der archieven van de stad 's Hertogenbosch; chronologisch opgemaakt en de voornaamste gebeurtenissen bevattende; B. (Charters en privilegebrieven van het jaar 1191-1826), volgens de charters en privilegebrieven oorspronkelijk in stads komme voorhanden - - 's Hertogenbosch 1865*.
- Scheffer, J.H. en F. D. O. Obreen, *Rotterdamsche Historiebladen*. Bijlagen. Rotterdam 1871.
- Schoengen, M., *Geschiedenis van het onderwijs in Nederland*. Amsterdam 1911-1912.
- Schoor, A. van der, *Het ontstaan van de middeleeuwse stad Rotterdam. Nederzettingsgeschiedenis in het Maas-Merwedegebied van circa 400-1400*. Alphen aan den Rijn 1992.
- Schoor, A. van der, *Stad in aanwas. Geschiedenis van Rotterdam tot 1813*. Zwolle 1999.
- Schoor, A. van der, 'Rotterdam en de grafelijkheid', in: *Rotterdams Jaarboekje* 2006, p. 88-89.
- Schuur, J.R.G., 'De grondslag van de sinds de twaalfde eeuw door de Hollandse graven op Friesland gemaakte aanspraken', *It Beaken* 43 (1981) p. 165-174.
- Smit, J.G. (red.), *De Nederlandsche Leeuw*. Themanummer *Sigillografie*, jaargang CX, nr. 7-8 (juli-aug. 1993).
- Smit, J.G., *Vorst en onderdaan. Studies over Holland en Zeeland in de late Middeleeuwen*. Leuven 1995.
- Speet, Ben, 'Een kleine nederzetting in het veen', in: M. Carasso – Kok, *Geschiedenis van Amsterdam – Een stad uit het niets, tot 1578*. Amsterdam 2004, p. 21-61.
- Speet, Ben, *Edam duizend jaar geschiedenis van een stad*. Zwolle 2007.
- Stamkot, B., 'Is Gorinchem ontstaan van uit een hofgebied?', in: *Historisch-Geografisch Tijdschrift* jrg. 27, nr. 2 (2009), p. 58-72.
- Steegh, A., *Kleine monumentenatlas van Nederland*. Zutphen 1976.
- Stinner, J. en K.H. Tekath (red.), *Het hertogdom Gelre. Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel*. Utrecht 2003.
- Streefkerk, C., 'De vrijheid van Alkmaar', in: J. Drewes e.a. (red.), *Alkmaar, stad en regio. Alkmaar en omgeving in de late Middeleeuwen en Vroegmoderne Tijd*. Hilversum 2004, p. 9-50.
- Struick, J.E.A.L., 'Het recht van Trecht', in: *Jaarboek Oud Utrecht* (1972) p. 9-37.
- Telting A., 'De Overijsselsche stadsrechtfamilie', in: *Verslagen en mededelingen van de Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis* 22^e stuk (1901) p. 21-135.
- Telting A., *De Friesche stadrechten*. 's-Gravenhage 1883.
- Telting A., *De verleening der Stadsrechten in Nederland (12^e – 15^e eeuw) en hunne verbreiding*. Aanteekeningen sectievergadering van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap 1904.
- Telting A., *Het Oud-Friesche stadrecht*. 's-Gravenhage 1882.
- Telting, A. en W.S. Unger, 'De stadsrechten', in: A.A. Beekman, *Geschiedkundige atlas van Nederland*, dl. 7: *De Bourgondische tijd*. 's-Gravenhage 1923, p. 95-140.
- Terlouw, F., 'De stede Nieupoort', in: *De Stede Nieupoort*. Historische Kring Nieupoort, Eerste verzameling bijdragen 1983, p. 9-24.

- Thissen, B., 'Stadsrechtverlening in de graafschappen Gelre en Zutphen tot circa 1315: actoren', in: *Bijdragen en Mededelingen Gelre* 93 (2002) p. 40-54.
- Timmer, Rijk, *Profeet in eigen land. Philips van Leiden en het publieke belang*. Hilversum 2008.
- Tibullus, *Elegieën en andere gedichten uit het Corpus Tibullianum*. Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door John Nagelkerken, Baarn 1995.
- Uil, H., *Zierikzee, monumentenstad aan de Oosterschelde*. Goes 1995.
- Uil, H., 'De stadsrechten van Zierikzee', in: *Kroniek van het land van de zeemeermin (Schouwen-Duiveland)* (1998) p. 21-42.
- Unger, W.S. en J.J. Westendorp Boerma, 'De steden van Zeeland', in: *Archief Zeenws Genootschap* 1^e stuk (1954) p. 1-87: Inleiding en De steden van Walcheren; 2^e stuk (1955) p. 1-70: De steden van Walcheren (vervolg); 3^e stuk (1956) p. 1-33: De steden van Schouwen; 4^e stuk (1957) p. 1-42: De steden van de Bevelanden en van Tolen.
- Unger, W.S. en J. Th. De Smidt, 'Rechtsbronnen van Tolen', in: *VMOVR* 11 (1956) dl. 2, p. 281-364.
- Uytven, R. van, 'Stadsgeschiedenis in het noorden en het zuiden', in: *NAGN* dl. 2 (Haarlem 1982) p. 188-253.
- Uytven, R. van, *Geschiedenis van de dorst. Twintig eeuwen drinken in de Lage Landen*. Leuven 2007.
- Veen, Th., 'Stadsrecht of stadskeur? Een terminologische opmerking', in: *VMOVR* n.r., nr. 9 (1997) p. 121-125.
- Veen, Th., 'Schuld en boete. Verkennende beschouwingen over het rechtskarakter van de pecuniaire sancties in het Haarlemse stadsrecht (1245)', in: *Een Rijk Gerecht. Opstellen aangeboden aan prof. mr. P.L. Nève*. Rechtshistorische reeks van het Gerard Noodt Instituut nr. 41. Nijmegen 1998, p. 457-519.
- Velius, Theodorus, *Kroniek van Hoorn*. 2 dln. Hoorn 2007 [Bronnenreeks Hoorn deel I].
- Verhoeven, G., 'De betekenis van de Delftse stadskeur van 15 april 1246', in: C.G.M. van Kruining e.a., Delft 15 april 1246. Delft 1996.
- Verhoofstad, P.M., *Geschiedenis van Purmerend*. Purmerend 1947.
- Verhulst, Adriaan, *The Rise of Cities in North-West Europe*. Cambridge 1999.
- Verkerk, C.L., 'Tollen en waterwegen in Holland en Zeeland tot in de vijftiende eeuw', in: D.E.H. de Boer, E.H.P. Cordfunke en H. Sarfatij (red.), *Holland en het water in de middeleeuwen. Strijd tegen het water en beheersing en gebruik van het water*. Hilversum 1997.
- Versprille, A., 'Het stadsrecht van Leiden', in: *Leids Jaarboekje* 58 (1966) p. 29-40.
- Verwijs, E., *De oorlogen van hertog Albrecht van Beieren met de Friezen in de laatste jaren der XIVe eeuw*. Utrecht 1869.
- Vey Mestdagh, J.H. de, m.m.v. J..A. de Boo, *Liber Sigillorum. De zegels in het archief van de ridderlijke Duitse Orde, Balije van Utrecht, 1200-1811*. 2 dln. Hilversum 1995.
- Visser, J.C., *Schoonhoven, De ruimtelijke ontwikkeling van een kleine stad in het rivierengebied gedurende de Middeleeuwen*. Assen 1964.
- Visser, J.C., 'Schoonhoven en Nieuwpoort', in: P. A. Henderikx, Th. M. Elsing, J.C. Visser e.a. (red.), *Historische stedenatlas van Nederland. Schoonhoven en Nieuwpoort*. Delft 1990.
- Vliet, K. van, 'Utrecht, Muiden en omgeving. Oude privileges opnieuw bezien', in: *Jaarboek Oud Utrecht* (1995) p. 5-52.
- Vlist, Ed van der, 'De stedelijke ruimte en haar bewoners', in: J.W. Marsilje (red.), *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad*. dl. 1, *Leiden tot 1574*, Leiden 2002, p. 15-57.
- Vries, K. de, *Bijdrage tot de kennis van het strafprocesrecht in de Nederlandse steden benoorden Maas en Schelde vóór de vestiging van het Bourgondisch gezag*. Groningen 1955.
- Vries, K. de, 'De boete in de Hollandse stadsrechten uit de voor-Bourgondische tijd.', in: *Tijdschrift voor strafrecht* 67 (1958) p. 32-37.
- Vries, K. de, 'De middeleeuwse stadsrechten', in: B.H. Slicher van Bath (red.), *Geschiedenis van Overijssel*. Zwolle 1970.

- Waale, M.J., *De Arkelse oorlog 1401-1412. Een politieke, krijgskundige en economische analyse*. Hilversum 1990.
- Werveke, H. van, 'De steden. Ontstaan en eerste groei', p. 180-202 en 'De steden. Rechten, instellingen en maatschappelijke toestanden', p. 374-416 in: *AGN* dl. II.
- Westerdijk, P.J., 'De Middeleeuwse stadsrechten van Vlaardingen', deel I, in: *Historisch Jaarboek Vlaardingen* (1993) p.104-124; deel II, in: *Historisch Jaarboek Vlaardingen* (1994), p. 116-130.
- Westerdijk, P.J., 'Het stadsrecht dat graaf Floris V in 1273 aan Vlaardingen verleende, mede gezien in de context van de tijd', in: *Terra Nigra* 143 (juni 1998), p. 14-26.
- Wortel, Th.P.H., 'Waar ging Alkmaar ter hofvaart?', in: *Oud Alkmaar* 5 (1981) p. 375-376.
- Woudenberg, F.J. van, *Van tol tot Tholen. Een historisch geografisch onderzoek naar het ontstaan en de ontwikkeling van de stedelijke nederzettingen Tholen en Sint Maartensdijk*. Utrecht 1983 [ongepubliceerde doctoraalscriptie R. U. Utrecht].
- Zondergeld, Hamer, A.J., *Geschiedenis van Weesp. Van prehistorie tot moderne tijd*. Weesp 1990.
- Zuurdeeg, J.P.B., *Sint-Maartensdijk stad aan de Pluimpot*. Tholen 1985.

Curriculum Vitae

Joost C.M. Cox werd op 29 oktober 1955 geboren te Eindhoven. Daar bezocht hij het Lyceum Augustinianum. Na zijn eindexamen Atheneum A in 1974 studeerde hij Nederlands Recht en Bestuurskunde aan de Rijksuniversiteit van Leiden (doctoraal Bestuurskunde 1979). Eind 1979 trad hij in dienst van het ministerie van Binnenlandse Zaken waar hij onder meer werkte als beleidsmedewerker/wetgevingsjurist (en tevens als directiesecretaris) bij het directoraat-generaal Binnenlands Bestuur. Van 1983 tot 1986 werkte hij bij de gemeente Valkenburg aan de Geul. In de periode 1986-1996 was hij achtereenvolgens secretaris van de gemeenten Schijndel (N.Br.) en Smallerland (Fr.). Sinds eind 1996 is hij gemeentesecretaris/algemeen directeur van Alkmaar. Zijn proefschrift schreef hij vanaf 2005 als buitenpromovendus aan de Universiteit van Amsterdam en sinds 2008 aan de Universiteit Leiden.